ΑΡΧΕΙΟΝ

ΤΟΥ

ΘΡΑΚΙΚΟΥ ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ

ΚΑΙ

ΓΛΩΣΣΙΚΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΥΠΟ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΘΡΑΚΩΝ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

ΠΕΡΙΟΔΟΣ Β΄

ΤΟΜΟΣ 24ος

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1939

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΖΑΠΠΑ 1948
(ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ ΠΡΟΣ ΕΝΙΣΧΥΣΙΝ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ)

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ COMMISSION INTERNATIONALE DES ARTS POPULAIRES ET TRADITIONS

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ ΧΡ. Ν. ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗ
1959

ΙΩΑΝ. Ε. ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ

ΟΙ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΟΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ παροῦσα μελέτη περὶ Παυλικιανῶν εἶναι ἀποτέλεσμα Θεολογικῆς καὶ ἱστορικῆς ἐπιστημονικῆς περιεργείας.

Παλαιότερον ἐτάραξεν τὴν Ἐκκλησίαν δυαρχικὰ συστήματα, ὅπως τοῦ Μαρκίωνος καὶ τῶν Μανιχαίων· ἡ δύναμις καὶ ἐξάπλωσις τῶν συστημάτων αὐτῶν ὑπῆρξε σημαντικὴ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἠναγκάσθη διὰ πολλῶν μέσων νὰ ἀμυνθῇ κατ' αὐτῶν. Μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου τὰ συστήματα αὐτὰ ἔχασαν τὴν δύναμίν των καὶ τελικῶς δὲν ἀκούομεν νὰ γίνεται λόγος πλέον περὶ αὐτῶν. Αἱ ἰδέαι ὅμως χάνονται καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν παρατηρεῖται τὸ φαινόμενον τῆς ἀναβιώσεως ἰδεῶν, αἱ ὁποῖαι ἐθεωροῦντο ἀπὸ πολλοῦ ἐξαφανισθεῖσαι. Τοῦτο συνέβη καὶ μὲ τὸν Παυλικιανισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον βλέπομεν ἀναβίωσιν παλαιοτέρων δυαρχικῶν πίστεων, αἱ ὁποῖαι ἐγνώρισαν ἡμέρας ἀκμῆς, ἀλλὰ κατόπιν ἐνομίσθη ὅτι ἐξηφανίσθησαν τελείως.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει λοιπὸν ἡ καταγωγὴ τῶν Παυλικιανῶν.

Ὁ ἐρευνητὴς ὅμως δὲν σταματᾶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Ὁ Παυλικιανισμὸς ἀπὸ μικρᾶς κοινότητος, ὡς κατ' ἀρχὰς ἀνεφάνη, συντόμως ἀνεπτύχθη καὶ ἐξηπλώθη εἰς ὁλόκληρον τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἔφθασεν εἰς τὴν Βαλκανικήν. Εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἐλθὼν εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἀνεπτύχθη εἰς ἐπικίνδυνον καὶ ὑπολογίσιμον στρατιωτικὴν δύναμιν, τὴν ὁποίαν τὸ Βυζάντιον κατέβαλε κατόπιν ἀγώνων.

Εἰς τὴν Βαλκανικὴν ἐπέζησε τῆς πτώσεως τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἤδη πρὸ τῆς πτώσεως αὐτῆς ἐδημιούργησε καὶ ἄλλην ἐπικίνδυνον αἵρεσιν, ἡ ὁποία καὶ μετὰ τοῦ Παυλικιανισμοῦ ἐπέδρασεν εἰς τὴν Δύσιν.

Ἡ μακρὰ αὕτη ἱστορικὴ ἐξέλιξις καὶ ἡ ἰδιότυπος διδασκαλία τῶν Παυλικιανῶν ἀποτελοῦν τὸ θέμα τῆς μελέτης ταύτης.

Ἐπραγματεύθημεν τὸ θέμα τοῦτο, ἔχοντες κατὰ νοῦν νὰ δώσωμεν ἀπηκριβωμένην ἔκθεσιν περὶ τῶν Παυλικιανῶν, ἀναπληροῦντες οὕτω κενόν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς τὴν Ἑλληνικὴν βιβλιογραφίαν· ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ξένην βιβλιογραφίαν πλὴν μερῶν ἢ κεφαλαίων εἰς σχετικὰ βιβλία ἢ εἰς περιοδικά, εἰδικὸν βιβλίον ἐπὶ τοῦ θέματος ὑπάρχει ἕν, γραφὲν περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος. Ἐπίσης ἀπεβλέψαμεν καὶ εἰς τὴν λύσιν ὡρισμένων προβλημάτων, τὰ ὁποῖα ἀνακύπτουν ἐκ τῆς σπουδῆς τῆς σημαντικῆς διὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους αἱρέσεως ταύτης.

Ὑπῆρχε τάσις εἰς παλαιοτέρους ἱστορικοὺς νὰ ἡρωοποιοῦν τοὺς Παυλικιανοὺς ἢ νὰ προσπαθοῦν νὰ τοὺς ἀπαλλάξουν ἀπὸ τὴν κατηγορίαν ὅτι ἦσαν αἱρετικοί. Ἐξετάζομεν τὰ ζητήματα ὅσον τὸ δυνατὸν ἀντικειμενικώτερον καὶ προσπαθοῦμεν νὰ εὕρωμεν τὴν ἀλήθειαν. Εἰς ὀλίγας, τὰς πλέον κτυπητὰς παρατηρήσεις, ἀπαντῶμεν, ὄχι ἀπὸ ἐριστικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ ἐπειδὴ ἡ διαστρέβλωσις τῶν πραγμάτων εἶναι τόσον καταφανής, ὥστε ὁπωσδήποτε χρειάζεται ἀπάντησις.

Περὶ τῶν τυχῶν τῶν Παυλικιανῶν μετὰ τὴν Τουρκικὴν κατοχὴν τῆς Βαλκανικῆς ὁμιλοῦμεν συντόμως, διότι ἔχομεν ἐπὶ τοῦ θέματος εἰδικὴν μελέτην, τὴν ὁποίαν καὶ θὰ δημοσιεύσωμεν.

Τὴν βιβλιογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποιήσαμεν παραθέτομεν εἰς ἰδιαίτερον πίνακα, ὅπου ἀναφέρονται καὶ αἱ σχετικαὶ βραχυγραφίαι.

Θερμὰς εὐχαριστίας ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω εἰς τὸν σεβαστόν μου Καθηγητὴν κύριον Ἀμίλκαν Ἀλιβιζᾶτον, ὁ ὁποῖος ἕνεκα τῆς θερμῆς φροντίδος τὴν ὁποίαν δεικνύει διὰ τὴν πρόοδον τῶν νέων θεολόγων, ἐβοήθησε καὶ ἐμὲ νὰ μεταβῶ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν δι' εὐρυτέρας σπουδάς.

Ὁμοίως θερμῶς εὐχαριστῶ τὸν σεβαστὸν καθηγητὴν κύριον Γεράσιμον Κονιδάρην, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν χρόνον τῶν σπουδῶν μου εἰς τὸ ἐξωτερικόν, διὰ τῶν συμβουλῶν καὶ ὁδηγιῶν του μοῦ ἔδωσε πολύτιμον βοήθειαν προθύμως.

Ἰωάν. Ε. Ἀναστασίου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κύριαι πηγαὶ καὶ πηγαὶ ἀναφερόμεναι ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἱστορίαν, Βοηθήματα, Περιοδικά, Λεξικά.

Α'. ΚΥΡΙΑΙ ΠΗΓΑΙ

Πέτρου Σικελιώτου, Ἱστορία ἔλεγχός τε καὶ ἀνατροπὴ αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων τῶν καὶ Παυλικιανῶν λεγομένων, προσωποποιηθεῖσα ὡς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας. ΠΣ.

Τοῦ αὐτοῦ. Λόγος πρῶτος, Κατὰ Μανιχαίων, τῶν καὶ Παυλικιανῶν, τῶν δύο ἀρχὰς εἶναι λεγόντων, ἕνα Θεὸν τοῦδε τοῦ κόσμου ποιητὴν καὶ ἐξουσιαστὴν καὶ ἕτερον Θεὸν εἶναι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος.

Τοῦ αὐτοῦ. Λόγος δεύτερος, Κατὰ Μανιχαίων τῶν καὶ Παυλικιανῶν, τῶν μὴ ὁμολογούντων τῆς ὑπερευλογημένης καὶ ἀειπαρθένου ἡμῶν κυρίως καὶ ἀληθῶς Θεοτόκου Μαρίας δόξαν, ἀλλ' ἀτιμαζόντων αὐτὴν καὶ λεγόντων μὴ ἐξ αὐτῆς σαρκωθῆναι τὸν Κύριον, ἀλλ' οὐρανόθεν τὸ σῶμα κατενεγκεῖν καὶ ὡς διὰ σωλῆνος δι' αὐτῆς διελθεῖν· λεγόντων δὲ καὶ τοῦτο ὅτι μετὰ τὸν φρικτὸν τοῦ Κυρίου τόκον καὶ ἄλλους υἱοὺς ἐκ τοῦ Ἰωσὴφ ἐγέννησεν ἡ ἀειπάρθενος.

Τοῦ αὐτοῦ. Λόγος τρίτος, Κατὰ τῶν αὐτῶν Παυλικιανῶν λεγόντων ὅτι ὁ Κύριος ἐπὶ τοῦ δείπνου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἀληθῶς ἄρτον καὶ οἶνον, ἀλλὰ παραβολικῶς εἶπεν, Λάβετε φάγετε τὰ ῥήματα αὐτοῦ λέγων. καὶ οὐδαμοῦ, φησίν, παρείληπται τοῦτο ποιεῖν. Migne PG 104, 1240 κ. ἑ.

Τοῦ Ἁγιωτάτου Φωτίου, Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως, Λόγος πρῶτος.

Τοῦ αὐτοῦ. Λόγος δεύτερος, Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων.

Τοῦ αὐτοῦ. Λόγος τρίτος.

Τοῦ αὐτοῦ. Λόγος τέταρτος. Κατὰ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀρτιφυοῦς πλάνης, Ἀρσενίῳ τῷ ὁσιωτάτῳ μοναχῷ πρεσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ τῶν ἱερῶν. Mig. PG 102, 16 κ.ἑ. Φ.

Χρονικὸν Γεωργίου Μοναχοῦ, Διήγησις περὶ Παυλικιανῶν. Ἐν Sitzungsberichte der Philos. Philolog. und Historischen Klasse der K.B. Akademiae der Wissenschaften zu München 1896. München 1897. σ. 70. ΓMS

Πέτρου ἐλαχίστου μοναχοῦ ἡγουμένου περὶ Παυλικιανῶν τῶν καὶ Μανιχαίων. Academiae Georgiae Augustae Protector cum Senatu sacra

Christi Natalia 1849. Inest D. J. C. L. Gieseleri Appendix ad Petri Siculi Historiam Manichaeorum. Gottingae 1849. Π Ἡ.

Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ, Πανοπλία Δογματική, Κατὰ τῶν λεγομένων Παυλικιάνων ἐκ τῶν Φωτίου τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως. Migne P.G 130, 1189. Ζυγ.

Ὅπως χρὴ ἀναθεματίζειν ἐγγράφως τὴν αἵρεσιν αὐτῶν τοὺς ἀπὸ Μανιχαίων προσιόντας τῇ ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ Ἐκκλησίᾳ. Migne PG 1,1461. Λιβελ.

Acta Bulgariae Ecclesiastica ab A. 1565 and A. 1799. P. Fr. Eusebius Fermendziou, Academiae Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium. Zagrabiae 1887. Acta

Β'. ΠΗΓΑΙ ΑΝΑΦΕΡΟΜΕΝΑΙ ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΙΚΩΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

Μιχαὴλ Ἀτταλειάτου, Ἱστορία C S.H.B. Bonnae 1853. Ἀτταλ.

Γενεσίου, Βασιλεῖαι. C S.H.B. Bonnae 1834. Γενέσ.

Εὐσεβίου Παμφίλου Ἱστορίας Ἐκκλησιαστικῆς λόγοι δέκα. Ἔκδ. W. Bright, Oxford 1881². Εὐσέβ.

Ἰωάννου Ζωναρᾶ, Ἐπιτομὴ Ἱστοριῶν τ. III Bonnae 1897. Ζωναρᾶ.

Θεοφάνους, Χρονογραφία. Ἔκδ. De Boor Lipsiae 1883. Θεοφαν.

Συνέχεια Θεοφάνους. (Οἱ μετὰ Θεοφάνη) (Συμεὼν Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου, Χρονογραφία. Γεωργίου Μοναχοῦ, Βίοι νέων Βασιλέων) C.S.H.B. Bonnae 1838 Συνέχ. Θεοφ.

Γεωργίου Κεδρηνοῦ, Σύνοψις Ἱστοριῶν. C.S H.B. Bonnae 1839. Κεδρην.

Ἄννα Κομνηνή, Ἀλεξιάς. Bonnae 1839. Ἄν. Κομν.

Κων)νου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις Βασιλείου Τάξεως. Migne PG 112. Ἔκθ.

Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογραφία. C.S.H.B. Bonnae 1839. Λ. Γρ.

Νικηφόρου, Ἱστορία σύντομος. Ἔκδ. De Boor Lipsiae 1880 Νικηφ.

Προκοπίου, Ἱστορίαι. τ. III. C.S.H.B. Bonnae. Προκοπίου

Ἰωάννης Σκυλίτσης Κουροπαλάτης. C.S H B. 1839. Σκυλ.

Νικήτα Χωνιάτου, Ἱστορία. C S.H B. Bonnae 1835. Χων.

Γ'. ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Κ. Ἀμάντου, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους τόμ. Ἀμάντ. Α.

Α. Ἐν Ἀθήναις 1939. τόμ. Β. Athènes 1947. Ἀμάντ. Β.

M.V. Anastos. Ἐκκλησία καὶ Πολιτεία κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς Εἰκονομαχίας. Ἀθῆναι 1957. Anast.

Χρ. Ἀνδρούτσου, Δογματικὴ τῆς Ὀρθοδόξου Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας. Ἐν Ἀθήναις 1907. Ἀνδρούτσου

Anonymi Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum. Ed. by B.A. Lees, Oxford 1924 Anonymi Gesta.

Gustave Bardy. Paul de Samosate. Louvain 1929. Bardy

J.B. Bury. A History of the Eastern Roman Empire. London 1912. Bury ERE

Ferdinand Chalandon. Essai sur la règne d' Alexis I Comnène. Paris 1900. Chalandon

F.C. Conybeare. The Key of Truth, A manual of the Paulician Church of Armenia. Oxford 1898. Conybeare KOT.

J G. Dawling. A Letter to the Rev. S.R. Maitland on the opinions of the Paulicians. London 1835. Dawling

Ign von Döllinger. Beitrage zur sektengeschichte des Mittelalters. I. Geschichte der Gnostisch-Manichäischen Sekten. München 1890. Döllinger

Ivan Dujçev. Il Gattolicessimo in Bulgaria nel sec. XVII. Orientalia Christiana Analecta III. Roma 1937. Dujçev

L. Duchesne. Histoire Ancièнne de l' Ёglise. Tom. I. Paris 1923[8]. Dushesne

E.B. Elliott. Horae Apocalypticae. vol. II. London 1862[5]. Elliott

Heinrich Gelzer. Der Patriarchat von Achrida. Leipzig 1902. Gelzer PA.

Ed. Gibbon. The History of the Decline and Fall of the Roman Empire. Ed. by J.B. Bury. vol. VI. London 1898. Gibbon

D. J C. L. Gieseler. A Compedium of Ecclesiastical History. Transl. by S. Davidson. Uol. II. Edinbourg 1898[4]. Gieseler CEH

D.J.C.L. Gieseler. Petri Siculi Historia Manichaeorum (Prolegomena) Gottingae 1846. Gieseler PS.

A. von Harnack. Lehrbuch der Dogmengeschichte. II[4]. Tübingen 1909[4]. Harnack LD

A. von Harnack. Marcion. Das Evangelium vom frenden Gott. Leipzig 1924[2].

Ernst Honigmann. Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches. Bruxelles 1935. Hon. O B.R.

Con. Jos. Jireçek. Geschichte der Bulgaren. Prag 1876.

Γερ. Ἰ. Κονιδάρη. Ἐπίτομος Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Ἀθήναις 1938. Κονιδάρη Ε.Ι.

Γερ. Ἰ. Κονιδάρη. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία ὡς πολιτιστικὴ δύναμις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου. Ἐν Ἀθήναις 1948. Κονιδάρη Ε.Ε.

Κ. Κρουμβάχερ, Ἱστορία τῆς Βυζαντηνῆς Λογοτεχνίας. Μετάφρ. Γ. Σωτηριάδου. τόμ. Α' Ἀθῆναι 1897. Κρουμβ.

Στ. Κυριακίδου. Βυζαντιναὶ Μελέται. IV. Τὸ Βολερόν. Κυρ. Β.Μ.

St. P. Kyriakides. The Northern Ethnologigal Boundaries of Hellenism. Thessaloniki 1955. Kyr. NEBH

J. Lebreton - J. Zeiller, The History of the Primitive Church. Transl. by E.C. Messenger. Vol. IV. The Church in the 3rd Cent. Part. II. London 1948. Lebr. Zeil.

E. Legrand. Les exploits de Digenis Akritas. Paris 1875. Legr.

H. Lietzmann. The Founding of the Church Universal (The beginnings of the Christian Church) Vol. II. Transl. by B. Woolf. London 1938. Lietz. FCU

H. Lietzmann. The Beginnings of the Christian Church. Transl. by B. L. Wolf. London 1937. Lietz. BCC

Jack Lindsay. Byzantium into Europe. London 1952. Lindsay

Alex. Lombard. Pauliciens, Bulgares et Bonshommes en Orient et en Occident. Génève Paris 1879. Lomb.

Maçouedi. Les Prairies d' Or. Texte et Traduction par C. Barbier de Mayuard. tom. VIII Paris 1874. Maçoudi PO

Maçoudi. Le livre de l' Advertissement et de la Revision. Traduct. par P. Carra de Vaux Paris 1896. Maçoudi LA

S.R. Maitland. Facts and Documents illustrative of the his tory, Doctrine and rites of the ancient Albigenses and Waldenses. London 1832. Maitland

Conte di Marsigli. Stato militare dell' Império Ottomano. In Haya-Amserdamo. 1732. Marsigli

E. J. Martin. A History of the Iconoclastic controversy. London C.H S. 1930. Martin

Methune Baker. An Introduction to the early history of the Christian doctrine. London. Methune

J. Milner. The history of the Church of Christ. vol. II. London 1847. Milner

Karapet ter Mkrtschian, Archidiaconus vou Edschmiatzin. Die Paulikianer im Byzantinischen Kaiserreiche und verwandte ketszerische Erscheinungen in Armenien. Leipzig 1893. KTM

Th. Mommsen et P. Meyer. Codex Theodosianus. Berolini 1905. MM CT

Lady Mary Wortley Montagu. The Letters and Works of. Ed. by Lord Wharncliffe. vol. I. London 1893. MW Mont.

Murdock's. Translation of Moscheim's Ecclesiastical History. Institutes of Ecclesiastical History ancient and modern by J. L. Moscheim. Transl. J. Murdock. New ed. Printed in America. Vol II. 1892. Moscheim

Aug. Neander. General History of the Christian Church. Transl. J. Torrey. Vol. V 1851, Vol VI, 1852[5]. Neander

Δ Ξαναλάτου. Τὰ ὅρια τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὴν Βαλκανικήν. Ἀθῆναι 1945. Ξαν. ΟΕΒ.

Δ. Ξαναλάτου. Οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Βούλγαροι εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ Θράκην. τόμ. Α'. Ἀθῆναι 1944. Ξαν. ΕΒ.

Dmitri Obolenski. The Bogomils, A Study in Balkan Neo-manichaeism Cambridge 1948. Obolenski

Κωνσταντίνου Οἰκονόμου, ἱερέως. Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως ἢ περιγραφὴ αὐτῆς. Βιέννη 1819. Οἰκονόμου

G. Ostrogorsky. Geschichte des Byzantinschen Staates. München 1952[2]. Ostrogorsky.

G. Ostrogorsky. Studien zur Geschichte des Byzantinischen Bilderstreites. Breslau 1929. Ostrogorsky GBB

M. Otter. Voyage en Tourquie et en Perse. Tome II. Paris 1748. Otter

Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως. Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς Σταχυολογίας. τόμ. Α'. Ἐν Πετρουπόλει 1891. Παπαδ. Κερ. ΑΙΣ

Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου. Ἱστορία Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1951. Χρ. Παπ. ΕΑ.

Κ. Παπαρρηγοπούλου. Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους. Ἀθῆναι ἔκδοσις 6η. Παπαρρηγ.

Aime Puech. Histoire de la Literature Greque Chretienne. tom. II. Paris 1928. A.P. HLGC

H.C. Puech Le Manichaisme. Son fondateur. Sa doctrine. ed. Civilisations du Sud. Paris 1949. HP Manic.

J. Quasten. Patrology. vol. I. Utrecht-Brussels. 1950. Quasten

W.M. Ramsay. The historical Geography of Asia Minor (Royal Geographical Society's Supplementary Papers. Vol. IV) London 1890. Ramsay

S. Runciman. A history of the First Bulgarian Empire. London 1930. Runc. HFBE.

S. Runciman. The Medieval Manichee, a study of the Christian Dualist heresy. Cambridge 1947. Runc. MM.

C. Sathas et E. Legrand. Les Exploits de Digenis Akritas Paris 1875. Sathas Leg.

M. Spinka. A. history of Christianity in the Balkans. (American Society of Church History) Chicago Ill. 1933. Spinka

Β. Στεφανίδου. Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία. Ἀθῆναι 1948. Στεφαν.

Β.Ν. Τατάκη. Θέματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας. Ἀθῆναι 1952. Τατ. ΒΦ.

Γ. Τσουκαλᾶ τοῦ Ζακυνθίου. Ἱστορικογεωγραφικὴ περιγραφὴ τῆς Ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως. Βιέννη 1851. Τσουκαλᾶ

A.A. Vasiliev. Byzance et les Arabes. tome I Éd. H. Gregoire. Bruxelles 1935. Vasiliev BA

A. A. Vasiliev. Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. (324—1453) Μετάφρ. Δημ. Σαβράμη. Ἀθήνα 1954. Vasiliev IBA

C. de Ville Hardouin. La Conquête de Constantinople. Texte accompagné d' une traduction par M. Natalis de Wailly. Paris 1872. Ville Har.

A. Vogt. Basile Ier et la Civilisation Byzantine a la fin du IXe siècle. Paris 1908. Vogt.

Δ'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ - ΛΕΞΙΚΑ

Analecta Ballandiana, tome XVI, Bruxelles 1897. Βίος τοῦ ὁσίου καὶ ὁμολογητοῦ Μακαρίου, ἡγουμένου Πελεκητῆς. AB

Bulletins de la Classe de Lettres de l'Academie Royale de Belgique. 5e Sèrie. tom. XXII 1936. H. Gregoire. Les Sources de l'histoire de Pauliciens. Pierre de Sicile est authentique et «Photius» un faux. BARB

Byzantische Zeitschrift 43)1950. F. Schneider. Paulikianerproblem. BZEIT

Ὁμοίως 44)1951. J, Scharf. Zur Echtheitsfrage der Manichaerbücher des Photios.

Byzantion, Revue Internalional des études Byzantines. tom XI 1936. Bruxelles. H. Gregoire. Autour des Pauliciens. BYZ.

The Classical Review. vol. X 1896. J.G.C. Anderson. The Campaign of Basil I against the Paulicians in 872. CR

The Eastern Churches Quarterly. Vol. V. No 12. 1944. Tiran Nersoyan (Vartapet). The Paulicians. ECQ

Échos d'Orient. tome XVIII Paris 1916. J. Bogeve. L' Évêchè de Nicopolis en Bulgarie. E.O.

Ὁμοίως tome XV 1912. S. Salaville. Philippe Stanislavof. Apôtre de Bulgares Pavlikans aux XVII siecle.

Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἔτος Γ'. Π. Καρολίδου. Τὸ ἔπος Διγενῆ Ἀκρίτα κατὰ τὸ χειρόγραφον Μαδρίτης ἢ Ἐσκοριάλ. ΕΕΒΣ.

Ὁμοίως. Ἔτος ΙΖ' Ἀθῆναι 1941, Δ. Α. Ζακυθηνός. Μελέται περὶ τῆς διοικητικῆς διαιρέσεως καὶ τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει. ΕΕΒΣ ΙΖ' Ζακ.

Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. Ἀνδρ. Ι. Φυτράκη. Αἱ ἀντιδράσεις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν ἁγίων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐκκλησίᾳ καὶ τὰ αἴτια αὐτῶν. Φυτράκη

Isvestiya Odteleniya Ruska Islovesostn Imperatorskoi Academii Nauk 1931. Tome XVIII vol. III. Petersbourg 1913. Ἐπιστολὴ Θεοφυλάκτου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Τσάρον Βουλγαρίας Πέτρον, ὑπὸ N. Petrovskii. Isvestiya

The Journal of Hellenic Studies. vol. XVII, Part I, London 1897. J.G.C. Anderson. The Road system of Eastern Asia Minor with the evidence of Byzantine Campaigns. JHS

The Journal of the Royal Asiatic Society. London 1896. Guy le Stange. Al Abrik, Tephrike, the capital of the Paulicians. JRAS.

Memoires de l'Académie Imperiale des Sciences de St. Petersbourg. V Série No 2, 1905. Class Historique Philologique. Μαρτύριον τῶν ἁγίων Τεσσαράκοντα δύο μαρτύρων τοῦ Χριστοῦ. ἔκδ. Β. Βασιλιέφσκη καὶ Π. Νικήτιν. MAI

Le Muséon, tom. XVI, Louvain 1897. E. Tachella. Les anciens Pauliciens et le modernes Boulgares Catholiques de la Philippopolitaine. Muséon

Sitzungsberichte der Philos. Philolog. und Historischen Classe der K. B. Akademie der Wissenschaften zu München. Jahrg. 1896. München 1897. ΓMS

Studi Byzantinie Neoellinici. vol. V. Roma 1939. H. Gregoire, Communication sur les Pauliciens. SBN

Theologische Studien und Kritiken. zen Bandes erstes Heft, Hamburgi 1829. Gieseler, Untersuchungen über die Geschichte der Paulikianer mit Rücksicht auf die zwei neuersten Bearbeitungen derselbe. Theol. Stud.

Dictionnaire de la Théologie Catholique. DTC

A Dictionary of Christian Biography. W. Smith and H. Wace. London 1887. DCB

Encyclopaedia of Religion and Ethics. J. Hastings. Edinbourg 1917. ERE

Σημείωσις : Ἔργα τῶν ὁποίων ἐγένετο ἐλαχίστη χρῆσις ἀναφέρονται εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΑΙ ΠΗΓΑΙ

Τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν περὶ τῶν Παυλικιανῶν παρουσιάζεται ἀκανθῶδες καὶ δισεπίλυτον ἕνεκα τῶν κατωτέρω ἐκτιθεμένων λόγων, ἀναφερομένων εἰς τὴν γνησιότητα καὶ τὰς σχέσεις τῶν πηγῶν πρὸς ἀλλήλας. Αἱ πηγαὶ εἰς τὴν Ἑλληνικὴν εἶναι αἱ ἑξῆς :

1. Πέτρου Σικελιώτου «Ἱστορία χρειώδης ἔλεγχός τε καὶ ἀνατροπὴ αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων τῶν καὶ Παυλικιανῶν λεγομένων, προσωποποιηθεῖσα ὡς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας». Τὴν ἱστορίαν ταύτην ἀκολουθοῦν καὶ τρεῖς λόγοι κατὰ Μανιχαίων, τῶν καὶ Παυλικιανῶν, ὁ τρίτος τῶν ὁποίων εἶναι ἐλλιπής. Migne P.G. 104, 1240.

2. Πέτρου ἐλαχίστου μοναχοῦ Ἡγουμένου «Περὶ Παυλικιανῶν τῶν καὶ Μανιχαίων». ἔκδ. Gieseler, Academiae Georgiae Augusta, Gottingae 1849.

3. Φωτίου Πατριάρχου Κων)πόλεως, «Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως». Ταύτης ἔπονται τρεῖς λόγοι ἀντιρρητικοὶ κατὰ Μανιχαίων. Migne P. G. 102, 16.

4. Κεφάλαιον τοῦ Χρονικοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ «ἁμαρτωλοῦ». Τούτου ὑπάρχουν δύο ἐκδόσεις, ἐξ ὧν ἡ μία βραχυτέρα, δημοσιευθεῖσα παρὰ De Boor, Lipsiae 1904 καὶ Mig. 110, 884 καὶ ἡ ἑτέρα μακροτέρα, δημοσιευθεῖσα ἐκ χειρογράφου τοῦ Ἐσκοριὰλ παρὰ τοῦ J. Friedrich Sitzung sberichte der Philos.—Philolog· und der Histor. Classe der K. B. Akademiae der Wissenschaften zu München, Verlag der K. Akademiae 1897, σελ. 70.

5. Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ, ἐν «Πανοπλίᾳ Δογματικῇ» «Κατὰ τῶν λεγομένων Παυλικιάνων ἐκ τοῦ Φωτίου τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Κωνπόλεως» Mig. P.G. 130, 1189.

6. Τύπος ἀναθεματισμοῦ, ἐν Mig. P.G. I, 1461 καὶ ἰδίᾳ 1468.

Ἐν σχέσει πρὸς τὰς πηγὰς ταύτας κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐποχήν μας ἐγένοντο πολλαὶ συζητήσεις λόγῳ τῆς ὁμοιότητος τὴν ὁποίαν παρουσιάζουν καὶ τῆς ἀλληλεξαρτήσεως αὐτῶν.

Ὁ Gieseler, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὸ ἔργον τοῦ Πέτρου Σικελιώτου [1] εἰς τὰ προλεγόμενα αὐτοῦ ἀναφέρει τὴν παλαιοτέραν ἱστορίαν τοῦ ζητήματος

1. Gieseler PS σ. VI κ.ἑ.

σχετικῶς μὲ τὸν Πέτρον Σικελιώτην καὶ τὸν Φώτιον. Κατ' αὐτὸν ὁ Montefalconius, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐξέδωκε τὸ Α΄ βιβλίον τοῦ Φωτίου, ἔγραψεν ὅτι μέγα μέρος τούτου ἐλήφθη παρὰ τοῦ Πέτρου Σικελιώτου. Ὁ Wolf, ὁ ὁποῖος ἐπίστευε τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου γνήσιον, ἀμφέβαλλε περὶ αὐτοῦ καὶ ὑπώπτευεν ὅτι ὁ Πέτρος Σικελιώτης εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν Φώτιον κατὰ τὴν διήγησιν τῆς διδασκαλίας καὶ παλαιοτέρας ἱστορίας τῶν ἀρχαιοτέρων Μανιχαίων, κατόπιν δέ, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῶν μεταγενεστέρων γεγονότων, ἔγραψεν ἐξ ἑαυτοῦ.

Ὁ Engerhald, ὁρμώμενος ἐκ χρονολογικῶν τεκμηρίων, ἰσχυρίσθη, ὅτι ὁ Πέτρος Σικελιώτης ἔγραψε μετὰ τὸν Φώτιον καὶ συνεπῶς ἐπωφελήθη αὐτοῦ. Τέλος ὁ ἴδιος ὁ Gieseler φρονεῖ, ὅτι ὁ Φώτιος ἔγραψε τὸ Α΄ βιβλίον αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐξορίας του κατὰ τὸ 867. Ὁ Πέτρος Σικελιώτης ἔγραψε μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην καὶ ἐπωφελήθη αὐτοῦ, δὲν ἐτόλμησεν ὅμως ν' ἀναφέρῃ ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὸ βιβλίον τοῦ Φωτίου, λόγῳ τοῦ ὅτι ἔγραψε κατ' ἐντολὴν τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Α΄, τοῦ ἐξορίσαντος τὸν Φώτιον. Λόγῳ τῶν περιστάσεων λοιπόν, ἀποσιωπᾷ τελείως τὸν Φώτιον [1]. Ὡς πρὸς τὴν πραγματείαν τοῦ Πέτρου Ἡγουμένου ὁ Gieseler παρεδέχθη, ὅτι αὕτη εἶναι ἐπιτομὴ τοῦ ἔργου τοῦ Φωτίου, γραφεῖσα πρὸ τῆς καταλήψεως τῆς πρωτευούσης τῶν Παυλικιανῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν [2].

Ὁ Karapet ter Mkrtschian, γράψας πραγμ τείαν περὶ τῶν Παυλικιανῶν τὸ 1893, ἰσχυρίσθη ὅτι ἡ μόνη αὐθεντικὴ παλαιοτέρα καὶ αὐθύπαρκτος πηγὴ περὶ αὐτῶν εἶναι τὸ ἔργον τοῦ Πέτρου Ἡγουμένου, μικρασιάτου μοναχοῦ, ἐλθόντος εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Παυλικιανῶν [3]. Ἐξ αὐτοῦ ἤντλησεν ὁ Φώτιος συγγράψας τὰ 9 πρῶτα κεφάλαια τῆς Διηγήσεως. Τὰ ὑπόλοιπα προέρχονται ἐξ ἄλλου συγγραφέως, μετὰ δὲ τὴν ἕνωσιν τῶν δύο κειμένων ἀπετελέσθη τὸ βιβλίον ὑπὸ τὴν σημερινήν του μορφήν, ἀδίκως ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Φώτιον ὡς ἔχει. Ὁμοίως ἐξ αὐτοῦ ἤντλησε καὶ ὁ Γεώργιος Μοναχός. Διὰ τὸν Πέτρον Σικελιώτην ἰσχυρίσθη, ὅλως ἀπιθάνως, ὅτι οὗτος ἔγραψε κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ τὸν ΙΒ΄ αἰ. δηλαδή, ὅτε οἱ Παυλικιανοὶ ἀπησχόλησαν τὴν προσοχὴν τῆς αὐλῆς καὶ τοῦ κοινοῦ [4]

Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐποχὴν πιθανολογεῖ, ὅτι ἀπετελέσθη καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Φωτίου ὑπὸ τὴν μορφήν, ὑπὸ τὴν ὁποίαν κατέχομεν τοῦτο σήμερον. Ὁ ἰσχυρισμός του περὶ τοῦ Πέτρου Σικελιώτου ἠλέγχθη ἀνακριβὴς ἐκ τῆς παραδόσεως τοῦ κειμένου, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τὸν Ι΄ αἰ. Οὕτως εἶχεν ἡ θέσις τοῦ ζητήματος μέχρι τῆς ἐκδόσεως παρὰ τοῦ Friedrich τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἐσκοριὰλ ΙΦΙ Fol. 164 Β.

---

1. ἐνθ. ἀνωτ. σελ. VI, VII.
2. Π Ἱ. σ. 58.
3. Κ Τ Μ σ. 3.
4. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 126.

Ὁ Friedrich, ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐνθουσιασμοῦ τῆς ἀνακαλύψεώς του, ἰσχυρίσθη, ὅτι τὸ ἀνακαλυφθὲν ὑπ' αὐτοῦ χειρόγραφον ἦτο ἡ ἀρχαιοτέρα καὶ ἡ ἀρχικὴ πηγὴ ὅλων τῶν περὶ τῶν Παυλικιανῶν πραγματειῶν [1], τῶν ὁποίων ἡ χρονολογικὴ σειρὰ ἔχει κατ' αὐτὸν ὡς ἀκολούθως :

Εἰς τὴν κορυφὴν ἵσταται ὁ κῶδιξ τοῦ Ἐσκοριάλ, ἀκολουθοῦν τὰ κεφ. 1 – 10 τῆς Διηγήσεως τοῦ Φωτίου, τὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἀρχικὸν ἔργον τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ τὸ περιεχόμενον εἰς τὴν ἔντυπον ἔκδοσιν, κατόπιν τὰ κεφάλ. 10—14 τῆς αὐτῆς Διηγήσεως τοῦ Φωτίου καὶ τέλος ὁ Πέτρος Σικελιώτης [2]. Εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἐσκοριὰλ τὸ περὶ Παυλικιανῶν κεφάλαιον εἶναι διπλάσιον τοῦ ἐξ ἄλλων χειρογράφων γνωστοῦ κεφαλαίου τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ. Ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Friedrich ὅμως ἀνετράπη ὑπὸ τοῦ De Boor, τοῦ μόνου λογίου, ὁ ὁποῖος αὐθεντικῶς κατεῖχε τὰ ζητήματα τῶν χειρογράφων τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ. Οὗτος ὑπέδειξεν ὅτι ἐγένοντο δύο ἐκδόσεις τοῦ Χρονικοῦ παρὰ τοῦ Γεωργίου. Εἰς τὴν πρώτην ἐχρησιμοποίησε πηγὴν πρωτότυπον, παρὰ τῆς ὁποίας ἤντλησε πάλιν εὐρύτερον κατὰ τὴν δευτέραν ἔκδοσιν αὐτοῦ. Ὁ De Boor δὲν ἀναφέρει ποίαν θεωρεῖ ὡς πηγὴν ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλησεν ὁ Γεώργιος Μοναχός [3].

Ὁ Bury προβάλλει τὴν θεωρίαν ὅτι ὑπῆρχεν ἀρχικὴ πηγὴ περὶ τῶν Παυλικιανῶν, ἐξιστοροῦσα τὴν προέλευσιν καὶ τὰς μετὰ ταῦτα τύχας αὐτῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντλησαν ὅλαι αἱ ἄλλαι ὑπάρχουσαι πηγαί. Ἡ ἀρχικὴ αὕτη πηγὴ ἀπωλέσθη. Ἐξ αὐτῆς ἤντλησεν ὁ Γεώργιος Μοναχὸς δι' ἀμφοτέρας τὰς ἐκδόσεις, τὴν βραχυτέραν καὶ τὴν μακροτέραν. Ὁμοίως ὁ Πέτρος Ἡγούμενος ἤντλησεν ἢ ἐκ τῆς μακροτέρας ταύτης ἐκδόσεως τοῦ Γεωργίου ἢ ἀπ' εὐθείας ἐκ τῆς ἀρχικῆς ἀπολεσθείσης πηγῆς. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Φώτιον, παρατηρεῖ, ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον, ἂν ἡ Διήγησις προῆλθεν ἀπὸ τὴν ἐκ δευτέρας χειρὸς ἐργασίαν τοῦ Πέτρου Ἡγουμένου ἢ ἀπ' εὐθείας παρὰ τῆς ἀρχικῆς πηγῆς. Τὴν θέσιν τοῦ Πέτρου Σικελιώτου θεωρεῖ ἀβεβαίαν καὶ ἄνευ σημασίας, πλὴν τῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν περὶ μεταβάσεώς του εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Παυλικιανῶν [4].

*
* *

Πρὶν ἢ ἔλθωμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ προβλήματος κατὰ τὴν νεωτέραν ἐποχήν, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐνετοπίσθη ἡ συζήτησις εἰς τὸ ζήτημα τῆς γνησιότητος τοῦ ἔργου τοῦ Πέτρου Σικελιώτου, θεωροῦμεν χρήσιμον νὰ δώσωμεν ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν.

Α.' Περὶ τοῦ προσώπου τοῦ Πέτρου Σικελιώτου δὲν ἔχομεν ἄλλας πληροφορίας, πλὴν ἐκείνων τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος δίδει εἰς τὸ ὑπ' ὄψιν ἔργον

1. Γ Μ S σ. 81.
2. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 90.
3. Gibbon σ. 541.
4. ἔνθ' ἀνωτ.

του. Ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Σκυλίτση «Σικελιώτης διδάσκαλος»[1] καὶ παρὰ τοῦ Κεδρηνοῦ[2], ἀλλὰ πρόκειται περὶ τοῦ Ἰωάννου Σικελιώτου, τοῦ ὁποίου τὸ Χρονικὸν εὑρίσκεται εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῆς Heidelberg[3]. Κατὰ τὰς πληροφορίας λοιπὸν τοῦ Πέτρου Σικελιώτου, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος δίδει εἰς τὴν Ἱστορίαν του, οὗτος ἀπεστάλη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Α.΄ ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ καὶ τῶν υἱῶν του Κωνσταντίνου καὶ Λέοντος κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Παυλικιανῶν Τεφρικὴν διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν αἰχμαλώτων[4]. Ἐκεῖ παρέμεινεν ἐπὶ ἐννέα μῆνας καὶ ἐπέτυχε τοῦ σκοποῦ διὰ τὸν ὁποῖον ἐστάλη[5]. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του εἶχε τὴν εὐκαιρίαν, ὡς ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ, νὰ συνομιλήσῃ μετὰ τῶν Παυλικιανῶν, ἀλλὰ καὶ μετ᾽ ὀρθοδόξων κατοικούντων ἐκεῖ καὶ νὰ πληροφορηθῇ ἀκριβῶς τὰ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν. Ὁμοίως ἐπληροφορήθη, ὅτι οἱ ἐκεῖ Παυλικιανοὶ ἐπρόκειτο νὰ ἀποστείλουν ἀνθρώπους ἐξ αὐτῶν εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ νὰ κηρύξουν τὴν αἵρεσίν των καὶ νὰ ἀποσπάσουν πιστοὺς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως εἰς αὐτήν. Συντάσσει, λοιπόν, τὴν Ἱστορίαν του περὶ τῶν Παυλικιανῶν «προσωποποιηθεῖσαν ὡς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας» διὰ νὰ διαφωτίσῃ αὐτοὺς περὶ τῆς αἱρέσεως καὶ τοῦ κινδύνου, τὸν ὁποῖον ἔμελλον νὰ διατρέξουν ἐκ τῆς ἀφίξεως τῶν Παυλικιανῶν προπαγανδιστῶν εἰς τὴν νεωστὶ μεταστραφεῖσαν Βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ Πέτρος Σικελιώτης ἔγραψε τέσσαρας ἐν ὅλῳ πραγματείας, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ πρώτη περιέχει τὴν ἱστορίαν καὶ διδασκαλίαν τῶν Παυλικιανῶν καὶ αἱ ὑπόλοιποι τρεῖς εἶνε ἀντιρρητικοὶ λόγοι κατὰ τῶν πλανῶν τῶν Παυλικιανῶν.

Ἡ ἱστορία του ἀποτελεῖται ἐκ 43 κεφαλαίων, τὰ ὁποῖα διαιροῦνται εἰς τρεῖς ἑνότητας. α) κεφ 1—10 γενικὸς χαρακτηρισμὸς τῶν Παυλικιανῶν, ἀφορμὴ καὶ αἰτιολογία συγγραφῆς. ἐξωτερικὴ συμμόρφωσις τῶν Παυλικιανῶν πρὸς τὰ δόγματα τῶν Ὀρθοδόξων καὶ περὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν λεπτομερῶς, β) κεφ. 11—20 περὶ ἀρχαιοτέρων Μανιχαίων, τὴν ἱστορίαν τῶν ὁποίων παραλαμβάνει μετ᾽ ἐλαφρῶν φραστικῶν παραλλαγῶν παρὰ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων (Κατήχ. VI Mig. PG. 33, 537). Ἡ ἀναπαραγωγὴ αὕτη

---

1. Σκυλ. τ. Ι, σ. 4

2. παρὰ Gisseler P S 6. v

3. Τοῦτον ἐπεχείρησεν ὁ Dom Gaspari Lancia νὰ ταυτίσῃ πρὸς τὸν Γ. Μοναχόν, ἀλλ᾽ ἀνεπιτυχῶς. πρβλ. Κρουμβ. τ. Α΄ σ. 725.

Ὁμοίως ἐταυτίσθη ὑπὸ τοῦ Wolf μετὰ τοῦ Πέτρου (Σικελοῦ) ἐπισκόπου Argivorum μεταξὺ τῶν ἁγίων συγκαταριθμηθέντος, τοῦ ὁποίου ἡ βιογραφία εὑρίσκεται ἐν Acta Sanctorum, Febr. τ. Ι σ. 611 καὶ MAJ. τ. Ι σ. 746 καὶ τοῦτο διότι καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἔδρασε τὸν Θ. αἰ.

4. Π Σ 1241, 1304

5. Λέγεται ὅτι ὁ Π. Σικελιώτης ἐκόμισε καὶ προτάσεις εἰρήνης τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Παυλικιανῶν, ἐπειδὴ ὅμως ἀπέτυχε σιωπᾷ ἐπ᾽ αὐτοῦ. Bzeit 43/1950 σ. 14, ὑποσ Ι.

καλύπτει τὰ κεφάλαια 11—18, ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὰ κεφ. 21—35 τῆς ὡς ἄνω Κατηχήσεως τοῦ Κυρίλλου. Διαφορὰ ὑπάρχει μόνον εἰς τὸ 16ον κεφ. τοῦ Π. Σικελιώτου, ὅπου οὗτος, ἀντὶ τῶν τριῶν μαθητῶν τοῦ Μάνεντος τῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἀναφερομένων εἰς τὸ 31 κεφ μνημονεύει δώδεκα μαθητῶν αὐτῶν. γ) κεφ. 21—43 ἡ ἱστορία τῶν Παυλικιανῶν.

Ἐκ τῶν τριῶν λόγων, ὁ πρῶτος, ἀντιρρητικὸς κατὰ τῶν Παυλικιανῶν, ἀνασκευάζει τὴν δοξασίαν αὐτῶν περὶ δύο ἀρχῶν ἐν τῇ θεότητι διὰ μαρτυριῶν τῆς Κ. Διαθήκης. Ὁ δεύτερος περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως καὶ περὶ τῆς ἀει. παρθενίας τῆς Θεοτόκου κατὰ τῶν περὶ τοῦ ἀντιθέτου δοξασιῶν τῶν Παυλικιανῶν, ὁ δὲ τρίτος, ὁ ὁποῖος εἶναι ἐλλιπής, περιέχων μόνον τρία κεφάλαια, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μυστηρίου τοῦ βαπτίσματος καὶ τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἐν σχέσει πάλιν πρὸς τὰς κακοδοξίας αὐτῶν.

Β) Ὁμοίως καὶ ὁ Πέτρος Ἡγούμενος παραμένει ἄγνωστον πρόσωπον. Τὸ μόνον ἔργον του, τὸ ὁποῖον κατέχομεν εἶναι τὸ «Περὶ τῶν Παυλικιανῶν ἢ τῶν καὶ Μανιχαίων». Τὸ μικρὸν τοῦτο ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ 18 παραγράφων διαιρουμένων εἰς δύο ἑνότητας. α) παράγρ. 1—III, καταγωγὴ καὶ διδάσκαλοι τῶν Παυλικιανῶν καὶ β) παράγρ. IV—XVIII διδασκαλία καὶ ὀργάνωσις αὐτῶν.

Γ) Ἡ Διήγησις περὶ τῆς Μανιχαίων ἀναβλαστήσεως τοῦ Πατριάρχου Φωτίου ἀποτελεῖται ἐκ τεσσάρων λόγων, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ πρῶτος κυρίως προεκάλεσε τὴν συζήτησιν μεταξὺ τῶν λογίων. Ἀποτελεῖται οὗτος ἐξ 28 κεφαλαίων καὶ διαιρεῖται εἰς τὰς ἑξῆς τρεῖς ἑνότητας.

α) κεφ. 1—10. Πρόλογος, ὅπου ἀναφέρεται, ὅτι τὰ τῶν Παυλικιανῶν ἐκτίθενται ὡς ἐπληροφορήθη ταῦτα ὁ συγγραφεὺς παρ' αἱρετικῶν μεταστραφέντων, κατόπιν ἀκολουθεῖ ἔκθεσις τῆς ἱστορίας τῶν Παυλικιανῶν ἀπ' ἀρχῆς καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν. β) κεφ. 11—15 Περὶ Μανιχαίων. Διακόπτων τὴν περὶ Παυλικιανῶν ἔκθεσιν, παραθέτει τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαιοτέρων Μανιχαίων, τῆς ὁποίας πηγὰς ἀναφέρει τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων, Τίτον Βόστρων, Σεραπίωνα Θμούεως, Ἀλέξανδρον Λύκων καὶ Ἡρακλειανὸν Καλχηδόνος. Ἀκολουθεῖ τὸν Κύριλλον Ἱεροσολύμων μὲ μικρὰς φραστικὰς παραλλαγὰς παραλαμβάνων τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενα ἀπὸ τοῦ 22ου μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ 27ου κεφαλαίου. Πλὴν τῆς ἀρχῆς τοῦ 27ου κεφ. παραλείπει ἐξ ὁλοκλήρου τὰ Κεφ. 27—30 καὶ ἀναφέρει ὡς καὶ ὁ Π. Σικελιώτης δώδεκα μαθητὰς τοῦ Μάνεντος ἀντὶ τῶν τριῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίλλου ἀναφερομένων. γ) Εἰς τὸ τρίτον μέρος κεφ. 16—28ον ἐπανέρχεται εἰς τὴν ἀπ' ἀρχῆς ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν καὶ διηγεῖται μέχρι τέλους.

Ὁ δεύτερος λόγος, ἐπιγραφόμενος «Ἀπορίαι καὶ λύσεις τῶν Μανιχαίων» ἀνατρέπει τὴν γνώμην, ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ δημιουργὸς τῆς ψυχῆς καὶ ἄλλος τοῦ σώματος. Εἰς τὸν τρίτον λόγον προσάγει ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστ. Παύλου διὰ νὰ ἀνα-

σκευάσῃ τὴν γνώμην τῶν αἱρετικῶν ὅτι ἡ Π. Διαθήκη προέρχεται ἐκ τοῦ πονηροῦ. Οὗτος φαίνεται ὅτι ἐλέχθη ὡς ὁμιλία ἐνώπιον συναθροίσεως ὡς ἐκ τῶν φράσεων «καί μοι τὰς ἀκοὰς ἀδεκάστους καὶ μηδὲν λῆμμα τοῦ πονηροῦ φερούσας ἀναπετάσατε» [1] καὶ «ὦ φιλόθεον θέατρον» [2]. Ὁ τέταρτος λόγος εἶναι πραγματεία «κατὰ τῆς τῶν Μανιχαίων ἀρτιφυοῦς πλάνης, Ἀρσενίῳ τῷ ὁσιωτάτῳ μοναχῷ, πρεσβυτέρῳ καὶ ἡγουμένῳ». Ὁ Ἀρσένιος ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ τὴν ἀποστολὴν τῆς πραγματείας ταύτης καὶ ὁ Φώτιος τὴν ἀποστέλλει πρὸς αὐτὸν καὶ παραπονεῖται ὅτι εἶναι ἀσθενὴς ἐν τῇ ἐξορίᾳ καὶ στερεῖται τῶν βιβλίων του. Εἰς τὴν πραγματείαν ταύτην ἀναπτύσσει τὴν γνώμην ὅτι τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων δὲν προέρχονται ἐκ τοῦ πονηροῦ οὔτε καὶ τὰ ἄλλα ὄντα, καὶ ὅτι ἡ Μωσαϊκὴ Νομοθεσία προέρχεται ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁμοίως κατάγεται καὶ ἡ Κ. Διαθήκη.

Ἡ πραγματεία αὕτη ἔχει καθαρῶς θεωρητικὸν θεολογικὸν χαρακτῆρα, κινεῖται ἐπὶ γενικωτάτων γραμμῶν καὶ δὲν ἀσχολεῖται μὲ λεπτομερείας.

Δ) Ἡ διήγησις περὶ Παυλικιανῶν εἰς τὸ χρονικὸν τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ κατὰ τὴν μακροτέραν ἔκδοσιν τοῦ J. Friedrich. Αὕτη ἀποτελεῖται ἐξ εἴκοσι δύο παραγράφων διαιρουμένων εἰς τρεῖς ἑνότητας.

α) παράγρ. I—III ἱστορία καὶ διδασκαλία τῶν Παυλικιανῶν. β) παράγρ. IV—XIX, ὀργάνωσις καὶ διδασκαλία καὶ γ) παράγρ. XX—XXII, κατάλληλοι ἐρωτήσεις διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς πλάνης τῶν Παυλικιανῶν.

Ε) Εὐθυμίου Ζυγαβηνοῦ, «Κατὰ τῶν λεγομένων Παυλικιάνων ἐκ τῶν Φωτίου τοῦ μακαριωτ. Πατριάρχου Κων)πόλεως». Συνεγράφη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Κομνηνῶν καὶ στηρίζεται εἰς τὸν Φώτιον, τὸν ὁποῖον καὶ ἀκολουθεῖ πιστῶς.

ΣΤ) Τέλος ὁ «τύπος ἀναθεματισμοῦ τῆς αἱρέσεως τῶν Μανιχαίων» ἀναφέρει τοὺς διδασκάλους τῆς αἱρέσεως, τὰς ἐκκλησίας τῶν Παυλικιανῶν, τὰς πλάνας καὶ ἠθικὰς παρεκτροπάς, τὰς ὁποίας ὁ ἐξ αὐτῶν μεταστρεφόμενος εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ὀφείλει ν' ἀναθεματίσῃ.

*
* *

Μετὰ τὴν ἀνάλυσιν τῶν πηγῶν, δυνάμεθα νὰ ἐξετάσωμεν τὰς γνώμας νεωτέρων ἱστορικῶν περὶ αὐτῶν.

Ὁ Moeller, γράψας περὶ τὸ 1910, παρεδέχθη ὅτι ὁ Φώτιος ἀντέγραψε τὸν Πέτρον Σικελιώτην, ἀλλὰ τελῶν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς γνώμης, ὅτι ὑπῆρχε πηγὴ ἀρχικὴ ἀπολεσθεῖσα, ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Φώτιος καὶ ὁ Πέτρος Σικελιώτης εἶχον ὑπ' ὄψιν των τὴν πηγήν, τὴν ὁποίαν καὶ ὁ Πέτρος Σικε-

1. Φ 121
2. Φ 172

λιώτης εἶχε χρησιμοποιήσει, δηλ. τὴν μικρὰν πραγματείαν τοῦ Πέτρου Ἡγουμένου, τὴν ὁποίαν καὶ ἐγνώριζεν ἀπὸ τὸν Γεώργιον Μοναχόν [1].

Ὁ Vasiliev, ἀναφέρων τὰς γνώμας τῶν προγενεστέρων, παρατηρεῖ χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ ἐκφέρῃ γνώμην ἐπὶ τῶν πηγῶν, ὅτι ὁ κριτικὸς τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας τῶν Παυλικιανῶν δὲν ἔδωσεν ἀκόμη μέχρι σήμερον ἀποφασιστικὰ πορίσματα καὶ ὅτι τὸ ζήτημα πρέπει νὰ ἐξετασθῇ σοβαρῶς [2].

Τοῦτο τὸ ἔργον τῆς σοβαρᾶς ἐξετάσεως ἀνέλαβεν ὁ Grégoire [3]. Ὁ συγγραφεὺς μετὰ σύντομον ἀναδρομὴν τῆς ἱστορίας τοῦ προβλήματος καθὼς καὶ τῆς θέσεως τῶν κριτικῶν ἀπέναντι τῶν πηγῶν, ἐντοπίζει τὸ ζήτημα εἰς δύο προβλήματα, ὁρμώμενος ἀπὸ τῆς ἰδέας, τὴν ὁποίαν δηλοῖ καὶ εἰς τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ πρώτου ἄρθρου του, ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Πέτρου Σικελιώτου εἶναι γνήσιον καὶ αὐθεντικὸν καὶ τοῦ Φωτίου πλαστόν. Τὰ δύο κύρια προβλήματα εἰς τὰ ὁποῖα ἐντοπίζει τὴν ἔρευνάν του ὁ Grégoire εἶναι [4], α) ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς βραχείας πραγματείας, ἡ ὁποία φέρεται ἢ καθ' ἑαυτὴν ἐπ' ὀνόματι Πέτρου Ἡγουμένου ἢ ὡς κεφάλαιον τοῦ Χρονικοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ ἢ εἰς τὸ α΄ μέρος τῆς Διηγήσεως τοῦ Φωτίου ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πέτρου Σικελιώτου ἀφ' ἑτέρου, β) ποία σχέσις ὑπάρχει μεταξὺ τῆς Διηγήσεως τοῦ Φωτίου καὶ τῆς Ἱστορίας τοῦ Πέτρου Σικελιώτου;

Διακρίνων εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Π. Σικελιώτου δύο μέρη, ἐξ ὧν τὸ πρῶτον ἀποτελεῖ ἐπιτομὴν τοῦ δευτέρου, εὑρίσκει, ὅτι ὁ Π. Ἡγούμενος ἀποτελεῖ περίληψιν τοῦ Π. Σικελιώτου καὶ τὸ κεφάλαιον περὶ Παυλικιανῶν εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Γ. Μοναχοῦ εἶναι ἐνσωμάτωσις τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Π. Σικελιώτου. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἔργον τοῦ Φωτίου, ἰσχυρίζεται, ὅτι εἶναι νόθον, κακῶς ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Φώτιον, συγγραφὲν τὸν 10ον αἰ. Εἰς τὸ πρῶτον μέρος παρατηρεῖ, ἀντιγράφει τὴν ἐπιτομὴν ἢ περίληψιν τοῦ Π Σικελιώτου καὶ εἰς τὸ δεύτερον ἀκολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὸν ἴδιον συγγραφέα. «Δὲν ὑπάρχει, γράφει, ἄλλο παράδειγμα εἰς τὴν φιλολογίαν τοιούτου ἀμαλγάματος ἔργου ἀποτελεσθέντος α) ἀπὸ τὴν περίληψιν ἑνὸς ἔργου καὶ β) ἀπὸ τὸ ἴδιον τὸ ἔργον ἀκρωτηριασθὲν καὶ ἐπεκταθὲν κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν του» [5]. Πρὸς ὑποστήριξιν τῶν ἀπόψεών του προσάγει ἐσωτερικὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν κειμένων καὶ ἐξ ἱστορικῶν καὶ γεωγραφικῶν

1. BARB τ. XXII, 1936 σ. 99.

2. Vasiliev IBA τ. I σ. 227-8. Ὁ Ostrogorsky, (σελ. 172) ἐνῷ θεωρεῖ τὸ κείμενον τοῦ Π. Σικελιώτου ὡς αὐθεντικὸν (massgebend) εἰς τὸ ὁποῖον ὅλαι αἱ περαιτέρω πηγαὶ ἀνατρέχουν, ἐν τούτοις εἰς τὴν ὑποσ. 5, ὅπου προβαίνει εἰς σύντομον ἀναδρομὴν τῆς ἱστορίας τῆς ἐξετάσεως τῶν πηγῶν, λέγει ὅτι αἱ χρονολογικαὶ δυσκολίαι δεικνύουν, ὅτι εἶναι ἀναγκαῖον νὰ ἐξετασθοῦν περαιτέρω αἱ περιπεπλεγμέναι σχέσεις τῶν πηγῶν.

3. BARB καὶ BYZ, σ. 610 καὶ SBN τ. V σ. 176.

4. BARB σ. 104.

5. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 109

μαρτυριῶν. Ὡς πρὸς τοὺς τρεῖς ἀντιρρητικοὺς λόγους τοῦ Φωτίου κατὰ Μανιχαίων, δέχεται ὅτι εἶναι αὐθεντικὸς ἀναμφισβητήτως ὁ Γ' λόγος (Δ. εἰς τὴν ἀρίθμησιν παρὰ Migne) ἀλλ' ἀμφιβάλλει διὰ τὴν γνησιότητα τοῦ Α καὶ Β λόγου.

Ὁ S. Runciman[1] δέχεται τὴν ἄποψιν τοῦ Grécoire περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ Π. Σικελιώτου. Δέχεται ὁμοίως, ὅτι αἱ ὁμιλίαι τοῦ Φωτίου εἶνε αὐθεντικαί. Θεωρεῖ τὸ α' μέρος τῆς Διηγήσεως τοῦ Φωτίου ὡς ἐπανάληψιν τοῦ Π. Ἡγουμένου, τὸ ἔργον τοῦ ὁποίου παρεισέφρυσεν εἰς τὴν εὐρυτέραν ἔκδοσιν τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ.

Ὁμοίως ὁ Scheidweiler δέχεται τὴν γνησιότητα τοῦ Π. Σικελιώτου. Κατ' αὐτὸν τὸ ἔργον ἐγράφη εἰς δύο περιόδους. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον, πρὸ τῆς ἀνόδου τοῦ Βασιλείου Α' εἰς τὸν θρόνον, ἐγράφη ἡ ἱστορία ὑπὸ τὴν ἀρχικήν της μορφήν, ἡ ὁποία δὲν περιελάμβανε τὴν ἀφιέρωσιν εἰς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας, τὸ 22ον κεφάλαιον καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 23ου ὡς καὶ τὸ τέλος. Κατόπιν ἔγραψε τοὺς λόγους κατὰ τῶν Παυλικιανῶν καὶ περὶ τὸ 870 ἐπεξειργάσθη τὸ ἔργον ὑπὸ τὴν σημερινὴν του μορφήν[2].

*
* *

Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν γνησιότητα τοῦ Π. Σικελιώτου. Ἂν καὶ ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶναι ἄλλοθεν γνωστός, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὡς αὐθεντικὰς τὰς μαρτυρίας, τὰς ὁποίας παρέχει εἰς τὸ ἔργον του. Μετέβη πράγματι εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῶν Παυλικιανῶν διὰ τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος ἀναφέρει τὸ 869 καὶ ἐπιστρέψας, ἔγραψε τὸ ἔργον του πρὸ τοῦ 873. Ἡ ἔκθεσίς του εἶναι συστηματική, παρέχει πληροφορίας αὐτόπτου καὶ αὐτηκόου,[3] καὶ ἡ περιγραφή του εἶναι ζωηρά, μὴ δίδουσα λαβὴν εἰς ὑπονοίας, ὅτι παρ' ἄλλων ἤκουσεν ὅσα περιγράφει ἢ ἀντέγραψεν ἔργον ἄλλου Ρητῶς ἀναφέρει ὅτι παρέλαβε παρὰ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων ὅσα περὶ τῶν Μανιχαίων γράφει καὶ ἡ ἐξάρτησις ἐκ τῆς πηγῆς ταύτης εἶναι φανερά, διότι ἀκολουθεῖ βῆμα πρὸς βῆμα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν VI Κατήχησιν τοῦ Κυρίλλου, πλὴν ἐλαφρῶν φραστικῶν μεταβολῶν, τὰς ὁποίας ὁ ἴδιος ἐπέφερεν. Τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας δὲν εἶνε ἄξιον περιεργείας, διότι Παυλικιανοὶ ὑπῆρχον ἐν Βουλγαρίᾳ ἤδη ἀπὸ τοῦ Η.' αἰ. Δὲν εἶνε ἄλλωστε παράδοξον, ὅτι οἱ ἐν Τεφρικῇ Παυλικιανοί, αἰσθανόμενοι ἑαυτοὺς ἰσχυρούς, ἤθελον ν' ἀποστείλουν ἀνθρώπους ἐκ τῶν ἰδικῶν των πρὸς τοὺς ἐκεῖ ὁμοπίστους των καὶ διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν των. Ἡ χρῆσις τῆς προθέσεως ὡς «ὡς» εἰς τὴν φράσιν «ὡς πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας» ἀντὶ τῆς «πρός» ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Gieseler

1. Runc. MM APP. I. σ. 181
2. Bzeit 43/1950 σ. 38
3. Π Σ, 1241, 1256, 1333, 1336, 1337

ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι δὲν εἶχεν ἀποσταλῆ ἀκόμη ἀρχιεπίσκοπος ἐκεῖ, ἂν καὶ εἶχε ἀποφασισθῆ ἡ ἀποστολή του εἰς τὴν σύνοδον τοῦ 869.[1] Διετυπώθη καὶ ἡ γνώμη ὅτι πρόσωπον δηλοῖ προσωπεῖον (μάσκαν) καὶ προσωποποιεῖν μεταμφιέζειν (maskieren) ἤτοι κρύπτειν τὸν ἀρχικὸν σκοπὸν τοῦ συγγράμματος δι' ἄλλου τινός, ὡς ἐὰν τοῦτο ἀπηυθύνετο πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας[2]. Προτείνεται καὶ ἡ διόρθωσις «Προσαποπεμθεῖσα» ἀντὶ τῆς λέξεως «προσωποποιηθεῖσα»[3].

Ὁμοίως καὶ οἱ τρεῖς λόγοι οἱ φερόμενοι ἐπ' ὀνόματί του ἀνήκουν εἰς τὸν ἴδιον συγγραφέα τῆς Ἱστορίας. Οἱ τίτλοι τῶν λόγων ἀνταποκρίνονται εἰς κακοδοξίας, τὰς ὁποίας ἀνέφερεν ὅτι ἐδέχοντο οἱ Παυλικιανοί. Οὕτω ὁ τίτλος τοῦ α' λόγου «... τῶν δύο ἀρχὰς εἶναι λεγόντων, ἕνα Θεὸν τοῦδε τοῦ κόσμου ποιητὴν καὶ ἐξουσιαστὴν καὶ ἕτερον Θεὸν εἶναι τοῦ μέλλοντος αἰῶνος»[4] εἶνε ἐπανάληψις τῶν «πονηρὸν Θεὸν καὶ ἀγαθόν, καὶ ἄλλον μὲν εἶναι τοῦδε τοῦ κόσμου ποιητήν τε καὶ ἐξουσιαστήν, ἕτερον δὲ τοῦ μέλλοντος»[5] Ὁμοίως ὁ τίτλος τοῦ β' λόγου[6] ἀνταποκρίνεται πρὸς τὰ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ λεχθέντα περὶ τῆς Θεοτόκου[7] καὶ τοῦ τρίτου ἐπίσης. Οἱ λόγοι οὗτοι λαμβάνοντες ἀποδεικτικὰ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς, δεικνύουν ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦτο βαθὺς γνώστης τῶν Γραφῶν καὶ χρησιμοποιεῖ τὰ ἐπιχειρήματα μετὰ πειστικότητος[8]. Οἱ λόγοι οὗτοι ἀποδεικνύουν ἐπίσης ὅτι ὁ συγγραφεὺς ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν πρωτεύουσάν των, συνωμίλησε μετ' αὐτῶν καὶ τοὺς ἤκουσε συζητοῦντας, παρέχει δὲ καὶ ὀλίγα νέα στοιχεῖα, ἐκτὸς ἐκείνων τὰ ὁποῖα ἀνέφερεν εἰς τὴν Ἱστορίαν του[9]

Τὸ πρόβλημα τοῦ Φωτίου εἶναι δυσκολώτερον. Ὡς ἀνεφέραμεν καὶ εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῆς «Διηγήσεως», αὕτη ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη. Ἁπλῆ ἐξέτασις τοῦ α' καὶ γ' μέρους πείθει ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν ἕτερον ἔργον, παρ' ὅλον ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς «Διηγήσεως» ἰσχυρίζεται, ὅτι τὰ παρ' αὐτοῦ γραφόμενα, κατέχει παρ' ὁμολογιῶν μεταστραφέντων Παυλακιανῶν. Ἐν πρώτοις εἰς τὸ πρῶτον μέρος δίδει ἓν περιλήψει τὴν ἱστορίαν τῶν Παυλικιανῶν καὶ ἐν ἐκτάσει τὴν διδασκαλίαν των. Εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς διδασκαλίας ἀκολουθεῖ τὸν Π. Σικελιώτην, ἡ δὲ ἐξάρτησις εἶναι καταφανὴς εἰς τὰ κεφ. 6—10, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν ἀναπαραγωγὴν τοῦ 10ου Κεφαλ. τοῦ

---

1. Gieseler PS σ. 111
2. Bzeit ἔνθ. ἀνωτ. σ. 14
3. Gieseler PS σ. 1
4. ΠΣ. 1305
5. ΠΣ. 1253
6. ΠΣ. 1332
7. ἔνθ. ἀνωτ. 1253
8. ἐνθ. ἀνωτ. 1348, 1256
9. ἐνθ. ἀνωτ. 1336,1337,1338

Π. Σικελιώτου, μετ' ἐλαφρῶν φραστικῶν παραλλαγῶν. Εἰς τὸ τρίτον μέρος τῆς «Διηγήσεως», ὅπου παρέχει τὴν ἱστορίαν τῶν Παυλικιανῶν, ἐπανέρχεται εἰς τὰ ἐν τῷ πρώτῳ μέρει ἅπαξ λεχθέντα καὶ ἐπαναλαμβάνει ταῦτα ἐκτενέστερον, συντέμνων καὶ ἐνταῦθα τὸ ἔργον τοῦ Π. Σικελιώτου. Ἁπλῆ ἀντιπαραβολὴ τῶν περιεχομένων, τῆς ἀκολουθουμένης σειρᾶς καὶ ἐν γένει τῆς διατυπώσεως, πείθει περὶ τῆς δουλικῆς ἐξαρτήσεως τῆς «Διηγήσεως» ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ Π. Σικελιώτου. Πῶς ἦτο δυνατὸν τὸ πνεῦμα τοῦ Φωτίου, ὁ ὁποῖος μετὰ τοιαύτης ἀκριβολογίας ἔκρινε ἔργα ἄλλων εἰς τὴν «Βιβλιοθήκην» του νὰ ὑποπέσῃ εἰς τοιαῦτα σφάλματα, δηλαδὴ νὰ ἐπαναλάβῃ ἔπειτα ἀπὸ ὀλίγας σελίδας ὅσα προηγουμένως εἶπεν καὶ μάλιστα νὰ ἀντιφάσκῃ. Ἐὰν ὁ Φώτιος ἐγνώριζε τὸ ἔργον τοῦτο, θὰ τὸ ἀνέφερεν ἀσφαλῶς, θὰ ἐλάμβανε πιθανῶς πληροφορίας ἐξ αὐτοῦ καὶ θὰ ἐπέθετε τὴν προσωπικήν του σφραγῖδα ἐπ' αὐτοῦ, τὴν ὁποίαν ὁ ἀναγνώστης ματαίως θὰ ἀναζητήσῃ εἰς τὰς σελίδας τῆς «Διηγήσεως». Ἀλλὰ θὰ προσέθετε καὶ ὅσα ἐν ἀρχῇ ἀναφέρεται, ὅτι ἔμαθε παρὰ τῶν μεταστραφέντων Παυλικιανῶν. Οὐδὲν ὅμως ὑπάρχει νέον μὴ περιεχόμενον καὶ εἰς τὴν Ἱστορίαν τοῦ Π. Σικελιώτου. Ἕτερον στοιχεῖον ἱκανὸν νὰ πείσῃ, ὅτι ὁ Πατριάρχης Φώτιος δὲν εἶναι ὁ συγγραφεὺς τῆς «Διηγήσεως» εἶνε ἡ ἁπλῆ μνεία τοῦ δευτέρου στρατιωτικοῦ ἡγέτου τῶν Παυλικιανῶν Χρυσόχειρος [1]. Ὁ Φώτιος ἐγνώριζε τοῦτον προσωπικῶς καὶ ἀπηύθυνε πρὸς αὐτὸν τρεῖς ἐπιστολὰς πρὸ τῆς φυγῆς του πρὸς τοὺς Παυλικιανούς Εἶναι παράδοξον ὅτι ἁπλῶς ἀναφέρει τοῦτον, ἄνευ παραθέσεως οὐδενὸς σχολίου περὶ τοῦ τόσον γνωστοῦ εἰς αὐτὸν ἡγέτου τούτου [2] Ὅτε δὲ εὑρίσκετο εἰς τὴν ἐξορίαν καὶ ὁ μοναχὸς Ἀρσένιος ἐζήτησε παρ' αὐτοῦ «λόγους εἰς γραφὴν ἀναληφθέντας κατὰ Μανιχαίων» οὐδὲν ἀναφέρει ὁ Φώτιος περὶ «Διηγήσεως» κατὰ Μανιχαίων.

Ὁ συγγραφεὺς τῶν δύο πρώτων λόγων κατὰ Μανιχαίων τῶν φερομένων ἐπ' ὀνόματι τοῦ Φωτίου (Β καὶ Γ ἐν Migne) ἀπαντᾷ εἰς ἀπορίας καὶ προβάλλει ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν πλανῶν τῶν Παυλικιανῶν, ἀλλ' ὁ ἀναγνώστης θὰ δυσκολευθῇ πολὺ νὰ εὕρῃ σχέσιν τοῦ συγγραφέως τῆς «Διηγήσεως» πρὸς αὐτούς, διότι ὁ συγγραφεὺς τῶν λόγων ἀπαντᾷ εἰς κακοδοξίας τῶν Παυλικιανῶν, τὰς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς τῆς «Διηγήσεως» ἀγνοεῖ καὶ χρησιμοποιεῖ λέξεις διὰ σημαντικὰ ζητήματα, τὰς ὁποίας ἡ «Διήγησις» δὲν χρησιμοποιεῖ. Εὐκόλως δύναται νὰ διαπιστωθῇ ἡ διαφορὰ ἡ ὑπάρχουσα μεταξὺ τῆς «Διηγήσεως» καὶ τῶν δύο λόγων ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ἱστορίας καὶ τῶν τριῶν λόγων τοῦ Πέτρου Σικελιώτου ἀφ' ἑτέρου. Ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν ὁ Π. Σικελιώτης ἀπαντᾷ εἰς κακοδοξίας μνημονευθείσας ἤδη εἰς τὴν Ἱστορίαν του, χρησιμοποιῶν προτάσεις καὶ ἐκφράσεις ἐξ αὐτῆς διὰ νὰ στηρίξῃ

1. Φ. 84
2. Mig. PG 102, 903, 941, 945

τὴν πολεμικήν του, ἐνῷ εἰς τὰ ἔργα τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Φώτιον ἡ διαφορὰ ἐπὶ τοῦ σημείου τούτου εἶναι ἔκδηλος, διότι ὁ συγγραφεὺς τῶν λόγων φαίνεται ἀγνοῶν τελείως τὴν «Διήγησιν».

Ἐκδηλοτέρα καθίσταται ἡ διαφορὰ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ τρίτου λόγου (Δ΄ παρὰ Migne), τὸν ὁποῖον ὁ Φώτιος ἀποστέλλει πρὸς Ἀρσένιον μοναχὸν καὶ ἡγούμενον. Ὁ συγγραφεὺς χαρακτηρίζει τὴν πλάνην, τὴν ὁποίαν πρόκειται νὰ καταπολεμήσῃ ὡς «ἀρτιφυῆ»

Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῇ «ἀρτιφυὴς» αἵρεσις, ὑπάρχουσα ἀπὸ δύο καὶ πλέον αἰώνων κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς «Διηγήσεως»; Ἐπίσης ὁμιλεῖ περὶ τῶν Μανιχαίων ἐν γένει καὶ καταπολεμεῖ πλάνας τῶν ἀρχαίων Μανιχαίων,[1] τὰς ὁποίας οἱ Παυλικιανοὶ δὲν ἠκολούθουν πλέον, ἀλλ᾽ οὔτε καὶ ἄλλοι ὑπῆρχον κατὰ τὸν Θ΄ αἰ. ἀκολουθοῦντες ταύτας. Ὁμιλεῖ ὅλως θεωρητικῶς καὶ ἀφ᾽ ὑψηλοῦ καὶ φέρει ἐπιχειρήματα διὰ νὰ καταρρίψῃ κακοδοξίας γενικάς, τὰς ὁποίας πᾶν δυαρχικὸν σύστημα ἦτο μοιραῖον νὰ παραδέχεται. Ἐκ τοῦ προλόγου γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Φώτιος ἔγραψε τὸν τρίτον λόγον εὑρισκόμενος εἰς τὴν ἐξορίαν. Ἐὰν ἐγνώριζε λεπτομερῶς τὰ τῆς αἱρέσεως τῶν Παυλικιανῶν, ὡς ὁ συγγραφεὺς τῆς «Διηγήσεως» φαίνεται γνωρίζων, θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ γράψῃ καθ᾽ ὅν τρόπον ἔγραψε τὸν τρίτον λόγον χωρὶς οὐδόλως νὰ μνημονεύσῃ τῶν ἐπὶ μέρους κακοδοξιῶν τῶν Παυλικιανῶν.

Ὁ τρίτος λόγος ἀνήκει εἰς τὸν Φώτιον. Ὁ Α καὶ Β παρουσιάζουν βεβαίως δυσκολίας, ἀλλὰ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἔργα τοῦ Φωτίου, ἐπειδὴ κινοῦνται ἐπὶ τῶν ἰδίων γραμμῶν πρὸς τὸν Γ.΄ λόγον καὶ παρουσιάζουν τὰς ἰδίας θεωρητικὰς τάσεις ἄνευ γνώσεως τῶν λεπτομερειῶν. Δεχόμενοι λοιπὸν τὴν γνησιότητα τῶν τριῶν λόγων, κατ᾽ ἀνάγκην ἀπορρίπτομεν τὴν γνησιότητα τῆς «Διηγήσεως». Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ κλονισθῇ τὸ συμπέρασμα τῆς γνησιότητος τῆς «Διηγήσεως» ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Εὐθύμιος Ζυγαβηνὸς γράψας κατὰ ΙΑ΄ αἰ. τὴν Δογματικὴν Πανοπλίαν καὶ ἔχων ἔμπροσθέν του χειρόγραφα μὲ τὰς ἐπιγραφὰς τῶν ἔργων, ὡς γνωρίζομεν ταῦτα σήμερον, δὲν ἀμφέβαλλε περὶ τῆς ἐκ παραδόσεως ἀποδιδομένης εἰς αὐτὰ πατρότητος[2].

Προσπάθεια γινομένη πρό τινος πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνησιότητος τῆς «Διηγήσεως», δὲν πείθει διὰ τῶν προσαγομένων ἐπιχειρημάτων. Ὁ J. Scharf[3] ὡς πρὸς τὰ κεφ. 2—4 προσάγει ὡς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς γνησιότητος αὐτῶν τὰ κοινὰ βιβλικὰ χωρία καὶ παρατηρεῖ ὅτι συμφωνίαι τοιούτου εἴδους δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι τυχαῖαι[4]. Ὁμοίως εὑρίσκει συμφωνίας ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τοὺς ἐκφραστικοὺς τύπους. Ὡς πρὸ τὸ πρῶτον σημεῖον, ὅταν τις γράφῃ τρεῖς λόγους ἐπὶ παρεμφερῶν θεμάτων καὶ ἀντι-

1. ἔνθ. ἀνωτ. 201
2. Bzeit. 43/1950 σ. 38
3. Bzeit 44/1951 σ. 488.
4. Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 489.

κρούῃ τὰς αὐτὰς πλάνας, φυσικὸν εἶναι νὰ χρησιμοποιήσῃ τὰ αὐτὰ γραφικὰ χωρία. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ συγγραφεὺς κλονίζεται, διότι ὅταν παρατηρῇ ὅτι εἰς τὴν «Διήγησιν» δὲν χρησιμοποιοῦνται τὰ αὐτὰ χωρία τῆς Γραφῆς, λέγει ὅτι τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ στοιχεῖον κατὰ τῆς γνησιότητος. Τὸ ὅτι κατωτέρω προσάγονται 11 παραδείγματα [1] ἐκφράσεων εὑρισκομένων εἰς ἄλλα ἔργα τοῦ Φωτίου, δὲν ἀποτελεῖ σοβαρὸν ἐπιχείρημα, δεδομένου, ὅτι ὁ Φώτιος ἦτο πολυγραφώτατος συγγραφεὺς καὶ ἂν ἤθελε κανεὶς νὰ τὸν μιμηθῇ, ὄχι μόνον 11 ἐκφράσεις ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιήσῃ ἀλλὰ πολὺ περισσοτέρας. Τέλος ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι ὁ Φώτιος ἐξέδωκε τὸ «συνταγμάτιον» περὶ τοῦ ὁποίου ὁμιλεῖ. Τοῦτο ἀπετελεῖτο ἐκ λόγων εἰς τοὺς ὁποίους προσετέθησαν τὰ 10 πρῶτα κεφάλαια τῆς «Διηγήσεως», ὡς εἰσαγωγή, παραληφθέντα ἐκ παλαιοτέρας πηγῆς. Κατὰ τὴν πρώτην περίοδον τῆς ἐξορίας του ἔγραψε τὸν Δ΄ λόγον, ὡς ἀνακεφαλαίωσιν τῶν ἄλλων ἔργων του κατὰ παράκλησιν τοῦ Ἀρσενίου μοναχοῦ. Ἐπανελθὼν εἰς Κ)πολιν τὸ 872, ἐγνώρισε τὸ βιβλίον τοῦ Σικελιώτου καὶ ἐπανεξέδωκε τὰ παλαιότερα ἔργα του ἐπὶ τοῦ φλέγοντος τούτου ζητήματος, ὁπότε καὶ τὰ 10 κεφάλαια ἐσχημάτισεν ὑπὸ τὴν σημερινήν των μορφὴν δι' ἀποσπάσεως ὑλικοῦ ἐκ τοῦ Π. Σικελιώτου, τὸ ὁποῖον καταλλήλως ἐπεξειργάσθη Εἰς τοῦτο προσηρτήθη ὡς αὐτοτελὴς ὁ Δ΄ λόγος.

Ταῦτα ὅμως ἀντίκεινται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν πρόλογον τοῦ βιβλίου, ὅπου λέγεται, ὅτι αἱ παρεχόμεναι πληροφορίαι προέρχονται ἐξ ὁμολογιῶν μετανοησάντων Παυλικιανῶν. Θὰ ἦτο δυνατὸν ὁ Φώτιος νὰ ἀντιγράψῃ ἐκ παλαιοτέρας πηγῆς τὰ 10 κεφάλαια καὶ εἰς τὴν νέαν του ἔκδοσιν νὰ βασίζῃ ἐπὶ τοῦ Π. Σικελιώτου τὰς πληροφορίας του καὶ νὰ ἰσχυρίζεται, ὅτι τὰς ἔχει ἐκ μεταστραφέντων Παυλικιανῶν ; [2] Τὸ ἴδιον βιβλίον ἄλλωστε ἀναφέρει τὰς πηγὰς παρὰ τῶν ὁποίων ἤντλησε διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν παλαιοτέρων Μανιχαίων [3].

*
* *

Σ· νεξετάζονται ἐνταῦθα ὁ Π. Ἡγούμενος καὶ τὸ μακρότερον κείμενον τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ κατὰ τὴν ἔκδοσιν Friedrich τοῦ Ἐσκοριάλ. Καὶ τοῦτο, διότι πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ κειμένου οὐσιαστικῶς. Πᾶσαι αἱ παράγραφοι εἶναι ὅμοιαι πλὴν τῆς παρ. III, ὅπου παρατηρεῖται ἐλαφρὰ διαφορά, VI ὅπου τὸ κείμενον τοῦ Ἐσκοριὰλ εἶνε κατά τι μακρότερον καὶ X ὅπου πάλιν παρατηρεῖται τὸ αὐτό. Εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἐσκοριὰλ προστίθενται εἰς τὸ τέλος δύο παράγραφοι, μία χριστολογικὴ (XXI) καὶ ἑτέρα περὶ ἐλέγχου τῶν Παυλικιανῶν πρὸς ἀποκάλυψιν τῆς πλάνης αὐτῶν (XX). Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν ὁ Friedrich ἰσχυρίσθη ὅτι τοῦτο τὸ κείμε-

1. Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 492.
2. Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 494.
3. Ἐσφαλμένως λέγεται ὅτι ἡ ἐπεξεργασία ἐγένετο τὸ 874. Ὁ Χρυσόχειρ ἐφονεύθη τὸ 873. αὐτόθ. σ. 494.

νον τὸ παρ' αὐτοῦ ἐκδοθέν, εἶναι τὸ ἀρχαιότερον καὶ ἐχρησίμευσεν ὡς βάσις εἰς πάντα τὰ λοιπά [1]. Διὰ τὸν Π. Ἡγούμενον, τὸν ὁποῖον ὁ προαναφερθεὶς ἀρμένιος Karapet Ter Mkrtschian θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχαιότερον, ἰσχυρίζεται ὅτι ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον τοῦ Γ. Μοναχοῦ. Ὁ Φώτιος, λέγει, δὲν εἶχεν ὑπ' ὄψιν του οὔτε τὸν Γ. Μοναχόν, οὔτε τὸν Π. Ἡγούμενον, ἂν καὶ νομίζῃ ὅτι εἶνε πιθανὸν ὁ Φώτιος, νὰ ἐγνώριζε τὸν Γ. Μοναχὸν καὶ ἐπεξειργάσθη τὸ ἔργον τούτου εἰς τὸ α' μέρος τῆς Διηγήσεως [2].

Ὁ Grégoire δέχεται ὅτι ὁ Π. Ἡγούμενος εἶνε ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου τοῦ Π. Σικελιώτου καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως συνάγει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔχει ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς συντμήσεως (ἀρίθμησις ἐκκλησιῶν Παυλικιανῶν, ὁ κανὼν τῶν βιβλίων τῆς Κ. Διαθήκης, ἡ διαφορὰ τῆς τοποθεσίας τῶν ἐκκλησιῶν), καὶ ὁμοίως ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει εἰς τὸν Π. Ἡγούμενον, τὸ ὁποῖον νὰ ἐλλείπῃ ἀπὸ τὸν Π. Σικελιώτην [3].

Αὕτη ἡ ἐπιτομὴ παρεισέφρυσεν εἰς ὅλα τὰ κείμενα τοῦ Γ. Μοναχοῦ καὶ ὁ Friedrich τὴν ἐξέλαβεν ὡς τὴν ἀρχικὴν πηγὴν περὶ τῶν Παυλικιανῶν [4]. Ἁπλῆ παρατήρησις τῶν παραγράφων τοῦ κειμένου τοῦ Ἐσκοριὰλ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ πείθει, ὅτι δὲν πρόκειται περὶ πρωτοτύπου ἐργασίας, ἀλλὰ περὶ ἀντιγραφῆς ἢ διασκευῆς ἐπὶ τὸ συντομώτερον.

Οὕτω αἱ παράγρ. I - IV δίδουν εἰς γενικωτάτας γραμμὰς τὴν ἱστορίαν τῶν Παυλικιανῶν καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκκλησιῶν των καὶ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὰ κεφάλαια 1—5 τοῦ Φωτίου. Αἱ παράγρ. V - XVII ἐκθέτουν τὴν διδασκαλίαν, ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὰ κεφ. 5—10 τοῦ Π. Σικελιώτου. Ὅσα ὁ Π. Σικελιώτης ἐκθέτει διὰ μακρῶν, εἰς τὸ Χρονικὸν τοῦ Γ. Μοναχοῦ καὶ τὸν Π. Ἡγούμενον φέρονται συντετμημένα. Οὐδὲν νέον προστίθεται πλὴν τοῦ τρόπου ἐξετάσεως τῶν Παυλικιανῶν διὰ τὴν ἀποκάλυψιν τῆς πλάνης των, τὴν ὁποίαν ὑποκριτικῶς ἀποκρύπτουν (XX). Ἡ ἰδέα ὅμως τῆς ὑποκρισίας καὶ τῆς ἀποκρύψεως τῶν πλανῶν των φέρεται καὶ παρὰ τῷ Π. Σικελιώτῃ [5]. Ὁμοίως ἡ XIX παράγρ. εἰσάγει νέαν ἰδέαν, ἀλλ' αὕτη φαίνεται παρέμβλητος καὶ παρουσιάζει ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἤδη λεχθέντα. Ἡ παρεμβολὴ φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἐνῷ εἰς τὸ ἕτερον τῶν χειρογράφων δὲν ὑπάρχει, εἰς τὴν μακροτέραν ἔκδοσιν κατακλειομένου φυσικῶς τοῦ λόγου περὶ Παυλικιανῶν εἰσάγεται ἡ παράγρ. διὰ τοῦ «προστιθέασι δέ». Οὕτω δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸ κεφάλαιον τοῦτο καθὼς καὶ τὴν μικρὰν πραγματείαν τοῦ Π. Ἡγουμένου ὡς περίληψιν τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Π. Σικελιώτου.

---

1. ΓΜS σ. 81.
2. Αὐτόθ. σ. 85.
3. BARB σ. 104.
4. BYZ σ. 610.
5. Π.Σ. 1245.

Ὁ Εὐθύμιος Ζυγαβηνός ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος ὅτι τὰ ἐκτιθέμενα παρ' αὐτοῦ εἰς τὴν Δογματικὴν Πανοπλίαν, ἐλήφθησαν ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Πατριάρχου Φωτίου [1]. Εἰς τὴν ἔκθεσίν του περὶ Παυλικιανῶν ἀκολουθεῖ τὸν Φώτιον εἰς τὴν διήγησιν τῆς ἱστορίας, τῆς διδασκαλίας αὐτῶν καὶ κατόπιν κατ' ἐκλογὴν ἐκ τῶν ἀντιρρητικῶν τριῶν λόγων παραθέτει ἐπεχειρήματα κατὰ τῶν πλανῶν τῶν Παυλικιανῶν. Ἐν τῇ πραγματικότητι ὁ Ζυγαβηνὸς δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς πηγή.

Τέλος ὡς πρὸς τὸν τύπον ἀναθεματισμοῦ κατὰ Μανιχαίων καὶ Παυλικιανῶν, οὗτος παρά τινων θεωρεῖται συγγραφεὺς κατὰ τὸν Θ'. αἰ. καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ Φωτίου [2].

Κατὰ ταῦτα ἡ ἀσφαλὴς πηγὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ στηρίξωμεν τὴν ἔκθεσιν τῆς ἱστορίας καὶ διδασκαλίας τῶν Παυλικιανῶν εἶναι κυρίως μὲν ὁ Πέτρος Σικελιώτης, βοηθητικῆς δὲ πρὸς συμπλήρωσιν ἡ «Διήγησις» τοῦ Φωτίου καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦ χρονικοῦ τοῦ Γεωργίου Μοναχοῦ.

1. Ζυγ. 118.
2. BARB. σ. 95.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΙΣΜΟΥ ΕΠΙ ΤΗ ΒΑΣΕΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΕΞΕΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ Η' ΑΙΩΝΟΣ

§ 1. *Τὰ περὶ τῶν υἱῶν τῆς Καλλινίκης Παύλου καὶ Ἰωάννου.*

Αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ συμφωνοῦν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τῆς Καλλινίκης καὶ τῶν δύο υἱῶν της Παύλου καὶ Ἰωάννου. Ἡ ἱστορία εἶναι ἀχρονολόγητος καὶ καλύπτεται ἀπὸ ἀσάφειαν τόσην, ὥστε μερικοὶ δὲν ἀποδίδουν οὐδεμίαν σημασίαν εἰς αὐτήν, χαρακτηρίζοντες αὐτὴν ὡς μῦθον.[1] Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μάνεντος, μερικοὶ ἐκ τῶν μαθητῶν του, ἄγνωστον πότε,[2] περιοδεύοντες διὰ νὰ διαδώσουν τὴν διδασκαλίαν του, ἔφθασαν εἰς τὰ Σαμόσατα τῆς Ἀρμενίας, πόλιν κειμένην ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου ποταμοῦ, εἰς τὰ σύνορα Συρίας Μεσοποταμίας καὶ Καππαδοκίας. Μετὰ παρέλευσιν ἀγνώστου πόσου χρόνου[3] ἀπὸ τῆς ἀφίξεως αὐτῶν εἰς Σαμόσατα ἔζη ἡ Καλλινίκη, ἡ ὁποία ἠσπάσθη τὰς ἀρχὰς τοῦ Μανιχαϊσμοῦ. Αὕτη εἶχε δύο υἱούς, τὸν Παῦλον καὶ τὸν Ἰωάννην, τοὺς ὁποίους ἐφρόντισε νὰ ἀναθρέψῃ καὶ διδάξῃ τὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ ἡ ἰδία ἐπίστευσεν. Οὗτοι ἔδειξαν ἐξαιρετικὸν ζῆλον καὶ ἀγάπην πρὸς τὴν θρησκείαν των, καθὼς καὶ δραστηριότητα διὰ τὴν διάδοσιν αὐτῆς, τὴν ὁποίαν ἰδόντες καὶ ἐκτιμήσαντες οἱ ὁμόθρησκοί των,[4] ἀπεφάσισαν ν' ἀποστείλουν αὐτοὺς κήρυκας τῆς θρησκείας των ἀλλαχοῦ, ἐκλέξαντες πρὸς τοῦτο τὴν περιοχὴν τῆς πεδιάδος Φαναροίας τοῦ θέματος τῶν Ἀρμενιακῶν, τὴν ἀρδευομένην ὑπὸ τῶν ποταμῶν Λύκου, Σκύλακος καὶ Ἴριδος πλησίον τῆς Ἀμασείας. τῆς ἀρχαίας πρωτευούσης τῶν βασιλέων τοῦ Πόντου καὶ πατρίδος τοῦ Μιθριδάτου καὶ τοῦ Στράβωνος.[5] Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἐλθόντες, μετέβησαν εἰς μίαν κώμην, τῆς ὁποίας εὑρόντες τοὺς

1. DTC. τ XII σ. 58. Theol. Stud. σ. 83
2. «χρόνῳ ὕστερον» Φ 45
3. «Μετὰ δὲ χρόνους τινας» ΠΣ 1273 καὶ «καὶ οὐ πολὺ τὸ μέσον» Φ 45
4. Φ 16, Zuy. 1189
5. D.C.B. τ. IV σ. 221

κατοίκους ἀμαθεῖς, προσηλύτησαν εἰς τὴν θρησκείαν των. Τὸ χωρίον ὠνομάσθη Ἐπίσπαρις καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀπέβη κατά τινα τρόπον τὸ κέντρον τῶν Παυλικιανῶν.

Ἡ ἱστορία αὕτη τῆς Καλλινίκης καὶ τῶν υἱῶν της οὕτω διδομένη παρὰ τῶν πηγῶν ἀσαφῶς καὶ ἄνευ χρονολογικῆς τεκμηριώσεως, ἀποτελεῖ πρόβλημα ὡς πρὸς τὴν σημασίαν της διὰ τοὺς Παυλικιανούς, τόσον διὰ τοὺς Ὀρθοδόξους συγγραφεῖς. ὅσον καὶ διὰ τοὺς ἰδίους Παυλικιανούς.

Οὕτως ἰσχυρίζονται, ὅτι ἀπ' αὐτῶν τῶν δύο ἤρχισεν ἡ αἵρεσις καὶ μάλιστα παράγουν καὶ τὸ ὄνομα Παυλικιανὸς ἐκ τοῦ ὀνόματος τῶν δύο ἀδελφῶν ἢ ἐκ τοῦ ἑνὸς μόνον τοῦ Παύλου.[1] Ἡ αἱρετικὴ ἐκκλησία παρουσιάζεται ὡς σχηματισθεῖσα, ὑπάρχουσα καὶ ἐν δράσει μετὰ τὴν ἵδρυσίν της παρὰ τῶν δύο ἀδελφῶν μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Κώνσταντος Β.' (641 668), ὁπότε ἐνεφανίσθη ὁ νέος ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως.[2]

Βραδύτερον ὅμως, οἱ μεταγενέστεροι Παυλικιανοὶ οὐδόλως ἀναφέρουν τοὺς δύο τούτους ἀδελφούς, δὲν ἀναγνωρίζουν οὐδεμίαν ἐξάρτησιν ἐξ αὐτῶν καὶ ἐν διδομένῃ εὐκαιρίᾳ προθύμως τοὺς ἀναθεματίζουν[3]. Πρὸς τούτοις καὶ οἱ Ὀρθόδοξοι συγγραφεῖς ἐλαττώνουν τὴν σημασίαν αὐτῶν, μὴ ἀποδίδοντες σημαντικὸν ρόλον εἰς τὸ ἀρχικὸν αὐτῶν ἔργον καὶ σχεδὸν παριστῶντες ὡς νέαν ἀπ' ἀρχῆς τὴν παρὰ τοῦ δευτέρου ἡγέτου τῶν Παυλικιανῶν γενομένην ἐκκίνησιν[4]. Ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὴν παραγωγὴν τοῦ ὀνόματος πλέον προβάλλουν νέαν θεωρίαν, τὴν παρά τινος ἑτέρου Παύλου παραγωγὴν αὐτοῦ καὶ ὄχι ἐκ τοῦ υἱοῦ τῆς Καλλινίκης ἢ ἐκ συνθέσεως τῶν ὀνομάτων τῶν δύο ἀδελφῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν[5]. Παρ' ὅλα ταῦτα ὅμως ἡ ἱστορία ἐπέζησε καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δύο ἀδελφῶν ἀναφέρονται καὶ εἰς τὸν «τύπον ἀναθεματισμοῦ»[6] καὶ ἀπὸ τὸν Εὐθύμιον Ζυγαβηνὸν[7] καὶ τοὺς ἄλλους μεταγενεστέρους ἱστορικοὺς ὅσοι ἔγραψαν περὶ Παυλικιανῶν.

Ὁ F. C. Conybeare[8] ἐν τῇ προσπαθείᾳ του ν' ἀποδείξῃ, ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ σχετίζονται πρὸς τὸν Παῦλον Σαμοσατέα καὶ τὸν Υἱοθετισμὸν ἢ μοναρχιανισμόν, τοποθετεῖ τὰς ἀρχὰς τοῦ Παυλικιανισμοῦ εἰς παρωχημένην ἐποχήν. Τοῦτο ὅμως δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῇ οὔτε ἐκ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν, οὔτε παρὰ τῶν Ἀρμενίων συγγραφέων, οἱ ὁποῖοι ἔγραψαν περὶ τῶν Παυλικιανῶν. Ὁμοίως ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ Γεώργιος Μοναχὸς ταυτίζει τὸν

---

1. Φ 16, ΓΜS σ. 70, ΠΣ 1273
2. Φ. 45
3. Φ 21
4. ΠΣ 1277, Φ 48. ΓΜS σ. 70
5. ΠΣ 1284, Φ 52
6. Mig. PG. I, 1468
7. Ζυγ. 1189
8. Conybeare ΚΟΤ. σ. 105.

ἡμέτερον Παῦλον πρὸς τὸν Π. Σαμοσατέα. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐπίσης ἀνακριβές, διότι ναὶ μὲν ὁ Γ. Μοναχὸς ὁμιλεῖ περὶ Παύλου Σαμοσατέως «τινος» υἱοῦ τῆς Καλλινίκης καὶ ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωάννου, ἀλλ' οὗτος μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του ἐκήρυξαν τὸν Μανιχαϊσμόν. Ἀποκλείεται ἑπομένως ἡ ταύτισις τοῦ Παύλου μετὰ τοῦ Ἐπισκόπου, διότι τοῦτο σαφῶς θ' ἀνεφέρετο ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἀλλὰ καὶ διότι οὐδεὶς ἰσχυρίσθη ὅτι ὁ Π. Σαμοσατεὺς ἐκήρυξε τὸν Μανιχαϊσμόν. Ἄλλωστε καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Γ. Μοναχοῦ παρεχομένη ἱστορία οὐδὲν κοινὸν σημεῖον ἔχει πρὸς τὴν ζωὴν τοῦ ἐπισκόπου, ἡ ὁποία ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. [1]

Δύσκολος εἶναι ἡ ἐξαγωγὴ συμπεράσματος περὶ τοῦ χρόνου τῆς δράσεως τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν ὅσα ἀναφέρουν αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Μάνεντος, οἱ ὁποῖοι «μετὰ χρόνους τινας» καὶ «οὐ πολὺ τὸ μέσον» ἢ «χρόνῳ ὕστερον» μετέβησαν εἰς Σαμόσατα. Τὸ ἕτερον χρονικὸν ὅριον, τὸ παρὰ τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν διδόμενον, εἶναι ἡ ἐμφάνισις εἰς Μανάναλιν τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ ὁποῖος θεωρεῖται ὁ κύριος ἀρχηγὸς τῶν Παυλικιανῶν. Οὗτος ἐνεφανίσθη τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Κώνσταντος δηλ. περὶ τὰ μέσα τοῦ Ζ' αἰ. «Τὸ συνέδριον τῆς ἀποστασίας» χειροτονεῖ τὸν Κωνσταντῖνον διδάσκαλον «χρόνου διαρρυέντος» [2] ἢ «μετὰ χρόνους οὐ πολλούς» [3]. Οὕτως ἔχομεν χρονικὸν ὅριον εὐρύτατον χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ ἐκ τῶν ἑλλήνων συγγραφέων εὐχέρεια ἢ στοιχεῖον, διὰ νὰ καθορίσωμεν, ἔστω καὶ κατὰ προσέγγισιν, τὴν δρᾶσιν τῶν δύο ἀδελφῶν. Τὸ χρονικὸν τοῦτον ὅριον ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Μάνεντος τὸ 277 μέχρι τῶν μέσων τοῦ Ζ' αἰ. αἱ δὲ ἐκφράσεις τῶν ἡμετέρων συγγραφέων δι' ἀμφότερα τὰ ἄκρα εἶνε ἐξ' ἴσου ἀσαφεῖς καὶ ἀβέβαιοι.

Δύο Ἀρμένιοι ἱστορικοὶ ὁμιλοῦν περὶ Μανιχαίων, ὁ ἐπίσκοπος Ἐζνὶκ τοῦ Κόλμπ, γνωρίζων τὸν Μανιχαϊσμόν, τὴν «Θρησκείαν τῶν δύο ριζῶν» καὶ ὁ Σαμουὴλ ἐξ Ἀνὶ ὁ ὁποῖος καὶ ὁμιλεῖ περὶ ἀφίξεως εἰς Ἀρμενίαν τὸ 588 αἱρετικῶν ἐκ Συρίας «ἀνθρώπων ὁμιλούντων λόγους γλυκεῖς ὡς μέλι» φερόντων μεθ' ἑαυτῶν ψευδῆ βιβλία, τὰ ὁποῖα καὶ μετέφρασαν εἰς τὴν ἀρμενικήν. Ταῦτα ἦσαν ἓν γνήσιον τοῦ Μάνεντος καὶ δύο ἀπόκρυφα [4]. Αἱ δύο

---

1. ΓΜS σ. 72
2. Φ 17.
3. ΓΜS σ. 70
4. Obol. μνημ. ἔργ., σ. 17 κ.ἑ. Κατὰ τὸν Mkrtschian ὁ ἱστορικὸς εἶναι ὁ Kirakos von Gandzak (σ. 81). Οὗτος λέγει ὅτι τὸ 588 μετέβησαν εἰς τὴν Ἀρμενίαν Σύριοι Νεστοριανοί, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐξαπλώσουν τὴν αἵρεσιν τοῦ Νεστορίου, κατεδικάσθησαν ὅμως καὶ κατεδιώχθησαν. Παρέμειναν ἐν τούτοις μερικοὶ καὶ μετέφρασαν βιβλία. Τὰ ἀναφερόμενα βιβλία εἶναι Μανιχαϊκά. Ὁ Ἀρμένιος συγγραφεὺς λέγει ὅτι ἦσαν νεστοριανοί, ἀλλ' εἶνε γνωστὸν ὅτι εἰς Ἀρμενίαν οἱ Μανιχαῖοι ἔδρων ἐμφανιζόμενοι ὡς νεοστοριανοί. (αὐτόθ. σ. 80).

αὗται πληροφορίαι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην παρετηρήθη ζωηρὰ προσηλυτιστικὴ κίνησις ἐκ μέρους Μανιχαίων εἰς τὴν Ἀρμενίαν, διότι καὶ ἄνθρωποι εἰδικῶς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετέβησαν, ἀλλὰ καὶ βιβλία μετεφράσθησαν, τὰ ὁποῖα καὶ διεδόθησαν. Ποῖον ὅμως τὸ ἀκριβὲς περιεχόμενον τῆς διδασκαλίας τῶν Μανιχαίων τούτων δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν. Ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογηθῇ ἡ δρᾶσις τῶν δύο ἀδελφῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν παρουσιάζεται ὡς νεοφώτιστος, ἀναθρέψασα τὰ τέκνα της εἰς τὴν αἵρεσιν. Φυσικὸν εἶναι εἰς περίοδον διαδόσεως αἱρετικῶν διδασκαλιῶν καὶ ἐπιδράσεως τῆς γοητείας κηρύκων ἐρχομένων ἐξ ἄλλων τόπων νὰ δημιουργοῦνται προσήλυτοι. Οὕτω χρονολογουμένης τῆς δράσεως τῶν δύο ἀδελφῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΣΤ'. καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ'. αἰῶνος, δικαιολογεῖται καὶ ἡ συνέχεια τῆς παραδόσεως ἀπ' αὐτῶν μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ νέου ἡγέτου τῶν Παυλικιανῶν. Ἄλλωστε καὶ ἡ ἐμμονὴ τῶν πηγῶν ἐπὶ τοῦ μανιχαϊκοῦ χαρακτῆρος τῆς διδασκαλίας τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ ἡ ἀπόρριψις ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων Παυλικιανῶν τῆς καταγωγῆς τῆς αἱρέσεως ἐξ αὐτῶν, λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ χαρακτῆρος τούτου, δικαιολογοῦν τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην.

Ἀλλ' αἱ πηγαὶ οὐδὲν συγκεκριμένον ἀναφέρουν περὶ τοῦ περιεχομένου τῆς διδασκαλίας, τὴν ὁποίαν ἐκήρυξαν οἱ δύο ἀδελφοί. Ἡ διδασκαλία αὐτῶν εἶχε μὲν μανιχαϊκὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' αἱ λέξεις «Μανιχαῖος» καὶ «Μανιχαϊσμὸς» κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκληφθοῦν ὡς καλύπτουσαι τὴν ἔννοιαν τῆς ἀρχικῆς διδασκαλίας τοῦ Μάνεντος, διότι πρέπει νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου ἔχασαν αὐταὶ τὸ ἀρχικόν των νόημα καὶ ἀπεδίδοντο εἰς αἱρετικοὺς ἔχοντας δυαρχικὰς τάσεις ἐν γένει, ἔστω καὶ ἂν οὗτοι δὲν εἶχον κατ' εὐθεῖαν σχέσιν πρὸς τὸν παλαιὸν Μανιχαϊσμόν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι καὶ ὁ Φώτιος κατηγορεῖ ἐπὶ Μανιχαϊσμῷ τὴν Ρωμαιοκαθολικὴν ἐκκλησίαν, διότι ἐδέχθη τὴν καὶ «ἐκ τοῦ Υἱοῦ» ἐκπόρευσιν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος [1]. Ἡ λέξις «μανιχαῖος» ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ὡς ὕβρις [2]. Οὔτε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅσα λέγονται, ὅτι ἀπέβαλεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τῆς διδασκαλίας του, ὅτε ἀνεδείχθη ἀρχηγὸς τῶν Παυλικιανῶν, διότι ταῦτα, ὡς κατωτέρω θὰ εἴπωμεν, ἀποτελοῦν καθαρὰν μανιχαϊκὴν μυθολογίαν, τὴν ὁποίαν οἱ ἡμέτεροι συγγραφεῖς, δανεισθέντες παρὰ τοῦ Κυρίλλου Ἱεροσολύμων ἀβασανίστως ἀποδίδουν εἰς αὐτόν. Ὁ Εὐ. Ζυγαβηνός, ἔχων ὑπ' ὄψει του τὴν διδασκαλίαν τῶν μεταγενεστέρων Παυλικιανῶν, καθὼς καὶ τὸ ἀπίθανον τοῦ καθαρῶς μανιχαϊκοῦ χαρακτῆρος τῆς διδασκαλίας τῶν δύο ἀδελφῶν, ὁμιλεῖ συντο-

1. Mig. PG 102, 315

2. Ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὸν Ἱππόδρομον κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Νίκα. Θεοφάν. σ. 181, 182 καὶ Παπαρρηγ. τ. 3 Α σ. 87.

μώτατα περὶ τοῦ περιεχομένου οὐσίης, λέγων «οὗτοι καὶ ἄλλα προσεπινοήσαντες ἄτοπα καὶ μιαρὰ καὶ ὀλέθρια δόγματα τὴν τῶν Παυλικιάνων αἵρεσιν συνεσιήσαντο, μοῖραν μὲν τῆς Μανιχαίων μανίας οὖσαν, τισὶ δὲ προσθήκαις συναυξηθεῖσαν [1]». Ὥστε κατ' αὐτὸν βάσις μὲν εἶναι ὁ Μανιχαϊσμὸς καὶ αἱ «προσεπινοήσεις δογμάτων» παρὰ τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ αἱ «προσθῆκαι» διὰ τῶν ὁποίων συνηυξήθη ἡ διδασκαλία. Ποῖα ὅμως εἶναι τὰ νεώτερα ταῦτα στοιχεῖα καὶ τί ἐκ τοῦ Μανιχαϊσμοῦ παρέλαβον δὲν ἀναφέρει, ἐπειδὴ καὶ ὁ ἴδιος δὲν γνωρίζει, ὡς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ γράψαντες ἠγνόουν. Ἐπιχειρήματα διὰ ν' ἀπορριφθῇ ὁλοτελῶς ἡ ὕπαρξις τῶν δύο ἀδελφῶν δὲν δύνανται νὰ προσαχθοῦν. Δύναται νὰ γίνῃ δεκτὸν ὅτι ὑπάρχει ἀλήθεια εἰς τὴν ἱστορίαν περὶ αὐτῶν καὶ τῆς μητρός των, ἀνεξαρτήτως τοῦ ὅτι οἱ μεταγενέστεροι Παυλικιανοὶ ἔλεγον, ὅτι δὲν ἔχουν σχέσιν μετ' αὐτῶν. Τοῦτο τὸ ἔλεγον, διότι ἡ μήτηρ καὶ οἱ δύο υἱοί της συνεδέθησαν παρὰ τῶν Ὀρθοδόξων μετὰ τῶν Μανιχαίων, μετὰ τῶν ὁποίων τὸν σύνδεσμον ἀπέστεργον οἱ Παυλικιανοί. Ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν, παρὰ τὴν ἀσάφειαν τῶν ἑλλήνων συγγραφέων, ἐκ τῶν ἀρμενικῶν περὶ μανιχαίων πληροφοριῶν, δυνατὸν νὰ πιθανολογηθῇ ἡ δρᾶσις των περὶ τὸ τέλος τοῦ ΣΤ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ζ' αἰῶνος.

Οἱ ἕλληνες συγγραφεῖς γίνονται σαφέστεροι πλέον εἰς τὴν ἐξιστόρισιν τῶν ἑπομένων σταδίων τῶν Παυλικιανῶν, τὰ ὁποῖα καλύτερον γνωρίζουν.

§ 2. *Ὁ φερόμενος ὡς ἱδρυτὴς τοῦ Παυλικιανισμοῦ Κωνσταντῖνος - Σιλουανός.*

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κώνσταντος Β (641—668), ἐγγόνου τοῦ Ἡρακλείου, ἔζη εἰς τὴν Μανάναλιν ὁ Κωνσταντῖνος, περὶ τοῦ ὁποίου σαφῶς λέγεται ὅτι ἦτο ἀρμένιος [2]. Περὶ τῆς θέσεως τῆς Μανανάλεως ὑπάρχει διχογνωμία, διότι οἱ Π. Σικελιώτης καὶ Φώτιος τοποθετοῦν αὐτὴν πλησίον τῶν Σαμοσάτων [3] τῶν ὁποίων λέγουν ἦτο ἓν χωρίον. Τῆς ἀπόψεως ταύτης ἔχεται καὶ ὁ Grégoire. Ὁ Conybeare [4] ὅμως, μετὰ τοῦ ὁποίου συμφωνεῖ καὶ ὁ **Runciman** [5], τοποθετοῦν ταύτην πλησίον τοῦ νεωτέρου Καραχοβὰν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς ὄχθης τοῦ Α. Εὐφράτου καὶ δὴ ἐπὶ τοῦ παραποτάμου αὐτοῦ Μπινγκέλ, ἓν μίλιον ἀπὸ τοῦ Καραχοβὰν πλησίον τῆς σημερινῆς ἁλατοπηγῆς Κουνιγὶ - Ἀλῆ, τῆς περιφερείας τοῦ Ἐρζερούμ [6]. Ἡ ἁλατοπηγὴ

1. Ζυγ. 1189.
2. ΠΣ 1276 Φ 45.
3. ἔνθ. ἀνωτ.
4. Conybeare KOT σ. LXIX,
5. Runc. MM. σ. 37 ὑποσ. 1.
6. Lindsay, σ. 238, ὅπου λέγεται ὅτι ἡ Μανάναλις εἶναι Ἀρμενικὸν καντόνιον πλησίον τοῦ Ἐρζερούμ, ὄχι μακρὰν τῶν Σαμοσάτων.

αὕτη σχετίζεται πιθανώτατα καὶ μὲ τὸ ὄνομα τοῦ χωρίου Μανάναλις τοῦ δευτέρου συνθετικοῦ του ὑπενθυμίζοντος τὸ ἅλας.

Ὁ Κωνσταντῖνος ζῶν εἰς τὴν Μανάναλιν, ἀνῆκεν εἰς αἵρεσιν ἔχουσαν Μανιχαϊκὸν χαρακτῆρα καὶ σχετιζομένην πιθανῶς μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν, τῶν υἱῶν τῆς Καλλινίκης. Ἐὰν δεχθῶμεν τὴν ἐκδοχὴν τῶν ἑλληνικῶν πηγῶν, κατεῖχε καὶ βιβλία τῆς αἱρέσεως ταύτης [1]. Διάκονος ἐλευθερωθεὶς ἐξ αἰχμαλωσίας εἰς τὴν Συρίαν, καὶ ἐπιστρέφων εἰς τὴν πατρίδα του—ἄγνωστον ποία ἦτο ἡ πατρίς του—διῆλθεν ἐκ Μανανάλεως καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἐφιλοξένησεν αὐτὸν εἰς τὴν οἰκίαν του ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Ὁ διάκονος οὗτος ἦτο πιθανῶς ὀρθόδοξος οὐχὶ ἱκανῆς μορφώσεως. Τοῦτο δὲ δικαιολογεῖ καὶ τὸ γεγονὸς, ὅτι ὁ διάκονος οὗτος κατέλυσεν ἐπὶ ἡμέρας εἰς τὴν οἰκίαν αἱρετικοῦ καὶ δὲν ἦτο εἰς θέσιν ν' ἀνακαλύψῃ τὰ αἱρετικά του φρονήματα καὶ ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ηὐχαριστήθη ἐκ τῆς διαμονῆς του εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Κωνσταντίνου καὶ διὰ νὰ δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του, ἀναχωρῶν ἀφῆκεν εἰς αὐτὸν δύο βιβλία τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὸν Ἀπόστολον ἢ βιβλίον περιέχον τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου [2]. Τὰ δύο ταῦτα βιβλία ἦσαν σημαντικὸν ἀπόκτημα διὰ τὸν Κωνσταντῖνον, διότι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἦτο βεβαίως εὔκολος ἡ ἀπόκτησις τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου. Ἐκ τῆς ἐκφράσεως τὸ «Εὐαγγέλιον» καὶ «τὸν Ἀπόστολον» δὲν γνωρίζομεν ἐὰν τὰ δύο ταῦτα βιβλία περιεῖχον ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῶν Εὐαγγελίων καὶ τῶν λοιπῶν κειμένων τῆς Κ. Διαθήκης ἢ μόνον περικοπὰς ἀναγινωσκομένας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι περιεῖχον ὁλόκληρον τὸ κείμενον τῆς Κ. Διαθήκης.

Ὁ Κων)νος ἐμελέτησε τὴν Κ. Διαθήκην, τὴν ὁποίαν οὕτως ἀπροσδοκήτως ἀπέκτησε καὶ κατόπιν τῆς μελέτης ἤλλαξεν ἰδέας καὶ τακτικήν. Αἱ ἡμέτεραι πηγαὶ παρουσιάζουν τὸν Κων/ντῖνον δεχόμενον τὴν μανιχαϊκὴν μυθολογίαν, τὴν διδασκαλίαν περὶ τριάκοντα αἰώνων τοῦ Οὐαλεντίνου, τὰς μυθολογίας τοῦ Κουβρίκου, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ βροχὴ προέρχεται ἀπὸ τὸν ἱδρῶτα νέου καταδιώκοντος εἰς τὸν οὐρανὸν παρθένον, καθὼς καὶ τὰς μυθολογίας τοῦ Βασιλείδου. Δέχονται, λοιπόν, ὅτι ὁ Κων)ντῖνος ἠσπάζετο διδασκαλίαν ἔχουσαν μανιχαϊκὸν καὶ γνωστικὸν χαρακτῆρα. Κατεῖχε ἐπίσης καὶ μανιχαϊκὰ ἢ γνωστικὰ βιβλία. Ἡ κατοχή, ὅμως βιβλίων τοιούτων καὶ ἡ ἀποδοχὴ καὶ ἔκφρασις μανιχαϊκῶν καὶ γνωστικῶν φρονημάτων ἦτο ἐπικίνδυνος, διότι πολλοὶ ἐτιμωρήθησαν εἰς τὸν δι' ἀποκεφαλισμοῦ θάνατον ἕνεκα τοῦ λόγου τούτου. Τὰ βιβλία ἐκαίοντο, ἐὰν δὲ συνελαμβάνετό τις ἀποκρύπτων αἱρετικὰ βιβλία, ὁ ἴδιος ἐτιμωρεῖτο διὰ θανάτου, τὰ δὲ ὑπάρχοντά

1. Φ 45.
2. Φ 45. ΠΣ 1277.

του ἐδημεύοντο ὑπὲρ τοῦ δημοσίου ταμείου.[1] Ἐπίσης, λόγῳ τοῦ ὅτι αἱ θεωρίαι του αὗται δὲν ἐγένοντο πιστευταί, θεωρούμεναι παρὰ τῶν Ὀρθοδόξων προφανῶς «βδελυραὶ καὶ φευκτέαι»[2] καὶ διὰ νὰ δελεάσῃ καὶ τοὺς ὀπαδούς του, καθιστῶν τὰ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενα περισσότερον ἀληθοφανῆ, ἀπεφάσισε ν' ἀλλάξῃ μέθοδον. Ἀπηλλάγη τῶν μανιχαϊκῶν βιβλίων καὶ δὲν ἀνεγίγνωσκεν ἄλλο τι πλὴν τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου, τὰς δὲ αἱρετικάς του δοξασίας χωρὶς νὰ ὁμολογῇ μετὰ παρρησίας ἢ ν' ἀποστρέφεται ἐνσυνειδήτως, διεμόρφωσε κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ προσαρμόζωνται εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, γενόμενος οὕτω «καινὸς νομοθέτης» καὶ «γεννήσας δόγματα ἐκ πολυπλόκου δυσεβείας» καὶ «ἀναδεχθεὶς ὁδηγὸς ἀποστασίας».[3] Ἡ νέα μέθοδος, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν, ἦτο ἡ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μανιχαϊκῶν δοξασιῶν του ἑρμηνεία τῆς Κ. Διαθήκης. Τὰ βιβλία, τὰ ὁποῖα παρὰ τοῦ διακόνου παρέλαβε, δὲν μετέβαλεν, διετήρησεν αὐτὰ ἀκριβῶς ὡς εἶχον καὶ συνίστα εἰς τοὺς ὀπαδούς του νὰ μὴ ἀναγινώσκουν ἄλλα οἱαδήποτε βιβλία πλὴν αὐτῶν. Τὰ νοήματα ὅμως τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Ἀποστόλου διέστρεψε καὶ εἰς τὴν ἑρμηνείαν, τὴν ὁποίαν οὗτος ἔδιδε, παρουσίαζε νὰ ὑποστηρίζουν τὴν αἵρεσίν του.

Οἱ ἡμέτεροι ἱστορικοὶ πιστεύουν ὅτι ὁ Κωσταντῖνος ἤρχισε νέαν αἵρεσιν, ἔχοντες ὅμως τὴν γνώμην τῆς ἐκ μανιχαίων καταγωγῆς αὐτοῦ καθὼς καὶ τῆς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς υἱοὺς τῆς Καλλινίκης, ὁμιλοῦν περὶ ἀνανεώσεως τοῦ κακοῦ,[4] ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὰς μανιχαϊκάς του ἰδέας. Ὁ Γεώργιος Μοναχὸς σαφῶς λέγει, ὅτι ἀρχηγός των ἐγένετο ὁ Κων)νος ὄχι ὁ Παῦλος ὁ υἱὸς τῆς Καλλινίκης. Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Κων)νος ἦτο μέλος τῆς Ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, παρ' ὅλον ὅτι ἡ γνώμη αὕτη ὑπάρχει εἰς ἱστορικοὺς τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.[5] Ἀνῆκεν εἰς αἵρεσιν, ἡ ὁποία εἶχε μανιχαϊκόν, γνωστικὸν καὶ μαρκιωνιτικὸν χαρακτῆρα καὶ ἀσφαλῶς ἐσχετίζετο πρὸς τὴν αἵρεσιν τῶν υἱῶν τῆς Καλλινίκης. Τὸ νέον, τὸ ὁποῖον εἰσήγαγεν εἰς τὴν αἵρεσιν ἦτο ἡ ἀπόρριψις τῶν οἱωνδήποτε ἄλλων βιβλίων ἢ ἁπλοϊκῶν δοξασιῶν μανιχαϊκοῦ χαρακτῆρος, ἡ χρησιμοποίησις τῆς Κ. Διαθήκης, ἄνευ προσθαφαιρέσεων καὶ ἡ ἀλληγορικὴ ἑρμηνεία αὐτῆς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ προσαρμόζηται πρὸς τὰς ἰδέας του καὶ νὰ ἐκφράζῃ ταύτας διὰ καταλλήλου ἑρμηνείας, ἡ ὁποία παρ' αὐτοῦ ἐδίδετο. Ὁ ἴδιος οὐδὲν ἔγραψεν, ἀλλὰ «ἔθει καὶ συνεχῇ διδασκαλίᾳ τοῖς μυσταγωγηθεῖσι κατέχειν ἀπαράτρωτα τῆς ἀσεβείας παρακατίθησιν ὄργια».[6] Οἱ μετ' αὐτὸν Παυλικιανοὶ ἰσχυρίζοντο ὅτι δὲν ἔχουν οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸν Μάνεντα καὶ τοὺς μαθητάς του, ἀνεθεμά-

---

1. ΠΣ 1277 καὶ MMCT XVI, 5, 64 (6 Αὐγούστ. 425) σ. 878 XVI 5, 65, (30 Μαΐου 428) ὅπου ἀπαγορεύεται νὰ διαθέσουν διὰ διαθήκης τὴν περιουσίαν των μετὰ θάνατον.

2. ΠΣ 1277. 3. Φ 48. 4. ΠΣ 1277. 5. Elliott τ Β.' σ. 252. 6. Φ 20.

τιζον μάλιστα αὐτούς,[1] καὶ δικαίως, διότι μετὰ τὸν Κων/νον διεμορφώθη νέα διδασκαλία τῆς αἱρέσεως πολὺ ἀπέχουσα ἀπὸ τῆς μανιχαϊκῆς, ἄνευ τῶν ἁπλοϊκῶν μύθων, τῶν γνωστῶν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς, καὶ προσλαβοῦσα στοιχεῖα ἐξ ἄλλων αἱρέσεων.

Καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κων)νος ἔχει συνείδησιν τοῦ νέου, τὸ ὁποῖον εἰσάγει, διότι ὁ ἴδιος παραγγέλλει νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν κανὲν ἄλλο βιβλίον πλὴν τῆς Κ. Διαθήκης [2], ἀλλὰ καὶ διότι ἔχει πεποίθησιν εἰς ἀποστολὴν τὴν ὁποίαν συνδέει πρὸς αὐτὸν τὸν ἀπόστολον Παῦλον, ὡς τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἐπηκολούθησαν μετὰ τὴν μετανάστευσίν του ἐκ Μανανάλεως. Μὲ τὴν βασιλείαν τοῦ Κώνσταντος Β'. συμπίπτει ἐν Ἀρμενίᾳ καὶ ἡ ἀρχιερατεία τοῦ Ναρσῆ Γ'. ὁ ὁποῖος ἦτο καθολικὸς εἰς τὴν χώραν αὐτὴν ἀπὸ τοῦ 641 μέχρι τοῦ 661. Οὗτος πληροφορηθεὶς περὶ τῆς δραστηριότητος τοῦ Κων)νου, κατεδίωξεν αὐτὸν καὶ τοὺς ὀπαδούς του καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν περιοχὴν Μανανάλεως [3]. Ὁ τόπος τὸν ὁποῖον ἐξέλεξαν νὰ καταφύγουν εὑρίσκετο ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας, εἰς τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν, εἰς τὴν πόλιν Κίβοσαν [4], πλησίον τῆς Κολωνείας, ἴσως τὸ Μαυρόκαστρον, τὸ σημερινὸν Καρὰ-Χισσάρ [5]. Πιθανώτατα ἡ πόλις αὕτη ἱδρύθη ὑπὸ τοῦ Πομπηΐου μετὰ τὴν κατάκτησιν τοῦ Πόντου [6]. Ἡ περιφέρεια αὕτη τῆς Μικρᾶς Ἀρμενίας ἦτο ἐξαιρετικῶς νευραλγικὴ τὴν ἐποχὴν ταύτην, διότι οἱ Ἄραβες, στερεώσαντες τὴν ἐξουσίαν των εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ Συρίαν καὶ καταστήσαντες πρωτεύουσαν αὐτῶν τὴν Δαμασκόν, ἐνήργουν ἐπιδρομὰς κατὰ τῆς Μ. Ἀσίας, μέχρις ὅτου συνῆψαν ἀνακωχὴν μετὰ τοῦ Κώνσταντος Β' τὸ 659 [7], ἡ ὁποία ἔδωκε μικρὰν ἀνάπαυλαν εἰς αὐτόν. Οὗτος ἐπωφεληθεὶς αὐτῆς ἐξεστράτευσε κατὰ τῶν Σλάβων, οἱ ὁποῖοι εἶχον φθάσει εἰς Μακεδονίαν καὶ κατὰ τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου καὶ ἐδολοφονήθη (668) [8]. Ὁ υἱὸς καὶ διάδοχός του Κωνσταντῖνος Δ' Πωγωνᾶτος εὐθὺς ὡς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ἀντεμετώπισεν ἐπανάστασιν Ἀρμενίου στρατηγοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκάλεσε καὶ τοὺς Ἄραβας εἰς βοήθειαν κατὰ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ὁ Κωνσταντῖνος Πωγωνᾶτος ἐκστρατεύσας αὐτοπροσώπως, κατέστειλε τὴν στάσιν [9].

---

1. ΠΣ 1277, Φ 48, ΓΜS 70. 2. ΓΜS 70.

3. Runc. MM. σ. 37 καὶ Conybeare Kot Append. IV σ. 153.

4. Κίβωσσαν Φ. 48. 5. Ramsay, σ. 267 καὶ Θεμ. σ. 12.

6. Κατ' ἄλλους ἡ Κολωνεία ἐπὶ τοῦ Λύκου ποταμοῦ ὑπεράνω τῆς Νεοκαισαρείας ὀνομάζεται ὑπὸ τῶν Τούρκων Κουλεϊχισσὰρ ἢ Χωνάκ. Πολυπληθὴς πόλις εἰς ἰσχυρὰν χώραν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ὁποίας ἔδρασεν ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός. Cibbon σ. 116. Ὁ Jirecek γράφει ὅτι ἡ Κολωνεία εὑρίσκετο εἰς τὴν Καστοριὰν ἐπὶ τῆς Πίνδου (!) σ. 175. Λεπτομερέστερον καθορίζεται ἡ θέσις τῆς πόλεως 70 μίλ. ΝΑ τῆς Τραπεζοῦντος, 300 μίλ. ἀπὸ Σαμοσάτων, 200 ἀπὸ Φαναροίας. Elliott· ἔνθ' ἀνωτ. σ. 547).

7. Ἀμάντ., Α'. σ 325. 8. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 325, 328. 6. αὐτόθ. σ. 328.

Ἐγκατασταθεὶς ὁ Κωνσταντῖνος εἰς Κίβοσαν μετ' ὀπαδῶν αὐτοῦ, προσέλαβε τὸ ὄνομα τοῦ ἀκολούθου τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «Σιλουανός», ἰσχυριζόμενος ὅτι οὗτος εἶναι ὁ ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου εἰς τὰς ἐπιστολὰς καὶ ἀποσταλεὶς εἰς Μακεδονίαν. Συνδυάζων δὲ τὴν ἀποστολὴν τοῦ Σιλουανοῦ εἰς Μακεδονίαν, ὠνόμασε τοὺς ὀπαδούς του «Μακεδόνας» καὶ κατὰ συσχετισμὸν πάλιν τῶν εἰς τὰς Πράξεις 16, 11—12 ἀναφερομένων, ὠνόμασε τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν ἐκκλησίαν «Μακεδονίαν». Εἰς τοὺς μαθητάς του ἐπεδείκνυε τὴν βίβλον, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀποκτήσει παρὰ τοῦ διακόνου καὶ ἔλεγεν «ὑμεῖς ἐστὲ Μακεδόνες, ἐγὼ δὲ εἰμὶ Σιλουανός, ὁ ὑπὸ τοῦ Παύλου ὑμῖν ἀποσταλείς». Οὕτω βλέπομεν, ὅτι ὁ Κων)νος-Σιλουανὸς θεωρεῖ ὡς αὐθεντίαν καὶ κορυφὴν τὸν Ἀπόστ. Παῦλον καὶ συσχετίζει τὴν ἀποστολήν του πρὸς τὸν ἴδιον τὸν ἀπόστολον, προσλαμβάνων τὸ ὄνομα ἑνὸς τῶν μαθητῶν του καὶ ὀνομάζων τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἱδρυθεῖσαν κοινότητα «Μακεδονίαν», περιοχὴν εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ἀπόστολος μετέβη κατόπιν τοῦ ὁράματος, τὸ ὁποῖον εἶδεν εἰς Τρῳάδα, (Πράξ. 16,9) καὶ ὅπου εἰργάσθη, ἱδρύσας τὰς γνωστὰς ἐκκλησίας. Ἡ συνήθεια τὴν ὁποίαν ὁ Κων)νος καθιέρωσε, τῆς προσλήψεως δηλ. ὀνόματος συνεργάτου τοῦ ἀποστ. Παύλου καὶ ἡ ὀνομασία κοινοτήτων ἐκ τοῦ ὀνόματος ἐκκλησιῶν, τὰς ὁποίας ἵδρυσεν ὁ ἀπόστολος, διετηρήθη καὶ εἰς τοὺς μετέπειτα ἡγέτας τῶν Παυλικιανῶν, ὡς θὰ ἴδωμεν. Δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τοῦτο εἰς τὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν προεκάλεσεν εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Κων)νου ἡ μελέτη τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ περιβληθῇ διὰ κύρους ἀποστολικοῦ, αὐτὸς ὁ ὄψιμος μεταρρυθμιστής, κηρύττων μεταξὺ ἀνθρώπων ἀνηκόντων εἰς τὴν Ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν, εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ παραπλανήσῃ τοὺς ἁπλοϊκοὺς ἀλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τάσιν ἀποκρύψεως τῶν αἱρετικῶν του δοξασιῶν, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἐχρησιμοποίει τοῦτο ὡς εἶδος ψευδωνύμου[1].

Ἡ διὰ τῆς διδασκαλίας διάδοσις τῶν ἰδεῶν του ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας, διότι κατώρθωσε νὰ ὀργανώσῃ ἰσχυρὰν κοινότητα εἰς τὴν περιφέρειαν ἐκείνην. Σαφῶς αἱ ἡμέτεραι πηγαὶ ἀναφέρουν ὅτι παρεπλάνησε πολλοὺς ἐντοπίους διὰ τοῦ κηρύγματός του καὶ ἀφοῦ τοὺς κατέστησεν ὀπαδούς του ἐθεωρεῖτο παρ' αὐτῶν ὡς ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ[2].

Ὁ Κων)νος Παγωνᾶτος ἐπληροφορήθη τὰ κατ' αὐτόν, κατὰ ποῖον τρόπον δὲν ἀναφέρεται. Ἂν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψει, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὗτος ἀντεμετώπισεν ἐπιτυχῶς ἐπανάστασιν ἀρμενίου στρατηγοῦ καὶ ἡ περιοχὴ δράσεως τοῦ Κων)νου - Σιλουανοῦ εὑρίσκεται εἰς τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν, ὁ ἴδιος δὲ εἶνε ἀρμένιος, δὲν εἶνε δύσκολον νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἐνδιαφερόμενος διὰ τὴν ἀσφάλειαν τῆς περιοχῆς, μετὰ τῶν ἄλλων πληροφοριῶν τὰς ὁποίας ἐλάμβανε, ἔμαθε καὶ τὰ περὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ.

---

1. D C B.t. IV σ. 220 2. ΠΣ. 1280. Φ 48.

Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ ἔστειλε βασιλικὸν ἀντιπρόσωπον διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ ζήτημα τῆς αἱρέσεως καὶ προβῇ εἰς ἐνεργείας κατὰ τῶν ὀπαδῶν καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ. Ὁ βασιλικὸς ἀπεσταλμένος ὠνομάζετο Συμεών, φαίνεται δὲ ὅτι ἦτο ἀξιωματικὸς τῆς αὐλῆς, ἄνευ θεολογικῆς μορφώσεως. Ὁ Συμεὼν εἶχεν ἐντολὴν παρὰ τοῦ βασιλέως νὰ συλλάβῃ τὸν Σιλουανὸν καὶ νὰ τὸν λιθοβολήσῃ, τοὺς δὲ παραπλανηθέντας ὑπ' αὐτοῦ, ὅσοι μετανοήσουν, νὰ παραδώσῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν πρὸς διδασκαλίαν καὶ τελείαν μεταστροφήν. Οὗτος μεταβὰς ἐκεῖ, παρέλαβε καὶ ἕνα τῶν ἐπιτοπίων ἀρχόντων ὀνόματι Τρύφωνα, καὶ συνέλαβον τὸν Κων)νον - Σιλουανὸν καὶ τοὺς μαθητάς του. Περὶ τῶν συμβάντων μετὰ τὴν σύλληψιν αὐτῶν ὑπάρχουν δύο ἐκδοχαί. Κατὰ τὴν πρώτην, τοῦ Π. Σικελιώτου, ἅπαντες ὡδηγήθησαν εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Κάστρου Κολωνείας [1] κατὰ τὴν ἑτέραν τοῦ Φωτίου, ἐγένετο προσπάθεια μεταπείσεως αὐτῶν, ἡ ὁποία καὶ ἐν μέρει ἐπέτυχε, διότι μερικοὶ μετενόησαν ἢ ὑπεκρίθησαν μετάνοιαν καὶ παρεδόθησαν εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄρχοντας διὰ τὰ περαιτέρω [2], ὁ δὲ Συμεὼν ἐχρησιμοποίησε τοὺς ἀμετανοήτους διὰ νὰ ἐκτελέσουν τὴν ἐντολὴν τοῦ λιθοβολισμοῦ τοῦ Κων)νου Σιλουανοῦ. Γεννᾶται ὅμως τὸ πρόβλημα, πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ λιθοβολήσουν τὸν ἀρχηγόν των, τὸν ὁποῖον ἐπίστευον ἀποσταλέντα εἰς αὐτοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅσοι δὲν μετενόησαν καὶ παρέμειναν εἰς αὐτὸν πιστοὶ καὶ μετὰ τὰς προτροπὰς καὶ τὸν γενόμενον διαχωρισμὸν τῶν μετανοησάντων ; Διὰ τοῦτο προτιμωτέρα εἶναι ἐκδοχὴ τοῦ Π. Σικελιώτου, κατὰ τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν σύλληψίν των ὡδηγήθησαν ἅπαντες μετὰ τοῦ Κων)νου Σιλουανοῦ εἰς τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ Κάστρου. Ἐκεῖ ὁ Συμεὼν ἔστησεν ἀπέναντι αὐτῶν τὸν ἀρχηγόν των, ὡμίλησεν ἐναντίον αὐτοῦ καὶ τῆς αἱρέσεως, ἀνέφερεν ὡς φαίνεται τὴν αὐτοκρατορικὴν ἐντολὴν καὶ καταδίκην κατ' αὐτοῦ καὶ «παρεκελεύσατο λιθοβολῆσαι αὐτόν» [3]. Οὗτοι λαμβάνοντες τοὺς λίθους εἰς χεῖρας «φειδόμενοι τοῦ οἰκείου διδασκάλου, ὡς ἅτε δὴ ἐκ Θεοῦ ἀποσταλέντος αὐτοῖς» [4] ἔκλιναν τὰς χεῖρας πρὸς τὰς ζώνας καὶ ἔρριπτον τοὺς λίθους κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ μὴ κτυποῦν τὸν διδάσκαλόν των.

Ὁ Κων)νος πρὸ ἀρκετῶν ἐτῶν εἶχεν υἱοθετήσει τὸν Ἰοῦστον, εἰς τὸν ὁποῖον εἶχε διδάξει τὴν αἵρεσιν. Οὗτος ἢ διαταχθεὶς εἰδικῶς ὑπὸ τοῦ Συμεὼν καὶ φοβηθεὶς τὰς συνεπείας τῆς ἀρνήσεώς του ἢ «ἐπιγνοὺς εἰς οἷον αὐτὸν βάραθρον ὁ διδάσκαλος ἐμβεβλήκει» [5], πρᾶγμα τὸ ὁποῖον φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανον ἐκ τῆς μετέπειτα ἱστορίας, λαβὼν «χειροπληθῆ λίθον καὶ πληγὴν καιρίαν τῷ διδασκάλῳ ἐντεινάμενος, ἐφόνευσεν» [6]. Οἱ ἄλλοι, ἰδόντες τὸν υἱὸν τοῦ Κων)νου, Ἰοῦστον, νὰ φονεύῃ τὸν θετὸν πατέρα του, ἔρριψαν καὶ αὐτοὶ λίθους κατ' αὐτοῦ καὶ οἱ λίθοι ἐσωρεύθησαν τόσοι πολλοί, ὥστε ἐσχη-

---

1. ΠΣ 1280. 2. Φ 49. 3. ΠΣ 1280. 4. Αὐτόθι. 5. Φ 49. 6. Φ 49, ΠΣ 1280.

μάτισαν τόπον διακρινόμενον, «Σωρὸν» ὀνομασθέντα καὶ δεικνυόμενον καὶ κατὰ τὸν Θ΄ αἰῶνα, ὅτε ἔγραψεν ὁ Π. Σικελιώτης.

Μετὰ τὸν οἰκτρὸν διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου - Σιλουανοῦ εἰς τὸν ὁποῖον μετέσχον καὶ οἱ ὀπαδοί του, ἐπιδείξαντες τὴν μεταστροφήν των, παρεδόθησαν οὗτοι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, διὰ νὰ διδαχθοῦν τὰ ἀληθῆ δόγματα. Ὁ Συμεὼν ἀνέκρινε τούτους καὶ ἔμαθε λεπτομερῶς τὰς δοξασίας των, δὲν προέβη ὅμως εἰς διωγμόν τινα κατὰ τῶν ὀπαδῶν τῆς αἱρέσεως μετὰ τὸν λιθοβολισμὸν τοῦ ἀρχηγοῦ των, ἀλλ' ἐπέστρεψεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἀνέφερεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα τὰ περὶ τῆς ἀποστολῆς του καὶ περὶ τῆς ὑποτιθεμένης ἐπιτυχίας αὐτῆς. Πράγματι πλὴν τοῦ φόνου τοῦ Κων)νου - Σιλουανοῦ εἰς οὐδὲν αὐτη ὠφέλησεν, διότι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Κων)νου ἔμειναν ἀμετανόητοι, παρὰ τὴν ἀρχικῶς ἐπιδειχθεῖσαν μετάνοιαν.

Ὁ Κων)νος - Σιλουανὸς εἰργάσθη ἐπὶ 27 ἔτη εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Κολωνείας διὰ τὴν διάδοσιν τῶν δοξασιῶν του. Ἐὰν προσδιορίσωμεν ἐπὶ Κώνσταντος τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ περὶ τὸ ἔτος 655 καὶ πρὸ τοῦ 661, ἔτους τῆς πτώσεως τοῦ Καθολικοῦ Ναρσῆ Β΄. ὁ ὁποῖος τοὺς κατεδίωξεν ἐκ Μανανάλεως, δυνάμεθα νὰ ὑπολογίσωμεν ὅτι ὁ λιθοβολισμὸς συνέβη περὶ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Κων)νου Πωγωνάτου, ἤτοι περὶ τὸ 682 - 685.

§ 3. *Ἡ μεταστροφὴ εἰς τὸν Παυλικιανισμὸν τοῦ Βυζαντινοῦ ἄρχοντος Συμεών.*

Εἴδομεν ὅτι ὁ Συμεὼν μετὰ τὴν πλημμελῆ ἐκτέλεσιν τῆς ἀνατεθείσης εἰς αὐτὸν ἐντολῆς παρὰ τοῦ Κων)νου Πωγωνάτου, ἐπέστρεψεν εἰς Κων)λιν, πληροφορηθεὶς καλῶς τὰς δοξασίας τῶν Παυλικιανῶν ἐκ τῶν ἀνακρίσεων, τὰς ὁποίας διενήργησε. Ὁ ἴδιος ὅμως μὴ ἔχων θεολογικὴν κατάρτισιν, δὲν ἠδυνήθη νὰ πείσῃ αὐτοὺς νὰ μεταστραφοῦν πραγματικῶς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Οὗτοι, παρ' ὅλον ὅτι ἐξωτερικῶς ἔδειξαν πρὸς στιγμὴν ὅτι μετεστράφησαν, ἐξηκολούθησαν νὰ μένουν πιστοὶ εἰς τὰς ἰδέας των. Πάντα ὅμως ταῦτα εἶχον ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Συμεὼν παράδοξον ἐπίδρασιν. Αἱ ἰδέαι των, τὰς ὁποίας λεπτομερῶς ἔμαθε καθὼς καὶ ὁ διὰ λιθοβολισμοῦ θάνατος τοῦ Κων)νου - Σιλουανοῦ ἔκαμαν, ὡς φαίνεται, εἰς αὐτὸν βαθεῖαν ἐντύπωσιν. Αἱ ἡμέτεραι πηγαὶ παρατηροῦν ὅτι ὁ Συμεὼν ἦτο «ἀμύητος θεϊκῆς παιδεύσεως, μᾶλλον δὲ κοῦφος ταῖς φρεσὶν» [1] καὶ «ἀμαθὴς σωτηρίου διδάγματος καὶ ἄλλως τὰς φρένας κοῦφος καὶ εὐπαράγωγος» [2]. Τὸ γεγονὸς πάντως εἶναι ὅτι ὁ Συμεὼν μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς Κων)πολιν ἔγινε πλέον διαφορετικὸς ἄνθρωπος. Ἐκλείσθη εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ δὲν ἐξήρχετο αὐτῆς. Αἱ ἰδέαι τῶν Παυλικιανῶν ἀπετέλεσαν ἀντικείμενον τῶν σκέψεών του καὶ ὁ θάνατος τοῦ Κων)νου - Σιλουανοῦ, ὁ πραγματοποιηθεὶς κατόπιν τῆς διαταγῆς

1. ΠΣ 1280 2. Φ 49

του, ἀπησχόλει τὸ πνεῦμά του. Ἴσως κατετρύχετο ὑπὸ τύψεων ὁ βυζαντινὸς οὗτος ἄρχων καὶ ὁ «Σωρὸς» τῶν λίθων ὁ καλύπτων τὸ πτῶμα τοῦ Κων)νου Σιλουανοῦ ἀπέβη βάρος δυσβάστακτον εἰς τὴν συνείδησίν του. Βασανιζόμενος ἐπὶ τριετίαν ὑπὸ τοιούτων σκέψεων, δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ ἀνθέξῃ καὶ «καταλιπὼν ἅπαντα» ἀνεχώρησε κρυφίως ἐκ Κων)πόλεως. Μετέβη ἐκεῖθεν εἰς Κίβοσαν, ὅπου παραδόξως ὁ διατάξας τὴν θανάτωσιν τοῦ Κων)νου - Σιλουανοῦ καὶ προσπαθήσας ν' ἀποτρέψῃ τοὺς ὀπαδούς του ἀπὸ τῆς διδασκαλίας του, συναθροίζει αὐτοὺς καὶ γίνεται πλέον αὐτὸς ἀρχηγός των [1]. Σπανίως παρατηρεῖται φαινόμενον ἀνθρώπου κατ' αὐτὸν τὸν παράδοξον τρόπον ριζικῶς μεταβαλλομένου καὶ ἀναδεικνυομένου ἀπὸ διώκτου καὶ φονέως τοῦ ἀρχηγοῦ εἰς ἡγέτην τῶν ὀπαδῶν του. Ἀκόμη εἶναι παράδοξον τὸ γεγονός, ὅτι οἱ διωχθέντες ὑπ' αὐτοῦ τὸν δέχονται ὡς ἀρχηγὸν καὶ τίθενται ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του. Φαίνεται ὅτι ἡ ἐπιστροφὴ τοῦ μετανοήσαντος Συμεών, παρουσιαζομένου ἄνευ δυνάμεως πλέον καὶ μετὰ συντριβῆς, ἔπεισε τούτους περὶ τῆς εἰλικρινείας τῆς μετανοίας του καὶ ἐπειδὴ εἶχε πρότερον δύναμιν εἰς τὴν αὐλήν, τὸν δέχονται ὡς ἀρχηγόν των. Γεγονότα ὡς αὐτὸ συχνὰ ἐπηρεάζουν τοὺς ἁπλοϊκοὺς κατοίκους ἀπομεμακρυσμένων περιοχῶν, ὡς ἦσαν οἱ Παυλικιανοὶ τῆς Κολωνείας. Ὁ Συμεὼν γενόμενος ἀρχηγὸς προσέλαβε τὸ ὄνομα Τῖτος, ἑτέρου συνεργοῦ τοῦ Ἀποστ. Παύλου [2] κατὰ τὴν συνήθειαν τὴν ὁποίαν ὁ προκάτοχός του Κωνσταντῖνος καθιέρωσεν. Ὁ Π. Σικελιώτης λέγει, ὅτι θὰ ὀνομάσῃ τοῦτον ὄχι Τῖτον, ἀλλὰ Κῆτον, διότι ἐμιμήθη τὸ θαλάσσιον κῆτος τὸ ἐμφωλεῦον εἰς τὰ ὕδατα. Κατ' αὐτόν, ὑπάρχει τεράστιον κῆτος ὀνομαζόμενον ἀσπιδοχελώνη καὶ ὅμοιον πρὸς νῆσον κατὰ τὸ μέγεθος. Τοῦτο ἀνέρχεται εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης καὶ ἐπιπλέει. Οἱ ναῦται πλανώμενοι ἐκλαμβάνουν τοῦτο ὡς νῆσον καὶ ἐξερχόμενοι προσδένουν τὰς λέμβους των εἰς αὐτὸ καὶ ἀναπαύονται. Ὅταν ὅμως τοῦτο αἰφνιδίως καταδύεται, παρασύρει καὶ αὐτοὺς καὶ τὰς λέμβους των εἰς τὸν βυθόν, ὅπου εὑρίσκουν τὸν θάνατον [3]. Ὁ Συμεὼν παρέμεινε ἀρχηγὸς τῶν Παυλικιανῶν ἐπὶ τριετίαν καὶ ἀνέπτυξε δρᾶσιν ζωηράν, διότι καὶ περὶ αὐτοῦ λέγεται ὅτι πολλοὺς ἐπλάνησε καὶ ἠπάτησεν.

Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰοῦστος, ὁ ἐξ υἱοθεσίας υἱὸς τοῦ Κων)νου - Σιλουανοῦ εὑρίσκεται μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Συμεὼν καὶ πιθανὸν κατεῖχε ἡγετικὴν θέσιν, παρ' ὅλον ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος κατέφερε τὴν καιρίαν πληγὴν κατὰ τοῦ ἀρχηγοῦ πατρός του. Εἶχεν καὶ ὁ Ἰοῦστος τὰς ἀμφιβολίας του ἀλλὰ αὐταὶ ἦσαν διαφορετικαὶ ἀπὸ τὰς ἀμφιβολίας, τὰς ὁποίας εἶχεν ὁ Συμεὼν εἰς τὴν Κων)πολιν. Τὸν Συμεὼν αἱ σκέψεις του τὸν ὡδήγησαν εἰς τοὺς αἱρετικούς, τὸν Ἰοῦστον αἱ ἀμφιβολίαι τὸν ὡδήγησαν νὰ ἐξετάσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν δοξασιῶν τῶν φίλων του. Ἡ ἑρμηνεία τοῦ χωρίου

1. ΠΣ 1281. Φ 49. 2. Β' Κορινθ. β. 13. δ. 5—6, 13—15. 3. ΠΣ 1281.

Α΄, 16 τῆς πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολῆς ἐμβάλλει αὐτὸν εἰς ἀπορίας, τὰς ὁποίας συζητεῖ μετὰ τοῦ Συμεών. Αἱ ἀμφιβολίαι ἔφερον αὐτὸν εἰς σημεῖον ν' ἀμφιβάλῃ δι' ὅλην τὴν διδασκαλίαν καὶ διερωτᾶται μήπως γίνονται ἀφορμὴ ν' ἀπολεσθοῦν αἱ ψυχαὶ τῶν ὀπαδῶν των «μήπως, ἠρώτησεν, ἀπατῶμεν τοὺς λαοὺς καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων ἀσυνέτως ἀπόλλομεν, ἕτερα διδάσκοντες παρὰ τὰ ἀποστολικὰ ρήματα, ὧν ψυχῶν τὸ κρῖμα ἐπὶ τῆς φοβερᾶς δίκης ἡμεῖς ἀποτίσομεν» [1]. Ὁ Συμεών, ὅμως οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν εἶχε περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν πεποιθήσεών του καὶ ἐπέμεινε διαστρέφων τὰ νοήματα καὶ «ὧδε κακεῖσε τοῦ λόγου τὴν ἑρμηνείαν ἄγων» [2]. Ὁ Ἰοῦστος βασανιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀμφιβολιῶν του καὶ ἐπιθυμῶν νὰ πληροφορηθῇ ἀκριβῶς τὸ νόημα τοῦ ἀποστολικοῦ λογίου μετὰ τὴν ζωηρὰν φιλονεικίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε μετὰ τοῦ Συμεών, μετέβη εἰς τὴν Κολωνείαν καὶ ἐπεσκέφθη τὸν ἐπίσκοπον αὐτῆς, διὰ νὰ πληροφορηθῇ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ σημαντικοῦ τούτου κατ' αὐτὸν χωρίου. Ὁ ἐπίσκοπος δὲν ἡρμήνευσε μόνον τὸ ἀποστολικὸν λόγιον, ἀλλ' εὗρεν ἀφορμὴν νὰ πληροφορηθῇ μὲ τὴν σειράν του πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐξηκολούθουν ζῶντες καὶ δρῶντες εἰς Κίβοσαν. Πληροφορηθεὶς ταῦτα παρὰ τοῦ Ἰούστου, ἄνευ ἀμελείας τὰ ἀνέφερεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸν Β΄ (685—695 καὶ 705—711), ὁ ὁποῖος διέταξεν ἀνακρίσεις κατὰ πάντων τῶν προσώπων τῶν ἐνεχομένων εἰς τὴν αἵρεσιν· ὅσοι μετενόουν θὰ ἀφήνοντο ἐλεύθεροι, οἱ ἀμετανόητοι, ὅμως καὶ ὅσοι εἶχον μετανοήσει ψευδῶς κατὰ τὴν προηγουμένην ἐπὶ Συμεὼν ἀνάκρισιν καὶ ἔρευναν, θὰ ἐκαίοντο ζῶντες ἐπὶ τῆς πυρᾶς. Τοῦτο καὶ συνέβη. Ἀνάψαντες πυρὰν μεγάλην πλησίον τοῦ μοιραίου πλέον «Σωροῦ» ἄρδην «κατέφλεξαν ἅπαντας» [3] καὶ «τὸ ἄλλο πλῆθος ἅμα Συμεῶνι τῷ καὶ Τίτῳ, οὕτως τοῦ ζῆν πικρῶς ἐστερήθησαν».

Σκληρὰ ὑπῆρξεν ἡ συνέπεια τῆς ἐμμονῆς τῶν Παυλικιανῶν τοῦ Συμεὼν εἰς τὰς ἰδέας των καὶ ἡ ἐκτέλεσις τῆς θανατικῆς των καταδίκης ἐπίσης ἐκ τῶν σκληροτέρων. Ὁ πατὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β΄ ἠρκέσθη εἰς τὴν θανατικὴν καταδίκην μόνον τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτῶν καὶ μετεχειρίσθη ἠπίως τοὺς ὀπαδούς. Ὁ υἱός του ὅμως, ὁ ὁποῖος ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον μόλις δεκαεξαετής, λαμβάνει μέτρα πλέον ἀποφασιστικὰ καὶ σκληρότερα τοῦ πατρός του. Καὶ ἄλλο παράδειγμα σκληρότητος τοῦ αὐτοκράτορος τούτου ἔχομεν, τὸν πνιγμὸν δηλ. εἰς τὴν θάλασσαν, εἰς τὸν κόλπον τῆς Νικομηδείας, τῶν Σλάβων (Σλαβησιανῶν), τοὺς ὁποίους οὗτος μετέφερεν εἰς Βιθυνίαν διὰ νὰ τοὺς χρησιμοποιήσῃ κατὰ τῶν Ἀράβων [4]. Ὅτε ἦλθε περίπτωσις νὰ πολεμήσουν κατὰ τῶν Ἀράβων, ἔλαβον χρήματα παρ' αὐτῶν καὶ ἐλιποτάκτησαν. Τοὺς ὑπολοίπους τὰ 2/3 τῶν 30.000, ὅσοι ἀρχικῶς ἦσαν, διέταξεν ὁ Ἰουστι-

---

1. αὐτόθι. 2. αὐτόθι 3. ΠΣ 1281 4. Ἀμάντ. Α. σ. 334 κ. ἑ.

νιανὸς νὰ τοὺς πνίξουν εἰς τὴν θάλασσαν «σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις» [1]. Ἐπίσης ἠνείχετο τὸν σκληρὸν Θεόδοτον, ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν, καὶ τὸν «Ταμίαν τῶν βασιλικῶν χρημάτων» Στέφανον, τοῦ ὁποίου ἡ σκληρὰ διαγωγὴ προεκάλεσεν ἀντίδρασιν καὶ ἐξέγερσιν καὶ περὶ τοῦ ὁποίου λέγεται ὅτι δὲν ἐδίστασε νὰ μαστιγώσῃ τὴν μητέρα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, σύζυγον τοῦ Κων/νου Πωγωνάτου. Ὁ δὲ Θεόδοτος διὰ τὴν εἴσπραξιν χρημάτων ἀνήρτα διὰ σχοινίων ἀνθρώπους καὶ «ἀχύροις ὑπεκάπνιζεν» [2]. Ὥστε ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχεν ἀνωμαλίαν τινὰ [3] διὰ νὰ διατάξῃ τοιοῦτον σκληρὸν μέτρον καὶ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν.

Ἐὰν ὑπολογίσωμεν τὴν τριετίαν τῆς παραμονῆς τοῦ Συμεὼν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν τριετίαν τῆς ἀρχηγίας του, δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν τὸν διωγμὸν καὶ τὴν θανάτωσιν τοῦ Συμεὼν εἰς τὴν πρώτην περίοδον τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β.΄ ἤτοι περὶ τὸ 685-695 καὶ μάλιστα περὶ τὴν δευτέραν πενταετίαν, ἤτοι μετὰ τὴν πενθέκτην Οἰκουμενικὴν Σύνοδον (690).

§ 4. ***Ὁ ἀρμένιος Παῦλος σώζει τὸν Παυλικιανισμὸν εἰς κρίσιμον φάσιν τῆς ἱστορίας του. Οἱ υἱοί του Γεγνέσιος καὶ Θεόδωρος.***

Εἰς τὴν πυρὰν πλησίον τοῦ «Σωροῦ» «δὲν κατέφλεξαν ἄρδην ἅπαντας». Ἐσώθησαν καὶ ὡρισμένοι Παυλικιανοὶ καὶ εἷς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῆς αἱρέσεως, ὁ Παῦλος ὁ ἀρμένιος. Οὗτος μετὰ τῶν δύο υἱῶν τοῦ Γεγνεσίου [4] καὶ Θεοδώρου κατώρθωσαν ν' ἀποδράσουν καὶ ἀπὸ τὴν Κίβοσαν κατέφυγον εἰς τὴν Ἐπίσπαριν, τὴν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν υἱῶν τῆς Καλλινίκης. Τὸ ὅτι οὗτοι κατέφυγον εἰς τὸ παλαιόν των κέντρον, ἀποδεικνύει ὅτι δὲν εἶχον ἐκλείψει ὁλοτελῶς ἐκεῖ οἱ ὁμόφρονές των, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται ἡ διαφυγή των εἰς τὴν περιφέρειαν ἐκείνην. Ὁ Παῦλος ὁ ἀρμένιος εἰς τὴν Ἐπίσπαριν συνεκέντρωσεν ἐκ νέου τὰς δυνάμεις τῶν Παυλικιανῶν, τοὺς ἀνασυνέταξε καὶ εἰργάσθη διὰ τὴν διάδοσιν τῶν ἰδεῶν τῆς αἱρέσεως. Εἶναι φανερὸν ὅτι καὶ αὐτὸς ἦτο εἷς ἐκ τῶν δυναμικῶν ἀρχηγῶν, διότι καὶ ὁ Π. Σικελιώτης καὶ ὁ Φώτιος συμφωνοῦν ὅτι ἐκ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἔλαβον οἱ Παυλικιανοὶ τὴν προσωνυμίαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν εἶναι γνωστοί [5].

Ὁ μὲν Π. Σικελιώτης γενικῶς ὁμιλεῖ περὶ ὅλων τῶν Παυλικιανῶν ὡς δεχομένων τὴν ἐκδοχὴν ταύτην, ὁ δὲ Φώτιος παρατηρεῖ «μερὶς οὐκ ἐλαχίστη» αὐτῶν νομίζει, ὅτι ἡ προσωνυμία προέρχεται ἐξ αὐτοῦ καὶ τῶν υἱῶν του καὶ ὄχι ἐκ τῶν υἱῶν τῆς Καλλινίκης [6]. Παραδόξως ὅμως, ἐνῶ ἔπαιξε

1. Θεοφαν I. 365 καὶ Jirecek σ. 94. 2. Θεοφάν. I, 367.
3. Ἀμάντ. Α. σ. 334. 4. Φ 52 Γεγναίσιος. 5. ΠΣ 1284. Φ 52.
6. Τὸ ζήτημα τῆς προελεύσεως τοῦ ὀνόματος τῶν Παυλικιανῶν, περὶ τοῦ ὁποίου εὐκαιριακῶς μόνον κάμνομεν λόγον, θὰ ἐξετάσωμεν εἰς τὸ τέλος, διότι ἡ ἐξέτασις προϋποθέτει γνῶσιν τῆς ἱστορίας καὶ διδασκαλίας τῶν Παυλικιανῶν.

τοιοῦτον σημαντικὸν ρόλον καὶ ἔσωσε τοὺς Παυλικιανοὺς κατὰ τὴν δύσκολον ἐκείνην στιγμὴν καὶ ἡ ἐπίδρασίς του ἦτο τοιαύτη, ὥστε τὸ ὄνομά του κατὰ τοὺς ἡμετέρους ἱστορικοὺς νὰ χαρακτηρίσῃ ὁλόκληρον τὴν αἵρεσιν, ἐλάχιστα περὶ αὐτοῦ ἀναφέρονται. Οὔτε καὶ λέγεται σαφῶς ἂν ὁ Παῦλος ἐτήρησε τὴν συνήθειαν τῶν δύο προκατόχων του διὰ τὴν πρόσληψιν νέου ὀνόματος. Πιθανῶς δὲν προσέλαβε νέον ὄνομα συνεργάτου τοῦ ἀποστόλου Παύλου, διότι καὶ ὁ ἴδιος ὠνομάζετο Παῦλος, καὶ οὕτως ἔχων τὸ ὄνομα τοῦ Ἀποστόλου δὲν ἐχρειάζετο ὄνομα συνεργοῦ. Φαίνεται ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι συγγραφεῖς ἐστεροῦντο περισσοτέρων πληροφοριῶν σχετικῶς πρὸς τὴν δρᾶσιν τοῦ Παύλου καὶ διὰ τοῦτο σιωποῦν.

Ὁ Παῦλος πρὸ τοῦ θανάτου του διώρισεν ἀρχηγὸν τῶν Παυλικιανῶν τὸν υἱόν του Γεγνέσιον, τὸν ὁποῖον μετωνόμασε Τιμόθεον [1]. Φαίνεται ὅτι ὁ Παῦλος ἐπέζησεν ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἀρχηγίας εἰς τὸν υἱόν του Γεγνέσιον-Τιμόθεον, διότι δὲν ἔλαβε μέρος ἢ δὲν ἀναφέρεται ὅτι ἔλαβεν εἰς τὴν φιλονεικίαν περὶ ἀρχηγίας τῶν δύο ἀδελφῶν, ἡ ὁποία ἐπηκολούθησε. Ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν Θεόδωρος, παραγκωνισθεὶς ὑπὸ τοῦ πατρὸς Παύλου χάριν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἤγειρεν ἀξιώσεις ἐπὶ τῆς ἀρχηγίας δικαιολογῶν αὐτὰς διὰ θεολογικοῦ ἐπιχειρήματος. Ὁ Γεγνέσιος ἰσχυρίζετο ὅτι ἔλαβε τὴν θεϊκὴν χάριν τοῦ Πνεύματος παρὰ τοῦ πατρός των καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν ὑφίστατο πλέον προνόμιον τοιοῦτον διὰ τὸν ἀδελφόν του, ἀλλ' ἐκεῖνος ἔλεγεν, ὅτι ἔλαβε τὴν χάριν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ ὅπου καὶ ὁ πατήρ των, ἄνευ μεσολαβήσεως ἐνδιαμέσου τινος παράγοντος. Συγγραφεῖς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος εὑρίσκουν εἰς τὴν γνώμην τοῦ Θεοδώρου προτεσταντικὴν ἀπήχησιν [2]. Ἡ ἔρις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἐξομαλυνθῇ καὶ παρέμειναν διαφωνοῦντες καὶ ἐρίζοντες μέχρι τέλους τῆς ζωῆς των.

Ἀπήχησιν τῆς δράσεως τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Γεγνεσίου καθὼς καὶ τῆς ὑπάρξεως πολλῶν Παυλικιανῶν εὑρίσκομεν εἰς τὸν 32ον κανόνα τῆς Συνόδου Ντοβίν, ἔδραν τοῦ καθολικοῦ Ἀρμενίας Ἰωάννου Ὀτζούν, ὁ ὁποῖος καὶ τὴν συνεκάλεσεν ἐκεῖ τὸ 719. Οὗτος βλέπων τὴν πρόοδον τῶν Παυλικιανῶν καὶ τὴν ἐξάπλωσιν, κατεφέρθη κατ' αὐτῶν εἰς τὸν συνοδικόν του λόγον. Τὸ τμῆμα τοῦ λόγου εἰς τὸ ὁποῖον κατεδίκαζε τοὺς Παυλικιανοὺς δυστυχῶς ἀπωλέσθη καὶ μόνον ὁ τίτλος τοῦ σχετικοῦ κεφαλαίου διεσώθη ἔχων ὡς ἑξῆς : Reprehensio in eos qui crucem benedicere, easque oleo, quod myron vocatur: limire vetant.

Περαιτέρω ὁ ὡς ἄνω κανὼν ἀναφέρει ὅτι «οὐδεὶς ἐπιτρέπεται νὰ εὑρεθῇ εἰς τὰ μέρη τῆς κακίστης αἱρέσεως τῶν διεφθαρμένων ἀνθρώπων, οἱ ὁποῖοι ὀνομάζονται Παυλικιανοὶ (Pallakenouthioun) οὔτε νὰ προσκολληθῇ

1. Θυμόθεον κατὰ τὸ λογοπαίγνιον τοῦ Π. Σικελιώτου. ΠΣ 1284.
2. D C B. τ. IV σ. 222.

πρὸς αὐτούς, οὔτε νὰ ὁμιλήσῃ πρὸς αὐτούς, οὔτε ν' ἀνταλλάξῃ ἐπισκέψεις μετ' αὐτῶν. Ἀλλὰ ὀφείλετε ν' ἀποχωρῆτε ἀπ' αὐτῶν κατὰ πάντα τρόπον, νὰ καταρᾶσθε αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς καταδιώκετε μὲ μῖσος. Διότι εἶνε υἱοὶ τοῦ Σατανᾶ, ὕλη καύσιμος διὰ τὸ αἰώνιον πῦρ καὶ ἀπεξενωμένοι τῆς ἀγάπης τοῦ θείου θελήματος. Καὶ ἂν κανεὶς συναναστρέφεται μετ' αὐτῶν καὶ γίνεται φίλος μετ' αὐτῶν, θὰ τιμωρηθῇ παντοιοτρόπως δι' αὐστηρῶν ποινῶν μέχρις ὅτου μετανοήσῃ καὶ στερεωθῇ εἰς τὴν πίστιν. Ἐὰν ἐν τούτοις συλληφθῇ περιπίπτων ἐκ νέου εἰς τὴν αἵρεσιν, ἐντελλόμεθα ν' ἀφορισθῇ παρευθὺς καὶ νὰ ἀποβληθῇ ὡς πανώλης ἐκ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἵνα μὴ «ἡ ρίζα τῆς πικρίας ἁπλωθῇ καὶ ἐκβλαστήσῃ καὶ δι' αὐτῆς πολλοὶ ἀπολεσθοῦν» [1]. Τὴν ἰδίαν ἐποχὴν ἔγραψεν ὁ Ὀτζοὺν καὶ πραγματείαν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν. Δυστυχῶς δὲν ἐγνώριζε καλῶς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν καὶ ἀναφέρει καὶ στοιχεῖα μυθικά, τὰ ὁποῖα δὲν ἐπιβεβαιοῦνται ἀλλαχόθεν [2]. Κατὰ τὴν ἐποχήν του οἱ Παυλικιάνοι τῆς Ἀρμενίας ἦσαν συγκεντρωμένοι εἰς περιοχὴν ὀνομαζομένην Τζίρκα ἢ Τζρκὰν πλησίον τοῦ Μπιτλίς, παραποτάμου τοῦ Τίγρητος εἰς τὴν Περσαρμενίαν ΝΔ τῆς λίμνης Βάν. Ἡ περιοχὴ αὕτη ταυτίζεται μὲ τὴν σημερινὴν Τζρμπὰσχ (Djrbashkh) ἐπὶ τῶν Δ. κλιτύων τοῦ ὄρους Ἀραρὰτ πλησίον τῆς περιοχῆς Μπαγιεζίτ [3].

Μετὰ τὴν πτῶσιν καὶ τὸν ἀποκεφαλισμὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β.' ἐπηκολούθησεν εἰς τὸ Βυζάντιον ἀναρχία (711). Ἐβασίλευσαν ὁ ἀρμένιος Βαρδάνης—Φιλιππικὸς (711-713) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀναστάσιος (713 715) καὶ κατόπιν ὁ Θεοδόσιος ὁ Ἀδραμυτηνός. Κατ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴν ἀνεκινήθησαν καὶ δογματικαὶ ἔριδες ὑπὸ τοῦ Φιλιππικοῦ ὑπὲρ τοῦ Μονοθελητισμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶχε καταδικασθῇ ὑπὸ τῆς ΣΤ.' Οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἐσημειώθη πρόοδος τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Μασαλμᾶ ἔφθασαν τὸ 715 εἰς τὴν Πέργαμον, δρῶντες ἐλεύθεροι εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ ἀπειλοῦντες καὶ αὐτὴν τὴν Κων/πολιν. Εἰς τὴν κρίσιμον αὐτὴν ἐποχὴν ἐνεφανίσθη Λέων ὁ Ἴσαυρος, ὁ ὁποῖος στεφθεὶς αὐτοκράτωρ (717) ἐπανέφερε τὴν τάξιν εἰς τὸ Βυζάντιον. Κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος τῆς στέψεώς του ἀντιμετώπισε τὴν τρομερὰν Ἀραβικὴν ἐπιδρομὴν ἀπὸ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης κατὰ τῆς Κων/πόλεως, τὴν ὁποίαν καὶ ἀπήλλαξε ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν τοῦ ἰσχυροῦ Ἄραβος στρατηγοῦ Μασαλμᾶ, τὸν Αὔγουστον τοῦ 718. Μετὰ τὴν ἥττάν των οἱ Ἄραβες ἐσταμάτησαν ἐπ' ὀλίγον τὰς ἐπιδρομάς, ἀλλ' ἐπανήρχισαν αὐτὰς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἡττηθέντος Μασαλμᾶ ὀλίγον βραδύτερον. (726).

Ἐλεηλάτησαν πολλὰς πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας μεταξὺ τῶν ὁποίων τὴν Νεοκαισάρειαν, Καισάρειαν, Γάγγραν. Δυτικώτερον ὁ ἄλλος ἄρωψ στρατη-

1. Conybeare Kto. σ. 152 καὶ ΚΤΜ σ. 63 οὗτος μεταγράφει τὸ ὄνομα εἰς τὴν γερμανικὴν Pollikian τὸν δὲ ἕτερον τύπον Pailakanethiun

2. Conybeare Kot σ. 152 κ. ἑ. Append. IV καὶ Runc. MM σ. 33—34.

3. Ὁ Runciman προτιμᾷ τὴν τοποθέτησιν τῆς Τζίρκα βορειότερον σ. 34.

γὸς Βατὰλ ἐπροχώρησεν εἰς τὴν γραμμὴν Ἰκονίου - Συνάδων - Δορυλαίου. Ὁ Λέων μετὰ τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου, τὸν ὁποῖον εἶχεν ἀνακηρύξει βασιλέα εἰς ἡλικίαν ἑνὸς ἔτους, προσεπάθησε νὰ σταματήσῃ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων καὶ εἰς μάχην παρὰ τὸ Ἀκροϊνὸν κατενίκησεν αὐτούς.

Ὁ Λέων δὲν ἠσχολήθη εὐθὺς ὡς ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον μὲ τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων, ἀλλὰ μετὰ πάροδον μιᾶς δεκαετίας περίπου. Ἡ Εἰκονομαχία, τὴν ὁποίαν ἤρχισεν, ἤνοιξε περίοδον ἀγώνων, οἱ ὁποῖοι διήρκεσαν πλέον τῆς μιᾶς ἑκατονταετίας. Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πρὸ τῆς Εἰκονομαχίας ἡ τιμὴ τῶν εἰκόνων διεδόθη εὐρύτατα καὶ ἀπέβη εἷς τῶν κυριωτέρων τρόπων ἐκδηλώσεως τῆς εὐσεβείας. Ἐν τούτοις κατὰ τῆς τιμῆς τῶν μαρτύρων, τῶν λειψάνων καὶ τῶν εἰκόνων εἶχον ἐκδηλωθῆ παλαιότερον ὡρισμένοι ἐκκλησιαστικοὶ ἄνδρες, ἐπίσης δὲ αἱρετικοὶ καὶ παλαιότερον ἐθνικοὶ τόσον εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅσον καὶ εἰς τὴν Δύσιν [1]. Ἐπίσης δὲ ἐκπεφρασμένως κατὰ πάσης ἀναπαραστάσεως ἱερῶν προσώπων ἦσαν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ οἱ Ἄραβες ἐκ λόγων θρησκευτικῶν [2]. Αἱ ἰδέαι κατὰ τῶν εἰκόνων ἦσαν διαδεδομέναι εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου κατὰ τὴν χρῆσιν παρετηροῦντο ὑπερβολαί, σπουδαιοτέρα τῶν ὁποίων ἦτο ὅτι ἀπενέμετο λατρεία ἀντὶ τιμῆς πρὸς αὐτάς [3]. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὁ Λέων εἰσήγαγε τὰς εἰκονομαχικὰς ἰδέας του ἐκ τοῦ τόπου τῆς καταγωγῆς του, γεγονὸς ὅμως εἶναι ὅτι τὰς ἰδέας ταύτας καὶ τὴν εἰκονομαχίαν ὑπεστήριξεν ὁ στρατός, προερχόμενος κυρίως ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ Μικρασιᾶται ἐπίσκοποι [4].

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ αὐτοκράτορος κατὰ τῶν εἰκόνων ποικίλα αἴτια προεβλήθησαν, πολιτικὰ καὶ θρησκευτικά, ὡς καὶ ἐπιδράσεις Ἰουδαίων καὶ Μωαμεθανῶν [5]. Δυνάμεθα ὅμως νὰ θεωρήσωμεν ὡς κύρια αἴτια τὰ θρησκευτικά, τὴν ἐντύπωσιν δηλ. ὅτι ἡ λατρεία τῶν εἰκόνων δὲν συνεβιβάζετο πρὸς τὸ γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα, τὰ δὲ λοιπὰ προβαλλόμενα αἴτια νὰ θεωρήσωμεν ὡς δευτερεύοντα καὶ ὑποβοηθητικά [6].

Οὕτως ὁ αὐτοκράτωρ ἤρχισε νὰ προετοιμάζῃ τὰ πνεύματα κατὰ τῶν εἰκόνων τὸ 726, ὁπότε καὶ ἐξέδωκε διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων. Τοῦτο δὲν ἦτο κυρίως διάταγμα, ἀλλ' ἡμιεπίσημος διατύπωσις ἢ προφορικαὶ διαταγαί [7],

---

1. Vasilev IBA σ. 316. κ. ἑ. Εὐσέβ. VII. 18, 4. Ἐπιφαν. epistola Mig PG 43, 390 IX Φυτράκη σ. 177. 193. 194. 198.

2 αὐτόθ. σ. 317. Ostrogorsky σ. 129.

3. Στεφ. σ. 232. Ἀμάντ. Α.' 347. Vasiliev IBA. 319. Ostrogorsky σ. 130.

4. Martin σ. 34 ὑποσ. 1. Στεφαν. σ. 233. Ostrogorsky σ. 131.

5. Vasiliev IBA σ. 313 κ. ἑ. Ostrogorski σ. 129.

6. Στεφ. σ. 233 Anast. σ. 4. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ καθηγητοῦ κ. Γερ. Ἰ. Κονιδάρη ἡ ἀρχικὴ αἰτία τῆς ἀναμίξεως τῆς πολιτείας εἰς τὴν εἰκονομαχίαν πρέπει νὰ ἦτο πολιτικοῦ χαρακτῆρος.

7. Στεφ. αὐτόθι. Ὁ Ostrogorsky σ. 131 ὑποσ. 1, στηριζόμενος εἰς τὰς πηγάς, ρητῶς ἀρνεῖται ὅτι ἐξεδόθη «πρῶτον» διάταγμα· ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρατη-

προβλέπουσαι τὴν καταστροφὴν τῶν εἰκόνων τῶν εὑρισκομένων ἐκτὸς τῶν ναῶν· κατεστρέφοντο ὅμως καὶ εἰκόνες εὑρισκόμεναι ἐντὸς τῶν ναῶν. Τὸ δεύτερον διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων ἐξέδωκεν ὁ Λέων τὸ 730· τοῦτο ὑπέγραψεν ὁ Πατριάρχης Ἀναστάσιος, ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον μετὰ τὴν παραίτησιν τοῦ γέροντος Πατριάρχου Γερμανοῦ Α΄, ὁ ὁποῖος ἠρνήθη νὰ ὑπογράψῃ τὸ διάταγμα. Τοῦτο, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ μεγαλύτερον κῦρος, ἐξεδόθη μετὰ σύμφωνον γνώμην τοῦ «σιλεντίου» ἤτοι συμβουλίου τοῦ στέμματος, ἀποτελουμένου ἐξ ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν βαθμούχων [1]. Διὰ τοῦ διατάγματος τούτου ἐπισήμως διετάσσετο ἡ καταστροφὴ τῶν εἰκόνων.

*
* *

Τοιαύτας ἰδέας ἔχων ὁ Λέων καὶ εἰς τοιούτου εἴδους ἐνεργείας προβαίνων, ἦτο εἰς γνῶσιν τῶν κινήσεων τῶν Παυλικιανῶν καὶ ἐκ τοῦ ἐνδιαφέροντος, τὸ ὁποῖον εἶχε διὰ τὴν Μ Ἀσίαν καὶ ἐκ τοῦ κινδύνου ἐκ τῶν Ἀράβων, τοὺς ὁποίους ἀγρύπνως παρηκολούθει. Διὰ τοὺς Παυλικιανοὺς ὑπῆρχον ἐνδείξεις ὅτι ἦσαν κατὰ τῶν εἰκόνων. Ἤδη κατὰ τὰς πληροφορίας τοῦ Ἰωάννου Ὀτζοὺν ἐκ τῶν καταδιωχθέντων Παυλικιανῶν ὑπὸ τοῦ καθολικοῦ Ναρσῆ πολλοὶ ἐκρύβησαν εἰς τὴν Ἀρμενίαν καὶ ἠνώθησαν μετ' εἰκονομάχων καταδιωχθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἀλβανίας τοῦ Καυκάσου (σημερινοῦ Νταγκεστάν). Οὗτοι ἐζήτησαν τὴν προστασίαν τῶν Ἀράβων διὰ ν' ἀντεπεξέλθουν κατὰ τῶν διωγμῶν [2]. Ὁ καθολικὸς Ἰωάννης Ὀτζοὺν τοὺς θεωρεῖ ὡς προερχομένους ἐκ τῶν εἰκονομάχων, ἀρνουμένους τὰς εἰκόνας, τὸν Σταυρὸν καὶ μισοῦντας τὸν Χριστόν [3]. Πάντα ταῦτα δυνατὸν νὰ μᾶς διαφωτίσουν κάπως ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Λέων ἐκάλεσε τὸν Γεγνέσιον-Τιμόθεον εἰς τὴν Κων)πολιν [4]. Οὗτος ἐκλήθη μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς φιλονεικίας μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του. Πότε, ὅμως, αἱ πηγαὶ ἀκριβῶς δὲν ἀναφέρουν. Θὰ ἦτο ἐνδιαφέρον ἐὰν ἀνέφερον πότε ἐκλήθη, πρὸ ἢ μετὰ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ Λεοντος κατὰ τῶν εἰκόνων. Οὔτε πάλιν ἀναφέρουν ποῖος ἦτο ὁ πατριάρχης, διότι ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, ὑπῆρξαν δύο πατριάρχαι κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς ἐνάρξεως τῆς εἰκονομαχίας. Ὁ Γεγνέσιος κληθεὶς εἰς Κων)λιν παρεπέμφθη δι' ἀνάκρισιν εἰς τὸν Πατριάρχην, χωρὶς νὰ ἐξετασθῇ παρὰ τοῦ αὐτο-

---

ρεῖ, ὅτι ὁ Λέων κατὰ τὸ 726 ἤρχισε μόνον νὰ ἐκδηλοῦται δημοσίᾳ κατὰ τῶν εἰκόνων, ἐνῷ διάταγμα μοναδικὸν κατὰ τῶν εἰκόνων, ὄχι δεύτερον, ἐξέδωκε τὸ 730. Anast. 6.5 καὶ ὑποσ. 4 ὅπου λέγεται ὅτι θὰ ἀποδείξῃ εἰς βιβλίον του ὅτι ἐξεδόθη διάταγμα τὸ 726·

1. Στεφαν. αὐτόθι Vasiliev IBA σ. 321.
2. Conybeare KOT σ. 154 Runc. MM σ. 33.
3. Conydsare KOT σ. 152 Runc. MM σ. 33.
4. Ὁ Mkrtschian ἄνευ προσαγωγῆς ἐπιχειρημάτων, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ διήγησις περὶ κλήσεως τοῦ Γεγνεσίου δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὐδεμίαν ἀξίωσιν αὐστηρᾶς ἱστορικότητος, μνημ. ἔργ. σ. 32.

κράτορος. Ἡ παρατήρησις τοῦ Φωτίου [1] ὅτι δὲν ἐξητάσθη παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι συνωμίλησε ἁπλῶς μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ υἱοῦ του Κωνσταντίνου, τοῦ ὁποίου ἡ μετέπειτα πολιτικὴ ὑπῆρξεν σκανδαλωδῶς εὐνοϊκὴ ὑπὲρ τῶν Παυλικιανῶν. Ἡ ὑπόθεσις περὶ συνομιλίας μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος βοηθεῖ καὶ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ εἴδους τοῦ ἀποτελέσματος τῶν ἀνακρίσεων.

Εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὡς αὕτη παραδίδεται εἰς τὰς πηγάς, ὁ Πατριάρχης παρέλειψε νὰ θέσῃ εἰς τὸν Γεγνέσιον τὴν σημαντικωτέραν καὶ βασικὴν ἐρώτησιν, ἡ ὁποία θὰ ἐνεφάνιζε τὴν κακοδοξίαν τῶν Παυλικιανῶν δηλ. τὴν περὶ τῶν δύο ἀρχῶν, τὰς ὁποίας οὗτοι ἐδέχοντο. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δὲν τὴν ἐγνώριζεν ἢ τὴν παρέλειψε σκοπίμως ἢ ὅτι αἱ πηγαὶ δὲν ἀναφέρουν τὴν ἐρώτησιν ταύτην, ἐπειδὴ δὲν δέχεται διφορουμένης ἀπαντήσεως ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ ἐρωτήσεις. Αἱ ἐρωτήσεις τὰς ὁποίας ἀπηύθυνεν ὁ Πατριάρχης πρὸς τὸν Γεγνέσιον ἔτυχον καταφατικῆς καὶ ἱκανοποιητικῆς ἀπαντήσεως παρὰ τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Παυλικιανῶν, διότι ὅλαι ἦσαν δεκτικαὶ διφορουμένης ἀπαντήσεως καὶ ὁ Γεγνέσιος ἠδύνατο νὰ ἀποκρίνεται κατὰ τρόπον ὀρθόδοξον καὶ καθ' ἑαυτὸν νὰ ὑπονοῇ ἐπὶ ἑκάστης ἀπαντήσεως ἔννοιαν σύμφωνον πρὸς τὰς δοξασίας του. Οὕτω ἂν καὶ ἦτο αἱρετικὸς καὶ δὲν ἐφρόνει τὰ τῆς Ἐκκλησίας, ἐπειδὴ δὲν ἀντετίθετο εἰς λέξεις χρησιμοποιουμένας ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τὰς ὁποίας ὅμως καθ' ἑαυτὸν διέστρεφεν, «ὡς ἀναίτιος κακοῦ ἐνομίσθη» [2] καὶ «ἔδοξεν οὐκ ἔνοχος ἀσεβείας εἶναι, ἀλλὰ τοῦ φρονήματος ὑπάρχειν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ» [3]. Μετὰ τὴν ἀνάκρισίν του ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ἀπελύθη ἠθῳωμένος, μὴ ἀρκεσθεὶς δὲ εἰς τοῦτο ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως «τύπον ἔγγραφον» [4] ἢ «σιγίλλιον» [5] διὰ τοῦ ὁποίου ἐδίδετο ἄδεια ἀναχωρήσεως, νὰ παραμένῃ εἰς τὸν τόπον του, νὰ κάμνῃ τὰ ἔργα του ἀνεπηρεάστως καὶ νὰ μὴ φοβῆται πλέον τὰς γλώσσας τῶν συκοφαντῶν [6]. Εἰς τὴν ἀνάκρισιν ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου οὐδεὶς λόγος ἐγένετο περὶ συκοφαντῶν. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Γεγνέσιος μετὰ τὴν ἀθώωσίν του παρὰ τοῦ Πατριάρχου ὡμίλησε περὶ «συκοφαντιῶν» εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ τοιουτοτρόπως κατεχωρίσθη καὶ ἡ ἔκφρασις αὕτη εἰς τὸ σιγίλλιον τὸ χορηγηθὲν εἰς αὐτόν. Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν εἰς τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Γεγνεσίου παρωράθη σπουδαιοτάτη καὶ βασικὴ κατηγορία, μὴ ἐπιδεχομένη διφορουμένης ἀπαντήσεως. Ἀλλὰ καὶ ἂν ἀποβλέψωμεν εἰς τὰς λοιπὰς κατηγορίας καὶ ἀπαντήσεις τοῦ Γεγνεσίου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ἢ ὅτι ὁ πατριάρχης ἦτο ἀφελὴς καὶ δὲν ὑπέβαλεν ἐρωτήσεις τοιαύτας, ὥστε ν' ἀποκαλύψῃ τὰ φρονήματα αὐτοῦ ἢ σκοπίμως ἔκαμε τυπικὴν ἀνάκρισιν μὲ τὸν σκοπὸν ν' ἀπαλλάξῃ τὸν Γεγνέσιον τῶν κατηγοριῶν καὶ νὰ δώσῃ εἰς τὸν βασιλέα τὴν εὐχέ-

---

1. Φ. 53. 2. ΠΣ 1284. 3. Φ 53. 4. Φ 53. 5. ΠΣ 1284. 6. Φ 53.

ρειαν νὰ χορηγήσῃ εἰς αὐτὸν ἐλευθερίαν καὶ τὸ σιγίλλιον διὰ τὴν ἀσφαλῆ ἐπάνοδον καὶ παραμονὴν εἰς τὸν τόπον του [1].

Ἐλέχθη ὅτι ἡ συζήτησις ἔγινε, τὸ ἔτος 727 ἔτος ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος κατὰ τῶν εἰκόνων [2]. Μέχρι τοῦ 729 πατριάρχης ἦτο ὁ Γερμανός, ὁ ὁποῖος κατεπολέμησε τὰς εἰκονομαχικὰς γνώμας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ παρητήθη μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἐγκρίνῃ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ. Ἐπεθύμει οἱαδήποτε ἐνέργεια νὰ ἐγκριθῇ πρότερον παρ' οἰκουμενικῆς συνόδου [3]. Εὑρισκόμεθα λοιπὸν ἐνώπιον ἀνδρὸς γνωρίζοντος τὴν κατάστασιν καὶ διαθέτοντος τὸ σθένος νὰ παραιτῆται κατόπιν τῆς διαφωνίας του πρὸς τὸν ἰσχυρὸν Λέοντα. Εἶνε ἀπίθανον συνεπῶς τὴν ἀνάκρισιν τοῦ Γεγνεσίου νὰ διενήργησεν ὁ Γερμανός, ὁ ὁποῖος ἀσφαλῶς θὰ ἀπεκάλυπτε τὰς πλάνας τοῦ Γεγνεσίου καὶ δὲν θὰ τὸν ἠθώωνε μετὰ τόσης εὐκολίας. Τί εἶχε νὰ φοβηθῇ ἢ διατὶ νὰ φεισθῇ τοῦ Γεγνεσίου αὐτός, ὁ ὁποῖος λόγῳ τῆς διαφωνίας του μετὰ τοῦ αὐτοκράτορος δὲν ἐδίστασε νὰ παραιτηθῇ τοῦ θρόνου ; Πρέπει λοιπὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὴν ἀνάκρισιν διενήργησεν ὁ διάδοχός του Ἀναστάσιος, ὁ ὁποῖος συνεφώνει μὲ τὴν εἰκονομαχικὴν πολιτικὴν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ὑπέγραψε τὸ διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων. Αἱ ἰδέαι τοῦ Γεγνεσίου ἦσαν συμπαθεῖς εἰς τὴν αὐλὴν καὶ διὰ τοῦτο ὁ Πατριάρχης ἠρκέσθη εἰς τοιούτου εἴδους ἀνάκρισιν, τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας εὐχαρίστως ἀκούσας ὁ Λέων ἐχορήγησε τὸ σιγίλλιον εἰς τὸν Γεγνέσιον. Αἱ λέξεις «τὰς τῶν συκοφαντούντων φωνὰς» δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάμουν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Γεγνέσιος δὲν εἶχεν αἱρετικὰς δοξασίας, ὡς ὑπεστηρίχθη [4]. Ἡ ἀνάκρισις, ἂν βεβαίως ἔγινεν ὡς παραδίδεται, εἶνε φανερὸν ὅτι ἦτο χαλαρὰ καὶ ἀπέβλεπεν εἰς εὔκολον ἀπαλλαγὴν τοῦ Γεγνεσίου. Κατόπιν αὐτῆς εὔκολον ἦτο εἰς τὸν Γεγνέσιον νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τὸν ἐσυκοφάντησαν.

***

Ἀναχωρήσας οὕτως ἐκ Κων)πόλεως ὁ Γεγνέσιος κατηυθύνθη ἐν ἀσφαλείᾳ εἰς Ἐπίσπαριν, ὅπου οἱ ὀπαδοί του ἀνέμενον ἐναγωνίως τὴν ἔκβασιν τῶν ἀνακρίσεων. Ἐκεῖ συνήθροισεν αὐτοὺς καὶ ἔφυγε μετ' αὐτῶν εἰς τὴν Μανάναλιν, τὴν πατρίδα τοῦ Κων)νου Σιλουανοῦ. Ἐπροτίμησε φαίνεται νὰ μετακινηθῇ πρὸς τὰ ἀνατολικὰ διὰ περισσοτέραν ἀσφάλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ καταστήσῃ τὴν αἵρεσιν ἰσχυροτέραν διὰ τῆς συνενώσεως τῶν ὀπαδῶν του μετὰ τῶν ἄλλων ὁμοφρόνων των εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Μανανάλεως. Ἐκεῖ ὁ Γεγνέσιος ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ καὶ παρέμεινεν ἀρκετὰ ἔτη. Τὸ ἔργον του ἐσχετίσθη μετὰ τῆς ἐκκλησίας Μανανάλεως ἡ ὁποία κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Παυλικιανῶν ὠνομάσθη «Ἀχαΐα» [5]. Κατὰ τὴν μαρτυ-

1. Neander τ. V. σ. 344.
2. Runc MM σ. 38 καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν σχετικῶς πρὸς τὸ διάταγμα.
3. Ἀμάντ. Α. σ. 351. 4. Elliott σ. 255. 5. ΠΣ 1297.

ρίαν τῶν πηγῶν διετέλεσεν ἀρχηγὸς τῆς αἱρέσεως ἐπὶ τριάκοντα ἔτη. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν ὅτι καὶ ὁ πατήρ του Παῦλος ἦτο ἀρχηγὸς πρὸ αὐτοῦ, ὁ Γεγνέσιος πρέπει νὰ τὸν διεδέχθη περὶ τὸ τέλος τῆς δευτέρας δεκαετηρίδος τοῦ Η΄. αἱ. Ἡ ἀνάκρισις ὑπὸ τοῦ πατριάρχου πρέπει, κατὰ τὸν ὑπολογισμόν μας, νὰ ἔγινε περὶ τὸ 730. Μετὰ τὴν ἀνάκρισιν «ἐπιμείνας χρόνους ἱκανοὺς» εἰς Μανάναλιν [1] ὅπου μετηνάστευσεν, ἀπέθανεν «λοιμικῷ θανάτῳ».

Ὑπῆρχεν ἐπιδημία κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐκεῖ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου [2], ἡ ἀπέθανεν ὑπὸ τοῦ «βουβῶνος, γενόμενος θεόπληκτος» [3]. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν τοὺς «ἱκανοὺς χρόνους» πρὸς 15—20 ἔτη, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Γεγνέσιος ἀπέθανε περὶ τὸ 747.

Εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον εὑρίσκετο τώρα ὁ Κωνσταντῖνος Ε΄. (740—775).

§ 5. *Ἡ ἔρις τῶν ἀδελφῶν Ζαχαρίου καὶ Ἰωσὴφ*

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γεγνεσίου Τιμοθέου ἐγεννήθη ἐκ νέου ζήτημα διαδοχῆς, τὸ ὁποῖον ἔφερε νέαν διάσπασιν τῶν Παυλικιανῶν.

Ὁ Γεγνέσιος εἶχεν υἱὸν νόμιμον ἐκ τοῦ γάμου του ὀνόματι Ζαχαρίαν. Εἶχεν εὕρει ὅμως καὶ παιδίον «ἐπὶ τῆς ὁδοῦ κείμενον ἐσπαργανωμένον, διὰ τὸ ἐκ παρανόμου καὶ μεμιασμένης προελθεῖν κοίτης [4]», τὸ ὁποῖον καὶ παραλαβὼν ἀνέθρεψεν ὡς ἴδιον τέκνον καὶ ἐχρησιμοποίει ὡς αἰγοβοσκόν. Ἡ μετὰ ταῦτα ἐξέλιξις πρέπει νὰ μᾶς κάμῃ νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι δὲν ἐθεώρει τοῦτον ἁπλῶς «μίσθιον αἶγας νέμοντα» [5] ἀλλ' υἱόν του. Οὗτος ὠνομάζετο Ἰωσὴφ «ὁ καὶ νόθος καλούμενος [6]».

Ὁ Ζαχαρίας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρός του ἰσχυρίσθη ὅτι ἐκ διαδοχῆς ἔλαβε τὴν χάριν τοῦ πνεύματος καὶ οὕτω δικαιωματικῶς ἔπρεπε νὰ εἶνε ἀρχηγὸς τῶν Παυλικιανῶν. Ὡς ὅμως συνέβη καὶ μὲ τοὺς υἱοὺς τοῦ Παύλου, ἤγειρε καὶ ὁ Ἰωσὴφ ἀξιώσεις καὶ ἔλεγεν ὅτι ἔλαβεν ὅλην τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πνεύματος ἐν ἑαυτῷ. Ἡ ἀμφισβήτησις λοιπὸν μεταξὺ τῶν δύο διαδόχων τοῦ Γεγνεσίου ἦτο ἐπὶ τῆς ἰδίας βάσεως μὲ τὴν τῶν υἱῶν τοῦ Παύλου. Ἐδῶ ὅμως τὰ πράγματα ἦσαν περισσότερον δύσκολα, διότι οἱ δύο οὗτοι συνεπλάκησαν καὶ ὁ Ζαχαρίας θυμώσας, διότι ἐπρόκειτο νὰ στερηθῇ τῶν ἐκ διαδοχῆς δικαιωμάτων του, λαβὼν λίθον ἐκτύπησε τὸν Ἰωσὴφ «ὡς ἐγγὺς θανάτου τὴν πληγὴν ἐλάσας [7]». Οἱ ὀπαδοί των ἐχωρίσθησαν εἰς δύο

1. ΠΣ 1285. Φ. 57.

2. Φ. 57. «Λοιμὸν» μαρτυρεῖ καὶ ὁ Θεοφάνης (1,429) «Θανατικὸν» εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸ 747 γενόμενον αἰτίαν ἀραιώσεως τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πόλεως. Μήπως ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς συγχέει τὸν λοιμὸν τῆς Κων)πόλεως καὶ φαντάζεται ὅτι οὗτος ἔφθασε μέχρις ἐκείνων τῶν μερῶν ; Πάντως ὁ λοιμὸς μετεδόθη καὶ εἰς τὰς περὶ τὴν πρωτεύουσαν χώρας. Παπαρρηγ. τ. 3β σ. 68.

3. ΠΣ. 1285. 4. ΠΣ 1285. 5. ΠΣ 1285. 6 Φ 57. 7. αὐτόθι.

παρατάξεις καὶ ἑκάστη ἐξ αὐτῶν ἠκολούθησεν ἕνα ἐκ τῶν δύο ὡς ἀρχηγόν. Αἱ παρατάξεις ὠνείδιζον ἡ μία τὴν ἄλλην, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ Παυλικιανοὶ εἰρωνεύοντο αὐτούς. Ἐπειδὴ δὲ ἡ συνύπαρξις τῶν δύο παρατάξεων ἦτο ἐπικίνδυνος, διὰ τοῦτο μετά τινα χρόνον, ἀπεφάσισαν νὰ χωρισθοῦν καὶ νὰ μεταβοῦν ἑκάστη εἰς ἄλλην περιφέρειαν. Κατὰ τὴν μετανάστευσιν αὐτὴν ἡ τύχη τῶν δύο μερίδων ἦτο διάφορος. Πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐξῆλθον τὴν ἰδίαν ἡμέραν, ἀλλ' εἰς διάφορα χρονικὰ σημεῖα. Οἱ περὶ τὸν Ζαχαρίαν κατὰ τὴν πορείαν των συνήντησαν Σαρακηνούς, οἱ ὁποῖοι ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὰ ὅρια τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Πρὶν ἀκόμη οἱ Σαρακηνοὶ πλησιάσουν, ὁ Ζαχαρίας ἰδὼν αὐτοὺς ἐδραπέτευσε καὶ ἄφῆκε τοὺς ὀπαδούς του εἰς τὸ ἔλεος τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι συλλαβόντες αὐτούς, τοὺς ἐφόνευσαν. Τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὴν κρίσιμον ὥραν ὁ Ζαχαρίας ἐγκατέλειψε τοὺς ὀπαδούς του, ἔκαμεν, ὥστε ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὸν ὁ χαρακτηρισμὸς «μισθωτὸς» καὶ ὄχι «ποιμήν». Ὁ Ἰωσὴφ ὅμως ἐδείχθη εὐφυέστερος αὐτοῦ καὶ ὅταν εἶδε τοὺς Ἄραβας, διέταξε τοὺς ὀπαδούς του νὰ στρέψουν τὰς ἀμάξας καὶ τὰ ζῶα πρὸς τὴν ἀντίθετον κατεύθυνσιν, ἤτοι πρὸς τὸ μέρος ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἤρχοντο οἱ Ἄραβες καὶ οὕτω περιεπάτουν πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν. Ὅταν συνηντήθησαν καὶ τὸν ἠρώτησαν τὸν λόγον τῆς ἐξόδου των, ἀπεκρίθη πρὸς αὐτούς, «ὡς πρὸς γαλούργια καὶ βουκόλια ἐξεληλυθέναι [1]» καὶ «ἐπωμόσατο τὰ ἐκείνων στέργειν [2]», ὡς προσθέτει ὁ Φώτιος, χωρὶς ὁ Π. Σικελιώτης ν' ἀναφέρῃ τοῦτο. Οἱ Ἄραβες πιστεύσαντες τὴν δικαιολογίαν, δὲν ἔβλαψαν κανένα ἐξ αὐτῶν. Ὅμως ὁ Ἰωσὴφ ἐκαραδόκει νὰ εὕρῃ εὐκαιρίαν ν' ἀποδράσῃ ἐκ νέου μετὰ τῶν ὀπαδῶν του, ταύτην δ' εὑρὼν καὶ ἀναχωρήσας μετέβη πάλιν εἰς τὸ γνωστὸν κέντρον τῶν Παυλικιανῶν, τὴν Ἐπίσπαριν, ὅπου ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ κοινότης Παυλικιανῶν. Οὗτοι πληροφορηθέντες τὴν ἄφιξιν τοῦ ἀρχηγοῦ των καὶ τῶν ἄλλων ὁμοϊδεατῶν των, ἐξῆλθον καὶ τοὺς ὑπεδέχθησαν λαμπρῶς, ἤναψαν πρὸς τιμήν των λαμπάδας καὶ πᾶσαν ἄλλην τιμὴν ἐπιδαψίλευσαν εἰς αὐτόν, ὅπως ἁρμόζει εἰς μαθητὴν τοῦ Χριστοῦ, ὡς τὸν ἐθεώρουν. Ἐγκατασταθεὶς εἰς τὸ «ἐργαστήριον τῶν τῆς ἀποστασίας ἐραστῶν», ἐξηκολούθησε τὸ προσηλυτιστικόν του ἔργον.

Τόσον ἡ ἄφιξις τοῦ νέου ἀρχηγοῦ ὅσον καὶ τὸ ἔργον του προεκάλεσαν τὴν προσοχὴν τῶν ἐντοπίων ἀρχῶν καὶ εἷς τῶν ἀρχόντων ὀνομαζόμενος Κρικοράχης, ἦλθε μετὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως καὶ ἐκύκλωσε τὴν οἰκίαν εἰς τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο ὁ Ἰωσήφ. Οὗτος ἰδὼν τοὺς στρατιώτας καὶ τὸν κίνδυνον, ὁ ὁποῖος τὸν ἠπείλει, κατώρθωσεν ἐγκαίρως νὰ διαφύγῃ καὶ οὕτως ὁ Κρικοράχης συνέλαβε μόνον τοὺς μαθητὰς τοῦ Ἰωσήφ. Οὗτος μετὰ τὴν φυγήν του κατῆλθε πρὸς νότον καὶ μετέβη εἰς Φρυγίαν κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν εἰς Ἀντιόχειαν τῆς Πισιδίας. Ἡ πόλις αὕτη γνωστὴ καὶ ἐκ τῶν Πράξεων τῶν

1. ΠΣ 1285. 2. Φ 60.

Ἀποστόλων (ιγ, 14. ιδ, 21) εὑρίσκεται χαμηλὰ εἰς τὰς νοτίους ὑπωρείας τοῦ ὄρους Σουλτὰν Νταγ, πλησίον τῆς νέας πόλεως Γιάλοβαχ. Ἱδρύθη πρὸ τοῦ 280 π.Χ. παρὰ τοῦ Σελεύκου Νικάνορος καὶ ἦτο πλήρως ἐξελληνισμένη ἐν μέσῳ φρυγικοῦ πληθυσμοῦ. Εἰς τὴν πόλιν ταύτην μεταβὰς ὁ Ἰωσήφ, προσέλαβε τὸ ὄνομα Ἐπαφρόδιτος [1] καὶ ἔλεγεν, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου Ἐπαφρόδιτος, ἀποσταλεὶς παρ' αὐτοῦ εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Ἀντιοχείας. Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν παρέμεινεν ἐπὶ τριάκοντα ἔτη καὶ ἡ προσηλυτιστικὴ δρᾶσις του εἶχε σημαντικὰ ἀποτελέσματα μεταξὺ τῶν ἐγχωρίων κατοίκων [2]. Ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας ἐκκλησία ὠνομάσθη Φιλιππησίων καὶ οἱ ἐν αὐτῇ Παυλικιανοὶ Φιλιππήσιοι [3]. Δεχόμεθα ὅτι ἡ ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας ἐκκλησία ὠνομάσθη Φιλιππησίων, διότι ὁ Ἰωσὴφ εἰργάσθη ἐκεῖ καὶ αὐτὴ εἶνε ἡ ἐκκλησία τὴν ὁποίαν «ἐλειτούργησεν». Ἄλλωστε δὲν μαρτυρεῖται ὅτι ἔδρασε συστηματικῶς καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐνῷ μέχρι τοῦδε αἱ πηγαὶ ὡμίλουν περὶ Ἐπισπάρεως καὶ Μανανάλεως αἴφνης βλέπομεν τὸν Ἰωσὴφ-Ἐπαφρόδιτον ἐρχόμενον εἰς τὰ νότια τῆς κεντρικῆς Μ. Ἀσίας. Ὁ Ἰωσὴφ μετέβη ἐκεῖ, διότι ἀσφαλῶς ὑπῆρχον Παυλικιανοί. Ὁ Π. Σικελιώτης ἀφήνει νὰ διαφανῇ τοῦτο ἀμυδρῶς, λέγων ὅτι ὁ Ἰωσὴφ «ἐλειτούργησεν» τὴν ἐκκλησίαν τῶν Φιλιππησίων, ὄχι ὅτι τὴν ἵδρυσεν. Ἀλλὰ καὶ θὰ ἦτο λίαν ἀπίθανον ὁ Ἰωσήφ, σωθεὶς ἐκ διωγμοῦ προσφάτως, νὰ διασχίσῃ τὴν κεντρικὴν Μ. Ἀσίαν διὰ νὰ μεταβῇ μεταξὺ πληθυσμῶν καθαρῶς Ὀρθοδόξων καὶ ν' ἀρχίσῃ ἐξ ἀρχῆς τὸ ἔργον τῆς διαδόσεως τῶν ἰδεῶν του μεταξὺ αὐτῶν. Ἤδη ὁ Θεοφάνης ὁμιλεῖ περὶ Παυλικιανῶν ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυκαονίᾳ, τῶν ὁποίων ὁ Κων)νος Ε΄. ἦτο διάπυρος φίλος «ἐπιχαίρων χρησμοῖς καὶ μαντείαις αὐτῶν [4]». Ἀλλὰ καὶ τὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος, τὰ ὁποῖα δεικνύουν εὐρεῖαν ἐξάπλωσιν τῶν Παυλικιανῶν, ἐπαρκῶς στηρίζουν τὴν κατὰ τὸν παρόντα αἰῶνα ἐξάπλωσιν αὐτῶν.

Ὁ Ἰωσὴφ-Ἐπαφρόδιτος ἀπέθανε εἰς προάστιον τῆς Ἀντιοχείας, ὀνομαζόμενον Χορτοκοπεῖον [5].

***

Ὁ Κων/νος Ε.΄, αὐτοκράτωρ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, ἀνέλαβεν ἐπιτυχῆ ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, οἱ ὁποῖοι τότε εὑρίσκοντο εἰς ἐμφυλίους ἔριδας. Ἀναλαβὼν ἐκστρατείαν κατ' αὐτῶν τὸ 746 ἔφθασεν εἰς τὴν Συρίαν καὶ κατέλαβεν τὴν Γερμανίκειαν, τῆς ὁποίας τοὺς κατοίκους μετέφερεν εἰς Κων/πολιν. Νέαν ἦτταν ὑπέστησαν οἱ Ἄραβες κατὰ θάλασσαν τὸ 747, ἡ ὁποία τοὺς ἐτρομοκράτησεν. Ὁ Κων/νος κατέλαβε τὸ 751 τὴν Θεοδοσιούπολιν καὶ τὴν Μελιτηνήν [6]. Ἡ Μελιτηνή, κειμένη ἐπὶ τῶν βορείων ὑπωρειῶν

1. Κατὰ λογοπαίγνιον τοῦ Π. Σικελιώτου «Ἀφρόνητος», «λίαν γὰρ ὑπῆρχε καὶ γραμμάτων καὶ φρονήσεως ἄμοιρος» ΠΣ 1285—1288.

2. ΠΣ 1288. 3. ΠΣ 1297. 4. Θεοφάν. 759Β. 5. Χορτοκοπεῖον Φ. 61

6. Ἀμάντ. Α. σ. 361 DCB, τ. IV σ. 223 Hon. OBR σ. 57

τοῦ Εὐφράτου, νοτίως τοῦ σημείου συναντήσεως τοῦ ποταμοῦ Τοχμα - Σοὺ καὶ τοῦ Εὐφράτου, κατεῖχε σπουδαίαν στρατηγικὴν θέσιν, ὡς εὑρισκομένη εἰς τὴν διασταύρωσιν σημαντικῶν ὁδῶν συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς Περσικῆς «βασιλικῆς ὁδοῦ» καὶ δύο στρατιωτικῶν αὐτοκρατορικῶν ὁδῶν ἀπὸ Καισαρείας κατὰ μῆκος τσῦ Εὐφράτου, ἀναπτυχθεῖσα δὲ εἰς μέγεθος καὶ σημασίαν, ἀπέβη ἡ πρωτεύουσα τῆς Μικρᾶς ἢ Δευτέρας Ἀρμενίας. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατέστησεν ταύτην πρωτεύουσαν τῆς τρίτης Ἀρμενίας, ἀνακαινίσας τὰ τείχη της [1]. Ὁ Χοσρόης τὴν ἔκαυσε κατὰ τὴν ἧτταν του τὸ 577, καταληφθεῖσα δὲ ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, ἀνακατελήφθη ὑπὸ τοῦ Κων/νου Ε.' ὡς προανεφέρθη [2].

Καὶ ἡ Θεοδοσιούπολις εὑρισκομένη βορειότερον αὐτῆς, ἦτο ὁμοίως ἐκ τῶν σημαντικῶν καὶ στρατηγικῶν πόλεων.

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν δύο τούτων πόλεων ὁ Κων/νος Ε.' προέβη εἰς πρᾶξιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἐπαναλάβει δὶς προηγουμένως, δηλαδὴ μετακίνησιν πληθυσμῶν. Τὸ 747 μετὰ τὸν λοιμόν, διὰ νὰ πυκνώσῃ τὸν πληθυσμὸν τῆς Κων/πόλεως μετέφερεν ἐκεῖ κατοίκους ἀπὸ τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα [3]. Βραδύτερον μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Γερμανικείας τῆς Συρίας, μετέφερεν εἰς τὸ Βυζάντιον πολλοὺς Σύρους Μονοφυσίτας [4]. Ἐπαναλαμβάνει τώρα μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Θεοδοσιουπόλεως καὶ τῆς Μελιτηνῆς τὸ αὐτό, μεταφέρων τοὺς ἐκεῖ Παυλικιανοὺς Σύρους καὶ Ἀρμενίους εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Θρᾴκην [5]. «τὰ εἰς χρείαν αὐτοῖς φιλοτίμως δωρησάμενος» [6]. Μετέφερεν αὐτοὺς ἐκεῖ διὰ νὰ ἐπανδρώσῃ τὰ ὀχυρά, τὰ ὁποῖα ἔκτισεν εἰς τὴν Θρᾴκην ἕνεκα τοῦ φόβου τῶν Βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν. Ἡ ὀχύρωσις αὕτη τῶν συνόρων ἐθεωρήθη ὡς πρόκλησις ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ προεκάλεσε τὸν πρῶτο πόλεμον κατὰ τοῦ Βυζαντίου [7]. Ἡ μεταφορὰ τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν Θρᾴκην εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθῇ νέα ἑστία τῆς αἱρέσεως ἐκεῖ καὶ νὰ πλατυνθῇ αὕτη [8]. Εἰς τὴν Μελιτηνὴν καὶ Θεοδοσιούπολιν δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρχον Παυλικιανοί. Αἱ δύο αὗται πόλεις εὑρίσκοντο εἰς τὴν Μικρὰν Ἀρμενίαν, τὸ κέντρον τῆς δράσεως τῶν Παυλικιανῶν. Διατὶ ὅμως ὁ Κων/νος ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀπομακρύνῃ τούτους καὶ νὰ τοὺς μεταφέρῃ εἰς τὴν Θρᾴκην;

Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι διηγοῦνται τὰ γεγονότα ταῦτα εἶνε ὅλοι κεκηρυγμένοι ὑπὲρ τῆς εἰκονοφιλίας καὶ ἠγωνίσθησαν διὰ τὴν καθιέρωσίν της. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ μισοῦν τὸν Κων/νον καὶ νὰ προσ-

---

1. Προκοπίου, Περὶ Κτισμάτων III, 4 2. Encycl. Brit. τ. XVII σ. 466
3. Ἀμαντ. Α' σ. 362 4. Κεδρ. P 461. Γεωργ. Μοναχ. ἔκδ. De Boor 664
5. Θεοφάν. 662 B, Κεδρην. 463 B 6. Νικηφ. σ. 66
7. Ἀμαντ. Α' σ. 364. Ξαν. ΟΕΒ. σ· 21 ξαν. ΕΒΕ 20
8 Θεοφάν. 662 B, Κεδρην. P 463 B, Νικηφόρου, Ἀντιρρητικὸς Mig. PG 100, 509

παθοῦν νὰ τὸν ἐμφανίσουν ὡς ἐχθρὸν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ ἀφ' ἑτέρου νὰ σμικρύνουν τὴν στρατιωτικήν του ἀξίαν καὶ σημασίαν. Οὕτως ὁ Νικηφόρος παρατηρεῖ, ὅτι οὐδέποτε ἐτόλμησε ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Ἄραβας, ἀλλ' αἱ ἐκστρατεῖαί του εἶχον ληστρικὸν χαρακτῆρα. Ὅταν εὗρεν εὐκαιρίαν, λόγῳ τῶν ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν Ἀράβων, κατέλαβε φρούρια ἐν Ἀρμενίᾳ κατόπιν συμφωνίας μετὰ τῶν κατοίκων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ τὸν ἐβοήθησαν [1]. Δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀντισταθῇ οὔτε ἐναντίον ἀραβικοῦ στρατοῦ πέντε χιλιάδων [2].

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς θρησκευτικάς του πεποιθήσεις, φθάνουν μέχρι τοῦ σημείου νὰ λέγουν ὅτι τὴν «Πανάχραντον Θεοτόκον καὶ τοὺς ἁγίους πάντας ὁ ἐναγὴς καὶ δύσθεος ἐκτρεπόμενος τὴν πρὸς Ἕλλησιν τιμωμένην Ἀφροδίτην καὶ τὸν Διόνυσον ἐθρήσκευεν ὁ νέος Ἰουλιανὸς καὶ ἀνθρωποθυσίας αὐτοῖς ἀνέφερεν πέραν τῆς πόλεως, ἐν ᾧ καὶ τὰς πρὸς τοὺς δαίμονας τελετὰς νύκτωρ ποιούμενος παῖδα κατέσφαττεν» [3].

Ὡς πρὸς τὴν Θεοτόκον ὁ Κων)νος Ε'. πράγματι ἔλεγεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐπικαλοῦνται τὰς πρεσβείας της, οὔτε καὶ νὰ τὴν ὀνομάζουν Θεοτόκον. Ἂν πιστεύσωμεν τὸν Γεώργιον Μοναχόν, τοῦτο προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ καὶ διὰ παραστατικοῦ τρόπου ὁ Κων)νος. Ἔλαβε δηλ. βαλάντιον πλῆρες χρυσίου εἰς τὰς χεῖρας του καὶ ἐπιδείξας αὐτό, ἠρώτησε ποίας ἀξίας εἶναι. Οἱ παριστάμενοι ἀπεκρίθησαν ὅτι ἔχει μεγάλην ἀξίαν. Ἀφῆρεσε τότε τὰ χρυσᾶ νομίσματα ἐκ τοῦ βαλαντίου καὶ ἐρωτήσας περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ κενοῦ πλέον, ἔλαβε τὴν ἀπάντησιν ὅτι οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν. «Οὕτως, ἔφη, καὶ ἡ Μαρία (οὐ γὰρ Θεοτόκον ὁ ἄθεος ἠξίου λέγειν) ἕως μὲν εἶχεν τὸν Χριστὸν τετιμημένη ὑπῆρχεν, ἀφ' οὗ δὲ τοῦτον ἀπέτεκεν, οὐδὲν τῶν λοιπῶν γυναικῶν διενήνοχεν». Κατόπιν τούτου ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἀναφωνεῖ «οὐ γὰρ Χριστιανός, μὴ γένοιτο, ἀλλὰ Παυλικιάνος, ἢ—τό γε ἀληθέστερον εἰπεῖν—εἰδωλολάτρης καὶ δαιμόνων ὑπηρέτης καὶ ἀνθρωποθύτης» [4].

Ἐπειδὴ ὁ Κων)νος ὑπῆρξε τολμηρότερος τοῦ πατρός του Λέοντος εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ βιαιότερος αὐτοῦ, διὰ τοῦτο καὶ οἱ συγγραφεῖς οὗτοι μετὰ τόσου πάθους κατεφέροντο κατ' αὐτοῦ. Δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι μετὰ τῶν εἰκονομαχικῶν του πεποιθήσεων δὲν ἐδέχετο καὶ τὴν μεσιτείαν τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων, ὄχι ὅμως ὅτι ἦτο ἄθεος καὶ νέος Ἰουλιανὸς καὶ εἰδωλολάτρης, τιμῶν τὴν Ἀφροδίτην καὶ τὸν Διόνυσον καὶ ὅτι προσέφερεν ἀνθρωποθυσίας. Ταῦτα ἀποτελοῦν ἢ ὕβρεις ἢ ἀποκυήματα ἐξημμένης φαντασίας. Τὸν ἴδιον χαρακτῆρα ἔχει καὶ τὸ λεγόμενον ὅτι ἦτο Παυλικιανός. Βεβαίως ὁ Κων)νος ἐγνώριζε τὸν Παυλικιανισμὸν ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Γεγνεσίου καὶ αἱ ἰδέαι του ἀπηχοῦν Παυλικιανικὰς ἰδέας πιθανῶς [5]. Οὐδεὶς

---

1. Νικηφόρου Ἀντιρρητικὸς III Mig. PG. 100. 508.
2. Νικηφόρου ὁμοίως 509. 3. Γεωργ. Μοναχ. ἔνθ. ἀνωτ. 644.
4. αὐτόθι. 5. Runc. MM σ. 39.

λόγος ὑπάρχει ὅμως οὔτε μαρτυρία διὰ νὰ εἴπωμεν ὅτι ἦτο Παυλικιανός, ἂν καὶ ὑπεστηρίχθη καὶ τοῦτο ὑπὸ νεωτέρων συγγραφέων [1]. Ἀκόμη ἐγνώριζεν ὁ Κων)νος τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ ὡς στρατιώτας, διότι ὁ μικρασιατικὸς στρατὸς περιελάμβανε καὶ ἐξ αὐτῶν.

Διατί ὅμως μετέφερεν αὐτοὺς ἀπὸ τὴν Μελιτηνὴν εἰς τὴν Θράκην ; Ὁ Gibbon λέγει ὅτι ἔπραξε τοῦτο πρὸς τιμωρίαν ἢ ἐξ εὐνοίας [2]. Ἄλλοι ἀποβλέπουν μόνον εἰς τὴν εὔνοιαν [3] καὶ ἄλλοι εἰς τὴν προστασίαν τῶν συνόρων ἐν Θράκῃ [4] καὶ ἀντιπερισπασμὸν κατὰ τῶν εἰκονοφίλων. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Κων)νου πρὸς τοὺς Παυλικιανούς. Οὗτοι βραδύτερον θὰ συνεργασθοῦν μετὰ τῶν Ἀράβων κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ὁ αὐτοκράτωρ ἔβλεπε τὸ ἐπισφαλὲς τῆς θέσεως τῆς Μελιτηνῆς καὶ ἐγνώριζεν ὅτι ἡ περιοχὴ αὕτη θὰ περιέλθῃ πάλιν εἰς τοὺς Ἄραβας—πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἔγινε τὸ 756, ὅτε κατελήφθη παρὰ τοῦ Μανσοὺρ—καὶ ὁ πληθυσμὸς αὐτὸς θὰ περιήρχετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ἀράβων ἀχρηστευόμενος διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν. Εἶχεν ἀνάγκην πολεμιστῶν καὶ ἐποίκων διὰ τὰ ὀχυρά, τὰ ὁποῖα ἔκτιζεν εἰς Θράκην καὶ οὕτω σκεπτόμενος καὶ βλέπων τὸ ἐπισφαλὲς τῆς περιοχῆς αὐτῆς μετέφερε τοὺς Παυλικιανούς. Τὴν «τιμωρίαν» περὶ τῆς ὁποίας ὁ Gibbon ὁμιλεῖ δὲν τὴν βλέπομεν. Ἂν ἀκολουθήσωμεν τὸν Νικηφόρον, δυνάμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ εὐνοίας, διότι οὗτος, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, λέγει ὅτι ὁ βασιλεὺς «φιλοτίμως» ἐχάρισεν εἰς αὐτοὺς ὅ,τι ἐχρειάζοντο. Ὥστε στρατιωτικοὶ λόγοι ἦγαγον τὸν Κων)νον νὰ προβῇ εἰς τὴν μεταφορὰν τῶν Παυλικιανῶν. Ποία ὑπῆρξεν ἡ ἀντίδρασις τῶν μεταφερθέντων δὲν γνωρίζομεν, διότι περὶ αὐτοῦ αἱ πηγαὶ δὲν ὁμιλοῦν. Ἀφοῦ λοιπὸν ἔγινεν ἡ μεταφορὰ αὐτὴ καὶ οἱ Παυλικιανοὶ δὲν ἤλλαξαν τὰς ἰδέας των, δεδομένου ὅτι αἱ πηγαὶ συμφωνοῦν ὅτι ἡ «αἵρεσις ἐπλατύνθη», δὲν εἶναι ἄξιον περιεργείας ἢ ἀπίθανον τὸ ὅτι ὁ Πέτρος Σικελιώτης τὸν ἑπόμενον αἰῶνα ἀπηύθυνε τὴν περὶ Παυλικιανῶν ἱστορίαν του πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον Βουλγαρίας.

§ 6. *Αἱ παρεκκλίσεις τοῦ ρυπαροῦ Βαάνους καὶ ἡ δραστηριότης τοῦ σημαντικωτέρου τῶν ἡγετῶν Σεργίου—Τυχικοῦ.*

Διάδοχος τοῦ Ἰωσὴφ Ἐπαφροδίτου ἦτο ὁ Βαάνης. Τοῦτον αἱ πηγαὶ ἐπονομάζουν «ρυπαρὸν καὶ ἀκάθαρτον» καὶ ἐκφράζονται περὶ αὐτοῦ μετὰ βδελυγμίας. Ὡς πρὸς τὴν καταγωγήν του ἰσχυρίζονται, ὅτι ἦτο νόθος ὡς καὶ ὁ προκάτοχος καὶ διδάσκαλός του Ἰωσήφ. Ἐνῶ ἀκόμη αὐτὸς ἔζη, μία ἐκ τῶν ὀπαδῶν του εἰς Ἀρμενίαν, μοιχευθεῖσα μὲ ἕνα ὀπαδόν του, προερχόμενον ἐξ Ἑβραίων, ἀπέκτησε τὸν Βαάνην. Περὶ τοῦ ὅτι ὁ πατήρ του κατή

1. Conybeare KOT CXVI. ERE. σ. 697.
2. Gibbon σ. 121. 3. ERE. σ. 697. 4. Runc. MM σ. 39.

γετο ἐξ Ἑβραίων ὁ Π. Σικελιώτης δὲν εἶναι βέβαιος, διότι προσθέτει «ὡς φασίν» [1]. Οὗτος διαδεχθεὶς τὸν Ἰωσήφ, ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον του μετ' ἐπιτυχίας «πολλοὺς τῶν ἀφρόνων εἰς τελείαν ἀπώλειαν ἄγων» [2]. Ἐπειδὴ ὁ Βαάνης δὲν ἦτο ἠθικὴ προσωπικότης, περιήγαγε τὴν αἵρεσιν εἰς παρακμήν. Λόγῳ τῆς ἀνηθικότητός του ὀνομάζεται «ρυπαρὸς» καὶ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἴδωμεν εἰς τὸ ἐπίθετον τοῦτο λειτουργικὴν ἀκαθαρσίαν ἢ αὐστηρὰν ἀσκητικὴν ζωήν, ὡς κυνικοῦ φιλοσόφου, ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθε καὶ ἡ ἐξωτερικὴ ρυπαρότης. Αἱ πηγαὶ ὁμιλοῦν περὶ αὐτοῦ ὡς δεχομένου καὶ κηρύττοντος τὴν διδασκαλίαν τῶν Παυλικιανῶν, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ ὅτι «ἔστεργεν ἀκαθαρσίᾳ βίου καὶ σωμάτων μίξεσιν ἀρρήτοις καὶ ἄλλαις ἀθεμιτουργίαις» [3]. Ὅτι δὲ ὁ Βαάνης ἦτο ἀνήθικος, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ σχίσματος, τὸ ὁποῖον προεκάλεσεν ὁ Σέργιος λόγῳ τῆς αἰτίας ταύτης.

Ὁ Σέργιος ὑπῆρξεν εἷς ἐκ τῶν πλέον δυναμικῶν ἀρχηγῶν τῶν Παυλικιανῶν, προσδώσας νέαν ὥθησιν, πνοὴν καὶ ἀκμὴν εἰς τὴν αἵρεσιν. Εἰς τὴν κωμόπολιν Ἀνίαν [4] πλησίον τῆς πόλεως Ταβίας, κειμένης εἰς τὴν Γαλατίαν ἐπὶ τοῦ Ἅλυος ποταμοῦ, 100 μίλια περίπου νοτίως τῆς Σινώπης, ἔζη ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὀνομαζόμενος Δρύϊνος. Δὲν εἶναι φανερὸν ἀπὸ τὰς πηγὰς ἂν ὁ Δρύϊνος ἀνῆκεν εἰς τοὺς Παυλικιανούς, φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν ἀνῆκε, διότι καὶ ὁ υἱός του Σέργιος ἠκολούθησε τὴν αἵρεσιν μεταστραφεὶς εἰς αὐτήν. Ἡ ἱστορία τῆς μεταστροφῆς του λεπτομερῶς διδομένη [5] εἶναι ἐνδιαφέρουσα, διότι δεικνύει τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου οἱ Παυλικιανοὶ ἐνήργουν τὸν προσηλυτισμόν των.

Ὅτε ὁ Σέργιος ἦτο νέος ἀκόμη ἐγνωρίσθη μετ' «ἀσέμνου» γυναικός, ἀνηκούσης εἰς τὴν αἵρεσιν τῶν Παυλικιανῶν [6]. Ἦτο πράγματι ἡ γυνὴ αὕτη ἄσεμνος; Τοῦτο μαρτυρεῖ ὁ Π. Σικελιώτης, ἴσως προσαρμόζων καὶ τὴν διαγωγὴν τῆς γυναικὸς ταύτης πρὸς τὴν γενικὴν γνώμην, τὴν ὁποίαν εἶχε περὶ τῆς ἀνηθικότητος τῶν Παυλικιανῶν. Ἡ γυνὴ ἀρχίζουσα τὴν συνομιλίαν της μετὰ τοῦ Σεργίου ἐπαινεῖ τοῦτον λέγουσα. «Ἀκούω περὶ σοῦ, κύριε Σέργιε, ὅτι ἐν ἐπιστήμῃ γραμμάτων καὶ παιδεύσεως πέλεις καὶ ἀγαθὸς κατὰ πάντα ὑπάρχεις ἄνθρωπος». Ἐκ τῆς μετέπειτα δράσεως τοῦ Σεργίου φαίνεται ὅτι πράγματι οὗτος ἦτο ἐγγράμματος καὶ μορφωμένος, ἐκ τῆς προόδου ὅμως τῆς συνομιλίας δύναται κανεὶς νὰ συμπεράνῃ ὅτι δὲν ἐγνώριζε τὴν Κ. Διαθήκην, οὔτε εἶχε μελετήσει αὐτήν, διότι ἡ γυνή, συνεχίζουσα, ἠρώτησεν αὐτόν, διατὶ ἂν καὶ ἐγγράμματος, δὲν ἀναγινώσκει τὰ Εὐαγγέλια. Δηλαδὴ μέχρι τότε ὁ Σέργιος δὲν εἶχε ἀναγνώσει τὰ Εὐαγγέλια. Ὅτι δὲν ἐγνώριζε καλῶς τὰ πράγματα, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἀπαντήσεως, τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὡς δικαιολογίαν τοῦ ὅτι δὲν ἐμελέτησεν αὐτά, εἰπὼν ὅτι μόνον εἰς τοὺς ἱερεῖς ἐπιτρέ-

1. ΠΣ 1288. 2. Αὐτόθι. 3. Φ 61 4. παρὰ ΠΣ 1288 Ἀννία.
5. ΠΣ 1288 κ. ἑ. Φ 64. 6. ΠΣ 1288 «προσομιλεῖ». Φ 64 «προσφθείρεται».

πεται ἡ ἀνάγνωσις αὐτῶν, ὄχι δὲ καὶ εἰς τοὺς κοσμικούς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶνε ἀκριβές. Διότι πράγματι οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας συνιστοῦν καὶ προτρέπουν τοὺς πιστοὺς νὰ μελετοῦν τὰς Ἁγ. Γραφάς. Παρὰ ταῦτα ἱστορικοί τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, παρ' ὅλον ὅτι ὡμολόγουν, ὅτι δὲν εὕρισκον σχετικὰς ἐκκλησιαστικὰς διατάξεις, ἰσχυρίζοντο, βεβαίως, ἐκ προκαταλήψεως κατὰ τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας, τὴν ὁποίαν ἐν πολλοῖς συνέχεον πρὸς τὴν Ρωμαιοκαθολικήν, ὅτι εἰς τὴν ἡμετέραν Ἐκκλησίαν ἐνωρὶς οἱ πιστοὶ εἶχον ἀποκλεισθῆ τῆς κατ' ἰδίαν ἀναγνώσεως τῆς Ἁγίας Γραφῆς [1].

Ἡ γυνὴ ἀπήντησε εἰς τὸν Σέργιον ὅτι δὲν ὑπάρχει προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ, διότι «πάντας θέλει ὁ Θεός, σωθῆναι καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν». Ὅμως ἐκείνη ἔχει πρόχειρον τὴν ἀπάντησιν, διατὶ δὲν ἀναγινώσκουν οἱ λαϊκοὶ τὰ Εὐαγγέλια. Οἱ ἱερεῖς, λέγει, καπηλεύονται τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ ἀποκρύπτουν τὰ «μυστήρια» τὰ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις καὶ δι' αὐτὸ δὲν ἀναγινώσκουν ἐπ' ἐκκλησίας πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, διὰ νὰ μὴ ἔλθουν δηλαδὴ οἱ πιστοὶ εἰς ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας. Ἐν συνεχείᾳ προέβαλεν εἰς αὐτὸν τὰ λόγια τοῦ Κυρίου περὶ τῆς παρ' αὐτοῦ ἀποδοκιμασίας τῶν ἐπικαλουμένων τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ μὴ πραττόντων τὰς ἐντολάς του (Ματθ. ζ 21 καὶ 23) καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν ποίους ἐννοεῖ ὁ Ἰησοῦς καὶ ποίους ἀποπέμπει ἐκ τῆς βασιλείας του. «Ὁ δὲ ἀλογώτατος ἀμαθὴς ὢν ἐσιώπα» Ἀφοῦ καὶ ὁ ἴδιος εἶδε τὸ ρητὸν εἰς τὸ Εὐαγγέλιον, ἠρώτησε τὴν γυναῖκα διὰ ποίους ὁ Κύριος εἶπε τοὺς λόγους τούτους. Ἐκείνη ἀντὶ ἀπαντήσεως προέβαλεν εἰς αὐτὸν καὶ ἄλλο ρητὸν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τὸν ἠρώτησε διὰ ποίους ὁ Ἰησοῦς εἶπεν «πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι καὶ ἀνακλιθήσονται, οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον». Ποῖοι ἠρώτησεν εἶναι οἱ «υἱοὶ τῆς βασιλείας»; Οὔτε καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἠδυνήθη νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Σέργιος καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ διηγέρθη ἡ περιέργειά του καὶ ἐπίστευσεν ὅτι ἡ γυνὴ ἐκείνη θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν εἰς τὰς ἀπορίας του, «ἤρξατο ἐμπόνως αὐτὴν ἐπερωτᾶν περὶ τῶν ἤδη λεχθέντων» [2]. Ἡ ἀπάντησις τῆς γυναικὸς περιεῖχε κατὰ πρῶτον λόγον ἐπίθεσιν κατὰ τῶν ἁγίων. «Οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας» οὗτοι εἰσὶν οἱ ἅγιοι σου, οἱ τοὺς δαίμονας φυγαδεύοντες καὶ πάθη θεραπεύοντες τῶν ἀνθρώπων, οὓς σέβῃ ὡς Θεούς, ἐγκαταλείψας τὸν ζῶντα καὶ ἀθάνατον Κύριον οἳ καὶ ἀκούσονται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐκ στόματος τοῦ δικαίου Κριτοῦ, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς» [3]. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, ἑρμηνεύουσα εἰς αὐτὸν τὸ Εὐαγγέλιον κατὰ τὴν μέθοδον τῶν Παυλικιανῶν, ἐμβάλλουσα δηλ. τὰς ἰδέας τῆς αἱρέσεως εἰς τὰ εὐαγγελικὰ λόγια, «κατὰ μικρὸν» κατέπεισεν αὐτὸν ὑπὲρ τῶν ἀπόψεών της καὶ τὸν ἔκαμεν ὀπαδὸν τῆς αἱρέσεως. Ὥστε ἡ γυνὴ εἶπεν εἰς αὐτόν, ὅτι πάντες πρέπει νὰ μελετοῦν τὰ Εὐαγγέλια, ὅτι οἱ κληρικοὶ τῆς Ἐκκλησίας διὰ

1. Milner σ. 492. 2. ΠΣ 1292. 3. ΠΣ 1292 Φ 68

νὰ μὴ σωθοῦν οἱ χριστιανοὶ ἀποκλείουν αὐτοὺς τῆς ἀναγνώσεως τῶν Γραφῶν, καπηλευόμενοι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Περαιτέρω ὅτι ὑπάρχουν «μυστήρια» εἰς τὰς Γραφάς, τὰ ὁποῖα οἱ ἱερεῖς δὲν ἀποκαλύπτουν καὶ τέλος ὅτι οἱ ἅγιοι τῆς Ἐκκλησίας εἶνε οἱ ὑπὸ τοῦ Εὐαγγελίου σημαινόμενοι «υἱοὶ τῆς βασιλείας» οἱ ὁποῖοι θὰ ἐκβληθοῦν τῆς βασιλείας καὶ θὰ ἀκούσουν τὸ «οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς». Κατηγόρησεν ἐπίσης τοὺς Ὀρθοδόξους, ὅτι σέβονται τοὺς ἁγίους ὡς Θεούς, ἐγκαταλείψαντες τὸν ζῶντα καὶ ἀθάνατον Κύριον.

Ἀφοῦ δὲ λεπτομερῶς τὸν ἐδίδαξε καὶ ὁ Σέργιος ἐπίστευσεν, ὅτι οἱ Χριστιανοὶ κεῖνται ἐν τῇ ἀπωλείᾳ, γίνεται νέος κῆρυξ τῆς αἱρέσεως. Μετονομάσας ἑαυτὸν Τυχικὸν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν πρὸ αὐτοῦ ἀρχηγῶν τῶν Παυλικιανῶν, ἔλεγεν ὅτι εἶνε ὁ μαθητὴς τοῦ ἀποστόλου Παύλου Τυχικός, ἀποσταλεὶς παρ' αὐτοῦ νὰ κηρύξῃ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Ὁ Σέργιος ἐνεφανίσθη ὡς διδάσκαλος τῶν Παυλικιανῶν ὀκτακόσια[1] ἢ ἐγγὺς ἑπτακόσια[2] ἔτη μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τοῦ Ἀποστόλου εἰς τὰ ἴδια μέρη Ἡ διαφορὰ αὕτη τῆς χρονολογίας μεταξὺ τῶν δύο κειμένων, ἄγνωστον πόθεν προελθοῦσα, δὲν ἐμποδίζει ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀκριβεστέρας χρονολογήσεως τῆς ἐνάρξεως τοῦ ἔργου τοῦ Σεργίου, διότι ἔχομεν καὶ ἄλλην χρονολογικὴν μαρτυρίαν, ὅτι δηλ. ἐνεφανίσθη ἐπὶ Εἰρήνης τῆς Ἀθηναίας (797 · 802)[3] Ὑπολογίζομεν τὴν ἐμφάνισίν του κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τῆς Εἰρήνης μετὰ τὸ 800.

Ὁ Σέργιος ὑπῆρξεν ὁ σημαντικώτερος τῶν Παυλικιανῶν ἡγετῶν. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν τοῦτο καὶ ἐκ τῶν χαρακτηρισμῶν καὶ ὕβρεων, τὰς ὁποίας κατ' αὐτοῦ ἐπισωρεύουν αἱ πηγαί. Οὕτως ὀνομάζεται «ἐργαλεῖον τοῦ διαβόλου» «δεινὸς προβατόσχημος λύκος» «στόμα τῆς ἀθεότητος» «θηρίον»[4]. Ἦτο ἀκόμη καὶ ἐπικίνδυνος ὁ Σέργιος, διότι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πρὸ αὐτοῦ, τοὺς ὁποίους ἀπέφευγον οἱ ἄνθρωποι, ἐπειδὴ ἦσαν ἐξαίρετοι «εἰς τὴν κακίαν διὰ τὸν δυσώδη βόρβορον τῆς ἀκολασίας καὶ τὴν αἰσχρουργίαν τῶν μιασμάτων»[5] οὗτος ἀπέβαλε τὰς ἀκολασίας καὶ τὰς αἰσχρουργίας καὶ «ἀρετάς τινας δολίως ὑπεκρίνετο καὶ εὐσεβείας μόρφωσιν»[6]. Ἐξωτερικῶς εἶχεν ἐμφάνισιν ἐναρέτου ἀνθρώπου «ταπεινὸν ἦθος καὶ δεξιώσεως κατεσχηματισμένος τρόπος καὶ ἡμερότης οὐ τοὺς οἰκείους ὑποσημαίνουσα μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς τραχύτερον διακειμένους ὑπολεαίνουσά τε καὶ συλλαγωγοῦσα»[7]. Ταῦτα πάντα αἱ πηγαὶ ἀποδίδουν εἰς τὴν ὑποκρισίαν τοῦ Σεργίου «μιμεῖται γὰρ τὴν ἀρετὴν ἡ κακία καὶ τὸ ζιζάνιον βιάζεται σῖτος νομισθῆναι»[8], ἀλλὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ ὑποκρισία του δὲν θὰ ἔφθανεν εἰς τὸ σημεῖον νὰ διασπάσῃ τὴν αἵρεσιν, ἀποδιώκων τὸν Βαάνην ἀπὸ τῆς ἀρχηγίας, ἂν καὶ ὁ ἴδιος κατὰ τὴν ἰδικήν του ἀντίληψιν, βεβαίως, δὲν

1. ΠΣ 1293. 2. Φ 69. 3. ΠΣ 1293. Φ 69. 4. ΠΣ 1288 καὶ 1293. Φ 61
5. ΠΣ 1293. 6. ΠΣ 1292. 7. Φ 73. 8. ΠΣ 1292.

ἐπίστευεν εἰς τὰς ἀρετάς, τὰς ὁποίας οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουν ὅτι ὑποκριτικῶς εἶχε. Ἔζη ἐκ τοῦ ἰδίου του ἐπαγγέλματος—ἦτο ξυλουργὸς—καὶ ἠδύνατο νὰ καυχᾶται ὅτι οὔτε ἐπλεονέκτησεν οὔτε ὑψηλοφρόνησεν. Εἰς ἐπιστολήν του γράφει «τίνα γὰρ κατηγορίαν ἔχεις καθ' ἡμῶν; Μήτι ἐπλεονέκτησα ἢ ὑψηλοφρόνησα ; οὐ δύνασαι εἰπεῖν. Εἰ δὲ καὶ εἴπῃς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἐστιν ἀληθής. Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο μισῆσαι σε, ἀλλὰ παρακαλέσαι» [1]. Ἡ δραστηριότης του ὑπῆρξε μεγάλη κατὰ τὰ τριάκοντα ἔτη τῆς δράσεως του. Ὁ ἴδιος μαρτυρεῖ εἰς ἐπιστολήν του περὶ αὐτοῦ λέγων «Ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ μέχρι δυσμῶν καὶ βορρᾶ καὶ νότου ἔδραμον κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ τοῖς ἐμοῖς γόνασι βαρήσας» [2]. Εἰκόνα τοῦ Σεργίου περιοδεύοντος ἔχομεν καὶ εἰς ἀρμένιον συγγραφέα. Ὁ Ματθαῖος Ἐδέσσης παραθέτει τὴν ὁμολογίαν, τὴν συνταχθεῖσαν παρὰ τοῦ Ἀρμενίου βασιλέως Γκατζὶκ ἐξ Ἀνίου καὶ ἀποσταλεῖσαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μιχαὴλ Ζ'. Δούκαν (1071—1078). Εἰς τὴν ὁμολογίαν ταύτην μετὰ τὸν ἀναθεματισμὸν τῶν Βαλεντίνου, Μαρκίωνος, Μοντανοῦ, Μάνεντος, Σαβελλίου, Ἀρείου, Φωτεινοῦ, ὁ βασιλεὺς ἐξακολουθεῖ λέγων «Ἐπίσης ἀναθεματίζομεν τὸν Νεστόριον καὶ ἀναθεματίζω τὸν Τύχους (Tychus) καὶ μὲ τὸ ἀρμενικὸν ὄνομα Σαρκὶς μετὰ τοῦ σκύλου καὶ τοῦ ὄνου του καὶ εἴθε νὰ συμμερισθῇ τὴν τύχην τῶν σκύλων καὶ τῶν ὄνων κατὰ τὴν ἐσχάτην ἡμέραν» [3]. Ὁμοίως ὁ Γρηγόριος Μάγιστρος, ὑπὸ τοῦ Κων)νου Μονομάχου γενόμενος Δοὺξ τοῦ Βερσπουρακὰν καὶ Ταρὸν τῆς Μεσοποταμίας καὶ ἀποθανὼν τὸ 1058, εἰς κατάλογον αἱρεσιαρχῶν, σχετιζομένων πρὸς τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ ἀποσταλέντα πρὸς τὸν καθολικὸν τῆς Συρίας, ἀναφέρει τὸν Σαρκὶς τρίτον κατὰ σειράν [4]. Ἄλλοι ὅμως ἀρμένιοι δὲν τὸν ἐνεθυμοῦντο πλέον, διὰ τοῦτο ὁ Ναρσῆς Κλαγένσης (1100—1173) εἰς ἐπιστολήν του γραφεῖσαν πρὸ τοῦ 1165, ταυτίζει τὸν ἡμέτερον Σέργιον πρὸς τὸν ἐκ Καππαδοκίας ἅγιον Σέργιον, θανατωθέντα ὑπὸ βαρβάρων κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μ. Κων)νου [5].

Μαρτυρίας περὶ τῆς μεγάλης δραστηριότητος τοῦ Σεργίου ἔχομεν καὶ ἐκ τοῦ εὐρυτάτου προσηλυτισμοῦ, τὸν ὁποῖον διενήργησεν. Οὕτως ὁ Π. Σικελιώτης λέγει, ὅτι «ἐλυμήνατο πλεῖστον μέρος τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας» [6].

---

1. ΠΣ 1297

2. ΠΣ 1293. Ὁ Obol. σ. 35 ὑποσ. 3 δυσκολευόμενος νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν τελευταίαν φράσιν «τοῖς ἐμοῖς γόνασι βαρήσας» κατ' εἰσήγησιν τοῦ καθηγητοῦ R. M. Dawkins διώρθωσε τὸ «βαρήσας» εἰς «βαδίσας». «Βαδίσας τοῖς ἐμοῖς γόνασι» εἶνε κατὰ τὴν γνώμην μας ἀτυχές. Δὲν βαδίζει κανεὶς διὰ τῶν γονάτων. «Βαρήσας» εἶνε ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις νοουμένου τοῦ ρήματος ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ κουρασθείς· πρβλ. καὶ τὴν νεοελληνικὴν ἔκφρασιν «ἐβάρυναν τὰ γόνατά μου» δηλ. κατέστησαν βαρέα ἐκ κοπώσεως ἢ ἡλικίας.

3. Conybeare KOT σ. LXVIII. 4. ἔνθ' ἀνωτ. Append. III σ. 145.

5. ἔνθ' ἀνωτ. σ. LXIX καὶ Append. V σ. 155. 6. ΠΣ 1293.

Διήρεσεν οἰκογενείας, καταπείσας γυναῖκας νὰ ἀκολουθήσουν τὴν αἵρεσίν του, ἢ ἀδελφοὺς καὶ ἀδελφὰς διαιρέσας λόγῳ τῆς διαφορᾶς πρὸς τὰ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας των. Τὴν αἵρεσιν ἠκολούθησαν μοναχοὶ καὶ μοναχαὶ καὶ ἀπέβαλον τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀκόμη δὲ καὶ πολλοὶ ἱερεῖς ἀπεσπάσθησαν τῆς Ὀρθοδόξου πίστεως [1].

Ὁ Σέργιος, κηρύσσων τὴν αἵρεσιν τῶν Παυλικιανῶν, ἐπίστευεν ὅτι ἦτο συνεχιστὴς τῶν πρὸ αὐτοῦ διδασκάλων [2], καὶ ἔθετεν ἐπὶ κεφαλῆς πάντων, ὡς πρῶτον, τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. Κατὰ τοὺς λόγους τοῦ ἰδίου τοῦ Σεργίου, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἵδρυσε τὴν ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου, ὁ Σιλουανὸς καὶ ὁ Τίτος τὴν τῆς Μακεδονίας (Σιλουανὸς ὁ Κων)νος καὶ Τίτος ὁ Συμεών), ὁ Τιμόθεος-Γεγνέσιος τὴν τῆς Ἀχαΐας-Μανανάλεως καὶ ὁ Ἐπαφρόδιτος Ἰωσὴφ τὴν τῶν Φιλιππησίων. Ἀξιοσημείωτον εἶνε ὅτι ὁ Σέργιος ἀναφέρει τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἡγέτας μὲ τὰ ἀποστολικὰ ὀνόματα, τὰ ὁποῖα προσέλαβον, ὄχι μὲ τὰ ἀρχικά των ὀνόματα. Ὡς συνέχειαν τῶν ὡς ἄνω ἐκκλησιῶν, τῶν ἱδρυθεισῶν ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ ἡγετῶν, ἀναφέρει ποίας ἐκκλησίας ἵδρυσεν ὁ ἴδιος. Αὗται εἶναι τρεῖς, εἰς τὰς ὁποίας πάλιν, κατὰ τὴν συνήθειάν των, δίδει ὀνόματα ἐκκλησιῶν συνδεομένων πρὸς τὸν Ἀπόστολον Παῦλον. «Τὴν Λαοδικέων καὶ Ἐφεσσίων Ἐκκλησίαν ἔτι δὲ καὶ τῶν Κολασσαέων ἐμαθήτευσεν Τυχικός» [3]. Κολοσσαεῖς λέγων ἐννοεῖ τοὺς Ἀργαούτας, ἤτοι τοὺς κατοίκους τοῦ Ἀργαούν, τοῦ σημερινοῦ Ἀργκοβάν, 25 μίλλια ἀπέχοντος τῆς Μελιτηνῆς [4]. Ἐφεσίους τοὺς κατοίκους Μοψουεστίας ἐν Κιλικίᾳ, Λαοδικεῖς δὲ τοὺς κατοίκους τῆς Κυνὸς Χώρας, Κυνοχωρίτας ἄλλως, πλησίον τῆς Νεοκαισαρείας τοῦ Πόντου. Ὥστε καὶ ἐκ τῆς τοποθεσίας τῶν ἐκκλησιῶν φαίνεται ἡ δρασηριότης του, ἐκτεινομένη ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Πόντου.

Τὸν Σέργιον οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐτίμων μεγάλως, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς «Παράκλητον καὶ Πνεῦμα Ἅγιον» [5]. Προσκυνοῦντες αὐτὸν ὑπὸ τὰς ἰδιότητας ταύτας ἐπεκαλοῦντο τὴν εὐλογίαν του, εὐχόμενοι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ διὰ τῆς φράσεως «Ἡ εὐχὴ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐλεήσει ἡμᾶς» [6]. Ὁ ἴδιος ὠνόμαζεν ἑαυτὸν «λαμπάδα φαεινὴν καὶ λυχνοφανῆ ἀστέρα καὶ ὁδηγὸν σωτηρίας» [7], ἐκάλει δὲ αὐτοὺς λέγων «μιμηταί μου γίνεσθε καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς παρελάβατε παρ' ἐμοῦ» [8]. Στηρίζων δὲ αὐτούς, πάλιν ἐτόνιζε νέας ἰδιότητάς του καὶ προσεπάθει ν' ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἀπὸ πάσης ἐπιδράσεως ἐκτὸς αὐτοῦ προερχομένης. «Μηδεὶς ὑμᾶς ἐξαπατήσει κατὰ μηδένα τρόπον. Ταύτας δὲ τὰς ἐπαγγελίας ἔχοντες ἐκ Θεοῦ, θαρσεῖτε. Ἡμεῖς γὰρ πεπεισμένοι ὄντες ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν γράφομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θυρωρὸς καὶ ὁ λύχνος τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἐγὼ εἰμὶ καὶ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας

1. ΠΣ 1293. 2. ΠΣ 1296. 3. ΠΣ 1297.

4. JHS σ. 27, ὅπου προτείνει τὴν ταύτισιν τοῦ Ἀργαούν μετὰ τῆς Ἄργκα Ἄρκα, ἀλλὰ προτιμᾶ καὶ οὗτος τὴν μετὰ τοῦ Ἀργκοβάν.

5. ΠΣ 1288. 1293. 6. ΠΣ 1293. Φ 72. 7. ΠΣ 1296, Φ 72. 8. ΠΣ 1296.

ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· εἰ γὰρ καὶ τῷ σώματι ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμί. Λοιπὸν χαίρετε, καταρτίζεσθε καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν» [1]. Ἐθεώρει ἑαυτὸν καὶ ὅλους τοὺς ὀπαδούς του ὡς «Σῶμα Χριστοῦ» καὶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπ' αὐτοῦ «πορνείαν» «Ἡμεῖς ἐσμέν, λέγει, σῶμα Χριστοῦ· εἴ τις δὲ ἀφίσταται τῶν παραδόσεων τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, τοὐτέστι τῶν ἐμῶν, ἁμαρτάνει· ὅτι προστρέχει τοῖς ἑτεροδιδασκαλοῦσι καὶ ἀπειθεῖ τοῖς ὑγιαίνουσι λόγοις» [2]. Ὅστις παρ' αὐτοῦ ἀπομακρύνεται γίνεται «θηριάλωτος» [3].

Ἐνωρὶς ὁ Σέργιος ἠθέλησε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ Βαάνους, ἀπομακρύνων αὐτὸν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, διότι ἐθεώρει τὴν κακὴν διαγωγὴν αὐτοῦ ὡς πρόσκομμα διὰ τὴν διάδοσίν της. Δὲν διέφερεν αὐτοῦ εἰς ζητήματα πίστεως, διότι ἦτο «συμμύστης» αὐτοῦ, ἐπρέσβευον τὰς ἰδίας ἀρχὰς καὶ συνειργάζοντο μέχρι τῆς ῥήξεως [4]. Ὁ μὲν Π. Σικελιώτης λέγει ὅτι «δισσῶς καὶ τρισσῶς ἀντέστη κατὰ πρόσωπον Βαάνῃ τῷ ρυπαρῷ» καὶ «ἤρξατο ἐλέγχειν εἰς ἐπήκοον πάντων» [5], ὁ δὲ Φώτιος τὴν τελευταίαν ταύτην φράσιν μετέτρεψεν εἰς «δημόσιον θέατρον» [6] ἐνώπιον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βαάνους καὶ Ὀρθοδόξων προφανῶς, διότι προσθέτει ὅτι ἤθελε ν' ἀποσπάσῃ ὀπαδοὺς τοῦ Βαάνους καὶ ἄλλους, ὅσους ἠδύνατο. Οὕτω δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ συζήτησις ἔγινεν ἐνώπιον πολλῶν ἀκροατῶν. Ὁ Σέργιος εἰς αὐτὴν ἐνεφανίσθη ταπεινός, ἥρεμος καὶ εὐπροσήγορος καὶ ἤλεγξε τὸν Βαάνην διὰ τὰς ἀτόπους πράξεις του, ὄχι διὰ τὰς πεποιθήσεις του. Ἡ φράσις τοῦ Π. Σικελιώτου «διὰ τὸν δυσώδη βόρβορον ὃν ἐδίδασκεν» [7] δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς σημαίνουσα ὅτι ὁ Βαάνης διὰ τοῦ ἀνηθίκου βίου του ἔδιδε κακὸν παράδειγμα εἰς τοὺς Παυλικιανοὺς πρὸς μίμησιν.

Ὁ Βαάνης οὐδὲν εἶπε διὰ τὰς πράξεις του, οὔτε ἐρύθημα οὔτε ἐντροπὴν ἔδειξε δι' αὐτάς, ἀλλ' ἐστηρίχθη εἰς τὴν παράδοσιν τῆς αἱρέσεως καὶ εἰς τὴν διαδοχὴν τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀπὸ τοῦ Ἰωσὴφ—Ἐπαφροδίτου.

«Σύ, εἶπε πρὸς τὸν Σέργιον, νεωστὶ κατεφάνης καὶ οὐδένα τῶν διδασκάλων ἡμῶν ἑώρακας ἢ συμπαρέμεινας· ἐγὼ δὲ τοῦ κυρίου Ἐπαφροδίτου μαθητὴς ὑπάρχω καὶ καθὼς παρέδωκέ μοι ἀπ' ἀρχῆς, οὕτω καὶ διδάσκω» [8]. Κατηγόρησε δὲ αὐτόν, ὅτι, μὴ ἔχων τὸν φωτισμὸν παρ' αὐτῶν, πορεύεται εἰς τὴν πλάνην [9]. Ὁ Σέργιος, ἐπειδὴ ὁ βίος του δὲν ἦτο αἰσχρὸς ὡς τοῦ Βαάνους «βδελυξάμενος καὶ εἰς πρόσωπον καταισχύνας αὐτὸν» ἔλαβε τὸ θάρρος καὶ τὴν δύναμιν, ἂν καὶ νέος ὀπαδὸς τῆς αἱρέσεως νὰ τὴν διασπάσῃ καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν Βαάνην καὶ τοὺς ὀπαδούς του, ὀνομασθέντας «Βαανιώτας» [10]. Ὁ Βαάνης ὠνόμασε τοὺς μαθητὰς τοῦ Σεργίου «Σεργιώτας». Οὕτω,

---

1. ΠΣ 1296, Φ 72. 2. ΠΣ 1297, 13,00 Φ 73. 3. ΠΣ 1297, Φ 73. 4. Φ. 73. 5. ΠΣ 1300. 6. Φ 73. 7. ΠΣ 1300. 8. ΠΣ 1300. 9 Φ 76 10. Β 76 Βαανίτας.

διαχωρισθέντες εἰς δύο μερίδας, ἤριζον καὶ ἡ ἔρις αὐτῶν ἐξηκολούθησε καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ζωῆς τοῦ Σεργίου, συνεφιλιώθησαν δὲ μόνον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Παρ' ὅλα ταῦτα κατὰ τὴν ἀκολουθοῦσαν περίοδον ὁ Σέργιος ἔπαιξε μὲν σημαντικὸν ρόλον, ἀλλ' ἡ δύναμις βαθμηδὸν ἐξέφυγε τῶν χειρῶν του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΙΣΜΟΥ ΤΟΝ Θ'. ΑΙΩΝΑ
ΑΚΜΗ ΚΑΙ ΣΥΝΤΡΙΒΗ ΤΗΣ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΑΥΤΟΥ ΔΥΝΑΜΕΩΣ

§ 1. *Ἡ πολιτικὴ τῶν αὐτοκρατόρων Εἰρήνης, Νικηφόρου, Μιχαὴλ Ραγκαβέ, Λέοντος Ε'. καὶ Μιχαὴλ Β'. ἔναντι τῶν Παυλικιανῶν.*

Οἱ εἰκονομάχοι αὐτοκράτορες, ὡς εἴδομεν, ὄχι μόνον δὲν κατεδίωξαν τοὺς Παυλικιανούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπροστάτευσαν, μάλιστα δὲ ὁ Κων)νος Ε', ὁ ὁποῖος μετέφερε ἀριθμὸν αὐτῶν ἀρκετὸν εἰς Θράκην.

Ἡ Εἰρήνη ἀναστηλώσασα τὰς εἰκόνας (787) καὶ ἀκολουθήσασα εἰκονόφιλον πολιτικήν, δὲν ἠσχολήθη παρὰ ταῦτα μὲ τοὺς Παυλικιανούς, ἴσως λόγῳ τῶν πολλῶν περισπασμῶν, τοὺς ὁποίους εἶχε ν' ἀντιμετωπίσῃ. Ὁ Νικηφόρος Α'. (802—811) Λογοθέτης τοῦ Γενικοῦ ἢ Γενικὸς Λογοθέτης τῆς αὐτοκρατείρας δηλ. Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν, ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον μετὰ τὴν στάσιν, ἡ ὁποία ἀνέτρεψε τὴν Εἰρήνην. Οὗτος ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον ἔπρεπε ν' ἀντιμετωπίσῃ τὴν κακὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ἐκληροδότησεν εἰς αὐτὸν ἡ αὐτοκράτειρα καὶ ἀφ' ἑτέρου ν' ἀνορθώσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὰς συμφοράς, τὰς ὁποίας ἐσώρευσεν ἡ πολιτική της. Δὲν ἦτο ἐνθουσιώδης εἰκονόφιλος καὶ ἡ πολιτική του ἔτεινε εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν ἐλευθερίαν τῆς γνώμης, τοῦτο δὲ οἱ εἰκονόφιλοι ἐθεώρουν ὡς αἵρεσιν. Ἄλλοι εἶπον ὅτι ἦτο ἄθρησκος. Πιθανὸν ἦτο ὅτι ὀλίγον ἐνδιαφέρον ἐδείκνυε διὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἐκτὸς ἂν ταῦτα ἐσχετίζοντο μὲ τὴν ἀσφάλειαν τοῦ κράτους. Ἦτο ἀρκετὰ ἔξυπνος καὶ δὲν ἐνεπλέκετο φανερῶς εἰς αἱρέσεις [1]. Ὁ Νικηφόρος κατ' ἀρχὰς ἀντεμετώπισε στάσιν τοῦ πατρικίου Βαρδάνη, στρατηγοῦ τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν, ὁ ὁποῖος ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ Νικηφόρου ὑποστηριζόμενος ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, ἀντιδρῶντος εἰς τὴν ἀνάληψιν τοῦ θρόνου παρ' ἀνδρὸς πολιτικοῦ καὶ ὄχι στρατιωτικοῦ. Διὰ ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτοῦ ὁ αὐτοκράτωρ, ἐχρησιμοποίησε τοὺς Παυλικιανοὺς τῆς Φρυγίας καὶ Λυκαονίας, διότι καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος κατήγετο ἀπὸ τὴν Πισιδίαν. Ὁ Θεοφάνης λέγει ὅτι τούτων «φίλος ἦν διάπυρος» [2] καὶ κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Βαρ·

1. Bury ERE. σ. 38 Vasiliev IBA σ. 352. 2. Θεοφάν. 759B, Κεδρην. P480.

δάνη προσεκάλεσεν αὐτοὺς νὰ τὸν βοηθήσουν, ἵνα ὑποτάξῃ τὸν ἐπαναστάτην διὰ μαγγανειῶν. Ἔσφαξε δηλ. ταῦρον δεδεμένον ἐπὶ πασάλου καὶ κατόπιν ἤλεσε τὸ δέρμα εἰς μύλον, ἀπαγγέλλων συγχρόνως ἀφορισμοὺς καὶ ἐξορκισμούς [1]. Εἰς ταύτην τὴν μαγικὴν τελετὴν καὶ «παραχωρήσαντος Θεοῦ διὰ πλῆθος ἁμαρτιῶν ἡμῶν» κατὰ Θεοφάνη ὀφείλεται ἡ νίκη τοῦ Νικηφόρου κατὰ τοῦ Βαρδάνη. Ἄλλως, παρατηρεῖ ὁ αὐτὸς συγγραφεύς, ἐπέχαιρε καὶ ἐπὶ ταῖς τελεταῖς αὐτῶν.

Δὲν νομίζομεν ὅτι διὰ τοιούτων μαγικῶν τελετῶν κατενικήθη ὁ Βαρδάνης. Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης τοῦ Θεοφάνους πρέπει νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ ἐβοήθησαν τὸν Νικηφόρον κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην στιγμὴν καὶ διὰ τοῦτο ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέτρεψεν εἰς αὐτοὺς νὰ εἶνε ἐλεύθεροι καὶ ἀνενόχλητοι νὰ ζοῦν καὶ νὰ ἐνεργοῦν [2].

Ὑπῆρχον ὅμως ἤδη ἄτομα εἰς τὴν Κων)πολιν, τὰ ὁποῖα ἐπίστευον, ὅτι δὲν ἦτο ὀρθὸν νὰ διώκωνται καὶ νὰ καταδικάζωνται εἰς θάνατον ἄνθρωποι διὰ τὰς θρησκευτικάς των πεποιθήσεις [3].

Πλὴν τῶν λόγων τούτων καὶ ὁ ἀραβικὸς κίνδυνος ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ δείξῃ φιλικὴν στάσιν πρὸς τοὺς Παυλικιανούς. Ὅταν δὲν ἠθέλησε νὰ πληρώσῃ τὸν φόρον τὸν συμφωνηθέντα ἐπὶ Εἰρήνης, ὁ Ἀροὺν ἀλ Ρασὶντ ἐπεχείρησε ληστρικὴν ἐπιδρομὴν καὶ ἔφθασεν μέχρις Ἀγκύρας, λεηλατῶν καὶ καταστρέφων. Ὁ Νικηφόρος ἠναγκάσθη νὰ προέλθῃ εἰς νέαν συμφωνίαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ νὰ πληρώσῃ νέον φόρον, διὰ ν' ἀπαλλαγῇ τῆς παρουσίας αὐτῶν εἰς Μ. Ἀσίαν. Καὶ νέας ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων ἐδέχθη ἡ Μ. Ἀσία μετὰ τὴν συμφωνίαν, διότι ὁ Νικηφόρος ἀνέκτισε τὴν Ἄγκυραν καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας παρὰ τὰ συμφωνηθέντα. Τὸ Βυζάντιον ἡσύχασε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀροὺν ἀλ Ρασίντ [4]. Ὥστε ὁ Νικηφόρος, ἀντιμετωπίζων διαρκῶς ἀπειλὴν καὶ ἐπιδρομὰς ἐκ μέρους τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ αἰσθανόμενος ἑαυτὸν ἀνίσχυρον ν' ἀντεπεξέλθῃ κατ' αὐτῶν—καὶ τοῦτο φαίνεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν πολεμᾷ κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ τοὺς ἀπομακρύνῃ διὰ συμφωνιῶν, πληρώνων φόρους πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς ἡσυχίας τοῦ κράτους—ἀφήνει ἐλευθέρους τοὺς Παυλικιανούς, διὰ νὰ μὴ δημιουργήσῃ εἰς τὴν νευραλγικὴν αὐτὴν περιοχὴν καὶ νέους ἐχθροὺς ἐκ θρησκευτικῶν λόγων προερχομένους.

Τέλος ἠκολούθησε τὴν πολιτικὴν ταύτην ἀπέναντι αὐτῶν, διότι καὶ ἄλλως ὁ Νικηφόρος ἦτο φιλελεύθερος, χωρὶς φανατισμὸν καὶ προκαταλήψεις [5]. Ὁ Θεοφάνης κατηγορεῖ αὐτὸν ἐκ προκαταλήψεως, λόγῳ τῆς πολιτικῆς, τὴν ὁποίαν ἠκολούθησεν εἰς τὸ ζήτημα τῶν εἰκόνων καὶ λόγῳ τῆς αὐστηρᾶς οἰκο-

---

1. Θεοφ. 759B. 2. Θεοφαν. 759B Ostrogorsky σ. 179. 3. Bury ERE σ. 39.
4. Ἀμάντ. Α'. σ. 394 κ. ἑ. Ostrogorsky σ. 158.
5. Ἀμάντ. Α'. σ. 393 Ostrogorsky σ. 151.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

νομικῆς πολιτικῆς αὐτοῦ, ἀποτέλεσμα τῆς ὁποίας ἦτο ἡ ἐπιβολὴ σειρᾶς σοβαρῶν φορολογιῶν.

*
* *

Μετὰ τὴν ἦτταν εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ τὸν τραγικὸν θάνατον τοῦ Νικηφόρου (811), αὐτοκράτωρ ἀνεκηρύχθη ὁ γαμβρός του, σύζυγος τῆς θυγατρός του Προκοπίας, Μιχαὴλ Ραγκαβές, ὁ «εὐσεβέστατος βασιλεύς» [1], ὁ «Ἀβουᾶς» (811 – 813) [2].

Ὁ Μιχαὴλ κατὰ τὴν ἄνοδόν του εἰς τὸν θρόνον εἶχεν ἀπέναντί του τὸν νικητὴν Κροῦμον, ὁ ὁποῖος βεβαίως δὲν ἡσύχασε μετὰ τὴν νίκην του, ἀλλ' ἐπωφελούμενος αὐτῆς κατῆλθεν εἰς τὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας ληστεύων καὶ καταστρέφων αὐτὰς καὶ ἀνταποδίδων ὅσα κακὰ εἶχε προξενήσει ὁ στρατὸς τοῦ Νικηφόρου εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ὁ Μιχαὴλ ἐξεστράτευσε τὴν πρώτην φορὰν κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ ἡττήθη καταληφθείσης καὶ τῆς Δεβελτοῦ ὑπὸ τῶν νικητῶν. Ὁ Κροῦμος ἐζήτησεν εἰρήνην, ἀλλὰ οἱ σύμβουλοι τοῦ Μιχαὴλ ἀπέτρεψαν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ νὰ δεχθῇ ταύτην, θεωρήσαντες αὐτὴν ταπεινωτικήν. Ὁ πόλεμος ἐξηκολούθησε καὶ ὁ Κροῦμος κατέλαβε τὴν Μεσημβρίαν, εἰσέβαλεν εἰς τὰς ἑλληνικὰς χώρας καταστρέφων αὐτάς, οἱ δὲ κάτοικοι τῶν ἑλληνικῶν πόλεων ἐφονεύοντο ἢ ἐτρέποντο πρὸς νότον. Ὁ λαὸς καὶ ὁ στρατὸς ἦσαν δυσαρεστημένοι κατὰ τοῦ Μιχαὴλ διότι διέβλεπον τὴν στρατηγικήν του ἀνικανότητα. Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Μεσημβρίας ὁ Μιχαὴλ ἡτοιμάζετο διὰ νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Βουλγάρων, διὰ στρατευμάτων τὰ ὁποῖα ἔφερεν ἐξ Ἀνατολῆς. Ἐνῶ δὲ ἐγίνετο λιτανεία εἰς τὸν Ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, προεξάρχοντος τοῦ πατριάρχου διὰ τὴν εὐόδωσιν τῆς ἐκστρατείας τοῦ Μιχαήλ, μερικοὶ ἐπωφελούμενοι τῆς παρουσίας τοῦ πλήθους καὶ τῆς συγχύσεως, μοχλεύσαντες τὴν πύλην τῶν βασιλικῶν τάφων, ἤνοιξαν αὐτὴν θορυβωδῶς, λέγοντες ὅτι θαυματουργικῶς ἠνοίχθη ἀφ' ἑαυτῆς. Ἔπειτα ἐπήδησαν ἐντὸς καὶ γονατίσαντες εἰς τὸν τάφον τοῦ Κων)νου Ε.΄ παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες «ἀνάστηθι καὶ βοήθησον τῇ πολιτείᾳ ἀπολλομένῃ», προσέθετον δὲ ὅτι ἀνέστη ἔφιππος καὶ πορεύεται νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Βουλγάρων. Συλληφθέντες παρὰ τοῦ Ἐπάρχου κατ' ἀρχὰς ἀπέδωσαν τὸ γεγονὸς εἰς θαῦμα, ἀλλὰ κατόπιν ὡμολόγησαν, ὅτι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι παρεσκεύασαν τὴν σκηνοθεσίαν. Οὗτοι ἀνῆκον κατὰ τὸν Θεοφάνη εἰς τὴν «μιαρὰν αἵρεσιν τοῦ Θεοστυγοῦς Κωνσταντίνου» [3] καὶ διὰ τὰς ἀποτυχίας τοῦ Μιχαὴλ κατηγόρουν τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν, δηλ. τὴν εἰκονοφιλίαν καὶ τὸ μοναχικὸν σχῆμα. Μεταξὺ αὐτῶν κατὰ τὴν ὁμολογίαν τοῦ ἰδίου, ὑπῆρχον καὶ Παυλικιανοί, οἱ ὁποῖοι διὰ τῆς προφάσεως ταύτης διέσπειραν δυσπιστίαν πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, προβάλλοντες τὴν μορφὴν τοῦ Κων)νου Ε.΄ ὡς ἡρωϊκὴν καὶ δυναμένην νὰ σώσῃ τὸ κράτος ἀπὸ τὸν δεινὸν κίνδυνον τῶν Βουλγάρων.

1. Θεοφάν. 770 Β. 2. ΠΣ 1300. 3. Θεοφάν. 781 Β.

Ὅτι βεβαίως ὑπῆρχον καὶ Παυλικιανοὶ μεταξὺ αὐτῶν δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀμφισβητήσωμεν, διότι ἡ αἵρεσις ἡ ὁποία ἦτο τόσον διαδεδομένη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ εἶχεν ὀπαδοὺς καὶ εἰς τὴν Θράκην, πρέπει νὰ εἶχε καὶ εἰς τὴν Κων)πολιν ἀνθρώπους ἀκολουθοῦντας τὰς ἀρχάς της. Ἀμφισβητεῖται ἡ ὕπαρξις Παυλικιανῶν ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι ὁ Θεοφάνης χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν ὡς ὕβριν[1]. Τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἐδῶ δὲν ὑπάρχει λόγος ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀνάμιξιν τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὸ ἐπεισόδειον.

Ὁ Μιχαὴλ ἐκστρατεύσας κατὰ τῶν Βουλγάρων τοῦ Κρούμου, ἦλθε πλησίον τῆς Ἀδριανουπόλεως εἰς Βερσινίκιαν, ὅπου ἐνικήθη πάλιν πλήρως καὶ ὁ στρατός του ἐτράπη εἰς ἄτακτον φυγήν. Πλησιάσας εἰς τὴν Κων)πολιν ἐζήτησε ἀπὸ τὸν Λέοντα Ἀρμένιον, στρατηγὸν τοῦ θέματος Ἀνατολικῶν ν' ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ κράτους, αὐτὸς δὲ μετὰ τοῦ υἱοῦ του ἀπεσύρθη σαν εἰς μοναστήριον, ἐξ οὗ καὶ τὸ ὄνομα ὁ «Ἀβουᾶς» παρὰ τῷ Π. Σικελιώτῃ. Οἱ ἐν Κων)πόλει Παυλικιανοὶ εἶχον λόγους νὰ ἐχθρεύωνται τὸν Μιχαήλ, διότι εἶχε διατάξει διωγμὸν κατὰ τῶν ὁμοφρόνων των τῆς Μ. Ἀσίας. Εἴδομεν, ὅτι ὁ Νικηφόρος ὄχι μόνον δὲν κατεδίωξεν τοὺς Παυλικιανούς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ὑπεστήριξεν. Ὁ Μιχαὴλ ἀκολουθήσας σαφῶς εἰκονόφιλον πολιτικήν, εἶχε τὴν γνώμην ὅτι ἔπρεπε νὰ κινήσῃ διωγμὸν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν, τῶν εὑρισκομένων ἐν Φρυγίᾳ καὶ Λυκαονίᾳ καὶ διέταξε τὴν θανάτωσιν αὐτῶν[2]. Κατὰ τὸν Π. Σικελιώτην καὶ τὸν Φώτιον ὁ διωγμὸς ἦτο γενικός[3]. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν περιωρίσθη εἰς τὰς ὡς ἄνω δύο περιοχάς, διότι τὰ ἀναφερόμενα ἐπεισόδια παρὰ τῶν δύο συγγραφέων συνέβησαν ἄλλοῦ. Τὸν Μιχαὴλ προέτρεψεν εἰς τὸν διωγμὸν ὁ Πατριάρχης καὶ ἄλλοι σύμβουλοι αὐτοῦ «εὐσεβεῖς». Ὅμως, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ αὐτοκράτορος Νικηφόρου ἐσημειώσαμεν, ὑπῆρχεν ἀντίδρασις κατὰ τῶν διωγμῶν διὰ θρησκευτικοὺς λόγους, ἡ ὁποία τώρα ἐκδηλώνεται ἐντονωτέρα. Οἱ οὕτως ἔχοντες ἀντίθετον γνώμην «κακότροποι σύμβουλοι»[4] εἶπον, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ διωγμός, διότι θὰ ἔλθῃ καιρός, ὁπότε οἱ αἱρετικοὶ θὰ μετανοήσουν, ἀλλὰ καὶ διότι δὲν ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἱερεῖς νὰ καταδικάζουν αἱρετικοὺς εἰς θάνατον. Μεταξὺ τῶν μετριοπαθῶν τούτων ἦτο καὶ ὁ Θεόδωρος Στουδίτης[5]. Ἐπεκράτησεν ὅμως ἡ μερὶς τῶν ἀδιαλλάκτων καὶ οἱ διωγμοὶ ἐπραγματοποιήθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Μιχαήλ, διότι καὶ ὁ Θεοφάνης μαρτυρεῖ ὅτι «ὁ εὐσεβὴς βασιλεὺς Μιχαὴλ οὐκ ὀλίγους αὐτῶν ἀπέτεμεν»[6]. Ἡ ἐκτέλεσις τοῦ διωγμοῦ εἰς Φρυγίαν καὶ Ἀρμενίαν ἀνετέθη εἰς τὸν Λέοντα τὸν Ἀρμένιον, στρατηγὸν τότε τοῦ θέματος τῶν Ἀνα-

---

1. Martin σ. 157
2. Θεοφάν. 770Β καὶ 771 Β. 3. ΠΣ 1301, Φ 77. 4. Θεοφαν. 771 Β.
5. D.C.B. τ. IV σ. 221 Ἐπιστολὴ Θεοδώρου Στουδίτου πρὸς Θεόφιλον Ἐφέσου.
6. Θεοφάν. 771 Β

τολικῶν[1]. Τὸν διωγμὸν εἰς τὸν Πόντον καὶ Καππαδοκίαν ἀνέλαβον δύο κληρικοί, ὁ Θωμᾶς, ἐπίσκοπος Νεοκαισαρείας καὶ ὁ Παρακονδάκης, δηλ. ἔξαρχος ἢ ἐπισκέπτης τῶν πατριαρχικῶν μοναστηρίων τῆς περιοχῆς αὐτῆς[2]. Οὗτοι κατὰ τὴν αὐτοκρατορικὴν διαταγὴν ἐνεργοῦντες, συνέστησαν ἐξεταστικὴν ἐπιτροπὴν μετ' ἄλλων ἀρχόντων καὶ ἐξήταζον ὅσους συνελάμβανον οἱ στρατιωτικοὶ καὶ ἔστελλον πρὸς αὐτούς. Κατὰ τὴν ἐξέτασιν διεχώριζον τοὺς ἐνόχους τῶν ἀναιτίων καὶ ἄλλους μὲν ἀπέλυον, ἄλλους δὲ ὑπέβαλλον εἰς ἐκκλησιαστικὰ ἐπιτίμια ὅσους δὲ εὕρισκον ἀξίους θανάτου, ἐφόνευον. Οἱ Παυλικιανοὶ πρὸ τοιαύτης καταστάσεως εὑρεθέντες, δὲν ἐδέχθησαν παθητικῶς τὸν διωγμόν, ὡς ἔπραξαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κων)νου Πωγωνάτου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ Β.΄ Ἤδη εἶχον ὑπερβολικῶς αὐξηθῆ καὶ κατὰ τὸν διαρρεύσαντα χρόνον εἶχον ἀποκτήσει δύναμιν, αὐτοκράτορες δὲ ἠνέχθησαν καὶ ἐβοήθησαν αὐτούς. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἴδιοι ἐφάνησαν χρήσιμοι εἰς αὐτοκράτορας. Ὁ διωγμὸς οὗτος τοὺς ἐκπλήττει καὶ οἱ ἐν Πόντῳ ἀντιδροῦν κατ' αὐτοῦ ἐπαναστατικῶς ἀποδίδοντες φόνον ἀντὶ φόνου. Οἱ ἐκλεκτοὶ μαθηταὶ τοῦ Σεργίου, ὀνομαζόμενοι Ἄστατοι, διὰ δόλου ἔσφαξαν τὸν Ἔξαρχον καὶ οἱ Κυνοχωρῖται, τῶν ὁποίων ὁμοίως τὴν ἐκκλησίαν εἶχεν ἱδρύσει ὁ Σέργιος ἐπονομάσας αὐτὴν Λαοδικέων, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν Ἀστάτου, ἐφόνευσαν τὸν Θωμᾶν ἐπίσκοπον Νεοκαισαρείας. Προβάντες εἰς τοιαύτην ἐπαναστατικὴν πρᾶξιν κατὰ τοῦ κράτους, ἀντελαμβάνοντο ὅτι δὲν ἐπρόκειτο πλέον νὰ διωχθοῦν διὰ θρησκευτικοὺς μόνον λόγους, ἀλλὰ καὶ διὰ πολιτικούς· ἐὰν δὲ μόνον διὰ θρησκευτικοὺς λόγους ἐθανατώνοντο μέχρι τοῦδε, τώρα, ὁπότε καὶ ἡ ἐπαναστατικὴ αὐτὴ πρᾶξις ἐτελέσθη, οἱ διωγμοὶ θὰ ἦσαν σκληρότεροι καὶ ἡ τιμωρία ἀνηλεής. Οἱ φόβοι, λοιπόν, οὗτοι ὡδήγησαν αὐτούς, νὰ φύγουν ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τῆς αὐτοκρατορίας καὶ νὰ ζητήσουν ἄσυλον καὶ προστασίαν πλησίον τῶν Ἀράβων τῆς Μελιτηνῆς. Ἐμίρης τῆς Μελιτηνῆς ἦτο τότε ὁ Μονοχεράρης ἢ Ὁμὰρ Ἴμπν - Ἄμπτ - Ἀλλὰχ - Ἀλακτά[3], ὁ ὁποῖος τοὺς ἐδέχθη καλῶς, διότι ὑπελόγιζεν εἰς ἱκανοὺς καὶ φανατικοὺς συμμάχους ἐνατίον τῶν Βυζαντινῶν καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τὸ Ἀργαοὺν ἢ τὸν Ἀργαοῦν[4] διὰ νὰ κατοικήσουν. Ἐγκατασταθέντες εἰς τὸ Ἀργαοὺν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Ἀράβων, ἐδημιούργησαν ἀνεξάρτητον πολιτείαν, εἰς τὴν ὁποίαν προσῆλθον καὶ ἄλλοι ὁμόφρονές των ἐξ ἄλλων μερῶν. Ἐκεῖ δὲν ἔμειναν ἀδρανοῦντες, ἀλλ' ἤρξαντο «παιδεύειν τὴν Ρωμανίαν»[5]. Καὶ ὁ Σέργιος μετέβη καὶ κατώκησεν μετὰ τῶν μαθητῶν του εἰς τὴν νεοϊδρυθεῖσαν πολιτείαν τῶν Παυλικιανῶν εἰς Ἀργαούν, τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ὁποίου εἶχεν ἱδρύσει ὁ ἴδιος, μετονομάσας αὐτὴν ἐκκλησίαν τῶν Κολοσσαέων.

1. Vasiliev BA 230

2. Παρακονδάκης, ἐπαρχιακὸς ἔξαρχος τῆς περιοχῆς, ὄχι πατριαρχικὸς κατὰ Bury ERE σ. 277 ὑποσ. 3. Φ 77, ΠΣ 1301

3. Sathas Leg. σ. LXXXII. 4. ΠΣ 1301. 5. αὐτόθι.

Οὕτως ἐπὶ Μιχαὴλ ἔχομεν τὸν διαχωρισμὸν τῶν Παυλικιανῶν εἰς δύο, εἰς ὅσους ἐξῆλθον τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ προσκολληθέντες εἰς τοὺς Ἄραβας ἔγιναν φανεροὶ ἐχθροὶ καὶ εἰς αὐτούς, οἱ ὁποῖοι παρέμειναν ἐντὸς τῶν ὁρίων. Οἱ πρῶτοι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Π. Σικελιώτου ἤρχισαν εὐθὺς νὰ εἰσβάλουν εἰς τὰς αὐτοκρατορικὰς χώρας καὶ νὰ λεηλατοῦν καὶ καταστρέφουν αὐτάς, μεταβληθέντες ἐκ προβάτων εἰς «θῆρας ἀνθρωποβόρους» [1]. Ἀλλὰ καὶ ὅσοι παρέμειναν ἐντὸς τῶν ὁρίων, δὲν πρέπει νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι δὲν ἤρχοντο εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν τῶν Βυζαντινῶν· καίτοι παραμένοντες μετὰ τῶν αὐτοκρατορικῶν, ἦσαν ἐχθροὶ αὐτῶν, διότι ἐγνώριζον τὴν δύναμιν τῶν ἄλλων, ἐπίστευον εἰς τὴν προστασίαν αὐτῶν εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης καὶ τοὺς ἐθεώρουν ὡς προφυλακήν, ἡ ὁποία ἀγωνίζεται ὑπὲρ πάντων τῶν ὁμοδόξων. Οὕτως ἡ πολιτικὴ τῶν διωγμῶν τοῦ Μιχαὴλ μετέβαλε τούτους εἰς φανεροὺς ἐχθροὺς τῆς αὐτοκρατορίας καὶ παρέσχεν εἰς αὐτοὺς τὸ πρῶτον ἔρεισμα εἰς τὴν ὑπὸ Ἀράβων κατεχομένην χώραν, τὸ ὁποῖον θὰ ἐνίσχυον καὶ θὰ ἀνέπτυσσον βραδύτερον εἰς ἐχθρὸν τῆς αὐτοκρατορίας ὑπολογίσιμον. Πολὺς λόγος ἔγινε παρὰ τῶν ἀσχοληθέντων περὶ τοὺς Παυλικιανοὺς περὶ τῶν πολεμικῶν ἀρετῶν αὐτῶν καὶ τῆς ἀνδρείας των. Ἀρχῆς γενομένης παρὰ τοῦ Gibbon, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν καὶ οἱ ἄλλοι περὶ αὐτῶν γράψαντες, ἐθεωρήθησαν οἱ Παυλικιανοὶ ὡς φρουροὶ τῶν συνόρων κατὰ τῶν Ἀράβων, «ἐμπνεόμενοι ὑπὸ ἐκθύμου ἀρειμανίου πνεύματος διαπρέποντες διὰ τὸ φιλοκίνδυνον αὐτῶν καὶ περὶ τοὺς πολέμους καὶ τὰς μάχας ἀκάθεκτον» κατὰ τὸν Παπαρρηγόπουλον [2]. Καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν ὅτι εἰς τὸν στρατόν, ὁ ὁποῖος ἐστρατολογεῖτο ἀπὸ τὰς ἐπαρχίας τῆς Μ. Ἀσίας, ὑπῆρχον βεβαίως καὶ Παυλικιανοί, ὅμως δὲν γίνεται μνεία πουθενὰ εἰς τὰς πηγὰς περὶ ἀνδρείας αὐτῶν ἢ ἀφοσιώσεως εἰς τὸ κράτος ἢ ἄλλων οἱωνδήποτε ἐξαιρέτων πράξεων αὐτῶν. Τὰ περὶ ἀνδρείας αὐτῶν λέγονται ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτε οὗτοι, ἀποβάντες ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐξ αἰσθημάτων ἐκδικήσεως παρακινούμενοι, πράγματι σφοδρῶς ἐπολέμησαν μέχρι τῆς καταστροφῆς αὐτῶν. Πολλοὶ ἄλλωστε ἐκ τῶν ὑπὲρ τὸ δέον τονισάντων τὴν ἀνδρείαν καὶ τὴν συμβολὴν αὐτῶν εἰς τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν Ἀράβων, ὡρμήθησαν εἰς τοῦτο ἀπὸ τῆς ἀντιπαθείας, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνοντο κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν διωγμῶν τῶν αὐτοκρατόρων.

*
* *

Ὁ Λέων Ε΄. Ἀρμένιος (813 - 820) ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον, ἔπρεπεν ἐν πρώτοις νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν Βουλγαρικὴν ἀπειλήν. Ἀφῆκε τὸν Κροῦμον νὰ λεηλατῇ τὴν χώραν, μέχρις ὅτου ἡτοιμάσθη καὶ ἐξεστράτευσε κατ' αὐτοῦ. Εἰς μάχην παρὰ τὴν Μεσημβρίαν ἐνίκησεν αὐτὸν κατὰ κράτος καὶ ὁ Κροῦμος ἐφονεύθη ἢ ἀπέθανε, οἱ δὲ Βούλγαροι ἐξεδιώχθησαν πέραν τοῦ

1. ΠΣ 1296. 2. Παπαρρηγ. τ. 3, σ. 73.

Αἵμου [1]. Ὁ διάδοχος τοῦ Κρούμου Ὁμουρτὰγ ἢ Μουρτάγων συνῆψε τριακονταετῆ εἰρήνην μετὰ τοῦ Λέοντος, ὁ ὁποῖος οὕτως ἡσυχάσας ἀπὸ τὴν ἀπειλὴν ἐκ μέρους τῶν Βουλγάρων, ἔστρεψε τὴν προσοχήν του εἰς τὰ ἐσωτερικὰ καὶ μάλιστα εἰς τὸ ζήτημα τῆς εἰκονομαχίας, τὴν ὁποίαν καὶ ἐπανέφερεν. Σύνοδος ἐπὶ τοῦ πατριάρχου Θεοδότου Κασσιτερᾶ ἐνέκρινε τὴν ἀποβολὴν τῶν εἰκόνων καὶ ὁ Λέων προέβη εἰς ἐξορίας εἰκονοφίλων προσωπικοτήτων διὰ νὰ ἐπιβάλῃ τὰς εἰκονομαχικάς του ἰδέας [2].

Εἴδομεν, ὅτι ὁ Λέων, ὅτε ἦτο στρατηγὸς τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν, ἐκτελῶν τὴν διαταγὴν τοῦ Μιχαήλ, προέβη εἰς διωγμὸν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν εἰς Φρυγίαν καὶ Λυκαονίαν. Φαίνεται ὅτι καὶ ὡς Αὐτοκράτωρ ὁ Λέων ἐδίωξε τοὺς Παυλικιανούς, ἂν καὶ τοῦτο δὲν εἶναι σαφές [3].

Ἡ ἀσάφεια προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ὁ Π. Σικελιώτης καὶ ὁ Φώτιος συνδέουν τὸν διωγμὸν τὸν γενόμενον ἐπὶ Μιχαὴλ μετὰ τοῦ Λέοντος, ὅτε οὗτος ἦτο ἀκόμη στρατηγὸς καὶ δὲν ἀφήνουν νὰ φανῇ σαφῶς, ἂν ὁ Λέων κατεδίωξεν αὐτοὺς γενόμενος Αὐτοκράτωρ. Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη ὁ Λέων ἦτο εἰκονομάχος καὶ ἐθεώρει τοὺς πρὸ αὐτοῦ εἰκονομάχους αὐτοκράτορας παράδειγμα πρὸς μίμησιν. Ἐκεῖνοι, ὅμως, ὑπεστήριξαν καὶ δὲν ἐδίωξαν τοὺς Παυλικιανούς. Ἀπ' αὐτῆς τῆς ἀπόψεως παρουσιάζεται δυσκολία ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ Λέοντος. Ἀφ' ἑτέρου, ὅμως, πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψει, ὅτι ὁ Λέων, ὡς στρατηγὸς ἰσχυρὸς εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἤδη εἶχε διώξει αὐτούς, παρὰ τὴν ἀντίδρασιν κατὰ τῶν διωγμῶν τὴν παρουσιασθεῖσαν εἰς τὴν Κων)τολιν. Συνεπῶς ἦτο σύμφωνος πρὸς τὴν πολιτικὴν τῶν διωγμῶν, διότι ἄλλως ἠδύνατο νὰ διαφωνήσῃ καὶ νὰ μὴ προβῇ εἰς διώξεις. Ἐκ πεποιθήσεως λοιπὸν προέβη εἰς τὰ μέτρα κατὰ τῶν Παυλικιανῶν. Δύο ἄλλοι λόγοι μᾶς κάμνουν νὰ πιστεύωμεν, ὅτι οἱ διωγμοὶ ἐσυνεχίσθησαν ἐπὶ Λέοντος. Πρῶτον ὅτι τὰ πράγματα ἤλλαξαν μετὰ τὸν διωγμὸν ἐπὶ Μιχαὴλ καὶ οἱ Παυλικιανοί, καταφυγόντες πλησίον τῶν Ἀράβων καὶ λεηλατοῦντες τὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας, φανερῶς πλέον κατέστησαν ἐχθροὶ τοῦ κράτους καὶ ἑπομένως ὁ Λέων ἔπρεπεν ὡς τοιούτους νὰ τοὺς καταδιώκῃ. Δεύτερον, ὅτι ὁ Λέων, ἀκολουθήσας εἰκονομαχικὴν πολιτικήν, ἤθελε νὰ δώσῃ τεκμήρια τῆς Ὀρθοδοξίας του κατὰ τὰ ἄλλα καὶ ἓν τοιοῦτον τεκμήριον ἦτο καὶ ὁ διωγμὸς τῶν αἱρετικῶν Παυλικιανῶν καὶ ἐχθρῶν πλέον τοῦ Βυζαντίου.

* *
*

Ὅτι δὲ πλέον ἀπέβησαν ἐχθροὶ καὶ φανερῶς συνεμάχουν μετὰ τῶν ἐπιβουλευομένων τὴν αὐτοκρατορίαν, κατεφάνη καὶ ἐκ τῶν γεγονότων τῆς βασιλείας Μιχαὴλ Β.' τοῦ Τραυλοῦ (820—829), τοῦ διαδεχθέντος τὸν Λέον-

1. Ἀμάντ. Α'. σ. 411. Ξαν. ΟΕΒ σ. 23.
2. Ἀμάντ. Α'. σ. 413 κ. ἑ
3. Bury ERE σ. 277 ὑποσ. 2 καὶ Vasiliev BA. σ. 230.

τα Ε.' Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Λέοντος καὶ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον ὁ Μιχαὴλ ἀντεμετώπισε τὴν ἐπανάστασιν τοῦ Θωμᾶ τοῦ Σλαβογενοῦς. Οὗτος ἦτο παλαιὸς συνεργάτης τοῦ Λέοντος Ε.' καὶ φίλος τοῦ Βαρδάνη, τὸν ὁποῖον ἐγκατέλειψε κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 803 καὶ κατέφυγεν εἰς τοὺς Ἄραβας. Ἐκμεταλλευόμενος τὴν δυσαρέσκειαν τῶν εἰκονομάχων κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Β', ἰσχυρίσθη, ὅτι ἦτο ὁ Κων)ντῖνος, ὁ υἱὸς τῆς Εἰρήνης, ὁ τυφλωθείς, καὶ κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ στρατὸν 80.000 ἀπαρτιζόμενον ἐξ εἰκονοφίλων καὶ Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐν τῇ ἐχθρότητί των κατὰ τοῦ Βυζαντίου, παραδόξως, συνειργάσθησαν [1]. Διήρπασε τὸ αὐτοκρατορικὸν ταμεῖον καὶ οὕτως ἐξησφάλισε τὴν οἰκονομικὴν βάσιν τῆς ἐπαναστάσεώς του, ἡ ὁποία διήρκεσεν ἐπὶ διετίαν. (821—823). Ἐξασφαλίσας τὴν βοήθειαν τοῦ Καλίφου τῶν Ἀράβων Μαμοὺν καὶ στεφθεὶς αὐτοκράτωρ ἐν Ἀντιοχείᾳ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰώβ, ἐβάδισε κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐνίκησε τὸν ὀλιγάριθμον στρατὸν τοῦ Μιχαήλ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἠνώθη μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ στόλος τῶν ἐπαρχιῶν, κυρίως τῶν Κιβυρραιωτῶν καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Κων)πολιν ἐπὶ ἓν ἔτος. Αἱ δυνάμεις του ἐνισχύθησαν καὶ ἀπὸ τοὺς Σλάβους τῆς Μακεδονίας. Τὴν λύσιν εἰς τὴν δύσκολον ταύτην στιγμὴν ἔδωκεν ὁ Ὁμουρτάγ, ἡγεμὼν τῶν Βουλγάρων, ὁ ὁποῖος ἐπετέθη ἐκ τῶν νώτων κατὰ τοῦ Θωμᾶ, ἐλθὼν ἐκ τῆς Θράκης τὴν ἄνοιξιν τοῦ 823. Ἡ πρόσκαιρος ἐπιτυχία τοῦ Θωμᾶ ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι κατώρθωσε νὰ συνδιαλλάξῃ τοὺς εἰκονοφίλους μετὰ τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν δυσαρεστημένοι κατὰ τοῦ Λέοντος, ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ ἕτοιμοι νὰ βοηθήσουν τὸν Θωμᾶν πολεμοῦντα κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ Θωμᾶ εἶχε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὸ Βυζάντιον, διότι οἱ Ἄραβες κατέλαβον τὴν Κρήτην καὶ ἔθεσαν πόδα εἰς Σικελίαν, τὴν ὁποίαν βαθμιαίως ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνουν [2].

§ 2. *Τὰ ἐπὶ αὐτοκράτορος Θεοφίλου. Θάνατος τοῦ Σεργίου. Δρᾶσις τοῦ Καρβέα καὶ ἵδρυσις τῆς πρωτευούσης τῶν Παυλικιανῶν Τεφρικῆς.*

Τὸν Μιχαὴλ Β'. διεδέχθη ὁ υἱός του Θεόφιλος (829—842), ὁ ὁποῖος ἐξηκολούθησε τὴν εἰκονομαχικὴν πολιτικὴν τοῦ πατρός του καὶ τὸν διωγμὸν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν. Ὁ Θεόφιλος εἶναι γνωστὸς καὶ ἐκτιμᾶται διὰ τὴν δικαιοσύνην, τὴν ὁποίαν ἐπέβαλεν εἰς τὸ κράτος, διὰ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰ γράμματα καὶ τοὺς πολέμους κατὰ τῶν Ἀράβων. Ἐπωφεληθεὶς τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν τῶν Ἀράβων ἐπὶ τῶν Καλιφῶν Μαμοὺν (813—833) καὶ Μοτασέμ, (833—842) ἐπεχείρησε δύο ἐπιτυχεῖς ἐκστρατείας κατ' αὐτῶν [3]. Κατὰ τὴν πρώτην (829) κατέλαβε τὴν Ζάπετραν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν (831) εἰσέ-

1. Bury ERE σ. 86. κ. ἑ.
2. Ἀμάντ. Α σ. 418 καὶ Bury ERE σ. 109 κ. ἑ.
3. Ἀμάντ. Α σ. 426 κ. ἑ.

βαλεν εἰς τὴν Κιλικίαν καὶ κατέλαβε τὴν Ταρσόν. Βραδύτερον τὸ 837 στρατὸς ἐξ 100.000 ἀνδρῶν εἰς νέαν ἐκστρατείαν ἀνακαταλαμβάνει τὴν Σωζόπετραν, τὴν Μελιτηνὴν καὶ τὰ Ἀρσαμόσατα. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Μοτασὲμ ἐλευθερωθεὶς ἀπὸ τὰς ἐσωτερικὰς διαμάχας, διὰ τῆς κατανικήσεως τῶν ἐπαναστατῶν Χουραμιτῶν, ἐπιχειρεῖ ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Μ. Ἀσίας διὰ πολυπληθοῦς στρατοῦ. Κατέλαβε πρῶτον τὴν Ἄγκυραν, τὴν ὁποίαν καὶ κατέστρεψε καὶ κατόπιν ἐστράφη πρὸς τὸ Ἀμόριον (838) πατρίδα τοῦ Θεοφίλου, πολυάνθρωπον καὶ ὀχυρὰν πόλιν [1]. Τὸ Ἀμόριον δὲν θὰ κατελαμβάνετο ὑπὸ τῶν Ἀράβων, διότι ἦτο καλῶς προητοιμασμένον πρὸς ἄμυναν, ἂν δὲν ὑπεδεικνύοντο τὰ ἀσθενῆ σημεῖα τῆς ὀχυρώσεως αὐτοῦ παρά τινος προδότου. Ἡ πόλις κατεστράφη καὶ 42 ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς συλληφθέντες, ὡδηγήθησαν εἰς τὴν Σαμάρραν καὶ ἐφυλακίσθησαν. Οἱ Ἄραβες ἐπὶ ἑπτὰ ἔτη προσεπάθησαν νὰ τοὺς μεταστρέψουν εἰς τὸν Μωαμεθανισμόν, ἀλλ' ἀποτυχόντες, τοὺς ἐθανάτωσαν καὶ τοὺς ἔρριψαν εἰς τὸν Εὐφράτην ποταμόν, τὴν 6 Μαρτίου 845 [2].

Μαρτυρίας περὶ τοῦ διωγμοῦ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου ἔχομεν εἰς τὸ μαρτύριον τοῦ ὁμολογητοῦ Μακαρίου ἡγουμένου Πελεκητῆς [3]. Ὁ Μακάριος κατὰ πρῶτον ἐδιώχθη ἐπὶ Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου καὶ κατόπιν πάλιν ἐπὶ Θεοφίλου. Ἐγκλεισθεὶς εἰς τὴν φυλακὴν τὴν δευτέραν φοράν, εὗρε «Παυλικιανιστάς» [4], οἱ ὁποῖοι εἶχον καταδικασθῆ εἰς θάνατον. Οὗτοι ἐζήτησαν ἀπὸ τὸν ἅγιον ν' ἀναγνώσῃ τὴν «ἐξόδιον εὐχὴν» ἐπ' αὐτούς, ἀλλ' οὗτος ἠρνήθη, λέγων πρὸς αὐτούς, ὅτι οὐδεμία κοινωνία φωτὸς πρὸς τὸ σκότος ὑπάρχει. Εἷς ἐξ αὐτῶν μόνον ἐδήλωσεν, ὅτι ἀπαρνεῖται τὸν Παυλικιανισμὸν καὶ ἐσώθη, οἱ δὲ λοιποὶ ἐθανατώθησαν.

Ὁ Θεόφιλος κατεδίωξεν αὐτούς, διότι συνειργάζοντο μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ κατέστρεφον ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας. Ζῶντος ἀκόμη τοῦ Σεργίου, ἤτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφίλου καὶ πρὸ αὐτοῦ ἀκόμη, ἔχομεν δραματικὴν περιγραφὴν τῶν καταστροφῶν τῶν προκαλουμένων παρὰ τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἀπετέλουν ὠργανωμένην στρατιωτικὴν δύναμιν κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Σέργιος κατηγορεῖται ὅτι ἀπέσπασε βρέφη ἀπὸ τὰς ἀγκάλας τῶν μητέρων των καὶ ἄλλα ἐξ αὐτῶν ἐθανάτωσεν, ἄλλα δὲ ἀπεμπόλησεν εἰς τοὺς Ἄραβας. Πολλοὺς νέους καὶ νέας ἀποχωρίσας τῶν γονέων, παρέδωκεν εἰς τοὺς ἐχθρούς, καθὼς καὶ ἀδελφοὺς ἀπ' ἀδελφῶν καὶ φίλους ἀπὸ φίλων χωρίσας, ἀπέστειλεν εἰς τὴν χώραν, τὴν ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατεχομένην «ὧν ὀδυρμὸς καὶ θρῆνος μέχρι οὐρανίων ἀψίδων ἀνῆκται» [5]. Ἀκόμη πολλοὺς ἔκαμε ν' ἀποθάνουν εἰς φυλακὰς καὶ δεσμὰ καὶ ἄλλους κατέστησε

1. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 418 καὶ Bury ERE σ. 94.
2. M A I τ. VII, 1905 σ. 9 καὶ Ἀμάντ. Α σ. 428 κ. ἑ.
3. A B τ. XVI σ. 142. 4. ἔνθ. ἀνωτ σ. 159. 5. Π Σ 1293.

πτωχοὺς ἐκ πλουσίων διὰ τῶν λεηλασιῶν, τὰς ὁποίας οἱ Παυλικιανοὶ διενήργουν. Καὶ αἰχμαλώτους, τοὺς ὁποίους συνελάμβανον, ἠνάγκαζον νὰ ἀρνηθοῦν τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ νὰ γίνουν Παυλικιανοί [1]. Ὁ ἴδιος, ὅμως, προσπαθεῖ ν' ἀποσείσῃ τὴν εὐθύνην τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν καταστροφῶν τούτων, λέγων κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Π. Σικελιώτου «Ἐγὼ τῶν κακῶν τούτων ἀναίτιος εἰμί· πολλὰ γὰρ παρήγγειλον αὐτοῖς ἐκ τοῦ αἰχμαλωτίζειν τοὺς Ρωμαίους ἀποστῆναι καὶ οὐχ' ὑπήκουσάν μοι». Μετὰ τὴν ὀργάνωσιν στρατοῦ ἐκ μέρους τῶν καταφυγόντων πλησίον τῶν Ἀράβων Παυλικιανῶν, ἡ κατάστασις ἐξέφυγεν ἐκ τῶν χειρῶν τοῦ Σεργίου καὶ οἱ στρατιωτικοὶ προέβαινον εἰς λεηλασίας καὶ τρομοκρατικὰς πράξεις κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως αὐτοῦ, ὡς φαίνεται. Πλὴν τούτου ὑπῆρχε καὶ ἡ διαμάχη μετὰ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Βαάνους, ἡ ὁποία ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σεργίου.

Ὁ Σέργιος κατοικῶν μετὰ τῶν ὀπαδῶν του εἰς Ἀργαούν, ὡς εἴδομεν, εἰργάζετο καὶ ὡς ξυλουργὸς καὶ μετέβη μόνος εἰς τὸ πλησίον τῆς πόλεως ὄρος διὰ νὰ κατασκευάσῃ σανίδας ἐκ τῶν ὑλοτομηθέντων ἐκεῖ δένδρων. Εἷς ἐκ τῶν Ὀρθοδόξων, ὀνομαζόμενος Τζανίων, καταγόμενος ἐκ τῆς Νικοπόλεως, ἰδὼν μόνον αὐτὸν ἐκεῖ, ἐπλησίασε καὶ ἁρπάσας τὴν ἀξίνην, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίει διὰ τὴν ἐργασίαν του ὁ Σέργιος, τὸν ἐκτύπησε δι' αὐτῆς καὶ τὸν ἐφόνευσεν. Κατ' αὐτὸν τὸν ἄδοξον τρόπον ἐτελείωσεν ἡ περιπετειώδης ζωὴ τοῦ Σεργίου κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφίλου περὶ τὸ 835. Ὁ Π. Σικελιώτης ἀναφέρει ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Σεργίου τὸ 6303 ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὸ 795 [2], ἐνῶ ὁ ἴδιος ἀνωτέρω ἀνέφερεν, ὅτι ἡ δρᾶσις του ἐπεκτείνεται ἀπὸ τῆς Εἰρήνης μέχρι τοῦ Θεοφίλου· πρόκειται συνεπῶς περὶ λάθους εἰς τὴν χρονολογίαν. Ὀρθοτέρα εἶναι ἡ χρονολογία ἡ διδομένη ὑπὸ τοῦ Φωτίου, ἤτοι 6343 [3] ἀντιστοιχοῦσα πρὸς τὸ 835, ἤτοι τὸ 6ον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοφίλου, διότι ὁ Σέργιος δράσας ἐπὶ 34 ἔτη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς Εἰρήνης πρέπει νὰ ἐφονεύθη περὶ τὸ ἔτος τοῦτο.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Σεργίου ἡ διαμάχη τῶν ὀπαδῶν του μετὰ τῶν Βαανιτῶν κατέστη σφοδροτέρα. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Σεργίου δὲν ἠρκέσθησαν πλέον εἰς συζητήσεις καὶ ὕβρεις κατὰ τῶν Βαανιτῶν, ἀλλ' ἀπεφάσισαν νὰ κρίνουν τὴν διαμάχην διὰ τῶν ὅπλων, ἴσως διότι ἐχρειάζοντο τὴν ἑνότητα. Οἱ Σεργιῶται ἦσαν πολυπληθέστεροι καὶ ἰσχυρότεροι, διότι εἶχον μὲ τὸ μέρος των καὶ τὸν ἀρχηγὸν τῆς «ὁπλιτικῆς δυνάμεως» [4]. Ἤρχισαν λοιπὸν τὸν πόλεμον πρὸς τοὺς Βαανίτας καὶ ἐφόνευσαν πολλοὺς ἐξ αὐτῶν, θὰ ἐξηφάνιζον δὲ τοὺς ἀντιπάλους των, ἂν δὲν ἐπενέβαινεν εἷς τῶν ὀπαδῶν τοῦ Σεργίου, ὁ «συνέκδημος» αὐτοῦ Θεόδοτος. Οὗτος ἔπαιξε τὸν ρόλον εἰρηνοποιοῦ εἰς τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν διὰ τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ ἐπεμβάς, εἶπεν εἰς

1. Φ 80. 2. ΠΣ 1301. 3. Φ 80. 4. Φ 76.

τοὺς ἀλληλομαχομένους, ὅτι μέχρι τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Σεργίου καὶ αἱ δύο μερίδες εἶχον κοινὰ συμφέροντα, προῆλθον ἐκ τῆς αὐτῆς ρίζης, εἶχον κοινὴν ζωὴν καὶ τὰς αὐτὰς συνηθείας καὶ πίστιν. «Μηδὲν ὑμῖν καὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις» [1] ἐτόνισεν πρὸς αὐτοὺς καὶ ὅτι δὲν πρέπει νὰ διαλύσουν καὶ καταστρέψουν τὴν ὁμόνοιαν δι' αἱμάτων, οὔτε νὰ φονεύσουν τοὺς ὁμοπίστους των ὡς ἀθέους. Ἡ ἐπέμβασις αὕτη τοῦ Θεοδότου εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ σταματήσῃ ἡ ἀλληλοεξόντωσις καὶ οὕτω αἱ δύο ἀντιμαχόμεναι μερίδες ἡνώθησαν πάλιν καὶ ἔπαυσεν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος.

Ὁ θάνατος τοῦ Σεργίου μετέβαλε καὶ τὴν διακυβέρνησιν τῆς αἱρεσεως. Μέχρις αὐτοῦ ὑπῆρχον ἀρχηγοί, λαμβάνοντες ὀνόματα ἀκολούθων τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὡς εἴδομεν. Διασώζονται ὀνόματα στενωτέρων συνεργατῶν τοῦ Σεργίου, οἱ ὁποῖοι ἦσαν συνδεδεμένοι μετ' αὐτοῦ, περισσότερον μέχρι τοῦ θανάτου του. Οὗτοι οἱ «μυστικώτεροι» μαθηταὶ αὐτοῦ, ὀνομαζόμενοι παρὰ τῶν Παυλικιανῶν καὶ «συνέκδημοι» [2] ἀναφέρονται οἱ Μιχαήλ, Κανακάρις, Ἰωάννης ὁ ἀόρατος, ὁ Θεόδοτος, ὁ προαναφερθείς, ὁ Βασίλειος, ὁ Ζώσιμος καὶ ἄλλοι μὴ μνημονευόμενοι ὀνομαστικῶς. Οὗτοι συναθροίσαντες τὸ πλῆθος τῶν ὀπαδῶν των εἰς Ἀργαούν, ἀπεφάσισαν, συμφωνούντων πάντων, νὰ μὴ ἀνακηρύξουν πλέον ἕνα ἢ δύο διδασκάλους ὡς ἀρχηγούς, ὡς συνέβαινεν προηγουμένως,, ἀλλὰ νὰ εἶναι ὅλοι ἰσότιμοι καὶ πρὸς τοὺς ὀπαδούς των καὶ μεταξύ των [3], καθιεροῦντες κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημοκρατικὸν σύστημα διακυβερνήσεως τῆς αἱρέσεως καὶ τῆς πολιτείας, ἡ ὁποία εἶχε σχηματισθῆ. Πιθανὸν ἡ μεταβολὴ αὕτη νὰ ἐπῆλθεν ἐπειδὴ τὸ βάρος ἔπεσεν πλέον εἰς τοὺς στρατιωτικούς, οἱ ὁποῖοι ὡς εἴδομεν, δὲν ἔδιδον πολλὴν προσοχὴν εἰς τοὺς διδασκάλους—ἀρχηγοὺς—τῆς αἱρέσεως, ἀφοῦ ἤδη ὁ Σέργιος ἔλεγεν ὅτι δὲν τὸν ὑπήκουον. Ὑπάρχει ἤδη ἄλλωστε καὶ «ἀρχηγὸς τοῦ ὁπλιτικοῦ» ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν διαμάχην τῶν δύο μερίδων ἐτάχθη μὲ τὸ μέρος τῶν Σεργιωτῶν. Οὕτω, λοιπόν, διὰ λόγους τακτικῆς καὶ ὁμονοίας ἀποφασίζουν νὰ καταργήσουν τὴν ὑπὸ ἑνὸς ἀτόμου πνευματικὴν διακυβέρνησιν τῆς αἱρέσεως, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ σύστημα τοῦτο πολλάκις μέχρι τοῦδε ἔγινεν ἀφορμὴ διαμάχης καὶ χωρισμοῦ· τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Βυζαντινῶν διεξάγουν οἱ στρατιωτικοὶ ἀρχηγοί. Πλὴν τῶν «συνεκδήμων» ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ἀξιωματοῦχοι κατώτεροι αὐτῶν, ὀνομαζόμενοι «Νοτάριοι» [4].

Αἱ πηγαὶ δὲν ἀναφέρουν τὸ ὄνομα τοῦ «ἀρχηγοῦ τοῦ ὁπλιτικοῦ», ὁ ὁποῖος ἐβοήθει τοὺς Σεργιώτας, ἔχομεν ὅμως τὸν περίφημον Καρβέαν, περὶ τῆς ἐνάρξεως τῆς δράσεως τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἀμφισβήτησις καὶ ἀσάφεια. Ὁ Π. Σικελιώτης καὶ ὁ Φώτιος, ἀφοῦ ἐτελείωσαν τὸν λόγον περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Σεργίου καὶ τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν ὀπαδῶν του διὰ τοῦ Θεοδό-

1. ΠΣ 1300. 2. Πραξ. ιθ' 29 Β'. Κορ. η.' 19. 3. ΠΣ 1301 Φ 81.
4. ΠΣ 1301 Φ 81.

του συνεχίζοντες, λέγουν «ὁ οὖν Καρβέας ἐν τοῖς τότε καιροῖς ἀναφανεὶς» [1] καὶ «ὑπὸ δὲ αὐτοὺς καιροὺς ἀναφαίνεται καὶ ὁ Καρβέας» [2].

Καὶ αἱ δύο αὐταὶ ἐκφράσεις εἶναι ἀόριστοι καὶ οἱ συγγραφεῖς, ὡς φαίνεται, δὲν ἐγνώριζον ἀκριβῶς πότε ἐνεφανίσθη ὁ Καρβέας καὶ διὰ τοῦτο παρουσιάζουν τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ ἀσαφῶς, ἐνῷ εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ὅπου εἶναι βέβαιοι, ὁμιλοῦν μετ' ἀκριβείας. Καὶ αἱ δύο ὅμως ἐκφράσεις, ἐὰν τοποθετηθοῦν εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ λόγου, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν, ὁδηγοῦν εἰς τὴν τοποθέτησιν τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Καρβέα εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σέργιος εὑρίσκετο ἀκόμη ἐν τῇ ζωῇ. Πρέπει ἄλλωστε νὰ ὑπῆρχεν ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ προσωπικότης ζῶντος τοῦ Σεργίου, διὰ νὰ παρακούσῃ εἰς τὴν ἐπιθυμίαν αὐτοῦ νὰ μὴ λεηλατοῦν οἱ ὀπαδοί του τὰς αὐτοκρατορικὰς ἐπαρχίας.

Ἡ ἀμφισβήτησις προῆλθεν ἐκ τῆς «Συνεχείας» τοῦ Θεοφάνους, τῆς ὁποίας ὁ συγγραφεὺς παρουσιάζει τὸν Καρβέαν «πρωτομανδάτορα» παρὰ τῷ στρατηγῷ τοῦ θέματος τῶν Ἀνατολικῶν Θεοδότῳ Μελισσηνῷ, νὰ ἐπαναστατῇ καὶ ν' ἀποχωρίζεται μετὰ 5.000 Παυλικιανῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν στρατευμάτων, ὅταν ἐπληροφορήθη ὅτι ὁ πατήρ του ἐθανατώθη κατὰ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν Παυλικιανῶν ὑπὸ τῆς Θεοδώρας [3]. Καὶ οἱ μὲν διωγμοὶ ὑπὸ τῆς Θεοδώρας, περὶ τῶν ὁποίων θὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, καλῶς ἱστοροῦνται, ἀλλ' ἡ δρᾶσις τοῦ Καρβέα ἤρχισεν ἐνωρίτερον, ἀποτελεῖ δὲ σφάλμα τῆς «Συνεχείας» ἡ τοποθέτησις τῆς ἐνάρξεως αὐτῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Θεοδώρας [4]. Πλὴν τῆς ἀσαφοῦς, ἀλλ' ἐνδεικτικῆς περὶ τούτου μαρτυρίας τοῦ Σικελιώτου καὶ τοῦ Φωτίου, ἔχομεν καὶ τὴν ἀναμφισβήτητον πηγὴν τοῦ μαρτυρίου τῶν 42 Μαρτύρων τῶν ἐξ' Ἀμορίου [5], ἡ ὁποία χρονολογεῖ τὸ γεγονὸς περὶ τὸ 844 [6].

Κατὰ τὴν διήγησιν ταύτην, εἷς ἐκ τῶν μαρτύρων ὁ Κάλλιστος, λόγῳ τῶν εἰκονοφίλων φρονημάτων αὐτοῦ, ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Θεοφίλου, δοὺξ τῆς Κολωνείας, διὰ νὰ ἀπομακρυνθῇ τοιουτοτρόπως ἐκ τῆς Κων)πόλεως. Μεταβὰς ὁ Κάλλιστος εἰς τὴν θέσιν του καὶ ἀναλαβὼν τὴν διοίκησιν τῆς Κολωνείας, εὗρε μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν αὐτοῦ καὶ «Μανιχαίους» δηλ. Παυλικιανούς, τοὺς ὁποίους διὰ νουθεσιῶν, προτροπῶν καὶ ἀπειλῆς τοῦ πυρὸς τῆς Κολάσεως προσεπάθησε νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Ἐπειδὴ ὅμως, ἔβλεπεν ὅτι δὲν μετεστρέφοντο, ἠθέλησε νὰ τοὺς ἀποβάλῃ τοῦ στρατεύματος. Ἀλλ' οὗτοι εἰδοποίησαν τοὺς ὁμόφρονας αὐτῶν, εὑρισκομένους εἰς τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον, καὶ εἰς μίαν συμπλοκὴν οἱ ἀξιωματικοί του παρέδωσαν

1. ΠΣ 1301 2. Φ 81 3. Συνεχ. Θεοφ. Ρ 103.
4. Bury ERE σ. 277 ὑποσ. 5. Vasiliev BA. σ. 230. 5. MAI σ. 9 κ.ἑ.
6. Ὁ Vasiliev λέγει, ὅτι τὸ γεγονὸς ἔγινε τὸ 845—846, ἀλλ' ἡ ἰδία βιογραφία λέγει, ὅτι τοῦτο συνέβη, ὅταν οἱ μάρτυρες ἀπὸ ἐξαετίας ἦσαν ἤδη εἰς τὴν φυλακὴν μετὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀμορίου, συνεπῶς τὸ 844. BA. σ. 230

αὐτὸν «τοῖς συμμύσταις αὐτῶν Μανιχαίοις» οἱ ὁποῖοι συνεπολέμουν μετὰ τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ Κάλλιστος οὕτω «τοῖς ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ τριτάλανος Καρβέα τελοῦσιν παραδίδοται ἀποστάταις» [1], οἱ ὁποῖοι τὸν ἔρριψαν σιδηροδέσμιον εἰς τὴν φυλακὴν μετ' ἄλλων ὀλίγων συλληφθέντων μετ' αὐτοῦ. Οἱ Ἄραβες, ὅταν ἐπληροφορήθησαν τὴν σύλληψιν αὐτοῦ, ἐζήτησαν τὴν παράδοσίν του εἰς αὐτούς, ἡ ὁποία καὶ ἔγινεν· μετέφερον αὐτὸν δέσμιον εἰς τὴν Σαμάρραν, πρωτεύουσάν των ἀπὸ τοῦ 836, καὶ ἐγκλείσαντες αὐτὸν εἰς τὴν φυλακὴν μετὰ τῶν ἄλλων ἀξιωματικῶν, τῶν συλληφθέντων κατὰ τὴν ἅλωσιν τοῦ Ἀμορίου, τὸν ἐθανάτωσαν μετ' αὐτῶν.

Ἐκ τῆς διηγήσεως ταύτης βλέπομεν, ὅτι ὁ Καρβέας ἤδη πρὸ τοῦ 844 εἶνε ἀνεξάρτητος, ἔχει ὑπ' αὐτὸν στρατιωτικὴν δύναμιν, πολεμᾷ ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν καὶ συνεργάζεται μὲ τοὺς Ἄραβας. Ταῦτα πάντα προϋποθέτουν χρόνον τινὰ διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς πολεμικῆς του δυνάμεως καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ Καρβέας εἶχεν ἤδη ἀποστατήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφίλου καὶ ἦτο ἤδη «ἀρχηγὸς τοῦ ὁπλιτικοῦ» πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Σεργίου. Ὁ Bury χρονολογῶν τὴν φυγὴν τοῦ Καρβέα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Θεοφίλου [2], πιθανολογεῖ ταύτην ἤδη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μιχαὴλ Α΄. καὶ Λέοντος Ε΄. ἄνευ προσαγωγῆς καὶ στοιχείου τινος στηρίζοντος τὴν ὑπόθεσιν ταύτην. Βεβαίως, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἔχομεν φυγὴν τῶν Παυλικιανῶν πλησίον τῶν Ἀράβων καὶ ἐγκατάστασίν των εἰς Ἀργαούν, ἀλλ' ὁ Π. Σικελιώτης, ἐνῶ ὁμιλεῖ περὶ ἐγκαταστάσεως καὶ τοῦ Σεργίου τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐκεῖ, οὐδὲν λέγει περὶ τοῦ Καρβέα, τοῦ ὁποίου τὴν ἐμφάνισιν ἀφήνει νὰ ὑπονοηθῇ βραδυτέραν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ θανάτου τοῦ Σεργίου. Δὲν ἔχομεν λοιπὸν μαρτυρίαν δυναμένην νὰ στηρίξῃ τὴν φυγὴν τοῦ Καρβέα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος Ε΄.

Ὁ Καρβέας καταφυγὼν εἰς τοὺς Ἄραβας, εὗρεν ἐκεῖ ἐγκατεστημένους τοὺς Παυλικιανοὺς κατέχοντας τὸ Ἀργαούν. Ἦλθε καὶ ὁ ἴδιος εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Ἐμίρη τῆς Μελιτηνῆς Ὁμὰρ-Ἴμπν-Ἀμπτ-Ἀλλὰχ-ἄλ-Ἀκτὰ ἢ Ἀμβρου ἢ Ἀμερ [3] μετὰ τοῦ ὁποίου καὶ συνειργάσθη κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἐπίσης συνειργάσθη καὶ μετὰ τοῦ Ἐμίρη τῆς Ταρσοῦ Ἀλείμ. Ὁ Ἐμίρης τῆς Μελιτηνῆς τοὺς ἔφερεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Καλίφου, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐδέχθη μετὰ πολλῆς τιμῆς καὶ χαρᾶς, προῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς συμφωνίας περὶ κοινῆς δράσεως καὶ ἔλαβον νέας παραχωρήσεις ἐδαφῶν διὰ νὰ κατοικήσουν [4]. Ὁ Καρβέας, πλὴν τοῦ Ἀργαούν, τὸ ὁποῖον εὗρεν, ἔκτισε νέαν πόλιν, τὴν Ἀμάραν ἢ Ἀμπάραν [5] βορείως τοῦ Ἀργαούν, πλησίον τοῦ σημερινοῦ Μάντζιλίκ, 25 μίλ. περίπου βορείως τοῦ Κουρούν, ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Σεβαστείας πρὸς Ἀραβισσὸν καὶ Γερμανίκειαν [6], διότι οἱ Παυλικιανοὶ εἶχον αὐξηθῇ ὑπερβολικῶς.

---

1. MAI σ. 291. 2. Bury ERE σ. 277. 3. Συνέχ. Θεοφ. P 103. Ostrogorsky σ. 179. 4. Κεδρην. 541 P. 5. Κεδρην. 541 P. 6. JHS, σ. 32 Bury ERE σ. 278.

Ἡ γειτνίασις καὶ συνεργασία μετὰ τῶν Ἀράβων εἶχε βεβαίως διὰ τοὺς Παυλικιανοὺς πλεονεκτήματα, ἀλλ' εἶχεν ὅμως καὶ μειονεκτήματα. Ταῦτα ἦσαν ὅτι οἱ Ἄραβες ἐξήσκουν εἶδος δεσποτείας ἢ τυραννίας ἐπ' αὐτῶν, κατόπιν, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς τοὺς ἐδέχθησαν φιλοφρόνως, βλέποντες ὅτι ἐθησαύριζον ἐκ τῶν πολλῶν λαφύρων, ἠσθάνοντο φθόνον πρὸς αὐτοὺς καὶ ἐκ πλεονεξίας ἀπέσπων ἀγαθὰ ἀπ' αὐτῶν διὰ φορολογιῶν ἢ διαφόρων ἄλλων τρόπων. Ἀκόμη ἐπεθύμουν οἱ Παυλικιανοὶ νὰ εἶνε μακρὰν τῶν Ἀράβων διὰ νὰ δύνανται νὰ τελοῦν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας των, διότι πλησίον τῶν Σαρακηνῶν κατοικοῦντες, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ σέβωνται καὶ τὸν Μωαμεθανισμόν, τὸν ὁποῖον «ἐν κρυπτῷ» ἐθεάτριζον [1]. Ἕτερος λόγος ἦτο ὅτι ἤθελον νὰ εὑρίσκωνται πλησίον τῆς Ἀρμενίας καὶ τῶν συνόρων τῆς Αὐτοκρατορίας, διὰ νὰ δύνανται νὰ διενεργοῦν εὐκόλως ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν χωρῶν τούτων [2] ἀλλὰ καὶ οἱ ὀπαδοί των, οἱ ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας εὑρισκόμενοι, νὰ δύνανται νὰ καταφεύγουν εὐκόλως πλησίον αὐτῶν, ὁσάκις ἐκινδύνευον [3]. Ὡς τοιαύτην περιοχὴν ἐξέλεξεν ὁ Καρβέας τὴν παρὰ τὴν Σεβάστειαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἔκτισεν τὴν Τεφρικὴν [4] ἢ Τιβρικὴν [5]. Οἱ Ἄραβες ὀνομάζουν τὴν πόλιν ταύτην Ἰμπρὶκ ἢ Ἀμπρουὶκ [6] ἢ Ἀμπρὶκ καὶ Καλάτ-Ἰμπρίκ [7]. Εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ἀρχίζουσα ἀπὸ τῆς Σεβαστείας καὶ διερχομένη δι' αὐτῆς κατέληγεν εἰς τὸν Εὐφράτην [8]. Ἡ πόλις ἦτο ἐκτισμένη ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς σημερινῆς Divrigui ἢ Divrik τῆς ἐπαρχίας Tchal a Irmak, πλησίον τοῦ ποταμοῦ Tchaltad [9] εἰς ἀπόστασιν δύο ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Σεβαστείας (Σιβάς) [10]. Πρὸς Ἀνατολὰς ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ ὄρους Tchitchek, πρὸς νότον ἔχει τὸ ὄρος Χασὲν καὶ τὴν περιοχὴν τῆς Μελιτηνῆς, ἐκτισμένη εἰς τὸ βάθος μεγάλης κοιλάδος, σχηματιζομένης ὑπὸ δύο ὑψηλῶν γυμνῶν ὀρέων. Ἡ κοιλὰς εἶναι πλήρης κήπων, ποτιζομένων ὑπὸ μικροῦ ποταμοῦ, ὁ ὁποῖος ἑνούμενος καὶ μετ' ἄλλου ρεύματος χύνεται κατόπιν εἰς τὸν Εὐφράτην εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ σημείου συναντήσεώς του μετὰ τοῦ ἄλλου μικροῦ ποταμοῦ. Αὐτὴν τὴν σημαντικὴν περιοχὴν ἀπὸ στρατηγικῆς ἀπόψεως κατέστησε κέντρον καὶ ὁρμητήριόν του ὁ Καρβέας. Οἱ Ἄραβες ἀναφέρουν τὴν περιοχὴν τῶν Παυλικιανῶν ἰδιαιτέρως, ὀνομάζοντες αὐτὴν περιοχὴν τῶν Beilakan [11].

Ὁ Καρβέας χαρακτηρίζεται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων ὡς δεινὸς δημαγωγὸς καὶ κρυψίνους, ἀλλὰ ἔχων ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ἄλλα διὰ τοῦ στόματος ἐκφράζων, ἄνευ οὐδεμιᾶς πίστεως καὶ προσποιούμενος ἀκόμη ὅτι ἀκο-

1. Φ 81. 2. ΠΣ 1301—1304. 3. Φ 84. 4. Φ 81.
5. ΠΣ 1301. Συμεὼν Μάγιστρος σ. 455 γράφει «Ἀφρικήν».
6. Maçoudi PO τ. 8. σ. 74. 7. Maçoudi LA σ. 248 8. JHS, σ. 32.
9. JRAS σ. 736 10. Otter σ. 306. Ὅταν ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐπεσκέφθη, ἦτο ἕδρα ἀνεξαρτήτου ὁμάδος Κούρδων. Ὁμοίως JRAS σ. 736.
11. Maçoudi LA σ. 112, 215 καὶ JRAS σ. 756.

λουθεῖ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν Ἀράβων, πράγματι δὲ πιστὸς Παυλικιανός, ὡς ἐκαυχᾶτο ὁ ἴδιος, καὶ ἐμπειροπόλεμος [1]. Ὁ Ἄραψ ἱστορικὸς Μασουντὶ λέγει περὶ τοῦ Καρβέα, ὅτι «ἦτο «πατριάρχης» τῶν Παυλικιανῶν [2] καὶ «πατρίκιος ἔνδοξος». Ἐπίσης ἄλλοι Ἄραβες ἱστορικοὶ τὸν ἀναφέρουν μὲ τὰ ὀνόματα Καρβίας, Καρίμπας, Farschas, Φαρνίας [3].

Καὶ εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα μνημονεύεται μὲ τὸ ὄνομα Καρόης [4] καὶ λέγεται ὅτι εἶνε θεῖος τοῦ Διγενῆ.

§ 3. *Ὁ μέγας διωγμὸς ἐπὶ Θεοδώρας καὶ τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ.*

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Θεοφίλου, τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου υἱοῦ του Μιχαήλ, ἀνέλαβεν ἡ σύζυγός του Θεοδώρα. Ἡ αὐτοκράτειρα ὡς πρώτην φροντίδα της ἐθεώρησε τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων καὶ τὴν λῆξιν τῆς εἰκονομαχίας, δευτέραν δὲ ἐνέργειαν τὸν διωγμὸν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν.

Ζῶντος ἀκόμη τοῦ συζύγου της Θεοφίλου, ἡ Θεοδώρα ἐν κρυπτῷ ἐτίμα τὰς εἰκόνας. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου της, ἂν καὶ εἶχεν ὁρκισθῇ νὰ διατηρήσῃ τὴν εἰκονομαχίαν, ἐθεώρησεν ἑαυτὴν ἐλευθέραν τοῦ ὅρκου, καθήρεσε τὸν πατριάρχην Ἰωάννην τὸν Γραμματικὸν καὶ ἀνεβίβασεν εἰς τὸν πατριαρχικὸν θρόνον τὸν Ἕλληνα ἐκ Σικελίας Μεθόδιον τὸν ὁμολογητὴν καὶ διὰ τῆς ἐνδημούσης ἐν Κων)πόλει συνόδου τὴν 11 Μαρτίου 843 ἀνεστήλωσε τὰς εἰκόνας καὶ ἐθέσπισεν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος τὴν ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας [5]. Ἡ ἐπαναφορὰ τῶν εἰκόνων ἔγινεν ἄνευ πολλῆς ἀντιδράσεως, δὲν ἐπηκολούθησαν διωγμοὶ εἰκονομάχων καὶ ὁ πατριάρχης Μεθόδιος ἐδέετο ὑπὲρ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος αὐτοκράτορος Θεοφίλου.

Ἡ Θεοδώρα «ἀγαλλομένη» διὰ τὴν εἰρήνευσιν, ἡ ὁποία ἐπετεύχθη εἰς τὸ κράτος διὰ τῆς ἀναστηλώσεως τῶν εἰκόνων, ἔστρεψε τὴν προσοχήν της εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅπου εὑρίσκοντο οἱ Παυλικιανοί. Τὸ κράτος εἶχεν ἀνάγκην ἑνότητος καὶ ἐσωτερικῆς ὁμονοίας, διὰ νὰ δυνηθῇ ν' ἀντιμετωπίσῃ ἐπιτυχῶς τοὺς πολλοὺς ἐξωτερικοὺς κινδύνους. Εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ ἐντὸς τοῦ κράτους ἦσαν οἱ διαφωνοῦντες αἱρετικοὶ καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ ἀπετέλουν ὠργανωμένην στρατιωτικὴν δύναμιν καὶ πολιτείαν, ἡ ὁποία συμμαχοῦσα μετὰ τῶν Ἀράβων, κατέστρεφε τὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας. Οἱ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας Παυλικιανοί, ἦτο φυσικὸν νὰ αἰσθάνωνται ψυχικὴν συγγένειαν πρὸς τοὺς ὁμόφρονας αὐτῶν ἐκτὸς τοῦ κράτους καὶ νὰ ἔλκωνται παρ' αὐτῶν, ἦσαν δὲ τοιουτοτρόπως ἐχθροὶ τῆς αὐτοκρατορίας ἐντὸς τῶν κόλπων της. Εὔκολος ἦτο ἡ διάβασις τῶν συνόρων καὶ ἡ συνεργασία τῶν Παυλικιανῶν ἐξ ἑκατέρας τῆς πλευρᾶς. Παράδειγμα τοιαύτης συνερ-

1. Φ 81. 2. Maçoudi PO σ. 74 καὶ LA σ. 248. 3. Sathas Leg. σ. LXXXI.
4. Legr. I, 287.11 275 καὶ ΕΕΒΣ ἔτος Γ'. σ. 330.
5. Ἀμάντ. Α σ. 433 κ.ἑ. Στεφαν. σ. 240 Vasiliev IBA σ. 240

γασίας ἔχομεν τὴν παράδοσιν τοῦ Καλλίστου εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Καρβέα. Ἡ Θεοδώρα καὶ οἱ σύμβουλοί της, λοιπόν, δὲν ἔβλεπον εἰς τοὺς Παυλικιανοὺς ἁπλῶς τοὺς αἱρετικούς, τοὺς ὁποίους ἐπεθύμουν νὰ μεταστρέψουν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν χάριν τῆς θρησκευτικῆς ὁμοιομορφίας, ἀλλὰ ἔβλεπον μᾶλλον τοὺς ἐχθρούς, πρὸς τοὺς ὁποίους δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχουν καμμίαν ἐμπιστοσύνην, διότι ἦσαν ἕτοιμοι εἰς πᾶσαν στιγμὴν νὰ ἑνωθοῦν μὲ τοὺς πέραν τῶν συνόρων ὁμόφρονάς των καὶ νὰ τοὺς βοηθήσουν, εὑρισκόμενοι ἀκόμη καὶ ἐντὸς τῶν συνόρων τῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς, οἱ ὁποῖοι διηγοῦνται τὸν διωγμόν, ἀποδίδουν τὴν ἐνέργειαν ταύτην εἰς θρησκευτικὰ ἐλατήρια, διότι τονίζουν τὴν εὐσέβειαν τῆς Θεοδώρας καὶ ἐναρμονίζουν καὶ τὴν ἐνέργειάν της ταύτην πρὸς τὴν γενικὴν μέριμναν καὶ ἀγάπην της πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Πάλιν ἀρχῆς γενομένης ὑπὸ τοῦ Gibbon [1], οἱ μετ' αὐτὸν γράψαντες καταδικάζουν τὴν Θεοδώραν ἄνευ ἐλαφρυντικῶν διὰ τὸν διωγμὸν αὐτόν [2]. Ὁ J. Milner φθάνει εἰς τὸ σημεῖον νὰ εἴπῃ, ὅτι καὶ ὁ Πάπας ηὐχαριστήθη διὰ τὸν διωγμὸν καὶ συνεχάρη τὴν αὐτοκράτειραν δι' ἐπιστολῆς [3]. Ὁ Παπαρηγόπουλος λέγει, ὅτι ἡ Θεοδώρα παρασυρθεῖσα ὑπὸ κακῶς νοουμένου θρησκευτικοῦ ζήλου, ἐξέθηκε τὸν Χριστιανισμὸν τῆς ἀνατολῆς εἰς δεινοτάτας συμφοράς [4], ἄλλοι δὲ ὡμίλησαν περὶ αὐτῆς ὡς περὶ «ἀνοήτου γυναικός, ἡ ὁποία ἔρριψε τοὺς φρουροὺς τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν ἐχθρῶν τη» [5]. Ὁ Bury, ἂν καὶ λέγῃ, ὅτι ὁ Θωμᾶς ὁ Σλαβογενὴς ἐβοηθήθη εἰς τὴν ἐπανάστασίν του ὑπὸ τῶν Παυλικιανῶν καὶ κατόπιν πιθανολογεῖ τὴν φυγὴν τοῦ Καρβέα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Μιχαὴλ Α.' ἢ τοῦ Λέοντος Ε.' καὶ συνεπῶς ἀναγνωρίζει τὴν ἐχθρότητα τῶν Παυλικιανῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου, ὅμως προσθέτει ὅτι ὁ «διωγμὸς κατὰ τῶν Παυλικιανῶν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς μία ἀπὸ τὰς μεγαλυτέρας πολιτικὰς ἀτυχίας τοῦ Θ.' αἱ. διὰ τὰς ὁποίας ὁ Θεόφιλος καὶ ἡ Θεοδώρα εἶνε ὑπεύθυνοι, ἂν καὶ τὸ ἔγκλημα ἢ μᾶλλον ἡ δόξα κοινῶς ἀποδίδεται εἰς αὐτήν» [6].

Καὶ ὁ Vasiliev ὁμιλεῖ περὶ τοῦ τυφλοῦ φανατισμοῦ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ Βυζαντίου, ὁ ὁποῖος ἔσχε βαρείας πολιτικὰς συνεπείας, καταστρέψας εἰς τὰ ἀνατολικὰ σύνορα ἕνα ἀπὸ τὰ ὀχυρὰ κατὰ τῶν ἀραβικῶν ἐπιδρομῶν [7], ἐνῶ κατωτέρω λέγει ὅτι ὁ Καρβέας ἔφυγε ἐπὶ Θεοφίλου καὶ περὶ τὸ τέλος τῆς βασιλείας αὐτοῦ οἱ Παυλικιανοὶ ἦσαν ἤδη ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ σύνορα ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Σαρακηνῶν [8]. Μὲ κάποιαν κατανόησιν περὶ τῆς Θεοδώρας ἔγραψεν ὁ Vogt [9] καὶ ὁ Κ. Ἄμαντος πιθανολογῶν, ὅτι τὴν κατεύθυνσιν εἰς τοὺς διωγμοὺς δὲν ἔδωσεν ἡ Θεοδώρα, παρατηρεῖ

1. Gibbon σ. 118. 2. Elliott σ. 264
3. Milner σ. 497. ἀπάντησιν εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον πρβλ. Maitland, σ. 71 κ.ἑ.
4. Παπαρρηγ. τ. 3 β σ. 277. 5. E.C.Q. σ. 407. 6. Bury ERE σ. 276.
7. Vasiliev BA σ. 229. 8. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 230. 9. Vogt. σ. 10.

ὅτι οἱ Παυλικιανοί, ἀντιτιθέμενοι πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν, θεωροῦνται ἐχθροὶ τῆς ἑνότητος τοῦ κράτους καὶ δι' αὐτὸ διώκονται [1].

Ἡ διαταγὴ ἡ ἐκδοθεῖσα κατὰ τῶν Παυλικιανῶν προέβλεπε τὴν μεταστροφὴν αὐτῶν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν «ἢ εἰ μὴ τοῦτο ἐξᾶραι τελέως καὶ ἀπ' ἀνθρώπων ποιῆσαι» [2]. Διωγμοὶ εἶχον γίνει καὶ προηγουμένως, ἀλλ' οὗτος ὑπερέβη πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ εἰς ἀγριότητα καὶ ἀριθμὸν θυμάτων. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς διαταγῆς ἀνετέθη εἰς τρεῖς ἀξιωματούχους, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀτελῶς διδόμενα εἰς τὴν Συνέχειαν τοῦ Θεοφάνους, συμπληροῦνται ἐκ τοῦ διατηρηθέντος καλύτερον κειμένου τοῦ Κεδρηνοῦ. Οὗτοι ἦσαν ὁ Λέων τοῦ Ἀργυροῦ, ὁ Ἀνδρόνικος τοῦ Δούκα καὶ ὁ Σουδάλις [3]. Ὁ Ἀνδρόνικος Δούκας ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ, ὁμοίως δὲ καὶ ὁ Σουδάλις περὶ τοῦ ὁποίου ὁ Καρολίδης εἶπεν ὅτι οὐδαμόθεν ἄλλοθεν εἶναι γνωστὸς εἰς αὐτόν [4]. Οἱ τρεῖς οὗτοι ἀρχηγοὶ τῆς ἐπιχειρήσεως, φαίνεται ὅτι ἔκαμον κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς διαταγῆς, ἡ ὁποία ἐδόθη εἰς αὐτούς, διότι δὲν ἐχρησιμοποίησαν τὴν διαταγὴν «μετρίως» ἀλλὰ «ἀγρίως» κατὰ τὸν Κεδρηνὸν [5] καὶ ἐπειδὴ καὶ τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα μετεχειρίσθησαν ἦσαν ἄγρια καὶ ἀπάνθρωπα· οὔτε τέλος γίνεται κἂν λόγος περὶ ἐξετάσεως, ὡς κατὰ τοὺς προηγουμένους διωγμούς, καὶ ἐξαιρέσεως τῶν μετανοούντων. Οἱ στρατιῶται τοῦ Βυζαντίου ἐπέπεσαν εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Παυλικιανῶν καὶ ἐκεῖ συλλαβόντες αὐτούς, ἄλλους ἐσταύρωσαν, ἄλλους ἔπνιξαν εἰς τὴν θάλασσαν, ἄλλους ἐθανάτωσαν διὰ τοῦ ξίφους ἢ δι' ἄλλων τρόπων καὶ ἄλλους ἐφόνευον, ἀφοῦ πρότερον ποικιλοτρόπως ἐβασάνιζον. Τὰ ὑπάρχοντα, τῶν οὕτω φονευομένων, περιήρχοντο εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦν περὶ 100.000 οὕτω φονευθέντων [6]. Ὁ ἀριθμὸς ὅμως οὗτος κρίνεται ὑπερβολικὸς καὶ ἀπίστευτος [7]. Δυνάμεθα ἐντούτοις νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τόσοι ἦσαν οἱ φονευθέντες καὶ ἀπολεσθέντες διὰ τὸ Βυζάντιον διὰ τῆς φυγῆς των εἰς τοὺς Ἄραβας, διότι ἡ ἀγριότης τοῦ διωγμοῦ, ὡδήγησε τοὺς Παυλικιανοὺς ν' ἀναζητήσουν ἄσυλον πλησίον τῶν ὁμοφρόνων των, οἱ ὁποῖοι ἤδη ὑπὸ τὸν Καρβέαν εὑρίσκοντο πλησίον τῶν Ἀράβων. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπῆρξεν ὁμαδικὴ ἡ φυγὴ καὶ διὰ τοῦτο ἔκαμεν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Καὶ ὁ σκληρὸς διωγμὸς ἐπίσης ἔκαμεν ἐντύπωσιν, διὰ τοῦτο τοποθετοῦν καὶ τὴν φυγὴν τοῦ Καρβέα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ διωγμοῦ τούτου. Λέγουν δηλ. ὅτι ὁ Καρβέας ἦτο ἀξιωματικὸς—πρωτομανδάτωρ—τοῦ θέματος Ἀνατολικῶν ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Μελισσηνὸν καὶ ὅταν ἔμαθεν ὅτι καὶ ὁ πατήρ του ἀνεσκολοπίσθη εἰς τὸν διωγμόν, παραλαβὼν 5.000 Παυλικιανοὺς κατέφυγεν εἰς τοὺς Ἄραβας, εἰς

1. Ἀμάντ. Α. σ. 436. 2 Κέδρην Ρ 514 Συνέχ. Θεοφ. Ρ 103.
3. Συνέχ. Θεοφ. Ρ 103 Κέδρην. Ρ541.
4. Sathas Leg σ. XC. ΕΕΒΣ σ. 332. Vasiliev BA σ. 229 ὑπ. I.
5. Κεδρην. Ρ541. 6. Συνέχ. Θεοφ. Ρ103 Κεδρην. Ρ 541. 7. Bury ERE 278

τὸν Ἐμίρην τῆς Μελιτηνῆς [1]. Ἀνωτέρω εἴδομεν ὅτι ἡ φυγὴ τοῦ Καρβέα χρονολογεῖται πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου.

Βεβαίως, διωγμοὶ διὰ λόγους θρησκευτικοὺς εἶνε ἀποκρουστικοὶ καὶ ἀντίθετοι πρὸς τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα καὶ μάλιστα ὁ διωγμὸς οὗτος, ὁ κατὰ τοιοῦτον ἄγριον τρόπον διενεργηθείς. Ἀληθὲς ἐπίσης εἶνε, ὅτι εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ὅτι ἐξετραχύνθησαν αἱ σχέσεις τῶν Παυλικιανῶν πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ἀπέβησαν οὗτοι πλέον ἄγριοι ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου, ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἔδωσεν λύσιν ὁριστικὴν εἰς τὴν κατάστασιν, διότι ἐξεχώρισεν πλέον τοὺς ἐντὸς τῶν συνόρων Παυλικιανούς, ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ φύγουν πρὸς τοὺς ὁμόφρονάς των καὶ τὸ Βυζάντιον ἐγνώρισεν, ὅτι μαζὶ μὲ τοὺς Ἄραβας πρέπει εἰς τὸ ἑξῆς ν' ἀντιμετωπίζῃ καὶ τοὺς Παυλικιανούς. Οὗτοι καὶ ἐντὸς τῶν συνόρων μένοντες δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶνε φίλοι τοῦ Βυζαντίου.

Δὲν δυνάμεθα, λοιπόν, νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ διωγμὸς οὗτος εἶχεν τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀπέδωσαν εἰς αὐτόν, οὔτε ὅτι ἡ Θεοδώρα ἐφέρθη εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἀνοήτως ἢ καταστρεπτικῶς διὰ τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Ἐνήργησεν ἁπλῶς ὅπως καὶ κάθε ἀρχηγὸς θὰ ἔπραττε τότε, ὁ ὁποῖος εἶχε μεταξὺ τῶν ὑπηκόων του ἀνθρώπους διαφωνοῦντας πρὸς τὰς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ κράτους του ἢ συνεργαζομένους φανερῶς μὲ τοὺς ὁμόφρονας αὐτῶν ἐκτὸς τῶν συνόρων κατὰ τοῦ κράτους καὶ μάλιστα, ὅταν οὗτοι συνειργάζοντο μετὰ τῶν Ἀράβων, ὁ ἐκ τῶν ὁποίων κίνδυνος διαρκῶς ἐπεκρέματο κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας.

Ἡ συνείδησις τῶν ἀνθρώπων τοῦ Κ'. αἰ. ἐξεγείρεται κατὰ τῆς ἀπανθρωπίας τῶν διωγμῶν τοῦ Θ' αἰ. Διὰ νὰ παραλείψωμεν ὅμως ἄλλας ἐποχὰς τῆς ἱστορίας, ἐρωτῶμεν μόνον κατὰ πόσον δύναται νὰ δικαιολογηθῇ ἡ τακτικὴ ὁλοκληρωτικῶν κρατῶν τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος μας, τὰ ὁποῖα προέβησαν εἰς βαρβαρότητας ἀσυγκρίτως χειροτέρας ἐκείνων, τὰς ὁποίας διέπραξαν οἱ στρατιῶται τῆς Θεοδώρας. Ὁ αἰὼν μας δὲν ἔχει καθαρὰς τὰς χεῖρας του ἀπὸ πολλῶν ἀπόψεων διὰ νὰ κατηγορήσῃ τοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ Θ' αἰ.

Πότε ἀκριβῶς ἔγινεν ὁ διωγμὸς οὗτος δὲν ἀναφέρεται· πάντως πρέπει νὰ ἔγινεν ἐνωρίς, μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῶν εἰκόνων.

Οὕτω πλέον οἱ Παυλικιανοὶ τοῦ Καρβέα σταθερῶς ἐγκατεστημένοι πέραν τῶν συνόρων καὶ ἔχοντες ἰδικήν των πολιτείαν εἶνε δεδηλωμένοι ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ μάχονται ἐναντίον του. Ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀνέλαβεν ὁ Καρβέας ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ἐμίρη τῆς Μελιτηνῆς Ὁμὰρ-Ἰμπν-Ἀμπντ-Ἀλλὰχ-ἀλ-Ἀκτὰ ἢ Ἀμερ ἢ Ἀμβρου καὶ τοῦ Ἐμίρη τῆς Ταρσοῦ Ἀλῆ Ἰμπν-Γιαχιὰ-ἀλ Ἀρμενὶ ἢ Ἀλῆ [2] ἢ Ἀλεὶμ [3] μὲ κατα-

1. Sathas Leg. σ. LXXXI, ὅπου 20.000 προφανῶς ἐκ λάθους.
2. Συνέχ. Θεοφ. P 103 Vasiliev. BA σ. 232. 3. Κεδρην. P 542.

στρεπτικὰ ἀποτελέσματα καὶ οἱ Παυλικιανοὶ ἀπετέλουν οὕτω διαρκῆ κίνδυνον κατὰ τοῦ Βυζαντίου.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Θεοδώρας τὸ Βυζάντιον ἀνέπνευσεν ὀλίγον ἀπὸ τὰς ἐπιδρομὰς τῶν Ἀράβων, διότι ὁ μὲν Ἀλῆς περιεπλάκη εἰς πολέμους εἰς Ἀρμενίαν καὶ ἐφονεύθη, ὁ δὲ Ἐμίρης τῆς Μελιτηνῆς Ὁμὰρ ἐνεπλάκη εἰς ἐμφύλιον πόλεμον πρὸς τὸν συνάρχοντα αὐτοῦ Σκληρὸν καὶ οὕτω δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνοχλῇ τὸ Βυζάντιον. Μετὰ τὴν νίκην αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀντιπάλου του, ἐλεύθερος πλέον ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιπερισπασμῶν, ἠνώθη μετὰ τοῦ Καρβέα καὶ ἤρχισε πάλιν ἐπιδρομὰς κατὰ τοῦ Βυζαντίου [1].

Τὸ 856 συνετελέσθη μεταβολὴ εἰς τὰ ἐσωτερικὰ πράγματα τοῦ Βυζαντίου. Ὁ πανίσχυρος σύμβουλος καὶ πρωθυπουργὸς τῆς Θεοδώρας ἐδολοφονήθη καὶ ἡ Θεοδώρα ἠναγκάσθη ν' ἀποσυρθῇ εἰς μοναστήριον μετὰ τῶν τεσσάρων θυγατέρων της. Τὴν ἀρχὴν ἀναλαμβάνει ὁ ἀδελφός της Βάρδας μετὰ τοῦ υἱοῦ της Μιχαὴλ Γ'. Ὁ Βάρδας ἀνελθὼν εἰς τὰ ἀξιώματα τοῦ Μαγίστρου, Κουροπαλάτου καὶ Καίσαρος διευθύνει τὸ Βυζάντιον ὡς ἐπίτροπος τοῦ Βασιλέως [2]. Ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν τῆς Θεοδώρας καὶ τοῦ Βάρδα Πετρωνᾶς, στρατηγὸς τοῦ θέματος Θρακησίων καὶ δομέστιχος τῶν σχολῶν, ἀσχολεῖται μὲ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἐπειδὴ ὁ Βάρδας εἶνε ἀπησχολημένος μὲ τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους [3]. Χαρακτηριστικὴ περὶ τοῦ ὅτι τὰ πάντα εὑρίσκοντο εἰς χεῖρας τοῦ Βάρδα καὶ ὁ βασιλεὺς Μιχαὴλ Γ'. δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὴν διοίκησιν εἶνε καὶ διήγησις Ἄραβος συγγραφέως, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ ὁμοεθνοῦς του ἀπεσταλμένου εἰς τὴν Βυζαντινὴν αὐλὴν διὰ τὴν ἀνταλλαγὴν αἰχμαλώτων. Οὗτος παρουσιασθεὶς ἐνώπιον τοῦ Μιχαήλ, διηγεῖται, ὅτι ὁ βασιλεὺς οὐδὲν εἶπεν κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν συζητήσεων καὶ τὰς ἀπαντήσεις ἀντ' αὐτοῦ ἔδιδεν ὁ θεῖος του Βάρδας· ὁ βασιλεὺς ἐκίνει μόνον τὴν κεφαλήν, κατανεύων εἰς ὅσα οὗτος ἔλεγεν. Ὁ Ἄραψ ἀπεσταλμένος ἠναγκάσθη νὰ ἐρωτήσῃ, ἐὰν τὰ ὅσα λέγει ὁ Βάρδας τυγχάνουν τῆς ἐγκρίσεως τοῦ βασιλέως [4].

Ὁ Πετρωνᾶς τὸ θέρος τοῦ 856 ἀναλαμβάνει ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Ἀράβων καὶ τοῦ συνεργάτου των Καρβέα. Προχωρεῖ μέχρι Σαμοσάτων καὶ τῆς Ἀμίδης, ὅπου εἶχεν ἐπιτυχίας καὶ κατόπιν στρέφεται πρὸς ΒΔ εἰς τὴν Τεφρικήν, τὴν πρωτεύουσαν τοῦ Καρβέα. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Τεφρικῆς κατέστρεψαν πολλὰ χωρία καὶ συνέλαβον 10.000 αἰχμαλώτων. Ἡ ἐκστρατεία αὕτη ἔγινε μετὰ τὴν ἀποχώρησιν τοῦ Ἀλῆ ἀπὸ τὰς θερινὰς ἐπιχειρήσεις του κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ὁμὰρ καὶ ὁ Καρβέας τοὺς κατεδίωξαν, ὅταν ἐτελείωσαν τὴν καταστρεπτικὴν ἐπιχείρησιν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Τεφρικῆς, ἀλλὰ δὲν τοὺς συνήντησαν [5].

1. Συνέχ. Θεοφ. P 103. Κεδρ. P 542. 2. Ἀμάντ. A σ. 437. Basiliev IBA σ. 338.
3. Συνέχ. Θεοφ. P 103. Κεδρην. P 542. 4. Vasiliev BA σ. 188 Append. 58.
5. ἐνθ' ἀνωτ. σ. 233 καὶ Bury ERE σ. 79.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχεῖς ἐπιχειρήσεις τοῦ Πετρωνᾶ ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον κατ' αὐτῶν ὁ Μιχαὴλ Γ'. καὶ ὁ Βάρδας. Οὗτοι μὲ ἰσχυρὸν στρατὸν τὸ 859 εἰσέβαλον εἰς τὰς κατεχομένας ὑπὸ τῶν Ἀράβων χώρας καὶ κατ' ἀρχὰς εἶχον ἐπιτυχίας. Ἐπροχώρησαν μέχρι Σαμοσάτων καὶ ἐπολιόρκησαν τὴν πόλιν. Κατὰ τὴν τρίτην ἡμέραν τῆς πολιορκίας, ἡ ὁποία ἦτο Κυριακή, οἱ πολιορκηταὶ ἠθέλησαν νὰ τελέσουν τὴν θείαν λειτουργίαν εἰς τὸ ὕπαιθρον καὶ νὰ μεταλάβουν τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Δὲν ἔλαβον ὅμως τὰς καταλλήλους προφυλάξεις, εἴτε διότι δὲν ἔδιδον πολλὴν σημασίαν εἰς τὴν δύναμιν τῶν πολιορκουμένων, εἴτε διότι ἐπίστευον ὅτι οἱ ἐχθροὶ δὲν θὰ ἐπετίθεντο ἐναντίον των κατὰ τὴν ὥραν τῆς λειτουργίας. Ὅμως οὗτοι νομίσαντες, ὅτι αὐτὴ ἦτο ἡ κατάλληλος στιγμὴ πρὸς ἐπίθεσιν, ἐξελθόντες τῆς πόλεως ἐπετέθησαν κατ' αὐτῶν καὶ οἱ Βυζαντινοί, εὑρεθέντες πρὸ τοῦ αἰφνιδιασμοῦ, ἐτράπησαν εἰς ἄτακτον φυγήν. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ ἀναβὰς εἰς τὸν ἵππον του μόλις ἐσώθη διὰ τῆς φυγῆς καὶ οἱ στρατιῶται του ἐγκατέλειψαν ὁλόκληρον τὸ στρατόπεδον εἰς τὴν διάθεσιν τῶν ἐχθρῶν [1]. Εἰς τὴν ἔξοδον ταύτην παρουσιάζεται καὶ ὁ Καρβέας, ὁ ὁποῖος ἔδειξε θάρρος καὶ γενναιότητα καὶ ἠχμαλώτισεν, ἐκτὸς πολλῶν στρατιωτῶν, καὶ περὶ τοὺς ἑκατὸν ἀνωτέρους καὶ κατωτέρους ἀξιωματικούς. Μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων ἀξιωματικῶν, οἱ ὁποῖοι συνελήφθησαν ὑπὸ τοῦ Καρβέα ἀναφέρονται ὁ Ἀβεσαλὼμ καὶ ὁ Σηών. Οὗτοι ἐρρίφθησαν εἰς τὴν φυλακὴν ὑπ' αὐτοῦ μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου καὶ ἀποστείλαντες εἰς τοὺς συγγενεῖς των ἐν Βυζαντίῳ, ἔλαβον πολλὰ χρήματα, τὰ ὁποῖα ἔδωσαν εἰς τὸν Καρβέαν ὡς λύτρα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσίν των. Οὗτος λαβὼν τὰ χρήματα εἰς χεῖρας, ἐκάλεσε τὸν Σηὼν καὶ ἠρώτησεν αὐτὸν «εἰ πρὸς ἀφροδίσια ἔχοι ἐρωτικῶς καὶ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα κίνησιν ἔχοι τὴν ἐμπαθῆ». Ὁ Σηὼν ἠρνήθη τὰς προτάσεις του καὶ δὲν ἠθέλησε νὰ ὑποσιῇ τοιοῦτον ἐξευτελισμόν. Ὁ Καρβέας ἠρώτησε τότε τὸν Ἀβεσαλὼμ τὰ ἴδια καὶ ἐκεῖνος, εἴτε ἐπειδὴ ἐγνώριζεν τὴν κακίαν τοῦ Καρβέα, «εἴτε καὶ ἄλλως ἀληθῶς τοῦτο πάσχειν καὶ κίνησιν ὑπομένειν εἰπὼν» ἀπελύθη ὑπὸ τοῦ Καρβέα. Εἰς τὸν Σηὼν ὅμως τὸν ἀρνηθέντα εἶπεν «οὐ βούλεταί σε τὸ θεῖον λυθῆναι δὴ τῆς φρουρᾶς» καὶ ἐπιστρέψας τὰ χρήματα τὰ ὁποῖα παρ' αὐτοῦ εἶχε λάβει, τὸν ἐνέκλεισε πάλιν εἰς τὴν φυλακήν, ὅπου καὶ ἀπέθανε [2].

Μετὰ πάροδον δύο ἐτῶν ὁ Μιχαὴλ στρατολογήσας Μακεδόνας καὶ Θρᾷκας διὰ τὴν ἐπιχείρησίν του, ἐξεκίνησεν διὰ νὰ εἰσβάλῃ πάλιν εἰς τὰς χώρας τῶν Ἀράβων. Πρὶν ὅμως φθάσῃ εἰς τὰ σύνορα ἠναγκάσθη νὰ ἐπιστρέψῃ, διότι οἱ Ρῶσσοι εἶχον ἐπιτεθῆ κατὰ τῆς Κων)πόλεως. 861 [3].

Μετὰ τὴν ἥτταν τῶν Ρώσσων καὶ τὴν καταστροφὴν τοῦ στόλου των ὁ Μιχαὴλ ἐξεκίνησεν ἐκ νέου ἐναντίον τοῦ Ὁμάρ, Ἐμίρη τῆς Μελιτηνῆς. Ἐ-

1. Συνέχ. Θεοφ. P 109. 110, Bury ERE σ. 79. 2. Συνέχ. Θεοφ. P 110.
3. Vasiliev IBA σ. 346.

βάδισεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ πρὸς τὸν Ἄνω Εὐφράτην διὰ Ἀγκύρας καὶ Σεβαστείας. Διῆλθε διὰ τῆς Γκαζιούρα καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς τὴν πεδιάδα Δάσιμον (σημ. Τοκὰτ) εἰς τὸ λειβάδιον Κελλάριον, ὅπου καὶ ἀνέμενε τὸν Ἐμίρην, ἐρχόμενον ἐκ Σεβαστείας. Ὅτε οὗτος ἦλθεν, συνήφθη μάχη παρὰ τὸ Χωνάριον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ στρατὸς τοῦ Μιχαὴλ ἡττήθη κατὰ κράτος καὶ κατέφυγεν εἰς λόφον ἀπόκρημνον, ὅπου ἐπολιορκήθη ἐπ' ὀλίγας ὥρας ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὁμάρ. Ἡ πολιορκία ὅμως ἐλύθη, διότι δὲν ὑπῆρχε τροφὴ εἰς τὴν περιοχὴν διὰ τὰ ζῶα τοῦ στρατοῦ. Ὁ βασιλεὺς ἀλλάξας τὰ βασιλικὰ αὐτοῦ ἐνδύματα, διὰ νὰ μὴ ἀναγνωρίζεται, ἐσώθη φεύγων ἔφιππος. Ὁ Ὁμὰρ ἄνευ ἀντιπερισπασμοῦ πλέον ἐβάδισε μέχρι τῆς Σινώπης [1].

Μετὰ διετίαν ὁ Ὁμὰρ ἐμφανίζεται πάλιν καὶ ἄνευ ἀντιστάσεως προχωρεῖ καταστρέφων καὶ αἰχμαλωτίζων τοὺς κατοίκους «τῇ τοῦ κωλύοντος ἐρημίᾳ» [2]. Ἔφθασεν οὕτω μέχρι τῆς Ἀμισοῦ (Σαμψοῦντος) ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καταστρέψας καὶ ἐρημώσας τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιακῶν. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀμισοῦ, θυμωθεὶς κατὰ τῆς θαλάσσης, ἡ ὁποία παρεκώλυεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς περαιτέρω πορείας, διέταξε νὰ τὴν μαστιγώσουν, ὅπως ἄλλοτε καὶ ὁ Ξέρξης, δι' ἄλλον λόγον ὅμως. Ὁ Ὁμὰρ ἀπεμακρύνθη πολὺ ἀπὸ τὰς βάσεις του καὶ τοῦτο ἔδωσε καιρὸν καὶ ἐλευθερίαν εἰς τὸν Μιχαὴλ νὰ συνάξῃ στρατόν ἐκ νέου καὶ νὰ προσπαθήσῃ νὰ συναντήσῃ τὸν ἐπικίνδυνον Ἐμίρην. Τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ διὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ἀνέθεσεν εἰς τὸν θεῖον του Πετρωνᾶν ἐκ νέου. Οὗτος μὲ στρατὸν ἐκ δέκα θεμάτων ἐπροχώρησεν εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἅλυος ποταμοῦ καὶ τῆς λίμνης Τάττα. Ὁ Ὁμὰρ εὑρισκόμενος εἰς τὴν Ἀμισόν, ἐπληροφορήθη περὶ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Πετρωνᾶ καὶ ἔφυγε τὸν Αὔγουστον ἀπὸ τὴν Ἀμισὸν διὰ νὰ τὸν ἀντιμετωπίσῃ, ἐβάδισε δὲ παρὰ τὸν Ἅλυν πρὸς τὸ Τύανα καὶ Ποδανδόν. Ὅταν ὁ Ὁμὰρ ἐπέρασε τὴν Ἄγκυραν, ὁ Πετρωνᾶς διὰ καταλλήλων κινήσεων τῶν στρατευμάτων του ἐκύκλωσε τοῦτον εἰς τόπον λεγόμενον Πόσοντα, ὅπου ἔρρεεν ὁ ποταμὸς Λαλακάων ἀπὸ Β. πρὸς Ν. διὰ μέσου λειβαδίου ὀνομαζομένου Γῦριν [3]. Ὁ Ὁμὰρ ἀπεφάσισε νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τοῦ Πετρωνᾶ, τὰ στρατεύματα τοῦ ὁποίου ἀπέκρουσαν τὴν ἐπίθεσίν του, ἐνῶ ὁ ἄλλος στρατὸς τοῦ Πετρωνᾶ ἐπετέθη κατ' αὐτοῦ καὶ οὕτω οἱ Ἄραβες ἐνικήθησαν κατὰ κράτος. Ὁ ἴδιος ὁ Ἐμίρης Ὁμὰρ ἐφονεύθη καὶ ὁ υἱός του συνελήφθη αἰχμάλωτος. Ὁ Καρβέας εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐφονεύθη εἰς τὴν μάχην ταύτην, (3 Σεπτεμβρίου 863) διότι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ἀκούομεν περὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ. Ὁ Πετρωνᾶς ἐτέλεσε θρίαμβον εἰς τὴν Κων)πολιν διὰ τὴν μεγάλην νίκην κατὰ τοῦ Ἐμίρη καὶ τοῦ Καρβέα καὶ οἱ βυζαντινοὶ ἀνενόχλητοι προωθήθησαν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Μεσοποταμίας πρὸς ἀνατολάς. Ἔκτοτε οἱ Ἄραβες δὲν

1. Συνέχ. Θεοφ. P 111, Bury ERE σ. 281 κ.ἑ. 2. Συνέχ. Θεοφ, P 111.
3. Συνέχ. Θεοφ. P 111, Bury ERE σ. 283 κ. ἑ. Vasiliev BA σ. 253.

ἠδυνήθησαν νὰ ἀναλάβουν μεγάλας ἐκστρατείας ὡς αὐτὴν τοῦ Ὁμὰρ καὶ νὰ φθάσουν μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου.

Εἰς ὅλας αὐτὰς τὰς ἐπιχειρήσεις καὶ τοὺς πολέμους εἶχον συμμάχους καὶ βοηθοὺς τοὺς Παυλικιανοὺς τοῦ Καρβέα. Ἐντύπωσιν ἔκαμε εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἡ πολεμικότης καὶ ἡ στρατιωτικὴ δύναμις τοῦ Καρβέα. Ἀπήχησιν αὐτῆς εὑρίσκομεν καὶ εἰς διήγησιν τοῦ Maçoudi, Ἄραβος συγγραφέως. Κατ' αὐτὸν εἰς Ἕλλην, γενόμενος Μουσουλμᾶνος καὶ συνεργαζόμενος μετὰ τῶν Ἀράβων, διηγήθη ὅτι εἰς μίαν ἐκκλησίαν τῆς Κων)πόλεως οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον τὰς εἰκόνας δέκα προσωπικοτήτων, περιφήμων μεταξὺ τῶν Χριστιανῶν διὰ τὴν ἐνεργητικότητα καὶ τὸ θάρρος των, ὡς καὶ Ἀράβων περιφήμων διὰ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴν στρατηγικήν των δεινότητα. Οὗτοι ἦσαν ὁ Μωαβιά, ὁ Βατάλ, ὁ Ὁμάρ, ὁ Ἀλῆς, ὁ Ἀρίλ, ὁ Ἀχμέτ, ὁ Καρβέας, ὁ Παυλικιανός, ὁ Χαρὶς (Χρυσόχειρ)[1] ὁ εὐνοῦχος Γιαζμάν, ἔφιππος, περιβαλλόμενος ὑπὸ τῶν πολεμιστῶν του καὶ ὁ Ἀμποὺν ἐλ-Κασέμ[2]. Ἡ περίεργος αὕτη εἴδησις περὶ ὑπάρξεως τῶν εἰκόνων τούτων ἐξηγεῖται κατὰ τὸν Runcinan[3] ἐκ τῆς προλήψεως τῶν Βυζαντινῶν περὶ εἰκόνος στοιχείου. Ὅταν ἡ εἰκὼν-στοιχεῖον καταστραφῇ, τότε καὶ ὁ εἰκονιζόμενος θὰ φονευθῇ ἢ θὰ ἀποθάνῃ. Σημειωτέον ὅτι ὁ Runciman ὁμιλεῖ περὶ ἀγάλματος, ἐνῶ εἰς τὴν γαλλικὴν μετάφρασιν τοῦ Maçoudi γίνεται λόγος περὶ εἰκόνος (image). Ἡ ἥττα τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Παυλικιανῶν καὶ ὁ θάνατος τοῦ Καρβέα δὲν ἐσταμάτησαν τὴν ὁρμὴν καὶ πολεμικότητα τῶν δευτέρων, ἡ ὁποία κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Βασιλείου Α'. φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον.

§ 4. *Ὁ στρατιωτικὸς ἡγέτης τῶν Παυλικιανῶν Χρυσόχειρ καὶ ἡ μεγίστη ἀκμὴ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως αὐτῶν.*

Κατὰ τὸ 866 ὁ «παρακοιμώμενος» Βασίλειος ἐδολοφόνησε τὸν Καίσαρα Βάρδαν καὶ υἱοθετηθεὶς παρὰ τοῦ Μιχαὴλ ἀνεκηρύχθη παρ' αὐτοῦ συναυτοκράτωρ. Ὁ Βασίλειος ὅμως δὲν ἠρκέσθη εἰς τοῦτο καὶ τὸν Σεπτέμβριον δολοφονήσας καὶ τὸν Μιχαήλ, ἔμεινε μόνος κύριος τοῦ Κράτους. Πολλὰς συζητήσεις προεκάλεσεν ἡ καταγωγὴ τοῦ Βασιλείου· λέγεται ὅτι ἦτο Ἀρμενο-σλαβικῆς καταγωγῆς[4] καὶ ἄλλοι ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ Ἀρμενικὴ καταγωγὴ τοῦ Βασιλείου δὲν ἀπεδείχθη[5].

Γεννηθεὶς εἰς τὴν Χαριούπολιν καὶ ἐλθὼν εἰς Κων)πολιν πρὸς ἐξεύρεσιν ἐργασίας, εἰσῆλθεν εἰς τὰ ἀνάκτορα, ὡς ἱπποκόμος κατ' ἀρχάς, διὰ νὰ

---

1. Χαρὶς ἀνεγνώσθη Χρυσόχειρ παρὰ τοῦ ἐκδότου καὶ μεταφραστοῦ τοῦ Le livre d'Advertis. σ. 248 ὑποσ. 3.

2. Maçoudi, PO σ. 74 κ. ἑ.

3. Runciman MM σ. 41 ὑποσ. 3 πρβλ. ἑτέρας διηγήσεις περὶ «στοιχείου» Συνέχ. Θεοφ. 155. 379, 411.

4. Vasiliev IBA σ. 374. 5. Ἀμάντ. Β σ. 24.

φθάσῃ ἐντὸς 11 ἐτῶν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον (867—886). Ὁ Βασίλειος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς αὐτοκρατορίας του ἠγωνίσθη κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, καὶ ἐκαλλιέργησεν εἰρηνικὰς σχέσεις μετὰ τοῦ Βόριδος τοῦ βασιλέως τῶν Βουλγάρων, διὰ νὰ ἠμπορῇ εὐκολώτερον νὰ πολεμήσῃ κατὰ τῶν Ἀράβων. Οἱ πόλεμοι οὗτοι κατὰ τῶν Ἀράβων εἰς τὴν Ἀνατολὴν διήρκεσαν ἐπὶ μίαν δεκαετίαν περίπου καὶ ὁ Βασίλειος ἐξεστράτευσε δὶς αὐτοπροσώπως. Μετὰ τῶν Ἀράβων ἔχει ν' ἀντιμετωπίσῃ ὁ Βασίλειος καὶ τοὺς Παυλικιανούς, τοὺς ὁποίους τώρα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καρβέα ὁδηγεῖ ὁ Χρυσόχειρ ἢ Χρυσοχέρης [1].

Ὁ Ἰωάννης Χρυσόχειρ κατήγετο ἐκ καλῆς οἰκογενείας καὶ παρέμεινεν ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἦτο ἀνεψιὸς τοῦ Καρβέα καί, παρὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο, ἔγινε σπαθάριος καὶ ἐγνωρίζετο μὲ ὑψηλὰ πρόσωπα ἐν Κων)πόλει, μεταξὺ ἄλλων καὶ μετὰ τοῦ Φωτίου, τοῦ ὁποίου ὑπάρχουν πρὸς αὐτὸν τρεῖς ἐπιστολαί. Ὁ Φώτιος ἔγραψε τὰς ἐπιστολὰς ταύτας πρὸς τὸν Χρυσόχειρα κατὰ τὸ διάστημα τῆς πρώτης πατριαρχείας του (858—867), πάντως πρὸ τοῦ 863, ἔτους τοῦ θανάτου τοῦ Καρβέα. Μία ἐξ αὐτῶν ἀπευθύνεται «Ἰωάννῃ Σπαθαρίῳ τῷ Χρυσοχέρῃ» [2] καὶ αἱ δύο ἄλλαι «Ἰωάννῃ σπαθαρίῳ» [3]

Ἐκ τῆς πρώτης ἐκ τούτων, ὁ Φώτιος, φαίνεται, ὅτι ἔγραψε καὶ ἄλλην ἐπιστολήν, εἰς τὴν ὁποίαν δι' ἐπιχειρημάτων ἐκ τῆς Γραφῆς προσεπάθησε νὰ στηρίξῃ τὸν κλονιζόμενον Χρυσόχειρα. Ὁ Χρυσόχειρ ἐθαύμασε τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Φωτίου καὶ ὁ συγγραφεὺς παρατηρεῖ, ὅτι ἔγραψε ταῦτα, ὄχι διὰ νὰ προκαλέσῃ τὸν θαυμασμὸν τοῦ Χρυσόχειρος, ἀλλὰ διὰ νὰ στηρίξῃ αὐτόν. Ὁ Χρυσόχειρ ἐστηρίχθη καὶ ἐκ τῆς μελέτης θαυμάτων ἁγίων, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁ Φώτιος ἀποδέχεται. Εἰς τὴν δευτέραν τονίζει πρὸς αὐτόν, ὅτι πρέπει νὰ συμπεριφέρεται κατὰ τρόπον μὴ δίδοντα ὑπονοίας, ὄχι διὰ νὰ μὴ δικασθῇ, ἀλλὰ καὶ οὔτε ὑπόδικος νὰ θεωρηθῇ.

Ὁ Χρυσόχειρ, ὅμως, ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Φώτιος ἔγραψε τὴν πρώτην ἐπιστολήν, φαίνεται, ὅτι εἶχε γίνει Παυλικιανὸς καὶ ὑπεκρίνετο, διὰ νὰ δύναται νὰ ζῇ εἰς τὴν Κων)πολιν, ἴσως κατασκοπεύων ἐκεῖ ὑπὲρ τοῦ θείου του Καρβέα [4]. Τοῦτο κατενόησεν, ἀργὰ ὅμως, ὁ Φώτιος καὶ εἰς τὴν τελευταίαν ἐπιστολὴν τὸ γράφει εἰς τὸν Χρυσόχειρα. Πῶς ὅμως παρεδόθη ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ πρὸς τὸν Χρυσόχειρα, ὁ ὁποῖος φαίνεται πλέον ἐξ αὐτῆς, ὅτι εἶχε φύγει πλησίον τοῦ Καρβέα, εἶνε ἄγνωστον. Ὁ Φώτιος γράφει πρὸς αὐτὸν ὅτι δὲν τὸν ἐλύπησε διὰ τὴν ἀπάτην, διότι ἀπὸ πολλοὺς ἔκρυπτε τὸν ὄφιν ὑπὸ μορφὴν ἀνθρώπου, τὸν ἐλύπησεν ὅμως τὸ ὅτι ἐφάνη κακὸς καὶ ἐχθρὸς τῶν φίλων, καιροσκόπος καὶ ἀπατεών, προδότης, ἀνταποδίδων διὰ κακῶν τὰς εὐεργεσίας.

---

1. Φ 84. 2. Mig. PG 102 ἐπιστ. Θ. 933.
3. αὐτόθ. ἐπιστ. ΙΘ, 941 ἐπιστ. ΚΣΤ, 945. 4. Sathas, Leg σ. LXXXV.

Ὁ Χρυσόχειρ μετὰ τὴν προδοτικὴν φυγήν του, κατέφυγε πλησίον τοῦ θείου του Καρβέα, τοῦ ὁποίου ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα. Οὕτω δὲ ἀνεψιὸς καὶ γαμβρὸς αὐτοῦ γενόμενος καὶ ἔχων στρατιωτικὴν πεῖραν ἐκ τῆς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὸ Βυζάντιον τὸν διαδέχεται εἰς τὴν ἀρχηγίαν τῶν Παυλικιανῶν μετὰ τὸν θάνατόν του.

Ἐνῶ τὸ Βυζάντιον διήρχετο μεταβατικὴν περίοδον λόγῳ τῆς ἀναλήψεως τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, ὁ Χρυσόχειρ εὗρεν εὐκαιρίαν καὶ ἐπεξέτεινε τὰς ἐπιχειρήσεις του εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν. Οὕτω περὶ τὸ 867 ἢ 868 ἐνεφανίσθη εἰς τὴν Νικομήδειαν καὶ Νίκαιαν λεηλατῶν καὶ καταστρέφων καὶ ἀπ' ἐκεῖ εἰσήλασεν εἰς τὸ θέμα τῶν Θρακησίων καὶ ἔφθασε εἰς τὴν Ἰωνίαν μέχρι τῆς Ἐφέσου. Εἰς τὴν Ἔφεσον, δεικνύοντες οἱ Παυλικιανοὶ τὴν περιφρόνησίν των πρὸς τὰς ἐκκλησίας εἰσῆλθον εἰς τὴν μεγάλην Βασιλικὴν τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου καὶ ἐσταύλισαν ἐντὸς αὐτῆς τὰ ἄλογά των, τοποθετήσαντες ἐντὸς αὐτῆς καὶ τὰς ἄλλας ἀποσκευάς των [1]. Ὁ Βασίλειος δὲν ἦτο ἀκόμη ἕτοιμος, διὰ νὰ ἀναλάβῃ δρᾶσιν κατ' αὐτῶν καὶ διὰ τοῦτο προσεπάθησε νὰ ἔλθῃ εἰς συνεννοήσεις μετὰ τοῦ Χρυσόχειρος διὰ νὰ σταματήσῃ τοὺς ληστρικοὺς πολέμους του. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἤτοι τὸ 869 συμπίπτει καὶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Π. Σικελιώτου εἰς τὴν Τεφρικήν.

Ὁ Βασίλειος διὰ τῶν ἀπεσταλμένων του ἔγραψεν ζητῶν ἀπὸ τὸν Χρυσόχειρα νὰ συνάψουν εἰρήνην, νὰ ἀρκεσθῇ εἰς ὅσα κατέχει καὶ νὰ λάβῃ παρὰ τοῦ Βασιλείου ἐπιπροσθέτως χρυσόν, ἄργυρον καὶ πολυτελῆ ἐνδύματα, ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ παύσῃ αἰχμαλωτίζων καὶ φονεύων Χριστιανούς. Ὡς εἴδομεν ὁ Π. Σικελιώτης ἐπέτυχεν εἰς τὴν ἀποστολὴν τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν αἰχμαλώτων [2]. Ἀπέτυχον ὅμως αἱ διαπραγματεύσεις πρὸς εἰρήνευσιν, διότι ὁ Χρυσόχειρ, ἔχων μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰς δυνάμεις του, διετύπωσεν ὑπερφιάλους ἀξιώσεις πρὸς τὸν αὐτοκράτορα, γράψας πρὸς ἀπάντησιν «εἴπερ ἐθέλοις, ὦ βασιλεῦ, μεθ' ἡμῶν εἰρήνην ἐπιτελέσαι, ἀπόστηθι τῆς κατ' ἀνατολὴν ἐξουσίας σου, τῆς δὲ πρὸς δύσιν ἀντέχου καὶ εἰρηνεύσομεν μετὰ σοῦ· εἰ δὲ μὴ σπεύσομεν ὅλως ἵνα σε καὶ τῆς βασιλείας ἐξοστρακίσομεν». Ὁ Βασίλειος κατενόησεν ὅτι ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας δὲν ὑπῆρχε πεδίον συνεννοήσεως μετὰ τοῦ Χρυσόχειρος καὶ ἀπεφάσισε νὰ λύσῃ τὸ ζήτημα διὰ τοῦ πολέμου. Ἡ πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Βασιλείου κατὰ τῆς Τεφρικῆς τὸ 871 ἀπέτυχεν οἰκτρῶς. Αἱ πληροφορίαι, τὰς ὁποίας δίδουν οἱ ἱστορικοὶ περὶ αὐτῆς

---

1. Γ. Γενέσ. σ. 121.

2. Ὁ Π. Σικελιώτης ὁμιλῶν μόνον περὶ διαπραγματεύσεων διὰ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν αἰχμαλώτων οὐδὲν περὶ συνομιλιῶν πρὸς εἰρήνευσιν ἀναφέρει. Ἐλέχθη (Bzeir. 43)1950 σ. 14 ὑποσ. 1) ὅτι ὁ ἴδιος ἦτο ἐπιφορτισμένος καὶ μὲ τὴν ἀποστολὴν περὶ εἰρήνης, ἀλλ' ἀποτυχὼν σιωπᾷ. Δὲν νομίζομεν ὅτι ὑπῆρχε λόγος νὰ σιωπήσῃ διὰ τὴν ἀποτυχίαν του· μᾶλλον θ' ἀνέφερε τοῦτο ὡς ἓν ἐπὶ πλέον ἐπιχείρημα κατὰ τοῦ Χρυσόχειρος.

εἶνε ἐλάχιστοι· λέγουν μόνον ὅτι ἐπολλάκις ἐπολέμησεν μετὰ τῶν Ἀγαρηνῶν καὶ Παυλικιανῶν, βεβαίως, καὶ ἡττήθη, ἀπωλέσας πολλοὺς τῶν στρατιωτῶν του. Εἰς μίαν τῶν συμπλοκῶν καὶ ὁ ἴδιος ἐκινδύνευσε καὶ τὸν ἔσωσεν ὁ Θεοφύλακτος ὁ Ἀβάστακτος, πατὴρ τοῦ μετὰ ταῦτα αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ [1]. Ἡ δευτέρα ἐκστρατεία ἔγινε τὸ ἑπόμενον ἔτος (872) καὶ περὶ αὐτῆς ἔχομεν λεπτομερεῖς πληροφορίας. Ὁ Βασίλειος ἐβάδισεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Δορυλαίου—Σεβαστείας. Ὁ Χρυσόχειρ κατανοήσας, ὅτι τώρα ὁ ἀντίπαλος εἶνε ἰσχυρός, δὲν ἔδωσεν μάχην, ἀλλὰ ὑποχωρήσας ἐνεκλείσθη εἰς τὴν Τεφρικήν, καταστρέφων καὶ λεηλατῶν τὴν πέριξ χώραν. Ὁ Βασίλειος ἤλπιζεν ὅτι διὰ πολιορκίας θὰ δυνηθῇ νὰ καταλάβῃ τὴν Τεφρικήν. Εἶδεν ὅμως ὅτι ἦτο ἰσχυρῶς ὠχυρωμένη καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ καταληφθῇ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲν ἠδύνατο νὰ παρατείνῃ τὴν πολιορκίαν, διότι ἡ πέριξ χώρα εἶχε καταστραφῆ καὶ δὲν ὑπῆρχον τρόφιμα. Ἔλυσεν οὕτω τὴν πολιορκίαν καὶ ἐπετέθη ἐναντίον μικροτέρων φρουρίων πλησίον τῆς Τεφρικῆς κατὰ τῆς Ἀβάρα, Σπάθης καὶ Κοπτοῦ καὶ ἄλλων μὴ ἀναφερομένων ὀνομαστικῶς καὶ ἐκυρίευσεν αὐτά. Ἐνῶ ἡ περὶ τὴν Τεφρικὴν χώρα κατεστρέφετο, ἡ γειτονικὴ πόλις Ταύρας ἢ Τάραντα ἀνήκουσα εἰς τοὺς Ἄραβας, οἱ ὁποῖοι συνειργάζοντο συνεχῶς μετὰ τῶν Παυλικιανῶν, «ὁμαιχμίαν ἔχουσα καὶ κοινοπραγίαν μετὰ τῆς Τεφρικῆς» [2] φοβηθεῖσα, ἐζήτησεν εἰρήνην καὶ ἐτέθη ὑπὸ τὸν Βασίλειον. Ἡ πόλις Τάραντα ταὐτίζεται μετὰ τῆς σημερινῆς Ντερέντε, κειμένης ἐπὶ τῆς μεγάλης ὁδοῦ Εὐφράτου—Μελιτηνῆς—Ντερέντε—Γκουρὸυν—Ἀζίζιε (Ἀριαράθεια) [3]. Ὁμοίως καὶ ὁ Κουρτέριος ἢ Κουρτίκιος, Ἀρμένιος Παυλικιανός, κατέχων τὸ φρούριον τῆς πόλεως Λοκάνα (ἴσως τὸ σημερινὸν Γκουρὸυν) [4] ὑπετάγη ἑκουσίως εἰς τὸν Βασίλειον. Ὁ Κουρτέριος οὗτος, κατέχων τὴν Λοκάναν εἰς τὰς ἐσχατιὰς τῆς αὐτοκρατορίας, προέβαινεν εἰς ληστρικὰς ἐπιδρομὰς κατὰ τῶν χωρῶν αὐτῆς.

Ὁ Βασίλειος ἀπέβλεπεν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Μελιτηνῆς, τῆς σημαντικῆς ταύτης πόλεως, κατεχομένης ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν εἰς τὰ Δ. τοῦ Εὐφράτου. Ἦτο τώρα κατάλληλος εὐκαιρία, διότι οἱ Ἄραβες, ἀπησχολημένοι μὲ τὰς ἐσωτερικὰς ἔριδας τῶν Ἀβασσιδῶν καὶ τὰς ἐπαναστάσεις εἰς τὴν Βαγδάτην, δὲν ἠδύναντο ν' ἀποστείλουν βοήθειαν. Ἡ κατάληψις τῆς Μελιτηνῆς θὰ παρέλυε καὶ τὴν δύναμιν τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι συνειργάζοντο μετὰ τῶν Ἀράβων. Ὁ Βασίλειος ἐπλησίασεν εἰς τὴν Μελιτηνήν, ἀλλ' εἶδε ὅτι ἦτο ἰσχυρῶς ὠχυρωμένη καὶ διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ καταλάβῃ πρῶτον πόλεις κειμένας ὄπισθεν αὐτῆς, διὰ νὰ μὴ ἀποστείλουν βοήθειαν, ὅταν θὰ ἤρχιζε τὴν πολιορκίαν. Ἐστρατοπέδευσε μὲ τὸ κύριον σῶμα τοῦ στρατοῦ μεταξὺ τῶν ποταμῶν Καρακὶς καὶ Ζαρνοὺχ ἢ Ἀζαρνοὺχ [5] καὶ ἔστειλε στρατιωτικὰ ἀπο-

1. Συνέχ. Θεοφ. 544. Λ. Γραμ. 471. Συνέχ. Θεοφ. 455. CR, σ. 137.
2. Κεδρην. 570. Hon. OBR σ. 55. 3. CR σ. 137, Otter σ. 307.
4. CR. 137. 5. Κεδρην. 570.

σπάσματα κατὰ τῆς Ζαπέτρας, εὑρισκομένης πλησίον τῆς ὁδοῦ Σαμοσάτων—Μελιτηνῆς ἐπὶ θέσεως ὀνομαζομένης σήμερον Βιρανσεχέρ [1]. Ὁ στρατός, διελθὼν τὰ στενά, ἐπετέθη αἰφνιδίως κατὰ τῆς πόλεως καὶ κατέλαβεν αὐτήν. Προέβησαν εἰς σφαγὴν ἐντὸς τῆς πόλεως, συνέλαβον πολλοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἠλευθέρωσαν καὶ πολλοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐκρατοῦντο αἰχμάλωτοι ἐντὸς τῆς πόλεως. Ὁ ἴδιος στρατὸς κατέλαβε καὶ τὰ Σαμόσατα καὶ διαπεραιωθεὶς διὰ τοῦ Εὐφράτου, προέβη εἰς λεηλασίας καὶ καταστροφὰς εἰς τὴν ἀντίπεραν χώραν, ἐπέστρεψε δὲ κατόπιν ἀβλαβὴς πλησίον τοῦ Βασιλείου, ὁ ὁποῖος εὑρίσκετο μὲ τὸ κύριον μέρος τοῦ στρατοῦ παρὰ τὸν Ζαρνούχ, ὡς εἴπομεν, εἰς τοποθεσίαν ὀνομαζομένην Κεραμίσιον [2]. Κατὰ τὸν Βίον Βασιλείου καὶ ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ διεπέρασε τὸν Εὐφράτην διὰ γεφύρας καὶ κατέλαβεν εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τὸ Ραψάκιον καὶ ἄλλα φρούρια [3]. Κατόπιν ἐβάδισε κατὰ τῆς Μελιτηνῆς. Ὅτε ἐπλησίασαν, οἱ Ἄραβες ἐξῆλθον τῶν τειχῶν τῆς πόλεως καὶ συνήφθη φονικὴ μάχη πρὸ τῶν τειχῶν αὐτῆς. Οἱ Ἄραβες ἐκλείσθησαν πάλιν ἐντὸς τῶν τειχῶν καὶ ὁ Βασίλειος ἔπρεπε νὰ πολιορκήσῃ τὴν πόλιν, διὰ νὰ τὴν κυριεύσῃ. Εἶδεν ὅμως ὅτι ἦτο καλῶς ὠχυρωμένη καὶ ἐπληροφορήθη, ὅτι ἐντὸς αὐτῆς ὑπῆρχον πολλοὶ στρατιῶται καὶ ἐπαρκῆ ἐφόδια καὶ θὰ ἐχρειάζετο συνεπῶς μακρὰ πολιορκία διὰ νὰ καταληφθῇ· διὰ τοῦτο ἀπεφάσισε νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν καὶ νὰ ἀποχωρήσῃ. Κατὰ τὴν ἐπιστροφήν του διῆλθε πάλιν διὰ τῆς χώρας, τῆς κατεχομένης ὑπὸ τῶν Παυλικιανῶν, καὶ κατέστρεψεν αὐτήν, καίων χωρία καὶ φθείρων πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο. Κατέλαβε τώρα καὶ κατέστρεψε τὸ Ἀργαοὺν [4] τὸ φρούριον Κουρτικίου, τοῦ Στεφάνου καὶ τὸ Ραχὰτ ἢ Ἀραράχ [5].

Μετὰ τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν ὁ Βασίλειος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κων)λιν, πιθανῶς, διὰ τῆς ὁδοῦ Σεβαστείας—Δορυλαίου καὶ ἐστέφθη ὡς νικητὴς παρὰ τοῦ πατριάρχου Ἰγνατίου. Διαπεραιωθεὶς εἰς τὴν Θράκην εἰς τὰ Ἥρια ἐτέλεσε λαμπρὸν θρίαμβον διὰ τοῦ Ἑβδόμου· ὁ λαὸς πάσης ἡλικίας καὶ τάξεως μετὰ στεφάνων καὶ ἀνθέων καὶ τῆς συγκλήτου ἐπὶ κεφαλῆς, ὑπεδέχθησαν αὐτὸν καὶ διὰ τῆς Χρυσῆς Πύλης κατηυθύνθη πρὸς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας [6].

---

1. CR σ. 138.

2. Ὁ Anderson λέγει ὅτι ἴσως τοῦτο τὸ Κεραμίσιον ἦτο ἡ χώρα περὶ τὸν ποταμὸν Καρακίς, CR σ. 139.

3. Συνέχ. Θεοφ. P. 166. Hon. OBR σ. 58.

4. Ἀργαοὺθ κατὰ Κεδρ. 571 Συνέχ. Θεοφ. 168.

5. Κεδρην. 571. Hon. OBR σ. 60.

6. Κων)νου Πορφυρογ. Ἔκθ. Βασιλείου Τάξ, Mig. PG 112, 941 Κεδρην. 571 Συνέχ. Θεοφ. P 168.

§ 5. ***Ἡ συντριβὴ τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως τῶν Παυλικιανῶν ἐπὶ Βασιλείου Α'. Μακεδόνος.***

Ὁ Βασίλειος διὰ τῆς ἐκστρατείας τοῦ 872 κατέστρεψε τὴν χώραν τῶν Παυλικιανῶν, κατέλαβε καὶ κατέστρεψεν ὀχυρὰ αὐτῆς, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ καταλάβῃ τὴν Τεφρικὴν καὶ νὰ δώσῃ καίριον πλῆγμα κατὰ τοῦ Χρυσόχειρος. Κατενόει τὸ δύσκολον τῆς καταστάσεως καθὼς καὶ τὸ δυσκαταγώνιστον τοῦ ἀντιπάλου καὶ κατέφυγεν εἰς προσευχάς, ἐξαιτούμενος τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ κατὰ τοῦ Χρυσόχειρος. Καθ' ἑκάστην μετέβαινεν εἰς τὸν ναὸν τῶν Ἀρχιστρατήγων Μιχαὴλ καὶ Γαβριήλ, τὸν ὁποῖον ὁ ἴδιος εἶχεν ἱδρύσει [1] καὶ ἐδέετο εἰς τὸν Θεὸν «ἐν συντριβῇ καρδίας καὶ στεναγμοῖς» [2] ἐπικαλούμενος τὴν μεσιτείαν τοῦ Ἀρχιστρατήγου Μιχαὴλ καὶ τοῦ προφήτου Ἠλία, νὰ μὴν ἀποθάνῃ πρὶν ἴδῃ τὸν θάνατον τοῦ Χρυσόχειρος καὶ ἀξιωθῇ νὰ ἐμπήξῃ τρία βέλη «τῇ μιαρᾷ κεφαλῇ» [3]. Τόση ἦτο ἡ λύπη τοῦ Βασιλείου καὶ ὁ πόνος του, διότι δὲν κατώρθωσε νὰ φέρῃ εἰς αἴσιον πέρας τὴν ἐπιχείρησιν αὐτοῦ κατὰ τοῦ Χρυσόχειρος, ὥστε ὁ πολεμιστὴς αὐτοκράτωρ παρεκάλει τὸν Θεὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν ἐχθρὸν τῆς αὐτοκρατορίας κατὰ τοιοῦτον σκληρὸν τρόπον. Τὸ ἑπόμενον ἔτος (873) ὁ Χρυσόχειρ ἐξῆλθεν εἰς νέαν λῃστρικὴν ἐπιδρομὴν κατὰ τῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀνασυντάξει τὸν στρατόν του καὶ ἀνέλαβε τὴν νέαν του ἐκστρατείαν μὲ πολυπληθῆ στρατὸν «βαρεῖ στρατῷ» [4] κατὰ τὸν Κεδρηνόν. Ἡ ἐπιχείρησίς του αὐτὴ εἶχε σκοπὸν τὴν λεηλασίαν πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν ὅσων οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον ἁρπάσει καθὼς καὶ τὴν καταστροφὴν τῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας πρὸς ἐκδίκησιν, δι' ὅσα ἡ χώρα του ἐκ τῆς ἐκστρατείας τοῦ Βασιλείου εἶχεν ὑποστεῖ. Ὁ Χρυσόχειρ κατὰ τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ἔφθασε μέχρις «Ἀγκύρας τῆς πόλεως καὶ αὐτῶν τῶν Κομμάτων» [5].

Ἀπήχησιν καὶ περιγραφὴν τῶν καταστρεπτικῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Χρυσόχειρος ὡς καὶ τῶν στενωτάτων σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς Ἄραβας εὑρίσκομεν καὶ εἰς τὸ ἔπος τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα. Κατ' αὐτὸ δηλ. ὁ Χρυσόχειρ ἦτο γαμβρὸς τοῦ Ἐμίρη τῆς Μελιτηνῆς Ἄμερ ἢ Ἄμβρου, νυμφευθεὶς τὴν θυγατέρα του Σταθίαν ἢ Πανθίαν. Λέγεται ὅτι τὸ φρούριον Σπάθη, τὸ κυριευθὲν ὑπὸ τοῦ Βασιλείου, ὠνομάσθη οὕτω πρὸς τιμὴν τῆς συζύγου τοῦ Χρυσόχειρος [6]. Τὸ ὄνομα Σπαθία ἢ Πανθία δὲν εἶνε Ἀραβικόν, ἀλλὰ καὶ προβληματικὸν πάλιν εἶνε πῶς ὁ Χρυσόχειρ, ὁ ὁποῖος ἦτο γαμβρὸς τοῦ Καρβέα ἐνυμφεύθη καὶ τὴν μωαμεθανήν. Γνωστὴ εἶνε ἡ ὑποκριτικὴ στάσις τοῦ Καρβέα ἀπέναντι τῶν μουσουλμάνων, πιθανὸν ἡ ὑποκρισία των καὶ αἱ ἀνάγκαι νὰ ἔφθανον μέχρι τοῦ σημείου νὰ νυμφεύωνται καὶ μωαμεθανίδας. Αἱ βυζαντιναὶ πηγαὶ δὲν ἀναφέρουν παρόμοιον γεγονός.

---

1. Γενέσ. σ. 121. 2. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 121. 3. Συνέχ. Θεοφ. P 169.
4. Κεδρ. 571. 5. Γενέσ. σ. 121. 6. Sathas Leg. σ. LXXXVII.

Ἐκ τοῦ γάμου τούτου τοῦ Χρυσόχειρος ἐγεννήθη ὁ Μουσούρ, ὁ ὁποῖος ὑπὸ τῶν θείων του ἀνετράφη ὡς μωαμεθανὸς καὶ κατόπιν ἔγινε κυβερνήτης καὶ Ἐμίρης τῆς Συρίας. Εἰς μίαν ἐκ τῶν ἐπιδρομῶν του ἐγνωρίσθη μὲ τὴν κόρην τοῦ Ἀνδρονίκου Δούκα, τοῦ διώκτου τῶν Παυλικιανῶν ἐπὶ Θεοδώρας, καὶ τὴν ἐνυμφεύθη. Ἐκ τοῦ γάμου τούτου ἐγεννήθη ἡ μήτηρ τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα, ὁ ὁποῖος κατὰ συνέπειαν ἦτο ἔγγονος τοῦ Χρυσόχειρος. Πρὶν ἀκόμη ὁ Μουσοὺρ ὁ υἱὸς τοῦ Χρυσόχειρος γίνῃ Χριστιανὸς διὰ νὰ νυμφευθῇ τὴν κόρην τοῦ Ἀνδρονίκου Δούκα, ἡ μήτηρ του Σπαθία, εἰς ἐποχὴν πλέον κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἔζη ὁ Χρυσόχειρ [1] ἔγραψε πρὸς τὸν υἱόν της, ἀποτρέπουσα αὐτὸν ἀπὸ τῆς ἀλλαξοπιστίας καὶ ὑπενθυμίζουσα τὰς πράξεις τοῦ πατρός του. Μεταξὺ ἄλλων γράφει διὰ τὸν Χρυσόχειρα.

Καὶ πῶς οὐκ ἐμνημόνευσας τὰς πράξεις τοῦ πατρός σου
πόσους Ρωμαίους κατέσφαξεν καὶ πόσους δούλους εἶχεν ;
οὐ φυλακὰς ἐγέμισεν τοπάρχας ἀνδρειωμένους
οὐ θέματα ἐκούρσευσεν πολλὰ τῆς Ρωμανίας
μὴ ἐπλανήθη ὥσπερ σὺ γενέσθαι παραβάτης
ὅταν δ' ἐκύκλωσαν αὐτὸν φουσσάτα τῶν Ρωμαίων
οἱ στρατηγοὶ τὸν ὤμνυον ὅρκους φρικωδεστάτους
«πατρίκιος νὰ τιμηθῇς παρὰ τοῦ βασιλέως
νὰ γένῃς δὲ καὶ στρατηγὸς ἂν ρίψῃς τὸ σπαθίν σου» [2]

Διὰ ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν Χρυσόχειρα εἰς τὴν νέαν ἐκστρατείαν του, ἔστειλεν ὁ Βασίλειος τὸν γαμβρόν του Χριστόφορον, δομέστιχον τῶν σχολῶν, δηλ. ἀρχιστράτηγον τοῦ αὐτοκρατορικοῦ στρατοῦ, μετὰ μεγάλης δυνάμεως : «πάντα τὸν ρωμαϊκὸν στρατὸν παραλαβών» [3].

Οὗτος φοβούμενος ν' ἀντιμετωπίσῃ εἰς μάχην τὸν Χρυσόχειρα, [4] ἠρκέσθη νὰ παραμένῃ εἰς ἀπόστασιν ἀπ' αὐτοῦ καὶ ν' ἀποστείλῃ ἀποσπάσματα, διὰ νὰ προσβάλουν μεμονωμένους Παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι ἀπεμακρύνοντο τῶν βάσεών των πρὸς λεηλασίαν. Προσεπάθει οὕτω νὰ καταπονήσῃ τοὺς ἐχθροὺς καὶ νὰ περιορίσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν τὴν δρᾶσιν των.

Ἀφοῦ ὁ Χρυσόχειρ ἐτελείωσεν τὴν ἐκστρατείαν του, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Τεφρικήν, ὁδηγῶν τὸν στρατόν του εἰς τὴν βάσιν του φορτωμένον μὲ τὰ λάφυρα τῆς ἐπιδρομῆς του. Ὁ Χριστόφορος τὸν ἠκολού-

---

1. ἔνθ. ἀνωτ. στίχ. 1,288. 2. ἔνθ. ἀνωτ. στ. 187—195.

3. Συνέχ. Θεοφ. 169, Κεδρην. 571. Ὁ Ζωναρᾶς σ. 22, λέγει ὅτι «οὐκ ἀξιόχρεων ἐπήγετο δύναμιν» διὰ νὰ δικαιολογήσῃ τὸν φόβον τοῦ Χριστοφόρου, τὸν ὁποῖον οἱ ἄλλοι δύο παραδέχονται. Ὁ Ostrogorski (σ. 191) χρονολογεῖ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Χριστοφόρου τὸ 872, ἐνῷ ὁ Κεδρηνὸς γράφει σαφῶς «τῷ δ' ἐπιόντι χρόνῳ» δηλ. τὸ ἑπόμενον ἔτος τῆς ἐκστρατείας τοῦ Βασιλείου κατὰ τὴν ὁποίαν κατέστρεψε τὴν χώραν τῶν Παυλικιανῶν.

4. Συνέχ. Θεοφ. 169. Κεδρ. 571.

θει «διαστηματίζων μίλιον ἕν» [1] κατεσκήνωσεν δὲ ὁ μὲν Χριστόφορος εἰς τὸ Σίβορον, ὁ δὲ Χρυσόχειρ εἰς Ἀγράνας τοῦ Χαρσιανοῦ θέματος.

Ἡ Ἀγράνα εὑρίσκεται ἐπὶ τῆς ὁδοῦ μεταξὺ Ἀγκύρας καὶ Τεφρικῆς, [2] τὸ δὲ Σίβορον 25 μίλλια Δ. τῆς Ἀγράνας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ ἀπὸ Ταβίας πρὸς Σεβάστειαν [3].

Ἡ πορεία τοῦ Χρυσόχειρος ἐπανήρχισε καὶ ὁ Χριστόφορος καλέσας τοὺς στρατηγοὺς τῶν θεμάτων Χαρσιανοῦ καὶ Ἀρμενικῶν διέταξε νὰ παραλάβουν στρατόν, ἱππικὸν καὶ τροφὰς δώδεκα ἡμερῶν καὶ νὰ ἀκολουθήσουν τὸν Χρυσόχειρα μέχρι Βαθυρρύακος, τοποθεσίας θεωρουμένης ὡς ἓν ἀπὸ τὰ «ἄπληκτα» καὶ εὑρισκομένης εἰς κοιλάδα παρὰ τὸ σημερινὸν Γιενίχαν, 60 μίλια ἀπὸ τῆς Καισαρείας [4]. Διέταξε δὲ αὐτούς, ἂν ὁ Χρυσόχειρ ἀφήσῃ στρατὸν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας, νὰ τὸν εἰδοποιήσουν περὶ αὐτοῦ, ἂν δὲ προχωρήσῃ ἐντὸς τῆς χώρας του, νὰ τὸν ἀφήσουν ἀνενόχλητον καὶ νὰ ἐπιστρέψουν πλησίον του, ὅπου καὶ ὁ κύριος ὄγκος τοῦ στρατεύματος.

Τὴν ἑσπέραν, ὅτε διεκόπη ἡ πορεία, κατεσκήνωσαν εἰς τὸν Ζωγολεωνὸν «ἐκ πετρώδους συμπήξεως δύσβατον, ἐν ᾧ ὕλη πολύδενδρος πέφυκεν» [5]. Ὁ μὲν Χρυσόχειρ μετὰ τοῦ στρατοῦ του κατεσκήνωσεν εἰς τὰ χαμηλά, εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ ὄρους, οἱ δὲ Βυζαντινοὶ κατέλαβον τὰ ὑψώματα «εἰς τὸν ζυγὸν προσανέβησαν» [6] εἰς «τὰ μετέωρα» [7], ἀπ' ὅπου ἠδύναντο νὰ βλέπουν τὰς κινήσεις τῶν ἐχθρῶν.

Ἐνῷ οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, εἰς συζήτησιν τῶν στρατιωτῶν, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνεμίχθησαν καὶ ἀξιωματικοί, ἐδημιουργήθη φιλονικία περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ στρατοῦ τῶν δύο θεμάτων· οἱ μὲν τοῦ θέματος τοῦ Χαρσιανοῦ ἰσχυρίζοντο, ὅτι ὁ ἰδικός των στρατὸς ἦτο ὁ καλύτερος, οἱ δὲ τῶν Ἀρμενιακῶν ἐπέμενον περὶ τῆς ἱκανότητος τοῦ ἰδικοῦ των. Κατὰ τὴν συζήτησιν εἷς τῶν Ἀρμενιακῶν εἶπεν ὅτι ἡ φιλονικία ἦτο περιττή, δεδομένου, ὅτι ἔχουν ἔμπροσθέν των τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐμπράκτως θὰ ἠδύναντο ν' ἀποδείξουν καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ τὴν γενναιότητά των, ὄχι μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων. Ὅταν ἤκουσαν ταῦτα οἱ στρατηγοὶ τῶν θεμάτων καὶ εἶδον τὰ πλεονεκτήματα τῆς τοποθεσίας, καθὼς καὶ ὅτι θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ ἐπίθεσις αἰφνιδιαστική, ἡ ὁποία καὶ εἰς περίπτωσιν ἀποτυχίας δὲν θὰ ἦτο καταστρεπτικὴ δι' αὐτούς, διότι θὰ ἦτο δύσκολον εἰς τοὺς ἐχθροὺς ν' ἀναρριχηθοῦν εἰς τὸ ὄρος, ὅπου ἦσαν κατεσκηνωμένοι, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιτεθοῦν. Διῄρεσαν τὸν στρατὸν εἰς δύο καὶ ἀπεφασίσθη οἱ στρατηγοὶ νὰ ἐπιτεθοῦν μετὰ ἑξακοσίων ἀνδρῶν ἐκ τοῦ δεξιοῦ, οἱ δὲ ὑπόλοιποι νὰ παραμείνουν εἰς τὴν κορυφήν, κραυγάζοντες κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐπιθέσεως καὶ ἕτοιμοι νὰ

---

1. Γενέσ. σ. 122 δηλ. ἀπόστασις πορείας μιᾶς ἡμέρας πρβλ. Ramsay σ. 265.
2. Ramsay σ. 265. 3. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 265. 4. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 266 καὶ 76.
5. Γενέσ. σ. 123. 6. Γενέσ. σ. 123. 7. Ζωναρᾶς σ. 8.

βοηθήσουν εἰς περίπτωσιν ἀνάγκης. Πράγματι ἡτοιμάσθησαν καὶ ἐπλησίασαν κατὰ τὴν νύκτα.

Τὴν αὐγὴν δέ, πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, μὲ ἰσχυρὰς κραυγὰς καὶ ἀλαλαγμοὺς καὶ βοῶντες «σταυρὸς νενίκηκε» ἐπετέθησαν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν. Καὶ οἱ ἐπὶ τοῦ ὄρους παραμείναντες ἠλάλαζον, ἐσάλπιζον καὶ ἐκρότουν τὰ ὅπλα, τῶν φωνῶν καὶ θορύβων μεγεθυνομένων ἐκ τῆς ἀντηχήσεως ἐπὶ τῶν ὀρέων. Οἱ Παυλικιανοί, ἀκούοντες τοιοῦτον θόρυβον, καὶ δεχόμενοι τὴν ἐπίθεσιν τῶν ἑξακοσίων, αἰφνιδιάσθησαν καὶ ἐπὶ πλέον δὲν ἐγνώριζον ποῖος ἦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιτιθεμένων. Δὲν ἐσκέφθησαν περὶ ἀντιστάσεως, ἀλλ' ἐγκαταλείψαντες τὸ στρατόπεδον ἐτράπησαν εἰς ἄτακτον φυγήν, ἡ ὁποία παρετάθη εἰς ἀπόστασιν 30 μιλίων [1]. Ὁ μεταξὺ χῶρος ἐστρώθη ἀπὸ «ἀπείρους» νεκρούς.

Ὁ Χρυσόχειρ, φεύγων κατεδιώκετο ἀπὸ τὸν Πουλάδην, ὁ ὁποῖος ἦτο αἰχμάλωτος εἰς τὴν Τεφρικὴν καὶ ἐγνώριζε καλῶς τὸν ἀρχηγὸν τῶν Παυλικιανῶν ἦτο δὲ συμπαθὴς ὁ Πουλάδης εἰς τὸν Χρυσόχειρα, διότι ἦτο ἀστεῖος καὶ ἐκ τῶν ἀστεϊσμῶν του καὶ τῆς χάριτός του ὁ Χρυσόχειρ τὸν ἐγνώριζε καλῶς. Ὅταν τὸν ἐδίωκεν ὁ Πουλάδης, τὸν ὑπέδειξε καὶ εἰς τοὺς ἄλλους καὶ ἐφώναξε «ὧδε οἱ στρατηγέται, ὧδε ὁ τῶν σχολῶν ἐξηγούμενος ἴτω». Ὁ Χρυσόχειρ τὸν εἶδε καὶ τὸν ἐγνώρισε καὶ στραφεὶς ἐπὶ τοῦ ἵππου ἐφώναξε πρὸς αὐτόν. «Τί σοι, ὦ ἄθλιε Πουλάδη, διεπραξάμην κακόν, ὅτι με οὕτω καταδιώκεις μανιωδῶς ἐπιθυμῶν ἀνελεῖν με» [2], «μᾶλλον μέν τοι γε πλεῖστα σοι χρηστὰ εἰργασάμην· ἄπελθε καὶ μὴ πρόσκομμα εἴης» [3]. Καὶ ὁ Πουλάδης ἀπεκρίθη πρὸς αὐτὸν «Ἐγὼ γινώσκω, Χρυσόχειρ, ὅτι πλεῖστα καλά μοι πεποίηκας, καὶ εὐελπιστῶ τῷ σωτῆρι μου Θεῷ κατ' αὐτήν γε τὴν ἡμέραν ἀποδοῦναι σοι τὰ χαριστήρια» [4]. Οὕτω καταδιωκόμενος ὁ Χρυσόχειρ ἔφθασεν εἰς τάφρον βαθεῖαν, τὴν ὁποίαν ὁ ἵππος του δὲν ἠδύνατο νὰ ὑπερπηδήσῃ· ὁ Πουλάδης, εὑρὼν εὐκαιρίαν καὶ πλησιάσας αὐτόν, τὸν ἐκτύπησεν ὑπὸ τὴν μασχάλην δι' ἀκοντίου καὶ ὁ ἵππος ταραχθεὶς ἐκ τοῦ κτυπήματος ἔρριψεν αὐτὸν καταγῆς. Εἷς ἐκ τῶν συντρόφων του, ὁ «οἰκειότατος» ὀνόματι Διακονίτσης, κατελθὼν τοῦ ἵππου του, ἔσπευσε πρὸς αὐτὸν διὰ νὰ τὸν βοηθήσῃ, ἔθεσε τὴν κεφαλήν του ἐπὶ τῶν γονάτων του καὶ ἔκλαιε διὰ τὸ συμβὰν εἰς τὸν ἀρχηγόν του.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἦλθον καὶ ἄλλοι στρατιῶται καὶ ἀφιππεύσαντες, ἐπλησίασαν τὸν Χρυσόχειρα «λειποψυχοῦντα ἤδη καὶ ἐκλιμπάνοντα» [5] καὶ ἀπεκεφάλισαν αὐτόν. Τὸν Διακονίτσην ἠχμαλώτισαν καὶ συνηρίθμησαν μετὰ τῶν λοιπῶν συλληφθέντων αἰχμαλώτων.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ Χρυσόχειρος ἀπεστάλη εἰς Κων)πολιν πρὸς τὸν αὐτο-

---

1. Γενέσ. σ. 125 μέχρι τοῦ «Κωνσταντίνου βουνοῦ». 2. Κεδρην. 513.
3. Γενέσ. σ. 125. 4. Γενέσ. σ. 125. 5. Συνέχ. Θεοφ. 171.

κράτορα μετὰ τῆς χαρμοσύνου εἰδήσεως περὶ τῆς ἥττης τῶν ἐχθρῶν. Ὁ βασιλεὺς τότε παρέμεινεν εἰς τὸ Πετρίον μετὰ τῶν θυγατέρων του. Ἐνεθυμήθη τὰς δεήσεις καὶ τὰς προσευχὰς καὶ ἀνέτεινεν τοὺς ὀφθαλμοὺς μετὰ δακρύων πρὸς τὸν Θεόν. Διέταξε κατόπιν νὰ φέρουν τόξον καὶ βέλη καὶ στήσας τὴν κεφαλὴν τοῦ Χρυσόχειρος, «ὀπισθοφανῶς ἐνέπηξε τρία βέλη καὶ εἰς οὐδὲν ὅλως διήμαρτεν· ἐναγισμόν τινα ἄξιον τοῦ δυσσεβοῦς προσαγαγεῖν αὐτῷ οἰηθεὶς ἀντὶ τῶν πολλῶν μυριάδων, ἃς ἐν πολλοῖς τῆς ἐπικρατείας αὐτοῦ κατηνάλωσεν ἔτεσι» [1].

«Πεσόντος οὖν τοῦ Χρυσόχειρος συναπεμαράνθη πᾶσα ἡ ἀνθοῦσα τῆς Τεφρικῆς εὐανδρία» [2]. Ἂν καὶ δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰς πηγάς, φαίνεται, ὅτι ὁ Χριστόφορος ἐκμεταλλευόμενος τὸν φόνον τοῦ Χρυσόχειρος, καὶ τὴν πανωλεθρίαν τῶν Παυλικιανῶν, ἐπροχώρησε καὶ κατέλαβε τὴν Τεφρικὴν καὶ κατέστρεψεν οὕτω τὸ σημαντικώτερον κέντρον τῶν Παυλικιανῶν. Λέγεται ὅτι «ἐν ὥρᾳ μιᾷ ἡ ἐπὶ μεῖζον δόξης ἀρθεῖσα ὕψος τῶν Μανιχαίων πληθὺς ὡσεὶ καπνὸς διελύθη» [3]. Ὅμως τὰ πράγματα δὲν ἔχουν οὕτω. Παρ' ὅλον ὅτι κατεστράφη ἡ Τεφρική, ἐφονεύθη ὁ Χρυσόχειρ καὶ δὲν ἔχουν πλέον νὰ ἐπιδείξουν θεαματικὰς ἐπιτυχίας, ἐξακολουθοῦν νὰ ὑπάρχουν καὶ ὁ Βασίλειος κατὰ τὴν νέαν ἐκστρατείαν αὐτοῦ κατὰ τῶν Ἀράβων (876—877) ἀντιμετωπίζει ἐκ νέου τοὺς Παυλικιανούς.

Ἡ ἐκστρατεία αὕτη τοῦ Βασιλείου ἀπετέλεσε σύνολον συντονισμένων ἐπιχειρήσεων μὲ σκοπὸν τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἀράβων ἐκ τῆς περιοχῆς τοῦ Ταύρου. Ἐπιχειρήσεις ἔγιναν καὶ εἰς τὰ βόρεια κατὰ τῶν Παυλικιανῶν ἐκ νέου, εἰς τὰ ΝΔ ἐναντίον τῆς Ταρσοῦ καὶ Λουλῶνος καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος ἐπολέμησεν εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Καισαρείας καὶ Ἀδάνων. Οἱ στρατηγοὶ τοῦ Βασιλείου κατέλαβον τὸ 876 τὸ ὀχυρὸν φρούριον Λουλών, τὸ ὁποῖον ἐδέσποζε τῆς διόδου Ταρσοῦ - Τυάνων. Τοῦτο ἠκολούθησεν ἡ παράδοσις ὀχυροῦ Μελούου κατὰ τὴν διάβασιν Λοράνδας - Κελνδερίου καὶ συγχρόνως περίπου κατελήφθη καὶ ἡ πόλις τῶν Παυλικιανῶν Καταβάταλα (Καμεία κατὰ Κεδρηνὸν) εἰς τὴν ὁποίαν εἶχον καταφύγει οὗτοι μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Τεφρικῆς.

Τὴν ἑπομένην ἄνοιξιν (877) ὁ ἴδιος ὁ Βασίλειος ἐξεστράτευσε κατὰ τῆς περιοχῆς μεταξὺ Καισαρείας καὶ Κομαγηνῆς, ἐνῷ οἱ στρατηγοί του ἐξηκολούθησαν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Παυλικιανῶν βορειότερον. Ἀπὸ τὴν Καισάρειαν ἔστειλε στρατόν, ὁ ὁποῖος κατέλαβε τὸ Ψιλόκαστρον ἢ Ξυλόκαστρον, τὸ Παραμοκάστελλον ἢ Φυρόκαστρον καὶ κατόπιν τὸ Φαλακρόν. Με-

1. Συνέχ. Θεοφ. 171.

2. Κεδρ. 573. Οἱ Παυλικιανοὶ παρίστανται ὡς ἀγωνιζόμενοι διὰ τὴν ἀνάπλασιν, τὴν ἀναπτέρωσιν τῶν ἐλπίδων τῶν χωρικῶν, διὰ τὴν δημιουργίαν ἐλευθέρων ἀγροτικῶν κοινοτήτων καὶ ἐναντίον τοῦ φεουδαρχικοῦ κράτους. Μετὰ ἀπὸ τὴν πτῶσιν τῆς Τεφρικῆς ἐκυριάρχησαν πλέον τὰ ἀπαισιόδοξα στοιχεῖα. Lindsay σ. 243.

3. Κεδρ. 573.

τὰ ταῦτα ἐπέρασε τὸν ποταμὸν Ὀνοπνίκτην (Καρμαλᾶς) καὶ ἠνάγκασεν εἰς ὑποχώρησιν τὸν Ἐμίρην τοῦ Ἀναζάρβου. Ὁ Βασίλειος κατέλαβε τὴν Καϊσόν, τὴν Ροβάμ, Ἐνδελεχόνην, Ἀνδάλου ἢ Ἀρδάλου καὶ Ἐμεροσυκέαν. Ὁ Σιμάς, κατέχων τὰς διαβάσεις τοῦ Ταύρου, παρεδόθη εἰς τὸν αὐτοκράτορα, ὁ ὁποῖος διαπεράσας τὸ Σάρον, ἐβάδισε πρὸς τὴν Κουκουσὸν τῆς Ἀρμενίας. Ἀπ' ἐκεῖ ἐπροχώρησε διὰ τῆς Καλλιπόλεως καὶ Πανδασίας εἰς τὴν Γερμανίκειαν καὶ ἐκεῖθεν διὰ τοῦ Ἀργαίου ὄρους ἦλθε πάλιν εἰς Καισάρειαν. Ἐκεῖ ἐπληροφορήθη τὴν νίκην τῶν στρατηγῶν του, ἡ ὁποία ἐβεβαιώθη διὰ τῆς ἀφίξεως αἰχμαλώτων ἀπὸ τὴν Λουλῶνα καὶ τὴν Κολωνείαν, ἀπὸ τὴν Ταρσὸν καὶ τὰ ὀχυρὰ τῶν Παυλικιανῶν. Ὁ αὐτοκράτωρ ἔσφαξε τοὺς αἰχμαλώτους καὶ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Κων)πολιν, ὅπου ὁ στρατὸς ἔμεινε νὰ διαχειμάσῃ [1].

Μετὰ τὰς νέας αὐτὰς ἐπιχειρήσεις δὲν ὑπάρχει πλέον ὠργανωμένη ἀντίστασις παρὰ τῶν Παυλικιανῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου· οὗτοι ἔμειναν ἐντὸς τῆς αὐτοκρατορίας, διατηροῦντες τὰς ἰδέας των. Ἰδίως ἔζων ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ εἰς τὰς περιφερείας παρὰ τὰ ἀνατολικὰ σύνορα τοῦ κράτους.

Ὁ Βασίλειος δὲν προέβη εἰς διωγμὸν θρησκευτικὸν κατ' αὐτῶν, οὔτε ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι προσεπάθησε νὰ τοὺς μετατρέψῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν. Κυρίως ἐνδιαφέρετο διὰ τὴν συντριβὴν τῆς στρατιωτικῆς ἰσχύος τῶν Παυλικιανῶν, ἡ ὁποία ἀπετέλει ἀπειλὴν κατὰ τῆς ἀσφαλείας τοῦ κράτους. Πολλοὶ ἐξ' αὐτῶν κατετάγησαν εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Βασιλείου καὶ ἐμάχοντο παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Βυζαντινῶν. Καὶ αὐτὸς ὁ Διακονίτσης, ὁ φίλος καὶ συμπολεμιστὴς τοῦ Χρυσόχειρος. ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ βοηθήσῃ τὸν ἀρχηγόν του κατὰ τὰς τελευταίας στιγμάς, πολεμᾷ εἰς τὴν Σικελίαν καὶ Ν. Ἰταλίαν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Νικηφόρον Φωκᾶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς τοῦ Βασιλείου. Ὁ Διακονίτσης δὲν εἶνε μόνος, ἀλλὰ ὁδηγεῖ ὑπ' αὐτὸν καὶ «στῖφος τῶν ἀπὸ Μάνεντος τὴν Θρησκείαν ἑλκόντων» [2] ἤτοι Παυλικιανῶν. Φαίνεται, ὅτι οὗτοι ἐπολέμων εἰς τὸν Βυζαντινὸν στρατόν, διατηροῦντες τὴν θρησκείαν των. Βραδύτερον ὁ Διακονίτσης ἐγκατέλειψε τὸν Παυλικιανισμὸν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ (882-912), διότι ὁ Λέων «τοῦτον ἀλλοιωθέντα τὸν πρὸς τὸ κρεῖττον ἀλλοίωσιν ἐκ τῆς μυσσαρᾶς θρησκείας τῶν Παυλιανιστῶν, προεχειρίσατο μηνσουράτωρα» [3] ἔδωκε δηλ. εἰς αὐτὸν στρατιωτικὸν ἀξίωμα μετὰ τὴν μεταστροφήν του εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ἤδη κατὰ τὸν 10ον αἰ. καὶ οἱ Ἄραβες ἱστορικοὶ ὁμιλοῦν «περὶ χώρας, ἡ ὁποία κατῳκεῖτο ἀπὸ λαὸν καλούμενον Μπαϊλακάνι» καὶ λέγουν, ὅτι οὗτοι διεσκορπίσθησαν ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας καὶ τὴν θέσιν των κατέχουν τώρα οἱ Ἀρμένιοι. Ὁ Ἄραψ ἱστορικὸς Kudama, ὁ ὁποῖος δίδει τὴν πληροφορίαν ταύτην, ἀποδίδει τὸ γεγονὸς εἰς αἰφνιδίαν μετανάστευσιν

1. JHS σ. 34 Hon. OBR 61 κ.ἑ. 2. Συνέχ. Θεοφ. P 192. 3. Γενέσ. σ. 125

τῶν Παυλικιανῶν, λόγῳ κακῆς διαγωγῆς τῶν Ἀράβων κυβερνητῶν φρουρίων ἀπέναντί των, οἱ ὁποῖοι δὲν τοὺς ἐτίμων καὶ δὲν τοὺς ἐφρόντιζον διὰ τὰς ὑποθέσεις των, ὅσον ἔπρεπε[1]. Ὁμοίως καὶ ὁ Maçoudi λέγει, ὅτι τὸ ἔτος 332 τῆς Ἐγείρας, ἤτοι τὸ 954 οἱ Παυλικιανοὶ ἀνῆκον πλέον εἰς τὸ Ἔθνος τῶν Ἑλλήνων [2].

Τὸ Βυζάντιον κατὰ τὸν 10ον αἰ. δὲν καταδιώκει αὐτοὺς πλέον καὶ ἐπὶ Κων)νου Πορφυρογεννήτου (912 - 959) κατεβλήθησαν ἐπιτυχεῖς προσπάθειαι διὰ τὴν μεταστροφὴν αὐτῶν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, κατὰ τὸν Δημήτριον Μητροπολίτην Κυζίκου [3].

Ὁ Ἰωάννης Τσιμισκῆς (969-976) ἦλθεν εἰς ἔπαφὴν καὶ μετὰ τῶν Παυλικιανῶν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν του εἰς Συρίαν.

Ὁ Τσιμισκῆς ἔστρεψε πρῶτον τὴν προσοχήν του εἰς Βουλγαρίαν ὅπου εἶχον εἰσβάλει οἱ Ρῶσσοι ὑπὸ τὸν Σβιατοσλάβον. Μετὰ τὴν ἧτταν τῶν Ρώσσων εἰς Πρεσθλάβαν καὶ τὰς φονικὰς μάχας ἔξωθι τοῦ Δορυστόλου, ὅπου οἱ Ρῶσοι εἶχον ἐγκλεισθῆ καὶ διενήργουν ἐξόδους, ἡ δύναμίς των ἠλαττώθη καὶ ὁ Σβιατοσλάβος ἠναγκάσθη νὰ ζητήσῃ εἰρήνην, τὴν ὁποίαν ὁ Τσιμισκῆς ἐδέχθη. Μετὰ τὴν νίκην του αὐτὴν διέλυσε τὸ Βουλγαρικὸν κράτος καὶ ἔφερε τὸν υἱὸν τοῦ Πέτρου Βόριν, βασιλέα τῶν Βουλγάρων, εἰς Κωνσταντινούπολιν [4].

Ἤδη εἶχον προηγηθῆ αἱ ἐπιτυχεῖς ἐκστρατεῖαι τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ κατὰ τῶν Ἀράβων, ἡ εἰσβολὴ εἰς τὴν Συρίαν καὶ ἡ κατάληψις τῆς Ἀντιοχείας ὑπὸ τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τοῦ Φωκᾶ εἰς Κων) πολιν κατὰ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς βασιλείας του (969). Μετὰ τὴν πτῶσιν τῆς Ἀντιοχείας ὁ στρατὸς κατέλαβε τὸ Χαλέπιον, τὴν πρωτεύουσαν τῶν Χαμσανιδῶν Ἀράβων [5].

Ὁ Τσιμισκῆς συνῆψε συμμαχίαν μετὰ τοῦ βασιλέως τῆς Ἀρμενίας Ἀσὼτ Γ'. (952—977) ὁ ὁποῖος εἶχε νικήσει τοὺς Ἄραβας καὶ ὑπῆρξεν εἷς τῶν καλυτέρων ἡγεμόνων τῆς Ἀρμενίας. Κατὰ τὴν συμφωνίαν, ὁ Ἀσὼτ θὰ ἐνίσχυε τὸν Τσιμισκῆν μὲ στρατὸν καὶ τρόφιμα, ὅταν οὗτος θὰ ἐξεστράτευε κατὰ τῶν Ἀράβων. Ἤρχισε τὴν ἐκστρατείαν του τὸ 974 καὶ διῆλθεν πρῶτον ἐκ τῆς Ἀρμενίας, διὰ νὰ παραλάβῃ ὅσα κατὰ τὴν συμφωνίαν ὁ Ἀσὼτ θὰ παρεῖχεν εἰς αὐτὸν καὶ κατόπιν κατῆλθε πρὸς τὴν Μεσοποταμίαν, κατέλαβε τὴν Νίσιβιν καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὴν Βαγδάτην. Ὁ στρατὸς ἐπορεύθη πρὸς τὴν Συρίαν καὶ ὁ Τσιμισκῆς, ἐπιστρέψας εἰς Κων)πολιν καὶ τελέσας ἐκεῖ θρίαμβον, μετέβη τὸ 975 εἰς τὴν Συρίαν, μὲ κύριον σκοπὸν νὰ καταλάβῃ τὴν Ἱερουσαλήμ, κατερχόμενος εἰς τὴν Παλαιστίνην. Πληροφορίας περὶ

1. JRAS σ. 726. 2. Maçoudi PO σ. 75. 3. DTC τ. XII σ. 60.
4. Ἀμάντ. Β, σ. 149 κ.ἑ. Vasiliev IBA. σ. 396 Ξον. OEB. σ. 29.
5. Vasiliev IBA σ. 383 κ.ἑ.

τῆς ἐκστρατείας ταύτης λαμβάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς, τὴν ὁποίαν ὁ Τσιμισκῆς ἔστειλε πρὸς τὸν σύμμαχόν του Ἀσώτ, δημοσιευθεῖσαν παρὰ τοῦ Ἀρμενίου ἱστορικοῦ Ματθαίου Ἐδεσσηνοῦ τοῦ ΙΒ' αἰ. Ὁ Τσιμισκῆς ἐπολέμησε πρὸς τοὺς Φατιμίδας Ἄραβας, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦσαν καλῶς συντεταγμένοι καὶ ὠργανωμένοι. Κατέλαβε τὴν Ἔμεσαν καὶ Ἡλιούπολιν καὶ κατέστησεν ὑποτελῆ τὴν Δαμασκόν, χωρὶς νὰ καταλάβῃ αὐτήν. Ἀπ' ἐκεῖ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Παλαιστίνην καὶ ἐπροχώρησε πρὸς τὴν Τιβεριάδα, τὴν Ναζαρὲτ καὶ τὸ ὄρος Θαβώρ, ὅπου ἐδέχθη πρεσβείαν ἐξ Ἱερουσαλήμ. Δὲν κατέλαβεν ὅμως τὴν πόλιν, διότι μετέβη εἰς τὴν παραλίαν, ὅπου ἔπρεπε νὰ ἐξουδετερώσῃ τὴν δύναμιν ὡρισμένων πόλεων τῆς Φοινίκης. Κατὰ τὴν πορείαν του πρὸς τὰ βόρεια κατέλαβε τὴν Βυρηττόν, τὴν Σιδῶνα καὶ τὴν Καισάρειαν, πρωτεύουσαν τῶν Ἀράβων, καὶ ἐλεηλάτησαν τὴν περιφέρειαν τῆς Τριπόλεως, χωρὶς νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν κατάληψίν της. Τὴν Τρίπολιν καὶ Ἱερουσαλὴμ δὲν κατέλαβεν ὁ Τσιμισκῆς. Ἡ ἐπιστολὴ παριστᾷ τὰ πράγματα ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον, τὸ βέβαιον ὅμως εἶνε ὅτι ὁ βυζαντινὸς στρατὸς δὲν εἶχεν ἐπιτυχίας πέραν τῶν ὁρίων τῆς Συρίας [1]. Εἰς μίαν τῶν ἐκστρατειῶν του ὁ Τσιμισκῆς ἐγνώρισεν, πρὶν γίνῃ ἀκόμη βασιλεύς, τὸν Μοναχὸν Θεόδωρον, ὁ ὁποῖος προεφήτευσεν εἰς αὐτὸν ὅτι θὰ γίνῃ βασιλεύς. Ὅταν ἔγινε καὶ ἡ προφητεία τοῦ Θεοδώρου οὕτως ἐπληλήθευσεν, ἐνεθυμήθη ὁ Τσιμισκῆς τοῦτο καὶ τὸν προήγαγε εἰς Πατριάρχην Ἀντιοχείας [2]. Φαίνεται, ὅμως, ὅτι συνεδέθη μετ' αὐτοῦ στενώτερον καὶ οὕτω τὸν ἀνεβίβασεν εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο. Ὁ Θεόδωρος ἔγινε Πατριάρχης Ἀντιοχείας εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνάρρησιν τοῦ Τσιμισκῆ εἰς τὸν Θρόνον [3]. Οὗτος καὶ ἐκ τοῦ τόπου ὅπου ἐμόνασεν, ἀλλὰ καὶ εἰς Ἀντιόχειαν ἐλθών, εἶδε τὴν δρᾶσιν τῶν Παυλικιανῶν, ἡ ὁποία τώρα συνίστατο εἰς εὐρὺν προσηλυτισμόν, «πολλοὺς τῇ μυσαρᾷ αἱρέσει αὐτῶν διέφθειραν» [4] καὶ «τὴν ἑῴαν πᾶσαν ἐπινεμομένοις καὶ λυμαινομένοις τῇ μεταδόσει τῆς μυσαρᾶς αὐτῶν θρησκείας» [5]. Οἱ δύο οὗτοι ἱστορικοὶ οὐδὲν περὶ πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων τοῦ βασιλέως κατὰ τῶν Παυλικιανῶν ἀναφέρουν, ἐνῷ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ λέγει ὅτι ὁ «θαυμάσιος Ἰωάννης Τζιμισκῆς» ἐνίκησεν αὐτοὺς εἰς τοὺς πολέμους του καὶ τοὺς ἐξηνδραπόδισε, ἐκτοπίσας αὐτοὺς ἐκ τῶν ὀχυρῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατεῖχον εἰς τὰ μέρη τῶν Χαλύβων, δηλ. Δ. τῆς Ἀρμενίας κατὰ μῆκος τῆς Μαύρης Θαλάσσης καὶ εἰς τὸ θέμα τῶν Ἀρμενιακῶν [6]. Ἐξ ἄλλων πηγῶν οὐδεμίαν μαρτυρίαν ἔχομεν ὅτι ὁ Τσιμισκῆς ἐπολέμησε κατὰ τῶν Παυλικιανῶν καὶ κατέλαβε φρούρια αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ πληροφορία τῆς Ἄννας δυσκόλως συμβιβάζεται πρὸς ὅσα κατωτέρω λέγει, τὰ ὁποῖα καὶ θὰ ἐξε-

1. Ἔν. ἀνωτ. σ 386, Ἀμάντ. Β σ. 158. Ostrogorsky σ. 238.

2. Ὁ Gibbon σ. 121 ὑποσ. 30 καὶ ὁ Runciman MM σ. 44 ὀνομάζουν τὸν πατριάρχην Θωμᾶν, τὸ ὄνομά του ὅμως εἶνε Θεόδωρος.

3. Ζωναρᾶς, 17, I Χρ. Παπ. ΕΑ σ. 825 κ.ἑ. 4. Ζωναρᾶς ἔνθ. ἀνωτ.

5. Κεδρην. Ρ. 665. 6. Ἄν. Κομν. Ρ 451.

τάσωμεν. Ὁ Θεόδωρος Ἀντιοχείας γνωρίζων, ὡς εἴδομεν, τὴν προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν τῶν Παυλικιανῶν, ἐκ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευε καὶ τὸ ποίμνιόν του καὶ ἐπαρχίαι τῆς Β. Μικρᾶς Ἀσίας, ἠξίωσεν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα, ὅπως μεταφέρῃ τούτους «εἴς τινα ἐσχατιὰν παντέρημον πρὸς τὴν ἑσπέραν» [1] διὰ νὰ καταστήσῃ τούτους ἀκινδύνους εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως. Ὁ Τσιμισκῆς, πεισθεὶς εἰς ὅσα ὁ πατριάρχης εἶπεν καὶ ἔχων, ὡς φαίνεται καὶ ἰδίαν ἀντίληψιν τῆς καταστάσεως, ἐπραγματοποίησεν τὴν μεταφορὰν αὐτῶν καὶ τοὺς ἐγκατέστησεν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, ἡ ὁποία νεωστὶ εἶχεν ἀπελευθερωθῆ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους. Δὲν ὑπάρχει ἀκριβὴς χρονολογικὴ ἔνδειξις περὶ τῆς μεταφορᾶς ταύτης. Πρέπει ὅμως νὰ συνέβη μετὰ τὸ 971 καὶ περὶ τὸ 974—975, ὅτε ἐπεχείρησε τὰς ἐκστρατείας του κατὰ τῶν Ἀράβων τῆς Συρίας [2]. Ὁ Τσιμισκῆς διὰ τῆς ἐνεργείας του ταύτης ἐσκόπει βεβαίως νὰ ἀνακόψῃ τὴν προσηλυτιστικὴν δρᾶσιν τῶν Παυλικιανῶν καὶ ν' ἀπομακρύνῃ τούτους ἀπὸ τῆς γειτνιάσεως μετὰ τῶν Ἀράβων, ἐπειδὴ ἐγνώριζε τὰς σχέσεις, τὰς ὁποίας εἶχον κατὰ τὴν συνεργασίαν των, ἐκ τῆς ὁποίας τόσον ἐδεινοπάθησεν τὸ Βυζάντιον.

Ἀφ' ἑτέρου ἤθελε νὰ ἔχῃ εἰς τὴν ἐκκαθαρισθεῖσαν ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους περιοχὴν πληθυσμόν, μὴ συγγενεύοντα πρὸς αὐτούς, ὡς ἀντίρροπον, ἀλλὰ καὶ στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι θὰ ἠδύναντο, μονίμως ἐγκατεστημένοι ἐκεῖ, ν' ἀντιπαρατάσσωνται κατὰ τῶν ἐπιδρομέων ἐκ τοῦ Βορρᾶ τῶν Σκυθῶν δηλ. Πατσινάκων, Ρώσσων καὶ Οὔγγρων, οἱ ὁποῖοι ζῶντες νομαδικὸν βίον ἔκαμνον ἐπιδρομὰς κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Κατὰ πόσον ἐπέτυχεν ἡ πολιτικὴ τοῦ Τσιμισκῆ θὰ ἴδωμεν κατωτέρω. Πάντως διὰ νὰ τοὺς μεταφέρῃ ἐκεῖ ὁ Τσιμισκῆς ἔπρεπε νὰ τοὺς θεωρῇ καλοὺς στρατιώτας «κατά γε τὰ ὅπλα ἀξιομάχους δυνάμεις» [3]. Ὥστε, λοιπὸν ὁ σκοπὸς διὰ τὸν ὁποῖον τοὺς μετέφερε καὶ τὸν ὁποῖον καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ τονίζει, δὲν ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τοὺς ἐνίκησε καὶ βιαίως τοὺς μετέφερε, διότι, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ ἐμπιστοσύνην πρὸς αὐτοὺς καὶ νὰ τοὺς τοποθετήσῃ εἰς νευραλγικὸν σημεῖον, διαρκῶς ἀπειλούμενον ἐξ ἐπιδρομέων. Ἀλλὰ καὶ διότι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς ἰδίας Ἄννας κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἀντιπαρατάξεώς των κατὰ τῶν ἐπιδρομέων «ἀπὸ τῶν πλειόνων καταδρομῶν ἀνέπνευσε τὰ τῶν πόλεων» [4].

Εἰς τὴν Συρίαν γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν πάλιν βραδύτερον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Α'. Σταυροφορίας (1097—1099). Ἐπολέμησαν μετὰ τῶν Ἀράβων κατὰ τῶν Σταυροφόρων τοῦ Βοημούνδου καὶ τοῦ Ταγκρέδου. Ἀναφέ-

1. Κεδρην. Ρ 665.

2. Ὁ Runciman ΜΜ σ. 34 λέγει ὅτι ἔγινε τὸ 975. Παρὰ Gibbon σ. 121 ὑποσ. 30 μετὰ τὸ 973. Ἄλλοι δὲ γράψαντες περὶ τοῦ γεγονότος δίδουν διαφόρους χρονολογίας λόγῳ τῆς ἀβεβαιότητος τῶν πηγῶν.

3. Ἄν. Κομν. Ρ 452. 4. αὐτόθι.

ρεται ὅτι οἱ Σταυροφόροι ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Ἀράβων, Περσῶν, Σαρακηνῶν καὶ Παυλικιανῶν [1]. Ὁμοίως ὁ Βοημοῦνδος συνήντησε φρούριον κατεχόμενον ὑπὸ τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν κοιλάδα τῆς Ἀντιοχείας [2] ἐπίσης δὲ καὶ ἕτερον ὀνομαζόμενον Archae καὶ εὑρισκόμενον βορείως τῆς Τριπόλεως εἰς ἀπόστασιν 4 λευγῶν ἀπ' αὐτῆς καὶ τὸ ὁποῖον ἰσχυρῶς ὑπερήσπιζον [3]. Καὶ ἀλλαχοῦ μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐχθρῶν τῶν σταυροφόρων ἀναφέρονται «et li Popelicant» [4].

Οἱ ἐναπομείναντες εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν ἡνώθησαν μετὰ τῶν Ἀράβων καὶ τῶν Τούρκων βραδύτερον καὶ οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν ἐξισλαμίσθησαν καὶ δὲν ἠνώχλουν πλέον τὸ Βυζάντιον ὡς αἱρετικοί, ἀλλ' ὡς ἐχθροὶ ἡνωμένοι μετὰ τῶν ἄλλων πολυπληθῶν ἐχθρῶν. Εἰς τὴν Ἀρμενίαν ἐπέζησαν καὶ ἀνεμίχθησαν μετὰ τῶν Θοντρακιτῶν παρὰ τῶν ὁποίων πιθανῶς καὶ ἀπερροφήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΒΑΛΚΑΝΙΚΗΝ ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ ΤΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

§ 1. *Ἡ κατάστασις τῆς Βουλγαρίας καὶ ἡ θέσις τῶν ἐγκατασταθέντων ἐκεῖ καὶ εἰς τὴν Θρᾴκην Παυλικιανῶν.*

Εἴδομεν ἀνωτέρω κατὰ ποῖον τρόπον ἐπραγματοποιήθη εἰς δύο στάδια ἡ μεταφορὰ Παυλικιανῶν εἰς τὴν Βαλκανικήν, ὑπὸ Κων)νου τοῦ Ε'. πρῶτον καὶ ὑπὸ Ἰωάννου τοῦ Τσιμισκῆ βραδύτερον. Ὁ Κων)νος Ε'. ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς τὴν Θρᾴκην, ὁ δὲ Τσιμισκῆς εἰς τὴν περιοχὴν Φιλιππουπόλεως. Ὡς ἀνεφέραμεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ σκοπὸς ἀμφοτέρων τῶν Αὐτοκρατόρων ἦτο νὰ ἀντιπαρατάξουν στρατιώτας ἐναντίον τῶν Βουλγάρων καὶ γενικῶς ἐναντίον τῶν ἐπιδρομέων ἐκ τοῦ Βορρᾶ.

Οἱ Παυλικιανοὶ ἐγκατασταθέντες εἰς τὴν Θρᾴκην ἀπήλαυον θρησκευτικῆς ἐλευθερίας καὶ ἐχορηγήθησαν εἰς αὐτοὺς πάντα τὰ μέσα πρὸς ἐγκατάστασιν εἰς τὴν νέαν πατρίδα των.

Οἱ Βυζαντινοὶ εἰς τὴν Βαλκανικὴν εἶχον ἀντιμετώπους τοὺς Βουλγάρους, οἱ ὁποῖοι ἤδη ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ Ζ'. αἰῶνος εἶχον ὠργανωμένον κράτος. Περὶ τὸ 679 οἱ Βούλγαροι, λαὸς συγγενὴς πρὸς τοὺς Ἀβάρους καὶ Χαζάρους, ὑπὸ τὸν Χὰν Ἀσπαροὺχ (640—700) κατῆλθον ἐκ τῆς Ν. Ρωσ-

1. E.R.E. τ. IX σ. 697, Runciman MM σ. 46, Conybeare KOT σ. 139.
2. Anonymi Gesta σ. 19 καὶ 42. 3. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 81, 139.
4. La Chanson d'Antioche. Ed. Paulin, Paris 1848 σ. 109.

σίας καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὸ Δέλτα τοῦ Δουνάβεως καὶ κατόπιν ἐπωφελούμενοι τῆς πολιορκίας τῆς Κων)πόλεως κατέλαβον ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ἰδίου Ἀσπαροὺχ τὴν μεταξὺ Αἵμου καὶ Δουνάβεως χώραν.

Εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν εὗρον ἐγκατεστημένους Σλάβους, οἱ ὁποῖοι ὑπετάγησαν εἰς αὐτοὺς ἄνευ ἀντιστάσεως. Ὁ Κων)νος Πωγωνᾶτος ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν εἰς τὸν Δούναβιν ἀπὸ θαλάσσης, ἐπέστρεψε χωρὶς νὰ δώσῃ μάχην, διότι οἱ Βούλγαροι ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ ὀχυρὸν Δέλτα τοῦ Δουνάβεως. Ὁ Βυζαντινὸς στρατὸς ἠττήθη κατόπιν ὑπ' αὐτῶν καὶ ὁ Κων)νος ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ.

Ἐκ τῶν ὑποταγέντων Σλάβων καὶ τῶν κυριάρχων Βουλγάρων ἀπετελέσθη τὸ Βουλγαρικὸν Ἔθνος. Οἱ Βούλγαροι, ἂν καὶ ἦσαν ὀλιγώτεροι, ἐπέβαλον τὰ ἤθη καὶ ἔθιμά των εἰς τοὺς ὑποτελεῖς Σλάβους, οἱ ὁποῖοι ὅμως κατὰ τὸν Η'. καὶ Θ'. αἰῶνα βαθμιαίως ἀπερρόφων τὸ Βουλγαρικὸν στοιχεῖον. Ἡ ὑπερίσχυσις τοῦ Σλαβικοῦ στοιχείου βραδύτερον ὠφείλετο εἰς τὴν ἐνίσχυσιν τὴν παρεχομένην εἰς αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Χάνου πρὸς ἀντιπερισπασμὸν τῆς δυνάμεως τῶν Βογιάρων. Λόγῳ τῆς φύσεώς του, τὸ Βουλγαρικὸν Κράτος ἦτο στρατιωτικὸν καὶ ἀριστοκρατικόν, διοικούμενον παρὰ τοῦ Χάνου καὶ τῶν Βογιάρων. Ὑπῆρχε διαμάχη ὡς πρὸς τὴν ἐπικράτησιν τῶν δύο τούτων στοιχείων καὶ ὁ Χάνος ὑπεστήριξε τοὺς Σλάβους, ἵνα ἐνισχύσῃ τὴν δύναμίν του κατὰ τῶν Βογιάρων [1].

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Η'. αἰῶνος οἱ Βούλγαροι δὲν εἶχον ἐχθρικὰς διαθέσεις πρὸς τὴν αὐτοκρατορίαν, ἀλλὰ ἐβοήθησαν τὸν Λέοντα Γ'. κατὰ τῶν Ἀράβων. Κατὰ τὴν βασιλείαν ὅμως τοῦ Κων)νου Ε'. αἱ σχέσεις ὀξύνονται καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Ἀσπαροὺχ ἀφιέρωσαν τὸν περισσότερον καιρόν των εἰς πόλεμον κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Κων)νος Ε'. μετέφερε Σλάβους διαφυγόντας ἐκ Βουλγαρίας εἰς τὴν Βυθυνίαν παρὰ τὸν ποταμὸν Ἀρνάναν [2].

Μετὰ τὴν ἐνέργειάν του αὐτὴν ὁ Κων)νος ὠχύρωσε τὰ σύνορα πρὸς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐπήνδρωσε τὰ φρούρια διὰ τῶν μεταφερθέντων Παυλικιανῶν. Τοῦτο ἐπροκάλεσε τὸν πρῶτον πόλεμον, διότι ἡ ὀχύρωσις τῶν συνόρων ἐθεωρήθη ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ὡς πρᾶξις ἐχθρικὴ καὶ ὡς παράβασις παλαιοτέρων ἴσως συμφωνιῶν. Ὁ Κων)νος ἀνέλαβε ἐννέα ἐν συνόλῳ ἐκστρατείας κατὰ τῶν Βουλγάρων καὶ κατὰ τὴν προτελευταίαν ἠνάγκασε τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Τελερίγον ἢ Τελέτζην (700—763) νὰ συνάψῃ ἀνακωχήν. Κατὰ τὴν τελευταίαν του ἐκστρατείαν ἀπέθανε (775). Ἡ ἐπιμονή του ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἔβλεπε τὴν δύναμιν τῶν Βουλγάρων καὶ ἤθελε νὰ πλήξῃ καιρίως αὐτούς, καθιστῶν ἀκίνδυνον τὴν ὕπαρξίν των διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν. Ὠνομάσθη «πρῶτος Βουλγαροκτόνος «λόγῳ τῶν πολέμων καὶ τῆς

1. Obolenski σ. 63.
2. 208.000 κατὰ τὸν Jireçek σ. 141.

δραστηριότητός του κατ' αὐτῶν [1]. Μετὰ τοὺς ἀγῶνας τούτους τοῦ Κων)νου ἐσταμάτησαν καὶ αἱ ἐσωτερικαὶ διενέξεις τῶν Βουλγάρων καὶ ἐσχηματίσθη οὕτω ἡ Βουλγαρία του Θ'. αἰῶνος, κράτος ἰσχυρὸν μὲ ἐκδήλους ἐπιθετικὰς διαθέσεις κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας . . . Τὸ πνεῦμα τοῦτο δεσπόζει πλέον εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ κρατηθῇ μακρὰν τῆς ἐκπολιτιστικῆς ἐπιδράσεως τοῦ Βυζαντίου καὶ ἀντιμετωπίζει τοῦτο μόνον ὡς ἐχθρικὴν δύναμιν. Αἱ ἐπιθετικαὶ διαθέσεις ἐξεδηλώθησαν κατὰ τὰ τέλη τοῦ Η'. αἰῶνος. Ὁ Κων)νος ΣΤ'. ἐκστρατεύσας κατ' αὐτῶν ἡττήθη· κατὰ τὴν δευτέραν ἐκστρατείαν του, προκληθεῖσαν ὑπὸ τῶν Βουλγάρων, ἀποκατέστησε τὸ κῦρος του. Νέα περίοδος ἀρχίζει ἐν Βουλγαρίᾳ διὰ τῆς δράσεως τοῦ Κρούμου, ὁ ὁποῖος προσεπάθησε νὰ προσδώσῃ εἰς τὸ Κράτος του ὁμοιομορφίαν μεγαλυτέραν καὶ ἑνότητα διὰ τῆς χορηγήσεως ἰσονομίας εἰς τοὺς Σλάβους, καταργῶν διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὴν διαφορὰν τῶν δύο στοιχείων εἰς τὸ κράτος του [2].

Ὁ Νικηφόρος, προβλέπων τὸν κίνδυνον διὰ τὴν αὐτοκρατορίαν ἐκ τῆς ἑνώσεως τῶν δύο στοιχείων καὶ τῆς συνεργασίας αὐτῶν, προσεπάθησε νὰ ἀμβλύνῃ τοῦτον διὰ τῆς μεταφορᾶς κατὰ πρῶτον νέων ἀποίκων ἐξ ἄλλων μερῶν τῆς αὐτοκρατορίας [3]. Κατόπιν δὲ ἐπεχείρησεν τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τοῦ Κρούμου, ἡ ὁποία, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἦτο ἐπιτυχής, ἔληξε διὰ τῆς πανωλεθρίας τοῦ στρατοῦ τοῦ Νικηφόρου, τοῦ θανάτου αὐτοῦ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ τραυματισμοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σταυρακίου. Ὁ Κροῦμος ἐξηκολούθησε τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Μιχαὴλ Α' τὸν ὁποῖον ἐνίκησε καὶ τοῦ Λέοντος Ε' τοῦ Ἀρμενίου, ὁπότε ἐπετέθη ἐναντίον τῆς Κων)πόλεως.

Ὁ κίνδυνος τῆς αὐτοκρατορίας ἐσταμάτησε διὰ τοῦ θανάτου τοῦ Κρούμου (814) καὶ τῆς συνάψεως τριακονταετοῦς εἰρήνης ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Ὁμουρτὰγ μετὰ τοῦ Λέοντος Ε'. Μετὰ τὴν εἰρήνην ταύτην μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Βόριδος οὐδὲν ἀξιόλογον γεγονὸς συνέβη εἰς τὰς σχέσεις Βυζαντίου καὶ αὐτοκρατορίας. Ἀξιοσημείωτον εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι κατὰ τὴν περίοδον τῆς τριακονταετοῦς εἰρήνης ταύτης εὑρίσκομεν ἑλληνικὰς ἐπιγραφὰς ἐν Βουλγαρίᾳ, γεγονὸς τὸ ὁποῖον μαρτυρεῖ ὅτι ὑπῆρξεν ἑλληνικὴ ἐπίδρασις κατὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ποία ἀκριβῶς ἦτο ἡ θρησκεία τῶν Βουλγάρων πρὸ τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ των, δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς. Ἐκ τοῦ βιογράφου τοῦ Νικηφόρου Ἰγνατίου πληροφορούμεθα μόνον τὸν τρόπον κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Λέων Ε'. ὡρκίσθη κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Βουλγάρων, ὅταν συνῆψε τὴν τριακονταετῆ συνθήκην μετὰ τοῦ Ὁμουρτάγ. Ὁ Λέων Ε'. ἔχυσεν κατὰ γῆς ὕδωρ ἐκ πο-

1. Vasiliev IBA σ. 297 κ.ἑ. Ἀμάντ. Α. σ. 364 κ.ἑ.
2. Obolenski σ. 64. Ξαν. ΕΒ σ. 19.
3. Vasiliev IBA σ. 349. Ξαν. ΕΟ σ. 21 κ.ἑ.

τηρίου, ἀνέστρεψεν ὁ ἴδιος ἐπισάγματα ἵππων, ἤγγισε λωρία ἁλόγων καὶ ἐσήκωσεν ὑψηλὰ χόρτον [1] ἀπαγγέλλων συγχρόνως ὅρκον. Ὁ Ὀμουρτάγ, ἐκτὸς τῶν χριστιανικῶν συμβόλων τὰ ὁποῖα ἤγγισε, ὡρκίσθη εἰς τὸ ξίφος του καὶ τὰ ἐντόσθια θυσιασθέντων σκύλων [2]. Φαίνεται ἐκ τούτων, ὅτι ἡ θρησκεία των ἐσχετίζετο μὲ τὴν νομαδικὴν ζωήν, τὴν ὁποίαν διῆγον καὶ τοὺς ἵππους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἀπαραίτητοι διὰ τὰς μετακινήσεις των.

Ἔχομεν ὅμως μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου περὶ τῆς θρησκείας τῶν Σλάβων, κατὰ τὴν ὁποίαν οὗτοι ἐπίστευον εἰς ἕνα θεὸν δημιουργὸν τῆς ἀστραπῆς καὶ πάντων τῶν πλασμάτων, μόνον κύριον. Ἐθυσίαζον εἰς αὐτὸν βοῦς καὶ ἄλλα ζῶα. Δὲν ἐπίστευον εἰς τὴν εἱμαρμένην, οὔτε ὅτι αὕτη ἔχει ἐπίδρασίν τινα εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν ἐπρόκειτο νὰ ἐκστρατεύσουν ἢ ἦσαν ἀσθενεῖς ἢ εἰς κίνδυνον, ὑπέσχοντο θυσίαν εἰς τὸν Θεόν, ἐὰν τὰ πράγματα ἀπέβαινον αἰσίως καὶ ἐθυσίαζον, πιστεύοντες ὅτι ἡ σωτηρία ἐξηγοράσθη διὰ τῆς θυσίας των. Ἐλάτρευον ὁμοίως τοὺς ποταμοὺς καὶ νύμφας καὶ ἄλλα πνεύματα καὶ προσέφερον εἰς αὐτὰς θυσίας, οἰωνιζόμενοι ἐκ τῶν θυσιῶν τούτων [3]. Ὑπῆρχον ὁμοίως καὶ ἑορταὶ τοῦ θερινοῦ ἡλιοστασίου καὶ ἡ θερινὴ ἑορτὴ Kosalii (Λατινικὴ τὰ Kosaria, Rosalia καὶ Ἑλλην. Ροδώνια). Ἡ θρησκεία των, λοιπόν, ἦτο φυσιολατρική, ἀόριστος καὶ πτωχή. Δὲν εἶχον ὠργανωμένον ἱερατεῖον καὶ ἡ συστηματοποίησις αὐτῆς ἠμποδίσθη διὰ τῆς καθόδου τῶν Βουλγάρων καὶ τῆς συνυπάρξεως τῶν δύο ἐθνοτήτων ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ κράτους.

Οἱ Σλάβοι καὶ οἱ Βούλγαροι ἐγνώρισαν τὸν Χριστιανισμὸν κατὰ τὴν κάθοδόν των εἰς τὴν Βαλκανικὴν ἐκ τῶν κατοίκων, τοὺς ὁποίους εὗρον ἐκεῖ ἐγκατεστημένους καὶ ἐκ τῶν πολλῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους συνελάμβανον κατὰ τὰς ἐπιδρομάς των, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑπῆρχον καὶ κληρικοί.

Οἱ Παυλικιανοί, ἐγκατεστημένοι εἰς τὰ σύνορα, ἦλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Σλάβους. Οὗτοι εἶχον πολιτισμὸν ἀνώτερον αὐτῶν καὶ ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσουν ἐπὶ τῶν γειτόνων των καὶ ἐκπολιτιστικῶς. Ἡ διδασκαλία των εἶχε πολλὰ χριστιανικὰ στοιχεῖα καὶ ἔχοντες τὸ πνεῦμα τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀνεπτυγμένον ἤδη ἐκ τῆς δράσεώς των εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὁπόθεν ἦλθον, ἀναμφιβόλως, προσεπάθησαν νὰ προσηλυτίσουν ὅσους ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν καὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶχον ἐπιτυχίας μεταξὺ τῶν Βουλγάρων, διότι οἱ τελευταῖοι οὗτοι δὲν εἶχον συστηματοποιημένην θρησκείαν, ὡς εἴδομεν, τῶν δὲ Παυλικιανῶν ἡ διδασκαλία ἦτο καλῶς ἐσχηματισμένη καὶ τὸ προσηλυτιστικὸν σύστημα πλήρως ἀνεπτυγμένον. Δεδομένου ὅτι ἠδύναντο νὰ προσηλυτίζουν ὀρθοδόξους καὶ μάλιστα κληρικούς,

1. Μετὰ τὴν ἱστορ. τοῦ Νικηφ. ἔκδ. De Boor σ. 209.
2. Obolenski σ. 67.
3. Προκοπίου Ἱστορ. II P490, Jirecek σ. 103.

πολὺ εὐκολώτερον θὰ ἐπετύγχανον μεταξὺ τῶν ἀμορφώτων Βουλγάρων. Θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ δεχθῶμεν ὅτι αὐτοὶ πρῶτοι ἐκήρυξαν τὸν Χριστιανισμὸν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ὡς ὑπετέθη [1]. Δὲν γνωρίζομεν ποίαν στάσιν ἐτήρησαν ἔναντι τῆς εἰδωλολατρείας τῶν Βουλγάρων. Ἐὰν λάβωμεν ὅμως ὑπ' ὄψιν τὴν ὑποκριτικήν των ἱκανότητα καὶ τὴν προσαρμοστικότητα αὐτῶν καὶ πρὸς τὸν Μωαμεθανισμὸν ἀκόμη, τὸν ὁποῖον, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω ὑποκριτικῶς ἐσέβοντο κατ' ἐπίφασιν, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐτήρησαν σθεναρὰν στάσιν ἀπέναντι τῆς εἰδωλολατρείας, ζητήσαντες τὴν κατάργησιν αὐτῆς.

Οἱ Χάνοι δὲν εἶχον ἐνδιαφέρον διὰ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα, ἀλλὰ ἀπέβλεπον ὑπόπτως πρὸς τὸν Χριστιανισμόν, διότι ἐθεώρουν τοῦτον ὡς φορέα τῆς Βυζαντινῆς ἐπιδράσεως καὶ ὡς μέσον διὰ τοῦ ὁποίου θὰ ἀπεμακρύνοντο οἱ ὑπήκοοί των ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς αὐτῶν. Ὑπὸ τοιούτου πνεύματος ὁρμώμενος ὁ Ὄμουρτάγ, ἐκήρυξε διωγμὸν κατὰ τῶν Χριστιανῶν [2]. Ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐκέρδισεν ἔδαφος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὄμουρτάγ, φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ὁ υἱός του Ἐνραβότας, γενόμενος χριστιανὸς καὶ μὴ δεχθεὶς νὰ ἀρνηθῇ τὴν χριστιανικήν του πίστιν, ἀπεκεφαλίσθη δι' αὐτὸ ὑπὸ τοῦ ἑτέρου ἀδελφοῦ του Μαλαμὶρ ἢ Πρεσιάμ [3]. Οἱ Παυλικιανοὶ ὅμως δὲν ἐνήργουν ὡς ὄργανα τῆς βυζαντινῆς πολιτικῆς καὶ δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ διωχθοῦν ὑπὸ τῶν Χάνων διὰ τὸν λόγον αὐτόν.

*
* *

Ἡ κατάστασις ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῆς μεταστροφῆς τῶν Βουλγάρων εἰς τὸν χριστιανισμὸν καὶ ἡ διαμάχη τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ Δυτικοῦ τμήματος τῆς Καθολικῆς ἐκκλησίας διὰ τὴν πνευματικὴν κηδεμονίαν ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας ἦτο ἐξόχως εὐνοϊκὴ διὰ τὰς προσηλυτιστικὰς ἐνεργείας τῶν Παυλικιανῶν.

Ὁ Βόρις (852—889) εὑρισκόμενος ἐν μέσῳ χριστιανικῶν κρατῶν καὶ γνωρίζων τὴν ὕπαρξιν χριστιανῶν μεταξὺ τῶν ὑπηκόων του, ἀντελαμβάνετο ὅτι καὶ ὁ ἴδιος καὶ οἱ Βούλγαροι ἔπρεπε νὰ δεχθοῦν τὸν Χριστιανισμὸν διὰ πολιτικοὺς λόγους [4]. Δὲν ἤθελεν ὅμως νὰ δεχθῇ τὸν χριστιανισμὸν ἀπὸ τὸ Βυζάντιον ἐκ τοῦ φόβου τῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς Βουλγαρίας τῆς ἰσχυρᾶς ὁμόρου αὐτοκρατορίας. Διὰ τοῦτο ἐστράφη πρὸς τὴν Δύσιν καὶ συνῆψε συμμαχίαν τὸ 862 μετὰ τοῦ Λουδοβίκου Γερμανικοῦ ἢ Γερμανοῦ (Teufonicus) (843—916). Ἡ συμμαχία αὕτη ἐστρέφετο κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ κατὰ τῆς Μοραβίας, ἡ ὁποία εἶχεν ἀναπτυχθῇ ὑπὸ τὸν Ρατισλάβον. Εἰς ἀντιπερισπασμὸν τῆς ἐνεργείας ταύτης οἱ Βυζαντινοὶ καὶ Μοραβοὶ συνῆψαν συμμαχίαν

1. Obolenski σ. 68, Jirecek σ. 147. Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 38. κ. ἑ. καὶ περὶ τῆς παλαιοτέρας ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, σ. 34. κ.ἑ.

2. Spinka σ. 28, Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 39.

3. Spinka σ. 29 καὶ Jireçek σ. 149.

4. Obolenski σ. 70 κ. ἑ. Vasiliev IBA σ. 351, Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 41.

καὶ ἀντήλλαξαν πρεσβείας. Ἐνῷ ὁ Βόρις ἦτο ἀπησχολημένος βοηθῶν τὸν σύμμαχόν του Λουδοβῖκον κατὰ τοῦ ἐπαναστατήσαντος υἱοῦ του Καρλομὰν καὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν, παρουσιάσθη λιμός, ὁ Μιχαὴλ εἰσέβαλεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν (864) καὶ ἠνάγκασε τὸν Βόριδα εἰς ὑποταγήν, ὑποχρεώσας αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὸν Χριστιανισμὸν καὶ νὰ ἀρνηθῇ τὴν Φραγκικὴν συμμαχίαν.

Τὸ γεγονὸς τοῦτο μετέβαλε καὶ τὴν πολιτικὴν σκέψιν τοῦ Βόριδος, διότι κατ' ἀπομίμησιν τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος, ὁ Βόρις ἐνίσχυσε τὴν βασιλικήν του ἐξουσίαν εἰς βάρος τῶν Βογιάρων, ἀπέβη χριστιανὸς σλάβος ἡγεμὼν καὶ ἐδέχθη ἕλληνα ἐπίσκοπον καὶ κληρικούς, οἱ ὁποῖοι ἐπρόκειτο νὰ διδάξουν τὸν χριστιανισμὸν εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ νὰ διοργανώσουν τὴν νεαρὰν ἐκκλησίαν. Οὕτω πλέον ἡ ἐπίδρασις τοῦ Βυζαντίου εἰσέρχεται εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ὁ Πατριάρχης Φώτιος ἀποβαίνει Πνευματικὸς πατὴρ τοῦ νεοφωτίστου Βόριδος. Οἱ ἕλληνες κληρικοὶ ἔφεραν μεθ' ἑαυτῶν τὸ κανονικὸν δίκαιον τῆς ἐκκλησίας καὶ εἰσήχθη μετ' αὐτοῦ καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδίᾳ ἡ ἐκλογὴ τῶν Ἰσαύρων καὶ τὸ «Πρόχειρον» τοῦ Βασιλείου τοῦ Α'.[13]. Ἡ ὅλη διοίκησις τῆς ἐκκλησίας ἦτο εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Βόρις, ὁ ὁποῖος ἐπεθύμει νὰ ἔχῃ εἰς χεῖρας του τὴν διοίκησιν καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐφοβεῖτο τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τοῦ κράτους του, ἐστράφη πάλιν πρὸς τὴν Δύσιν, ἀφοῦ κατέπνιξεν ἐπανάστασιν τῶν δυσηρεστημένων ἐναντίον του Βογιάρων.

Ἔστειλε δύο πρεσβείας, μίαν πρὸς τὸν Λουδοβῖκον Γερμανικὸν εἰς Ρατισβόνην καὶ ἑτέραν εἰς Ρώμην πρὸς τὸν Πάπαν Νικόλαον Α.' καὶ ἐζήτησε παρ' αὐτῶν κληρικούς, διὰ νὰ διδάξουν τὸν χριστιανισμὸν εἰς τὸν λαόν του. Διὰ τῆς ἐπιστροφῆς ταύτης εἰς τὴν παλαιάν του πολιτικήν, ἤλπιζεν ὁ Βόρις, ὅτι θὰ ἀπηλλάσσετο τῆς ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ Βυζαντίου ἀφ' ἑνός, καὶ ἀφ' ἑτέρου θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποκτήσῃ ἀρχιεπίσκοπον ἰδικόν του, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Πάπας προθύμως ἔστειλεν μακρὰν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Βόριδα καὶ δύο ἐπισκόπους εἰς τὴν Πλίσκαν, πρωτεύουσαν τοῦ Βόριδος. (Νοέμβρ. 866). Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἔφθασαν καὶ οἱ Γερμανοὶ κληρικοί, ἀλλὰ εὑρόντες τοὺς παπικοὺς ἤδη ἐγκατεστημένους, ἀνεχώρησαν. Οἱ παπικοὶ κληρικοὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Ἕλληνας, κατήργησαν πολλὰς ἑλληνικὰς συνηθείας καὶ ἔχρισαν ἐκ νέου τοὺς Βουλγάρους. Ὁ θρίαμβος ὅμως οὗτος τῶν Δυτικῶν δὲν διετηρήθη ἐπὶ πολύ, διότι μετ' ὀλίγον ἡ πλάστιγξ πάλιν ἔκλινε ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου.

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βασιλείας τοῦ Βασιλείου Α' ἐδημιουργήθησαν καὶ πάλιν φιλικαὶ σχέσεις μετὰ τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐλύθη τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα, ὅτε ἡ Σύνοδος τοῦ 870 ἀπεφάσισε τὴν τοποθέτησιν ἀρχιεπισκόπου εἰς τὴν Βουλγαρίαν, χορηγήσασα οὕτω ἀνεξαρτησίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν αὐ-

13. Ἀμάντ, Β. σ. 44.

τῆς, τοῦ Πατριαρχείου ἀσκοῦντος ὀνομαστικὸν μόνον ἔλεγχον ἐπ' αὐτῆς. Τώρα πλέον οἱ Ἕλληνες ἐκδιώκουν τοὺς Λατίνους, καταργοῦνται αἱ Λατινικαὶ συνήθειαι καὶ καταβάλλεται προσπάθεια νὰ δικαιολογηθῇ ἡ μεταβολὴ αὕτη καὶ αἱ διαφοραὶ τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

Δυνάμεθα νὰ δικαιολογήσωμεν τὴν νέαν μεταστροφὴν τοῦ Βόριδος ἐκ τῆς ἀπογοητεύσεως, τὴν ὁποίαν ᾐσθάνθη ἐκ τῆς στάσεως τοῦ Πάπα. Ἤλπιζεν, ὅτι θὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἐκκλησίας του, ἀλλὰ συντόμως ἐπληροφορήθη, ὅτι ἡ Ρώμη ἐζήτει αὐστηρότερον ἔλεγχον [1]. Στρέφεται πάλιν πρὸς τὴν Κων)πολιν, διότι ἐθεώρει τὸν αὐτοκράτορα ὡς πρότυπον, τὸ ὁποῖον ὁ ἴδιος ἤθελε νὰ μιμηθῇ. Ἀλλὰ καὶ διότι εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἐγνώριζον τὸ Βυζάντιον, εἶχον δεχθῆ τὴν ἐπίδρασίν του καὶ τοῦτο ἐνεποίει βαθεῖαν ἐντύπωσιν, τόσον εἰς τὸν Βόριδα, ὅσον καὶ εἰς τὸν Βουλγαρικὸν λαόν. Ἡ Ρώμη πλὴν τῆς ἐκκλησιαστικῆς αἴγλης, τῆς προσερχομένης ἐκ τῆς παπικῆς ἕδρας, ἦτο ἄγνωστος εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ ἐστερεῖτο τῶν θελγήτρων τῆς Κων)πόλεως. Οἱ Βυζαντινοί, δεχθέντες τὴν τοποθέτησιν ἀρχιεπισκόπου καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Βουλγαρικῆς ἐκκλησίας, ἀπέδειξεν ὅτι δὲν ἤθελαν νὰ πιέσουν φορτικῶς τοὺς Βουλγάρους καὶ ὅτι ὡς κύριον σκοπόν των εἶχον τὴν πρόοδον τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὴν χώραν, ὄχι τῶν αὐτοκρατορικῶν συμφερόντων. Ἡ πολιτική των ἦτο ἀλτρουϊστική, προερχομένη ἐκ γνησίου ἱεραποστολικοῦ ζήλου [2].

Ἐκ τῶν γεγονότων τούτων ἡ κατάστασις ἀπὸ θρησκευτικῆς ἀπόψεως εἰς τὴν Βουλγαρίαν παρουσιάζεται πλήρης συγχύσεων καὶ ἀντιφάσεων. Ὑπάρχει κατὰ πρῶτον λόγον ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ὁ χριστιανισμὸς ἐκ παραλλήλου. Βεβαίως ἓν μέρος τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ ἐβαπτίσθη, ἀλλὰ ἔμειναν καὶ πολλοί, ἰδίως οἱ Βογιάροι, προσκεκολλημένοι εἰς τὴν εἰδωλολατρείαν, ἡ ὁποία ὑφίσταται μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσπασθέντες τὸν χριστιανισμὸν Βούλγαροι, δὲν πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸν ἐγνώρισαν. Ἁπλῶς ἐδιδάχθησαν στοιχεῖα αὐτοῦ, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀμφίβολον κατὰ πόσον ἀντελήφθησαν. Τοῦτο εἶναι σύνηθες εἰς περιπτώσεις ὁμαδικῶν μεταστροφῶν καὶ ἰδίᾳ λαῶν μὴ ἀνεπτυγμένων καὶ ἀπολιτίστων. Ἡ εἰδωλολατρεία εἶχε βαθείας ρίζας εἰς τὸν λαὸν καὶ ἐπιπολαία καὶ ἐσπευσμένη μεταστροφὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκριζώσῃ ταύτας. Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν ΙΕ.΄ αἰῶνα γραφέντα ἐξομολογητάρια ἀπαγορεύουν τὴν λατρείαν τοῦ Ἡλίου καὶ τῆς Σελήνης, ἡ ὁποία ἠσκεῖτο ὑπὸ τῶν χριστιανῶν πλέον Βουλγάρων [3].

Ἀλλὰ καὶ ἡ σοβαρὰ ἀντίθεσις τῶν δύο τμημάτων τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ αἱ ἐξ αὐτῆς προκαλούμεναι διαμάχαι Ἀνατολικῶν καὶ Δυτικῶν κληρικῶν ἐν Βουλγαρίᾳ ἔφερον σύγχυσιν εἰς τὰ πνεύματα τῶν νεοφωτίστων

---

1. Runc HFBE σ. 121, Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 44 2. Runc. HFBE σ. 123.
3. Spinka σ. 31 Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 43. kyr NEBH σ. 32 κ.ἑ.

Βουλγάρων. Εἶδον τοὺς Ἕλληνας νὰ ἔρχωνται καὶ νὰ διδάσκουν τὸν χριστιανισμόν. Κατόπιν ἔρχονται οἱ Λατῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἐκδιώκουν αὐτούς, κατηγοροῦν καὶ καταργοῦν συνηθείας, εἰσαχθείσας παρ' αὐτῶν. Ἔρχονται οἱ Γερμανοὶ καὶ εὑρίσκοντες τοὺς παπικοὺς ἐκεῖ ἀποχωροῦν. Ἐν τέλει οἱ παπικοὶ ἐκδιώκονται ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, αἱ δὲ παπικαὶ συνήθειαι, ὅσαι εἰσήχθησαν, καταργοῦνται καὶ αἱ ἑλληνικαὶ ἐπανεισάγονται. Ἡ μόνη σοβαρὰ δογματικὴ διαφορά, ἡ ὁποία τονίζεται εἶναι τὸ δόγμα τῆς ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Τὰ λοιπὰ εἶναι ἐπουσιώδη ζητήματα καὶ περὶ ταῦτα δημιουργεῖται ἡ διαμάχη. Οὕτω οἱ ἔκπληκτοι Βούλγαροι, βλέποντες ἐντὸς ἓξ ἐτῶν τοσαύτας διενέξεις καὶ ἔλλειψιν πνεύματος κατανοήσεως ἐκ μέρους τῶν κληρικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον εἰς αὐτοὺς τὸν χριστιανισμόν, δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιληφθοῦν ποῖα εἶναι τὰ οὐσιώδη καὶ ποῖα τὰ ἐπουσιώδη καὶ ποία ἦτο ἡ γνησία χριστιανικὴ παράδοσις. Ἀλλὰ καὶ τὸ κῦρος τῶν κληρικῶν ἐκλονίζετο, διότι οἱ Βούλγαροι δὲν ἠδύναντο νὰ ἀντιληφθοῦν διατὶ ἤρχοντο καὶ ἀπήρχοντο καὶ ἐμάχοντο οὗτοι.

Τὴν κατάστασιν ταύτην ἐξεμεταλλεύοντο οἱ Παυλικιανοὶ πρὸς διενέργειαν προσηλυτισμοῦ. Δὲν ὑπάρχουν πληροφορίαι σαφεῖς περὶ διενεργείας προσηλιτισμοῦ ἐκ μέρους των κατὰ τὴν περίοδον ταύτην, μόνον ἐνδείξεις. Οὕτω ὁ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος, ἀκολουθῶν παλαιότερον πρότυπον καταπολεμήσεως τῆς ρωμαιοκαθολικῆς διδασκαλίας περὶ ἐκπορεύσεως τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λέγει, ὅτι τὸ καὶ «ἐκ τοῦ Υἱοῦ» βασίζεται εἰς δυαρχίαν, ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμην του εἶναι Μανιχαϊκή [1]. Ἐπίσης οἱ Λατῖνοι κατηγορήθησαν ἐπὶ Μανιχαϊσμῷ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἀγαμίας τοῦ κλήρου. Ὁ Φώτιος γράφει ἐπ' αὐτοῦ «τοὺς ἐνθέσμῳ γάμῳ πρεσβυτέρους διαπρέποντας . . . οὗτοι, τοὺς ὡς ἀληθῶς Θεοῦ ἱερεῖς, μυσάττεσθαί τε καὶ ἀποστρέφεσθαι παρεσκεύασαν τῆς Μανοῦ γεωργίας ἐν αὐτοῖς τὰ σπέρματα κατασπείροντες [2]».

Ἐὰν ἠκολούθησαν παρομοίαν πολεμικὴν καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ, αὕτη ἐστρέφετο ἐμμέσως καὶ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐθεωροῦντο Μανιχαῖοι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπάντησις τοῦ Νικολάου Α'. πρὸς τὸν Βόριδα περιέχει νύξεις περὶ προσηλυτισμοῦ παρ' αἱρετικῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην [3]. Ὁ Βόρις ἐρωτᾷ τὸν πάπαν ποία εἶναι ἡ ὀρθὴ μέθοδος μεταχειρίσεως, ὅσων ἡ διδασκαλία δὲν συμφωνεῖ πρὸς τὴν ἀποστολικὴν παράδοσιν. Παραπονεῖται ἐπίσης διὰ τὴν ἄφιξιν εἰς Βουλγαρίαν διαφόρων «χριστιανῶν» ἀπὸ ἄλλας χώρας, οἱ ὁποῖοι ἐδίδασκον διαφορετικὰς διδασκαλίας, οὗτοι ἦσαν ἰδίως Ἕλληνες καὶ Ἀρμένιοι. Οἱ Ἀρμένιοι οὗτοι ἦσαν Παυλικιανοί, μεταφερθέντες ἐκεῖ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου Ε'. Ὑπῆρχον βεβαίως καὶ μονοφυσῖται μεταφερθέντες παρὰ τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος ἐνωρίτερον, ἀλλ' οὗτοι ἦσαν

1. Mig PG 126 1209. 2. Mig. PG 102, 1155 Obolenski σ. 78.
3. Obolenski σ. 80.

ἐκ Συρίας. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι οἱ ἀρμένιοι οὗτοι «Χριστιανοὶ» ἦσαν Παυλικιανοὶ στηρίζεται καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ ὠνόμαζον ἑαυτοὺς «χριστιανοὺς» κατ' ἐξοχήν. Κατὰ τὸ β' ἥμισυ τοῦ Θ'. αἰ. οἱ συνεργάται τοῦ Κλήμεντος «ἅγιοι ἐπτάριθμοι» ἠγωνίσθησαν κατὰ τῶν αἱρέσεων. Ὁ κανὼν πρὸς τιμὴν αὐτῶν ἐπαινεῖ αὐτοὺς λέγων «τὴν αἵρεσιν τῶν λύκων τῶν δεινῶν Μεσσαλιανῶν ὑμεῖς παντελῶς ἀπεσβέσατε». Ὁ δὲ βίος τοῦ ἁγίου Βλαδιμήρου Διοκλείας, ἀναφέρει ὅτι ὁ Κλήμης ἐξερρίζωσε τὴν αἵρεσιν τῶν Βογομίλων καὶ Μεσσαλιανῶν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κλήμεντος οἱ Βογόμιλοι δὲν ὑπῆρχον, ὑπῆρχον ὅμως οἱ Μεσσαλιανοὶ καὶ Παυλικιανοί.

Ἕτερον γεγονὸς παρέχον ἔνδειξιν περὶ ὑπάρξεως Παυλικιανικῶν κέντρων ἐν Βουλγαρίᾳ εἶναι καὶ τὸ ἐπεισόδιον τοῦ «Μανιχαίου» Σανταβαρηνοῦ, πατρὸς τοῦ Θεοδώρου Σανταβαρηνοῦ, τοῦ ὑποστηρικτοῦ τοῦ Πατριάρχου Φωτίου. Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Στυλιανοῦ ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας πρὸς τὸν πάπαν Στέφανον περὶ τὸ 886 ἢ 887 μανθάνομεν ὅτι ὁ Σανταβαρηνὸς οὗτος, μάγος κατὰ τὸν Στυλιανόν, βλέπων ὅτι ἡ μαγική του εἶχεν ἀποκαλυφθῆ καὶ ἠπειλεῖτο ἡ σύλληψίς του, διέφυγεν ἐκ Βυζαντίου εἰς Βουλγαρίαν, ὅπου ἀπηρνήθη τὸν χριστιανισμόν. Αἱ κατηγορίαι ἐπὶ μαγείᾳ καὶ Μανιχαϊσμῷ δὲν πρέπει νὰ ληφθοῦν κατὰ λέξιν. Μανιχαῖος εἶναι λέξις σημαίνουσα καὶ τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Σανταβαρηνὸς κατέφυγεν εἰς τὴν Βουλγαρίαν διὰ νὰ ζητήσῃ ἄσυλον καὶ προστασίαν μεταξὺ τῶν ὁμοθρήσκων του Παυλικιανῶν.

Κατὰ τὸ 869, ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν, συμπίπτει ἡ ἀποστολὴ τοῦ Πέτρου Σικελιώτου εἰς τὴν Τεφρικὴν καὶ ἡ συγγραφὴ κατόπιν τῆς πραγματείας αὐτοῦ περὶ τῶν Παυλικιανῶν. Εἰς ταύτην ἀναφέρει ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ ἡτοιμάζοντο νὰ ἀποστείλουν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἀπεσταλμένους διὰ νὰ κηρύξουν τὴν αἵρεσίν των [1]. Οὗτοι μεταβαίνοντες ἐκεῖ, θὰ συνήντων τοὺς μεταφερθέντας ὑπὸ τοῦ Κων)νου Ε'. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι οὗτοι ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν διότι θὰ ἦτο περίεργον ἀληθῶς οἱ Παυλικιανοὶ τῆς Τεφρικῆς νὰ ἐπιθυμοῦν νὰ ἀποστείλουν ἐκεῖ ἰδικούς των ἀνθρώπους, μὴ γνωρίζοντες τὴν χώραν καὶ μὴ ἔχοντας ἄλλην ἐπαφὴν μετ' αὐτῆς.

Ἡ μαρτυρία αὕτη τοῦ Πέτρου Σικελιώτου περὶ προθέσεως τῶν Παυλικιανῶν ἀποστολῆς κηρύκων τῆς αἱρέσεως εἰς Βουλγαρίαν, στηρίζεται καὶ ἐξ ἀρχαίου Βουλγαρικοῦ χειρογράφου ἀποκειμένου εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην Σόφιας καὶ περιγράφοντος ὑπὸ μορφὴν μυθιστορηματικὴν τὴν καταγωγὴν τῶν Παυλικιανῶν ἐν Βουλγαρίᾳ. Τὸ χειρόγραφον ἐδημοσιεύθη παρὰ τοῦ Ἰ. Ἰβάνωφ, ὁ ὁποῖος χρονολογεῖ τὴν συγγραφήν του κατὰ τὸν ΙΒ'. αἰῶνα· τὸ ἴδιον χειρόγραφον εἶναι ἀχρονολόγητον καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν του συγγραφεύς του εἶναι ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος

1. ΠΣ 1240.

τοῦ ἀγνώστου συγγραφέως στηρίζει τὴν ἔνδειξιν, ὅτι ἡ μαρτυρία του ἀναφέρεται εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχήν [1]. Κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ χειρογράφου ἡ αἵρεσις τῶν Παυλικιανῶν, συμφώνως πρὸς μεσαιωνικὰς παραδόσεις, ἔφθασεν εἰς Βουλγαρίαν δι' ἀπεσταλμένων ἐξ Ἀνατολῆς, τοῦ Σουμπότιν καὶ Σουτίλ. Ἡ ἔνδειξις ἐκ τῶν ὀνομάτων εἶναι ὅτι ταῦτα, μὴ ὄντα Βουλγαρικά, εἶναι ἀνατολικῆς προελεύσεως. Προσθέτει, ὅτι οὗτοι ἦλθον ἐκ Καπαδοκίας. Καὶ τοῦτο εἶναι ἀκριβές, διότι εἰς τὴν Καπαδοκίαν οἱ Παυλικιανοὶ ἦσαν ἰσχυροί, διότι, ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν, ἡ πρωτεύουσα αὐτῶν Τεφρικὴ εὑρίσκετο πλησίον τῆς Σεβαστείας, ἡ ὁποία συνορεύει μετὰ τῆς Καπαδοκίας ἀλλὰ καὶ πόλεις Παυλικιανῶν ἦ ὀχυρά, τὰ ὁποῖα κατέστρεψεν ὁ Βασίλειος Α' κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκστρατειῶν του εὑρίσκοντο εἰς τὴν Καπαδοκίαν ὡς τὸ φρούριον Λούλου, Ποδευτόν, Ἀριαράθεια. Ὥστε ἡ ἄφιξις ξένων καὶ ἡ κήρυξις παρ' αὐτῶν αἱρετικῶν δοξασιῶν ἐγένετο αἰσθητὴ ἐν Βουλγαρίᾳ, ἄλλως δὲν θὰ ἦτο εὔκολον νὰ ἐφευρεθῇ τοιαύτη ἱστορία διὰ τὴν προέλευσιν τῶν Παυλικιανῶν. Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς ἱστορικότητος τῶν ὀνομάτων, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν μαρτυρίαν τῆς ἀρχαίας παραδόσεως τοῦ χειρογράφου περὶ τῆς διεισδύσεως τῶν Παυλικιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν καὶ ἐκ τοῦ λόγου, ὅτι Ἀρμένιοι ἔμποροι ἤρχοντο εἰς τὴν Βουλγαρίαν καὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἀγχίαλον καὶ Δεβελτόν, μετὰ τὴν κατάληψιν τῶν πόλεων τούτων παρὰ τοῦ Κρούμου. Καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς τριακονταετοῦς συνθήκης ἐπὶ Ὁμουρτάγ, ὁπότε ἐπεκράτησεν ἡσυχία, πλὴν τῶν Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων καὶ Ἀρμένιοι ἔμποροι διεξῆγον τὸ διακομιστικὸν ἐμπόριον μεταξὺ Ἀνατολῆς, Κων)πόλεως. Βουλγαρίας καὶ Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ἐπίσης πολυάριθμοι Ἀρμένιοι ἦσαν εἰς τὴν Θεσ)νίκην, ὅπου Ἀρμενικαὶ κοινότητες μαρτυροῦνται ἀπὸ τοῦ 10ου—14ου αἰῶνος [2].

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἐκ Μ. Ἀσίας ἐλθόντων, ὑπῆρχον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ Η'. αἰῶνος ζῶντες ἐκεῖ Παυλικιανοί, οἱ ὁποῖοι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ χάσουν τὴν παρεχομένην εἰς αὐτοὺς εὐκαιρίαν ἐκ τῆς συγχύσεως πρὸς προσηλυτισμόν. Τὸ προσηλυτιστικόν των σύστημα ἐστρέφετο κατὰ τῶν ἱερέων καὶ τοῦ κλήρου ἐν γένει, ὡς εἴδομεν κατὰ τὴν συνομιλίαν τοῦ Σεργίου καὶ τῆς γυναικός, ἡ ὁποία τὸν μετέστρεψεν εἰς τὸν Παυλικιανισμόν. Ποία εὐνοϊκωτέρα περίστασις ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ δι' αὐτοὺς διὰ νὰ ἀναπτύξουν τὰς ἀρχάς των ἀρχίζοντες δι' ἐπιθέσεως κατὰ τοῦ ἀλληλομαχομένου κλήρου τῶν δύο ἐκκλησιῶν ; Δευτέρα εὐνοϊκὴ περίστασις ἦτο δι' αὐτοὺς ἡ σύγχυσις, ἡ δημιουργηθεῖσα ἐκ τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ἐπουσιωδῶν συνηθειῶν, ἡ ὁποία μὲ τὴν σειράν της ἐδημιούργησεν τὸ πρόβλημα τῆς γνησίας ἀποστολικῆς παραδόσεως. Εὔκολον λοιπὸν θὰ ἦτο διὰ τοὺς Παυλικιανοὺς προπαγανδιστὰς νὰ εἴπουν, ὅτι αὐτοὶ κατέχουν τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων καὶ

1. Παρὰ Obolenski σ. 81 κ.ἑ. 2. αὐτόθι σ. 81.

ὄχι οἱ διαφωνοῦντες καὶ ἀλληλοδιωκόμενοι κληρικοὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι δὲν ἐνεφανίζοντο εἰς τὰ ὄμματα τῶν Βουλγάρων ὡς αἱρετικοί, ἀλλὰ ὡς «χριστιανοὶ» καὶ μάλιστα κατ' ἐξοχήν. Εἶδον οἱ Βούλγαροι τρεῖς ὁμάδας χριστιανῶν ἀγωνιζομένων διὰ τὴν ἐπικράτησίν των καὶ οἱ Παυλικιανοὶ ἠδύναντο νὰ ἐκληφθοῦν παρ' αὐτῶν ὡς μία ἀκόμη. Ταύτας λοιπὸν τὰς περιστάσεις ἐκμεταλλευόμενοι οἱ Παυλικιανοὶ διενήργησαν προσηλυτισμὸν καὶ ἀπέκτησαν ὀπαδοὺς ἐν Βουλγαρίᾳ, γενόμενοι ἰσχυροὶ καὶ κατέστησαν ἰσχυρότεροι διὰ τῶν ἐκ Μ. Ἀσίας ἀφιχθέντων ὁμοθρήσκων αὐτῶν.

*
* *

Ἡ ἐποχὴ τοῦ Βόριδος χαρακτηρίζεται ὡς εἰρηνικὴ ἐσωτερικῶς καὶ εἰς τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ Βυζάντιον μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῶν Βουλγάρων. Ὁ Βόρις ἔδειξε ζωηρὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ, ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας καὶ ὑπεστήριξε ζωηρῶς τὸν Κλήμεντα, μαθητὴν τοῦ Ἕλληνος ἀποστόλου Μεθοδίου, ἀδελφοῦ τοῦ Κυρίλλου, εἰς τὰς προσπαθείας του πρὸς διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ. Μεγάλην ἐνίσχυσιν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ παρέσχον οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου. οἱ ἐξαγορασθέντες ἐν Βενετίᾳ καὶ σταλέντες ἐκ Κων)πόλεως εἰς Βουλγαρίαν. Οὗτοι ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν τὸ ἀλφάβητον τὸ διαμορφωθὲν ἐν Μοραβίᾳ ὑπὸ τῶν δύο ἀδελφῶν, μετέτρεψαν αὐτὸ εἰς τὴν γλαγολιτικὴν γραφὴν καὶ μετέφρασαν τὸ Εὐαγγέλιον, συναξάρια καὶ λειτουργικὰ βιβλία εἰς τὴν Σλαβωνικὴν γλῶσσαν, συντελοῦντες οὕτω ἐπὶ πλέον εἰς τὸν ἐκσλαβισμὸν τῶν Βουλγάρων, τὴν γεφύρωσιν τοῦ χάσματος μεταξὺ τῶν δύο στοιχείων καὶ τὴν προσέγγισιν τῆς ἐκκλησίας περισσότερον πρὸς τὰ λαϊκὰ στρώματα. Ὁ Βόρις ἀπεσύρθη εἰς μοναστήριον μετὰ τὸ 888 καὶ ἀφῆκε διάδοχον τὸν υἱόν του Βλαδίμηρον. Οὗτος ἔδειξε διαθέσεις ἐνισχύσεως τῆς εἰδωλολατρείας καὶ ὁ πατήρ του ἐξελθὼν ἐκ τοῦ μοναστηρίου, ὅπου ἡσύχαζεν, ἀνῆλθεν πάλιν εἰς τὸν θρόνον, συνέλαβε τὸν υἱόν του, τὸν ἐτύφλωσε καὶ διέταξε τὴν φυλάκισίν του.

Εἰς τὸν θρόνον ἀνεβίβασε τὸν νεώτερον υἱόν του Συμεών, γνώστην τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τῶν ἀδυναμιῶν τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς εἰς τὴν ὁποίαν εἶχε διαμείνει. Οὗτος ἠκολούθησε ἐχθρικὴν πολιτικὴν ἔναντι τοῦ Βυζαντίου[1]. Λόγῳ τῶν ἐπιδρομῶν του εἰς Θράκην, ὁ Λέων ΣΤ'. ἐκάλεσε τοὺς Οὔγγρους, οἱ ὁποῖοι ἐνίκησαν τὸν Συμεὼν καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ συνάψῃ εἰρήνην μετὰ τοῦ Λέοντος. (895 896). Κατορθώσας ν' ἀπαλλαγῇ τῆς ἀπειλῆς τῶν Οὔγγρων καὶ κερδίσας νέαν νίκην κατὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἐστράφη πρὸς τὰ δυτικά, ἀλλ' ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ ἐκ νέου κατόπιν εἰσβολῆς τοῦ Βυζαντινοῦ στρατοῦ, καὶ τρίτην συνθήκην συνῆψεν, ὅταν ἀπέτυχε νὰ κυριεύσῃ τὴν Θεσσαλονίκην μετὰ τὴν ἐπιδρομὴν τῶν Ἀράβων κατ' αὐτῆς (904).

1. Vasiliev IBA σ. 392. Ἀμάντ. Β. σ. 62.

Κατὰ τὸ 913 ἀρχίζει ἡ δευτέρα περίοδος τῶν ἐπιδρομῶν τοῦ Συμεὼν ἐπὶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, ὁπότε ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἔφθασε μέχρι τῶν τειχῶν τῆς πρωτευούσης, ἀλλ' ἀπεχώρησε χωρὶς νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὴν πολιορκίαν συνάψας ἓν εἶδος συμφωνίας. Τὸ ἑπόμενον ἔτος κατέλαβε τὴν Ἀδριανούπολιν, τὴν ὁποίαν ἐλεηλάτησε καὶ ἐγκατέλειψε καὶ μετὰ τριετίαν κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ἐκεῖθεν ἐστράφη κατὰ τῆς συμμάχου τῶν Βυζαντινῶν Σερβίας.

Τὸ 920 ἐξοργισθεὶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνὸς ἐστέφθη συμβασιλεύς, διότι ὁ ἴδιος ἐπεθύμει ν' ἀνακηρυχθῇ αὐτοκράτωρ, ἐπεχείρησε νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κων)πόλεως. Πρὸ τῆς πόλεως συνηντήθη μετὰ τοῦ Ρωμανοῦ (924) ὑποσχεθεὶς ν' ἀκολουθήσῃ εἰρηνικὴν πολιτικήν, ἐξηκολούθησεν ὅμως, τὰς καταστρεπτικάς του ἐπιδρομὰς εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ καὶ τὴν Σερβίαν. Τότε προσέλαβε καὶ τὸν τίτλον «βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Βουλγάρων» τὸν ὁποῖον οἱ Βυζαντινοὶ δὲν ἀνεγνώρισαν. Ἀπέθανε τὸ 927, ἐνῷ προετοίμαζε νέαν ἐκστρατείαν κατὰ τῆς Κων)πόλεως.

Ὁ Συμεὼν ὠργάνωσε τὴν αὐλήν του κατὰ τὸ πρότυπον τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς. Ὁ ἴδιος ἔλαβε τὴν ὑψίστην θέσιν εἰς τὸ κράτος του καὶ ἐχορήγησεν ἀξιώματα εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἄρχοντας. Ἀνεκήρυξεν αὐθαιρέτως τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Βουλγαρίας αὐτοκέφαλον ἀρχιεπισκοπὴν καὶ μετὰ ταῦτα πατριαρχεῖον μὲ πατριάρχην τὸν τέως μητροπολίτην Δορυστόλου Δαμιανόν[1]. Τὸ Πατριαρχεῖον τοῦτο ἀνεγνώρισε μόνον ὁ Πάπας Ἰωάννης Ι.', ἐνῷ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον ἐτήρησε στάσιν ἀναμονῆς.

Ὁ Vasiliev παρατηρεῖ ὅτι ὁ Συμεὼν ὑπῆρξε σπουδαία προσωπικότης[2]. Ἄλλοι εἶπον ὅτι ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ καταβάλῃ τὴν αὐτοκρατορίαν κατέστρεψεν τὸ κράτος του[3], ὁ δὲ Κ. Ἀμαντος, μὴ εὑρίσκων σοβαρὰν δικαιολογίαν διὰ τὴν ἐχθρικὴν πολιτικὴν τοῦ Συμεών, παρατηρεῖ ὅτι χαρακτηριστικὸν αὐτῆς εἶνε ἡ ληστεία καὶ ἡ καταστροφή, διὰ τὸν Συμεὼν δὲ ὅτι ἦτο «φοβερὰ ἀνώμαλος ἄνθρωπος»[4]. Πάντως οἱ ἀγῶνες τοῦ Συμεὼν δὲν ηὔξησαν τὴν χώραν του, οὔτε μετέβαλον τὸν ἐθνολογικὸν χαρακτῆρα τῆς Βαλκανικῆς. Κατ' ἀρχὰς ὁ Συμεὼν ἀπηγόρευσε τὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἐχρησιμοποίησε, ὅμως, ταύτην, κατόπιν εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν ποὺ μὲ τὰς Βυζαντινὰς ἀρχὰς καὶ δι' Ἑλλήνων καὶ Βουλγάρων ἐξηκολούθησε τὸ μεταφραστικὸν ἔργον τοῦ πατρός του Βόριδος, μεταφράσας εἰς τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν θεολογικὰ καὶ ἱστορικὰ ἔργα[5] καὶ συνετέλεσεν οὕτω τότε εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ.

Καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Συμεών, ἡ ὁποία ὑπῆρξεν τόσον ἀνώμαλος καὶ τεταραγμένη, εὑρίσκομεν ἐνδείξεις προσηλυτισμοῦ ἐκ μέρους αἱρετικῶν.

1. Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 47. Gelzer P A σ. 7.
2. Vasiliev IBA σ. 396.
3. Κονιδάρη Ε.Ε. 6. 46. Obolenski σ. 109.
4. Ἀμάντ. Β. σ. 62, 73.
5. Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 45. Ἀμάντ. Β. σ. 75.

Ὁ Ἰωάννης Ἔξαρχος ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ἀκαθάρτων Μανιχαίων καὶ πάντων τῶν Σλάβων εἰδωλολατρῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν αἰσχύνονται ὀνομάζοντες τὸν διάβολον πρεσβύτερον υἱὸν τοῦ Θεοῦ [1]. Ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Μανιχαίων εἶναι φανερὸν ὅτι κρύπτονται οἱ Παυλικιανοί. Δυσκολία ὑπάρχει ὡς πρὸς τὴν διδασκαλίαν, τὴν ὁποίαν λέγει ὁ Ἰωάννης ὅτι κηρύττουν. Οἱ Παυλικιανοὶ δὲν ἐπίστευον τοῦτο περὶ τοῦ διαβόλου. Ἡ γνώμη αὕτη ἀποδίδεται εἰς τοὺς Βογομίλους ἀπὸ τοῦ β'. ἡμίσεως τοῦ 10ου αἰῶνος.

*
* *

Ὁ υἱὸς τοῦ Συμεὼν Πέτρος ἠκολούθησεν διάφορον πολιτικὴν τοῦ πατρός του, φιλειρηνικήν. Φαίνεται ὅτι εἶδε τὸ μάταιον τοῦ ἀγῶνος τοῦ πατρός του καὶ τὴν δύναμιν τῶν Κροατῶν καὶ διὰ τοῦτο ἐπλησίασε πρὸς τὸ Βυζάντιον. Ὁ Ρωμανὸς Λεκαπηνός, ἀναλαβὼν πρωτοβουλίαν προσεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Κων)πολιν, ὅπου τὸν ἐνύμφευσεν μὲ τὴν ἐγγονήν του, θυγατέρα τοῦ υἱοῦ του καὶ συμβασιλέως Χριστοφόρου καὶ συνῆψε μετ' αὐτοῦ συνθήκην (927) ἀναγνωρίσας αὐτὸν «Βασιλέα τῶν Βουλγάρων» καθὼς καὶ τὸ Βουλγαρικὸν Πατριαρχεῖον, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἱδρύσει ὁ Συμεών [2].

Ἡ μακρὰ βασιλεία τοῦ Πέτρου (927—969) ὑπῆρξεν εἰρηνικὴ εἰς τὰς σχέσεις της πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἀλλὰ τὸ κράτος, τὸ ὁποῖον ἵδρυσε ὁ Συμεὼν διελύθη, λόγῳ τῶν ἐσωτερικῶν ἀνωμαλιῶν, τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν Σέρβων ἀπὸ τῆς Βουλγαρικῆς κυριαρχίας καὶ τῶν ἐπιθέσεων ἐκ τοῦ Βορρᾶ τῶν Οὔγγρων καὶ τῶν Πατσινάκων, οἱ ὁποῖοι ἔφθασαν μέχρι τῆς Κων)πόλεως [3].

Ἐσωτερικῶς οἱ Βογιάροι ἀπετέλουν διαρκῆ ἀπειλὴν κατὰ τῆς Βασιλικῆς ἐξουσίας, λόγῳ τῆς δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησαν κατὰ τοὺς πολέμους ἐναντίον τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ Συμεών. Οἱ πόλεμοι ἀφ' ἑτέρου συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐξασθένησιν τῶν λαϊκῶν στρωμάτων καὶ τὴν αὔξησιν τῶν μεγάλων ἀγροτικῶν κτημάτων τῶν Βογιάρων Ὁ λιμὸς τοῦ 927 καὶ ὁ ἐπακολουθήσας βαρὺς χειμὼν συνετέλεσεν ἐπὶ μᾶλλον εἰς τὴν πτωχείαν καὶ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ λαοῦ. Καὶ εἰς τὴν Βουλγαρίαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνέβη, ὅ,τι καὶ εἰς τὴν Βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν, ἀνάπτυξις δηλαδὴ τῶν μεγαλοκτηματιῶν εἰς βάρος τῶν μικροκαλλιεργητῶν [4]. Οἱ Βογιάροι προσπαθήσαντες νὰ ἐπαναστατήσουν κατὰ τοῦ Πέτρου ἀπέτυχον. Δυσαρέσκεια ὑπῆρχεν ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ ἐκ τοῦ κύματος τῆς Βυζαντινῆς ἐπιδράσεως, ἡ ὁποία εἰσέβαλεν εἰς τὴν χώραν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πέτρου. Ἡ σύζυγος του, βεβαίως, δὲν μετέβη μόνη εἰς τὴν Βουλγαρίαν, ἀλλὰ συνωδεύετο ὑπ' ἀνδρῶν

1. Obolenski. σ. 95
2. Vasiliev IBA σ. 396. Ἀμάντ. Β. σ. 106 κ. ἑ. Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 47. Τότε καὶ τὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖον ἀνεκήρυξε τὴν Βουλγαρικὴν Ἐκκλησίαν εἰς Πατριαρχεῖον. Gelzer PA σ. 6. 3. Vasiliev ἔνθ. ἀνωτ. Ἀμάντ. Β. σ. 107 κ.ἑ.
4. Obolenski σ. 100 κ.ἑ.

καὶ γυναικῶν φορέων τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ἡ θέσις τῆς ἀνεξαρτήτου πλέον Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας εἶνε κρίσιμος. Ἐδέχθη τὰς ἐπιδράσεις τοῦ Βυζαντίου, ἂν καὶ ἀνεξάρτητος, καὶ ἐπηρεάσθη ὑπὸ τῆς οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀνησυχίας, ἡ ὁποία προέκυψε μετὰ τοὺς πολέμους τοῦ Συμεών. Ἐπίσης ἡ μέχρι τοῦδε πολιτικὴ τῶν χριστιανῶν Βουλγάρων βασιλέων δὲν ἠδυνήθη νὰ ἐξαλείψῃ τὴν ὕπαρξιν εἰδωλολατρείας καὶ τοῦ ἐθνικοῦ δυαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ Βουλγαρικοῦ κράτους ὑφίσταται [1].

Αἱ κοινωνικαὶ αὐταὶ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ συνθῆκαι εὐνοοῦν τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τῶν αἱρέσεων. Πλὴν τῶν ὑπαρχουσῶν ἐν Βουλγαρίᾳ αἱρέσεων, ἐμφανίζονται κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς βασιλείας τοῦ Πέτρου καὶ οἱ Βογόμιλοι, τῶν ὁποίων ἡ διδασκαλία προέρχεται ἐξ ἐπιδράσεως τῶν Παυλικιανῶν καὶ Μεσσαλιανῶν, μετὰ σημαντικῶν διαφορῶν πρὸς τοὺς πρώτους ἰδίᾳ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν καὶ τὰς περὶ γάμου καὶ πολέμων ἀντιλήψεις. Ὁ Πέτρος, ὁ ὁποῖος ἐγνώριζε τοὺς Παυλικιανούς, ἔγραψεν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Πατριάρχην Θεοφύλακτον (933—56), υἱὸν τοῦ Ρωμανοῦ Λεκαπηνοῦ, ἀνελθόντα εἰς τὸν θρόνον Κων)πόλεως, εἰς ἡλικίαν 16 ἐτῶν, καὶ ἐζήτησε πληροφορίας περὶ τῶν αἱρετικῶν.

Ὁ Θεοφύλακτος ἀπήντησεν εἰς αὐτὸν (940 – 50) καὶ περιγράφει [2] τὴν αἵρεσιν, περὶ τῆς ὁποίας ὁ Πέτρος ἠρώτησεν ὡς «παλαιὰν» καὶ «νεοφανῆ» συγχρόνως [3]. Ἡ διδασκαλία τῆς αἱρέσεως ἐκτίθεται συντόμως εἰς τὰ ἀναθέματα, τὰ ὁποῖα παραθέτει. «Ἅπασα ἡ διδασκαλία εὑρίσκεται εἰς τὸν Πέτρον Σικελιώτην, πλὴν ἑνὸς στοιχείου καὶ ὡς ἐκτίθεται εἶνε ἡ διδασκαλία τῶν Παυλικιανῶν. Ἐπίσης ἀπαριθμεῖ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς αἱρέσεως ὅπως καὶ ὁ Πέτρος Σικελιώτης, ἄνευ τινὸς σχολίου ἢ παρατηρήσεως. Ἐγνώριζεν ὁ Βασιλεὺς Πέτρος τὸν Πέτρον Σικελιώτην καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Θεοφύλακτος δὲν παραθέτει οὐδὲν σχόλιον ; Μία ἐκ τῶν ἰδεῶν τῆς νεοφανοῦς αἱρέσεως δὲν εἶνε Παυλικιανική, ἡ ἀπόρριψις δηλαδὴ τοῦ γάμου καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶναι νόμος τῶν δαιμόνων. Ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Θεοφυλάκτου ὅτι «Μανιχαϊσμὸς ἐστὶ συμμιγὴς ἡ τούτων δυσσέβεια Παυλικιανισμῷ» [4] ἀναφέρεται εἰς τὴν Μανιχαϊκὴν καὶ Μεσσαλιανικὴν γνώμην περὶ ἀπορρίψεως τοῦ γάμου [5] καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Παυλικιανῶν, ὡς παρέλαβε ταύτην ἐκ τοῦ Πέτρου Σικελιώτου. «Παλαιὰ» εἶναι ἡ αἵρεσις, διότι ὁ Παυλικιανισμὸς ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ πολλοῦ ἐν Βουλγαρίᾳ καὶ «νεοφανὴς» διότι ἐξ ἀναμίξεως τῶν στοιχείων τῶν διδασκαλιῶν προῆλθεν ὁ Βογομιλισμός. Ὁ Θεοφύλακτος θέλων νὰ περιγράψῃ τὸν Βογομιλισμόν. χρησιμοποιεῖ τὸν Πέτρον Σικελιώτην καὶ περιγράφει τοῦτον ὡς ἐκεῖνος τὸν Παυλικιανισμόν, προσθέτων μόνον

1. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 109 κ.ἑ. 2. Isvestiya σ. 356. 3. αὐτόθ. σ. 365.
4. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 363. 5. ἔνθ' ἀνωτ. σ. 364.

δύο νέα στοιχεῖα. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Παυλικιανισμὸς ἦτο γνωστὸς καὶ διαδεδομένος ἐν Βουλγαρίᾳ· δὲν παραθέτει περισσοτέρας πληροφορίας περὶ αὐτοῦ ἢ διότι δὲν τὸν ἐγνώριζεν καλῶς ἢ ἐπειδὴ ἤθελε νὰ δείξῃ ὅτι ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὸν γνωστὸν ἤδη Παυλικιανισμόν, τονίζων τοιουτοτρόπως τὸν ἐξ αὐτοῦ κίνδυνον. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι χρησιμοποιεῖ τὸν ὅρον «Παυλιανισμὸς «ὡς καὶ ὁ Βαλσαμών, διότι ἐκ συγχύσεως νομίζουν ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ προέρχονται ἐκ τοῦ Παύλου Σαμοσατέως, δι' αὐτὸ καὶ συνιστᾷ τὸν ἀναβαπτισμὸν αὐτῶν κατὰ τὸν ΙΘ'. κανόνα τῆς Α'. Οἰκουμενικῆς Συνόδου [1].

Περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τοῦ Πέτρου οἱ Οὔγγροι, διερχόμενοι διὰ τῆς Βουλγαρίας, ἐπετίθεντο κατὰ τῆς Θράκης καὶ ἐλεηλάτουν ταύτην. Ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, ἀπησχολημένος μὲ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Ἀράβων, ἐκάλεσε τοὺς Ρώσσους κατ' αὐτῶν καὶ οὗτοι κατελθόντες μὲ τὸν Σβιατοσλάβον ἐπὶ κεφαλῆς κατέλαβον τὴν Βουλγαρίαν καὶ διελθόντες τὰ στενὰ τοῦ Αἵμου κατῆλθον πρὸς τὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας.

Ὁ θάνατος τοῦ Πέτρου ἐπροκάλεσεν ἀναρχίαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν, διότι ὁ κόμης Νικόλαος διεξεδίκησε τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν Δυτικὴν Βουλγαρίαν. Μετὰ τὴν δολοφονίαν τοῦ Φωκᾶ καὶ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν θρόνον τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ (969) ἀρχίζει ὁ πόλεμος ἐναντίον τῶν Ρώσων, οἱ ὁποῖοι εἶχον καταστῆ ἐπικίνδυνοι.

Ὡς καὶ ἀνωτέρω ἐσημειώσαμεν μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Σβιατοσλάβου εἰς τὴν Πρεσθλάβαν (971) καὶ τὸ Δορύστολον καὶ τὴν συνθηκολόγησιν τῶν Ρώσσων, ὁ Τσιμισκῆς διέλυσε τὸ Βουλγαρικὸν κράτος καὶ ἔφερε τὸν Βόριδα βασιλέα τῆς Βουλγαρίας μετὰ τῆς οἰκογενείας του εἰς Κων)πολιν, ὅπου ἐτέλεσεν θρίαμβον. Τὰς Ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τῆς Βουλγαρίας προσήρτησεν εἰς τὸ Βυζαντινὸν Κράτος, τὰς δυτικὰς ὅμως ἐπαρχίας κατεῖχον οἱ «κομιτόπουλοι», οἱ ἐπαναστατήσαντες κατὰ τοῦ Πέτρου. Μετὰ τὴν ἐκστρατείαν τούτων, ὁπότε ἐπεχείρησε τὸν ἐπιτυχῆ πόλεμον κατὰ τῶν Ἀράβων, μετέφερε τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ ἐγκατέστησεν αὐτοὺς εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Φιλιππουπόλεως. Ἀνωτέρω ὡμιλήσαμεν περὶ τῆς μεταφορᾶς ταύτης καὶ τῶν λόγων, οἱ ὁποῖοι παρώθησαν τὸν Τσιμισκῆν νὰ τὴν θέσῃ εἰς ἐφαρμογήν. Εἰς τὴν Φιλιππούπολιν ἐγκατασταθέντες οἱ Παυλικιανοὶ δὲν ἀπεμονώθησαν, ἀλλὰ εὗρον ἐκεῖ τοὺς ἀπογόνους τῶν ὁμοθρήσκων αὐτῶν, οἱ ὁποῖοι πρὸ δύο αἰώνων εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐκεῖ ὑπὸ Κων)νου Ε'. καὶ ὅσους ἄλλους αὐτοὶ εἶχον ἐν τῷ μεταξὺ μεταστρέψει διὰ τῆς προσηλυτιστικῆς των δραστηριότητος. Εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Θράκης ὑπῆρχον καὶ οἱ Σύριοι Ἰακωβῖται μονοφυσῖται [2] Ταχέως οἱ Παυλικιανοὶ ἐκυριάρχησαν ἐντὸς τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ τῆς

1. Mig. P. G. 137, 301. 2. Ἀν. Κομν. P. 452, Obolenski σ. 147. Βραδύτερον εἰς τὴν ἰδίαν περιοχὴν μετέφερεν ὁ Βασίλειος Β' Βουλγαροκτόνος, Ἀρμενίους.

ἐπαρχίας αὐτῆς, ὄχι μόνον θρησκευτικῶς, ἀλλὰ καὶ πολιτικῶς, τυραννοῦντες τὸν ὀρθόδοξον πληθυσμὸν καὶ λεηλατοῦντες τὰ ἀγαθὰ αὐτοῦ [1]. Μετὰ τούτων ἦλθεν εἰς ἔπαφὴν ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς καὶ ἐνήργησε δραστηρίως κατ' αὐτῶν.

*
* *

Μετὰ τὴν ἄνοδον τοῦ Βασιλείου ΙΙ εἰς τὸν θρόνον καὶ ἐνῷ οὗτος ἦτο ἀπησχολημένος εἰς ἐσωτερικοὺς ἐμφυλίους ἀγῶνας, ὁ Σαμουήλ, εἷς ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ κόμητος Νικολάου τοῦ ἐπαναστατήσαντος κατὰ τοῦ Πέτρου, ἀρχίζει πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ κατέρχεται μέχρι Λαρίσης, τὴν ὁποίαν καὶ κατέλαβε (985). Τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐκστρατεύσας κατ' αὐτοῦ ὁ Βασίλειος καὶ ἀναγκασθεὶς νὰ ὑποχωρήσῃ, μόλις διεσώθη εἰς Φιλιππούπολιν. Ὁ Σαμουὴλ ἐπεξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἐλεηλάτει τὴν κυρίως Ἑλλάδα, μέχρις ὅτου εἰς μάχην παρὰ τὸν Σπερχειὸν ἐνικήθη κατὰ κράτος ὑπὸ τοῦ Νικηφόρου Οὐρανοῦ, στρατηγοῦ τοῦ Βασιλείου ΙΙ [2]. Στρατηγὸς τοῦ Βασιλείου κατέλαβε τὴν Ἀνατολικὴν Βουλγαρίαν, τὴν ὁποίαν ὁ Τσιμισκῆς εἶχε προσαρτήσει εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν. Ὁ Βασίλειος ἀφοῦ ἐλευθέρωσε τὴν κεντρικὴν καὶ ἀνατολικὴν Μακεδονίαν, στερεώσας τὰς θέσεις του ἐκεῖ καὶ εἰς τὴν Θράκην (KYR. NEBH σ. 31 καὶ Κυρ. ΒΜ σ. 153) ἀπὸ τοῦ 1009 κατ' ἔτος εἰσήρχετο εἰς τὰς χώρας τοῦ Σαμουὴλ καὶ κατέστρεφεν αὐτάς, μέχρι ὅτου τὸ 1014 συνήφθη ἡ μάχη παρὰ τὸ Κλειδίον, ὅπου οἱ Βούλγαροι κατενικήθησαν καὶ ὁ Βασίλειος ἐτύφλωσε 15.000 ἐκ τῶν συλληφθέντων αἰχμαλώτων καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς πρὸς τὸν διαφυγόντα Σαμουήλ. Οὗτος ἰδών, εἰς Πρίλαπον τῆς Μακεδονίας ἀπέθανεν μετ' ὀλίγον. Οὐδεὶς πλέον εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν Βασίλειον, ὁ ὁποῖος οὕτω κατέλαβεν ὁλόκληρον τὴν Βουλγαρίαν. Μετὰ τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὁ Βασίλειος τὴν διήρεσεν εἰς δύο στρατιωτικὰς περιφερείας, τὴν ἀνατολικήν, ὑπὸ διοικητὴν ἑδρεύοντα εἰς Δορύστολον ἢ Δρίστραν καὶ τὴν δυτικὴν ὑπὸ στρατηγόν, ἑδρεύοντα εἰς Σκόπια. Ἄφῆκεν τὴν εἰς εἶδος φορολογίαν καὶ ἐδείχθη ἤπιος, ἐπιεικὴς καὶ φιλάνθρωπος πρὸς τὸν λαόν. Διετήρησεν τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς μερικῶς μόνον Βουλγαρικῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος (1020) [3], καὶ ὑπήγαγεν ὑπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπον αὐτῆς Ἰωάννην τὰς Ἐπισκοπὰς Μακεδονίας, Ἠπείρου, Σερβίας καὶ κυρίως Βουλγαρίας. Ἡ μόνη ἑνότης, λοιπόν, ἡ ὁρατὴ ἐν Βουλγαρίᾳ εἶνε ἡ ἐκκλησιαστική. Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἰωάννης ἐξελέγη ὑπὸ τῆς Βουλγαρικῆς Συνόδου καὶ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ ἁπλῶς ἐπεκυρώθη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος. Ἡ πολιτικὴ ὅμως

1. Ἀν Κομν. Ρ 452.
2. Ἀμάντ. Β. σ. 173 κ.ἑ. Vasiliev IBA σ. 397. Ξαν. Ε.Β. σ. 33.
3. Spinka σ. 91. Στεφαν. σ. 405. Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 53 καὶ Ε.Ι. σ. 262, 263, ὅπου ἀναφέρονται αἱ Ἑλληνικαὶ ἐπαρχίαι αἱ ὑπαγόμεναι εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχρίδος. Ξαν. ΟΕΒ σ. 31 καὶ ΕΒ σ. 34. Ostrogorsky σ. 249.

αὕτη τοῦ Βασιλείου δὲν διετηρήθη καὶ οἱ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου (1037) ἀρχιεπίσκοποι καὶ οἱ περισσότεροι ἐπίσκοποι εἶνε Ἕλληνες καὶ γλῶσσα τῆς λειτουργίας καθιεροῦται ἡ Ἑλληνική. Ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Λέων [1], διωρίσθη ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τοῦ Πατριαρχείου Κων)πόλεως, ἄνευ προηγουμένης ἐκλογῆς ὑπὸ τῆς συνόδου τῆς Βουλγαρικῆς ἐκκλησίας· τὸ αὐτὸ ἴσχυσε καὶ διὰ τοὺς διαδόχους του. Οὕτως οἱ Ἕλληνες κληρικοὶ ζῶντες εἰς χώραν ἐχθρικήν, μὴ γνωρίζοντες τὴν γλῶσσαν τῶν κατοίκων, χάνουν τὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ποιμνίου των. Ὄχι μόνον τοῦτο, ἀλλὰ ἔβλεπον τὴν Βουλγαρίαν ὡς τόπον ἐξορίας καὶ ἀπεστρέφοντο τὸν λαὸν αὐτῆς. Τὴν ἀποστροφὴν ταύτην δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν καὶ εἰς τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Θεοφυλάκτου Ἀχρίδος (1078—1118), ὁ ὁποῖος, γράφων εἰς Κων)πολιν πλήρης νοσταλγίας διὰ τὴν ζωὴν αὐτῆς, λέγει, ὅτι «κατακέκριται τοιούτοις συντῖναι τέρασι». Τὴν Ἀχρίδα περιγράφει ὡς ἀποπνέουσαν ἀποφορὰν θανάσιμον «οἵαν ἀποπνέουσι τὰ Χαρώνεια», καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῆς ὡς «αὐχένας ἀκεφάλους» μὴ γνωρίζοντας σεβασμὸν πρὸς Θεὸν ἢ ἀνθρώπους. Ἡ ζωή του ἐν γένει περιγράφεται ὡς ζωὴ ἐντὸς τῆς ὑλύος ἐν συντροφίᾳ μετὰ τῶν βατράχων [2]. Ἀφοῦ ὁ Ἀρχιεπίσκοπος τοιαῦτα φρονεῖ περὶ τοῦ ποιμνίου του, φυσικὸν εἶνε καὶ οἱ ἄλλοι Ἕλληνες κληρικοὶ νὰ ἔχουν τὰς ἰδίας πρὸς αὐτὸν ἰδέας. Ἀλλὰ καὶ ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις δὲν ἦτο καλυτέρα. Τὰ μεγάλα κτήματα, λόγῳ τῆς οἰκονομικῆς ἀθλιότητος τοῦ λαοῦ, αὐξάνουν μὲ ἀποτέλεσμα τὴν οἰκονομικὴν ἐξασθένησιν τῶν λαϊκῶν στρωμάτων [3].

Ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Βασιλείου οἱ φόροι ἤρχισαν νὰ εἰσπράττωνται ἀμειλίκτως. Ὁ Κων)νος Διογένης, στρατηγὸς τοῦ Βασιλείου καὶ διοικητὴς τῆς ἀνατολικῆς Βουλγαρίας, «ἀσυμπαθῶς εἰσεπράξατο» τοὺς φόρους τριῶν ἐτῶν [4]. Ὁ Μιχαὴλ Δ'. ὁ Παφλαγὼν (1034—41) ἔχων ἀνάγκην χρημάτων, λόγῳ τῶν σπαταλῶν καὶ πολεμικῶν δαπανῶν, μετέβαλε τὸ φορολογικὸν σύστημα εἰς Βουλγαρίαν καὶ ἀντὶ φορολογίας εἰς εἶδος ἀπῄτησε χρήματα. Τοῦτο ἦτο βαρὺ πλῆγμα κατὰ τοῦ οἰκονομικῶς ἐξηντλημένου βουλγαρικοῦ λαοῦ καὶ δι' αὐτὸ ἐπανεστάτησαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Πέτρου Δελιάνου (1041). Τὴν ἐπανάστασιν ταύτην κατέβαλεν ὁ Μιχαὴλ διὰ τῆς ἐνισχύσεως ἄλλου Βουλγάρου ἡγεμόνος [5]. Ἡ φορολογικὴ καταπίεσις καὶ πιεστικὴ εἴσπραξις τῶν φόρων συνεχίζεται καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θεοφυλάκτου, ὁ ὁποῖος ὁμιλεῖ περὶ τῆς «ἁπλησταίας καὶ κακοηθείας» τῶν εἰσπρακτόρων πρὸς αὐτόν. Ἐὰν κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐφέρθησαν πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπον, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν πῶς ἐφέροντο πρὸς τὸν ὑποτεταγμένον καὶ ἐχθρικὸν βουλγαρικὸν λαόν.

*
* *

1. Gelzer PA σ. 9 κ. ἑ. ΙΖ'. 2. Mig. PG. 126, 398.
3. Spinka σ. 92. καὶ ΕΕΒΣ, Ζακ. σ 224. 4. Ζωναρᾶς XVII, 10.
5. Ἀμάντ. Β. σ. 207.

Ἡ ἀπομάκρυνσις καὶ ὁ χωρισμὸς τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ λαοῦ διὰ τῆς βαθμιαίας ἀποβολῆς τοῦ σλαβικοῦ καὶ βουλγαρικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς [1], ἡ κακὴ μεταχείρησις τῶν Βουλγάρων παρὰ τῶν Βυζαντινῶν ὑπαλλήλων [2] καὶ ἡ ἐξαθλίωσις ἡ οἰκονομικὴ τοῦ λαοῦ, καθὼς καὶ τὸ μῖσος κατὰ τῶν κυριάρχων Βυζαντινῶν καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἦσαν εὐνοϊκαὶ περιστάσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἱρέσεων κατὰ τὸν ΙΑ΄. αἰῶνα εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Μὴ εὑρίσκων ὁ Βουλγαρικὸς λαὸς κατανόησιν καὶ καλὴν μεταχείρησιν παρὰ τῶν Βυζαντινῶν, ἐστρέφετο πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς Παυλικιανοὺς καὶ Βογομίλους, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ἐχθροὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῆς αὐτοκρατορίας, καὶ ἐξέφραζον τὴν ἀντίθεσίν των πρὸς αὐτοὺς ἐμπράκτως δι' ἐχθρικῶν πράξεων [3].

Ἐὰν ἀκολουθήσωμεν τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, κατ' ἀρχὰς οἱ εἰς Φιλιππούπολιν ὑπὸ τοῦ Τσιμισκῆ ἐγκατασταθέντες Παυλικιανοί, διὰ νὰ χρησιμεύσουν ὡς προμαχὼν κατὰ τῶν ἀπὸ βορρᾶ ἐπιδρομέων, ἀπεδείχθησαν σύμμαχοι τῶν Βυζαντινῶν καὶ διαθέτοντες ἀξιόλογον δύναμιν ἀντετάχθησαν κατὰ τῶν ἐπιδρομέων καὶ ἡ περιοχὴ ἀνέπνευσεν ἐπί τι χρονικὸν διάστημα. Σὺν τῷ χρόνῳ ὅμως, ὄντες ἀνυπότακτοι καὶ ἐχθρικοὶ πρὸς τὸ Βυζάντιον, ἐκυριάρχησαν ἐφ' ὁλοκλήρου τῆς περιοχῆς τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ προέβαινον εἰς κακομεταχείρισιν τῶν ὀρθοδόξων, τυραννοῦντες αὐτοὺς καὶ διαρπάζοντες τὴν περιουσίαν των. Ἐπλησίασαν δὲ φιλικῶς τοὺς Πετσενέγους, ἐναντίον τῶν ὁποίων ὁ Τσιμισκῆς ἤθελε νὰ τοὺς ἀντιπαρατάξῃ, ἦλθον καὶ εἰς ἐπιγαμίας μετ' αὐτῶν καὶ ἐνήργουν ἀπὸ κοινοῦ κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Ἡ πρώτη κοινὴ μετὰ τῶν Πετσενέγων καὶ Κομάνων ἐνέργεια αὐτῶν, συνέβη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νικηφόρου Βοτανειάτου (1078—81).

Ὁ Λέκας, Παυλικιανὸς ἐκ Φιλιππουπόλεως, νυμφευμένος μετὰ γυναικὸς Πετσενέγας καὶ συνεργαζόμενος μετ' αὐτῶν, παρεκίνησε τὸν πληθυσμὸν περὶ τὴν Σόφιαν εἰς ἐπανάστασιν κατὰ τοῦ Βυζαντίου. Μετὰ τῶν δυνάμεων αὐτῶν ἠνώθη καὶ ὁ Δομβρομηρὸς ἐκ Μεσημβρίας [4] καὶ ἔχοντες στρατὸν 80.000 ἐκυρίευσαν τὴν Σαρδικὴν (Σόφιαν). Ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως Μιχαήλ, προτρέπων τοὺς πολίτας ἐναντίον τῶν ἐπαναστατῶν, συλληφθεὶς παρ' αὐτῶν ἐφονεύθη φέρων τὴν ἀρχιερατικὴν στολὴν αὐτοῦ. Ὁμοίως ἐφόνευσαν καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βιδινίου. Τελικῶς ὑπετάγησαν εἰς τὸν Ἀλέξιον Κομνηνόν, στρατηγὸν τότε, ὁ ὁποῖος ἄγνωστον διατί, τοὺς ἀφῆκε βραδύτερον ἐλευθέρους καὶ ἐχορήγησεν εἰς αὐτοὺς δῶρα καὶ ὑψηλὰς θέσεις [5].

Τοιαύτη ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἐπαφὴ τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ, ὅτε ἦτο ἀκόμη στρατηγὸς μετὰ τῶν Παυλικιανῶν.

---

1. Στεφαν. σ. 405. 2. Κονιδάρη Ε.Ε. σ. 55.

3. Obolenski σ. 172. Chalandon σ. 103.

4. Περὶ τοῦ Δομβρομηροῦ οἱ δύο ἱστορικοὶ δὲν ἀναφέρουν τί ἦτο· φαίνεται ὅμως ὅτι ἦτο Βογόμιλος καὶ ὄχι Παυλικιανός.

5. Ἀτταλ. σ. 302. Σκυλ. σ. 741. Obolenski σ. 189. Spinka σ. 94.

2. *Αἱ εἰρηνικαὶ προσπάθειαι τοῦ Ἀλεξίου Κομνηνοῦ πρὸς μεταστροφὴν τῶν Παυλικιανῶν.*

Ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἀνελθὼν εἰς τὸν θρόνον, εὑρέθη πρὸ δυσκολιῶν μεγάλων ἔχων ν' ἀντιμετωπίσῃ τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι εὑρίσκοντο εἰς τὴν Βιθυνίαν, τοὺς Νορμανδοὺς ἐλθόντας εἰς τὰς δυτικὰς Βυζαντινὰς ἐπαρχίας καὶ τοὺς Πετσενέγους, Οὔζους καὶ Κομάνους, ἐξακολουθοῦντας τὰς ἐτιδρομὰς αὐτῶν κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ τῶν βορείων συνόρων.

Ὁ Ροβέρτος Γυισκάρδος παρασκευάσας στόλον εἰς τὴν Β. Ἰταλίαν, ἀπεβίβασε στρατὸν ὑπὸ τὸν υἱόν του Βοημοῦνδον εἰς τὰ παράλια τῆς Β. Ἠπείρου. Κατὰ τὴν πρώτην σύγκρουσιν μετ' αὐτῶν ὁ στρατὸς τοῦ Βυζαντίου ἐνικήθη. Κατὰ τοῦ Γυισκάρδου ἐξεστράτευσεν ὁ ἴδιος ὁ Ἀλέξιος μὲ στρατὸν ἀποτελούμενον ἐκ μισθοφόρων Βαράγγων ἐκ Θούλης (Ἀγγλίας), Τούρκων [1] καὶ 2.800 Παυλικιανῶν ὑπὸ τοὺς Ξαντᾶν καὶ Κουλέοντα [2]. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἐπαινεῖ τὴν πολεμικὴν ἀνδρείαν τῶν Παυλικιανῶν καὶ Ξαντᾶ καὶ Κουλέοντος, λέγουσα, ὅτι ἦσαν μαχητικώτατοι καὶ ἕτοιμοι νὰ γευθοῦν τοῦ αἵματος τῶν ἐχθρῶν, ἀκόμη δὲ ὅτι ἦσαν ἰταμοὶ καὶ ἀναίσχυντοι. Ἡ ἀναισχυντία αὐτῶν κατεφάνη μετ' ὀλίγον.

Ὁ πρῶτος στόχος τοῦ Ρ. Γυισκάρδου ἦτο τὸ Δυρράχιον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέληγεν ἡ Ἐγνατία ὁδός. Ἡ πόλις ὀχυρωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Βασιλείου Β'. ἐθεωρεῖτο τὸ κλειδίον τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὴν Δύσιν. Ἐντὸς τοῦ Δυρραχίου ἐνεκλείσθη καὶ ἐπολιορκεῖτο ἀμυνόμενος σταθερῶς ὁ στρατηγὸς Γεώργιος Παλαιολόγος. Ὁ Ἀλέξιος φθάσας πρὸ τοῦ Δυρραχίου συνῆψε μάχην φονικὴν μετὰ τῶν Νορμανδῶν εἰς τὴν ὁποίαν ἐνικήθη καὶ ἀπώλεσε τὸ Δυρράχιον (1081) [3]. Ὁ Γυισκάρδος μετὰ τὴν νίκην του ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου κατήρχετο ἐναντίον του ὁ Ἑρρῖκος Δ'. τῆς Γερμανίας, λαβὼν πρὸς τοῦτο χρήματα παρὰ τοῦ Ἀλεξίου· ὁ Βοημοῦνδος παρέμεινεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον.

Ὁ Ἀλέξιος ἐπέστρεψε μὲ τὸν στρατόν του εἰς Θεσ)νίκην καὶ ἀφήσας ἐκεῖ τὸν στρατηγόν του Πακουριανόν, μετέβη εἰς Κων)πολιν. Τότε οἱ Παυλικιανοί, οἱ ὁποῖοι ἀπώλεσαν κατὰ τὰς μάχας τριακοσίους συντρόφους των, ἐγκατέλειψαν τὸν στρατὸν καὶ ἀσύντακτοι ἐπανῆλθον εἰς τὰς οἰκίας των εἰς Φιλιππούπολιν (1082) [4].

Ποῖος λόγος ἠνάγκασεν αὐτοὺς νὰ λιποτακτήσουν, ἐνῶ ὁ Βοημοῦνδος εὑρίσκετο ἀκόμη εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ ὁ πόλεμος συνεχίζετο, δὲν ἀναφέρεται. Ἴσως συνετέλεσαν αἱ μεγάλαι των ἀπώλειαι. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ δὲν ἀναφέρει ταύτας ρητῶς, ὁμιλοῦσα ὅμως περὶ τῆς συμμετοχῆς των λέγει ὅτι ἐξεστράτευσαν 2.800 καὶ κατὰ τὴν ὑποχώρησιν ἐλιποτάκτησαν 2.500.

---

1. Ἀμάντ. Β. σ. 288 κ. ἑ. 2. Ἄν. Κομν. Ρ 109.
3. Vasiliev IBA σ. 470, ὅπου ἡ χρονολογία εἶνε 1082. 4. Ἄν. Κομν. Ρ 131.

Ὁ Ἀλέξιος ἐθορυβήθη καὶ πολλάκις τοὺς παρεκάλεσε νὰ ἐπανέλθουν, οὗτοι ὅμως δὲν ἐπέστρεφον, παρ' ὅλον ὅτι ὑπισχνοῦντο. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέμενεν ὑποσχόμενος εἰς αὐτοὺς δι' ἐπιστολῶν δωρεὰς καὶ τιμάς, ἀλλ' οὗτοι ἐκώφευον καὶ δὲν ἐπανῆλθον. Καὶ εἶχεν ἀνάγκην αὐτῶν ὁ Ἀλέξιος, διότι ὁ Βοημοῦνδος παραμείνας εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐπεχείρησε λῃστρικὴν ἐπιδρομὴν διὰ τῆς Μακεδονίας εἰς Θεσσαλίαν, ὅπου ἐπολιόρκησε τὴν Λάρισαν. Ὁ Ἀλέξιος ἐνίκησε τὸν Βοημοῦνδον εἰς τὴν μάχην τοῦ Λυκοστομίου καὶ διὰ κλεφτοπολέμου ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ διαλύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς Λαρίσης, διὰ χρημάτων δὲ ἀπέσπασε Νορμανδοὺς ἀρχηγοὺς ἀπὸ τὸν Βοημοῦνδον καὶ τελικῶς ἠνάγκασεν αὐτὸν εἰς ὑποχώρησιν [1].

*
* *

Ὁ Ἀλέξιος ἱκανοποιημένος καὶ ἔχων τὸ γόητρον τῆς νίκης κατὰ τῶν Νορμανδῶν, πρὶν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Κων)πολιν, ἠθέλησε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ κρίσιμον σημεῖον τοῦ ἀγῶνός του κατὰ τῶν Νορμανδῶν τὸν ἐγκατέλειψαν [2]. Ἤθελεν μίαν ἀκόμη νίκην κατὰ τῶν Παυλικιανῶν ἤδη, πρὶν ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Κων)πολιν, διὰ νὰ μὴ παραμείνουν οὗτοι ὡς σπίλος εἰς τὴν δόξαν τῆς νίκης, τὴν ὁποίαν ἐκέρδισεν. Οἱ Παυλικιανοί, ἐν τῷ μεταξύ, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν των εἰς τὴν πατρίδα των παρέμενον ἡσυχάζοντες καὶ δὲν προέβησαν εἰς οὐδεμίαν ἐχθρικὴν ἐνέργειαν ἢ λεηλασίαν. Ὁ Ἀλέξιος δὲν ἤθελε νὰ τιμωρήσῃ τοὺς Παυλικιανοὺς διὰ πολέμου, ἐπειδὴ ἤθελε ν' ἀποφύγῃ τὴν αἱματοχυσίαν, ἀλλὰ καὶ διότι τοὺς ἐφοβεῖτο, γνωρίζων ὅτι εἶνε γενναῖοι, φιλοκίνδυνοι, ἀκάθεκτοι εἰς τὸν πόλεμον καὶ «δριμὺ κατὰ τῶν ἐχθρῶν πνέοντες» [3]. Ἤθελεν ἁπλῶς νὰ τιμωρήσῃ τοὺς πρωταιτίους, τοὺς δὲ λοιποὺς νὰ ἐπαναφέρῃ εἰς τὸ στράτευμα. Ἔστειλε λοιπὸν ἐπιστολὰς πρὸς αὐτοὺς καὶ τοὺς προσεκάλεσε νὰ τὸν συναντήσουν, ἐνῶ ἐπέστρεφεν εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν Μοσυνούπολιν, παρέμεινεν ἐκεῖ προφασιζόμενος ἄλλας ἀσχολίας, ἐν τῇ πραγματικότητι ὅμως ἀναμένων τὴν ἄφιξιν τῶν Παυλικιανῶν. Οὗτοι λαβόντες τὰς ἐπιστολάς του καὶ ἀκούσαντες τὴν νίκην αὐτοῦ κατὰ τῶν Νορμανδῶν, ἐφοβήθησαν, παρ' ὅλον ὅτι εἶχον ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ γραφόμενα αὐτοῦ καὶ ἄκοντες μετέβησαν πρὸς συνάντησίν του. Ὥστε λοιπὸν ὁ φόβος ὁ ἀμοιβαῖος τοῦ Ἀλεξίου καὶ τῶν Παυλικιανῶν παρεσκεύασεν τὴν συνάντησιν ταύτην.

---

1. Ἀμάντ. Β. σ. 291 κ. ἑ.

2. Ὁ Chalandon γράφει ὅτι ὁ Ἀλέξιος ἐτιμώρησε τοὺς Παυλικιανοὺς μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του εἰς Κων)πολιν. (σ. 104) ἐνῶ ἡ Ἄν. Κομνηνὴ λέγει «οὐκ ἔφερε μηδὲ τούτους τοὺς ἀποστάτας καταγωνίσασθαι πρὸ τοῦ τὰ βασίλεια καταλσβεῖν καὶ μετεπέμπετο διὰ γραμμάτων τούτους ἐν τῇ πρὸς τὸ Βυζάντιον ἐπανέρχεσθαι συχναῖς ὑποσχέσεσιν» (Ἄν. Κομ. Ρ 154). Δὲν εἶχε λοιπὸν ἐπιστρέψει εἰς τὴν Κων)πολιν, ἄλλωστε καὶ ἡ συνάντησις ἐγένετο εἰς τὴν Μοσυνούπολιν.

3. Ἄν Κομν. Ρ 154

Ὅτε οἱ Παυλικιανοὶ ἔφθασαν εἰς Μοσυνούπολιν, ὁ Ἀλέξιος εἶπεν εἰς αὐτούς, ὅτι ἤθελε νὰ τοὺς ἐπιθεωρήσῃ καὶ καταγράψῃ τὰ ὀνόματά των, διέταξεν αὐτοὺς νὰ προσέρχωνται συντεταγμένοι κατὰ δεκάδας, ὅτε δὲ θὰ κατεγράφοντο νὰ εἰσέρχωνται ἐντὸς τῶν πυλῶν τῆς πόλεως. Οἱ Παυλικιανοὶ ὑπήκουσαν καὶ εἰσήρχοντο κατὰ δεκάδας εἰς τὴν πόλιν, ἐκεῖ ὅμως οἱ στρατιῶται τοῦ αὐτοκράτορος συνελάμβανον αὐτούς, τοὺς ἀφώπλιζον, ἀφῄρουν τοὺς ἵππους των καὶ τοὺς ἐνέκλειον εἰς τὴν φυλακὴν δεσμίους. Οὕτως ἀφώπλισε καὶ ἐφυλάκισε πάντας τοὺς προσελθόντας, διότι οἱ νεοεισερχόμενοι εἰς τὴν πόλιν δὲν ἐγνώριζον τί συνέβαινεν εἰς τοὺς πρὸ αὐτῶν εἰσελθόντας, καὶ ἔπιπτον εἰς τὴν παγίδα. Μετὰ τὴν κάθειρξίν των ἐδημεύθησαν αἱ περιουσίαι των καὶ τὸ προϊὸν διεμοιράσθη εἰς τοὺς στρατιώτας, οἱ ὁποῖοι πιστῶς καὶ νικηφόρως διεξήγαγον μετ' αὐτοῦ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Νορμαδῶν. Δὲν ἠρκέσθη δὲ μόνον εἰς αὐτὰ τὰ μέτρα, ἀλλ' ἀπέστειλε στρατιώτας καὶ συνέλαβον καὶ τὰς γυναῖκας τῶν ἤδη δεσμίων καὶ τὰς ἐνέκλεισεν εἰς τὴν φυλακήν. Ὁ αὐτοκράτωρ προσεπάθησε νὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς πρωταιτίους τῆς λιποταξίας, τοὺς ὁποίους εὑρὼν ἐξώρισε καὶ ἐφυλάκισεν εἰς νήσους. Τοὺς ὑπολοίπους προσεπάθησε νὰ μετατρέψῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐβάπτισεν ὅσους ἐδέχθησαν νὰ μεταστραφοῦν. Καὶ τοὺς ὑπολοίπους βραδύτερον ἀπέλυσε καὶ ἐπέτρεψε νὰ μεταβοῦν ὅπου ἕκαστος ἤθελε, Οὗτοι ἐπροτίμησαν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν πατρίδα των. (1083 - ἀρχαὶ 1084).

Ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐνήργησεν ὁ Ἀλέξιος εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη ὡς ἀδέξιος [1]. Ρητῶς λέγει ἡ Ἄννα ὅτι ἐγνώριζε τὴν πολεμικὴν δύναμιν αὐτῶν καὶ ὅτι τοὺς ἐφοβεῖτο, ἀπόδειξις δὲ τοῦ φόβου εἶναι ὅτι δὲν ἐπετέθη ἐναντίον αὐτῶν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, ἀλλὰ διὰ δόλου τοὺς παρέσυρεν εἰς Μοσυνούπολιν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τοὺς ἐφοβεῖτο καὶ δὲν ἦτο εἰς θέσιν νὰ τοὺς τιμωρήσῃ διὰ τῶν ὅπλων, ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι ἡσύχαζον μὴ προβαίνοντες εἰς οὐδεμίαν ἐχθρικὴν ἐνέργειαν μετὰ τὴν ἐπιστροφήν των, καλύτερον θὰ ἦτο ἐὰν δὲν τοὺς ἠνώχλει, μέχρις ὅτου τοῦ ἐδίδετο καλυτέρα εὐκαιρία. Διὰ τῆς φυλακίσεως καὶ δημεύσεως τῶν περιουσιῶν προεκάλεσε τὸ μῖσος τῶν Παυλικιανῶν κατ' αὐτοῦ. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἀπέλυσεν αὐτοὺς καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὴν πατρίδα των καὶ οἱ βαπτισθέντες καὶ ὅσοι παρέμειναν πιστοὶ εἰς τὸν Παυλικιανισμὸν ἐθεωρήθησαν ἥρωες καὶ μάρτυρες ὑπὸ τῶν ὁμοθρήσκων των, οἱ ὁποῖοι ἐνισχύθησαν εἰς τὰς ἰδέας καὶ τὴν ἀντίθεσίν των πρὸς τὸ Βυζάντιον, βλέποντες ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ εἶνε ἀνίσχυρος νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτοὺς αὐστηρὰν καὶ ἀποτελεσματικὴν τιμωρίαν [2]. Τί ἀκριβῶς συνέβη εἰς τοὺς δύο ἀρχηγοὺς Ξαντᾶν καὶ Κουλέοντα δὲν ἀναφέρεται. Πιθανὸν ἐθεωρήθησαν καὶ οὗτοι ἐκ τῶν πρωταιτίων καὶ ἐξωρίσθησαν. Τὸν δεύτερον θὰ συναντήσωμεν πάλιν βραδύτερον.

*
* *

1. Chalandon, σ. 104. 2. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 105. Obolenski σ. 191..

Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀδεξίας πολιτικῆς τοῦ Ἀλεξίου εἰς τὴν μεταχείρισιν τῶν Παυλικιανῶν κατὰ τὴν περίστασιν ἐκείνην, ἐφάνησαν εὐθὺς κατὰ τὴν ἀκολουθήσασαν ἐπανάστασιν τοῦ Τραυλοῦ.

Ὁ Τραυλὸς οὗτος ἦτο Παυλικιανός [1], καταγόμενος ἐκ Φιλιππουπόλεως, μεταστραφεὶς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν, προσελήφθη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀνακτόρων ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου, ὅ ὁποῖος καὶ τὸν συνέζευξε μετὰ γυναικὸς τῆς ὑπηρεσίας τῆς βασιλίσσης. Πληροφορηθεὶς ὁ Τραυλός, ὅτι αἱ τέσσαρες ἀδελφαί του, αἱ ὁποῖαι ἔζων εἰς Φιλιππούπολιν, συνελήφθησαν καὶ ἐφυλακίσθησαν μετὰ τῶν ἄλλων γυναικῶν εἰς τὴν Μοσυνούπολιν καὶ ὅτι αἱ περιουσίαι των ἐδημεύθησαν, ἐχολώθη κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπεζήτει εὐκαιρίαν νὰ διαφύγῃ τῶν ἀνακτόρων διὰ νὰ ἐκδικηθῇ τὸν Ἀλέξιον.

Ἡ σύζυγός του ἐμάντευσε τὰ σχέδια τοῦ ἀνδρός της καὶ τὸν ἐπρόδωσεν εἰς τὸν ἀξιωματοῦχον τὸν ἐπιφορτισθέντα μὲ τὴν δίωξιν τῶν Παυλικιανῶν. Ὁ Τραυλὸς πρὸ τοῦ κινδύνου νὰ συλληφθῇ καὶ ὁ ἴδιος ἀνεχώρησε, ἀφοῦ προηγουμένως εἰδοποίησε καὶ ἄλλους Παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι τὸν ἠκολούθησαν. Παραλαβὼν δὲ καὶ ἄλλους ὁμοθρήσκους του ἀπὸ τὴν Φιλιππούπολιν, ἐγκατεστάθη μετ' αὐτῶν εἰς Βελιάτοβαν, ὀχυρὰν τοποθεσίαν ἐπὶ ὁμωνύμου κοιλάδος παρὰ τὰ ὄρη βορείως τῆς Φιλιππουπόλεως, εἰς τὴν σημερινὴν Δυτικὴν Σρέτνα Γκόρα [2]. Ἀπ' ἐκεῖ κατερχόμενοι ἔκαμνον ἐπιδρομὰς εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ Ἔβρου καὶ κατόπιν ἐπεξέτειναν τὴν δραστηριότητά των μέχρι τῆς Φιλιππουπόλεως. Βορείως αὐτῶν ἦσαν ἐγκατεσημένοι οἱ Πετσενέγοι καὶ οἱ Παυλικιανοὶ τοῦ Τραυλοῦ· εὑρίσκοντο μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Τραυλὸς ἦλθεν εἰς συμφωνίαν μετ' αὐτῶν καὶ συνεμάχησε μετὰ τῶν ἀρχηγῶν, οἱ ὁποῖοι ἦσαν περὶ τὴν Δρίστραν καὶ Γλαβινίτσαν, συγχρόνως δὲ διὰ νὰ στερεώσῃ καλύτερον τοὺς δεσμούς του μετ' αὐτῶν ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα ἑνὸς Πετσενέγου, συνδεθεὶς οὕτω δι' ἐπιγαμίας μετ' αὐτῶν. Ὁ Ἀλέξιος, ἀπησχολημένος μὲ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Τούρκων εἰς Μ. Ἀσίαν καὶ προβλέπων τὰς συνεπείας τῶν ἐνεργειῶν τούτων τοῦ Τραυλοῦ εἰς τὸ μέλλον, προσεπάθησε δι' ἐπιστολῶν καὶ ὑποσχέσεων νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ πλησίον του, καὶ χρυσόβουλον ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸς ὑποσχόμενος ἀμνηστίαν καὶ ἐλευθερίαν, ἀλλ' «ὁ καρκῖνος ὀρθὰ βαδίζειν οὐκ ἐμάνθανεν» [3]. Οὕτως ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Πετσενέγων, οἱ ὁποῖοι ἐκάλεσαν καὶ ἄλλους ἐξ αὐτῶν, κατοικοῦντας πέραν τοῦ Δουνάβεως, ἐξηκολούθησε τὰς ἐπιδρομάς του κατὰ τῶν Βυζαντινῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ Τραυλός, κατέχων τὰς διαβάσεις τοῦ Αἵμου, ἤνοιξεν αὐτὰς εἰς τοὺς συμμάχους του Πετσενέγους καὶ οὕτως ἀπὸ κοινοῦ διενήργουν τὰς ἐπιδρομάς.

Τὴν ἄνοιξιν τοῦ 1086 ὁ Ἀλέξιος ἔστειλε κατ' αὐτῶν στρατὸν ὑπὸ τοὺς στρατηγοὺς Πακουριανὸν καὶ Βρανᾶν. Οὗτοι ἐπλησίασαν εἰς τὸ κέντρον τοῦ

1. Ἄν. Κομν. P157 κ.ἑ. 2. Jireçek σ. 209. 3. Ἄν. Κομν. P 153.

Τραυλοῦ, τὴν Βελιάτοβαν, καὶ ὁ Πακουριανὸς ἰδὼν τὴν δύναμιν τῶν Παυλικιανῶν καὶ τῶν Πετσενέγων ἰσχυράν, ἐσκέφθη ὅτι καλὸν θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐκτεθοῦν εἰς κίνδυνον ἐπιτιθέμενοι ἐναντίον των. Ὁ Βρανᾶς ὅμως ἐπέμεινε ἐπὶ τῆς ἐπιθέσεως καὶ οὕτως ἀπεφάσισαν νὰ πολεμήσουν κατ' αὐτῶν. Κατὰ τὴν ἐπακολουθήσασαν μάχην ὁ Βυζαντινὸς στρατὸς ἐνικήθη καὶ ἐτράπη εἰς φυγήν, ἀμφότεροι δὲ οἱ στρατηγοὶ ἐφονεύθησαν. Ὁ Ἀλέξιος διὰ νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὸν Τραυλὸν ἠναγκάσθη νὰ μετακαλέσῃ ἐκ Μ. Ἀσίας τὸν Τατίκιον καὶ τὸν Οὐμβερτόπουλον μετὰ τῶν Φράγκων του, Οὗτοι ἐβάδισαν πρὸς τὴν Φιλιππούπολιν καὶ ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν συμμάχων ἐνίκησαν αὐτοὺς καὶ κατέλαβον τὴν Φιλιππούπολιν [1]. Δὲν κατεδίωξεν ὅμως αὐτοὺς ὁ Ταττίκιος, διότι δὲν εἶχεν ἱππικὸν [2] καὶ οὕτως ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ ὑποχωρήσουν.

Ὁ Ἀλέξιος ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ καὶ ὁ ἴδιος κατ' αὐτῶν εἰς Δρίστραν, ἀποστείλας πρὸ αὐτοῦ στόλον εἰς τὸν Δούναβιν δι' ἀντιπερισπασμόν. Εἰς τὸν στρατὸν τοῦ Ἀλεξίου ὁ ὁποῖος ἐπολέμησεν εἰς Δρίστραν ὑπῆρχον καὶ Παυλικιανοὶ σύμμαχοί του. Εἰς τὴν μάχην, ἡ ὁποία ἠκολούθησεν ἐνικήθη ὁ Ἀλέξιος καὶ μόλις διεσώθη [3]. Οἱ Πετσενέγοι συνέλαβον αἰχμαλώτους καὶ Παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι συνεπολέμησαν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν [4].

Ἐπηκολούθησε ἀνάπαυλα εἰς τὸν πόλεμον κατὰ τοῦ Βυζαντίου ὑπὸ τῶν Πετσενέγων, τὴν ὁποίαν τὸ Βυζάντιον ἐξηγόρασε διὰ χρημάτων παρ' αὐτῶν [5]. Νέον κίνδυνον διέτρεξε τὸ Βυζάντιον παρ' αὐτῶν τὸ 1090-1091, ὅτε οὗτοι ἀρχίσαντες πάλιν τὰς ἐπιδρομάς των καὶ κατόπιν ἀγώνων, κατῆλθον μέχρι Κων)πόλεως. Συνέπεσε τότε καὶ ἡ ἐξέγερσις τοῦ Τσαχᾶ καὶ τὰ πράγματα ἦσαν κατ' ἐξοχὴν δύσκολα διὰ τὸν Ἀλέξιον, ὁ ὁποῖος ἀντιλαμβανόμενος τὸ κρίσιμον τῆς καταστάσεως, ἠκολούθησε τὴν τακτικὴν τῆς ἐξουδετερώσεως τῶν Πετσενέγων δι' ἄλλων ἐκ βορρᾶ βαρβάρων, τῶν Κομάνων. Ἐκάλεσε τοὺς ἀρχηγοὺς αὐτῶν εἰς Κων)πολιν καὶ ἐξησφάλισε τὴν συνεργασίαν των κατὰ τῶν Πετσενέγων [6]. Ὁ στρατὸς τῶν Κομάνων κατελθὼν εἰς Θράκην ἐνίκησε τοὺς Πετσενέγους πλησίον τοῦ Λεβουνίου (1091) καὶ οὕτως ὁ Ἀλέξιος ἀπηλλάγη αὐτῶν. Οὗτοι ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἡσύχασαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Ἀλέξιος ἀντεμετώπισε τοὺς Κομάνους, οἱ ὁποῖοι κατέστησαν μὲ τὴν σειράν των ἐπικίνδυνοι διὰ τὸ Βυζάντιον.

Διὰ νὰ ἐξουδετερώσῃ τοὺς Κομάνους ὁ Ἀλέξιος, ἀπεφάσισε νὰ ἐκστρατεύσῃ κατ' αὐτῶν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, (1114) σκοπεύων νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Παυλικιανῶν διὰ νὰ μεταστρέψῃ αὐτοὺς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν «ἀποστολικὴν ἀντὶ στρατηγικῆς ἀναδεξάμενος ἀγωνίαν» [7].

---

1. αὐτόθ. P 183. 2. Chalandon σ. 109.
3. Ἀμάντ. B. σ. 294 Vasiliev IBA σ. 473
4. Ἄν. Κομν. P 193 5 Vasiliev IBA σ.473
6. ἔνθ. ἀνωτ. σ. 475. Ἀμάντ. B σ. 295 Spinka σ 95. 7. Ἄν. Κομν. P 453

Ὡς εἴδομεν καὶ ἀνωτέρω, ἡ Φιλιππούπολις ἦτο σημαντικώτατον κέντρον τῶν Παυλικιανῶν καὶ μετ' αὐτῶν ὑπῆρχον ἐκεῖ Ἀρμένιοι, Βογόμιλοι καὶ Σύριοι μονοφυσίται. Οὗτοι ὡς πρὸς τὸ δόγμα διεφώνουν, συνεφώνουν ὅμως ὡς πρὸς τὰς βιαιοπραγίας καὶ καταπιέσεις κατὰ τοῦ Ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπετέλει μειονότητα ἐν σχέσει πρὸς τὸ πλῆθος αὐτῶν. Ὁ Ἀλέξιος ἐπεθύμει δι' εἰρηνικῶν μέσων, διὰ τῆς συζητήσεως καὶ τῆς πειθοῦς νὰ μεταστρέψῃ τοὺς Παυλικιανούς, οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ ἰσχυρότεροι καὶ πλέον ἐπικίνδυνοι εἰς τὴν Φιλιππούπολιν. Εἶχε δὲ τὴν ἱκανότητα νὰ ἀναλάβῃ τοιοῦτο ἔργον, διότι εἶχεν ἐξαίρετον εὐφυΐαν, πνεῦμα καλλιεργημένον καὶ μόρφωσιν, ἡ ὁποία τὸν καθίστα ἱκανὸν νὰ λαμβάνῃ μέρος ἐπιτυχῶς εἰς θεολογικὰς συζητήσεις [1]. Μετ' αὐτοῦ εἶχε τὸν Μητροπολίτην Νικαίας Εὐστράτιον, ζωηρῶς ἐπαινούμενον ὑπὸ τῆς Ἄννας Κομνηνῆς, ὡς σοφὸν περὶ τὰ θεῖα καὶ τὰ θύραθεν καὶ ἱκανὸν συζητητήν [2], τὸν Μητροπολίτην Φιλιππουπόλεως καὶ τὸν σύζυγον τῆς Ἄννης, Νικηφόρον Καίσαρα.

Ἐν πρώτοις ὁ Ἀλέξιος προσεκάλεσε τοὺς Παυλικιανοὺς καὶ ἀπὸ τῆς πρωΐας μέχρι τοῦ ἀπογεύματος καὶ πολλάκις μέχρι τῆς νυκτὸς (μέχρι δευτέρας καὶ τρίτης φυλακῆς) ἐδίδασκεν αὐτοὺς τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν, ἐλέγχων τὰ σφάλματα τῆς αἱρέσεως αὐτῶν. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τούτων ἐπείσθησαν καὶ ἐβαπτίσθησαν ὑπὸ τῶν ἱερέων. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι δὲν ἐπείθοντο, ἀλλὰ προέβαλλον τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν «καὶ ὑπὲρ τοὺς Μακκαβαίους ἐκείνους τῆς ἰδίας ἀντείχοντο θρησκείας» [3] καὶ ὑπεστήριζον τὰς ἀπόψεις των, προβάλλοντες μαρτυρίας καὶ ἐπιχειρήματα ἐκ τῆς Ἁγ. Γραφῆς διὰ τὰ στηρίξουν τὴν αἵρεσίν των. Αἱ συζητήσεις, ὅμως, ἦσαν ζωηρόταται καὶ ἀρχίζουσαι ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου παρετείνοντο μέχρι βαθείας νυκτός. Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ παρίστατο εἰς αὐτὰς καθ' ὅλην των τὴν διάρκειαν νηστικὸς πολλάκις, λόγῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος τὸ ὁποῖον εἶχε, παρέμενε διαρκῶς εἰς τὴν σκηνήν του καὶ μάλιστα εἰς ἐποχὴν θερινοῦ καύσωνος. Ἐν τῷ μεταξὺ ἐξεκίνησε διὰ τὸν πόλεμον κατὰ τῶν Κομάνων, οἱ ὁποῖοι εἶχον διαπεράσει τὸν Δούναβιν. Κατέλαβε τὴν Βιδύνην καὶ ἠνάγκασε τοὺς Κομάνους νὰ ὑποχωρήσουν, ἄφησεν ἐκεῖ στρατὸν διὰ νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸν πόλεμον καὶ ὁ ἴδιος ἐπέστρεψεν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, διὰ νὰ ἀρχίσῃ ἐκ νέου τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν Παυλικιανῶν. Ἀναπαυθεὶς ἐπ' ὀλίγον, ἤρχισε πάλιν τὰς συζητήσεις.

Κατὰ τὴν νέαν ταύτην περίοδον δὲν προσκαλεῖ πολλοὺς Παυλικιανούς, ἀλλὰ τρεῖς μόνον ἐξ αὐτῶν «προστάτας» τῆς αἱρέσεως, τὸν Κουλέοντα, τὸν Κούσινον καὶ τὸν Φῶλον. Ὁ Κουλέων εἶναι ὁ ἕτερος τῶν ἀρχηγῶν τοῦ σώματος τῶν Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἐλιποτάκτησαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ἐναντίον τοῦ Ρ. Γυισκάρδου. Περὶ τοῦ Ξαντᾶ δὲν γνωρίζομεν τί ἀπέγινε.

1. Chalandon σ. 51 2. Ἄν. Κομν. Ρ 453 3. αὐτόθ. Ρ 454

Οὗτοι οἱ τρεῖς οἱ κληθέντες ὑπὸ τοῦ Ἀλεξίου ἦσαν δεινοὶ συζητηταί, δυσκόλως πειθόμενοι εἰς τὰ αὐτοκρατορικὰ ἐπιχειρήματα καὶ εὔστροφοι εἰς τὸ νὰ μεταστρέφουν τὴν σημασίαν τῶν εὐαγγελικῶν λόγων. Μετὰ τούτων ὁ βασιλεὺς συνεζήτει καθημερινῶς, προσπαθῶν νὰ πείσῃ αὐτοὺς ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας, ἐνῶ αὐτοὶ προσεπάθουν νὰ κερδίσουν καμμίαν νίκην. Ὁ εἷς ὑπεστήριζε τὸν ἄλλον καὶ συνεπλήρωνε τὰ ἐπιχειρήματα καὶ «πρὸς τὰς βασιλικὰς προτάσεις καὶ ὑποφορὰς ἄλλος ἄλλῳ ἠγείρετο καθάπερ μέγιστα κύματα ἐπὶ μεγάλοις καταλαμβάνοντα κύμασιν» [1]. Ὁ βασιλεὺς ἀνέτρεπε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτῶν ὡς «ἱστὸν ἀράχνης» ἀλλ' οὗτοι δὲν ἐπείθοντο. Τέλος ἀπελπισθείς, διότι ἐκ τῶν συζητήσεων τούτων οὐδὲν ἀποτέλεσμα προήρχετο, ἀπέστειλε τοὺς τρεῖς τούτους εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ περιώρισεν αὐτοὺς εἰς τὰς στοὰς τοῦ Μεγάλου Παλατίου. Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τούτων ἐξηκολούθησε τὸ ἔργον του μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν καὶ εἶχεν ἐπιτυχίας, διότι καθ' ἑκάστην μετέστρεφεν ἑκατὸν ἐξ αὐτῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ περισσοτέρους, ὥστε μετ' αὐτῶν, τοὺς ὁποίους κατὰ τὴν πρώτην περίοδον μετέστρεψε, συνεποσοῦντο «εἰς μυρίας καὶ χιλιάδας ἀνδρῶν πολυαριθμήτων». Περὶ τούτου, ὡς λέγει ἡ Ἄννα Κομνηνή, μαρτυροῦν ἡ ἀνατολὴ καὶ ἡ δύσις, διότι ὁλοκλήρους πόλεις καὶ χώρας, αἱ ὁποῖαι εἶχαν κατοίκους ἀκολουθοῦντας διαφόρους αἱρέσεις, μετέστρεψεν εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν.

Ὑπὲρ τῶν μεταστραφέντων εἰς Φιλιππούπολιν ἔλαβε καὶ περαιτέρω φροντίδας. Ὅσοι ἐκ τούτων ἦσαν ἐπιφανεῖς ἔτυχον ἰδιαιτέρας μερίμνης καὶ ἔλαβον δωρεάς, τοὺς δὲ στρατιώτας συγκατέλεξε μεταξὺ τῶν ἀξιωματούχων. Τοὺς ὑπολοίπους, ὅσοι ἠσχολοῦντο εἰς γεωργικὰς ἐργασίας, συνήθροισε μετὰ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν τέκνων των καὶ ἐγκατέστησεν εἰς πόλιν, τὴν ὁποίαν ἔκτισε πλησίον τῆς Φιλιππουπόλεως, ὀνομασθεῖσαν Ἀλεξιούπολιν ἢ Νεόκαστρον [2]. Ἐχορήγησεν εἰς αὐτοὺς ἀγρούς, ἀμπελῶνας, οἰκίας καὶ ἀκίνητα, ἐπίσης δὲ ἀπήλλαξε τούτους τῶν φορολογιῶν. Ταῦτα πάντα διησφάλισε διὰ χρυσοβούλλου καὶ προσέβλεψε τὴν μεταβίβασιν τῶν οὕτω δωρηθέντων εἰς τὰς γυναῖκας καὶ τοὺς ἀπογόνους αὐτῶν. Ἱκανοποιηθεὶς ὁ Ἀλέξιος ἐκ τῆς μεταστροφῆς αὐτῶν, διὰ νὰ τοὺς στηρίξῃ εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἔλαβεν ὅλα τὰ εὐεργετικὰ μέτρα ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐγκαταστήσας αὐτοὺς εἰς νέαν πόλιν, τοὺς ἀπεμάκρυνεν ἐκ τῆς καθημερινῆς ἐπαφῆς καὶ γειτονίας μετὰ τῶν ἀμετανοήτων Παυλικιανῶν, οἱ ὁποῖοι ἠδύναντο νὰ ἐπιδράσουν ἐπ' αὐτῶν καὶ νὰ ἀνατρέψουν τὸ ἐπιτευχθὲν ἔργον.

Μετὰ ταῦτα ἐπέστρεψεν ὁ Ἀλέξιος εἰς τὴν Κων)πολιν ἐκ Φιλιππουπό-

---

1. Αὐτόθ. P 455.

2. Πιθανῶς ἡ Ἀλεξιούπολις εὑρίσκετο εἰς τὴν θέσιν ὅπου σήμερον δύο χωρία Καλασλὺ καὶ Μπαλτατζῆ τῆς ὑποδιοικήσεως Σέρμα Γκόρα. Ταῦτα κατοικοῦνται ὑπὸ Βουλγάρων ρωμαιοκαθολικῶν καὶ ἕκαστον ἀριθμεῖ 200 κατοίκους. Museon σ. 82 ὑποσ. 1.

λεως καὶ ἀνέλαβε πάλιν τὰς προσπαθείας του νὰ μεταπείσῃ τοὺς τρεῖς ἀρχηγούς, τοὺς ὁποίους μετήγαγεν ἐκεῖ. Ἀποτέλεσμα τῶν συζητήσεων ἦτο ὅτι κατώρθωσε νὰ μεταπείσῃ τὸν Κούσινον «ὡς συνετώτερον καὶ δυνάμενον παρακολουθῆσαι λόγους ἀληθείας!»[1] καὶ ἔκαμεν αὐτὸν «πρόβατον ἡμερώτατον τῆς ὀρθοδόξου μάνδρας». Οἱ δύο ἄλλοι ὅμως, ὁ Φῶλος καὶ ὁ Κουλέων, παρ' ὅλον ὅτι ἐπιέζοντο ὑπὸ τῶν λόγων καὶ τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ αὐτοκράτορος, «σιδήρεοι μένοντες» δὲν μετεπείσθησαν. Ἀπελπισθεὶς περὶ αὐτῶν ὁ βασιλεύς, διέταξε νὰ τοὺς ἐγκλείσουν εἰς τὴν φυλακὴν τὴν καλουμένην Ἐλεφαντίνην, ὅπου χορηγῶν ἀφθόνως τὰ χρειώδη, «μόναις ταῖς ἑαυτῶν κακοπραγίαις ἀφῆκεν ἀποθανεῖν»[2].

*
* *

Ὁ Ἀλέξιος εἰς πάσας τὰς πράξεις ταύτας ἐνήργησεν ἐκ γνησίου θρησκευτικοῦ ζήλου ὑπὲρ τῆς Ὀρθοδοξίας, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ὡς ἱερὰν παρακαταθήκην ἐμπεπιστευμένην εἰς αὐτόν, διὰ νὰ παραδοθῇ ἀβλαβὴς εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Ἐθεώρει τὸν ἑαυτόν του περιβεβλημένον μὲ ἀποστολὴν σχεδὸν θείαν[3], καὶ ἡ θυγάτηρ του τὸν ὀνομάζει «δέκατον τρίτον τῶν ἀποστόλων». Πρὸς τοὺς Παυλικιανοὺς ἐφέρθη ἠπίως καὶ μετριοπαθῶς. Τὴν πρώτην φοράν, ὁπότε ἐφυλάκισε καὶ ἐξώρισεν ἀριθμὸν ἐξ αὐτῶν, δημεύσας καὶ τὰς περιουσίας των, ἐνήργησε κατ' αὐτῶν τοιουτοτρόπως, ὄχι τόσον διότι ἦσαν αἱρετικοί, ἀλλὰ διότι ἐλιποτάκτησαν ἐκ τοῦ στρατοῦ του εἰς κρίσιμον περίοδον· τοὺς ἐτιμώρησε διὰ νὰ μὴ ἀφήσῃ τὸ κακὸν παράδειγμα αὐτῶν νὰ ἐπιδράσῃ καὶ εἰς ἄλλους. Ἀσχέτως ἂν ἡ ἐνέργειά του ἐκείνη ὑπῆρξεν ἀδεξία, ἦτο μετριοπαθής, ἂν κρίνωμεν αὐτὴν ἀναλόγως τοῦ διαπραχθέντος ὑπ' αὐτῶν ἀδικήματος. Ὅτε κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς ἐπαφῆς του μετ' αὐτῶν τοὺς ἀντεμετώπισεν ὡς αἱρετικούς, ἡ τακτική του ἦτο πρωτοφανὴς εἰς τὰ χρονικὰ τῆς αὐτοκρατορίας, διότι αὐτὸς αὐτοκράτωρ ἐδίδασκεν αὐτοὺς καὶ συνεζήτει προσπαθῶν διὰ τοῦ λόγου νὰ πείσῃ αὐτοὺς ν' ἀκολουθήσουν τὴν Ὀρθοδοξίαν. Εἰς οὐδεμίαν πίεσιν προέβη κατ' αὐτῶν. Ἡ διὰ βίου φυλάκισις τῶν δύο ἡγετῶν ἐπεβλήθη, διότι ὑπῆρχε κίνδυνος, ἐὰν ἐπέστρεφον ἐλεύθεροι εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, λόγῳ τῆς δυναμικότητος τὴν ὁποίαν εἶχον, νὰ ἀνατρέψουν τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον μετὰ τόσου κόπου ἐπετέλεσεν. Ἀλλὰ καὶ τοὺς μεταστραφέντας καλῶς ἀποκατέστησεν, στηρίζων αὐτοὺς εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἀκόμη περισσότερον διὰ τῆς καλῆς μεταχειρίσεως καὶ ἀποκαταστάσεως αὐτῶν. Βεβαίως δὲν ἔλειψεν ἀπὸ τὸν νοῦν τοῦ Ἀλεξίου καὶ ἡ στρατιωτικὴ ἄποψις τοῦ ζητήματος τῶν Παυλικιανῶν. Διὰ τῆς διασπάσεως αὐτῶν, τῆς προελθούσης ἐκ τῆς μεταστροφῆς μεγάλου μέρους αὐτῶν, οἱ Ὀρθόδοξοι τῆς περιοχῆς Φιλιππουπόλεως δὲν θ' ἀπετέλουν πλέον μειονότητα καὶ θὰ ἠδύναντο ν' ἀντισταθοῦν κατὰ τῶν πιέσεων καὶ λεηλασιῶν τῶν διενεργουμένων

1. Ἄν. Κομν. Ρ 457. 2. Αὐτόθι. 3. Chalandon σ. 52.

ἐκ μέρους τῶν αἱρετικῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκέρδιζε πιστοὺς συμμάχους, καλοὺς πολεμιστὰς οἱ ὁποῖοι ὅταν ἦσαν Παυλικιανοί, ἦσαν δεδηλωμένοι ἐχθροὶ τοῦ Βυζαντίου καὶ συνεργάται τῶν ἐκάστοτε ἀντιπάλων καὶ ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων.

§ 3. ***Αἱ προδοτικαὶ ἐνέργειαι τῶν Παυλικιανῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Σταυροφοριῶν.***

Ἡ τρίτη σταυροφορία ὠργανώθη λόγῳ τῆς καταλήψεως τῶν Ἱεροσολύμων ὑπὸ τοῦ Σαλαδίνου, μετέσχον δὲ αὐτῆς ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φίλιππος Β΄ Αὔγουστος, ὁ Ριχάρδος ὁ Λεοντόκαρδος τῆς Ἀγγλίας, μεταβάντες εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ πλοίων καὶ ὁ Φρειδερῖκος Βαρβαρόσσας τῆς Γερμανίας, ὁ ὁποῖος ἐλθὼν διὰ ξηρᾶς εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ἦλθεν εἰς ἐπαφὴν μετὰ τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν Παυλικιανῶν.

Ὁ Ἰσαάκιος Ἄγγελος (1185 - 1195) αἰσθανόμενος δυσπιστίαν πρὸς τὸν Φρειδερῖκον λόγῳ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς Νορμανδούς, προῆλθεν εἰς συμφωνίαν μετὰ τοῦ Σαλαδίνου, ἐναντίον τοῦ ὁποίου κατηυθύνετο ἡ Σταυροφορία καὶ ἀφ' ἑτέρου ἔστειλε τὸν λογοθέτην τοῦ δρόμου Ἰωάννην Δούκαν πρὸς τὸν Φρειδερῖκον εἰς Γερμανίαν, διὰ νὰ κανονίσῃ τὰ τῆς διόδου αὐτοῦ καὶ τὰ τῆς προμηθείας τροφίμων [1]. Ὁ Φρειδερῖκος διῆλθε διὰ τῆς Οὐγγαρίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν Σερβίαν, ὅπου ὁ Στέφανος Νεμάνια καὶ Βούλγαροι ἀπεσταλμένοι τῆς οἰκογενείας Ἀσὰν τὸν ἐπλησίασαν καὶ προσεπάθησαν νὰ συμμαχήσουν μετ' αὐτοῦ, διὰ νὰ διαλύσουν τὴν αὐτοκρατορίαν, προτείναντες καὶ ὅρους διὰ τὴν συνεργασίαν [2]. Ὁ Βαρβαρόσσας δὲ ἀπήντησεν εἰς τὰς προτάσεις αὐτῶν. Ὅταν διέβη τὰ ὅρια τῆς αὐτοκρατορίας, ὁ Λογοθέτης καὶ ὁ Ἀνδρόνικος Καντακουζηνὸς ἐστάλησαν νὰ τὸν βοηθήσουν μὲ στρατόν, ἀλλὰ λόγῳ ἀδρανείας καὶ ἀγνοίας τῶν πραγμάτων, δυσηρέστησαν τὸν Φρειδερῖκον καὶ τὸν παρώξυναν, τὸν δὲ Ἰσαάκιον ἔκαμον νὰ τὸν βλέπῃ ὡς ἐχθρόν του [3]. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ Χωνιάτου· φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν ἐξ ἀρχῆς σοβαρὰ καὶ ἡ ἀποστολὴ τῶν δύο τούτων δὲν ἦτο ἁπλῶς νὰ βοηθήσουν καὶ διευκολύνουν τὸν Φρειδερῖκον.

Ὁ Χωνιάτης ἦτο διοικητὴς τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ὁ Ἰσαάκιος, βλέπων τὴν πρόοδον τοῦ Φρειδερίκου, διέταξεν αὐτὸν νὰ ἐπισκευάσῃ τὸ φρούριον καὶ νὰ ἀνοίξῃ τάφρον περὶ αὐτοῦ, διὰ νὰ ἀντισταθῇ κατ' αὐτοῦ. Μετ' ὀλίγον ἦλθεν ἄλλη διὰ τῆς ὁποίας παρηγγέλθη νὰ καταστρέψῃ τὸ φρούριον, διὰ νὰ μὴ δυνηθῇ νὰ τὸ χρησιμοποιήσῃ ὁ Φρειδερῖκος, εἰς περίπτωσιν κα τὰ τὴν ὁποίαν θὰ τὸ κατελάμβανε.

---

1. Χων. P257, Vasiliev IBA σ. 516 Ἀμάντ. Β σ. 406 κ.ἑ.
2. Vasiliev IBA σ. 545 ξαν. ΕΒ σ. 37.
3. Χων. P257.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεστάλη στρατὸς διὰ νὰ παρενοχλῇ τὸν Φρειδερῖκον ὑπὸ τὸν Μανουὴλ Καμύτζην καὶ Ἀλέξιον Γίδον. Οὗτοι προσεπάθησαν νὰ φράξουν τὴν δίοδον καὶ ἐπετέθησαν κατ' αὐτοῦ. Οἱ στρατιῶται τοῦ Φρειδερίκου παρέκαμψαν αὐτοὺς καὶ δι' ἄλλης ὁδοῦ ἔφθασαν πρὸ τῆς Φιλιππουπόλεως, ἡ ὁποία ἐπὶ τῇ προόψει τῆς προόδου τῶν Γερμανῶν καὶ τῆς ἐκ μέρους αὐτῶν ἀπειλῆς, εἶχεν ἐκκενωθῇ ὑπὸ τῶν περισσοτέρων καὶ ἐπιφανεστέρων κατοίκων της. Παρέμειναν οἱ πτωχότεροι τῶν κατοίκων καὶ μάλιστα οἱ Ἀρμένιοι, οἱ ὁποῖοι ἐθεώρουν τοὺς Γερμανοὺς ὡς φίλους καὶ ὄχι ἐχθρούς [1], διότι κατὰ τὴν γνώμην των ἦσαν συγγενεῖς ὡς πρὸς τὴν πίστιν.

Ὁ Βαρβαρόσας κατέλαβε τὴν Φιλιππούπολιν (1189) καὶ εὗρεν εἰς αὐτὴν τοὺς Ἀρμενίους μόνον. Καὶ ἡ Ἄννα Κομνηνὴ ἀναφέρει Ἀρμενίους εἰς τὴν Φιλιππούπολιν, τοὺς διακρίνει μάλιστα τῶν Παυλικιανῶν ὡς πρὸς τὰ δόγματα καὶ θεωρεῖ αὐτοὺς συμμάχους των εἰς τὰς κοινὰς ἐπιχειρήσεις καταπιέσεως καὶ λεηλασίας τοῦ Ὀρθοδόξου πληθυσμοῦ [2]. Ὁμοίως ὁ Ἀλέξιος εἶχε μεταφέρει εἰς τὸ Νεόκαστρον τὸ πλεῖστον μέρος τῶν Παυλικιανῶν· ὅμως ὡς καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν, παρέμειναν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν καὶ Παυλικιανοί, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶχον μετανοήσει καὶ τοὺς ὁποίους ὁ Ἀλέξιος ἀφῆκεν ἀνενοχλήτους. Πρέπει ἐπίσης νὰ δεχθῶμεν, ὅτι καὶ πολλοὶ τῶν μεταστραφέντων τότε Παυλικιανῶν, ἀπέβαλον βραδύτερον τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ἐπέστρεψαν εἰς τὰ παλαιά, διότι ἦτο σύνηθες δι' αὐτοὺς νὰ ὑποκρίνωνται μετάνοιαν, ὅταν αἱ περιστάσεις τὸ ἐπέβαλλον. Συνεπῶς δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τῶν Ἀρμενίων κρύπτονται καὶ οἱ Παυλικιανοί. Τοῦτο ἄλλωστε θὰ ἴδωμεν σαφῶς καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς Δ.΄ Σταυροφορίας. Καὶ ἡ συμπεριφορὰ τούτων συμβιβάζεται πρὸς τὴν τακτικὴν τὴν ὁποίαν ἠκολούθουν. Πρὸς τὸν ὀρθόδοξον πληθυσμὸν δὲν εὑρίσκοντο εἰς ἁρμονικὰς σχέσεις, πρὸς τὸ Βυζάντιον ἠκολούθουν ἐχθρικὴν πολιτικὴν καὶ συνειργάζοντο μετὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ὁσάκις παρουσιάζοντο εἴτε ἐξ ἀνατολῆς ἢ ἐκ τοῦ βορρᾶ ἢ ἐκ τῆς δύσεως, ὅπως εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν [3]

Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Φιλιπουπόλεως ὁ Φρειδερῖκος κατέλαβε καὶ τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ κατόπιν συμφωνίας μετὰ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου, διεπέρασε τὸν Ἑλλήσποντον καὶ μετέβη εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν, ὅπου ὁ ἴδιος ἐπνίγη εἰς ποταμὸν τῆς Κιλικίας, ὁ δὲ στρατός του διελύθη.

* *
*

Ἡ ἐπαίσχυντος Δ.΄ Σταυροφορία κατέληξεν εἰς τὴν κατάληψιν τῆς Κων)πόλεως καὶ τὴν πρωτοφανῆ λεηλασίαν αὐτῆς ὑπὸ τῶν βαρβάρων ὀρδῶν τῶν Σταυροφόρων. Μετὰ ταῦτα οἱ λαβόντες μέρος εἰς τὴν ληστικὴν ἐπιχεί-

1. Χων. P258

2. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Tachella (Muséon 87 ὑποσ. 1η ὅτι δὲν ὑπῆρχον Ἀρμένιοι εἰς τὴν Βαλκανικὴν πρὸ τῆς ΙΕ.΄ ἑκατ. πρέπει ν' ἀπορριφθῇ.

3. Obolenski σ. 232.

ρησιν, διεμοίρασαν τὰς χώρας τοῦ Βυζαντίου καὶ ὁ Βαλδουῖνος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Κων)πολιν ὡς αὐτοκράτωρ, εἰς τὸν Βονιφάτιον Μομφερατικὸν ἐδόθη ἡ Θεσ)νίκη, ἡ ὁποία ἀνεκηρύχθη βασίλειον, ἡ Θράκη παρεχωρήθη εἰς τὸν Δοῦκα Ρενιὲ ντὲ Τρίτ, ὁ ὁποῖος ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Φιλιπούπολιν.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ ΙΒ αἰ. ἐνεφανίσθησαν εἰς τὴν Βουλγαρίαν ἱκανοὶ ἀρχηγοί, οἱ ἀδελφοὶ Πέτρος καὶ Ἀσάν, οἱ ὁποῖοι ἐπαναστατήσαντες κατὰ τοῦ Βυζαντίου (1186) κατώρθωσαν διὰ τῆς συμπράξεως τῶν Βλάχων καὶ τῆς βοηθείας τῶν Κομάνων ν' ἀναγκάσουν αὐτὸ νὰ συνάψῃ μετ' αὐτῶν εἰρήνην καὶ ν' ἀναγνωρίσῃ ἀνεξάρτητον Βουργαρικὸν κράτος ἀπὸ τοῦ Αἵμου μέχρι τοῦ Δουνάβεως μὲ πρωτεύουσαν τὸ Τύρναβον [1] καὶ ἀνεξάρτητον Βουλγαρικὴν ἐκκλησίαν. Ὁ διαδεχθεὶς τὸν ἐκθρονισθέντα ἀδελφόν του Ἰσαάκιον Ἄγγελον, Ἀλέξιος, (1195) προσεπάθησε νὰ ἔλθῃ εἰς συμφωνίαν μετὰ τῶν δύο ἀδελφῶν, ἀλλ' ἀπέτυχε, διότι οὗτοι προέβαλον ἀπαραδέκτους ὅρους. Τὸ ἑπόμενον ἔτος ὁ Ἀσὰν πρῶτον καὶ κατόπιν ὁ Πέτρος ἐδολοφονήθησαν καὶ τὴν ἀρχηγίαν ἀνέλαβεν (1196) ὁ νεώτερος ἀδελφός των Ἰωαννίτζης, Καλοϊωάννης ὑπὸ τῶν Βουλγάρων καὶ Σκυλογιάννης ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὀνομαζόμενος. Οὗτος εἶχε παραμείνει ὡς ὅμηρος εἰς τὴν Κων)πολιν καὶ ἐγνώριζε καλῶς τὰ τῆς αὐτοκρατορίας, κατέστη δὲ ἐπικίνδυνος εἰς αὐτὴν λόγῳ τῶν ἐπιδρομῶν καὶ λεηλασιῶν, τὰς ὁποίας ἤρχισε νὰ διενεργῇ εἰς βάρος τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ἀλέξιος προσεπάθησε νὰ συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Ἰωαννίτζη, ἀπὸ τοῦ καταστρεπτικοῦ του ἔργου. Ὁ Ἰωαννίτζης συνεννοήθη καὶ μετὰ τοῦ πάπα Ἰνοκεντίου Γ'., ὁ ὁποῖος ἐχορήγησεν εἰς αὐτὸν τὸν τίτλον τοῦ βασιλέως, διώρισεν ἀρχιεπίσκοπον εἰς Τύρνοβον, ὁ ὁποῖος ἔστεψε τὸν Ἰωαννίτζην καὶ ἡ Βουλγαρικὴ ἐκκλησία οὕτως ἐξηρτήθη ἀπὸ τὸν πάπαν [2]. Τὸν ΙΓ'. αἰ. ἡ ἀνεξάρτητος ἀρχιεπισκοπὴ Τυρνόβου ἀνεγνωρίσθη καὶ ὑπὸ τοῦ ἐν Νικαίᾳ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ Πατριάρχου «ψιλῷ τῷ ὀνόματι» τοῦ πατριαρχικοῦ τίτλου εἰς τὸν ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου [3]. Ὁ Ἰωαννίτζης μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων)πόλεως ὑπὸ τῶν Φράγκων καὶ τὴν ἐγκατάστασίν των εἰς τὰς χώρας τῆς αὐτοκρατορίας, ἦλθε καὶ μετ' αὐτῶν εἰς σύγκρουσιν καὶ κατέστη ἐπικίνδυνος.

Ἐνωρὶς ἤδη εἰς τὴν Θράκην ἡ διακυβέρνησις τῶν Σταυροφόρων κατέστη ἀντιδημοτικὴ καὶ ὁ ἑλληνικὸς λαὸς θέλων νὰ κινηθῇ κατὰ τῶν Λατίνων ἐδέχθη προσφορὰν τοῦ Ἰωαννίτση περὶ βοηθείας. Οὗτος εἰσέβαλεν εἰς τὴν Θράκην καὶ ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τῶν Ἑλλήνων εἰς μάχην κατὰ τοῦ Βαλδουΐνου παρὰ τὴν Ἀνδριανούπολιν (14 Ἀπρ. 1205) ἐνίκησε καὶ ἠχ-

1. Ἀμάντ. Β. σ. 401 κ. ἑ. Vasiliev IBA σ. 542 κ. ἑ. Ξαν. ΕΒ σ. 37.
2. Vasiliev IBA σ. 546 Jireçek σ. 234 337.
3. Στεφαν. σ. 405.

μαλώτισεν αὐτόν [1]. Εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις των κατὰ τοῦ Βονιφατίου Μομφερατικοῦ κατέλαβεν τὰς Σέρρας καὶ τὴν Στρώμνιτσαν.

Οὕτω ὁ Ρενιὲ ντὲ Τρίτ, δοὺξ Φιλιππουπόλεως, ἀπεμονώθη καὶ μέρος τῶν κατοίκων τῆς πόλεως, βλέποντες ὅτι δὲν ὑπῆρχον πλέον δυνάμεις, ἀπηυθύνθησαν πρὸς τὸν Ἰωαννίτζην καὶ τὸν ἐκάλεσαν νὰ καταλάβῃ τὴν πόλιν, ὑποσχεθέντες ὅτι οἱ ἴδιοι θὰ τὴν παρέδιδον εἰς αὐτόν. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Βιλλεαρδουΐνου, ἱστορικοῦ τῆς Δ' Σταυροφορίας, τὸ μέγα τοῦτο μέρος τῶν κατοίκων τῆς Φιλιππουπόλεως, οἱ ὁποῖοι προέβησαν εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην ἦσαν Παυλικιανοὶ Une granz partie des gens, qui estoient Popelican, s'en alorent a Joanisse) [2]. Ὁ Ρενιὲ ντὲ Τρὶτ πληροφορηθεὶς τὰς ἐνεργείας ταύτας τῶν Παυλικιανῶν, μετέβη εἰς τὸ προάστιον ὅπου διέμενον καὶ ἔκαυσε μέγα μέρος τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, κατόπιν δὲ μετὰ τοῦ στρατοῦ του ἐνεκλείσθη εἰς τὸ πλησίον τῆς Φιλιππουπόλεως φρούριον τῆς Στενιμάχου, (Ἰούνιος 1205). Οἱ Ὀρθόδοξοι κάτοικοι τῆς Φιλιππουπόλεως, ὅμως, ἀπεστρέφοντο τὸν Ἰωαννίτζην, δὲν τὸν ἀνεγνώριζον ὡς βασιλέα καὶ ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς ἄνδρα αἱμάτων, λόγῳ τῶν κατασταροφῶν, τὰς ὁποίας ἔκαμεν. Δι' αὐτὸ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ἀλεξίου Ἀσπιέτη [3] ἔκλεισαν τὰς πύλας τῆς πόλεως καὶ πολλάκις ἀπέκρουσαν ἐπιθέσεις τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἰωαννίτζη. Τέλος οἱ Παυλικιανοὶ ἤνοιξαν διὰ δόλου τὰς πύλας τῆς πόλεως [4] καὶ ὁ Ἰωαννίτζης κατέλαβεν αὐτήν. Ὁ Βιλλεαρδουΐνος λέγει ὅτι οἱ ἐντὸς τῆς πόλεως παρέδωσαν ταύτην καὶ ἐξησφάλισαν οὕτω τὴν ζωήν των. Οὗτοι πρέπει νὰ ἦσαν Παυλικιανοὶ εἰσδύσαντες εἰς τὴν πόλιν καὶ πραγματοποιήσαντες τὸν σκοπόν των προδοτικῶς, παρὰ τὴν ἄμυναν τῶν ὀρθοδόξων, οἱ ὁποῖοι οὐδένα λόγον εἶχον νὰ παραδώσουν τὴν πόλιν εἰς αὐτόν. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς πόλεως ὁ Ἰωαννίτζης ἐφόνευσε τὸν ἀρχιεπίσκοπον καὶ συνέλαβε πάντας τοὺς προκρίτους, ἐκ τῶν ὁποίων ἄλλους ἔκαυσεν καὶ ἄλλους ἀπεκεφάλισε, πάντας δὲ τοὺς λοιποὺς ἀπήγαγε δεσμίους αἰχμαλώτους. Κατόπιν κατέστρεψεν ὁλόκληρον τὴν πόλιν, τοὺς πύργους καὶ τὰ τείχη αὐτῆς, κατέστρεψε δὲ καὶ κατέκαυσε τὰ ὑψηλὰ ἀνάκτορα καὶ τὰς πλουσίας οἰκίας. Οὕτως κατεστράφη ἡ Φιλιππούπολις «ἡ θαυμαστή» [5], ἡ ὁποία ἦτο μία τῶν τριῶν ὡραιοτέρων πόλεων τῆς αὐτοκρατορίας [6], Τὸν Ἀλέξιον Ἀσπιέτην, ὁ ὁποῖος ὠργάνωσε τὴν ἄμυναν τῆς πόλεως, συνέλαβε καὶ ἐκρέμασεν ἐπὶ ξύλου μὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ κάτω, προσδέσας τοὺς πόδας αὐτοῦ δι' ἱμάντων διατρήσας τοὺς ἐπισφυρίους τένοντας [7].

Ὁ Ρενιὲ ντὲ Τρὶτ παρέμεινε πολιορκούμενος ἐπὶ δέκα τρεῖς μῆνας καὶ οἱ στρατιῶται αὐτοῦ βασανιζόμενοι ὑπὸ τῆς πείνης, ἔφαγον τοὺς ἵππους των.

---

1. Ville Har. σ. 237 Obolenski σ. 232 Spinka σ. 109 Ξαν. ΟΕΒ σ. 35.
2. Ville Har, σ. 239 κ.ἑ 3. Χων. Ρ 404. 4. Ville Har. σ. 239 Muséon σ. 89.
5. Γεωρ. Ἀκροπ. Ι, 23. 6. Ville Har. σ. 239. 7. Νικ. Χων. Ρ 404.

Ὁ Ἰωαννίτζης ἐξηκολούθησε τὸ καταστρεπτικόν του ἔργον καὶ κατέστρεψε καὶ ἄλλας πόλεις τῆς Θράκης καὶ τὸν λαὸν μετέφερεν εἰς τὰ βόρεια, εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως [1].

*
* *

Οἱ Παυλικιανοὶ καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις κατὰ τὰς ὁποίας συνηντήσαμεν αὐτοὺς τὴν ἐποχὴν τῶν Σταυροφοριῶν ἔπαιξαν προδοτικὸν ρόλον κατὰ τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν Σταυροφόρων ὡς καὶ κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων κατοίκων προθύμως, ὡς καὶ ἄλλοτε συνειργάσθησαν μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ κράτους. Ἦσαν μὲν ἱκανοὶ πολεμισταὶ εἰς τὴν Βαλκανικὴν καὶ προσέφεραν καὶ ὑπηρεσίας τινας κατὰ τὴν Ἄνναν Κομνηνήν, περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐγκαταστάσεώς των ἐν Θράκῃ, ἀλλὰ ταχέως ἐξετράπησαν εἰς τυράννους τῶν Ὀρθοδόξων, ἀποκτῶντες διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ νέους ὀπαδούς, πιέζοντες τοὺς Ὀρθοδόξους καὶ συμμαχοῦντες μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βυζαντίου κατὰ τῶν ὁποίων ἐτέθησαν φρουροί. Ἐξεμεταλλεύθησαν τὰς δεινὰς περιστάσεις τοῦ Βουλγαρικοῦ λαοῦ, ἐκ τῶν πολέμων καὶ ἄλλων περιπετειῶν προκληθείσας καὶ εὑρίσκοντο εἰς τὴν πρώτην γραμμὴν τοῦ μίσους καὶ τοῦ πολέμου κατὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Βυζαντίου. Αἱ ὑπηρεσίαι τὰς ὁποίας προσέφερον ἦσαν ἐλάχιστοι καὶ αἱ βλάβαι τὰς ὁποίας προεκάλεσαν πολὺ μεγάλαι. Ἡ πολιτικὴ συνεπῶς τῆς μεταφορᾶς των ἐκ Μ. Ἀσίας δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀποτυχοῦσα πλήρως. Ἔβλαψαν τὸ Βυζάντιον πολιτικῶς καὶ στρατιωτικῶς καὶ τὴν ἐκκλησίαν διὰ τοῦ προσηλυτισμοῦ, τοῦ μίσους, τὸ ὁποῖον κατ' αὐτῆς διέσπειραν καὶ τῆς δημιουργίας κατὰ τῆς ἐπιδράσεώς των νέας αἱρέσεως, τῶν Βογομίλων.

§ 4 *Αἱ ἀποτελεσματικαὶ προσηλυτιστικαὶ ἐνέργειαι τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκικῆς κατοχῆς.*

Ἐκ τῶν αἱρετικῶν τῆς Βαλκανικῆς οἱ μόνοι οἱ ὁποῖοι διετηρήθησαν μετὰ τὴν τουρκικὴν κατοχὴν εἶναι οἱ Παυλικιανοί.

Μετὰ τὰ γεγονότα τῆς καταλήψεως τῆς Φιλιππουπόλεως δὲν γίνεται λόγος περὶ αὐτῶν καὶ στερούμεθα εἰδήσεων περὶ τῶν τυχῶν των ἐπὶ τρεῖς αἰῶνας περίπου, ὁπότε πάλιν τοὺς εὑρίσκομεν κατὰ τὸ τέλος τοῦ ΙΣΤ' αἰ. καὶ ἐφεξῆς. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία ἀνέλαβε τὸν προσηλυτισμὸν αὐτῶν καὶ οἱ πρὸς τοῦτο ἀποσταλέντες μισσιονάριοι εἰς τὰς ἐκθέσεις των πρὸς τὴν Προπαγάνδαν δίδουν πληροφορίας περὶ τοῦ ἔργου των ἐν σχέσει μὲ τὸν προσηλυτισμὸν τῶν Παυλικιανῶν.

Ἡ διατήρησις τοῦ Παυλικιανισμοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον ταύτην τῆς τουρκικῆς κατοχῆς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἐκ τοῦ ὅτι οἱ ὀπαδοί του εἶχον ἰδι-

1. Γεωρ. Ἀκροπ I, 23 Ξαν. ΕΒ σ. 40.

κάς των κεχωρισμένας κοινότητας. Δὲν ἀνεμιγνύοντο μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων κατοίκων, οὔτε μετ' ἄλλων αἱρετικῶν καὶ τοιουτοτρόπως ἡ αἵρεσις μεταδιδομένη ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν εἰς τὰς ἰδιαιτέρας αὐτῶν κοινότητας διετηρήθη.

Μαρτυρίαν περὶ τῆς ὑπάρξεως ἰδιαιτέρου αὐτῶν προαστίου ἐν Φιλιππουπόλει ἔχομεν παρὰ τοῦ Ville Hardouine, ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ὁ Ρενιὲ ντὲ Τρὶτ τὸ ἔκαυσεν, ὅτε οὗτοι ἐτήρησαν προδοτικὴν στάσιν. Εἰς τὸν διαχωρισμὸν τοῦτον συνετέλεσε καὶ τὸ μῖσος, τὸ ὁποῖον ἔτρεφον κατὰ τῶν Ὀρθοδόξων, αἱ συχναὶ ἐχθρικαὶ ἐνέργειαι εἰς τὰς ὁποίας προέβαινον καθὼς καὶ τὸ ὅτι δὲν ἤλθον εἰς ἐπαφὴν δι' ἐπιγαμίας μετ' αὐτῶν. Ἰδιαίτερον γλωσσικὸν ἰδίωμα δὲν διετήρησαν· ὡμίλουν τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν.

Καὶ κατὰ τὴν μεταγενεστέραν περίοδον κέντρον των εἶνε ἡ Φιλιππούπολις, ἀλλὰ ὑπάρχουν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν καὶ βορειότερον περὶ τὸν Δούναβιν. Εὑρίσκονται ἐκεῖ, διότι διενήργουν, ὡς εἴπομεν, προσηλυτισμὸν καὶ ἡ αἵρεσίς των διεδόθη, ἀλλὰ καὶ διότι συνεργαζόμενοι μετὰ τῶν Πετσενέγων καὶ Κομάνων παλαιότερον, ἔμειναν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐκεῖ καὶ ἐσχημάτισαν νέας κοινότητας. Βραδύτερον κατὰ τὸν ΙΓ'. αἰ. ὁ Ἰωαννίτζης μετέφερε κατοίκους ἐκ τῶν καταστραφεισῶν ὑπ' αὐτοῦ θρακικῶν πόλεων εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ Παυλικιανοί.

Ποία ἦτο ἡ στάσις των κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς Τουρκικῆς κατοχῆς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τῆς μέχρι τότε μακρᾶς ἱστορίας των. Ζῶντες κεχωρισμένοι ἀπὸ τῶν Ὀρθοδόξων καὶ βλέποντες νέους ἐχθροὺς κατ' αὐτῶν νὰ πλησιάζουν, ἀσφαλῶς ἔδειξαν φιλικὴν συμπεριφορὰν πρὸς αὐτοὺς καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐξισλαμίσθησαν [1] ὡς εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ προσαρμόζωνται εὐκόλως πρὸς τὰς νέας περιστάσεις.

*
* *

Ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία ἤρχισεν ἐνδιαφερομένη διὰ τοὺς Παυλικιανοὺς τῆς Βαλκανικῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Πάπα Γρηγορίου ΙΓ'. (1572—1585) ὁ ὁποῖος ἔδωσεν ἐντολὴν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Νόνας ἐν Δαλματίᾳ Πιέτρο Τσεντολίνι νὰ ἐπισκεφθῇ ὡς ἀπεσταλμένος του τὴν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν [2]. Οὗτος εἰς τὸν πρῶτον σταθμὸν τοῦ ταξιδίου του εἰς Κων)πολιν, συνηντήθη μετὰ Ρωμαιοκαθολικῶν Ραγουζαίων ἐμπόρων, οἱ ὁποῖοι τὸν ἐπληροφόρησαν, ὅτι περὶ τὴν Νικόπολιν παρὰ τὸν Δούναβιν ὑπάρχουν δώδεκα χωρία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι ὁμιλοῦν τὴν Βουλγαρικὴν καὶ ὀνομάζονται, Παυλικιανοὶ (Paulini), εἶνε χριστιανοί, ἀλλὰ δὲν τιμοῦν τὸν Σταυρόν· οἱ Ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ τοὺς θεωροῦν ἀφωρισμένους καὶ δὲν ἔρχονται εἰς οὐδεμίαν ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν. Ἐκκλησίας ἔμαθεν ὅτι ἔχουν, περὶ ἱερέων ὅμως δὲν ἠδυνήθη νὰ πληροφορηθῇ. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1580 ἀπέστειλε τὸν Φραγκισκανὸν Ἱερώνυμον Ἀρσένιον ἐκ Χίου εἰς Βλαχίαν νὰ ἐξετάσῃ τὰ πράγματα

1. DTC. XII σ. 61. 2. Dujcev σ. 11.

καὶ νὰ πληροφορήσῃ αὐτὸν ἀκριβέστερον, διὰ νὰ ἐπέμβῃ καὶ σώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ τῶν πλανῶν [1]. Παρέδωκεν εἰς τὸν Ἱερώνυμον καὶ ἐπιστολὴν πρὸς αὐτούς, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτει ν' ἀποστείλουν πρὸς αὐτὸν εἰς Κων)πολιν μερικοὺς ἄνδρας πρεσβυτέρους, διὰ νὰ τοὺς διδάξῃ τὸν ὀρθὸν νόμον τῆς ἁγίας πίστεως [2]. Ὁ Ἱερώνυμος μεταβὰς καὶ ἐξετάσας τὴν κατάστασιν εἰς Βλαχίαν, εἰς ἀναφορὰν του ἔγραψεν [3], ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ κατοικοῦν εἰς ἀπόστασιν ὁδοῦ πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς Σιλιστρίας, ἀνήκουν εἰς τὴν Μανιχαϊκὴν αἵρεσιν καὶ οὐδὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐλπίζεται παρ' αὐτῶν καὶ δὲν ἀνέχονται οὐδὲ τὴν θέαν χριστιανῶν. Παρὰ τὴν ἔκθεσιν ταύτην τοῦ Ἱερωνύμου, ὁ ὁποῖος παρουσίαζε δύσκολον τὴν κατάστασιν, ὁ πάπας Κλήμης Η'. (1592—1605) διέταξε τὸν φραγκισκανὸν Πιέτρο Σαλινάτι, καταγόμενον ἐκ Βοσνίας, μοναχὸν μονῆς φραγκισκανῶν ἐν Τσιπροβάτς τῆς κοιλάδος τοῦ Ὀγκὸστ τῆς περιοχῆς Μπερκοβίτσα, ἡ ὁποία ἦτο κέντρον τῶν ρωμαιοκαθολικῶν νὰ ἐπισκεφθῇ τὴν περὶ τὸν Δούναβιν περιοχὴν τῆς Βλαχίας καὶ τὴν Θράκην καὶ ν' ἀναφέρῃ τὰς δυνατότητας ἐνεργείας προσηλυτισμοῦ ἐκεῖ μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν. Οὗτος ἐπεσκέφθη τὴν περιοχὴν καὶ ἐπιστρέψας εἰς Ρώμην, προεχειρίσθη εἰς τιτουλάριον ἐπίσκοπον Σόφιας ὑπὸ τοῦ πάπα καὶ ἐστάλη εἰς Τσιπροβάτς, ἔδραν τῆς ἐπισκοπῆς του, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὴν Βουλγαρίαν, τὴν Βλαχίαν καὶ τὴν Δ. Θράκην [4]. Ὁ Π. Σαλινάτι ἤρχισε τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ ἀπὸ τοὺς Παυλικιανοὺς τῆς περιοχῆς τοῦ Δουνάβεως καὶ ὁ νέος πάπας Παῦλος Ε'. (1605—1621) ἀνανέωσε τὴν ἐντολὴν πρὸς αὐτὸν καὶ ἐχορήγησεν ἐτησίως 200 δουκάτα καὶ τὴν ἄδειαν νὰ ἀποστείλῃ εἰς Ρώμην τέσσαρας νέους Παυλικιανοὺς νὰ σπουδάσουν καὶ ἐπανερχόμενοι ν' ἀναλάβουν τὴν μετατροφὴν τῶν συμπατριωτῶν του. Περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Π. Σαλινάτι ὑπάρχουν δύο ἐκθέσεις, μία ἀπὸ τοῦ 1611 γραφεῖα ὑπὸ τοῦ Μαρίνο Μπίτζι, ἀρχιεπισκόπου Ἀντιβάρεως καὶ ἑτέρα παρὰ τοῦ ἰδίου Σαλινάτι ἀπὸ τοῦ 1622.

Συμφώνως πρὸς τὴν πρώτην [5] ὑπάρχουν ἐν Βουλγαρίᾳ 700 οἰκίαι ρωμαιοκαθολικῶν δέκα ἑπτὰ χωρίων, διεσκορπισμένων ἀπὸ Νικοπόλεως μέχρι Φιλιππουπόλεως καὶ περιλαμβανόντων 1330 οἰκίας, ἄλλοι μετεστράφησαν καὶ ἄλλοι ἐπιμένουν εἰς τὴν αἵρεσίν των. Ὁ Π. Σαλινάτι κατ' αὐτόν, μετέστρεψεν ἓν χωρίον καὶ ἵδρυσε καὶ ἐκκλησίαν. Εἰς Τύρνοβον μετέστρεψε μέγαν ἀριθμὸν Παυλικιανῶν καὶ πλησίον τῆς Φιλιππουπόλεως, ὅπου ὁ ἴδιος δὲν ἠδυνήθη νὰ μεταβῇ, οἱ ἀποσταλέντες παρ' αὐτοῦ ἱερεῖς μετέστρεψαν δύο χωρία τὸ Καλάβροβο καὶ Νόβε Σέλια. Ὁ Μαρῖνο Μπίτζι δὲν ἀναφέρει πόθεν ἠρύσθη τὰς πληροφορίας του, αἱ ὁποῖαι εἶνε γενικώταται.

Ἡ ἔκθεσις τοῦ ἰδίου Σαλινάτι δίδει περισσοτέρας πληροφορίας [6]. Οὗτος ἀναφέρει ὅτι μέχρι τοῦ 1622 ἐπεσκέφθη καὶ ἐνήργησε προσηλυτισμὸν

---

1. Acta σ. 5 κ. ἑ. 2. Dujcev σ. 12, Acta σ. 9. 3. Acta σ. 11.
4 Museon σ. 114 κ.ἑ. 5. Acta σ. 15. 6. Ἔνθ. ἀνωτ. σ. 17 κ ἑ.

μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Δουνάβεως εἰς δέκα ἑπτὰ χωρία. Εἰς ταῦτα μετέστρεψαν εἰς τὸν ρωμαιοκαθολικισμὸν 1070 ἄτομα καὶ 613 οἰκογενείας (δι' ἄλλα χωρία ἀναφέρει ἀριθμὸν ἀτόμων καὶ δι' ἄλλα ἀριθμὸν οἰκογενειῶν), δὲν ἐδέχθησαν νὰ μεταστραφοῦν 413 οἰκογένειαι. Ἀναφέρει ὁμοίως ὅτι ὑπάρχουν δέκα πόλεις καὶ χωρία, ὅπου ὑπάρχουν Παυλικιανοὶ μεταστραφέντες. Οὗτος ἔκτισε μίαν ἐκκλησίαν καὶ συνήντησε πέντε ἱερεῖς ἐκ τῶν ὁποίων δύο εἶχον σπουδάσει εἰς τὴν Ρώμην, ἔστειλε δὲ καὶ ὁ ἴδιος δύο ἄλλους πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπόν. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν προηγουμένην ἔκθεσιν ἀναφέρει ὅτι εἰς τὸ Καλάβροβο, χωρίον 30 οἰκιῶν, οὐδεὶς ἠθέλησε ν' ἀπαρνηθῇ τὸν Παυλικιανισμόν. Ἔκθεσις ἀποσταλεῖσα τὸ 1623, ὁμιλεῖ περὶ τῶν Παυλικιανῶν τῆς Φιλιππουπόλεως καὶ ἀναφέρει ὅτι «μετεστράφησάν τινες» καὶ ἐχειροτονήθησαν δύο ἱερεῖς, ἐκ τῶν ὁποίων εἷς, ὁ Ἀντόνιο Μπατόρ, μετέστρεψε 30 οἰκογενείας συγγενῶν του [1].

Τὸν Π. Σαλινάτι ἀποθανόντα (1623) διεδέχθη ὁ Ἐλία Μαρίνιτς ἢ Μαρίνωφ, ὁ ὁποῖος ἀπέστειλε δύο ἐκθέσεις, μίαν τὸ 1625 καὶ ἑτέραν μετὰ δεκαετίαν. Εἰς τὴν πρώτην ἐξ αὐτῶν [2] ἀναφέρει ὅτι εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Σόφιας, ἡ ὁποία περιλαμβάνει τὸ βασίλειον τῆς Βουλγαρίας, τὴν Βλαχίαν, τὴν Ἑλλάδα, τὴν Σερβίαν καὶ τὴν Τρανσυλβανίαν ὑπάρχουν Παυλικιανοὶ αἱρετικοὶ περὶ τὰς ἑπτὰ χιλιάδας καὶ ὀκτὼ χιλιάδας ρωμαιοκαθολικοί. Ἀπὸ ἀπόψεως ἐνεργείας προσηλυτισμοῦ τονίζει, ὅτι διὰ τὴν μεταστροφὴν τῶν Τούρκων ἐπιβάλλεται ἡ θανατικὴ ποινὴ ὑπὸ τῶν ἀρχῶν, οἱ «σχισματικοὶ» (ὀρθόξοι) εἶνε ἰσχυρογνωμονέστεροι καὶ ἐχθρικώτεροι πρὸς τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς τῶν Τούρκων καὶ οἱ μόνοι οἱ ὁποῖοι ἀπομένουν εἶνε οἱ Παυλικιανοί, ἐκ τῶν ὁποίων καθ' ἑκάστην μεταστρέφεται κάποιος· ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος κατὰ τὴν τελευταίαν του περιοδείαν, διαρκέσασαν τέσσαρας μῆνας ἐβάπτισε δύο χιλιάδας μικροὺς καὶ μεγάλους, ἐτέλεσε τὸ μυστήριον τοῦ χρίσματος, ἐξωμολόγησε καὶ μετέδωκε τὴν θείαν μετάληψιν εἰς ὀκτακοσίους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἤδη βαπτισθῆ. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρει ὅτι ὑπῆρχον τέσσαρα μοναστήρια καὶ ἑπτὰ κοινότητες μὲ ἐκκλησίας, τρεῖς δὲ ἐνορίαι ἄνευ ἐκκλησιῶν, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία εἰς Φιλιππούπολιν. Εἰς τὴν δευτέραν ἀναφοράν του (3 Σεπτεμβρίου 1635 (ΙΙ) γράφει, ὅτι ἀπὸ τεσσάρων ἐτῶν δὲν ἐπεσκέφθη τὴν ἐπαρχίαν του, λόγῳ τῶν πολεμικῶν γεγονότων κατὰ τὸν ἐπισυμβάντα πόλεμον μεταξὺ Τουρκίας καὶ Πολωνίας, ὁπότε διὰ τῆς Νικοπόλεως παρὰ τὸν Δούναβιν διῆλθε Τουρκικὸς καὶ Ταταρικὸς στρατὸς διὰ τῶν χωρίων τῶν Παυλικιανῶν καὶ ὁ λαὸς ὑπέφερε ἀπὸ τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀμπάσα Μπάσσα καὶ τοῦ Καντεμίρ, τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν Τατάρων. Ὁ Μαρίνωφ ἐπεσκέφθη πόλεις, ὅπου ὑπῆρχον ρωμαιοκαθολικοὶ παλαιοὶ καὶ νέοι καὶ τὴν Μαρκιανούπολιν, πλησίον τοῦ Τυρνάβου, ἡ ὁποία εἶχε τὸν μεγαλύτερον ἀ-

1. Αὐτόθ. σ. 21. 2. Αὐτόθ. σ. 25.

ριθμὸν Παυλικιανῶν· τούτους ἤλπιζε νὰ μετατρέψῃ, ἂν ἐπανέκτιζε τὴν ἐκεῖ ἐκκλησίαν. Ζητεῖ ἀπὸ τὸ Συμβούλιον τῆς Προπαγάνδας ν' ἀποστείλουν τὸν Φίλιππο Στανισλάβωφ, σπουδάζοντα ἐν Ρώμῃ, διότι ἤλπιζεν, ὅτι οὗτος θὰ μετέστρεφεν ὅλους τοὺς Παυλικιανούς [1].

*
* *

Ὁ Πιέτρο Ντεοντάτους ἢ Μπογκντάν, ἐπίσκοπος Καλλιπόλεως καὶ βοηθὸς τοῦ ἐπισκόπου Σόφιας, δι' ἐκθέσεώς του πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Σόφιας (23—7—1639), ἀναφέρει ὅτι οἱ τρεῖς ἢ τέσσαρες ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀποσταλεῖ μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν, ἀρνοῦνται νὰ παραμείνουν ἐκεῖ καὶ ἀπορεῖ περὶ τοῦ πρακτέου, δι' ἑτέρας δὲ (1640) [2] δίδει περισσοτέρας λεπτομερείας περὶ τῆς προόδου τοῦ ἔργου τοῦ προσηλυτισμοῦ.

Πρὸ τῆς μεταστροφῆς τῶν Παυλικιανῶν, λέγει, ὑπῆρχον ὀλίγοι ρωμαιοκαθολικοί, τώρα ὅμως ηὐξήθησαν καὶ εἶνε θαυμαστὸν ὅτι διατηροῦν τὴν πίστιν των ἐν μέσῳ τόσων ἐχθρῶν. Διὰ τὴν ἐκχριστιάνισίν των εἰργάσθη ὁ Π. Σαλινάτι καὶ οἱ Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ ἀπὸ τριακονταετίας [3] δὲν ἔχουν μεταστραφῆ ὅλοι ὅμως, ἀκόμη. Κατῴκουν εἰς δέκα τέσσαρα χωρία, ἐκ τῶν ὁποίων μερικὰ κατεστράφησαν ἂν καὶ δὲν ἐβαπτίσθησαν ὅλοι, ἐλπίζει, ὅτι, μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, θὰ βαπτισθοῦν μὲ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου. Εἰς τὴν Μαρκιανούπολιν, τὴν ὁποίαν ἐπεσκέφθη ὑπάρχει ἐκκλησία ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγ. Τριάδος, κατασκευασμένη ἐκ ξύλων. Ὑπάρχουν ἐκεῖ 860 ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐβαπτίσθησαν. Δίδει περαιτέρω ἀριθμοὺς ρωμαιοκαθολικῶν καὶ Παυλικιανῶν μεταστραφέντων εἰς ὀκτὼ χωρία καὶ δι' ἓν ἐξ αὐτῶν τὸ Ὀρέσιε, παρατηρεῖ ὅτι οἱ Παυλικιανοὶ παρεσύρθησαν ἀπὸ τὸν «σχισματικὸν» (ὀρθόδοξον) Μητροπολίτην Τυρνόβου, ὁ ὁποῖος φθονεῖ τοὺς ρωμαιοκαθολικοὺς διὰ τὴν ἀγάπην, τὴν ὁποίαν τρέφουν πρὸς τοὺς Παυλικιανούς. Δύο χωρία, τὸ Μπάχτσεβο καὶ ἡ Καλουγερίτσα ἐξακολουθοῦν νὰ ἀρνοῦνται νὰ μεταστραφοῦν· εὑρίσκονται πλησίον τῶν ὀρέων καὶ οἱ κάτοικοί των εἶνε ἰσχυρογνώμονες ἐπιμένοντες εἰς τὴν αἵρεσίν των. Εἰς τὸ πρῶτον τούτων ὁ Τοῦρκος διοικητὴς ἐξεδίωξε δύο ἱερεῖς, οἱ ὁποῖοι μετέβησαν ἐκεῖ διὰ νὰ κηρύξουν. Οἱ Παυλικιανοὶ τῶν δύο τούτων χωρίων εἶνε περισσότερον μορφωμένοι τῶν ἄλλων, ἀλλ' ἡ μόρφωσίς των αὕτη συνίσταται εἰς τὴν κακότητα, τὴν ὁποίαν ἔχουν καὶ εἰς τὴν ὑποστήριξιν τὴν ὁποίαν εὑρίσκουν ἐκ μέρους τοῦ Τούρκου τοῦ χωρίου των. Ἡ καλυτέρα ἐνέργεια θὰ ἦτο νὰ πλησιάσουν φιλικῶς τὸν Τοῦρκον καὶ κατόπιν νὰ κηρύξουν εἰς τοὺς Παυλικιανούς.

Κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος (18—20 Αὐγ. 1641) [4] συνῆλθεν ἐπαρχιακὴ σύνοδος τῆς ἐπισκοπῆς Σόφιας εἰς τὴν ἕδραν αὐτῆς Τσιπροβὰτς ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ ἐπισκόπου Σόφιας Π. Μπογκντὰν καὶ ἐλήφθη ἀπόφασις οἱ

1. αὐτόθ. σ. 68. 2. Αὐτόθ. σ. 68. 3. Αὐτόθ. σ. 65. 4. Αὐτόθ. σ. 119.

ἱερεῖς νὰ γνωρίζουν τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν κυριλλικὴν γραφήν, διὰ νὰ εἶνε εἰς θέσιν οὕτω νὰ ἐργάζωνται καλύτερον μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν, Ὁ Φίλιππος Στανισλάβωφ ἐπεφορτίσθη νὰ ἐργασθῇ μεταξὺ αὐτῶν ὡς ἀποστολικὸς μισσιονάριος.

Ὡς εἴδομεν καὶ ἀνωτέρω, ὁ ἐπίσκοπος Μπογκντὰν ἐζήτησεν ἀπὸ τὴν Προπαγάνδαν ν' ἀποσταλῇ ὁ Στανισλάβωφ, διὰ νὰ ἐργασθῇ ὡς μισσιονάριος μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν. Οὗτος κατήγετο ἀπὸ τὸ Ὀρέσιε καὶ εἶχε μεταστραφῇ ὑπὸ τοῦ Π. Σαλινάτι, ὁ ὁποῖος τὸν ἔστειλε μετὰ πέντε ἄλλων Παυλικιανῶν νὰ σπουδάσῃ εἰς τὸ Collegium Illyricum [1] τὸ ἱδρυθὲν ὑπὸ τοῦ πάπα Γρηγορίου VIII (1572—1582) [2]. Ὁ Οὐρβανὸς Η'. τὸν ἐχειροτόνησεν ἱερέα καὶ τὸν διώρισε μεταφραστὴν τῶν σλαβικῶν γλωσσῶν εἰς τὴν παπικὴν αὐλήν [3]. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1636 εὑρίσκομεν αὐτὸν ἐπανελθόντα εἰς τὴν περὶ τὴν Νικόπολιν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως εἰς τὸ Ὀρέσιε, ἀπὸ ὅπου ἔστειλε τὸ 1636 ἀναφορὰν πρὸς τὴν Προπαγάνδαν, εἰς τὴν ὁποίαν περιγράφει τὴν καταγωγὴν τῆς αἱρέσεως τῶν Παυλικιανῶν. Εἰς ταύτην ἀναφέρει, ὅτι ἤδη εἶχεν ἀποστείλει καὶ ἄλλην ἀναφοράν, εἰς τὴν ὁποίαν περιέγραφε τὰς πλάνας καὶ τὰς τελετὰς αὐτῶν [4]. Ἤδη ὑπὸ τῆς συνόδου διορίζεται εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀποστολικὸς μισσιονάριος. Πρὸ ὀλίγων μηνῶν ὁ Στανισλάβωφ εἶχεν ἐκδώσει εἰς Ρώμην βιβλίον προσευχῶν, «Abagar»τὸ περιέχον προσευχὰς πρὸς χρῆσιν τῶν μεταστραφέντων εἰς τὸν ρωμαιοκαθολικὸ νΠαυλικιανῶν'τοῦτο εἶνε τὸ πρῶτον τυπωθὲν εἰς νεοβουλγαρικὴν γλῶσσαν βιβλίον [5].

Ὁ Ἰννοκέντιος Χ τὸ 1694 ἀνύψωσε τὴν ἐπισκοπὴν Σόφιας εἰς ἀρχιεπισκοπὴν καὶ οὕτως ὁ Π. Μπογκντὰν ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ ἀρχιεπισκόπου [6]. Τὸ 1643 ὁ ἴδιος ἐπρότεινε τὴν διαίρεσιν τῆς ἐπαρχίας Βουλγαρίας καὶ Βλαχίας καὶ ἐζήτησεν οἱ Παυλικιανοὶ οἱ περὶ τὴν Νικόπολιν νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὸν ἐπίσκοπον Σόφιας [7]. Ἡ ἐπισκοπὴ Μαρκιανουπόλεως προήχθη εἰς ἀρχιεπισκοπὴν διὰ τὴν Βλαχίαν, ἀλλ' ὁ ἀρχιεπίσκοπος Μπαντούλοβιτς, ὁ ὁποῖος ἔπρεπε νὰ ἐδρεύῃ εἰς Σιλιστρίαν, λόγῳ τοῦ ὅτι ἐφοβεῖτο τοὺς Τούρκους, ἐξέλεξεν ὡς ἔδραν τὸ Μπακάου τῆς Μολδαβίας, χωρὶς καὶ νὰ παρουσιασθῇ εἰς τὴν περιφέρειάν του τὴν ΒΑ Βουλγαρίαν [8].

Ὁ Μπογκντὰν ἔκαμε δύο περιοδείας τὸ 1646—1647 καὶ διεπίστωσε μετακίνησιν Παυλικιανῶν ἐκ Νικοπόλεως εἰς τὴν Θράκην [9]. Αἱ δυσκολίαι τοῦ ἀρχιεπισκόπου Μαρκιανουπόλεως διὰ τὴν ἐπίσκεψιν τῶν Παυλικιανῶν τῆς περιοχῆς Νικοπόλεως προεκάλεσαν παράπονα τῶν μεταστραφέντων Παυλικιανῶν καὶ διεπιστώθη, ὅτι ἄλλοι δὲν προσηλυτίζοντο, ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχον ἱερεῖς καὶ ὁ ἐπίσκοπος παρημέλει τὴν ποιμαντικὴν φροντίδα αὐτῶν. Ὁ

1. ΕΟ. 1912 τ. XV σ. 481. 2. αὐτόθ. σ. 488. 3. αὐτόθ. σ. 481 καὶ Acta σ. 259.
4. Acta σ. 42. 5. ΕΟ τ. XV σ. 442 κ.ἑ. 6. ΕΟ τ. XVIII, 1916 σ. 160.
7. Acta σ, 136. 8. ΕΟ τ. XV 2. 481. 9. Acta σ. 160—161.

Φραγκῖσκος Σοϋμίροβιτς, ἡγούμενος τῶν Φραγκισκανῶν Βουλγαρίας καὶ Βλαχίας καὶ γενικὸς Βικάριος ἐν Σόφιᾳ, ἐπισκεφθεὶς τούτους τὸ 1647, διεπίστωσε τὴν παραμέλησιν αὐτῶν [1]. Κατόπιν τῶν διαπιστώσεων τούτων ἔγραψε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μπογκντὰν πρὸς τὸν Μορκιανουπόλεως [2]. Οὗτος δι' ἐπιστολῆς του πρὸς τοὺς μεταστραφέντας Παυλικιανοὺς τῆς ὑπὸ τοὺς Τούρκους περιοχῆς τῆς ἀρχιεπισκοπῆς του, συνέστησε νὰ ζητήσουν ἰδιαίτερον ἐπίσκοπον Νικοπόλεως, διὰ νὰ ἔχῃ δι' αὐτοὺς τὴν ποιμαντικὴν φροντίδα, προέτεινε δὲ νὰ προτιμήσουν τὸν Φ. Στανισλάβωφ [3].

Οἱ φραγκισκανοὶ μοναχοὶ τῆς περιφερείας ὅμως εἶχον ἄλλην γνώμην περὶ τοῦ προσώπου τοῦ ἐπισκόπου Νικοπόλεως καὶ εἰς τοῦτο συνεφώνει μετ' αὐτῶν καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σόφιας Μπογκντάν. Ἤθελον νὰ γίνῃ ἐπίσκοπος ὁ ἡγούμενος αὐτῶν Φ. Σοϋμίροβιτς, διότι εἶπον, ὅτι οἱ Φραγκισκανοὶ μοναχοὶ ἀπὸ ἐτῶν ἤδη εἰργάζοντο διὰ τὴν μεταστροφὴν τῶν Παυλικιανῶν τῆς περιοχῆς· διὰ τὸν Στανισλάβωφ ἔλεγον, ὅτι δὲν ἔμεινεν οὔτε μίαν ἡμέραν μεταξὺ τῶν Παυλικιανῶν, ἡ ἀποστολή του οὐδὲν ἐπιτυχὲς ἀποτέλεσμα ἔφερεν καὶ ἁπλῶς ἠρέσκετο νὰ περιπλανᾶται ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ νὰ σχετίζεται μετὰ Ραγουζαίων ἐμπόρων, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ κατοικήσῃ πλησίον τῶν Παυλικιανῶν [4]. Καὶ ὁ Μπογκντὰν συνέστησε τὸν Σοϋμίροβιτς ὡς ἱκανὸν διὰ τὰ μέρη τῆς Νικοπόλεως καὶ διότι θὰ ἠδύνατο νὰ ζῇ μετὰ τῶν μοναχῶν ἐντὸς τῆς πόλεως [5]. Ἡ Προπαγάνδα ἐν Ρώμῃ ἀπεφάσισε τὸν διορισμὸν τοῦ Στανισλάβωφ, ὁ ὁποῖος προήχθη εἰς ἐπίσκοπον Νικοπόλεως πρὸ τοῦ Μαΐου 1648. Περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου οἱ Φραγκισκανοὶ συνηντήθησαν εἰς Τσιπροβὰτς μετὰ τοῦ Στανισλάβωφ καὶ ἐξομάλυναν τὰς διαφοράς των, ἀναγνωρίσαντες αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον ἀληθῶς ἄξιον τῆς τοιαύτης τιμῆς, ὁ ἴδιος δὲ εἰσῆλθεν εἰς τὸ τάγμα τῶν φραγκισκανῶν [6]. Τὸν Σ)βριον τοῦ ἰδίου ἔτους ἀνεγνώρισεν αὐτὸν καὶ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Σόφιας [7]. Ὁ Σοϋμίροβιτς προήχθη εἰς ἐπίσκοπον Πρισρὲν τὸ 1650 καὶ τὸ 1659 ἐγένετο ἀρχιεπίσκοπος Ἀχρίδος, κατὰ μοιραίαν δὲ συγκυρίαν τοποτηρητὴς Νικοπόλεως τὸ 1672 [8].

Κατόπιν τούτων ὁ Μπογκντὰν στρέφει πάλιν τὴν προσοχήν του πρὸς τὰ χωρία τῶν Παυλικιανῶν περὶ τὴν Φιλιππούπολιν· ἐπειδὴ ὁ ἴδιος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπισκεφθῇ ταῦτα, ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ ἐκεῖ τὸν Τζιάκομο Χομοντέϊ, ἐφημέριον καὶ μισσιονάριον τῶν περὶ τὴν Φιλιππούπολιν Παυλικιανῶν, ὁ ἴδιος δὲ τονίζει τὴν ἀνάγκην λειτουργικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν εἰδῶν διὰ τοὺς ἤδη μεταστραφέντας ἐξ αὐτῶν [9].

Κατὰ τὸ 1649 οἱ περὶ τὴν Φιλιππούπολιν Παυλικιανοὶ ηὐξήθησαν διότι

---

1. αὐτόθ. σ. 175, 176. 2. αὐτόθ. σ 178. 3. ΕΟ τ. XV σ. 484.
4. Acta σ. 186. 5. Αὐτόθ. σ. 182. 6. Αὐτόθ. σ. 190 καὶ ΕΟ τ. XV σ. 488.
7. Acta σ. 487. 8. ΕΟ XV σ. 487, 492, Acta σ. 287.
9. Acta σ. 197, 200.

πολλοὶ μετηνάστευσαν ἐκεῖ ἐκ τῆς περιοχῆς Νικοπόλεως. Πολλοὶ ἐξ αὐτῶν δὲν εἶχον ἀκόμη μεταστραφῆ εἰς τὸν ρωμαιοκαθολικισμόν [1].

Κατὰ τὸ 1650 ἐπραγματοποίησεν ὁ ἴδιος δύο περιοδείας εἰς τὰ χωρία τῆς Φιλιππουπόλεως, μίαν τὸν Ἰανουάριον καὶ ἑτέραν τὸν Δεκέμβριον [2].

Εἰς κάθε χωρίον ἔγιναν δεκτοὶ παρὰ τῶν μεταστραφέντων Παυλικιανῶν «ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ»· ἤρχοντο οἱ πτωχοὶ χριστιανοὶ ἐκ μακρυνῶν ἀποστάσεων, ἠσπάζοντο τὰς χεῖρας καὶ τὰ ἐνδύματά των καὶ ἐζήτουν τὴν εὐλογίαν των. Εἰς τὰς λειτουργίας, τὰς ὁποίας ἐτέλουν, παρίσταντο Παυλικιανοὶ μεταστραφέντες, Τοῦρκοι καὶ Ἕλληνες «σχισματικοί». Διὰ νὰ μεταπείσῃ τοὺς ἰσχυρογνώμονας Παυλικιανούς, ἐχρησιμοποίει τὸ Εὐαγγέλιον εἰς γραφὴν κυριλλικήν, τὸ ὁποῖον καὶ εἶχον εἰς τὴν κατοχήν των καὶ ὄχι λατινικὸν κείμενον. Τὸ αὐτὸ συνίστα νὰ πράττουν καὶ οἱ μισσιονάριοι, διὰ νὰ δύναται οὕτω νὰ τοὺς καταπολεμοῦν μὲ τὰ ἰδικά των ὅπλα. Ἀπηγόρευσε τὴν ταφὴν τῶν μεταστραφέντων εἰς τὸν ἴδιον τόπον μετὰ τῶν ἀμεταπείστων, διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ μεταστρέψῃ καὶ τοὺς ἰσχυρογνώμονας. Ὑπολογίζει τοὺς μεταστραφέντας ἤδη εἰς 1300. Ἐκκλησίας δὲν εἶχον καὶ ἐτέλουν τὰ τῆς λατρείας εἰς ἰδιωτικὰς οἰκίας. Ζητεῖ ἀποστολὴν εἰκόνων ἰδίως δὲ «Della Madona con il Bambino nel Braccino». Εἰς τὴν δευτέραν ἔκθεσίν του ἀναφέρει, ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη ἀμετάπειστοι καὶ ὅτι ἐτοποθέτησε πλησίον αὐτῶν δύο μισσιοναρίους μὲ μισθὸν 20 σκούδων δι' ἕκαστον. Καὶ εἰς ἀναφορὰν τοῦ 1653 ἀναφέρει ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη μερικοὶ παραμένοντες ἀμετάπειστοι εἰς τὴν πλάνην των [3]. Ὁ Φ. Στανισλάβωφ εἰς ἀναφοράν του, γραφεῖσαν τὸ 1659, λέγει, ὅτι εἰς τὴν ἐπαρχίαν Νικοπόλεως ὑπάρχουν 5940 ρωμαιοκαθολικοί, παλαιοί, ἐκ μεταστραφέντων Παυλικιανῶν καὶ Ραγουζαῖοι ἔμποροι, ἐπίσης δέ, ὅτι ὑπάρχουν τρεῖς ἐκκλησίαι, ἓν παρεκκλήσιον καὶ ἓν σχολεῖον. Ἐκ τῶν Παυλικιανῶν δὲν μετεστράφησαν ἀκόμη 217 οἰκογένειαι. Ἀναφέρει ὅτι ἐξισλαμίσθησαν 120 οἰκογένειαι Παυλικιανῶν, τρία δὲ τζαμία ὑπάρχουν εἰς τὰ χωρία τῶν ἐξισλαμισθέντων [4].

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην οἱ ρωμαιοκαθολικοὶ τῆς περιφερείας ταύτης ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ὑποκίνησιν τῶν Αὐστριακῶν κατὰ τῶν Τούρκων. Πιθανὸν ὁ Στανισλάβωφ δὲν μετέσχεν εἰς τὴν κίνησιν ταύτην καὶ ἦτο ὕποπτος εἰς τοὺς ἀρχιεπισκόπους, οἱ ὁποῖοι προΐσταντο αὐτῆς καὶ ἐφοβοῦντο τὴν ἀκριτομύθιάν του. Δὲν γνωρίζομεν ἂν αὐτὴ ἦτο ἡ αἰτία ἢ ἄλλη ἡ προκαλέσασα τὴν καθαίρεσιν τοῦ Στανισλάβωφ [5]. Συνέπεσε πάντως αὕτη μὲ τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Λεοπόλδου Α΄. (1661—64) κατὰ τῆς Τουρκίας, τῆς ὁποίας ἴσως ἐπωφεληθέντες, ἐξεδίωξαν τὸν Στανισλάβωφ. Οὗτος μετέβη εἰς Ρώμην διὰ νὰ ζητήσῃ τὴν ἀποκατάστασίν του, δὲν ἐπέτυχεν ὅμως ταύτην καὶ ἀπέθανε

---

1. Αὐτόθ. σ. 202. 2. Αὐτόθ. σ. 208, 214. 3. Αὐτόθ. σ. 231.
4. Αὐτόθ. σ. 259 κ.ἑ. 5. ΕΟ XV σ. 491.

τὸ 1674 [1]. Βραδύτερον ἡ δρᾶσις του τιμητικῶς ἀναφέρεται εἰς δίπλωμα τίτλου εὐγενίας χορηγηθὲν παρὰ τῆς αὐτοκρατείρας Μαρίας Θηρεσίας εἰς συγγενῆ του [2].

Τὸ ἴδιον ἔτος (1674) ἀπέθανον καὶ οἱ δύο ἀρχιεπίσκοποι Π. Μπογκντὰν Σόφιας καὶ Πάρτσεβιτς Μαρκιανουπόλεως. Ὁ Στέφ. Κνιάζεβιτς διεδέχθη τὸν Μπογκντὰν εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπὴν Σόφιας (1676) καὶ προήγαγε τὸν Ἀντών. Στεφάνωφ εἰς ἐπίσκοπον Νικοπόλεως (1677).

***

Περὶ τὸ τέλος τοῦ ΙΖ' αἰ. (1690—1700) ὁ περιηγητὴς Μαρσιλὶ διῆλθεν ἐκ τῆς περιοχῆς Φιλιππουπόλεως καὶ συνήντησεν ἐκεῖ Παυλικιανοὺς περὶ τῶν ὁποίων ἔγραψεν εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν βιβλίον [3]. Μεταξὺ Φιλιππουπόλεως καὶ Ἀδριανουπόλεως ὑπάρχουν χωρία, λέγει, κατοικούμενα ὑπὸ Βουλγάρων καταφυγόντων ἐκεῖ ἀπὸ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ Δόν, ἀπὸ ὅπου τοὺς ἐξεδίωξαν οἱ Μοσχοβῖται. Οὗτοι ἀκολουθοῦν ἰδιάζουσαν αἵρεσιν, ἡ ὁποία διατηρεῖ ἐν μέρει τὸν Ἑλληνικὸν τυπικὸν καὶ ἐν μέρει τὸν Παυλικιανισμόν [4]. Συνηντήθη μετὰ τοῦ μητροπολίτου Φιλιππουπόλεως Διονυσίου, πατριάρχου Κων)πόλεως καθαιρεθέντος [5], ὁ ὁποῖος τὸν ἐπληροφόρησε περὶ τοῦ ὀνόματος αὐτῶν ὡς καὶ περὶ τῆς καταγωγῆς των, τὴν ὁποίαν ἀπέδιδεν εἰς τὸν Παῦλον τὸν Σαμοσατέα. Οὗτος τὸν ἐβεβαίωσε περὶ τῆς προελεύσεως αὐτῶν ἐκ τῆς περιφερείας τοῦ Δὸν καὶ προσέθεσεν, ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν δύο τελευταίων ἐτῶν εἶχε μεταστρέψει εἰς τὴν Ὀρθοδοξίαν ἀρκετὰ μεγάλον ἀριθμὸν ἐξ αὐτῶν [6].

Καὶ ἐντὸς τῆς Φιλιππουπόλεως ὑπῆρχον Παυλικιανοὶ κατὰ τὰ μέσα τῆς β' δεκαετίας τοῦ ΙΗ'. αἰ. Ἡ λαίδη Mary Wortley Montagu διῆλθεν ἐκ Φιλιππουπόλεως καὶ τοὺς συνήντησε. Εἰς ἐπιστολήν της ἀπὸ 1—4—1717 ἐξ Ἀδριανουπόλεως πρὸς τὸν Abbot Conti [7] λέγει, ὅτι εὗρεν εἰς Φιλιππούπολιν χριστιανικὴν αἵρεσιν, τὰ μέλη τῆς ὁποίας ὀνομάζουν ἑαυτοὺς Παυλικιανοὺς (Paulines). Δεικνύουν οὗτοι παλαιὰν ἐκκλησίαν, ὅπου, ὡς λέγουν, ἐκήρυξεν ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, τὸν ὁποῖον οὗτοι θεωροῦν ὡς τὸν ἐξαιρετικώτερον τῶν Ἀποστόλων, ὡς ὁ Ἀπ. Πέτρος θεωρεῖται ἐν Ρώμῃ. Ἐπίσης δὲ τοποθετοῦν αὐτὸν ὑπεράνω τῶν ἄλλων ἀποστόλων. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οὗτοι ἐξηκολούθουν ν' ἀποτελοῦν ἰδιαιτέραν κοινότητα, διότι ἡ Montagu

---

1. Αὐτόθ. σ. 492. 2. Acta σ. 381.
3. Stato Militare dell' Imperio Ottomano. Haya—Amserdamo 1732.
4. Marsigli σ. 24.
5. Πρόκειται περὶ τοῦ Διονυσίου Μουσελίμη πεντάκις πατριαρχεύσαντος. Γεδεών, Πατρ. Πίνακες σ. 595. κ. ἑ.
6. Marsigli σ. 24. 7. MW Mont. σ. 287, 290.

ὁμιλεῖ περὶ sect· δὲν εἶνε ρωμαιοκαθολικοί, διότι θὰ ἐμνημόνευε τοῦτο ἡ συγγραφεύς.

Εἴδομεν ὅτι τὸν Μπογκντὰν διεδέχθη ὁ Κνιάζεβιτς ὡς ἀρχιεπίσκοπος Σόφιας, ἑδρεύων εἰς Τσιπροβάτς. Κατὰ τὸ 1688, ὅτε κατεστράφη ἡ πόλις αὕτη ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἔγινε διωγμὸς τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν, ὁ Κνιάζεβιτς κατέφυγεν εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ κατόπιν εἰς τὸ Χέρμανστὰτ τῆς Τρανσυλβανίας, ὅπου καὶ ἀπέθανε τὸ 1691 [1]. Μετ' αὐτοῦ ἀνεχώρησε καὶ ὁ Στεφάνωφ, ἐπίσκοπος Νικοπόλεως. Διάδοχος τοῦ Κνιάζεβιτς ἔγινε ὁ Γιόσιτς, ἀποθανὼν εἰς τὴν Φιλιππούπολιν τὸ 1719. Τοῦτον διεδέχθη ὡς ἀρχιεπίσκοπος ὁ Νικοπόλεως Μάρκο Ἀντριάσι (1720) καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Φιλιππούπολιν, ὅπου διωχθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἐγκατέλειψε τὴν ἕδραν του καὶ κατέφυγεν εἰς Ραγούζαν. Περὶ τὸ 1724—1725 ἔγινε γενικὸς διωγμὸς τῶν ρωμαιοκαθολικῶν εἰς Θράκην καὶ εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Δουνάβεως· πολλοὶ κληρικοὶ κατέφυγον εἰς τὴν Ραγούζαν, λαϊκοὶ δὲ εἰς τὴν Βλαχίαν καὶ τὸ Βανᾶτον τοῦ Ταμεσβάρ, αἱ ἐπισκοπαὶ ἐξηφανίσθησαν καὶ ὁ καθολικὸς πληθυσμὸς ἔμεινεν ἄνευ κληρικῶν ἐπὶ 60 ἔτη [2].

Ἐνῷ ὁ Ἀντριάσι εὑρίσκετο εἰς Ραγούζαν, ἔλαβεν ἐκ Κων)πόλεως ὑπὸ ἡμερομηνίαν 25—1—1732 ἐπιστολὴν παρά τινος Τζιοβάννι Λ. Ρίγκο, προσώπου ἀγνώστου εἰς αὐτόν, ἡ ὁποία τὸν ἐθορύβησε καὶ τὸν ἔθεσεν εἰς ἀνησυχίαν [3]. Εἰς τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ὁ Ρίγκο ἔγραφε περὶ τῶν Παυλικιανῶν τῆς Νικοπόλεως. Περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν εἶχε πληροφορηθῆ καὶ τὸν παρεκάλει νὰ γράψῃ εἰς αὐτὸν ὡρισμένας πληροφορίας ἱστορικὰς καὶ δογματικὰς περὶ αὐτῶν, λόγῳ τοῦ ὅτι ὁ Ἀντριάσι εἶνε «παλαιὸς καὶ ὀνομαστὸς ἀρχιεπίσκοπος, ἐμπειρότατος εἰς πάσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τῆς προτέρας αὐτοῦ πνευματικῆς δικαιοδοσίας» [4]. Ἐπίσης τὸν παρεκάλει, ἂν εἶνε δυνατόν, νὰ προμηθεύσῃ εἰς αὐτὸν καὶ βιβλία περίεργα εἰς οἱανδήποτε γλῶσσαν, σχετικὰ μὲ τὴν αἵρεσιν, διὰ τὰ ὁποῖα εἶνε πρόθυμος νὰ πληρώσῃ. Ὁ Ἀντριάσι φοβούμενος ὅτι ὁ Ρίγκο ἤθελε τὰς πληροφορίας ταύτας διὰ ν' ἀποστείλῃ κατόπιν Καλβινιστὰς ἢ Λουθηρανοὺς μισσιοναρίους, ἀπήντησεν ὅτι οὐδεὶς Παυλικιανὸς ὑπάρχει καὶ ὁ ἴδιος οὐδένα εἰδέ ποτε.

Πιθανὸν ἡ ἐργασία μεταγενεστέρων ρωμαιοκαθολικῶν ἀποστολῶν τῶν Baptistines (1753) καὶ τῶν Passionistes (1830) [5] συνεπλήρωσε τὸ ἔργον τοῦ προσηλυτισμοῦ τῶν Παυλικιανῶν τῆς περιοχῆς τοῦ Δουνάβεως. Τὸ 1914 τέσσαρα μεγάλα χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα οἱ μισσιονάριοι εἰργάσθησαν ἀπὸ τῶν πρώτων ἡμερῶν κατῳκοῦντο ὑπὸ 7130 ρωμαιοκαθολικῶν μὴ ἀπομακρυθέντων τῆς περιοχῆς. [6] Τὸ 1905 ὑπῆρχον εἰς τὴν ἐπισκοπὴν Νικοπόλεως 11775 ρωμαιοκαθολικοὶ ἐν συνόλῳ [7].

---

1. Muséon σ. 127. 2. DTC τ. XII. σ. 61. Muséon σ. 129.
3. Acta σ. 335. 4. Αὐτόθ. σ. 354. 5. DTC. τ. XII σ. 61.
6. αὐτόθ. σ. 61, EO τ. XVIII σ. 164. 7. DTC, τ· II σ. 1235.

Εἰς τὴν Φιλιππούπολιν ἐγκατεστάθη τὸ 1852 ὁ ἐκ Σκούταρι τῆς Ἀλβανίας Νικολὸ Ροντοβάνι ὡς ἀρχιεπίσκοπος Σόφιας [1]. Ἡ κατάστασις ὅμως τῶν ρωμαιοκαθολικῶν τῆς περιοχῆς ταύτης καθὼς καὶ ὁλοκλήρου τῆς Βουλγαρίας ἦτο ρευστή, διότι κατεδιώκοντο ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ ἀπήλαυσαν ἐλευθερίας ἀπὸ τοῦ 1848, ὁπότε εἷς τῶν Καπουτσίνων ἔγινε πρῶτος ἀποστολικὸς βικάριος ἐν Σόφιᾳ. Πάντως κατὰ τὸ 1819 δὲν ὑπῆρχον πλέον Παυλικιανοὶ εἰς τὴν Φιλιππούπολιν. Ὁ ἱερεὺς Κωνσταντῖνος Οἰκονόμου γράψας περὶ τῆς Φιλιππουπόλεως κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο μνημονεύει καὶ τῶν Παυλικιανῶν μετὰ τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς πόλεως, προσθέτων ἐν τέλει τῆς περιγραφῆς του «τὰ νῦν δὲ οὐκ ἀκολουθοῦσι τῷ δόγματι τῶν Μανιχαίων, ὑποστραφέντες πρὸ χρόνων τῷ δόγματι τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας, καὶ καθ' ὅλα εἰσὶ Παππίσται» [2]. Εἶχον δὲ καὶ ἰδίαν σχολὴν εἰς τὴν ὁποίαν ἐξεπαίδευον τὰ τέκνα των [3].

§ 5. ***Διάδοσις τῶν ἰδεῶν τῶν Παυλικιανῶν εἰς τὴν Δύσιν***

Ἡ ἐξέτασις τῶν ἰδεῶν τῶν αἱρέσεων τῆς Δύσεως, αἱ ὁποῖαι ἔχουν παρομοίαν διδασκαλίαν πρὸς τοὺς Παυλικιανοὺς ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς παρούσης ἐργασίας. Ἐνταῦθα θὰ προσπαθήσωμεν νὰ δώσωμεν στοιχεῖα, δεικνύοντα ὅτι αἱ ἰδέαι τῶν Παυλικιανῶν ἦτο δυνατὸν νὰ μεταφερθοῦν εἰς τὴν Δύσιν, καθὼς καὶ τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου μετεδόθησαν ἐκεῖ.

Κατὰ τὸν ΙΒ. αἰῶνα ἐκορυφώθη ἡ αἱρετικὴ κίνησις εἰς τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην, παρ' αἱρετικῶν, οἱ ὁποῖοι καὶ προηγουμένως ὑπῆρχον. Τὸν ἴδιον αἰῶνα ἡ Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκκλησία ἀνέλαβε συστηματικώτερον διωγμὸν κατ' αὐτῶν. Εὑρίσκονται ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν Σικελίαν, Λαμβαρδίαν, Μιλᾶνον καὶ Λυγουρίαν [4] κατόπιν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ ἰδίως εἰς Γασκώνην· ἀναφέρονται ἀκόμη εἰς τὴν Ἱσπανίαν, τὰς Γερμανικὰς πόλεις Κολωνίαν καὶ Βόννην καὶ εἰς τὴν Ὀξφόρδην ἐν Ἀγγλίᾳ [5]. Οἱ εἰς τὴν Γασκώνην αἱρετικοὶ χαρακτηρίζονται ὡς Γερμανοὶ ὑπὸ χρονικογράφου, οἱ ὁποῖοι ἀποκτήσαντες ὀπαδοὺς ἐκεῖ, διέδωσαν τὰς ἰδέας των καὶ εἰς ἄλλας χώρας [6]. Οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι ὀνομάζονται Pullicani καὶ εἰς τὴν Γ'. Σύνοδον τοῦ Λατερανοῦ ταυτίζονται μετὰ τῶν Ἀλβιγίων τῆς Τολούζης, τῶν Καθαρῶν καὶ τῶν Παταρένων. Τὸ ὄνομα Pullicani προφανῶς μετεφράσθη εἰς τὴν Λατινικὴν Telonarii καὶ προσετέθη εἰς ἐκεῖνο καὶ ἕτερα ὀνομασία Saducaei, ἐπειδὴ εἰς τὰ Εὐαγγέλια ἀπαντῶνται οἱ Τελῶναι καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι [7]. Οἱ Σταυροφόροι ἐγνώρισαν τοὺς Παυλικιανοὺς εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ὠνόμαζον αὐτοὺς Pullicani ἢ Popelicani [8]. Ἡ ὀνομασία αὕτη δύναται νὰ

1. Muséon σ. 214 2. Οἰκονόμου σ. 27, ὑποσ. α'. 3. Τσουκαλᾶ σ. 43.
4. Moscheim σ. 201. 5. Maitland σ. 90 καὶ Conybeare KOT. σ, 140. κ.ἑ.
6. Maitland σ. 90 καὶ Conybeare KOT σ. 139.
7. Conybeare KOT σ. 140. 8. Ville Har σ. 239.

ὁδηγήσῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ἢ ὅτι οἱ αἱρετικοὶ οὗτοι προέρχονται ἐξ Ἀνατολῆς ἢ ὅτι οἱ Σταυροφόροι γνωρίσαντες τοὺς Παυλικιανοὺς εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὅτε ἐπανῆλθον εἰς τὴν Δύσιν καὶ εἶδον τοὺς αἱρετικοὺς εἰς τὴν πατρίδα των πλέον, ἔχοντας παρομοίας ἰδέας πρὸς τοὺς Παυλικιανούς, ἀπέδωσαν εἰς αὐτοὺς τὸ ὄνομα τῶν γνωστῶν εἰς αὐτοὺς Παυλικιανῶν.

Αἱ ἰδέαι τῶν Παυλικιανῶν ἦτο δυνατὸν νὰ μεταφυτευθοῦν εἰς τὴν Δύσιν διὰ διαφόρων τρόπων.

Κατὰ τὸν Θ' καὶ Ι' αἰῶνα οἱ Βυζαντινοὶ ἐπολέμησαν εἰς τὴν Σικελίαν διὰ νὰ διεκδικήσουν τὴν κατοχὴν αὐτῆς ἀπὸ τοὺς Ἄραβας καθὼς καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Εἰς τὰς δημιουργηθείσας Βυζαντινὰς ἐπαρχίας τῆς Κάτω Ἰταλίας παρέμεινε στρατὸς τῶν Βυζαντινῶν. Εἶνε γνωστόν, ὅτι οἱ στρατιῶται οὗτοι προήρχοντο ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὑπῆρχον καὶ Παυλικιανοί, μεταστραφέντες καὶ μὴ εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Ἤδη ἀνωτέρω εἴδομεν τὴν περίπτωσιν τοῦ Διακονίτζη, ὁ ὁποῖος πολεμᾷ μετὰ τοῦ Νικηφόρου Φωκᾶ κατὰ τῶν Ἀράβων εἰς Σικελίαν, ἔχων μετ' αὐτοῦ καὶ Παυλικιανούς. Ἂν καὶ δὲν ἀναφέρεται ρητῶς ὅτι ὑπῆρχον Παυλικιανοὶ εἰς τὸν Βυζαντινόν στρατὸν ἐν Ἰταλίᾳ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν καὶ ἐκ τοῦ παραδείγματος τῶν μετὰ τοῦ Διακονίτση ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ τόπου προελεύσεως τῶν στρατευμάτων. Οἱ στρατιῶται ἤρχοντο εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐγχωρίου πληθυσμοῦ καὶ ἐπειδὴ τὰ θρησκευτικὰ ζητήματα ἀπετέλουν θέμα συζητήσεων, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι οἱ στρατιῶται Παυλικιανοὶ θὰ διέδωσαν τὰς ἰδέας των καὶ εἰς τὴν Ἰταλίαν.

Τὸ ἐμπόριον ἀπὸ ἀρχαίων χρόνων συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν ἰδεῶν καὶ πολιτισμοῦ. Δύο μεγάλοι ὁδοὶ ἐμπορίου μετὰ τῆς Δύσεως ὑπῆρχον κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην· μία διὰ ξηρᾶς διὰ τῆς Σερβίας πρὸς τὴν Γερμανίαν καὶ ἡ ἄλλη διὰ θαλάσσης πρὸς τὴν Βενετίαν. Οἱ Βενετοὶ διὰ τῶν προνομίων, τὰ ὁποῖα ἐχορήγησε εἰς αὐτοὺς ὁ Ἀλέξιος Κομνηνὸς κατώρθωσαν νὰ ἐκτοπίσουν τὸ Ἑλληνικὸν ἐμπόριον ἀναλαμβάνοντες αὐτοὶ τὴν διενέργειαν τούτου [1]. Ὁμοίως εἰς Βενετίαν ἠδύναντο νὰ μεταβοῦν ξένοι ἐλευθέρως, ὡς ἔμποροι. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, λοιπόν, Παυλικιανοὶ ἀπὸ τὴν Θράκην ἠδύναντο νὰ μετακινοῦνται δι' ἐμπορικοὺς λόγους καὶ πρὸς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην καὶ πρὸς τὴν Ἰταλίαν διὰ τῆς Ἀδριατικῆς, ἔχοντες ὡς πρῶτον σταθμὸν τὴν Βενετίαν [2]. Καὶ οἱ προσκυνηταὶ εἰς τοὺς Ἁγίους τόπους κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των διήρχοντο διὰ τῆς Θράκης καὶ ἀκολουθοῦντες τὸν ροῦν τοῦ Δουνάβεως μετέβαινον εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην. Οὗτοι ἤκουον περὶ Παυλικιανῶν κατὰ τὴν διέλευσίν των εἰς Θράκην καί, ἀκουσίως, ἐγένοντο κήρυκες τῆς αἱρέσεως, περὶ τῆς ὁποίας ἤκουσαν, δὲν ἀποκλείεται δὲ τοὺς προσκυνητὰς νὰ ἠκολούθουν καὶ Παυλικιανοὶ εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην.

---

1. Ἀμάντ. Β' σ. 292 κ.ἑ. 2. Gibbon σ. 123.

Ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Παυλικιανοί, ἔχοντες ἐπιθυμίαν νὰ διαδώσουν τὴν αἵρεσίν των καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Π. Σικελιώτου ἀναλαμβάνοντες πολλοὺς κόπους καὶ κινδύνους [1] διὰ τὸν σκοπὸν αὐτόν, δὲν ἀποκλείεται νὰ ἔστελλον εἰδικῶς εἰς τὴν Δύσιν ὀπαδούς των, διὰ νὰ κηρύξουν τὰς ἰδέας των. Οὗτοι μετέβαινον μόνοι ἐκεῖ ἢ ὡς ἔμποροι ἢ ἠκολούθουν τοὺς προσκυνητὰς κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των. Τοῦτο δὲν εἶναι περίεργον, ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸν τρόπον ἐνεργείας προσηλυτισμοῦ παρὰ τῶν Παυλικιανῶν, καθὼς καὶ τὴν ὄρεξιν νὰ μεταδώσουν καὶ ἐπεκτείνουν τὴν αἵρεσίν των.

Ἕτερον μέσον διὰ τοῦ ὁποίου αἱ ἰδέαι τῶν Παυλικιανῶν ἔγιναν γνωσταὶ εἰς τὴν Δύσιν εἶναι οἱ Σταυροφόροι. Οὗτοι, ὡς εἴδομεν, συνήντησαν αὐτοὺς εἰς τὴν Πελαγονίαν, εἰς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Θράκην βραδύτερον. Ἐκ τῆς ἐπαφῆς ταύτης πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐγνώρισαν τὸν Παυλικιανισμόν διότι οἱ ὀπαδοί του εὗρον εὐκαιρίαν νὰ ὁμιλήσουν εἰς τοὺς ξένους τούτους περὶ τῆς ἰδικῆς των θρησκείας. Ἂν καὶ εἶνε τολμηρὸν νὰ εἴπωμεν, ὅτι καὶ ἐκ τῶν Σταυροφόρων μερικοὶ ἠκολούθησαν τὸν Παυλικιανισμόν, τοῦτο πάντως δὲν ἀποκλείεται. Ἡ σταυροφόροι μεταστραφέντες, εἴτε Παυλικιανοὶ ἀκολουθήσαντες αὐτοὺς κατὰ τὴν ἐπιστροφήν των, συνετέλεσαν, ὥστε ἡ διδασκαλία τῶν Παυλικιανῶν νὰ γίνῃ γνωστὴ εἰς τὴν Δύσιν.

Αἱ διδασκαλίαι τῶν αἱρετικῶν τούτων τῆς Δύσεως δὲν ταυτίζονται μετὰ τῶν Παυλικιανῶν, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ἐπίδρασιν τῶν Παυλικιανῶν, [2] τῶν ὁποίων αἱ ἰδέαι ἐκινήθησαν πρὸς τὴν Δύσιν διὰ τῶν τρόπων, τοὺς ὁποίους περιεγράψαμεν. Οἱ νέοι αἱρετικοὶ τῆς Δύσεως ἐπεξεργάσθησαν κατὰ πρωτότυπον τρόπον, ὅσα στοιχεῖα παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Παυλικιανούς [3].

---

1. ΠΣ 1241. 2. Bury ERE 6.397. 3. DCB. IV σ. 228.

† Κ. ΜΥΡΤΙΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ
Δ. Φ. ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ

Η ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ

ἤτοι :

Ἱστορικὴ καὶ περιγραφικὴ μελέτη περὶ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας.

Α΄ ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ἀναντίρρητον εἶναι σήμερον ὅτι ἡ ἐν τῇ παγκοσμίῳ ἱστορίᾳ δρᾶσις τοῦ μεσαιωνικοῦ ἢ βυζαντιακοῦ λεγομένου Ἑλληνισμοῦ ὑπῆρξεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα εὐεργετικωτάτη· διότι οὗτος οὐχὶ μόνον διεφύλαξε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ζωηρὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ τὰ ζώπυρα καὶ ἐξεπολίτισε καὶ ἐξημέρωσε τοὺς τῆς Ἀνατολῆς, οὓς ὑπέταξε, λαοὺς καὶ πάντας ἐν γένει τοὺς ἀπὸ βορρᾶ καὶ δύσεως εἰς ἐπικοινωνίαν καὶ σχέσεις πρὸς αὐτὸν ἐλθόντας, ὡς ὀρθότατα ἀποφαίνεται ὁ ἱστορικὸς Γίββων λέγων : «ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως περισσοτέρα μάθησις καὶ πολιτισμὸς ἢ ἐν ταῖς ἐκτεταμέναις τῆς Δύσεως χώραις ὑπῆρχε καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἅλωσιν ταύτης ὑπὸ τῶν Τούρκων», ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ χριστιανισμοῦ ἄριστον καὶ τέλειον θρησκευτικὸν δόγμα ὑπεστήριξεν ἀκλόνητον καὶ προήγαγε, μετέδωκε δ' ἅμ' αὐτὸ εἰς πολλοὺς τῶν βαρβάρων μετὰ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Οἱ δύο πόλοι, περὶ οὓς περιστρέφεται σύμπας ὁ τοῦ ἑλληνισμοῦ τούτου βίος, εἶναι ἡ ἐν τῷ Βυζαντίῳ μοναρχία καὶ ἡ ὀρθόδοξος ἐκκλησία, *ἧς κιβωτὸς ἀλώβητος ὑπῆρξε ὁ πάνσεπτος τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός, ὁ ἐπίγειος παράδεισος, τὸ δεύτερον τοῦ οὐρανοῦ στερέωμα, τὸ ἅρμα τῶν Χερουβείμ, ὁ θρόνος τῆς τοῦ Θεοῦ δόξης, τὸ θαῦμα τῆς γῆς, ἡ νέα Σιών, τὸ σύμβολον τῆς πάλαι ποτὲ κραταιᾶς ὀρθοδοξίας, ἡ κατοικία τῶν αἰώνων, τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ καλλίστευμα.*

Καὶ ὄντως· ἐπὶ χιλίους ὅλους ἐνιαυτοὺς ἐν τῷ ναῷ τούτῳ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας ὡς ἐν βουλευτηρίῳ ἀπεφασίσθησαν καὶ ἐδραματουργήθησαν αἱ τύχαι τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον μετὰ τὴν μοιραίαν αὐτοῦ πτῶσιν ἐπὶ τέσσαρας ἔτι αἰῶνας δουλείας θλιβερῶν περιπετειῶν οἱ πατέρες δὲν ἐπαύοντο πιστεύοντες ἀκραδάντως ὅτι καὶ πάλιν θέλει ἀντηχήσει ὑπὸ τοὺς ἀχανεῖς καὶ βαρυήχους θόλους αὐτοῦ ἡ ἱερὰ τῆς πίστεως ἡμῶν δοξολογία καὶ ὑπὸ τοιοῦτον *εὔελπι ὄνειρον ἐξετράφησαν καὶ ἠγωνίσαντο δεκάδες*

γενεῶν παρασκευάζουσαι καὶ προσδοκῶσαι ἐναγωνίως τὴν χρυσαυγῆ καὶ χρυσάκτινον τῆς ἀναστάσεως ὅλου τοῦ γένους ἡμέραν.

Τοιαύτη ἦτο ἡ πίστις τῶν *ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν*, οἵτινες κατὰ τοὺς ἀφορήτους τῆς δουλοσύνης χρόνους ὥρμησαν εἰς τὰς συνδένδρους φάραγγας καὶ τοὺς ἀπορρῶγας βράχους, ἐξενίσθησαν ὑπὸ τῶν γλυκέων μειδιαμάτων τῆς φύσεως, ἔφαγον τοὺς ἀδόλους ταύτης καρπούς, ἔπιον τῆς ἀθανασίας τὸ ὕδωρ, ἀνέπνευσαν τὴν αἰθερίαν ἀτμόσφαιραν, ἐτόνισαν τὸ σῶμα, ἔψαλαν ἀναγεννωμένης ἀνδρείας τοὺς ἄθλους, ἀνεζύμωσαν τὴν ἑλληνικὴν φυλὴν καὶ ἐτέλεσαν τὰ μεγάλα τῆς ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως μυστήρια. Τοιαύτη ἦτο ἡ πίστις λεγεῶνος ὅλου *ἀρχιερέων*, δι' οὓς ἡ θρησκεία ἦτο ἀδελφὴ τῆς ἐλευθέρας πατρίδος, *λογίων καὶ διδασκάλων*, δι' οὓς ἡ σοφία ἦτο μήτηρ τῆς ποτνίας ἐλευθερίας, μεγάλων *διερμηνέων καὶ ἡγεμόνων*, ὧν οἱ πλεῖστοι ὑπηρετοῦντες εἰς τὸν ἐθνικὸν ἐχθρὸν κατειργάζοντο λάθρα τὴν παλιγγενεσίαν τοῦ ἔθνους, καὶ τῶν ἀδελφοποιητῶν ἐκείνων, *τῶν Φιλικῶν*, οἵτινες οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ μυστικοὶ ἱερεῖς θεᾶς μυστηριώδους ἐν κρυπτῷ καὶ παραβύστῳ καταβάλλοντες τὰ θεμέλια τοῦ τεμένους τῆς ἐλευθερίας. Τοιοῦτον ἦτο τὸ ὄνειρον *τῶν ἀτρομήτων καὶ θαλασσομάχων τιτάνων, τῶν περὶ τὸν περίπυστον Λάμπρον Κατσώνην τὸν Λεβαδείτην*, οἵτινες ἔβαψαν τὰ κυανᾶ τοῦ Αἰγαίου διὰ τοῦ αἵματός των ὕδατα καὶ διέσπειραν εἰς τοὺς ἀνηλίους αὐτοὺς βυθοὺς τὰ ἐκ τῶν πληγῶν καὶ τῶν ἀγώνων καταπεπονημένα σώματά των.

Καὶ ὅταν ἐπελθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου μετὰ τὸ ἐθνεγερτήριον ἀπελευθερωτικὸν σάλπισμα τοῦ ἐνθουσιώδους μάρτυρος Ρήγα τοῦ Βελεστινλῆ ἔπιπτον παρὰ τὸ Δραγατσάνιον οἱ νεαροὶ λογάδες τοῦ ἱεροῦ λόχου, ἔχοντες τὸ αἷμα τῶν προγόνων των ἱερολοχιτῶν εἰς τὰς φλέβας καὶ τὸ γλυκὺ τῆς Ἑλλάδος ὄνομα εἰς τὰ χείλη, ὅταν εἰς τὰς ἀγχόνας τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων παρὰ τὸν Κεράτειον, εἰς τὰς πυρὰς τῶν ἐλαιοσκεπῶν Κυδωνιῶν, εἰς τὰς σφαγὰς τῆς ἐρατεινῆς Σμύρνης, εἰς τὴν πανωλεθρῆ ἐρήμωσιν τῆς παραδεισίου Χίου ἐξέπνεον τὴν ὑστάτην πνοὴν μυριάδες Ἑλλήνων, ὅταν οἱ Κουντουριῶται διέσπειρον ἀφειδῶς τὸ χρυσίον των, οἱ Μαυρομιχάληδες ἐσφαγίαζον ἀγογγύστως τὰ τέκνα των, οἱ Ὀλύμπιοι, οἱ Διάκοι, οἱ Μποτσαρέοι, οἱ Φλέσσαδες, οἱ Καραΐσκοι ἔχυνον τὰ πολύτιμά των ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ὅταν εἰς τὰς φάραγγας τῆς Ἠπείρου, εἰς τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας τὰς πεδιάδας, εἰς τῆς Κρήτης τὰ ἁγιασθέντα ὄρη, εἰς τοῦ Μεσολογγίου τὰς πυρεφλεγεῖς νύκτας, εἰς τῶν Ψαρῶν τὰς μελαίνας ράχεις, εἰς τὰ πελάγη καὶ τὰ βουνὰ τῆς πυρικαύστου Ἑλλάδος, ἀπέθνησκον σιωπηλοὶ καὶ ἄγνωστοι τοσοῦτοι καὶ τοιοῦτοι μαχηταὶ τοῦ ἀγῶνος καὶ μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας, οὐδεὶς αὐτῶν οὐδέποτε οὐδ' ἐφαντάσθη κἂν ὅτι ἡ φρικτὴ τραγωδία διὰ τῆς ἐν μέσῳ φλογῶν, ἐρειπίων καὶ αἱμάτων ἀναγεννωμένης Ἑλλάδος ἦτο δυνατὸν νὰ καταλήξῃ, ἐλευθερουμένου μικροῦ τμήματος τῆς ὅλης πατρίδος.

Οἱ περικλεεῖς ἐκεῖνοι ἀγωνισταὶ καὶ μάρτυρες ἦσαν πανέλληνες καὶ ὁ μόνος καὶ ἱερὸς πόθος των ἦτο αὐτὴ αὕτη ἡ ἀπ' αἰώνων ἐπιδιωκομένη ἐθνικὴ ἑνότης, τὸ χρυσοῦν ἐκεῖνο ὄνειρον, ὅπερ κέντρον εἶχε τὸ εὐῶδες καὶ γαλήνιον τῆς οἰκουμένης, κατὰ τὸν Γάλλον ποιητὴν Delavigne, παρὰ τὰς γοήσσας καὶ σμαραγδίνους τοῦ Βοσπόρου ἀκτάς. Ἡ μεγαλόφρων καὶ μεγαλεπήβολος ἐπανάστασις ἐκείνων ἦτο *ἡ ἀποσφραγιζομένη διαθήκη τοῦ τελευταίου ἐκείνου τῶν Ἑλλήνων αὐτοκράτορος*, στρατιώτου καὶ μάρτυρος τῆς τε θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους, σταδίων μαρτύρων καὶ πάλη τιτάνων, αἱμοσταγὴς καὶ φλέγουσα εἰκών, ἧς τὰ ἐκ τῆς ναυμαχίας κύματα ἦσαν μεγαλύτερα τῶν ὀρέων καὶ τὰ ὄρη μικρότερα τῶν παλλομένων ἐν ταῖς μάχαις καρδιῶν, αἵτινες ἓν ἠσθάνθησαν αἴσθημα, τὸ ἁγιώτατον, τιμιώτατον, ὁσιώτατον καὶ γλυκύτατον, τὴν *ἐλευθερίαν*, μίαν δὲ μόνην μαχόμεναι καὶ τὴν ψυχὴν ἐκπνέουσαι ἀφῆκαν φωνὴν τὴν καλλίστην καὶ ἱερωτάτην, *Κωνσταντινούπολις καὶ Ἁγία Σοφία*.

Ἁγία Σοφία: Ὄνομα ἱερὸν καὶ μυστηριῶδες, ζυμωθὲν μετὰ τῆς εὐκλείας καὶ δόξης τοῦ γένους ἡμῶν καὶ τῆς ὀρθοδοξίας καὶ βαπτισθὲν ἐν τῷ ἐθνικῷ ἡμῶν αἵματι. Τίς Ἕλλην χριστιανὸς ἀκούων ἢ προφέρων τοῦτο καὶ τώρα ἀκόμη δὲν αἰσθάνεται αὐτὸ ἀντηχοῦν βαθέως εἰς τὴν καρδίαν του, ὡσεὶ ὄνομα ὑποστάσεώς τινος ζώσης, ἥτι παρίσταται πρὸ ἡμῶν, ὅπως ἀναμνήσῃ μυστικόν τι τοῦ ἐθνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ ἡμῶν βίου μέγα, ὅπως ἀνελίξῃ δέλτον τινά, ἔνδοξον ἢ θλιβεράν, τῆς πατρίου ἡμῶν ἱστορίας λησμονημένην, ὅπως τονώσῃ καὶ ἀναζωπυρήσῃ ἡμᾶς ἐν τῷ σταδίῳ τῶν ἐθνικῶν ὑπὲρ τοῦ γένους καὶ τῆς θρησκείας ἀγώνων; *Ὄνομα εὐοίωνον καὶ φέρελπι*, περιστεφόμενον καὶ περιαυγαζόμενον ὑπὸ γοησσῶν ἀναμνήσεων, παραδόσεων, ὀπτασιῶν, θρύλων, μύθων καὶ ὀνείρων, ἅπερ μεταβιβαζόμενα ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν διατηροῦσι τὴν ἐλπίδα περὶ τῆς τελείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀποκαταστάσεως. Ποσάκις οἱ ὑπὸ τὸ βαρὺ τῆς τυραννίας καὶ τῆς δουλείας πέλμα στένοντες ἔτι ἀδελφοὶ ἡμῶν δὲν ἀνακουφίζονται καὶ παραμυθοῦνται βαυκαλιζόμενοι καὶ λικνιζόμενοι ὑπ' αὐτοῦ, ὡσεὶ ὑπὸ συμβόλου θεόθεν δεδομένου τῆς μελλούσης αὐτῶν ἀπὸ τῆς δουλείας ἀπαλλοτριώσεως; Ποσάκις δὲ δὲν ἀναχαλυβδοῦνται ἐν τῇ θρησκευτικῇ καὶ ἐθνικῇ των ἀντοχῇ καὶ καρτερίᾳ, ὅταν κατὰ τὰς μακρὰς τοῦ χειμῶνος νύκτας ὑπὸ τὴν ἀμυδρὰν τῆς φαιδρᾶς ἑστίας λαμπηδόνα εἰς τὴν ἀγροτικὴν ἢ ποιμενικὴν καλύβην ἢ κατὰ τὰς σεληνοφωτίστους θερινὰς νύκτας παρὰ τὴν ἀκτήν, ὅπου τὸ ἀφροσκεπὲς τῆς θαλάσσης κῦμα ἐκπνέει, συνέρχωνται καθ' ὁμίλους συγγενικοὺς καὶ φιλικοὺς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἀφηγοῦνται ἐν μυστικοπαθείᾳ εἰς τοὺς νεωτέρους τὰς περὶ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ γένους ἡμῶν ἱερὰς παραδόσεις; *Ὄνομα γλυκὺ καὶ ἀναπόσπαστον τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων ὑπάρξεως*. Τίς Ἕλλην σήμερον, δοῦλος ἢ ἐλεύθερος, δὲν συνδέει ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἐθνικὴν φιλοτιμίαν μετὰ τῆς θρησκείας καὶ ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ καὶ τῇ ἑνότητι τοῦ ὅλου

ἡμῶν ἔθνους δὲν προσδοκᾷ τὰς εὐλογίας τοῦ *μαρμαρωμένου δεσπότη*, ὅστις μέλλει ν' ἀναστῇ ὅπως ἀποτελειώσῃ τὴν διακοπεῖσαν ἕνεκα τῆς εἰς τὸν ναὸν εἰσόδου τῶν Τούρκων ἀσυντέλεστον λειτουργίαν ;

Β' ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος καταστήσας τὸ Βυζάντιον νέαν πρωτεύουσαν τῆς ἀχανοῦς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἐπικληθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ μὲν νέαν Ρώμην ὑπὸ τοῦ λαοῦ δὲ πρὸς τιμὴν τοῦ προστάτου τοῦ χριστιανισμοῦ Κωνσταντινούπολιν, ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ ποικίλων λαμπρῶν δημοσίων κτιρίων καὶ πολλῶν εὐκτηρίων οἴκων χάριν τῶν χριστιανῶν. Ὁ πρώτιστος δὲ τούτων κατὰ τὸν Πέτρον Γύλλιον κείμενος ἐπ' αὐτοῦ τοῦ αὐχένος καὶ ἐπὶ μέρους τῆς κλιτύος τοῦ πρώτου λόφου τῆς Ἑπταλόφου καὶ πλησίον τοῦ παλατίου ἐθεμελιώθη κατὰ τὸ εἰκοστὸν τῆς βασιλείας τοῦ ἱδρυτοῦ ἔτος, περίοπτος καὶ ἔξοχος ἐπὶ κάλλει κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Εὐαγρίου : «Ἀνέστησε δὲ καὶ τοῖς ἁγίοις σηκούς, ἐδομήσατο δὲ μέγα τι καὶ ἀπαράβλητον χρῆμα οὐκ ἱστορηθὲν πώποτε, τὸν μέγιστον τῆς ἐκκλησίας ναόν, ἐκπρεπῆ τε καὶ ἔξοχον καὶ λόγου καὶ δύναμιν ἐκβαίνοντα».

Ὁ ναὸς ἁφιερώθη καὶ παρέμεινεν ἔκτοτε ἁφιερωμένος *εἰς τὴν ὑψίστην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν* ἤτοι αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὑπὸ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ἐκαλεῖτο ἁπλῶς συντομίας ἕνεκεν *Σοφία*, πολλοὶ ἐνόμιζον καὶ ἴσως μέχρις τῆς σήμερον νομίζουσι ὅτι εἶναι ἁφιερωμένος εἰς γυναῖκά τινα ἁγίαν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ ἑορτολόγιον τῆς ἐκκλησίας ἀναφέρει γυναῖκας Σοφίας καλουμένας, αἵτινες καὶ ἐμαρτύρησαν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ πίστεως ὑποστᾶσαι κατὰ τοὺς διωγμοὺς τὸν θάνατον, ἀλλ' ὁ ναὸς τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου οὐδὲν κοινὸν πλὴν τῆς συνωνυμίας ἔχει πρὸς τὰς ἁγίας ταύτας. «Ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατοντετηρίδι, λέγει ὁ ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος, ὁ χριστιανισμὸς ἔσωζεν εἰσέτι μέχρι τινὸς τὸν ἀρχικὸν ἰδεώδη χαρακτῆρα, οἱ δὲ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἐνεφοροῦντο διαυγῶν περὶ θεότητος ἀντιλήψεων. Ὅθεν ὁ ἱδρυτὴς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἁφιέρωσε τὸν πρωτεύοντα τῆς νέας πίστεως ναὸν εἰς τὴν ὑπερτάτην τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, μὴ περικαλύψας τὴν ἀκαταμέτρητον ταύτης ἔννοιαν δι' ἐξωτερικοῦ τινὸς τύπου, ὅπως ἔπραξαν οἱ ἀρχαιότεροι ἡμῶν προπάτορες, οἱ στήσαντες μὲν ἐν τῇ ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας, ἀλλὰ σωματοποιήσαντες τὴν ἔννοιαν ταύτην διὰ τοῦ ὀνόματος καὶ τῆς εἰκόνος τῆς Ἀθηνᾶς. Τῷ ὄντι ὁ Παρθενὼν τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἰκτίνου καὶ τοῦ Φειδίου οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τὸ ἐθνικὸν τῆς ἁγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ὁ Παρθενὼν τῆς χριστιανικῆς πίστεως. Ἀλλ' ἐν τῷ διαφόρῳ

τρόπῳ καθ' ὃν ἐξετελέσθη ἡ αὐτὴ ἔννοια εἰς τοὺς δύο τούτους ναούς, ἀπεικονίζεται ὁλόκληρος ἡ μεταξὺ τῶν δύο θρησκευμάτων διαφορά».

Ὁ Κωδινὸς λέγει ὅτι μετεποιήθη ἀπὸ *ἑλληνικοῦ εἰδωλίου*, ἦτο δὲ τὸ σχῆμα *δρομικὸς*, δηλαδὴ τετράπλευρος ἐπιμήκης δίκην νάρθηκος καὶ ξυλόστεγος, κατὰ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Θεοδοσίου Ζυγομαλᾶ πρὸς τὸν Κρούσιον. Εἴτε δὲ διότι δὲν ἦτο ἀρκούντως εὐρύχωρος, ὅπως συμπεριλάβῃ τὴν πληθὺν τῶν εἰς τὴν νέαν Ρώμην συσωρευθέντων πιστῶν, εἴτε διότι εἶχε πάθει ἐκ τῶν ἐπισυμβάντων τότε συχνάκις σεισμῶν, εἴτε πιθανώτερον διότι ἀπέμεινεν ἡμιτελής, ὡς καὶ ἕτερα τῶν ἐν τῇ πόλει κτιρίων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ᾠκοδομήθη ἐκ νέου κατὰ τὸ 358 ὑπὸ Κωνσταντίνου, υἱοῦ καὶ διαδόχου ἐπὶ τὸ εὐρυχωρότερον· τὰ δὲ ἐγκαίνια αὐτοῦ ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπέστατα κατὰ τὸ 360, ἤτοι μετὰ τριάκοντα τέσσαρα ἔτη ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ θεμελιώσεως, ὑπὸ τοῦ τότε ἐπισκόπου νέας Ρώμης Εὐδοξίου τοῦ κακοδόξου κατατεθέντων εἰς αὐτὸν καὶ λειψάνων μαρτύρων τινῶν ἐξ Ἀντιοχείας μετακομισθέντων. Ἔκτοτε δὲ διετέλεσεν ἀκμάζων μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου ὡς πρωτεύουσα τῆς βασιλεύουσης καὶ ἁπάσης τῆς Ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἐπονομασθεῖσα ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων *μεγάλη ἐκκλησία*, ὃν τίτλον ἐτήρησε μέχρι σήμερον καὶ ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει πατριαρχικὴ ἐκκλησία, ἡ ἡ διαδεξαμένη τὰς προνομίας αὐτῆς.

Ἐν αὐτῷ ἐθριάμβευσεν ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις βοηθούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Μεγάλου παρηγκώνισεν τὴν τῶν Ἀρειανῶν αἵρεσιν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν ἠνώρθωσεν γενομένης δεκτῆς ὡς μόνης πίστεως τοῦ κράτους τῆς ἐν τῇ Νικαίᾳ συνόδῳ παραδεδεγμένης, ἥτις ἦτο ἔκπαλαι μὲν ὑπὸ τῶν προγόνων παραδεδομένη, διὰ δὲ τῆς μαρτυρίας καὶ τῆς βεβαιώσεως τῆς θείας θρησκείας κεκυρωμένη. Ἐν αὐτῷ ἐξεφώνησε τὸν συντακτήριόν του λόγον ὁ ἅγιος ἐκεῖνος ἀνὴρ ἐνώπιον τῶν πατέρων τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου κατὰ τῶν πνευματομάχων καὶ ἀπεχαιρέτισε τὴν ἱερὰν σύνοδον παραιτηθεὶς τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου διὰ λόγου μεστοῦ ἀγάπης, ἀγαθῶν ἐλπίδων καὶ προτροπῆς πρὸς ἕνωσιν τοῦ κλυδωνιζομένου σκάφους τῆς ἐκκλησίας, ἧς ὁ ἀνὴρ ὑπῆρξε τὸ κάλλιστον καὶ σεμνότατον ἀγλάϊσμα.

Ἐν αὐτῷ ἀντήχησεν ἡ μελίρρυτος φωνὴ τοῦ χρυσορρήμονος ἀποστόλου τῆς ὀρθοδοξίας, ἐνθουσιώδους δὲ καὶ εὐφαντάστου ἱεροκήρυκος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, οὗτινος ἡ μαγικὴ τοῦ λόγου δύναμις καὶ τὰ εὔληπτα ῥήματα τοσοῦτον κατεκήλουν τοὺς συνωστιζομένους παντοίους ἀκροατὰς ὥστε λησμονοῦντες ὅτι εὑρίσκοντο ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐκρότουν τὰς χεῖρας, ὡσεὶ εὑρίσκοντο ἐν θεάτρῳ. Εἰς αὐτὸν ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν κολάκων καὶ παρασίτων καὶ ἀποβαλὼν τὰ λαμπρὰ ἀξιώματα καὶ τὴν τῆς ὑπατείας περιβολὴν πτήσσων ὡς ἱκέτης ὑπὸ τὴν ἁγίαν τράπεζαν ὁ πανίσχυρος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀρκαδίου πρωθυπουργὸς Εὐτρόπιος καὶ ἐσώθη ἀπὸ τοῦ θανάτου διὰ τοῦ εὐγλώττου λόγου τοῦ πατριάρχου, ὅστις συνεκίνησε, συνεκλόνησε καὶ

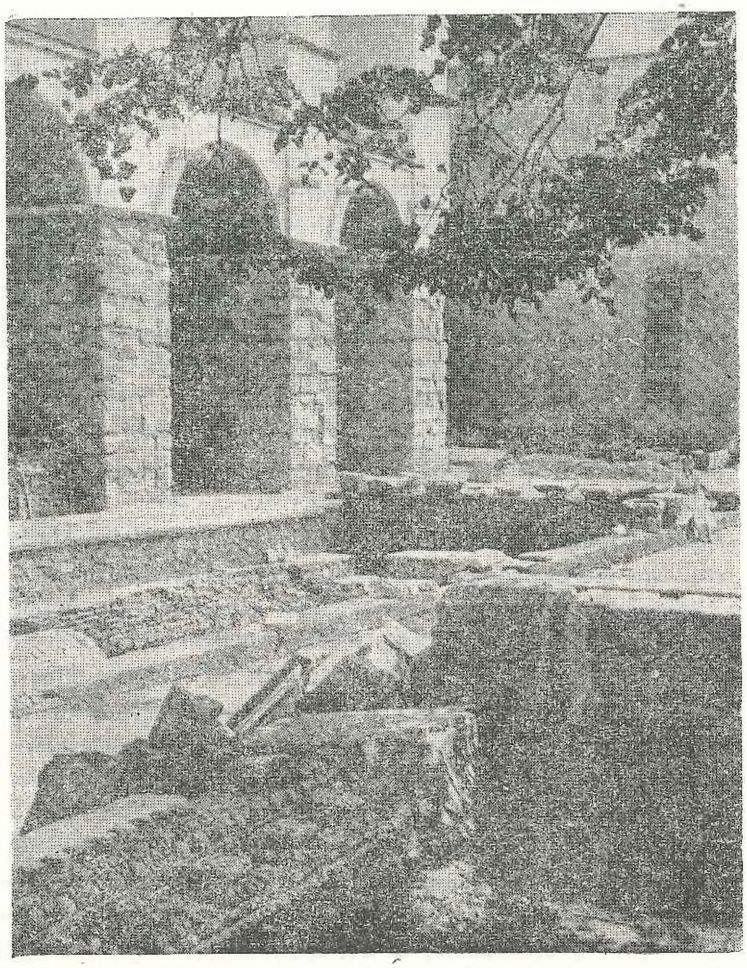

Ἡ πρώτη ἁγία Σοφία. Μερικὰ ἐρείπια εἰς τὴν αὐλὴν τῆς τρίτης ἁγίας Σοφίας τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τώρα μουσεῖον)

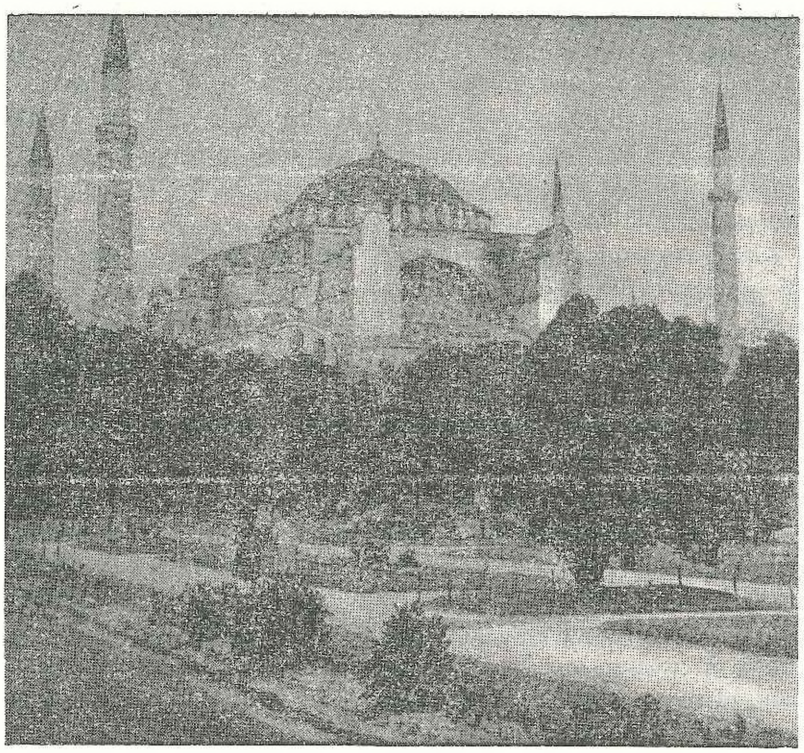

Ἔξωθεν ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὅπως ἔχει νῦν, μὲ τοὺς τέσσαρας μιναρέδες. Εἶναι ἡ τρίτη ἁγία Σοφία τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἰουστινιανοῦ (τώρα μουσεῖον)

κατέπεισε καὶ οὕτινος ἡ ἀρχὴ εἶναι τὸ πασίγνωστον : «*ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης*». Τοσοῦτον δ' ἐφαίνετο ἡ εὐγλωττία τοῦ πατριάρχου συνδεδεμένη μετὰ τοῦ μεγάλου τούτου ναοῦ, ὥστε, ὅταν μετ' ὀλίγον ἐξωρίσθη εἰς Κουκουσὸν καὶ Πιτυοῦντα ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας Εὐδοξίας, ἧς ἐξήλεγχε μετὰ παρρησίας τὴν ἀλαζονίαν καὶ ἀσέβειαν, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως νομίσας ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ ἵσταται πλέον τοῦ λοιποῦ ὄρθιον τὸ θέατρον ἐκεῖνο τῶν ἀπαραμίλλων τοῦ μεγάλου πατρὸς τῆς ἐκκλησίας ἄθλων κατεπυρπόλησεν αὐτὸ κατὰ τὴν γενομένην στάσιν διὰ τὴν παράνομον καὶ ἄδικον ἔξωσιν αὐτοῦ. Ἐκάη ὅμως οὐχὶ ὅλος ὁ ναός, ἀλλὰ τὰ περὶ τὸ ἱερὸν βῆμα καὶ τὸν ἄμβωνα μέρη μόνον μετὰ τῆς στέγης. Καὶ τότε πιθανῶς οἱ θιασῶται τοῦ ἱεροῦ Χρυσοστόμου διέσωσαν τόν τε ἀρχιερατικὸν θρόνον καὶ τὸν ἄμβωνα τοῦ ναοῦ, οἵτινες σώζονται κατὰ τὴν παράδοσιν μέχρι σήμερον ἐν τῇ πατριαρχικῇ τοῦ Φαναρίου ἐκκλησίᾳ.

Ἀλλ' ἡ τύχη τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας δὲν ἔμελλε νὰ ἐξαρτηθῇ ἀπὸ τῆς τύχης ἑνὸς ἀνδρός, τοῦ Χρυσοστόμου, ὅσον μέγας καὶ δημοφιλὴς καὶ ἂν ἦτο. Ὁ βίος τοῦ ναοῦ εἵμαρτο νὰ συνδεθῇ ἀρρήκτως μετὰ τοῦ βίου ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνεκτίσθη ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ κατὰ τὸ 415 *δρομικὸς* ὡς καὶ πρότερον στεγασθεὶς δ' ὅμως διὰ θόλου, διὰ *κυλινδροειδῶν καμαρῶν*, κατὰ τὸν Κεδρηνὸν καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν ἐπὶ ὁλόκληρον σχεδὸν ἑκατονταετηρίδα συνέβησαν τὰ κρισιμώτατα τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν γεγονότων. Ἐν αὐτῷ τῇ προτάσει τοῦ Πατριάρχου Πρόκλου ἀνακομισθέντος ἐν πρώτοις τοῦ λειψάνου τοῦ Χρυσοστόμου καὶ κατατεθείσης τῆς λάρνακος ἐπὶ τοῦ ψυχροῦ λίθου ὁ αὐτοκράτωρ Θεοδόσιος ὁ μικρὸς ἐξέβαλε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πορφύραν καὶ ἐκάλυψε τὸ θνητὸν σκήνωμα τοῦ μεγάλου νεκροῦ, ἀποδεικνύων οὕτω τὸν προσήκοντα σεβασμὸν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ ἱεροῦ ἀνδρός, ἅμα δὲ καὶ ἀνορθῶν τὴν τῶν γονέων του, οἵτινες κατεδίωξαν αὐτόν· ταπεινώσας δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐζήτησε συγκεκινημένος συγγνώμην ὑπὲρ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός, παρ' οἷς ἔμελλεν ὡς προταφεῖσιν ἐν τῷ ναῷ νὰ κοιμηθῇ ὁ Χρυσόστομος τὸν αἰώνιον ὕπνον καὶ οὕτω ὁ μὲν ἐξόριστος ἐκ τῆς χθὲς ἀνελάμβανε τὸν θρόνον του, ὡς ὀρθῶς φρενητιῶντα ἀνεβόησαν τὰ πλήθη ὑπὸ τοὺς θόλους, ἡ δὲ βασιλικὴ πορφύρα ἐκάλυψε τὸν βασιλέα τῶν πατριαρχῶν.

Ἐν αὐτῷ ὁ πατριάρχης Νεστόριος διακρίνας τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις ἀπεφήνατο τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναόν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως καὶ ἐγένετο οὕτω αἴτιος τῆς πολυκρότου αἱρέσεως, ἥτις ἔκτοτε φέρει τὸ ὄνομά του. Ἐν αὐτῷ ὁ αὐτοκράτωρ Λέων ἐστέφθη πρῶτος ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐκύρωσε πρῶτος αὐτὸς τῶν ἐπὶ τῆς γῆς βασιλέων διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας τὴν ἀναγόρευσίν του ὡς μονάρχης θεοπρόβλητος, χριστὸς τοῦ Κυρίου, ὡς ἐκ Θεοῦ ὑψωθεὶς ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς βασιλείας καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτοῦ

ἐπὶ τῆς γῆς, ὅθεν προῆλθον ἔκτοτε ὁ συγκερασμὸς τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας ἐν τῷ ἔθνει ἡμῶν, ἐξ οὗ πολλὰ μὲν τὰ εὐεργετήματα, τὰ ἀπορρεύσαντα ἐκ τῆς εἰς τὴν θρησκείαν ἀφοσιώσεως ἡμῶν, οὐχὶ δὲ ὀλιγώτεραι καὶ αἱ ζημίαι αἱ ἐπελθοῦσαι εἰς τὸ κράτος ἕνεκα τῆς πίστεως πολλάκις οὐχὶ καλῶς ἐννοουμένης. Ἐν αὐτῷ ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος ὁ αὐτοκράτωρ Ζήνων προεκήρυξε τὸ περίφημον *ἑνωτικόν*, ἴδιον διάταγμα, δι' οὗ ἐπηγγέλλετο ν' ἀποκατασήσῃ τήν τε ἐκκλησιαστικὴν καὶ τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους γαλήνην, ἥτις εἶχε διαταραχθῇ ἕνεκα τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν αἱρέσεων. Ἐν αὐτῷ ἐτελέσθη τὸ πρῶτον μεταξὺ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας διαζύγιον ἐξαλείψαντος τοῦ πατριάρχου Ἀκακίου τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ρώμης ἀπὸ τῶν ἱερῶν διπτύχων καὶ ἐν αὐτῷ αὖθις κατεπαύθη πρὸς ὥραν ἡ ἔρις αὕτη διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστίνου γενομένης συμφιλιώσεως τῶν δύο ἐκκλησιῶν.

Ὥστε, ὅτε τὸ 532 ἐπυρπολήθη τὸ δεύτερον μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τῆς πόλεως, κατακαέντων καὶ τῶν ἀρχείων αὐτοῦ, ἐν οἷς διετηροῦντο ἅπαντα τῶν προνομιῶν καὶ τῶν προσόδων αὐτοῦ τὰ ἔγγραφα, κατὰ τὴν φρικώδη ἐκείνην στάσιν, τὴν ἐγνωσμένην ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὑπὸ τὸ ὄνομα *νίκα* (vincas), «ἦλθον καὶ ἔβαλον πῦρ καὶ ἔκαυσαν καὶ τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν σὺν τοῖς ἀμφοτέροις κίοσι καὶ πᾶσα ἐκ τετραέντου (;) (= ἄρδην) κατηνέχθη», ὡς λέγει ὁ χρονογράφος Θεοφάνης, δὲν εἶναι ἄπορον οὐδὲ θαυμαστόν, διατὶ ὁ Ἰουστινιανὸς κατισχύσας τῆς στάσεως ἐθεώρησε καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐξ ὑπαρχῆς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ναοῦ τούτου, ὅστις ὑπελαμβάνετο ὡς τὸ ἱερώτατον τῶν συμβόλων τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ὑπάρξεως, «νὰ κατασκευάσῃ δὲ αὐτὸν οἶκον ἀντάξιον μὲν τοῦ θεοῦ, οὗ τῆς Σοφίας ἦτο ἐπώνυμος, νὰ ἐνσαρκώσῃ δ' ἐν αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ὁριστικῆς ἤδη νίκης τοῦ χριστιανισμοῦ προσκύνημα ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ ἐνιαίου κράτους, ὅπερ ἐδημιούργη ἤδη ἐν ὀνείροις. Ὡς δ' ἀνηγέρθη ὁ Παρθενὼν ἐπὶ τῶν λειψάνων τοῦ Ἑκατομπέδου μεγαλειότερος οἶκος τῆς Ἀθηνᾶς μετὰ τὴν νίκην τῶν Ἑλλήνων, οὕτως ἔμελλεν ἡ νέα τῆς θείκης Σοφίας ἐκκλησία νὰ ἱδρυθῇ καλλιπρεπεστέρα καὶ θαυμασιωτέρα μετὰ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας ἐναντίον τῶν αἱρέσεων, μετὰ τὴν νίκην τῆς βασιλείας ἐναντίον τῆς ἀναρσίας», ὡς παρατηρεῖ ὁ ἱστορικὸς Σπυρίδων Λάμπρος.

Γ' ΚΤΙΣΙΣ ΚΑΙ ΕΓΚΑΙΝΙΑ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΥΠΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

Ἰκτῖνος δὲ καὶ Καλλικράτης τοῦ Παρθενῶνος τούτου τοῦ χριστιανισμοῦ ὑπῆρξαν ὁ Τραλλιανὸς Ἀνθέμιος καὶ ὁ Μιλήσιος Ἰσίδωρος, δύο τῶν ἐπιφανεστάτων ἀρχιτεκτόνων τῶν ὑπὸ τῆς ἱστορίας ἀναφερομένων ἔχοντες συμβοηθὸν καὶ τὸν περιώνυμον Ἰγνάτιον. Οὗτοι ἀνέδειξαν τοσοῦτον δαιμόνιον καὶ ὑπερφυὲς τῇ ἀληθείᾳ πνεῦμα, ὥστε συνέβη ἐν τῷ κτιρίῳ ὅ,τι

συμβαίνει πολλάκις ἐν τοῖς ἔργοις τῆς μεγαλοφυΐας, παρήχθη δηλαδὴ ἅμα μὲν νέου ναοῦ τύπος, ἅμα δὲ τὸ κάλλιστον τοῦ τύπου τούτου προϊόν. Ἐνῷ δὲ οἱ ἀρχιτέκτονες παρεσκεύαζον τὸ σχέδιον καὶ ἐμελέτων τὰ ποικίλα ἐπιστημονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα, τὰ συνδεόμενα πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπεμελεῖτο μετὰ τῆς συνήθους αὐτῷ δραστηριότητος καὶ ἐνεργείας τῆς συλλογῆς τοῦ ἀναγκαίου ὑλικοῦ καὶ τῆς προπαρασκευῆς τοῦ ἀπαιτουμένου χώρου. Ἀπανταχόθεν τοῦ κράτους, δὸς δ' εἰπεῖν ἀπανταχόθεν τῆς τότε οἰκουμένης, ἐζητήθησαν παρὰ τῶν στρατηγῶν, τοπαρχῶν, σατραπῶν καὶ δουκῶν τὰ πολιτιμότατα καὶ λαμπρότατα τῶν μαρμάρων, ἐν οἷς ἦσαν καὶ πολλοὶ ἕτοιμοι κίονες, θαυμάσια ἔργα τέχνης ἐκ τῶν σωζομένων ἐν διαφόροις ἱεροῖς καὶ ναοῖς τῆς ἀρχαιότητος.

Ἐπειδὴ δὲ οὔτε τὸ αὐτὸ σχῆμα οὔτε τὰς αὐτὰς διαστάσεις πρὸν τὸν πρότερον ναὸν ἔμελλε νὰ ἔχῃ ὁ νέος, ἐγένετο φροντὶς ἐν τοῖς πρώτοις, ὅπως ἐπεκταθῇ ὁ χῶρος, ἐφ' οὗ ἐπρόκειτο νὰ κτισθῇ. Πρὸς τοῦτο ἠγοράσθησαν οἰκόπεδα, κατερρίφθησαν οἰκίαι, ὑπερνικήθησαν αἱ ὑπὸ ἰσχυρογνώμων τινῶν ἰδιοκτητῶν παρεμβαλλόμεναι δυσχέρειαι, τὸ μὲν διὰ παρακλήσεων αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος, τὸ δὲ ἐνίοτε καὶ δι' ἀπειλῶν ἢ χορηγήσεως προνομιῶν. Τοῦ μεγαλουργήματος δὲ τὸ γιγαντιαῖον καὶ ὁ θαυμασμός, ὃν ἐνέπνευσαν εἰς τοὺς συγχρόνους ἱστορικοὺς αἵ τε κατὰ τοὺς πολέμους ἐπιτυχίαι καὶ τὸ περὶ τὰς οἰκοδομίας μεγαλεπήβολον τοῦ αὐτοκράτορος, ὑπερῆραν καὶ αὐτῶν τούτων καὶ τῶν μεταγενεστέρων πολλῷ μᾶλλον ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων τὰς ἐκφράσεις καί ὑπερβολάς, ὥστε πολλαχοῦ ἐκκλίνουσιν εἰς μυθεύματα καὶ ἀπιθανότητας, ἅπερ πατροπαραδότως διαθρυλούμενα διαδίδονται ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα καὶ διατηροῦνται μέχρι τῆς σήμερον οὐχὶ μόνον μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Τούρκων.

Λέγεται λ.χ ὅτι ὁ αὐλικὸς εὐνοῦχος Ἀντίοχος ἔχων οἰκίαν κειμένην κάτωθεν τοῦ σημερινοῦ τρούλλου καὶ ἐκτιμηθεῖσαν ἀντὶ πεντήκοντα λιτρῶν ὑπερπύρων ἀπήτει τιμὴν δεκαπλασίαν. Ὁ αὐτοκράτωρ φιλοδίκαιος ὤν δὲν ἤθελε νὰ στερήσῃ αὐτὸν τοῦ κτήματος βιαίως καὶ ἠπόρει περὶ τοῦ πρακτέου ἀλλ' ὁ μάγιστρος καὶ φύλαξ τῶν βασιλικῶν χρημάτων Στρατήγιος γινώσκων ὅτι ὁ Ἀντίοχος ἠγάπα ἐμμανῶς τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας ἔρριψεν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ δεσμωτήριον ἐπὶ τῇ τυχούσῃ προφάσει κατὰ τὰς παραμονὰς τοιαύτης πανηγύρεως, ὁ δὲ ἐπιστάτης τῆς ἡμέρας τῶν ἀγώνων βλέπων ἐκ τῆς φυλακῆς του τὴν μεγάλην τοῦ πλήθους ἀνὰ τὴν πόλιν κίνησιν δὲν ἠδυνήθη ν' ἀντιστῇ καὶ ἤρξατο κραυγάζων ὅτι προφρόνως παραχωρεῖ τὴν οἰκίαν ἀντὶ τῆς προταθείσης τιμῆς ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ ἐπιτραπῇ εἰς αὐτὸν νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ ἱπποδρόμιον. Περὶ ἄλλου τινὸς φέροντος τὸ κλασσικὸν τοῦ Ξενοφῶντος ὄνομα καὶ ῥάπτου τὸ ἐπάγγελμα βεβαιοῦται ὅτι ἐκτὸς τῆς φιλοχρηματίας κατείχετο καὶ ὑπὸ ἀμέτρου φιλοδοξίας, διότι μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὴν τιμὴν τῶν δεκατεσσάρων λιτρῶν, ἃς ἐζήτησεν ὡς ἀντίτιμον τοῦ οἴκου

του, ἠξίου προσέτι νὰ ἔχῃ τὴν προνομίαν τοῦ νὰ κάθηται ἐπὶ ὑψηλῆς ἕδρας τελουμένων τῶν ἱπποδρομίων καὶ νὰ προσκυνῆται ὑπὸ τῶν ἡνιόχων, οὓς, φαίνεται, παθών τι ὑπ' αὐτῶν ἠθέλησε τότε νὰ ἐκδικηθῇ.

Ἐπειδὴ ὅμως ἡ σύγκλητος ἀντέστη εἰς τὴν ἀξίωσίν του ἰσχυριζομένη ὅτι εἰς οὐδένα ἄλλον πλὴν τοῦ βασιλέως ἀνῆκεν ἡ προσκύνησις, ἐκεῖνος δὲ ἄνευ τῆς προσκυνήσεως τῶν ἡνιόχων δὲν ἔστεργε νὰ παραχωρήσῃ τὸ κτῆμα του, ὁ Ἰουστινιανὸς συγκατένευσεν εἰς τὴν ἀξίωσιν τοῦ δοξαμανοῦς ἐπὶ τῷ ὅρῳ νὰ κάθηται ὄπισθεν τῶν βασιλικῶν θώκων καὶ ἐν τοιαύτῃ θέσει νὰ προσκυνῆται. Ἴσως τὸ τοιοῦτον δὲν ἦτο πολὺ ἐπίζηλον· ἡ ὁπωσδήποτε ὅμως προσκύνησις καὶ ὁ τίτλος *ἄρχοντος τῶν καταχθονίων*, ὃν ἔλαβεν ὁ ράπτης ἱκανοποίησαν σφόδρα τὴν μετριοφροσύνην του. Πιθανώτερον φαίνεται τὸ περιαδόμενον περί τινος χήρας Ἄννης, ἥτις ἀπῄτει πεντακοσίας λίτρας χρυσίου ἀντὶ τῶν ὀγδοήκοντα πέντε, ἀνθ' ὧν ἐξετιμήθη ἡ κτηματικὴ αὐτῆς περιουσία. Ὁ βασιλεὺς ἀφοῦ πολλοὺς τῶν μεγιστάνων ἀπέστειλε πρὸς τὴν γυναῖκα, ὅπως πείσωσιν αὐτήν, βλέπων τὴν ἐπιμονήν της ἀπεφάσισεν ἐν τῷ εὐσεβεῖ αὐτοῦ ζήλῳ νὰ μεταβῇ καὶ ὁ ἴδιος πρὸς αὐτήν, ὅπως μαλάξῃ τὸ δύσκαμπτον αὐτῆς. Ἐντεῦθεν καταφαίνεται ὁπόσον οἱ Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες σεβασμὸν ἔτρεφον πρὸς τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν πολιτῶν, ὥστε καὶ ἀνάγκης ὑπαρχούσης δὲν ἐτόλμων ν' ἀπαλλοτριώσωσιν αὐτήν. Ἡ Ἄννα ἰδοῦσα τὸν αὐτοκράτορα ἐλθόντα εἰς τὸν οἰκόν της προσεποιήθη ὅτι ἡ ἄρνησις τοῦ νὰ παραχωρήσῃ τὸ κτῆμά της δὲν προήρχετο ἀπὸ φιλοχρηματίας ἢ ἄλλου τινος παρομοίου, ἀλλ' ἀπὸ αἰσθήματος εὐλαβείας, καὶ ὅτι δὲν ἐζήτει χρήματα, ἀλλ' ἐπεθύμει νὰ θεωρηθῇ συνεργάτις εἰς τὸν ναὸν καὶ νὰ μνημονεύηται τὸ ὄνομά της θαπτομένης μετὰ θάνατον παρ' αὐτῷ, ὅπως ἔχῃ μισθὸν ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. «Δέσποτα βασιλεῦ, εἶπε κατὰ τὸν Κωδινόν, ἐγὼ μὲν χάριν τιμῆς τῶν οἰκημάτων οὐκ ὀφείλω λαβεῖν τι ἀπὸ σοῦ· θέλω δὲ κοινωνὸν κἀμὲ γενέσθαι εἰς τὸν κτιζόμενον ναόν, ἵνα ἔχω κἀγὼ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως μισθὸν καὶ μετὰ θάνατόν μου ταφῶ πλησίον τῶν οἰκημάτων μου καὶ διηνεκῶς μνημονεύεσθαί με ὡς κτῆμα δοῦσαν αὐτόν». Ὁ Ἰουστινιανὸς εὑρὼν δικαίαν τὴν αἴτησιν τῆς γυναικὸς ἐνέδωκε καὶ ἐν τῷ κτήματι τῆς Ἄννης κατεσκευάσθη τὸ σκευοφυλάκιον ὅλον ἔπειτα μετὰ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Πέτρου.

Οἱ τὰ πάτρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως συγγράψαντες διετήρησαν ἀκριβῶς τὰ τῶν ἰδιοκτητῶν ὀνόματα, εἰς ὅσους ἀνῆκον τὰ διὰ τὸν ναὸν ἀγορασθέντα ἢ δωρηθέντα οἰκήματα καὶ γήπεδα. Ὁμοίως παρεξετάθησαν καὶ αὐτὰ τῆς οἰκοδομήσεως τὰ ἔτη εἰς δέκα ἑπτά, ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀρχιτεκτόνων ἐκορυφώθη εἰς ἑκατόν, ἔχοντος ἑκάστου ὑφ' ἑαυτὸν ἑκατὸν *προσχειριαρίους* (οἰκοδόμους), διηρημένους ἀνὰ πέντε χιλιάδας εἰς δύο μοίρας, αἵτινες ἤρξαντο τῆς ἐργασίας, οἱ μὲν ἐκ τῆς μιᾶς, οἱ δὲ ἐκ τῆς ἑτέρας πλευρᾶς ἀμιλλώμενοι τίς νὰ συντελέσῃ ταχύτερον τὸ λαχὸν εἰς ἑκάτερον μέρος. Ἐπ' ἴσης δι' ὀπτασιῶν καὶ ὁραμάτων προσεπορίζοντο θησαυροί, δι' ἐμφανίσεως κατ' ὄ-

ναρ ἀγγέλων εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐλύοντο τὰ δυσεπίλυτα ἀρχιτεκτονικὰ καὶ τεχνικὰ ζητήματα καὶ τὰ πάντα ἐνὶ λόγῳ ἠτιολογοῦντο ἐπὶ τὸ ὑπερφυσικώτερον, ὥστε καὶ πολλοὶ σήμερον μαρτυροῦσιν ὅτι ἐγένοντο αὐτόπται τῶν ἐν τοῖς ἀδύτοις τοῦ ναοῦ κευθμῶσιν ἀλωβήτων διατηρουμένων δῆθεν λειψάνων καὶ αὐτήκοοι τῶν ψαλμῳδιῶν καὶ ὕμνων κατὰ τὰς τοῦ Πάσχα ἱερὰς νύκτας.

Τῶν τοιούτων δ' ἀγγελικῶν ἐνεργειῶν, ὧν συνεχὴς γίνεται ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἐπανάληψις, οὐκ ἄσκοπος κρίνεται ἐνταῦθα ἡ ἀνάμνησίς τινων. Τελειωθεισῶν τῶν ἑκατέρωθεν τοῦ ναοῦ ἀψίδων ὁ Στρατήγιος ἐντολῇ τοῦ βασιλέως διένειμεν ἱκανὰ εἰς τοὺς ἐργάτας μιλιαρίσια (νομίσματα), οἵτινες καταλιπόντες τὸν δεκατετραετῆ υἱὸν τοῦ ἀρχιτέκτονος Ἰγνατίου ὅπως προσέχῃ τὰ ἐργαλεῖά των, ἀπῆλθον πρὸς γεῦμα. Ἐνῷ δὲ ὁ παῖς ἐκάθητο ἐν τῷ ναῷ ἀναμένων τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐργατῶν, αἴφνης λευκοφόρος τις, οὗ αἱ μὲν παρειαὶ ἀπέπεμπον πῦρ, ἡ δὲ ὄψις ἦτο ἐνηλλαγμένη καὶ ἐφαίνετο ὡς εὐνοῦχος ἐκ τοῦ παλατίου πεμφθείς, προσελθὼν ἠρώτησε μετὰ θυμοῦ.—«Διατὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ταχέως δὲν κατεσκεύασαν οἱ τεχνῖται, ἀλλὰ παραιτήσαντες τὴν ἐργασίαν ἀπῆλθον πάντες καὶ τρώγουσι ;» Περίφοβος ὁ παῖς γενόμενος ἀπήντησε :—«Ταχέως, κύριέ μου, θὰ ἐπανέλθωσιν». Ὑπολαβὼν δὲ ὁ λευκοφόρος εἶπεν :—«Ὕπαγε ταχέως καὶ φώνησον αὐτούς». Ἐπειδὴ ὅμως ὁ παῖς ἠρνεῖτο νὰ καταλίπῃ τὴν θέσιν του φοβούμενος μή τις ἐλθὼν ἀφαιρέσῃ τι τῶν ἐργαλείων, ὁ ξένος ἐπανέλαβεν αὐτῷ ἐντόνως».—«Ἄπελθε καὶ λάλησον αὐτοῖς, ἐγὼ δ' ἐντεῦθεν οὐ φεύγω μέχρις οὗ ἐπανέλθῃς, μὰ τὴν ἁγίαν Σοφίαν, ἥτις εἶναι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, τὴν νῦν κτιζομένην». Ἀκούσας τὸν ὅρκον τοῦτον ὁ παῖς ἀπῆλθε καὶ εὑρὼν τὸν πατέρα διηγήθη αὐτῷ τὰ συμβάντα καὶ ἐκεῖνος παρευθὺς εἰς τὸν βασιλέα. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπολαμβάνων μὴ τοῦτο ἦτο παίγνιόν τινος τῶν εὐνούχων διέταξε πάντας τοὺς ἐν τῷ παλατίῳ νὰ παρουσιασθῶσιν ἐνώπιον τοῦ παιδός, μὴ τυχὸν γνωρίσῃ οὗτος τὸν προσελθόντα καὶ λαλήσαντα αὐτῷ, ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδένα ἐγνώρισεν ὁ παῖς, ἐπείσθη ὁ βασιλεὺς ὅτι ἄγγελος Κυρίου ἦτο ὁ ἐπιφανεὶς καὶ πλήρης χαρᾶς ἐδόξασε τὸν Θεόν, διότι ηὐδόκει εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ. Συσκεψάμενος δὲ μετὰ πολλῶν ὁσίων καὶ ἱερῶν ἀνδρῶν ἀπεφάσισε νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ τὴν εἰς τὸν ναὸν ἐπάνοδον τοῦ παιδός, διότι κατὰ τὸν ὅρκον τοῦ ἀγγέλου, οὗτος ἤθελε μείνει ἐκεῖ μέχρι τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ παιδός. Ὅθεν δοὺς πολλὰ δῶρα τῷ παιδὶ ἀπεμάκρυνεν αὐτὸν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τὸν ἀπέστειλεν εἴς τινα νῆσον. Ἔκτοτε δὲ οἱ Βυζαντῖνοι ἐπίστευον ὅτι ὁ ἄγγελος ἐξηκολούθει κατὰ τὸν ὅρκον του φυλάσσων τὸν ναόν.

Ὅτε ὁ ναὸς προέβη μέχρι τῶν *κατηχουμένων* καὶ τῶν κιόνων, ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπορῶν χρημάτων διετέλει ἐν μεγάλῃ ἀθυμίᾳ· ἐνῷ δ' ἵστατο εἰς τὴν ἀψίδα ὕπερθεν καὶ παρετήρει τοὺς ἐργάτας ἐργαζομένους, αἴφνης εὐνοῦχός τις ὡραῖος ἐμφανισθεὶς εἶπεν αὐτῷ :—«Τί λυπεῖσαι διὰ χρήματα ; Δός μοί τινας αὔριον τὴν πρωΐαν τῶν μεγιστάνων σου καὶ θά σοι κομίσω νόμι-

σμα, ὅσον ἂν θελήσῃς». Τῇ ἑπομένῃ ἡμέρᾳ πάλιν, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐπορεύετο, ὅπως ἐπισκεφθῇ τὴν οἰκοδομίαν, ὁ αὐτὸς εὐνοῦχος ἐμφανισθεὶς εἶπε : δός μοι ἄνθρωπον καὶ πορευθῶμεν». Ὁ Ἰουστινιανὸς πιστεύσας τότε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀπεστάλη, ἔδωκεν αὐτῷ τὸν μάγιστρον Στρατήγιον, τὸν κοιαίστωρα Βασιλείδην, τὸν πατρίκιον Θεόδωρον καὶ τὸν Κολοκύνθην μετὰ ὀλιγῶν ὑπηρετῶν καὶ εἴκοσιν ἡμιόνων. Λαβὼν τούτους ὁ εὐνοῦχος ἐξῆλθε τῆς πόλεως καὶ ἐλθὼν εἰς τὸ τριβουνάλιον εἰσῆλθεν εἰς παλάτιον ἀχειροποίητον καὶ θαυμαστὸν καὶ ἐκεῖ ἀνοίξας κουβούκλιον, οὗτινος τὸ ἔδαφος ἦτο πεπληρωμένον χρυσίου, διέταξε τοὺς ὑπηρέτας νὰ φορτώσωσι διὰ πτυαρίων τοὺς ἡμιόνους. Ἀφοῦ δ' οὗτοι ἐξετέλεσαν τὸ παραγγελθὲν καὶ παρέλαβον ὀγδοήκοντα κεντηνάρια χρυσίου, κλειδώσας πάλιν τὸ κουβούκλιον ὁ εὐνοῦχος καὶ ὁδηγήσας τοὺς ἀνθρώπους ἐκτὸς τοῦ παλατίου ἀπέπεμψεν αὐτοὺς μετὰ τοῦ χρυσίου εἰς τὴν πόλιν. Ὁ βασιλεὺς ἐρωτήσας αὐτοὺς πόθεν ἔλαβον τοσοῦτον χρυσίον καὶ μαθὼν τὰ καθέκαστα, ἔστειλε πάλιν αὐτοὺς ὅπως εὕρωσι τὸ μυστηριῶδες ἐκεῖνο παλάτιον, ἐν τῷ ὁποίῳ τοσοῦτος θησαυρὸς ὑπεκρύπτετο. Μεταβάντων δ' αὐτῶν ἐκεῖ καὶ μηδ' ἴχνος κἂν κτιρίου εὑρόντων, ἐγνώρισεν ὅτι τὸ γενόμενον ἦτο θαῦμα τοῦ παντοδυνάμου Θεοῦ καὶ ἐδόξασεν αὐτόν.

Μελλόντων τῶν ἐργατῶν νὰ κτίσωσι τὸ θυσιαστήριον προσέταξεν ὁ βασιλεὺς νὰ γείνῃ ὁ μύαξ διάφωτος διὰ τὸ ἐλαφρότερον, οἱ τεχνῖται δ' ὅμως ἀντεγνωμόνουν ἰσχυριζόμενοι ὅτι μία καμάρα ἤρκει πρὸς φωτισμόν. Ἐνῷ δὲ ὁ ἀρχιτέκτων Ἰγνάτιος ἠπόρει περὶ τοῦ πρακτέου ἐμφανισθεὶς αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν μορφῇ τοῦ βασιλέως Ἰουστινιανοῦ καὶ ἡμφιεσμένος μέχρι ποδῶν ὡς ἐκεῖνος εἶπεν αὐτῷ :—«Τρεῖς καμάρας, ἔγειρε διὰ τὸ ἐλαφρότερον». Ὁ Ἰγνάτιος ἀνελθὼν εἰς τὸ παλάτιον εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα τὸ ὅραμα, ἐκεῖνος δὲ γνωρίσας ὅτι ὁ λαλήσας πρὸς τὸν ἀρχιτέκτονα ἦτο ἄγγελος, ἐπέτρεψεν εἰς αὐτὸν νὰ πράξῃ κατὰ τὰ θεόθεν παρηγγελμένα.

Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ μυθευμάτων καὶ τὰ περὶ τῶν θαυμάτων τούτων δι' ὧν λέγεται ὅτι παρεσκευάσθη καὶ διεξήχθη ἡ κατασκευὴ τοῦ ναοῦ, τὸ ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς τὰ πάντα ἐξετέλεσε μετὰ καταπληκτικῆς δραστηριότητος καὶ ἡ ἔκτασις τοῦ ναοῦ καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια ὑπερέβη πολὺ τὴν τοῦ πυροληθέντος. Ὅτε ἐξεσκάφησαν τὰ θεμέλια τοῦ ναοῦ, ὁ Πατριάρχης Ἐπιφάνιος (520—535) ἡμέρας τεσσαράκοντα ἀπὸ τῆς πυρπολήσεως τοῦ ναοῦ ἤτοι τῇ 23ῃ Φεβρουαρίου τοῦ ἔτους 532, ἐποίησεν εὐχὴν περὶ συστάσεως τῆς ἐκκλησίας εὐλογήσας τὸ ἔργον καὶ κατήρξατο τῶν ἐργασιῶν αὐτὸς ὁ αὐτοκράτωρ καταβαλὼν ἰδίαις χερσὶ τὸν θεμέλιον λίθον, καὶ ἐπιρρίψας πρῶτος τὸ δι' ὕδατος κριθῆς διαβεβρεγμένον ἐξ ὀστράκων μετ' ἀσβέστου καὶ φλοιῶν πτελεῶν μεῖγμα, ὅπερ κατὰ τὴν οἰκοδόμησιν μετεχειρίζοντο ὡς συνδετικὴν ὕλην. Ἐντὸς δὲ ἐνιαυτῶν πέντε καὶ μηνῶν δέκα καὶ ἡμερῶν ὀλίγων συνεπληρώθη τὸ ἔργον τῇ 24ῃ Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 537.

Ἂς ἔχωμεν δ' ὑπ' ὄψιν ὅτι τοῦ μὲν ἁγίου Πέτρου τῆς Ρώμης, τοῦ μεγίστου ναοῦ τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ κόσμου, τὰ ἐγκαίνια ἑωρτάσθησαν μετὰ ἑκατὸν εἴκοσιν ἔτη ἀπὸ τῆς καταθέσεως τοῦ θεμελίου οἴκου, ὁ δὲ ναὸς ὁλοτελῶς συνεπληρώθη μετὰ πάροδον τριῶν καὶ ἡμίσεως αἰῶνος ἀπὸ τῆς ἐνάρξεώς του. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ἐν Λονδίνῳ τοῦ Ἁγίου Παύλου ναός, τὸ μέγιστον τῶν διαμαρτυρομένων τέμενος, ἐπὶ τριάκοντα τέσσαρα ὅλα ἔτη ᾠκοδομεῖτο. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ τῆς ἁγίας Σοφίας ναὸς εἶναι μικρότερος ἀμφοτέρων ἐκείνων τῶν κολοσσιαίων οἰκοδομημάτων, διότι ὁ μὲν τοῦ ἁγίου Πέτρου εἶναι ὑπερδιπλάσιος, ὁ δὲ τοῦ ἁγίου Παύλου μῆκος τοὐλάχιστον ἔχει κατὰ τὸ ἥμισυ ἐκτενέστερον, ἀλλ' ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν ἔργων δὲν δύναταί τις πάντοτε ἀσφαλῶς νὰ κρίνῃ τοσοῦτον καὶ περὶ τῆς ἐν αὐταῖς γενομένης ἐργασίας, ὅσον ἐκ τοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ τοῦ καταναλωθέντος δι' αὐτά. Ἐδαπανήθησαν λοιπὸν διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Παύλου ἓν ἑκατομμύριον καὶ πεντακόσιαι χιλιάδες ἀγγλικῶν λιρῶν, διὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πέτρου πεντήκοντα ἑκατομμύρια ρωμαϊκῶν σκούδων ἤτοι τριακόσια ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων, διὰ δὲ τῆς τοῦ ναοῦ ἁγίας Σοφίας ὀγδοήκοντα μέχρι τριακοσίων εἴκοσι κεντηνάρια χρυσίου μὴ συνυπολογιζομένης τῆς ἀξίας μεγάλου πλήθους ὑλικοῦ ἀδαπάνως συγκομισθέντος ἔκ τε ἀρχαίων ἐρειπίων ἐν πολλαῖς πόλεσι τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἐξ ἰδιωτικῶν δωρεῶν, κατὰ δὲ τὸν Κωδινὸν δώδεκα χιλιάδες ἑξακόσια πεντήκοντα τρία κεντηνάρια χρυσοῦ. Ἀναμφιβόλως τὸ τοιοῦτον εἶναι ἀπίθανον· κατὰ τοὺς μᾶλλον δὲ πιθανοὺς ὑπολογισμοὺς πρέπει νὰ ὑποβιβάσωμεν τὴν δαπάνην εἰς τρεῖς χιλιάδας κεντηνάρια, ἤτοι τριακόσια ἑξήκοντα ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων ὑπολογιζομένου ὅτι τὸ κεντηνάριον ἔχει ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας χρυσῶν φράγκων.

Ὁ ἱστορικὸς Γίββων λογιζόμενος τὴν δαπάνην ἐπὶ τὸ μετριώτερον λέγει ὅτι πρέπει νὰ ἐδαπανήθησαν ἓν ἑκατομμύριον ἀγγλικῶν λιρῶν· ἕτεροι δ' ὅμως ἀναβιβάζουσι τὸ δαπανηθὲν ποσὸν εἰς δεκατρία ἑκατομμ. λιρῶν. Ὁ δὲ Προκόπιος προσθέτει ἐν *τῇ μυστικῇ ἱστορίᾳ* ὅτι μὴ ἐπαρκούντων τῶν φόρων τῆς ἐκτενοῦς αὐτοκρατορίας, εἰ καὶ ὑπερόγκων, ἐκόπησαν καὶ οἱ μισθοὶ τῶν ὑπὸ τοῦ δημοσίου μισθοδοτουμένων διδασκάλων, ὁ δὲ Ζωναρᾶς ἀντιγράφων ἴσως φήμην ἀπίθανον, ἐπιφέρει ὅτι καὶ ὑδραγωγὸν μέγιστον ἐκ μολύβδου ἐξειργασμένον, δι' οὗ τὸ ὕδωρ εἰς τὴν πόλιν εἰσήγετο, κατέλυσεν, ἐπειδὴ ἐν τῇ οἰκοδομίᾳ πολλοῦ μολύβδου εἶχεν ἀνάγκην ὁ αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' ὅσον δήποτε μέρος καὶ ἂν ἀφαιρέσωμεν τοῦ ὁλικοῦ ποσοῦ, ὡς ἀντίτιμον τῆς ὕλης καὶ ὅσον δήποτε ἂν μετριάσωμεν ἀναλόγως τὴν δαπάνην τῆς ἐργασίας, πάλιν ἀξιοθαύμαστον εἶναι ὅτι τὸ ἔργον ἐξετελέσθη ἐν ἓξ ἔτεσι· ταχύτης ἀξιοσημείωτος μαρτυροῦσα τοὺς ἀκαταλογίστους πόρους τοῦ δημοσίου θησαυροῦ, τοῦ ἐπαρκέσαντος ἐν τοσούτῳ βραχεῖ διαστήματι χρόνου εἰς τοσοῦτον ὑπέρογκον ἀνάλωμα.

Καὶ ὅτε συνετελέσθη ὁ ναὸς καὶ ἀνέτειλεν ἡ ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων,

θυρανοιξίων, κατὰ τὸ ἐνδέκατον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἔτος, τῇ 27ῃ Δεκεμβρίου τοῦ 527 πατριαρχεύοντος τοῦ Μηνᾶ, ὁ αὐτοκράτωρ ἐτέλεσε λαμπρότατον θρίαμβον, πολυτελῆ καὶ ἀντάξιον τοῦ μεγαλουργήματος. Ἡ πόλις ἅπασα ἦτο ἐπὶ ποδός. Κλῆρος, εὐπατρίδαι, ἄρχοντες, λαός, ἔλαβον οἱ πάντες δαψιλῆ δῶρα. «Ἡ γενομένη ἔξοδος εἰς κοινὴν εὐφροσύνην τοῦ τοιούτου θαυμασιωτάτου ἔργου, ἀρίστου χάριν τῶν κληρικῶν, τῶν συγκλητικῶν καὶ τῶν ἐν τέλει τῆς πολιτείας ἐν δυσὶν ἡμέραις, παιανιζόντων, εὐχαριστούντων καὶ δοξολογούντων τὸν Θεόν, ὑπὲρ μιᾶς ἑκάστης ἡμέρας βόες χίλιοι, πρόβατα δύο χιλιάδες, ἔλαφοι ἑξακόσιοι, ἄρνες χίλιοι, ἔριφοι διακόσιοι, περιστεραὶ καὶ τρυγόνες τρεῖς χιλιάδες, χῆνες καὶ ὄρνιθες εἴκοσι μία χιλιάδες, σίτου καθαροῦ μόδιοι πολιτικοὶ μεγάλοι πέντε χιλιάδες, ἀρίστου οἴνου μέτρα εἴκοσι χιλιάδες» ἦτο κατὰ τὴν περὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ναοῦ διήγησιν τοῦ Κωδινοῦ, ἐξ ὧν ἀναλόγως πρέπει νὰ εἰκάσῃ τις καὶ τὰ περὶ τοῦ φιλεόρτου λαοῦ δαπανηθέντα.

Ὁ βασιλεὺς ἐπόμπευσεν ἐν ἅρματι τεθρίππῳ μετὰ τοῦ σταυροῦ ἔχων παρακαθήμενον τὸν πατριάρχην ἐν μέσῳ τῶν συγκλητικῶν, αὐλικῶν καὶ εὐπατριδῶν, μέγα δὲ πλῆθος λαοῦ ἠκολούθει τὴν πομπήν, ἐκκινήσασαν ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Ἀναστασίας. Ἀφικόμενος δὲ διὰ τοῦ Αὐγουστεῶνος εἰς τὸν ναὸν καὶ κατελθὼν τοῦ ἅρματος ἔδραμε πρῶτος ἀπὸ τῶν βασιλικῶν πυλῶν μέχρι τοῦ ἄμβωνος πάντων τῶν λαῶν ψαλλόντων τὸ «ἄρατε πύλας οἱ ἄρχοντες ὑμῶν καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης», ἐξέτεινε τὰς χεῖρας καὶ ηὐλόγησε τὸν Θεὸν τὸν καταξιώσαντα αὐτὸν νὰ ἐκτελέσῃ τοιοῦτον ἔργον. Παρέδωκε δὲ νὰ ψάλληται ἐν αὐτῷ καὶ τὸ τροπάριον «ὁ μονογενὴς υἱὸς καὶ λόγος τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος ὑπάρχεις». Διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν ἡ θέα τοῦ ναοῦ δὲν ἦτο πρωτοφανὴς τὴν ἡμέραν ἐκείνην, διότι καθ' ὅλην τὴν μακρὰν διάρκειαν τῆς οἰκοδομήσεως καθ' ἑκάστην σχεδόν, ὡς ἐρρήθη, ἐν λινῷ χιτῶνι παρίστατο εἰς τὰ ἔργα, παρακολουθῶν τὰς προόδους καὶ αὐτὸς ἐπιστατῶν καὶ τοὺς ἐργάτας παραθαρρύνων καὶ διὰ δώρων ἀμείβων. Καὶ ὅμως τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῶν πανηγυρικῶν ἐγκαινίων κατέλαβε καὶ αὐτὸν ἀγαλλίασις καὶ ἔκπληξις τοσαύτη ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ καινουργοῦς δημιουργήματός του, ἀκτινοβολοῦντος ἐκ τοῦ πλούτου τῶν πολυειδῶν μαρμάρων καὶ τοῦ πολυτελοῦς διακόσμου τῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων, περιαυγαζομένου ὑπὸ ἀπλέτου φωτός, ὥστε ἔκθαμβος ἐπὶ λαμπρῷ θεάματι ἐφώνησεν αὐταρέσκως «νενίκησά σε, Σολομών».

Καὶ δὲν εἶχεν ἄδικον ἀποθαυμάζων τὸ ἔργον, οὗτινος τὴν μεγαλοπρέπειαν συνώψισεν ἐξαιρέτως δι' ὀλίγων τῶν ἑξῆς λέξεων ὁ σύγχρονος ἱστορικὸς Προκόπιος ὁ Καισαρεύς. «Θέαμα οὖν ἡ ἐκκλησία κεκαλλιστευμένον γεγένηται, τοῖς μὲν ὁρῶσιν ὑπερφυές, τοῖς δὲ ἀκούουσι παντελῶς ἄπιστον· ἐπῆρται μὲν γὰρ εἰς ὕψος οὐράνιον ὅσον καὶ ὥσπερ τῶν ἄλλων οἰκοδομημάτων ἀποσαλεύουσα ἐπινένευκεν, ὑπερκειμένη τῇ ἄλλῃ πόλει, κοσμοῦσα μὲν αὐτήν, ὅτι

αὐτῆς ἐστιν, ὡραϊζομένη δὲ ὅτι αὐτῆς οὖσα καὶ ἐπεμβαίνουσα τοσοῦτον ἀνέχει, ὥστε δὴ ἐνθένδε ἡ πόλις ἐκ περιωπῆς ἀποσκοπεῖται. Εὖρος δὲ αὐτῆς καὶ μῆκος οὕτως ἐν ἐπιτηδείῳ ἀποτετόρνευται, ὥστε καὶ περιμήκης καὶ ὅλως εὐρεῖα οὐκ ἀπὸ τρόπου εἰρήσεται. Κάλλει δὲ ἀμυθήτῳ ἀποσεμνύνεται. Τῷ τε γὰρ ὄγκῳ κεκόμψευται καὶ τῇ ἁρμονίᾳ τοῦ μέτρου, οὔτε τι ὑπεράγαν οὔτε τι ἐνδεῶς ἔχουσα, ἐπεὶ καὶ τοῦ ξυνειθισμένου κομπωδεστέρα καὶ τοῦ ἀμέτρου κοσμιωτέρα ἐπιεικῶς ἐστι, φωτὶ δὲ καὶ ἡλίου μαρμαρυγαῖς ὑπερφυῶς πλήθει. Φαίης ἂν οὐκ ἔξωθεν καταλάμπεσθαι ἡλίῳ τὸν χῶρον, ἀλλὰ τὴν αἴγλην ἐν αὐτῷ φύεσθαι. Τοσαύτη τις φωτὸς περιουσία εἰς τοῦτο δὴ τὸ ἱερὸν περικέχυται». Ξένοι ἱστορικοὶ ἐν τῇ θρησκευτικῇ των ἀδιαφορίᾳ μὴ δυνάμενοι νὰ ἐμβαθύνωσι καὶ νὰ ἐκτιμήσωσι προσηκόντως τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀξιώσεις ἡμῶν ἐμυκτήρισαν καὶ ἐχλεύασαν τὸ φρόνημα, τὸ προκαλέσαν τὴν αὐτάρεσκον ἐκείνην τοῦ Ἰουστινιανοῦ κραυγήν. Ἡμεῖς ὅμως οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες πῶς νὰ μὴ κλίνωμεν γόνυ εὐλαβῶς καὶ πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν περίνοιαν τοῦ ἐθνικωτάτου καὶ θρησκευτικωτάτου ἀνδρός, ἀφοῦ τὰ αἰσθήματα, αἱ ἀναμνήσεις, τὰ συμφέροντα, αἱ εὐχαὶ ἡμῶν σωματοποιοῦνται ἐν τῷ καλλιστεύματι τῆς τέχνης ἐκείνῳ, ἐν ᾧ ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη εἶχεν ἱδρυμένον τὸν ὑψηρεφῆ της θρόνον ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ Σοφία καὶ περιφρουροῦσιν ἔτι ὡς τὸ κέντρον τῆς πανελληνίου ἑνώσεως πέντε περίπου αἰώνων ἐλπίδες, πόθοι καὶ δάκρυα;

Δ'. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ

Περὶ τοῦ πολυθρυλήτου τούτου κτιρίου ἐγράφησαν τοσαῦτα ὑπό τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων, ὅσα περὶ οὐδενὸς ἄλλου τῶν ἀρχαίων μνημείων. Δικαίως δὲ ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς ἐν τῇ *Συγκρίσει τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας Ρώμης* εἶπε: «καὶ ἀρξάμενον δεήσει πλείονα περὶ τούτου χρόνον ἢ περὶ τῶν ὑπολοίπων πάντων ἀναλῶσαι καὶ τέλος μηδὲν ὅμως ἄξιον εἰπεῖν» καὶ «ἔστι γὰρ οὕτως οὐκ ἀνθρωπίνης, σοφίας ἔργον». Τοῦτο δὲ λίαν εὐεξήγητον· διότι μεγίστην διάδοσιν εἶχεν ἡ διήγησις περὶ τῆς κτίσεως αὐτοῦ καὶ σήμερον ἔτι ἐν ἀπειραρίθμοις χειρογράφοις κεῖνται πραγματεῖαι τοῦτο τὸ θέμα ἔχουσαι, ὅπερ ἄφθονον τροφὴν παρεῖχεν εἰς τὸ ἐθνικὸν καὶ θρησκευτικὸν τοῦ λαοῦ αἴσθημα καὶ εἰς τὴν ἀγάπην του πρὸς τὰς περὶ τῶν θαυμάτων διηγήσεις. Εἰδικῶν δὲ πραγματειῶν ἔτυχον καὶ αἱ δαπάναι τῆς κτίσεως, εἰς ἃς προκειμένου περὶ μεγάλων κτισμάτων καὶ καλλιτεχνικῶν μνημείων πανταχοῦ ὁ ἁπλοϊκὸς λαὸς ἔχει ζωηρὸν τὸ ἐνδιαφέρον.

Συμφώνως πρὸς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς κανόνας ἔπρεπεν ὁ ναὸς νὰ ἔχῃ διεύθυνσιν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς. Ἀλλὰ τούτου γενομένου τὸ νέον κτίριον ἔμελλε νὰ ἔχῃ ἀκαλλαισθήτως καὶ ἀνωμάλως πρὸς τὰ παρακείμενα καὶ δὴ πρὸς τὰ ἀνάκτορα. Ὅθεν οἱ ἀρχιτέκτονες ἔστρεψαν τὸν ναὸν ὀλίγον πρὸς

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ

νότον, ὅπως ὁ ἄξων αὐτοῦ εἶναι παράλληλος πρὸς τὸν τῶν ἀνακτόρων. Ἡ κυριωτάτη ὅμως δυσχέρεια παρέστη ἐν τῇ ἐκτελέσει τοῦ τολμηροῦ σχεδίου τοῦ Ἀνθεμίου, ἀναλαβόντος τὴν ἐπίλυσιν ζητήματος πρωτοφανοῦς ἐν τῇ ναοδομίᾳ δηλαδὴ τοῦ συνδυασμοῦ δύο ἀρχιτεκτονικῶν τρόπων παρουσιαζομένων μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου καθ' ἑαυτοὺς διακεκριμένως. Αἱ πλεῖσται δηλαδὴ τῶν οἰκοδομηθεισῶν ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἐκκλησιῶν ἦσαν ἐκτισμέναι κατὰ τὸ σχέδιον τῶν ἀρχαίων *βασιλικῶν*, τοῦτ' ἔστιν ἦσαν ἐπιμήκη ὑπόστεγα παραλληλεπίπεδα, ἀπολήγοντα εἰς εὐρεῖαν ἡμικυκλικὴν κόγχην καὶ ἔχοντα τὴν ὀροφὴν ἐπίπεδον. Καὶ ὅτε αἱ τοιαῦται *δρομικαὶ ἐκκλησίαι* ἐγένοντο ποικιλώτεραι, λαβοῦσαι σχῆμα σταυροῦ διὰ τῆς περὶ τὸ μέσον εὐρύνσεως αὐτῶν καὶ τῆς ἐξάρσεως τῆς στέγης τοῦ μέσου κήτους, οὐδεμία σχεδὸν μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὴν κατασκευὴν τῆς στέγης.

Ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ ἤδη ἐν ἄλλοις κτιρίοις ἄλλου ἀρχιτεκτονικοῦ τρόπου, δηλαδὴ ἐν πολυγωνικοῖς, ἐτέθη *στέγη θολωτή*, ἐρειδομένη ἐπὶ τόξων καὶ σφαιρικῶν ὑποθολίων. Ἐκ τούτου λοιπὸν ὠφελήθη ὁ Ἀνθέμιος καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας του ἐπεχείρησε καὶ κατώρθωσεν ἐν τῇ οἰκοδομήσει τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας νὰ συνδυάσῃ τὸ ἐπίμηκες σχέδιον τῆς *σταυρωτῆς βασιλικῆς* μετὰ τοῦ θόλου τῶν πολυγωνικῶν οἰκοδομιῶν, κατασκευάσας οὐχὶ μόνον μέγαν κεντρικὸν τροῦλλον, ἀλλὰ καὶ ταπεινότερα αὐτοῦ ἡμιθόλια. Οὕτω δ' ἐγεννήθη ὁ εἰς τὴν βυζαντινὴν τέχνην ἰδιάζων νέος τρόπος ναοδημίας, ὅστις ἐφηρμόσθη ἔκτοτε ἐπιτυχῶς ἐν πολλαῖς ἀνατολικαῖς ἐκκλησίαις, ὡς ἐν Θεσσαλονίκῃ, Τραπεζοῦντι, Κιέβῳ, Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ.

Τὸ πρόβλημα τῆς στηρίξεως τοῦ κεντρικοῦ τρούλλου ἐπὶ τοῦ τετραγώνου οἰκοδομήματος ἔλυσε σοφώτατα ὁ Ἀνθέμιος διὰ τῆς ὑποικοδομήσεως τεσσάρων ὑψηλῶν τόξων ἐπὶ τεσσάρων μεγάλων *πινσῶν* ἢ *πενσῶν* κατὰ τὸν Προκόπιον, *κιστῶν κιόνων* κατὰ τὸν Οὐλπιανόν, ὄγκων κολοσσιαίων μέν, δι' οὐδενὸς δ' ἐν τῷ μεταξὺ κατασκευάσματος συνδεθέντων καὶ ἀσφαλισθέντων, ὥστε τὸ σφαιροειδὲς ἐπικάλυμμα ἐφαίνετο εἰς τὸν ἀέρα μετεωριζόμενον. Ὁ Προκόπιος ὁ ἰδὼν αὐτὸ οὕτως ἔχον λέγει: «δοκεῖ δὲ οὐκ ἐπὶ στερρᾶς τῆς οἰκοδομίας διὰ τὸ παρειμένον ἑστᾶναι, ἀλλὰ τῇ χρυσῇ σειρᾷ τῇ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ ἐξημμένον καλύπτειν τὸν χῶρον». Ὑπάρχουσιν ὅμως ὅριά τινα τόλμης, ἅπερ οὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν μεγαλοφυΐαν ἐπιτρέπεται νὰ ὑπερβῇ. Τῇ ὀγδόῃ Μαΐου τοῦ 558 ἕνεκα ἐπανειλημμένων σεισμῶν ἢ ἕνεκα τοῦ ἰλυώδους κατὰ τὸν Χάμμερ ἐδάφους κατέπεσε τὸ ἀνατολικὸν τοῦ θόλου μέρος καὶ ἀνηγέρθη ἕτερος ἐπὶ πλειόνων ἐρεισμάτων ἐπιστηριζόμενος. Ἀνῳκοδόμησε δ' αὐτὸν Ἰσίδωρος ὁ νεώτερος, ἀνεψιὸς τοῦ πρεσβυτέρου, κατορθώσας ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ κι' αὐξήσῃ μάλιστα τὴν κομψότητα τοῦ πρώτου ἀριστουργήματος· διότι ἀνύψωσε μὲν τὸν ἀρχικὸν θόλον κατὰ εἴκοσι πέντε πόδας ἐγείρας πρὸς βορρᾶν καὶ νότον ἐν τῷ μεταξὺ τῶν πινσῶν διαστήματα κίονας, ἀλλὰ τοσοῦτον τεχνηέντως καὶ προσηκόντως συνηρμολόγησε πάντα, ὥστε κατ' οὐδὲν ἠλάττω-

σαν τὸ ἄπειρον καὶ τὸ ἄσπιλον τοῦ οὐρανοῦ, ὃν ὑποβαστάζουσι, παρίστανται δὲ μᾶλλον ὡς φυσικὸν αὐτοῦ συμπλήρωμα καὶ κόσμημα. Τῷ δὲ 563, ἤτοι μετὰ πέντε ἔτη ἀπὸ τῆς πτώσεως, ἐτέλεσεν ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ τὰ δεύτερα τοῦ ναοῦ ἐγκαίνια.

Τὸ μῆκος τοῦ ναοῦ, σχήματος τετραγώνου ἢ σταυροειδοῦς ἐν τετραγώνῳ ὑπερέχον κατὰ μόνον τὸ ἅγιον βῆμα τοῦ πλάτους, ἀπὸ τῆς κόγχης τοῦ πάλαι ποτὲ συνθρόνου μέχρι τοῦ πυλῶνος τοῦ ἔσω νάρθηκος εἶναι κατὰ μὲν τὸν Γάλλον Chevalier ποδῶν γερμανικῶν 270, κατὰ δὲ τὸν περικλεῆ τοπογράφον τῆς Κωνσταντινουπόλεως Πέτρον Τύλλιον 260 ποδῶν κατὰ τὸν Ed. Fexier καὶ τῶν τειχῶν συμπεριλαμβανομένων 81 μέτρων γαλλικῶν καὶ κατὰ τὸν Méyer 75,5. Τὸ δὲ πλάτος κατὰ μὲν τὸν πρῶτον 240 ποδῶν, κατὰ δὲ τὸν δεύτερον 213 ποδῶν, κατὰ τὸν τρίτον 60 μέτρων, καὶ κατὰ τὸν Méyer 65. Ἀλλ' αἱ διαστάσεις αὗται ἀμυδράν τινα τοῦ μεγέθους τοῦ ναοῦ ἰδέαν δύνανται νὰ δώσωσιν εἰς τὸν μὴ εἰσελθόντα εἰς αὐτόν. Ὁ εἰσερχόμενος εἰς αὐτὸν καὶ ἀναβλέπων εἰς τὸ κατ' ἐνώπιον μέγα τόξον καὶ τὸ ἡμιθόλιον καὶ τὸν θόλον αὐτὸν πάραυτα μένει ἐνεὸς ἐκ θαυμασμοῦ πρὸς τὸ παράτολμον μέγεθος αὐτῶν καὶ τὴν ἁρμονίαν καὶ ἐπαίρει τὸν νοῦν πρὸς τὸν Θεόν. Ὁ περιγράψας τὸν ναὸν θαυμασίως ἱστορικὸς Προκόπιος λέγει, ὅτι οὐδὲν δύναται νὰ γεννήσῃ τόσον θαυμασμόν, ὅσον ἡ θέα τοῦ οἰκοδομήματος τούτου. «Ταῦτα πάντα ἐς ἄλληλα παρὰ δόξαν ἐν μεταρσίῳ ἐναρμονισθέντα, ἔκ τε ἀλλήλων ἠωρημένα καὶ μόνοις ἀντεπερειδόμενα τοῖς ἄγχιστα οὖσι, μίαν μὲν ἁρμονίαν ἐκπρεπεστάτην τοῦ ἔργου ποιοῦνται, οὐ παρέχονται δὲ τοῖς θεωμένοις τι αὐτῶν ἐμφιλοχωρεῖν ἐπὶ πολὺ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ μεθέλκει τὸν ὀφθαλμὸν ἕκαστον καὶ μεταβιβάζει ῥᾷστα ἐφ' ἑαυτό, καὶ ἀπαλλάσσονται πάντες ἀεὶ ἐνθένδε καταπεπληγμένοι τῇ εἰς τὴν ὄψιν ἀμηχανίᾳ».

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ σχέδιον εἶναι ἁπλούστατον. «Μεγάλα καὶ εὐρέα ἡμιθόλια, ἐκφυόμενα ἀπὸ τοῦ ἐδάφους προσαναβαίνουσιν εὐπετῶς δι' ἄλλων μικροτέρων πρὸς τὸν κορυφαῖον θόλον, τὸν συνάπτοντα περὶ ἑαυτὸν ἅπαντα τὰ λοιπὰ τοῦ οἰκοδομήματος μέρη καὶ συναποτελοῦντα μετ' αὐτῶν ἓν σύνολον, ὅπερ φαίνεται τῆς φύσεως μᾶλλον προϊὸν ἢ τῆς τέχνης ἔργον», λέγει ὁ ἀοίδιμος ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος ἐπισκεψάμενος τὸν ναόν. Καὶ ὄντως αὕτη εἶναι ἡ πρώτη ἐντύπωσις τοῦ εἰσερχομένου καὶ περιεξετάζοντος τὸν ναόν. Φαίνεται δ' ὅτι ὁ ἀρχιτεκτονικὸς καὶ λίθινος διάκοσμος τοῦ ναοῦ ἔμεινεν ἀκέραιος μέχρι σήμερον μεθ' ὅλας τὰς ἐπιδιορθώσεις τὰς γενομένας ἐν αὐτῷ διὰ τῶν αἰώνων καὶ τὰς δηώσεις καὶ μεταβολάς, ἃς ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὸν εἴτε ὑπὸ τῶν Λατίνων καὶ Τούρκων ἅλωσις καὶ ἡ μετατροπὴ αὐτοῦ εἰς τζαμίον. Ὥστε ἡ περιγραφὴ αὐτοῦ δύναται νὰ γείνῃ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἀσφαλῶς παρεξεταζομένης τῆς νῦν καταστάσεώς του πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Βυζαντίνων συγγραφέων καὶ τῶν παλαιοτέρων καὶ νεωτέρων περιηγητῶν

παραδεδομένην. Ἀλλ' ὁ λαμπρὸς καὶ ἔκπαγλος ἐσωτερικὸς αὐτοῦ διάκοσμος ἐξηφανίσθη διασῳζόμενος μόνον παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι.

Ἐν τῷ μέσῳ σχεδὸν τοῦ ναοῦ ὑψοῦται ὁ μέγας θόλος, ὁ *τροῦλλος*, στηριζόμενος ἐπὶ τεσσάρων μεγάλων τόξων, ἐπωκοδομημένων, ὡς προείπομεν, ἐπὶ τῶν τεσσάρων *πεσσῶν* ἢ *πινσῶν*, σημαινόντων στύλους, περὶ ὧν ὁ Προκόπιος λέγει: «Κατὰ δὲ τὰ τοῦ νεὼ μέσα λόφοι χειροποίητοι ἐπανεστήκασι τέσσαρες, οὓς καλοῦσι πεσσούς, δύο μὲν πρὸς βορρᾶν, δύο δὲ πρὸς ἄνεμον νότον, ἀντίοι τε καὶ ἴσοι ἀλλήλοις, κίονας ἓν μέσῳ ἑκάτεροι κατὰ τέσσαρας μάλιστα ἔχοντες. Πεποίηνται δὲ οἱ λόφοι λίθοις εὐμεγέθεσι σύνθετοι, λογάδην μὲν συνειλεγμένοις, ἐς ἀλλήλους δὲ πρὸς τῶν λιθολόγων ἐπισταμένως ἐναρμοσθεῖσιν, οὐ τιτάνῳ, οὐκ ἀσφάλτῳ, ἀλλὰ μολύβδῳ χυθέντι καὶ μεταξὺ πανταχόσε χωρήσαντι καὶ τῶν λίθων τῇ ἁρμονίᾳ ἐντετηκότι. Ἐς ὕψος δὲ τηλικοῦτον ἱκνοῦνται, ὡς αὐτοὺς εἰκάσαις εἶναι σκοπέλους ὀρῶν ἀποτόμους». Οἱ πινσοὶ οὗτοι, καταχρηστικῶς καὶ *κίονες* καλούμενοι, παρωνομάζοντο ἀπὸ τῶν ἐπ' αὐτῶν ἐξεικονισμένων ἱεραρχῶν, ὡς στύλων τῆς ἐκκλησίας, ἤτοι τοῦ Ἁγίου Βασιλείου μὲν ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ πρὸς τὸ ἅγιον Βῆμα, τοῦ ἁγίου Γρηγορίου ὁ πρὸς τὰ ἀριστερά, τῶν τριῶν Γερμανῶν, τριῶν διαπρεψάντων πατριαρχῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ πρὸς τὴν εἴσοδον καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου ὁ πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐπὶ τῶν δύο τόξων, τῶν ἐπὶ τῶν πινσῶν, τῶν κατ' ἐνώπιον εἰς τὸν εἰσερχόμενον ἐκ τῆς κυρίας εἰσόδου στηρίζονται δύο μεγάλα *ἡμιθόλια*, ἅπερ καλύπτουσι σχεδὸν ὅλην τὴν στέγην ἀμφοτέρωθεν τοῦ θόλου πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς δυσμὰς καὶ κάτωθεν ἑκατέρου τούτων τῶν δύο ἡμιθολίων διανοίγονται ἀνὰ *δύο* ἕτερα *μικρότερα ἡμιθόλια* κύκλωθεν μέχρι τοῦ ἐδάφους, σχηματίζοντα τέσσαρας μικροὺς οἰκίσκους ἢ *κουβίκουλα* κατὰ τοὺς Βυζαντίνους ἢ *αὐλάς*, ὁμοιαζούσας πρὸς τὰ παρεκκλήσια (Chappelles) τῶν ναῶν τῶν καθολικῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο αὐλῶν ἢ κουβικούλων τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους εἶναι *ἡ ἁψίς*, ἡ ἀποτελοῦσα τὴν κόγχην τοῦ ἁγίου βήματος, ἐστεγασμένη διὰ θόλου σφαιροειδοῦς.

Οὕτω λοιπὸν *ἑπτὰ ἡμιθόλια* περικυκλοῦσι τὸν *μέγαν θόλον* ἢ *τροῦλλον*, δύο *μεγάλα ἀμφοτέρωθεν κάτωθεν* αὐτοῦ ἄνευ οὐδενὸς κατὰ τὸ φαινόμενον στηρίγματος καὶ πιστοποιοῦντα τὸν προρρηθέντα τοῦ Προκοπίου λόγον καὶ *πέντε ὑποκάτω τῶν δύο, ἐξικνούμενα μέχρι τοῦ ἐδάφους* ἤτοι *τρία πρὸς ἀνατολὰς* συνυπολογιζομένης καὶ τῆς ἀψῖδος τοῦ ἁγίου βήματος καὶ *δύο πρὸς δυσμάς*, ἀκριβέστερον δ' ὅμως δύναταί τις νὰ εἴπῃ καὶ κατὰ ταῦτα τρία, ἐὰν λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὸ *μικρὸν ἡμιθόλιον* τὸ μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων, ὑφ' ὃ ὑπάρχει ὁ μέγας πυλών. Πλὴν τῶν μεγάλων τεσσάρων πινσῶν εἶναι καὶ τέσσαρες ἄλλοι *μικρότεροι*, *δύο μὲν πρὸς ἀνατολὰς* ἀνέχοντες διὰ τόξου τὸ ἓν ἡμιθόλιον, *δύο δὲ πρὸς δυσμὰς* ἀνέχοντες τὸ ἕτερον ἡμιθόλιον, ἅτινα ὑποστηρίζονται ἑτέρωθεν διὰ τῶν ἐπὶ τῶν ἐξεχουσῶν ἀναλόγως γωνιῶν τῶν τεσσάρων

μεγάλων πινσῶν δύο μικροτέρων τόξων. Αἱ δὲ κορυφαὶ τῶν τεσσάρων μεγάλων τόξων καμπυλουμένων εὐρύτατα, αἱ μὲν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ εἰσερχομένου συγκλείονται διὰ τῶν κιόνων τοῦ γυναικωνίτου καὶ τῶν ὑπὲρ αὐτοὺς παραθύρων, ἀνεφγμένων εἰς τρεῖς σειρὰς ἀνὰ ἑπτὰ καὶ πέντε ἐπὶ διακεκομμένου τοίχου· διὰ μέσου δὲ τῶν πρὸς ἀνατολὰς καὶ δυσμὰς τόξων διήκει ἀκώλυτον τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ πυλῶνος τῆς εἰσόδου μέχρι τῆς κόγχης τοῦ ἱεροῦ βήματος καὶ ἀπ' αὐτοῦ διὰ τῶν πυλῶν πρὸς τὸν νάρθηκα. Ἀνὰ τέσσερες κίονες μονόλιθοι ἑκατέρωθεν ὑποβαστάζουσι τὸ μεταξὺ τῶν πινσῶν τοῦ γυναικωνίτου μέρος καὶ ὑπεράνω αὐτῶν ἐπὶ τοῦ γυναικωνίτου ἀνὰ ἓξ μικρότερα, ἐφ' ὧν τὸ τειχίον μετὰ τῶν παραθύρων, ὅπερ καλεῖται καὶ *παραπίνσιον*. Ὄπισθεν δὲ τῶν τεσσάρων ἡμικυκλίων, τῶν σχηματιζομένων μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν πινσῶν ὑπάρχει ἀνὰ *ἓν τετράγωνον*, φωτιζόμενον ἀμυδρῶς διὰ τριῶν μικρῶν παραθύρων καὶ μεταξὺ τῶν τεσσάρων τούτων τετραγώνων σχηματίζονται ἄλλα *δύο ἑκατέρωθεν* τοῦ κεντρικοῦ μέρους τοῦ ναοῦ, τοῦ ὑπὸ τὸν τροῦλλον, ὀλίγῳ ἐπιμηκέστερα. Οὕτω λοιπὸν τὰ δύο ταῦτα τετράγωνα σχηματίζουσι τὰς κεραίας τοῦ σταυροῦ, ἐπὶ τοῦ σχήματος οὗτινος, ὡς προείπομεν, ἐκτίσθη ὁ ναός· τὰ δὲ ἄλλα τέσσαρα εἶναι τρόπον τινὰ τὰ κενὰ διαστήματα, ἅπερ ἤθελον μείνει εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας, σταυροῦ ἐμβεβλημένου ἐντὸς τετραγώνου.

Ὁ *γυναικωνίτης ἢ τὰ ὑπερῷα* ἢ *τὰ γυναικεῖα* ἅπερ καταχρηστικῶς λέγονται καὶ *κατηχουμενεῖα* ἢ *κατηχούμενα* εἶχον κατὰ τὸν Χάμμερ ὀκτὼ ἀνόδους, ὧν τέσσαρες μὲν ἀνὰ δύο ἑκατέρωθεν ἔξωθεν εἰσητιταὶ ἦσαν διὰ τὰς γυναῖκας, τέσσαρες δὲ ἀνὰ δύο ὡσαύτως ἑκατέρωθεν, ἔσωθεν τοῦ ναοῦ διὰ τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς διακόνους, ὁσάκις ἐν καιρῷ τῆς λειτουργίας ἔπρεπε νὰ θυμιάσωσιν· ἦσαν δέ, ὡς τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ, μαρμαρόστρωτα. Ὁ Προκόπιος καλεῖ αὐτὰ *στοάς*, αἵτινες διαιροῦνται εἰς τρία μέρη, ἤτοι εἰς τὰς ἑκατέρωθεν καὶ εἰς τὴν κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὑφ' ἣν εἶναι ἡ εἰς τὸν ναὸν εἴσοδος. Κατ' αὐτὸν δὲ καὶ τὰ κάτωθεν ἀκριβῶς τοῦ γυναικωνίτου μέρη καλοῦνται *στοαί*, προωρισμέναι πρὸς προσευχὴν τῶν ἀνδρῶν. «Ταύταιν δὲ ταῖν στοαῖν ἑτέρα μὲν τοὺς ἄνδρας εὐχομένους διακεκλήρωται, γυναιξὶ δὲ τοὐτὸ ποιουμέναις ἡ ἄλλη ἀνεῖται. Παραλλὰξ δὲ οὐδὲν ἔχουσιν, οὐδὲ διαφέρουσι δήπου ἀλλήλαιν, ἀλλὰ καὶ τὸ ἴσον αὐταῖν τῷ ἱερῷ ἐς κάλλος διήκει καὶ ὡραΐζει τὸ ἐμφερές. Τίς ἂν τῶν ὑπερῴων τῆς γυναικωνίτιδος ἑρμηνεὺς γένοιτο ἢ τάς τε παμπληθεῖς διηγοῖτο στοὰς καὶ τὰς περιστύλους αὐλάς, αἷς ὁ ναὸς περιβέβληται;» Ἡ δὲ γνώμη τοῦ σοφοῦ Δουκαγγίου ὅτι δύο ἦσαν ἀλλεπαλλήλως κείμενα τὰ γυναικεῖα, ὧν οἱ Τοῦρκοι ἀπῳκοδόμησαν τὸ ὕπερθεν, ὑπὸ πολλῶν δὲν γίνεται παραδεκτή.

Τὰ γυναικεῖα περιθέονται ὑπὸ διπλῆς σειρᾶς κιόνων ἐχόντων τὰ ὡραιότατα κιονόκρανα καὶ ὑπὸ *θριγγίου* μαρμαρίνου ὕψους τεσσάρων ποδῶν, «ἔνθα κλιθεῖσαι ἐργοπόνους ἀγκῶνας ἐπηρείσαντο γυναῖκες» κατὰ τὸν Σιλεν-

τιάριον ἐθεώρουν πρὸς τὰ κάτω· ἀλλὰ μόνον πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς λειτουργίας, διότι ταύτης τελουμένης παρεξηρτῶντο κατὰ μῆκος τῶν θριγγίων *βῆλα* (=παραπετάσματα), ὥστε μηδεμία αὐτῶν νὰ δύναται νὰ παρακύπτῃ ἡ ἀφορᾷ πρὸς τὸ ἱερὸν βῆμα. Ἐν αὐτοῖς ἵσταντο καὶ αἱ αὐγοῦσται καὶ αἱ συγγενεῖς τῶν αὐτοκρατόρων καὶ αἱ γυναῖκες τῶν ἀρχόντων, μέχρι τοῦ νῦν δὲ σῴζονται ἐπὶ τοῦ θριγγίου κεχαραγμένα τὰ ὀνόματά τινων εἰς τὰς ὡρισμένας δι᾽ αὐτὰς θέσεις· Εἰς τὸ ἄκρον δὲ τῆς ἀριστερᾶς στοᾶς ὡς πρὸς τὸν εἰσερχόμενον εἰς τὸν ναὸν σῴζεται καὶ ἡ ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ θριγγίου, ἐπηλειμμένη νῦν δι᾽ ἀσβέστου, ἀλλ᾽ εὐχερῶς ἀναγινωσκομένη, κεφαλαίοις γράμμασι «θέσις αὐτοκρατορίσσης». Λέγεται ὅτι αἱ αὐγοῦσται ἀνήρχοντο ἐφ᾽ ἁμάξης. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ἀπίθανον, διότι ὅσον καὶ ἂν ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν αὐτοκρατόρων ἦτο μεγάλη, δὲν θὰ προέβαινον ὑπὲρ τὰ ἐσκαμμένα, ὅπως μὴ προσκρούσωσιν εἰς τὴν εὐσέβειαν τοῦ θρησκολήπτου τῆς πόλεως λαοῦ.

Ἡ εἰς τὰ ὑπερῷα δὲ ἄνοδος ἐγίνετο καὶ γίνεται ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἐκ τοῦ νοτίου καὶ βορείου μέρους αὐτοῦ διὰ τεσσάρων ἑλικοειδῶν μέν, ἀλλ᾽ ὁμαλωτάτων κλιμάκων, φωτιζομένων ὑπὸ τριῶν ἑκάστης παραθύρων καὶ χρησιμευουσῶν πλὴν τούτου καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θόλου. Αὗται κατεσκευάσθησαν κατὰ τὴν πρώτην τοῦ ναοῦ ἐπισκευὴν ὑπὸ Ἰσιδώρου τοῦ νεωτέρου, ὀνομάζονται δὲ *κοχλίαι* ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Κυρίως δ᾽ εἰπεῖν οἱ κοχλίαι δὲν εἶναι ἑλικοειδεῖς, ἀλλὰ κατὰ γωνίας προχωροῦσιν· αἱ καμπαὶ δ᾽ αὗται, εἶναι πέντε, οὐχὶ ἐστρωμέναι διὰ βαθμίδων, ἀλλ᾽ ἐπικλινῶς ἠγμέναι ἐπὶ μεγίστων μαρμαρίνων πλακῶν. Ἡ ἀνωφέρεια δ᾽ εἶναι τοσοῦτον ὁμαλή, ὥστε δύναταί τις ν᾽ ἀναβῇ ἔφιππος. Ἴσως δὲ τὸ τοιοῦτον ἐγένετο ἀφορμὴ τῆς φήμης ὅτι αἱ αὐγοῦσται ἀνήρχοντο δι᾽ ἁμάξης. Τὸ πλάτος αὐτῶν εἶναι πέντε ποδῶν, τὸ δὲ ὕψος ἑκάστης καμπῆς κατὰ μέσον ὅρον δεκαεννέα ποδῶν καὶ τριῶν τετάρτων τοῦ ποδός, ἐξ οὗ τεκμηριοῦται ὅτι τὸ ὕψος τῶν γυναικείων εἶναι ἐνενήκοντα ἑπτὰ ποδῶν ὑπὲρ τὸ ἔδαφος τοῦ ναοῦ. Ἐκ τῶν ἄνω δὲ ἄκρων ἄλλαι ἄνοδοι, *λαβύρινθοι* κατὰ τὸν Σκυλίτσην καλούμεναι, διὰ βαθμίδων φέρουσιν εἰς τὴν ὀροφὴν τοῦ ναοῦ, ἥτις ἐστεγάσθη διὰ μαρμαρίνων δενδρομήκων δοκῶν χωρὶς ξύλων.

Ὁ δὲ *μέγας θόλος*, ὁ *τροῦλλος*, τὸ θαυμαστότατον τοῦ ναοῦ μέρος, ἀνέκαθεν ἐξήγειρε τὸν θαυμασμὸν πάντων ἀπὸ τοῦ Προκοπίου ὅ τε πρῶτος καὶ ὁ ἔπειτα ἀνακτισθείς. Περὶ τοῦ ὕψους αὐτοῦ μεγίστη διαφωνία ἅπαντᾷ παρὰ τοῖς συγγραφεῦσιν. Ὁ Γύλλιος ὑπολογίζει αὐτὸ τριάκοντα ὀκτὼ ποδῶν, ὁ δὲ Εὐάγριος λέγει ὅτι εἶναι τοσοῦτον, ὥστε «ὕπερθεν τοὺς γινομένους μηδαμῇ πειρᾶσθαι, εἰ καὶ μάλα τολμητής τις ἔστι, ὑποκύπτειν καὶ εἰς τὸν πυθμένα τὰς ὄψεις παραπέμπειν». Διάμετρον δ᾽ ἔχει κατὰ μὲν τὸν Texier τριάκοντα πέντε μέτρα καί τι πρός, κατὰ δὲ τὸν Γύλλιον ἑκατὸν ὀκτὼ ποδῶν, καὶ κατὰ τὸν Méyer 32. Σύγκειται δὲ ἐκ μικρῶν πλινθίων, σπογγοειδῶν καὶ λευκῶν, ἅπερ κατὰ τὸν Κωδινὸν κατεσκευάσθησαν ἐν Ρόδῳ ἰσοβαρῆ καὶ ἰσομεγέθη,

ἐντυπωθέντος ἐφ' ἑκάστου αὐτῶν διὰ σφραγῖδος τοῦ ψαλμικοῦ ρητοῦ : «Ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ αὐτῆς καὶ οὐ σαλευθήσεται· βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός». Ἦσαν δὲ τὰ πλινθία τοσοῦτον ἐλαφρά, ὥστε πέντε ἢ κατ' ἄλλους δώδεκα ἐξ αὐτῶν ἰσοδυνάμουν κατὰ τὸ βάρος πρὸς ἓν τῶν συνήθων. Ὁ δὲ Ἀνώνυμος λέγει, ὅτι κατὰ τὴν οἰκοδομίαν «ἀρξάμενοι κυλίειν τὸν τροῦλλον δώδεκα βήσαλα ἐτίθουν καὶ κατὰ δώδεκα αὐτῶν ὀπὴν καὶ ἐποίουν ἱερεῖς εὐχὴν καὶ ἐνέβαλλον εἰς τὴν ὀπὴν λείψανα ἁγίων». Ἔχει δὲ εἴκοσι καὶ τέσσαρα παράθυρα καμαρωτὰ κύκλωθεν· τὸ δὲ μέσον αὐτοῦ σχηματίζεται ἐκ τῶν εἰς αὐτὸ συγκεντρουμένων καὶ βαθμηδὸν λεπτυνομένων *βεργίων* ἐν εἴδει ρόδου. Τὰ δὲ βεργία ταῦτα, ἐπέχοντα τὰ μεταξὺ τῶν παραθύρων διαστήματα, εἶναι περὶ τὴν βάσιν ἰσοπλατῆ πρὸς αὐτὰ καὶ ἐξέχουσιν ἕνα σχεδὸν πόδα καὶ χρησιμεύουσι πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ θόλου.

Τὸ φῶς ἐξακοντίζεται ἐκ τῶν παραθύρων τοῦ θόλου ἐπὶ ἅπασαν τὴν ἐκκλησίαν τοσοῦτον, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἔχει ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν αὐτὸ τὸ στερέωμα ὑπὸ τοῦ ἡλίου καταυγαζόμενον, ὅθεν καὶ *ἔμφωτον* ὁ θόλος ὑπὸ τοῦ Εὐαγρίου καλεῖται· ὁ δὲ Προκόπιος λέγει : «Ὅθεν ἀεὶ διαγελᾷ πρῶτον ἡ ἡμέρα» καὶ φαίης ἂν οὐκ ἔξωθεν καταλάμπεσθαι ἡλίῳ τὸν χῶρον, ἀλλὰ τὴν αἴγλην ἐν αὐτῷ φύεσθαι». Διαφορὰ μεγάλη πρὸς τὸ μυστηριῶδες σκότος, ὑφ' οὗ περικαλύπτονται οἱ ναοὶ τῆς Εὐρώπης. «Ἡ τοιαύτη δὲ ἱλαρὰ φαιδρότης τοῦ ναοῦ μαρτυρεῖ ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι ὁ Ἀνθέμιος καὶ ὁ Ἰσίδωρος, τὰ χαριέστατα ἐκεῖνα τῆς Ἰωνίας τέκνα, ἔσφζον εἰσέτι ἀκέραιον τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τροπολογήσαντες αὐτὴν καθόσον ἐπέθηκαν ἐπὶ τοῦ ναοῦ θόλον. Οἱ ναοὶ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἦσαν ἀσκεπεῖς ἀντὶ θόλου ἔχοντες αὐτὸ τὸ στερέωμα, ἀχανῶς ὑπὲρ αὐτοὺς κυρτούμενον· ἐνῷ οἱ συνεργάται τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀναγκασθέντες νὰ ἐπιστεγάσωσι τὸ οἰκοδόμημα, «αὐτὸν τὸν ἀκτινοβόλον οὐρανόν, οὕτως εἰπεῖν, κατεβίβασαν» κατὰ τὴν ὡραίαν καὶ ποιητικὴν ἔκφρασιν τοῦ Κ. Παπαρρηγοπούλλου.

Κύκλωθεν δὲ τοῦ ναοῦ περιτρέχει ἄνωθι ἐπὶ τοῦ τοίχου *κρηπὶς* ἢ *χηλὴ* δρύφρακτος διπλῆ, ἀνωτέρα δηλαδὴ καὶ κατωτέρα. Αὕτη ἐχρησίμευεν ὡς καὶ σήμερον εἰς τοὺς κανδηλανάπτας, περὶ ὧν λέγει ὁ Σιλεντιάριος «ὅπῃ καὶ φωσφόρος ἀνὴρ ἄτρομος ἀμφιθέων ἱεροὺς λαμπτῆρας ἀνάπτῃ». Ἡ δὲ *ἁψὶς* ἢ ἡ *κόγχη* τοῦ ἁγίου βήματος ἦτο τρίφωτος καὶ τρεῖς καμάρας εἶχεν εἰς ὄνομα τῆς ἁγίας καὶ ἀδιαιρέτου Τριάδος, γενομένη οὕτω κατὰ τὴν παράδοσιν κατὰ διαταγὴν ὡς προερρήθη, ἀγγέλου ἐπισταντος τῷ ἀρχιτέκτονι Ἰγνατίῳ ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἐκ τῶν τριῶν δὲ κοιλοτήτων, εἰς ἃς διηρέθη, τὴν μὲν μέσην κατέλαβεν ἡ ἁγία *Τράπεζα* καὶ τὸ *Πατριαρχικὸν σύνθρονον* τὴν ἐκ δεξιῶν ἡ *ἁγία Πρόθεσις* καὶ τῶν ἐξ ἀριστερῶν τὸ *διακονικόν*. Ἐχωρίζειο δὲ τοῦ *χοροῦ* διὰ διαφράγματος, τοῦ κοινῶς λεγομένου *τέμπλου, ἢ εἰκονοστασίου*, ὅπερ εἶχε τρεῖς θύρας, ὡς καὶ σήμερον πάντες οἱ ναοί.

Ε'. Ο ΚΙΟΝΙΚΟΣ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΣ ΠΟΤΕ ΛΑΜΠΡΟΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ

Οἱ ἐντὸς τοῦ ναοῦ κίονες εἶναι ἐν ὅλῳ ἑκατὸν ἑπτά, ἤτοι τεσσαράκοντα ἐπὶ τοῦ δαπέδου κάτω καὶ ἑξήκοντα ἑπτὰ ἄνω τῆς γυναικείοις ἢ ὑπερῴοις ὑποστηρίζοντες τὰ διάφορα μέρη. «Τίς ἂν τῶν κιόνων καὶ λίθων διαριθμήσαιτο τὴν εὐπρέπειαν, οἷς τὸ ἱερὸν κεκαλλώπισται ; Λειμῶνί τις ἂν τετυχηκέναι δόξειεν ὡραίῳ τὸ ἄνθος. Θαυμάσειε γὰρ εἰκότως τῶν μὲν τὸ ἁλουργόν, τῶν δὲ τὸ χλοάζον, καὶ οἷς τὸ φοινικοῦν ἐπανθεῖ καὶ ὧν τὸ λευκὸν ἀπαστράπτει, ἔτι μέντοι καὶ οὓς ταῖς ἐναντιωτάταις ποικίλλει χροιαῖς, ὥσπερ τις ζωγράφος, ἡ φύσις», λέγει ὁ Προκόπιος. Καὶ πράγματι τὸ κάλλος αὐτῶν, ὡς καὶ τὸ μέγεθος, εἶναι θαυμαστὸν καὶ ἀμίμητον. Ὁ δὲ Παῦλος ὁ Κύρου, ὁ Σιλεντιάριος, ἤτοι ὁ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῆς σιγῆς ἐπιστάτης ποιήσας κατὰ τὰ δεύτερα τοῦ ναοῦ ἐγκαίνια ἐν ἡρωϊκῷ ἑξαμέτρῳ τὴν σωζομένην γλαφυρωτάτην *ἔκφρασιν τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας* καὶ ἐν τριμέτρῳ ἰαμβικῷ τὴν *τοῦ ἄμβωνος* ἔβαψεν εἰς τὰ ζωηρότατα χρώματα τὴν ποιητικήν του γραφίδα ὅπως ζωγραφήσῃ τὰ διάφορα τῶν κιόνων εἴδη.

Οὕτω ἀπαριθμεῖ τὸν αἰγύπτιον ἢ θηβαϊκὸν ἢ ρωμαϊκὸν πορφυροῦν λευκαῖς κηλῖσι καὶ ἀστερίσκοις κατάστικτον, τὸν φρύγιον ροδόχρουν κυανοῖς καὶ λευκοῖς ποικίλμασι, τὸν λακωνικὸν πράσινον, τὸν καρικὸν αἱματόχρουν λευκαῖς καὶ φαιαῖς γραμμαῖς, τὸν λύδιον πράσινον καὶ κιτρινωπὸν ἀναμείξ, τὸν λιβυκὸν κυανοῦν καὶ κροκόχρουν, τὸν κελτικὸν μέλανα διῃρημένον λευκαῖς φλεψί, τὸν βοσπορικὸν λευκὸν ὑπομελανίζοντα, τὸν θεσσαλικὸν ἢ ὀφίτην πράσινον ποικιλόστικτον, τὸν μολοσσικόν, τὸν προκοννήσιον. Τούτων ὀκτὼ κοσμοῦντές ποτε τὸν ὡραιότατον τοῦ Ἡλίου ἐν Παλμύρᾳ ναὸν ἐπέμφθησαν ὑπὸ χήρας τινὸς Μαρκίας ὀνόματι, εἰς ἣν περιῆλθεν ἐκ προικὸς διὰ τῆς ἐξῆς ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἰουστινιανόν. «Ἀπέστειλά σοι, δέσποτα βασιλεῦ, ὀκτὼ κίονας ρωμαίους, ἰσομήκεις, ἰσοκύκλους, τολμῶ εἰπεῖν καὶ ἰσοστάθμους ὑπὲρ ψυχικῆς μου σωτηρίας». Οἱ πλεῖστοι δὲ τῶν ἄλλων ἐλήφθησαν ἐκ τῶν περικαλλῶν ναῶν τῆς Ἐφέσου, Κυζίκου, Τρωάδος, Κυκλάδων, Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων, ἀλλὰ τοσοῦτον ἐναρμονίως διετέθησαν, ὥστε νομίζει τις ὅτι ἐξεπίτηδες ἐλατομήθησαν καὶ ἐφιλοτεχνήθησαν διὰ τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. Ἀντίστοιχος δὲ πρὸς τὸν πολύχρονον τῶν κιόνων πλοῦτον εἶναι ἡ ποικιλία δι' ἧς διεκοσμήθησαν τὰ κιονόκρανα, ἅπερ εἶχον καταχρυσωθῆ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀργυροῦ. Ἐν αὐτοῖς ἰδιαζόντως ἤδη ἐχαριεντίζετο ἡ βυζαντιακὴ τέχνη περιοριζομένης ὁσημέραι μᾶλλον τῆς γλυπτικῆς τῶν ἀναγλύφων καὶ περιφερῶν ἐκ λίθου παραστάσεων τοῦ Σωτῆρος, τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν Ἁγίων, ἣν δὲν ηὐνόει ἡ ἐκκλησία. «Τὸ ἰωνικὸν καὶ κορινθιακὸν ἰδίως κιονόκρανον, ὅπερ ἤδη ἀπὸ τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων εἶχε γίνει πολὺ ποικιλώτερον τοῦ ἀρχαίου καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτὰ ὑπερτεταμένα τόξα διακοσμοῦνται μετὰ

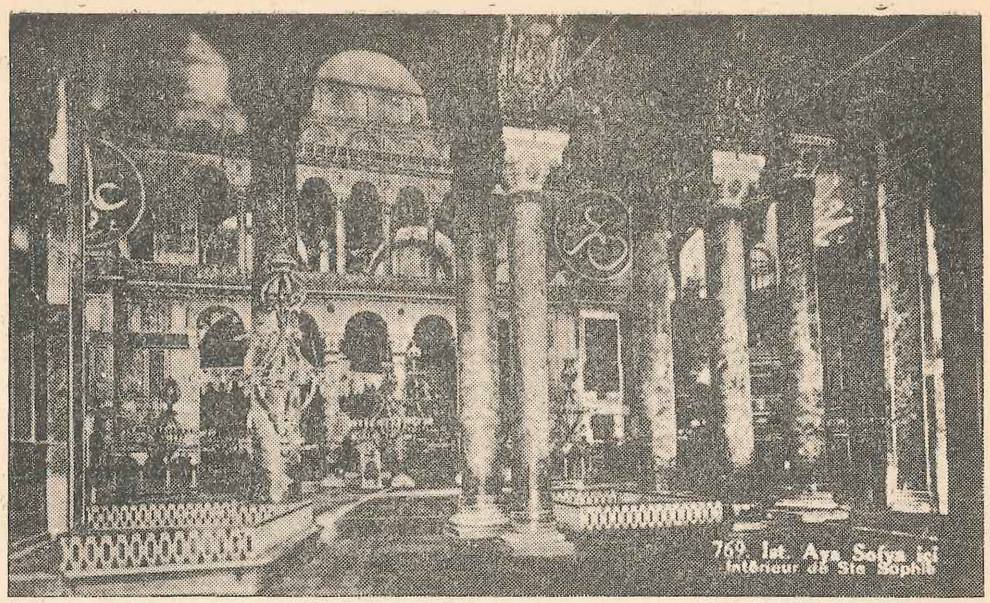

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας.

Τὸ Μωσαϊκὸν τοῦ ἐσωνάρθηκος τῆς πλαγίας πύλης (νοτίας) τῆς εἰσόδου (ἐσωνάρθηκος) εἰς τὸν κυρίως ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας μὲ τὸ μωσαϊκὸν ἄνωθεν Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ

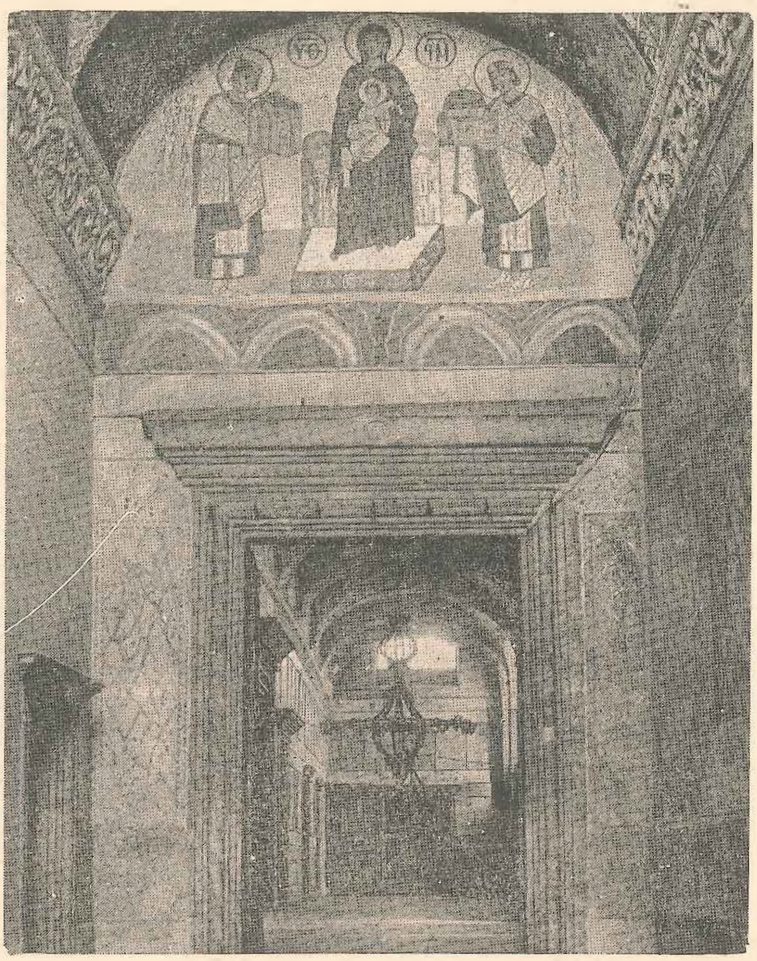

Ἡ πλαγία πύλη (νοτία) τῆς εἰσόδου (τοῦ ἐσωνάρθηκος στὸν κυρίως ναὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας μὲ τὸ μωσαϊκὸν (ἄνω) τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ

μεγάλης ποικιλίας, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐξεζητημένης καλλιτεχνικῆς σοφιστείας. Τὸ κιονόκρανον διπλασιάζεται οὕτως εἰπεῖν δι' ἐπικράνου ἐπιτιθεμένου ἐπ' αὐτοῦ κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἤδη βυζαντινοὺς χρόνους. Καὶ τοῦ μὲν ἐπικράνου σπανίως εἶναι πλούσιος ὁ γλυπτικὸς κόσμος, συνήθως δὲ κοσμεῖ αὐτὸ μόνον τὸ μονόγραμμα τὸ δηλοῦν τὸν Χριστόν. Ἀλλ' αὐτοῦ τοῦ κιονοκράνου ἀμύθητος εἶναι ἡ ποικιλία ἀντλοῦσα τὴν χάριν αὐτῆς ἔκ τε τοῦ φυτικοῦ καὶ ζωϊκοῦ κόσμου καὶ ὁτὲ μὲν περιοριζομένη εἰς ἀνθέμια ποικιλόσχημα, πολυειδῶς διατεταγμένα καὶ ἕλικας εὐστρόφους καὶ φύλλα ἀκάνθου, ὡς ὑπὸ τοῦ ἀνέμου περιεπτυγμένα, ὁτὲ δὲ συμπληροῦσα καὶ ζωογονοῦσα τὸν φυτικὸν τοῦτον κόσμον διὰ ζώων, ἰδίως δὲ πτηνῶν ἀληθινῶν ἢ καὶ φανταστικῶν», γράφει περὶ τοῦ Βυζαντιακοῦ κιονοκράνου ὁ ἱστορικὸς Σπυρίδων Λάμπρος.

Ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τεσσαράκοντα κιόνων ὀκτὼ μὲν πορφυροῖ οἱ τῆς Μαρκίας ἐστήθησαν εἰς τὰ τέσσαρα μικρὰ ἡμιθόλια τὰ μεταξὺ τῶν μεγάλων καὶ μικρῶν πινσῶν ἀνὰ δύο ἐπὶ λευκῶν μαρμαρίνων ὑποβάθρων, πολλῷ ὑψηλοτέρων τῆς ἀπαιτουμένης ἀναλογίας, καὶ ἔχουσι τριάκοντα ποδῶν ὕψος καὶ τριῶν καὶ ἡμίσεως διάμετρον. Τὰ κιονόκρανα αὐτῶν ἐκ λευκοῦ μαρμάρου εἶναι μίμησις φύλλων ἀκάνθου θαυμασία διὰ τὴν λεπτουργίαν των. Τοὺς κίονας τούτους καὶ ἰδίως τοὺς πρὸς δυσμὰς ἅτε σφόδρα βεβαρυμένους ὑπὸ τῶν ἐπ' αὐτῶν καὶ τῶν πινσῶν στηριζομένων ἀψίδων ἠναγκάσθησαν νὰ περιζώσωσι διὰ σιδηρῶν καὶ ὀρειχαλκίνων στεφανῶν, ἵνα μὴ συντριβῶσιν ἐξ ὁλοκλήρου, ὡς καὶ εἶχον ἤδη ἀρχίσει. Τούτων ὁ ἐν τῷ τεταγώνῳ τῷ ἀριστερόθεν εἰς τὸν εἰσερχόμενον ἀπὸ τῆς πρὸς βορρᾶν πύλης τοῦ ἐσωνάρθηκος καλεῖται *ἱδρῶν στύλος* διὰ τὴν ἐξικμαζομένην ἀπ' αὐτοῦ ἐνίοτε ὑγρασίαν, ἥτις ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὡς θαυματουργὸν θεραπείας μέσον κατὰ τὸν Σκαρλᾶτον Βυζάντιον. Ὀκτὼ ἕτεροι ἀνὰ τέσσαρες ἑκατέρωθεν ὑψοῦνται ὡς εἴπομεν, μεταξὺ τῶν μεγάλων πινσῶν, ἔχουσι δὲ τεσσαράκοντα δύο ποδῶν ὕψος καὶ τεσσάρων καὶ ἡμίσεως διάμετρον καὶ στηρίζονται ἐπὶ βάσεων ὀρειχαλκίνων. Οἱ δὲ λοιποὶ εἴκοσι καὶ τέσσαρες ὑποστηρίζοντες τὰς ἀψίδας τῶν ὑπερῴων ἀνὰ δώδεκα ἑκατέρωθεν εἶναι ἰσομήκεις, ἰσοπαχεῖς καὶ ὁμογενεῖς ἔχοντες τριάκοντα ἐξ ποδῶν ὕψος καὶ τριῶν καὶ τριῶν τετάρτων ποδῶν διάμετρον. Ἐκ δὲ τῶν ἐν τοῖς γυναικείοις κιόνων οἱ μὲν τεσσαράκοντα εἶναι πράσινοι, οἱ δὲ εἴκοσιν ἐξ ἰάσπιδος καὶ οἱ λοιποὶ ἐκ γρανίτου ἔχοντες εἴκοσι τεσσάρων ποδῶν ὕψος καὶ ἑπτὰ ποδῶν καὶ ὀκτὼ δακτύλων περιφέρειαν περὶ τὴν ρίζαν τοῦ κορμοῦ τὰ δὲ κιονόκρανά των εἶναι ὡραιότερον τῶν ἄλλων πεποικιλμένα. Ἐκ τούτων οἱ μὲν ὀκτὼ εἶναι τετράγωνοι ἔχοντες περίμετρον ἓξ ποδῶν, τέσσαρες δὲ ἄλλοι ἀνὰ δύο ἐξ ἑκάστης πλευρᾶς κατ' αὐτὸ ποὺ τὸ μέσον τῶν στοῶν εἶναι ταπεινότεροι μὲν τῶν ἄλλων, εἰ καὶ ὁμοιογενεῖς, πολλῷ δ' ἰσχυρότεροι ὑποβαστάζοντες τὴν ὀροφὴν τῶν γυναικείων, εἶναι δὲ λευκοὶ καὶ ἔχουσι παρὰ τὴν βάσιν ἑπτὰ ποδῶν πε-

ριφέρειαν. Ἕτεροι τρεῖς μικρότεροι ὑπάρχουσιν ἄνωθεν τῶν πυλῶν, οἵτινες οὐδὲν στηρίζοντες ἐχρησίμευον μόνον ὡς διάμεσον δικτυωτοῦ τινός.

Ἡ ἔσωθεν ἐπιφάνεια τῶν τε τοίχων καὶ τῶν ὀκτὼ πινσῶν εἶναι ἐπικεκελυμμένη δι' ὀρθομαρμαρώσεως ἐκ πορφυρίτου, ἰάσπιδος καὶ ὀφείτου λίθου, διηρημένης εἰς μεγάλα ἰσομήκη καὶ εὔρυθμα τετράγωνα, σχηματίζοντα τέσσαρας ὑπαλλήλους δόμους, ὧν τὸ περιεχόμενον σύγκειται ἐκ διαφόρων ἀνίσων τὸ μέγεθος τμημάτων, ὡς ἔτυχε συνηρμοσμένων, ἀλλὰ τοσοῦτον συμφυῶς, ὥστε ἀπατώμενός τις νομίζει αὐτὰ πλάκας μονολίθους ἀπορῶν διά τε τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος. Ἄνωθεν δὲ τῶν κιόνων τῶν γυναικείων σχηματίζεται ἐκ διαφόρων καὶ σπανίων πολυτελῶν λίθων θαυμάσιόν τι σύμπλεγμα θαλλῶν καὶ ἀνθέων. Ἐκεῖθεν δὲ τὰ μέχρι τῆς ὀροφῆς, ὡς καὶ πάντες οἱ θόλοι ἔσωθεν, ἦσαν πεποικιλμένοι διὰ μεγάλων ψηφιδωτῶν εἰκόνων ὧν χρυσοῦν μὲν ἦ βαθυκύανον ἦτο τὸ ἔδαφος, πολύχρωμοι δὲ αἱ ψηφῖδες καὶ χρυσαυγεῖς, παριστανουσῶν ἁγίους ἢ σταυροὺς ἢ μονογράμματα. Τοσαύτη δ' ἦτο ἡ λάμψις αὐτῶν, ὥστε κατὰ τὸν Σιλεντιάριον «φαίη τις Φαέθοντα μεσημβρινὸν εἴαρος ὥρης εἰσοράαν, ὅτε πᾶσαν ἐπεχρύσωσεν ἐρίπνην». Τὸ ἔργον δὲ τῆς τοιαύτης δι' εἰκόνων διακοσμήσεως ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους προστιθεμένων νέων ψηφοθετημάτων ἢ ἐπισκευαζομένων τῶν παλαιοτέρων. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ ἔδαφος, ἂν κατεβίβαζέ τις τὸν ὀφθαλμόν, ὅπως ἀναπαυθῇ ἀπὸ τοῦ πλούτου τῶν χρωμάτων, τῶν εἰκόνων καὶ τῶν λίθων, εὕρισκε καὶ αὐτὸ διάκοσμον ἐκ πολυτελῶν καὶ ποικίλων μαρμάρων ἀποστιλβόντων, τεχνικώτατα συνηρμοσμένων καὶ κατὰ ποικίλας διαιρέσεις διηυθετημένων, ἀνεπιδέκτων πάσης περιγραφῆς. Ὅθεν καὶ ὁ Μανουὴλ Χρυσολωρᾶς λίαν ὀρθῶς λέγει : «οὐ τοὺς κίονας, οὐ τὰς ψηφῖδας, οὐ τὰς τῶν τοίχων μαρμαρώσεις, οὐ τὴν ὕελον, οὐ τὸν ἓν αὐτῷ χαλκόν, οὐ τὸν μόλυβδον, οὐ τὸν σίδηρον, οὐ τὸν σάπφειρον, οὐ τὸν χρυσόν, οὐ τὴν ὕελον αὖθις τὴν ἓν ταῖς ψηφῖσιν, οὐκ ἄλλο ὁτιοῦν μέρος ἀκριβῶς δυναίμεθα καταλέξαι».

Τὸ *ἅγιον βῆμα* ἐχωρίζετο τοῦ *χοροῦ* διὰ τοῦ *τέμπλου* συγκειμένου ἐκ χρυσῶν ἢ ἐπιχρύσων πλακῶν, διηρημένων διὰ δώδεκα χρυσῶν κιόνων, ἐφ' ὧν ἦσαν ἐστηλωμέναι αἱ εἰκόνες τοῦ Χριστοῦ, τῆς Θεοτόκου καὶ ἄλλων ἁγίων. Ἄνωθεν τῆς μεσαίας θύρας τοῦ τέμπλου τῆς κυρίως *ἁγίας* ἢ κοινῶς *βηλοθύρας* ἦτο ἐγγεγλυμμένον ἐπὶ πλακὸς ἀσπιδοειδοῦς, τὸ μονόγραμμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας ἐν σχήματι σταυροῦ. Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ *Ἱεροῦ* τούτου ἵστατο ἡ πολυθρύλητος ἐκείνη *ἁγία Τράπεζα*, ἥτις διά τε τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς καὶ τὸ πολυτελὲς τῆς ὕλης ἦτό τι ἀσύλληπτον, ὡς ἀποδεικνύουσιν αἱ πομπώδεις τῶν διαφόρων ἱστορικῶν καὶ χρονογράφων ἐκφράσεις. «Ἡ δὲ θυωρὸς Τράπεζα, λέγει ὁ Χωνιάτης, τὸ ἐκ πασῶν τιμίων ὑλῶν σύνθεμα, συντετηγμένον πυρὶ καὶ περιχωρησασῶν ἀλλήλαις εἰς ἑνὸς ποικιλοχρόου κάλλους ὑπερβολήν, ἑξαισίου, τῷ ὄντι ἀξιαγάστου παθ' ἕθνεσι πᾶσι»,

«βαλόντες γὰρ χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους ἐκ πάντων, μαργαρίτας, χαλκόν, σίδηρον, μόλυβδον, ὕελον ἔχωσαν ἀββάκιον» προσθέτει ὁ Κωδινός. Ὁ δὲ Ἀνώνυμος βεβαιοῖ ὅτι «τοσαύτας χροιὰς καὶ στιλπνότητας ἐνήλλασσεν, ὥστε τὸ ταύτης εἶδος ὁρᾶσθαι ποτὲ μὲν χρυσίζον, ἐν ἄλλῳ τόπῳ δὲ ἀργυρίζον, εἰς ἄλλο δὲ μέρος σαπφειρίζον, ἐξαστράπτον καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν ἀποστέλλει ἑβδομήκοντα καὶ δύο χροιὰς κατὰ τὰς φύσεις τῶν λίθων καὶ μαργαριτῶν καὶ πάντων τῶν μετάλλων», καὶ ἀλλαχοῦ ἐρωτᾷ : «Τίς θεάσεται τὸ εἶδος τῆς ἁγίας Τραπέζης καὶ οὐκ ἐκπλαγείη ἢ τίς δυνήσεται κατανοῆσαι ταύτην ;»

Πολλῷ ὅμως πάντων μεγαλειότερον ἐκφράζεται περὶ αὐτῆς ὁ Κεδρηνός, ὅστις ἀναφέρει καὶ τὴν ἐπιγροφὴν αὐτῆς : «Τότε ποιεῖ καὶ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν ἔργον ἀμίμητον. Ἀπό τε γὰρ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθου παντοίου καὶ ξύλου καὶ μετάλλου καὶ εἴδους ἄλλου, ὅσα τε γῆ φέρει καὶ θάλασσα καὶ πᾶς ὁ κόσμος, ἐκ πάντων συνάξας τὰ μὲν κρείττονα καὶ τιμιώτερα πλείονα, τὰ δὲ ἐλάττω ἐνδεέστερα, τὰ τηκτὰ τήξας, τὰ ξηρὰ ἀπέβαλε καὶ οὕτως εἰς τύπον ἐπιχέας ἀνεπλήρωσεν αὐτήν· ὅθεν καὶ ποικίλη φαινομένη θάμβος παρέχει τοῖς εἰς αὐτὴν ἀτενίζουσιν, ἐπιγράψας γύρωθεν ταῦτα : «Τὰ σὰ ἐκ τῶν σῶν Σοὶ προσφέρομεν οἱ δοῦλοι σου, Χριστέ, Ἰουστινιανὸς καὶ Θεοδώρα, ἃ εὐμενῶς πρόσδεξαι Υἱὲ καὶ Λόγε τοῦ Θεοῦ, ὁ σαρκωθεὶς καὶ σταυρωθεὶς ὑπὲρ ἡμῶν καὶ ἡμᾶς ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ σου πίστει διατήρησον· καὶ τὴν πολιτείαν, ἣν ἡμῖν ἐπίστευσας, εἰς τὴν ἰδίαν σου δόξαν αὔξησον καὶ φύλαξον, πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας». Φαίνεται πιθανώτερον ὅτι ἡ ἁγία Τράπεζα καὶ μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ πρώτου θόλου ἔμεινεν ἀβλαβὴς μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁπότε σὺν τῇ λοιπῇ λεηλασίᾳ, ἣν ὑπέστη ὁ ναός, «κατετεμαχίσθη καὶ διεμερίσθη τοῖς σκυλευταῖς», ὡς λέγει ὁ Χωνειάτης. Ἐν τούτοις κατὰ τὴν παράδοσιν μετακομιζομένης αὐτῆς εἰς τὴν Βενετίαν καὶ διαρραγέντος τοῦ μετακομίζοντος αὐτὴν πλοίου, ὀργῇ Θεοῦ, κατεποντίσθη εἰς τὸν τῆς Προποντίδος βυθόν, ὅπου καὶ νῦν ἔτι ὅταν ἡ θάλασσα εἶναι γαληνιαία λέγεται ὅτι οἱ ναῦται ἐπιχέοντες ἔλαιον διαβλέπουσιν αὐτὴν ἐν τῷ πυθμένι ἢ ὅταν μαίνηται ὁ βορρᾶς καὶ ἀφρίζῃ τὸ κῦμα, μόνον τὸ μέρος ἐκεῖνο, ὅπου εἶχε ναυαγήσει ἡ ἁγία Τράπεζα διαμένει πάντοτε γαλήνιον καὶ ἔρχονται τὰ περάματα εἰς αὐτὸ καὶ λαμβάνουσιν εὐλαβῶς ἁγίασμα, ὅπερ ἀναπνέει μῦρον καὶ εἶναι θαυματουργόν.

Εἶχε δὲ ἡ ἁγία Τράπεζα περὶ ἑαυτὴν βαθμίδας, «ὅπου ἵσταντο οἱ ἱερεῖς εἰς τὸ ἀσπάζεσθαι αὐτὴν» κατὰ τὸν Κωδινόν. «Ὑποκάτωθεν δὲ αὐτῆς ἔστησε κίονας καὶ αὐτοὺς ὁλοχρύσους μετὰ λίθων πολυτελῶν» κατὰ τὸν Ἀνώνυμον. «Τήν τε θάλασσαν αὐτῆς (=θεμέλια) ἐξ ἀτιμήτων λίθων πεποίηκε καὶ κατεχρύσωσεν αὐτὴν» κατὰ τὸν Κωδινόν. Ὑπεράνωθεν δ' αὐτῆς ἐξετείνετο καμαροειδῶς τὸ *κιβώριον*, *πύργος* κατὰ τὸν Σιλεντιάριον, κοινῶς *κουβούκλιον*, ἀργύρῳ ἔγκαυστον, στηριζόμενον εἰς κίονας εὐμεγέθεις καὶ αὐτοὺς ἀργυροχρύ-

σους καὶ ἔχον πέριξ εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τὰ καλούμενα *Κρῖνα*, κρινοειδεῖς τινας κώνους, ἐφ' ὧν ἦσαν ἀργυρᾶ μιμήματα λαμπάδων. Εἰς τὰς τέσσαρας δὲ αὐτοῦ πλευρὰς ἦσαν προσηρτημένα πολυτελέστατα *βῆλα*, (=παραπετάσματα, αὐλαῖαι) ἀνοιγόμενα κατὰ τὴν λειτουργίαν καὶ καλούμενα *τετράβηλον*, «ἐκ χρυσοῦ καὶ πορφύρας λαμπρῶς καθυφασμένον καὶ θαυμασταῖς ἁγίαις εἴκοσι πεποικιλμένον», κατὰ τὸν Θεοφάνην, δῶρον τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαὴλ τοῦ Ραγκαβέ. «Ἐπάνω δὲ τοῦ κιβωρίου ἔστησε σφαῖραν ὁλόχρυσον, ἔχουσαν σταθμὸν ἑκατὸν δέκα ὀκτὼ λίτρας καὶ κρῖνα χρυσᾶ, στήσαντα λήτρας ἓξ καὶ ἐπάνω αὐτῶν σταυρὸν χρύσεον μετὰ λίθων πολυτελῶν καὶ δυσπορίστων, ὅστις σταυρὸς εἶλκε καὶ σταθμὸν ἑβδομήκοντα λιτρῶν» κατὰ τὸν Ἀνώνυμον. Περὶ τοῦ σταυροῦ δὲ ὁ Σιλεντιάριος λέγει : «Ὑψόθι δ' αὐτοῦ σταυρὸς ὑπερτέλλων ἀναφαίνεται». Ὑπῆρχε δὲ ἐπὶ τοῦ κιβωρίου καὶ ἡ ἑπομένη ἐπιγραφή, ἀναγομένη, ὡς φαίνεται, εἰς τὰς ἐπὶ τοῦ τετραβήλου ἐξυφασμένας ἁγίας εἰκόνας, «ἃς οἱ πλάνοι καθεῖλον ἐνθάδ' εἰκόνας ἄνακτες ἐστήλωσαν εὐσεβεῖς πάλιν».

Ἄνωθεν δὲ τῆς ἁγίας Τραπέζης ἀνήρτησεν ὁ αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος κατὰ τὸν Κεδρηνὸν τὸ πολύτιμον στέμμα του «ἐκκρεμάσας αὐτὸ διὰ τριχαλάστου ἁλυσιδίου, διαλίθου καὶ χρυσοῦ» κατὰ τὸν Θεοφάνην. Ὁμοίως ἀπηωροῦντο καὶ τὰ στέμματα τοῦ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου καὶ τὸ λεγόμενον τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀνάλογα δὲ τοῦ πλούτου καὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τῆς ἁγίας Τραπέζης ἦσαν καὶ τὰ λοιπὰ σκεύη τὰ πρὸς τὴν ἱερὰν μυσταγωγίαν χρήσιμα, ἐν οἷς ἰδίᾳ ἀξιοθέατος ἦτο ὁ *ἱερὸς δίσκος*, ἀφιέρωμα τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου περὶ οὗ ἔγραφεν ὁ θεῖος Δαμασκηνὸς πρὸς Θεόφιλον τὸν βασιλέα : «ψηλάφησον καὶ ἴδε τὸν μέγιστον αὐτοῦ δίσκον, εἰς ὅνπερ ἐγκαυστικοῖς καλλιεργήμασιν ὁ μυστικὸς τοῦ Χριστοῦ δεῖπνος μετὰ τῶν δώδεκα ἀποστόλων ἐγκεκόλαπται». Ὁ δὲ ἀνώνυμος ἀναφέρει πρὸς πολλοῖς ἄλλοις καὶ «δισκοκαλύμματα ὁλόχρυσα διὰ μαργαριταρίων καὶ λίθων τιμίων χιλιάδος μιᾶς». Τοσοῦτος δ' ἦτο ὁ πλοῦτος τῶν κειμηλίων ἐν γένει, ὥστε κατὰ τὸν Προκόπιον μόνον τὰ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ ἀποκείμενα εἶχον ἀξίαν τεσσαράκοντα χιλιάδων λιτρῶν ἀργύρου.

Πρὸ τῆς ἁγίας Πύλης τοῦ βήματος ἦτο τὸ καλούμενον *πορφυροῦν ὀμφάλιον*, τὸ κέντρον τοῦ *καθολικοῦ*, ὡς σήμερον ὁ λεγόμενος *ἀετός*. Κατὰ μῆκος δὲ τοῦ τέμπλου ἐξετείνοντο κατ' εὐθεῖαν δύο βαθμῖδες, αἱ ἀποτελοῦσαι τὴν *σολέαν*, ἐστρωμέναι δι' ὀνυχίτου τοῦ καὶ ἀλαβαστρίου λίθου, παρεμβεβλημένων καὶ σαρδονύχων καὶ ἰασπίδων καὶ σαπφείρων καὶ ἄλλων πολυτίμων λίθων. Μεταξὺ δὲ τῶν δύο μικρῶν καὶ τῶν δύο μεγάλων ἀνατολικῶν πινσῶν καὶ ἐντεῦθεν τῆς σολέας ἦτο ὁ καλούμενος *χορός*, ὅπου ἵσταντο οἱ ψάλται, οἱ κληρικοὶ καὶ ἄλλοι. Ἅπαν δὲ τὸ μέρος τοῦτο ἐκαλύπτετο ὑπὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμιθολίου. Ἐγγὺς τοῦ *διακονικοῦ* ὑπῆρχεν οἰκίσκος τις ἐν ᾧ ἵστατο ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν περὶ ἑαυτόν, ὁσάκις δὲν ἤθελε νὰ σταθῇ ἐπὶ τοῦ

θρόνου του. Εἰς δὲ τὰς βάσεις τῶν πρὸς ἀνατολὰς δύο μεγάλων πινσῶν προσηρείδοντο οἱ πολύτιμοι θρόνοι τοῦ μὲν αὐτοκράτορος πρὸς βορρᾶν, τοῦ δὲ πατριάρχου κατέναντι πρὸς νότον.

Παρὰ τῇ σολέᾳ δὲ ἔκειτο καὶ ὁ πολυύμνητος *Ἄμβων*, ὃ τοσοῦτον θαυμασίως ἐξυμνηθεὶς ὑπὸ τοῦ Σιλεντιαρίου, ὑψούμενος περὶ τὸ μέσον τοῦ ναοῦ καὶ νεύων μᾶλλον πρὸς ἀνατολάς. Δύο ἄνοδοι ἀνῆγον πρὸς περιφερές τι ἐπίπεδον, κιονωτὸν καὶ θολοσκέπαστον εἰς σχῆμα πύργου, «ἔχον τροῦλλον χρυσοῦν μετὰ λίθων καὶ μαργαριταρίων ὃ δὲ σταυρὸς αὐτοῦ εἶχε σταθμὸν λίτρας ἑκατόν. Εἶχε δὲ κατασειστὰ λυχνίτας σὺν μαργαριταρίοις ἁπιδωτοῖς· Ἐπάνω δὲ ὁλόχρυσα πετάσια ἀντὶ στηθέων». Εἰς κατασκευὴν δὲ αὐτοῦ τε καὶ τῆς σολέας «ἐγένετο ἔξοδος χρόνου πάκτου (=εἰσόδημα) τῆς Αἰγύπτου κεντηνάρια τριακόσια ἑξήκοντα πέντε : Συντριβέντα δὲ καὶ τοῦτον τῇ καταπτώσει τοῦ θόλου μὴ δυνάμενοι ποιῆσαι τοιοῦτον πολυέξοδον καὶ πολύτιμον ἐποίησαν αὐτὸν οὐδαμινὸν διὰ λίθων καὶ κιόνων ἀργυρενδύτων μετὰ περιφερειῶν ἀργυρῶν. Τροῦλλον δὲ αὐτοῦ οὐκ ἠθέλησε ποιῆσαι διὰ τὴν πολλήν, ὡς εἶπον, ἔξοδον» κατὰ τὸν Κωδινόν. Πολύτιμοι δὲ λυχνίαι ἦσαν ἐξηρτημέναι ἐκ τῆς ὀροφῆς, τρεῖς χιλιάδες πολυκανδήλων εἶχε κατασκευάσει μόνος ὁ Ἰουστινιανὸς «ἐξ ἀσήμου καθαροῦ χρυσωμένα» κατὰ Μανουὴλ τὸν Μαλαξόν. Ἐὰν δὲν ὑπολογισθῶσι καὶ τὰ ἀφιερώματα τῶν μετέπειτα αὐτοκρατόρων καὶ μεγιστάνων ἡ περιγραφὴ τοῦ πλήθους καὶ τῆς πολυτελείας τῶν σκευῶν καὶ τῶν κειμηλίων τοῦ ναοῦ καθίσταται ἀδύνατος.

ς΄ ΟΙ ΝΑΡΘΗΚΕΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΑ ΤΩι ΝΑΩι ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Οἱ νάρθηκες εἶναι δύο, *ὁ πρῶτος* ἢ *μέγας* ἢ *ἐσωνάρθηξ* καὶ *ὁ μικρὸς* ἢ *ἔξω-νάρθηξ*. Ὁ πρῶτος δι᾽ ἐννέα πυλῶν εἰσάγει εἰς τὸν ναόν, ἐξ ὧν αἱ τρεῖς μεσαῖαι εἶναι ἀνεῳγμέναι ἐπὶ τοῦ μεσαίου τετραγωνικοῦ τοίχου τῆς πρὸς δυσμὰς μεγάλης ἀψίδος τῆς μεσαιτάτης αὐτῶν οὔσης μεγίστης πασῶν. Εἶναι δὲ πᾶσαι μαρμάριναι, ἔχουσαι τὰ θυρόφυλλα αὐτῶν ὀρειχάλκινα ἐπειργασμένα διὰ πολλῶν σταυρῶν ἀκροσχιδῶν, εἰκόνων καὶ μονογραμμάτων. Ὁ δὲ χαλκὸς ἦτο κεχρυσωμένος ἢ ἐπηλιλιμμένος διὰ βαφῆς ἢ σμάλτου. Περὶ αὐτῶν ἀνώνυμος λέγει : «Ἐποίησε καὶ ἐν τῷ νάρθηκι ἠλέκτρου πύλας καὶ πυλῶνας τρεῖς, δύο ἐμμέτρους καὶ μέσον τῶν δύο μεγίστων ἀργυρῶν χρυσέμβαφον τὰς παραπύλας αὐτῆς χρυσώσας. Ἔσωθεν δὲ τῶν τριῶν πυλῶν ἀντὶ ξύλων καινῶν ἔβαλεν ἐκ τῶν τῆς κιβωτοῦ ξύλων». Εἰς τὸν πυλῶνα τοῦτον ἐξεδέχετο ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ κλήρου τὸν αὐτοκράτορα εἰσερχόμενον εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅθεν καὶ αἱ πύλαι ὠνομάζοντο βασιλικαί. Τὸ πλάτος αὐτοῦ εἶναι δέκα μέτρων καὶ τὸ μῆκος ἑξήκοντα. Ἡ στέγη αὐτοῦ ἦτο κεκοσμημένη διὰ ψηφιδωτῶν καὶ ψαλιδωτή, οἱ δὲ τοῖχοι, οἱ μεταξὺ τῶν πρὸς τὸν ναὸν πυλῶν, δι᾽ ὡραιοτάτων πολύχρων λίθων, ἐν οἷς πολλοὶ ἀλάβαστοι καὶ ὀνυχῖται, σχηματιζόντων διὰ τεχνικωτάτης διακοσμήσεως πολυ-

σχήμους περιπλοκάδας. Ὑπερθεν δὲ τῆς ὀρθομαρμαρώσεως ταύτης ἦσαν σταυροὶ καὶ εἰκόνες ἁγίων διὰ ψηφιδωτῶν ἐξειργασμέναι, ἐξ ὧν διεκρίνοντο προέχουσαι ἡ τοῦ Χριστοῦ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς «εἰρήνη ὑμῖν, ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ Κόσμου» ἔχουσα ἔνθεν μὲν τὸν ἅγιον Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν, ἔνθεν δὲ τὴν Θεοτόκον καὶ κάτωθεν γονυκλιτοῦντά τινα αὐτοκράτορα καὶ ἡ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαήλ, ὅστις κατὰ τὸν Χωνιάτην ἦτο «ἐσπασμένος ρομφαίαν καὶ οἷον φύλαξ προβεβλημένος τοῦ ναοῦ».

Ἐκ τοῦ ἐσωνάρθηκος εἰσέρχεταί τις εἰς τὸν ἐξωνάρθηκα διὰ πέντε πυλῶν, αἵτινες ἐκαλοῦντο *ὡραῖαι*, πρὸς δὲ καὶ *πύλαι τῶν Ἀρμενίων*, διότι κτιζομένων αὐτῶν ἀπεδέξαντο, φαίνεται, οἱ Ἀρμένιοι τὴν πέμπτην σύνοδον. Ἡ μεσαία αὐτῶν ἔχει ὕψος δεκαοκτὼ ποδῶν, αἱ δὲ λοιπαὶ εἶναι χαμηλότεραι. Ὁ ἐξωνάρθηξ ἔχει πλάτος ἓξ γαλλικῶν μέτρων, μῆκος δὲ κατά τι ἠλαττωμένον τοῦ ἑτέρου νάρθηκος καὶ ἐχρησίμευε διὰ τοὺς μετανοοῦντας. Τρεῖς ἕτεραι θύραι πρὸς δυσμὰς καὶ δύο εἰς ἀμφότερα τὰ ἄκρα αὐτοῦ ἄγουσιν εἰς τὸ προαύλιον, ὅπερ περιεθέετο διὰ λαμπροῦ μαρμαρίνου περιστύου, Εἶχε προσέτι δεκατρία παράθυρα. Ἡ ὀροφὴ τούτου ἦτο ψαλιδωτὴ καὶ τὸ ἔδαφος ἁπλῶς ἐστρωμένον διὰ μεγάλων μαρμαρίνων πλακῶν· οὐδὲν δὲ τῶν κοσμημάτων τῶν ἐξωραϊζόντων τὸν ναὸν ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ, ἅτε προωρισμένῳ διὰ τοὺς μετανοοῦντας ἁμαρτωλοὺς καὶ ἀπηλλαγμένῳ πάσης κοσμικῆς ματαιότητος, ὅπως οἱ μετανοοῦντες, ἀποσπῶντες πᾶσαν τὴν προσοχὴν των ἀπὸ τῶν γηίνων, στρέφωσι τὴν διάνοιάν των πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἐκλιπαρῶσιν αὐτὸν ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν των.

Ἐν τῷ ἐξωνάρθηκι ἦτο πιθανῶς καὶ τὸ *μικρὸν βαπτιστήριον* ἢ ὁ *λουτήρ*, ἐν ᾧ ἀνοικτῷ καθ' ἡμέραν ὄντι ἐγίνοντο αἱ βαπτίσεις τῶν χριστιανῶν καὶ τῶν εἰς Χριστὸν πιστευόντων ἐθνικῶν ἢ αἱρετικῶν. Τὸ δὲ *μέγα βαπτιστήριον* ἢ *βαπτιστήρ*, τὸ καὶ *μέγα φωτιστήριον* ἢ *φωτιστὴρ* ἐπικαλούμενον, ἔκειτο πρὸς τὴν βορειανατολικὴν τοῦ ναοῦ γωνίαν καὶ ἠνοίγετο κυρίως τὸ μέγα Σάββατον καὶ τὰ Θεοφάνεια διὰ τοὺς κατηχουμένους· ἦτο δὲ τοσοῦτον εὐρύχωρον ὥστε κατὰ τὰ πρακτικὰ τῆς ἐν Χαλκιδόνι συνόδου ὅλος ὁ λαὸς ἐχώρει ἐντὸς αὐτοῦ· ἡ δὲ κολυμβήθρα, εἰς ἣν ἔρρεεν ἀενάως δι' ὑδραγωγείου τὸ ὕδωρ, ἐνέπνεε μέγα σέβας εἰς πάντας καὶ παρεῖχεν ἀσυλίαν· εἰς αὐτὸ δὲ καὶ εἰς τὸ μικρὸν βαπτιστήριον κατέφευγον ἱκέται οἵ ὅπως δήποτε πλημμελοῦντες ἢ καταδιωκόμενοι. Ἐκεῖ που ὑπῆρχε καὶ ὁ *ἀνάσταθμος*, θέσις ὑψηλή, εἰς ἣν ἀνερχόμενοι οἱ φονεῖς ἐξωμολογοῦντο τὰ ἁμαρτήματά των καὶ ἐζήτουν παρὰ τῶν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων εἰς τὸν ναὸν συγχώρησιν. Οὐ μακρὰν δὲ τοῦ βαπτιστηρίου ἔκειτο τὸ *ἀπόδυτον*, εἰς ὃ προσερχόμενοι οἱ κατηχούμενοι ἐχρίοντο δι' ἁγίου μύρου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου πρὶν ἢ βαπτισθῶσιν.

Τὸ ὅλον δὲ τῆς οἰκοδομίας τοῦ ναοῦ συνείχετο πρὸς νότον πρὸς τὰ βασιλικὰ ἀνάκτορα διὰ τοῦ *Αὐγουσταίου φόρου ἢ Αὐγουστεῶνος*, πλατείας ἐχού-

σης κτίριά τινα καὶ κοσμουμένης δι' ἀγαλμάτων καὶ στηλῶν. Πρὸς τὴν *αὐλαῖαν* δὲ τοῦ Αὐγουστεῶνος ἔβλεπον τὸ μαρμάρινον *προπύλιον τοῦ νάρθηκος*, τὸ λεγόμενον *διδασκαλεῖον*, τὸ *ὡρολόγιον*, τὸ *μητατώριον*, ὁ *τρίκλινος Θωμαΐτης* ἐν ᾧ ὑπῆρχεν ἡ πολύτιμος καὶ ἱστορικὴ πατριαρχικὴ βιβλιοθήκη. Δὲν εἶναι δ' ἐπηκριβωμένη ἡ θέσις τοῦ ἁγίου φρέατος, ὅπερ ἐκαλύπτετο διὰ παραπετάσματος, ὄπισθεν τοῦ ὁποίου ἐξερχόμενοι οἱ αὐτοκράτορες τοῦ ναοῦ ἐλάμβανον διὰ τῶν χειρῶν τοῦ Πατριάρχου τὰ διαδήματά των, ἅτινα ἐξέβαλλον εἰσερχόμενοι εἰς τὸν ναόν. Ἐκαλεῖτο δὲ τὸ φρέαρ ἅγιον, διότι ἐπιστεύετο ὅτι τὸ προστόμιον αὐτοῦ κομισθὲν ἐκ Σαμαρείας ἦτο ἐκεῖνο παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Χριστὸς κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον συνωμίλησε μετὰ τῆς Σαμαρείτιδος. Παρ' οὐτῷ δ' ὑπῆρχε καὶ θαυματουργός τις εἰκὼν τοῦ Σωτῆρος καὶ ἐπ' αὐτοῦ αἱ χάλκινοι κατὰ τὴν παράδοσιν σάλπιγγες διὰ τοῦ ἤχου τῶν ὁποίων κατὰ τὴν Γραφὴν εἶχον κρημνισθῆ τὰ τείχη τῆς πόλεως Ἰεριχοῦς. Ἐκεῖ που ἦσαν καὶ τὰ *περιρραντήρια*, ἐν οἷς ἔκειτο μεγάλη φιάλη, ἐφ' ἧς ἦτο κεχαραγμένος ὁ πασίγνωστος καρκινικὸς τοῦ Γρηγορίου στίχος «νίψον ἀνομήματα μὴ μόναν ὄψιν». Πρὸς τῷ δυτικῷ δὲ τοῦ ναοῦ μέρει ἦτο τὸ ὑπερύψηλον *κωδωνοστάσιον*, κτισθὲν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Μιχαήλ, ὅτε ἔλαβε παρὰ τοῦ δόγου τῆς Βενετίας πολυμερές τι ἐκ κωδώνων μηχάνημα ὡς δῶρον, «ποῦχε τριακόσια σήμαντρα κι' ἑξῆντα δυὸ καμπάνες» κατὰ τὸ δημῶδες τῆς ἁλώσεως ᾆσμα, ἅτινα κρουόμενα ἀντήχουν καὶ εἰς τοὺς ἑπτὰ τῆς περιδόξου πόλεως λόφους. Πανταχοῦ δὲ κύκλωθεν ὑπῆρχον *δώματα* πολυτελῆ, *σηκοί*, *λαβύρινθοι στοῶν*, *κλίμακες*, *διάδρομοι* ἄγοντες πάντες εἰς τὸν ναόν.

Τοιοῦτον ἐν ὀλίγοις τὸ λαμπρὸν μετὰ τῶν περὶ αὐτῶν οἰκοδόμημα ὅπερ ἔκτισεν ὁ Ἰουστινιανὸς εἰς τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Σοφίαν, ἐπιβαλλόμενον ἀμέσως εἰς τὸν θεατὴν διὰ τοῦ φωτός, τῆς ἐλαφρότητος καὶ τῆς ἁρμονίας, τῶν τριῶν προσόντων τῆς ὡραίας ἑλληνικῆς φύσεως, ἅπερ μόνη ἡ ἐφυεστάτη τέχνη γινώσκει ν' ἀπομιμῆται. Ὁ εἰσερχόμενος εἰς αὐτὸν ὅπως προσευχηθῇ, ᾐσθάνετο εὐθὺς ὅτι «*οὐκ ἀνθρωπίᾳ τέχνῃ ἢ δυνάμει, ἀλλὰ Θεοῦ ροπῇ τὸ ἔργον τοῦτο ἀποτετόρνευται· ὁ νοῦς δέ, ὁ πρὸς τὸν Θεὸν ἐπαιρόμενος οὐρανοβατεῖ οὐ μακράν που ἡγούμενος αὐτὸν εἶναι, ἀλλ' ἐμφιλοχωρεῖν μάλιστα οἷς αὐτὸς εἵλετο, καὶ τοῦτο οὐ τῷ τὴν πρώτην μόνον ἰδόντι ξυμβαίνει, ἀλλὰ διηνεκὲς ἑκάστῳ ταὐτὸ τοῦτο δοκεῖ, ὥσπερ ἐνταῦθα τῆς ὄψεως ἀρχομένης, τούτου κόρον οὐδεὶς τοῦ θεάματος ἔλαβε πώποτε, ἀλλὰ παρόντες μὲν τῷ ἱερῷ ἄνθρωποι τοῖς ὁρωμένοις γεγήθασιν, ἀπιόντες δὲ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ διαλόγοις ἀποσεμνύνονται*» κατὰ τὸν Προκόπιον.

Τινὲς τῶν νεωτέρων μετριώτερι θαυμασταὶ τοῦ κτιρίου τυγχάνοντες εὗρον οὐκ ἐλλείψεις περὶ τὴν ὅλην κατασκευὴν αὐτοῦ, αὐστηρότερος δὲ πάντων ὁ βαρῶνος De Tott ἰδοὺ πῶς ἐκφράζεται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασί του : «Ἐὰν οἱ τὴν ἁγίαν Σοφίαν τοσοῦτον θαυμάζοντες περιηγηταὶ ἦσαν ὀλίγον τι εἰδήμονες τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἤθελον παρατηρήσει ἐκ μόνης τῆς

μετατοπίσεως τῶν κιόνων ὅτι, ἀφοῦ ᾠκονόμησαν κατὰ πρῶτον τὴν τοῦ κτιρίου οἰκοδομίαν διὰ τῶν ἀπαραιτήτων πρὸς τὴν στερεότητα αὐτοῦ ὄγκων, κατεχράσθησαν εἶτα τὰ ἀντιτειχίσματα, ἐφ' ὧν ἐστήριξαν τὴν οἰκοδομίαν. Καταμετροῦντες δὲ διὰ τοῦ ὀφθαλμοῦ τὴν ἀψῖδα τοῦ ἐξωτερικοῦ θόλου ἤθελον ἰδεῖ ὅτι ἐπίπλαστον ἔχει τόλμην, ἂν μάλιστα, καθὼς μὲ διαβεβαίωσαν, ὁ θόλος ἐκτίσθη διὰ σπογγολίθων, προσκεκολλημένων πρὸς ἀλλήλους διὰ μείγματος λεπτῆς λιθοκόλλας καὶ ἀσβέστου, ὅπερ ἐκμηδενίζει τὴν φημιζομένην αὐτοῦ θαυμασιότητα. Ὁ δ' ἐσωτερικὸς αὐτοῦ διάκοσμος δὲν τιμᾷ τὸν αἰῶνα τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πλεῖστοι κίονες εἶναι διατεταγμένοι ἄνευ ἀναλογίας καὶ ὁ μελισμὸς αὐτῶν ἔν τε τῇ ὕψει, ταῖς βάσεσι καὶ τοῖς κιονοκράνοις οὐδεμίαν τάξιν ἔχει, στεφάναι δὲ ἄνευ ρυθμοῦ καὶ κατατομὴ ἄκομψος προσβάλλει ἀμέσως τοὺς ὀφθαλμούς. Τὸ μόνον, ὅπερ ἔχει, εἶναι ἡ ἐν αὐτῷ πλουσία ὕλη, ἥτις ὅμως ἐλήφθη ἐκ Δήλου καὶ Δελφῶν καὶ τὸ κοσμοῦν τὸ ἔδαφος αὐτοῦ ψηφιδωτόν». Ἀναμφιβόλως ἡ κρίσις αὕτη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὑπὲρ τὸ δέον αὐστηρὰ καὶ στηρίζεται ἰδίᾳ ἐπὶ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων παραλλαγῶν, ἃς ὑπέστη ὁ ναὸς καὶ δὲν μνημονεύει ἡ ἱστορία.

Ζ' Η ΜΕΓΑΛΟΠΡΕΠΕΙΑ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩι ΝΑΩι ΙΕΡΟΤΕΛΕΣΤΙΩΝ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΥΤΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΗΣ ΑΛΩΣΕΩΣ

Ἡ ἔκπληξις τοῦ θεατοῦ καὶ ὁ θαυμασμὸς ηὐξάνετο τελουμένης λειτουργίας, ὅτε εἰς τὸ ἄπλετον τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς τῆς ἐκκλησίας προσετίθετο ἡ λάμψις ἡ διαχεομένη ἐξ ἀπειραρίθμων λυχνιῶν καὶ λαμπτήρων, πολυκανδήλων καὶ μανουαλίων. Ὁ ἱερὸς χῶρος, οὕτω πάντοθεν ἄνω καὶ κάτω περιλαμπόμενος, ἔπλεεν εἰς πελάγη φωτὸς καὶ ἠκτινοβόλουν ἀπὸ τῶν ὑψηρεφῶν τοίχων αἱ χρυσίζουσαι ψηφῖδες καὶ ἐξέπεμπον μαρμαρυγὰς χρυσάκτινας τὰ πολύχρωμα καὶ πάνστιλπνα μάρμαρα καὶ ἐξήστραπτον παμφαεῖς οἱ πολύτιμοι λίθοι καὶ διασκεδάννυεν ἀνταυγείας πολυφεγγεῖς ὁ ἀπανταχοῦ ἐπικεχυμένος ἄπεφθος χρυσὸς καὶ ἄργυρος, περὶ ὧν ὁ Ἰουδαῖος Βενιαμὶν Tudélle, ὁ ἐπισκεψάμενος κατὰ τὸν δωδέκατον αἰῶνα αὐτὸν λέγει: «Οὐδαμοῦ τῆς ὑφηλίου εὑρίσκεται ναὸς περιέχων τοσαῦτα κειμήλια». Τὴν ψυχὴν δ' ἑκάστου κατελάμβανεν ἄρρητόν τι αἴσθημα εὐλαβείας καὶ θεοσεβείας, ὅτε ἐν τῷ σεμνῷ ἐκείνῳ τοῦ Θεοῦ σκηνώματι ἀντήχουν τὰ μονοφωνικὰ ᾄσματα τῶν *δομεστίκων τοῦ χοροῦ* ἢ *ἡ παναρμόνιος ᾠδή*, ἡ ἁρμονικὴ πολυφωνία τῶν πολυπροσώπων τριῶν χορῶν τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, ὧν μετεῖχον καὶ ἑκατὸν γυναῖκες καὶ ἠκούετο συνεξηχῶν τοὺς ἱεροὺς ὕμνους ὁ παριστάμενος πυκνὸς λαός.

Φαντασθῶμεν δὲ τώρα ποῖον μαγικὸν θέαμα παρεῖχε καὶ πόσον συνεπηύξανε τὸν ἀκράτητον ἐνθουσιασμὸν καὶ τὴν εἰς τὰ πάτρια πίστιν καὶ ἐμμονὴν τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ παντὸς ἐπισκεπτομένου αὐτὴν ὁ τοιοῦτος ναός, ὁσάκις ἐγίνοντο ἐν αὐτῷ μεγάλαι τελεταὶ καὶ βασιλικαὶ ἑορ-

ται ἢ στέψεων ἢ γάμων ἢ διαδοχικῶν βαπτίσεων καὶ ἀναρρήσεων ἢ συνάψεων συμμαχιῶν καὶ συνθηκῶν ἢ κατήγοντο ἀπὸ νικηφόρων πολέμων θριαμβοι καὶ τρόπαια. Ἡ μετὰ τοῦ ἀχανοῦς καὶ δαιδαλώδους παλατίου συνεχομένη τοῦ Αὐγουστεῶνος πλατεῖα, περικοσμουμένη διὰ στηλῶν καὶ ἀγαλμάτων κλασσικῆς τέχνης εἶναι ἐσπαρμένη ἀφθόνως ἐκ μύρτων καὶ ἀνθέων, τὰ δὲ ἀραιὰ αὐτῆς λαμπρὰ κτίρια ἐστολισμένα ἀπὸ τῆς προτεραίας διὰ γαστρῶν πολυτίμων ἐν αἷς ἀνθοῦσι τὰ κάλλιστα καὶ ποικιλόχρωμα ἄνθη. Ποικιλόμορφοι καὶ τεχνηέντες τάπητες καὶ μεταξωτὰ ὑφάσματα μετὰ λαβάρων φερόντων τὸν δικέφαλον ἀετὸν εἶναι ἀνηρτημένοι εἰς τὰ παράθυρα καὶ τὰς στοάς. Ἀπὸ πρωΐας ὁ τῆς ἀνατολῆς λίβανος, ἀλόη καὶ μύρρα καίονται ἐν καλλιτεχνικοῖς θυμιατηρίοις κατὰ διαστήματα καὶ διπλοῖ ἑκατέρωθεν ἵστανται στίχοι στρατιωτῶν ὁπλοφορούντων καὶ φερόντων τὰς γραφικωτάτας τῶν χρόνων ἐκείνων ἀμφιέσεις αἱ ὀξεῖαι καὶ ποικιλόφωνοι σάλπιγγες ἠχοῦσι, οἱ λιγύφθογγοι κήρυκες, ἀγγέλουσι εἰς πάσας τὰς γλώσσας τοῦ Κράτους τὴν πρόσοδον τῆς αὐτοκρατορικῆς πομπῆς. Ὁ αὐτοκράτορας ἐξῆλθε τοῦ παλατίου. Κραυγαὶ καὶ ἰαχαὶ ὑψοῦνται, οὐρανομήκεις, ἐνθουσιώδεις καὶ μυριόστομοι τοῦ συνωστιζομένου πλήθους ὄπισθεν τῶν στίχων τῶν στρατιωτῶν μετ' ἀνημμένων λαμπάδων, βαΐων, φοινίκων καὶ μύρτων. Κυριαρχεῖ τὸ «Σὺ νίκα, αὔγουστε». Ἡ πομπὴ προχωρεῖ βραδέως. Ὁ αὐτοκράτωρ τὴν βασιλικὴν πορφύραν, ἐφ' ἧς ὁ ἀδαμαντότευκτος σταυρός, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς φέρων τὸ λιθοποίκιλον χρυσοῦν στέμμα, μυρίας ἀνταυγείας χρυσάκτινας καὶ ποικιλόχρους ἐξακοντίζον, ἐποχεῖται χρυσοπαγοῦς τεθριππου ἅρματος, ἐλαυνομένου ὑπὸ ὑψιπόδων καὶ χαιτηεσσῶν λευκῶν φορβάδων. Ἅπασα ἡ πολυπληθὴς αὐτοῦ ἀκολουθία ἀπαστράπτει ἐκ τῶν χρυσοπαρύφων καὶ τιμαλφῶν στολῶν.

Ἅπας ὁ κλῆρος τῆς μεγάλης ἐκκλησίας ὑπὸ τὸν πατριάρχην φέρων τὰ βαρυτιμότατα τῶν ἀμφίων ἀναμένει εἰς τὰς βασιλικὰς πύλας τοῦ ἐσωνάρθηκος. Ὁ αὐτοκράτωρ φθὰς εἰς τὸ περίστφον τῆς αὐλῆς κατέρχεται τοῦ ἅρματος τοῦ κατακλύζοντος τὴν αὐλὴν πλήθους ψάλλοντος τὸν θριαμβευτικὸν τοῦ προφητάνακτος ὕμνον «μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, γνῶτε ἔθνη καὶ ἡττᾶσθε ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός», εἰσέρχεται εἰς τὸν ναὸν μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ διευθύνεται εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον. Ἀμέσως μετ' αὐτὸν ὁ καῖσαρ, ὁ μέγας δούκας, λογοθέται, πρωτοσπαθάριοι, δομέστικοι πριμικύριοι, βεστιάριοι, στρατοπεδάρχαι, δρουγγάριοι, πραίτωρες, σύνδειπνοι, παρακοιμώμενοι, στρατηγοί, αὐλικοί, εὐνοῦχοι, διοικηταί, ἄρχοντες, γερουσιασταί, πατρίκιοι, σωματοφύλακες καταλαμβάνουσι τὰς οἰκείας θέσεις. Ἄπειρον πλῆθος λαοῦ εἰσορμᾷ τότε διὰ τῶν πολλῶν πυλῶν εἰς τὸν ναόν, τὸν περιαυγαζόμενον θαυμασίως ὑπό τε τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς καὶ τῶν ἀπειροπληθῶν λαμπτήρων καὶ κηρίων. Ἄρχεται ἡ δοξολογία. Βηματισμοί, κίνησις, σύγχυσις, ψιθυρισμοὶ ὑπόκωφοι, ποικιλία ἀμφιέσεων, σπινθηροβολισμὸς τῶν λιθοποικίλτων μανδυῶν καὶ κεντητῶν χλαμύδων, κρότος σπαθῶν ἐνίοτε ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, χαιρετισμοὶ καὶ

μειδιάματα, εὐωδία θυμιάματος μεθύσκουσα. Ταῦτα πάντα δὲ συνδυαζόμενα πρός τε τὰς ἐκ τοῦ ἐσωτερικοῦ διακόσμου τοῦ ναοῦ ἐκπεμπομένας μαρμαρυγὰς καὶ πρὸς τὰς ἁρμονικὰς τῶν χορῶν ψαλμῳδίας, τὰς ἀντηχούσας ὑπὸ τοὺς εὐρεῖς καὶ βαρυήχους θόλους καὶ οἱονεὶ πληρούσας τούτους, ἀπετέλουν τι ὀνειρῶδες, ἁπροσπέλαστον εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου φαντασίαν καὶ ἀσύλληπτον, δικαίως ἐξεγείροντα τὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ τὰς ἐπευφημίας καὶ προκαλοῦντα καὶ αὐτὰ τὰ χειροκροτήματα τοῦ λαοῦ ἐν τῷ ναῷ.

Τοιαύτη οὖσα ἡ ἁγία Σοφία εἶχεν ἀνάγκην ὡς εἰκός, μεγάλου προσωπικοῦ καὶ εἶχεν ἀληθῶς τοιοῦτον ἐν ταῖς ἡμέραις τοὐλάχιστον τῆς εὐημερίας τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας. Ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἰς χιλίους ἀνήρχοντο οἱ κληρικοὶ αὐτῆς, οἱ ψάλται καὶ οἱ ἐν αὐτῇ διακονοῦντες, οἵτινες διετηροῦντο διὰ τῶν εἰσοδημάτων ὅλης τῆς νήσου Σικελίας, μόλις ἐπαρκούντων. Ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου περιωρίσθησαν οἱ κληρικοὶ μετὰ καὶ τῶν θυρωρῶν εἰς ἑξακοσίους, ἀλλ' ὑπῆρχον πλὴν τούτων καὶ ὀγδοήκοντα ὀκτὼ διάφοροι ὑπάλληλοι ἄλλοι, ἐν οἷς ἐπιφανῆ θέσιν κατεῖχον οἱ *ἔκδικοι* ἢ *ἐκκλησέκδικοι*, οἵτινες ἁπαντῶσιν ἐπιγεγραμμένοι μετὰ καὶ τῶν *πρεσβυτέρων* ἐπὶ τοῦ ὡραίου μολυβδοβούλου τῆς ἁγίας Σοφίας, ἐφ' οὗ παρίσταται ὁ Ἰουστινιανὸς προσκομίζων τὴν ἐκκλησίαν εἰς τὴν Θεοτόκον, ὡς προστάτιδα αὐτῆς, (βλ. σελ. 160 εἰκ. Μωσαϊκὸν ἐσωνάρθηκος). Ἐπὶ τῆς βασιλείας τῶν Μακεδόνων δι' ἔνδειαν ἢ ἀμέλειαν μᾶλλον μὴ φωταγωγουμένης ἐπαρκῶς τῆς ἐκκλησίας ἀφιερώθη εἰς αὐτὴν «μέγιστον κτῆμα, ὃ προσηγορεύετο Μάντεα» κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον. Ἀλλὰ κατ' ὀλίγον σὺν τῇ παρακμῇ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους ἠλαττώθη ἡ λαμπρότης αὐτῆς καὶ ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἅλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων, δεινῶς λεηλατηθείσης καὶ διαρπαγείσης ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων.

«Λαβόντες δὲ τὴν βασιλείαν οἱ Βενέτικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως λέγει ὁ Μονεμβασίας Δοσίθεος, ἐσύναξαν ὅλα τὰ ἅγια λείψανα καὶ τὰ ἐπῆραν καὶ τὰ εἰκονίσματα μικρὰ καὶ τρανά, ποτήρια ἐγκοσμημένα, βηλόθυρα, ποδιές, ἀέρας, καλύμματα ἐκλεκτά, φαιλόνια, ἐπιτραχήλια, ἐπιμανίκια, ὡράρια, εὐαγγέλια ἀξιοτίμητα καὶ θαυμαστὰ καὶ ὅλα τὰ βιβλία ἀπὸ πᾶσαν γλῶσσαν γραμμένα. Ἐπῆραν δὲ καὶ τὰ δύο θυμιατὰ τὰ μαλαμματένια, τὰ ὁποῖα νοῦς ἀνθρώπινος δὲν δύναται νὰ καταλάβῃ καὶ νὰ μετρήσῃ τὸ κάλλος καὶ τὴν ὡραιότητα τῶν θυμιατῶν ἢ νὰ τὰ διηγηθῇ· ὁμοίως καὶ τὸ τέμπλον τὸ ὁποῖον ἦτο ὅλον ἀργυροδιάχρυσον πολύτιμον μετὰ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ἱεραρχῶν, μαρτύρων, ὁσίων μετὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας καὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου. Ὁμοίως τὰ μανουάλια ὅλα ἀργυροδιάχρυσα, τὸν τίμιον σταυρόν, ὁποὺ ἔκαμεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὅταν ἐπολέμει μετὰ τοῦ Μαξιμιλιανοῦ, ὅπου εἶδε τὰ ἄστρα τὴν νύκτα. Ἔλαβαν τὴν ἁγίαν εἰκόνα, ὁποὺ ἱστόρησεν ὁ ἅγιος Λουκᾶς τῆς Θεοτόκου, τὰ χάλκινα ἄλογα, τὲς κορῶνες ὁποὺ προσήλωσαν οἱ βασιλεῖς καὶ καθόλου

εἴ τι ἔχει ὁ ἅγιος Μᾶρκος εἶναι ὅλα τῆς ἁγίας Σοφίας, καὶ ἔβαλάν τες εἰς τὸν ἅγιον Μᾶρκον καὶ φαίνονται πολύτιμες καὶ θαυμαστές».

Νικήτας δὲ ὁ Χωνιάτης παθητικώτατα ἐκτραγῳδῶν τὴν καταστροφὴν καὶ λεηλασίαν τοῦ λαοῦ λέγει : «Τὰ δὲ ἐπὶ τῷ νεὼ τοῦ μεγίστου ἠσεβημένα οὐδ' ἀκοαῖς εἰσιν εὐπαράδεκτα. Ἡ μὲν θυωρὸς τράπεζα κατετεμαχίσθη καὶ διεμερίσθη τοῖς σκυλευταῖς, ὥσπερ καὶ πλοῦτος ἅπας ὁ ἱερός, ὁ τοσοῦτος τὸ πλῆθος καὶ τὴν ἀγλαΐαν ἀπέραντος. Δεῆσαν δὲ εἰσκομισθῆναι, καθά τινα σκῦλα, τὰ παναγῆ σκεύη καὶ ἔπιπλα, τὰ τὴν χάριν καὶ τὴν τέχνην ἅμαχα καὶ τὴν ὕλην σπάνια, ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ δόκιμον ἀργύριον, ὃ τὸν τοῦ βήματος θριγκὸν καὶ τὸν οἷον ἐκπλῆξαι ἄμβωνα καὶ τὰς πύλας περιήμπισχε καὶ εἰς παμπόλλους ἄλλους κόσμους περιετέτηκτο, χρυσῷ περιτρεχόμενος ἅπας, ἡμίονοί τε καὶ ὑποζύγια σεσαγμένα μέχρι τῶν ἀδύτων εἰσήγοντο τοῦ νεώ, ὧν τινα διολισθήσαντα μηδ' ἐπὶ ποδῶν στῆναι δυνάμενα διὰ τὴν τῶν ἐπιπέδων λίθων στιλπνότητα μαχαίραις ἐξεκεντήθησαν ὡς ἐκ τῆς τῶν χολάδων κόπρου καὶ τοῦ προχυθέντος αἵματος τὸ θεῖον μολυνθῆναι δάπεδον. Ἀλλὰ καὶ γυναικάριόν τι σεσωρευμένον ἁμαρτίαις, ἐρινύων ζάκορον, δαιμόνων πρόσπολον, ἀρρήτων τε γοητειῶν καὶ ἐπιρρήτων ἐπῳδῶν ἐργαστήριον, καταστρηνιοῦσαν Χριστοῦ, ἐπὶ τοῦ συνθρόνου ἵζῆσαν κεκλασμένον ἀφῆκε μέλος καὶ πολλάκις περιδινηθὲν εἰς ὄρχησιν τὼ πόδε παρενεσάλευσεν». Ὑπὸ τῶν Φράγκων λοιπόν, τῶν Χριστιανῶν, ἐν ὀνόματι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ ἔπαθε τὰ πάνδεινα ἀποβαλοῦσα πλεῖστον τοῦ ἐσωτερικοῦ της διακόσμου καὶ τῶν σκευῶν καὶ ἔκτοτε ἤρξατο καταπίπτουσα, ὥστε ὀλίγον πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἦλθον ἡμέραι, καθ' ἃς τὰ εἰσοδήματα αὐτῆς μόλις ἐπήρκουν πρὸς πενιχρὰν καὶ ἀμυδρὰν φωταγώγησιν.

Συνηυδαιμόνει λοιπὸν καὶ συνέπασχε μετὰ τῆς Ἑλληνικῆς τοῦ Βυζαντίου αὐτοκρατορίας ἡ μεγάλη ἐκκλησία τοῦ Ἰουστιτιανοῦ, ἧς τὴν αἴγλην ἐπηύξανον αἱ περὶ τῆς κτίσεως αὐτῆς τοῦ βυζαντιακοῦ λαοῦ θαυμάσιαι παραδόσεις. Ἐν αὐτῇ ἐστέφοντο ἀνεξαιρέτως οἱ βασιλεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ μεσαίωνος ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ πατριάρχου καί τινων αὐτῶν τὰ χρυσᾶ στέμματα περιεκόσμουν, ὡς εἴδομεν, τὴν ἁγίαν Τράπεζαν, οἱονεὶ ἀφιερωθέντα εἰς τὸν Θεόν, τὸν καταπέμψαντα ἐπ' αὐτοὺς τὴν βασιλείαν. Ἐν αὐτῇ ἐγένοντὸ πλεῖσται τῶν ἱεραρχῶν σύνοδοι περὶ διαφόρων τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν ζητημάτων. Ἐν αὐτῇ ἐνεθρονίζοντο, ἐλειτούργουν καὶ καθηροῦντο οἱ πατριάρχαι, ἡ ἀνωτάτη θρησκευτικὴ κεφαλὴ τῆς τε ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐν αὐτῇ ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐξεφωνήθησαν οἱ κάλλιστοι τῶν λόγων ὑπὸ τῶν Φωτίων, Νείλων, Γερμανῶν καὶ λοιπῶν μεγίστων πατέρων καὶ περιδόξων τῆς ὀρθοδοξίας ρητόρων, οἵτινες ἐκλόνησαν, συνεκίνησαν, ἐνεθουσίασαν, ἐδίδαξαν, ἔψεξαν, ἐνουθέτησαν, καθωδήγησαν εἰς τὰς τρίβους τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἐν Χριστῷ πίστεως τοὺς ἐκκλησιαζομένους προγόνους ἡμῶν. Εἰς αὐτὴν κατήγοντο οἱ τροπαιοφόροι θρίαμβοι τῶν τε αὐτοκρατόρων καὶ

τῶν περιπύστων στρατηγῶν οἱ ἀπὸ τῶν ἡττηθέντων πολεμίων τῆς τε θρησκείας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἁλαλάζοντος καὶ ψάλλοντος τοῦ λαοῦ τὸ «σῶσον, Κύριε, τὸν λαόν σου καὶ εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου». Ὑπὸ τοὺς ἱεροὺς αὐτῆς θόλους ἠκούσθησαν πολλάκις εὐχαριστήρια εἴς τε τὴν Θεοτόκον καὶ τὸν Σωτῆρα Χριστὸν ἐπὶ ταῖς κατὰ τῶν ἐναντίον νίκαις καὶ ἐτελέσθησαν πάνδημοι καὶ παννύχιοι λιτανεῖαι πρὸς ἀποτροπὴν ἐπικρεμαμένων εἰς τὴν Πόλιν κινδύνων. Ἐν αὐτῇ ἀνεγινώσκοντο εἰς ἐπήκοον ἀπειροπληθοῦς περιχαροῦς λαοῦ τὰ αὐτοκρατορικὰ περὶ εἰρήνης ἢ πολέμου ἢ νίκης διαγγέλματα, ἀρχόμενα πάντοτε οὕτω : «ἁλαλάξατε τῷ Θεῷ πᾶσα ἡ γῆ, δουλεύσατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐφροσύνῃ, εἰσέλθετε ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγαλλιάσει». Ἐν αὐτῇ ηὐλογοῦντο τὰ ὅπλα τοῦ αὐτοκράτορος, ἀριηφίλων στρατηγῶν τὰ νικηφόρα λάβαρα ἐξερχομένων εἰς στρατείας κατὰ τῶν βαρβάρων. Εἰς αὐτὴν ἐζήτησεν ἄσυλον ὅ τε κλῆρος καὶ λαὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἁλώσεως τῆς βασιλευούσης καὶ ἐξ αὐτῆς ἐξελθόντες ἐν λιτανείᾳ προσέπεσον μάτην εἰς τοὺς πόδας τοῦ νικητοῦ ἐκλιπαροῦντες τὸν ἔλεον αὐτοῦ διὰ τοῦ «ἅγιε βασιλεῦ, μαρκίων, ἐλέησον ἡμᾶς». Εἰς αὐτὴν διηυθύνθη τὸ πρῶτον ἡ βασιλικὴ πομπὴ Μιχαὴλ τοῦ Παλαιολόγου εἰσελθόντος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ τὴν ἀνάκτησιν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Στρατηγοπούλλου ἀπὸ τῶν Φράγκων εἰσκομήσασα τὴν εἰκόνα τῆς Θεοτόκου καὶ ηὐχαρίστησεν αὐτήν. Ἐν αὐτῇ ἐγένοντο αἱ τελευταῖαι ἀπόπειραι πρὸς ἕνωσιν τῶν δύο ἐκκλησιῶν πρὸ τοῦ ἐπαπειλοῦντος τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀπὸ τῶν Τούρκων κλύδωνος. Καὶ ἐν αὐτῇ τέλος μετὰ τῶν περὶ ἑαυτὸν ὀλίγον πρὸ τῆς ἁλώσεως μετέλαβε τῶν ἀχράντων μυστηρίων ὁ τελευταῖος τῶν Ἑλλήνων αὐτοκράτωρ, ὁ ἡρωϊκώτατος τῶν βασιλέων *Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ὁ Δραγάτσης*, κυρῶν μετ' ὀλίγον διὰ τοῦ πολυτίμου του αἵματος τὴν ἀγάπην πρός τε τὴν πατρίδα καὶ τὴν θρησκείαν καὶ καταλείπων εἰς τοὺς ἐπιγινομένους μνήμην ἀνδρείας, ἀρετῆς, φιλοπατρίας καὶ φιλοθρησκείας ἄφθιτον καὶ ἀνεξίτηλον εἰς τοὺς αἰῶνας.

Η' Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΑΚΟΛΟΥΘΙΑ ΕΝ ΤΩ ΝΑΩ ΚΑΙ Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ἀλλ' ἡ καταπληκτικωτάτη καὶ συγκινητικωτάτη τῶν σκηνῶν, τῶν ὑπὸ τῶν χρονικῶν τοῦ μέσου αἰῶνος μνημονευομένων, εἶναι ἡ γενομένη τελευταία ἐν τῷ περιπύστῳ ναῷ ἀκολουθία καὶ τὰ ἐπισυμβάντα ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν ἱστορικὴν τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Τούρκων ἡμέραν. Μετὰ τὴν ἀγέρωχον καὶ ἑλληνοπρεπῆ ὄντως τοῦ αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου πρὸς τὸν Μωάμεθ τὸν Β' ἀπάντησιν περὶ παραδόσεως τῆς πόλεως, «τὸ δὲ τὴν πόλιν σοι δοῦναι οὔτ' ἐμὸν ἐστιν οὔτ' ἄλλου τῶν κατοικούντων ἐν ταύτῃ· κοινῇ γὰρ γνώμῃ πάντες αὐτοπροαιρέτως ἀποθανοῦμεν καὶ οὐ φεισόμεθα τῆς ζωῆς ἡμῶν», ἡ ἐσχάτη πολιορκία ἐγένετο στενωτάτη

καὶ ἡ ὁριστικὴ καὶ τελευταία μέχρι θανάτου τῶν Τούρκων ἐπίθεσις ἐπέκειτο πάντοθεν ὁρμητικωτάτη ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμήν. Ὁ αὐτοκράτωρ δυσελπιστῶν ἤδη περὶ τῆς σωτηρίας μεθ' ὅλην τὴν ἐρρωμένην καὶ ὑπεράνθρωπον τῆς φρουρᾶς ἄμυναν καὶ τὴν τοσούτων ἐπὶ τόσας ἡμέρας ἐφόδων ἀπόκρουσιν, εἰσέρχεται εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν ἀκολουθούμενος ὑπὸ πολλῶν ἀξιωματικῶν, στρατιωτῶν, ἱερέων καὶ ἀναριθμήτου πλήθους λαοῦ, κραυγάζοντος τὸ «Κύριε ἐλέησον». Ἦτο δείλη τῆς παραμονῆς τῆς ἀποφράδος καὶ μαύρης Τρίτης, ὅτε τὰ πυροβόλα τῶν Τούρκων ἐσίγησαν καὶ τὰ στρατεύματα περιορισθέντα ἐν τῷ στρατοπέδῳ ἡτοιμάζοντο διὰ τὴν τελικὴν τῆς αὔριον ἔφοδον.

Ἄρχεται ἡ ἀκολουθία. Ὁ ἦχος τῶν κλαυθμηρισμῶν, ἡ φωνὴ τῶν γυναικείων γογγυσμῶν, αἱ φωναὶ τῶν παιδίων καὶ οἱ στεναγμοὶ τῶν γερόντων καὶ τῶν ἄλλων παρισταμένων ἐπεκάλυπτον τὰς δεήσεις τῶν διακόνων, οἵτινες ἱστάμενοι πρὸ τῆς ἁγίας πύλης τοῦ Ἱεροῦ τὴν τελευταίαν ἀνέπεμπον ἱκεσίαν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ πρὸς τὸν Ὕψιστον «ὑπὲρ τοῦ καθυποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ὀρθοδόξων πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον». Τὸ πᾶν ἐνέπνεεν λύπην, πένθος, μελαγχολίαν· αἱ καρδίαι πάντων συνεσφίγγοντο, ὡσεὶ ἐτελεῖτο ἡ νεκρώσιμος ἀκολουθία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἡ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τέως ἐπικρατοῦσα τάξις καὶ ἐθιμοτυπία ἐξέλιπον· αἱ κοινωνικαὶ ἀνισότητες κατέπεσον· πάντες προσεύχονται ἐν κατανύξει καὶ ποιοῦσι μετανοίας μεμειγμένοι ὁ ὄχλος μετὰ τῶν πατρικίων, οἱ πένητες μετὰ τῶν πλουσίων καὶ ὡς ἐπὶ τοῦ χείλους τοῦ κοινοῦ τάφου, πολῖται μετὰ πολιτῶν πάσης τάξεως ἀδιακρίτως συμπεριπτύσσονται. Αὐτὸς ὁ ναός, ἀφώτιστος, ἀκαλλώπιστος, σκυθρωπός, εἰκονίζει πιστῶς τὴν τάλαιναν Ἑλλάδα κατὰ τὸ δούλειον ἐκεῖνο στάδιον, εἰς ὃ μετὰ πάροδον ὀλίγον ὡρῶν ἦτο εἱμαρμένον ὑπὸ τῆς θείας προνοίας νὰ εἰσέλθῃ. Ἐφ' ὅσον προχωρεῖ ἡ λειτουργία καὶ προσεγγίζει ἡ ἀπόλυσις, ἐπὶ τοσοῦτον αὐξάνεται μᾶλλον ἡ βοὴ τοῦ κλαυθμοῦ καὶ διπλασιάζεται ὁ θρῆνος τοῦ λαοῦ. Ἐφαίνετο ὅτι ἡ ζωὴ πάντων τῶν ἐκκλησιαζομένων περιεκλείετο ἐν τῇ εὐχαριστίᾳ ἐκείνῃ καὶ ὅτι ἑκάστη συλλαβὴ τῶν εὐχῶν ἐκείνων ἐκπίπτουσα ἀπὸ τοῦ στόματος τῶν ἱερέων κατέφερε καὶ νέον βῆμα πρὸς τὴν προκειμένην ἄβυσσον. Ψαλλομένου ὑπὸ τῶν χορῶν τοῦ κοινωνικοῦ οἱ ὄχλοι αἴφνης διασχίζονται, οἱ σωματοφύλακες ὑποχωροῦσι καὶ ὁ Κωνσταντῖνος περιβεβλημένος τὰ βασιλικά, ἀλλὰ πενιχρὰ καὶ τετριμένα ἱμάτια προβαίνει πρὸς τὸ ἅγιον βῆμα ἀσκεπής, κατηφής, ἔνδακρυς. Οἱ στεναγμοὶ ἀμέσως καταπαύονται, ὁ θόρυβος σιγᾷ καὶ καθ' ὅλον τὸν ἀπέραντον ναὸν μόνον ἡ φωνὴ ἀκούεται τοῦ λειτουργοῦ, ὅστις προσκαλεῖ τοὺς Χριστιανοὺς διὰ τοῦ «μετὰ φόβου Θεοῦ, πίστεως καὶ ἀγάπης προσέλθετε». Ὁ αὐτοκράτωρ πρὸ τῆς ἁγίας πύλης νοερῶς ἐπὶ πολλὴν ὥραν προσεύχεται, Κύριος οἶδε, τίνα λυτήριον καὶ πατριωτικὴν προσευχήν· προσπίπτει τρὶς ἐνώπιον τῆς εἰκόνος τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ καὶ τῆς Θεομήτορος μόλις συγκρατῶν τοὺς λυγμούς, οἵτινες καταλαμβάνουσιν αὐτὸν ἐξερχόμενον ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς μεγάλης του καρδίας. Ἔπειτα στρα-

φεὶς πρὸς τὸν λαόν γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ αἰτεῖται τὴν συγχώρησιν τῶν ἁμαρτιῶν του παρὰ τῶν Χριστιανῶν καὶ παραλαμβάνων κατὰ τὴν συνήθειαν παρὰ τῶν χειρῶν τοῦ πατριάρχου τὰ ἄχραντα μυστήρια μεταλαμβάνει αὐτῶν. Ἅπαντες τότε ἑνὶ στόματι καὶ μιᾷ καρδίᾳ ἐβόησαν : «ἔσω συγκεχωρημένος». Καὶ πράγματι συνεχωρήθησαν αἱ ἁμαρτίαι τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν βίου. «Ἀπὸ τοῦ νῦν κυοφορεῖται εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος νέα βασιλεία, ἡ βασιλεία τῆς ἀναγεννήσεως», ἀναφωνεῖ ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλιος.

Μετὰ ταῦτα ὁ ἡγνισμένος καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀγόμενος τοῦ μεσαίωνος ὁ τελευταῖος ἡμῶν βασιλεὺς ἀποτεινόμενος μετὰ δακρύων καὶ πλήρης συγκινήσεως πρὸς τὸ πλῆθος παραινεῖ νὰ συγκοινωνήσωσιν ἅπαντες ἀδελφικῶς καὶ νὰ ἐνθυμηθῶσιν, ὅτι ἤγγισεν ἡ ὥρα, καθ' ἣν μέλλουσι ν' ἀγωνισθῶσι τὸν ὑπὲρ πάντων ἀγῶνα καὶ ὅτι καθῆκον ἔχουσιν νὰ σῴσωσι τὴν ἀγαπητὴν πατρίδα ἢ ν' ἀποθάνωσιν ὡς ἀπόγονοι Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων καταλείποντες ἀγήρω καὶ ἀθάνατον μνήμην εἰς τοὺς ἐπιγινομένους. Οὗτοι οἱ λόγοι οἱ λυπηροὶ μυριάκις ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐπαναλαμβανόμενοι ἀντηχοῦσιν ὑπὸ τοὺς θόλους τῆς ἁγίας Σοφίας ὡς τῆς πίστεως καὶ τῆς πατρίδος τελευταία διαθήκη καὶ μετὰ πλείονος νῦν ὁρμῆς ἐκρήγνυνται οἱ κλαυμοὶ καὶ οἱ ὀδυρμοὶ τῶν προσερχομένων εἰς τὴν μετάληψιν. Ἡ φωνὴ τῶν αἰτουμένων συγγνώμην δὲν ἀκούεται εὐκρινῶς πλέον· «ἐν τῇδε τῇ ὥρᾳ τίς διηγήσεται τοὺς τότε κλαυθμοὺς καὶ θρήνους ; Ἐὰν ἀπὸ ξύλου ἄνθρωπος ἢ ἐκ πέτρας ἦν, οὐκ ἠδύνατο μὴ θρηνῆσαι», λέγει ὁ σύγχρονος καὶ αὐτόπτης ἱστορικὸς Φραντζῆς. Ἡ σάλπιγξ διακόπτει τὴν τραγικὴν σκηνήν. Αἱ μητέρες ὀλοφυρόμεναι ἀποχαιρετίζουσι τὰ τέκνα· αἱ γυναῖκες ἀπέλπιδες ρίπτονται εἰς τὰς ἀγκάλας τῶν πολεμιστῶν συζύγων των· οἱ τελευταῖοι ἀσπασμοὶ συγχέονται πρὸς τὸν κρότον τῶν ξιφῶν καὶ ἀσπίδων τῶν ἀποχωρούντων διὰ τὰς ἐπάλξεις στρατιωτῶν. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐκοινώνησαν ἅπαντες ἐν μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ κοινωνίᾳ πίστεως ἀγάπης καὶ ἐλπίδος· ἅπαντες ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὤμοσαν ὅρκον καὶ βασιλεὺς καὶ εὐγενεῖς καὶ κλῆρος. Οὐδὲν ἄλλο ἤκουέ τις ἢ φωνὰς συγκεχυμένας περὶ ἀμοιβαίας συγχωρήσεως τῶν ἁμαρτημάτων καὶ φρικτοὺς ὅρκους σταθερότητος εἰς τὰ τῆς πατρίου θρησκείας δόγματα ἐν περιπτώσει αἰχμαλωσίας. Ἡ ἀμοιβαία αὕτη τῶν ἁμαρτημάτων ἄφεσις καὶ ἡ μετάληψις τῶν ἐν τῷ ναῷ παρεξετάθη καὶ εἰς τὴν νύκτα ἀκόμη. Φαίνεται ὅτι ὁ ἑλληνικὸς ὀρθόδοξος μεσαίων ἤθελε ν' ἀποθάνῃ συγκεχωρημένος καὶ ἡγνισμένος ἐν τῷ ναυαγίῳ του.

Ζοφερὰ καὶ καυσώδης ἦτο κατά τι σλαβονικὸν χρονικόν, ἡ ἑσπέρα τῆς 28ης Μαΐου. Κατὰ δὲ τὴν νύκτα βαρέα καὶ μελανὰ νέφη ἠθροίσθησαν ἄνω τῆς πόλεως δίκην ἐπιταφίου σαβάνου ἐπικρεμαμένου οὐρανόθεν ἐπὶ τὴν μητρόπολιν τῶν Παλαιολόγων. Προμάντευμα τῆς ψυχῆς τῶν ἀτυχῶν ὑπερασπιστῶν τῆς βασιλευούσης περὶ τῆς πτώσεώς της. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ τελευταίου κρισίμου ἀγῶνος ἀπὸ τῶν συννέφων κατέρρευσαν μεγάλαι σταγόνες

ὕδατος, ὧν ἑκάστη εἶχε μέγεθος σχεδὸν ὀφθαλμοῦ ταύρου καὶ εἶτα βροχὴ αἵματος ἐρράντισε τὴν πόλιν. Μετ' ὀλίγας ὥρας τὴν πρωΐαν τῆς Τρίτης τῇ 29ῃ Μαΐου ἡ πόλις ἦν ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεκάλεσε βοηθὸν καὶ σκεπαστὴν τῆς πατρίδος, καταφύγιον τῶν Χριστιανῶν, ἐλπίδα καὶ χαρὰν ἁπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ καύχημα πᾶσι τοῖς οὖσιν ὑπὸ τὴν τοῦ ἡλίου ἀνατολήν, γίνεται λεία τῶν βαρβάρων. Ὁ αὐτοκράτωρ, εἰς ὃν εἴκοσι καὶ πέντε αἰώνων δόξα τοῦ ἑλληνισμοῦ προσήλου τὰ ὄμματα κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, μονώτατος ἀπολειφθεὶς μεταξὺ ἀπείρων πτωμάτων ἐχθρῶν καὶ συναγωνιστῶν καὶ ἀγωνιζόμενος ἐν τῇ πρώτῃ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων γραμμῇ ὡς λέων, περικυκλοῦται ὑπὸ ἀναριθμήτων Τούρκων. Βλέπων τὴν ἄφευκτον αἰχμαλωσίαν του κραυγάζει πρὸς τοὺς περὶ ἑαυτὸν λόγον ἄξιον λύπης· «οὐκ ἔστι τις τῶν Χριστιανῶν τοῦ λαβεῖν τὴν κεφαλήν μου ἀπ' ἐμοῦ ;» Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδεὶς ζῶν συναγωνιστὴς ἦτο παρ' αὐτῷ. Ἐπὶ τέλους δέχεται καὶ αὐτὸς ὕστατος πάντων τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου, τρωθεὶς εἰς τὸν ὦμον πίπτει ἡμιθανὴς καὶ ἐκπνέει ἀγνώριστος. Ὁ Μωάμεθ εἰσελθὼν εἰς τὴν πόλιν καὶ μαθὼν ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ οὔτε ἠχμαλωτίσθη, οὔτε ἔφυγε, διέταξε ν' ἀναζητηθῇ τὸ πτῶμα του. Ἀνεγνωρίσθη δὲ ἐκ τῶν ἐρυθρῶν πεδίλων, φερόντων χρυσοποίκιλτον τὸν δικέφαλον ἀετόν. Ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ προσήχθη κατὰ τὸν Δούκαν πρὸς τὸν κατακτητήν, καθ' ἣν ὥραν συνεζήτει μετὰ τοῦ Λουκᾶ Νοταρᾶ, ὑπὸ δύο γενιτσάρων ἀντιδιατεινομένων χάριν ἀμοιβῆς ὅτι αὐτοὶ εἶχον φονεύσει τὸν βασιλέα. Βεβαιωθεὶς ὁ βάρβαρος ὑπό τε τοῦ Νοταρᾶ καὶ ἄλλων προυχόντων περὶ τῆς ταυτότητος τοῦ αὐτοκράτορος ἐξέθηκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ στήλης τοῦ Αὐγουσταίου, τὴν δ' ἑπομένην πληρώσας αὐτὴν ἀχύρων ἔπεμψε πρὸς τοὺς ἡγεμόνας τῆς ἀνατολῆς, ὅπως ἐπιδείξῃ ἀπανθρώπως τὴν νίκην του. Τὸ σῶμα ὅμως τοῦ αὐτοκράτορος λέγεται ὅτι διέταξε νὰ ταφῇ μεγαλοπρεπῶς καὶ βασιλικῶς. Ὑπὸ τὴν δυτικὴν γωνίαν τοῦ καταρρέοντος τοίχου τῆς αὐλῆς τοῦ λεγομένου σήμερον Βαβὲ-χὰν ἐν Κωνσταττινουπόλει διαφαίνονται ἔτι εὐτελεῖς τινες πλᾶκες, σχεδὸν κεχωσμέναι. Σωρὸς ξηρῶν φύλλων καὶ ἔδαφος αἰχμηρόν, ὅπου οὐδέποτε ἐκαλλιεργήθη ἥμερον καὶ χλωρὸν φυτόν, καλύπτουσιν αὐτάς. Μόνον πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος ὑψοῖ τὸν χαρίεντα κορμόν της ὑψίκομος γηραλέα ἀκακία ραίνουσα ἕκαστον ἔαρ τὰ ἁγνὰ καὶ ἀρωματώδη της ἄνθη ἐπὶ τῶν πλακῶν. Ἐκεῖ κατὰ τὴν ἱστορικὴν παράδοσιν εἶναι τὸ ἅγιον καὶ ἱερὸν χῶμα, ὅπερ καλύπτει τὰ ὀστᾶ τοῦ μάρτυρος τῆς θρησκείας καὶ τοῦ γένους ἡμῶν.

Ὦ Κωνσταντῖνε, τῶν αὐτοκρατόρων ἄριστε. Ἐὰν τὸ σεπτόν σου σκήνωμα ὑπὸ τιμαλφὲς μαυσωλεῖον δὲν ἀναπαύεται, περίβλεπτον ὅμως καὶ ἄληστον ὑπεράνω χρόνου καὶ λήθης μαρμαίροντα ἡ αἰωνιότης σὲ κρατεῖ ὡς τύπον προτύπου βασιλέως καὶ ὁπουδήποτε τῆς γῆς πάλλεται ἑλληνικὴ καρδία εὐλογεῖ τὴν ἱερὰν μνήμην σου. Κοιμήθητι γαλήνιος καὶ εὐφρόσυνος, ὡς Ἕλλην καὶ τίμιος βασιλεὺς ἀπέθανες. Σὲ ἠγάπα ὁ Θεὸς καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ Σοφίᾳ σου δὲν ἤκουσες τὸν μουεζίνην ἀνυμνοῦντα τὸν προφήτην του. Τὸ γλυκὺ

φῶς, ὅπερ καθ' ἑκάστην νύκτα χύνει ἐπὶ τὸ ἅγιόν σου μνῆμα τὸ μυστικὸν κανδήλιον, τὸ ἀναπτόμενον ἀνέκαθεν ὑπὸ τῶν πέριξ ὀνειροπόλων Χριστιανῶν, ἆρά γε θὰ βραδύνῃ ἀκόμη ἐπὶ πολὺ νὰ ἔλθῃ ἡ ἡμέρα τῆς λαϊκῆς παραδόσεως, καθ' ἣν θ' ἀναλάμψῃ ὡς ἥλιος καὶ θὰ φωτίσῃ τὴν νέαν ἡμῶν ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν ;

Θ΄ Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

Ὡς διεδόθη ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἰσῆλθον ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως πλῆθος ἀπειραρίθμων γυναικῶν καὶ παίδων, καλογήρων καὶ καλογραιῶν, πολεμιστῶν αἱματοφύρτων σωθέντων διὰ τῆς φυγῆς, ἄλλων καταλιμπανόντων τοὺς οἴκους των καὶ πάντων τῶν διανυκτερευσάντων καὶ ἀπὸ τῆς αὐγῆς προσδραμόντων εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Θεοδοσίας, διότι κατὰ τὴν ἀποφράδα ἐκείνην ἡμέραν ἐπανηγυρίζετο ἡ μνήμη τῆς ὁσιομάρτυρος ταύτης, εἰσώρμησεν ἔξαλλον ἐκ φόβου εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας πρὸς σωτηρίαν. Ἀπὸ χρόνων διεδίδετο ὑπό τινων ψευδομάντεων ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἔμελλον νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν καὶ νὰ προχωρήσωσι κατακόπτοντες τοὺς Ρωμαίους μέχρι τῆς πλατείας τοῦ Ταύρου ἢ μέχρι τοῦ κίονος τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου. Ἀλλ' ἐκεῖ θ' ἀνεκόπτετο ἡ προέλασις αὐτῶν. Διότι ἄγγελος Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ φέρων πυρίνην ρομφαίαν θὰ παρέδιδε τὴν βασιλείαν σὺν τῇ ρομφαίᾳ εἰς ἀνώνυμον τινὰ ἄνδρα, ἀπέριττον καὶ πενιχρόν, ἱστάμενον κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν παρὰ τῷ κίονι καὶ θὰ ἔλεγεν αὐτῷ. «Λάβε τὴν ρομφαίαν ταύτην καὶ ἐκδίκησαι τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου». Τότε ὁ ἄγνωστος ἐκεῖνος βασιλεύς, ὁ κατά τινα ἄλλην παράδοσιν ὀνομαζόμενος Πτωχολέων, λαμβάνων τὴν ρομφαίαν θὰ ἔτρεπεν εἰς φυγὴν τοὺς βαρβάρους τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀγγέλου καὶ οἱ Ἕλληνες θὰ κατεδίωκον αὐτοὺς φονεύοντες καὶ θὰ ἐξήλαυνον ἀπό τε τῆς δύσεως καὶ τῶν τῆς ἀνατολῆς μερῶν μέχρι τῶν ὁρίων τῆς Περσίας εἰς τόπον καλούμενον Μονοδένδριον. Τούτου ἕνεκα πάντες οἱ δυνάμενοι κατέφευγον εἰς τὸν ναὸν καὶ τοὺς ἄλλους παρεκελεύοντο πρὸς τοῦτο, ὅπως καταλίπωσιν ὄπισθεν ἑαυτῶν τὸν κίονα τοῦ σταυροῦ καὶ σωθῶσιν. Ἐν μιᾷ δὲ ὥρᾳ ὁ ὑπερμεγέθης ναὸς ἐπληρώθη πανταχοῦ ἀναριθμήτου λαοῦ. Κλείσαντες δὲ τὰς θύρας αὐτοῦ πάντες ὁμοδυμαδὸν καὶ μετὰ φωνῶν διακοπτομένων ὑπὸ ὀλολυγμῶν, θρήνων καὶ στεναγμῶν, ἱκέτευον ἀπέλπιδες τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν καὶ σωτηρίαν.

Οἱ Τοῦρκοι μετ' ὀλίγον λεηλατοῦντες, πυρπολοῦντες, σφάζοντες, αἰχμαλωτίζοντες μετ' ἀπαισίων καὶ δαιμονιωδῶν ἀλαλαγμῶν διῃρημένοι εἰς τέσσαρα σώματα, ὡς τέσσαρες ὁρμητικοὶ χείμαρροι, προχωροῦσι διὰ μέσου καπνοῦ καὶ φλογῶν ἀπὸ τῶν Βλαχερνῶν πρὸς τὸ χρυσοῦν Κέρας, τὰ ἀνάκτορα, τὸν ναὸν καὶ τὸν Ἱππόδρομον. Ὅτε αἱ ἐμπροσθοφυλακαὶ αὐτῶν ἔφθασαν εἰς τὸν δεύτερον λόφον, οἱ τυμπανισμοί, αἱ σάλπιγγες καὶ αἱ κραυγαὶ

αὐτῶν ἀντῆχησαν ἀμέσως εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ τὸ ἐν αὐτῇ πλῆθος, ὅπερ ἐνητένιζεν ἐναγωνίως μέχρι τότε εἰς τὸν θόλον, ὁπόθεν τινὲς ἀναβάντες ἔβλεπον τὴν προέλευσιν τῶν ἐχθρῶν καὶ διὰ σημείων ἐξήγγελλον ταύτην, ἔντρομον εὐθὺς ἐγονυπέτησε. Πολλοὶ ἀνέμενον εἰσέτι τὸν ἄγγελον καὶ ἄλλοι ἐβαυκαλίζοντο ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ὅτι ὁ ἐχθρὸς θὰ ἐσέβετο τὴν ἀσυλίαν τοῦ ναοῦ. Ἀλλὰ τὰ πάντα διελύθησαν ἀμέσως ὡς καπνός. Οἱ τυμπανισμοὶ ἐντείνονται ἠχηρότεροι προσεγγίζοντες. Θόρυβος δὲ δαιμονιώδης ὅπλων ἀλαλαγμῶν, κραυγῶν, ὕβρεων, εἰσερχόμενος διὰ τῶν παραθύρων πληροῖ τὸν ναὸν καὶ αὐτοστιγμεὶ οἱ πρῶτοι τῶν πελέκεων κτύποι ἠχοῦσιν καταφερόμενοι ἐπὶ τῶν πυλῶν τοῦ ἐξωνάρθηκος.

Τίς δύναται νὰ περιγράψῃ τὴν τρομερὰν ἐκείνην στιγμήν ; Τίς τοὺς θρήνους καὶ τὰς ἀπέλπιδας φωνάς, αἵτινες ἠγείροντο ἔσωθεν βροντωδέστεραι καὶ ὀξύτεραι εἰς ἕκαστον κτύπημα τοῦ στυγεροῦ πελέκεως ἐπὶ τὰς πύλας ; Τίς τοὺς κλαυθμοὺς καὶ τὰς φωνὰς τῶν νηπίων, τὰ μοιρολόγια καὶ τοὺς κοπετοὺς τῶν μητέρων, τοὺς ὀδυρμοὺς τῶν πατέρων καὶ τὰ δάκρυα τῶν Ἑλληνίδων παρθένων ; Αἴφνης ἀκούεται στιβαρὰ φωνὴ ἐπιβάλλουσα σιγὴν εἰς τοὺς θρήνους : «Ὅσοι πιστοὶ παύσασθε τοὺς κλαυθμοὺς καὶ ἀκροάσθητε τῶν λόγων μου»· ἦτο ἡ φωνὴ τοῦ Γενναδίου, τοῦ καταπολεμήσαντος λυσσωδῶς τὴν ἕνωσιν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ ματαιώσαντος τὴν ἐκ τῆς Δύσεως βοήθειαν εἰς τὴν πόλιν. Ὄρθιος ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος, ἔχων τεταμένας ἐπὶ μυρίας κεφαλὰς τὰς χεῖρας καὶ φέρων τὸ ἔνδυμα τοῦ μεγάλου σχήματος, ἐφαίνετο ὁ διάδοχος τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ περιβεβλημένος τοῦ πένθους τὴν μέλαιναν πορφύραν αὐτοκράτωρ τῆς συμφορᾶς. Οὗτοι ἦσαν οἱ πανύστατοι ἑλληνικοὶ ἱεροὶ φθόγγοι, οἵτινες ἤχησαν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας Σοφίας τῇ 29ῃ Μαΐου ἡμέρᾳ Τρίτῃ τοῦ ἔτους 1453 !!

Οἱ Τοῦρκοι καταρρίψαντες τὰς πύλας εἰσῆλθον ξιφήρεις ἐντὸς τοῦ ναοῦ, γενίτσαροι, σπαχῆδες, δερβίσαι, χοτζάδες, σοφτάδες, ἅπαντες φοβεροί, ἐξηγριωμένοι, πάνοπλοι, πλήρεις λύθρου καὶ αἵματος· ἰδόντες δὲ τὸν πολυάριθμον λαὸν διεσκορπίσθησαν κορυβαντιῶντες πανταχοῦ καταλαμβάνων ἕκαστος τὸν ἴδιον αἰχμάλωτον. Ἀναγράφομεν τὴν λυπηρὰν περιγραφὴν τῶν σκηνῶν παρὰ τοῦ ἱστορικοῦ Δούκα, τοῦ αὐτόπτου καὶ ἀψευδοῦς μάρτυρος. «Ὁ τυχὼν Τοῦρκος τὴν τρυφερωτέραν ἐρευνᾷ, τὴν ὡραίαν ἐν μοναζούσαις προκατεῖχε μὲν εἷς, ἄλλος δὲ δυνάστης ἁρπάζων ἐδέσμει· ἡ δὲ τῆς ἁρπαγῆς καὶ τοῦ ἕλκυσμοῦ αἰτία πλόκαμοι τριχῶν, στηθέων καὶ μαστῶν ἀποκαλύψεις, βραχιόνων ἐκτάσεις. Τότε ἐδεσμεῖτο δούλη σὺν τῇ κυρίᾳ, δεσπότης σὺν τῷ ἀργυρωνήτῳ, ἀρχιμανδρίτης σὺν τῷ θυρωρῷ, τρυφεροὶ νέοι σὺν παρθένοις, ἃς οὐχ ἑώρα ἥλιος, παρθένοις, ἃς ὁ γεννήσας μόλις ἔβλεπεν, ἑλκόμεναι, εἰ δὲ καὶ βίᾳ ἀντωθοῦντο, καὶ ραβδιζόμεναι. Ἠβούλετο γὰρ ὁ σκυλεύσας εἰς τόπον ἄγειν καὶ παρακαταθέμενος ἐν ἀσφαλείᾳ στραφῆναι καὶ δευτέραν *παῖδαν* (λείαν) ποιῆσαι καὶ τρίτην. Ἐβιάζοντο οἱ ἅρπαγες, οἱ ἐκδικηταὶ τοῦ Θεοῦ,

καὶ πάντες μὲν ἰδεῖν ἐν μιᾷ ὥρᾳ δεσμωθέντας, τοὺς μὲν ἄρρενας σὺν καλωδίοις, τὰς δὲ γυναῖκας σὺν τοῖς ποδαρίοις αὐτῶν. Καὶ ἦν ἰδεῖν ὁρμαθοὺς ἐξερχομένους ἀπείρους ἐκ τοῦ ναοῦ καὶ ἐκ τῶν ἀδύτων τοῦ ναοῦ, ὥσπερ ἀγέλας καὶ ποίμνια προβάτων, κλαίοντας, ὀδυρομένους καὶ ὁ ἐλεῶν οὐκ ἦν. Τὰ δὲ τοῦ ναοῦ πῶς ; τί εἴπω ἢ λαλήσω ; ἐκολλήθη ἡ γλῶσσα μου τῷ λάρυγγί μου, οὗ δύναμαι ἑλκύσαι πνεῦμα τοῦ στόματός μου σφραγέντος· αὐθωρεὶ οἱ κύνες τὰς ἁγίας εἰκόνας κατέκοψαν τὸν κόσμον ἀφελόντες, τὰς ἁλύσεις, μανουάλια, ἐνδυτὰς τῆς ἁγίας Τραπέζης, τὰ φωτοδόχα ἀγγεῖα, ἄλλα φθείροντες, ἕτερα λαμβάνοντες· τὰ τοῦ ἱεροῦ σκευοφυλακείου τίμια καὶ ἱερὰ σκεύη, χρυσᾶ τε καὶ ἀργυρᾶ καὶ ἐξ ἄλλης τιμίας ὕλης κατασκευασθέντα, ἅπαντα ἐν μιᾷ ριπῇ συνήγαγον, ἀφέντες τὸν ναὸν ἔρημον καὶ γυμνὸν μηδ' ὁτιοῦν καταλείψαντες».

Ταῦτα πάντα ἐγένοντο ἀπὸ τῆς πρώτης τῆς πρωΐας μέχρι τῆς ὀγδόης ἀπὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Ὁ Μωάμεθ ἀποβαλὼν ἤδη πάντα φόβον εἰσῆλθε μετὰ λαμπροῦ ἐπιτελείου εἰς τὴν πόλιν μετὰ μεσημβρίαν ἀκολουθούμενος ὑπὸ πολλῶν σωματοφυλάκων, πελωρίων τοξοτῶν, πῦρ πνεόντων καὶ ὧν ἕκαστος ἠδύνατο ν' ἀντιταχθῇ πρὸς δέκα. Ἡ ἀκολουθία ἔστη πρὸ τῆς μεγάλης ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἀποβὰς τοῦ ἵππου καὶ εἰσελθὼν ἐξέστη ἐπὶ τῇ θέᾳ τοῦ κτιρίου καὶ ἐφώνησε τὸ τοῦ Κορανίου : «Ὁ Ἄλλαχ εἶναι τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς». Ἰδὼν δὲ Τοῦρκον θραύοντα ἕνα τῶν κιόνων ἠρώτησε διατὶ φθείρει τὸ κτίριον· ἐκείνου δὲ ἀποκρινομένου ὅτι πράττει τοῦτο ἕνεκα πίστεως ὀργισθεὶς καὶ σπασάμενος τὸ ξίφος πλήττει αὐτὸν λέγων : «ἀρκεῖ ὑμῖν ὁ θησαυρὸς καὶ ἡ αἰχμαλωσία· αἱ οἰκοδομαὶ τῆς πόλεως ἐμαὶ τυγχάνουσι». Φαίνεται ὅτι ὁ τύραννος εἶχε μεταμεληθῆ διὰ τὴν συνθήκην, ἣν πρὸ τῆς ἁλώσεως ἐποίησε πρὸς τοὺς στρατιώτας παροτρύνων αὐτοὺς εἰς τὴν ἔφοδον, ὅτε εἶδε τὸν ἐξαντλούμενον θησαυρὸν καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τὴν ἄμετρον. Ἐλκυσθέντος δὲ τοῦ Τούρκου ἐκ τῶν ποδῶν ἔξω τοῦ ναοῦ ἠμιθανοῦς ἀμέσως κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ ἀνέρχεται εἰς τὸν ἄμβωνα μουεζίνης καὶ διαλαλεῖ τὴν προσευχήν : «Ἄλλαχ ἐκπέρ. Λάϊ-λὰ-ίλ Ἄλλάχ, βὲ Μωχαμὲτ ρεσουλουλάχ», ἤτοι «εἷς ὁ Θεὸς καὶ Μωάμεθ ὁ προφήτης αὐτοῦ», αὐτὸς δὲ ἀναβὰς ἐπὶ τῆς ἁγίας τραπέζης ἐποίησε τὴν προσευχήν του.

«Βαβαί τῆς συμφορᾶς, φωνεῖ ὁ Δούκας μετ' ἄλγους ψυχῆς κλαίων, φεῦ τοῦ φρικώδους τέρατος ! οἴμοι τί γεγόναμεν ; αἴ, αἴ τί εἴδαμεν ; Τοῦρκος ἐν τῷ ἁγίῳ θυσιαστηρίῳ, ἐν ᾧ λείψανα ἁγίων, ἀποστόλων καὶ μαρτύρων ἵδρυνται καὶ ἐπάνω αὐτοῦ ἀσεβής· φρῖξον ἥλιε ! Καὶ ποῦ ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ καὶ ποῦ ὁ υἱὸς καὶ λόγος τοῦ πατρός, ὁ θυόμενος ἐπάνω καὶ ἐσθιόμενος καὶ μηδέποτε δαπανώμενος ; ὄντως εἰς κίβδηλον ἐλογίσθημεν, ἡ λατρεία ἡμῶν καὶ οὐδὲν ἐλογίσθη τοῖς ἔθνεσι διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· ὁ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τῆς τοῦ θείου λόγου Σοφίας ἀνοικοδομηθεὶς ναὸς καὶ τέμενος τῆς Ἁγίας Τριάδος ὀνομαζόμενος καὶ μεγάλη ἐκκλησία καὶ νέα Σιών, σή-

Τμῆμα τοῦ ἐσωτερικοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας.
Δεξιὰ πλευρὰ τοῦ γυναικωνίτου (ὑπερώου)

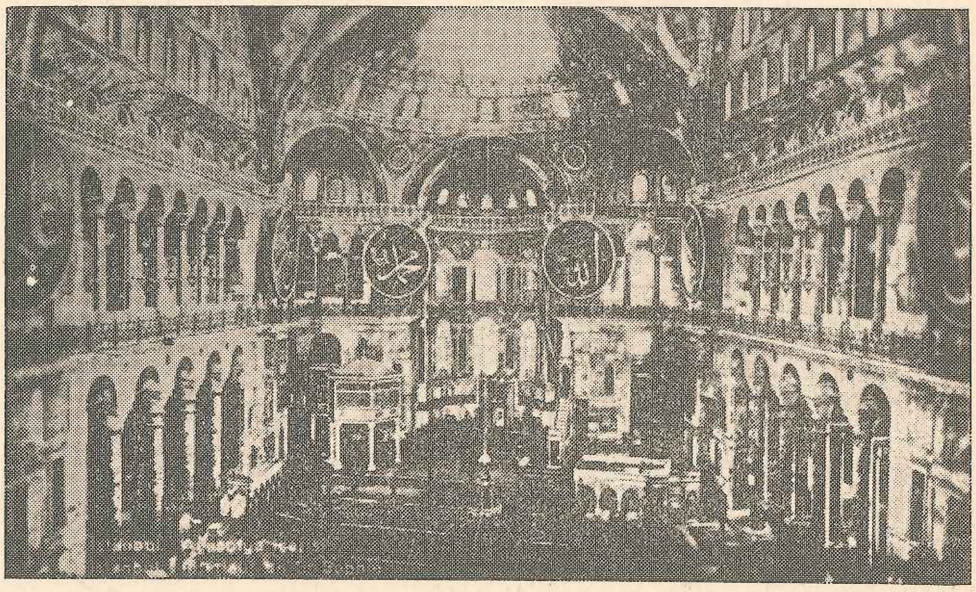

Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας μὲ πρόσθετα Τουρκικὰ συμπληρώματα

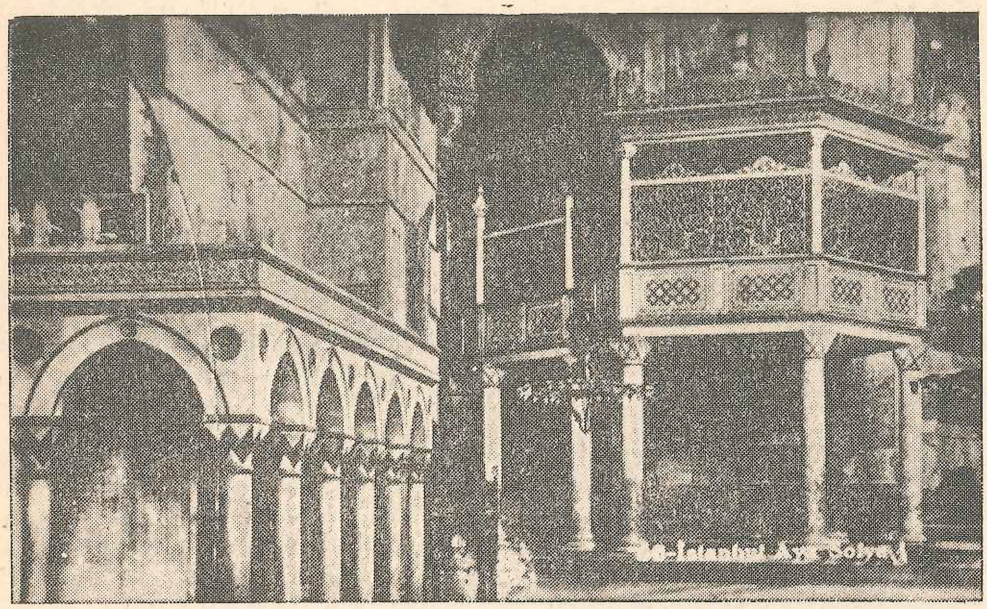

Ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας μὲ τὰ πρόσθετα Τουρκικὰ συμπληρώματα

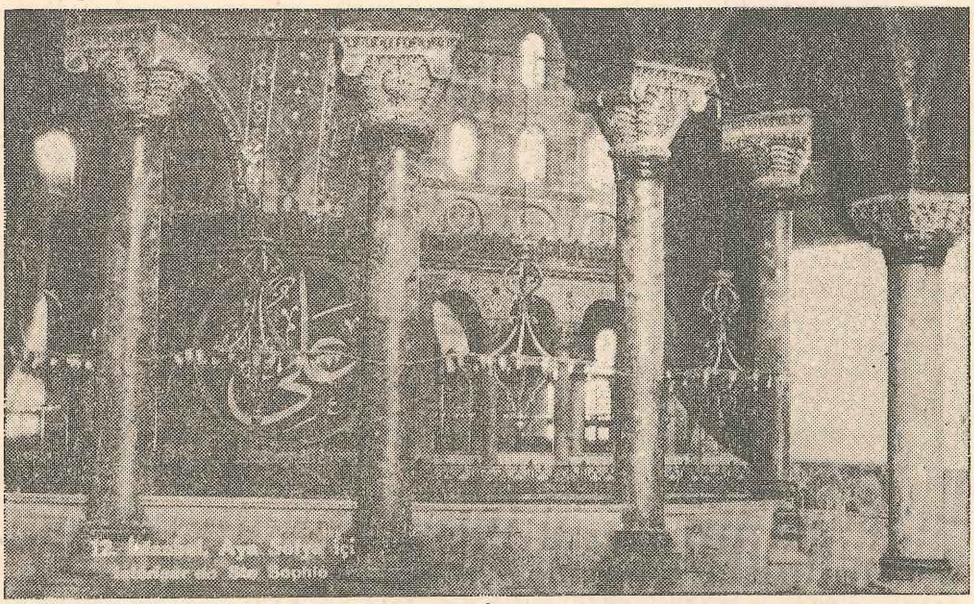

Ἐσωτερικὸν τῆς Ἁγίας Σοφίας ὡς ἔχει σήμερον.

μερον βωμὸς βαρβάρων καὶ οἶκος τοῦ Μωάμεθ ἐπεκλήθη καὶ γέγονε· δικαία ἡ κρίσις σου, Κύριε». Οὕτω λοιπὸν ἡ ἁγία Σοφία μετηλλάγη εἰς μέγιστον τζαμίον τοῦ προφήτου καὶ ὑψηλότερος καὶ αὐτοῦ τοῦ τρούλλου τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου ἤρθη ἀμέσως ἔξωθεν ἐν μέσῳ παντοίων βαρβαρικῶν προσαρτημάτων, ὁ πρῶτος *μιναρές*. Αἱ εἰκόνες τῶν ἁγίων καθηρέθησαν ἢ ἀπεσβέσθησαν διὰ κονιάματος, μεγάλα δὲ μεγαλωστὶ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ναοῦ τοίχων ἐγράφησαν ρητὰ τοῦ Κορανίου.

«Ἀλλ' ὁ μανδύας τῆς δουλείας δὲν ἐκάλυψε τὸ νεουργὸν ἀκόμη κάλλος τοῦ περιτέχνου ἐνδιαιτήματος, ἐν ᾧ ἐπὶ ἐννεακόσια ὅλα ἔτη εἶχε στήσει τὸν θρόνον αὐτῆς ἡ ἁγία τοῦ Θεοῦ Σοφία, ἧς τὸ ὄνομα οἱονεὶ πτοούμενος διεφύλαξε καὶ αὐτὸς ὁ κατακτητής. Οὐδ' ὁ μωαμεθανικὸς ποὺς ἀνυπόδητος βαίνων ἐπὶ τῶν ψιάθων, τῶν νῦν ἐπεστρωμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ἠδυνήθη ποτὲ νὰ λακπατήσῃ καὶ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ ἱεροῦ χώρου τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἐθνικὰς ἀναμνήσεις, ἃς περιφρουρεῖ ἀκοίμητος ἡ στοργὴ ἑνὸς ὅλου ἔθνους καὶ καθιστάνουσιν ἀκόμη ἱερωτέρας καὶ ἐπιβλητικωτέρας τεσσάρων καὶ ἡμίσεως αἰώνων ἐλπίδες καὶ πόθοι καὶ δάκρυα», ἐπιλέγει ἀληθέστατα ὁ ἡμέτερος φιλόπατρις ἱστορικὸς Σπυρίδων Λάμπρος.

Ι' Η ΑΛΩΣΙΣ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗΝ ΠΑΡΑΔΟΣΙΝ

Δὲν εἶναι ἄσκοπον νὰ παρατεθῶσιν ἐνταῦθα καὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἅλωσιν τοῦ ναοῦ, ὡς φέρονται παρὰ τοῖς Τούρκοις, λαμβανόμενα ἐκ συγγράμματος τοῦ Τούρκου Ἐβλιᾶ, ἐπιγραφομένου *Ταρὶχ Μουντεχεβατί*, ὅπερ ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν καὶ ὁ Mortmann ἐν τῇ συγγραφῇ του : *Πολιορκία καὶ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως*.

«Μετὰ ταῦτα, λέγει ὁ Ἐβλιᾶ, ἐπορεύθη ὁ πορθητὴς εἰς τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας θέλων νὰ ἐκτελέσῃ ἐν αὐτῷ εὐχαριστήριον προσευχὴν ἐκ δύο περιόδων. Ἀλλ' οἱ τοῦ ναοῦ καὶ οἱ περὶ αὐτὸν κατοικοῦντες ἱερεῖς κλεισθέντες ἐν αὐτῷ ἤρξαντο πυροβολοῦντες κατὰ τῶν Ἰσμαηλιτῶν στρατευμάτων καὶ ἐρρωμένως ἀνθίσταντο. Αἱ βόμβαι καὶ αἱ σφαῖραι ἔπιπτον ὡς βροχή. Μετὰ τριῶν δ' ἡμερῶν καὶ νυχτῶν συνεχῆ ἄμυναν ἐκυριεύθη καὶ ἡ ἁγία Σοφία τὴν πεντηκοστὴν τρίτην ἡμέραν τῆς ὅλης πολιορκίας. Πρῶτος δ' ἐπάτησε τὸ ἔδαφος ὁ σουλτᾶνος, ὅστις φονεύσας τοὺς πρὸ αὐτοῦ ἀπίστους ἔστησε τὴν σημαίαν του ἐπὶ τοῦ Μιχράμπ καὶ διελάλησεν αὐτὸς τὸ πρῶτον ἐν αὐτῇ μωαμεθανικὸν κέλευσμα πρὸς προσευχήν. Οἱ δὲ μουσουλμᾶνοι στρατιῶται τῆς πίστεως ἐφόνευσαν ξίφει τοὺς ἐν τῷ ναῷ ἱερεῖς καὶ οὕτω τὸ ἔνδον αὐτοῦ ἐβάφη ἐρυθροῦν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἀπίστων τούτων εἰκονολατρῶν. Μετὰ ταῦτα ὁ σουλτᾶνος Μωάμεθ γαζῆς=(νικητὴς) λαβὼν τετραπτέρυγον βέλος καὶ τοξεύσας δι' αὐτοῦ τὸ κέντρον τοῦ θόλου τῆς ἁγίας Σοφίας εἶπε «τοῦτο ἔστω τὸ ἐμὸν σημεῖον». Καὶ μέχρι σήμερον εἶναι ὁρατὸν τὸ σημεῖον τοῦ βέ-

λους ἐκείνου. Ἐκ τῶν ἀγάδων δὲ τοῦ Σουλάκ τις φονεύσας διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἄπιστον καὶ ἐμβάψας εἰς τὸ αἷμα αὐτοῦ τὴν δεξιὰν ἀνεπήδησε παρόντος τοῦ Σουλτάνου καὶ ἀπέμαξε τὴν αἱματοβαφῆ χεῖρά του ἐπὶ μαρμαρίνου κίονος· ὁ τύπος δὲ τῆς παλάμης ταύτης φαίνεται καὶ σήμερον ἔτι ἔνδοθεν τῆς πύλης τοῦ ναοῦ κατὰ τὴν ἀπέναντι γωνίαν εἰς ὕψος ἓξ ὀργυιῶν.

«Ἐνῶ δὲ ὁ σουλτᾶνος περιήρχετο ἐξετάζων τὰ τοῦ ναοῦ, παρετηρήθη αἴφνης ὅτι φῶς ἐξαστράπτον ἐξηκοντίζετο ἐκ τοῦ ἱδροῦντος στύλου· σπεύσαντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν πρὸς τὸν στύλον εὗρον κείμενον πτῶμα λευκοῦ ἀνδρὸς ἐστραμμένου πρὸς μεσημβρίαν. Ὁ δὲ Ἀκσὲμς-έδ-δὶν καὶ οἱ λοιποὶ τοῦ Θεοῦ μεγάλοι ἄνδρες παρετήρησαν εὐθὺς ἐπὶ τοῦ στήθους τοῦ πτώματος τούτου γεγραμμένον δι' ἐρυθρᾶς σαρκὸς τὸ ὄνομα *Ἰοδούτ*. «Ἰδοὺ λοιπόν, ὦ πατισὰχ (=βασιλεῦ), εἶπον, διατὶ ἐβράδυνεν ἐπὶ τοσοῦτον ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ἐνῷ δὲ ἡτοιμάζοντο ν' ἀποπλύνωσι τὸ πτῶμα, ἠκούσθη αἴφνης φωνὴ λέγουσα: «Ἔχει ἤδη πλυθῆ ὑπὸ τοῦ ἱδρῶτος τοῦ ἱδροῦντος στύλου, ἐνταφιάσατε αὐτὸν οὕτως, ὡς ἔχει». Θάμβος καὶ ἔκστασις κατέλαβεν ἐπὶ τούτῳ πάντας· οἱ δὲ σέχηδες λαβόντες ἔθεσαν αὐτόν, ὡς εἶχεν ἐντὸς νεκροθήκης καὶ ἐκόμισαν ἐκτὸς τοῦ ναοῦ θέλοντες νὰ τὸν θάψωσι πλησίον τῆς πύλης τῶν μαρτύρων. Ἀλλ' ἡ νεκροθήκη ἐκφυγοῦσα τῶν χειρῶν τῶν κομιστῶν ἔτρεχε πρὸς τὰ πρόσω ἀκατασχέτως καὶ φθάσασα εἰς τὸν αἰγιαλὸν ἐπέβη λέμβου, ἥτις ἄνευ ἱστίων καὶ κωπηλασίας πλέουσα ταχεῖα ὡς ἀστραπὴ κατηυθύνθη πρός τι μέρος, ὅπου καὶ ἔστη. Τότε ἡ νεκροθήκη ἐξελθοῦσα τῆς λέμβου εἰσῆλθεν εἰς τινα ἐκεῖ ὑπάρχοντα ἀνοικτὸν τάφον, ὅπου καὶ ἔμεινεν. Ἅπαντες οἱ ὅσιοι καὶ εὐσεβεῖς ἀκολουθοῦντες τὸν νεκρὸν εἶδον πάντα ταῦτα τὰ γενόμενα, ἤκουσαν δὲ καὶ τῆς φωνῆς τοῦ Ἰοδοὺτ ἐξερχομένης ἐκ τοῦ τάφου. Τότε δὲ δοξολογοῦντες τὸν μέγαν Θεὸν ἐνεταφίασαν τὸν Ἰοδοὺτ ἐντὸς τοῦ μνήματος ἐκείνου καὶ ἀπεχώρησαν. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ὁ τόπος οὗτος καλεῖται Ἰοδοὺτ σκελεσὶ (=ἐπίνειον).

Τὸ λεγόμενον ἀποτύπωμα τῆς παλάμης τοῦ Πορθητοῦ Μωάμεθ

«Ἡ πόλις ἐκυριεύθη ἐν ἔτει 857 ἀπὸ ἐγείρας, ἡμέρᾳ Τετάρτῃ, τῇ εἰκοστῇ τοῦ μηνὸς Τζεμαλὶ-ουλ-ἀχίρ· ἐπὶ τῇ ἁλώσει δὲ ταύτης ἐποίησαν οἱ ποιηταὶ διάφορα *χρονόστηλα*. Τούτων ἓν παριστᾷ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν διὰ λέξεων τοῦ μεγάλου Κορανίου *Μπιλτέϊ ταϊ μπὲ* (=ἡ καλὴ πόλις) καὶ *Ἀχερὸν* (=οἱ τελευταῖοι)· τὴν δὲ ἡμέραν τῆς ἁλώσεως ἐκάλεσαν ἡμέραν τῆς *ἀφίξεως*. Εἴη ὁ ὕψιστος Θεὸς δεδοξασμένος! Ἡ πόλις αὕτη ἡ καταγοητεύουσα τὴν καρδίαν καὶ κινοῦσα τοὺς πάντας εἰς θαυμασμὸν μέγαν καθίσταται ὁσημέραι βαθμηδὸν διὰ τοῦ εὐθύμου της λαοῦ τὸ ἀντικείμενον τοῦ φθόνου τῶν βασιλέων καὶ τὸ θαῦμα τοῦ κόσμου ὅλου.

«Ἀφοῦ ὁ πορθητὴς ὁ τροπαιοῦχος ἐπεθεώρησεν ὅλην τὴν ἁγίαν Σοφίαν καὶ εἶδε τὴν δύναμιν τῶν στύλων, τὴν στερεότητα τῶν θεμελίων καὶ τὸ ὕψος τοῦ θόλου, ἐνόμισεν ὅτι ὁ ναὸς οὗτος ἦτο ἄξιος νὰ γίνῃ θαυμαστὸς τοῦ ἰσλαμισμοῦ εὐκτήριος οἶκος, μὴ ἔχων καθ' ἅπαντα τὸν κόσμον ἕτερον ἐφάμιλλον αὐτῷ. Ὅθεν διέταξε νὰ ἐκπλύνωσι τὰ περικεχυμένα αἵματα, νὰ καθαρίσωσι αὐτὸν καὶ νὰ θυμιάσωσι δι' ἀγαλλόχου, ἄμβρας καὶ ὑακίνθου, ἀμέσως δὲ νὰ οἰκοδομηθῇ μικρὸν *Μὲν-πὲρ* (=ἄμβων), *Μααφὶλ* (=ἕξέδρα) καὶ *Μιναρές*. Οὕτω μεταποιήσας εἰς μωαμεθανικὸν τέμενος τὸν παραδείσιον καὶ θαυμάσιον τοῦτον τόπον, παρέστη αὐτοπροσώπως κατὰ τὴν πρώτην ἐν αὐτῷ τελεσθεῖσαν προσευχὴν τῆς Παρασκευῆς. Εἰσήγαγον δὲ τὸν σουλτᾶνον εἰς τὸν ναὸν ὁ Ἀκ-σεμς-εδ-δὶν καὶ ὁ Καρα-σεμς-εδ-δίν. Ὁ Ἀκ-σεμς-εδ-δὶν ἐπέθηκεν ἐπὶ τὴν μακαρίαν κεφαλὴν τοῦ Σουλτάνου τὴν ἑαυτοῦ τιάραν, ἐνέπηξεν ἀπ' αὐτῆς πτερὸν ἐρωδιοῦ καὶ ἔδωκεν εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ ξίφος γυμνόν. Τούτων δὲ γενομένων ἀνῆλθεν ἐπὶ τὸ Μὲν-πέρ, ὕμνησε τὸν Ὕψιστον καὶ ἀπήγγειλε τὸ *Χουτβὲ* (=τὴν ὑπὲρ τοῦ Σουλτάνου ἐπίσημον εὐχὴν) γεγονυῖα τῇ φωνῇ. Καταβὰς δὲ κατόπιν ἀπὸ τοῦ Μὲν-πὲρ ἐξητήσατο παρὰ τοῦ Σουλτάνου καὶ ἔλαβε τὸ ὑπούργημα τοῦ *ἱμάμου* (=ἱερέως τῆς ἁγίας Σοφίας).

Πλεῖστοι κληρικοὶ ἦσαν κεκρυμμένοι ὑπὸ τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας. Τούτων ἀνακαλυφθέντων τριακόσιοι ἐν τῷ ἅμα ἐδέξαντο τὸν ἰσλαμισμόν. Μεταξὺ τούτων ἦτο καλόγηρός τις ἔχων ἡλικίαν τριακοσίων ἐτῶν, ὅστις γενόμενος μωαμεθανὸς μετωνομάσθη Παπαμεχμέτ. Οὗτος ἔδειξεν εἰς τὸν πορθητὴν τὸ ἀρχαῖον ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος κατεσκευασμένον προσευκτήριον, ὅπερ νῦν εὑρίσκεται πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ *Μιχράμπ* (=προσκυνητηρίου). Παρευθεὶς δὲ ὁ Σουλτᾶνος ἐποίησεν ἐπὶ τοῦ τόπου τούτου προσευχὴν ἓκ δύο περιόδων.

Ἐκ τῶν ὑπογείων τῆς ἁγίας Σοφίας ἐξήχθησαν ἐπὶ μίαν ὁλόκληρον ἑβδομάδα θησαυροὶ ἄπειροι καὶ δεκιανὰ φλωρία, ἅπερ μετὰ τῶν εὑρεθέντων ἐν τῷ αὐτοκρατορικῷ θησαυροφυλακίῳ κειμηλίων μετεκομίσθησαν εἰς τὸν ναύσταθμον. Αἱ δὲ ἐκ τοῦ ναοῦ ληφθεῖσαι εἰκόνες, χρυσῷ καὶ ἀργύρῳ καὶ λίθοις πολυτίμοις κεκοσμημέναι, ἐστήθησαν ὡς σκοπὸς ἐν τῷ *Ἀτ-μεϊδανὶ* (=ἱπποδρόμῳ) καὶ κατετοξεύθησαν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν. Ἐντεῦθεν δ' ἔχει τὴν ἀρχὴν καὶ ἡ παρὰ τοῖς τοξόταις συνήθης φράσις *εἰκόνες βέλους*. Τεμά-

χια τῶν εἰκόνων τούτων ἐσφζοντο καὶ ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ σουλτάνου Ἀχμέτ. Ἐν ἑνὶ λόγῳ ἅπαντες οἱ στρατιῶται τῆς πόλεως κατετόξευσαν δι' ἀπείρων βολῶν τὰς εἰκόνας ταύτας πρὸς τέρψιν τῆς ψυχῆς τοῦ προστάτου αὐτῶν *Σαὰδ-μπὶν-ἐβοῦ-βακάς*. Ἔκτοτε δ' ἐπεκράτησε καὶ τὸ ἔθος τοῦ νὰ πορεύωνται καθ' ἑκάστην Παρασκευὴν οἱ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κάτοικοι εἰς τὸ *Ἀτ-μεϊδανὶ* καὶ νὰ γυμνάζωνται ἐκεῖ εἰς «τὸ τοξεύειν».

ΙΑ΄ ΕΠΙΣΚΕΥΑΙ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΜΕΧΡΙ ΣΗΜΕΡΟΝ

Μετὰ τὴν πρώτην τοῦ ναοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἀνοικοδόμησιν διὰ τοῦ Ἰσιδώρου τοῦ νεωτέρου, ὡς εἴδομεν, πολλάκις μέχρι τοῦ νῦν ἐπεσκευάσθη καὶ ὑπεβαστάχθη ἅτε κινδυνεύσας νὰ καταπέσῃ εἴτε ἕνεκα τῶν ὑπὸ σεισμῶν γενομένων εἰς αὐτὸν ρωγμῶν εἴτε ἕνεκα τοῦ ἰλυώδους τοῦ ἐδάφους. Οὕτω ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος κατεσκευάσθησαν ἔξωθεν τέσσαρες νέαι ἀντηρίδες προέχουσαι δι' ὧν ὑπεβαστάχθη τὸ οἰκοδόμημα, ὅπερ τὸ 867 πρὸ τῆς λεγομένης ὀγδόης συνόδου διερράγη ὑπὸ σεισμοῦ εἰς πολλὰ κατὰ μέρη καὶ ἕνεκα τῆς κλίσεως τῶν ἀντηρίδων ἐκινδύνευε νὰ καταπέσῃ. Ἥμισυν δ' αἰῶνα βραδύτερον νέαι ἐργασίαι ἐγένοντο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ρωμανοῦ πρὸς ὑποστήριξιν. Ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Β΄. γενομένου φρικώδους σεισμοῦ κατὰ τὸ 975 κατέπεσε τὸ πρὸς δυσμὰς ἡμιθόλιον μετὰ τῆς ἀψῖδος. Ἀνέκτησε δ' αὐτὸ ὁ αὐτοκράτωρ ἐν ἓξ ἔτεσι δαπανήσας διὰ μόνας τὰς μηχανὰς τῆς ἀνόδου, δι' ὧν οἱ τεχνῖται ἱστάμενοι καὶ τὰς ὕλας δεχόμενοι εἰργάζοντο, χρυσίου κεντηνάρια δέκα.

Ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Β΄. τοῦ Παλαιολόγου κινδυνεύοντος τοῦ πρὸς βορρᾶν καὶ τοῦ πρὸς ἀνατολὰς μέρους τοῦ ναοῦ νὰ καταπέσῃ ἕνεκα καθιζήσεως τοῦ ἐδάφους ἀνηγέρθησαν κατὰ τὸ 1317 ἀπὸ τοῦ βάθους τῶν θεμελίων πυραμίδες, δι' ἃς ὁ αὐτοκράτωρ, κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν, ἐδαπάνησε τὸ πλεῖστον τῆς περιελθούσης αὐτῷ ἐκ μητρὸς κληρονομίας. Ἀλλὰ τῷ 1345 ἐν ὥρᾳ μεσονυκτίου αἰθρίας οὔσης καὶ οὐδενὸς σεισμοῦ γενομένου ἡ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ ναοῦ ἁψίς, προπεπονθυῖα ἤδη καὶ ἀρξαμένη ἀπὸ τοῦ φθινοπώρου τοῦ προηγουμένου ἔτους νὰ κρημνίζεται βαθμηδὸν καὶ νὰ παραρρίπτῃ οὐχὶ μόνον ψηφῖδας, ἀλλὰ καὶ πλίνθους ἐνίοτε, κατέπεσεν ἐξ ὁλοκλήρου συνεφελκύσασα τὸ ἐπερειδόμενον αὐτῇ τοῦ ἡμιθολίου μέρος καὶ κατασυντρίψασα τὸ ἅγιον βῆμα καὶ τὸ τέμπλον. Τότε πιθανῶς καὶ ὁ Ψελλὸς συνέταξε τὴν εἰς τῆς ἁγίας Σοφίας σύμπτωσιν μονῳδίαν του. Οἱ κάτοικοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρηνοῦντες ἐπὶ ταύτῃ τῇ καταπτώσει συνῆλθον ἐν εὐλαβείᾳ εἰς τὸν ναὸν καὶ ἀρξάμενοι ἀνενδότως ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες νὰ ἐργάζωνται νυχθήμερον περὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν αὐτοῦ, κατώρθωσαν ἐντὸς μηνὸς νὰ τὸν ἐπισκευάσωσι.

Ἐπὶ τῆς συμβασιλείας Ἰωάννου τοῦ Ε'. τοῦ Παλαιολόγου καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἄννης γενομένων σφοδρῶν σεισμῶν τῷ 1346 ἔπαθεν ἡ πρὸς τὸ βήματι μεγάλη τοῦ ναοῦ στοὰ καὶ μέρος τῆς ὀροφῆς, ὥστε ἐδέησεν ἥ τε στέψις τοῦ αὐτοκράτορος Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ τῷ 1347 καὶ ὁ γάμος τῆς θυγατρὸς αὐτοῦ Ἑλένης μετὰ τοῦ προμνημονευθέντος αὐτοκράτορος Ἰωάννου νὰ τελεσθῇ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Βλαχερνῶν. Καὶ τὴν μὲν μεγάλην στοὰν ἀνήγειρεν ἀμέσως ἡ βασίλισσα Ἄννα ἐπιστάτην τοῦ ἔργου διορίσασα τὸν Φακεωλᾶτον, τὸ δὲ ἐπέκεινα μετὰ τῆς ὀροφῆς ὕστερον ἀνέστησεν ὁ Καντακουζηνός, ὅστις καὶ τῆς ἄλλης ἐπεμελήθη εὐκοσμίας τοῦ ναοῦ τῆς ἐν μαρμάροις καὶ λεπτῆς ψηφῖδος. Τὰ δὲ ἀπολειφθέντα ἀποπεράτωσε μετέπειτα ὁ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος· διηκόνει δ' ἑκατέροις τοῖς βασιλεῦσι πρὸς τὴν καλὴν φιλοτιμίαν ταύτην ὁ μέγας στρατοπεδάρχης Ἀστρᾶς, τά τε ἄλλα λόγου ἄξιος πολλοῦ καὶ περὶ οἰκονομίας ἔχων εὐφυῶς καί τις Φράγκος ὀνομαζόμενος Ἰωάννης Περάλτα.

Ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Σελὶμ τοῦ Β'. μετὰ τὴν ἐν Ναυπάκτῳ πρὸς τὸν Δὸν Ζουὰν τὸν Αὐστριακὸν περίφημον ἐκείνην ναυμαχίαν ἐγένοντο τῷ 1573 νέαι ἐπισκευαὶ καὶ ἐξωραϊσμοὶ τοῦ ναοῦ πρὸς παραμυθίαν τῆς θλίψεως τοῦ δυνάστου καταληφθέντος κατὰ τὸν Cantemir ὑπὸ συναισθημάτων θεοσεβείας. Εἶχε δ' ἀναλάβει καὶ τὴν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἀνατολικοῦ ἡμιθολίου τοῦ ναοῦ καταρραγέντος ὑπὸ σεισμοῦ, ὅπερ ἀπετελείωσε μετὰ τὸν θάνατόν του ὁ υἱὸς καὶ διάδοχος αὐτοῦ Μουρὰτ ὁ Γ', ὅστις οὐ μόνον ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν διεκόσμησε τὸν ναόν, ἀλλ' ἀνήγειρε καὶ τὰς τέσσαρας μεγάλας ἀντηρίδας, ὀγκώδεις καὶ ἀτέχνως ἐξειργασμένας καὶ ἐπωκοδομημένας ἔξωθεν ἐπὶ τῶν τεσσάρων πινσῶν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ θόλου κλονισθέντος ἕνεκα σεισμῶν.

Ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἐγένετο γενικὴ τοῦ ναοῦ ἐπισκευὴ τῷ 1849 ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τῶν περιωνύμων ἐξ Ἰταλίας ἀρχιτεκτόνων ἀδελφῶν Φοσσάτων, δι' ἣν ἐδαπανήθησαν περὶ τὰ πέντε ἑκατομμύρια χρυσῶν φράγκων ληφθέντα ἐκ τῆς περιουσίας τοῦ ἀτέκνου καὶ ἀγάμου ἀποθανόντος Σεϊχ-ουλ-ἰσλάμου. Διὰ τολμηρᾶς ἐργασίας ἀφῃρέθησαν αἱ τέσσαρες μεγάλαι ἀντηρίδες τοῦ Μουράτ, αἵτινες ἠδίκουν τὴν ὄψιν τοῦ θόλου καὶ ἦσαν ἀλλότριαι ὡς πρὸς τὴν ὅλην τοῦ οἰκοδομήματος χάριν, περικυκλωθέντος τοῦ θόλου περὶ τὴν βάσιν του διὰ σιδηρῶν ἁλυσοειδῶν στεφανῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἐπισκευῶν τῆς ἐν Ρώμῃ ἐκκλησίας τοῦ ἁγίου Πέτρου. Φανατικοί τινες ἠθέλησαν νὰ ματαιώσωσι τὰς ἀγαθὰς τοῦ σουλτάνου διαθέσεις περὶ ἀνακαινίσεως τοῦ ναοῦ καὶ ἐπειράθησαν μάλιστα νὰ πείσωσιν αὐτόν, ὅπως ἐξαλείψῃ καὶ τὰ περισῳζόμενα ψηφιδωτά· ἀλλ' εὐτυχῶς αἱ προσπάθειαι αὐτῶν ἐναυάγησαν καὶ μετὰ διετῆ ἐργασίαν περατωθείσης τῆς ἐπισκευῆς ὁ σουλτᾶνος παραστὰς εἰς τὴν τόπον ἐπέχουσαν ἐγκαινίων προσευχὴν τῆς Παρασκευῆς, ἐφιλοδώρησε γενναίως τούς τε ἀρχιτέκτονας καὶ τοὺς ἄλλους τεχνίτας.

Ἐπισκευαζομένου δ' ὅμως ἔνδοθεν τοῦ ὀροφώματος τοῦ ναοῦ δύο τεχνῖται, ὧν ὁ μὲν Ἕλλην, ὁ δὲ Ἀρμένιος, πεσόντες ἐφονεύθησαν· εἰς τὸν Ἕλληνα δὲ λαχόντα τοιούτου θανάτου ἐποιήθη τὸ ἑξῆς ἐλεγεῖον :

Εἰ τὸ θανεῖν καλῶς ζηλωτὸν ἐν ἀνθρώποισιν,
οὔτις τοῦδε νεκροῦ βέλτιον εὗρε πότμον.
Τέκτων μὲν γὰρ ἔην, εἰργάζετο δ' ἔνδοθι νηοῦ,
κείνου τοῦ μεγάλου τῆς ἁγίας Σοφίης,
καὶ ρ' ἀπολισθήσας πέσεν ὕπτιος ὑψόθεν ἄφνω,
ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων οὐρανὸν εἰσανέβη.
Ἀμφὶ δὲ μὲν λιβάνου εὐώδεος ὦρτο ἀϋτμὴ
καὶ λαμπὰς ἤφθη ἔνδοθι τοίου ἔδους,
ἐν δ' ἱερεὺς ἐκέκλετο Θεὸν μέγαν, ἄγχι παραστάς,
ἑλλαδικῇ φωνῇ, δόγμασι δ' ὀρθοτόμοις.
Θαῦμα τόδ' ἐμφανὲς ὀψὲ Θεὸς πόρε νῦν μετὰ μακροὺς
τέσσαρας αἰῶνας ἀλλοθρόου λατρείας.
Τοῖον ἐμήσατο τύμβον ἀοίδημον εὖ μάλα τέκτων
ἐν ναῷ Σοφίης πνεῦμα Θεῷ παραθείς.

ΙΒ' Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΤΟΥ ΝΑΟΥ ΩΣ ΤΖΑΜΙΟΥ ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ

Ἡ ἐξωτερικὴ ὄψις τοῦ ναοῦ τῆς ἁγίας Σοφίας σήμερον οὐδὲν τὸ ἀξιοσημείωτον παρουσιάζει. Τὸ μόνον, ὅπερ πρασελκύει τὴν προσοχὴν τοῦ θεατοῦ, εἶναι οἱ τέσσαρες *μιναρέδες*, ὑψούμενοι ἐκ τῶν τεσσάρων γωνιῶν τοῦ οἰκοδομήματος ἐπὶ βάσεων ὑψηλῶν καὶ ὀγκωδῶν, ἐξικνουμένων σχεδὸν μέχρι τῆς στέγης τοῦ νάρθηκος. Ὁ περίφημος τροῦλλος φαίνεται μικρὸς καὶ ἀμφιβάλλει τις, ἐὰν εἶναι αὐτὸς ὁ παρατηρούμενος ἀπὸ τοῦ Πέραν, τοῦ Βοσπόρου, τῆς Προποντίδος καὶ τῶν λόφων τῆς ἀπέναντι Ἀσίας καὶ τῶν ἀκτῶν, ὃ ἀποσφαιρούμενος ἐν τῷ αἰθέρι, ὥσπερ πελωρία τιτᾶνος κεφαλή. Περιεστεγασμένος διὰ μολύβδου στηρίζεται ἐπὶ τεσσάρων τοίχων κεχρωματισμένων κατὰ πλατείας ταινίας κιτρίνους καὶ ἐρυθρὰς ἐναλλὰξ καὶ προσπεριβασταζομένων διὰ τεσσάρων ἀντερεισμάτων. Ὁ ὅλος ναός. περὶ ὃν εἶναι ἐκτισμένα φύρδην μείγδην μικρὰ πολυάριθμα οἰκοδομήματα, ἐλεεινὰ καὶ ἄθλια, ἤτοι δεξαμεναί, ἱεροδιδασκαλεῖα, γραμματοδιδασκαλεῖα, μαυσωλεῖα, ξενῶνες, μαγειρεῖα διὰ τοὺς πτωχούς, ἀποκρύπτοντα ἢ μεταβάλλοντα τὴν παλαιὰν αὐτοῦ μορφήν, φαίνεται ὡς ὄγκος τις ἀκανόνιστος καὶ γυμνὸς ὡς ὀχύρωμα, ὀλίγον τι διακρινόμενος κατὰ τὴν λεπτότητα τῶν ἄλλων τῆς *Σταμπούλ* τζαμίων καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι ἀδύνατον ὁ ἀγνοῶν νὰ ὑποθέσῃ ὅτι οὗτος εἶναι ὁ περίπυστος τῆν ἁγίας Σοφίας ναός,

Ὁ κατὰ πρῶτον θεώμενος αὐτὸν καὶ διαπυνθανόμενος ὅτι εἶναι αὐτὸς ὁ ναός, ἐπειδὴ δὲν εὑρίσκει αὐτόν, οἷον κατὰ τὰς περιγραφὰς καὶ μυθο-

πλαστίας ἔπλασεν ἐν τῇ φαντασίᾳ του, ἀναφωνεῖ ἀσυνειδήτως : «Οὗτος λοιπὸν εἶναι ὁ ναὸς τῆς ἁγίας Σοφίας;» καὶ κινεῖ οἱονεὶ ἐν ἀπογοητεύσει τὴν κεφαλήν του. Τοσοῦτον δυστυχῶς ἤλλαξεν ἔξωθεν ὄψιν μεταποιηθεὶς ἐπὶ τὸ μωαμεθανικώτερον καὶ ἀπειρόκαλον. Καὶ αὐτὸς ὁ τροῦλλος ἀπέβαλε τὴν πάλαι ποτὲ ἀργυρᾶν του λάμψιν μετὰ τοῦ μεγάλου χρυσίζοντος σταυροῦ του. Ἐκ τῶν τεσσάρων αὐτοκρατορικῶν μιναρέδων, οἵτινες ὡς γιγάντιοι σκοποὶ ἀγρυπνοῦσιν ἐπὶ τεσσάρων τοῦ ναοῦ γωνιῶν, ἐκτίσθησαν ὁ μὲν πρῶτος, ὁ δεξιὸς ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὑπὸ Μωάμεθ τοῦ Β'. τοῦ πορθητοῦ, ὁ ἀριστερὸς ὑπὸ Σελὶμ τοῦ Β.', οἱ δὲ δύο ἕτεροι, οἱ ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς, ὑπὸ Μουρὰτ τοῦ Γ.' Ὁ αὐτὸς ἔστησεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ τρούλλου καὶ τὴν ἐπίχρυσον ἐκ ψευδαργύρου ἡμισέλινον, ἥτις κατὰ τὸ λέγειν τῶν Ὀθωμανῶν ἔχει πεντήκοντα (!) ποδῶν διάμετρον καὶ φαίνεται ἐξ ἀποστάσεως ἑκατὸν μιλίων ἀπὸ θαλάσσης, διὰ τὴν ἐπιχρύσωσιν ἧς κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ἐβλιᾶ ἐδαπανήθησαν πεντήκοντα χιλιάδες χρυσῶν φλωρίων. Ἐκ τῶν παρὰ τῷ ναῷ παλαιῶν λαμπρῶν προσαρτημάτων ἄλλα κατερρίφθησαν, ἄλλα ἐκρύφθησαν περιτοιχισθέντα καὶ ἄλλα τοσοῦτον μετεβλήθησαν, ὥστε κατέστησαν ἀγνώριστα. Τὸ μέγα κωδωνοστάσιον δὲν ὑπάρχει πλέον. Ταπεινωθὲν κατὰ πρῶτον ἱκανῶς, οὗ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ὁλοτελῶς κατερρίφθη. Ἐν ἐνὶ λόγῳ τὸ τζαμίον πάντοθεν περισφίγγει, πιέζει, βαρύνει καὶ παραμορφοῖ ἔξωθεν τὸν ναόν, οὗ μόνη ἡ κεφαλή, τροῦλλος, εἶναι ἐλευθέρα καὶ ἀναπνέει οὕτως εἰπεῖν, διὰ τῆς τελευταίας γενικῆς ἐπισκευῆς ἀναδειχθεῖσα πάλιν κατὰ τὸ κάλλος.

Μόλις ὅμως εἰσέλθωμεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ καὶ μένομεν ἔκθαμβοι καὶ ἀκίνητοι, οἱονεὶ προσηλωμένοι εἰς τὴν θέσιν ἡμῶν. Ἡ πρώτη ἐντύπωσις εἶναι ὄντως μεγίστη καὶ ἐπιβλητική. Δι' ἑνὸς καὶ μόνου βλέμματος ἀντιλαμβανόμεθα κενοῦ ἀχανοῦς, ἀρχιτεκτονικῆς τολμηρᾶς ἡμιθολίων, φαινομένων ὡς ἐκ τοῦ αἰθέρος ἐξηρτημένων, τόξων κολοσιαίων, στύλων δυσμετρήτων, στοῶν, ἅπερ φωτίζονται ἅπαντα ἁπλέτως ὡς διὰ χειμάρρου φωτός. Ἅπασα ἡ ἀρχαία τοῦ ναοῦ ἐσωτερικὴ ἀρχιτεκτονικὴ διατηρεῖται καὶ διασώζεται σχεδὸν ἀκεραία, ὡς εἴπομεν, ἀλλὰ ποῦ εἶναι ὁ ἄλλοτε περιλαμπὴς διάκοσμος ; ποῦ ἡ αἴγλη καὶ ἡ πολυτέλεια ἡ ἀμύθητος καὶ ἀσύγκριτος ; Πανταχοῦ ἐπικρατεῖ γυμνότος ἀπαισία· πανταχοῦ διακρίνεται ἰταμῶς τὸ ἀνάμεικτον τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ τζαμίου. Ποῦ μὲν φαίνεται διάκοσμος βαρὺς καὶ εὐπρεπής, ποῦ δὲ παιδαριώδης καὶ ἀθυρματώδης. Ἐνταῦθα μὲν μόλις διαφαίνονται χρωματισμοὶ πεπαλαιωμένοι καὶ ἀπότριπτοι, ἐκεῖ δὲ κινοῦσι τὴν περιεργίαν καὶ τὸ πικρὸν μειδίαμα χρωματισμοὶ νέοι καὶ ἀκαλαίσθητοι, διαδεξάμενοι τοὺς πρώτους. Τὸ θάμβος καὶ τὴν ἔκπληξιν τοῦ θεατοῦ διαδέχεται ἀμέσως συναίσθημά τι πικρίας καὶ θλίψεως, ὅπερ κατακλύζει κατὰ μικρὸν τὴν ψυχὴν καὶ τὸ συναίσθημα τοῦτο παρακολουθεῖ ἀβεβαιότης τις καὶ ἀστάθεια πνεύματος, ὅπερ πρὸς στιγμὴν εἰς οὐδεμίαν σκέψιν δύναται νὰ προβῇ.

Ἀριστερόθεν τῆς θέσεως τοῦ συνθρόνου ἐν τῷ ἱερῷ ὑψοῦται τὸ *Μι-*

ράμπ ἢ Μιχάμπ, τὸ προσκυνητήριον, ἐν εἴδει κογχοειδοῦς σηκοῦ, ἐνῳκοδομημένου ἐντὸς τοῦ τοίχου, ὅλον μαρμάρινον καὶ κεκαλλωπισμένον διὰ πολλῶν ἀραβουργημάτων κεχρυσωμένων, δεικνύον τὴν διεύθυνσιν τῆς Μέκκας, πρὸς ἣν οἱ Μωαμεθανοὶ ἅπαξάπαντες προσεύχονται. Ἐπὶ τῆς κλιτύος δ' αὐτοῦ ἀνάκειται πρὸς ἀνάγνωσιν ἀνοικτὸν τὸ Κοράνιον, οὗ ἑκατέρωθεν δύο μεγάλα ταπεινὰ καὶ παχέα μανουάλια ἀνέχουσιν ἀνὰ μίαν ὀγκωδεστάτην λευκὴν κηρίνην λαμπάδα. Δεξιόθεν τούτου ἐπικρέμαται εἰς ἱκανὸν ὕψος εἷς τῶν τεσσάρων ἱερῶν ταπήτων, ἐφ' ὧν ὁ Προφήτης ἀείποτε προσηύχετο. Ἐπὶ τῶν μεταξὺ δὲ τῶν τριῶν παραθύρων τῆς κόγχης τοῦ ναοῦ διαστημάτων εἶναι ἐντὸς κύκλων γεγραμμένα τὰ ὀνόματα τῶν ὀκτὼ μεγάλων διδασκάλων ἢ ἑρμηνευτῶν τοῦ μωαμεθανικοῦ νόμου. Τὸ πρὸς βορρᾶν παράθυρον εἶναι ἡ παρὰ τοῖς Τούρκοις φημιζομένη *ψυχρὰ θυρίς*, διὰ τὴν ἀείποτε εἰσπνέουσαν δι' αὐτῆς δροσερὰν ποντιάδα αὔραν καὶ νομίζεται τόπος ἱερός, διότι ἀπ' αὐτοῦ ὁ προμνημονευθεὶς σεΐχης Ἀκ-σὲμς-ιδ-δὶν ἀνέγνω τὴν πρώτην ἀγγελίαν περὶ τῆς ἑρμηνείας τοῦ Κορανίου ἐν τῷ μεταποιηθέντι εἰς τζαμίον ναῷ.

Ἐν τῷ μέσῳ τῆς πρὸς βορρᾶν πλευρᾶς τοῦ ναοῦ πρόκειται τὸ *κουρσί*, ὃ συνήθης ἄμβων, ἀνάβαθρόν τι μαρμάρινον, ἐν εἴδει καθέδρας, διαφανῶς κατειργασμένον καὶ δι' ἀραβουργημάτων κεκοσμημένον, ἐφ' ὃ ἀναβαίνει διὰ μικρᾶς κλίμακος ἐκβάλλων παρὰ τῇ βάσει τὰ σανδάλιά του ὁ *κιατὶμπ ἢ βαζίφ*, ὁ ἱεροκήρυξ, καὶ διδάσκει καθήμενος σταυροποδητεὶ τὸν πιστὸν λαὸν συνήθως κατὰ Τρίτην καὶ Παρασκευήν. Αὗται αἱ διδαχαί, ὡς καὶ πᾶσαι αἱ τῶν Μωαμεθανῶν ἱεροκηρύκων, ἀξιοσημείωτοι πρὸ παντὸς διὰ τὸν ἀπαθῆ καὶ ἀμεθυσίαστον τῶν δημηγορούντων τρόπον καὶ οὐδέποτε ὑπὸ χειρονομιῶν συνοδευόμεναι, εἶναι συμβουλευτικαὶ καὶ ἠθικοθρησκευτικαί· καθάπτονται δὲ τῆς πολυτελείας, τῆς ἀδικίας, τῶν καταχρήσεων τῶν πολιτικῶν ὑπαλλήλων καὶ αὐτῶν πολλάκις τῶν ὑπουργῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ σουλτάνου. Ὁ ἱεροκήρυξ κρατεῖ καθ' ὅλην τὴν διδαχὴν ἐν μὲν τῇ μιᾷ χειρὶ τὸ Κοράνιον, ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ ξύλινον ξῖφος, σημεῖον τοῦ ἀπ' Ἐκκλησίας εἰς τζαμίον μεταβληθέντος ναοῦ. Ἐπὶ τοῦ ἄμβωνος τούτου, κατασκευασθέντος ὑπὸ τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ τοῦ Δ.' καὶ ἱδρυομένου ἐπὶ τεσσάρων μαρμαρίνων στύλων, κυματίζουσι δύο σημαῖαι ὡς μνημεῖον τῆς κατὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ νίκης τοῦ Ἰσλαμισμοῦ, τοῦ Κορανίου δηλαδὴ κατὰ τῆς παλαιᾶς καὶ νέας Διαθήκης, ἃς οἱ μὲν λέγουσιν ὅτι εἶναι ἐκ τῶν ὑπὸ ταῦ πορθητοῦ Μωάμεθ καταληφθεισῶν ἐν πολέμοις, οἱ δὲ ὅτι ἀνήκουσιν εἰς τοὺς δύο *ὀρτάδες*, τάγματα, τῶν γενιτσάρων, οἵτινες πρῶτοι ἀνέβησαν εἰς τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Παρὰ τῷ πρὸς νότον πινσῷ εἶναι *ἡ ἐξέδρα τῶν τεμπλίγκ* μουσικῶν τοῦ τζαμίου, ὅπου ὁ πορθητὴς ἀνήρτησε τὸ παραπέτασμα τῆς θύρας τοῦ ἐν Μέκκᾳ *Κεαμπέ*, κεντητὸν χρυσοῖς γράμμασι. Δύο τοιαῦται ἕτεραι ἐξέδραι

ὑπάρχουσι καὶ παρὰ τοῖς δυτικοῖς πινσοῖς, ἔχουσαι τὰς κιγκλίδας ταπεινοτέρας, ὅπως φαίνωνται αἱ διάφοροι γονυκλισίαι τῶν ἐν αὐταῖς *Μπεϊλικλέρ*, μουσηγετῶν ἢ πρωτοψαλτῶν, οἵτινες διευθύνουσιν ἐκεῖθεν τρόπον τινὰ τὰς κινήσεις τῶν πρασευχομένων, ὧν ἡ ὅρασις δὲν ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ παρὰ τῷ Μιχρὰμ γονυκλιτοῦντος *ἰμάμη*, ἱερέως. Ταῦτα πάντα εἶναι κτίσματα τοῦ σουλτάνου Μουρὰτ Γ.′ καὶ λέγονται *μααφίλ*. Παρὰ τῇ θέσει τοῦ ἀρχαίου ἄμβωνος ὑψοῦται τὸ *μενπὲρ* τοῦ *σεϊχ-ουλ-ισλάμ*, τοῦ πατριάρχου τῶν μωαμεθανῶν, εἶδος ἄμβωνος μεθ' ὑψηλῆς καὶ στενῆς ἀνόδου, ὁπόθεν οὗτος καὶ ἐνίοτε ὁ *κιατὶμπ* τοῦ τζαμίου κατὰ πᾶσαν Παρασκευὴν καὶ καθ' ἑκάστην ἐν καιρῷ τοῦ *ραμαζάν*, τῆς νηστείας καὶ τοῦ *μπαϊράμ*, τοῦ πάσχα ἀπαγγέλλει τὸ *χουτμέ*, τὴν ὑπὲρ τοῦ σουλτάνου ἐπίσημον εὐχήν, τὸ πρῶτον τοῦτο τῶν δικαιωμάτων τῆς τοῦ ἰσλαμισμοῦ μεγαλειότητος. Παρὰ τῇ θέσει τοῦ πάλαι αὐτοκρατορικοῦ θρόνου ὑψοῦται ὁ θρόνος τοῦ *καλίφου*, διαδόχου τοῦ προφήτου, ὁ καλούμενος *μὰκς σουρᾶ*, βυζαντιακοῦ ρυθμοῦ, σχήματος πολυγώνου, ὑποβασταζόμενος ὑπὸ ὀκτὼ ἀρχαίων κιόνων καὶ ἐπικαλυπτόμενος ὑπὸ πολυτελοῦς κουβουκλίου, φέροντος ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἥλιον ἀκτινοβολοῦντα. Ὄπισθεν τοῦ θρόνου τούτου ὑπάρχει προθάλαμος καὶ δωμάτιον πρὸς ἀνάπαυσιν τοῦ σουλτάνου καὶ πρὸς αὐτὸ συνεχόμενος θάλαμος καὶ στοά, μεγαλοπρεπέστατα καὶ διὰ δικτυωτῶν κεκλεισμένα ἅπαντα. Δύο πίνακες ἐν τούτῳ τῷ ἐνδιαιτήματι παριστῶσι τὰς δύο ἱερὰς πόλεις, τὴν Μεδίναν καὶ τὴν Μέκκαν καὶ μεταξὺ τῶν βαρυτίμων ἐπίπλων, δι' ὧν κοσμοῦνται, διαπρέπει ἀριδήλως μαρμαρίνη τις τράπεζα φέρουσα τὸν *τουρᾶν*, τὸ αὐτοκρατορικὸν μονόγραμμα. Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ναοῦ κύκλῳ πανταχοῦ εἶναι προσηρτημένοι μεγάλοι πίνακες, ἐφ' ὧν εἶναι γεγραμμένα ἀραβιστὶ τὰ ὀνόματα τοῦ Θεοῦ, τοῦ προφήτου καὶ τῶν τεσσάρων πρώτων καλιφῶν Ἀμποῦ-μπέκρ, Ὁμάρ, Ὀσμὰν καὶ Ἀλῆ, διὰ γιγαντιαίων γραμμάτων, ἀρίστων τῷ ὄντι δειγμάτων καλλιγραφίας. Ἀριστερόθεν τῷ εἰσερχομένῳ ἐκ τοῦ κεντρικοῦ πυλῶνος τοῦ ἐσωνάρθηκος εἰς τὸν ναὸν δείκνυται ὁ προμνημονευθεὶς *ἱδρῶν στύλος* καὶ δεξιόθεν κατὰ τὴν ἐπ' αἰώνων παράδοσιν Τούρκων τε καὶ ἡμετέρων τὰ ἴχνη τῆς αἱματηρᾶς δεξιᾶς τοῦ *ἁγᾶ τοῦ Σουλὰκ* ἢ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β′. τοῦ πορθητοῦ ἐπὶ κίονος, ὡς σημεῖον κατακτήσεως (βλ. εἰκόνα σελ. 183). Εἰς τὸ τελευταῖον δὲ παράθυρον τοῦ ὑπὲρ τὸν ἐσωνάρθηκα ὑπερῴου κεῖται ἡ περιλαμπὴς πέτρα, μάρμαρον διαφανές, ἀπαστράπτον ὡς τεμάχιον κρυστάλλου ἐκ τῆς προσβολῆς τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων, ὅπερ διάφοροι περιηγηταὶ ἐξέλαβον ὡς ὄνυχα, ὅστις ἀπορροφῶν πιθανῶς τὰς τοῦ φωτὸς ἀκτῖνας ἀντανακλᾷ εἶτα αὐτὰς σπινθηροβολῶν καὶ ὅταν μὴ φωτίζηται ὑπὸ ἡλίου.

Ἐκ τῶν παλαιῶν ψηφιδωτῶν εἰκόνων, ὧν αἱ μὲν κατεστράφησαν, αἱ δὲ ἐπεχρίσθησαν, διακρίνονται σήμερον ἱκαναί: οὕτω εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας τὰς σχηματιζομένας ἐκ τῶν ὀκτὼ συμβολῶν τῶν τεσσάρων τόξων τοῦ τρούλλου, γιγαντιαῖαι πτέρυγες τεσσάρων Σεραφεὶμ ἢ ἑξαπτερύγων, ἐκλαμ-

βανομένων ὑπὸ τῶν Τούρκων ὡς ὁμοιώματα νυκτερίδων ἢ τῶν ἐν ταῖς περσικαῖς βίβλοις εἰκονιζομένων *μελαϊκέϋ-μουκαριμπεΐν*, διφυῶν ἀγγέλων, περὶ ὧν πολλὰ μυθώδη ᾄδονται· κάτωθεν τοῦ ἀνατολικοῦ τόξου ἡ θεοτόκος καὶ τέσσαρες ἅγιοι· ὑπεράνω τοῦ συνθρόνου ἐν τῷ ἱερῷ τὸ *ἅγιον μανδήλιον* καὶ δύο ἄγγελοι μετὰ μεγάλων πτερύγων· [1] εἰς τὸν μυχὸν τῆς κόγχης ἡ Θεοτόκος ἐπὶ θρόνου ἀγκαλοφοροῦσα τὸν Χριστὸν εὐλογοῦντα χρυσοῖς ψηφῖσιν· ἄνωθεν δὲ τοῦ πυλῶνος τοῦ ἐσωνάρθηκος ὁ Χριστὸς ἐπὶ θρόνου μεγαλοπρεποῦς καθήμενος μεταξὺ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ ἐν θυρεοῖς ἐξεικονιζομένων, πρὸ δὲ τοῦ Σωτῆρος γονικλινὴς αὐτοκράτωρ, πιθανῶς ὁ Ἰουστινιανός. Τινὲς διϊσχυρίζονται ὅτι διορῶσιν ἀμυδρῶς καὶ τὸν Παντοκράτορα εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ τρούλλου.

Ἑκατέρωθεν τῆς εἰσόδου κεῖνται δύο ὑπερμεγέθεις ἀλαβάστρινοι κάλπαι εὑρεθεῖσαι ἐν τοῖς ἐρειπίοις τῆς Περγάμου καὶ μετενεχθεῖσα εἰς τὸν ναὸν ὑπὸ Μουρὰτ τοῦ Β΄. Ἀπὸ δὲ τῆς ὀροφῆς τοῦ ναοῦ κρέμανται δι᾽ ἁλύσεων ἑκατὸν εἴκοσι λαμπρὰ πολυκάνδηλα καὶ πλῆθος ποικιλόχρων σφαιροειδῶν λαμπτήρων, ἐχόντων ὑπερῳωρημένα στρουθοκαμήλων ᾠά, σύμβολα τῶν πλανητῶν ἀστέρων φωτιζομένων ὑπὸ τῶν ἀπλανῶν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ θόλου κυκλοτερῶς εἶναι δι᾽ ὡραιοτάτων χαρακτήρων γεγραμμένος καλλιγραφικώτατα ὁ περιβόητος στίχος τοῦ Κορανίου ἀραβιστὶ «ὁ ἀλλὰχ εἶναι τὸ φῶς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς», ὃν ὁ πορθητὴς ἐξεφώνησε, ὡς ἐρρήθη, ἅμα τῇ εἰσόδῳ του εἰς τὸν ναὸν κατὰ τοὺς λόγους τῶν Τούρκων χρονογράφων. Τὸ μῆκος ἑκάστου τῶν στοιχείων εἶναι κατὰ Ἑβλιᾶ πήχεων δέκα. Κατὰ δὲ τὰς ἱερὰς τοῦ ραμαζανίου νύκτας, τὰς λεγομένας *κάδρ-γκετζεσί*, ἰδίᾳ δὲ κατὰ τὴν τῆς εἰκοστῆς ἑβδόμης, τὴν *νύκτα τοῦ προορισμοῦ*, ὅτε ὁ σουλτᾶνος μεταβαίνει εἰς τὸν ναόν, ὅπως προσευχηθῇ, φωταγωγοῦνται κομψότατα, ὡς καὶ ὅλος ὁ θόλος δι᾽ ἀπειραρίθμων λαμπτήρων καὶ ποικιλόχρων κανδηλῶν καὶ τὸ θέαμα εἶναι ἀξιοθαύμαστον καὶ μαγικόν.

Εἰς τὸν γυναικωνίτην, τὰ ὑπερῷα, ἀνελθών τις καὶ παρακύπτων ἐκ τοῦ θριγκίου πρὸς τὰ κάτω δύναται νὰ ἴδῃ ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τζαμίου καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ζωὴν καὶ κίνησιν. Τόξα, ἡμιθόλια, στύλοι, ἐξέδραι, στοαί, διάδρομοι παρίστανται πρὸ τῶν ὀμμάτων του οἱονεὶ ἐντὸς χάους, οὗτινος κορύφωμα φαίνεται ὁ τροῦλλος μεταιωρούμενος ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν καὶ διαπέμπων ἐφ᾽ ἅπαντα τὸν ναὸν φῶς ἅπλετον διὰ τῶν ὑπερμεγέθων παραθύρων, ἅτινα φαίνονται ὡς ἀνακτόρων πυλῶνες. Αἱ ψίαθοι καὶ οἱ τάπητες ἐπὶ τοῦ ἐδάφους κάτω τοῦ ναοῦ, ὅπερ ὡς βαράθρου βάθος φαίνεται, ἁπλοῦνται ἐγκαρσίως πρὸς τὰς γραμμὰς τοῦ ναοῦ, διότι τὸ κτίριον, ὡς προερρήθη, δὲν εἶναι ἐστραμμένον τελείως πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς τὴν

1. Τοιοῦτον μανδύλιον μετ᾽ ἀγγέλων ὑφίσταται εἰσέτι ἐζωγραφισμένον εἰς τὸν ἀρχαῖον ναὸν μοναστηρίου καλογραιῶν Κάτω Παναγιᾶς, Ἄρτης ἐπὶ τῆς Ὡραίας Πύλης.

Μωσαϊκὸν τοῦ γυναικωνίτου. Εἰς τὸ μέσον ἡ Παναγία μὲ τὸν Ἰησοῦν. Ἀριστερὰ ὁ αὐτοκράτωρ Ἰωάννης ὁ Β΄. Δεξιὰ ἡ σύζυγός του αὐτοκράτειρα Εἰρήνη. Ἡ εἰκὼν συμπληροῦται μὲ τὸν υἱόν των Ἀλέξιον μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν φωτογραφίαν.

'Ο ἐνθρονισμένος Χριστὸς εἰς τὸ τύμπανον τῆς κεντρικῆς εἰσόδου.

'Η Δέησις τῆς Μονῆς τῆς Χώρας (Καχριὲ τζαμὶ) τῆς Κων)λεως τῆς εἰκόνος αὐτῆς ἐδημοσιεύθη μόνον ὁ πρὸς τὰ δεξιὰ 'Ιωάννης ὁ Πρόδρομος.

διεύθυνσιν τῆς Μέκκας, πρὸς ἣν προσεύχονται οἱ Μουσουλμᾶνοι καὶ οὕτω νομίζει ὁ θεώμενος ὅτι ὑφίσταται ὀπτικήν τινα ἀπάτην ἕνεκα τοῦ πολλοῦ ὕψους, εἰς ὃ ἵσταται.

Καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ ναοῦ τῇδε κἀκεῖσε πιστοὶ προσεύχονται, ἄλλοι μὲν γυνυπετεῖς ἔχοντες τὸ μέτωπον κατὰ γῆς καὶ πρηνεῖς, ἄλλοι ὄρθιοι, εὐθυτενεῖς ὡς ἄψυχοι ἀνδριάντες ἢ στῆλαι, ὁτὲ μὲν φέροντες τὰς χεῖρας εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ποιοῦντες διαφόρους κινήσεις καὶ χειρονομίας, ὁτὲ δὲ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, ὡσεὶ διαπυθάνονται τὴν μοῖραν των ἐκ τῶν γραμμῶν τῆς χειρός. Ἄλλοι κάθηνται σταυροποδητεὶ ἢ ὀκλὰξ παρὰ τῇ βάσει κίονος καὶ ἀναπαύονται μακαρίως ὡς ὑπὸ σκιὰν ὑψικαρήνου καὶ δασυσκίου δένδρου. Γυναῖκες κεκαλυμμέναι διὰ τοῦ *γιασμάκ*, πέπλου, ἵστανται καθ' ὁμίλους ἢ κάθηνται ἐπὶ τῶν γονάτων εἰς ἀποκέντρους γωνίας συνομιλοῦσαι ταπεινοφώνως καὶ χειρονομοῦσαι. Γέροντες λευκοπώγωνες μετὰ πλατειῶν ἀναξυρίδων, *σαλβαρίων*, μακρῶν ἐπενδυτῶν, *τζουμπέδων* καὶ ὑψηλῶν κεφαλοδέσμων, λευκῷ ὑφάσματι περιειλυμένων, *σαρικίων*, ἀκροῶνται κατανυκτικῶς καθήμενοι πρὸ νεαρῶν ἀναγνωστῶν, ἀναγινωσκόντων ἀπὸ βιβλίου ἢ ἀπαγγελλόντων καὶ ᾀδόντων ἀπὸ στήθους περικοπὰς ἢ καὶ ὅλα τοῦ Κορανίου κεφάλαια. Ἱεροδιδάσκαλοι, ἀπαγγέλλουσι μελωδικῶς στίχους ἱεροὺς εἰς ὁμίλους παιδίων. Καὶ ἐν γένει πανταχοῦ ἱερεῖς, ἱεροκήρυκες, ἱεροψάλται, νεωκόροι μετὰ ποικιλομόρφων ἀμφιέσεων περιφέρονται ἐν τῷ ναῷ ὡς ἀεικίνητά τινα ἀθορύβως καὶ ἀψόφως, οἱονεὶ μὴ ἐγγίζοντα διὰ τῶν ποδῶν τὸ ἔδαφος. Ἡ ὑπόκωφος μελῳδία χαμηλῶν καὶ μονοτόνων φωνῶν ἀνθρώπων ἀπαγγελλόντων, ἀναγινωσκόντων, προσευχομένων, ἱκετευόντων· αἱ ἀσθενεῖς καὶ πληξικάρδιοι κραυγαὶ καὶ ἀναστεναγμοὶ τῶν ἐν τοῖς βάθεσι τῶν στοῶν ἀποκειμένων ἀνιάτων ἀρρώστων, ἀναμενόντων τὴν ἐκ τοῦ ἱεροῦ χώρου θεραπείαν· τὸ ἀπειράριθμον τῶν ἀλλοκότων καὶ ἀξιοπεριέργων ἐξηρτημένων λυχνιῶν καὶ λαμπτήρων· τὸ ἐκ τοῦ θόλου καὶ τῶν παραθύρων εἰσελαῦνον καὶ διαχεόμενον εἰς ἅπασαν τὴν ἔκτασιν ἄπλετον φῶς· τὸ μέγεθος καὶ χαῶδες τοῦ κτιρίου μετὰ τῶν πολυπληθῶν τόξων, ἡμιθολίων καὶ κιόνων· αἱ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις καὶ ἐκ τούτων ἀναπολήσεις περὶ τοῦ παρελθόντος, χαράσσουσιν ἀνεξιτήλως καὶ αἱ βαθέως εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐπισκέπτου ἐντύπωσιν μεγαλείου καὶ μυστηρίου, ὅπερ οὔτε ὁ λόγος δύναται νὰ διατυπώσῃ οὔτε ὁ χρόνος νὰ ἐξαλείψῃ. Τὸ ἀληθὲς εἶναι δ' ὅμως ὅτι εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως, οἱασδήποτε ἐθνικότητος καὶ ἂν τύχῃ νὰ εἶναι, ἡ ἐντύπωσις αὕτη κατὰ τὴν ὁμολογίαν των παρακολουθεῖται ὑπὸ μελαγχολίας καὶ λύπης καὶ δικαίως ὁ Ἰταλὸς συγγραφεὺς δὲ Ἀμίτσης ὠνόμασε τὸν ναὸν ὑπερμέγεθες νεκροταφεῖον. Διότι ἕκαστος διακρίνων τὰ ἴχνη δεινῆς καὶ βαρβάρου καταστροφῆς καὶ δῃώσεως λυπεῖται μᾶλλον ἀναλογιζόμενος τὸ λαμπρὸν τοῦ ναοῦ παρελθὸν ἢ τέρπεται θαυμάζων τὸ παρὸν αὐτοῦ· ἑπομένως ἕκαστος ἐπιθυμεῖ καὶ πειρᾶται κατὰ τὸ δυνατὸν ν' ἀναπαραστήσῃ μᾶλλον ἐν ἑαυτῷ τὸν ναὸν

τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας, τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἢ νὰ ἴδῃ τὸ τζαμίον. Πότε θὰ ἔλθῃ ὁ περιπόθητος ἐκεῖνος χρόνος, καθ' ὃν θ' ἀνατραπῶσι τὸ Κοράνιον καὶ αἱ ἐξέδραι, θ' ἀφαιρεθῶσιν αἱ ποικιλόμορφοι λυχνίαι, θ' ἀποσπαθῶσιν οἱ ἐπὶ τῶν τοίχων πίνακες καὶ τὰ τῶν στρουθοκαμήλων ᾠά, θ' ἀρθῶσιν αἱ κάλπαι, θ' ἀπαλειφθῶσι τὰ τοῦ Κορανίου ρητά, θ' ἀνοιχθῶσιν τὰ κλειστὰ παράθυρα καὶ αἱ τειχισχεῖσαι θύραι, θ' ἀποξεσθῇ τὸ κονίαμα τὸ καλύπτον τοὺς θόλους καὶ τοὺς τοίχους καὶ θὰ ἐπανέλθῃ ὁ ναὸς μετὰ τοσαῦτα ἔτη εἰς τὴν πρώην του κατάστασιν, περίλαμπρος, φωτόβλητος, ἀκτινοβόλος καὶ ἀπαστράπτων ἐκ τοῦ πολυτελοῦς διακόσμου του, ὡς ἦτο ἐπὶ τῶν εὐκλεῶν ἡμερῶν τῆς εὐκλεοῦς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας ;

ΙΓ' ΕΘΝΙΚΑΙ ΕΛΠΙΔΕΣ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ

Ἡ μεγάλη ἐκκλησία, ὁ ἱερὸς τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Σοφίας ναός, ὅστις εἶδεν ἄλλοτε τοιαύτην δόξαν καὶ διατηρεῖ ἀκόμη ὑπὸ τὸν πέπλον τῆς σκληρᾶς δουλείας τοσοῦτον πλοῦτον, περιφρουρεῖται μέχρι τοῦ νῦν ὑπὸ τῶν λαμπροτάτων καὶ συγκινητικωτάτων ἀναμνήσεων, παραδόσεων, θρύλων, ἀσμάτων, ἐλπίδων, ὀνείρων τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἅπερ εἶναι συνδεδεμένα πρός τε τὴν ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ τὸν τελευταῖον μάρτυρα αὐτοκράτορα καὶ πρὸς τὰς τύχας καὶ τὴν μέλλουσαν ἀποκατάστασιν τοῦ ὅλου γένους ἡμῶν. Ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς πιστεύει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐφονεύθη, ἀλλ' ὅτι κοιμᾶται *μαρμαρωμένος* ἐντὸς σπηλαίου, ἀναμένων βελτίονας χρόνους ὅπως ἀναστηθῇ ὅπως ἀκριβῶς οἱ Γερμανοὶ μυθολογοῦσι περὶ τοῦ μεγάλου των βασιλέως Βαρβαρόσσα, ὅτι κοιμᾶται παραμένων ὑπὸ τὴν λιθίνην τράπεζαν αὐξανομένης τῆς γενειάδος του, ὅπως ἐμφανισθῇ καὶ πάλιν. Ὁ Κωνσταντῖνος μαχόμενος ὡς λέων ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων παρὰ τῇ πύλῃ τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ, περικυκλοῦται ὑπ' ἀπειραρίθμων ἐχθρῶν καὶ κινδυνεύει νὰ φονευθῇ. Ἀλλ' ὁ Θεὸς οἰκτίρων τὸ γένος τῶν Ἑλλήνων καὶ τοὺς χριστιανοὺς δὲν ἠθέλησε ν' ἀφήσῃ αὐτοὺς ἄνευ βασιλέως καὶ ἐλπίδος ἐλευθερίας. Ὅθεν ἀποστέλλει ἐξ οὐρανοῦ τὸν Ἄγγελόν του, ὅστις ἁρπάζει τὸ ξίφος ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ βασιλέως καὶ διασκορπίζει ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ τοὺς περὶ αὐτὸν βαρβάρους. Ἀναλαμβάνων δ' εὐθὺς ἐπὶ τῶν πτερύγων του τὸ βασιλέα ἔφιππον, ἀστραπιαίως φέρει παρὰ τὴν Χρυσόπορταν καὶ εἰσάγει εἰς σπήλαιον εὐρύ, ἐν εἴδει παλατίου ἢ παρεκκλησίου, κάτωθεν ὑψηλοῦ πύργου. Οὐδεὶς ἔκτοτε δύναται ἐκεῖ νὰ πλησιάσῃ διότι οὐδεὶς γινώσκει τὴν εἰς τὸ σπήλαιον ἄγουσαν ἀτραπόν, ἥτις λήγει εἰς μεγάλην *σιδηρόπορταν*. Ἐκεῖ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου κοιμᾶται *μαρμαρωμένος* ἐν τῷ σκότει φωτιζομένης τῆς παλλεύκου μορφῆς του ὑπὸ λάμποντος ἀστέρος. Φέρει τὸ χρυσοῦν στέμμα, τὴν *κορώναν*, ἐπὶ τῆς κεφαλῆς του, χρυσῆν ζώνην περὶ τὴν ὀσφύν, θώρακα μετὰ τοῦ σταυραετοῦ περὶ τὰ στήθη, πέδιλα χρυσοπόρφυρα εἰς τοὺς πόδας καὶ σκῆ-

πτρον ἐν τῇ ἀριστερᾷ χειρί. Ἄνωθεν αὐτοῦ ἀριστερόθεν ἐπὶ τοῦ τοίχου εἶναι ἐξηρτημένη ἡ ἀσπίς του καὶ ὁ κολεὸς ἄνευ ξίφους. Ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δὲ κινεῖ τὴν κεφαλήν του, ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμούς του ἀφυπνιζόμενος καὶ βλέπει πρὸς τὸν τοῖχον μήπως ὁ ἄγγελος ἐκόμισε πάλιν τὸ ξίφος του. Μὴ βλέπων δὲ τοῦτο ἐπαναπίπτει πάλιν εἰς τὸν βαρὺν ὕπνον. Ἀλλ' ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ θὰ ἔλθῃ ἐπὶ τέλους κομίζων τὸ ξίφος του καὶ τότε ὁ βασιλεὺς ἀνιστάμενος καὶ ἀναλαμβάνων αὐτὸ θὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους. Τὸ ἓν τρίτον αὐτῶν θὰ βαπτισθῇ, τὸ ἕτερον τρίτον θὰ φονευθῇ ἐν τῷ πολέμῳ καὶ τὸ ὑπόλοιπον θὰ φύγῃ καὶ θὰ σωθῇ εἰς τὴν *Κόκκινη Μηλιά*, τὴν πατρίδα τοῦ Μωάμεθ. Τότε ἡ πόλις καὶ ἡ Ἁγία Σοφία θὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ὁ *μαρμαρωμένος Δεσπότης* ἀνιστάμενος καὶ αὐτὸς καὶ ἀναλαμβάνων τὴν ζωὴν θὰ ἀποτελειώσῃ τὴν ἀσυντέλεστον τελευταίαν λειτουργίαν ἐν τῷ ναῷ ἕνεκα τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων.

Ὅτε οἱ βάρβαροι εἰσήλασαν δαιμονιῶντες εἰς τὸν ναόν, ἀρχιερεύς τις περιβεβλημένος τὴν βαρύτιμον στολήν του ἐλειτούργει ἱστάμενος πρὸ τῆς ἁγίας Τραπέζης. Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἐπιδρομέων καταλείπει ἀμέσως τὸ θυσιαστήριον καὶ κρατῶν τὴν θείαν μετάληψιν ἀνέρχεται διὰ τῆς ἐσωτερικῆς ἀριστερᾶς ἐκ τοῦ ναοῦ ἀνόδου εἰς τὸν γυναικωνίτην ταχέως, ἀκολουθούμενος ὑπὸ πολλῶν γενιτσάρων, οἵτινες ἔδραμον ὄπισθεν αὐτοῦ πρὸς ἁρπαγὴν τῶν πολυτελεστάτων ἀμφίων. Ὁ ἀρχιερεὺς ὅμως ὑπὸ θείας δυνάμεως κινούμενος ἀνῆλθε τὴν κλίμακα προλαβὼν καὶ εἰσέρχεται εἰς ναΐσκον κείμενον ἀριστερόθεν ἐν τῷ γυναικωνίτῃ, οὗτινος ἡ μικρὰ θύρα κλείεται αὐτοστιγμεὶ τειχισθεῖσα αὐτομάτως διὰ λίθων στερεῶς. Μάτην οἱ προσδραμόντες Τοῦρκοι πλήττουσιν αὐτὴν λυσωδῶς δι' ἀξινῶν, πελέκεων καὶ ροπάλων, ὅπως συλλάβωσι τὸν ἀρχιερέα. Οὐδὲν κατορθοῦσιν ἀποκάμνοντες καὶ ἱδροῦντες. Μόνον ἴχνη τινὰ καταλείπονται ἐκ τῶν προσβολῶν ἐπὶ τῆς μυστηριώδους θύρας. Μάτην κατόπιν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἄγριοι γενίτσαροι καὶ ἔμπειροι τέκτονες ἐπεχείρησαν παντὶ μέσῳ ν' ἀποτειχίσωσιν αὐτήν· ἀλλ' οὐδὲν κατώρθωσαν καὶ κατέπεσαν πάντες ἐξηντλημένοι καὶ ἀσθενεῖς. Ἔκτοτε ἡ θύρα ἐκείνη διατελεῖ τετειχισμένη καὶ μετὰ σεβασμοῦ καὶ δέους ἀιενίζουσι πρὸς αὐτὴν πάντες οἱ παρερχόμενοι, οἵτε Τοῦρκοι καὶ Χριστιανοί, διότι κατὰ τὴν κοινὴν ἀμφοτέρων παράδοσιν κρύπτεται ὄπισθεν ταύτης *ὁ μαρμαρωμένος Δεσπότης*.

Ἀλλὰ θὰ ἔλθῃ ἡμέρα, καθ' ἣν ἡ θύρα θ' ἀνοιχθῇ αὐτόματος πάλιν ὡς ἐκλείσθη, ὅταν οἱ Τοῦρκοι φύγωσιν ἐκ τῆς πόλεως καὶ ὁ μεμιασμένος καὶ βεβηλωμένος ὑπ' αὐτῶν ναὸς ἀποδοθῇ πάλιν εἰς τὴν ἱερὰν τοῦ Χριστοῦ πίστιν. Τότε καὶ ὁ *μαρμάρινος Δεσπότης* ἀναζῶν θὰ ἐξέλθῃ ἐκεῖθεν περιβεβλημένος τὴν αὐτήν, ὡς ἦτο, ὅτε εἰσῆλθεν, ἱερὰν στολὴν μετὰ τῆς ἱερᾶς μεταλήψεως εἰς τὰς χεῖρας εὐφρόσυνος, εὔχαρις, φιλομειδὴς κατελθὼν δι' ἧς κλίμακος ἀνῆλθε καὶ ἐπαναβαίνων τὰς βαθμίδας τῆς ἁγίας Τραπέζης θὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν διακοπεῖσαν λειτουργίαν ἀκριβῶς ἐκεῖθεν, ὅπου κατέλιπεν

αὐτήν. Τότε αὐγὴ νέας εὐκλεοῦς ζωῆς θ' ἀνατείλῃ εἰς τὸ δύσμοιρον μὲν ἀλλ' ἔνδοξον τῶν Ἑλλήνων γένος καὶ ἐκ τῶν εὐφημιῶν καὶ ἀλαλαγμῶν τῶν ὀρθοδόξων θ' ἀντιχήσωσι πάλιν οἱ βαρύηχοι θόλοι τῆς ἁγίας Σοφίας, εἰς ἣν θὰ εἰσέλθῃ νικηφόρος ἐν θριάμβῳ Ἕλλην βασιλεὺς καὶ θὰ στεφθῇ ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου ὑπὸ τὸ ὄνομα Κωνσταντῖνος, ἐπανιδρύων τὴν ὀρθόδοξον καὶ πανέκλαμπρον ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν καὶ ὁρίζων πάλιν πρωτεύουσαν αὐτῆς τὴν ὡραίαν Κωνσταντινούπολιν.

Τότε καὶ τὰ ἀναμένοντα τὴν ἡμέραν τῆς ἀναστάσεως ἡμῶν *ἡμίοπτα ὀψάρια*, τὰ πλέοντα ἐν τῷ ἱερῷ ἁγιάσματι τῆς ζωοδόχου Πηγῆς ἐν Βαλουκλῇ, θὰ πηδήσωσι, εἰς τὸ τηγάνιον, ὅπως τηγανισθῶσι καὶ ἀπὸ τοῦ ἄλλου μέρους ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς καλογραίας ἀνισταμένης καὶ ἀναζώσης, ἥτις δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὴν ἅλωσιν τῆς θεοφρουρήτου πόλεως, ὡς ἀναφέρεται ἐν τῷ δημώδει ᾄσματι.

Καλόγραια μαγείρευε ψαράκια στὸ τηγάνι,
καὶ μιὰ φωνή, ψιλὴ φωνὴ ἀπάνωθε τῆς λέγει :
—Πάψε, κυρά, τὸ μαγειρειὸ κι' ἡ Πόλη θὰ τουρκέψῃ
—Ὅταν τὰ ψάρια πεταχτοῦν καὶ βγοῦν καὶ ζωντανέψουν
τότε κι' ὁ Τοῦρκος θὲ νὰ μπῇ κι ἡ Πόλη θὰ τουρκέψῃ.
Τὰ ψάρια πεταχθήκανε, τὰ ψάρια ζωντανέψαν
κι ὁ ἀμηρᾶς εἰσέβηκεν ἀτός του καβαλλάρις.

Τότε καὶ ἡ τεθλιμμένη ὄψις τῆς Θεοτόκου θὰ φαιδρυνθῇ, ἥτις δὲν ἐπαύσατο ἐν τῇ εἰκόνι της θρηνοῦσα ἐπὶ τῇ ἁλώσει τῆς πόλεως καὶ τῆς ἁγίας Σοφίας καὶ τῇ καταλύσει τοῦ κράτους τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸ δημῶδες ᾆσμα :

Πῆραν τὴν Πόλι, πῆράν την, πῆραν τὴ Σολονίκη,
πῆραν καὶ τὴν ἁγιὰ Σοφιά, τὸ μέγα μοναστήρι,
ποῦχε τριακόσια σήμαντρα κι ἑξῆντα δυὸ καμπάνες,
κάθε καμπάνα καὶ παπᾶς, κάθε παπᾶς καὶ διάκος.
Σιμὰ νὰ βγοῦν τὰ ἅγια κι ὁ βασιλεᾶς τοῦ κόσμου
φωνὴ τοὺς ἦρθ' ἐξ οὐρανοῦ ἀγγέλων ἀπ' τὸ στόμα :
—«Ἀφῆτ' αὐτὴ τὴ ψαλμωδιὰ κι ἂς χαμηλώσουν τἄγια
καὶ στείλτε λόγο στὴ Φραγκιὰ νἄρθουνε νὰ τὰ πάρουν,
νὰ πάρουν τὸν χρυσὸ σταυρὸ καὶ τἄγιο τὸ βαγγέλιο
καὶ τὴν ἁγία Τράπεζα νὰ μὴν τὴν ἀμολύνουν».
Σὰν τἄκουσεν ἡ Δέσποινα, δακρύζουν οἱ εἰκόνες.
—«Σώπασε, κυρὰ Δέσποινα, μὴν κλαίγης μὴν δακρύζης.
πάλι μὲ χρόνους, μὲ καιρούς, πάλι δικά μας θἆναι».

Ἀλλ' ὅπως περὶ τοῦ *μαρμαρωμένου βασιλεᾶ* θρυλεῖται ὅτι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀφυπνιζόμενος τῆς νάρκης του ἀνοίγει τοὺς ὀφθαλμούς καὶ βλέ-

πει πρὸς τὴν θέσιν τοῦ ξίφους του, τ. ἔ. ὁ ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ συμβολιζόμενος ἑλληνισμὸς ἀφυπνιζόμενος ἀπὸ τῆς δουλείας ἀναβλέπει πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, μέχρι οὗ ἀναστὰς καὶ ἀναλαμβάνων τὰς δυνάμεις του ἐλευθερωθῇ ὁλόκληρος, οὕτω καὶ περὶ τοῦ ναοῦ πιστεύεται ὅτι δὲν ἔμεινεν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως ἀλειτούργητος, τ.ἔ. ὁ Ὀρθόδοξος χριστιανισμὸς δὲν ἐπαύσατο διεκδικῶν αὐτόν, ἀλλ' ὅτι ἐν ταῖς μεγάλαις ἑορταῖς καὶ ἰδίᾳ κατὰ τὴν νύκτα τοῦ ἱεροῦ Πάσχα, ἐν ᾧ μετὰ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος συνέδεσε τὸ δουλεῦον ἔθνος τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ ἀπὸ τῆς δουλείας ἀνάστασιν, ἠκούσθησαν καὶ ἀκούονται ἱεραὶ ἐν αὐτῷ ψαλμωδίαι. Δὶς δὲ μυστικῶς ἀνεῴχθησαν κατὰ τὰς παραδόσεις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ αἱ πύλαι αὐτοῦ καὶ ἐφωτίσθη ὁ ναὸς ἁπλέτως καὶ ἐλειτουργήθη.

«Τούτῳ τῷ ἔτει (1522), διηγεῖται χρονικόν τι, ἔδειξεν ὁ Θεὸς σημεῖον τοιόνδε ἐν τῇ Κωνσταντίνου πόλει τῇ μεγάλῃ Κυριακῇ τοῦ Πάσχα. «Τὸ μεσονύκτιον ἠγέρθησαν οἱ Δερβίσηδες καὶ ὑπῆγαν εἰς τὴν ἁγίαν Σοφίαν νὰ σαλαβατίσουν κατὰ τὸ ἑαυτῶν ἔθος καὶ ἐλθόντες εἰς τὰ προαύλια τοῦ ναοῦ ἤκουσαν ψαλμῳδίαν καὶ εἶδον καὶ φῶς μέγα ἐν τῷ ναῷ, καὶ πλησιάσαντες εὗρον τὰς πύλας ἀνεῳγμένας καὶ φωνὰς ψαλμῳδούσας τὸ Χριστὸς ἀνέστη· καὶ ἀκούσαντες σπουδαίως ἔδωσαν γνωστὸν τοῦ ἀφεντός, ὅστις ἦλθε σωματικῶς καὶ ἤκουσε καὶ εἶδεν ἐν ὀφθαλμοῖς, κελεύσας ἵνα ἀναβοῦν εἰς ἀνηχούμενα, νὰ σκοπεύσουν μήποτέ ἔστιν ἐξ ἀνθρώπου ἡ τοιαύτη ἐνέργεια. Καὶ εὐθὺς ἐξέλιπε καὶ τὸ φῶς καὶ ἡ ψαλμῳδία· καὶ πάλιν ὥρμησεν ἵνα κόψῃ τοὺς χριστιανούς, εἰ μὴ πάλιν ὁ αὐτὸς Πυραπασᾶς ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὴν ὁρμήν». Μετὰ 242 ἔτη τῷ 1764 ὁ Ἄγγλος περιηγητὴς Chandler διηγεῖται ὅτι ἐφάνη αἴφνης μαγικὸν μετέωρον ὑπὲρ τὸν ναὸν τῆς ἁγίας Σοφίας, οἱ θόλοι αὐτῆς ἐφωτίσθησαν ὑπὸ φωτὸς μὴ ἁφθέντος ὑπὸ χειρὸς ἀνθρώπου καὶ ἄγνωστοι μελῳδίαι ἠκούσθησαν ἐν αὐτῷ. Τοῦρκοι καὶ Ρῶσοι εὑρίσκοντο τότ' ἐν διαστάσει καὶ ἡ ἐν τῇ χώρᾳ τῆς Γεωργίας ἐν Ἀσίᾳ ἐπανάστασις παρέσχεν εἰς τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ μετέωρον ἦτο προμήνυμα ἀπελευθερώσεως καὶ ἡ ἐπὶ τούτῳ ἀναθάρρησις αὐτῶν μετεδόθη ἀπὸ τῆς πρωτευούσης εἰς ἅπαντας τοὺς Ἕλληνας τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας.

Αἱ ἐλπίδες καὶ τὰ ἐθνικὰ ὄνειρα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον σήμερον θείᾳ εὐδοκίᾳ ἐπληρώθησαν καὶ ἡ γαλανὴ σημαία τοῦ σταυροῦ κυματίζει ὑπερηφάνως ἀνὰ τὰ ἑλληνικὰ πελάγη καὶ τὰς πλείστας τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, φύλαξ τῆς ἐλευρίας. Ἂς εὐχηθῶμεν δὲ νὰ μὴ βραδύνῃ πλέον πολὺ καὶ ὁ χρόνος κατὰ τὸν φιλοπάτριδα ποιητὴν Γεώργιον Βιζυηνόν,

ὅταν θὲ νἄρθῃ ὁ ἄγγελος κι' ἀγγελικαὶ δυνάμεις
νὰ μβοῦνε, νὰ ξυπνήσουνε, νὰ ποῦν στὸν βασιλέα
πὼς ἦρθε πιὰ ἡ ὥρα.

Κι' ὁ βασιλεᾶς θὰ σηκωθῇ τὴν σπάθα του νὰ δράξῃ
καὶ στρατηγός μας θὲ νὰ μβῇ ς τὸ πρῶτό του βασίλειο
τὸν Τοῦρκο νὰ χτυπήσῃ
καὶ χτύπα χτύπα θὰ τὸν πάῃ μακρυὰ νὰ τὸν πετάξῃ
πίσω στὴν κόκκινη Μηλιὰ καὶ πίσω ἀπ' τὸν ἥλιο,
ποὺ πιὰ νὰ μὴ γυρίσῃ.

Εὐδαίμονες τότε ὅσοι θὰ παραστῶσιν εἰς τὴν εὐχαριστήριον δοξολογίαν ἐν τῷ ναῷ τῆς ἁγίας τοῦ πανσόφου Θεοῦ Σοφίας λειτουργοῦντος τοῦ Πατριάρχου καὶ παρισταμένου τοῦ Ἕλληνος αὐτοκράτορος ἐν ὅλῃ τῇ αἴγλῃ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ αὐτοῦ. Αἱ μυριόστομοι καὶ οὐρανομήκεις ἰαχαὶ καὶ ἀλαλαγμοί τοῦ ἑλληνικοῦ ὀρθοδόξου πληρώματος, τοῦ ἐπευφημοῦντος τὴν ὁριστικὴν τοῦ σταυροῦ κατὰ τῆς ἡμισελήνου νίκην, ἀντηχοῦντες ὑπὸ τοὺς βαρυήχους τοῦ πανσέπτου ναοῦ θόλους ἴσως φθάσωσι μέχρι τῶν τάφων τῶν κεκοιμημένων ἡρώων καὶ μαρτύρων ἁπανταχοῦ τῆς ἑλληνικῆς πατρίδος καὶ συνταράξωσιν, τὰ ὀστᾶ τῶν μαρτυρησάντων διὰ τὴν πίστιν καὶ τὸ ἔθνος, φωνὴ δὲ μυριάδων νεκρῶν ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς ὑψωθῇ εὐφρόσυνος λέγουσα: «Αὕτη ἡ ἡμέρα, ἣν ἐποίησεν ὁ Κύριος, ἀγαλλιασώμεθα καὶ εὐφρανθῶμεν ἐν αὐτῇ».

Ἡ Ἁγία Σοφία ἔξωθεν ὁρωμένη.

ΑΙ ΚΥΡΙΩΤΑΤΑΙ ΤΩΝ ΠΗΓΩΝ

1) *Οἱ Βυζαντῖνοι ἱστορικοὶ καὶ χρονογράφοι* (Προκόπιος, Κωδινός, Κεδρηνός, Χρυσολωρᾶς, Χωνειάτης, Θεοφάνης, Πορφυρογέννητος, Εὐάγριος, Σιλεντιάριος, Καντακουζηνός, Δούκας, Φραντζῆς, ἀνώνυμος).
2) *Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου*, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους τ. 5.
3) *Σπυρίδωνος Λάμπρου*, Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τόμοι 5.
4) » » Λόγαι καὶ ἄρθρα, τόμ. 1.
5) *Σκαρλάτου Βυζαντίου*, Ἡ Κωνσταντινούπολις, τόμ. 3.
6) *Ἐπαμ. Σταματιάδου*, Ἱστορικὴ περιγραφὴ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει ναοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τόμ. 1.
7) *Σπυρίδ. Ζαμπελίου*, Βυζαντιναὶ μελέται, τόμ. 1.
8) *Δουκαγγίου*, Descriptio Sanctae Sophiae, τόμ. 1.
9) *Βανδουρίου*, De aede Sanctae Sophiae, τόμ. 1.
10) *De Amicis*, Constantinople, τόμ. 1.
11) *Hammer*, Constantinopel und der Bosporus, 1822 τόμ. 2.
12) *M. Abbé*, Temples Anciens et Modernes, τόμ. 1.
13) *Πασπάτη*, Βυζαντιναὶ μελέται τοπογραφικαὶ καὶ ἱστορικαί, τόμ. 1.
14) *Ἐβλιᾶ Τσελεμπή*, Ταῤῥὶχ Μουντεχεβατὶ παρὰ Mortmann.
15) *Cantemir*, Ἱστορία τοῦ Ὀθωμανικοῦ κράτους.
16) «Ἔξοδος τῆς Ἁγίας Σοφίας» ὑπὸ *Breyer*, ἐν Βυζ. Zeitschrift τόμ. 10, ἔτος 1901, σ. 474.
17) *Εὐγενίου Ἀντωνιάδου*, Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας, τόμ. 1—3, Ἀθῆναι (βιβλιοθ. Μαρασλῆ) 1907—1909.
18) *Γ. Σωτηρίου*, Ἡ Ἁγία Σοφία Κων)λεως, Ἱστορία καὶ Τέχνη, Ἀθῆναι, 1917.
19) *Laurent*, Περὶ τῶν εὑρεθέντων νέων μωσαϊκῶν εἰς Ἁγίαν Σοφίαν Echo d' Orient τόμ. 35 ἔτ. 1936, σ. 97,

ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

Α'

Νέαι πληροφορίαι διὰ τὴν τύχην τῆς Ἁγίας Σοφίας

Τὸ ἔργον τοῦ μακ. Μ. Ἀποστολίδου θὰ ἔμενε καθυστερημένον πως, καὶ ἀσυγχρόνιστον, ἂν δὲν συνεπληρώνετο μὲ τὸ ἐπίμετρον, διὰ τοῦ ὁποίου καὶ συγχρονίζεται καὶ διαφωτίζεται μεγάλως. Ὁ ἀναγνώστης φθάνει μέχρι τῶν ἡμερῶν μας ἐξ ἑλληνικῶν πηγῶν, πληροφορούμενος τὰς λεπτομερείας τῆς τύχης τοῦ ἑλληνικοῦ μεγαλουργήματος. Ὁ Κων. Κουκκίδης δημοσιογράφος, ποὺ ἐπεσκέφθη τελευταίως τὴν Ἁγ. Σοφίαν, εἰς τὸ ἔργον του «***Κόσμοι τῆς Ἀνατολῆς***», μᾶς δίδει τὰς ἐντυπώσεις του διὰ τὸν μεγάλον ναὸν τῆς Ὀρθοδοξίας καὶ νέας πληροφορίας διὰ τὴν τύχην του. Ἐξ αὐτῶν δανειζόμεθα τὰ ἑξῆς :

«Τί ἀπέγιναν ὅμως τὰ μωσαϊκὰ ποὺ τὰ εἶχαν φιλοτεχνήσει σὲ διάφορες ἐποχὲς μεγάλοι τεχνῖτες τοῦ Βυζαντίου καὶ ποὺ δὲν ἦταν δυνατὸ ν' ἀποσπασθοῦν ἀπὸ τοὺς τοίχους ὡς λάφυρα ; Ἔμειναν στὴ θέσι τους ;

»Τὸ θέμα τοῦτο παραμένει ἀδιευκρίνιστον. Συζητεῖται πράγματι ἕως σήμερα τὸ ζήτημα τῆς ἀλλοιώσεως καὶ τῆς καταστροφῆς πολλῶν ἀπὸ αὐτά. Ποιὸς ἔχει τὴν εὐθύνη; Οἱ Τοῦρκοι σ' ἕνα βιβλίο τους περὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας, γραμμένο ἀγγλικά, ἰσχυρίζονται πὼς εἶναι ἀμφίβολο ὅτι ὅλα τὰ μωσαϊκὰ σκεπάσθηκαν μ' ἀσβέστη πρὶν ἀπὸ τὸ 19ο αἰῶνα. Βεβαιώνουν μάλιστα σ' ἕνα γαλλικὸ ὁδηγὸ ὅτι ὁ Πορθητὴς εἶχεν ἔμφυτη κλίσι πρὸς τὶς ὡραῖες τέχνες καὶ ἔδωκε διαταγὴ νὰ διατηρηθοῦν ὅλα τὰ μωσαϊκά. Ποιὰ εἶναι ἡ ἀλήθεια ; Τὸ θέμα πρέπει νὰ ἐρευνηθῇ χωρὶς προκατάληψι.

»Μερικὲς πολὺ ἀσήμαντες καταστροφὲς ἔγιναν κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ ἀπὸ τοὺς εἰκονοκλάστες. Ἀρκετὰ σημαντικὲς διέπραξαν οἱ ἰμάμηδες κι' οἱ «χαντεμέδες» (ὑπηρέτες) ποὺ ξεκολλοῦσαν τὰ ψηφία, γιὰ νὰ τὰ μεταπωλοῦν στοὺς ξένους. Ἔπειτα σημειώθηκαν καταστροφὲς ἀπὸ τοὺς σεισμούς, τὴν ὑγρασία καὶ τὸν πανδαμάτορα χρόνο. Ὁ Εὐγένειος Ἀντωνιάδης ποὺ ἔγραψε τρίτομο ἀθάνατο ἔργο γιὰ τὴν Ἁγία Σοφία (1907—1909, Ἀθῆναι) ὑπὸ τὸν τίτλο «*Ἔκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας*» (τὸ ἀναφέρει καὶ ὁ μακ. Ἀποστολίδης στὴ βιβλιογραφία του) βεβαιώνει ὅτι κατὰ τὴν ἔρευνά του, τὴν ὁποία ἔκαμε δυνάμει ἑνὸς σουλτανικοῦ ἰραδέ, διεπίστωσεν ὅτι «ἐν ταῖς ἀχανέσιν ἐκείναις ἐπιφανείαις τῆς μεγάλης τοῦ τεμένους (ναοῦ) ὀροφῆς διεσώθησαν ὀλίγαι σχετικῶς εἰκόνες».

»Ἀλλ' ἰδοὺ τὶ ἀναφέρουν διάφοροι περιηγητές, μνημονευόμενοι ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Ἀντωνιάδη. Ἀρκετοὶ ἀπὸ τὸν 16ο αἰῶνα κι' ἔπειτα βεβαίωσαν ὅτι ὑπῆρχαν εἰκόνες ἁγίων καὶ ἡ ἱστορία τῶν παθῶν τοῦ Εὐαγγελίου, «ἃς οἱ

Τοῦρκοι, ὡς διεπίστωσεν ὁ Ἀντωνιάδης, πολλαχοῦ παρεμόρφωσαν ἢ ἐπέχρισαν». Τὸ τελευταῖο «ἔκτυπον» εἶχεν ἐπιχρισθῆ ἀπὸ τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ κατὰ τὸ σεισμὸ τοῦ 1509 ἔπεσε τὸ κονίαμα, οὕτως ὥστε ὁλόκληρη ἡ ἱστορία τῶν παθῶν τοῦ Κυρίου ξαναφανερώθηκε εὐκρινέστατα.

»Στὴν ἄνω τοῦ Ἁγίου Βήματος ἁψίδα, κατὰ τὸν περιηγητὴ Γρελῶτο (1675) ἀπεικονίζονταν ὁ Σωτὴρ ἐπάνω στὸ Ἅγιο Μαντῆλι καὶ στὶς δυὸ πλευρὲς τούτου ὑπῆρχαν δυὸ ἄγγελοι.[1] Ὁ περιηγητὴς Τουρνεφὸρ (1702) ἀναφέρει ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατέστρεψαν τὴ μύτη καὶ τὰ μάτια τῶν εἰκόνων τοῦ ναοῦ. Ἀλλ' ἡ λαίδη Μονταγκιοὺ (1717) διαψεύδει τοῦτον μὲ τὴ βεβαίωσί της ὅτι οἱ καταστροφὲς ὀφείλονταν στὴν πολυκαιρία καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἀληθινὴ ἡ παγκόσμια διάδοσι ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἀλλοίωσαν ὅλες τὶς εἰκόνες ποὺ βρῆκαν. Τέλος ὁ Τοῦρκος περιηγητὴς Ἐβλιὰ Τσελεμπῆς (18ος αἰῶνας) ἀναφέρει τὴν ὕπαρξι μωσαϊκῶν στὴν Ἁγία Σοφία (τομ. 1ος).

»Κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Σουλτάνου Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἔγινεν ἀντιληπτὸ ὅτι τὰ μωσαϊκά, ὅσα ὑπῆρχαν, ἔδειχναν σημεῖα σημαντικῆς φθορᾶς. Ὁ σουλτάνος ἀνέθεσε τότε σ' ἕνα Ἑλβετοϊταλὸ ἀρχιτέκτονα, ὀνόματι Φοσσατὶ (σύμφωνα μὲ ἄλλες πληροφορίες ἦσαν δυὸ ἀδελφοὶ) νὰ κάμη μεγάλες ἐπισκευές. Ἔβαλεν αὐτὸς ὑψηλὲς σκαλωσιὲς κι' ἔκαμε πολὺ σημαντικὴ ἐργασία ἀνακαινίσεως παντοῦ ὅπου σημειώθηκαν καταστροφές. Σὲ μερικὰ σημεῖα ἀστόχησε ὥστε νὰ προκαλέση μετέπειτα διαμαρτυρίες.

»Κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐπισκευῶν ἀποκάλυψε διάφορες ὡραῖες εἰκόνες (Προφῆτες, Διδασκάλους καὶ Χερουβεὶμ) στὶς ἁψίδες καὶ τὰ ἡμιθόλια. Ὁ Γερμανὸς Σάλτσενμπεργκ κατόπι ἀπὸ ἄδεια βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ τὶς μελετήση καὶ νὰ τὶς δημοσιέψη τὸ 1854. Ἀλλὰ λόγῳ ἀντιζηλιῶν ποὺ δημιουργήθηκαν μὲ τὸν Φοσσατὶ δὲν κατόρθωσε νὰ ἀναπαραστήση ὅλες τὶς σωζόμενες τότε εἰκόνες στὸ ἔργο του. Ὁ Φοσσατὶ ἐξ ἄλλου δημοσίεψε κι' αὐτὸς τὸ 1890, σὲ βιβλιάριο, συλλογὴ τῶν εἰκόνων τῆς Ἁγίας Σοφίας, Ἡ ἐπισκευὴ βάσταξε ἀπὸ τὸ 1847 ἕως τὸ 1849 καὶ κόστισε 20 ἑκατομμύρια γρόσια. Κατὰ τὸ τέλος της ξανασκεπάστηκαν οἱ εἰκόνες κι' ἔγιναν ἐγκαίνια, στὰ ὁποῖα παρευρέθηκεν ὁ σουλτάνος κι' ἐπρόσφερε δῶρα σ' ὅλους ποὺ εἶχαν ἐργασθῆ. Ἔτσι ἐπὶ χρόνια ἔμειναν καὶ πάλι πολλὰ μωσαϊκὰ σκεπασμένα μὲ ἀσβέστη. Κατὰ τὸ 1932 ἄρχισεν ἡ συστηματικὴ ἀποκάλυψί των. Ἀνέλαβε τὸ ἔργο τοῦτο ὁ Ἀμερικανὸς Whittemore ποὺ πέθανε τὸ 1950. Συνεχίζει τώρα τὸ ἴδιο ἔργο ὁ συμπατριώτης του Paul Underwood. Ὅταν θὰ τὸ ἀποτελειώση, θὰ καταστῆ, ὅπως πρέπει, ἀντιληπτὴ ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ θαυμασίου συνόλου τῶν ψηφιδωτῶν.

---

1. Σ. Δ. Ὡραῖον ἔργον ἐπάνω τῆς Ὡραίας Πύλης κοσμεῖ τὸ τέμπλον τῆς Κάτω Παναγιᾶς τῆς Ἄρτας ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Λούρου, μοναστηρίου, ὅπου σήμερον ὑπάρχει γυναικεία μονή. Τὸ ἅγιον μανδήλιον κρατοῦν ἱπτάμενοι δύο ἄγγελοι.

»Γιὰ τὴν ὥρα ὁ ἐπισκέπτης ἔχει νὰ θαυμάση ἀρκετὰ ψηφιδωτά: Τὸ ψηφιδωτὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μὲ τὴ Θεοτόκο (τὴ Βρεφοκρατοῦσα) στὸ τύμπανο τῆς πλαγίας πύλης τῆς εἰσόδου (ἐσωνάρθηκας), τὸ θρονιασμένο Χριστὸ στὸ τύμπανο τῆς κεντρικῆς πύλης τῆς εἰσόδου (ἀπὸ τὸν ἐσωνάρθηκα στὸν κυρίως ναό), τὴν Πλατυτέρα (Παναγία) μὲ τὸν Ἰησοῦ στὰ χέρια στὴν ἀχιβάδα τοῦ ἀδύτου, καθὼς καὶ τὰ ψηφιδωτὰ τοῦ γυναικωνίτη, μὴ προσιτὰ ἀκόμη στὸ κοινό, δηλαδὴ τὸ ψηφιδωτὸ τῆς Δεήσεως (μὲ τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸ Βαπτιστή, τὸν Ἰησοῦ καὶ τὴ Θεοτόκο) καὶ δυὸ ἄλλα ψηφιδωτὰ μὲ αὐτοκρατορικὲς ἀναπαραστάσεις, τὸ ἕνα τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου, τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς αὐτοκράτειρας Ζωῆς καὶ τὸ ἄλλο τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογέννητου, τῆς Παναγίας, τῆς αὐτοκράτειρας Εἰρήνης καὶ τοῦ δουκὸς Ἀλεξίου.

»Ὁ ἐπισκέπτης, ἀφοῦ περάση στιγμὲς ἀσύλληπτης αἰσθητικῆς χαρᾶς καὶ μετεωρισθῆ στὰ οὐράνια κατὰ τὸ μέτρο τῶν δυνάμεών του κάτω ἀπὸ τὸν τροῦλλο καὶ τὸ ἱερὸ ἄδυτο, θὰ μποροῦσε, γιὰ νὰ ξεκουρασθῆ ἀπὸ τὸ παραδεισένιο ταξίδι του, νὰ περιπλανηθῆ γυρεύοντας ἀνάπαυσι ἢ ἀκόνισμα ἀπὸ μακριὰ τῆς ματιᾶς του ἐπάνω σὲ λεπτομερειακὰ σημάδια τῶν τοίχων ἢ τῶν στύλων, ἄλλα καθάρια ἀπεικονισμένα κι' ἄλλα πλαστουργημένα ἀπὸ τὴ φαντασία. Τέτοια εἶναι οἱ λαιμοὶ καὶ τὰ κεφάλια τῶν καμήλων, ὁ ἀστακός, ὁ λαγός, ὁ διάβολος, ἡ τρύπα τῆς κολόνας ποὺ γιατρεύει, καθὼς πιστεύουν, τὴ γυναικεία στειρότητα ἢ ἀσθένειες ματιῶν, ἂν τὸ ἐνδιαφερόμενο πρόσωπο χώση τὸ δάχτυλό του στὴν τρύπα, τὰ λεγόμενα σημάδια ποὺ ἀφῆκαν ἡ παλάμη τοῦ Πορθητῆ, ἡ σπαθιά του καὶ τὰ πέταλα τοῦ ἀλόγου του, ἡ κεφαλὴ τοῦ κριαριοῦ μὲ μεγάλα κέρατα, ἡ νυχτερίδα μὲ ἀνοιγμένα τὰ φτερά, ὁ δράκος καὶ τὰ ψάρια, (εἰκονικὴ ἀναπαράστασι τῆς λέξεως «ἰχθὺς» ποὺ τ' ἀρχικὰ γράμματά του διαβάζονται: Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ. Ἀπ' ὅλα τοῦτα τ' ἀπεικάσματα μονάχα ὁ «ἰχθὺς» τοποθετεῖται ἀπὸ τὴ Θεολογία στὸν κατάλογο τῶν ἑρμηνειῶν της. Ὅλα τ' ἄλλα, εἴτε πλάσματα διαβολικὰ ἢ εἰρηνικὰ εἴτε ἱστορικὰ θέματα, εἶναι γεννήματα πολὺ καλπάζουσας, ἀλλὰ τόσο γοητευτικῆς φαντασίας.

»Ἡ μετατροπὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας ἀπὸ τέμενος σὲ μουσεῖο εἶναι ἕνα μεγάλο ἱστορικὸ γεγονὸς ἀξιομνημόνευτο στὶς σχέσεις τοῦ χριστιανισμοῦ ποὺ τὴν ὕψωσεν ἄφθαστο φωτερὸ δημιούργημά του καὶ τοῦ μουσουλμανισμοῦ ποὺ τὴν ἰδιοποιήθηκε καὶ τὴν ἀπομιμήθηκε, χωρὶς ποτὲ νὰ τὴ φτάση. Ἡ μετατροπὴ αὐτὴ παρουσιάζεται σὰν κατιτὶ τὸ ἀδιανόητο, ἂν ληφθῆ ὑπ' ὄψι ὁ προκεμαλικὸς ἄγριος φανατισμὸς τοῦ μουσουλμανικοῦ ἱερατείου καὶ ἡ ἀκοίμητη συμπαράστασι ὅλων σχεδὸν τῶν πιστῶν τοῦ κορανίου. Κι' ὅμως ὁ Μουσταφᾶ Κεμὰλ τὴν ἀπετόλμησε. Σὲ μιὰ φωτογραφία ποὺ βρίσκεται στὸ γραφεῖο τοῦ διευθυντῆ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀζίζ Ὀγκάν, διευθυντῆ τότε τῶν μουσείων τῆς Πόλης, ὁ Μουσταφᾶ Κεμὰλ παριστάνεται

ἀκριβῶς τὴ στιγμὴ ποὺ ἔδινε τὶς διαταγές του ἔξω ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία γιὰ νὰ μετατραπῆ σὲ μουσεῖο. Περιστοιχισμένος ἀπὸ τοὺς ὑπασπιστές του καὶ τὸν Ἀζὶζ Ὀγκάν, ἔχει στυλωμένη τὴ ματιά του ὑψηλά. Ἀφίνει νὰ διαγράφεται ὁλοκάθαρα στὴ φυσιογνωμία του καὶ σ᾽ ὅλην τὴν κορμοστασιά του ἡ ἀλύγιστη θέλησί του νὰ κάμη κατιτὶ τὸ ὁριστικὰ ἀμετάτρεπτο, ἀλλ᾽ ὅμως τόσο δύσκολο! Ὅταν πῆρε τὴν ἀπόφασι νὰ δώση τὴν ἱστορικὴ διαταγή του

Τὸ λεγόμενο ἀποτύπωμα τῆς παλάμης
τοῦ Προφήτη Μωάμεθ

διατηροῦσε μὲν πάντα ἀτόφιο τὸ φωτοστέφανο τῆς δόξας του, (μετὰ τὸ θάνατό του μονάχα οἱ ἀντίπαλοί του μίλησαν φανερὰ γιὰ τὶς ἀναποδιές του καὶ τὶς κακίες του), ἀλλ᾽ οἱ οὐλεμάδες, σαρικοφόροι ἀκόμη τότε, κι᾽ ἐνημερωμένοι στὶς ἀπιστίες του πρὸς τὸ Ἰσλάμ, μουρμούριζαν ἄγρια κι᾽ ἔκλιναν νὰ σηκώσουν κεφάλι. —Ὅμως δὲν εἶχε κανένα φόβο, μοῦ εἶπεν ὁ Ἀζὶζ Ὀγκάν, κι᾽ ὅλοι πειθάρχησαν στὴ διαταγή του. Ὁ Ἀζὶζ Ὀγκὰν ξανακοίταξε τὴ φωτογραφία καὶ μοῦ ἐπρόσθεσε: —Στὸ Μουσταφᾶ Κεμὰλ δὲν ἐφαίνονταν ταιριαστοὶ οἱ μιναρέδες ποὺ εἶχαν προστεθῆ στὸ χριστιανικὸ τοῦτο μνημεῖο. Ἔδειξε τὴν ἀπαρέσκειά του. Ἔδωκε κατόπι τὴ διαταγὴ τῆς μετατροπῆς σὲ μουσεῖο κι᾽ ἀπεχώρησε.

»Ὁ Ἀζὶζ Ὀγκὰν ἀμέσως ἔπειτα ἔγινε πιστὸς ἐκτελεστὴς τῆς διαταγῆς. Παρέλαβε τὴν Ἁγία Σοφία ἀπὸ τὸ Ὑπουργεῖο τοῦ Ἐβκαφίου ποὺ τὴν εἶχε

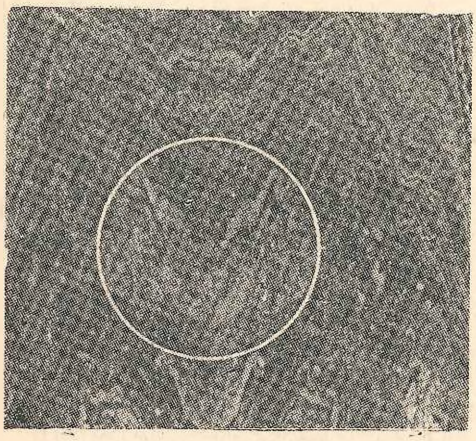

Τὸ πρόσωπο τοῦ διαβόλου

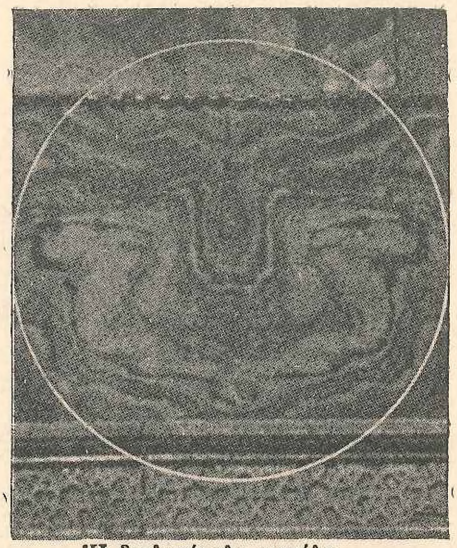

Ἡ διπλοκέφαλη καμήλα

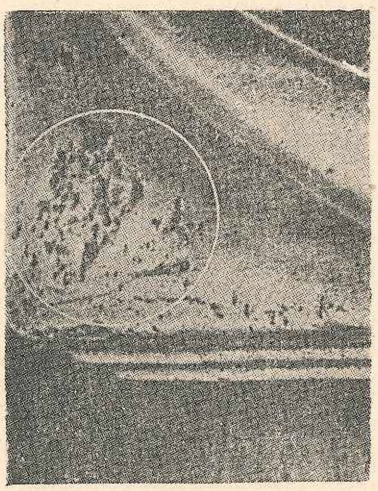

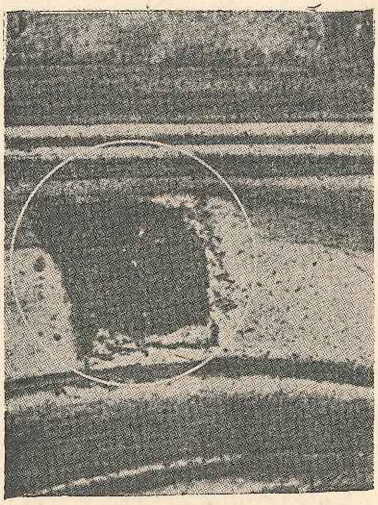

Τὰ λεγόμενα πέταλα τοῦ ἄλόγου τοῦ Πορθητῆ Μωάμεθ.

στὴ δικαιοδοσία του, κατέβασε τὶς πελώριες στρογγυλὲς πινακίδες ὅπου σημειώνονται τὰ ὀνόματα τοῦ Ἀλλάχ, τοῦ Μωάμεθ, τῶν τεσσάρων χαλιφῶν καὶ τῶν δυὸ πρώτων ἱμάμηδων, ἀφήρεσε τὶς καντῆλες, τὰ κρεμασμένα αὐγὰ τῶν στρουθοκαμήλων, τὰ γαλάζια μαργαριτάρια, τὰ μικρούτσικα ἄροτρα, τὶς σκοῦπες, τὰ στάχυα καὶ τέλος τὰ χαλιὰ καὶ τὶς ψάθες. Ἔτσι ἐλάφρωσε τὴν Ἁγία Σοφία ἀπὸ πολλὰ ἐφόδια τῆς μουσουλμανικῆς λατρείας.

»Ἀλλ' ἀφῆκε ἀρκετὰ—τὸ *μιχράμπ*, ποὺ εἶναι ἀπέναντι στὴν κυρία πόρτα, ἕνα κοίλωμα ὅπου ὁ ἱμάμης προσευχόταν, τὸ *μιμπέρ*, δηλαδὴ ὁ ἄμβωνας μὲ σουβλερὴ στέγη, ὅπου διαβαζόταν τὸ μουσουλμανικὸ πιστεύω, τὸ βῆμα τῶν μουεζίνηδων—ψαλτάδων, τὸ θεωρεῖο τοῦ σουλτάνου καὶ ἀρκετὰ ρητὰ τοῦ κορανίου. Ὁ Μουσταφᾶ Κεμὰλ ἐπιδοκίμασε τὴ διευθέτησι αὐτὴ μὲ νέα αὐτοπρόσωπη ἐπίσκεψι τοῦ ναοῦ, εὐχαριστημένος διότι δὲν σημειώθηκε καμμιὰ ἀντενέργεια.

»Ἀλλ' ἐνῶ τέτοια ἤθελεν ὁ Μουσταφᾶ Κεμὰλ τὴ διαρρύθμισι τῆς Ἁγίας Σοφίας, οἱ ὀχτὼ πελώριες πινακίδες μὲ τὶς ἀραβικὰ γραμμένες ὀνομασίες τοῦ Ἀλλάχ, τοῦ Μωάμεθ καὶ τῶν ἄλλων μουσουλμανικῶν προσωπικοτήτων ξανατοποθετήθηκαν μετὰ τὸ θάνατό του στὶς παλιὲς θέσεις των, ἐπάνω δηλαδὴ στοὺς τοίχους, λίγο κάτω ἀπὸ τὸν κεντρικὸ τροῦλλο. Γιατὶ αὐτὴ ἡ νέα διαρρύθμισι ;—Γιὰ νὰ δείχνῃ, μοῦ εἶπεν ὁ διευθυντὴς τοῦ μουσείου τῆς Ἁγίας Σοφίας Μουζαφὲρ Ραμαζάνογλου, ὅτι ἡ Ἁγία Σοφία ἐχρησίμευσεν ἐπὶ πέντε αἰῶνες ὡς μουσουλμανικὸ τέμενος. Ἐπρόσθεσεν ὅτι ἡ ἐκ νέου τοποθέτησι προερχόταν ἀπὸ δική του πρωτοβουλία.

»Ἀλλ' ἄλλοι μοῦ διευκρίνισαν ὅτι ἡ διαταγὴ στάλθηκε ἀπὸ τὴν Ἄγκυρα, λίγον καιρὸ μετὰ τὸ σχηματισμὸ τῆς κυβερνήσεως Μεντερές. Αὐτή, ὅταν ἀνέλαβε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν ἐξουσία, ἔκρινε σωστὸ νὰ ἐγκαινιάσῃ μιὰν πολιτικὴ εὐλύγιστη στὸ ζήτημα τοῦ χωρισμοῦ τοῦ τεμένους ἀπὸ τὸ κράτος, ὅπως τὸ εἶχε θεσπίσει ὁ Μουσταφᾶ Κεμάλ. Ἵδρυσε σχολὴ ἱμάμηδων, ἀνέχθηκε τὴν ἐπαναφορὰ τῆς ἀραβικῆς γλώσσας στὶς δεήσεις τῶν τζαμιῶν, ξανάβαλε στὰ σχολεῖα τὸ μάθημα τῶν θρησκευτικῶν, ἔχτισεν ἀρκετὰ τζαμιὰ μὲ χρήματα τοῦ δημοσίου, ἔδωκε μπαροῦτι γιὰ τοὺς κανονιοβολισμοὺς τοῦ ραμαζανιοῦ, ἐπέτρεψε στοὺς μουεζίνηδες νὰ ψάλλουν ἀραβικά, καλώντας τοὺς πιστοὺς ἀπὸ τοὺς μιναρέδες σὲ προσευχὴ καὶ χρησιμοποιώντας μάλιστα καὶ μεγάφωνα μὲ μερικὰ μέρη καὶ τέλος ἀφῆκε νὰ ἐξαπολύωνται ταχτικὰ ἀπὸ τοὺς ραδιοφωνικοὺς σταθμοὺς ρητὰ τοῦ κορανίου.

»Ἔτσι ἡ κυβέρνησι αὐτὴ χωρὶς νὰ παραμερίσῃ καμμιὰν ἀπὸ τὶς οὐσιαστικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ Μουσταφᾶ Κεμὰλ ἔκαμε μερικὲς παλινδρομήσεις παντοῦ ὅπου φανταζόταν πὼς θὰ γινόταν εὐχάριστη στὸ εὐρὺ μουσουλμανικὸ κοινό. Ἀνάμεσα στὰ μέτρα αὐτὰ ἦταν καὶ ἡ ἐπαναφορά, στὴν Ἁγία Σοφία, τῶν πελωρίων πινακίδων. Ἕνας Τοῦρκος ἀρχαιολόγος μοῦ εἶπε καθαρὰ τὴ γνώμη του : —Αὐτὲς οἱ πινακίδες ἀσχημίζουν !

»Πραγματικὰ τοποθετημένες κάτω ἀπὸ τὶς ἡμικυκλικὲς κόγχες ποὺ στηρίζουν τὰ ἡμιθόλια καὶ κατὰ διαστήματα ἐπάνω στὶς κολόνες τῶν ἐξεδρῶν ξεκόβονται σὰν ξένα σώματα. Κι' ἀδυνατίζουν πολὺ τὴ διακοσμητικὴ αἴγλη τοῦ αἰθερίου χώρου. Ἀλλ' ἀπουσιάζει πιὰ τώρα ἐκεῖνος ποὺ θὰ τολμοῦσε νὰ τὶς ξανακατεβάση. Ἀλλὰ καὶ μιὰ ἀνασκαφικὴ ἐργασία τῆς πρόσφατης ἐποχῆς, γενομένη στὸ ναὸ διαταράσσει ἐπίσης τὴν ἁρμονικότητα τοῦ ἱεροῦ

Ὁ «ἰχθὺς» καὶ τὸ καμάκι

χώρου. Οἱ ἀνασκαφεῖς ἀνεζήτησαν τὰ παλαιὰ θεμέλια τῆς Ἁγίας Σοφίας, δηλαδὴ τοὺς θεμελιακοὺς τοίχους τῆς πρώτης Ἁγίας Σοφίας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Β', ποὺ ἐχρησιμοποιήθηκαν ὡς πυρῆνες γιὰ νὰ χτισθοῦν οἱ δυὸ ἄλλοι τῆς Ἁγίας Σοφίας—τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Ἀλλ' ἡ ἀνασκαφὴ αὐτή, ὅπως παρατηροῦν ἁρμόδιοι, δὲν ἀποκάλυψε τίποτε τὸ νέο. Ὁ Γερμανὸς ἀρχαιολόγος Σνάϊντερ τοῦ Γερμανικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέσκαψε τὴ δυτικὴ αὐλὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τὰ λείψανα, ποὺ κοίτονται στὴν αὐλὴ τοῦ ναοῦ, εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ δίνουν τὴν εἰκόνα τῆς παλαιότερης Ἁγίας Σοφίας.

»Κι' ἐρωτᾶται τώρα: Τὰ ξύλινα κάγκελα ποὺ περιτριγυρίζουν, μέσα στὸ ναό, τὰ ὀρύγματα ὅπου διακρίνονται κάπως ἀμυδρὰ τὰ παμπάλαια θεμέλια, θὰ μείνουν ἐκεῖ γιὰ πάντα; Καθὼς εἶναι λίγα βήματα πέραν ἀπὸ τὴ μεγάλη Πύλη τῆς εἰσόδου, δηλαδὴ σ' ἀρκετὸ βάθος μέσα στὸ ναό, εἶναι ὅλο-

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

φάνερο πὼς καταστρέφουν τὴν ἑνότητα τοῦ συνόλου. Γιατί ὅμως νὰ μὴν προσφέρεται τοῦτο στὴν πρώτη μορφή του, ὅπως διαπλάσθηκε ἀπὸ τὰ χέρια τῶν μεγαλοφυῶν πρωτεργατῶν του ; Εἶναι τάχα δικαιολογημένη ἡ σύγχρονη διακοπὴ τῆς ὀπτικῆς συνεχείας ἀπὸ καμμιὰν ἀνάγκη νὰ βλέπη ὁ ἐπισκέπτης τὰ κρυμμένα ἐπὶ αἰῶνες θεμέλια ; Ὅ,τι ἔγινε στὴν Ἁγία Σοφία κατὰ τί θὰ διέφερεν, ἔξαφνα, ἂν ἀνοίγονταν στὸ σηκὸ τοῦ Παρθενώνα χαίνουσες τρύπες ὅπου ν' ἀποκαλύπτεται ὁ ἀρχαιότερος σηκός του ἢ τὰ δυὸ συνεχόμενα πώρινα βάθρα τοῦ παρέκει Ἑκατομπέδου ἢ ναοῦ τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι τοῦτο εἶχεν ἐναπομείνει ἐρειπωμένο κάτω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα ; Μήπως δὲν σκεπάστηταν ὅλες οἱ ὑπόλοιπες θεμελιώσεις τοῦ Ἑκατομπέδου αὐτοῦ, ὥστε τὸ Ἐρεχθεῖο, ἀπαλλαγμένο πιὰ ἀπ' αὐτές, ν' ἀκτινοβολῆ ἀντίκρυ στὸν Παρθενῶνα ; Τί θὰ ἐμπόδιζε νὰ φωτογραφηθοῦν τὰ παλιὰ θεμέλια τῆς Ἁγίας Σοφίας γιὰ νὰ μελετῶνται ἀπὸ τοὺς λίγους εἰδικοὺς καὶ ἀφαιρεθοῦν τὰ ξύλινα κάγκελα γύρω στὶς τρύπες ποὺ τώρα, γεμᾶτες οἱ περισσότερες ἀπὸ ὑγρασία καὶ κάποτε ἀπὸ ἀκινητημένα νερά, χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ μερικοὺς ἐπισκέπτες ὡς καλάθια ἀχρήστων ; Γιατί τέλος χωρὶς κανένα λόγο νὰ ζημιώνεται ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἁρμονία τοῦ χώρου ; Εἶναι πολὺ φυσικὰ τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ ποὺ θέτουν πολλοὶ ἐπισκέπτες τοῦ ναοῦ. Πρέπει νὰ μελετηθοῦν, ἀφοῦ, ὅπως εἰπώθηκε τόσες φορές, τὸ ἀρχιτεκτονικὸ τοῦτο μεγαλούργημα ἀνήκει σ' ὅλον τὸν κόσμο, τὸν φιλότεχνο καὶ λάτρι τῶν μνημείων, ὅσον καὶ τὰ περίλαμπρα ἀρχαιολογικὰ μνημεῖα τῶν ἄλλων χωρῶν.

Β'

Ἡ μετατροπὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας σὲ μουσεῖο.

Ὁ Στ. Παπαδόπουλος ἀνταποκριτὴς τοῦ «Βήματος» στὴν Πόλη ἔγραψε ἄρθρο στὸ «Βῆμα» 11-4-59 γιὰ τὸ θέμα. Ἀπὸ τοῦτο ἀποσποῦμε τὰ ἑξῆς :

«Ἡ μετατροπὴ τοῦ Μεγάλου Ναοῦ σὲ μουσεῖο ἀπεφασίσθη εἰς τὴν Ἄγκυραν, ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ Κεμὰλ καὶ τοὺς συμβούλους του εἰς τὰς μεταρρυθμίσεις. Τὴν ἰδέαν ἐνέπνευσεν ἡ πρότασις τοῦ Ἀμερικανοῦ καθηγητοῦ Θωμᾶ Whittemore, ὅπως τοῦ δοθῆ ἡ ἄδεια ν' ἀποκαλύψη τὶς ψηφιδωτὲς παραστάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς Ἁγίας Σοφίας, γιὰ τὶς ὁποῖες ἐγνώριζεν ὅσα ἔγραψαν σὲ ταξειδιωτικὲς ἐντυπώσεις τους ξένοι, ποὺ ἐπεσκέφθησαν τὴν Πόλη τὸν 17ον αἰῶνα καὶ ὁ Ἰταλὸς ἀρχιτέκτων Φοσσάτι, ποὺ ἐπῆγε εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸ 1841 διὰ νὰ κτίση τὸν καθολικὸ ναὸ τῶν Ἁγίων Πέτρου καὶ Παύλου τοῦ Γαλατᾶ, ποὺ εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ πυρκαϊά. Εἰς τὸν Ἰταλὸν αὐτὸν ἀρχιτέκτονα ὁ σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἀνέθεσε τὸ 1847 νὰ ἐπισκευάση τὴν Ἁγία Σοφία καὶ νὰ στερεώση τοὺς τοίχους της, ποὺ εἶχαν ρήγματα ἀπὸ σεισμούς. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀσβεστώματος ἐνεφανίσθησαν θαυμάσιες εἰκόνες ἀπὸ μωσαϊκά. Ὁ Whittemore, τὴν αἴτησι τοῦ ὁποίου ὑπεστήριξε ἡ ἀμερικανικὴ πρεσβεία, ἔγραφε σ' αὐτήν, ἐκτὸς ἄλλων,

ὅτι ἡ ἀποκάλυψις τῶν ψηφιδωτῶν παραστάσεων τοῦ πρώην ναοῦ θὰ ἐξυπηρετήση τὸν τουρκικὸ τουρισμό. Ἀλλὰ μόνον γιὰ τουριστικοὺς λόγους δὲν ἀπεφάσισε ὁ Κεμὰλ τὴν μετατροπὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας σὲ μουσεῖο. Πῆρε τὴν σημαντικὴ αὐτὴ ἀπόφασι πρὸς ἀντίδρασι εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς πόθους περὶ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἁγίας Σοφίας, δύο δὲ ἐξ ἄλλου ἀπὸ τοὺς συνεργάτας του στὶς μεταρρυθμίσεις, οἱ Τουρκοτάταροι τῆς Κριμαίας Ἀκτσούρα καὶ Ἀχμὲτ Ἀγκάεφ, ἐγνώριζαν τοὺς πόθους τοῦ ὀρθοδόξου ρωσικοῦ λαοῦ, ὅπως καὶ τοὺς στίχους τοῦ ποιητοῦ Ἀκσάκωφ, ποὺ ἤκουε «νὰ κτυποῦν οἱ καμπάνες τῆς Ἁγίας Σοφίας». Καὶ τὸ 1926 ὁ μεγάλος ναὸς μετετρέπετο σὲ μουσεῖο. Ἔπαυε νὰ εἶναι τζαμί, ὁ ἰμάμης τοῦ ὁποίου—ὁ χότζας του—ἤρχετο τρίτος στὴν τουρκομουσουλμανικὴ ἱεραρχία δηλαδὴ ἀμέσως μετὰ τὸν Σεϊχουλισλάμη καὶ τὸν Φετφὰ Ἐμινί, ποὺ οἱ «φετφάδες» του (γνωμοδοτήσεις) ἀνέτρεπαν σουλτάνους.

»Ὅπως δὲ ἡ ἑλληνοχριστιανικὴ Ἁγία Σοφία εἶχε τὴν θρυλικὴ «τελευταία λειτουργία» της, ἔτσι καὶ ὡς τζαμὶ εἶχε τότε τὸ τελευταῖο «Λεϊλέϊ Καντίρ» του τοῦ Ραμαζανίου, τὴν Νύκτα τῆς Δυνάμεως, ποὺ οἱ Τοῦρκοι τὸ ὀνομάζουν «Καντὶλ Γκετζεσὶ» καὶ θυμίζει τὴν νύκτα κατὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως πιστεύεται, ὁ Ἀλλὰχ ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Προφήτη Μωάμεθ τὸ ἱερὸ Κοράνι.

»Τὴν παγερὴν ἐκείνη νύκτα ἡ Πόλη, μὲ τοὺς φωταγωγημένους μιναρέδες τῶν τζαμιῶν της, εἶχε πανοραματικὴ ἐμφάνισι. Ἡ ἱερὴ αὐτὴ νύκτα τοῦ Ἰσλὰμ συγκέντρωσε στὴν Ἁγία Σοφία πυκνὸ πλῆθος πιστῶν ἀπὸ ὅλην τὴν ἀπέραντη Πόλη. Εἴκοσι χιλιάδες τὸ ὑπελόγισε ὁ τουρκικὸς Τύπος, πάντως ὅμως δὲν ἦτο ὀλιγώτερο τῶν δέκα χιλιάδων, μαζὶ μὲ τὸ πλῆθος τοῦ ἐσωνάρθηκος, ἔμενε δὲ ἄδειος περίπου ὁ γυναικωνίτης τοῦ Μεγάλου ναοῦ, ὅπου εἴμεθα οἱ ξένοι. Μία μᾶζα ἦτο τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἔλειπαν τὰ σαρίκια, τὰ λευκὰ καὶ τὰ πράσινα, τὸ «στόλισμα αὐτὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ παραδείσου», ποὺ θὰ ἔδιδαν γραφικότητα, διότι εἶχαν ἀπαγορευθῆ τότε μαζὶ μὲ τὸ φέσι. Ἐκινεῖτο κάποτε τὸ πλῆθος αὐτό, ὅταν ἐψιθύριζε τὸ «Ἀλλὰχ ἐκμπέρ», (μέγας ὁ Θεός), ἡ βοή του ἔκαμνε τὴν ἐντύπωσιν βοῆς ποταμοῦ. Τότε ἔγινε ὁ νεωτερισμὸς ν' ἀκουσθοῦν μέρη τῆς ἱεροτελεστίας μεταφρασμένα ἀπὸ τὴν Ἀραβικὴ στὴν Τουρκική, ἀπὸ καλλιφώνους χαφούζηδες, ποὺ ἡ φωνή τους εἶναι γνωστὴ εἰς τὸ τουρκικὸν κοινὸν ἀπὸ «γκαζέλια», «σαμπαχὶ» καὶ ἀμανέδες δίσκων γραμμοφώνου. Κυρίως ἤρεσε τὸ «μεβλούτ», εἶδος «Γεννήσεως», ἔργον τοῦ Ντεντὲ ἐφέντη, ποὺ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐγράφη τουρκιστὶ εἰς λαϊκοὺς στίχους. Ἀκούσθηκαν ὅλοι οἱ ἦχοι τῆς ἀνατολικῆς μουσικῆς καὶ τὸ «Ἀλλὰχ ἐκμπέρ», μεταφρασμένο τουρκιστὶ ὡς «Τανρὶ οὐλούντιρ». Ἀντικατεστάθη δηλαδὴ τὸ ἀραβικὸ «Ἀλλὰχ» μὲ τὸ τουρκικὸ «Τανρί», ποὺ δὲν τὸ αἰσθάνεται, οὔτε τὸ λέγει τὸ τουρκικὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖο δὲν ἐννοεῖ, ἐξ ἄλλου, τὴν τουρκικὴ ὑπερκαθαρεύουσα τοῦ μεταφρασμένου Κορανίου καὶ ἡ κυβέρνησις Μεντερές, πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ ἰσλα-

μικοῦ τουρκικοῦ λαοῦ, ποὺ εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ἐκλογέων, ἐπέτρεψε τὴν ἐπιστροφὴ στὴν ἀραβικὴ γλῶσσα, ὅπως καὶ τοῦ «ἐζάν», τῆς σύντομης προσευχῆς, ποὺ ἀκούεται ἀπὸ τὸ ὕψος τῶν μιναρέδων, ὅταν οἱ πιστοὶ καλοῦνται στὸ τζαμί, «ἐζάν», γιὰ τὸ ὁποῖον ἔχει γράψει ὁ Βλαχογιάννης ὅτι εἰς τὴν Ἤπειρον, ὅπου οἱ μουσουλμᾶνοι δὲν ἤξευραν, βέβαια, ἀραβικά, ἀλλ' οὔτε καὶ τουρκικά, ἐξεφωνεῖτο ὡρισμένην ἐποχὴν σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Μὲ ἐνδιαφέρον οἱ ξένοι ποὺ εἶχαν ἀνεβῆ στὸν γυναικωνίτη ἀπὸ τὴν ἀριστερά του κλίμακα, ποὺ εἶναι ἕνας ἀνηφορικὸς λιθόστρωτος δρόμος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο καὶ σήμερα ἀκόμη μπορεῖ ν' ἀνεβῆ μικρὸ μόνιππο ἁμάξι, παρηκολούθησαν τὴν ἱεροτελεστία αὐτή, ποὺ ἐπρόκειτο νὰ εἶναι ἡ τελευταία εἰς τὸ τζαμὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τὸ μουσεῖο τώρα.

Γ'

Ἡ Ἁγία Σοφία ἐπισκευάζεται γιὰ δέκατη ἕκτη φορά.

Ὁ Μ. Καϋλὰν ἰδοὺ τί γράφει περιληπτικῶς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν κατὰ Φεβρουάριον μῆνα τοῦ 1959 διὰ τὸ θέμα :

«Ἡ Ἁγία Σοφία, τὸ ἀριστούργημα τῆς Βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἐπισκευάζεται γιὰ δέκατη ἕκτη ἴσως φορά, γιατὶ κανένας δὲν ξέρει ἀκριβῶς πόσες φορὲς ἔχει ἐπισκευασθῆ αὐτὸς ὁ ναὸς μέσα στοὺς δέκα ἕξη αἰῶνες τῆς ἱστορίας του. Ἡ Ἁγία Σοφία ἦταν ἀρχικὰ χριστιανικὴ ἐκκλησία, ἀλλὰ τώρα εἶναι μουσεῖο βυζαντινῆς τέχνης, ποὺ προσελκύει πολλοὺς ἐπισκέπτας ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ἡ περίφημη Βασιλικὴ ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ 532—537 μ.Χ. μὲ σχέδια τοῦ Ἀνθεμίου καὶ τοῦ Ἰσιδώρου. Ἀνηγέρθη στὴν τοποθεσία προηγουμένων ἐκκλησιῶν ποὺ ἐκτίσθησαν τὸ 356 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Κωνσταντῖνο Β'. καὶ τὸ 415 μ.Χ. ἀπὸ τὸν Θεοδόσιο Β', ἀλλὰ καὶ οἱ δύο κατεστράφησαν ἀπὸ πυρκαϊά. Τὸ 532 μ.Χ. μιὰ μεγάλη πυρκαϊὰ κατέστρεψε ὁλόκληρη συνοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθὼς καὶ τὴν Ἁγία Σοφία.

»Τὸ σημερινὸ κτίριο ποὺ ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Ἰουστινιανὸ καὶ συμπληρώθηκε σὲ πέντε χρόνια εἶναι «ἄκαυστον».

Τὸ Μάϊο τοῦ 1453, ὅταν ὁ Τοῦρκος Σουλτᾶνος Μωάμεθ ὁ Κατακτητὴς ἐσφράγισε τὶς σελίδες τῆς ἱστορίας τοῦ Μεσαίωνος, ἡ Ἁγία Σοφία ἔκλεισε τὶς πύλες της ὡς ἐκκλησία. Διότι ὁ Μωάμεθ ποὺ κατέλαβε τὴν Κωνσταντινούπολιν τὸν Μάϊον τοῦ 1453, τὴν μετέτρεψε σὲ τέμενος.

»Γιὰ πρώτη φορὰ ἄνοιξε τὶς πύλες της ὡς τέμενος τὴν 1ην Ἰουνίου 1453. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς τέσσερας λεπτοὺς μιναρέδες της ἦταν ξύλινος, ἀλλ' ἀργότερα ἐκτίσθη μὲ τοῦβλα ἀπὸ τὸν διάσημο Τοῦρκο ἀρχιτέκτονα Σινάν. Ὁ Σινὰν ἐπίσης ἔκτισε μερικοὺς ἀπὸ τοὺς ἐνισχυτικοὺς τοίχους ἔξω ἀπὸ τὸ κυρίως κτίριο. Ἀργότερα ὁ Σουλτᾶνος Βαγιαζὴτ Β'. ἔκτισε ἕναν ἄλλον καὶ ὁ Σελὶμ Β'. ἄλλους δύο μιναρέδες

»Οἱ Σουλτάνοι Μουρὰτ ΙΙΙ καὶ Μαχμοὺτ Ι ἐπίσης ἔκαμαν προσθῆκες στὴν Ἁγία Σοφία. Τὰ μαρμάρινα βάζα καὶ τέσσερις μαρμάρινοι πάγκοι ἐκτίσθησαν ἐπὶ Σουλτάνου Μουράτ, ἐνῶ ὁ Σουλτάνος Μαχμούτ, ἔκτισε τὴ βιβλιοθήκη, τὸ σχολεῖο, ἕνα μαγειρεῖο γιὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ διερρύθμισε τὴν αὐλή. Σήμερα ὑπάρχουν πέντε τάφοι Σουλτάνων καὶ τῶν οἰκογενειῶν των στὴν αὐλὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας.

»Αὐτὴ ἡ ἱστορικὴ ἐκκλησία-τέμενος, ἔγινε μουσεῖο τὸ 1934 κατὰ διαταγὴν τοῦ Μουσταφᾶ Κεμάλ, τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς νέας Τουρκίας. Κοσμεῖται μὲ θαυμάσια μωσαϊκὰ ποὺ παριστάνουν τὸν Χριστό, τὴν Παρθένο Μαρία καὶ Βυζαντινοὺς Αὐτοκράτορας, ὅπως ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Μέγας. Ἐπίσης ὑπάρχουν δύο μουσεῖα καὶ μερικὰ ἀπὸ τὰ ὡραιότερα δείγματα τῆς Ἀραβικῆς καλλιγραφίας.

»Ἡ Ἁγία Σοφία εὑρίσκεται δίπλα στὸ δημόσιο πάρκο Σουλτὰν Ἀχμέτ, τὸν πρώην Βυζαντινὸν ἱππόδρομον καὶ κοντὰ στὸ παλαιὸ Σεράϊον, τὴν ἕδρα τῶν Ὀθωμανῶν Σουλτάνων, ποὺ εἶναι ἐπίσης μουσεῖο. Εἶναι ἐπίσης ἀπέναντι ἀπὸ τὸ τεράστιο τέμενος Σουλτὰν Ἀχμὲτ ποὺ εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλο τὸν Κόσμο μὲ τὸ ὄνομα Γαλάζιο Τέμενος. Τὸ τέμενος αὐτό, ποὺ κτίσθηκε τὸ 1609—1616 εἶναι τὸ μόνο στὸν κόσμο μὲ ἓξ μιναρέδες. Τὸ ὄνομα «γαλάζιο» τὸ ἔλαβε ἀπὸ τὰ ὑπέροχα γαλάζια πλακάκια τοῦ ἐσωτερικοῦ διακόσμου.

Ἐπάνω ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπάρχει ἕνας ὑψηλὸς κεντρικὸς θόλος διαμέτρου 102 ποδῶν καὶ ὕψους 184 ποδῶν μὲ 40 παράθυρα. Οἱ ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες τοῦ κτιρίου καλύπτονται ἀπὸ πολύχρωμα μάρμαρα καὶ χρυσᾶ μωσαϊκά. Μερικοὶ ξεναγοὶ δείχνουν στοὺς ἐπισκέπτας τὸ σχῆμα τοῦ μανταρινιοῦ τῆς ἀτομικῆς βόμβας, ποὺ διακρίνεται καθαρὰ σὲ μερικὲς φυσικὲς ἐπιφάνειες μαρμάρων. Οἱ τουρίστες ἐπίσης παρατηροῦν τὸν ἀγκυλωτὸ σταυρὸ τοῦ Χίτλερ στὶς ἄκρες τῶν ἐσωτερικῶν τοίχων.

»Ἡ ἐργασία ποὺ ἄρχισε τώρα στὴν Ἁγία Σοφία, ἡ ὁποία προσελκύει κάθε χρόνο 150.000 ἐπισκέπτας, θὰ διαρκέση ἐπὶ 4—5 χρόνια. Ἐπίσης ἄλλα ἔργα ποὺ ἔγιναν ἀπὸ τὸ 1946 ὡς σήμερα, ἔσωσαν τὸ κτίριο ἀπὸ τὴ φθορά. Ἐφέτος θὰ διατεθοῦν 200.000 τουρκικὲς λίρες γιὰ τὴν ἐπισκευὴ τῆς δυτικῆς προσόψεως καὶ τοῦ μιναρὲ ποὺ ἔκτισε ὁ Μωάμεθ.

Ἡ ἐπισκευὴ τῆς βορεινῆς καὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς ἔχει ἤδη συμπληρωθῆ. Κατόπι θὰ ἔλθη ἡ σειρὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ κτιρίου. Θὰ χρειασθοῦν τουλάχιστον δέκα ἑκατομμύρια λίρες, γιὰ νὰ γίνουν ὅλες οἱ ἀναγκαῖες ἐπισκευὲς καὶ ἡ δυσκολία τῆς ἐξευρέσεως αὐτοῦ τοῦ μεγάλου ποσοῦ ἐπέβαλε τὴν ἀνάληψι τοῦ ἔργου κατὰ δόσεις.

Ἡ ἐπισκευὴ τῶν μιναρέδων τῆς Ἁγίας Σοφίας παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες γιὰ τοὺς ἐργάτας, διότι ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἰλιγγιῶδες ὕψος, ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν ἐνδεχομένως ἰσχυροὺς νοτίους ἀνέμους ἀπὸ τὴν θάλασσα τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ νοτιοανατολικοὺς ἀνέμους ἀπὸ τὴν Μαύρη Θάλασσα.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΙΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ

ΣΤ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΙ

Δὲν εἶναι γνωστὸ πόσες ἐκκλησίες ὑπῆρχαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι κατὰ τὴν Ἅλωσί της ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Δὲν τὸ ἀναφέρουν οὔτε ἡμέτεροι, οὔτε δὲ καὶ Τοῦρκοι ἢ ξένοι. Οἱ Τοῦρκοι ἱστοριογράφοι, Χαφοὺζ Χουσεΐν ἐφέντης καὶ ὁ κατόπιν αὐτοῦ Σεΐτ Ἀλλῆ, ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὰ τζαμιὰ τῆς Πόλης, ἀναφέρουν μὲν ποιὰ ἀπὸ αὐτὰ ἦσαν πρσηγουμένως ναοί, ἀλλ' ὁ κατάλογός των δὲν εἶναι πλήρης. Σχετικῶς δὲν εἶναι διαφωτιστικὸ οὔτε καὶ τὸ Κτηματολόγιο τῆς Σταμπούλ, στὸ ὁποῖο κατεγράφοντο οἱ ναοί, ποὺ μετετρέποντο σὲ τζαμιά. Οἱ δυὸ αὐτοὶ Τοῦρκοι ἱστοριογράφοι σημειώνουν ἐπίσης καὶ ποιὰ τζαμιὰ κτισθῆκαν στὸν χῶρο ἐκκλησίας, δὲν διευκρινίζουν ὅμως ἂν ὑπῆρχε ἐκεῖ κατὰ τὴν ἅλωσι ναὸς καὶ κατεδαφίσθη ἀργότερα, διότι ἐκάη σὲ πυρκαϊὰ ἢ κατέρρευσε σὲ καταστρεπτικὸ σεισμό, ἢ ἂν ἁπλῶς ἀπὸ παράδοσι ἔμενεν ἡ πληροφορία, ὅτι ὑπῆρχε ἐκεῖ βυζαντινὴ ἐκκλησία. Ἐπὶ πλέον δὲ οἱ δυὸ αὐτοὶ ἱστοριογράφοι, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ τὸ Κτηματολόγιο, στὸ ὁποῖο οἱ ναοὶ ὡς τζαμιὰ κατεγράφοντο ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἐβκαφίου, δὲν πληροφοροῦν πῶς ἐλέγετο ἡ ἐκκλησία, ποὺ μετετράπη σὲ τζαμί, ἢ ἐκείνη εἰς τὸν χῶρο τῆς ὁποίας ἐκτίσθη αὐτό, καὶ ἂν ὑπῆρχε αὐτὴ κατὰ τὴν ἅλωσι.

Ἐξ ἄλλου ἐρείπια βυζαντινῶν ναῶν, ποὺ εὑρέθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔτη, τυχαίως δὲ σὲ ἀνασκαφὴ τοῦ ἐδάφους, ἦσαν μὲ ἴχνη μιναρὲ καὶ γύρω μὲ τουρκικοὺς τάφους, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει, ὅτι εἶχαν μετατραπῆ μετὰ τὴν ἅλωσι σὲ τζαμιὰ καὶ καταστραφῆκαν σὲ πυρκαϊὰ ἢ σὲ σεισμό, δὲν ἀναφέρονται δὲ στοὺς καταλόγους τῶν δυὸ Τούρκων ἱστοριογράφων, ἴσως δὲ οὔτε καὶ στὰ παλαιὰ ἀρχεῖα τοῦ Κτηματολογίου τῆς Σταμπούλ, ποὺ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Ἄγκυρα, ὅταν αὐτὴ ἔγινε πρωτεύουσα τῆς κεμαλικῆς Τουρκίας.

Αἱ παραλείψεις αὐταὶ δὲν ἐπιτρέπουν νὰ καθορισθῆ πόσοι ναοὶ ὑπῆρχαν στὴν Πόλη τὸ 1453. Πάντως δὲν ἦσαν ὀλίγοι, ὅλοι δὲ σχεδὸν μὲ τροῦλλο καὶ ὀλίγοι ξυλόστεγοι. Καὶ ὅλοι μὲ τὴν ἰδιαίτερη ἱστορία τους.

Ἀκόμη καὶ γιὰ ἐκκλησίες, ποὺ κτισθῆκαν μετὰ τὴν ἅλωσι καὶ γιὰ τὶς ὁποῖες μένει ἡ παράδοσις, ὅτι εἶναι εἰς τὸν χῶρο βυζαντινοῦ ναοῦ, δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιο, ὅτι πραγματικὰ αὐτὸ συμβαίνει, διότι, ὅταν οἱ ὀθωμανοὶ δὲν ἐπέτρεπαν νὰ κτισθῆ ναὸς παρὰ μόνον εἰς τὸν χῶρο ὅπου ὑπῆρχε κάποτε ἐκκλησία, οἱ ραγιάδες κατέφευγαν σὲ δόλον, καθότι ἐκινδύνευε ν' ἀ-

πορριφθῆ ἡ αἴτησίς των, παρ' ὅλες τὶς ἐνέργειες, ποὺ εἶχαν κάμει Φαναριῶτες ἡγεμόνες καὶ ἄλλοι καὶ τὶς χρηματικές των θυσίες. Καὶ εὔθυμη εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀνεγέρσεως, τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ περασμένου αἰῶνος, τοῦ ναοῦ τῶν Εἰσοδίων Σταυροδρομίου (Πέραν), ποὺ ἐσχηματίζετο ἀκόμη τότε εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Γαλατᾶ, ἔξω ἀπὸ τὸ τεῖχος του, ἐκεῖ ὅπου εἶχαν ἀμπέλια καὶ θέρετρα μεγαλέμποροι τοῦ Γαλατᾶ καὶ ὅπου ὑπῆρχαν λαχανόκηποι, ποὺ ἕνα μαγγανοπήγαδό τους ὑπάρχει στὸ ὑπόγειο ζαχαροπλαστείου τοῦ κάτω τμήματος τῆς Μεγάλης Ὁδοῦ, τῆς λεωφόρου τώρα Ἀνεξαρτησίας (Ἱστικλάλ). Ὅταν ὁ Βεζύρης ἐδέχθη ἐπὶ τέλους νὰ κτισθῆ ναὸς στὸ Σταυροδρόμι γιὰ τοὺς Ρωμιοὺς ραγιάδες, ἐπέμενε στὴν λεπτομέρεια, τὴν βασικὴ γιὰ τὸ Δοβλέτι, ὅτι πρέπει νὰ ἀναγερθῆ σὲ σαράντα ἡμέρες, νὰ περιστοιχίζεται μὲ ὑψηλὸ τοῖχο, ὥστε νὰ μὴ φαίνεται ἀπ' ἔξω καὶ ἐκνευρίζει τοὺς πιστοὺς τοῦ Ἰσλάμ, ὅπως ἐγίνετο ἕως τότε μὲ ὅλες τὶς μεταβυζαντινὲς ἐκκλησίες, καὶ νὰ κτισθῆ σὲ χῶρον, ὅπου ὑπῆρχε ἄλλοτε ναός.

Οἱ πρόκριτοι τότε τοῦ ἑλληνικοῦ Πέραν, ποὺ εἶχαν ἐκλέξει χῶρο γιὰ τὸ ναό τους, ἀνέθεσαν σὲ δύο ὁμογενεῖς νὰ μαλώσουν στὸν χῶρον ἐκεῖνο, νὰ ματοκυλισθοῦν, ὥστε τὸ ἐπεισόδιό τους νὰ καταλήξῃ στὶς τουρκικὲς ἀρχές στὸν Καντή, δικαστὴ τοῦ Γαλατᾶ, ποὺ τὸν εἶχαν φιλοδωρήσει ἀρκετὰ γενναῖα. Ὁ καυγᾶς ἔγινε, κατέληξε στὸν Καντῆ καὶ τόσον οἱ συμπλακέντες, ὅσο καὶ οἱ μάρτυρες, μὲ ἕνα στόμα κατέθεσαν ὅτι τὸ ἐπεισόδιο συνέβη ἐκεῖ ὅπου ὑπῆρχε ἄλλοτε ἐκκλησία, πληροφορία ποὺ κατεγράφη στὰ «κιτάπια», βιβλία τοῦ Καντῆ, ὁ ὁποῖος, ὅταν ἠρωτήθη ἀργότερα ἐπισήμως, μὲ τεσκερέ, ἀπήντησε, ὅτι ὡς ἐξάγεται ἀπὸ τὰ ἀρχεῖα του ὑπῆρχε ἐκεῖ ναός. Καὶ ἐξεδόθη ἡ ἄδεια.

Δὲν εἶναι ἐξ' ἄλλου ἀκριβὴς ἡ πληροφορία, ὅτι στὰ ἀρχεῖα τῶν παλαιῶν σουλτανικῶν ἀνακτόρων τοῦ Τόπκαπου ὑπάρχει κατάλογος τῶν ἐκκλησιῶν, ποὺ μετατραπῆκαν σὲ τζαμιά. Ἐκεῖνο ποὺ ὑπάρχει εἶναι βιβλίο τῶν Οἰκουμενικῶν Πατριαρχῶν καὶ ἀπὸ αὐτό, ἐὰν ἐτίθετο στὴν διάθεση τῶν μελετητῶν τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, θὰ ἐξηκριβώνετο, μὲ ἀκρίβεια, πότε ἐξελέγη, μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης, ὥστε νὰ μὴ μένουν ἀμφιβολίες. Ἡ καταγραφὴ αὐτή, μὲ χρονολογία καὶ ἡμερομηνία, ἐγίνετο, ὅταν ὁ νεοεκλεγεὶς Πατριάρχης ὁ «μιλλέτμπασης», ἐθνάρχης τῶν ὀρθοδόξων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογήν του ἐγίνετο δεκτὸς ἀπὸ τὸν σουλτᾶνο, κατὰ τὸ «μπουγιουρουλντὶ» δηλαδή, ὁπότε ὁ Πατριάρχης, καθήμενος σὲ ἡμίονο, ὅπως καὶ οἱ συνοδεύοντες αὐτὸν κληρικοί, ἐπήγαιναν, προπορευόμενοι ἐνόπλων γενητσάρων, εἰς τὰ ἀνάκτορα, παράστασις ποὺ διεσώθη ἀπὸ μίαν εἰκόνα ποὺ ὑπῆρχε στὴν ξύλινη, μεγάλη οἰκοδομὴ ταῦ Πατριαρχείου Φαναρίου, ποὺ κατεστράφη ἀπὸ πυρκαϊὰ ὀφειλομένην σὲ βραχυκύκλωμα τῆς ἠλεκτρικῆς του ἐγκαταστάσεως, τὸν Σεμπτέμβριο τοῦ 1941.

Ἀρκετὰ συγκεχυμένες εἶναι οἱ πληροφορίες περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν

ναῶν τῆς Πόλης, ὄχι μόνον κατὰ τὴν ἅλωσιν, ἀλλὰ καὶ προηγουμένως, λανθασμένες δὲ τῶν διαφόρων Τούρκων, ποὺ ἔγραψαν γιὰ τὴν Σταμποὺλ καὶ γιὰ τὰ μνημεῖα τῆς ἱστορίας καὶ Τέχνης καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ ἰσχυρισμός των, ὅτι τὸ τζαμὶ Χεκίμι Τσελεμπῆ εἰς τὴν Κόσκα, μεταξὺ Μπεγιαζίτ, πλατείας τοῦ Ταύρου τῶν Βυζαντινῶν καὶ τοῦ Λαλελῆ, ἦτο εἰς τὸν χῶρον βυζαντινοῦ ναοῦ, ἐνῶ τὰ ἐρείπια βυζαντινῆς οἰκοδομῆς, ποὺ εὑρέθησαν ἐκεῖ ἦσαν ἑνός... σταύλου ἐλεφάντων, τῶν «τάγκς» αὐτῶν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, ὅπως καὶ τὰ ἐρείπια βυζαντινῆς οἰκοδομῆς, ποὺ εὑρέθησαν, ὅταν ἐκτίζετο τὸ Κιουρτσὶ-Χὰν εἰς τὸ Μαμούτπασα καὶ οἱ ἐλέφαντές των, ὅταν ἀπέθνησκαν, ἐθάπτοντο ἔξω ἀπὸ τὸ χερσαῖο βυζαντινὸ τεῖχος καὶ συγκεκριμένως εἰς τὸν χῶρον τὸν ἀπέναντι τώρα τοῦ ἀρμενικοῦ νοσοκομείου τοῦ Γεδήκουλε, ὅπου πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εὑρέθησαν τὰ ὀστᾶ των καὶ ὁ τουρκικὸς τύπος ἔγραψε . . . ὅτι εἰς τὴν Βαλκανικὴν ὑπῆρχαν ἐλέφαντες σὲ ἀγρία κατάστασι.

Ὁ Κάρολος Δουκάγγιος (1610—1688) γράφει, ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις, ἐκτὸς τοῦ Γαλαιᾶ, εἶχε 212 ἐκκλησίες καὶ 158 μοναστήρια, τὸ καθένα, φυσικά, μὲ τὴν ἐκκλησία του, τὸ ὅλον δηλαδὴ 370 ἐκκλησίες. Ἴσως νὰ ὑπῆρχαν καὶ μερικὲς ἀκόμη, ὅπως ἀναφέρουν βυζαντινοὶ ἱστορικοί, τοὺς ὁποίους εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ Δουκάγγιος, καθ' ὅλην ὅμως τὴν διάρκεια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους, ἐνῶ δὲν εἶναι γνωστὸν πόσοι ναοὶ ὑπῆρχαν κατὰ τὴν ἅλωσι πολὺ δὲ περισσότερο δὲν εἶναι γνωστὸ πόσοι ἀπὸ αὐτοὺς λειτουργοῦσαν, καὶ δὲν ἐρημωθῆκαν, διότι ὅσο πλησίαζαν οἱ Τοῦρκοι στὴν Πόλη, ὁ πληθυσμός της ἔφευγε τρομοκρατημένος καὶ αἰσθητὰ ἀραίωσε, ἐνῶ ἐπανειλημμένως κατὰ τὸ παρελθὸν ἔφθανε τὸ ἑκατομμύριο.

Ὁπωσδήποτε πολλοὶ ναοὶ ὑπῆρχαν εἰς τὴν Πόλη κατὰ τὴν ἅλωσί της καὶ ἀρκετοὶ ἀπὸ αὐτοὺς ἦσαν μοναστηριακοί, ποὺ διακρίνονται ἀπὸ τὴν ἐσωτερική τους διαρρύθμισι, διότι δὲν ἔχουν γυναικωνίτη. Ἦτο περιττός, προκειμένου περὶ ἐκκλησίας μοναστηριοῦ, διότι εἰς μὲν τὰς ἀνδρικὰς μονὰς δὲν ἐπήγαιναν γυναῖκες, ἀπαγορευομένης τῆς εἰσόδου των, εἰς δὲ τὰς γυναικείας δὲν ὑφίστατο λόγος νὰ ὑπάρχη γυναικωνίτης καὶ ἀπὸ τοὺς γνωστοτέρους τώρα βυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ μετατραπῆκαν σὲ τζαμιά, χωρὶς γυναικωνίτη, εἶναι τοῦ Παντοκράτορος, ἀνδρικῆς μονῆς, τὸ Ζεϊρὲκ-τζαμὶ τῶν Τούρκων, τοῦ Μυρελαίου, γυναικείας μονῆς, τὸ Μπουδροὺμ τζαμὶ τῶν Τούρκων καὶ ἄλλοι, ἐνῶ ὁ ναὸς τοῦ Στουδίου, τὸ Ἱμροχὸρ τῶν Τούρκων, ἂν καὶ ἀνδρικῆς μονῆς, ἦτο μὲ γυναικωνίτη, γιὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἦτο διὰ τὸ κοινόν, πρωτοῦ γίνη τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς μονῆς.

Οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὴν ἅλωσι, μόνον δυὸ μικρούς, ἀσήμαντους ναοὺς ἀφῆκαν στὴν ρωμηοσύνη τῆς Πόλης: 1) τὴν Παναγία τοῦ Μουχλιοῦ ἐπάνω στὸν λόφο, στοὺς πρόποδας τοῦ ὁποίου, ἔξω ἀπὸ τὸ θαλάσσιο τεῖχος τοῦ Κερατείου, ἀρχὰς τοῦ 17ου αἰῶνος ἐσχηματίζετο τὸ Φανάρι, 2) τὸν Ἅγιο Γεώρ-

γιο τῶν Κυπαρισσᾶ στὰ Ψωμαθιά, τὴν Ψάμμαθο τῶν Βυζαντινῶν, ποὺ κατεστράφη ἀπὸ πυρκαϊὰ τὸ 1782, ἐπανεκτίσθη τὸ 1832 καὶ κατεστράφη τελείως, ἐμπρησθεὶς τὴν νύκτα τῆς δραματικῆς 6 Σεπτεμβρίου 1955 καὶ 3) τὸ Ἁγίασμα τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Μπαλουκλῆ), εἰς τὴν Χάλκη δὲ τῶν Πριγκηποννήσων 4) τὸν μικρὸ ναὸ τῆς Παναγίας τῆς Καμαριώτισσας, ποὺ θὰ κατεδαφίζετο, ὅταν οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὴν μικρασιατικὴ καταστροφὴ τοῦ 1922 οἰκειοποιηθῆκαν τὸ κτίριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς, εἰς τὸν περίβολο τοῦ ὁποίου εὑρίσκεται, καὶ μόνον κατόπι πολλῶν ἐνεργειῶν ἀνεγνωρίσθη ὡς ἀρχαιολογικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ μένει κλειστὸς ἔκτοτε.

Ἔνδεκα ἐκκλησίες τῆς Πόλης, οἱ κυριώτερες, μετατραπῆκαν σὲ τζαμιὰ ἐπὶ σουλτάνου Μεχμὲτ τοῦ 2ου, τοῦ Πορθητοῦ (1453—1481) : ἡ Ἁγία Σοφία (*Ἁγιὰ Σόφια τῶν Τούρκων*), Σεργίου καὶ Βάκχου *(Κιουτσοὺκ Ἄγια Σόφια)*, Παντοκράτορος (*Ζεϊρὲκ τζαμί*), τῆς Χώρας (*Καχριὲ τζαμί*), Παναγίας τῶν ἓξ Μαρμάρων (*Ἀλτῆ Μερμέρ*), Παντεπόπτου (*Ἐσκῆ Ἰμαρέτ*), Ἁγίου Θεοδώρου *(Βεφᾶ τζαμὶ ἢ Κλίσσε τζαμί)*, Ἰησοῦ (*Ἰσᾶ τζαμί*), Γαστρίων *(Σαντζακλάρ)*, Μαρίας τῆς Διακονίσσης *(Καλεντὲρ Χανὲ τζαμὶ)* καὶ τῆς Ἁγίας Θέκλης *(Τοκλοὺ τζαμί)*. Ἐπὶ πλέον ἡ Ἁγία Εἰρήνη μετετράπη σὲ ἀποθήκη καὶ ὄχι σὲ τζαμὶ καὶ συμπεριελήφθη εἰς τὸν πρῶτον αὐλόγυρον *(αὐλοὺ)* τῶν τριγυρισμένων μὲ ὑψηλὸ τεῖχος σουλτανικῶν ἀνακτόρων τοῦ Τόπκαπου, ὥστε, γιὰ τὴν ἀσφάλεια τοῦ Πατισάχ, νὰ μὴ μπαινοβγαίνει σ' αὐτήν, ὡς τζαμί, πλῆθος, ἡ δὲ Ἁγία Θεοδοσία, ἡ κατόπιν Γκιοὺλ τζαμί, ποὺ δὲν ἀπέχει ἀπὸ τὴν νότια ἀκτὴ τοῦ Κερατείου Κόλπου, ἔγινε ἀποθήκη τοῦ τουρκικοῦ στόλου. Κατεδαφίσθη ἓξ ἄλλου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πορθητοῦ ὁ περίφημος καὶ ἱστορικὸς ναὸς τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων καὶ εἰς τὸν χῶρον του ἐκτίσθη ἀπὸ τὸν ἀρχιτέκτονα Χριστόδουλο τὸ τζαμὶ τοῦ Φατὶχ *(τοῦ Πορθητοῦ)* καὶ κατεδαφίσθη ἕνας ἐρειπωμένος βυζαντινὸς ναός, ὅπου ὁ Βεζύρης τοῦ Πορθητοῦ Μαχμοὺτ πασᾶς ἔκτισε τὸ τζαμί του. Καὶ συνεχίζετο ἡ μετατροπὴ ἐκκλησιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως σὲ τζαμιὰ καὶ ἐπὶ σουλτάνου Βεγιαζὶτ τοῦ Β'., υἱοῦ τοῦ Πορθητοῦ (1481—1512) μετατραπῆκαν σὲ τζαμιὰ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου *(Κοτζᾶ Μουσταφᾶ πασᾶ)* ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ *(Στουδίου)*, τὸ Ἰμπροχὸρ τζαμὶ τῶν Τούρκων καὶ ὁ ναὸς τῆς Παναχράντου *(Φενερὶ Ἰσᾶ)* εἰς τὴν κοιλάδα τοῦ ρυακίου τοῦ Λύκου, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὰ ὑψώματα τοῦ Ἁγίου Μάμαντος, τῶν θρακικῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εἰσέρχεται εἰς τὴν πόλιν κάτω ἀπ' ἕναν πύργο τοῦ χερσαίου βυζαντινοῦ τείχους καὶ δι' ὑπονόμου τώρα χύνεται εἰς τὴν Προποντίδα, κοντὰ εἰς τὴν ἑλληνικήν, ἕως τελευταίως, συνοικίαν τῆς Βλάγκας.

Διαρκῶς, ὅσο περίσσευε ὁ τουρκικὸς πληθυσμὸς τῆς Πόλης, μὲ μουσουλμάνους τῆς Μικρασίας, οἱ ἐκκλησίες μετετρέποντο σὲ τζαμιὰ καὶ ἐπὶ σουλτάνου Σελὶμ τοῦ Α'., υἱοῦ τοῦ Βεγιαζὶτ (1512—1520), ὁπότε ἔγιναν

ὁμαδικαὶ ἐξισλαμίσεις χριστιανῶν, μεγάλος ἀριθμὸς ναῶν τῆς Πόλης μετετράπη σὲ τζαμιά.

Τότε μᾶλλον μετατραπῆκαν σὲ τζαμιὰ ὁ ναὸς τῆς μονῆς τοῦ Μανουὴλ (Κεφελῆ τζαμί), Πέτρου καὶ Παύλου (Ἀτὶκ Κοτζᾶ Μουσταφᾶ), τοῦ Λιβὸς (Ντεμιρτζιλέρ), τοῦ Μυρελαίου (Μπουδρουὺμ τζαμί), τοῦ Ἁγίου Νικολάου (Μπογδὰν σεράϊ), τῆς Παναγίας τῶν Ρόδων (Ὀνταλάρ), εἷς ἄλλος ναὸς τῆς Θεοτόκου ἴσως, (Μοναστὴρ τζαμὶ) καὶ ἀρκετοὶ ἄλλοι, ὅπως καὶ ἕνας ἐξάγωνος ναὸς νεκροταφείου, τὸ Μπαλαμπὰν τζαμὶ δεξιὰ τοῦ Λαλελῆ τζαμί, ποὺ τὰ ὑπόγειά του εἶναι βυζαντινῆς οἰκοδομῆς, ναὸς ποὺ κατεδαφίσθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν, γιὰ νὰ κτισθῆ στὸν χῶρο του πολυκατοικία, ὅπότε εὑρέθη τὸ ὀστεοφυλάκιον τῆς ἀγνώστου ὀνόματος βυζαντινῆς αὐτῆς ἐκκλησίας, μουσουλμανικοὶ τάφοι τοῦ 16ου αἰῶνος ὅπως καὶ πολὺ νεώτεροι, κάτω δὲ ἀπὸ αὐτοὺς χριστιανικοὶ τάφοι, ἐπαγγελματιῶν καὶ ἄλλων τῆς λαϊκῆς τάξεως.

Ἐπὶ σουλτάνου Σουλεϊμὰν τοῦ Νομοθέτου (Κανουνὶ) (1520—1566), υἱοῦ Σελὶμ τοῦ Α'. μετετράπη σὲ τζαμὶ ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Ἰουλιανῆς (Σινὰν πασᾶ) καὶ κατεδαφίσθη εἰς τὸ Ἐδερνέκαπου ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, γιὰ νὰ κτισθῆ στὸν χῶρο του τὸ Μίχρι Μὰχ τζαμί, ὅπότε οἱ χριστιανοὶ τῆς ἐνορίας αὐτῆς τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔκτισαν νέον ναὸ μὲ τὸ ὄνομα αὐτό, μὲ ὑψηλὸν γύρω του τοῖχο, ναὸ ποὺ κατεστράφη τὸ ἐσωτερικό του τὴν νύκτα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1955.

Ἐπὶ Σελὶμ τοῦ Β'. (1566—1574), υἱοῦ τοῦ Σουλεϊμάν, μετετράπη σὲ τζαμὶ τὸ 1571 ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας, μὲ τὸ ὄνομα Σόκολι Μεχμὲτ πασᾶ, ἐξισλαμισθέντος Κροάτη, ποὺ διετήρησε τὸ σλαβικό του ἐπίθετο, βεζύρη καὶ σουλτανικοῦ γαμβροῦ. Ἐξ ἄλλου ἐπὶ σουλτάνου Μουρὰτ τοῦ 3ου (1574—1595), υἱοῦ τοῦ Σελὶμ τοῦ Β'. μετετράπη σὲ τζαμὶ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστῆ εἰς τὸν Τροῦλλο (Ἀχμὲτ πασᾶ), ὅπου τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔτη ἔμενε, μὲ τὴν οἰκογένειά του, ὁ νυκτοφύλαξ τῆς συνοικίας, καὶ ἐξεδιώχθη τὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὸν ναὸν τῆς Παμμακαρίστου, ὅπου εἶχε μεταφέρει τὴν ἕδραν του, ὅταν ἐπὶ Πορθητοῦ ὑπεχρεώθη νὰ ἐγκαταλείψη τὸν ναὸν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων, ὅπου κατέφυγε εὐθὺς μετὰ τὴν ἅλωσι καὶ τὴν μετατροπὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας σὲ τζαμί. Ἔφυγε τὸ Πατριαρχεῖο ἀπὸ τὸν ὡραῖον αὐτόν, μὲ ψηφιδωτὰς παραστάσεις, ναόν, γιὰ νὰ περιπλανηθῆ, ἕως ὅτου ἐγκαθιδρυθῆ στὸ Φανάρι, τὸ τότε Διπλοφάναρο καὶ ἡ Παμμακάριστος ὠνομάσθη Φετχιέ, μουσεῖο τώρα, ἀπὸ δέκα ἐτῶν.

Δὲν ἔμειναν ἐκκλησίες τῆς Πόλης—ἐκτὸς τῶν δύο, τῆς Παναγίας τοῦ Μουχλιοῦ καὶ τοῦ Ἅϊ Γιώργη τοῦ Κυπαρισσᾶ—ποὺ νὰ μὴ μετατραποῦν σὲ τζαμιὰ καὶ συνεπληρώθη ὁ ἐξισλαμισμὸς των ἐπὶ σουλτάνου Σουλεϊμὰν τοῦ Β' (1687—1691) ὁπότε καὶ ἡ Ἁγία Θεοδοσία ἀπὸ ἀποθήκη ἔγινε τζαμί, τὸ Γκιοὺλ τζαμί.

Θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῆ, ὅτι καὶ δυὸ φράγκικοι ναοὶ τοῦ Γαλατᾶ, τῶν Βενετσιάνων ἢ τῶν Γενοβέζων, ἔγιναν τζαμιά : τοῦ Ἁγίου Φραγκίσκου (Γενῆ τζαμὶ) καὶ τοῦ Ἁγίου Δομενίκου (Ἀρὰπ τζαμί).

Ὁπωσδήποτε ὅμως οἱ περισσότεροι βυζαντινοὶ ναοὶ ὡς τζαμιὰ διεσώθησαν, τὸ Ἐβκάφι ὅμως, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἐξαρτῶνται ὡς τζαμιά, ἀπὸ τουρκικὸ τώρα σωβινισμό, δὲν πολυενδιαφέρεται γι᾽ αὐτοὺς καὶ συστηματικὰ ἀποφεύγει νὰ τοὺς ἐπισκευάση, ἐνῶ πολλοὶ ἀπ᾽ αὐτοὺς ἔχουν ἀνάγκη ἐπισκευῆς. Περιωρισμένον ἐξ ἄλλου ἦτο καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου Κωνσταντινουπόλεως κι᾽ ἔκαμε θλιβερὴ ἐντύπωσι ἡ ἀδιαφορία του, πρὸ τοῦ διορισμοῦ τοῦ κ. Ντοϊρὰν ὡς διευθυντοῦ του, γιὰ τὰ ἐρείπια τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας τῶν Χαλκοπρατείων, ποὺ εὑρέθησαν, ὅταν ὄπισθεν τοῦ κινηματογράφου Ἀλεμντάρ, στὸν ἀνήφορο τοῦ δρόμου πρὸς τὴν Ἁγία Σοφία, ἐκτίζετο μία πολυκατοικία. Συνεχίσθη ἡ ἀνέγερσις τῆς πολυκατοικίας χωρὶς νὰ μελετηθοῦν τὰ ἐρείπια ἢ τουλάχιστο νὰ φωτογραφηθοῦν ἢ νὰ ἐπιτραπῆ νὰ φωτογραφηθοῦν τὰ ὑπολείμματα αὐτά, μὲ μιὰ στοά, τοῦ περίφημου ναοῦ, μὲ τὴν τόση ἱστορία.

Ὅ,τι ἐγίνετο ἄλλοτε μὲ τὰ ἐρείπια βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν στὸν χῶρο τῶν ὁποίων θὰ ἐκτίζετο τζαμί, ποὺ ἐξηφανίζοντο, ὅπως λόγου χάριν τὰ ἐρείπια τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Ἰακώβου, εἰς τὴν θέσι τῆς ὁποίας εἶναι τὸ τζαμὶ Χεκίμογλου, ποὺ ἐκτίσθη τὸ 1734, ἔγινε καὶ μὲ τὰ ὑπολείμματα τῆς Παναγίας τῶν Χαλκοπρατείων, γιὰ νὰ κτισθῆ πολυκατοικία, καὶ θὰ γίνη, δυστυχῶς, καὶ μὲ τοὺς ἐρειπωμένους ἀπὸ σεισμὸν ναοὺς τῶν Γαστρίων, τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἄλλων, ὡς καὶ τῆς Ἁγίας Θέκλης, ποὺ ἔμενε τὸ κυριώτερο μέρος του καὶ κατεδαφίσθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἀπὸ παράγοντα τοῦ τότε εἰς τὴν ἀρχὴν Λαϊκοῦ κόμματος, γιὰ νὰ φαρδύνη ὁ ὄπισθεν τῆς πολυκατοικίας του δρόμος καὶ μένει τώρα ἕνας μόνον τοῖχος του, μὲ τοιχογραφίες, ποὺ καταστρέφονται ἀπὸ τὴν βροχὴ καὶ ἀπὸ τὰ Τουρκόπαιδα τῆς συνοικίας καὶ σχετικῶς διετηρεῖτο εἰς καλλίτερη κατάστασι ἡ εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου. Ἀπὸ τοὺς κατεστραμμένους ἀπὸ πυρκαϊὰ ἢ σεισμοὺς ναούς, ποὺ εἶχαν μετατραπῆ σὲ τζαμιά, μεγάλη πιθανότης νὰ διασωθοῦν ὑπάρχει γιὰ τὴν Πανάχραντο, γιὰ τοῦ Μυρελαίου καὶ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστῆ (Στουδίου), διότι πέρυσι γιὰ τουριστικοὺς λόγους, ἐθεωρήθησαν ἀρχαιολογικῆς ἀξίας, ὑπήχθησαν εἰς τὴν διεύθυνσιν τοῦ μουσείου τῆς Ἁγίας Σοφίας καὶ ἐτοποθετήθη σ᾽ αὐτοὺς φύλακας, τὰ ἐρείπια δὲ τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου στὰ Ψωμαθιὰ δὲν διατρέχουν ἄμεσο κίνδυνο, διότι σ᾽ αὐτὰ στηρίζεται ὁ σχηματισθεὶς δι᾽ ἐπιχωματώσεως αὐλόγυρος τοῦ ἀρμενικοῦ ναοῦ τοῦ Σουλοὺ Μοναστήρ, ἐνῶ ἐξαφανίσθηκαν πρὸ τριῶν ἐτῶν εἰς τὸ Ἰμπροχὸρ Τζαντεσὶ τὰ ἐρείπια τῆς μονῆς τῆς Κασσιανῆς, ἀπὸ τὰ παράθυρα τῆς ὁποίας ἐφαίνετο ἡ θάλασσα πίσω ἀπ᾽ τὸ θαλάσσιο, ἐπὶ τῆς Προποντίδος, τεῖχος καὶ τρικυμισμένη αὐτή, σὲ νοτιά, ἐνέπνευσε, φαίνεται, στὴν ποιήτρια τὸ «Κύματι θαλάσ-

σης». Ὅλοι σχεδὸν οἱ βυζαντινοὶ ναοί, ποὺ μένουν ὡς τζαμιά, ἔχουν ἀνάγκη ἐπισκευῆς. Εἰς ἄλλους ἀπὸ τὴν στέγη ἢ ἀπὸ τοὺς θόλους εἰσχωροῦν στὴν οἰκοδομὴ νερὰ τῆς βροχῆς καὶ βαθμηδὸν τοὺς καταστρέφουν κι εἰς ἄλλους πάλιν οἱ τοῖχοι καὶ τὰ ἐσωτερικά χωρίσματά τους ἔχουν σοβαρὰ ρήγματα ἀπὸ σεισμοὺς καὶ κυρίως ἀπὸ τὸν μεγάλο τῆς Κωνσταντινουπόλεως σεισμὸ τοῦ 1894, ὅπως ἀπεδείχθη πέρυσι ὅταν ἐπισκευάζετο, γιὰ νὰ μετατραπῆ σὲ μουσεῖο ἡ Ἁγία Εἰρήνη, ποὺ οἱ τοῖχοι της ἐθεωροῦντο στερεοί. Καὶ ἡ ἀρχὴ σοβαρᾶς ἐπισκευῆς θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη ἀπὸ τὴν Ἁγία Σοφία, γιὰ τὴν ὁποία, ἀφ' ὅτου ἀπὸ τζαμὶ μετετράπη σὲ μουσεῖο, δαπανᾶ, γιὰ τὴν συντήρησί της, τὸ τουρκικὸν ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας. Μένει ὅμως ἕνα μεγάλο κι' ἐπικίνδυνο ρῆγμα στὸν τοῖχο της, εἰς τὴν δεξιὰ πλευρὰ τοῦ γυναικωνίτου.

ΜΑΝΟΥΗΛ Ι. ΓΕΔΕΩΝ

ΦΑΝΑΡΙΩΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΟΓΡΑΦΙΑ
ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙΣΩΘΕΙΣΑΙ

Τῆς Κωνσταντινοπολιτικῆς ἐθιμογραφίας ἀποτελεῖ μέρος ἡ Φαναριωτική, ἀφοῦ τὸ Φανάριον ἀποτελεῖ μέρος τῆς τοῦ Κωνσταντίνου πόλεως, ἡ δὲ φαναριωτικὴ γραμματογραφία μέρος μέρους ἀποτελεῖ καὶ αὐτή. Νομίζων ὅτι θὰ χαθῶσιν ὅλα ὅσα ἐν ἐφηβικῇ καὶ παιδικῇ ἡλικίᾳ ἐξ ἀναγνώσεως ἢ ἐξ ἀκροάσεως, ἔμαθον ἔθιμα φαναριωτικὰ (καὶ στίχους καὶ μελωδίας αὐτῶν), καθῆκον ἀνθρώπου φιλοπόλιδος ἔκρινα τὴν διάσωσιν αὐτῶν καὶ τὴν γνωστοποίησιν διὰ τοῦ τύπου, ἐλπίζων ὅτι φιλότιμοί τινες ὁμογενεῖς, τὴν ἐπὶ τῶν ὀμμάτων ἀχλὺν ἀποτινάσσοντες, θὰ συμπληρώσωσι τὸ κολοβὸν ἔργον μου τοῦτο ἀλλ' ἂν φανῶσιν ὀκλάζοντες καὶ εἰς τοῦτο, θὰ δικαιώσωσι τοὺς πάλαι Φαναριώτας καὶ τοὺς Κωνσταντινουπολίτας διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ διστίχου γνωμικοῦ

ἔχει τέχνη τὸ ῥεπάνι·
κάθε τόπος δὲν τὸ κάνει.

Φαίνεται δὲ ὅτι ἐντὸς τοῦ συρφετοῦ τῶν «κάθε τόπων» κατώρθωσε νὰ συναριθμήσῃ ἑαυτὴν καὶ ἡ Κωνσταντίνου πόλις τῶν νεωτέρων ἑκατὸν ἐτῶν. Ἐντὸς αὐτῶν μόνον εἰς τὴν «Κωνσταντινούπολιν» τοῦ Σκαρλάτου Δ. Βυζαντίου (Γ' σ. 599) παροδικὴν εἶδον μνείαν γραφῆς φαναριωτικῶν ἐπιστολῶν καί τινα φαναριωτικῶν στιχουργημάτων ἀποσπάσματα διασωθέντα παρ' αὐτοῦ καὶ συγχρόνως, ὡς φαίνεται, χαθέντα. Προσέξατε εἰς τοὺς ὀλίγους τούτους στίχους αὐτοῦ.

«Πόσον βαθέως εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἰσεχώρησεν ἡ τουρκικὴ γλῶσσα » φαίνεται μάλιστα ἐκ τῶν ποιημάτων τῶν πρὸ ἑκατὸν χρόνων διακεκριμέ- » νων ἐν τῷ Φαναρίῳ ποιητῶν, τοῦ Κάλφογλου, τοῦ Δραγομανάκη, τοῦ » Ἀρμάση Σαούλ, τοῦ πρωτοψάλτου Ἰακουμάκη (Ἰακώβου δηλαδή), τοῦ » λαμπαδαρίου Πέτρου κλπ. *Ἔχω ὑπ' ὄψιν μου παλαιόν τινα μετζμουὰν* [1], » *περιέχοντα ὑπὲρ τὰ διακόσια τούτων ᾄσματα*». *Ποῦ ταῦτα μετετοπίσθησαν ἄγνωστον* : Χειρόγραφον μικροῦ σχήματος περιέχον Ἰακώβου πρωτοψάλτου στιχουργήματα, καίτοι πολλὰ τοῦ αὐτοῦ μουσικοδιδασκάλου στιχουργήματα, κατὰ μάρτυρα Κωνσταντῖνον Οἰκονόμον τὸν ἐξ Οἰκονόμων, ἐξεδόθησαν εἰς

1. Τουρκικὴ λέξις σημαίνουσα σύνοψιν.

τὸ πολλάκις ἐκτυπωθὲν ἐν Βενετίᾳ βιβλίον «Ἔρωτος ἀποτελέσματα» καὶ εἰς ἕτερον, φέρον τίτλον «Δελφικὸς Τρίπους».

Ξέναι λέξεις, συνήθως μὲν τουρκικαί, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ἰταλικαὶ παρατηροῦνται εἴς τινα ποιήματα «φαναριώτικα». Ὁ μέγας (ἐν Βλαχίᾳ) λογοθέτης πρὸς Κωνσταντῖνον μέγαν ποστέλνικον, Βλαχίας καὶ αὐτόν, γράφων τὸ 1744, ὅπως περιγράψῃ βαρὺν χειμῶνα, παρενείρει ταῦτα :

καὶ πῶς εἶναι δὰ μορίρε
λασπετὰρ ἐ νὸν βενίρε.

Ἐπειδὴ πρόκειται περὶ ἐπιστολῶν γραφομένων καὶ εἰς πεζὸν λόγον καὶ εἰς στίχους, ὡς ἔχομεν τοιαύτας ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, γραφείσας, καλὸν νὰ μάθωμεν ὅτι «λογιώτατοί τινες—γνωστὸς Ἰωάννης τις—ἀπεδοκίμαζον περὶ τὸ μέσον τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος, δῆλα δὲ μικρὸν πρὸ αὐτοῦ, ἀπεδοκίμαζον καὶ διὰ στίχων ἐπιστολάς. Ἰδοὺ τί γράφει ὁ Ἰωάννης :

Χαίροις, φίλος, ἀλλὰ γράφε
τῇ πεζῇ χρώμενος φράσει,
τὸ γὰρ μέτρον οὐκ ἀνήκει
ταῖς ἐπιστολαῖς οὐδόλως.
Ἄσπασον καὶ τοὺς αὐτόθι
φίλους, ὄντας ἢ δοκοῦντας.

Ταῦτα ἀναγινώσκει τις εἰς τὸ φυλλάδιόν μου «Βυζαντινῶν ἀερολογήματα» (ἐν Ἀθήναις, 1937, σ. 2), ὅπου καὶ ὁ Ἰωάννης φωρᾶται ποθῶν τὴν διὰ στίχων ἀκόμψων ἐπιστολικὴν κοινολογίαν, ἀποφεύγων τὴν ἀνάμιξιν ξενικῶν λέξεων. Ἦτο, φαίνεται ἐπαρχιώτης, οὐχὶ δὲ τῶν ἐν Φαναρίῳ γεννηθέντων ἢ τῶν ἀνατραφέντων ἐν αὐτῷ.

Εἰς τὸ Φανάριον ἀνετράφησαν καὶ κληρικοί, ὀλίγης ἢ πολλῆς μαθήσεως κάτοχοι, αὐτοὶ δὲ εἰς τὰς ἐπιστολὰς αὐτῶν, μέχρι καὶ πρὸ ἐτῶν ἑκατόν, ἀνεμίγνυον λέξεις, καὶ φραγκικὰς καὶ τουρκικάς. Ἐντὸς τεσσάρων ἐπιστολῶν Κοσμᾶ μητροπολίτου Βιζύης, γραφεισῶν κατὰ τὰ ἔτη 1833 καὶ 1834 εὑρίσκω λέξεις τοιαύτας *ρετζεβούταν* καὶ *δάταν* (date)· *κάσσα, ρέστα, κασσῆρος, ὀκατζιόνε*. Σημειωτέον ὅτι κάσσαν καὶ ρέστα λέγομε καὶ μέχρι σήμερον, τῇ διαφορᾷ ὅτι τὸν ταμίαν ἐλέγομεν μέχρι πρό τινος κασσιέρην καὶ ὄχι κασσῆρον. Λέξεις τουρκικὰς ἁλιεύω ἐντὸς τριῶν ἐπιστολῶν ταύτας : *ἀχζοατάς, ἀμπάλια, καπιγιολντάσης, κασιλαντίζομαι, μανζίλης, μουστερής, μπετζεήσια, μπεγιάζια, σερὶφ χατήρι, χαμάμι*. Ἀλλὰ καὶ σήμερον λέγομεν, εἰς τὸ Φανάρι τοὐλάχιστον, καπιγιολντάσης, σύνδουλος ἢ ὁμόσκηνος οὕτως εἰπεῖν, *μανζίλης*, διαθέσιμος, κυρίως ὁ ἀπολέσας τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ ἀρχιερεύς, *μουστερὴς* παρὰ πάντων πανταχοῦ λεγόμενον, *χαμάμι, χατήρι*. Συνήθως εἰς τὸ Πατριαρχεῖον ἐλέγομεν καὶ πρὸ τριάκοντα ἐτῶν ἔτι, περὶ ἀνταλλαγῆς ἐπαρχιῶν ἢ περὶ μεταθέσεων ἀρχιερέων, προκειμένου τὰ «σήμερον εἴχομεν μου-

ματελὲ»—σήμερον πάλιν εἴχαμεν μπενζεήσια». Πῶς ἠθέλατε νὰ λησμονήσωμεν λέξεις τοιαύτας ἑκατὸν ἔτη πρὶν ἡμῶν ;

Εἰς τὰς φαναριωτικὰς ἐπιστολάς, ἐκ Κ)πόλεως ἢ ἀλλοθεν ἐπιστελλομένας, συναναφύρονται μετὰ τῶν ἑλληνικῶν πολλαὶ τουρκικαὶ λέξεις· εἰς ἐπιστολὴν Δράκου Σούτσου πρὸς Κωνσταντῖνον Καρατζὰν θὰ ἀναγνώσητε :

Τῆς κυρᾶς φιλῶ τὸ χέρι,
πέτε τα, ἂν δὲν τὰ ξέρει·
ἡ κατάρα της τὸ κάμει·
νὰ ποὺ πῆρεν ἐντικάμι . . . (1)

Ταῦτα καὶ πολλὰ τὰ ἔτη,
καὶ ἐγὼ μὲ σελαμέτι (2)
ν' ἀξιωθῶ νὰ ἰδῶ πατρίδα,
ὅπου πρὸ μηνῶν δὲν εἶδα
στὴν ἀγάπη της ντουρούστης (3)
Δράκος εἰς τοὺς ὁρισμούς της

Παραθέτω τοὺς ἀνωτέρω δέκα στίχους, διότι ἀποτελοῦσι μέρος ἐπιστολῆς εἰς Κ)πολιν ἐκ Βουκουρεστίου σταλείσης τὸ 1744.

Τρίτ' ἐγράφη Φλεναρίου
ἐξ αὐλῆς Βουκουρεστίου.

* * *

Μετὰ τὴν δῆθεν εἰσαγωγήν, ἀνάγκη ν' ἀναγράψω τὰς δημιουργηθείσας ὑπὸ «γραμματιζουμένων» φαναριωτῶν λέξεις, ὅσας ἠδυνήθην νὰ συναθροίσω, κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν τάξας.

Ἀγάπη της· ἀντί, ἡ ἀγαπητὴ λογιότης, ἡ ἐξοχότης, ἡ ἐκλαμπρότης, ἡ τιμιότης, ἤ τι τοιοῦτον. Συνήθως ἡ Ἀγάπη της—ἀντὶ ἡ Ἀγάπη Σας—ἔγραφον πρὸς ἀλλήλους ἀρχιερεῖς καὶ πατριάρχαι. Ἐφάνη μοι παράδοξον ὅτι, τῷ 1924, ὁ τῶν γραφειακῶν τούτων κληρικῶν τίτλων εἰδήμων Φώτιος ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας, ἔγραψε πρὸς ἐμέ, ἡ Ἀγάπη της· ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη Βασίλειος ὁ Κ)πόλεως μὲ προσεφώνησεν ὡς ὁ Φώτιος.

Ἀδελφὸς ἡ λέξις ἦτο πάγκοινος μετατοπισθεῖσα ἀπὸ τῶν ἀρχιερατικῶν κύκλων εἰς τὰς σχέσεις τῶν λαϊκῶν. Πρὸς διάκρισιν αὐτῶν ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς αὐτῆς δελφύος, τῆς αὐτῆς μητρός, δηλαδή, γεννηθέντων, ἐχρησιμοποιήθη διὰ τούτους ἡ λέξις *αὐτάδελφος*· δυνατὸν νὰ εὕρητε καὶ βιβλίον ἐπαινετικὸν τῆς φιλογενοῦς αὐταδελφότητος τῶν Ζωσιμαδῶν.

Δοβαζὴς (dova), δηλ. εὐχέτης. Συγχρόνως τῇ εἰσαγωγῇ τουρκικῶν λέξεων εἰς τὴν ἐπιστολογραφίαν τῶν πατέρων καὶ πάππων ἡμῶν, ἐπόμενον ἦτο καὶ ἡ *ντοβατζῆς*, νὰ εἰσαχθῇ, γραφομένη ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων πρὸς

1. ἐκδίκησιν. 2. σῶος. 3. σταθερός.

τοὺς τὴν ἡλικίαν νεωτέρους, μάλιστα δὲ ὑπὸ πατριαρχῶν καὶ μητροπολιτῶν πρὸς ἐπιφανεῖς τούρκους.

Ἀκουμβιζόμενος· εἰς τὴν καλοκαγαθίαν σας—ἢ ἀγάπην σας—ἢ προστασίαν, ἤ τι τοιοῦτον—ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον «ἐπερειδόμενος». Ἡ λέξις παρὰ τὸ λατινικὸν accumbo ἀνακλίνομαι, ἐξ οὗ καὶ τὰ παρὰ βυζαντινοῖς ἀκούβιτα, καὶ οἱ ἀκουβῖται. Τὸ «σιλέντιον» αὐτῶν ὁ Σπυρίδων Ζαμπέλης ὠνόμασε συμβούλιον τοῦ στέμματος.

Ἀρχοντικόν· μέγαρον «ἄρχοντος» φαναριώτου ἐκ τῶν ἐχόντων ἀνώτατα ἀξιώματα τῶν παρὰ τὸν Δούναβιν Ἡγεμονιῶν. Βλαχίας ἢ Μολδαυίας. Ἀλλ' οὐδέποτε ἔγραφον οἱ ἄρχοντες ἀρχοντικό, περὶ τοῦ ἰδίου μεγάρου γράφοντες· ἔγραφον οἱ μὴ τοιοῦτοι πρὸς αὐτοὺς τὴν λέξιν : *ἐπικλινής, ἐπιρρεπής. Ἀνχενοκλινῶς*· καὶ ἡ λέξις αὕτη ὑποθέτω ὅτι κατεσκευάσθη μετὰ τὸν ΙΖ', ἢ μετὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα, γραφομένη κυρίως πρὸς πατριάρχας ὑπὸ κοινοτήτων, ἢ ὑπὸ ἰδιωτῶν.

Ναζάρι· ὅτε ἔγραφον ποῖος εἶναι εἰς τὸ ναζάρι τοῦ πατριάρχου ἐννόουν τὸν παραδυνάστην, ἢ τὸν εὐνοούμενον ὑπὸ τοῦ πατριάρχου, λαϊκὸν ἢ ἀρχιερέα.

προσκλινής,

προσρεπής· καὶ αἱ δύο λέξεις αὗται νεωτέρου τινὸς ψωμοκόλακος κατασκεύασμα, εὐτυχῶς ἑλληνικαί.

Σαγές : αἰγίς· «εἰς τὸν σαγιέ σας»=ὑπὸ τὴν αἰγίδα σας.

Σερὶφ χατῆρι.

Φτωχικό ! οἰκία ἰδιώτου, στερουμένου ἀνωτάτου τινὸς ἀξιώματος· ἔγραφον τὴν λέξιν οἱ ἰδιῶται περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῶν οἴκου, οὐδέποτε δὲ πατριάρχης, μητροπολίτης, ἢ μέγας τις ἄρχων πρὸς ἰδιώτας. Συνήθως ἔγραφον πρὸς αὐτούς· «ὁ εὐλογημένος ὑπὸ Θεοῦ οἶκος αὐτῆς» δῆλα δὴ τῆς τιμιότητός σας, τῆς ἐλλογιμότητός Της.

Ὠτάξιον εὑρίσκω τὴν λέξιν εἰς ἐπιστολὰς τῆς ΙΘ' ἑκατονταετηρίδος· κακόζηλος σχηματισμὸς ἐκ τῶν λέξεων ὠτὸς ἄξιον, ἀλλὰ καὶ περιττός, ἀφοῦ εἴχομεν τὴν λέξιν «*ἀξιάκουστον*» !

*
* *

Προσφωνήσεις καὶ τρόπος ἢ σύστημα γραφῆς καὶ ὑπογραφῶν φαίνονται διδακτικαί. Ἡ καὶ σήμερον ἀπὸ ἑξακοσίων ἐτῶν ἐν χρήσει λέξις «*προσκυνῶ*», τὴν καταγωγὴν ἴσως ἕλκει ἀπὸ Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας. Πρὸς τὸν μέγαν Βασίλειον Λιβάνιος ὁ ῥήτωρ γράφων ἀπαίτησιν περὶ τῶν ὑπ' ἐκείνου συνεχῶς συνιστωμένων εἰς αὐτὴν καππαδόκων, μαρτυρεῖ «μικροῦ δέ με καὶ καππαδόκην ἔθηκαν, ἀεί μοι τὸ «προσκυνῶ σε» προσάδοντες «(Βασιλείου» παρὰ Migne. Πατρολογίας ἑλλην. (ΔΒ' 1093).

Τὸ *προσκυνῶ* σχῆμά τε καὶ λέξις, ἀπὸ τῆς ἱερᾶς χρήσεως μετέπεσεν ἐνωρὶς εἰς τὴν κοσμικήν, διὰ λόγον παράξενον. Ὁ διάσημος Ἀσκητὴς Ἀ-

πολλὼς ἔλεγε· «Δεῖ τοὺς ἐρχομένους πρὸς ἡμᾶς ἀδελφοὺς προσκυνεῖν κατὰ τὸν μέγαν Ἀβραάμ, ὡς τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν ἀδελφῶν προσκυνουμένου. Εἶδες γὰρ τὸν ἀδελφόν σου ; Εἶδες τὸν Θεόν σου» (Παλλάδιος παρ' Εὐεργετινῷ, βιβλ. Ι' ὑπόθ. μα'). Τόσων χιλιάδων ἐτῶν ζωὴν ἔχει ἡ λέξις προσκυνῶ, πάγκοινος δὲ ἦτο ἐν Φαναρίῳ· κατεσκευάσθησαν παρ' αὐτὴν «ὁ προσκυνητὸς ὑμῶν δεσπότης»=ὁ πατριάρχης, καὶ τὸ «προσκυνῶ» τιθέμενον παρὰ τῇ ὑπογραφῇ, ἢ ἐπὶ τοῦ φακέλλου.

Πρέπει νὰ συμπληρώσω τῶν τοιούτων ἐπιγραφῶν τῶν ἐπὶ τῶν φακέλλων διὰ ἀπαριθμήσεως ἀφορήτου : *αὐχενοκλινῶς· δουλικῶς·—προσκυνητῶς· ταπεινῶς· υἱκῶς·* διὰ τοὺς πατριάρχας, ὡς καὶ διὰ τοὺς ἡγεμόνας Μολδαυΐας καὶ Βλαχίας. Ἀδελφικῶς, καὶ ἀσπασίως ἡ χρῆσις εἰς φακέλους ἐπιστολῶν ἴσων πρὸς ἴσους. Ἀλλ' οἱ φάκελλοι ἀγνοῶ πότε παρ' ἡμῖν εἰσήχθησαν. Μέχρι τοῦ 1840 γράμματα κωνσταντινοπολιτικά, μέχρι τοῦ 1850 ἐπαρχιακά, ἐστεροῦντο φακέλλων, ἠσφαλίζετο δὲ τὸ γράμμα διπλωνόμενον, κατασκευαζομένης οὕτω σακκούλας. Ἐπ' αὐτῆς ἐπεκολλᾶτο ἡ περιώνυμος «ὅστια»· ἐπὶ τῶν πατριαρχικῶν γραμμάτων ὁ ἱσπανικὸς κηρός, τὸ βουλοκέρι· καὶ ἐπὶ τοῦ βουλοκηρίου ἡ πατριαρχικὴ σφραγίς.

Ἡ ἔξωθι τοῦ γράμματος, ἢ ἐπὶ τοῦ φακέλλου ἐπιγραφή, ὡς καὶ ἡ ἔσω προσφώνησις ἔχουσιν ἴδιον τυπικόν. Ἴσος πρὸς ἴσον ἔγραφε τὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὸ μέσον τοῦ φακέλλου, οἱ δὲ πατριάρχαι καὶ ἡγεμόνες καὶ μεγάλοι διερμηνεῖς ὀλίγῳ κατώτερον τοῦ μέσου, ἢ καὶ εἰς τὸ μέσον κατὰ τὴν ἀπροσεξίαν τῶν ἀντιγραφέων, τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπογραφέων. Εἰς τοὺς φακέλλους τῶν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολῶν ἡ ἐπιγραφὴ πάντοτε, ἀνεξαιρέτως, ἐτίθετο πρὸς τὸ κάτω μέρος τοῦ φακέλλου. Τῆς τοιαύτης δῆθεν ταπεινωτικῆς διατυπώσεως ἐξηροῦντο πατριάρχαι γράφοντες πρὸς πατριάρχας, καὶ ἀρχιερεῖς πρὸς ἀρχιερεῖς. Ἐξηροῦντο οἱ ὑποκείμενοι εἰς μητροπολίτας ἐπίσκοποι.

Τὸ σχῆμα τοῦτο καὶ ἡ φαινομένη παράδοξος ἐπιγραφή, τρεῖς σταυροί, δεικνύει ἐπιστολὴν προερχομένην μὲν ἐκ μέρους ὀφφικιάλου πατριαρχικοῦ, στελλομένην δὲ πρὸς τὸν πατριάρχην, οὐχὶ βεβαίως διὰ τοῦ ταχυδρομείου. Ἐδίδετο εἰς τὸν «καλόγηρον τοῦ πατριάρχου» εἰσηγητήν, ὡς σήμερον λεγόμενον, ἢ διά τινος φίλου τοῦ γράψαντος.

Καὶ αἱ ὑπογραφαὶ τῶν πρὸς τὸν πατριάρχην ἐπιστολῶν ἐδείκνυον ἴχνος εὐλαβείας· ἀναγνώσατε παραδείγματος χάριν :

Τῆς ὑμετέρας θειοτάτης, σοφωτάτης καὶ προσκυνητῆς μοι παναγιότητος

δοῦλος ταπεινὸς καὶ υἱὸς

† ὁ Νεοκαισαρείας ***Κωνστάντιος***

Οἱ κληρικοὶ ὑπάλληλοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, πρωτοσύγκελλος καὶ ἀρχιδιάκονος οὐδέποτε ὑπεγράφοντο εἰς τὰς πρὸς τὸν προϊστάμενον αὐτῶν ἐπιστολὰς «μέγας», ἀλλά, ὁ πρωτοσύγκελλός σας, ὁ ἀρχιδιάκονός σας. Τὴν αὐτὴν εὐλάβειαν ἐδείκνυον καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους πατριάρχας. Οὕτω προσεφέροντο καὶ οἱ ἔχοντες ὀφφίκια. Οὐδεὶς ἐγράφετο «μέγας», ἐκτὸς τοῦ μεγάλου λογοθέτου, μάλιστα μετὰ τὸν Ἰωάννην Καρυοφύλλην, οὐδεὶς δὲ τῶν «ἀρχόντων» τῆς πατριαρχικῆς αὐλῆς εἶχε τὴν μωρὰν ψωροδοξίαν νὰ ὑπογράφηται «ἄρχων», εἴτε πρὸς τὸν πατριάρχην ἔγραφεν, εἴτε πρὸς φίλους.

Οἱ τίτλοι τῶν γραμμάτων ἦσαν ἄπειροι. Εἰς τὸ ἐν Βενετίᾳ τυπούμενον ἀπὸ τοῦ 1760 ἴσως μέχρι τοῦ 1875 ἐπιστολάριον τοῦ Σπυρίδωνος Μήλια ἀναγινώσκονται τίτλοι γραμμάτων πρὸς ἐπιφανεῖς κληρικοὺς καὶ λαϊκούς, καὶ πρὸς ἰδιώτας. Ἀλλ' εἰς ἐπιστολὴν διακεκριμένου φαναριώτου πρὸς ἐπίσημον τοιοῦτον ἀνέγνων ὡς τίτλον ταύτας τὰς πέντε λέξεις, ἤ ἕξ : «Τοῦ μπέη μου τὸ χεράκι φιλῶ».

Εἰς τὸ Φανάρι ἡ λέξις «αὐθέντα» ἦτο τόσῳ κοινὴ μέχρις ἐσχάτων, ὥστε νὰ γράφωσιν οἱ δῆθεν διακρινόμενοι πρὸς ἀλλήλους αὐθένται. Ἀλλ' ἐνθυμοῦμαι τοὺς ἀειμνήστους φίλους μου Μιχαὴλ Ἀφθονίδην μέγαν χαρτοφύλακα, πρεσβύτερόν μου κατὰ 50 ἔτη, καὶ Γεώργιον Δημητριάδην τὸν πρωτονοτάριον, κατὰ 30 τουλάχιστον ἔτη πρεσβύτερόν μου, νὰ μὲ προσφωνῶσιν «αὐθέντα», καὶ διότι ἐγίνωσκον ὅτι ἤμην εὐνοούμενος τῶν πατριαρχῶν Ἰωακεὶμ Β' καὶ (μετὰ τὸ 1882), καὶ Γ' καὶ τοῦ Διονυσίου Ε', καὶ διότι κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα καὶ μέχρι τῆς ἀρχῆς τοῦ ΙΘ' οἱ αὐθένται καὶ οἱ αὐθεντοειδεῖς πολλοὶ κατήντησαν.

Ἐνταῦθα πρέπει νὰ μνησθῶ τοῦ ἀειμνήστου μητροπολίτου Ἀμασείας (Καστοριᾶς πρότερον) Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, παραθέτων τὰ ἐν ἐπισκεπτηρίῳ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς ἐμὲ γραφέντα ἐν ἡμέρᾳ τινὶ τοῦ 1918. Σημειωτέον ὅτι οὔτε ὁ πατριάρχης (Γερμανὸς) ἠνείχετο τὸν Καραβαγγέλην, οὔτε αὐτὸς ἐκεῖνον. Μοὶ ἔγραφε λοιπὸν

«*Αὐθέντα,*

Εἰς τὰς 3 ἀναμένω ἕνα Γερμανόν· μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Γερμανοῦ, ἄλλος Γερμανὸς θὰ σᾶς ἐπισκεφθῇ ἀλλ' ἴσως κατὰ τὰς 4. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάκρισιν τοῦ φίλου μου Γερμανοῦ, γνωστὸν δὲ ὅτι ἡμεῖς οἱ Γερμανοὶ εἴμεθα ὀλίγον ἀδιάκριτοι». Ἦτον ὁ τελευταῖος ὁ ἐνθυμούμενος τοὺς ἐν τῇ φαναριωτικῇ γραμματογραφίᾳ τύπους. Πιθανῶς ἡ λέξις ἦτο συνάδελφος τῆς τουρκικῆς «ἐφέντημ» ἀντικαταστήσασα ταύτην.

Ἀπὸ τῆς ΙΗ' ἑκατονταετηρίδος, μάλιστα δὲ κατὰ τὴν ΙΘ', ὀνόματά τινα ξενόφωνα, παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν καὶ παρὰ πᾶσαν ἔννοιαν ἐξελληνίσθησαν. Κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ μακαρίτου φίλου μου Γεωργίου (υἱοῦ τοῦ Παναγιώτου) Ἀκεστορίδου τὸ γυναικεῖον ὄνομα Κανελλιώ, ἢ Κανέλλα, μετεφράσθη, χάριν τῶν Τούρκων Ταρσὴ (παρὰ Τούρκοις ἡ κανέλλα λέγεται ταρσήν, ἀφ' ἧς ἀφῃρέθη τὸ ν). Τίς οἶδε πόσας δεκάδας ἐτῶν ἔζησεν ἡ Ταρσή.

Μετὰ τὸν θάνατον τῆς Μαρίας Θηρεσίας (1683, ἡ μνήμη τῆς Θηρεσίας τῆς Καστίλλιας († 1130) ἦν ἄγνωστος), αἱ Ταρσῆδες μετέβαλλον ἑαυτὰς εἰς Θηρεσίας. Συμπίπτει πρὸς τὴν φήμην τῆς Μαρίας Θηρεσίας, ἐπ' ἀρετῇ διακριθείσης, ἡ δημιουργία τῆς μεγάλης πολιτικῆς φάλαγγος τῶν φαναριωτῶν, οἵτινες ἔπρεπε ν' ἀποτινάξωσιν πᾶν ξενικὸν ὄνομα, μάλιστα τουρκικόν, διότι προσέλαβον φραγκικὸν λόγου χάριν Θηρεσία. Ἀπὸ τοὺς Ραοὺλ κατεσκευάσθησαν οἱ Ράλληδες, ὁ δὲ Ράλλης παρήγαγε τὴν Ραλλούν. Ἡ χιώτισσα Ἀργεντοῦ, ἀποδοκιμάσασα τὸ στιλπνὸν ὄνομα Ἀργυρώ, προσέλαβε τὸ κακόφωνον Ἀργύνη.

Κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα ἐξελληνίζοντο τὰ ἀνυπόφορα. Παραδείγματος χάριν: Ὑπῆρχον ἑλληνίδες ἔχουσαι τὸ ἀρμενικόν, ὡς ὑποθέτω, ὄνομα Φερσαή [1]. Κάλλιστα ποιοῦσαι, ἀντικατέστησαν αὐτὸ διὰ τοῦ παρομοιάζοντος, ἑλληνικοῦ Βρησηίς. Ὑπῆρχον ἄνδρες ἕλληνες ὀνομαζόμενοι Σελβῆδες· ὁ Σελβῆς ἦτο βεβαίως ὁ Κυπαρίσσης παρὰ τὴν κυπάρισσον ὀνομασθεὶς (τουρκιστὶ σελβή[2]), μὴ θελήσας δὲ νὰ λάβῃ τὸ ὄνομα τὸ ἑλληνικόν, ἔλαβε λατινικόν, καὶ οἱ Σελβῆδες μετεμορφώθηκαν εἰς Σιλβέστρους, ὅπως ἔχωσιν ἡμέραν καθ' ἣν ἤθελον ἑορτάζει τὴν ὀνομαστικὴν αὐτῶν ἑορτὴν (2 Ἰανουαρίου). Τὸ τῆς Μαριάνθης ὀφείλομεν, ἂν μὴ ἀπατῶμαι, εἰς τὸν μακαρίτην Ἰσιδωρίδην Σκυλίτσην μεταφράστην τῶν «Ἀποκρύφων τῶν Παρισίων» τοῦ Εὐγενίου Σύη. Δύο ὀνόματα εὔμορφα καὶ ἱστορικὰ πολλὰς ὑπέστησαν βασάνους: ἡ Ρωξάνη μετεβλήθη εἰς Λοξάνδραν, ἡ Λοξάνδρα εἰς τὸ δισύλλαβον Λοξή, ἡ Λοξὴ εἰς Εὐδοξίαν, διότι καὶ αὐτὴ ἤθελε νὰ ἔχῃ ἡμέραν ἑορτάσιμον τὴν Κυριακὴν τῆς Ὀρθοδοξίας, ὃν τρόπον κατεσκευάσθησαν εἰς τὴν ὑπερθαλασσίαν Θράκην ἡ Καταφυγή, εἰς τὴν παραλίαν Θράκην (Γανόχωρα) ἡ Ἡλιοστάλακτη, εἰς τὴν Κωνσταντίνου πόλιν ἡ Ὑπερμαχία, πᾶσαι ἑορτάζουσαι τῇ 15ῃ Αὐγούστου (περιττὸν νὰ γράψω ὅτι ἡ Καστροφλακίνα τῆς Καλύμνου ἔμενεν ἄνευ ἑορτασίμου ἡμέρας). Τὰ ὀνόματα ταῦτα ἤκουσα, ὡς ἤκουον πρὸ 80 ἐτῶν τὴν διαστρεβλωθεῖσαν Πουλχερίαν γενομένην Πουλχερίτζαν, καὶ λαϊκώτερον Ἁπλοχερίτζαν, ἵνα συμφωνῇ πρὸς τὸ ἁπλοχερνῶ, δίδω δῶρον ἀπὸ χειρὸς εἰς χεῖρα. Προσθέτομεν ὅτι, τὰ συνειθιζόμενα παρὰ ταῖς παλαιαῖς φαναριώτισσαις ὀνόματα ἦσαν τὰ Ἑλένη, Ζωή, Πουλχερία [3], Ρωξάνη, Σμαράγδα, εἰς ταύτας παρεισέδυσαν ἡ Δουδοῦ (Doudou) καὶ ἡ Μπαλασίτζα (Βαλασία Σ. Ἐκκλησίαι) εἰς τοὺς ἄνδρας ὁ Σκαρλᾶτος.

Ἐξελληνιζόμενοι καὶ ἐκλατινιζόμενοι φαναριῶται καὶ φαναριώτισσαι διετήρησαν λέξεις τουρκικὰς εἰς τὰς συνομιλίας, μάλιστα δὲ εἰς τὰ τραγούδια, καὶ δίστιχα καὶ πολύστιχα εὐκολύνοντες δῆθεν τὴν ὁμοιοκαταληξίαν.

---

1. Σ.Δ. Εἰς Σαράντα Ἐκκλησίας ὑπῆρχε ὄνομα Φερσαγή.

2. σ έ λ ι β α, πράσινα, φυτευόμενα στὴ Θράκη στοὺς κήπους, ὅπως σήμερα οἱ μπορντοῦρες.

3. Σαρ. Ἐκκλησίαι, Πλουχερία.

Τὸ χελεδόνι τούρκικα τὸ λένε κιρλαγκίτσι
δὲν σ' ἀπαρνιοῦμαι, μάτια μου, ντὶν ἰμανίμ χακκίλτσιν,

Ἂς πηγαίνω, τί προσμένω ὥρα πάει σεκιζέ,
κ' ἡ χατζῆ Δουδοὺ κοιμᾶται, δὲ ξυπνάει μποῦ κετζέ [1].

Περβανὲ γκιμπὶ γκεζέριμ ἀλεφὶν ἐτραφηνά,
ποιὸς θὰ μὲ γλυτώσῃ φῶς μου, ἀπ' τὰ δικά σου τὰ δεινά!

Ταῦτα ἐκ τῶν παρ' ἐμοί· τὸ δ' ἑπόμενον ἐσώθη παρὰ τῷ Σκ. Δ. Βυζαντίῳ (Κωνσταντινούπολις Γ' 605) :

Γκιουλλὲρ ἀτσιλὺ γκιμπὶ μπουλμπουλ οὐγιουγιὰ καλμίς.
τρέχω, τὸ ῥωτῶ μὲ λέγει, φέτο δὲν λαλοῦμ' ἐμεῖς.
Νίτσιν ἔν μουργὶν μελίκ, νίτσιν σοηλεμὲζ ὀλντούν ;
Χακικάτ, ὅσα βαστοῦνε λέγει ὅτ' ἔτσι καταντοῦν.

Ταῦτα ἐν ἡμέραις ἀκμῆς τῶν φαναριωτῶν. Ἀλλ' ἦλθον ἡμέραι γενικοῦ πένθους καὶ θλίψεως, καί, κατόπι τῆς ἀποσυνθέσεως τῆς μεγάλης ἐκείνης πολιτικῆς φάλαγγος καὶ πρὸ τῆς ἄλλης φάλαγγος φαναριωτῶν νέων, ἐπὶ διοικητικῇ ἱκανότητι καὶ φιλογενείᾳ διακριθείσης ἀπὸ τοῦ 1830 μέχρι πρὸ τριάκοντα πέντε σχεδὸν ἐτῶν, ἕλληνες θρηνωδοί, ἐρείπια παλαιᾶς κοινωνικῆς εὐημερίας, ἐνθυμούμενοι τὰς παλαιὰς ἐκδρομὰς καὶ διασκεδάσεις καὶ τὰ συνεχιζόμενα βυζαντινὰ μεταστάσιμα εἰς Κουρούτσεσμε καὶ Μέγα-Ρεῦμα, καὶ Θεραπειά, ἐτραγώδουν περιπαθῶς τὸ παροιμιῶδες ἓν Φαναρίῳ δίστιχον.

Ἕναν καιρὸν ἐπήγαινα στὰ Θεραπειὰ πετώντας·
τώρα μοῦ κόψαν τὰ φτερὰ καὶ πάγω περαπατώντας.

πρὸς τοῦτο δ' ὁ Σοῦτσος, ὁ Παναγιώτης, συνάδων, ἔγραψε περὶ τῶν ἐν Κουρούτσεσμε καὶ Μ. Ρεύματι φαναριωτικῶν μεγάρων :

Ὑψηλαντῶν, καὶ Μουρουζῶν, καὶ Σούτσων κατοικίαι,
Ὑπῆρξαν αἱ λιθόστρωτοι ἐκεῖναι παραλίαι
Ἀλλὰ ὁ χρόνος, ἄστατος ὡς ῥοῦς θαλάσσης ῥέει.
Τὰς ἀπὸ κέδρου στέγας των ἁρμένιοι, ἑβραῖοι·
οἰκοῦσι πρὸ ἑνιαυτῶν πολλῶν ἐκπεπληγμένοι,
καὶ ἡ ἀράχνη στοὺς χρυσοῦς ὀρόφους τῶν ὑφαίνει.

Ἀθῆναι Μάϊος 1940

---

1. Σ.Δ. Σαράντα Ἐκκλησίαι.

Γαρούφαλο σανὰ βερντίμ, ζουλουφουνοῦ τακάσιν
σὶ βουβουλὲ μ' ἀπαντονὲ μπενὶμ κεφὶ μποζάρσιν

ΚΩΝΣΤ. ΤΡΥΦΕΡΟΥΛΗ
ΕΠΙΜΕΛΗΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΤΟΥ 5ου Π.Χ. ΑΙΩΝΟΣ ΑΝΕΥΡΕΘΕΝ ΕΓΓΥΣ ΤΗΣ ΞΥΛΑΓΑΝΗΣ

Ἡ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Κομοτινῆς ἐπλουτίσθη ἐσχάτως δι' ἑνὸς ἀναγλύφου ἐξαιρετικῆς τέχνης. Τοῦτο εὑρέθη τὸν παρελθόντα Μάϊον ὑπὸ γεωργοῦ κατοίκου Ξυλαγανῆς, κατὰ τὴν ἄροσιν ἀγροῦ του, κειμένου ἐγγὺς τῆς τοποθεσίας, τὴν ὁποίαν ὁ καθηγητὴς τοῦ πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γεώργ. Μπακαλάκης ταυτίζει πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Στρύμην.

Τὸ μνημεῖον εἶναι ἐπιτύμβιος στήλη κατεσκευασμένη ἐκ ψαμμίτου λίθου καὶ διεσώθη ἠκρωτηριασμένη εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος αὐτῆς, χωρὶς οὐδεμίαν ἐπιγραφὴν ἢ ἴχνος γραμμάτων. Ἐπειδὴ τμήματα τῶν κροτάφων (πλαγίων ἐπιφανειῶν) τῆς στήλης διατηροῦνται εἰς τὴν ἀρχικήν των κατάστασιν, πλὴν τοῦ πάχους τῆς στήλης ἀνερχομένου εἰς 0,10 τοῦ μέτρου, εἶναι δυνατὸν νὰ καθορίσωμεν καὶ τὸ πλάτος φθάνον εἰς 0.40 τοῦ μέτρου, διὰ δὲ τὸ ὕψος ταύτης οὐδὲν δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν μετ' ἀκριβείας, εἶναι ἀπίθανον ὅμως νὰ ὑπερέβαινε τὸ ἓν μέτρον.

Ἡ εὑρεθεῖσα εἰς τὴν ἐπιτύμβειον στήλην σύνθεσις περιλαμβάνει δύο παραστάσεις ἀνθρώπων ἐλαφρῶς ἀναγλύφους, ἱσταμένας εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον, ἐξ ὧν ἡ μία διασώζεται ἀκέραιος καὶ ἐπεικονίζει παῖδα δοῦλον, τῆς δὲ ἑτέρας μορφῆς ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ μέρος τῶν ποδῶν ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δύναται νὰ ἀποφανθῇ τις, ἂν πρόκειται περὶ ἐφήβου ἢ περὶ ἀνδρός, ὅστις εἶναι καὶ ὁ αὐθέντης τοῦ παραπλεύρως εἰκονιζομένου δούλου.

Ὁ δοῦλος παρίσταται πλαγίως μὲ μέτωπον τὸν πρὸς τὰ ἀριστερὰ εὑρισκόμενον οἰκοδεσπότην του, τὰ δὲ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου του καὶ ὅλη του ἡ σωματικὴ διάπλασις εἶναι ἡ τοῦ παιδός, χωρὶς τὸ ἀνάστημά του νὰ φθάνῃ μέχρι τῶν ὤμων τοῦ κυρίου του. Φορεῖ ἱμάτιον, τὸ ὁποῖον, φερόμενον ἐν χρῷ ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, ἀφήνει ἀκάλυπτον τὴν δεξιὰν ὠμοπλάτην μετὰ τμήματος τοῦ στήθους καὶ φθάνει μέχρι τῶν ἀστραγάλων, σχηματίζει δὲ μίαν δέσμην πτυχῶν ἀφθάστου τελειότητος καθὼς τοῦτο ἀνασύρεται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἑνουμένων ἔμπροσθεν. Ἡ μικρὰ καὶ ἀτιμέλητος κόμη, ἡ στάσις προσοχῆς, τὸ ἀνυπόδητον καὶ ταπεινόν, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει εἰς ὅλας τὰς ἐκδηλώσεις, καθιστοῦν βεβαίαν τὴν ὀνομασίαν τούτου, ὡς νεαροῦ δούλου.

Ὁ οἰκοδεσπότης εἶναι ἐνδεδυμένος διὰ δωρικοῦ χιτῶνος ἐσφιγμένου περὶ τὴν ὀσφὺν καὶ κατερχομένου μέχρις ὀλίγον ἄνωθεν τῶν γονάτων, ἐπ' αὐτοῦ δὲ φορεῖ βραχεῖαν χλαμύδα, τῆς ὁποίας μόνον μικρὰ τμήματα διακρίνονται κατερχόμενα ἠρέμως ἔνθεν καὶ ἔνθεν τοῦ σώματος ὄπισθεν τῶν χειρῶν. Τὸ διασωθὲν τμῆμα τῆς παραστάσεως τούτου δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι παρίσταται κατ' ἐνώπιον μὲ ἐλαφρὰν κάμψιν περὶ τὴν ὀσφυακὴν χώραν, ἡ ὁποία προσδίδει εἰς τὸ σῶμα τὴν φυσικὴν στάσιν ἐκείνην, τὴν ὁποίαν λαμβάνει τοῦτο, ὅταν τις διὰ τῆς ὑψουμένης δεξιᾶς χειρὸς αἴρῃ ἐλαφρόν τι βάρος ἢ καταβάλλῃ μικράν τινα δύναμιν. Ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς μικρᾶς ταύτης δυνάμεως ἢ τοῦ αἰρουμένου βάρους τὸ μὲν ἄνω μέρος τοῦ σώματος προσανατολίζεται ἐλαφρῶς πρὸς τὴν κατεύθυνσιν τῆς ὑψουμένης χειρός, ἐνῷ ἀντιθέτως ἀπὸ τῆς ὀσφυακῆς χώρας καὶ κάτω τὸ σῶμα λαμβάνει ἐλαφρὰν κλίσιν πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀριστερᾶς χειρός, ἐχούσης φυσικὴν τοποθέτησιν κατὰ μῆκος τοῦ μηροῦ. Αἱ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἀντίθετοι κατευθύνσεις τοῦ ἄνω καὶ κάτω μέρους τοῦ σώματος τοῦ οἰκοδεσπότου θὰ ἦσαν περισσότερον αἰσθηταί, ἐὰν ἐσώζετο ἡ κεφαλή, ἥτις διὰ μεγαλυτέρας κλίσεως θὰ ἔφερε εἰς ἐπικοινωνίαν τὸν αὐθέντην μὲ τὸν δοῦλον, ὡς καὶ τὸ ἐλλεῖπον τμῆμα τῶν ποδῶν καὶ οὕτω καὶ ἐδῶ δὲν ὑπάρχει ἡ κατ' ἐνώπιον παράστασις, ἥτις δὲν ἀπαντᾶται εἰς ἀνάγλυφα τῆς κλασσικῆς ἢ μεταγενεστέρας ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, τὰ ἔχοντα ὡς θέμα συνθέσεις τοὐλάχιστον δύο προσώπων.

Τί ἐκράτει διὰ τῆς ἀνυψουμένης χειρός, εἶναι ἄγνωστον. Πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ νεαροῦ πολεμιστοῦ, ὅπότε θὰ ἐστηρίζετο εἰς δόρυ ἐμπηγνυόμενον εἰς τὴν γῆν, τὸ ὁποῖον ὅμως θὰ ἐκράτει ἀπὸ ὅσον ἠδύνατο ὑψηλότερος μέρος τοῦ κοντοῦ του, διὰ νὰ δικαιολογῆται ἡ εἰς ὀρθὴν σχεδὸν γωνίαν πρὸς τὸν βραχίονα κάμψις τοῦ πήχεως πρὸς τὰ ἄνω. Πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ προώρως ἀποθανόντως ἐφήβου ἀθλητοῦ καὶ τότε θὰ ἐβάσταζε διὰ τῆς ὑψουμένης χειρός του ἀκόντιον, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαραίτητον τοῦτο νὰ ἐφάπτεται ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ εἰς τὰς δύο ταύτας περιπτώσεις τὸ δόρυ ἢ τὸ ἀκόντιον θὰ ἦσαν ἐζωγραφισμένα καὶ διὰ τοῦτο δὲν διεσώθησαν μέχρι τῆς σήμερον. Ἡ δυνατὸν νὰ ἐκράτει οἱονδήποτε ἄλλο ἀντικείμενον, τὸ ὁποῖον δέον νὰ θεωρήσωμεν ἀπαραίτητον, ὥστε νὰ δικαιολογηθῇ ἡ ὡς ἄνω περιγραφεῖσα θέσις τοῦ σώματος.

*
* *

Ἕνας ρεαλισμὸς κυριαρχεῖ ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον εἰς τὸ ἀνάγλυφον. Ἡ φυσικότης τῶν στάσεων καὶ ἡ ἀνατομικὴ διάπλασις τῶν σωμάτων καταδεικνύει, ὅτι σκοπὸς τοῦ καλλιτέχνου κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἔργου ἦταν ἡ ἀναζήτησις τῆς πραγματικότητος. Τὰ ἐνδύματα δὲν εἶναι ἁπλοῦν κόσμημα, ἀλλὰ προσαρμόζονται εἰς τὰς ἀνάγκας τῶν στάσεων καὶ τῶν κινήσεων τῶν κρυπτομένων ὑπ' αὐτὰ τμημάτων. Τοιαύτη εἶναι ἡ ἐπιτυχία τῆς παραστάσεώς των, ὥστε νομίζει τις ὅτι τὰ σώματα ὄντως καλύπτονται ὑπὸ πραγματικῶν

λεπτῶν καὶ διαφανῶν ἐνδυμάτων, ἅτινα ἐπιτρέπουν τὸν παρατηρητὴν νὰ ἴδῃ ὁλοζώντανα τὰ ὑπ' αὐτῶν καλυπτόμενα μέλη. Ἀλλὰ δὲν στερεῖται καὶ συμμετρίας τὸ ἀνάγλυφον, συμμετρίας μάλιστα βασιζομένης εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, ὅπως αὕτη ἀπαντᾶται εἰς ἔργα καλλιτεχνῶν τῆς κλάσεως τοῦ Φειδίου. Ἡ συμμετρία αὕτη εἶναι κατάδηλος εἰς τὴν παράστασιν τοῦ οἰκοδεσπότου, ὅπου ἔναντι τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄνω ἐκτάσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὑπάρχει ἡ κλίσις τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος πρὸς τὰ ἀριστερά, καὶ ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τῆς κεφαλῆς θὰ ὑπῆρχε ἡ πρὸς τὰ ὀπίσω μικρὰ προβολὴ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός.

* * *

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ λεπτότης καὶ ἁβρότης, ἥτις εἶναι διάχυτος εἰς ὅλον τὸ ἔργον, πείθουν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον εἶναι προϊὸν ἐπιδεξίων χειρῶν σπουδαίου καλλιτέχνου ζήσαντος τὴν κλασσικὴν ἐποχήν, ἤτοι τὸν 4ον ἢ καὶ 5ον π.χ. αἰῶνα ἀκόμη.

Ὁ δοῦλος μετέχει εἰς τὸ πένθος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ κυρίου του οὐχὶ δι' ἐκδηλώσεων, αἵτινες ἦτο δυνατὸν νὰ προκαλέσουν τὸ αἴσθημα τῆς ἀποστροφῆς εἰς τὸν θεατὴν τῆς στήλης, ὅπως εἶναι οἱ θρῆνοι καὶ οἱ κοπετοί, ἀλλὰ ἀξιοπρεπῶς διὰ τῆς ὅλης συνεσταλμένης στάσεώς του, τῆς κλίσεως τῆς κεφαλῆς του πρὸς τὸ ἔδαφος, ἐφ' ὅσον ὁ εἰκονιζόμενος παραπλεύρως κύριός του δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν πραγματικότητα διὰ ν' ἀτενίσῃ τοῦτον κατὰ πρόσωπον καὶ τῆς συστροφῆς μεταξὺ τῶν χειρῶν του κατὰ τρόπον βίαιον καὶ νευρικὸν τῆς ἄκρας τοῦ ἀνασυρομένου τμήματος τοῦ ἱματίου, διπλουμένου οὕτω εἰς πολλὰς ὁμοκέντρους ἐντόνους πτυχάς. Ὁ δὲ ἀποχωρισθεὶς διὰ παντὸς ἐκ τῆς ζωῆς ἔφηβος παριστάνεται, ἀπ' ὅ,τι τοὐλάχιστον φαίνεται εἰς τὸ ἠκρωτηριασμένον σῶμά του, οὐχὶ μεμψίμοιρος καὶ ἀδύνατος ἐνώπιον τοῦ θανάτου, ἀλλὰ εὐσταλὴς καὶ ἀκμαῖος πολεμιστὴς ἢ ἀθλητής, ὥστε ἡ συγκίνησις τοῦ θεωμένου τὴν ἐπιτύμβιον ταύτην στήλην, νὰ εἶναι βαθεῖα καὶ ἰσχυρά, ἀναλογιζομένου, εἰς οἷον νέον ὁ θάνατος ἐφάνη σκληρός.

Γειτονικὰ τῆς πατρίδος μας ἔθνη ἰσχυρίζονται, ὅτι ἔχουν ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης δικαιώματα ἐκπηγάζοντα δῆθεν ἐκ τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ἀρχαιολογίας. Καὶ ἡ μὲν ἱστορία μόνον τοὺς Ἕλληνας γνωρίζει ὡς μονίμους κατοίκους τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν, ἂν δὲ ἀναφέρῃ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Τούρκους, τοὺς ἀναφέρει μόνον ὡς ἐπιδρομεῖς ἀποπειρωμένους ματαίως νὰ καταστρέψουν τὴν ἑλληνικὴν ζωὴν τῶν περιοχῶν τούτων, ἡ δὲ ἀρχαιολογία οὐδὲ ἓν εὕρημα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ, εἴτε βουλγαρικόν, εἴτε τουρκικὸν ἀνῆκον εἰς οἱανδήποτε χρονικὴν περίοδον καὶ μόνον κατάλοιπα ἑλληνικῆς ζωῆς φέρει εἰς φῶς πολλὰ τῶν ὁποίων, ὡς τὸ ἐν λόγῳ ἀνάγλυφον, μὲ τὴν λεπτήν των τέχνην, μαρτυροῦν ἐπὶ πλέον, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν βορείων περιοχῶν, ἦσαν ἄνθρωποι μὲ καλλιτεχνικὰς ἀπαιτήσεις καὶ ὅτι πορηκολούθουν κατὰ πόδας τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα εἰς καλλιτεχνικὴν κίνησιν.

ΑΓΓΕΙΟΝ ΒΙΖΥΗΣ ΑΡΓΥΡΟΥΝ

Τὸ ὡραῖον αὐτὸ ἔργον εὑρέθη εἰς τὴν Βιζύην καὶ περιλαμβάνεται εἰς τὰ ἀρχαιολογικὰ εὑρήματα τοῦ καταλόγου τοῦ Μουσείου Κων)πόλεως «Ἁγίας Σοφίας». Τὸ παραθέτομε χάριν τῆς ἱστορίας τοῦ Μουσείου Βιζύης, ὅπου ἡ Ἑλληνικὴ κοινότης εἶχε μέχρι τοῦ 1922 καὶ μουσεῖον καὶ εὑρήματα, ὡς ἀναφέρουν οἱ γράψαντες τὴν μικρὰν ἱστορίαν της Σάββας Ἰωαννίδης στὰ 1880 καὶ Σάββας Λακίδης 1922 καὶ ὀνομάζουν αὐτά.

Τὸ ἀργυροῦν ἀγγεῖον περιλαμβάνεται εἰς τὸν κατάλογον τοῦ μουσείου Ἁγίας Σοφίας καὶ φέρεται ὅτι εὑρέθη εἰς τὴν Βιζύην.

Ὁ κ. Κ. Κουκκίδης μᾶς πληροφορεῖ τὰ ἑξῆς περὶ τοῦ εὑρήματος :

Ἡ «Gümüz Kupa Vize»=Τὸ ἀργυροῦν κύπελλον Βιζύης, τῆς ὁποίας ἡ εἰκὼν ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐπετηρίδι τὴν ὁποίαν Σᾶς ἔστειλα προηγουμένως ἔχει δημοσιευθῆ τὸ 1939 ὑπὸ τοῦ νῦν καθηγητοῦ ἀρχαιολογίας ἐν τῷ πανεπιστημίῳ Ἀρὶφ Μουφὴτ Μανσὲλ εἰς τὸ περιοδικὸν (Archäelogisher Angeiger (1939).

» Ταῦτα μοι ἐστάλησαν ὑπὸ τοῦ Başkâtip ve Dahiliye Müdürü : Bekir Sükrü Egeli=Γενικὸς γραμματεὺς καὶ διευθυντὴς τῶν Ἐσωτερικῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ κ. Καρούσου τῆς ὁποίας ἐζητήσαμε τὴν γνώμην, μᾶς ἀπήντησε μὲ σημείωμα τὰ ἑξῆς : «Ἐδημοσιεύθη ἀπὸ τὸν *Arif Müfid Mansel* στὴν Archäologischer Anzeiger 1941, σ. 159, εἰκ. 25—28. Βρέθηκε στὶς ἀνασκαφὲς τῆς Βιζύης τὸ 1938. Στὸν μεγαλύτερο ἀπὸ τοὺς τέσσαρες τύμβους βρέθηκε χτιστὸς θάλαμος-τάφος, μήκους 4, 62, πλάτους 3, 12 ὕψους 2, 75 μ. Ἡ ὀροφὴ θολωτή, ἀπὸ πωρολίθους. Στὸ ἐσωτερικὸ ἦταν λιθίνη σαρκοφάγος, μὲ ζωγραφιστὴ διακόσμηση, ὅπως οἱ τοῖχοι τοῦ θαλάμου.

Στὴ σαρκοφάγο μαζὺ μὲ τὴν τέφρα τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν 1) *χρυσᾶ φύλλα δάφνης*, 2) δυὸ χρυσᾶ δακτυλίδια μὲ δακτυλιολίθους, 3) *στρογγυλὸ ἀσημένιο ποτήρι* μὲ τορευτὰ ἀνάγλυφα *παριστάνονται Σάτυρο ποὺ σπεύδει δεξιὰ καὶ κρατεῖ* στὸ ἀριστερὸ τὸν θύρσο, στὸ ἄλλο χέρι τὸν κάνθαρο.

Ἡ ἄλλη ἐπιφάνεια κοσμεῖται μὲ θεατρικὰ προσωπεῖα καὶ ἄλλα διονυσιακὰ σύμβολα. Ἡ λαβὴ ἔχει σχῆμα Ἐρωτιδέως. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ βρέθηκαν ἀκόμη 4 ἀργυρᾶ ποτήρια ἁπλᾶ, καθὼς καὶ χαλκῆ περικεφαλαία φέρουσα ἐπίσης πρόσωπον, θῶραξ, σιδηρᾶ σπάθη καὶ οἰνοχόη. Ἔξω τῆς σαρκοφάγου, ἀλλὰ μέσα στὸν νεκρικὸ θάλαμο, βρέθηκαν λυχνοστάτες χάλκινοι, λύχνοι χάλκινοι, καὶ πλῆθος ἀγγεῖα ἀπὸ μέταλλο ἢ γυαλί. Ἐπίσης ὀλίγα χρυσᾶ κοσμήματα. Κατὰ τὸν ἀνασκαφέα ὁ τάφος αὐτὸς ἀνῆκε σὲ κάποιον βασιλιὰ τῆς Ἀνατολ. Θράκης ἢ σ' ἕναν πρίγκηπα τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ποὺ κυβερνοῦσε στὴ Βιζύη. *Χρονολογία :* 1ος αἰὼν μ.Χ. ἂν ἀνήκη σὲ βασιλιᾶ, πρὶν ἀπὸ τὸ 44 μ.Χ, ὅταν ἀκόμη ὑπῆρχε τὸ βασίλειο τῆς Ἀνατολ. Θράκης.

Ἡ Διονυσιακὴ παράστασις τοῦ ποτηριοῦ μαρτυρεῖ πόσο μεγάλη καὶ διαδεδομένη εἶταν ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου στὴ Θράκη».

ΘΕΟΤΟΚΟΣ, Η ΠΡΟΣΤΑΤΙΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος συγκινεῖ τὸν ἑλληνοορθόδοξο κόσμο ποὺ ξέρει τὴν ἱστορία του. Περισσότερο ὅμως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι. Κι' αὐτὸ διότι τώρα στοὺς Χαιρετισμοὺς τὸν ἀκούει εἰς τὴν Πόλη, γιὰ τὴν ὁποία τὸν συνέταξε ὁ ἐκκλησιαστικὸς ποιητὴς καὶ μελωδός.

Ἄσχετα μὲ τὶς ἀντιλήψεις τῶν πρώτων δογματιστῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ Θεοτόκου, ὁ χριστιανικός, ἑλληνικὸς λαὸς ἐτίμησε τὴν Παναγία, σύμβολο τῆς Μητέρας. Ἰδιαίτερη εἶναι ἡ λατρεία γι' Αὐτήν. Ἐλπίδες βασίσθηκαν στὴν Θεοτόκο, οἱ Βυζαντινοὶ δὲ τὴν ἐλάτρευσαν καὶ ὡς προστάτιδα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς πρωτευούσης τῆς ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας. Ὡς προστάτιδά της τὴν ἀναφέρουν Βυζαντινοὶ χρονογράφοι. Ὡς προστάτιδά της, μαζὶ μὲ τὸν Ἰησοῦ, τὴν βλέπουμε καὶ εἰς τὴν ψηφιδωτὴ παράστασι ποὺ ἀπεκαλύφθη πρὸ ὀλίγων ἐτῶν εἰς τὸ τύμπανο τῆς πλαγίας Πύλης τοῦ ἐσωνάρθηκος τῆς Ἁγίας Σοφίας. Εἰς τὴν εἰκόνα αὐτήν, ὁ Μέγας Κωνσταντῖνος προσφέρει στὴν Βρεφοκρατοῦσα, σὲ θρόνο, Θεοτόκον, ὁμοίωμα

τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς πόλεώς της, μὲ τὸ ὑψηλὸ τεῖχος της, ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ὁμοίωμα τῆς Ἁγίας Σοφίας. Οἱ Χαιρετισμοί, μὲ τὴν τόση ποίησί τους, εἶναι γιὰ τὴν νίκη τῶν Ὀρθοδόξων σὲ Οἰκουμενικὴ Σύνοδο ἐναντίον τοῦ αἱρετικοῦ Νεκταρίου, ποὺ ἐχαρακτήριζε τὴν Παναγία ὡς «Χριστοτόκο», κι' ὄχι Θεοτόκο, ὁ Ὕμνος δὲ ποὺ προσετέθη ἀργότερα στοὺς Χαιρετισμούς, εἶναι γιὰ νίκας τοῦ Βυζαντίου ἐναντίον ἐχθρῶν ἀλλοφύλων καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ὅτι εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν οἱ τελευταῖοι Χαιρετισμοὶ στὸ Ἁγίασμα τῶν Βλαχερνῶν λέγονται «χιλιάρμενο», γιὰ τὰ χίλια, ὡς φαίνεται, πλοῖα τῶν Ἀράβων, ποὺ δύο φορὲς πολιόρκησαν τὴν Πόλη ἀπὸ θαλάσσης—τὸ 675, ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ 4ου τοῦ Πωγωνάτου καὶ τὸ 717—18, ἐπὶ Λέοντος τοῦ 3ου—καὶ κατεστράφησαν αὐτὰ «μὲ τὸ ὑγρὸν πῦρ» τῶν ὑπερασπιστῶν Βυζαντινῶν.

Δὲν ἔπαυε ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου καὶ ὡς προστάτιδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ πολλοὶ ναοί της, οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ὁποίους μετετράπησαν σὲ τζαμιὰ μετὰ τὴν Ἅλωσι, ἦσαν ἀφιερωμένοι σ' Αὐτήν. Ὑπῆρχαν τότε, τὴν 29ην Μαΐου τοῦ 1453, οἱ ἑξῆς ναοὶ τῆς Παναγίας : Ἡ ἐρειπωμένη Παναγία τῶν Βλαχερνῶν, ποὺ κατεστράφη κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ πυρκαϊὰ ὀλίγα ἔτη πρὸ τῆς Ἁλώσεως, πυρκαϊὰ ποὺ ὠφείλετο σὲ ἀναμένη δᾶδα τὴν ὁποίαν κρατοῦσαν παιδιὰ αὐλικῶν καὶ πριγκηπόπουλα ποὺ εἰσεχώρησαν στὴν ξύλινη στέγη τοῦ ἱστορικοῦ ναοῦ γιὰ νὰ πιάσουν ἀγριοπερίστερα ποὺ ἐφώλιαζαν ἐκεῖ, ἡ Παναγία—Μήτηρ Θεοῦ Πηγὴ—τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς (Μπαλουκλῆ), ἡ Παναγία ἡ Μουχλιώτισσα, ἡ Παναγία τῶν Χαλκοπρατείων, ἡ Ἁγιασορίτισσα, ποὺ ἔμειναν ἐρείπιά της, ἡ Πανάχραντος, τὸ Φεναρῆ Ἰησᾶ τζαμὶ τῶν Τούρκων, ποὺ κατεστράφη ἀπὸ πυρκαϊὰ τὸ 1917, ἡ Διακόνισσα (τὸ Καλεντὲρ Χανὲ τζαμί), ἡ Θεοτόκος ἡ Περίβλεπτος, ποὺ μένουν ἐρείπιά της ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐκτίσθη ὁ ἀρμενικὸς ναὸς τοῦ Σουλουμοναστὴρ τῶν Ψωμαθιῶν, τῆς Ψαμάθου τῶν Βυζαντινῶν, ἡ Παμμακάριστος (Φετχιὲ τζαμί), ἡ Παναγία τῶν Ρόδων (Ὀνταλὰρ τζαμί), ἡ Θεομήτωρ (Μοναστὴρ τζαμί), ἡ Θεοτόκος ἐν τῷ Σίγματι (Ἀλτὶ Μερμὲρ τζαμὶ) στὰ σημερινὰ Ἕξη Μάρμαρα καὶ ἄλλοι.

Συνεχίζετο ἡ λατρεία τῆς Θεοτόκου ὡς προστάτιδος τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως καὶ τοῦ Ἰησοῦ, γιὰ τὸν Ὁποῖον εἶναι τὸ «Χαῖρε πόλις τοῦ Παμβασιλέως», συνεχίζοντο δὲ καὶ αἱ πολιορκίαι τοῦ Βυζαντίου. Ἀπὸ τὸ 616, ἐπὶ αὐτοκράτορος Ἡρακλείου, μέχρι τοῦ 1453 εἰκοσιπέντε φορὲς ἐπολιορκήθη ἡ Πόλη ἀπὸ διαφόρους : Πέρσας, Ἄραβας, Βουλγάρους, Ρώσους, Οὔγγρους, κινηματίας τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ, Σταυροφόρους, Βενετσιάνους, Γενοβέζους, ἀπὸ τοῦ 1392 δὲ ἐπανειλημμένως ἀπὸ τοὺς Τούρκους, γιὰ νὰ φθάση ἡ ἱστορικὴ 6η Ἀπριλίου τοῦ 1453, ὁπότε ἤρχισε ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μεχμὲτ τοῦ Β', τοῦ Πορθητοῦ, καὶ ἐπηκολούθησε ἡ δραματικὴ ἐκείνη ἡμέρα τοῦ Μαΐου. ΣΤ. Π.

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΕΪΤΑΝΙΔΗ
ΔΗΜΑΡΧΟΥ ΤΟΥ ΣΟΥΦΛΙΟΥ τ. ΔΗΜΟΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

ΤΟ ΣΟΥΦΛΙ

ΚΑΙ Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΥ 1910 ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ 1950

Τὸ Σουφλὶ στὰ χρόνια τῆς Τούρκικης σκλαβιᾶς.

Τὸ Σουφλὶ πόλις τῆς Δυτικῆς Θράκης εἶναι χτισμένο στὴν πλαγιὰ ἑνὸς λόφου ποὺ κατὰ κανόνα φέρει τὸ ὄνομα *Ἀηλιᾶς* καὶ βρίσκεται πάνω στὸ δημόσιο δρόμο Ἀλεξανδρουπόλεως—Ὀρεστιάδος, ὀχτακόσια περίπου μέτρα μακρυὰ ἀπ' τὴ δυτικὴ ὄχθη τοῦ Ἔβρου ποταμοῦ. Πότε χτίσθηκε τὸ Σουφλὶ κι' ἀπὸ ποῦ ἦρθαν οἱ κάτοικοί του καὶ ἐγκατεστάθησαν στὸ μέρος αὐτό, δυστυχῶς δὲν εἶναι ἱστορικὰ ἐξακριβωμένο. Πολλὲς ἐκδοχὲς ὑπάρχουν χωρὶς καμιὰ νὰ στηρίζεται σὲ ἱστορικὰ ντοκουμέντα. Μιὰ ἔρευνα, ποὺ θέλησε νὰ κάμει κάποτε ὁ Νομάρχης Ἔβρου κ. Ἀντώνιος Καψής, ἡ ἱστορία του ἔφθανε στὰ 200 μὲ 250 χρόνια μακρυὰ καὶ κεῖ σταματοῦσε, γιατὶ κανένας δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζη ἂν καὶ πέραν αὐτῆς τῆς χρονολογίας ὑπῆρχε ἢ ὄχι τὸ Σουφλί. Ἐπειδὴ ὅμως μέσα στὴν πόλη καὶ σήμερα ἀκόμα ὑπάρχει καὶ σώζεται ἕνας δρόμος ποὺ φέρει τὸ ὄνομα *Λέκκα* καὶ μιὰ συνοικία μὲ τὸ ὄνομα *Κακοσοῦλι* ἔχουν τὴ γνώμη ὅτι οἱ πρῶτοι ἄποικοι τοῦ Σουφλίου ἦσαν Σουλιῶτες, ποὺ ἦρθαν καὶ κατοίκησαν στὴν πλαγιὰ αὐτοῦ τοῦ λόφου. Μάλιστα ἡ φήμη λέγει ὅτι οἱ πρῶτοι Σουλιῶτες, φεύγοντας ὕστερα ἀπ' τὴν καταστροφὴ τοῦ Σουλίου, ἀπ' τὸν Ἀλῆ Πασιά, εἶχαν ὡς ἀρχηγόν τους τὸν παπᾶ-*Γκίκα* καὶ τὴν οἰκογένεια τῶν *Γριβέων*. Τὴν τοποθεσία ποὺ διάλεξαν νὰ στήσουν τὰ καλύβια τους, σὰν ἐργάτες ποὺ ἦσαν, βρίσκεται στὸ μέσον ἀκριβῶς τῆς πλαγιᾶς τοῦ λόφου. Ἐκεῖ ὑπῆρχαν ἓξ (6) λεῦκες (Καβάκια ὅπως λέγονταν) καὶ μιὰ βρύση. Ἡ τοποθεσία αὐτὴ ἀπ' τὰ δένδρα ἔφερε καὶ τὸ ὄνομα *Ἀλτὶ-Καβάκι*, δηλ. ἓξ λεῦκες, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ σήμερα ἀκόμη ἡ μικρὴ πλατεία, ποὺ βρίσκεται δίπλα ἀπ' τὴ βρύση ποὺ σώζεται ἀκόμα, νὰ φέρη τὸ ὄνομα Πλατεῖα *Καβάκι*, ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἀπ' τὶς λεύκες δὲ σώζεται καμιὰ πιά, ἂν καὶ πρὸ τοῦ βαλκανικοῦ πολέμου ἐσώζετο μιὰ γιὰ νὰ μαρτυρῆ τὴν ἀλήθεια τῆς ὀνομασίας, πρᾶγμα ποὺ μαρτυρεῖ καὶ ὁ γράφων ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως, γιατὶ πολλὲς φορὲς ὅταν ἤμουν μικρὸς ἔπαιζα στὴν πλατεῖα αὐτὴ ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἀπὸ κεῖ ξεκίνησε τὸ κτίσιμο τῆς πόλης πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου, ἐνῶ στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου καὶ πρὸς τὴν πεδιάδα ἦσαν κτισμένα μονάχα τὰ τούρκικα Δημόσια κτίρια καὶ μερικὰ σπίτια ποὺ χρησίμευαν γιὰ κατοικίες τῶν Τούρκων ὑπαλλήλων.

Ἡ ζωὴ τῶν πρώτων οὐτῶν κατοίκων δὲν φαίνεται νὰ ἦταν καὶ τόσο φιλειρηνικὴ μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τοῦτο τὸ μαρτυρεῖ ἡ παρακάτω ἱστορία ποὺ μεταδόθηκε ἀπ' τοὺς παπποῦδες μας μέχρι σήμερα.

Φυλετικὸ μῖσος τῶν πρώτων κατοίκων τοῦ Σουφλίου.

Οἱ πρῶτοι αὐτοὶ κάτοικοι τοῦ Σουφλίου, ἂν παραδεχτοῦμε τὴν παρακάτω ἱστορία σὰν ἀληθινή, δὲν μποροῦσαν εὔκολα νὰ ξεριζώσουν ἀπ' τὴν καρδιά τους τὸ μῖσος τους ποὺ εἶχαν ἐναντίον τῶν Τούρκων. Καὶ γι' αὐτὸ κάθε φορὰ ποὺ εὕρισκαν εὐκαιρία, δημιουργοῦσαν φασαρίες μὲ τοὺς Μπέηδες Τούρκους ποὺ τοὺς χρησιμοποιοῦσαν ὡς ἐργάτες στὰ κτήματά τους. Λέγεται δηλ. ὅτι συχνὰ τὰ βράδια οἱ Σουφλιῶτες ρίχνονταν ἐναντίον τῶν Τουρκικῶν σπιτιῶν, ἀφοῦ φρόντιζαν προηγουμένως νὰ μεταμφιεσθοῦν καταλλήλως γιὰ νὰ μὴν ἀναγνωρίζωνται, καὶ ἔκαμνον (μπασκίνι) λεηλασίες τῶν Τούρκικων σπιτιῶν, προέβαιναν σὲ ξυλοδαρμοὺς Τούρκων Μπέηδων καὶ πολλὲς φορὲς καὶ σὲ φόνους. Οἱ παθόντες πολλὲς φορὲς ἀνεφέρθησαν στὶς Τούρκικες ἀρχὲς γιὰ τὰ παθήματά τους αὐτά, μὰ ἐπειδὴ δὲν μποροῦσαν ν' ἀποδείξουν ποιοὶ ἦσαν ἐκεῖνοι ποὺ ἔκαμναν τὴν ἐπίθεση, ἔμειναν πάντα ἀτιμώρητοι. Κάποτε ὅμως πιεζόμενοι ἀπ' τοὺς Μπέηδες οἱ Τοῦρκοι, ἀναγκάσθηκαν νὰ συλλάβουν τὰ παλληκάρια τοῦ Σουφλίου καὶ τἄστειλαν στὸ Διδυμότειχο συνοδεία πεζῆ (τραῖνα δὲν ὑπῆρχαν ἀκόμη), γιὰ νὰ τοὺς δικάση τὸ ἀνώτερο Δικαστήριο. Τὸ βράδυ μὲ τὴ δύση τοῦ ἥλιου ἔφτασαν στὸ Σαλτί-Κιοῖ (σημερινὸ Λάβαρα) κ' ἐκεῖ ἔκλεισαν τοὺς συνοδευομένους στὴ φυλακὴ γιὰ νὰ ἐξακολουθήσουν τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωῒνὸ δρόμο τους γιὰ τὸ Διδυμότειχο, ἀφήνοντας ὡς φύλακα ἕναν Τζαντιρμὰ (χωροφύλακα) νὰ τοὺς φυλάει. Κατώρθωσαν ὅμως οἱ κρατούμενοι νὰ δωροδοκήσουν τὸ φύλακά τους καὶ τοὺς ἀφῆκε νὰ διανυκτερεύσουν τὴ νύχτα σὲ γνωστά τους σπίτια γιὰ νὰ μὴν κρυώσουν στὴ φυλακή, μὲ τὴν ὑπόσχεση βέβαια ὅτι τὴν ἄλλη μέρα πρωῒ πρωΐ, θὰ βρίσκωνται ὅλοι καὶ πάλι στὶς θέσεις τους. Μραγματικὰ ὁ φύλακας πείσθηκε στὰ λόγια τῶν κρατουμένων μιὰ καὶ πῆρε γερὸ φιλοδώρημα (μπαξὶς) καὶ τοὺς ἀφῆκε ἐλευθέρους. Οἱ Σουφλιῶτες δὲ χάνουν καιρό. Μεταμφιέζονται ἀμέσως καὶ γυρίζουν πίσω στὸ Σουφλί. (Τὰ Λάβαρα ἀπέχουν ἀπ' τὸ Σουφλὶ 13 χιλιόμετρα). Κάνουν καὶ πάλι τὴν ἐπίθεσή τους ἐναντίον τῶν Τουρκικῶν σπιτιῶν, τοὺς ξυλοφορτώνουν καλὰ καλὰ καὶ τὸ πρωῒ βρέθηκαν στὴ θέση τους ὅπως κι' εἶχαν ὑποσχεθῆ. Τοὺς παρέλαβαν οἱ συνοδοί τους, χωρὶς νὰ ὑποψιασθοῦν κἂν τὸ τί εἶχε γίνει τὴ νύχτα καὶ τοὺς ὡδήγησαν στὸ Διδυμότειχο ὅπου καὶ θὰ γινόταν ἡ δίκη τὴν ἄλλη μέρα. Στὴ δίκη παρουσιάσθηκαν οἱ παθόντες Τοῦρκοι, μάλιστα εἶχαν φθάσει καὶ νέοι μάρτυρες ποὖχαν κακοποιηθεῖ τὴν προηγούμενη βραδυὰ κι' ἀνέφεραν τὸ γεγονὸς στὸ δικαστήριο ζητῶντας τὴν παραδειγματική τους τιμωρία. Τότε ὅμως παρουσιάσθηκε ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῆς συνοδείας καὶ ἐβεβαίωσε πὼς οἱ

Σουφλιῶτες δὲν ἦταν δυνατὸν νὰ κάνουν τέτοια δουλειὰ κεῖνο τὸ βράδυ μιὰ καὶ βρισκόταν κλεισμένοι στὴ φυλακὴ στὰ Λάβαρα. Τὸ Δικαστήριο ἀναγκάστηκε νὰ διώξη τοὺς Τούρκους ἐπιπλήττοντάς τους γιὰ τὴν ἄδικη κατηγορία ποὺ ἤθελαν νὰ προσάψουν στοὺς Ἕλληνας. Ἔτσι ξαναγύρισαν ἐλεύθεροι στὸ χωριό τους οἱ Σουφλιῶτες καὶ ἐξακολούθησαν τὶς ἐπιθέσεις τους ἐναντίον τῶν Τούρκων ὥς που αὐτοί, μὴ μπορῶντας νὰ ὑποφέρουν τὴν τέτοια διαγωγὴ τῶν Σουφλιωτῶν, ἀναγκάσθηκαν νὰ φύγουν ἀπ' τὸ Σουφλὶ καὶ νὰ πᾶν νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ Ἕβρου, ὅπου κι' ἔκτισαν τὸ χωριὸ *Ἐντέ-Κιόϊ* γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ὁμιλήσουμε παρακάτω.

Ἔτσι ἔμεινε τὸ χωριὸ καθαρὸ Ἑλληνικὸ κι' ἄρχισε νὰ μεγαλώνη πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου Ἀηλιὰ ὅπου ἀργότερα κτίσθηκε καὶ ἡ πρώτη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου. Ἡ συνοικία αὐτὴ ὠνομάσθηκε τότε ἀκόμη *Καρκατσὲλ-Μαχαλὲ* (Καρκατσέλιδες ὅπως λέγονται καὶ σήμερα ἀκόμα ἐν ἀντιθέσει πρὸς ἐκείνους ποὺ πολὺ ἀργότερα ἄρχισαν νὰ κτίζουν σπίτια στὸν κάτω μαχαλὰ πρὸς τὴν πεδιάδα καὶ ποὺ ὠνομάζονταν καὶ ὀνομάζονται καὶ σήμερα ἀκόμα *Καμπιῶτες* δηλ. πεδινοί). Ἔκτισαν δὲ κι' αὐτοὶ τὴν ἐκκλησία τους τοῦ Ἁγίου Γεωργίου καὶ κοντὰ σ' αὐτὴν νοίκιασαν καὶ μιὰ μικρὴ αἴθουσα ποὺ χρησίμεψε γιὰ Σχολειὸ ὅπου τὰ Σουφλιωτόπουλα ἄρχισαν δειλὰ δειλὰ νὰ φοιτοῦν καὶ νὰ μαθαίνουν τὰ πρῶτα γράμματα μὲ τὴν ἀλληλοδιδακτικὴ μέθοδο [1]. Κατὰ τὸ 1860 κτίζεται τὸ πρῶτο Δημοτικὸ Σχολειὸ στὸ Σουφλὶ κοντὰ στὴν πλατεία Καβάκι καὶ δίπλα σὲ μιὰ πλατεία ποὺ λεγόταν *Κούτσουρο* (γιαὐτὸ καὶ τὸ Β'. Δημ. Σχολειὸ καὶ σήμερα ἀκόμα φέρει τὸ παρατσοῦκλι αὐτὸ—τὸ Σχολειὸ τὸ *Κούτσουρο*). Ἦταν ἡ πρώτη Ἀστικὴ Σχολὴ ποὺ χρησίμεψε σὲ ὅλα τὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας γιὰ ἀρρεναγωγεῖο, (Σχετικὰ γράψαμε στὴν Ἱστορία τοῦ Β' Δημοτικοῦ Σχολείου).

Σύμφωνα μὲ ἄλλη ἐκδοχὴ στὸ Σουφλὶ εἶχαν καταφύγει καὶ κατοίκησαν στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας πολλοὶ ἀπ' τὴ Θεσσαλία. Τοῦτο τὸ βγάζουν μερικοὶ ἀπ' τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμα ἐπικρατεῖ στὸ Σουφλὶ καθὼς κι' ἀπ' τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα ποὺ εἶχαν οἱ Σουφλιῶτες στὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς—τώρα πιὰ ἔχουν τέλεια ἐξαφανισθῆ—καὶ ποὺ μοιάζουν καταπληκτικὰ μὲ τὰ Θεσσαλικά. (Γιὰ τὰ ἤθη καὶ ἔθιμα τῶν Σουφλιωτῶν—γάμους — ἀρραβῶνες — δημοτικά τους τραγούδια—ὑπάρχει ἕτοιμη ξεχωριστὴ πραγματεία). Πάντως ἕνα εἶναι τὸ γεγονὸς πὼς οἱ Σουφλιῶτες ἦταν καὶ τότε καὶ ἐξακολουθοῦν νᾶναι καὶ σήμερα ἐργατικώτατοι, νοικοκυρεμένοι μὰ καὶ γνήσιοι πατριῶτες, ποὺ ἀγάπησαν καὶ ἀγαποῦν ὄχι μονάχα τὴ μικρή τους πατρίδα τὸ Σουφλὶ μὰ καὶ τὴ μεγάλη τους Πατρίδα τὴν Ἑλλάδα κι' ἔζησαν πάντα μὲ τὴ μεγάλη ἰδέα καὶ γιὰ τὰ ἰδανικὰ τῆς φυλῆς τους. Ἦσαν ἀνέκαθεν πάντοτε ζωηροὶ καὶ λίγο ἀνυπόταχτα στοιχεῖα γι' αὐτὸ καὶ δὲν μπο-

1. Σ.Δ. Ἡ ἀλληλοδιδαχτικὴ μέθοδος μπῆκε στὴ Θράκη στὸν 18ο αἰ.

ροῦσαν νὰ ὑποφέρουν τὴ σκλαβιὰ καὶ πάντα ζητοῦσαν νὰ βροῦν ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλώσουν τὰ αἰσθήματά τους. Οἱ δὲ Τοῦρκοι ἔχοντας πικρὰν πεῖραν τῆς παλληκαριᾶς τῶν Σουφλιωτῶν, δὲν τολμοῦσαν κἄν ν' ἀνεβοῦν στὸν ἀπάνω μαχαλὰ ποὺ κατοικοῦσαν κυρίως οἱ Σουφλιῶτες, γιατὶ τοὺς κυνηγοῦσαν καὶ πολλὲς φορὲς τοὺς κακοποιοῦσαν χωρὶς νὰ μποροῦν νὰ διαμαρτυρηθοῦν. Ἀφοῦ φθάσανε στὸ σημεῖο νὰ ὀνομάζουν τὸ Σουφλὶ *«Κιουτσοὺκ-Γιουνὰν»* (δηλ. Μικρὴ-Ἑλλάδα), γιατὶ ὁ πληθυσμὸς ἦταν καθαρὰ Ἑλληνικὸς καὶ δὲν ἐπέτρεπε ξένα στοιχεῖα νὰ ἐγκατασταθοῦν μέσα στὴν πόλη τους. Ἡ Βουλγαρικὴ ἰδίως προπαγάνδα πάντα ἐπιζητοῦσε νὰ εἰσχωρήση μέσα στὸ Σουφλὶ μὰ βρῆκε τοὺς Σουφλιώτας τεῖχος ἀπόρθητο. Διηγοῦνται ὅτι ὅταν κάποτε ἦρθε στὸ Σουφλὶ ἕνας Βούλγαρος σταλμένος ἀπ' τὴ Βουλγαρικὴ προπαγάνδα νὰ ἐγκατασταθῆ μόνιμα καὶ ζητοῦσε ν' ἀγοράση οἰκόπεδο γιὰ νὰ κτίση σπίτι, οἱ Σουφλιῶτες δὲν τοῦ χαρίσθηκαν, ἀλλὰ ἔσπευσαν νὰ τὸν ξεκάνουν πρὶν ἀκόμα προφτάσει νὰ ἐγκατασταθῆ κι' ἔτσι ξανὰ δὲν τόλμησε ἄλλος νὰ ἐπαναλάβη τὸ πείραμα.

Ὅταν τὸ Σουφλὶ ἄρχισε νὰ μεγαλώνη σὲ πληθυσμό, ὁ κόσμος ἄρχισε νὰ κτίζη σπίτια καὶ στὴν κάτω πλαγιὰ τοῦ λόφου, ποὺ ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν πεδιάδα τοῦ Σουφλίου καὶ καταλήγει στὸν Ἔβρο ποταμό. Ἔτσι βλέπουμε τὸ Σουφλὶ νὰ χωρίζεται σὲ δυὸ μεγάλους μαχαλάδες (συνοικίες) τὸν κάτω μαχαλὰ *(οἱ Καμπιῶτες* ὅπως καὶ σήμερα λέγονται ἀκόμα ὅσοι κατοικοῦν στὴ συνοικία αὐτὴ) καὶ τὸν ἀπάνω μαχαλὰ *(ἡ Καρκατσὲλ Μαχαλὰς)* τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι καὶ σήμερα ἀκόμα φέρουν τὸ ὄνομά του καὶ λέγονται *Καρκατσέλιδες*, χωριζόταν δὲ τὸ χωριὸ ἀπὸ μιὰ πλατεῖα ποὺ βρισκόταν ἀκριβῶς στὴ μέση τοῦ χωριοῦ καὶ ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμα ὑπάρχει καὶ λέγεται *Μεσοχῶρι*. Τὸ ὅτι δὲ τὸ Σουφλὶ στὴν ἀρχὴ κτιζόταν πάνω πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ λόφου γιὰ νὰ μποροῦν οἱ κάτοικοι νὰ προφυλάσσωνται εὐκολώτερα ἀπ' τοὺς Τούρκους, φαίνεται καὶ σήμερα ἀκόμα ἀπ' τὴν πλατεῖα ποὺ βρίσκεται κάτω ἀπ' τὴν ἐκκλησιὰ τοῦ Ἁγίου Γεωργίου δίπλα ἀπ' τὸ Α'. Δημοτικὸ Σχολειὸ ποὺ φέρει τὸ ὄνομα *Ἀγελαδαργιὰ* (σήμερα μετωνομάσθηκε πλατεία *Νάνου)* ποὺ χρησίμευε τότε γιὰ νὰ συγκεντρώνωνται τὰ ζῶα τοῦ χωριοῦ (ἀγελάδες βόδια κλπ.) γιὰ νὰ τὰ παραλάβη ὁ ἀγελαδάρης καὶ νὰ τὰ ὁδηγήση στὴ βοσκή. Στὸν ἀπάνω δὲ μαχαλὰ κάτω ἀκριβῶς ἀπ' τὴν ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου ὑπῆρχε καὶ σώζεται καὶ σήμερα ἀκόμα ἡ πλατεία ποὖχε τὸ ὄνομα *Σάρπ - Μπουνὰρ* (δυνατὴ βρύση) σήμερα πλατεῖα *Νίκης*. Ὅλες αὐτὲς οἱ πλατεῖες ἐπὶ τουρκοκρατίας χρησίμευαν γιὰ τὶς συγκεντρώσεις τῶν Σουφλιωτῶν τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς ἄλλες γιορτὲς κι' ὅπου ἀπιδίδονταν σὲ χοροὺς καὶ γλέντια μὲ τραγούδια ἢ μὲ τὴν γκάϊντα, τὸ μόνο λαϊκὸ ὄργανο κείνης τῆς ἐποχῆς.

Ἐθνικὴ ὀργάνωση μέσα στὸ Σουφλί. Πρὸ τοῦ 1910 στὸ Σουφλί, ὅπως βέβαια καὶ σ' ὅλα τὰ λοιπὰ μέρη ποὺ κατοικοῦσαν πραγματικοὶ Ἕλ-

Ὁ κ. Δ. Σεϊτανίδης μὲ τοπικὴ Σουφλιώτικη ἐνδυμασία.

ληνες, ὑπῆρχε καὶ μία μυστικὴ ὀργάνωση τῆς ὁποίας μέλη ἦσαν διάφοροι πρόκριτοι Σουφλιῶτες (ὅπως ὁ Γιατρὸς Ἀθανάσιος Μπρίκας, ὁ Γιατρὸς Παντελὴς Λεφάκης μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Ὑπολοχαγὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ, ποὺ κατώρθωναν νὰ εἰσέρχωνται στὴν Τουρκία σὰν ἔμποροι ἢ σὰν δασκάλοι καὶ γραμματέα τὸν Γεώργιο Μπρίκα ποὺ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση ἐτίμησε τὸ Ἑλληνικὸ Κοινοβούλιο καὶ ὡς Βουλευτὴς καὶ ὡς Γερουσιαστὴς) ποὺ συνεργάζονταν μὲ τὸ ἐλεύθερο κράτος ἢ μὲ τόν ἀντιπρόσωπό του τὸν Πρόξενο τῆς Ἑλλάδος ποὖχε τὴν ἕδρα του στὸ Δεδὲ - Ἀγὰτς (σημερινὴ Ἀλεξανδρούπολις). Καὶ τότε πολλοὶ ἀπ' τοὺς προύχοντας δὲν ἤθελαν νὰ ὑπακούσουν στὰ κελεύσματα τῆς ὀργάνωσις καὶ ἔπεφταν στὴν δυσμένειά της. Πολλὲς φορὲς μάλιστα γιὰ τὴν ἀντιδραστική τους δράση καταδικαζόταν σὲ θάνατο ἀπ' τὴν ὀργανωτικὴ ἐπιτροπὴ καὶ ἐξετελεῖτο μὲ τὰ ὄργανα της ποὺ εἶχε πάντα στὴ διάθεσή της καὶ τὰ ὁποῖα ἐφυγάδευε ἀμέσως στὸ Ἐλεύθερο κράτος γιὰ νὰ μὴ συλληφθοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Ἡ μυστικὴ αὐτὴ ὀργάνωση εἶχε κατορθώσῃ νὰ εἰσαγάγῃ στὸ Σουφλὶ καὶ πολλὰ ὅπλα (πάνω ἀπὸ 300 γκράδες) ἔτσι ποὺ τὰ παλληκάρια τοῦ Σουφλίου νὰ βρεθοῦν ὅλα ὁπλισμένα μὲ τὴ κήρυξη τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου τὸ 1912. Ἔπρεπε ὅμως τὰ παλληκάρια αὐτὰ νἄναι καὶ λίγο γυμνασμένα γιὰ νὰ μποροῦν ν' ἀντέχουν στὶς κακουχίες μὰ καὶ νὰ ξέρουν νὰ χρησιμοποιοῦν καὶ τὰ ὅπλα. Καὶ γι' αὐτὸ οἱ Σουφλιῶτες δὲν ἄφηναν καὶ τὴ παραμικρὴ εὐκαιρία ἀνεκμετάλλευτη γιὰ νὰ γυμνάσουν τοὺς νέους. Καὶ γιὰ μὲν τὴν ἐκγύμναση τοῦ σώματος εἶχαν τὰ παιχνίδια ποὺ παίζονταν ἀπ' τοὺς νέους τὶς Κυριακὲς καὶ τὶς γιορτὲς στὶς συγκεντρώσεις τους στὶς διάφορες πλατεῖες τοῦ χωριοῦ. (Γιὰ τὸ «τὶ παιχνίδια παίζαν τὰ Σουφλιωτόπουλα στὰ χρόνια τῆς σκλαβιᾶς» ἐγράψαμε ξεχωριστὴ πραγματεία). Κοντὰ ὅμως στὸ σῶμα ἔπρεπε συγχρόνως νὰ γυμνάζεται καὶ ἡ ψυχή. Καὶ σ' αὐτὸ ὅμως δὲν ἔμειναν πίσω οἱ Σουφλιῶτες. Εἶχαν τὰ νυχτέρια τους δηλ. τὶς βραδυνὲς συγκεντρώσεις στὰ σπίτια, ὅπου εὕρισκαν οἱ μεγαλύτεροι καὶ πιὸ μορφωμένοι ν' ἀναπτύξουν θέματα σχετικὰ μὲ τὸν Ἐθνισμό τους. Μὰ καὶ τὰ σχολεῖα μας ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἦσαν κέντρα ἐθνικιστικά. (Σχετικὰ γράφουμε στὴν ἱστορία τοῦ Β΄ Σχολείου).

Τὸ Σουφλὶ στὸ Βαλκανικὸ πόλεμο τοῦ 1912.

Στὶς 15 Σεπτεμβρίου 1912 κηρύσσεται ὁ πρῶτος λεγόμενος Βαλκανικὸς πόλεμος, Σερβίας—Βουλγαρίας—Ἑλλάδος καὶ Μαυροβουνίου, ἐναντίον τῆς Τουρκίας. Τὸ Σουφλὶ εἶναι καθ' ὅλα ἕτοιμο πιά, ὕστερα ἀπ' τὶς προετοιμασίες του ποὺ εἴδαμε παραπάνω, νὰ λάβῃ μέρος στὸν πόλεμο. Ἕνα σῶμα λοιπὸν ἀντάρτικο ἀπὸ 150 παλληκάρια, ὁπλισμένα καλὰ μὲ τοὺς γράδες ποὺ ξέθαψαν ἀπ' ὅπου τοὺς εἶχαν κρυμμένους καὶ μὲ ἀρχηγοὺς μερικοὺς λιποτάκτας Σουφλιώτας τοῦ Τουρκικοῦ Στρατοῦ καθὼς καὶ δύο Βουλγάρους ποὺ ἔφθασαν γιαυτὴ τὴ δουλειὰ στὸ Σουφλί, τοῦ καπετὰν Νικόλα καὶ τοῦ καπε-

τὰν Ρούσωφ ἀξιωματικῶν τοῦ Βουλγαρικοῦ Στρατοῦ. Τὸ σῶμα αὐτὸ τῶν ἀνταρτῶν μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου ἔσπευσε νὰ στήση τὰ λειμέρια του στὴ Γκίμπρενα (ἔστι δὲ *Γκίμπρενα*[1] μιὰ βουνοκορυφὴ δυὸ ὧρες ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ Δαδιὰ ποὺ ἀπέχει ἀπ' τὸ Σουφλὶ περίπου ὀκτὼ χιλιόμετρα) καὶ μὲ ὁρμητήριο τὴν ἀπρόσιτη αὐτὴ κορυφὴ ἀπ' τὴν πρώτη ἀκόμη μέρα τῆς κηρύξεως τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου ἀρχίζει νὰ παρενοχλῆ τοὺς Τούρκους. Πρώτη τους δουλειὰ ἦταν ἀμέσως τὴν τρίτη τοῦ πολέμου ν' ἀνατεινάξουν τὴ σιδηροδρομικὴ γέφυρα στὴ θέση *Μαγκὰζ* γιὰ νὰ κόψουν τὴ συγκοινωνία Δεδὲ-Ἀγὰτς —Σουφλίου (Μαγκὰζ=τοποθεσία ποὺ βρίσκεται 6 χιλιόμετρα μακρυὰ ἀπ' τὸ Σουφλὶ πρὸς Νότον μεταξὺ τῶν χωριῶν Λυκόφης—Κορνοφωλιᾶς) δίπλα δὲ στὴ σιδηροδρομικὴ γέφυρα περνᾶ καὶ ὁ δημόσιος δρόμος ποὺ στὴν ἴδια θέση ἔχει καὶ ὁδικὴ γέφυρα γιατὶ ἀπ' ἐκεῖ περνᾶ τὸ ποτάμι τῆς Δαδιᾶς ποὺ τὸ χειμῶνα εἶναι ἀδιάβατο. Ἐν τῷ μεταξὺ τὰ συμμαχικὰ στρατεύματα Ἕλληνες Σέρβοι καὶ Βούλγαροι κατώρθωσαν ν' ἀποκόψουν τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης μὲ τὶς ἐπιθέσεις τους νὰ πολιορκήσουν δὲ καὶ τὴν Ἀδριανούπολη, ὥστε αἱ πόλεις Διδυμότειχο καὶ Σουφλὶ νὰ βρεθοῦν μονάχα μὲ τὶς Τούρκικες ἀρχὲς καὶ τοὺς ὀλίγους Τζαντερμάδες τους (χωροφύλακας) χωρὶς νἄχουν καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι μποροῦν νὰ τύχουν βοηθείας ἀπὸ πουθενά. Στὴ σύγχισή τους αὐτὴ καὶ γιὰ ν' ἀναγκάσουν τοὺς ἀντάρτες νὰ πάψουν τὶς ἐνοχλήσεις τους, προβαίνουν σὲ συλλήψεις διαφόρων προκρίτων Σουφλιωτῶν καὶ τοὺς κλείνουν στὴ φυλακὴ μὲ σκοπὸ νὰ τοὺς μεταφέρουν τὴν ἄλλη μέρα σιδηροδρομικῶς στὴν Κωνσταντινούπολη. Καὶ πράγματι τὴν τρίτη μέρα τῆς συλλήψεώς των (βρισκόμαστε ἤδη στὸ πρῶτο δεκαήμερο τοῦ Ὀκτωβρίου 1912) μὲ συνοδεία τοὺς μεταφέρουν στὸ Σιδ. Σταθμό, τοὺς ἀνεβάζουν στὸ τραῖνο γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρουν στὸ Διδυμότειχο κ' ἐκεῖθεν στὴν Πόλη. Μὰ δυστυχῶς γιαὐτοὺς κ' ἡ προσπάθειά τους αὐτὴ ἀπέτυχε, γιατὶ ἐν τῷ μεταξὺ εἶχαν ἀνατεινάξει οἱ ἀντάρτες καὶ τὴ γέφυρα τῆς Μάνδρας κ' ἔτσι ἀναγκάσθηκαν νὰ ξαναγυρίσουν πίσω στὸ Σουφλὶ καὶ νὰ κλείσουν τοὺς κρατουμένους καὶ πάλι στὶς φυλακὲς Σουφλίου. Σ' ἕνα τους ὅμως συμβούλιο ποὺ ἔκαμαν τὴν ἴδια μέρα ἀπεφάσισαν νὰ μεταφέρουν τοὺς κρατουμένους τὸ βράδυ, ἀφοῦ νυχτώσει κ' ἔπειτα, στὸ ἀπέναντι τοῦ Σουφλίου καὶ στὴν ἀντίπερα ὄχθη τοῦ Ἕβρου Τούρκικο χωριὸ *Ἐντέ-Κιοϊ* κι' ἀπ' ἐκεῖ νὰ τοὺς στείλουν στὴν Πόλη. Ἀμέσως ὅμως ἀπ' τὸ Σουφλὶ ἐστάλη ἀγγελιοφόρος καὶ εἰδοποίησε τοὺς ἀντάρτας καὶ τοὺς ἐνημέρωσε γιὰ τοὺς σκοπούς των. Πρὶν λοιπὸν ἀκόμη δύσει ὁ ἥλιος οἱ ἀντάρτες εἶχαν κατεβεῖ καὶ καταλάβει ὅλας τὰς διόδους ἀπ' ὅπου ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ περάσουν οἱ Τοῦρκοι τοὺς κρατουμένους των. Τὴν κίνηση αὐτὴ τῶν ἀνταρτῶν τὴν

1. Σ.Δ. Γιὰ τὴν Γκίμπερνα ἔγραψε ὁ μακ. Κουρτίδης Κ. εἰς τὸν Δ' τόμον τοῦ Ἀρχείου Θρακικοῦ Θησαυροῦ σ. 49—51.

ἀντελήφθησαν οἱ Τοῦρκοι κ᾽ ἔτσι ματαιώθηκε καὶ πάλι τὸ σχέδιό τους. Ἐπειδὴ δὲ ἔβλεπαν πὼς ἡ θέση τους γινότανε κι᾽ ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ πιὸ κρίσιμη, μιὰ καὶ δὲν εἶχαν νὰ περιμένουν βοήθεια ἀπὸ πουθενά, ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν μόνοι τους τὸ Σουφλὶ καὶ νὰ περάσουν πέρα ἀπὸ τὸν Ἔβρο στὸ Τούρκικο χωριὸ γιὰ νὰ ἐξασφαλίσουν τοὐλάχιστον τὸ τομάρι τους ποὺ κινδύνευε. Καὶ θέτουν ἀμέσως τὸ σχέδιό τους σὲ ἐνέργεια. Μόλις νύχτωσε, ἀφῆκαν νὰ φυλάγη τοὺς φυλακισμένους ἕνας χωροφύλακας ποὺ κιαὐτὸς ὅμως ἦταν Σουφλιώτης Ἕλλην, αὐτοὶ δὲ ἀφοῦ πῆραν μαζί τους ὅ,τι μποροῦσαν—τὶς οἰκογένειές τους μὲ τὰ ροῦχα τους τὶς εἶχαν στείλει στὸ χωριὸ μπροστὰ ἀπὸ λίγες μέρες—κ᾽ ἔφυγαν διαπεραιωθέντες τὴ νύχτα στὸ Ἐντέ-Κιοϊ. Ὁ σκοπὸς χωροφύλαξ μόλις οἱ Τοῦρκοι ἔφυγαν, ἔτρεξε καὶ εἰδοποίησε τοὺς ἀντάρτας ὅτι μποροῦν νὰ μποῦν στὴν πόλη, γιατὶ οἱ Τοῦρκοι τὴν ἐγκατέλειψαν. Τοὺς παρέδωκε δὲ καὶ τὰ κλειδιὰ τῶν φυλακῶν κι᾽ ἀμέσως πῆγαν κι᾽ ἀπεφυλάκισαν τοὺς προκρίτους. Ἀπ᾽ τὴν ὥρα αὐτὴ τὸ Σουφλὶ βρίσκεται πιὰ ἐλεύθερο στὰ χέρια τῶν ἀνταρτῶν, χωρὶς Τούρκικες ἀρχές. Ὁ λαὸς πανηγυρίζει τὴ λευθεριά του μὲ χοροὺς καὶ μὲ τραγούδια, ζητωκραυγὲς καὶ πυροβολισμούς. Οἱ Τουρκικὲς ὅμως ἀρχὲς τοῦ Διδυμοτείχου καὶ τοῦ Δεδὲ-Ἀγὰτς παραμένουν στὶς θέσεις τους. Γιαὐτὸ καὶ οἱ Πρόκριτοι τοῦ Σουφλίου ἀποφασίζουν νὰ λάβουν ἔκτακτα μέτρα ἀμύνης, γιατὶ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ξαναγυρίσουν πίσω οἱ Τοῦρκοι καὶ νὰ προβοῦν σὲ ἀντίποινα, ἀφοῦ καὶ τὸ καράβι μὲ τὸ ὁποῖο γινόταν ἡ συγκοινωνία Σουφλίου-Ἐντέκιοϊ τὸ εἶχαν πάρει φεύγοντας στὴν ἀντίπερα ὄχθη καὶ τὸ εἶχαν στὴ διάθεσή τους. Διώρισαν λοιπὸν μιὰ προσωρινὴ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ ἀπὸ διαφόρους προκρίτους ἡ ὁποία ἐν συνεννοήσει μὲ τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ ἀνταρτικοῦ σώματος ἀνέλαβε νὰ ἐγκαταστήση φρουρὰς σὲ διάφορα ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς πόλεως γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο. Οὕτω ἕνα τμῆμα κατέλαβε τὴν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Ἔβρου γιὰ νὰ μὴν μπορέσουν νὰ ξαναγυρίσουν οἱ Τοῦρκοι καὶ καταστρέψουν τὴν πόλη γιατὶ ἔπνεαν μένεα πιὰ ἐναντίον τῶν Σουφλιωτῶν. Ἕνα ἄλλο τμῆμα ἔνοπλο τοποθετήθηκε γιὰ τὴ φύλαξη τῆς γέφυρας στὸ Μαγγάζι ἀπ᾽ ὅπου ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ ἔρθουν Τουρκικὰ Στρατεύματα ἀπ᾽ τὸ Δεδὲ-Ἀγάτς, καὶ τρίτο τμῆμα ἀνέλαβε νὰ φυλάγη τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Διδυμοτείχου πρὸς τὸ Σουφλί. Ἔτσι κυλοῦσαν οἱ μέρες καὶ τὸ Σουφλὶ ζοῦσε σὲ μεγάλη ἀγωνία, γιατὶ δὲν ἤξερε τί γίνεται οὔτε στὸ Διδυμότειχο ποὺ βρισκόταν ἀκόμα ὑπὸ Τουρκικὴν κατοχὴν μὰ οὔτε καὶ στὴν Ἀλεξανδρούπολη ποὺ κι᾽ αὐτὴ βρισκόταν ἀκόμα στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ τοῦ Σουφλίου γιὰ νὰ ἐξασφαλίση τὰ κεκτημένα ἔστειλε μιὰ ἐπιτροπὴ στὸ Ὀρτά Κιοϊ ποὺ εἶχε καταληφθῆ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ ζήτησε ν᾽ ἀποσταλῆ Βουλγαρικὸς στρατὸς νὰ καταλάβει τὴν πόλη μιὰ κ᾽ εἶχαν φύγει οἱ Τοῦρκοι, ἀλλὰ γύρισε ἄπρακτη γιατὶ τὸ Βουλγαρικὸ Ἐπιτελεῖο δὲν εἶχε ἀκόμα ἀποφασίσει νὰ προχωρήση. Τὸ μόνο ποὺ ἐπέτυχε ἦταν νὰ σταλοῦν 2—3 Βούλγαροι Κο

μιτατζῆδες (Ἀξιωματικοὶ τοῦ Βουλγαρικοῦ Στρατοῦ) γιὰ νὰ συνεργασθοῦν μὲ τοὺς ἀντάρτες Σουφλιώτας κιαὐτοὶ σὰν πιὸ πεπειραμένοι ἐτέθησαν ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σώματος τῶν Σουφλιωτῶν.

Ἡ μάχη τοῦ Μαγκαζιοῦ.

Εἶναι ἡ 10 Ὀκτωβρίου τοῦ 1912. Τὰ φυλάκια ποὺ φύλαγαν στὴ θέση θέση Μαγκὰζ ἀντελήφθησαν τὸ πρωῒ νἄρχεται ἀπ᾽ τὴν Ἀλεξανδρούπολη πρὸς τὸ Σουφλὶ μιὰ ἁμαξοστοιχία. Δὲν ἤξεραν τί ἔχει, μὰ ὑποψιάσθηκαν πὼς οἱ Τοῦρκοι Ἀλεξανδρουπόλεως ἀνασυνταχθέντες ἔρχονταν νὰ ξαναπάρουν τὸ Σουφλί. Ἡ ἁμαξοστοιχία ἦταν ὑποχρεωμένη νὰ σταματήση πέρα ἀπ᾽ τοὺς λόφους ποὺ κατεῖχαν οἱ Σουφλιῶτες ἀντάρτες γιατὶ ἡ σιδηροδρομικὴ γέφυρα τοῦ Μαγκαζιοῦ ἦταν χαλασμένη, ἀφοῦ τὴν εἶχαν ἀνατεινάξει ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀκόμη μέρες.

Στὶς πρῶτες ἀκτίνες τοῦ ἥλιου ποὺ εἶχαν ἀρχίσει νὰ σκορποῦν τὰ σκοτάδια, ἀντελήφθηκαν οἱ φύλακες Τούρκους στρατιῶτας νὰ κατεβαίνουν ἀπ᾽τὸ τραῖνο καὶ νὰ σπεύδουν νὰ καταλάβουν τὶς κορυφὲς τῶν ἀπέναντι λόφων καὶ ν᾽ ἀναπτύσσωνται σὰν σὲ μάχη. Ἡ ἀπόσταση τῶν λοφοσειρῶν ποὺ κατεῖχαν τὰ δυὸ ἀντιμαχόμενα μέρη δὲν ἦταν παραπάνω ἀπὸ 100—200 μέτρα, τοὺς χώριζε δὲ μονάχα τὸ ποτάμι τῆς Δαδιᾶς ποὺ διαρρέει τὴ μικρὴ κοιλάδα ποὺ σχηματίζεται ἀνάμεσά τους. Σὲ λίγο μόλις πῆρε ἡ ἡμέρα ἄρχισε τὸ τουφεκίδι. Οἱ Τοῦρκοι ποὖταν πολὺ περισσότεροι ἀπ᾽ τοὺς Σουφλιώτας ἄρχισαν νὰ κάνουν κυκλωτικὴ κίνηση μὲ σκοπὸ νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τοὺς δικούς μας. Βρέθηκαν σὲ πολὺ δύσκολη θέση οἱ Σουφλιῶτες κι᾽ ἔστειλαν ἀμέσως ἀγγελιοφόρο στὸ Σουφλὶ γιὰ νὰ ἐκθέση τὴν κατάσταση καὶ νὰ ζητήση νὰ σταλῆ ἀμέσως βοήθεια. Ἡ διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ Σουφλίου ἔστειλε ἀμέσως ὅσους εἶχε διαθεσίμους, μὰ σὲ λίγο δεύτερος ἀγγελιοφόρος ἔφερε τὴν εἴδηση πὼς οἱ δικοί μας κυκλώνονται κι᾽ εἶναι ἀνάγκη νὰ σταλοῦν κι᾽ ἄλλες ἐνισχύσεις. Τότε ἡ Ἐπιτροπὴ ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἄλλες διαθέσιμες δυνάμεις ἔβαλε ἕναν κήρυκα νὰ φωνάξη σ᾽ ὅλο τὸ Σουφλὶ τὴν παροιμιώδη φράση ποὺ καὶ σήμερα ἀκόμη τὴ μεταχειρίζονται οἱ Σουφλιῶτες στὶς δύσκολες στιγμές τους. *Ὅποιος ἔχ᾽ γερὸ ὅπλο νὰ τρέξη στὸ Μαγκάζ»* καλώντας ἔτσι καθένα ποὺ εἶχε ὅπλο καὶ μποροῦσε νὰ τὸ μεταχειρισθῆ νὰ τρέξη νὰ ἐνισχύση κείνους ποὺ κινδύνευαν στὸ Μαγκάζ. Ἡ μάχη αὐτὴ διήρκεσε ἀπ᾽ τὸ πρωῒ ὡς τὸ μεσημέρι ὁπότε οἱ Τοῦρκοι κατώρθωσαν νὰ ὑπερφαλαγγίσουν τοὺς δικούς μας καὶ νὰ τοὺς ἀναγκάσουν νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς θέσεις τους καὶ νὰ τραποῦν σὲ ἄτακτο φυγὴ πρὸς τὸ Σουφλί. Οἱ Κορνοφωλιῶτες ποὺ ἀπ᾽ τὸ πρωῒ μὲ ἀνησυχία παρακολουθοῦσαν τὴ μάχη (τὸ χωριό τους ἀπέχει μόλις 2 χιλιόμετρα ἀπ᾽ τὸ Μαγκὰζ) κ᾽ εἶδαν τοὺς πρώτους ὑποχωροῦντας νὰ φεύγουν τρομαγμένοι, δὲν ἄργησαν νὰ καταλάβουν τί συμβαίνει καὶ ἐγκαταλείποντας τὰ πάντα φεύγουν κι᾽ αὐτοὶ σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις πρὸς τὸ Σουφλὶ γιὰ νἄβρουν ἐκεῖ

τὴ σωτηρία τους. Μὲ τὴν ἄφιξη ὅμως τῶν πρώτων κατοίκων τῆς Κορνοφωλιᾶς στὸ Σουφλί, ποὺ φαίνονταν τρομαγμένοι σὰν νὰ τοὺς κυνηγοῦσαν ἀπὸ πίσω οἱ Τοῦρκοι, μεταδίδεται ὁ πανικὸς καὶ στοὺς Σουφλιώτας κι' ἀρχίζουν κι' αὐτοὶ νὰ ἐγκαταλείπουν τὸ Σουφλὶ πανικόβλητοι καὶ νὰ φεύγουν πέρνοντας τὸ δρόμο ποὺ φέρει πάνω στὰ βουνὰ (Γιαννούλη-Σιδηρὼ) κι' ἄλλοι τὸ δρόμο πρὸς τὰ Λάβαρα - Διδυμότειχο. Πρωτοκκλῆσι κ.λ.π. Στὸ μεταξὺ ὅμως ἡ μάχη ἐξακολουθοῦσε μὲ τοὺς Σουφλιώτας πάντα ὑποχωρώντας καὶ καὶ καταλαμβάνοντας νέας θέσεις. Οἱ Τοῦρκοι ὅμως ἐν τῷ μεταξὺ μὲν τὴν κυκλωτικὴ κίνηση ποὺ εἶχαν κάνει, ἔφθασαν στὸ μοναστῆρι τῆς Κορνοφωλιᾶς ποὺ βρίσκεται πρὸς Δυσμὰς τοῦ χωριοῦ 2 χιλιόμετρα περίπου μακρυά. Ἔβαλαν φωτιὰ στὰ οἰκήματα τοῦ Μοναστηριοῦ - τὴν Ἐκκλησία δὲν τὴν πείραξαν καθόλου - ἔπιασαν τὸν Ἡγούμενο τοῦ Μοναστηριοῦ Πορφύριο καὶ ἀφοῦ τὸν τυράννησαν τὸν ἔσφαξαν σὰν τραγί. Ὁ καλόγηρος τοῦ μοναστηριοῦ Παπαϊλαρίων κατώρθωσε νὰ πηδήξη ἀπ' τὰ παράθυρα τοῦ Μοναστηριοῦ καὶ νὰ διαφύγη πρὸς τὸ Σουφλὶ διασωθείς. Ἀφοῦ ἔκαψαν τὸ Μοναστῆρι καὶ τὸ ἐλεηλάτησαν τράβηξαν πρὸς τὸ χωριὸ Κορνοφωλιὰ ποὺ τὸ βρῆκαν ὅμως τελείως ἔρημο ἀπὸ κατοίκους. Τότε ἐπεδόθησαν καὶ ἐδῶ σὲ λεηλασία καὶ ἔβαλαν φωτιὰ στὰ περισσότερα σπίτια καὶ τὰ ἔκαψαν,

Ὁ Θεὸς σώζει καὶ πάλι τὸ Σουφλί.

Εἶναι ἀπόγευμα πιά. Πολλὰ παλληκάρια Σουφλιώτικα ἐξακολουθοῦν νὰ ὑποχωροῦν μαχόμενα. Δὲ θέλουν ν' ἀφήσουν τοὺς Τούρκους εὔκολα νὰ περάσουν πρὸς τὸ Σουφλί, γιατὶ ξέρουν τὶ περιμένει τὴν πατρίδα τους ἂν κατωρθώσουν νὰ φθάσουν ἐκεῖ. Καταλαμβάνουν τὰ ὑψώματα τοῦ *Μισιλὶμ* (τοποθεσία ἔξωθι τῆς Κορνοφωλιᾶς πρὸς τὸ Σουφλὶ) ἀπ' ὅπου ἦσαν ὑποχρεωμένοι οἱ Τοῦρκοι νὰ περάσουν γιὰ νὰ πᾶνε στὸ Σουφλί. Μὰ οἱ Τοῦρκοι, ποὖχαν ἐπιδοθῆ στὴ λεηλασία δὲν φαίνεται νἄχουν ὄρεξη νὰ προχωρήσουν περισσότερο. Ἀρχίζει πιὰ νὰ δύη καὶ ὁ ἥλιος κι' ἔχουν ἀπομακρυνθῆ πολὺ ἀπ' τὴ βάση τους. Ἔπειτα δὲν ξέρουν ἀκριβῶς ἂν ὑπάρχη στρατὸς στὸ Σουφλὶ καὶ πόσος. Φοβοῦνται τώρα κι' αὐτοὶ μὴ κυκλωθοῦν καὶ πέσουν ὅλοι αἰχμάλωτοι στὰ χέρια τῶν Ἑλλήνων. Γι' αὐτὸ κρίνουν φρόνημο ν' ἀρκεστοῦν στὴν ἐπιτυχία τους αὐτὴ καὶ νὰ γυρίσουν πίσω στὴν ἀμοξοστοιχία τους καὶ νὰ πάρουν τὸ δρόμο πρὸς τὴν Ἀλεξανδρούπολη, ἱκανοποιημένοι πάντως γιατὶ κατώρθωσαν νὰ ἐκδικηθοῦν.

Θαῦμα πῶς τὸ Σουφλὶ σώθηκε ἀπὸ τὸ μεγάλο κίνδυνο ποὺ διέτρεξε! Κεῖνο τὸ βράδυ ἦταν τελείως ἄδειο ἀπὸ κατοίκους τὸ Σουφλί. Κανένας δὲν ἔμεινε μέσα παρὰ μονάχα λίγα παλληκάρια ὁπλισμένα, γιατὶ κι' ἀπ' αὐτοὺς οἱ περισσότεροι ἐγκατέλειψαν τὶς θέσεις τους καὶ θέλησαν νὰ γλυτώσουν διὰ τῆς φυγῆς. Μονάχα ὅταν ἀντιλήφθηκαν πιὰ πὼς οἱ Τοῦρκοι ἔφυγαν μὲ τὸ τραῖνο τους πίσω γιὰ τὴν Ἀλεξανδρούπολη τότε ξεθάρρεψαν καὶ ξαναγύρι-

Ἡ ὀρχήστρα τῆς πόλεως Σουφλίου ἐπὶ Τουρκοκρατίας

Ἀπὸ τὶς λαϊκὲς γιορτὲς Σουφλίου στὸ 1952

σαν πίσω γιὰ νὰ τεθοῦν καὶ πάλι στὶς διαταγὲς κείνων ποὺ εἶχαν τὸ θάρρος νὰ παραμείνουν στὴν πόλη γιὰ νὰ τὴ φυλλάξουν. Καταλαμβάνουν ἀμέσως πάλι τὶς ἐπίκαιρες θέσεις, ὄχι πιὰ μακρυὰ ἀπ' τὸ Σουφλὶ ἀλλὰ γύρω ἀπ' τὴν πόλη κ' ἦταν καιρὸς γιατὶ οἱ Τοῦρκοι τοῦ χωρίου Ἐντέ-Κιοϊ ποὺ κάτι εἶχαν ἀντιληφθῆ ἄρχισαν νὰ κινοῦνται καὶ νὰ πυροβολοῦν.

Ἕνας Τουρκαλβανὸς μάλιστα ποὺ εἶχε κατορθώσει σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα νὰ μένη κρυμμένος μέσα στὸ Σουφλὶ (ἦταν Χαλβατζὴς αὐτὸς) μόλις ἀντελήφθηκε πὼς τὸ Σουφλὶ ἄδειασε ἀπ' τοὺς κατοίκους καὶ ὅτι ὅλοι εἶχαν φύγει, βγαίνει ἀπ' τὴν κρύπτη του καὶ τρέχει στὸν Ἔβρο γιὰ νὰ εἰδοποιήση στὸ χωριὸ τί συμβαίνει ὥστε νὰ περάσουν αὐτοὶ μὲ τὸ καράβι ποὺ εἶχαν στὴ διάθεσή τους καὶ νὰ κάψουν τὸ Σουφλί. Μὰ καὶ πάλι ὁ Θεὸς ἔβαλε τὸ χέρι του. Οἱ σκοποὶ ποὺ βρισκόταν ἀπ' τὴν ἡμέρα στὶς ὄχθες τοῦ Ἔβρου δὲν εἶχαν κἂν ἀντιληφθῆ τὸν κίνδυνο ποὺ διέτρεξε ἡ πατρίδα τους, γιατὶ βρισκόταν μακρυὰ ἀπ' τὸ πεδίον τῆς μάχης κ' ἔμειναν ἐκεῖ στὶς θέσεις τους πιστοὶ στοὺς Νόμους καὶ στὰ κελεύσματα τῆς πατρίδος τους. Ὁ Τουρκαλβανὸς ἀνενόχλητος ἔφθασε ὡς τὴν ὄχθη τοῦ Ἔβρου καὶ ψάχνοντας βρῆκε καὶ μιὰ βάρκα ποὺ εἶχαν δεμένη ἐκεῖ κάπου οἱ φύλακες κ' ἦταν ἕτοιμος νὰ μπῆ μέσα γιὰ νὰ περάση ἀπέναντι καὶ νὰ φέρη τὸ χαρμόσυνο ἄγγελμα στοὺς Τούρκους νὰ σπεύσουν στὸ Σουφλὶ ποὺ εἶναι ἄδειο καὶ νὰ τὸ καταλάβουν. Τὴ στιγμὴ ὅμως ποὺ πῆγε νὰ λύση τὴ βάρκα γιὰ νὰ φύγη ἕνας φύλακας τὸν ἀντελήφθηκε καὶ μὲ μιὰ τουφεκιὰ τὸν ἀφῆκε ἄπνουν γιὰ νὰ σώση καὶ πάλι τὸ Σουφλὶ ἀπὸ βεβαία καταστροφή, καὶ γιὰ νὰ ἐπαληθεύση μιὰ ἄλλη παροιμία τῶν Σουφλιωτῶν ὅτι *«ὅσοι βρίσκονται στὸν κόρφο τῆς Γκίμπρενας δὲν πρέπει νὰ φοβοῦνται»*.

Τὴν ἄλλη μέρα ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ πῆρε πιὰ τὰ κατάλληλα μέτρα της καὶ ἀνασυγκροτήσασα καὶ πάλιν τὰ παλληκάρια ποὺ ἐν τῷ μεταξὺ ξαναγύρισαν στὶς θέσεις τους, ἔβαλε φρουροὺς παντοῦ γύρω ἀπ' τὴν πόλη γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο. Ἦταν ὅμως τὸ Σουφλὶ τελείως ἄδειο ἀπὸ κατοίκους. Μονάχα γέρους καὶ γρηὲς μποροῦσε κανεὶς νὰ συναντήση στοὺς δρόμους. Ἡ ἐπιστροφὴ τῶν κατοίκων ἄρχισε ἀπ' τὴν τρίτη ἡμέρα κ' ἔπειτα ὅταν βεβαιώθηκαν πὼς δὲν ἀπειλοῦσε πιὰ κανένας κίνδυνος τὴν πατρίδα τους. Μιὰ βδομάδα διήρκησε ὥς που νὰ γυρίσουν καὶ πάλι ὅλοι στὰ σπίτια τους, γιατὶ ὁ καθένας δὲν τολμοῦσε, ὕστερα ἀπὸ τόσο τρόμο ποὺ τράβηξε νὰ πιστέψη πὼς ἦταν ἀσφαλὴς στὸ Σουφλί, ἐφ' ὅσον μάλιστα δὲν καταλαμβάνονταν ἀπὸ τακτικὸ στρατό. Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως καὶ ὁ Βουλγαρικὸς στρατός, ἀφοῦ πολιώρκησε τὴν Ἀδριανούπολη καὶ κατώρθωσε νὰ ἐξασφαλίση τὶς θέσεις του ἐκεῖ, κατέλαβε καὶ τὸ Διδυμότειχο γιὰ νὰ ἐξασφαλίση καὶ τὰ νῶτα του ἀπὸ κάθε ἐνδεχομένη ἐπίθεση. Γιὰ τὸ Σουφλὶ ὅμως δὲ γινότανε καμιὰ σκέψη ἀκόμα κ' ἔτσι ἐξακολουθοῦσε νὰ παραμένη ὑπὸ αὐτοδιοίκηση.

Βουλγαρικὸς στρατὸς φθάνει στὸ Σουφλί.

Σὰν ἀστραπὴ μεταδόθηκε ἡ εἴδηση στὸ Σουφλὶ πὼς Βουλγαρικὸς στρατὸς ἀπ' τὸ Διδυμότειχο ξεκίνησε γιὰ νἄρθη νὰ καταλάβη καὶ τὴν πόλη μας. Ἡ χαρὰ τῶν Σουφλιωτῶν εἶναι ἀπερίγραπτη γιατὶ θἄφευγε πιὰ ἀπὸ πάνω τους ὁ βραχνὰς ποὺ τοὺς πίεζε τόσες μέρες, ὅτι μποροῦσε καὶ πάλι Τοῦρκοι νὰ ἐπιτεθοῦν ἐναντίον τοῦ Σουφλίου.

Εἶναι ἡ....Ὀκτωβρίου 1912. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Σουφλίου μικροὶ καὶ μεγάλοι, ἄνδρες καὶ γυναῖκες μὲ τὰ νήπια στὶς ἀγκαλιές τους καὶ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς ἐννέα παπάδες τους, ντυμένους μὲ τὰ ἱερά τους ἄμφια μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου βγαίνουν 1 χιλιόμετρο ἔξω ἀπ' τὸ Σουφλὶ στὸ δημόσιο δρόμο πρὸς τὸ Διδυμότειχο στὴ θέση *Τρανὴ Πέτρα* γιὰ νὰ περιμένουν καὶ ὑποδεχθοῦν τὸ σύμμαχο καὶ ἐλευθερωτὴ Βουλγαρικὸ Στρατό. Πλησίαζε πιὰ τὸ μεσημέρι, κι' ὅμως κανένας δὲ τὸ κουνοῦσε ἀπ' τὴ θέση του, ὅταν φάνηκε ἡ Βουλγαρικὴ φάλαγγα νὰ πλησιάζη. Ὅλος ὁ κόσμος τρελλὸς πιὰ ἀπ' τὴ χαρά του, γιατὶ ἔφθασε ὁ καιρὸς ν' ἀποτεινάξη τὸ ζυγὸ καὶ νὰ ἀπολαύση τὴ λευθεριά του, ξεσπᾶ σὲ οὐρανομήκεις ζητωκραυγὲς καὶ ἀκράτητα χειροκροτήματα. Εἶχε λησμονήσει γιὰ μιὰ στιγμὴ τὸ μῖσος του γιὰ τὸ Βούλγαρο, ποὺ τὸν θεωροῦσε θανάσιμο ἐχθρό του κι' ἀνοίγει τὶς ἀγκάλες του γιὰ ν' ἀγκαλιάση ποιόν ; Τὸν Βούλγαρο, τὸν πιὸ θανάσιμο ἐχθρὸ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς. Καὶ ὅμως. Τὴ στιγμὴ ἐκείνη ἦταν ἐλευθερωτὴς καὶ οἱ Σουφλιῶτες τὸν ὑποδέχθηκαν μὲ τὴ μεγαλύτερη χαρὰ ποὺ μπορεῖ νὰ νοιώση ἕνας ἄνθρωπος.

Τῆς Βουλγαρικῆς φάλαγγος προηγεῖτο ἕνας Βούλγαρος Ταγματάρχης ποὺ τὸν ἀκολουθοῦσαν μερικοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ λίγοι ἱππεῖς καλοντυμένοι. Οἱ λοιποὶ ὅλοι περίπου 150 καβαλάρηδες ἦταν ὅλοι Ντομπροβόλτσκιδες ὅπως τοὺς λέγαν (ἐθελονταὶ) κακοντυμένοι μὲ γουρνουτσάρουχα καὶ σαλβάρια. Καὶ ὅμως σαὐτοὺς σὰν σὲ ἐλευθερωτὰς ὁ Ἀρχιερατικὸς Ἐπίτροπος Σουφλίου μαζὶ μὲ ὅλο τὸ ἱερατεῖο παρέδωκαν τὰ κλειδιὰ τῆς πόλης μέσα σὲ ἕναν ὡραῖο δίσκο τὸν ὁποῖον καὶ ἐκράτησαν οἱ Βούλγαροι μαζὶ μὲ τὰ προσφερθέντα κλειδιὰ καὶ τὰ ἄλλα δείγματα τῆς ὑποταγῆς (λίγο χῶμα—νερὸ—σιτάρι κ.λπ.). Οἱ Βούλγαροι κομπάζοντες καὶ περήφανοι περνοῦν ἀνάμεσα ἀπὸ τὰ πλήθη ποὺ τοὺς ραίνουν μὲ λουλούδια καὶ τοὺς καταφιλοῦν σὰν ἐλευθερωτάς. Κατευθύνονται μέσα στὴν πόλη καὶ κεῖ στρατοπεδεύουν, οἱ μὲν στρατιῶτες σὲ διάφορες μεγάλες ἀποθῆκες οἱ δὲ κ. κ. ἀξιωματικοὶ στὰ σπίτια τῶν προυχόντων. Καὶ ἀνέπνευσε μὲν τὸ Σουφλὶ ἀπ' τὸν Τούρκικο βραχνὰ ποὺ τὸν πίεζε τώρα καὶ τετρακόσια χρόνια, μὰ κατάλαβε ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ ἀκόμα πὼς ἔπεφτε σὲ χέρια ἄλλου χειρότερου ἐχθροῦ, τοῦ Βουλγάρου. Ἀνάγκα ὅμως καὶ θεοὶ πείθονται : Καὶ οἱ Σουφλιῶτες ἐφ' ὅσον διαρκοῦσε ἡ συμμαχία τῶν Βαλκανικῶν κρατῶν ἦταν ὑποχρεωμένοι ν' ἀνέχωνται τὶς βαρβαρότητες τῶν συμμάχων Βουλγάρων.

Παράδοσι τοῦ Γεβὲρ Πασᾶ χωρὶς μάχη.

Στὶς 23 Ὀκτωβρίου 1912 ὁ Βουλγαρικὸς στρατὸς φεύγει ἀπ' τὸ Σουφλὶ πρὸς Νότον γιὰ τὴν Ἀλεξανδρούπολη καὶ στρατοπεδεύει στὰ χωριὰ Λίρα—Προβατῶνα. Στὶς 24 Ὀκτωβρίου ἀπ' τὸ πρωῒ ἀντιλαμβάνονται κινήσεις ἀπέναντι στὰ χωριὰ Ταύρην—Πέπλον. Εἶναι ὁλόκληρη Τουρκικὴ Μεραρχία ποὺ ξέφυγε ἀπ' τὴ Μακεδονία κ' ἔφθασε ὡς ἐκεῖ μὲ σκοπὸ νὰ περάση τὸν ποταμὸ Ἔβρο γιὰ νὰ κατευθυνθῆ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Κατὰ κακὴν των ὅμως τύχην ὁ Ἔβρος ἔχει πλημμυρίσει καὶ τοὺς ἦταν ἀδύνατον νὰ περάσουν γιατὶ τοὺς λείπουν καὶ τὰ μηχανικὰ μέσα. Ἐπὶ κεφαλῆς τῆς Μεραρχίας αὐτῆς βρίσκεται ὁ Γεβὲρ Πασᾶς. Ἡ Μεραρχία του ἀριθμεῖ περὶ τὶς δώδεκα χιλιάδες στρατοῦ, ἀφάνταστα ἐξαντλημένου ἀπ' τὶς πορεῖες καὶ τὶς κακουχίες. Ὁ Βούλγαρος Ἀξιωματικὸς φεύγοντας ἀπ' τὸ Σουφλὶ πῆρε μαζί του καὶ μερικὰ παλληκάρια Σουφλιώτας γιὰ ἐνίσχυσή του καὶ γιὰ ὁδηγούς του. Ὁ Γεβὲρ Πασᾶς βλέποντας πὼς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περάση τὸν Ἔβρο ἀποφασίζει νὰ προχωρήση κατ' εὐθείαν πρὸς τὴν Ἀδριανούπολιν μέσῳ Διδυμοτείχου Καραγάτς. Ὁ Βούλγαρος Ταγματάρχης ἐν τῷ μεταξύ, βλέποντας τὶς κινήσεις τῶν Τούρκων εἶχε καταλάβει ὡρισμένα ὑψώματα καὶ εἶχε ἀναπτύξει τὸ στρατό του γιὰ μάχη. Μόλις ἀντελήφθηκε τοὺς Τούρκους νὰ κινοῦνται πρὸς τὰ ἔμπρὸς διέταξε νὰ βάλουν μὲ τὸ κανόνι ποὺ ἔσερνε μαζί του ἐναντίον των. Μὲ τὶς πρῶτες ὅμως δυὸ-τρεῖς κανονιὲς ποὺ ἔρριξε εἶδε μὲ μεγάλη του ἔκπληξη τοὺς Τούρκους νὰ σηκώνουν λευκὴ σημαία, σημεῖον ὅτι ἤθελαν νὰ παραδοθοῦν, γιατὶ δὲν ἤξεραν πόσος Βουλγαρικὸς στρατὸς ἦταν μπροστά τους. Ἀνεξήγητοι ἔμειναν καὶ τότε μὰ καὶ σήμερα ἀκόμα ἐξακολουθοῦν νὰ μένουν οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ Τοῦρκοι, ἔσπευσαν, χωρὶς μάχη νὰ παραδοθοῦν. Ἡ φήμη γιὰ τὴ παράδοση τῆς Τούρκικης Στρατιᾶς στοὺς δικούς μας καὶ ὅτι ὁδηγεῖται στὴν πόλη μας ἔφθασε ἀμέσως. Πραγματικὰ τὴν ἄλλη μέρα κατὰ τὸ μεσημέρι κατέφθανε ὁλόκληρη μιὰ στρατιὰ Τούρκων στὸ Σουφλὶ ὁδηγουμένη ἀπὸ τοὺς ὀλίγους Ντομπροβόλτσκιδες, *ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγήν*. Λέγεται δὲ ὅτι ὁ Τοῦρκος Πασᾶς, ὅταν ἀντελήφθηκε πὼς οἱ Βούλγαροι στοὺς ὁποίους παραδόθηκε δὲν ὑπερέβαιναν τοὺς διακοσίους, εἶπε: «Ἂν ἤξερα πὼς μονάχα τόσο λίγοι ἦσαν οἱ Βούλγαροι μόνον ἂν ἔβαζα τὸ στρατό μου νὰ φτύση θὰ τοὺς ἔπνιγε ὅλους. Μὰ ἦταν ἀργὰ πιὰ ὅταν τὸ ἀντελήφθηκα αὐτό». Καὶ ὁ μὲν Τοῦρκος Πασᾶς μὲ τοὺς ἀνώτερους Ἀξιωματικούς του ὡδηγήθηκε ἀμέσως στὶς 40 Ἐκκλησίες ὅπου τὸ Βουλγαρικὸ Στρατηγεῖο ποὺ πολιορκοῦσε τὴν Ἀδριανούπολη, ὁ δὲ στρατός του ἔμεινε στὸ Σουφλὶ στὴ διάθεση τῶν Ντομπροβόλτσκιδων, οἱ ὁποῖοι καὶ τοὺς ξεγύμνωσαν ἀπ' ὅ,τι εἶχαν καὶ δὲν εἶχαν. Μετὰ μιὰ βδομάδα παραμονῆς των στὸ Σουφλὶ ὅπου ἀπ' τὴν πεῖνα κι' ἀπ' τὶς κακουχίες ἄρχισαν νὰ ἀποδεκατίζονται μεταφέρθηκαν πεζῆ στὸ Διδυμότειχο κι' ἀπὸ κεῖ γιὰ τὴ Βουλγαρία, μὰ εἶναι ζήτημα ἂν ἔφθασαν στὸν προορισμό τους ἐλάχιστοι ἀπ' τοὺς αἰχμαλώτους.

Καταστροφὴ τῶν χωριῶν Ὀκοὺφ (σημερινὸ Λυκόφως) καὶ Ἐντέκιοϊ.

Εἴδαμε παραπάνω πὼς οἱ Σουφλιῶτες μὲ τὰ ἀντάρτικά τους σώματα κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώξουν ἀπ᾽ τὴν πόλη τους τοὺς Τούρκους ἀπ᾽ τὶς πρῶτες ἀκόμα μέρες τῆς κηρύξεως τοῦ Βαλκανικοῦ πολέμου κἔμειναν αὐτοδιοικούμενοι μὲ μιὰ ἐπιτροπὴ ἀπὸ Σουφλιώτας προύχοντας, ἐπὶ κεφαλῆς δὲ τῶν ἀνταρτῶν ἐτέθησαν οἱ δυὸ Βούλγαροι Κομιτατζίδες Καπετὰν Νικόλας καὶ Καπετὰν Ρούσωφ, ὅταν, μετὰ τὴ μάχη τοῦ Μαγγὰζ οἱ Τοῦρκοι ἔφυγαν καὶ δὲν τόλμησαν νὰ ξαναγυρίσουν τὴν ἄλλη μέρα, οἱ Σουφλιῶτες νόμισαν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐκδικηθοῦν τοὺς Τούρκους γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Κορνοφωλιᾶς. Σ᾽ αὐτὸ δὲ παρακινήθηκαν κι᾽ ἀπ᾽ τοὺς Βουλγάρους ποὺ δὲν παρέλειπαν εὐκαιρία νὰ κάνουν πλιάτσικο (λεηλασία).

Τὸ χωριὸ Λυκόφως (Ὀκοὺφ Τουρκιστὶ) κατοικοῦνταν τότε ἀπὸ Τούρκους. Ἦταν πλουσιώτατο χωριὸ κ᾽ εἶχε καὶ μερικοὺς Μπέηδες. Ἦταν ἡ 16 Ὀκτωβρίου τὸ πρωῒ ὅταν στὸ Σουφλὶ διαδόθηκε ἡ εἴδηση πὼς τὸ Ὀκοὺφ καίγεται. Εἶχαν κάμει ἐπιδρομὴ οἱ ἀντάρτες καὶ μετὰ τὴ λεηλασία ποὔκαμαν ἔβαλαν φωτιὰ στὰ σπίτια κ᾽ ἔκαψαν κι᾽ ὅλο τὸ χωριό. Ὅταν ἄκουσαν οἱ Σουφλιῶτες πὼς τὸ χωριὸ καίγεται καὶ ὅτι οἱ χωρικοὶ φύγανε γιὰ νὰ γλυτώσουν ἔτρεξαν ὅλοι μικροὶ καὶ μεγάλοι γιὰ νὰ προσθέσουν κάτι κιαὐτοὶ στὴν καταστροφή, γιὰ νὰ ἐκδικηθοῦν ἔτσι τοὺς Τούρκους ποὺ τόσα χρόνια τοὺς καταπιέζανε.

Τὸ ἴδιο βράδυ ἀφοῦ τὸ Ὀκοὺφ κατεστράφη ὁλότελα, τὰ παλληκάρια μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τοὺς Βουλγάρους Κομιτατζῆδες νόμισαν ὅτι ἦταν μοναδικὴ εὐκαιρία νὰ ἐκδικηθοῦν καὶ τοὺς Τούρκους τοῦ χωριοῦ Ἐντέκιοϊ ποὺ ὅπως διαδιδόταν, αὐτοὶ εἶχαν κάνει προγραφὰς Σουφλιωτῶν τοὺς ὁποίους ἤθελαν νὰ ἐξοντώσουν, ἂν εὕρισκαν εὐκαιρία. Μὲ τὸ μῖσος λοιπὸν ποὺ τόσα χρόνια ἐφώλευε στὶς καρδιὲς τῶν Σουφλιωτῶν δὲν δίστασαν καθόλου νὰ διεκπεραιωθοῦν τὴ νύχτα στὸ χωριὸ καὶ ἀφοῦ τὸ κύκλωσαν, κάλεσαν τοὺς ἄρρενας νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ Τζαμὶ ὅλοι κι᾽ ὅταν πιὰ τοὺς εἶχαν ὅλους στὴ διάθεσή τους τότε ἀφῆκαν φύλακας νὰ τοὺς φυλᾶνε καὶ αὐτοὶ σκόρπισαν στὸ χωριὸ καὶ ἐπεδόθησαν σὲ ἀκατονόμαστα ὄργια ἐναντίον τῶν ἀόπλων γυναικῶν καὶ παιδιῶν στὸ τέλος δὲ ἀφοῦ ἐλεηλάτησαν καὶ πῆραν ὅ,τι μποροῦσαν εἰς χρυσὸν καὶ ἄλλα τιμαλφῆ ἀντικείμενα, ἔβαλαν φωτιὰ στὰ σπίτια μὰ καὶ στὸ Τζαμὶ ποὺ ἦσαν συναγμένοι οἱ ἄρρενες καὶ τοὺς ἔκαψαν ὅλους. Τὸ χωριὸ Ἐντέκιοϊ τὴν ἄλλη μέρα δὲν ὑπῆρχε πιὰ παρὰ σὲ ἄμορφο σωρὸ ἐρειπίων. Ἐλάχιστοι ἀπ᾽ τοὺς κατοίκους διεσώθησαν, ὅσοι εἶχαν κατορθώσει προφυλασσόμενοι ἀπ᾽ τὸ σκοτάδι νὰ φύγουν μακρυὰ ἀπὸ τὴ Μακρὰ Γέφυρα (Οὐζοὺν - Κιοπροῦ) γιὰ νὰ μεταφέρουν τὴν εἴδηση τῆς καταστροφῆς τοῦ χωριοῦ των. Ἀργότερα τὸ 1913, ὅταν οἱ Τοῦρκοι ξανακατάλαβαν τὴ Θράκη, ἔκτισαν στὸ χωριὸ Ἐντέκιοϊ μαυσωλεῖο μὲ σχετικὴ ἐπιγραφὴ γιὰ νὰ τοὺς θυμίζη πάντα τὴ βραδυὰ ἐκείνη.

Τὸ Σουφλὶ ὑπὸ Βουλγαρικὴν κατοχήν.

Μετὰ τὴν παράδοση τοῦ Γεβὲρ Πασᾶ οἱ Βούλγαροι ἐγκαθίστανται πιὰ στὸ Σουφλί. Ἡ ζωή μας στοὺς πρώτους μῆνας μὲ τοὺς Βουλγάρους σὰ συμμάχους δὲν ἦταν καὶ τόσο δυσάρεστη. Μὰ ἀπὸ τὴν ἄνοιξη τοῦ 1913, ποὺ ἄρχισαν οἱ προστριβές Βουλγαρίας καὶ Ἑλλάδος, ἀφοῦ εἶχε τελειώσει πιὰ ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος ἄρχισαν καὶ οἱ Βούλγαροι νὰ δείχνουν ποιοὶ πραγματικὰ ἦσαν γιατὶ ἀνέκαθεν φθονοῦσαν τὸ Σουφλὶ γιὰ τὴν πρόοδό του καὶ ἰδίως γιατὶ δὲν θέλησε ποτὲ νὰ σκύψη τὸ κεφάλι σὲ καμιὰ προπαγάνδα τους. Κι' ἄρχισαν οἱ προστριβές. Ἡ πρώτη τους δουλειὰ ἦταν νὰ θελήσουν νὰ ἐπιστρατεύσουν τοὺς νέους καὶ νὰ τοὺς κατατάξουν στὸ Βουλγαρικὸ στρατὸ σὰ Βούλγαρους ὑπηκόους. Ἡ πρώτη τους ὅμως αὐτὴ ἐνέργεια ἦταν τελείως ἄστοχη καὶ τὰ Σουφλιωτόπουλα ποὺ δὲν ἐννοοῦσαν εὔκολα νὰ ὑποταχθοῦν, πῆραν τὰ βουνὰ καὶ προτίμησαν νὰ φύγουν καὶ νὰ ἔρθουν στὴν Ἑλλάδα ὅπου καὶ κατετάγησαν ἐθελονταὶ στὸν Ἑλληνικὸ στρατό.

Ὁ πόλεμος μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Βουλγαρίας, ὕστερα ἀπ' τὴν ἀπληστία ποὺ ἔδειχναν μετὰ τὸ Βαλκανικὸ πόλεμο νὰ θέλουν νὰ κατακτήσουν καὶ τὴ Θεσσαλονίκη δική τους, φαινόταν πιὰ ἀναπόφευκτος. Γι' αὐτὸ καὶ τὰ παλληκάρια τοῦ Σουφλίου, τὰ ἴδια ποὺ ὡς τώρα συνεργαζόταν μὲ τοὺς Βουλγάρους ἄρχισαν καὶ πάλι νὰ λαμβάνουν τὰ μέτρα τους. Ἔκρυψαν τὰ ὅπλα τους γιὰ νὰ τἄχουν πρόχειρα σὲ κάθε στιγμή. Καὶ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1913 κηρύσσεται ὁ Ἑλληνοβουλγαρικὸς πόλεμος. Οἱ Βούλγαροι ἀρχίζουν τὶς καταπιέσεις καὶ τοὺ βανδαλισμούς. Οἱ μέχρι χθὲς σύμμαχοι γίνονται οἱ θανάσιμοι ἐχθροί. Ζητοῦν νὰ τοὺς παραδοθοῦν τὰ ὅπλα μὰ οἱ Σουφλιῶτες δὲν ὑπακούουν. Πιέζουν τοὺς πλουσίους τοῦ Σουφλίου νὰ τοὺς δώσουν τὸ χρυσὸ ποὺ κατέχουν, γιατὶ ἤξεραν αὐτοὶ πὼς στὸ Σουφλὶ κείνη τὴν ἐποχὴ εἶχε πολλοὺς ποὺ εἶχαν λίρες Τουρκίας μιὰ καὶ ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ ἐμπόριο διεξαγονταν μὲ λίρες. Μὰ οἱ Σουφλιῶτες ἀντιστέκονταν σ' ὅλες αὐτὲς τὶς καταπιέσεις τῶν Βουλγάρων. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ Βούλγαροι, γιὰ νὰ ἐκφοβήσουν τοὺς Σουφλιώτας συλλαμβάνουν περὶ τοὺς εἴκοσι προὔχοντας καὶ τοὺς στέλνουν ὡς ὁμήρους στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Βουλγαρίας. Οἱ ἁπαχθέντες ὡς Ὅμηροι τῶν Βουλγάρων ἦσαν : 1) Ἀθαν. Μπρίκας ἰατρὸς 2) Ἀπ. Μπρίκας ἔμπορος 3) Σταμάτης Σμύρλης 4) Νίκος Γκαργκάνας 5) Δημ. Εὐσταθίου ξυλέμπορος 6) Χατζὴ Ἀθαν. Γκερτζῆς 7) Εὐάγγελος Μόκαλης 8) Στ. Βακαλούσης 9) Σταμάτ. Κοῦκος ἔμπορος 10) Παναγιώτης Χαραμπάρης ἔμπορος 11) Γεώργιος Τσουλουβᾶς μεγαλοκτηματίας 12) Γερβάσιος Ἀρχιερ. Ἐπίτροπος Σουφλίου. Καὶ τὸ μέτρο ὅμως αὐτὸ δὲν ἐκφοβίζει τοὺς Σουφλιῶτας. Τοὐναντίον, ἀρχίζει πιὰ ἡ ἀντίδραση στὰ καταπιεστικά τους μέτρα. Διοργανώνουν καὶ πάλι τοὺς νέους καὶ μὲ τὰ ὅπλα ποὺ κατεῖχαν, φυλάγουν κάθε βράδυ ἄγρυπνα σὲ ἐπίκαιρα σημεῖα τῆς πόλεως μὴ τυχὸν καὶ θελήσουν νὰ κακοποιή-

σουν ἐν καιρῷ νυκτὸς οἰκογένειες. Τὸ ἀντιλαμβάνονται αὐτὸ οἱ Βούλγαροι καὶ πέρνουν τὰ ἀνάλογα προφυλακτικὰ μέτρα κι' αὐτοί. Γνωρίζουν καλὰ τὴ λεβεντιὰ τῶν Σουφλιωτῶν καὶ τὴν ἀδούλωτη ψυχή τους καὶ δὲν τολμοῦν νὰ προβοῦν σὲ πραξικοπήματα. Οἱ ἐπιτυχίες τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐναντίον τῶν Βουλγάρων φτάνουν ἡ μία κατόπιν τῆς ἄλλης ἂν καὶ οἱ Βούλγαροι προσπαθοῦν μὲ κάθε τρόπο νὰ κρύψουν τὶς ἥττες τους διαδίδοντας πὼς κατέλαβον τὴ Θεσσαλονίκη καὶ προχωροῦν πρὸς τὴ Θεσσαλία. Οἱ φοβισμένες ὅμως καὶ νευρικὲς κινήσεις τους, ἡ ψυχικὴ ταραχὴ ἀπ' τὴν ὁποίαν κατέχονται τοὺς προδίδει. Κι' ὅταν πιὰ ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς τοὺς καταδιώκει καὶ καταλαμβάνει μιὰ μιὰ τὶς Μακεδονικὲς πόλεις Σέρρες, Δράμα, Καβάλα καὶ φθάνει στὴ Δυτικὴ Θράκη τότε δὲν μποροῦν πιὰ νὰ σταθοῦν. Ἑτοιμάζονται νὰ φύγουν ἀπ' τὸ Σουφλί, μὰ θέλουν πρὶν φύγουν νὰ κάνουν κάτι κακὸ μεγάλο. Δὲν τὸ κατορθώνουν ὅμως γιατὶ κι' οἱ Σουφλιῶτες πέρνουν τὰ μέτρα τους. Ἄγρυπνοι φυλάγουν κάθε βράδυ μὲ τὰ ὅπλα στὸ χέρι καὶ παρακολουθοῦν καὶ τὴν παραμικρὰ κίνηση τῶν Βουλγάρων. Κι' ἕνα βράδυ (αὐτὰ συμβαίνουν περὶ τὰ μέσα Ἰουλίου 1913) ἀφοῦ βράδυασε καὶ σκοτείνιασε καλὰ καλὰ οἱ Βούλγαροι ἐγκαταλείπουν τὸ Σουφλὶ καὶ φεύγουν πρὸς τὸ Γιάννουρεν (σημερινὸ Γιαννούλη). Τὸ Σουφλὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ μένει χωρὶς ἀρχές, μὰ δὲν τολμᾶ καὶ κανένας νὰ κινηθῆ γιατὶ φοβοῦνται τὴν πονηρία τῶν Βουλγάρων. Ὅλοι οἱ κάτοικοι μένουν ἐπιφυλακτικοὶ μὰ καὶ πάντα ἕτοιμοι γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο. Καὶ πράγματι. Τὴν ἄλλη μέρα τὸ πρωῒ μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου ἔκπληκτοι οἱ Σουφλιῶτες βλέπουν τοὺς Βουλγάρους ἀπ' τὸ δημόσιο δρόμο τοῦ Διδυμοτείχου νὰ ξαναγυρίζουν στὸ Σουφλὶ καὶ νὰ ξαναπέρνουν τὶς θέσεις τους. Τὸ βράδυ ὅμως μόλις νύχτωσε ξαναφεύγουν πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση ποὺ εἶχαν πάγει καὶ τὸ πρῶτο βράδυ, μὰ οἱ Σουφλιῶτες τοὺς παρακολουθοῦν χωρὶς νὰ τοὺς ἐνοχλήσουν. Τὴ δεύτερη μέρα τὸ πρωῒ μὲ τὴν ἀνατολὴ τοῦ ἥλιου πάλι ξαναγυρίζουν. Οἱ στιγμὲς εἶναι κρίσιμες γιατὶ κανένας δὲν ξέρει τί γίνεται. Ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ Σουφλίου μὲ ἀγωνία περιμένουν καὶ τὸ τρίτο βράδυ, μὰ καὶ δὲν ἀφίνουν καὶ τὶς σχετικὲς προφυλάξεις. Φοβοῦνται τὴ Βουλγαρικὴ θηριωδία κ' εἶναι ἕτοιμοι μὲ κάθε μέσον νὰ ὑπερασπίσουν τὴν πατρίδα τους ἔστω καὶ μὲ κίνδυνο κι' αὐτῆς τῆς ζωῆς τους. Βλέπουν τὴν ἀνησυχία τῶν Βουλγάρων καὶ καταλαβαίνουν πὼς δὲν μποροῦν πιὰ νὰ σταθοῦν στὴ Θράκη, μὰ δὲν ἔχουν καμιὰ συγκεκριμένη εἴδηση κ' εἶναι ἐπιφυλακτικοί. Τὸ τρίτο βράδυ ἡ κίνησις τῶν Βουλγάρων φαίνεται πιὸ ζωηρὴ ἀπ' τὶς ἄλλες μέρες. Ἡ στενοχώρια εἶναι ζωγραφισμένη στὰ πρόσωπά τους. Κατὰ τὰ μεσάνυχτα τοὺς βλέπουν καὶ πάλι νὰ φεύγουν συγκεντρωμένοι πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση μὰ αὐτὴ τὴ φορὰ πρὶν φύγουν δίνουν φωτιὰ στὰ χόρτα ποὖχαν συγκεντρωμένα κοντὰ στὸ Σιδηρ. Σταθμὸ Σουφλίου καὶ προοριζόταν γιὰ τὰ ζῶα τοῦ Στρατοῦ. Ἡ φωτιὰ ὑψώνεται σὲ ἑκατοντάδες μέτρα πρὸς τὸν οὐρανό, γλύφει σχεδὸν τὰ

σύννεφα, γιατὶ εἶχαν μεγάλες στίβες, κι' αὐτοὶ σκυφτοὶ καὶ κατσουφιασμένοι ἐγκαταλείπουν γιὰ τρίτη πιὰ φορὰ τὸ Σουφλί. Τὸ πρωὶ μόλις ξημέρωσε κ' εἶδαν οἱ Σουφλιῶτες πὼς οἱ Βούλγαροι δὲν ξαναγύρισαν ὅπως ἔκαμναν τὶς ἄλλες μέρες ἡ πρώτη τους δουλειὰ ἦταν νὰ τρέξουν νὰ σβύσουν τὴ φωτιὰ καὶ κατορθώνουν νὰ περισώσουν πολλὰ χόρτα. Δὲν ξέρουν ὅμως τί ἀκριβῶς συμβαίνει κι' εἶναι ἐπιφυλακτικοί. Ὅλη τὴ μέρα περιμένουν μήπως ξαναφανοῦν οἱ Βούλγαροι μὰ τοῦ κάκου. Τὸ βράδυ πάλι ξαγρυπνοῦν μὲ τὰ ὅπλα στὸ χέρι μὰ οἱ Βούλγαροι δὲν ξαναφαίνονται, οὔτε καὶ τὴν ἄλλη μέρα πιά. Τὸ Σουφλὶ μένει καὶ πάλι ἐλεύθερο χωρὶς ἀρχές.

Καὶ πάλι οἱ προϋχοντες συνέρχονται κι' ἀποφασίζουν νὰ λάβουν τὰ μέτρα τους. Ἐπιστρατεύουν καὶ πάλι τὰ ἔνοπλα παλληκάρια καὶ γιὰ κάθε ἐνδεχόμενο τοποθετοῦν φρουρὲς γύρω στὸ Σουφλὶ σὲ ἐπίκαιρες θέσεις γιατὶ κανένας δὲν ξαίρει τί πρόκειται νὰ συμβῆ.

Οἱ Τοῦρκοι ξανάρχονται.

Ἡ ζωὴ στὸ Σουφλὶ ἀρχίζει καὶ πάλι νὰ κυλᾶ κανονικά. Οἱ κάτοικοι ἀρχίζουν νὰ ἐπιδίδωνται ἥσυχοι στὶς δουλειές τους, μὰ ἡ ἀγωνία φαίνεται ζωγραφισμένη στὰ πρόσωπά τους, γιατὶ ἐν τῷ μεταξὺ διάφορες φῆμες ἄρχισαν νὰ διαδίδωνται κι' αὐτὲς ἀλληλοσυγκρουόμενες. Ἡ μιὰ λέγει πὼς τὰ Τουρκικὰ στρατεύματα ποὖχαν ἀνακαταλάβει τὴν Ἀδριανούπολη ὕστερα ἀπ' τὴν ἥττα τῶν Βουλγάρων, προχωροῦν ν' ἀνακαταλάβουν κι' ὁλόκληρη τὴ Δυτικὴ Θράκη. Ἡ ἄλλη, ποὺ γίνεται καὶ πιὸ πολὺ πιστευτή, γιατὶ ὅλοι αὐτὸ ποθοῦσαν, πὼς ὁ Ἑλληνικὸς Στρατὸς προχωρεῖ κι' αὐτὸς νὰ καταλάβη τὴ Δυτικὴ Θράκη.

Ἀρχὲς Αὐγούστου. Εἶναι Κυριακή. Οἱ καμπάνες καλοῦν τοὺς Χριστιανοὺς στὴν ἐκκλησιὰ γιὰ τὴ θεία λειτουργία. Ἡ ἐκκλησιὰ σὲ λίγο εἶναι κατάμεστη ἀπὸ τοὺς καὶ μέχρι σήμερα φιλόθρησκους Σουφλιώτας. Ὅλοι προσέρχονται γιὰ νὰ ἑνώσουν τὶς εὐχές τους πρὸς τὸν Ὕψιστο παρακαλῶντας τον νὰ βοηθήση ὥστε νὰ προλάβουν τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα νὰ καταλάβουν καὶ τὴν πόλη μας γιατὶ ὁ κίνδυνος μὲ τὴν ἐπάνοδο τῶν Τούρκων διαγράφεται πολὺ μεγάλος. Ἄξαφνα ὅμως στὴ μέση τῆς Θείας Λειτουργίας πυροβολισμοὶ ποὺ ἀκούονται πρὸς τὸν Ἁγιλιὰ ἀναστατώνουν τὸ ἐκκλησίασμα. Μιὰ εἴδηση ἀστραπιαία διαδίδεται πὼς Τουρκικὸς στρατὸς ἔχει περικυκλώσει τὸ Σουφλὶ καὶ τὰ παλληκάρια τοῦ Σουφλίου μὴ ξέροντας περὶ τίνος πρόκειται πῆραν θέσιν ἀμύνης καὶ τοὺς ἐπυροβόλησαν. Μιὰ μικρὰ ἀψυμαχία γίνηκε μεταξὺ τῶν Τούρκων καὶ τῶν παλληκαριῶν τοῦ Σουφλίου ποὺ ἀμέσως ἔστειλαν ἕναν ἀγγελιαφόρο στὴ Διοικοῦσα ἐπιτροπὴ ν' ἀναγγείλει τὰ διατρέξαντα. Ὁ τότε καὶ τώρα ἀκόμα Φαρμακοποιὸς Γεώργιος Μπρίκας ἀπ' τὸ Σουφλί, ποὖχε διατελέσει ὡς ἀξιωματικὸς φαρμακοποιὸς στὸν Τουρκικὸ στρατὸ σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς πολιορκίας τῆς Ἀδριανουπόλεως, ἐθεώρησε

καλὸν νὰ ντυθῆ τὴ στολὴ τοῦ Τούρκου Ἀξιωματ. ποὺ διατηροῦσε ἀκόμα, καὶ σπεύδει νὰ συνεννοηθῆ μὲ τοὺς Τούρκους γιὰ νὰ προλάβη κάθε σύγκρουση τῶν Σουφλιωτῶν μὲ τὸν Τουρκικὸ Στρατό, ποὺ θὰ μποροῦσε νἄχη ὀλέθρια ἀποτελέσματα γιὰ τὸ Σουφλί. Μὰ οἱ Τοῦρκοι ἐξαγριωμένοι ὅπως ἦταν ἐναντίον τῶν Σουφλιωτῶν, δὲ λογαριάζουν τίποτα. Τὸν πυροβολοῦν καὶ τὸν πληγώνουν καὶ μόλις καὶ μετὰ βίας κατορθώνει νὰ ξεφύγη καὶ νὰ ἐπιστρέψη στὸ Φαρμακεῖο του πληγωμένος ἐλαφρά.

Τότε οἱ προῦχοντες τῆς πόλεως σπεύδουν νὰ συγκροτήσουν μιὰ ἐπιτροπὴ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Διευθυντὴ τῆς ΡΕΖΗ (μονοπώλιον Καπνοῦ τῆς Τουρκίας) καὶ παρουσιάζεται στὸ Διοικητὴ τοῦ Τάγματος ποὺ εἶχε κυκλώσει τὸ Σουφλὶ μὲ ἐχθρικοὺς σκοποὺς γιὰ νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς Σουφλιώτας ποὖχαν καταστρέψει τὸ (Ἐντέ-Κιοϊ. Μὰ ὕστερα ἀπὸ πολύωρη συζήτηση πείσθηκε ὁ Τοῦρκος Ταγματάρχης πὼς στὸ ζήτημα τοῦ Ἐντέκιοϊ δὲ φταίγανε οἱ Σουφλιῶτες ἀλλὰ περισσότερο οἱ Βούλγαροι καὶ ὅτι οἱ Σουφλιῶτες εἶναι νομοταγεῖς καὶ ὅτι θέλουν ὑποδεχθῆ τὸν Τουρκικὸ Στρατὸ ὡς φίλον καὶ ἔτσι γλύτωσε ἄλλη μιὰ φορὰ τὸ Σουφλὶ ἀπὸ βέβαιη καταστροφή. Καὶ καταλαμβάνεται καὶ πάλι τὸ Σουφλὶ ἀπὸ τὸν Τούρκικο στρατὸ καὶ μάλιστα αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ ἐχθρικὲς διαθέσεις. Νέα βάσανα ἀρχίζουν. Οἱ Τοῦρκοι φέρονται βάναυσα στοὺς Σουφλιώτας. Αὐτυχῶς τὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα προχωροῦσαν καὶ καταλάμβαναν τὴν δυτικὴ Θράκη ποὺ ἐγκατέλειπε ὁ νικηθεὶς Βουλγαρικὸς στρατός. Ἕνα ἄγημα μάλιστα πεζοναυτῶν ὑπὸ τὴν διοίκησιν τοῦ Ταγματάρχου Τυπάλδου, ποὺ ἀποβιβάσθηκε στὴν Ἀλεξανδρούπολη (τότε Δεδὲ-Ἀγάτς) προχωρεῖ καὶ φθάνει ὡς τὴν Κορνοφωλιὰ γιατὶ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς φθάνοντας στὸ Σουφλὶ ἔμεινε ἐκεῖ χωρὶς νὰ προχωρήση περισσότερο. Ἔτσι οἱ δυὸ στρατοὶ Ἑλληνικὸς καὶ Τουρκικὸς σὰ δυὸ φίλοι καὶ πάλι ἀνταμόνονται στὴ γέφυρα τῆς Κορνοφωλιάς. Στείνουν τοὺς σκοπούς τους ὁ ἕνας στὴ μιὰ ἄκρα τῆς γέφυρας καὶ ὁ ἄλλος στὴν ἄλλη ἄκρα ποὺ ἀπέχει μόλις δέκα μέτρα. Φιλοφρονήσεις γίνονται μεταξὺ τῶν δύο στρατευμάτων ποὺ ἑνωμένοι κατώρθωσαν νὰ διώξουν τὸν κοινὸ ἐχθρὸ τὸ Βούλγαρο. Ὁ Τοῦρκος Ταγματάρχης ἐπισκέπτεται τὸν Ἕλληνα διοικητὴ καὶ τὸν προσκαλεῖ κ' ἐκεῖνος νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸ Σουφλί. Ἡ εἴδηση σὰν ἀστραπὴ διαδόθηκε στὸ Σουφλὶ πὼς ὁ Ἕλλην Ταγματάρχης θἀρχόταν μὲ τοὺς ἀξιωματικούς του στὴν πόλη μας. Ὁλόκληρη ἡ πόλη εἶναι στὸ ποδάρι. Κατέβηκε καὶ καταλαμβάνει τὸ δημόσιο δρόμο ἀπ' τὴ Δημαρχία ὡς ἔξω πρὸς τὴν Κορνοφωλιὰ γιὰ νὰ καμαρώση τὸν Ἑλληνικὸ στρατὸ τὸν ἐλευθερωτή, ποὺ τόσα χρόνια ὀνειρευόταν καὶ τώρα τὸ βλέπει νὰ γίνεται πραγματικότης. Ἔτσι οἱ σχέσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων γίνονται φιλικώτερες καὶ οἱ Σουφλιώτες πέρνοντας θάρρος ἄρχισαν καὶ πάλι νὰ ἐπιδίδονται στὶς ἐργασίες τους. Ἀπαγορεύουν ὅμως στοὺς Σουφλιώτας νὰ πᾶνε στὴν Κορνοφωλιὰ μὰ αὐτοὶ βρίσκουν τὸν τρόπο καὶ ἀπὸ πάνω ἀπ' τὸ βουνὸ ποὺ

δέν μποροῦν οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐλέγξουν τὸ δρόμο, ὅλος ὁ κόσμος καὶ ἰδίως τὰ παλληκάρια τρέχουν νὰ θαυμάσουν κι' ἀπὸ κοντὰ τὸν Ἕλληνα στρατιώτην κι' οἱ περισσότεροι πηγαίνοντας ἐκεῖ δὲν ξαναγυρίζουν στὸ Σουφλὶ μὰ τραβοῦν τὸ δρόμο τους γιὰ τὴ μητέρα Ἑλλάδα, γιατὶ πληροφοροῦνταν πὼς τὰ Ἑλληνικὰ στρατεύματα προσωρινὰ κατέλαβαν τὸ τμῆμα αὐτὸ καὶ πὼς σὲ λίγο καὶ πάλι θὰ τὸ ἐγκαταλείψουν. Μὰ καὶ ἡ Τούρκικη κατοχὴ δὲ βάσταξε πολὺ γιατὶ μὲ τὴ συνθήκη τοῦ Βουκουρεστίου τὸ τμῆμα αὐτὸ τῆς Δυτικῆς Θράκης δίδονταν στὴ Βουλγαρία.

Βουλγαρικὲς θηριωδίες γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μετὰ τὴν ὑπογραφὴ τῆς Συνθήκης τοῦ Βουκουρεστίου οἱ μὲν Ἕλληνες ἀποχωροῦν ἀπ' τὴ Δυτικὴ Θράκη καὶ καταλαμβάνουν τὴ γραμὴ τοῦ ποταμοῦ Νέστου οἱ δὲ Τοῦρκοι στὴν Ἀδριανούπολη. Τὸ Σουφλὶ μένει καὶ πάλι στὴν τύχη του. Γιὰ τρίτη τώρα φορὰ διορίζει ἐπιτροπὴν αὐτοδιοικήσεώς του, ποὺ ἀναλαμβάνει καὶ πάλιν νὰ ὀργανώση τὴν πόλιν μὲ τὶς δικές του δυνάμεις, τὴν αὐτοάμυνά του. Γιὰ μιὰ στιγμὴ οἱ κάτοικοι τῆς Δυτ. Θράκης πίστεψαν πὼς θὰ μποροῦσαν νὰ ζητήσουν τὴν αὐτονομία τοῦ τμήματος αὐτοῦ καὶ νὰ μὴν τὸ καταλάβη ὁ Βουλγαρικὸς Στρατός. Καὶ οἱ ἐνέργειές τους πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κατευθύνεται. Μάλιστα γιὰ μιὰ στιγμὴ ἐξέδωκαν καὶ γραμματόσημα τῆς αὐτόνομης Θράκης ποὺ ἐκυκλοφόρησαν ἐπὶ ἕνα τρίμηνο, γιατὶ τόσο μονάχα βάσταξε ἡ αὐτονομία της. Τὰ ὄνειρα διαλύθηκαν διὰ μιᾶς καὶ κατὰ τὸ μῆνα Νοέβριο τοῦ 1913 οἱ Βούλγαροι ξανακαταλαμβάνουν τὸ Σουφλὶ σὰ νοικοκυραῖοι πιά. Ἡ πρώτη τους δουλειὰ ἦταν νὰ βάλουν χέρι στὰ Σχολεῖα. Πῆγαν μιὰ μέρα καὶ ζήτησαν ἀπ' τὸ Διευθντὴ τῆς τότε Ἀστικης Σχολῆς, νὰ τοὺς παραδώση τὰ Σχολεῖα μὲ τὴν πρόφαση ὅτι τοὺς χρειάζονται νὰ στρατωνίσουν τὸ στρατὸ καὶ ὅτι ἀργότερα θὰ τοὺς τὰ παρέδιδαν καὶ πάλι πίσω. Μὰ αὐτὴ ἦταν μιὰ πρόφαση, γιατὶ μόλις τὰ κατέλαβαν ἔφεραν δικούς των δασκάλους καὶ ζήτησαν νὰ φοιτοῦν τὰ παιδιὰ νὰ μάθουν τὴ Βουλγαρικοὴ γλῶσσα. Οἱ δασκάλοι ποὺ ὡς τώρα ἦσαν διορισμένοι ἀπ' τὴν κοινότητα Σουφλίου, μόλις ἀντελήφθηκαν τὴν πραγματικότητα ἀναγκάσθηκαν νὰ φύγουν ἀπ' τὴ Θράκη γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Δὲν πέρασαν ὅμως 2—3 μῆνες ἀπ' τὴν κατάληψη τῆς πόλης μας καὶ ἀμέσως φάνηκαν τὰ πραγματικὰ σχέδια τῶν Βουλγάρων. Ἀρχίζουν οἱ καταπιέσεις ἐναντίον τῶν κατοίκων γιὰ νὰ τοὺς ἐξαναγκάσουν ἢ νὰ δεχθοῦν τὴ Βουλγαρικὴ ὑπηκοότητα ἢ νὰ φύγουν καὶ φυσικὰ οἱ περισσότεροι δὲ διστάζουν νὰ πάρουν τὴν ἀπόφαση νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πατρίδα τους μὲ τὴν ἐλπίδα πάντοτε πὼς δὲ θἀργήσουν νὰ ξαναγυρίσουν. Κι' ἀρχίζει ἡ προσφυγιὰ τῶν Σουφλιωτῶν. Φεύγουν ἀπ' τὸ Σουφλὶ χωρὶς νὰ τοὺς ἐπιτρέπεται νὰ πάρουν μαζί τους παρὰ ὅτι μποροῦσε νὰ σηκώσει μόνος του στὴ ράχη του ὁ καθένας. Τὸ Σουφλὶ ποὺ βρίσκονταν

Ἀναπαράσταση τοῦ πηδηχτοῦ χοροῦ Σουφλίου στὰ 1952

Μικτὴ ὁμὰς χορευτῶν Σουφλίου

στὴν πιὸ ἀνθηρή του κατάσταση ἐγκαταλείπεται ἀπ' τοὺς κατοίκους του γιὰ νὰ ἐποικίσουν σαὐτὸ Βουλγάρους ποὺ ἔφεραν ἀπὸ τὴν παλιὰ Βουλγαρία. Διώχνουν ὅλους τοὺς παπάδες καὶ φέρνουν δικούς τους γιὰ νὰ λειτουργοῦν Βουλγαριστί. Διαγράφουν ἀπὸ παντοῦ τὰ 'Ελληνικὰ γράμματα καὶ γράφουν Βουλγαρικά. Τοὺς νέους θέλουν νὰ τοὺς ἐπιστρατεύσουν μὰ δὲ βρίσκουν κανένα γιατὶ ὅλοι ἔχουν φύγει. Ἐλάχιστοι γέροι καὶ γρηὲς ἔχουν μείνει γιατὶ δὲν μποροῦν νὰ μετακινηθοῦν.

Δημιουργεῖται δηλ. τὸ πρῶτο προσφυγικὸ ζήτημα γιὰ τὴν 'Ελλάδα. Οἱ Σουφλιῶτες ἀπ' τὸ 1914 ὡς τὸ 1919 ἔζησαν μακρὰν ἀπ' τὸ Σουφλὶ στὴν ὑπόλοιπη 'Ελλάδα μὲ τὴν ἐλπίδα πάντα τῆς ἐπιστροφῆς τους καὶ ἡ ἐλπίδα τους αὐτὴ δὲν διαψεύσθηκε. Μὲ τὴν λήξη τοῦ πρώτου παγκοσμίου πολέμου ἡ Δυτικὴ Θράκη κατ' ἀρχὰς μένει ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν συμμαχικῶν στρατευμάτων διατάσσεται δὲ ἀμέσως ἡ παλινόστησις ὅλων τῶν προσφύγων.

Οἱ Σουφλιῶτες ξρναγυρίζουν στὴν πατρίδα τους, μὰ βρίσκουν ἐρείπια καὶ μόνον ἐρείπια. Οἱ Βούλγαροι ἀναγκάζονται καὶ πάλιν νὰ ἐγκαταλείψουν τὸ Σουφλὶ μὰ αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἀφήνουν τίποτα στὸν τόπο του γερό. Γκρεμίζουν σπίτια, ξυλώνουν παράθυρα, πόρτες καὶ ταβάνια ἀκόμα γιὰ νὰ μεταφέρουν μαζί τους μέσα στὴ Βουλγαρία στὰ χωριά τους ὅπου θὰ ξαναγύριζαν. Τοῦτο ὅμως δὲν ἀποθαρρύνει καθόλου τοὺς Σουφλιώτας. Αὐτοὶ εἶναι εὐχαριστημένοι ποὺ ὁ Θεὸς τοὺς βοήθησε καὶ πάλι νὰ ξαναδοῦν τὰ χώματά τους καὶ ἐπιδίδονται μὲ ζῆλο καὶ ἐργατικότητα ποὺ τοὺς διακρίνει στὴν ἀνασυγκρότηση τῶν κατεστραμμένων. Καὶ δὲν ἀργοῦν μὲ τὴν ἐργατικότητά τους μὰ καὶ μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Κράτους νὰ ξαναφκιάσουν τὰ χαλάσματα ποὺ ἀφῆκαν οἱ βανδαλισμοὶ τῶν Βουλγάρων.

Τὸ Σουφλὶ ἐξαναγκάζεται σὲ μαρασμό.

Σὲ τρία χρόνια μέσα ἀπ' τὸ 1919 ὡς τὸ 1923 τὸ Σουφλὶ γίνεται καὶ πάλι ἀγνώριστο. Οἱ Σουφλιῶτες ξαναγυρίζοντας στὴν πατρίδα τους προσπαθοῦν νὰ ξαναζωντανέψουν καὶ τὰ παλιά τους ἤθη καὶ ἔθιμα ποὺχαν λησμονήσει σκορπισμένοι σὲ διάφορες περιοχὲς τῆς 'Ελλάδος. Μὰ ἔρχεται τὸ μεγάλο πλῆγμα γιὰ τὴν 'Ελλάδα ἡ καταστροφὴ τῆς Μ. Ἀσίας ποὺ ἄλλαξε τὸν ροῦν τῶν πραγμάτων τέλεια. Μὲ τὴ συνθήκη ποὺ ἔγινε μὲ τοὺς Τούρκους ὡρίσθηκε ὡς σύνορο 'Ελλάδος καὶ Τουρκίας ὁ ποταμὸς Ἕβρος. Μὲ τὰ νέα αὐτὰ σύνορα τὸ Σουφλὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐγκαταλείψη στὴν Τουρκία τὰ 2)3 τῶν κτημάτων του γιατὶ βρίσκονται πέρα ἀπ' τὸν Ἕβρο. Κι' αὐτὸ ἦταν ἡ καταδίκη του. Τὸ Σουφλὶ ποὺ γιὰ μιὰ στιγμὴ εἶχε φθάσει ν' ἀριθμεῖ περίπου 14000 κατοίκους καὶ νᾶναι τὸ κέντρο τοῦ 'Ελληνισμοῦ, ἀρχίζει νὰ φθίνη, γιατὶ οἱ κάτοικοί του ἀρχίζουν νὰ ἐπιζητοῦν κάπου ἀλλοῦ νὰ ἐγκατασταθοῦν γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ζήσουν. Κι' ἀρχίζει ἡ διαροὴ τῶν Σουφλιωτῶν πρὸς ὅλα τὰ μέρη τῆς 'Ελλάδος καὶ σήμερα δὲν ὑπάρχει πόλις ποὺ νὰ μὴ φιλο-

ξενεῖ Σουφλιώτας. Δὲν εἶναι ὅμως μονάχα τὸ ζήτημα τῶν συνόρων ποὺ ἔπληξε τὸ Σουφλί. Καὶ δεύτερο πλῆγμα πιὸ βαρὺ τώρα ἔρχεται νὰ δώση τὸ τελειωτικὸ χτύπημα στὸ Σουφλί. Τὸ πρῶτο τους προϊὸν γιὰ τὸ ὁποῖον ἦσαν πάντα ὑπερήφανοι οἱ Σουφλιῶτες—τὰ κουκούλια τους, μὲ τὴν ἀνακάλυψη τῆς τεχνιτῆς μετάξης παίρνει τὸν κατήφορο καὶ ἀπὸ 75 δρχ. ποὺ πουλιώταν ἄλλοτε κατὰ κιλὸ ἔφθασε τελευταία στὶς 15 δρχ. καὶ δὲ μένει πιὰ γιὰ τὸ Σουφλιώτη ἄλλη σωτηρία παρὰ ἡ ἀναζήτηση κάποιας καλλίτερης τύχης. Καὶ σήμερα τὸ Σουφλὶ ἀριθμεῖ μονάχα 7.000 κατοίκους.

Δεύτερος Παγκόσμιος πόλεμος.

Ἀπ' τὸ 1921 (14 Μαΐου) ἀφ' ὅτου τὸ Σουφλὶ καταλήφθηκε ἀπ' τὸν Ἑλληνικὸ Στρατὸ καὶ γνώρισε τὴν πραγματική του λευτεριὰ ὡς τὰ 1939 ποὺ κηρύχτηκε ὁ Β'. Παγκόσμιος πόλεμος ἡ ζωή του κυλᾶ κανονικά. Τὸ 1939 κηρύσσεται ὁ Β'. Παγκόσμιος πόλεμος Στὶς 28 Ὀκτωβρίου 1940 ἡ Ἰταλία ζητεῖ τὴν παράδοση τῆς Ἑλλάδος, μὰ ἡ Ἑλλάδα βροντοφωνεῖ ΟΧΙ κ' ἔτσι ἀρχίζει ὁ Ἰταλοελληνικὸς πόλεμος. Μὲ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου τὰ παλληκάρια τοῦ Σουφλίου βρίσκονται καὶ πάλι στὴν πρώτη γραμμὴ καὶ πολεμοῦν μὲ τὴν ψυχή τους γιὰ τὰ ἀπαράγραπτα δίκαια τῆς φυλῆς τους.

Οἱ Γερμανοὶ ἔρχονται. Εἶναι Ἀπρίλης τοῦ 1941. Οἱ Γερμανοὶ μὴν μπορῶντας νὰ ἀνεχθοῦν τὴν ἥττα τῶν συμμάχων τους ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ στρατό, ἀποφασίζουν νὰ τοὺς βοηθήσουν. Στέλνουν μήνυμα στὴν Ἑλλάδα νὰ παραδοθῆ μὰ ἕνα δεύτερο ΟΧΙ ἀντηχεῖ καὶ πάλι σ' ὅλες τὶς βουνοκορφές της. Οἱ Γερμανοὶ λυσιάζουν ἀπ' τὸ κακό τους γιατὶ τόλμησε ἡ μικρὴ Ἑλλάδα ν' ἀντισταθῆ στὰ σχέδιά της καὶ ἐπιτίθεται μὲ ὅλα της τὰ μηχανοκίνητα γιὰ νὰ τὴ συντρίψη. Μὰ οἱ ἀπώλειές της στὸ ἐγχείρημα αὐτὸ ἦταν ἀφάνταστες, γιατὶ δὲν εἶχε ὑπολογήσει καλὰ τὴν Ἑλληνικὴ ψυχή. Δὲν ἦταν ὅμως κι' εὔκολο νὰ βαστάξη στὴν ἐπίθεση καὶ τῶν δύο μεγάλων αὐτοκρατοριῶν καὶ στὸ τέλος ἀναγκάστηκε νὰ ὑποκύψη. Ὁ στρατὸς παραδίδεται σὲ ὁρισμένα μέρη μὰ καὶ σὲ ὁρισμένα μάχεται παραδίδοντας σπιθαμὴ πρὸς σπιθαμὴ τὸ πάτριο ἔδαφος. Οἱ στρατιῶτες ποὺ πιάνονται αἰχμάλωτοι ἀπ' τοὺς Γερμανοὺς ἀφήνονται ἐλεύθεροι νὰ ξαναγυρίσουν στὰ σπίτια τους. Τὸ Σουφλὶ μὲ τὴν εἴδηση πὼς κατέρρευσε τὸ μέτωπο ἀναστατώνεται καὶ πάλι γιατὶ ξαίρει πὼς οἱ Γερμανοὶ θὰ παραδώσουν τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη στοὺς Βουλγάρους ποὺ ἀπ' τὴν πρώτη στιγμὴ δήλωσαν φιλία καὶ παρέδωκαν τὴν πατρίδα τους ἁμαχητὶ γιὰ νὰ πάρουν ὡς ἀντάλαγμα τὰ διαμάντια τῆς Ἑλληνικῆς—γῆς τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη. Κι' ἀρχίζει καὶ πάλι ὁ λαὸς τοῦ Σουφλίου νὰ φεύγη πρὸς τὴν Τουρκία πιὰ περνῶντας τὸν Ἔβρο γιατὶ ἐκεῖ ἤλπιζε νὰ βρῆ τὴ σωτηρία του. Καὶ φεύγουν ὅλες οἱ Ἀρχές, ὁ Στρατὸς ποὺ φρουροῦσε ὡς τώρα τὰ σύνορα, ἡ Ἀστυνομία καὶ τοὺς ἀκολουθοῦν οἱ περισσότεροι τῶν δασκάλων καὶ πολὺς λαὸς γιατὶ φοβᾶται τοὺς

Βουλγάρους. Παράξενο ὅμως. Ἂν καὶ τὰ Βουλγαρικὰ σύνορα εἶναι πολὺ κοντά μας οἱ Βούλγαροι δὲν κινοῦνται. Μένει καὶ πάλι τὸ Σουφλὶ μὰ καὶ ὅλος σχεδὸν ὁ Νομὸς Ἔβρου χωρὶς ἀρχές. Στὸ Σουφλὶ Δήμαρχος τυγχάνει νἆναι ὁ Πασχάλης Νάνος. ἕνας συνετὸς καὶ πολὺ μεγάλος πατριώτης. Ἀμέσως καλεῖ γύρω του ὡρισμένους ποὺ δὲν εἶχαν φύγει καὶ σχηματίζει μιὰ ἐπιτροπὴ γιὰ ν' ἀναλάβη τὴ διοίκηση τῆς πόλεως. Συγκροτεῖται ἀμέσως ἡ Ἐπιτροπὴ τὴν ὁποίαν ἀπετέλεσαν οἱ Π. Νάνος ὡς Πρόεδρος καὶ μέλη της οἱ Παν. Δεμερτζὴς (τέως Δήμαρχος Σουφλίου) Ἀπ. Τσιακίρης, Ἀντ. Τσιομπανούδης, Τριαν. Σακελλαρίδης καὶ ἄλλοι. Σχηματίζεται προχείρως μιὰ πολιτοφυλακὴ γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξεως, τὴν ὁποίαν ὁπλίζουν μὲ ὅπλα ποὺ εἶχαν ἐγκαταλείψει οἱ χωροφύλακες, καὶ εἶχαν καταφύγει στὴν Τουρκία. Ἡ κατάστασις αὐτὴ μὰ καὶ ἡ ἀγωνία τῶν Σουφλιωτῶν, πὼς μπορεῖ ἀπὸ στιγμὴ σὲ στιγμὴ νὰ κατέβουν οἱ Βούλγαροι καὶ νὰ καταλάβουν τὴν πόλη, δὲ διαρκεῖ παρὰ λίγες μέρες. Εἶναι ἡ 11 Ἀπριλίου. Ὁ κόσμος ὅλος ζῆ μὲ τὴν ἀγωνία καὶ πάντα διερωτᾶται : Τί θὰ γίνη ; Ἡ Βουλγαρικὴ προπαγάνδα ἐν τῷ μεταξὺ ὀργιάζει καὶ ζητᾶ νὰ κατεβοῦν τὰ Βουλγαρικὰ στρατεύματα γιὰ νὰ φέρουν τὴν τάξιν ποὺ δῆθεν διασαλεύθηκε. Ἀπόγευμα. Μιὰ εἴδηση μεταδίδεται ἀστραπιαία. Οἱ Γερμανοὶ ἔρχονται. Κι' ὅλος ὁ κόσμος ξεχύνεται στὸ Δημόσιο δρόμο ἔξω ἀπ' τὸ Σουφλὶ πρὸς τὴν Ἀλεξανδρούπολη ἀπ' ὅπου βέβαια θἄρχονταν οἱ Γερμανοί. Ὁ Δήμαρχος μὲ τὴ διοικοῦσα του ἐπιτροπὴ ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν κατοίκων περιμένουν κι' αὐτοί. Ὧρες περνοῦν καὶ γιὰ μιὰ στιγμὴ μιὰ κραυγὴ ἀκούγεται ἀπ' ὅλων τὰ στόματα. Ἔρχονται. Ἔρχονται. Καὶ νά. Ἕνας μοτοσυκλετιστὴς φαίνεται νὰ κατεβαίνη τὸ λόφο Μισιλίμι καὶ νὰ τρέχη μὲ ἰλιγγιώδη ταχύτητα πρὸς τὸ Σουφλί. Ἀκολουθοῦν ἕνα δυὸ μικρὰ αὐτοκίνητα καὶ σὲ λίγο βρίσκονται μπροστὰ στὸν κόσμο ποὺ ξεσπᾶ σὲ ζητωκραυγὲς καὶ χειροκροτήματα. Ἀκολουθεῖ μικρὴ φάλαγκα αὐτοκινήτων μὲ τὸ ἀπόσπασμα ποὺ ἔρχεται νὰ καταλάβη τὸ Σουφλὶ καὶ τὸ Διδυμότειχο. Ὁ Δήμαρχος τοὺς προσφωνεῖ καὶ τοὺς ὁδηγεῖ στὸ Δημαρχιακὸ κατάστημα ὅπου τοὺς προσφέρονται ἀναψυχτικά. Ἐκεῖ ἕνα αἴτημα ποὺ ὑποβάλλουν στοὺς Γερμανοὺς οἱ Σουφλιῶται εἶναι νὰ μὴν ἐπιτρέψουν τοὺς Βουλγάρους νὰ κατεβοῦν κάτω. Ὁ πρῶτος Ταγματάρχης ποὺ μέρασε ἀπ' τὸ Σουφλὶ καὶ κατέλαβε ὅλο αὐτὸ τὸ μῆμα ἔδωκε στὸ Δήμαρχο Σουφλίου τὸ παρακάτω ἰδιόχειρο ἔγγραφο ποὺ παραθέτω μεταφρασμένο.

Διαταγὴ τοῦ Ρόϊτερ 11-4 1941

Ἀλεξανδρούπολις

Ὁ Δήμαρχος Σουφλίου λαμβάνει παρ' ἐμοῦ τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἀστυνομίας. Εἰς αὐτὸν ἐπιτρέπεται νὰ ἐκδίδη διαταγὰς παντὸς εἴδους αἵτινες εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τὴν διατήρησιν τῆς ἀσφάλειας καὶ τῆς διατροφῆς.

Ἡ Ἀστυνομικὴ δύναμις ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι ἐξοπλισμένη.

ΡΟΪΤΕΡ Ταγματάρχης.

Γερμανικὴ Κατοχή.

Τὸ Σουφλὶ γιὰ λίγες μέρες μένει καὶ πάλι αὐτοδιοικούμενο, γιατὶ τὸ πρῶτο Γερμανικὸ τμῆμα ποὺ κατάλαβε τὴν πόλη ὕστερα ἀπὸ 24 ὡρῶν παραμονήν του διετάχθη ν' ἀναχωρήση κ' ἔφυγε. Ἀργότερα στάλθηκε στὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ Νομοῦ Ἔβρου ὡς Διοικητὴς ὁ Ἵλαρχος κ. Κλάϊστ (Ρίτ - Μαΐστερ φον Κλαϊστ) ποὺ ἀπ' τὶς πρῶτες ἀκόμη μέρες φάνηκε πὼς ἦτο φιλέλλην. Διοικεῖ τὸ τμῆμα μὲ σύνεση. Ἔχει ὡς βοηθόν του τὸ Λοχαγὸ Μπόλεμπαχ ἐπίσης φιλέλληνα. Εἶναι ἐκεῖνος γιὰ τὸν ὁποῖο ἀργότερα διαδόθηκε ὅτι ἐτυφέκισαν οἱ ἴδιοι οἱ Γερμανοὶ γιὰ τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα. Λίγες μέρες μετὰ τὴν κατάληψη τοῦ Νομοῦ Ἔβρου διαδόθηκε ἡ εἴδηση πὼς οἱ Βούλγαροι κατέλαβαν ὁλόκληρη τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Δυτικὴ Θράκη ἀπὸ τὸ Στρυμῶνα ποταμὸ ὡς τὴν Ἀλεξανδρούπολη. Συγκοινωνία δὲν ὑπῆρχε καθόλου οὔτε σιδηροδρομική, οὔτε μὲ αὐτοκίνητα (ἀφοῦ δὲν ὑπῆρχαν καθόλου) οὔτε καὶ τηλεφωνική, γιατὶ καὶ τὶς τηλεφωνικὲς συσκευὲς εἶχαν πάρει μαζί τους οἱ ταχυδρομικοὶ ὑπάλληλοι, ποὺ ἔφυγαν γιὰ τὴν Τουρκία. Εἴμασταν τελείως ἀπομεμονωμένοι ἀπ' ὅλον τὸν κόσμο. Μόνον ἀπ' τὰ ραδιόφωνα ποὺ εἴχαμε ἀκόμα στὴ διάθεσή μας μαθαίναμε τὶ γινότανε.

Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς διαλυθεὶς ξεκίνησε μὲ τὰ πόδια νὰ φθάση ὁ καθένας στὸν τόπο του. Καὶ γενήκαμε μάρτυρες τοῦ μεγάλου αὐτοῦ δράματος. Σουφλιῶτες στρατιῶτες, ποὺ πολέμησαν στὸ Ἀλβανικὸ μέτωπο κι' εἶχαν φθάσει ὑποχωρώντας στὴν Ἀθήνα, ξεκίνησαν κ' ἦρθαν μὲ τὰ πόδια στὸ Σουφλί. Καὶ νἆναι ὑποχρεωμένοι νὰ διασχίσουν ὁλόκληρη τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη, ὅπου εἶχαν ἤδη ἐγκατασταθῆ οἱ Βούλγαροι. Ἔφθαναν στὸ Σουφλὶ ράκη τελείως. Τοὺς ἔπαιρναν ὅ,τι καλὸ εἶχαν ἀπάνω τους (ἀφοῦ καὶ τὶς ζωστῆρες τους ἀκόμα τοὺς τὶς ἀφαιροῦσαν). Στὸ Σουφλὶ ὁ Δήμαρχος μὲ τὴ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ ἀνέλαβαν καὶ ἔφκιαναν σὲ κάθε μέρος καὶ ἕνα καζάνι φαγὶ γι' αὐτοὺς ποὺ ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ πᾶνε παραπάνω ἀπ' τὸ Σουφλὶ (Διδυμότειχο—Ὀρεστιάδα καὶ στὰ χωριά τους). Αὐτοὶ μᾶς ἔφερναν καὶ τὶς εἰδήσεις πὼς οἱ Βούλγαροι ἄρχισαν ἀμέσως καὶ τὶς καταπιέσεις τους στὸ λαὸ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης. Τί συνέβη ὅμως καὶ δὲν προχώρησαν νὰ καταλάβουν καὶ τὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ Νομοῦ Ἔβρου ; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ πρόβαλλε σὲ ὅλους μας. Καὶ μὲ τὴν πρώτη ἐπίσκεψη τοῦ Στρατιωτικοῦ Διοικητοῦ κ. Κλάϊστ ἐπληροφορήθημεν πὼς οἱ Βούλγαροι δὲν πρόκειται νὰ κατεβοῦν στὸ τμῆμα αὐτὸ καὶ θὰ μείνη μοναχὰ ὑπὸ Γερμανικὴν κατοχὴν μέχρι τέλους τοῦ πολέμου. Καὶ πραγματικά. Στὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ Νομοῦ Ἔβρου δὲν πάτησε Βουλγαρικὸ ποδάρι καθ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ Β'. Παγκοσμίου πολέμου.

Δημιουργήθηκε ὅμως ἀμέσως ἀπ' τὴν ἀρχὴ ζήτημα διοικήσεως, ἐπισιτισμοῦ, συμπληρώσεως τῶν διαφόρων ἀρχῶν μὲ προσωπικόν. Κ' ἐδῶ τὸ Σουφλὶ ἔπαιξε τὸν πρωτεύοντα ρόλον γιατὶ ὁ Γερμανὸς Διοικητὴς ἀπ' τὴν

πρώτη ἀκόμη ἐπίσκεψή του στὸ Σουφλὶ ζήτησε ἀπ' τὸ Δήμαρχο νὰ τοῦ ὑποδείξη ἕνα πρόσωπο ποὺ νὰ μπορεῖ ν' ἀναλάβη τὴ Διοίκηση τοῦ Νομοῦ μὰ νὰ γνωρίζη τὴ Γερμανικὴ ἢ τοὐλάχιστο τὴ Γαλλικὴ (ὁ Γερμανὸς Διοικητὴς μιλοῦσε λιγάκι τὴν γαλλικήν, ἐνῶ ὁ Δήμαρχος Σουφλίου τὴ μιλοῦσε ἀπταίστως) καὶ ὁ ὁποῖος νὰ σκέπτεται Ἑλληνιστὶ νὰ *δρᾶ Ἑλληνιστὶ* καὶ νὰ φροντίζη γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ ζητήματα [1].

Ἐπειδὴ ὅμως ὁ διορισμὸς τοῦ Διοικητοῦ αὐτοῦ ἔπρεπε νὰ ἐγκριθῆ ἀπ' τὴ Γερμανικὴ Διοίκηση τῆς Ἀθήνας κι' ἀπ' τὸν Ἕλληνα Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως (Πρόεδρος τότε ἐτύγχανε ὁ κ. Τσολάκογλου) ζήτησε ἀπ' τὸ Δήμαρχο Σουφλίου καὶ τὴν Ἐπιτροπή του νὰ τοῦ ὑποδείξουν ἕνα ἄτομο ποὺ νὰ συγκεντρώνη τὰ προσόντα αὐτὰ νὰ ἐνεργήση γιὰ τὸ διορισμό του.

Ἡ Διοικοῦσα Ἐπιτροπὴ Σουφλίου μὲ τὸ Δήμαρχο κατόπιν συνεδριάσεως ἀπεφάσισε νὰ στείλη τὸν ὑποφαινόμενο στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ζητήση ἀπ' τὴν Κυβέρνηση νὰ στείλη ἕνα Διοικητὴ τοῦ τμήματος αὐτοῦ ποὺ παρέμεινε μόνο ὑπὸ Γερμανικὴν κατοχήν, καθὼς καὶ ὑπαλλήλους γιὰ ὅλες τὶς ἄλλες ὑπηρεσίες ἀλλὰ καὶ χρήματα γιὰ νὰ ἀρχίση καὶ πάλιν ἡ κανονικὴ λειτουργία τῶν ὑπηρεσιῶν καὶ νὰ γίνη ἡ ἐπανασύνδεση τοῦ τμήματος αὐτοῦ μὲ τὸ κέντρον. Τὴν ἀπόφασή της αὐτὴ τὴν ἐκοινοποίησε στὸ Γερμανὸ Διοικητὴ ὅστις καὶ ἐδέχθη ὑπὸ προσωπικήν του εὐθύνην καὶ ἀνέλαβε εἰς πρώτην εὐκαιρίαν νὰ μὲ στείλη εἰς Ἀθήνας. Καὶ ἡ εὐκαιρία δὲν ἄργησε νὰ παρουσιασθῆ. Ἐπρόκειτο νὰ μεταβῆ ὁ ἴδιος εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰδοποίησε ἐσπευσμένως στὸ Σουφλὶ μὲ ἕνα Γερμανὸ στρατιώτη μοτοσυκλετιστὴ νὰ στείλουν ἀμέσως τὸν ὑποφαινόμενο εἰς Διδυμότειχον ἀπ' ὅπου μὲ τὸ αὐτοκίνητο τῆς Στρατ. Διοικήσεως καὶ τὸν ἴδιο Στρατιωτικὸ Διοικητὴ ἀνεχωρήσαμεν διὰ Θεσσαλονίκην τὴν 30 Μαΐου 1941, ἀκολουθήσαντες τὸν δρόμον Διδυμότειχον—Ὀρτάκιοϊ—Κομοτινὴ—Καβάλλα, γιατὶ ὁ δημόσιος δρόμος Διδυμοτείχου—Ἀλεξανδρουπόλεως ἦταν ἀδιάβατος τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἀπ' τὶς πολλὲς βροχές. Ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη καὶ πάλι μὲ ἰδιαίτερο πιστοποιητικὸ τῆς ἐκεῖ Γερμανικῆς Διοικήσεως ποὺ μοῦ χορηγήθηκε κατόπιν συστάσεως τοῦ Στρατ. Διοικητοῦ Διδυμοτείχου, κατώρθωσα, ὕστερα ἀπὸ πολλὲς περιπέτειες, γιατὶ καὶ κεῖ δὲν εἶχε ἀποκατασταθῆ ἀκόμα ἡ συγκοινωνία, νὰ φθάσω στὴν Ἀθήνα στὶς 5 Ἰουνίου 1941.

Ἡ πρώτη μου δουλειὰ ἦταν νὰ ζητήσω νὰ παρουσιασθῶ στὸν τότε Κυβερνήτη τῆς Ἑλλάδος κ. Τσολάκογλου καὶ νὰ τοῦ ἐκθέσω τὴν κατάσταση ποὺ δημιουργεῖτο στὸ τμῆμα αὐτὸ τοῦ Νομοῦ Ἔβρου, ἀφοῦ δὲν εἶχε καταληφθῆ ἀπ' τοὺς Βουλγάρους καὶ οὔτε ἐπρόκειτο νὰ καταληφθῆ. Ἡ τότε Κυβέρνησις δυστυχῶς δὲν ἐγνώριζε τί συνέβαινε ἐδῶ πάνω καὶ ἐξεπλάγη ὅταν

---

1. Ὁ ὑποφαινόμενος ὡς γνώστης τῆς Γερμανικῆς σὲ βαθμὸ νὰ μπορῆ νὰ συνεννοεῖται, ἐχρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τὸ Δήμαρχο Σουφλίου ὡς σύνδεσμός του μὲ τὴ Γερμανικὴ Διοίκηση.

Σουφλιωτοπούλα μὲ τὴν τοπικὴ στολή της

ἐπληροφορήθη ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ δὲν ἔχει καταληφθῆ ἀπ' τοὺς Βουλγάρους καὶ διοικεῖται μονάχα ἀπὸ Γερμανούς. Ἐξήγησα εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὸ σκοπὸ γιὰ τὸν ὁποῖο ἀνέλαβα τὸ τολμηρὸ αὐτὸ ταξίδι, ποὺ ἦταν νὰ μπορέσουμε ν' ἀνασυνδέσουμε τὸ τμῆμα αὐτὸ μὲ τὴ λοιπὴ Ἑλλάδα, γιατὶ οἱ ξένες προπαγάνδες εἶχαν ἀρχίσει ἤδη νὰ ὀργιάζουν ζητώντας τὴν αὐτονομία του ἡ δὲ Βουλγαρικὴ προπαγάνδα προσπαθοῦσε μὲ κάθε τρόπο ν' ἀποδείξη πὼς ἀναρχεῖται τὸ τμῆμα αὐτὸ καὶ ζητοῦσε νὰ τῆς δοθῆ ἐντολὴ νὰ στείλη στρατὸ καὶ χωροφυλακὴ γιὰ νὰ μπορέση νὰ ἐπιβάλη τὴν τάξη. Ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ σταλῆ ἕνας πεπειραμένος Διοικητὴς ποὺ νὰ γνωρίζη καλὰ τὴ Γερμανική, νὰ ἐνισχυθῆ δὲ καὶ μὲ ἀνάλογο χρηματικὸ ποσὸ γιατὶ οἱ ὑπάλληλοι ποὺ εἶχαν μείνει δὲν εἶχαν ἀπὸ ποῦ νὰ πληρωθοῦν, ἀφοῦ οἱ Τράπεζες καὶ τὰ Ταμεῖα εἶχαν φύγει μαζὶ μὲ τὰ χρήματά τους γιὰ τὴν Τουρκία, νὰ σταλοῦν δὲ καὶ προϊστάμενοι τοὐλάχιστον ὑπηρεσιῶν καὶ μερικοὶ Ἀξιωματικοὶ τῆς Χωροφυλακῆς γιὰ νὰ νοιώση ὁ κόσμος πὼς ἀποκαθίσταται καὶ πάλι στὸ τμῆμα αὐτὸ τὸ κράτος τοῦ Νόμου. Ἡ Κυβέρνηση ὕστερα ἀπὸ πολλὲς ταλαντεύσεις πείσθηκε πὼς ὁ Νομὸς Ἔβρου ἐκτὸς ἀπ' τὴν Ἀλεξανδρούπολη δὲν εἶχε παραδοθῆ στοὺς Βουλγάρους κι' ἀπεφάσισε ν' ἀναζητήση τὸν κατάλληλο ἄνθρωπο ποὺ θὰ δεχόταν ν' ἀναλάβη τὸ βαρὺ αὐτὸ φορτίο ν' ἀνεβῆ δῶ πάνω στὸ βορειότερο ἄκρο τῆς Ἑλλάδος ποὺ ἀπειλούνταν κάθε στιγμὴ ἀπ' τοὺς πιὸ ἀπίθανους κινδύνους. Καὶ ὅμως στὸ τέλος βρέθηκε. Κι' ἦταν ὁ μακ. Ἰωάννης Φραγκούλης Γερμανομαθὴς ποὺ πρὶν ἀπ' τὸν πόλεμο ἦταν Γενικὸς ἐπιθεωρητὴς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης μὲ ἕδραν τὴν Κομοτινήν. Τοῦ δόθηκε δὲ διὰ Ν.Δ. ἐξουσία νὰ μπορῆ νὰ διορίζη καὶ Δημοσ. ὑπαλλήλους καὶ χωροφύλακας γιὰ νὰ συμπληρώση τὶς κενὲς θέσεις ποὖχαν δημιουργηθεῖ μὲ τὴ φυγὴ τῶν ἄλλων καὶ διότι κανένας ἀπ' τοὺς παλιοὺς ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴν Ἀθήνα, δὲν τολμοῦσε νὰ ξαναγυρίση στὴ θέση του δῶ πάνω. Ἡμέρα ἀναχωρήσεώς μας ἀπ' τὴν Ἀθήνα ὡρίσθηκε ἡ 21 Ἰουνίου. Στὴ διάθεση τοῦ νέου Διοικητοῦ τοῦ Ν. Ἔβρου ἐτέθη καὶ ἕνα νοσοκομειακὸ αὐτοκίνητο καὶ ἕνας σωφὲρ γιὰ νὰ μεταφέρη ὡς τὸ Διδυμότειχο ποὖχε ὁρισθῆ ὡς ἕδρα τοῦ Νομοῦ ἀφοῦ καὶ ἡ Γερμανικὴ Στρατιωτικὴ Διοίκηση ἐκεῖ εἶχε τὴν ἕδρα της. Τοῦ δόθηκαν δὲ καὶ ἀρκετὰ χρήματα γιὰ νὰ μπορέση νὰ κινηθῆ τὶς πρῶτες μέρες καθὼς καὶ ἀρκετὸ ὑγειονομικὸ ὑλικό. Ἀφοῦ τακτοποιήσαμε καὶ τὰ χαρτιά μας ἀπ' τὴ Γερμανικὴ Διοίκησα ἀναχωρήσαμε οἱ δυό μας καὶ ὁ σωφὲρ τρίτος γιὰ τὴ Θράκη τὴν 21 Ἰουνίου πολὺ πρωΐ.

Τὸ ταξίδι μας ἀπ' τὴν Ἀθήνα ὡς τὴ Θεσσαλονίκη δὲν ἦταν καὶ τόσο δύσκολο, γιατὶ οἱ Γερμανοὶ ὄχι μονάχα δὲν ἔφεραν ἐμπόδια, ἀλλὰ πολλὲς φορὲς καὶ διάφορες διευκολύνσεις μᾶς παρεῖχον. Ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη ὅμως ὡς τὴν Ἀλεξανδρούπολη τὸ ταξίδι μας ἦταν μαρτυρικὸ γιατὶ οἱ Βούλγαροι προσεπάθησαν νὰ μᾶς φέρουν τὰ μεγαλύτερα ἐμπόδια. Στὴν Κομοτινὴ μά-

λιστα παρ' ὀλίγον νὰ μᾶς κατάσχουν καὶ τὸ αὐτοκίνητο μὲ τὸ περιεχόμενό του. Εὐτυχῶς ποὺ ἡ ἐκεῖ ἐγκατεστημένη Γερμανική φρουρὰ (παντοῦ σ' ὅλες τὶς μεγάλες πόλεις τῆς Μακεδονίας ὑπῆρχαν καὶ Γερμανικὰ Φρουραρχεῖα) ὅταν ἤλεγξε τὰ χαρτιά μας κ' εἶδε ὅτι ἦταν θεωρημένα ἀπὸ τὴ Γερμανικὴ Κομαντατοὺρ τῆς Ἀθήνας, ἐπενέβη καὶ ἀφεθήκαμε ἐλεύθεροι νὰ ἐξακολουθήσωμε τὸ ταξίδι μας.

Στὶς 28 Ἰουνίου 1941 περὶ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου φθάνουμε στὴν Ἀλεξανδρούπολη ὅπου καὶ πάλιν οἱ Βούλγαροι μᾶς φέρουν δυσκολίες, ἀλλὰ ξεφεύγουμε κι' ἀπὸ δῶ καὶ μόλις περάσαμε τὸν Ἀπαλό, τὸ τελευταῖο φυλάκιο τῶν Βουλγάρων, σὰν νὰ ἀναπνεύσαμε ἀλλοιώτικον ἀέρα. Ὁ βραχνὰς ποὺ ὅλη τὴ μέρα πίεζε τὰ στήθη μας σὰν διὰ μαγείας μᾶς ἐγκατέλειψε. Ὁλοταχῶς πιὰ τρέχουμε πρὸς τὰς Φέρρας, τὴν πρώτη πόλη ποὺ θὰ μπορούσαμε ν' ἀκούσωμε μὰ καὶ νὰ ποῦμε μιὰ κουβέντα Ἑλληνικὴ γιατὶ σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ τῆς Ἀν. Μακεδονίας καὶ Δυτικῆς Θράκης δὲν ἄκουε κανεὶς παρὰ μονάχα Βουλγαρικά. Καὶ πραγματικά. Οἱ κάτοικοι τῶν Φερρῶν ἦταν ὅλοι συγκεντρωμένοι στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ των καὶ μᾶς περίμεναν. Διανυκτερεύσαμε στὸ Σουφλὶ καὶ τὴν ἄλλη μέρα εἴμασταν στὸ Διδυμότειχο. Κ' ἐκεῖ μᾶς περίμενε ὁ κόσμος ἀνυπόμονα γιατὶ ξανάβλεπε καὶ πάλι ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μῆνες τὴν Ἑλληνικὴ διοίκηση ν' ἀποκαθίσταται στὸ Ν. Ἔβρου. Ὁ κόσμος πείσθηκε πιὰ πὼς δὲν πρόκειται νὰ κατεβοῦν Βούλγαροι στὸ τμῆμα αὐτὸ κι' ἀρχίζει νὰ ἐπιδίδεται στὶς δουλειές του.

Ὁ Γερμανὸς Διοικητὴς κ. Κλάϊστ ὑποδέχθηκε μ' ἐγκαρδιότητα τὸν κ. Φραγκούλη σὰν Διοικητὴ τοῦ Νομοῦ καὶ τοῦ ὑπόσχεται νὰ τὸν συνδράμη στὸ βαρὺ ἔργο ποὺ ἀνελάμβανε.

Κι' ἀρχίζει πιὰ μιὰ καινούρια ζωὴ γιὰ τὸ Νομὸ Ἔβρου μὲ Ἑλληνικὴ Διοίκηση καὶ μὲ τὴ διαβεβαίωση τῶν Γερμανῶν ὅτι τὸ τμῆμα αὐτὸ μέχρι τέλους τοῦ πολέμου θὰ μείνη ἐλεύθερο καὶ πὼς Βούλγαροι δὲν πρόκειται νὰ βάλουν πόδι ὅσο βρίσκονται Γερμανοί.

Ὁ κ. Φραγκούλης πραγματικὰ βρέθηκε σ' ἕνα χάος. Μὰ μὲ τὴν ὑπομονὴ ποὺ τὸν διέκρινε καὶ τὴν ἄδολη καὶ πραγματικὴ ἀγάπη ποὺ ἔτρεφε γιὰ τὴ μητέρα Ἑλλάδα, κατώρθωσε σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα νὰ ἐπαναφέρη τὸ κράτος τοῦ Νόμου στὸ Νομό. Προέβη ἀμέσως σὲ διορισμοὺς ὑπαλλήλων, χωροφυλάκων καὶ διδασκάλων ὥστε σὲ λίγο χρονικὸ διάστημα νὰ ξαναρχίση ἡ Κρατικὴ μηχανὴ νὰ λειτουργῆ ὅπως καὶ ἄλλοτε. Τὰ Σχολεῖα τοῦ Νομοῦ μὲ τὴν ἔναρξη τοῦ Σχολικοῦ ἔτους 1941—1942 βρέθηκαν πλαισιωμένα σχεδὸν ὅλα μὲ δασκάλους (ἔστω καὶ τελειοφοίτους Γυμνασίου) καὶ μὲ Ἐπιθεωρητὰς ὥστε ν' ἀρχίση ἡ κανονική τους λειτουργία. Ἔφεδροι Ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ προσεκλήθησαν ν' ἀναλάβουν τὴ διοίκηση τῶν Διοικήσεων Χωροφυλακῆς πλεῖστοι δὲ νέοι διωρίσθηκαν ὡς χωροφύλακες κι' ἐστάλησαν νὰ πλαισιώσουν τοὺς Ἀστυνομικοὺς Σταθμούς. Τὸ ἐπισιτιστικὸ

ζήτημα τοῦ Νομοῦ, ποὺ στὴν ἀρχὴ φάνηκε κάπως δύσκολο λόγῳ τοῦ ὅτι δὲν ὑπῆρχε συγκοινωνία, λύθηκε κι' αὐτὸ μὲ τὴν ἐπέμβαση τῶν Γερμανῶν ποὺ δημιούργησαν μιὰ ἐλεύθερη ζώνη μέσῳ Ἀλεξανδρουπόλεως ὅπου κατέφθαναν Ἑλληνικὰ καΐκια κι' ἔφερναν τρόφιμα ποὺ ἔλλειπαν ἀπ' τὸ Νομὸ (λάδι, ζάχαρη, ἅλας κλπ.) καὶ νὰ παραλάβουν ὅ,τι εἶχε περίσσιο ὁ Νομὸς (ἰδίως δημητριακά). Δυστυχῶς ὅμως ὁ κ. Φραγκούλης ποὺ διέθεσε ὁλόκληρο τὸ εἶναι του γιὰ τὴν εὐτυχία καὶ τὴ χρηστὴ Διοίκηση τοῦ Νομοῦ, ἐπέπρωτο νὰ πέση νεκρὸς ἀπὸ βόλι ἀγνώστου (ἴσως ξενικῆς προπαγάνδας ποὺ εἶχεν ἀρχίσει καὶ πάλι νὰ δρᾶ στὸ τμῆμα αὐτό).

Ὁ Φραγκούλης δολοφονήθηκε στὶς 3 Ἀπριλίου 1942 Μεγάλην Πέμπτην ὥραν 9 μ.μ. καὶ στὶς σκάλες τοῦ σπιτιοῦ του, τὴ στιγμὴ ποὺ ἄνοιγε τὴν πόρτα του νὰ μπῆ μέσα. Τὴ δολοφονία τοῦ Φραγκούλη ἀκολουθεῖ καὶ ἡ δολοφονία τοῦ Δημάρχου Σουφλίου κ. Πασχάλη Νάνου, ποὺ σκοτώθηκε κι' αὐτὸς τὸ βράδυ τῆς 3—4 Αὐγούστου 1942 ἔξω ἀπ' τὸ κατάστημά του, τὴ στιγμὴ ποὺ πήγαινε σπίτι του συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν ὑποφαινόμενο.

Τὸν Π. Νάνο ὡς Δήμαρχο στὸ Σουφλὶ ἀντικατέστησε τότε ὁ κ. Παναγιώτης Δεμερτζὴς διορισθεὶς ἀπ' τὴ Γερμανικὴ Διοίκηση κατόπιν ὑποδείξεως τοῦ Διοικητοῦ τοῦ Νομοῦ Ἔβρου κ. Σταύρου Εὐταξία, ποὺ ἀντικατέστησε τὸν Φραγκούλη. Τὸ 1943 4 Αὐγούστου συλλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὁ Δήμαρχος κ. Π. Δεμερτζὴς καθὼς καὶ ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Κορνοφωλιᾶς Χρυσόστομος Τσιριγώτης, διότι κατηγορήθηκαν ὅτι συνεργάζοντο μὲ τοὺς ἀντάρτας κι' ἔπειτα ἀπὸ δίκη ποὺ ἔγινε στὸ Διδυμότειχο καταδικάσθηκαν σὲ φυλάκισι καὶ μεταφέρθηκαν στὶς Φυλακὲς Θεσσαλονίκης «Παύλου Μελᾶ» ὅπου παρέμειναν φυλακισμένοι μέχρι τῆς στιγμῆς ποὺ ἀπεχώρησαν οἱ Γερμανοὶ ἀπ' τὴν Ἑλλάδα καὶ τότε ἀπελευθερωθέντες ἐπανῆλθον στὸ Σουφλί. Σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς Γερμανικῆς κατοχῆς στὸ Σουφλὶ δὲν ὑπῆρχαν παρὰ μονάχα ἕνας ἐπιλοχίας Γερμανὸς ὡς Φρούραρχος καὶ ἕνας στρατιώτης ὡς βοηθός του. Κατὰ τὴν ἄνοιξη ὅμως τοῦ 1944 ἦρθε καὶ ἐγκατεστάθηκε στὸ Σουφλὶ ἕνα ὁλόκληρο τάγμα Γερμανῶν γιατὶ εἶχαν ὀργανωθῆ καὶ στὰ βουνὰ τῆς Θράκης ἀνταρτικὰ σώματα κι' εἶχαν ἀρχίσει καὶ δῶ τὴ δράση τους μὲ φόνους ντόπιων, δῆθεν ἀντιδραστικῶν ἀλλὰ καὶ Γερμανῶν στρατιωτῶν.

Οἱ Γερμανοὶ φεύγουν

Βρισκόμαστε στὸ τέλος τοῦ Αὐγούστου τοῦ 1944. Ἡ Γερμανία νικημένη ἀπ' τοὺς συμμάχους ὑποχωρεῖ σ' ὅλα τὰ μέτωπα. Στὸ Σουφλὶ τὸ Γερμανικὸ Τάγμα ἀπομονωμένο, ἔχει ὀχυρωθῆ στοὺς Στρατῶνες. Αἱ Φέρραι καὶ τὸ Διδυμότειχο ὕστερα ἀπὸ μιὰ ἐπίθεση τῶν ἀνταρτῶν ἐλευθερώνονται ἀπὸ τοὺς Γερμανούς. Οἱ ἄνδρες τοῦ Φρουραρχείου Φερρῶν παραδίδονται στοὺς ἀντάρτας ἐνῶ οἱ τῆς Γερμανικῆς Διοικήσεως στὸ Διδυμότειχο. Στὴν ἀρχὴ θέλησαν νὰ κρατήσουν ἄμυνα, δὲν τὰ καταφέρανε ὅμως καὶ ζήτησαν τὴ σωτη-

ρία τους διὰ τῆς φυγῆς πρὸς τὴν Τουρκία περνῶντας τὸν Ἕβρο πεζῆ, γιατὶ κεῖνον τὸν καιρὸ τὰ νερὰ τοῦ Ἕβρου λιγοστεύουν σὲ βαθμό, ὥστε σὲ πολλὰ μέρη νἄναι διαβατός.

Ὅσο γιὰ τὸ Σουφλὶ ἀλλάζουν τὰ πράγματα. Τὸ Τάγμα ποὺ ἔχει καὶ ἀρκετοὺς στρατιῶτες ἔχει ὀχυρωθῆ καλὰ στοὺς στρατῶνες καὶ στὸ Σταθμὸ καὶ κρατᾶ γερὴ ἄμυνα σ' ὅλες τὶς ἐπιθέσεις τῶν ἀνταρτῶν. Ὅλες οἱ προσπάθειες τῶν ἀνταρτῶν νὰ τοὺς πείσουν νὰ παραδοθοῦν παραδίνοντας καὶ τὸν ὁπλισμό τους δὲν καρποφοροῦν. Τρὶς ἐστάλη ὁ ὑποφαινόμενος ὡς πρέσβυς νὰ τοὺς πῆ ὅτι εἶναι τελείως ἀπομεμονωμένοι καὶ πὼς κάθε προσπάθεια διαφυγῆς των εἶναι μάταιη. Ἡ Σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ἐν τῷ μεταξὺ ἔχει ἀνατιναχθῆ καὶ δὲν μποροῦν νὰ φύγουν. Αὐτοκίνητα δὲν ἔχουν στὴ διαθεσή τους, καὶ γιὰτὸ ζήτησαν ἀπ' τὴ Θεσσαλονίκη μὲ σῆμα νὰ τοὺς σταλοῦν αὐτοκίνητα νὰ τοὺς παραλάβουν, γιαὐτὸ κοὶ πολεμοῦν καὶ δὲν παραδίνονται Πίστευαν πὼς δὲν ἔχουν ἐγκαταλειφθῆ. Καὶ πράγματι. Στὶς 3. Σεπτεμβρίου μιὰ εἴδηση κυκλοφορεῖ σὰν ἀστραπὴ στὸ Σουφλὶ πὼς Γερμανικὸς στρατὸς μὲ 25 φορτηγὰ αὐτοκίνητα κατευθύνεται πρὸς τὸ Σουφλὶ πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ Γερμανικοῦ Τάγματος. Οἱ ἀντάρτες ποὺ ὡς τώρα βρίσκονταν γύρω ἀπ' τὸ Σουφλὶ τρέχουν νὰ καταλάβουν τοὺς λόφους στὸ Μαγκὰζ γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐμποδίσουν τὴν δίοδό τους καὶ νὰ φθάσουν στὸ Σουφλί. Μὰ τὴν ὁρμὴ τῶν Γερμανῶν δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ τὴν ἀναχαιτίσουν οἱ ἀντάρτες μὲ τὸν ἀτελῆ ὁπλισμό τους. Αὐτοὶ προχωροῦν πυροβολῶντας μὲ τὰ βαριὰ πολυβόλα τους (τύπου Βίκερς) μὲ τὰ ὁποῖα εἶναι ὁπλισμένα τὰ αὐτοκίνητά τους καὶ οἱ ἀντάρτες ἀναγκάζονται ν' ἀφήσουν ἐλεύθερη τὴ δίοδο στοὺς Γερμανοὺς ποὺ τρέχουν ἀκάθεκτοι νὰ φθάσουν μιὰ ὥρα ἀρχίτερα νὰ παραλάβουν τοὺς συναδέλφους των. Οἱ Σουφλιῶτες μόλις πληροφοροῦνται πὼς οἱ ἀντάρτες δὲν κατώρθωσαν ν' ἀνακόψουν τὴν ὁρμὴ τῶν Γερμανῶν καὶ πὼς σὲ λίγη ὥρα θὰ φθάσουν στὸ Σουφλί, ἔντρομοι ἐγκαταλείπουν τὴν πόλη καὶ ζητοῦν νὰ βροῦν τὴ σωτηρία τους πάνω στὰ βουνὰ καὶ στὶς χαράδρες ὅπου εἶχαν καταφύγει καὶ κατὰ τὸ 1912, καὶ τοῦτο γιατὶ φοβοῦνται τὴν ἐκδίκηση τῶν Γερμανῶν. Εἶναι ἡ δευτέρα φορὰ ποὺ τὸ Σουφλὶ ἐγκαταλείπεται ἀπ' τοὺς κατοίκους του Μὰ καὶ οἱ ὁπλισμένοι ἀντάρτες ἔχουν ἐξαφανισθῆ μέσα στὶς χαράδρες γιὰ νὰ σώσουν κι' αὐτοὶ τὸ τομάρι τους. Τὰ Γερμανικὰ αὐτοκίνητα σὲ λίγο καταφθάνουν στοὺς στρατῶνες καὶ ἑνώνονται μὲ τοὺς ἐκεῖ Γερμανούς. Τὴ νύχτα διανυκτερεύουν στὸ Σουφλὶ γιὰ νὰ ἀναχωρήσουν τὴν ἄλλη μέρα. Τὸ Σουφλὶ ὁλόκληρο εἶναι στὴ διάθεση τῶν Γερμανῶν. Περίπολοι περιφέρονται στὴν πόλη μήπως καὶ βρεθῆ κανεὶς καὶ τοὺς ἐνοχλήσει. Ἕνας δύο γέροι ποὺ δὲν μποροῦσαν νὰ κινηθοῦν καὶ νὰ φύγουν παρακολουθοῦν ἀπὸ πίσω ἀπ' τὰ παραπετάσματα τὶς κινήσεις τους. Εἶπαν τὴν ἄλλη μέρα νὰ προχωρήσουν ὡς τὸ Ἡρῶον ποὖναι στημένο στὴν ἀγορὰ νὰ τὸ στεφανώσουν, νὰ χαιρετήσουν στρατιωτικὰ καὶ ν' ἀποχωρήσουν. Τὴν ἄλλη μέρα

ἑτοιμάζονται ν' ἀναχωρήσουν. Μὰ πρὶν φύγουν θέλουν νὰ καταστρέψουν κάθε τι ποὺ δὲν μποροῦν νὰ τὸ πάρουν μαζί τους. Κι' ἀνατινάσουν τὸ Σιδηροδρομικὸ Σταθμὸ Σουφλίου μὲ ὅλο τὸ ὑλικὸ ποὺ εἶχαν ἐκεῖ συγκεντρωμένο καθὼς καὶ ὅλο τὸ ὑλικὸ ποὺ εἶχαν πάνω στοὺς Στρατῶνες. Μάλιστα στοὺς φυλακισμένους, ποὺ κρατοῦσαν στοὺς στρατῶνες, τὴ στιγμὴ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ γίνῃ ἡ ἔκρηξη, τοὺς ἔβαλαν μέσα στὰ χαρακώματα ποὖχαν σκαμμένα γύρω ἀπ' τοὺς στρατῶνες γιὰ νὰ τοὺς προφυλάξουν νὰ μὴν πάθουν τίποτα. Καὶ γλύτωσαν ὅλοι τους.

Κατὰ τὸ μεσημέρι τὸ Σουφλὶ εἶναι πιὰ ἐλεύθερο ἀπ' τοὺς Γερμανούς. Σὰν ἀστραπὴ καὶ πάλι διαδόθηκε ἡ εἴδηση στοὺς Σουφλιώτας ποὖχαν περάσει μιὰ ἐφιαλτικὴ νύχτα κρυμμένοι μέσα στὰ βουνά.

Γιὰ δεύτερη φορὰ τὸ Σουφλὶ κινδύνεψε μὰ κι αὐτὴ τὴ φορὰ σώθηκε γιὰ νὰ ἐπαληθέψῃ καὶ πάλι ἡ λαϊκὴ πρόληψη ὅτι τὸ Σουφλὶ μιὰ καὶ βρίσκεται στὶς Γκίμπρενας τὸν κόρφο, δὲν ἔχει νὰ πάθῃ τίποτα.

Ἐαμοκρατία.

Μὲ τὴ φυγὴ τῶν Γερμανῶν τὸ Σουφλὶ μένει καὶ πάλιν ἐλεύθερο μὰ γιὰ λίγες ὧρες αὐτὴ τὴ φορά. Μία εἴδηση ἀφέθηκεν καὶ πάλι νὰ κυκλοφορήσῃ στὴ στιγμή, πὼς κατεβαίνει ὁ ἐλευθευρωτὴς Ἑλληνικὸς στρατὸς ποὖχε δημιουργηθεῖ ἐν τῷ μεταξὺ πάνω στὴ Γκίμπρενα μὲ ἕδρα τὴ Δαδιὰ (χωριὸ κτισμένο σχεδὸν στοὺς πρόποδας τῆς Γκίμπρενας). Κ' ἦταν αὐτοὶ ποὖχαν ὀργανωθῆ πάνω στὸ βουνὸ ἀπ' τοὺς κομμουνιστάς. Εἶναι ὅλοι τους ὁπλισμένοι σὰν ἀστακοί, μὲ φυσικλίκια στὴ μέση καὶ στὸ στῆθος, μὲ κουμποῦρες καὶ μαχαίρια μὰ καὶ μὲ λίγα αὐτόματα Σμέν. Κατευθύνονται ἀμέσως στὴ Δημαρχία καὶ τὴν καταλαμβάνουν καὶ μὲ τὴ σειρὰ καταλαμβάνουν καὶ καὶ τὶς ἄλλες ἀρχὲς καὶ ἐγκαθιστοῦν παντοῦ στελέχη τοῦ Κ. Κόμματος. Ἔτσι Δήμαρχος Σουφλίου ἀναλαμβάνει ἕνας πρώην καρβουνιάρης Τριαντ. Μούχλιας (μὲ τὸ ψευδώνυμο Τσεκούρας), Διοικητὴς τῆς Ἀστυνομίας (Πολιτοφυλακῆς ὅπως ἔλεγαν) Γρηγόριος Μαλουσάρης (ἢ Γρίβας). Ὁ Δάσκαλος Γεώργιος Γκαγκούλιας ἕνας ἀπ' τοὺς πιὸ φανατικοὺς κουμουνιστάς, καταλαμβάνει τὴν Ἐπιθεώρηση τῆς Παιδείας τοῦ Νομοῦ.

Κι' ἀρχίζει ἀμέσως ἡ διοργάνωση τῆς Κομουνιστικῆς Νεολαίας (Ε.Π.Ο.Ν.) τοῦ Ε.Α Μ. καὶ τοῦ Ε.Λ.Α.Σ (τακτικοῦ καὶ ἐφεδρικοῦ). Ὅλος ὁ κόσμος ἀνεξαιρέτως ἔπρεπε νὰ ἐνταχθῆ στὶς ὀργανώσεις αὐτές. Κανένας δὲν μπορεῖ ν' ἀντισταθῆ στὴ δύναμή τους, γιατὶ ὁ Νομὸς Ἔβρου εἶναι καὶ πάλι ἀπομεμονωμένος ἀπ' τὴ λοιπὴ Ἑλλάδα μιὰ καὶ τὰ τμήματα τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας ἐξακολουθοῦν ἀκόμα νὰ κατέχωνται ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους Ἡ συμμαχία Ε.Α.Μ. καὶ Βουλγάρων εἶναι καταφανής. Δὲ θέλουν νὰ ἐνοχλήσουν τοὺς φίλους των Βουλγάρους ποὺ μὲ τὴ φυγὴ τῶν Γερμανῶν ἔγιναν ὅλοι τους ἀμέσως κομμουνισταὶ καὶ συνεμ άχησαν μὲ τοὺς Ρώσους.

Μονάχα ὅταν οἱ σύμμαχοι ἀπήτησαν τὴν ἀποχώρηση τῶν Βουλγάρων ἀπ' τὰ Ἑλληνικὰ ἐδάφη, τότε ἀναγκάσθηκαν νὰ φύγουν, ἐρημόνωντας καὶ πάλι τὰ μέρη ποὺ κατεῖχαν.

Ἀπὸ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1944 ὡς τὸ Μάρτιο τοῦ 1945 τὸ Σουφλὶ ζῆ καὶ πάλι μιὰ ζωὴ ποὺ δὲν περιγράφεται. Ἀπελευθερωτικὸς λεγόμενος στρατὸς ποὺ κατέβαινε ἀπ' τὸ βουνὸ εἶχε στὸ λαιμό του δεμένη μιὰ κόκκινη μαντύλα κι' ἦσαν ντυμένοι ὅλοι τους μὲ κόκκινα πουκάμισα. Ἀμέσως μὲ τὴν κατάληψη τῶν ἀρχῶν ἄρχισαν καὶ τὰ κομμουνιστικὰ συνθήματα νὰ γράφωνται σ' ὅλους τοὺς τοίχους τῶν σπιτιῶν καὶ τῶν καταστημάτων. Γιὰ νὰ μπορέσουν δὲ καλλίτερα νὰ ἐπιβληθοῦν στὸν κόσμον, ἄρχισαν νὰ εἰσάγουν καὶ στὰ Σχολεῖα δικά τους προγράμματα, ν' ἀφαιροῦν ἀπ' τ' ἀναγνωστικὰ ὡρισμένα κεφάλαια δῆθεν φασιστικοῦ περιεχομένου καὶ στὸ τέλος εἰσήγαγαν καὶ ἰδιαίτερα ἀναγνωστικὰ ποὺ τύπωσαν μόνοι τους, τὰ «Ἀ ε τ ό π ο υ λ α».

Ἰδιαίτερα ἡ προσοχή τους στράφηκε στὸ νὰ ὀργανώσουν τὰ παιδιὰ μέχρι ἡλικίας 12 χρονῶν ὡς ἀετόπουλα μὲ τοὺς ἀετοπατέρες (ὅπως τοὺς ὀνόμαζαν τοὺς ἀρχηγούς των) καὶ τοὺς ἐφήβους μὲ τὴν Ε.Π.Ο.Ν. Ἐξ ὁλόκληρους μῆνες διήρκεσε ἡ κατάσταση αὐτὴ δῶ πάνω καὶ σ' ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ὁ κόσμος ὅλος βρισκόταν ἐπὶ ποδός. Καθημερινῶς συγκεντρώσεις τῶν παιδιῶν, τῶν ἐφήβων καὶ τοῦ ἄλλου πληθυσμοῦ. Δὲν ἀφήνουν εὐκαιρία ἀνεκμετάλλευτη. Γιὰ τοῦ ψύλου πήδημα συγκεντρώσεις, ὁμιλίες, μαθήματα, ἀνάγνωση ἐφημερίδος (ποὺ ἦταν ἡ μοναδικὴ ἔκδοση ὑπὸ τὴν καθοδήγηση τοῦ Κ.Κ.), ξυλοδαρμοὶ καὶ καμιὰ φορὰ καὶ φόνοι, εὐτυχῶς ὄχι πολλοί, εἶναι στὴν ἡμερησία διάταξη.

Εὐτυχῶς ποὺ τὸ Δεκεμβριανὸ κίνημά τους στὴν Ἀθήνα ἀπέτυχε καὶ μὲ τὴ συνθήκη τῆς Βάρκιζας ἀπεκατεστάθηκε καὶ πάλι τὸ Κράτος τοῦ Νόμου. Ὁ Ἑλληνικὸς στρατὸς προχωρώντας σιγὰ σιγὰ ἔφθασε καὶ στὶς ἀκριτικὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδος γιὰ νὰ φέρη καὶ δῶ τὸν ἀέρα τῆς λευθεριᾶς, ποὺ γιὰ μιὰ στιγμὴ νομίσαμε πὼς τὸν χάνουμε διὰ παντός. Στὸ Σουφλὶ ἔφθασε τὸν Ἀπρίλη τοῦ 1945. Πρῶτος ποὺ μπῆκε στὸ Σουφλί, ὡς ἐλευθερωτής, ἦταν ὁ ταγματάρχης Χανιώτης, ποὺ σχεδὸν ἀποθεώθηκε ἀπ' τοὺς Σουφλιώτας κατὰ τὴν εἴσοδό του στὴν πόλη. Τὰ στελέχη τοῦ Κ.Κ. μὲ τὴν ἄφιξη τοῦ στρατοῦ ἄρχισαν ἕνα ἕνα νὰ ἐγκαταλείπουν τὴν πόλη καὶ ν' ἀποσύρωνται στὶς βουνοκορφὲς τῆς Ροδόπης γιὰ ν' ἀρχίσουν καὶ πάλι τὴν ἀναδιοργάνωσή τους, τὴν καθαρῶς πιὰ κομμουνιστική. Σ' ὅλο τὸ διάστημα τῆς Ἐαμοκρατίας, ἐπειδὴ εἶχαν ὑπ' ὄψιν τους, πὼς κάποτε θὰ διαλυόταν τὸ κράτος τους, εἶχαν δημιουργήσει ἀποθῆκες σὲ ἀπρόσιτα μέρη μὲ τρόφιμα καὶ πολεμοφόδια, γιατὶ τὸ πρόγραμμά τους ἦταν νὰ μὴ παραδοθοῦν, παρὰ νὰ ἐξακολουθήσουν τὸν πόλεμο γιὰ νὰ ἐπιβληθοῦν μ' αὐτόν, ἀφοῦ ἀλλοιῶς δὲ μπόρεσαν νὰ καταβάλουν τὴν Ἑλληνικὴ ψυχή.

Ἀνταρτοπόλεμος.

Μὲ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ Κράτους τοῦ Νόμου ὁ κόσμος ἀνεθάρρυσε λιγάκι κι' ἄρχισε πάλι νὰ ἐπιδίδεται στὶς δουλειές του. Ἔβλεπε ὅμως μὲ ἀνήσυχο μάτι τὴν ἐξαφάνηση τῶν στελεχῶν τοῦ Κ Κ. Καὶ δὲν ἄργησε νὰ φανῆ ἡ ἀλήθεια. Τὴν ἄνοιξη τοῦ 1946 γίνηκε πιὰ ὁλοφάνερη ἡ πρόθεσή τους. Ἀφοῦ εἶχαν καταρτίσει παντοῦ ἀνταρτικὰ σώματα, ποὺ τὰ ἐξεπαίδευσαν στὸν ἀνταρτοπόλεμο ἄρχισαν τὶς ἐπιθέσεις τους. Τὸ πρῶτο κροῦσμα στὴν περιφέρειά μας ἔγινε στὸ χωριὸ Δαδιὰ ὅπου σκότωσαν ἕναν ἀνθυπασπιστὴ τῆς χωροφυλακῆς ποὺ ἐκτελοῦσε ἀνύποπτος τὴν ὑπηρεσία του. Ἀρχίζει πιὰ ὁ δεύτερος γύρος τοῦ Κ.Κ. ἐναντίον τῆς Ἑλλάδος, ποὺ τόσο προκλητικὰ εἶχαν διακηρύξει οἱ ἀρχηγοί του.

Δυὸ ὁλόκληρα χρόνια 1946 μὲ 1947 καὶ 1947 μὲ 1948 τὸ Σουφλὶ ζῆ καὶ πάλι μιὰ ἐφιαλτικὴ ζωὴ κάτω ἀπ' τὴν ἀπειλὴ τῶν κομμουνιστικῶν ἐπιθέσεων. Εἶχαν κατορθώσει νὰ προμηθευθοῦν καὶ κανόνια καὶ ὅλμους καὶ δὲν περνοῦσε βραδυὰ ποὺ νὰ μὴν παρουσιασθοῦν καὶ νὰ ρίχνουν μὲ τὸ κανόνι ὀβίδες μέσα στὴν πόλη μὰ καὶ ὅλμους, γιὰ νὰ σκοτώσουν ποιούς ; Δὲν ἀφῆκαν καμιὰ ὁδικὴ οὔτε σιδηροδρομικὴ γέφυρα ποὺ νὰ μὴ τὴν ἀνατινάξουν. Δὲν ἔμεινε χωριὸ στὴν περιφέρεια ποὺ νὰ μὴν ἐπιτεθοῦν ἐναντίον του καὶ νὰ μὴν τὸ λεηλατήσουν. Γι' αὐτὸ καὶ ὅλα τὰ γύρω χωριὰ (Κορνοφωλιὰ —Λυκόφη—Δαδιὰ—Γιαννούλη κ.ἄ) γιὰ νὰ γλυτώσουν ἀπ' τὶς πιέσεις τους ἀναγκάσθηκαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὰ χωριὰ τους καὶ νὰ συγκεντρωθοῦν στὸ Σουφλί. Τὴν ἕδρα τους τὴν ἔχουν στήσει στὸ χωριὸ Μικρὸ Δέρειο ποὺ δὲν ἀπέχει παρὰ 4—5 χιλιόμετρα ἀπὸ τὰ Βουλγαρικὰ σύνορα, γιὰ νὰ μποροῦν εὔκολα νὰ διαφεύγουν. Τὰ δὲ ἔμπεδά τους τὰχουν στὴ Σαρπιδονία, ποῦναι ἀκριβῶς πάνω στὰ Βουλγαρικὰ σύνορα.

Ὁ στρατὸς ποὺ ἑδρεύει μέσα στὸ Σουφλὶ ἀμύνεται σθεναρὰ σὲ κάθε ἐπιθετική τους ἐκδήλωση, μὰ δὲν τοῦ ἐπιτρέπεται νὰ βγῆ πρὸς καταδίωξίν του. Τὸ 1947 τὸ Σουφλὶ γιὰ πολλοστὴ φορὰ βρίσκεται καὶ πάλι ἀπομεμονωμένο. Μετὰ δυσκολίας ἐπικοινωνεῖ μὲ τὴν Ἀλεξανδρούπολη καὶ μὲ τὸ Διδυμότειχο. Ἡ τοποθεσία Μαγγάζι χρησιμοποιεῖται καὶ πάλι γιὰ στήριγμα τοῦ Σουφλίου ἐναντίον τῶν ἀνταρτικῶν ἐπιθέσεων. Σ' ἕνα ἀπ' τοὺς λόφους του, ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα «Ἀ ν ώ ν υ μ ο», εἶναι στημένο ἕνα φυλάκιο μὲ 18 στρατιώτας μὲ ἐπὶ κεφαλῆς ἕνα Ἔφεδρο Ἀνθυπολοχαγὸ τὸν κ. Κων. Θεοχάρη. Στὶς . . . . . τρία τάγματα ἀνταρτῶν ἐπιτίθενται ἐναντίον των μὲ σκοπὸ νὰ καταλάβουν τὸ ὕψωμα γιὰ νὰ κόψουν τὴ συγκοινωνία Σουφλίου Ἀλεξανδρουπόλεως, μὰ δὲν τὸ κατορθώνουν, γιατὶ τὰ φανταράκια μας πολεμοῦν ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἑστιῶν καὶ μὲ ἐμψυχωτὴ τὸν ἀνθυπολοχαγὸ κρατᾶ τὸ ὕψωμα ὡς τὴν αὐγὴ τῆς ἄλλης μέρας, ὁπότε αὐτοὶ ἀναγκάζονται ν' ἀποσυρθοῦν στὰ λημέρια τους μὲ πολλὲς ἀπώλειες. Ἀπὸ τοὺς φαντάρους ποὺ ὑπερήσπιζαν τὸ ὕψωμα ἕνας μονάχα σκοτώθηκε, μὰ τὸ Ἀνώνυμο φυλάκιο μένει στὰ χέρια τοῦ στρατοῦ.

Στὶς 7 Ἰουνίου 1947 οἱ ἀντάρται μπαίνουν στὸ χωριὸ Κορνοφωλιὰ ὥρα 1 μετὰ τὰ μεσάνυχτα καὶ καῖνε καὶ τὰ δυὸ οἰκήματα τσῦ Σχολείου (τὸ ἕνα χτισμένο στὰ 1928 ἐπὶ τῇ βάσει σχεδίου τοῦ Ὑπουργείου).

Στὶς . . . . . κάνουν ἐπίθεση ἐναντίον τοῦ φυλακίου τῆς γεφύρας Μάνδρας γιὰ νὰ κόψουν τὴ συγκοινωνία Σουφλίου Διδυμοτείχου καὶ κεῖ ὅμως ἡ ἴδια τύχη τοὺς περίμενε ὅπως καὶ σ' ὅλες τους τὶς ἐπιθέσεις.

Ἡ μεγαλύτερη ὅμως ἐπίθεση ποὺ ἔκαναν ἦταν ἡ ἐναντίον τῆς πόλεως Σουφλίου στὶς 6 μὲ 7 Δεκεμβρίου 1947. Διοικητὴς τοῦ Τάγματος στὸ Σουφλὶ ἦταν ὁ Ταξίαρχος κ. Φροντιστής. Εἶναι Κυριακή, ἀπόγευμα. Στὸ Κ.Α.Ψ.Ο. τοῦ Τάγματος, κατόπιν προσκλήσεώς του, εἶναι συγκεντρωμένη ἡ καλλίτερη κοινωνία τῆς πόλεως καὶ πέρνουν τὸ τσάϊ τους ποὺ προσφέρει τὸ Τάγμα. Ὁ πολὺς κόσμος τοῦ Σουφλίου κάμνει τὴ βόλτα του, πρὸς τὸ Σιδηροδρομικὸ Σταθμὸ γιατὶ θέλει νὰ διασκεδάση τὴν ἀνία του, ποὺ τοῦ προξενοῦν οἱ καθεβραδυνὲς ἐπιθέσεις τῶν ἀνταρτῶν. Ὥρα 4 ἀκριβῶς μ.μ. πέφτει ἕνας ὅλμος στὶς παρυφὲς τοῦ λόφου Ἀηλιά. Ἀμέσως ὁ κόσμος διαλύεται ἔντρομος γιατὶ σὰν ἀστραπὴ διαδίδεται ἡ εἴδηση, πὼς οἱ ἀντάρτες ἐπιτίθενται ἐναντίον τῆς πόλεως. Ὁ Στρατὸς πέρνει τὶς θέσεις του καὶ δὲν ἀργεῖ ν' ἀρχίση ἡ μάχη. Οἱ Μάηδες Σουφλίου ποὖναι ὠργανωμένοι 250 περίπου τὸν ἀριθμὸ καὶ καλὰ ὡπλισμένοι τρέχουν κι' αὐτοὶ καὶ καταλαμβάνουν τὶς θέσεις τους. Ἡ Βασιλικὴ χωροφυλακὴ μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸ Μοίραρχο Μουρκογιάννη ἐνισχύει τὸ Στρατὸ καὶ τοὺς Μάηδες καὶ ἡ μάχη σὲ λίγο γενικεύεται. Οἱ ἀντάρτες περικυκλώνουν ἀπ' ὅλα τὰ μέρη τὴν πόλη καὶ καταβάλουν ὅλες τους τὶς προσπάθειες νὰ σπάσουν τὸν κλοιό, αὐτῶν ποὺ ὑπερασπίζουν τὴν πόλη, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ μποῦν μέσα καὶ νὰ στήσουν τὴν ἔδρα τους γιὰ ὅσον καιρὸ θὰ μποροῦσαν νὰ κρατηθοῦν στὸν Ἔβρο. Μὰ ἄλλαι μὲν βουλαὶ συμμοριτῶν ἄλλα δὲ Θεὸς κελεύει. Καὶ οἱ ὑπερασπιστὲς ὅμως τῆς πόλεως Σουφλίου ἀμύνονται μὲ ὅλη τους τὴν ψυχή. Πάνω στὸν Ἀηλιὰ κατορθώνουν νὰ σπάσουν ἕνα φυλάκιο καὶ νὰ μποῦν στὴν ἄκρα τοῦ χωριοῦ, μὰ δὲν τολμοῦν νὰ προχωρήσουν παρακάτω. Τ' ἀτσαλένια στήθια τῶν παλληκαριῶν μας γίνονται φρᾶγμα ἀδιάβατο καὶ σταματοῦν, τοὺς ἐπιδρομεῖς. Ἑπτὰ Σουφλιωτόπουλα ὑπερασπίζοντας τὸ βράδυ ἐκεῖνο τὴν τιμὴ τῆς πατρίδος τους βρίσκουν ἡρωϊκὸ θάνατο ἀπ' τὰ προδοτικὰ βόλια τῶν συμμοριτῶν. Οἱ συμμορίτες εἶναι πάνω ἀπὸ 1000 ἐνῶ τὰ παλληκάρια ποὺ ὑπερασπίζουν τὸ Σουφλὶ ὅλα μαζὶ δὲν ὑπερβαίνουν τὰ 250. Οἱ ἐπιθέσεις τους ἐπαναλαμβάνονται λυσσαλέες ἡ μιὰ κατόπιν τῆς ἄλλης, μὰ τὰ στήθια τῶν ὑπερασπιστῶν τὶς δέχονται ἀτρόμητα καὶ τὶς ἀποκρούουν ὅλες. Βροχὴ κατακλυσμιαία εἶχε πιάσει ἀπὸ τὶς πρῶτες νυχτερινὲς ὧρες ποὺ διήρκεσε κι' αὐτὴ ὅσο καὶ ἡ μάχη. Μέχρι τῆς 5ης πρωϊνῆς ὥρας οἱ συμμορίτες ἐπιτίθενται, μὲ τὶς πρῶτες ὅμως ἀνταύγειες τῆς ἡμέρας δίδεται τὸ σύνθημα ν' ἀποχωρήσουν. Οἱ ἀπώλειές τους ἦταν παρὰ πολλὲς μὰ καὶ τὸ Σουφλὶ ἔκλαψε τὰ παλληκάρια τὴν ἄλλη μέρα, ὅταν σύσσωμο τὰ συνόδεψε στὴν τελευταία τους κατοικία μὲ θρήνους.

Ἡ τελευταία τους ἐπίθεση γίνεται στὶς 26 Ἰανουαρίου τοῦ 1948. Ἐπὶ τρεῖς ὧρες συνεχῶς βάλουν μὲ τὸ κανόνι τους μέσα στὴν πόλη. 300 καὶ πλέον ὀβίδες σκορπίζονται σ᾽ ὁλόκληρη τὴν πόλη χωρὶς ὅμως νὰ φέρουν καὶ μεγάλη ζημιά. Τὸ μόνο ποὺ κατάφεραν ἦταν μὲ τὴν τελευταία ὀβίδα τους ποὺ ἔρριχναν νὰ σκοτώσουν δυὸ ὁμοϊδεάτας τους ποὺ φιλοξενοῦνταν ὡς πρόσφυγες στὸ Β. Δημ. Σχολεῖο κι᾽ ἦταν Κορνοφωλιῶτες. Ἦταν κάμποσες οἰκογένειες ἐγκατεστημένες στὸν κάτω ὄροφο τοῦ Σχολείου, ἐνῶ ὁ δεύτερος ὄροφος χρησιμοποιοῦνταν γιὰ τὰ μαθήματα. Ὅταν ἀργὰ τὴ νύχτα ὅπως συνήθως ἄρχισε ἡ βολὴ ἐναντίον τῆς πόλεως οἱ δυὸ Κορνοφωλιῶτες ἀντὶ νὰ μείνουν μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους στὸ διάδρομο τοῦ κάτω ὀρόφου ποὖταν τελείως ἐξησφαλισμένοι, ἀνέβηκαν στὸ δεύτερο ὄροφο καὶ κατέλαβαν τὸ παράθυρο τῆς Δ΄ Τάξεως ποὺ ἔβλεπε ἀκριβῶς πρὸς τὴ διεύθυνση ἀπ᾽ τὴν ὁποίαν ἔρχονταν τὰ βλήματα. Ἦταν ὅμως γραφτὸ τῆς μοίρας τους τὸ τελευταῖο βλῆμα νὰ πέσῃ ἀκριβῶς πάνω στὸ παράθυρο τῆς τάξης ἀπ᾽ ὅπου αὐτοὶ παρακολουθοῦσαν καὶ νὰ τοὺς κάνῃ καὶ τοὺς δυὸ κομμάτια. Καὶ σήμερα δὲ ἀκόμα ὅποιος ἐπισκέπτεται τὸ Σχολειὸ θὰ διακρίνῃ τὰ σημάδια τῆς βραδυᾶς ἐκείνης στὴν Δ΄ τάξη ποὺ τὸ ταβάνι της εἶναι χιλιοτρυπημένο ἀπ᾽ τὰ βλήματα. Ἦταν τὸ τελευταῖο τους κατόρθωμα, γιατὶ ἔπειτα ἀπὸ λίγον καιρὸ ἄρχισε νὰ καταρρέῃ πιὰ ὁ γῦρος τους. Μὲ τὴν ἦττα τους στὸ Γράμμο καὶ στὸ Βίτσι ἀναγκάζονται νὰ ἐγκαταλείψουν τὸν ἀγῶνα καὶ νὰ φύγουν ὅλοι πρὸς τὴ Βουλγαρία, ἀφοῦ ἔκαψαν πρῶτα τὸ Μικρὸ Δέρειο ἕνα κεφαλοχῶρι ποὖταν πάντα τὸ στήριγμα τοῦ Στρατοῦ μας πάνω στὰ Βουλγαρικὰ σύνορα καὶ ποὺ ἐπὶ δυὸ ὁλόκληρα χρόνια τοὺς παρεῖχε ἄσυλο, ἄθελά του βέβαια καὶ ἀφοῦ πῆραν μαζί τους καὶ ἀπ᾽ τὸ Δέρειο μά κι᾽ ἀπ᾽ τἄλλα τὰ γύρω χωριὰ πολλοὺς χωρὶς τὴ θέλησή τους. Σ᾽ ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα τῶν δυὸ χρόνων τοῦ συμμοριτοπολέμου ἔδειξε μεγάλην δρᾶσιν κι᾽ ὁ Σύλλογος Φίλων Στρατοῦ, πρόεδρος τοῦ ὁποίου ἐτύγχανε ὁ ὑποφαινόμενος μὲ μέλη τὶς κυρίες Χρυσάνθη Δεμερτζῆ, Ροδὴ Παπασιλέκα, Ἄννα Ἰ Κουρούδη καὶ τὶς Δες Δήμητρα Μπρίκα.

Ἐπίσης ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς Φανέλλας τοῦ Στρατιώτου μὲ Πρόεδρον τὴν Καν Εὐγενείαν Γκαρκάνα καὶ μέλη τὶς Κες Χρυσάνθη Δεμερτζῆ, Ματούλαν Τόγκα, καὶ τὶς Δες Δόξαν Προδρόμου καὶ Δήμητραν Μπρίκα.

Ἀμφότερα τὰ Σωματεῖα δὲν παρέλειπαν εὐκαιρία νὰ πᾶνε αὐτοπροσώπως καὶ στὰ πιὸ ἀκραῖα φυλάκια, μ᾽ ὅλο τὸν κίνδυνον ποὺ διέτρεχαν καθημερινῶς, γιὰ νὰ δώσουν κουράγιο στὰ ἡρωϊκὰ φανταράκια ποὺ μὲ τόσο θάρρος καὶ τόλμη, μὲ θυσία κι᾽ αὐτῆς τῆς ζωῆς τους, ἀντιμετώπιζε καθημερινῶς δεκαπλασία καὶ περισσότερη ἴσως δύναμη συμμοριτῶν.

Ἔκτοτε τὸ Σουφλὶ δὲν ἐνοχλήθηκε πιὰ καὶ οἱ Σουφλιῶτες ἀπερίσπαστοι ἐπιδίδονται στὶς ἐργασίες τους. Τὰ χωριὰ ἕνα ἕνα ξαναγυρίζουν στὸν τόπο τους κι᾽ ἀρχίζει καὶ πάλι ἡ ἀνασυγκρότηση, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ξανακτίσουν τὰ χαλάσματα ποὺ ἡ μανία τοῦ ξενόδουλου Ἐαμοκομμουνισμοῦ ἔπεφερε στὴν Πατρίδα μας.

ΠΑΝΤ. ΚΑΒΑΚΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΓΙΟΡΤΗ ΤΟΥ ΑΓΙΟΓΙΑΝΝΟΥ ΣΤΗΝ ΚΑΡΩΤΗ ΚΑΙ ΤΑ ΒΡΥΣΙΚΑ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ ΘΡΑΚΗΣ

Α΄

Πρὸς τὸ τέλος τοῦ μηνὸς Ἰουνίου, στὶς 23 μὲ 24, στὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, γίνεται ἕνα πρωτότυπο στὴν Ἑλλάδα πανηγῦρι, μιὰ καθαρῶς κοριτσίστικη γιορτή, ποὺ τὴν καταγράψαμε ὅπως μᾶς τὴν ἀφηγήθηκε ἡ Κυρὰ Χρυσαυγὴ Ἀηδονίδη, παπαδιά, ἀπὸ τὴν Καρωτὴ Διδυμοτείχου. Τὸ ἔθιμο τοῦτο δὲν τελεῖται σὲ ὅλη τὴ Θράκη καθ' ὅμοιο τρόπο. Εἶναι γνωστὸ μονάχα στὰ δυὸ γειτονικὰ χωριά, τὰ Βρυσικὰ καὶ τὴν Καρωτὴ τῆς περιφερείας Διδυμοτείχου. Τοῦ ἐθίμου πρωτοστατοῦν κορίτσια ἀνύπαντρα ἀκόμη, ἡλικίας ἀπὸ 16—20 χρόνων.

1.—***«Τοῦ Ἅγι Γιάννη τὸ βοτάνι»***. Τὴν παραμονή, λοιπόν, ἀρχίζει τὴν ἀφήγησή της ἡ παπαδιά, κι' ὅπως τὰ κορίτσια βρίσκονται στοὺς ἀγροὺς γιὰ τὸ θερισμό, λίγο πρὶν νὰ σουρουπώση, ἀφίνουν τὸ δρεπάνι καὶ ξεχύνονται στὰ γύρω χωράφια νὰ μάσουν τὸν ἁ γ ι ό γ ι α ν ν ο. Ὁ ἁγιόγιαννος ἢ ἀμάραντος ἢ ὅπως τὸν ὀνομάζουν οἱ ντόπιοι «τοῦ Ἅη-Γιάννη τὸ βοτάνι», τυχαίνει ν' ἀνθίζη τοῦτες τὶς μέρες τ' Ἅη Γιαννιοῦ. Φυτρώνει ἀνάμεσα στὰ σύνορα τῶν χωραφιῶν, ὅπου χρησιμεύει καὶ σὰν ὁρόσημο. Μαζὶ μὲ τὸν ἁγιόγιαννο τὰ κορίτσια μαζεύουν καὶ ἄνθη ἀπὸ «παλιούργια», κλαδιὰ μὲ φύλλα καρυδιᾶς καὶ ἄλλα λουλούδια ἀπὸ τὰ χωράφια. Ὅταν πιὰ ἡ κάθε μιὰ μαζέψη καὶ φτιάξη τὴν ἀνθοδέσμη της, τὴ φ ο ύ ν τ α, καθὼς λένε, τὴν κρατοῦν καμαρωτὰ-καμαρωτὰ καὶ ὅλες μαζὶ ἐπιστρέφουν στὸ χωριό.

2.—***Στὸ Μεσοχῶρι γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς δ ι α λ ε χ τ ῆ ς***. Φτάνοντας στὸ χωριό, ἡ κάθε κοπέλλα ἀφήνει τὴν φούντα της (τὴν ἀνθοδέσμη μὲ τὸν ἁγιόγιαννο) στὸ σπίτι της καὶ πηγαίνει στὸ μεσοχῶρι, ὅπου κατὰ τὸ ἔθιμο, θὰ συγκεντρωθοῦν τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο ὅλα τὰ κορίτσια. Πρέπει νὰ ἀναφέρωμε, ὅτι στὴ γιορτὴ αὐτὴ λαμβάνουν μέρος μόνον κορίτσια, ἡλικίας ἀπὸ 16—20 χρόνων, ποὺ ὅμως ἀπαράβατα δὲν πρέπει νὰ ἔχουν ἀρραβωνιαστῆ ἀκόμα. Ἐπίσης δὲν μετέχουν καὶ τὰ πολὺ φτωχὰ καὶ τὰ ὀρφανὰ κορίτσια. Αὐτὰ συμμετέχουν στὸ ἔθιμο τοῦ Λαζάρου καὶ τῆς Περπερούνας μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὰ λυπηθῆ ὁ Θεὸς καὶ νὰ τὰ βοηθήση. Κορίτσια κάτω τῶν 15 χρόνων μποροῦν νὰ παρευρίσκωνται καὶ νὰ παρακολουθοῦν τὴ γιορτή, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχουν καμμιὰ ἀνάμιξη, ἐκτὸς ἐὰν ἡ μεγαλύτερη ἀδελφὴ στείλει τὴ μικρότερη γιὰ κάποιο θέλημα.

»Ἐδῶ στὸ μεσοχῶρι στήνουν τώρα τὰ κορίτσια τὸ χορό, τραγουδώντας σχετικὰ μὲ τὴ γιορτὴ τοῦ Ἁγιόγιαννου τραγούδια (Τρεῖς λυγερές, τρεῖς ἔμορφες—Νἄμαν πουλί, Δῆμο μ᾽—Ἕνα καλὸ κοράσιο—Κὶ τοὺν Ἄϊ Γιάνν᾽ τοὺ βράδ᾽). Ἐν τῷ μεταξὺ μαζεύονται καὶ οἱ ἄλλοι συγχωριανοὶ καὶ διασκεδάζουν μαζί. Τὸ θεωροῦν, λένε, κακό, ἂν τύχη καμιὰ χρονιὰ καὶ ἐμποδιστῆ νὰ γίνη ἡ γιορτὴ τοῦ Ἁγιόγιαννου ἀπὸ κάποιο θλιβερὸ περιστατικό, πόλεμο λ.χ. ἢ ἀρρώστεια.

»Ἡ ξεφάντωση αὐτὴ δὲν πρέπει νὰ κρατήση πολύ. Γι᾽ αὐτὸ μόλις θὰ σουρουπώση καλά, ὁ χορὸς σταματᾶ καὶ ὅλοι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κορίτσια ἀποχωροῦν. Ὅταν πιὰ μείνουν μόνες τους οἱ κοπέλλες, ἀρχίζουν τὸ συμβούλιο γιὰ τὴν ἐκλογὴ τῆς *διαλεχτῆς*, αὐτῆς δηλαδὴ ποὺ θὰ προεξάρχη τῆς ὅλης γιορτῆς καί, ὅπως λένε, «θὰ κρατήση τὸν Ἁγιόγιαννο γιὰ τούτη τὴ χρονιά».

3.—***Ποιὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ διαλεχτή.*** «Ἡ κοπέλλα ποὺ θὰ κρατήση τὸν Ἁγιόγιαννο 1) πρέπει νὰ εἶναι ἡ πιὸ ὄμορφη 2) νὰ ζοῦνε οἱ γονεῖς της, 3) νὰ μὴν τῆς ἔχη ραγιστῆ ἡ καρδιά της, δηλαδὴ νὰ μὴν ἔχη περάση καμιὰ μεγάλη στενοχώρια, κανένα βάσανο, γιὰ νὰ πάη ἔτσι καλὰ ἡ χρονιά, καὶ 4) νὰ εἶναι ἀπ᾽ ἀρχοντικὸ σπίτι καὶ ὑποψήφια γιὰ ν᾽ ἀρραβωνιαστῆ. Ἐπειδὴ οἱ ἀρχοντοποῦλες καὶ οἱ μὴ ὀρφανὲς μέσα στὸ χωριὸ δὲν εἶναι πολλές, γι᾽ αὐτὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ζήλεια ἢ παρεξήγηση στὴν ἐκλογὴ τῆς διαλεχτῆς. Ἐὰν ὄχι ἐφέτος, τοῦ χρόνου μπορεῖ νὰ εἶναι σίγουρη καὶ ἡ ἄλλη κοπέλλα, πὼς θὰ κρατήση μὲ τὴ σειρά της καὶ ἐκείνη τὸν Ἁγιόγιαννο.

»Ἔτσι ἀπὸ μιὰ ἑβδομάδα ἐνωρίτερα ψιθυρίζεται ποιὰ περίπου θὰ εἶναι ἡ διαλεχτή. Τὸ μαντεύει καὶ ἡ ἴδια κι᾽ ὅταν τὴν ρωτοῦν, ἐὸν θέλη νὰ κρατήση τὸν Ἁγιόγιαννο, ἀπαντᾶ :—Ναί, θέλω νὰ κρατήσω ἐγὼ τὸν Ἁγιόγιαννο, σὰν τὸ θέλουν ὅλα τὰ κορίτσια. Μὲ τὸν τρόπο αὐτό, ἀφοῦ γίνη πιὰ ἡ ἐκλογή, ἀρχίζουν οἱ εὐχὲς τῶν ἄλλων κοριτσιῶν πρὸς τὴν διαλεχτή.—Καλὴ τύχη, βοήθειά σου ὁ Ἁγιόγιαννος, κλπ.

»Μετὰ τὴν ἐκλογὴ ἀρχίζουν τὰ καθήκοντα τῆς διαλεχτῆς. Στέλνει ἕνα ἀπὸ τὰ μικρότερα ἀδελφάκια της ἢ ἐὰν δὲν ἔχη, ἕνα ἄλλο παιδί, νὰ φέρη τὸ μ π α κ ί ρ ι, (τὸ καζάνι) ἀπὸ τὸ σπίτι της. Τὰ ἄλλα κορίτσια στέλνουν κι᾽ αὐτὰ στὰ σπίτια τους παιδιὰ νὰ τοὺς φέρουν τὶς φοῦντες των (τὶς ἀνθοδέσμες τους μὲ τὸν ἁγιόγιαννο) ἢ τὸν ζητοῦν ἀπὸ τὴ μητέρα τους, ποὺ τὸν κρατᾶ στὴν ἀμασχάλη της καὶ τὰ παρακολουθεῖ.

4.—***Προετοιμασία τοῦ μ π α κ ι ρ ι ο ῦ.*** «Κατόπι φέρνουν τὸ καζάνι. Ἡ διαλεχτὴ παίρνει μιὰ μιὰ τὶς φοῦντες—τὰ πλεξούδια—ἀπὸ τὶς κοπέλλες καὶ τὶς τοποθετεῖ σταυρωτὰ καὶ κατὰ στρώματα μέσα στὸ καζάνι. Ἀφοῦ τοποθετήσει μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὶς φοῦντες ὅλων τῶν κοριτσιῶν, πλησιάζουν καὶ τὰ ἄλλα κορίτσια τὰ μικρότερα, παρακαλώντας νὰ βάλλουν κι᾽ ἐκεῖνα τὶς δικές των φοῦντες μέσα στὸ καζάνι. Τὸ ἔχουν σὲ καλὸ οἱ μητέρες ἐκεῖ, ἐὰν χωρῆ τὸ καζάνι, νὰ βάλουν μέσα καὶ τῶν μικρῶν τους παιδιῶν τὶς φοῦν

τες. Ὅταν πιὰ τοποθετηθῆ καὶ ἡ τελευταία φούντα μέσα στὸ καζάνι, ἡ διαλεχτὴ βάζει πάνω στὸ κεφάλι της ἕνα μαντήλι, ἀπὸ τὰ ὡραιότερα ποὺ ἔχει φυλάξει γιὰ προικιά της καὶ ποὺ τὸ ἔχει ξεχωρίσει ἀπὸ πρωτύτερα, ἐνῶ δυὸ ἄλλα κορίτσια τὴν βοηθοῦν νὰ βάλη πάνω στὸ κεφάλι της, σᾶν εἶδος κανίστρου, τὸ καζάνι. Συγχρόνως τ' ἄλλα κορίτσια σχηματίζουν δυὸ ὁμάδες. Ἡ μιὰ μπαίνει ἔμπρὸς καὶ ἡ ἄλλη ἀκολουθεῖ πιὸ πίσω, σὲ ἀπόσταση δύο τρία μέτρα. Στὴ μέση, ἀνάμεσα στὶς δύο ὁμάδες τῶν κοριτσιῶν, μπαίνει ἡ διαλεχτὴ κόρη κρατώντας τὸ καζάνι μὲ τὶς φοῦντες πάνω στὸ κεφάλι της, χωρὶς νὰ τὴν παραστέκεται καμιά. Τότε ἡ πρώτη ὁμάδα ἀρχίζει τὸ τραγούδι τοῦ ἁγιόγιαννου μὲ τὸν πρῶτο στίχο. Τελειώνοντας συνεχίζει τὸν δεύτερο στίχο ἡ ἑπομένη ὁμάδα, καὶ ἔτσι, τραγουδώντας ἐναλλάξ, προχωροῦν ἀπὸ τὸ μεσοχῶρι πρὸς τὸ σπίτι τῆς ἀρχοντοπούλας. Ὅταν φτάσουν στὴν αὐλή, βοηθοῦν τὴν διαλεχτὴ νὰ κατεβάση τὸ καζάνι ἀπὸ τὸ κεφάλι της καὶ χωρὶς νὰ μποῦν μέσα στὸ σπίτι, ἀρχίζουν ἐκεῖ στὴν αὐλὴ νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ χορεύουν γύρω γύρω ἀπὸ τὸ καζάνι χοροὺς «ζωναράδικους» πολὺ ζωηρούς Ὅταν τελειώσουν τὸν τελευταῖο χορό, μὲ τὴν ἴδια παράταξη συνεχίζουν τὴν διαδρομή τους πρὸς τὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ, τὴν Παναγία τὴν Κοίμηση, τραγουδώντας πάλι ἐναλλὰξ οἱ ὁμάδες. Στὴ διαδρομὴ πρὸς τὴν ἐκκλησία δὲν πηγαίνουν μητέρες κι' ἀρραβωνιασμένες, πηγαίνουν ὅμως μικρὰ παιδιά, συμπληρώνει ἡ παπαδιά.

5.—***Στὸ Νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας.*** «Φτάνοντας τότε στὴν ἐκκλησιά, μιὰ κοπέλλα παίρνει ἀπὸ τὸν καντηλανάφτη τὰ κλειδιὰ κι' ἀνοίγουν τὴν πόρτα. Ἡ διαλεχτὴ παίρνει τὸ καζάνι καὶ τὸ τοποθετεῖ μέσα στὸ νάρθηκα.

Σημείωση 1η. Στὴν Καρωτή, ἕνα ἀπὸ τὰ μικρότερα ἀδέλφια τῆς ὁμορφοκόρης ἔχει πάει στὸ σπίτι της καὶ ἔφερε ἤδη νερὸ σὲ μιὰ κανάτα. Τὸ παίρνει ἡ ἀρχοντοπούλα καὶ ραντίζει μὲ αὐτὸ τὶς φοῦντες ποὺ εἶναι μέσα στὸ καζάνι γιὰ ν' ἁγιαστῆ κι' αὐτὸ μαζί. Ἀπὸ τὸ νερὸ τοῦτο τἀγιασμένο θὰ ρίξουν λίγο τὴν ἑπομένη ἡμέρα, ἀνήμερα τῆς γιορτῆς, μέσα στὸ πηγάδι, ἀπ' ὅπου θὰ τραβήξουν νερὸ γιὰ νὰ ραντισθοῦν.

6.—***Πότε ἀναβάλλεται ἡ γιορτή.*** «Ὅταν τυχαίνει ἡ γιορτὴ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου νὰ εἶναι καθημερινή, τότε ἀναβάλλεται ἡ γιορτὴ γιὰ τὴν ἀμέσως ἐρχόμενη Κυριακή, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναβάλλεται καὶ τὸ ἔθιμο τῆς παραμονῆς, ποὺ αὐτὸ γίνεται ἀπαραίτητα. Τοῦτο συμβαίνει, γιατὶ ὁ θερισμὸς καὶ οἱ ἄλλες ἀγροτικὲς ἐργασίες βρίσκονται στὴν ἀκμή τους καὶ ὅλοι οἱ χωρικοὶ πηγαίνουν στὶς δουλειές τους, καὶ δὲν γίνεται ν' ἀργήσουν. Στὶς μέρες ποὺ θὰ μεσολαβήσουν ὡς τὴν Κυριακή, τὸ καζάνι ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένη στὸ νάρθηκα τῆς ἐκκλησίας, ποὺ πολλὲς φορὲς τὸ βάζουν καὶ μπροστὰ στὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, στὴ σολέα.

Σημείωση 2α. Ὁ Παπὰ-Ἀηδονίδης παρὼν στὴν ἀφήγηση, μᾶς συμπληρώνει: «Ὅταν ἤμουν στὴν Καρωτὴ παπᾶς, τὰ κορίτσια μὲ παρακαλοῦ-

σαν καὶ τοὺς τοποθετοῦσα τὸ καζάνι κάτω ἀπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου». Καὶ ἡ διαλεχτὴ κι' ἀπίκραντη κόρη, φροντίζει ὅλες τοῦτες τὶς μέρες, ποὺ μεσολαβοῦν ὡς τὴν Κυριακή, γιὰ τὸ καζάνι. Βγάζει τὶς φοῦντες καὶ τὶς τοποθετεῖ ὄρθιες, ραντίζοντάς τες μὲ νερό, ὡς ὅτου γίνη ἡ γιορτή, γιὰ νὰ μὴ μαραθῆ ὁ ἁγιόγιαννος. Τὸ ἔθιμο τ' Ἄϊ Γιάννη, ἡμέρα δουλειᾶς σπάνια γίνεται. Ἂν συμπέση Σαββατοκύριακο, τότε γίνεται πολὺ γλέντι.

7.—***Μεταφορὰ τοῦ Μπακιριοῦ.*** «Ἀνήμερα τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ὅλα τὰ κοριτσόπουλα θὰ πᾶνε στὴν ἐκκλησία. Μετὰ τὸ τέλος τῆς λειτουργίας γυρίζουν ὅλοι καὶ ὅλες στὰ σπίτια τους καὶ παίρνουν τὸ πρωϊνό τους. Κατόπιν συγκεντρώνονται τὰ κορίτσια, ποὺ συμμετέχουν στὸ ἔθιμο, στὸ μεσοχώρι φορῶντας τὰ καλύτερά τους φορέματα καὶ ὅλες μαζὶ ξεκινοῦν νὰ πᾶνε νὰ πάρουν τὴ διαλεχτὴ ἀπὸ τὸ σπίτι της. Ἡ πομπὴ τότε τῶν κοριτσιῶν κατευθύνεται στὸ σπίτι τῆς ἀρχοντοπούλας, ὅπου ἡ μάννα της, μὲ τὴ βοήθεια τῆς κόρης, κερνᾶ τὰ κορίτσια μὲ *σεκέρια* (ρεβύθια βουτηγμένα σὲ σιρόπι ἀπὸ ζάχαρη) καὶ μὲ ἕνα μπουκάλι καὶ ἕνα ποτηράκι προσφέρει σ' ὅλες ρακί. Ἡ κάθε μιὰ παίρνοντας, δίνει καὶ τὶς ἀνάλογες εὐχές της πρὸς τὴ διαλεχτή, ποὺ ἀνέλαβε γιὰ τὴν χρονιὰ τούτη τὸν ἁγιόγιαννο. Ἀφοῦ τελειώση τὸ κέρασμα, χωρίζονται πάλι σὲ δυὸ ὁμάδες τὰ κορίτσια καὶ βάζοντας στὴ μέση τὴ διαλεχτὴ τῆς χρονιᾶς ξεκινοῦν γιὰ τὴν ἐκκλησία, τραγουδώντας τοῦ ἁγιόγιαννου τὸ τραγούδι. Μαζὶ ἀκολουθεῖ καὶ πολὺς κόσμος—μανάδες καὶ ἀδελφὲς—γιὰ νὰ μὴ χωρίσουν ἀπὸ τὰ κορίτσια τους, οἱ ἀρραβωνιαστικοὶ μὲ τὶς ἀρραβωνιαστικές τους καὶ μικρὰ παιδιά. Καθὼς προχωροῦν εὔχονται ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου «βοήθειά μας ὁ Ἄϊς Γιάννης, καλὲς σοδειὲς» (γιατὶ κοντεύει νὰ τελειώση ὁ θερισμὸς) κλπ.

»Ὅταν φτάσουν στὴν ἐκκλησία, τὰ κορίτσια μπαίνουν μέσα καὶ βοηθοῦν τὴν *διαλεχτὴ* νὰ βάλη τὸ καζάνι πάνω στὸ κεφάλι της. Ὕστερα φτιάχνουν πάλι δύο ὁμάδες, βάζουν στὴ μέση τὴν ὁμορφοκόρη, χωρὶς νὰ εἶναι κανεὶς δίπλα της, καὶ ξεκινοῦν μὲ τὸ τραγοῦδι τοῦ Ἁγιόγιαννου, κατευθυνόμενες πρὸς τὸ πιὸ καλὸ πηγάδι τοῦ χωριοῦ. Ἡ διαλεχτὴ μὲ τὸ καζάνι δὲν τραγουδᾶ, μὰ καμαρωτὰ-καμαρωτὰ περπατεῖ στεφανωμένη μὲ τὴν τιμή, ποὺ τῆς κάνουν νὰ κρατᾶ τὸν Ἁγιόγιαννο. Μαννάδες καὶ ἀρραβωνιασμένες δὲν συνοδεύουν τὴν πομπὴ πρὸς τὸ πηγάδι, ἐκτὸς ἀπὸ παιδιά, (ἀγόρια).

»Ἅμα φτάσουν στὸ μεγάλο πηγάδι, ἀπ' ὅπου ὑδρεύεται ὅλο τὸ χωριό, βοηθοῦν καὶ πάλι τὸ κορίτσι νὰ κατεβάση τὸ καζάνι ἀπὸ τὸ κεφάλι της καὶ τὸ ἀποθέτουν δίπλα στὸ πηγάδι. Τότε γύρω γύρω ἀπὸ τὸ καζάνι καὶ τὸ πηγάδι, ἀρχίζουν τὸ χορὸ μὲ τραγούδια πάντα σχετικὰ μὲ τὸν Ἁγιόγιαννο. Τὸ γλέντι ἐδῶ εἶναι πραγματικὸ ξεφάντωμα. Ἡ διαλεχτή, παίρνει μιὰ μιὰ τὶς φοῦντες ἀπὸ τὸ καζάνι καὶ τὶς μοιράζει στὶς κοπέλλες, χωρὶς νὰ ξεχωρίζη ποιὰ εἶναι τῆς κάθε μιᾶς. Ἐὰν τύχη καὶ ἀπουσιάσουν μερικὲς ἀπὸ τὶς κοπέλλες, τὶς ἀνθοδέσμες, ποὺ περισσεύουν, τὶς μοιράζουν στὰ μικρότερα κορίτσια, ποὺ ἁπλῶς παρευρίσκονται ἐκεῖ σὰν θεατές.

8.—***Τὸ Ἁγίασμα τοῦ πηγαδιοῦ.*** «Ἀφοῦ μοιράση ὅλες τὶς φοῦντες ἡ *διαλεχτή*, μὲ μιὰ κανάτα ρίχνει λίγο νερὸ ἀπὸ τὸ καζάνι στὸ πηγάδι, γιὰ ν' ἁγιάση τὸ νερό του καὶ ὕστερα τραβοῦν νερὸ ἀπὸ τὸ πηγάδι καὶ ἡ *διαλεχτὴ* μὲ τὴν φούντα της ραντίζει ὅλα τὰ κορίτσια καὶ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη. Καταβρεχόμενες ἔτσι μὲ τὶς φοῦντες, λένε διάφορες εὐχές : «Καὶ τοῦ χρόνου, βοήθειά μας ὁ Ἁγιόγιαννος, κλπ». Ὁ ραντισμὸς αὐτὸς γίνεται, γιὰ νὰ ἀποδιώχνουν τὶς θέρμες, (ἀρρώστειες), ὅπως πιστεύουν.

»Στὸ μεταξὺ ὁ χορὸς μεγαλώνει καὶ τὰ κορίτσια ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία τους παίρνουν τὴν καθορισμένη θέση τους. Τὸ καζάνι τώρα ἔχει σταλῆ στὸ σπίτι τῆς κοπέλλας. Ὅλες μαζί, μὲ τὶς φοῦντες τοῦ ἁγιόγιαννου στὰ χέρια, κατευθύνονται στὸ ἁλώνι τῆς ἐκκλησίας, ὅπου καὶ συνεχίζεται ὁ χορός. Ἐκεῖ ὅλο τὸ χωριὸ περιμένει τὰ κορίτσια, ποὺ ἐρχόμενα θὰ δώσουν τὸ παράγγελμα νὰ γλεντήσουν καὶ οἱ μεγάλοι. Τὰ κορίτσια στὸ μεταξὺ παραγγέλνουν στὰ μικρότερα ἀδέρφια τους νὰ κουβαλήσουν νερὸ ἀπὸ τὸ πηγάδι, ὅπου ἔγινε ἡ γιορτή, στὰ σπίτια τους. Μὲ τὸ νερὸ αὐτὸ θὰ λουστοῦν τὴν ἄλλη μέρα γιὰ νὰ μεγαλώσουν καὶ νὰ γίνουν ὄμορφα τὰ μαλλιά τους, ὅπως πιστεύουν. Στὰ χωριά, τὰ κορίτσια τὄχουν καμάρι νὰ συντηροῦν μακρυὰ μαλλιὰ καὶ συνορίζονται μεταξύ τους ποιὰ θὰ ἔχη τὰ πιὸ πυκνὰ καὶ τὰ πιὸ μακρυὰ μαλλιά.

»Ἡ παρέα τῶν κοριτσιῶν, χωρὶς καμιὰ παράταξη τώρα, μὲ προπορευόμενη τὴ *διαλεχτή*, μὲ τὸ τραγούδι τοῦ ἁγιόγιαννου καὶ ραντίσματα, φθάνει στὸ ἁλώνι τῆς ἐκκλησιᾶς, ὅπου μόνο τὴν ἡμέρα αὐτὴ γίνεται ἐκεῖ ὁ χορός, ἐνῶ τὶς ἄλλες γιορτὲς γίνεται στὸ *μεσοχώρι*. Ἕνας τενεκὲς μὲ πίσσα τοποθετημένος δίπλα στὸ ἁλώνι, καίει καὶ φωτίζει, σὰ νυχτώση, τὸ χορὸ τῶν κοριτσιῶν. Πρώτη χορεύει ἡ *διαλεχτή*. Τὶς φοῦντες των τὶς παραδίνουν στὴ μητέρα ἢ στ' ἀδερφάκια τους νὰ τὶς κρατοῦν. Τὸ γλέντι γενικεύεται σιγὰ σιγὰ καὶ κρατᾶ ὡς ἀργὰ τὴ νύχτα, ὥσπου νὰ κουραστοῦν πλιὰ καὶ ἀρχίζουν νὰ φεύγουν μιὰ-μιά, λέγοντας κι' ἀπὸ μιὰ εὐχὴ στὶς ἄλλες.

»Τέλος τὶς φοῦντες τοῦ ἁγιόγιαννου τὶς δένουν ὄμορφα-ὄμορφα ἡ κάθε κοπέλλα καὶ τὶς κρεμοῦν στοὺς ἁρμοὺς τοῦ ταβανιοῦ. Ἐκεῖ τὸ πλιότερο οἱ χωρικοὶ κρεμοῦν τὰ χωριάτικα σταφύλια, κυδώνια, ρόδια, σουντζούκια κλπ. Εἶναι τὸ λεγόμενο *κελλάρι*. Ὅταν ἀργότερα μετὰ ἕνα-ἑνάμισυ μῆνα ποὺ θὰ ἔχει ξεραθῆ καλὰ ἡ φούντα τοῦ ἁγιόγιαννου, τὴν ξεκρεμοῦν καὶ τὸν βράζουν. Μὲ τὸ νερὸ αὐτὸ λούζονται τὰ κορίτσια, ἐνῶ τὰ περισσέματα ρίχνονται σὲ μιὰ γωνιά, ποὺ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ περάση κανεὶς ἀπὸ πάνω γιὰ νὰ τὰ διασκελίση. Πολλὲς φορὲς τ' ἀφίνουν κάπου καὶ ἅμα στεγνώσουν τὰ καῖνε, γιατί, ὅπως λένε, «εἶναι ἁγιασμένο τ' Ἁϊγιαννιοῦ τὸ βοτάνι».

Β'

Τραγούδια τοῦ 'Αγιόγιαννου Καρωτῆς Διδυμοτείχου [1]

1) Τ' 'Αγιόγιαννη τοὺ σύνουρου, τοῦ Γιάννη τοὺ βοτάνι,
τρία λουλούδια μάλωναν ποιὸ θὰ πρωτοανοίξη,
Τὄνα μιλάει γιὰ νερὸ καὶ τ' ἄλλο γιὰ τὸ μῦρο,
τὸ τρίτο τὸ καλύτερο μιλάει γιὰ τὴν ἀγάπη.
—'Αγιόγιαννέ μ', τοὺ σύνουρο, τοῦ Γιάννη τὸ βοτάνι,
ἐπ' 'Αγιογιάννη μ', βόηθα με, νὰ πλέξω τὸ γαϊτάνι.
Καὶ πλέγοντας καὶ λέγοντας καὶ ψιλοτραγουδώντας,
στὴ μέση πλέγουν τὸ Χριστό, στὴν ἄκρη τὸ Βαγγέλιο,
καὶ στὸ καλὸ τὸ γύρισμα πλέγουν τὸν "Αγη-Γιάννη.
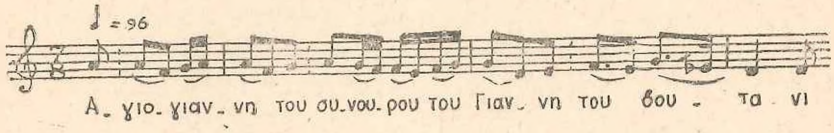
2) Τρεῖς λυγερές, τρεῖς ἔμορφες,
μαζώναν τὸν ἀμάραντο
καὶ τὸ μελισσοβότανο.
Καὶ τὄμασαν, τ' ἀπόμασαν,
ἔκατσαν καὶ τὸ φούντωσαν.
Καὶ δίψασε μιὰ λυγερή,
στὴν κρύα βρύσ' κατέβηκε
καὶ βρίσκει ἕναν νιούτσικον,
κομμένο τὸ χεράκι του.
—Δός μ', 'Ανθούλα, τὸ τσεμπέρι σου,
νὰ δέσω τὸ χεράκι μου.
—Στὸ σπίτι μ' θὰ σὲ πάρουμε
ξένε μ', νὰ σὲ γιάνουμε.
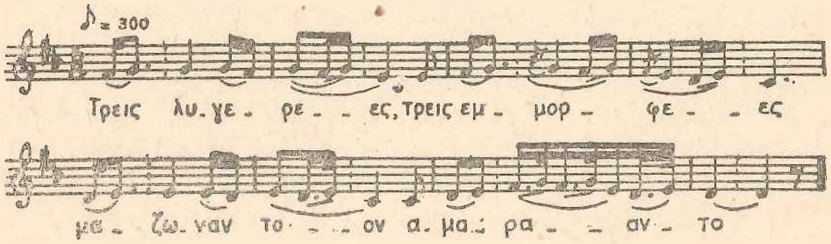
1. Τὰ τραγούδια κατέγραψεν ἀπὸ τὸ στόμα τῆς πυεσβυτέρας Χρυσαυγῆς στὰ 1954 ὁ Πολ. Παπαχριστοδούλου τὴ δὲ μελωδία ὁ ἴδιος Π. Καβακόπουλος.

3) Γιάννος τὴ Μάϊδω θέλει καὶ τὴν ἀγαπάει,
κι' ἡ Μάϊδω δὲν τὸν θέλει, δὲν τὸν ἀγαπάει.
Στὴν ἀδελφή του πάει καὶ στὴν κάλλιο του (=τσάτσα του)
—'Ορμήνεψέ με, Κάλλιο, Κάλλιο κι' ἀδερφή μ'.
—Νὰ σ' ὁρμηνέψω, Γιάννο, θὰ κριματιστῶ (=κολαστῶ)
Βάλε γυναίκεια ροῦχα, φόρεσ' πρόσωπο (=κόρης)
πάρε καὶ τὴ ροκίτσα σ' καὶ ψιλόγνεθε καὶ λιγόγνεθε.
Φώναξε τὰ κορίτσια καὶ διαλάλησε
καὶ τρεῖς φώναξε :
—"Αϊντε, ἄϊντε, κορίτσια, λιανοκόριτσα
θὰ πᾶμε γιὰ λουλούδια, γιὰ τριαντάφυλλα.
Κι' ἀρχίνησε κ' ἡ Μάϊδω ὅλο παίζοντας,
ὅλο ρίχνοντας.
—Μάϊδω, ἂν ἦταν Γιάνν'ς τ' ἤθελες νὰ κάνς ;
—'Εγὼ ἂν ἦταν Γιάννος, τώρα σφάζομαι,
τώρα κόβουμαι.
—Μάϊδω, γὼ εἶμαι Γιάνν'ς πῶς δὲν σφάζεσαι,
πῶς δὲν κόβεσαι ;
—"Αν εἶχα τὸ μαχαῖρι μ', τώρα σφάζουμαν . . .
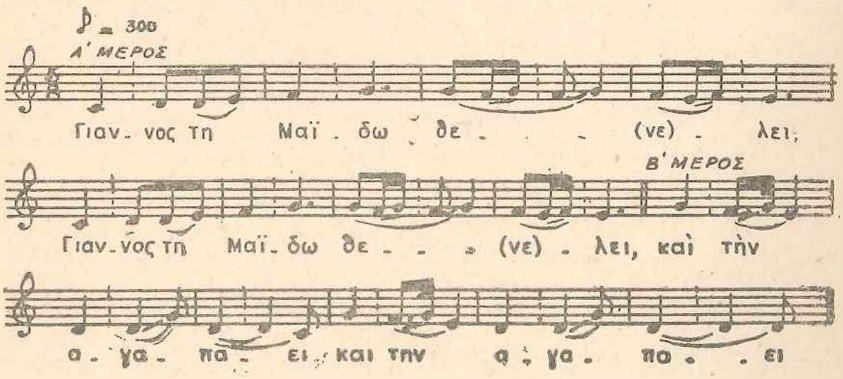
4) Κὶ τοὺν 'Αγιογιάνν' τὸ βράδ'
τ' εἶν' αὐτὸ ποὺ γίνεται
σ' αὐτὴ τὴ χώρα τὴν τρανή ;
—Χρίστος πάει στὴν πεθερά του,
ἡ πεθερά τ' τοὺν χάρηκε,
τὸν φίλεψε, τοὺν κέρασε
καὶ τοὺν ξεπροβόδισε.

Βγῆκ' ἡ Γιάννω, ὁ μασκαράς,
βγῆκε καὶ τοὺν φώναξε :
—Ἔλα, ἔλα Χρίστο μου,
ἔλα ἀπόψε, ἔλα βράδ',
ἔλα ταχειὰ τοὺ βράδ'.
Πῆγε ὁ Χρῆστος κεῖνο τοὺ βράδ'
κ' ἡ Γιάννω τὸν μαχαίρωσε.
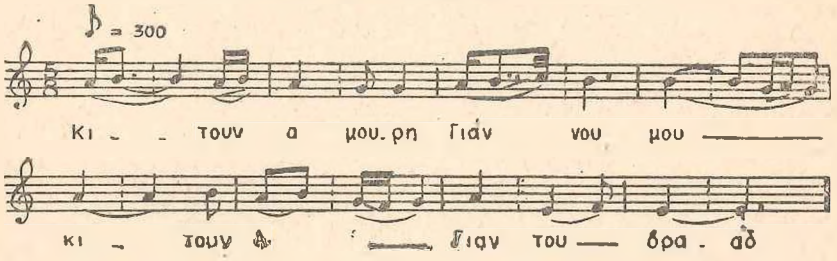
5) Ἕνα καλὸ κοράσιο πάνω σὲ πέτρα κάθετι
κάθετι καὶ βρυχιέτι.
Τοῦ Ρήγα γιὸς περνάει κι' ὁ Ρήγας μοναχός του.
—Τί κλαῖς, τί κλαῖς, κοράσιο, τί κλαίγεις καὶ βρυχιέσαι ;
καὶ μένα δὲν τὸ λέγεις καὶ δὲν τὸ μαρτυρᾶς ;
—Τί νὰ σοῦ πῶ, βρὲ Ρήγα, τί νὰ σὲ μαρτυρήσω,
τὸ δαχτυλίδι μ' μοῦπεσε στὸν πάτο τὸ γιοφύρι,
κι' ὅποιος νὰ σκύψ' τὸ βγάλει, ἄντρα θὰ τόνε κάνω.
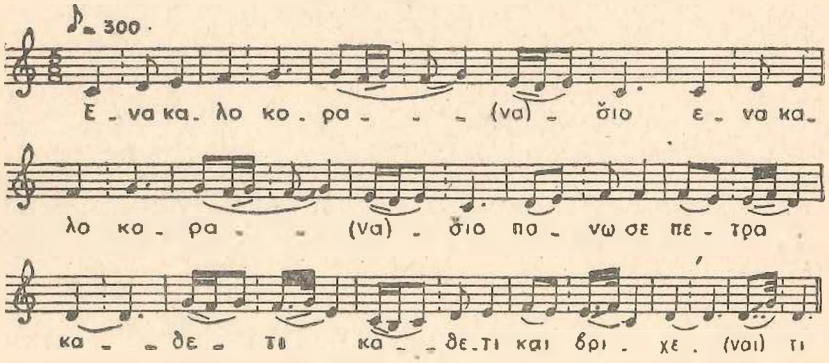
6) Νἄμαν πουλί, Δῆμο μ', νὰ πέταγα, ψηλὰ στὰ κορφοβούνια
νὰ πάω νὰ δῶ τὴ λεβεντιά, κι' αὐτοὺς ποὺ λεβεντεύουν.

Λεβέντεψαν κι᾽ ἔμὲ τὸ γιὸ κι᾽ ἔμὲ τὸ παλλικάρι
μὲ δυὸ μαντήλια στὸ λαιμό, μὲ τὸ ριζὰ στὸν ὦμο
μὲ δυὸ χεριὲς τραντάφυλλα στὸ φέσι του ραμμένα.
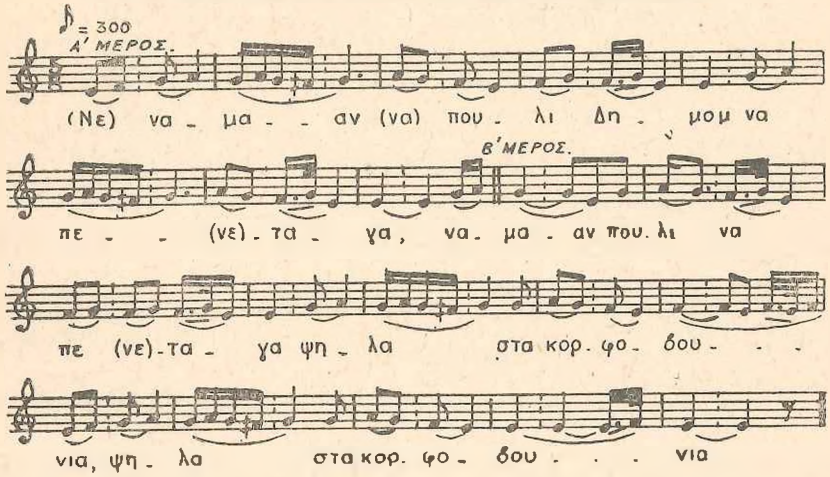
♪ = 300
Α΄ ΜΕΡΟΣ.
(Νε) να - μα - - αν (να) που - λι Δη - μομ να
Β΄ ΜΕΡΟΣ.
πε - - (νε) - τα - γα, να - μα - αν που. λι να
πε (νε) - τα - γα ψη - λα στα κορ. φο - δου - - -
νια, ψη - λα στα κορ. φο - δου - - - νια

7) Γιάννω, Γιάννω μπιλμπιλογιάννω,
Γιάννω γιὰ νερὸ πηαίνει
Γιάννω γιὰ νερὸ πηαίνει.
παίρν᾽ κὶ τοὺν τζουμπὰν κατόπ᾽.
τὴ μαλώνει ἡ πεθερά της,
τὴ γελάει κ᾽ ἡ γειτονιά της.
—Τί τοὺν θέλς, μπιλμπιλογιάννω,
τί τοὺν θέλς τοὺν ξένο ἄντρα,
ἄντρας σου θὰ νἄρτ᾽ πτὰ ξένα.
Μωρὴ Γιάννω, ποῦ τ᾽ ἀφήνεις τὰ παιδιά σου
καὶ τὴ δόλια πεθερά σου ;
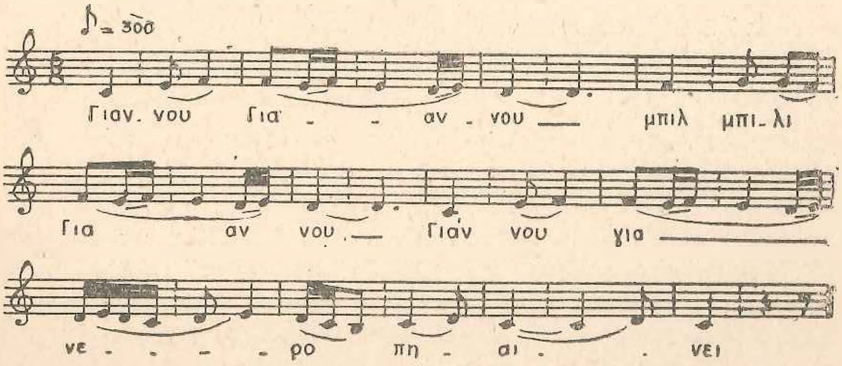
Σ η μ ε ί ω σ η 3η. Τὸ ἔθιμο τοῦ Ἁγιόγιαννου, ὅπως καταγράφηκε ἀπὸ τὸ συνεργεῖο Ἑταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν στὰ Βριλίσια, στὸ σπίτι τοῦ Παπαηδονίδη, ἀναπαραστάθηκε καὶ σὲ δυὸ γιορτές, πρώτη στὶς 3 Ἰουλίου 1957 καὶ δεύτερη στὶς 25 Ἰουλίου 1958, ποὺ ἔγιναν στὸ «Ἑλληνικὸ Σπίτι» ἀπὸ κορίτσια τῆς Οἰκοκυρικῆς, Βιοτεχνικῆς καὶ Ἐπαγγελματικῆς Σχολῆς του. Τὸ ἔθιμο, ἀπὸ συλλογὴ δική του καὶ μουσική, ἐδίδαξε ὁ Π. Καβακόπουλος, ἐνῶ τὸ σκηνοθετικὸ μέρος εἶχε ἀναλάβει ἡ φιλόλογος Καλλιόπη Γιαννακούλη, μὲ τὴ φωτεινὴ καθοδήγηση τῆς κ. Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη.

Γ' ΕΠΙΜΕΤΡΟΝ

Τὸ ἔθιμο γίνεται καὶ στὴ Βλάσκη Κοζάνης Μακεδονίας. Ἡ περιγραφὴ ἔχει ὡς ἑξῆς, ὡς διασώζεται ἀπὸ τὴν Παπαβασιλείου Μαρία, μαθήτρια τοῦ Ἑλληνικοῦ Σπιτιοῦ κατ' ἀφήγηση τῆς οἰκογενείας Καραγιάννη στὰ 1958.

Ὁ Ἁγιόγιαννος στὴ Βλάσκη Κοζάνης 24 Ἰουνίου

«Τὴν παραμονὴ στέλνει κάθε κοπέλλα ἕνα μικρὸ παιδάκι νὰ μαζέψη τὸν ἁγιόγιαννο (ἐκεῖ ἔχουν εἰδικὰ λουλούδια ἄσπρα, ποὺ βγαίνουν ἐκείνη τὴν ἐποχή). Κάνουν οἱ κοπέλλες τὰ λουλούδια μπουκέτο καὶ τὸ κεντοῦν (στολίζουν) μὲ τριαντάφυλλα. Τὸ μπουκέτο αὐτὸ τὸ τοποθετοῦν σὲ μιὰ κανάτα συνήθως τσίγκινη καὶ κατὰ τὸ σούρουπο δίνει ἡ κάθε μιὰ στὸ ἀδελφάκι της ἢ ἕνα ἄλλο μικρὸ παιδὶ καὶ τὴν πηγαίνει στὸ μέρος, ὅπου θὰ συγκεντρωθοῦν ὅλοι. Οἱ κοπέλλες, ἀφοῦ φορέσουν εἰδικὲς στολὲς τοπικὲς ποὺ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τὰ κοκάκια, τὸ φόρεμα, τὸ ταικέτο, ποδιά, κλειδώματα—ζώνη, διάφορα χρυσαφικά, πηγαίνουν ἐκεῖ καὶ ἀφοῦ μαζευτοῦν ὅλες ἀρχίζουν τὸ χορό. Μόλις τελειώσει ὁ χορὸς παίρνουν τὰ μικρὰ παιδιὰ τὶς κανάτες καὶ βαδίζουν μπροστά. Ἀπὸ πίσω ἀκολουθοῦν οἱ κοπέλλες, παντρεμένες, κλπ. καὶ τραγουδοῦν τὸν ἁγιόγιαννο. Πηγαίνουν μόνο σὲ τρεῖς βρύσες καὶ βρέχουν τὸν ἁγιόγιαννο. (ἐκεῖ λένε εἰδικὰ τραγούδια τῆς βρύσης). Ἀφοῦ ραντίσουν τὸν ἁγιόγιαννο ἀπὸ τρεῖς βρύσες, ξεχωρίζει ἡ κάθε μιὰ τὸν δικό της καὶ τὸν στέλλουν μὲ τὰ μικρὰ παιδιὰ στὸ σπίτι τους. Ἀπὸ ὅλους τοὺς μαχαλάδες ἔπειτα μαζεύονται στὴν πλατεῖα τοῦ χωριοῦ καὶ χορεύουν ἕως τὶς 10 βράδυ καὶ περισσότερο. (Κάθε μαχαλὰς κάνει καὶ ξεχωριστὸν ἁγιόγιαννο).

Τὴν δεύτερη ἡμέρα τὸ πρωΐ δηλ. στὶς 24 Ἰουνίου ντύνονται πάλι μὲ τὶς ἴδιες στολές, παίρνουν τὸν ἁγιόγιαννο καὶ πηγαίνουν στὰ λιβάδια (ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό). Ἐκεῖ συγκεντρώνονται ὅλοι οἱ μαχαλάδες καὶ κάθε ἕνας κάνει ξεχωριστὸ χορό. Αὐτὴ τὴν ἡμέρα μποροῦν νὰ πᾶνε καὶ τ' ἀδέλφια μὲ τὶς κοπέλλες. Κάνουν τὸ χορὸ καὶ χορεύουν ἀπὸ μέσα τὰ κορίτσια καὶ ἀπ' ἔξω τ' ἀγόρια. Λένε τὰ ἴδια τραγούδια καὶ συνεχίζουν ἕως τὸ μεσημέρι. Τὸν ἁγιόγιαννο τὸν κρεμοῦν ὕστερα στὴν ἀστρέχα νὰ στεγνώση.

ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ

1) —Ἅγιο Γιάννη μου
σταυροβότανι,
ποιὸς σὶ φύτεψι
κὶ μαράγκιασις ;

—Πέντε παπαδιὲς
κι ἕξι καλογριές.
Αὐτὲς μὶ φύτεψαν
κὶ μαράγκιασα, κὶ ξηράθηκα.

2) Ἡ Νίτσα μας στουλίζιτι
στοὺν ἁγιογιάννη πάεινι
κὶ στοὺ δέντρου ἀκούμπησι.
Μάνα της τὴν ρώτησι :
—Νίτσα μ', κιάει ποιὸς σ' ἄρησι ;
—Ἐμένα ἡ Γιάννης μ' ἄρησι
Γιάννης ἡ πλανόγιαννους,
ποὺ πλανεύει τὶς ἔμορφες
καὶ τὶς μαυρομάτες.

3) Οὔ Γιάννης οὔ Σιατσινὰς
οὔ Γιάννης οὔ στρατχιώτης,
μωρ-φράγκου-φραγκουπούλα,
πῶς περπατεῖ καμαρωτὰ
πῶς περπατεῖ στρατχιώτης
μωρ' φράγκου φραγκοπούλα,
μὶ δυὸ μαντήλια στοὺ λιμό,
μὶ τέσσιρα στὰ χέρια,
μωρ-φράγκου-φραγκοπούλα,
τοὺ καλαμάρι στοὺ πλιβρό.
—Καλαμαρίτσι μου χρυσό,
γράψε τὶς χῆρες π' ἀγαπῶ,
τὶς παντρεμένες δώδεκα,
τὶς χῆρες δέκα-τέσσερις
καὶ τὰ κορίτσια τέσσερις,

4) Τραγούδα τῆς βρύσης,
—Βρυσούλα πιτρουκάγγιλη
δῶσ' μας νερὸ
νὰ βρέξουμι τὰ κλήδουνα
τώρα τ' ἁγιαννιοῦ.
Δῶσ' μας νερὸ νὰ πιοῦμε,
νὰ δῆς πῶς τραγουδοῦμε.

5) Χριστόδουλους ἀγάπησι
μιὰ κόρη ἔβροπούλα,
τὴν ἀγαπάει, τὸν ἀγαπεῖ
τὴν θέλει καὶ τὸν θέλει.
—Χριστόδουλι, κι' ἂν μ' ἀγαπεῖς
κι ἂν θέλης νὰ μὲ πάρης,
γιὰ κίνα κι' ἔλα μιὰ βραδυά,
ἕνα Σαββάτο βράβυ
πὄχουν τὸ ζγιαφέτι (φαγοπότι).
Χίλιοι πααίνουν ἀπὸ μπροστὰ
καὶ χίλιοι ἀπὸ πίσω
Χριστόδουλος πάει στὴ μέση,
σὰ μῆλο μαραμένο,
σὰ μῆλο, σὰ τραντάφυλλο.

Σ η μ ε ί ω σ η 4η. Ὅποιος ἀπὸ τοὺς ἀναγνῶστες θέλει πηγὲς ποὺ κατέχουμε γιὰ τὸν κλήδωνα, παραθέτουμε τὶς ἑξῆς :

—Ἀρχ. Θρ. Θησαυροῦ τόμ. Η' σ. 160.
—Ἀρχ. Θρ. Θησαυροῦ τόμ. Ε' σ. 158.
—Θρακικὰ τόμ. ΣΤ' σ. 367.
—Ἑλληνικὸς Πόντος σ. 46.
—Θρακικὰ τόμ. ΙΒ' σ. 326.
—Θρακικὲς Ἠθογραφίες τόμ. Γ'. Ὁ Κλήδωνας διήγημα Θρακικό, Πολ. Παπαχριστοδούλου.
—Καρπαθιακά, Νουάρου σ. 117, 175.
—Ἀθηνᾶ τόμ. 44 σ. 129.
—Μαρμαρινὰ Νέα φύλλ. 45)24 1948, Στράτη Παπανικολάου.
—Προσφυγικὸς Κόσμος 23)6)48, Σιταρὰ Π. ἰατροῦ, Φωτιὲς τ' Ἀϊ-γιάννη.
—Ἐφημ. Νέα 53)6)48, Κ. Ρωμαίου, ὁ Κλήδωνας κοῖ φωτιὲς τ' Ἀϊ-γιάννη.
—Ἀρχ. Θρ. Θησαυροῦ τόμ. ΙΓ' σ. 230.
—Σύμμικτα Λαογραφικά, Ν. Πολίτη, τόμ. Α' σ. 87 καὶ ἑξῆς.
—Θρακικὰ τόμ. Θ' σ. 333—34.
—Θρακικὰ τόμ. ΙΑ' σ. 104—170 δίστιχα ἀγάπης τοῦ Κλήδωνα.
—Θρακικὰ τόμ. Δ' σ. 240 καὶ ἑξῆς
—Θρακικὰ τόμ. Β' σ. 183 κ.ἑξ.
—Ἐρανιστὴς Σμύρνης ἔτος Γ' Μάϊος 1912.
—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΙΑ' σ. 324—25.
—Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΣΤ' σ. 208.
—Θρακικὴ Ἐπετηρίς, 1897, 169—172. Κλήδωνας Ἀδριανουπόλεως.
—Θρακικά, τ. 11 σ. 292. Κλήδωνας Στενιμάχου, Δ. Βογαζλῆ.
—Μ. Ἀνδρουλιδάκη, Κλήδωνας στὴν Κρήτη «Βῆμα» 1948.
—Πολ. Παπαχριστοδούλου, «Βῆμα» 23)24 Ἰαν. 1948.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

ΚΩΝΣΤ. ΚΟΥΚΚΙΔΗ

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟΝ

ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ ΠΑΡΑΓΟΜΕΝΩΝ ΕΚ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Αἱ γλῶσσαι τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων κατὰ τὰ πεντακόσια καὶ πλέον ἔτη τῆς συμβιώσεώς των ὑπέστησαν ἀμοιβαίας ἐπιδράσεις. Τὸ θέμα τῆς ἀλληλεπιδράσεώς των ἐμφανίζεται ὑπὸ διπλῆν ὄψιν. Ἡ πρώτη περιλαμβάνει τὰ ἐκ τῆς τουρκικῆς δάνεια τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἡ ἄλλη τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δάνεια τῆς τουρκικῆς. Ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἔγραψαν μελέτας δύο καθηγηταί, ὁ Ν. Ἀνδριώτης, καθηγητὴς τῆς γλωσσολογίας εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ὁ Α.Α. Παπαδόπουλος, διευθυντὴς τοῦ ἱστορικοῦ Λεξικοῦ καὶ ὁ Εὐάγγελος Μπόγκας (βλ. τὰ ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου ἔργα των εἰς τὴν βιβλιογραφίαν).

Καὶ ἐρωτᾶται τώρα : Οἱ Ἕλληνες ἔκαμαν τὰ περισσότερα δάνεια ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἢ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας ; Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ν. Ἀνδριώτη οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν τὰ περισσότερα στοιχεῖα. Ὁ Α.Α. Παπαδόπουλος τοὐναντίον, χωρὶς ὅμως ν' ἀποφαίνεται κατηγορηματικῶς, ἔχει τὴν γνώμην ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐδανείσθησαν πολλὰς ἑλληνικὰς λέξεις, ἴσως περισσοτέρας ἀπὸ ὅσας παρέλαβεν ἡ ἑλληνικὴ ἐκ τῆς τουρκικῆς, ἐξαιρουμένων τῶν δανείων ρημάτων. Ὁ Εὐάγγελος Μπόγκας φαίνεται ν' ἀποδέχεται ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν ἀπὸ τοὺς Τούρκους περὶ τὰς 600 λέξεις καὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας περὶ τὰς 900 λέξεις.

Συγκεντρώσας τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον ἑλληνικὸν γλωσσικὸν ὑλικόν, δάνειον ἐκ τῆς τουρκικῆς, δύναμαι νὰ εἴπω ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐδανείσθησαν πρὸ τῆς κεμαλικῆς ἐποχῆς πολὺ περισσότερα γλωσσικὰ στοιχεῖα παρ' ὅσα οἱ Τοῦρκοι. Καὶ τοῦτο καταφαίνεται ἀμέσως ἀπὸ ἀντιπαραβολὴν τοῦ παρόντος ἑλληνικοῦ γλωσσικοῦ ὑλικοῦ πρὸς τὸ καταχωρισθὲν εἰς τὰς ὡς ἄνω μελέτας τουρκικὸν γλωσσικὸν ὑλικόν, ἀπὸ τὸ ὁποῖον, ὡς διεπίστωσα κατόπιν ἀπὸ ἔρευνάν μου, δὲν λείπουν παρὰ ὀλίγαι τουρκικαὶ λέξεις, μὴ καταγραφεῖσαι ὑπὸ τῶν μνημονευθέντων γλωσσολόγων.

Διατὶ οἱ Τοῦρκοι ἀπέφυγον ν' ἀντλήσουν ἀπὸ τὴν ἑλληνικήν ;

α) Διότι εἶχον ἀκένωτον πηγὴν τὰ ἔτυμα καὶ τὰς λέξεις τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς περσικῆς, καθὼς καὶ πολλοὺς κανόνας τοῦ τυπικοῦ καὶ τοῦ συντακτικοῦ τῶν δύο ὡς ἄνω γλωσσῶν. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἦσαν μὲν ὅλως ἀπρό-

σιτα εἰς τὸν Τουρκικὸν λαόν, ἀλλὰ διὰ τῶν λογίων του ὄχι ὀλίγα εἰσεχώρησαν εἰς τὴν γλῶσσαν του καί, ἐναρμονισμένα πρὸς αὐτήν, δὲν ἔπαυσαν νὰ χρησιμοποιοῦνται εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν. Πάντως ταῦτα ἐπλούτισαν τὴν ἐπίσημον τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ ἀπέμειναν ἀναπόσπαστα δάνεια αὐτῆς.

β) Διότι ἀπὸ τὸ Τουρκικὸν Κράτος σχεδὸν ἔλειπαν πλέον οἱ Ἕλληνες ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἐπιδράσουν μορφωτικῶς ἐπὶ τῶν Τούρκων καὶ νὰ τοὺς παρακινήσουν εἰς δάνεια ἀπὸ τὴν ἑλληνικήν. Πράγματι οὗτοι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατέφυγον εἰς τὴν Δύσιν, συντελέσαντες εἰς τὴν τόνωσιν τοῦ ἐκεῖ πνεύματος τῆς Ἀναγεννήσεως. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μερικοὶ Σουλτάνοι ὑπέγραφαν ἐπιστολὰς μ' ἑλληνικὸν περιεχόμενον, ἀπευθυνομένας πρὸς ξένους μονάρχας, ἀλλ' ἡ ὑπ' αὐτῶν χρησιμοποίησις ἑλληνικῶν ἐπιστολῶν τοῦ εἴδους αὐτοῦ ἦτο δι' αὐτοὺς ἁπλῆ ἀνάγκη.

3) Διότι οἱ Τοῦρκοι, ὡς κυρίαρχοι καὶ κατακτηταί, ἔκριναν ὅτι ὤφειλαν νὰ ὑποτιμοῦν τὰς γλώσσας τῶν ὑποδούλων των καὶ δὴ τὴν γλῶσσαν τῶν Ἑλλήνων, τῶν σπουδαιοτέρων ἀντιπάλων των, ἀγνοοῦντες ἐξ ἄλλου τελείως τὴν μορφωτικὴν ἀξίαν της. Δι' αὐτὸ ἐδανείσθησαν λέξεις ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν μόνον διότι ἡ ἀνάγκη τὸ ἐπέβαλε.

Αἱ παραληφθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν λέξεις εἶναι διαφόρων κατηγοριῶν. Καὶ δὴ αὗται, ὡς γράφει ὁ Α. Α. Παπαδόπουλος, εἶναι αἱ ἀκόλουθοι :

α) λέξεις θρησκευτικαί, ἀνήκουσαι εἰς τὸν χριστιανισμὸν (ayazma, diyacoz, kampana, kilise, piscopos κτλ).

β) λέξεις, σχετιζόμεναι μὲ τὴν θάλασσαν (ναυτικοὶ ὅροι, ψάρια καὶ ἄλλα θαλάσσια ζῶα : liman, voli, poyraz = βόρειος ἄνεμος, istakoz, kolyos, levrek, kefal κτλ).

γ) λέξεις, σχετιζόμεναι μὲ τὸ φυτικὸν βασίλειον (spanak, defne, limon, tirfil = τριφύλλι, lahana, fasulya κτλ).

δ) λέξεις, σχετιζόμεναι μὲ τὴν βιοτεχνίαν καὶ τὴν γεωργίαν (anahtar, fener, tirpan = δρέπανον, sirma κτλ).

ε) λέξεις ἀσθενειῶν : (diabitis, kolera, sekiros = σκίρρωσις, ekzema κτλ).

στ) λέξεις φαγητῶν καὶ καρυκευμάτων (pâki, pelte, pihti, pide = πίττα κτλ).

η) λέξεις ξέναι, εἰσελθοῦσαι εἰς τὴν τουρκικὴν διὰ τῆς ἑλληνικῆς, κυρίως ἰταλικαὶ (vizita, konserva, kopya, salamura κτλ).

Καὶ τώρα, διὰ νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸ θέμα τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δανεισμένων τουρκικῶν λέξεων, πρέπει νὰ διακρίνωμεν δύο ἐποχὰς — τὴν προκεμαλικὴν καὶ τὴν κεμαλικήν, αἱ ὁποῖαι καθορίζουν τὴν μορφήν των. Ἂν ἡ λέξις ἔχη ληφθῆ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς πρὸ τῆς κεμαλικῆς ἐποχῆς, διατηρεῖ τὴν ἑλληνικὴν μορφήν της. Τὴν χάνει ὅμως, ὅταν ὁ δανεισμός της συνετελέσθη

κατὰ τὴν κεμαλικὴν ἐποχήν. Διατὶ αὐτὴ ἡ μεταλλαγή ; Διότι ἡ ἑλληνόμορφος τουρκικὴ λέξις ἔχει ληφθῆ ὄχι ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἑλληνικήν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν γαλλικήν, ἡ ὁποία τὴν ἔχει διαμορφώσει κατὰ τὸν γαλλικὸν τύπον : Π.χ. αἱ λέξεις φυσιολόγκια (φυσιολογία), τζογκράφια (γεωγραφία), κομέδια (κωμωδία), μάλιχουλιὰ (μελαγχολία), λένφα (λύμφη), μανία (μανία), ἀγκάρια (ἀγγαρεία) εἶναι προκεμαλικαί. Αἱ λέξεις πάλιν πεδαγκοζὶ (παιδαγωγία), μπιολοζὶ (βιολογία), ἀνσικλοπεδὶ (ἐγκυκλοπαίδεια), μπακτεριολοζὶ (βακτηριολογία), ἀναρchίστ (ἀναρχικός), φιζιονομὶ (φυσιογνωμία), φιλολοζὶ (φιλολογία), φιζὶκ (φυσική), καρακτὲρ (χαρακτήρ), κλινὶκ (κλινική), κριζαντὲμ (χρυσάνθεμον), κριτὶκ (κριτική), μεταφιζὶκ (μεταφυσική), μοναρchὶ (μοναρχία), παραλὲλ (παράλληλος), παραντὲζ (παρένθεσις), σιζμογκρὰφ (σεισμογράφος), τραχὸμ (τράχωμα), τελεπατὶ (τηλεπάθεια), τένια (ταινία) [1].

Καὶ ἰδοὺ τώρα πῶς συνάγεται τὸ ἀσφαλὲς συμπέρασμα ὅτι ἡ τουρκικὴ γλῶσσα διανθίζεται σήμερον μὲ πολὺ περισσοτέρας λέξεις ἑλληνικὰς παρ' ὅσας μᾶς ἐδάνεισεν αὕτη. Αἱ ἑλληνικαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουν εἰσαχθῆ εἰς τὴν γαλλικὴν ὑπελογίζοντο ὑπὸ τῶν γραμματικῶν Larive καὶ Fleury εἰς 12.000 (Γραμματικὴ τοῦ τρίτου ἔτους, ἔκδ. 1901) καὶ πρέπει σήμερον νὰ εἶναι 15.000 περίπου. Δεδομένου ὅτι οἱ Τοῦρκοι δὲν κατέχονται πλέον ἀπὸ τὴν ἄλλοτε πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀντιπάθειάν των [2] καὶ ἀδέσμευτοι ἀπὸ τὴν ἀραβικὴν καὶ τὴν περσικήν, πλουτίζουν ὁλονὲν τὸ λεξιλόγιόν των, ἀν-

---

1) Ἰδοὺ καὶ μερικαὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ λέξεις, γραφόμεναι κατὰ τὴν νέαν τουρκικὴν γραφήν : logaritma, metot, metropolit, mikroskop, jeomorfoloji, karakteroloji, didaktik, mikrofon, miyop, mitoloji, monolog, monopol (λέγεται ὅμως καὶ tekel), müze, panorama, panik, sosyoloji, psikoloji, kriminoloji, politeknik, problem, biopsi, patoloji, deontoloji, diskotek, etika, fotokopi, kategori, katalog, analiz, anonim, kronoloji, hidrograf, arkitekt, oftalmolog, miyokardit (ἀντὶ τοῦ ἀραβικοῦ : ἀνταλέϊ · κάλμπ ἰλτιχαμπί), endokardit (ἀντὶ τοῦ ἀραβικοῦ : σικάφι νταχλίϊ · κάλμπ ἰλτιχαμπί), perikardit (ἀντὶ τοῦ ἀραβικοῦ : σικάφι χαρτζίϊ · ἰλτιχαμπί), teknik, teori, semfoni, filarmoni, sembol, parazit, akademi, diplomat, fizyoloji, grafik, gramofon, hidrojen, helyostat, ipotek, istalaktit, istatistik, jeoloji, krater, laïk, linotip, litograf, sistem, sırma, sıra, teleskop, telegraf, yorti ἢ yortu, sentaks, nörolog εἶναι λέξεις τῆς κεμαλικῆς ἐποχῆς.

2) Τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας τῆς Τουρκίας ἐξέδωκεν ἤδη εἰς μεταφράσεις πολλοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας συγγραφεῖς ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει (Ὅμηρον, Ἡσίοδον, Ἀρχίλοχον, Θουκυδίδην, Πλάτωνα, Αἰσχύλον, Εὐριπίδη, Σοφοκλῆ, Ἡρόδοτον, Ἰσοκράτη, Ἀριστοτέλη, Λυσίαν, Ἀριστοφάνη, Πίνδαρον, Σαπφώ, Ἀνακρέοντα, Ἀλκαῖον, Μίμνερμον καὶ ἄλλους). Τὰ περισσότερα κείμενα εἶναι προλογισμένα ἀπὸ τὸν ἄλλοτε πρόεδρον τῆς τουρκικῆς Δημοκρατίας Ἰσμὲτ Ἰνονοῦ, ὁ ὁποῖος τονίζει τὴν ἀγαθοποιὸν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας. Βεβαιώνει οὕτως ἐν ἀρχῇ ὅτι ἡ εἰς τὴν τουρκικὴν μετάφρασις τῶν ἀριστουργημάτων, διὰ τῶν ὁποίων οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες διεμόρφωσαν τὴν τέχνην καὶ τὴν σκέψιν, ἀποτελεῖ τὴν πλέον πολύτιμον ὑπηρεσίαν ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ τὸ Τουρκικὸν ἔθνος διὰ τὸν πολιτισμόν του καὶ τὴν μόρ-

τλοῦντες ἀφειδῶς ἀπὸ τὴν γαλλικήν, δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολικὸν τὸ συμπέρασμα ὅτι σήμερον τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς διὰ τῆς ἐμμέσου ὁδοῦ τῆς γαλλικῆς ληφθέντα τουρκικὰ λεξικογραφικὰ δάνεια εἶναι κατὰ πολὺ περισσότερα τῶν ἐκ τῆς τουρκικῆς πρὸ τῆς κεμαλικῆς ἐποχῆς ληφθέντων ἑλληνικῶν δανείων.

* *
*

Διὰ τὴν καλυτέραν κατανόησιν τῆς ἐξελίξεως τῆς τουρκικῆς γλώσσης καὶ συνεπῶς καὶ τῆς διαμορφώσεως τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, αἱ ὁποῖαι παράγονται ἀπὸ τὴν τουρκικὴν εἶναι ἀπαραίτητος μία σύντομος ἐξιστόρησις τῆς γλωσσικῆς μεταρυθμίσεως, τὴν ὁποίαν ὁ Ἀτατούρκ (Μουσταφᾶ Κεμὰλ) ἐπραγματοποίησε κατὰ τὸ 1927. Ἀπεδέχθη τότε νέον ἀλφάβητον. Εἰς τὴν ἀνάγκην αὐτὴν εὑρέθη α) διότι τὰ ἀραβικὰ φωνήεντα, μολονότι ὑπαρκτά, ἔλειπαν κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπὸ πλείστας τουρκικὰς λέξεις καὶ ἔτσι ἡ ἀνάγνωσίς των ἀπέβαινεν ἐξαιρετικὰ δυσχερὴς (ἐπὶ παραδείγματι αἱ λέξεις : νίκη καὶ χειροπέδη προφέρονται μὲν «ζαφὲρ» καὶ «κελεπτσέ», ἀλλ' ἐγράφοντο «ζφρ» καὶ «κλπτσέ», β) διότι πλεῖσται τουρκικαὶ λέξεις ἀνῆκον εἰς τὴν περσικὴν καὶ κυρίως εἰς τὴν ἀραβικὴν καὶ ἡ ἐκμάθησίς των παρουσιάζετο πολὺ δυσχερής, γ) διότι ἡ τουρκικὴ ἐχρησιμοποίει καὶ γραμματικοὺς τύπους καὶ συντακτικοὺς κανόνας τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς περσικῆς. Ἔτσι ὁ καλὸς τουρκομαθὴς ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ ἐκμάθῃ πλὴν τῆς γραμματικῆς καὶ τοῦ συντακτικοῦ τῆς τουρκικῆς καὶ τὰς γραμματικὰς καὶ τὰ συντακτικὰ ἄλλων δύο γλωσσῶν καὶ 4) τ' ἀραβικὰ στοιχεῖα γράφονται τὸ καθὲν συνήθως κατὰ τρεῖς τρόπους, ἄλλέως εἰς τὴν ἀρχήν, ἀλλέως εἰς τὸ μέσον καὶ ἀλλέως εἰς τὸ τέλος τῆς λέξεως. Ἔτσι ἡ ἀνάγνωσις κατήντα ἀληθινὸς ἄθλος ὄχι μόνον εἰς τὸν πολὺν κόσμον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτοὺς τοὺς σοφοὺς τῆς Τουρκίας, οἱ ὁποῖοι ἔβγαζαν τὰ μάτια των μὲ τοὺς περιφήμους νοκτάδες (κουκκίδες μιᾶς, δυὸ ἢ τριῶν σειγμῶν) καὶ ἐδυσκολεύοντο ν' ἀναγνώσουν τὰ κατὰ τρεῖς τρόπους γραφόμενα στοιχεῖα.

Πλέον συγκεκριμένως ὅσοι κατόπιν ἀπὸ πολυχρονίους μελέτας, ὁμιλοῦντες ἢ γράφοντες τὴν γλῶσσαν των, κατώρθωναν νὰ παρεμβάλλουν τὰς ἀραβικὰς καὶ περσικὰς συντακτικὰς ἀκροβασίας τῆς γενικῆς καὶ τοῦ ἐπιθέτου, γνωστὰς εἰς ὀλίγους μὲ τὰς λέξεις : τερκίμπι ἴζαφὶ (σύνταξις μετὰ γενικῆς, ὅπως π.χ. νούρι καμέρ, τὸ φῶς τῆς σελήνης) καὶ τερκίμπι τεβσιφὶ (σύνταξις μετ' ἐπιθέτου, ὅπως π.χ. χαμπέρ-ι σαχήχ, εἴδησις ἀληθὴς) καὶ νὰ χειρίζωνται τὸν δυϊκὸν ἀριθμὸν τῆς ἀραβικῆς ἦσαν εἰς τὰ μάτια τοῦ κόσμου κάτοχοι ἀκενώτου

φωσίν του. «Πρέπει, συνεχίζει, νὰ χρησιμοποιηθῇ ἐξαντλητικῶς ὁ μορφωτικὸς οὗτος τρόπος, οὕτως ὥστε ἡ λογοτεχνία, ἡ τέχνη καὶ ἡ σκέψις τῶν Τούρκων ν' ἀνυψωθοῦν καὶ ἀποκτήσουν εὐρύτητα εἰς ὅσον βαθμὸν εἶναι τοῦτο ἐπιθυμητόν. Πιστεύομεν, καταλήγει ὁ προλογίζων Τοῦρκος τέως πρόεδρος, ὅτι τὰ εἰς τὴν τουρκικὴν μεταφραζόμενα ἑλληνικὰ ἔργα, θὰ παράσχουν μεγάλην ὑπηρεσίαν εἰς τὴν παιδείαν μας».

σοφίας, ὅσον καὶ οἱ ἰδικοί μας ὀπαδοὶ τῆς ὑπερκαθαρευούσης, οἱ ὁποῖοι ἐξέθαπτον διὰ τὰ γραπτά των, κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Κόντου, τὰς ἀπολιθωμένας εἰς τ' ἀρχαῖα κείμενα λέξεις.

Διὰ τοὺς λόγους τούτους ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ ἦταν ἀνίκανος ν' ἀναγνώση τουρκικὸν κείμενον. Δὲν κατώρθωνε ποτέ του νὰ ὁμιλήση ἢ ἐννοήση τὴν διαμορφωμένην ἀπὸ τοὺς ἀραβικοὺς καὶ περσικοὺς κανόνας καὶ τύπους ἐπίσημον γλῶσσαν ἢ νὰ γράψη τὴν ἰδικήν του.

Οἱ λόγιοι πάλιν ἀπέκτων μὲν τὴν ἱκανότητα ν' ἀναγιγνώσκουν τὰ τουρκικὰ κείμενα, πάντως καὶ αὐτοὶ μετὰ πάροδον ἀρκετῶν ἐτῶν, ἀλλά, περιπλεγμένοι εἰς τὰ δίκτυα τῶν ἀραβοπερσικῶν γραμματικῶν καὶ συντακτικῶν, ἐχρησιμοποιοῦσαν γλῶσσαν ἄγνωστον ἐν πολλοῖς εἰς τὸν λαόν.

Ὁ Ἀτατοὺρκ ἀντίκρυσε διὰ τὴν ἀντικατάστασιν αὐτὴν μεγάλας δυσκολίας. Ὅταν ἐπῆγε ν' ἀντλήση ἀπὸ τὴν γνησίαν πηγὴν τῆς τουρκικῆς γλώσσης, δὲν εὗρεν ὁμοεθνεῖς του, δροσιζομένους εἰς τὰ νάματά της. Καὶ τότε ἀντελήφθη κατιτὶ τὸ φοβερὸν διὰ τὸν γλωσσικὸν ἀγῶνα του. Διεπίστωσεν ὅτι οἱ ξένοι ἦσαν πλέον κατάλληλοι διὰ νὰ τὸν βοηθήσουν εἰς τὸ ἔργον του. Διατί; Διότι οἱ ξένοι ἐμελέτων ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν τὴν παλαιὰν καὶ τὴν νέαν τουρκικήν. Ἐσυστηματοποίησαν τὴν γνῶσιν των εἰς ἀληθινὴν ἐπιστήμην. Ἐπῆγαν εἰς τὰ Οὐράλια καὶ τὰ Ἀλτάϊα ὄρη, περιοχὰς τουρκικῶν φυλῶν καὶ ἀφετηρίας τῶν τωρινῶν Τούρκων, ἐμελέτησαν τὴν λαλιάν των, ἐξέμαθον ἄλλας συγγενικὰς γλώσσας, ὅπως εἶναι ἡ οὐγγρική, ἔκαμαν συσχετισμοὺς μὲ τὴν μογγολικήν, τὴν κορεατικὴν καὶ τὴν ἰαπωνικήν. Καὶ ἵδρυσαν, εἰς μερικὰ εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια, ἰνστιτοῦτα τουρκολογίας. Τοιοῦτοι σπουδαῖοι καθηγηταὶ τῆς τουρκολογίας ἀναφέρονται ὁ Πὼλ Πελλιό, καθηγητὴς τῆς Σορβόννης, ὁ Δανὸς Τόμσεν, ὁ Ἄγγλος Κίσλιγκ καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

Πρῶτος Τοῦρκος καθηγητὴς τουρκολόγος ὑπῆρξεν ὁ Ντεζὶπ Ἀσήμ. Εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως διδάσκουν σήμερον τουρκολογικὰ μαθήματα ὁ Μετζντοὺτ Μανσούρογλου καὶ ὁ Οὐγγρος Ἔτμαν, δυνατοὶ χειρισταὶ τοῦ νήματος τῆς Ἀριάδνης ἐντὸς τοῦ λαβυρίνθου τῆς νέας διὰ τὴν Τουρκίαν ἐπιστήμης.

Ὁ Ἀτατούρκ, ἀφοῦ περιώρισε τὴν ἀραβοπερσικὴν παιδείαν εἰς τὸν μέτριον ρόλον τοῦ εἰδικευμένου κλάδου, ἔκρινεν ὅτι ὤφειλε ν' ἀναδείξη τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν εἰς ἐκφραστικὸν μέσον περιωπῆς, κατάλληλον δι' ὅλας τὰς ἀνάγκας τῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Συνεβουλεύθη ξένους καὶ ἐντοπίους καθηγητάς. Δὲν ἐδίστασε νὰ ἐπικαλεσθῇ καὶ τὴν συμβολὴν τῆς Σοβιετικῆς Ρωσίας, φιλικῆς τότε μὲ τὴν Τουρκίαν καὶ κατωκημένης ἀπὸ λαοὺς ὁμιλοῦντας τὰ γλωσσικὰ ἰδιώματα τῆς γνησίας τουρκικῆς. Διεπίστωσα τοῦτο εἰς ἕνα μὲ ἀραβικὰ στοιχεῖα κείμενον, χρησιμοποιούμενον εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τιτλοφορούμενον: «Τὸ βιβλίον τοῦτο εἶναι φω-

τοτυπικὸν ἀντίτυπον, σταλὲν εἰς τὸ Τουρκικὸν Γλωσσικὸν Ἵδρυμα ὑπὸ τῆς Σοβιετικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν». Τὸ βιβλίον τοῦτο, ὅπως μοῦ ἐξηγήθη, περιέχει γλωσσικὰ στοιχεῖα κατάλληλα διὰ τὴν ἀναθεμελίωσιν τῆς τουρκικῆς. Ὁ Ἀτατούρκ, ἐπιδιώκων τὸν μεγάλον σκοπόν του, δὲν συνεκρατήθη διὰ τὴν ἐκτέλεσίν του ἀπὸ τὸν παραλογισμὸν τῆς ἐθνικῆς μικροφιλοτιμίας.

Οἱ γλωσσικοὶ μεταπλάσται, λαβόντες τὴν διαταγὴν τοῦ Ἀτατούρκ, ἐσήκωσαν πολὺ βαρὺν τὸν πέλεκύν των ἐναντίον τῆς ἀραβικῆς καὶ τῆς περσικῆς. Ἐξυλοκόπησαν ἀμειλίκτως καὶ ἀπέκοψαν ὡς ἄχρηστα ὅλα τὰ γραμματικὰ καὶ συντακτικὰ ἀραβοπερσικὰ καμώματα, τὰ ὁποῖα εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπικολλήσουν ὡς ἐξαμβλώματα εἰς τὸν κορμὸν τῆς τουρκικῆς καὶ νὰ τὴν καταστήσουν δυσκίνητον εἰς τὰ χείλη ὅλων τῶν Τούρκων.

Ἤρχισαν ἀπὸ τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδον καὶ κατέβαιναν ὁλονέν. Ὁ μεγάλος βεζίρης π.χ. ὁ ὁποῖος ἐτιμᾶτο διὰ τῆς προσφωνήσεως : Ζάτ-ι σαμὶ-ι σανταρὲτ - πεναχὶ (τὸ πρόσωπον τὸ ὑψηλόν, στήριγμα τῆς μεγάλης βεζυρίας) ἔγινε μπὰς μπακὰν (ὁ πρῶτος βλέπων, κατὰ κυριολεξίαν) = πρωθυπουργὸς καὶ τὸ σύνταγμα λεγόμενον τεσκιλὰτ -ι- ἐσασιγιὲ κανουνοὺ ἢ ἁπλῶς ἐσασιγιὲ κανουνοὺ ἔγινε ἀναγιασά. Ὁ ἐφέντης (ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν αὐθέντης), περιέχων καὶ τὴν ἔννοιαν κάποιας ὑποταγῆς ἐκ μέρους τοῦ συνομιλητοῦ του ἀντικατεστάθη μὲ τὴν λέξιν : «μπάϋ» = κύριος. Πολλαὶ λέξεις διεπλάσθησαν ἐπιτυχῶς, ὅπως ἡ λέξις : τεκὲλ = μονοπώλιον, κατὰ κυριολεξίαν : ἕνα χέρι =τέκ ἔλ, ἀντικαταστήσασα τὴν ἀραβικὴν λέξιν : ἰνχισάρ, ὁ ἐτζνεμπὶ=ξένος ἔγινε γιαμπαντζὴ καὶ ὁ ρεϊ=πρόεδρος ἔγινε μπασκάν.

Ἀρκεταὶ λέξεις, μολονότι ἀντικατέστησαν ἄλλας, δὲν κατώρθωσαν ὅμως νὰ τὰς ἐξαφανίσουν ὁλότελα. Ἐξαφνα αἱ λέξεις öğretmen=διδάσκαλος, ὀκούλ=σχολεῖον, öğrenci (ὀγρεντζί)=μαθητής, δὲν κατώρθωσαν νὰ ἐκδιώξουν ἀπὸ τὴν κοινὴν χρῆσιν τὰς παλαιοτέρας ἀντιστοίχους λέξεις : μουαλίμ, μεκτὲπ καὶ ταλεμπέ. Ἄλλαι, ἐνῶ ἐδημιουργήθησαν νέαι, διετηρήθησαν ἐν ἐπιγνώσει, λόγῳ τοῦ ἱστορικοῦ ρόλου των. Ἡ γεωργία, ὀνομαζομένη ἄλλοτε ζιραάτ, ἔγινε ταρὶμ καὶ τὸ ὑπουργεῖον Γεωργίας Ταρὶμ μπακανλιγί, ἀλλ' ἡ παλαιοτέρα ὀνομασία : Ζιραὰτ Μπάνκασι (Γεωργικὴ Τράπεζα) δὲν ἤλλαξε.

Ἡ ὁρμή, μὲ τὴν ὁποίαν ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τοῦ Ἀτατοὺρκ διεξήχθη ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις, ἀνεκόπη πλέον. Τουναντίον μάλιστα ἐσημειώθη καὶ κάποια ὀπισθοδρόμησις, ὅπως συνέβη καὶ εἰς ἄλλα πεδία δράσεως τῶν Τούρκων ὑπὸ τὴν διακυβέρνησιν τῶν διαδόχων τοῦ Ἀτατούρκ.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν εἰς τὰς γενικὰς γραμμάς της ἡ γλωσσικὴ μεταρρύθμισις τοῦ Ἀτατούρκ, ἡ ὁποία μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τῶν ἀραβοπερσικῶν λέξεων συνετέλεσεν εἰς τὴν εἰσαγωγὴν πολλῶν ἄλλων ξενικῶν λέξεων, καὶ δὴ ἑλληνικῶν, εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν.

* *
*

Ἀφορμὴν εἰς τὴν σύνταξιν τοῦ παρόντος ἔργου ἔδωκεν ἕνα συνοπτικὸν γλωσσάριον, γραφὲν ὑπὸ τοῦ ἐν Καλλιπόλει σχολάρχου Ἀποστόλου Β. Οἰκονομίδου, κατατεθειμένον ἤδη εἰς τὰ λεξικογραφικὰ ἀρχεῖα τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ περιλαμβάνον μόνον τὰς ἐν Θράκῃ ἑλληνικὰς λέξεις, τὰς παραγομένας ἐκ τῆς τουρκικῆς. Περιέχει τοῦτο ἀρκετὰς ἀτελείας. Ἐν πρώτοις ὁ συντάκτης του δὲν ἐγνώριζεν ἐπαρκῶς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν καὶ ἔδωκεν ἀρκετὰς ἐσφαλμένας ἑρμηνείας. Ἔπειτα δὲν περιέλαβεν οὔτε ὅλας τὰς ἐν Θράκῃ ἑλληνικὰς λέξεις, τὰς ἐκ τῆς τουρκικῆς παραγώγους.

Παρακληθεὶς ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ Πολυδ. Παπαχριστοδούλου, ἀνασυνέταξα, συνεπλήρωσα, διεμόρφωσα τὸ ὡς ἄνω γλωσσάριον εἰς τὴν σημερινὴν μορφήν του. Τοῦτέστι περιέλαβα κατὰ τὸ δυνατὸν ὅλας τὰς εἰς τὸ Πανελλήνιον ὁμιληθείσας ἑλληνικὰς λέξεις, τὰς παραγώγους ἐκ τῆς τουρκικῆς καὶ ἔδωκα, κατὰ τὴν γνώμην μου, ὀρθὰς ἑρμηνείας ἀκόμη καὶ εἰς τὰς λέξεις τοῦ Ἀπ. Β. Οἰκονομίδου. Οὕτω τὸ γλωσσάριόν του ἀπετέλεσε πολὺ μικρὸν μέρος τοῦ παρόντος ἔργου. Πρὸς διάκρισιν κάθε λέξις τοῦ Καλλιπολίτου σχολάρχου φέρει εἰς τὸ τέλος της τὴν μονογραφήν : Οἰκ.

Ὁ ἀναγνώστης τοῦ παρόντος μικροῦ λεξικοῦ δὲν θὰ δυσκολευθῇ νὰ διαπιστώσῃ ὅτι αἱ περισσότεραι τουρκικαὶ λέξεις του ἔχουν πλέον ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν λαλιὰν καὶ ἀντικατασταθῇ εἰς τὰ χείλη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀπὸ γνησίας ἑλληνικὰς λέξεις—πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γλωσσικὴ κάθαρσις ἔστω καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη εἶναι θετικῶς ἐπιτευκτή. Ἀλλ' ἐνῶ ἐξ αὐτῆς ἀναδίδεται πνοὴ αἰσιοδοξίας διὰ τὸ γλωσσικὸν μέλλον μας, ἡ ἄθρόα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη εἰσδοχὴ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ξενικῶν λέξεων καὶ δὴ λέξεων, αἱ ὁποῖαι παραμένουν ἀνυπότακτοι εἰς τὸ τυπικὸν τῆς ἑλληνικῆς γραμματικῆς εἶναι ἕνα πολὺ θλιβερὸν φαινόμενον. Καὶ πῶς νὰ μὴν ἦναι, ὅταν κανεὶς ἀναλογισθῇ ὅτι, ἐνῷ κατόπιν μεγίστων προσπαθειῶν ἔχουν ἐκδιωχθῇ αἱ περισσότεραι ἀλλόφυλοι λέξεις, τὰς ὁποίας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐδέχθη ὑπὸ τὴν πίεσιν τῆς δουλείας, τώρα ποὺ εἶναι ἐλεύθερον ἐξακολουθεῖ νὰ δέχεται ἀδιαμαρτυρήτως τὴν νόθευσιν τῆς γλώσσης του μὲ ἀκόμη πολὺ περισσοτέρας ξενικὰς λέξεις, εἰσαγομένας εἰς αὐτὴν ἀενάως ἀπὸ πολλὰς γλώσσας καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν γαλλικὴν καὶ τὴν ἀγγλικήν.

Τὸ κακὸν πρέπει ν' ἀναχαιτισθῇ ἀμέσως, διὰ ν' ἀποτραποῦν αἱ καταλυτικαὶ τῆς ἑλληνικῆς γλωσσικῆς ἑνότητος καὶ ὁμαλότητος συνέπειαι. Τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ἐπιτακτικὸν καθῆκον εἰς τὸ ἔθνος, προικισμένον μὲ γλωσσικὸν ὄργανον πλουσιόδωρον δι' ὅλα τὰ ἔθνη.

*
* *

Ἐπειδὴ τὸ παρὸν ἔργον περιέχει καὶ λέξεις τουρκικάς, γραμμένας μὲ τὴν νέαν τουρκικὴν γραφήν, ὁ ἀναγνώστης, πρέπει νὰ γνωρίζῃ τ' ἀκόλουθα

περὶ τῆς προφορᾶς της : τὰ νέα τουρκικὰ γράμματα προφέρονται, ὅπως καὶ τὰ γαλλικά, ἐκτὸς μερικῶν ἐξαιρέσεων, αἱ ὁποῖαι εἶναι αἱ ἑξῆς : c=τζ (cami=τζαμί), ç=τσ (çadir=τσαντίρ), g=γκ (gemici=γκεμιτζή), ğ=γ (yoğurt=γιογούρτ, δηλ. γιαούρτι), ş=γαλλικὸ ch (şeker=σεκέρ, ζάχαρις), ö= τὸ γαλλικὸν eu (örnek=eurnek, δηλαδὴ ὀρνέκι=δεῖγμα), u=ου (usta=οὔστά, ἀρχιμάστορης), ü=τὸ γαλλικὸν u, üniversite, ὅπως τὸ γαλλικὸν université=πανεπιστήμιον. Ὑπάρχουν τέλος δύο ι : i καὶ i. Τὸ πρῶτον προφέρεται ὅπως εἰς τὰς λέξεις : κησμέτι, κηνάς, (προφορὰ μὲ ἀνοικτὸν τὸ στόμα) καὶ τὸ δεύτερον ὅπως εἰς τὰς λέξεις : κιλίμι, κιόσκι. Πρὸς διάκρισιν εἰς τὰς ἑλληνικὰς λέξεις τοῦ παρόντος ἔργου τὸ πρῶτον γράφεται μὲ η καὶ τὸ δεύτερον μὲ ι. Τὸ ντ εἰς τὰς ἑλληνικὰς λέξεις, ὅπως εἰς τὰς λέξεις νταβούλι, νταμάρι, ντέρτι, προφέρεται ὅπως τὸ γαλλικὸν d καὶ ὄχι ὅπως προφέρεται τὸ ντ, ἔξαφνα εἰς τὰς λέξεις ἀντίκρυ, ἀντέχω, Ἀντίοχος.

Ἡ προτασσομένη εἰς πολλὰς λέξεις τοῦ παρόντος ἔργου παῦλα σημαίνει ὅτι ἡ λέξις μὲ τὴν παῦλαν εἶναι πανελληνίως γνωστή.

Τὰ εἰς τὴν τουρκικὴν ρήματα, λήγοντα εἰς mek καὶ mak, τὰ σημειούμενα εἰς τὸ παρὸν λεξιλόγιον εἶναι τοῦ τουρκικοῦ ἀπαρεμφάτου. Τὸ ἑρμηνευόμενον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τουρκικὸν ρῆμα εἶναι εἰς τὸ πρῶτον πρόσωπον τοῦ ἐνεστῶτος τῆς ὁριστικῆς : aramak=ἐρευνῶ (ἀντὶ ἐρευνᾶν), güvenmek=καυχησιολογῶ (ἀντὶ καυχησιολογεῖν).

*
* *

Διὰ τὴν ταύτισιν τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων καθ' ὡρισμένας περιφερείας, οὐχὶ ὅλας, διότι ἐν τέλει τὸ ἔργον τοῦτο ἀπεδείχθη, ἂν μὴ ἀδύνατον, πάντως πολὺ δυσκατόρθωτον, συνειργάσθησαν ὁ Πολ. Παπαχριστοδούλου (Θράκη), ὁ Θωμᾶς Τζόβας (Ἤπειρος), ὁ Ἀλ. Τζαζόπουλος (Κωνσταντινούπολις), ὁ Ξενοφῶν Ἄκογλου (Πόντος), ὁ Χρῆστος Γουλόπουλος (Δυτικὴ Μακεδονία), ὁ Κώστας Ἀνθρακόπουλος (Ἀνατολικὴ καὶ Κεντρικὴ Μακεδονία) καὶ ὁ Ἰδομενεὺς Παπαγρηγοράκης (Κρήτη, ἐκ τοῦ ἔργου του).

Θεωρῶ ἐπιβεβλημένον καθῆκον μου νὰ εὐχαριστήσω τοὺς ὡς ἄνω συνεργάτας τοῦ μικροῦ τούτου λεξικοῦ, καθὼς καὶ τὸν Ἰω. Ἀργυρόπουλον δεινὸν τουρκομαθῆ, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν καλωσύνην ν' ἀναγνώσῃ εἰς χειρόγραφον ὅλον τὸ ἔργον καὶ νὰ ὑποδείξῃ μερικὰς ἐπενεκτέας διορθώσεις.

Τὸ ἔργον ἐκδίδεται δαπάναις τῆς Ἑταιρίας Θρακικῶν Μελετῶν, ἄνευ τῆς ὁποίας ἡ ἔκδοσίς του δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῇ.

Ὁ καθηγητὴς τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἀγκύρας Σουὰτ Σινάνογλου, ὑπ' ὄψιν τοῦ ὁποίου ἐτέθη ὁ ἀνωτέρω πρόλογος, ἀπηύθυνεν εἰς τὸν συγγραφέα γαλλιστὶ τὴν ἀκόλουθον ἐπιστολήν :

Ἄγκυρα 5 Νοεμβρίου 1958

Ἀγαπητὲ Κύριε Κουκκίδη,

. . . Ἀνέγνωσα μὲ μεγάλην εὐχαρίστησιν καὶ πολὺ ζωηρὸν ἐνδιαφέρον τὸν πρόλογόν σας. Ἂς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχήν σας ἐπὶ μερικῶν μικρῶν λεπτομερειῶν. (Ὁ Τοῦρκος καθηγητὴς περαιτέρω διορθώνει τὴν ὀρθογραφίαν ἐννέα τουρκικῶν λέξεων, καθορίζει τὴν θέσιν καὶ τὴν προφορὰν ἄλλων τεσσάρων καὶ προσθέτει) : Ὅσον ἀφορᾷ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν γλῶσσαν μας τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς παραγομένων ὅρων, ὑφίσταται σήμερον τάσις νὰ λαμβάνωνται οὐχὶ εἰς τὴν γαλλικὴν μορφήν των, ἀλλ' ἀπ' εὐθείας κατὰ τὴν ἀρχικὴν μορφήν των. Προσωπικῶς διεμόρφωσα τὴν τάσιν αὐτὴν εἰς κανόνα, τὸν ὁποῖον περιέλαβον εἰς τὰ ἔργα μου—τὴν Ἑλληνικὴν γραμματικὴν (1949) καὶ τὸ Ἑλληνοτουρκικὸν λεξικόν μου (1953). Τὸ Γραφεῖον Μεταφράσεων τοῦ Ὑπουργείου τῆς Ἐθνικῆς Παιδείας ἀπεδέχθη τὴν ἀρχὴν ταύτην (principe) καὶ συμφώνως πρὸς αὐτὴν μερικοὶ ὅροι γενικῆς χρήσεως ἔχουν εἰσαχθῇ εἰς τὴν τουρκικὴν γλῶσσαν, π.χ. ἡ γεωμετρία λέγεται geometri (γκεωμετρὶ) καὶ ὄχι jeometri (ζεομετρί).

Παρακαλῶ ὅπως δεχθῆτε τὴν ἔκφρασιν τῶν αἰσθημάτων τῆς βαθείας ἐκτιμήσεώς μου.

Σουὰτ Σινάνογλου

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ν. Ἀνδριώτη : Ἀμοιβαῖαι γλωσσικαὶ ἐπιδράσεις Ἑλλήνων καὶ Τούρκων. Περιοδικὸν «Μορφὲς τῆς Θεσσαλονίκης», τεύχη 9—10, (1950).

Α. Α. Παπαδοπούλου : Τὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς δάνεια τῆς τουρκικῆς. Περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ», τεῦχος 44 (1932). Τοῦ ἰδίου : Συμβολὴ εἰς τὴν ἔρευναν τῆς Ποντικῆς διαλέκτου. Περιοδικὸν «Ἀθηνᾶ», τεῦχος 45 (1934).

Fr. Miklosich : Die Türkischen elemente den süd-est und österuropäischen sprachen, Denkshrift Wiener Akademie, τόμ. 34, 1884.

Ἰδομενέως Παπαγρηγοράκη : «Συλλογὴ ξενογλώσσων λέξεων τῆς ὁμιλουμένης ἐν Κρήτῃ», Χανιά, 1951.

Εὐαγγέλου Μπόγκα : «Τὰ εἰς τὴν τουρκικήν, περσικὴν καὶ ἀραβικὴν δάνεια τῆς ἑλληνικῆς», 1951.

Εὐαγγέλου Μπόγκα: «Τουρκικὲς λέξεις σὲ παλαιότερα ἑλληνικὰ κείμενα», 1958.

L. Ronzevalle : Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie et spécialement d'Adrianople (sic), Paris 1912.

R. Dawkins : Modern Greek in Asia Minor, Cambridge, 1916.

G. Meyer : Die Griechischen und Romanischen Bestandteile in Wortschatze des Osmanisch-Türkischen, Wien, 1893.

K. Krumbacher : Zu den Griechischen elemente in Arabischen und Türkischen, Byzant Zeitschrift, 2, 1893.

S. Y. Baydur : «Dilimiz ve Yunan-Lâtin asıllı kelimeler», Türk Dil Araştırmaları Yıllığı, Belleten 1953 (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara) p.p. 93—121.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΗΜΑΤΑ

ακΜ=Ἀνατολικὴ καὶ Κεντρικὴ Μακεδονία.

Ἀπομν. Μακρυγιάννη=Ἀπομνημονεύματα Μακρυγιάννη, ἔκδ. Βαγιονάκη Α ἢ Β τόμος.

Η=Ἤπειρος.

Θρ.=Θράκη.

Κ=Κωνσταντινούπολις.

δΜ=Δυτικὴ Μακεδονία.

Κρ.=Κρήτη.

Οἰκ.=Ἀπ. Β. Οἰκονομίδης (βλ. πρόλογον σελ. 287).

Π=Πόντος

πολλ.= εἰς πολλὰ μέρη.

Α

ἄβ ἤ ἄβι = (Θρ. Κ. Π.), κυνήγιον, (av). Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν τὸ θηρᾶν καὶ τὸ θήραμα, τὸ ἁλιεύειν καὶ τὸ ἅλίευμα. Οἰκ.

ἀβανάκης ἤ ἀβανάκ᾽ς, ὁ=(Θρ.Π.), ἠλίθιος, ἀνόητος, (avanak).

ἀβδής, ὁ=δοῦλος, ὑπηρέτης, (avd) (λεξικὸν Ἐλευθερουδάκη).

ἄβι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : ἄβ

ἀβλαντίζω=(Θρ.), κυνηγῶ, ἐρευνῶ, ἐπιτυγχάνω, ἐνεδρεύω, (avlamak). Οἰκ.

ἀβτζήδικος -ικη -ικο = κυνηγετικός, (Λεξ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

ἀβτζηλίκι, τὸ=(Θρ. Κ. Π.), ἡ ἀσχολία τοῦ κυνηγοῦ, κυνῆγι, (avcilik). Οἰκ.

ἀβτζής, ὁ=(Θρ. Κ. Π. δΜ, ακΜ). κυνηγός, σκοπευτής Εἰς τὴν ακΜ. ἐννοεῖται ὁ καλὸς κυνηγός, (avci). Χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς οἰκογενειακὸν ὄνομα. Οἰκ.

ἀγαδάκι, τὸ=(Κρ.), μικρὸς ἀγάς, (Λεξ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

ἀγαδέρι, τὸ = μικρὸς ἀγάς, (Προποντίς, Λεξ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν).

—ἀγαδοπούλα, ἡ=κόρη ἀγά.

—ἀγάς, ὁ=τουρκικὸς τίτλος πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν βαθμούχων, ἰδίᾳ τῶν ἀνακτορικῶν, εἶτα μόνον τῶν κατωτέρων ἢ ἀγραμμάτων ὑπαλλήλων, ἐκπρόσωπος γαιοκτήμονος. (Μᾶς ἔστειλε τὸν ἀγά του), διατάκτης, (ἐγὼ εἶμαι ὁ ἀγάς).

ἀγδάς, ὁ = (Θρ.Κ) ἀπεκρυσταλλωμένη ζάχαρις, πολτὸς ζαχάρεως, πᾶν εἶδος, εἴτε ὡς διαλελυμένη ζάχαρις, εἴτε ὡς συμπεπυκνωμένον σιρόπι, εἴτε ὡς καραμέλα. (agda). Οἰκ.

—ἀγιάζι ἤ ἀγιάζ᾽, τὸ=ὕγρασία, πάχνη, αὐγινὴ δρόσος, ψῦχος, (ayaz). Οἰκ.

ἀγιὰκ—ντιβανί, τὸ=(Κ. Θρ.), ἔκτακτον ἀνακτορικὸν συμβούλιον τῶν Τούρκων, (ἐπὶ ποδὸς), εἰς ὃ μετεῖχον πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ (ayak divani).

ἀγιαρδίζω=(Θρ.), ἀποπλανῶ, παραπείθω, ζυγίζω, ρυθμίζω, τακτοποιῶ ὡρολόγιον, (ayartmak).

ἀγιάρι ἤ ἀγιάρ τὸ=(Θρ. Κ. Π. δΜ. Η. ακΜ.), τίτλος νομίσματος, ἀκρίβεια νομίσματος ἢ ζυγαριᾶς, ρύθμισις, ἐξέλεγξις καρατίων χρυσῶν ἢ ἀργυρῶν ἀντικειμένων, βαθμὸς καθαρότητος πολυτίμων μετάλλων, (ayar) Ἔβγαλες τ᾽ ἀγιάρι ; ποιὸ εἶναι τ᾽ ἀγιάρι ;

ἀγιζότη, ἡ=μικρὰ ποσότης πυρίτιδος, χρησιμοποιουμένης ἄλλοτε ὡς ἔναυσμα τῶν διὰ πυρολίθων ἐκπυρσοκροτούντων ὅπλων, (Λεξ. τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν), (ağız otu).

ἀγναντουρεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀνλατιρντίζω.

—ἀζάπης, ὁ=φίλος, σύντροφος ἢ Τοῦρκος στρατιώτης ἢ ναύτης ὑπόχρεως εἰς ἀγαμίαν κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῶν Τούρκων ἐν Εὐρώπῃ. (azep = ἀραβικὴ λέξις, παραληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Τούρκων). Κατὰ τὸ λεξικὸν τῆς «Πρωΐας» ἔχει καὶ τὴν ἔννοιαν : καημένος : «τ᾽ ἀζάπη τοῦ ἐρωτάρη». Κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ Σαμῆ μπέη σημαίνει : ἀνύπανδρος. Ἡ ἔννοια αὐτὴ ἁρμόζει ὄντως εἰς τὸν στίχον τοῦ ποιήματος «Ὁ Γόης» τοῦ Ρ. Φιλύρα «πλανερὸς ἀζάπης ποὺ στήνει βρόχια στὴν ἀγάπη».

—ἀζάς, ὁ=δικαστικὸς πάρεδρος, μέλος συμβουλίου, (aza) Οἰκ.

—ἀζάτης=ἐλεύθερος, ἀπειθάρχητος, (azat).

—ἀζάτι, τὸ=ἐλευθερία, ἄδεια, ἀπόλυσις, (azat). Οἰκ.

ἀζγκίνης ἤ ἀζγκίν᾽ς=(Θρ. Κ. δΜ.), ἐνθουσιώδης, ζωηρός, ἐξηρεθι-

σμένος, (azgin). Ἀζγκίνικο κοπάδι. Εἰς τὸν Πόντον λέγεται ἀζγκούντς.

ἀζιγανιὰ ἡ = (Κρ.), βλ. τὴν λέξιν : ζιάν.

ἀζκαλντὶ=βλ. τὴν λέξιν : ἀσκαλντί.

ἀζκαλντοὺ=(Π.) βλ. τὴν λέξιν : ἀσκαλντί.

ἀζντέρι, τὸ=(Θρ. Π.) δράκων, ταχύπους ἢ ἰσχυρὸς ἄνθρωπος, (ejder ἢ ejderha=περσικὴ λέξις. Ἐξ αὐτῆς παράγεται ἡ λέξις Ἀστραχάν,=Χάνης, δηλαδὴ Σουλτάνος τοῦ Ejder).

ἀζντεύω = (ακΜ.), ἀγριεύω, ἀπὸ τὸ ρῆμα azginlaşmak. Ἄζντεψε τὸ ζῶο, τὸ παιδί.

ἀζντισμένος = (Θρ.Κ.), ἐνθουσιασμένος, ἀσυγκράτητος ἀπὸ τὸν ἵμερον, ζωηρός, ἐκνευρισμένος, ἀπὸ τὸ ρῆμα azginlaşmak.

ἀζτσχάς, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀζντέρι.

ἀϊλάκης, ὁ=(Θρ.Κ.), ἄνεργος, (aylak). Γυρίζ' ἀϊλάκης.

ἀϊλίκι ἢ ἀϊλούκ', τὸ=Θρ.Π.δΜ.), μηνιαῖος μισθὸς (Κρ. σπανία λέξις), (aylik).

—ἄϊντε !=ἐπιφ. βλ. τὴν λέξιν : χάϊντε.

ἀϊπλίκι, τὸ=(Κρ.), ἐλάττωμα,(Θρ.), ἐντροπή, (ayplik).

ἀϊράνι, τὸ=(Θρ. Κ. Η. ακΜ.) τὸ ἀπομεῖναν μετὰ τὴν ἀποβουτύρωσιν τοῦ γάλακτος ὑγρὸν ἢ γιαούρτι, ἀραιωμένον μὲ νερόν, (ayran). Φέρ' νὰ πιοῦμ' ἀργιάν'.

ἄκαμπετ=(Θρ. ακΜ.), ἐπὶ τέλους, (akıbet). Ἄκαμπετ γῆρτες. Οἰκ.

ἀκανές, ὁ = (ακΜ.), γλύκισμα προσομοιάζον μὲ λουκούμι καὶ κατασκευαζόμενον εἰς τὴν περιφέρειαν Σερρῶν, (akan ne ?=τί εἶναι τὸ χυνόμενον ; Ἐρώτημα διατυθὲν ἀπὸ ἕνα πασᾶν πρὸ τῆς μεγάλης χύτρας, ἀπὸ τὸν πυθμένα τῆς ὁποίας ἔσταζε βαθμιαίως ἡ λιπαρὰ οὐσία ἐπὶ τῶν ἄλλων ὑλικῶν διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ γλυκίσματος. Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἰω. Ἀργυροπούλου ἐκ τοῦ χακανὶ=αὐτοκρατορικόν, εἶδος λουκουμίου μὲ ἁγνὸν βούτυρον ἀγελάδος).

ἀκαρὲτ' ἢ ἀκαρέτι, τὸ=(Κ. δΜ.), εἰσόδημα (rente), ἀπὸ τὸ akar= ἀκίνητον. Καὶ κατ' ἐπέκτασιν τὸ ἐκ τοῦ ἀκινήτου εἰσόδημα. Οἰκ.

ἀκαρντάσης, ὁ=Κρ. ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ἀρκαντὰς.

ἀκηντές, ὁ=(Θρ. Κ.), ζαχαρόπηκτον, καρσμέλα, (akide).

ἀκήλι ἢ ἀκήλ' τὸ=(Θρ. Κ. ακΜ.), νοῦς, εὐφυΐα, (akıl). Τὸ ἀκήλ', μου χὶτς δὲ γκὸβ' (Ὁ νοῦς μου δὲν κόπτει).

ἀκηλλής, ὁ=(Θρ. Κ.), συνετός, νουνεχὴς (akıllı). Οἰκ.

ἀκημπὲι=βλ. τὴν λέξιν : ἄκαμπετ.

ἀκουμπέτι = βλ. τὴν λέξιν : ἄκαμπέτ, Ἀπομν. Μακρυγιάννη, Α 154.

ἀκράνης, ὁ ἢ ἀκράνι ἢ ἀκράν', τὸ= (Θρ.ακΜ.), ἰσοστάσιος, ὁμήλικος, σύντροφος, (akran). Εἴμαστε ἀκράνια. Οἰκ.

ἀκσής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ἀξής.

—ἀλάϊ, τὸ=σύνταγμα, στράτευμα, πομπή, τελετή, συρφετός, παρέλασις, (alay.) Εἶναι ἡ μεσαιωνικὴ ἑλληνικὴ ἢ βυζαντινὴ λέξις : ἀλλάγιον, τοποθεσία ἢ ὀχυρόν : φρουρὰ ἀλλαγίου. Σήμερον χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις ἀλλαγή : ἀλλαγὴ φρουρᾶς ἢ λοχίας τῆς ἀλλαγῆς.

ἀλάϊ—μαλάϊ=(Κρ. Κ. Π. δΜ.), ἔτι μᾶλλον, π.χ. «Τὴν Κυριακὴ θὰ ξαργεῖτε ; Ἀλάϊ—μαλάϊ ἀποῦναι καὶ διπλόσκολο». Εἰς τὴν τουρκικὴν κυρίως σημαίνει : ὅλοι ὁμοῦ ἢ σκέπτεσθε κάτι ἄλλο ἢ μὴ δίδετε προσοχήν. Ἡ τελευταία αὐτὴ ἔννοια ὑπάρχει εἰς τὴν κρητικὴν φράσιν : Ἀλάϊ—μαλάϊ, ἢ φτώχεια θέλει καλοπέρασι.

ἀλὰν'-ταρὰν=(Θρ.),ἐπίρ. ἄνω-κάτω, (aran taran). Ἀρὰν-ταρὰν τἄκανε.

—ἀλατζᾶς, ὁ=τοικιλόχρουν καὶ ἀραιὸν ὕφασμα ἐκ βάμβακος. Ἀρχικῶς ἐσημαίνετο ὁ τόπος τῆς παραγωγῆς του, ἡ Νιγρίτα, (Βισαλτία) ἐμπορευομένη τὸ ὕφασμα τοῦτο μὲ τὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, (alaca) Οἰκ.

ἀλὲ-λεσάπι=(Κρ.), ἐπίρ. κατὰ προσέγγισιν. Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν : ἀπέναντι λογαριασμοῦ, μέρος ὀφειλομένου ποσοῦ, (alel hesap).

ἀλεστίζω = (Θρ.), συνηθίζω, (alışmak). Οἰκ.

ἀλιβερντίζω=(Κρ.Η), προμηθεύω ἢ ἀγοράζω τι δι' ἄλλον. Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν σημαίνει ἐπίσης : λαμβάνω ἐν σπουδῇ, (alıvermek).

ἀλικοντίζω = (Κρ.), ἀναχαιτίζω, συγκρατῶ, (alıkoymak ἢ alikomak). Μὴ μ' ἀλικοντίζεις, γιατὶ εἶμαι βιαστικός.

ἀλικοτάω = βλ. τὴν λέξιν : ἀλικοντίζω.

—ἀλὶς-βερίς, τὸ=ληψοδοσία (δοῦναι-λαβεῖν), (alısveriş). Λέγεται καὶ νταλαβέρα ἢ νταλαβέρι. «Αὐτὸς κάμ' ὥσαμε ἑκατὸ χιλιάδες γρόσια τοῦ χρόνου νταλαβέρα, (ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ dare-avere). Οἰκ.

Ἀλλὰχ κερίμ ! =(Θρ.Π.δΜ.ακΜ.), ὁ Θεὸς μεγάλος ! ἢ ὁ Θεὸς πολυέλεος ! (allah kerim !).

ἀλουφετζής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : λουφές.

ἄλτ-οὔστ = (Θρ.), ἐπίρ. ἄνω-κάτω, (alt-ust) Ἄλτ-οὔστ τἄκανε.

ἀλτσάκης ἢ ἀλτσάκ'ς, ὁ -ισσα, -ικο= (Θρ.Π.Η.ακΜ.), ἀσταθής, μικροπρεπής, ποταπός, χαμερπής, (alçak). Οἰκ.

ἀλτσακλαντίζω=ἐξευτελίζω, γίνομαι χαμερπής, προπηλακίζω, (alçaltmak). Οἰκ.

ἀλτσάς, ὁ=μικρὰ σίδερα, τοποθετούμενα εἰς τὰ τακούνια τῶν ὑποδημάτων, (nalça).

—ἀμάν !=ὤχ ! ἄχ ! βοήθεια ! οἴμοι ! συγχώρησε ! προσφεύγω εἴς τινα, ὑποτάσσομαι, (aman). Οἰκ.

—ἀμανές, ὁ=ἄσμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐπαναλαμβάνεται ἡ λέξις : ἀμάν, ἄσμα χρησιμεῦον ὡς προοίμιον ἄλλου καὶ συνιστάμενον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐξ ἐπιφωνημάτων καὶ ἐκ λέξεων ἄνευ συνεχείας καὶ ρυθμοῦ, (emane). Κατὰ τὴν ἑρμηνείαν τοῦ Ἰω. Ἀργυροπούλου μακρόσυρτον ἀνατολίτικον ἄσμα, ἀρχόμενον μὲ τὴν λέξιν ἀμάν.

—ἀμανέτι ἢ ἀμανάτι ἢ ἀμανέτ', τὸ=ἐνέχυρον, (emanet). Οἰκ.

—ἀμανετζής, ὁ=τραγουδιστὴς ἀμανέδων, (amaneci).

—ἀμανετ-τσής, ὁ=ταχυδρόμος, ἔμπιστος μεταφέρων εἴδη, δέματα, χρήματα κ.τ.λ. (amanetçi).

ἀμελές, ὁ=(Θρ. Κ. Π. Η. ακΜ.), ἐργάτης, (amele). Οἰκ.

ἄμμα=(Θρ. Κ. Π. ακΜ.), σύνδ. ὅμως, (amma). Θέλω νὰ νάρτω, ἄμμα δὲ μπορῶ. Ἴσως ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν : ἅμα.

ἀμουκαγετιά, ἡ=ἀφροντισία, ἀμέλεια. Σύνθετος λέξις, ἀπὸ τὸ στερητικὸν α καὶ τὴν τουρκικὴν λέξιν : mukayet. Ἰδὲ λέξιν : μουκαγετιά. Οἰκ.

—ἀμπάρι, τὸ=σιταποθήκη, μαγαζί, ἀποθήκη, κῦτος πλοίου, (ambar).

ἀμπάρεμινης, ὁ =(Θρ.Κ.Π.), ἀποθηκάριος, συλλέκτης τῆς δεκάτης, (ambaremini).

—ἀμπύς, ὁ = χονδρὸν μάλλινον ὕφασμα, πίλημα, (aba).

—ἀμπατζής, ὁ = ράπτης ἐνδυμάτων, ἰδίως χωρικῶν, ἐκ χονδροῦ μαλλίνου ὑφάσματος, (abacı).

—ἀμπατζιλίκι, τὸ = τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἀμπατζή, (abacılık).

ἀμπλὰ,ἡ=(Κρ.), ἀδελφή.Κατὰ τοὺς

Τούρκους ἡ μεγαλυτέρα κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀδελφὴ (abla).

ἀμπντέστι, τὸ =(Κρ.Κ.Π.), ἄδεια. Κατὰ τοὺς Τούρκους τὸ πλύσιμον πρὸ τῆς προσευχῆς, (abdest).

ἀναντὰν-μπαμπαντὰν =(Θρ. Κ. Π. δΜ. Η. ακΜ), ἀπὸ μητρὸς καὶ πατρός, μητρόθεν καὶ πατρόθεν, ἐκ παραδόσεως, ἀνέκαθεν, (anadan-babadan). βλ. : ντσμπαντάν,

ἀναφιλέ,= βλ. τὴν λέξιν : ναφιλέ.

ἀνζὰν=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἄντζακ.

ἀνλατιρντίζω ἢ ἀννατιρντίζω=(Θρ.), ἀφηγοῦμαι, ἐκθέτω, ἐξιστορῶ, (anlattırmak). Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν : ἀφηγοῦμαι, ἐκθέτω, ἐξιστορῶ διὰ τρίτου προσώπου.

ἄνταμ ! ἢ ἄνταμ-σέντα !=(Θρ. Π) ὦ !, ὦ καὶ σύ ! (adam ἢ adam —senda).

ἀνταμακηλλής, ὁ=(Θρ. Κ. Π.), λογικός, δίκαιος, πρέπων, μυαλωμένος, (adamakıllı).

ἀνταμακηλλίδικα = πρεπόντως, λογικῶς. Βλ. τὴν προηγουμένην λέξιν.

ἀντάμου = (Κρ), ἄνθρωπε ! καλέ μου ! (adam). «Ἔλα ἀντάμου !»

ἀντερί, τὸ=(Θρ. Κ. Π. δΜ. ακΜ.), ἐσωτερικὸς ποδήρης χιτὼν ἢ ὁ τῶν ἱερέων (ὑπὸ τὸ ράσον) ἢ ἔσθὴς τῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, (entarı ἢ anteri).

ἀντέτι, τὸ=(Θρ. Κ. Π. δΜ. ακΜ), συνήθεια, ἔθιμον, (adet). Τὰ ἀντέτια καὶ τὰ ζακόνια μας τὰ βιστοῦμ'. Οἰκ.

ἄντζακ = (Θρ. Κ.), μόλις, μόνον, (ancak). Ἄντζακ γιὰ δυὸ ἕνε, (μόλις εἶναι διὰ δύο).

ἀντζὶν=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀτζί.

ἀντίμι, τὸ= (Θρ. Κ.), βῆμα, βηματισμός, (adim). Τὸ ἀντίμ'τ'ἔνε πολὺ μεγάλ'.

ἀξάμι, τὸ = (Κρ. Κ.), ἑσπέρα, (aksam). Ἀξὰμ κεφὶ ἔχουμ'.

ἀξαμναμάζι, τὸ=ἑσπερινὴ προσευχή, (aksamnamazi). Οἱ φυλλάδες τοῦ Γεροδήμου, Ἀργύρη Ἐφταλιώτη).

ἀξαμτζιλίκι ἢ ἀξὰμ κεφί, τὸ=(Θρ. Π.) βραδυνός, πρόχειρος πότος, ἑσπερὶς ἢ διασκέδασις μετὰ πότου (aksamlık).

ἀξηλίκι, τὸ = (Θρ. Κ.), ἰδιοτροπία, πεῖσμα, ἀντίθεσις, (aksılık).

ἀξής, ὁ=(Θρ. Κ.), ἰδιότροπος, πείσμων, ἀντίθετος, (aksi).

ἀξούης=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀξής.

ἀξουλούκ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀξηλίκι.

ἀπάκι, τὸ=(Κρ.), καπνιστὸν κρέας, (apak).

ἀπακιάζω=(Κρ.), ἀπομαυρίζω, γίνομαι κάτισχνος, (βλ. ἔτυμολογίαν εἰς προηγουμένην λέξιν).

ἄπανσὶζ ἢ ἄπανσίζ'κα = (Θρ. δΜ. Η.), ἐπίρ. ἐξαίφνης, (apansız). Ἄπανσίζικα μᾶς ἦρταν.

—ἀπιάλης, ὁ=ἠλίθιος, βλάξ, ἀμελῶς ἐνδεδυμένος. Κατὰ τὴν τουρκικὴν κυριολεξίαν : ἐπίσης ἐπαίτης, ὑποκρινόμενος τὸν ἅγιον ἢ θεωρούμενος τοιοῦτος λόγῳ ἠλιθιότητος, (aptal).

—ἀραλίκι ἢ ἀραλίκ' τὸ=διάστημα, ἀπόστασις, (aralık)

—ἀρσμπαδιά, ἡ=ὅλον τὸ φορτίον τοῦ ἀραμπᾶ.

—ἀραμπάς, ὁ=ἅμαξα, κυρίως βωδάμαξα, (araba). Πὲ τὸν ἀραμπὰ αὐτὸς πιάν' τὸ λαγό. Οἰκ.

—ἀραμπατζής, ὁ=ἁμαξηλάτης, (arabacı)

ἀρὰν-καρὰν=(ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν: ἀρὰν-ταρὰν.

ἀρὰν'-ταρὰν=βλ. τὴν λέξιν : ἀλὰν-ταράν.

ἀραντίζω=ἐρευνῶ, ζητῶ (aramak), Οἰκ.

ἀργιάνι ἢ ἀργιάν', τὸ=βλ. τὴν λέξιν ἀϊράν'.

ἀρζουχάλ,' τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀρτζουχάλι.

ἀρέτσ'-ἀρέτσ'=(Κ.Θρ.ακΜ) ὁποια-

δήποτε τιμὴ κατὰ τὴν δημοπρασίαν, (hareç).

—ἀρκαντὰς ἢ ἀρκαντάσης, ὁ=σύντροφος, φίλος, (arkadaş). Εἴμαστε ἀρκαντάσ᾽δες.

ἀρκάς, ὁ ἢ ἀρκά, ἡ=(Θρ.Κ. Π.δM.), προσιασία, ὑποστήριξις, (arka). Ἔχ᾽ἀρκά. Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν σημαίνει κυρίως ράχις Οἰκ.

ἀρκάσης, ὁ=σύντροφος, (arkadaş). Οἰκ.

ἀρμούτι, τὸ=(Ἀδριανούπολις), εἶδος ἀπίου, (armut). Οἱ Τοῦρκοι χρησιμοποιοῦν διὰ τὸ ἄγριον ἄπιον τὴν ἑλληνικὴν λέξιν: ἀχλάτ. Μάζεψαμ᾽ ἀρμούτια, χὲμ ὀλμούσκα (ὥριμα), χὲμ οὐτζούζκα (εὐθηνά).

ἀρντοὺκ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἄρτικ.

ἀρπαλίκι, τὸ=(Θρ.), ἀγροὺς κριθῆς, γόνιμος, εὔφορος ἢ σακκίδιον (τορμπᾶ.) μὲ κριθήν, τιθέμενον εἰς τὴν κεφαλὴν τοῦ ζώου διὰ νὰ τρώγῃ, (arpalık)

ἀρσάς, ὁ=(Θρ. Κ. Π. δM), οἰκόπεδον, (arsa). Οἰκ.

ἀρσίζης ἢ ἀρσίζ᾽ς ἢ ἀρσίζικος-ικηικο=(Θρ. Κ. δM. Η. ακM.), ἀναίσχυντος, ἀναιδής, ἀνήσυχος, (arsiz). Ἀρσίζικο ἔν᾽ τὸ παιδί μας. Οἰκ.

ἀρσούης=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀρσίζης.

ἀρτζουχάλι ἢ ἀρτζουχάλ᾽ ἢ ἀρζουχάλ᾽, τὸ =(Θρ. Κ. δM.), ἔγγραφον, ἀναφορά, αἴτησις, (arzihal ἢ arzuhal)

ἄρτικ=(Θρ. Κ.), περισσεύων, ὑπόλοιπος, τέλος πάντων! αἴ, λοιπόν. (artık).

ἀρτιρντίζω=(Θρ. Κ.), αὐξάνω τὴν τιμήν, ὑπερθεματίζω, ἀξιῶ ὑπὲρ τὸ δέον, κάμνω θόρυβον, παρακάμνω, πολλαπλασιάζω, (artırmak). Οἰκ.

ἀρτουρεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀρτιρντίζω.

ἀσδέρι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν: ἀζντέρι.

—ἀσίκης ἢ ἀσίκ᾽ς=(Κρ.δM. ακM.), ἐραστής, ἐρωτευμένος, ἀξιέραστος, ἐρωτύλος, εὔσταλής, εὔσωμος, κομψευόμενος, γενναιόψυχος, (âşik). Οἰκ.

ἀσικιαρέ=(Κρ. Θρ.), ἐπίρ. ἀναφανδόν, (asikâre).

ἀσικιαρτζής, ὁ=(Κρ. Θρ.), ὁ ὁμιλῶν ἄνευ περιστροφῶν, (asikârecı).

—ἀσίκικος-ικη-ικο=λεβέντικος, παλικαρίσιος, (âsik).

—ἀσικλίκι, τὸ=ἰδιότης τοῦ ἀσίκη καὶ κατ᾽ἐπέκτασιν προκλητικότης, (âşıklık)

ἄσιλα=(Κρ.), ἐπίρ. ἀκριβῶς, (asla).

ἀσιλάνης, ὁ=(Κρ. Π.), λέων, ἀνδρεῖος, (aslan).

ἀσκαλντὶ=(Κρ. δM.), ἐπίρ. ὀλίγον ἔλειψε, παρ᾽ ὀλίγον, (az kaldi).

—ἀσκέρι ἢ ἀσκέρ᾽, τὸ=στρατιώτης, στρατός, μ.τ.φ. πολυμελὴς ὅμάς, πλῆθος, (asker). Οἰκ.

ἀσκί, τὸ=ἀσκὸς ἢ κρεμαστήρ, τοποθετούμενος εἰς τὴν κορυφὴν νεοκτίστου οἰκίας, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσίν της. Εἰς τὸν κρεμαστῆρα ἀνηρτῶντο τότε τὰ δῶρα τῶν συγγενῶν, φίλων καὶ γειτόνων (ὕφασμα τσόχας, ὑποκάμισα, μανδήλια, φαγώσιμα), (askı). Διὰ τοὺς Τούρκους ἡ λέξις ἀσκὶ ἔχει κι᾽ ἄλλας ἀκόμη σημασίας.

ἄσκολσουν = (Θρ. Κ. Π. δM. Η. ακM.), ἔλα! (ask olsun !)

ἄσλα=(Θρ.Π.), καθόλου, (asla).

—ἀσλαμὰς ἢ χασλαμάς, ὁ = ἐγκεντρισμός, ἐνοφθαλμισμός, ἐμβολιασμός, ὀπώρα ἐξ ἐμβολιασμοῦ (asılama). Ἡ κερασιὰ ἔνε χασλαμάς. Εἰς τὴν Μακεδονίαν χασλαμὰς ὀνομάζεται τὸ νεαρὸν φυτὸν τοῦ καπνοῦ. Οἰκ.

—ἀσλάνης, ὁ = ἀνδρεῖος, (aslan), βλ. τὴν κατωτέρω λέξιν.

ἀσλάνι, τὸ=λέων, λέαινα, ἡ πολωνικὸν νόμισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἦτο ἀπεικονισμένος λέων καὶ τὸ ὁποῖον ἐκυκλοφόρει εἰς τὴν Τουρκίαν, (aslan).

ἀσλάντ᾽ς = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀσλάνης.

ἀσλὶ = κυρίως, ἀληθῶς, (asl). Οἰκ.

ἀσμάς, ὁ = (Θρ. Κ.), κληματαριά, (asma). Ὁ ἀσμάς μας θέριεψε.

ἄσογος (ἢ ἀσόϊστος) -γη -γο=(Θρ. Η.), ἀγενής, ἀνάγωγος (ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸν στερητικὸν α καὶ τὴν τουρκικὴν λέξιν : (soy).=γένος. Μὲ ἄσογον μακρυά !

ἀσούκ᾽ς=(Π.). βλ. τὴν λέξιν : ἀσίκης.

ἀσουλ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἄσιλα.

ἀσουρές, ὁ = (Θρ. Κ. Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀχιουρές.

—ἀστάρ᾽ ἢ ἀστάρι, τὸ = ὑπόρραμμα, φόδρα, (astar). Κατά τινα ἐτυμολογίαν εἶναι ἡ ἑλληνικὴ λέξις : ἱστάριον. Οἰκ.

ἀτέτι, τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀντέτι.

ἀτεστσής, ὁ=(Θρ.), θερμαστής, (ateşçi).

ἀτζαΐπης ἢ ἀτζαΐπ᾽ς ἢ ἀτζαΐπικος -ικη -ικο=(Θρ.Π.δΜ.ακΜ), παράδοξος, ἄστεῖος, περίεργος, (acayip). Οἰκ.

—ἀτζαμὴς -ίδισσα -ίδικο=ἄπειρος, ἀμαθής, (acemi). Σὰν ἀτζαμὴς κάνεις. Οἰκ.

ἀτζαμλίκ᾽, τὸ = (Θρ. Κ.), ἀπειρία, (acemlik). Οἰκ.

ἀτζαμοσύνη, ἡ=(Π.δΜ. ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ἀτζαμλίκ᾽.

ἄτζαμπα = (Θρ. Κ. Π. δΜ.), σύνδ. ἀρά γε; (acaba).᾽Ατζαμπα, γιατί;

ἄτζαπα = (Π. Θρ.), βλ. τὴν λέξιν : ἄτζαμπα.

ἀτζελὲν=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀτζιλές.

ἀτζελές, ὁ = βλ. τὴν λέξιν : ἀτζιλές.

—ἀτζέμης, ὁ=κοινὴ ὀνομασία τῶν σημερινῶν Περσῶν, (Acem).

ἄτζεπα ἢ ἄτζεμπις=(Κρ. δΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ἄτζαμπα.

—ἀτζέμ-πιλάφι, τὸ=εἶδος φαγητοῦ ἐκ κρέατος καὶ ὀρύζης, (acempilâv).

ἀτζί, τὸ=(Κρ.), τὸ σαρκῶδες μέρος τῆς κνήμης. Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν : κόκκαλον κνήμης ἢ ποδὸς ζώου, (incik),

ἀτζιλές, ὁ=(οὐσ. καὶ ἐπίθ.) σπουδή, βία, κατεπείγων, (acele). Οἰκ.

ἀτζούρι, τὸ = (Κρ.), τὸ ξυλάγγουρον, (açur).

ἄτι, τὸ=ἄλογον ἱππασίας (at). Ἀπομν. Μακρυγιάννη, Α 125. Τὸ ταχύπουν ἄλογον. Μωρὲ ἄτι !

ἀτιρτίζω=(Κρ. Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀρτιρντίζω.

—ἀτλάζι, τὸ=λεῖον, στιλπνὸν καὶ κλαδωτὸν ὕφασμα, (atlas).

ἀτλαντίζω=(᾽Αδριανούπολις) πηδῶ (atlamak). ᾽Ατλάτσε μόν᾽τὸχαι τάκ᾽.

ἀτλαύω ἢ ἀτλαεύω = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀτλαντίζω.

ἀτλής, ὁ=ἀναβάτης εἰς ἄτι, (βλ. τὴν λέξιν ἄτι), ἱππεύς, (atlı).

ἀτούμι, τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἀντίμι.

ἀτσιγκιόζης-ζισσα-ζικο=(Θρ. Κ.), ἀνοιχτομάτης, εὐφυής, (acıkgöz). Παιδὶ ἀτσιγκιόζικο.

ἀτσικκιόης=(Π), βλ. τὴν λέξιν : ἀτσιγκιόζης.

ἀτσὶκ-ἀτσιγὰ=(Θρ.Π), ἀναφανδόν, (açık-açığa)

ἀτσιποδιὰ ἢ=(Κρ.), βλ. τὴν λέξιν : ἀτσουπάς.

ἀτσουπάς,ὁ=(Κρ.), πονηρὸν πνεῦμα ὑπὸ μορφὴν τερατώδους ζώου, δαίμων, (hacip). Ἐκ τῆς λέξεως αὐτῆς πιθανὸν νὰ παράγωνται αἱ λέξεις : ἀτσιποδιάρης=κακότυχος καὶ ἀτσιποδιῶ=κακοτυχῶ.

—ἄφερίμ ! ἐπιφ. εὖγε ! (aferin).

ἄφι ἢ ἀφ᾽, τὸ=(Κρ. Π.), ἄφεσις, συγχώρησις, (af). ᾽Αφ ἐντέρσιν =Μὲ συγχωρεῖς !

ἀφιγιὲτ-ὁλσούν ! ἢ ἀφιγιὲτ ὁλὰ=

(Θρ. Κ. Π.) εἰς ὑγείαν, μὲ τὴν ὑγείαν σας! (afiyet olsun ἢ afiyet ola ἢ afiyetler olsun). Οἱ Τοῦρκοι χρησιμοποιοῦν τὴν φράσιν αὐτήν, ὅταν ἀρχίζουν νὰ τρώγουν ἢ ὅταν ἄλλος τοὺς εὕρῃ τρώγοντας. Ἡ φράσις τότε ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ ἰδικόν μας: Καλὴν ὄρεξιν! Λέγεται καὶ πρὸς τὸν ξυρισθέντα εὐθὺς μετὰ τὸ ξύρισμα. Οἱ Ἕλληνες χρησιμοποιοῦν τὴν φράσιν πρὸς τοὺς Τούρκους, σπανίως μεταξύ των. Διὰ τὰ κεράσματα λέγεται afiyetine ἢ afiyetinize (εἰς ὑγείαν σου ἢ εἰς ὑγείαν σας).

—ἀφιόνι ἢ ἀφιόν', τὸ=ὄπιον, (afyon). Ἀφιὸν τὸν πότισες καὶ κοιμᾶται;

ἀφιρίμ!=βλ. τὴν λέξιν: ἀφερίμ!

ἀχένκ, τὸ=(Χερρόνησος), διασκέδασις, ἁρμονία, εὐχαρίστησις, (ahenk). Οἰκ.

ἀχιουρὲς ἢ ἀσουρές, ὁ=(Κρ. Π.), τουρκικὸν γλύκισμα τύπου κολλυβόσμου, περιέχον σῖτον, ρεβίθια καὶ ἄλλα, ὄχι διὰ τοὺς νεκρούς, ὅπως παρ' ἡμῖν ὁ κολλυβόσμος διὰ τοὺς ἀποθαμένους, (aşure).

ἀχίρι, τὸ=(Κρ.), βλ. τὴν λέξιν: ἀχούρι.

—ἀχμάκης ἢ ἀχμάκ'ς, ισσα-ικο=ἀνόητος, ἐλαφρόνους (ahmak).

ἀχουλ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀκήλι.

ἀχουλούς, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀκηλλής.

ἀχουμάκης=βλ. τὴν λέξιν: ἀχμάκης, (Καραγκιόζης. β.΄ τόμος, Λουΐ Ρουσέλ, γαλλιστί).

—ἀχούρι, τὸ=σταῦλος, (ahır). Ἡ ἑλληνικὴ λέξις: ἀχυρών. Οἰκ.

ἀχσάρ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: οὐσούρι.

ἀχσαρτζής, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: οὐσουρτζής.

—ἀχτάρης ἢ ἀχτάρ'ς, ὁ=ρωποπώλης, ἔμπορος ψιλικῶν, ἔμπορος μυρωδικῶν καὶ βοτάνων, (aktar). Οἰκ.

—ἀχτάρικο, τὸ=κατάστημα τοῦ ἀχτάρη. Βλ. τὴν προηγουμένην λέξιν.

—ἀχτναμές, ὁ=ὁ μέγας χάρτης τῶν ἐλευθεριῶν, παραχωρηθεὶς ὑπὸ τοῦ προφήτου Μωάμεθ εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ παραδοθεὶς εἰς τοὺς Ἕλληνας μοναχοὺς τοῦ Σινᾶ (ahitname).

Β

βαγεστῶ=(Κρ.), βλ. τὴν λέξιν: βαζγκεστίζω.

βαζγκεστίζω ἢ βασγεστίζω=(Θρ. Κ. δΜ. Η. ακΜ.), παραιτοῦμαι, ἀπελπίζομαι, βαρύνομαι κατιτὶ καὶ τὸ ἀφίνω, πλήττω, μοῦ εἶναι ἀνυπόφορον, (vazgeçmek). Πανελληνίως ἔλαβε τὴν μορφήν: βαργεστίζω Οἰκ.

—βάϊ!=ἐπιφ. ἐκπλήξεως, θαυμασμοῦ, λύπης, ἀλλοίμονον! ἐν τῇ φράσει: «βάϊ χαλινά σου!»=ἀλλοίμονόν σου! Οἰκ.

βαΐζης, ὁ=ἱεροκήρυξ τεμένους, (vaiz).

—βακούφι ἢ βακούφ', τὸ=πρόσοδος ἀναπαλλοτρίωτος ὡς καθιερωμένη εἴς τι φιλανθρωπικὸν κατάστημα, τέμενος, σχολήν, νοσοκομεῖον, τεκὲν κτλ., τοπωνυμικὴ σημασία τοῦ βακουφίου (vakif ἢ vakuf ἢ vakf, ἀραβ. πληθ. evkaf). Οἰκ.

βακούτ, τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: βάχτι.

—βαλής, ὁ=νομάρχης, ἢ μᾶλλον γεν. διοικητὴς (vali). Βαλὴ ἐφέντη, χάκ!=Βαλὴ ἐφέντη, δίκαιον! δηλ. δός μου τὸ δίκαιον. Οἰκ.

—βαλιντέ, ἡ=μήτηρ, κυρίως ἡ μήτηρ τοῦ Σουλτάνου, (valide).

βασής, ὁ=(νομικὸς ὅρος), ἐπίτροπος, δωρητὴς διὰ διαθήκης, κη-

δεμών, διαθέτης, κληροδόχος, (vasi). Οἰκ.

βασιγέτι ἢ βασιέτ', τὸ=(Κρ. Κ. Π.), διαθήκη, (vasiyet).

—βάχ ! = ἐπιφ. οἴμοι ! κρῖμα ! (vah !). Οἰκ.

βάχτι ἢ βαχούτ, τὸ=(Κρ.Π.), ἐποχή, καιρός, (vakit ἢ vakt).

—βεζενὲς ἢ βεζνὲς ἢ βεζινές, ὁ= βλ. τὴν λέξιν : βιζινές. Εἶς τὸν Πόντον λέγεται ἡ βεζνέ.

—βεζύρης ἢ βεζύρ'ς, ὁ=Πρόεδρος τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τῆς Ὀθωμαν. Αὐτοκρατορίας, πρωθυπουργός, (vezir). Ἀπὸ τῆς κεμαλικῆς ἐποχῆς καὶ ἔπειτα ὀνομάζεται : baş bakan. (ὁ πρῶτος βλέπων, ὁ πρῶτος ἐπόπτης). Οἰκ.

βεκίλης ἢ βεκὶλ'ς, ὁ = (Θρ. Κ. Η.), ἀντιπρόσωπος, ἀναπληρωτής, (vekil).

βεκίλτς, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : βεκίλης.

βεκίλχαρτζης, ὁ = (Κ.), ὁ ἐπὶ τῆς δαπάνης ἢ διαχειριστὴς ὑπάλληλος, τραπεζοκόμος, maître d'hôtel, (vekilharç).

βελάκιμ=σύνδ. Ἐν τούτοις, (bilâkis). Οἰκ.

βεργκί, τὸ=(Θρ. Κ. Π. δΜ.), φόρος (vergi). Οἰκ.

—βερέμης, ὁ=φθισικός, (veremli).

βερέμι, τὸ=(Κρ.), φθίσις, (verem).

βερεμιάζω=γίνομαι φθισικός, (veremlemek).

—βερεμιάρης, ὁ = φθισικός, καχεκτικός, μεμψίμοιρος, μελαγχολικός, (veremli)

βερεμλής, ὁ=(Κ.Θρ.Π.Η.), φθισικός, (veremli).

—βερεσὲ ἢ βερεσιὲ = ἐπίρ. ἐπὶ πιστώσει (veresiye, ἀπὸ τὸ ἐπίθετον veresi = πιστωτικὸν ἐμπόριον). Οἰκ.

βὲρ-σελὰμ=(Θρ. Κ. Π.), δὸς χαιρετισμόν. Ἡ φράσις αὐτή, ἠλλοιωμένη, ἔχει ἀρχικὴν μορφήν : βὲ σελάμ = καὶ χαιρετίζω. Δηλαδὴ «φεύγω» ἢ «αὐτὸ εἶναι» ἢ «τέλος πάντων», (ve selam). Κατὰ τὸν Ξεν. Ἀκογλου, εἶναι ἡ ἀραβικὴ λέξις : vesselâm. Οἱ Ἕλληνες διεμόρφωσαν τὸ βὲ σελὰμ εἰς βὲρ-σελάμ. Ἡ Παναγία ἡ Γοργόνα, Στρατιὴ Μυριβήλη.

βερχανὰς ἢ βερχανές, ὁ ἢ βερχανά, ἡ=(Κ.Π.), βλ. τὴν λέξιν : μπερχανάς.

βεσικάς, ὁ = (Κ.), πιστοποιητικὸν ταυτότητος, (vesika).

βιζινές, ὁ=(Θρ. Κ.), ζυγαριὰ διὰ πολύτιμα πράγματα ἢ φάρμακα (vezne). Λέγεται καὶ βεζενὲς ἢ βεζνές.

—βιλαέτι ἢ βιλαέτ', τὸ=νομαρχία, ἢ μᾶλλον γεν. διοίκησις, (vilâyet). Οἰκ.

βιράν, τὸ = (Θρ.Κ.Π.δΜ.), ἐρείπιον ἢ ἐρειπωμένον κτίσμα, (viran). Οἰκ.

βιρανές, ὁ=(Θρ.Κ.), ἔρημον οἰκόπεδον, ἐρείπιον οἰκίας, (virane).

βιρχανάς, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : μπερχανάς.

—βοεβόδας ἢ βοϊβόδας, ὁ = ἀρχηγός, διοικητής, κυβερνήτης, (voyvodas, σλαβικὴ λέξις). Τίτλος, τὸν ὁποῖον οἱ Σουλτάνοι ἔδιδον εἰς τοὺς ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας.

βοὺρ = (Κρ. ακΜ.), κτύπησε ! Εἰς τὴν φράσιν : βοὺρ στὸν πατσά, δηλ. εἰς τὰ ψαχνά.

Γ

γαβανόζ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : καβανόζι.

γαεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : καγιντίζω.

γαζανεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : καζαντίζω.

γαζέπι, τὸ=(Κρ. Π. δΜ.), ὀργή, θεομηνία, (gazap ἢ κοινῶς gazep).

γαϊτανάκι, τὸ=(Θρ. Κ. ακΜ.), μικρὸν γαϊτανάκι, εἶδος χοροῦ τῶν

Ἀπόκρεω, ἐκτελουμένου ὑπὸ μετημφιεσμένων κρατούντων ταινίας, προσδεδεμένας εἰς τὴν κορυφὴν κοντοῦ, ὅπου βαθμηδὸν αὗται περιπλέκονται. Ἰδὲ τὴν ἐτυμολογίαν εἰς τὴν λέξιν : γαϊτάνι.

γαϊτανάς, ὁ=(Θρ. Κ. Π Η), κατασκευαστὴς ἢ πωλητὴς γαϊτανίων.

—γαϊτάνι, τὸ=χροσσός, παρυφὴ ἐνδύματος, μετάξινον κορδόνι, χρησιμοποιούμενον εἰς κόσμησιν ἐνδυμάτων, (gaytan. Κατὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας «γαετανὸν» ἐκ τῆς Ἰταλικῆς πόλεως Γαέτας). «Τὸ πῆρε σκοινὶ γαϊτάνι», δηλ. ἐξακολουθεῖ ἀδιακόπως νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὰς ἰδίας πράξεις ἢ τοὺς ἰδίους λόγους.

γαϊταντζής, ὁ=(ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : γαϊτανάς.

γαπαρεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γκαμπαρντίζω.

γαρίμπης ἢ γαρίπης=ξένος, παράξενος, ταξιδιώτης, (garip).

—γαρμπὴς ὁ=νότιος ἄνεμος, νοτιοδυτικὸς ἄνεμος ἢ δυτικὸς ἄνεμος, δυτικός, (garbi). Οἰκ.

γεζίτης ὁ=(Θρ. Κ. Π.), ἀπατεών, δόλιος. Κατὰ τὸν Ἰ. Παπαγρηγοράκιν ἀναιδής. Ἴσως ἀπὸ τὸν Γεζὶτ-Yezit, ἱδρυτὴν τῆς δυναστείας τῶν Ὀμμιϋαδῶν ἢ Ἐμεβιδῶν Ἀράβων, εἶδος προδότου τῶν Μουσουλμάνων. Ἡ λέξις προσέλαβεν ὑβριστικὴν ἔννοιαν : ἀναιδής, ἀνάγωγος, ἀσυνείδητος.

γελατζὴ-ντολμὰς ὁ=(Κρ.), βλ. τὴν λέξιν : γιαλαντζής.

—γελέκι ἢ γελέκο, τὸ=κολόβιον, ὑπενδύτης, (yelek).

γεμεκλίκι, τὸ=(Κρ. Θρ. Κ.), οὐσ. τρόφιμον, φαγώσιμον, ἔξοδον τροφίμων, ἐπίθ. κατάλληλον διὰ φαγητόν, (yemeklik). Ἀπομν. Μακρυγιάννη, πολλ.

—γεμενί, τὸ=εἶδος ὑποδήματος, συνήθως ἄνευ τακουνιοῦ, κατασκευασθὲν ἐν ἀρχῇ εἰς τὴν Ὑεμένην, ἐν μεγάλῃ χρήσει ἄλλοτε εἰς τὴν Θράκην, (yemeni).

—γεμενετζής, ὁ = κατασκευαστὴς γεμενιῶν.

γέμι ἢ γέμ', τὸ=(Θρ.Κ.Π), τροφή, ζωοτροφή, δόλωμα, (yem).

γεμιτζόπουλο, τὸ = μικρὸς ναύτης, βλ. τὴν λέξιν : γκεμιτζής. Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Εἰρ. Σπανδωνίδη.

γεμίσι ἢ γεμίσ', τὸ=(Θρ.Κ Π.δΜ.), ὀπωρικόν, (yemiş). Οἰκ.

γεμιστσής, ὁ= (Θρ.Κ.Π.), ὀπωροπώλης, (yemişçi).

γεμιτζής, ὁ=(Κρ.), βλ. τὴν λέξιν : γκεμιτζής.

—γεντέκι, τὸ=πρόσθετος ἵππος εἰς ἅμαξαν, πᾶν διπλοῦν πρᾶγμα διὰ νὰ χρησιμεύσῃ εἰς ὥραν ἀνάγκης, ὑποστήριγμα σαχνισιοῦ, ἀπόθεμα, λωρίον δι' οὗ σύρεται πλοιάριον ἢ λέμβος ἀπὸ ξηρᾶς ἢ ἵππος (βλ. καὶ τὴν λέξιν: γιαντέκ), (yedek).

γεντίκι, τὸ=(νομικὸς ὅρος), δικαίωμα πωλήσεως εἰδῶν εἰς βακουφικὸν κτῆμα, κτῆμα ἢ οἰκοδομὴ ἐπὶ ἀλλοτρίας γῆς, εἶδος δουλείας, (yedik). Τὸ γεντίκι κατηργήθη εἰς τὴν Τουρκίαν τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1913. Περὶ γεντικίου ἔγραψαν οἱ ἐκ Τουρκίας νομομαθεῖς Ν. Π. Ἐλευθεριάδης (Ἡ ἀκίνητος ἰδιοκτησία ἐν Τουρκίᾳ) καὶ οἱ Μιλτιάδης Καραβοκυρὸς καὶ Δημήτριος Φύτος (Ὀθωμανικὸς Κῶδιξ).

γεραλούς, ὁ = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαραλής.

γεράς, ὁ = βλ. τὴν λέξιν : γιαράς. Ἀπομν. Μακρυγιάννη, Α 292.

γερελμασί, τὸ = (Θρ.), κολοκάσιον, γαλλιστὶ topinambour, (yer elmasi).

γερλεστίζω ἢ γερλεστιρεύω = (Θρ. Κ.Π.), τοποθετῶ, τακτοποιῶ τι, τοποθετῶ τὸν ἑαυτόν μου (yer

leşmek). Καλογερλέτσε ἡ κάτα πάν' στὸ γιάν'.

γερλὴς ἢ γερλίσιος -ια -ιο=(Θρ. Κ. Π.), ἐντόπιος, αὐτόχθων, (yerli).

γερούσι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : γιουρούσι. Ἀπομν. Μακρυγιάννη, πολλ.

γιά....γιὰ=σύνδ. ἤ...ἤ... ἢ ἐπιβεβαιωτικὸν ἐπιφώνημα, (ya..ya). Εἶδες τὸ παιδί σου ; ναὶ γιά. Πῆγες στὴν ἀγορά ; ναὶ γιά.

—γιαβὰς-γιαβὰς=ἐπίρ. σιγὰ-σιγά, (yavaş-yavaş).

—γιαβάσικος -σικη -ικο = ἥπιος, πρᾶος, ἔλαφρός, γλυκύς, ἀδύνατος, ἤρεμος, (yavaş). Οἰκ.

γιαβέρης ἢ γιαβέρ'ς, ὁ=(Θρ. Κ.), βοηθός, συνήθως βοηθὸς βαλῆ, ὑπασπιστής, (yaver).

—γιαβρὴς ἢ γιαβρὶ ἢ γιαβρού, τὸ =νεογνὸν ζώου ἢ πτηνοῦ, (ἐπὶ ἀνθρώπου) τρυφερός, ἀγαπητός, π. χ. γιαβρούμ !=ἀγαπητέ μου ! (yavru).

γιαβουκλούς, ὁ, γιαβουκλού, ἡ = ἀγαπητικός, ἀγαπητική, (yavuklu). Διὰ τοὺς Τούρκους σημαίνει ἀρραβωνιαστικὸς -ική.

γιαγίκι ἢ γιαγίκ', τὸ=(Θρ.). γαυλὸς (ντρουβάς), (στενόμακρον ξύλινον δοχεῖον ὅπου δέρεται τὸ γάλα πρὸς βουτυροποιΐαν), (yayık).

γιαγκίνι ἢ γιαγκίν', τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γιανγκίν. Οἰκ.

γιαγλὴς ἢ γιαγλίδικος-ικη-ικο=(Θρ. Κ.Π.) παχύς, λιπαρός, πλούσιος, (yağlı).

γιάγμα, τὸ=(Θρ. Κ. Π. δM.), διαρπαγή, λεηλασία, (yağma). Γιάγμα ἔγινε ὁ βιός μας στῆς Ρουσίας τὸν καιρό.

γιαγμαλαύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : διαγουμίζω.

γιαγματζής, ὁ=(Θρ. Κ. Π.), ὁ ἅρπαξ, ὁ λεηλατῶν (yağmacı).

γιαγμουρλούκι ἢ γιαμουρλούκ, τὸ= (Θρ.) ἀδιάβροχον, (yağmurluk). Ἔβαλε τὸ γιαμουρλούκι ντου καὶ καβαλίκεψε.

γιαγνίσι, τὸ=(Κρ. ακM.), βλ. τὴν λέξιν : γιανλίς.

γιαγουμίζω=βλ. τὴν λέξιν: διαγουμίζω.

—γιαγούρτι ἢ γιαγούρτ', τὸ ἢ γιαούρτη, ἡ=ὀξύγαλα, τὸ ἄλλως λεγόμενον μακάρτ', (yoğurt). Βλ. Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. Β'. Οἰκ.

γιαζίκ !=(Θρ. δM. Η. ακM.), ἐπιφ. κρῖμα ! (yazık). Γιαζὶκ ζαχμετινέ !=κρῖμα εἰς τὸν κόπον σου ! Οἰκ.

γιακαλαντίζω=(Θρ. Κ. δM.), συλλαμβάνω, φθάνω, εὑρίσκω, (yakalamak).

γιακαλαύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιακαλαντίζω.

—γιακάς, ὁ=περιλαίμιον, εἶδος καπνοῦ φυομένου ἐπὶ τῶν κλιτύων βουνῶν εἰς τὴν Δυτικὴν Θράκην, (yaka),

γιακί, τὸ=(Θρ. Κ. δM.), ἐκδύριον, τσιρότο, (yaki).

γιακηστίζω=(Θρ. Κ.), προσαρμόζω, ταιριάζω, (yakışmak). Γιακηστισμένο τὸ ἀντρόγυνο !

γιακλαστίζω=(Θρ. Κ.), πλησιάζω, (yaklaşmak).

γιακμάς, ὁ=(Θρ. Κ.), ἔγκαυμα, καύσιμον, (yakma).

γιακουστουρεύω=(Π), βλ. τὴν λέξιν: γιακηστίζω.

—γιαλαντζής, ὁ=ψεύτης, ψεύτικος, γιαλαντζὴ - ντολμάς, (yalancı). Κλέφτη τῆς ἀγάπης, γιαλαντζή, (δημοτικὸ τραγούδι).

γιαλέλι τὸ=(Κρ. Κ.), τραγούδι, (yal-el), ἀραβικαὶ λέξεις. Κατὰ τὸν Ἰω. Ἀργυρόπουλον, ἐπωδὸς ἄσματος.

—γιαλί, τὸ=παραλία, (yalı), ἴσως ἀπὸ τὴν ἑλλ. λέξιν: αἰγιαλός, ἑορτὴ τοῦ γιαλοῦ, (Δυτικὴ Θράκη). Οἰκ.

γιαλντίζ', τὸ=(Κ.), χρύσωμα, (yaldiz).
γιάμα, τὸ=(ακΜ.) βλ. τὴν λέξιν : γιάγμα. Ἐπιφώνημα τῶν παιδιῶν κατὰ τὰς δῆθεν ἐπιδρομάς των.
γιαμάς, ὁ=(Θρ.), ἐμβάλωμα, (yama).
γιαματζής, ὁ=(Θρ. Κ.), ἐμβαλωματής, (yamaci).
γιαμουρλούκι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γιαγμουρλούκι.
γιαμπανὰ=(Κρ.), βλ. τὰς λέξεις : σοζούμιε μπανά.
γιαμπανής =(Κ.), ἄγριος, (ἐκ τοῦ yaban, ἄγριος καὶ ἔρημος τόπος).
γιαμπαντζής, ὁ=ξένος, ἀλλοδαπός, (yabanci). Οἰκ.
γιανασεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαναστίζω.
γιαναστίζω=(Θρ. Κ.), πλησιάζω, προσκολλῶμαι, προσεγγίζω, (yanaşmak). Καὶ σὰ γιανάσ'τσε, τὸ τέλειωσε.
γιαναστουρεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιακλαστίζω.
– γιανγκίν', τὸ=πυρκαϊά, (yangin). Ἄναψε γιαγκὶν' πὲ τὴν ὁμορφιά ντης.
γιανκεσερτζής, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιανκισετζής.
γιανκισετζής, ὁ=(Θρ. Κ.), λωποδύτης, βαλαντιοτόμος, (yan - keşici). Οἰκ.
γιανλὴς ἢ νιαγλὶς=(Θρ. Κ. ακΜ.), ἐπίρ.τροπ.=κατὰ λάθος, (yanliş). Οἰκ.
γιαντέκ', τὸ=(Θρ.), βλ. τὴν λέξιν : γεντέκ. Οἰκ.
γιάντες τὸ=(Κρ. Κ. Θρ. Π. δΜ. ακΜ.), εἶδος στοιχήματος. Ὁ στοιχηματίσας, ἂν δὲν εἴπη «τὸ ξέρω», ὅταν λαμβάνη ἀπὸ τὸν ἀντίπαλον ἀντικείμενόν τι, χάνει. Οἰκ.
γιαούρτι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γιαγούρτι.
—γιαπί, τὸ=κτίσμα, οἰκοδομή, (yapi). Σήκωσαμ' γιαπί. Οἰκ.
γιαπιαντίζω = προσκολλῶ, (yapişmak). Οἰκ.
γιαπιτζὴς ὁ=(Κρ. Κ. ακΜ.), κτίστης, (yapici).
γιαπουζής, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαπιτζής.
γιάπμα=(ακΜ. Θρ.); μὴν τὸ κάνης, μὴ βρέ ! (yapma).
γιαπμάς, ὁ=(Θρ.), κατασκεύασμα, κατιτὶ πρόσθετον, ψεύτικον ἢ νοθευμένον, (yapma). Οἰκ.
—γιαπράκι, τὸ=φύλλον, ἀμπελόφυλλον διὰ ντολμάδες, ντολμάδες εἰς τὴν Β. Θράκην, (yaprak). Ντύλιξαμ' γιαπράκια.
γιαπτιρντίζω=(Θρ.), βάζω ἄλλον νὰ κάμη κάτι, παραγγέλλων κάνω κάτι, (yaptirmak).
γιαπτουρεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαπτιρντίζω.
γιαραλαντίζω=(Θρ. Κ.), τραυματίζω, (yaralamak). Οἰκ.
γιαραλεύω = Οἰκ. (Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαραλαντίζω.
γιαραλής, ὁ=(Θρ. Κ.), γεμᾶτος ἀπὸ πληγάς, ἑλκοβριθής, (yarali).
γιαραντίζω = (Θρ. δΜ.), ὠφελῶ, (yaramak). Οἰκ.
γιαραύω = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαραντίζω. Οἰκ.
γιαραντίμι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν: γιαρντίμι. Οἰκ.
—γιαράς, ὁ=πληγή, τραῦμα, ἕλκος, (yara) Οἰκ.
γιαρές, ὁ= (Θρ. Π.), εἶδος παθητικοῦ ἀνατολικοῦ ἄσματος, (yare). Οἰκ.
γιαρίς, τὸ=(Κ.Π.Θρ.), ἄμιλλα, ἀγώνισμα, (yariş). Οἰκ. Διὰ τοὺς Τούρκους σημαίνει ἐπίσης σχίσιμον, φλυαρία.
—γιαρμάς, ὁ=σχιστὸν ξύλον δι' οἰκοδομὰς β) εἶδος ροδακίνου γ) κτηνοτροφὴ ἀπὸ πεπιεσμένα ὄσπρια, (yarma). Εἰς τὰ τουρκικὰ λεξικὰ ἀναφέρεται μόνον ἡ πρώτη ἔννοια. Οἰκ.
γιαρντίμι, τὸ=(Θρ. Κ. δΜ.), βοή-

θεια, (yardim). Κάνε καὶ σὺ γιαρντίμι.

γιαρντιμτζής, ὁ=(Θρ. Κ. Π.), βοηθός, ἐπίκουρος, (yardimci). Οἰκ.

γιαρούς' τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: γιαρές.

γιαρτίμ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαρντίμι.

—γιασὰκ=ἔμπόδιον, ἀπαγόρευσις, (ἀπαγορεύεται), (yasak). Οἰκ.

γιασακτσής, ὁ=(Θρ. Κ. Π.), εὐταξίας, φύλαξ, σωματοφύλαξ, φρουρός, (yasakçı). Οἰκ.

—γιασεμί, τὸ=ἴασμος, (yasemin). Κατά τινα ἔτυμολογίαν παράγεται ἐκ τῆς λέξεως ἴασμος.

—γιασμάκι ἢ γιασμάκ', τὸ ἢ γιασμάς, ὁ=πέπλος, γυναικεῖον κάλυμμα κεφαλῆς, μὴ καλύπτον τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν μύτην (τὸ καλύπτον τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὴν μύτην λέγεται peçe=πετσέ), (yaşmak). Οἰκ.

γιὰς-πούς=(Θρ.Π.), ἐπίρ. σκορπιστά, καταστροφικῶς. Ἔγινε ὁ βιός του γιάς-πούς. Κατὰ τὸν Ξενοφ. Ἀκογλου ἀπὸ τὰς τουρκικὰς λέξεις yas (πένθος) καὶ pus (ἀχλύς, ἔλαφρὰ ὁμίχλη).

γιαστίκι ἢ γιαστίκ', τὸ=(Θρ.), προσκέφαλον, (yastık). Οἰκ.

—γιαταγάνι, τὸ = μακρὰ μάχαιρα, κυρτὴ μάχαιρα, σπάθη, φερομένη εἰς τὴν ὀσφύν, (yatağan).

γιατάκης ἢ γιατάκ'ς -ισσα -ικο= (Θρ.Κ.Π.), ὁ ἔχων κλίνην, κατάκοιτος (yatakli) ἢ κλεπταποδόχος, λησταποδόχος (yatak) Οἰκ.

γιατάκι, τὸ=κατάλυμα, ἐνδιαίτημα (yatak). Ἀπομν. Μακρυγιάννη Α166, Β22. Πρόχειρον σκεπαστὸν κτίσμα τῆς ὑπαίθρου δι' ὕπνον.

γιαταλάκης, -ισσα -ικο=(Θρ), κατάκοιτος, (yatalak).

γιατούζ, τὸ = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαλντίζ'.

γιαφτάς, ὁ=(Κρ.), μερίδιον τῆς ὑπὸ διανομὴν πατρικῆς περιουσίας. Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν : τοιχοκόλλημα, πινακίς, (yafta).

γιαχανάς, ὁ=(Θρ. Κ.), τριβεῖον διὰ σησαμέλαιον ἢ λινέλαιον (yağhane).

—γιαχνί, τὸ=φαγητὸν μὲ τσιγαριστὰ κρεμμύδια, (yahni). Οἰκ.

—γιαχνίζω = παρασκευάζω φαγητὸν μὲ τσιγαριστὰ κρομμύδια, τσιγαρίζω. Παράγωγοι λέξεις : γιαχνιστός, γιάχνισμα.

γιάχου !=(Θρ.Κ.Π.) ἐπιφ. ἔ! βρέ ! (yahıve).

γιάχου !=ὦ ἀδελφέ! (yahu).

—γιαχουντής, ὁ =Ἑβραῖος, Ἰουδαῖος. Περιφρονητικὴ ἢ ὑβριστικὴ προσωνυμία (yehudi).Οἰκ.

γίβεντο, τὸ=(Κρ.), καυχησιολογία, ἔπαρσις, ἐκ τοῦ ρήματος: γκιουβεντίζομαι, (τουρκ. güvenmek), ὅπερ ἰδὲ (ἡ ἔννοια : καταισχύνη, ἐντροπή, ἡ ἀναφερομένη εἰς τὴν συλλογὴν Ἰδ. Παπαγρηγοράκι οὐχὶ ὀρθή).

γιεράς, ὁ ἢ γιερά, ἡ = βλ. τὴν λέξιν : γιαράς. Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Εἰρ. Σπανδωνίδη.

γιλατζίκ', τὸ = (Θρ.), ἐρυσίπελας. (yılancik) Οἰκ.

γιλντίζ', τὸ = (Θρ. Κ.), ἄστρον, ἀστερίσκος, βόρειος ἄνεμος, (yıldız).

—γινάτι, τὸ = πεῖσμα, (inat). Τὸ γινάτι βγάζει μάτι.

γιντής, ὁ=ἀόριστος ὕβρις. Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Εἰρ. Σπανδωνίδη. Βλ. τὴν ὀρθοτέραν ἐτυμολογίαν εἰς τὴν λέξιν : γκιντής.

—γιογκάς, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γιοντζές.

γιὸκ=(ακΜ.), ὄχι, (yok). Γιὸκ παρὰ=δὲν ὑπάρχουν χρήματα.

γιοκάς, ὁ = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιοφκάς.

γιοκλαντίζω = ἐρευνῶ, ψηλαφῶ, ἐλέγχω, ἐξετάζω, (yoklamak).Οἰκ.

γιὸκ-παχαγιὰ ἢ κατὰ τὸ ὀρθότερον

γιὸκ-παχασινά = (Θρ.), εἰς ἀνύπαρκτον τιμήν, εἰς ἐξηυτελισμένην τιμήν, (yok pahasıua).

γιόκσὰμ ἢ γιόκσα=(Θρ.Κ.Π.δΜ.), εἰ δ' ἄλλως, εἰδεμή, (yoksa).

γιολντάσης, ὁ=(Θρ. Κ. Π), συνοδοιπόρος, σύντροφος, (yoldaş). Οἰκ.

γιὸλ - παρασί, τὸ=(Θρ. Π), φόρος διὰ τὴν συντήρησιν τῶν δρόμων, (yol parası),

γιολτζής, ὁ=(Θρ. Κ. Π.), ὁδοιπόρος, ταξιδιώτης, (yolcu). Οἰκ

γιοντζές, ὁ=(δΠ ακΜ.), τριφύλλιον (φυτόν), (yonça).

γιόξαμ=βλ. τὴν λέξιν : γιόκσαμ.

γιοργὰ=(Κρ.), ἐπίρ. τριποδισμὸς ἢ διποδισμὸς ὑποζυγίου,(yorga).

γιοργάνι ἢ γιοργκάνι ἢ γιοργάν', τὸ =(Θρ.Κ.Π.δΜ Η.), ἐφάπλωμα, (yorgan).

γιορδάνι ἢ γιορνταλίκι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γκερντάνι.

γιοσμάς, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιουσμάς.

—γιουβαρλάκι ἢ γιουβαρλάκ', τὸ =(Θρ. Κ. Π. δΜ.), στρογγύλος, εἶδος φαγητοῦ (κρέας ψιλοκομμένον εἰς σχῆμα σφαίρας), σφαῖρα, (yuvarlak). Οἰκ.

γιουβέτσι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γκιουβέτσι.

—γιούζμπασης, ὁ=(Θρ. Π.), ἑκατόνταρχος, (yuzbaşi).

—γιούκι ἢ γιούκ', τὸ = (Θρ. Κ. Π.), βάρος,φόρτωμα,στοίβα,φορτίον, (yuk). Τρία γιούκια ροῦχα ἔχουμ'.

γιούκο, τὸ=ἔρμάριον ἐντειχισμένον διὰ τοποθέτησιν χονδρῶν οἰκιακῶν πραγμάτων (στρωμάτων, ἐφαπλωμάτων, ταπήτων) ἢ στοίβα ἀπὸ τὰ ὡς ἄνω πράγματα.Βλ. τὴν ἐτυμολογίαν εἰς προηγουμένην λέξιν. Ὁ γιοῦκος χρησιμοποιεῖται κυρίως εἰς τὰ χωρικὰ σπίτια. Δι' αὐτὸ εἰρωνικῶς λέγεται εἰς τὰς πόλεις : Γιοῦκο ἔκανες, καλέ ;

γιουκοὺς=τὸ (Κ.), ἀνήφορος, (yokuş). Οἰκ.

γιουλάρι ἢ γιουλάρ', τὸ=(Θρ. Κ. Π), ἡνία, περιλαίμιον, (yula). Προμάζεψα τὰ γιουλάρια τ'= τὸν περιμάζεψα.

γιουλάφ', τὸ=(Θρ. Π.), βρώμη, (yulaf).

γιουλμάς, ὁ=κατήφορος (ἴσως νὰ νὰ μὴν εἶναι λέξις τουρκική, διότι δὲν εὑρέθη ἡ ἀντίστοιχος).

γιουμρούκι ἢ γιουμπρούκι, τὸ= (ακΜ.), γρόνθος, (yumruk). Θὰ σοῦ κοπανίσω ἕνα γιουμπρούκι.

γιούνι ἢ γιούν', τὸ=(Θρ.), ἔριον (yün).

γιουντζής, ὁ=(Π.), ἔμπορος ἐρίων. Καὶ ἐπώνυμον.

γιουργέρνω ἢ γιουριάρω=ἐπιτίθεμαι, ἐφορμῶ, βλ. τὴν λέξιν : γιουρούς.

γιούργια, ἡ=βλ. τὴν λέξιν : γιουρούς. Γιούργια ἐπάνω τους, παιδιά !

γιουρεκλὴς - γιουρεκλίδικη - ικο, = (Θρ.), θαρραλέος, γενναῖος, (yürekli). Γιουρεκλίδ' κο παιδί.

γιουρεκσίζης, ὁ=(Θρ.), ὁ ἄνευ καρδίας, δειλός, (yüreksiz).

γιουρούκης, ὁ, γιουρουκάκι, τὸ = (Θρ.Κ.), νομὰς ὀθωμανός, Τοῦρκος τῆς περιοχῆς τοῦ Ἰκονίου, ἀπολίτιστος, (yürük).

—γιουρούσι ἢ γιουρούσ', τὸ=ἔφοδος, δημιδικὸν τρέξιμον, πορεία, (yürüyüş). Ἔκαναμ' ἕνα γιουρούσ' ποὺ σκομίσκαν σὰν τὶς ὄρνιθες (ἐκάναμεν μίαν ἔφοδον ποὺ διεσκορπίσθησαν ὡσὰν ὄρνιθες).

γιουρουστίζω=(Θρ.), κάμνω ἐπίθεσιν, (yürümek).

γιουσμὰς=(Θρ.), κομψός, χαρίεις, ὡραῖος, (yosma) (Ἀρχεῖον Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ, τ. 21).

γιούσμπασης, ὁ=(Κρ.Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιούζμπασης.

γιουτίζω = (Θρ.), καταβροχθίζω, (yutmak).

—γιούχα ! = ἐπιφώνημα : κάτω ! (yuha).

—γιουχαΐζω = ἀποδοκιμάζω, φωνάζω γιούχα ! ὅπερ ἰδέ.

γιοφκάδικος = ἄγονος ἀγρός, ἀδύναιη γῆ, ἀμμώδης (yufkali).Οἰκ.

γιοφκάς,ὁ=(Θρ Κ.δΜ.ακΜ.),ζυμαρικὸν παρεμφερὲς μὲ χυλόπηττα ν εἰς τὴν Θράκην καὶ εἶδος τηγανητοῦ ζυμαριοῦ ἢ φύλλου κρούστας εἰς τὴν Κων)πολιν, (yufka). Οἰκ.

γιοχλαεύω ἢ γιοχλαύω = (Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιοκλαντίζω.

γιοχούσ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιουκούς.

γιριεύω=(Π), βλ. τὴν λέξιν : γιουρουστίζω.

γιρμιλίκι, τὸ = (Θρ. Κ), νόμισμα τῶν 20 παράδων. Εἰς τὴν Θράκην ἔλεγαν τὰ γουρουνάκια ποὺ ἐπλήρωναν φόρον εἴκοσι παράδων (yirmilik).

γκαβανόζι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : καβανόζι.

γκαγιρέτι ἢ γκαγιρέτ' ἢ γκαϊρέτ', τὸ=(Θρ.Κ.Π.δΜ.), ζῆλος, προσπάθεια, ἀντοχή, ἐγκαρτέρησις, (kayret). Λίγο γκαϊρέτ' χρειάζεται.

γκαϊτάνι τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γαϊτάνι.

γκάζι ἢ γκάζ', τὸ = πετρέλαιον, (Θρ.Κ.Π.Η ακΜ.) ἢ φωταέριον, (gaz).

γκάλιμπα ἢ γκάλεμπα=(Θρ.Κ.Π), καθὼς φαίνεται, πιθανόν, ἴσως, (galiba). Σεῖς γκάλιμπα εἶστε οἱ τσορμπατζῆδες.

γκαμπαρντίζω = (Θρ.Κ.δΜ.ακΜ.), φουσκώνω, ὑπερηφανεύομαι, ἀπαλύνω, μαλακώνω, (gabarmak). Οἰκ.

γκαρίπης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γαρίπης.

γκαρμπής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γαρμπής.

γκεβεζελίκι ἢ γκεβεζελίκ', τὸ=(Θρ. Κ.Π.ακΜ.), ἀνοησία, πολυλογία, φλυαρία (gevezelik). Ἄφ'σε τὰ γκεβεζελίκια, δηλ. τὰς φλυαρίας.

γκεβ ζές, ὁ=(Θρ. Κ. Π. ακΜ), ἀνόητος, φλύαρος, (geveze). Οἰκ.

γκεβρέκ', τὸ=(Θρ. Κ.), εὔθραυστον γλύκισμα, διπυρίτης, (gevrek).

γκεβρέκικος - ικη - ικο = (Θρ. Κ. Π), χαλαρός, εὔθραυστος, τρυφερός, (gevrek).

—γκεβρές, ὁ = στλεγγίς, ξύστρα (τρίφτης) δι' ἄλογα, ψηκτρὶς (gebre).

γκεβσέκικα=(Θρ. Κ. Π. Η.), χαλαρῶς, ἀπὸ τὸ ἐπίθετον : gevşek. Πολὺ γκεβσέκικα πιάν'ς τὴ δουλειά.

γκεζερῶ=πλανῶμαι ἀσκόπως, (gezmek). Ἀπομν. Μακρυγιάννη. Διὰ τοὺς Τούρκους σημαίνει : περιπατῶ, ταξιδεύω.

γκὲλ - γκελελοὺμ=ἂς ἔλθωμεν, ἂς ἴδωμεν, (gel - gelelum).

γκελμπερί, τὸ=(Θρ. Π. Η.), ἐργαλεῖον, δι' οὗ ἐξάγεται ἢ σύρεταί τι πρὸς τὰ ἔξω, (gelberi).

—γκέμι, τὸ=ἠνίον, χαλινός, (gem). Τὰ γκέμια θέλ'να κουμαντάρισμα. Οἰκ.

—γκεμιτζής, ὁ=ναύτης, θαλασσόλυκος, ναυτικός, (gemici).

γκεμπερντίζω = ψοφῶ, ἀκινητῶ, (gebermek).

γκενίσκος - σκη - σκο = (Θρ. Κ.), εὐρύς, geniş). Οἰκ.

γκερέν, τὸ=ἀγρὸς ἀποξηραινόμενος μετὰ τὴν βροχὴν καὶ παρουσιάζων ρωγμάς, μὴ καλλιεργήσιμος, (geren). Οἰκ.

—γκερντάνι ἢ γκερντάν', τὸ=λαιμὸς (φουγούνα) ἢ κόσμημα τοῦ λαιμοῦ (συνήθως περιδέραιον), (gerdan).

—γκερντέλι ἢ γκερντέλ', τὸ=καδδίσκος, δι' οὗ ἀντλεῖται τὸ νερὸν τοῦ πηγαδιοῦ, (gerdel). Οἰκ.

—γκερίζ', τὸ=καταφύγιον, ὑπόνομος, ὀχετός, (geriz). Οἰκ.
—γκεσέμι, τὸ=κριὸς ἢ τράγος, ὁ δηγῶν τὸ ποίμνιον, (gösem).
γκετζὲ—σοφὰς ἢ γκετζὲ—σεφάς, ὁ =(Θρ.), ἴον τὸ φιλέσπερον, ἑσπερίς, (gece - sefa).
γκέτσ'κα ἢ γκέτσικα=(Θρ.), ἀργά. (geç). Ἔμεινα γκέτσ'κα, ἄργησα.
γκιαβγκὶρ' ἢ γκιαβγκίρι, τὸ=(Θρ. Κ. Π.), λιθίνη ἢ πλινθίνη οἰκοδομή, (kâvgir ἢ kârgir).
—γκιαούρης, ὁ = βλ. τὴν λέξιν : γκιαβούρης.
—γκιαβούρης, ὁ=ἄπιστος, μὴ μουσουλμάνος (ὑβριστικῶς), ǧaur ἐκ τῆς περσικῆς λέξεως gebr, ἡ ὁποία σημαίνει : πυρολάτρης, ὁπαδὸς τῆς θρησκείας τοῦ Ζωροάστρου.
γκιζερῶ=βλ. τὴν λέξιν : γκεζερῶ. Ἀπομν. Μακρυγιάννη, Α102.
γκιλντὶζ=(ακΜ.), κρησφύγετον τῶν γυναικῶν τοῦ χαρεμίου. Τὴν ἔχει στὸ γκιλντὶζ ἀπὸ ζήλεια. Ἴσως ἀπὸ τὴν λέξιν : γιλντίζ', τὴν ὁποίαν ἰδέ.
γκιντὶ=(Θρ. Π.), μαστρωπός, κερατωμένος. Χρησιμοποιεῖται ὡς ἔκφρασις ἐπιτιμήσεως, λύπης, ἀναφωνήσεως, χωρὶς νὰ ἐξυπονοῆται ἡ ἀληθινὴ ἔννοια, (gidi). Γκιντί γιαλαντζή :=ὦ ψεύτη! Γκιντὶ σενί! = ἐσένα, ἄχρειε! βλ. καὶ τὴν λέξιν : γιντής.
γκιοβντές, ὁ=(Θρ. Π), κορμὸς (τοῦ ἀνθρώπου), ἄνθρωπος κοντόπαχος, (göνde).
γκιόγια=(Θρ.) ἐπίρ. ὡσάν, τάχα, δῆθεν, (göya). Ἔκανε γκιόγιαμ ποὺ πονοῦσε.
γκιὸζ - γκιορὲ=(Θρ. Κ. Π. δΜ.), πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν, καταδήλως, ὀφθαλμοφανῶς, (göz - göre).
γκιόζλεμές, ὁ=(Θρ. Π δΜ.), πλακοῦς μὲ τυρόν, τηγανήτα (λαλαγκήτα), (gözleme).
γκιόζμπαγ'τζής, ὁ=(Θρ. Κ.), μάγος, ταχυδακτυλουργός, (gözbağıcı).
γκιοζμπογιατζής, ὁ=(Θρ. Π.), ὁ βάπτων τοὺς ὀφθαλμούς, ὁ πρὸς τὸ θεαθῆναι ἐργαζόμενος, ἀπατεών, (göz - boyacı).
γκιόλι ἢ γκιόλ', τὸ ἢ γκιόλα, ἡ=(Θρ. Π.δΜ.), λίμνη, τέλμα, (göl). Οἰκ.
γκιομπέκι ἢ γκιομπέκ', τὸ=(Θρ. Π.), ὀμφαλός, καρδία καρποῦ, (göbek).
γκιορὲ= (Θρ. Κ. Π.), ἐπίρ. ἀναλόγως, (göre). Οἰκ.
γκιορτὰν' ἢ γκιορντάνι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : γκερντάνι.
γκιορούλ = δοῦπος, κύλισμα μὲ θόρυβον, γκιοροὺλ - γκιορούλ = μὲ ταχύτητα, μὲ ὁρμήν, (görül).
γκιοσέμι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : γκεσέμι, (Καραγκιόζης, Λουὶ Ρουσέλ, δεύτερος τόμος, σ. 113).
γκιοστέκι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γκιουστέκι.
γκιότσι ἢ γκιότσ', τὸ =(Θρ.Π.Η.), μετοίκησις, μετανάστευσις, ὁ μετοικῶν, ὁ μεταναστεύων, πρόσφυξ, (göç).
γκιουβεντίζομαι = ἐπαίρομαι, ἔχω πεποίθησιν, καυχησιολογῶ, (güvenmek) Σὲ τὶ γκιουβεντίζεσαι ; στὰ πλούτη σ' ; Γὼ στὰ χέρια μ' γκιουβεντίζομαι.
—γκιουβέτσι ἢ γκιουβέτσ', τὸ=χωμάτινον δοχεῖον πρὸς ἕψησιν φαγητοῦ εἰς φοῦρνον, (güveç).
γκιουγιούμι ἢ γκιουγιούμ', τὸ=(Θρ. Η.), ἀγγεῖον, ὑδροχόη (διὰ βράσιμον νεροῦ), (güğüm). Φέρ' τὸ γκιουγιούμ. Οἰκ.
γκιουζελίμ=(Θρ. Κ. Π. ακΜ.), ὁ ὡραῖος μου, ἡ ὡραία μου, μιὰ χαρά, (ἐπὶ καλῆς σημασίας). Γκιουζελίμ' δουλειὰ καὶ τὴν ἄφ'σε. γκιουζελίμ ἄνθρωπος, γκουζελίμ σπίτι, (güzelim).
γκιουζλεμές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γκιοζλεμές.
γκιουλές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γκιουρ-

λές.

γκιουλγκιουλί, τὸ=(Θρ.), ρόδινος ἢ ρόδινον χρῶμα (gülgüli).

γκιουλντοὺρ - μπουλντοὺρ = (Θρ.), πολὺ θορυβωδῶς (güldür - paldir).

γκιουμπρές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : κιουμπρές.

γκιουμπρούκι ἢ γκιουμπρούκ', τὸ =(Θρ. Κ. Η), δασμός, τελωνεῖον, (gümrük). Οἰκ. Πλήρωσε τὸ γκιουμπρούκ'.

γκιουρέδικος - ικη - ικο=ὁ ἔχων ἐξωτερικόν, καλὴν ὄψιν, τρυφερός, (görekli). Οἰκ.

γκιουρεκλής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γιουρεκλής.

—γκιουρλές, ὁ=σφαῖρα τηλεβόλου, πᾶν ἀντικείμενον, ὅπως σιδηραῖ σφαῖραι, ἀναρτώμεναι ἀπὸ τὸν λαιμὸν καταδίκου πρὸς διαπόμπευσιν, (gülle) Οἰκ.

γκιουρουλτί, τὸ=(Θρ. Κ. Π. δΜ.), πολὺς θόρυβος, μεγάλη βοή, (gürültü). Πολὺ γκιουρουλτὶ γιὰ τὸ τίποτε.

γκιουστέκι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : κιοστέκι.

γκιουτρούμι ἢ γκιουτροὺμ' = (Θρ. Π.), παράλυτος, (kötürüm ἢ kütürum). Ἔπεσε γκιουτρούμι.

γκιούτσικος - ικη - ικο=(Θρ.), δύσκολος, (güç). Οἰκ.

γκιοὺς - μπελὲ ἢ γκιοὺτς - μπελὰ= (Θρ. Κ. δΜ), ἐπὶ τέλους, (güç belâ ile=μετὰ δυσκόλων ἐμποδίων).

γκιουχούμι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : γκιουγιούμι.

γκιρέν, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : γκερέν.

γκὶτ=(ακΜ.). Φύγε ! Γκίτ, ρὲ= φύγε βρέ !

γκὶτ · γκιντὲ=(Θρ. Κ.), ἐπίρ. προϊόντος τοῦ χρόνου, (git · gide).

γκιτζὲ - σεφὰς ἢ σοφάς, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γκετζὲ - σοφάς.

γκοντσὲς ἢ γκοντζές, ὁ=(Θρ. Κ), κάλυξ ἄνθους, ὀφθαλμὸς ἢ βλάστημα φυτοῦ, (gonca).

γκουτζούκης ἢ γκουτζούκ'ς, ὁ= (Θρ.), γυμνός,κολοβὸς τὴν οὐράν, (δὲν εὑρέθη ἡ ἀντίστοιχος τουρκικὴ λέξις. Ἴσως νὰ μὴν εἶναι τουρκική)

γλεντζές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ἐγλεντζές.

γλεντής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ἐγλεντζές. Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Εἰρ. Σπανδωνίδη.

γλέντι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ἐγλέντι.

γλεντίζω=βλ. τὴν λέξιν : ἐγλεντίζω.

γλεντιστὴς ἢ γλεντούσης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ἐγλεντζές. Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, Εἰρ. Σπανδωνίδη.

γιοντζές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : γκοντσές.

γουζεντίζω=(Θρ.), βλέπω τὸν ἄλλον τρώγοντα καὶ ὀρέγομαι. Κατὰ τὸν Ξενοφ. Ἀκόγλου παράγεται ἀπὸ τὴν τουρκικὴν λέξιν : güzin=ἐκλεκτός.

γούρι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : οὐγούρι.

γουρλὴς ἢ γουρλίδικος - ικη - ικο= βλ. τὴν λέξιν : οὐγουρλής.

γουρμπέτ', τὸ=βλ. τὴν λέξιν: κουρμπέτι.

γουρσούζης ἢ γουρσούζικος - ικη - ικο=βλ. τὴν λέξιν : οὐγουρσούζης.

γρασακτσής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν: γιασακτσής.

Δ

δελαλέτ, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : τελαλέτ.

δελάλης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : τελάλης.

δελαλιγιέ, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : τελαλιγιέ.

δελαλίκ, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : τελαλίκ.

δερβέναγας, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ντερβέναγάς.

δερβένι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν: ντερβένι.

δερβίσης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ντερβίσης.

δεφτερδάρης, ὁ = ὁ κρατῶν κατάστιχα, ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομι-

κῶν πρὸ τοῦ κεμαλικοῦ καθεστῶτος, (defterdar).

δερέμπεης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ντερέμπεης.

δετσίμ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: σιτζίμι.

διάγουμα, ἡ = (Κρ. Π.), λεηλασία, (yağma).

—διαγουμίζω = λεηλατῶ, διασκορπίζω. Παράγεται ἀπὸ τὴν λέξιν (yağma)

διασάκι, τὸ = (Κρ.Π.), ἀπαγόρευσις, (yasak).

διασαχτζής, ὁ = ἀκόλουθος, φρουρὸς πρεσβείας ἢ προξενείου (yasakçi). Ἀπομν. Μακρυγιάννη, Α118.

—διαγουμιστής, ὁ = ἅρπαξ, λαφυραγωγός, (yağmacı).

διβάνιον, τὸ=βλ. τὴν λέξιν:ντιβάνι.

δοάς, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ντουάς.

δουβάρι, τὸ= βλ. τὴν λέξιν : ντουβάρι.

δουβλέτι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν: ντοβλέτι.

δουμάνι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ντουμάνι.

Ε

ἐβκάφιον, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : βακούφι.

ἐβλάτι ἢ ἐβλάτ' τὸ=(Θρ.Π.δΜ.Η.), τέκνον. Μᾶλλον χρησιμοποιεῖται εἰρωνικῶς. Ἡ λέξις ἐβλάτ εἶναι ἀραβικὸς πληθυντικὸς τῆς λέξεως velede, ἀλλ' εἰς τὴν τουρκικὴν χρησιμοποιεῖται ὡς ἑνικός, (evlât). Κατὰ τὸν Ἰω. Ἀργυρόπουλον χρησιμοποιεῖται ὄχι εἰρωνικῶς, ἀλλὰ μᾶλλον τρυφερῶς.

ἐβσάτ', ὁ=(Θρ.),μεσαίας χωρητικότητος ληνός. Ἐβσάτ, κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν=μεσαῖος, μέτριος, (evsat).

—ἐγλεντζές, ὁ=διασκέδασις. Κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἔννοιαν καὶ διασκεδαστικός, (eğlence). Οἰκ.

—ἐγλεντζελής, ὁ = διασκεδαστικός, (eğlenceli). Οἰκ.

—ἐγλέντι, τὸ = διασκέδασις, (eğlence).

—ἐγλεντίζω=διασκεδάζω, (eğlenmek). Οἰκ.

ἐζγιὲτ ἢ ἐζγιέτ', τὸ=(Θρ.Κ.), δυσκολία, ἐμπόδιον, καταπίεσις, (eziyet). Οἰκ.

ἐζμπερλεντίζω=(Θρ.), ἀποστηθίζω, (ezberlemek).

ἐζντίζω = συνθλίβω, ἐρεθίζω, (ezmek).

ἐζτοχάς, ὁ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ἀζντέρι.

ἔϊ μπὲ γκαζιλέρ, τὸ=μικρὸν ἐμβατήριον παιζόμενον, ὅταν οἱ Τοῦρκοι στρατολογοῦνται ἢ ἀπολύωνται τοῦ στρατοῦ καὶ σημαῖνον : «ὦ ! νικηταί !» Οἱ Ἕλληνες τὸ ἐχρησιμοποίουν ὡς ἀσμάτιον ἀποχαιρετιστήριον εἰς ὁμήγυριν γάμου ἢ εἰς οἱανδήποτε διασκέδασίν των, (ey be gaziler). Τὸ ἔϊ μπὲ εἶναι ἐπιφώνημα ἐκφράζον θαυμασμόν, ἀνυπομονησίαν, ἐπιτίμησιν. Ὁ πρῶτος στίχος εἶναι : ἔϊ ! μπὲ γκαζιλέρ ! γιὸλ γκιορουλντού ! ἀμάν ! ἀμάν ! =ὦ νικηταί ! ὁ δρόμος ἐφανερώθη ! ἀμάν ! ἀμάν !

—ἐκμὲκ - κανταΐφι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : κανταΐφι.

ἐκμεκτσής, ὁ = (Θρ.), ἀρτοποιός, (ekmekçi).

—ἐκσίκικος ἢ ξίκικος -ικη -ικο = λειψός, ἀτελής, ὀλιγώτερος, (eksik).

ἐλμπέτα ἢ ἔλμπετ'=(Θρ.Κ.Π.δΜ.), ἐπίρ. βεβαιωτικόν, βεβαίως, ἀναμφιβόλως, (elbet ἢ elbette). Οἰκ.

ἐλεμές, ὁ=ἐκλεκτὸς καὶ κατ' εὐφημισμὸν ποταπός. Κατὰ τὴν τουρκικὴν ἔννοιαν : ἐλλεμὲ=ἐκλεκτός, (elleme). «Ἐλλεμὲ κιουμουρού» =ἴζημα (κατακάθι), καρβουνόσκονη. Κατὰ τὸν Ἰω. Ἀργυρόπουλον αἱ ἄνω δυὸ λέξεις=(ἐλλε-

μὲ κιουμουρού) σημαίνουν : ποταπός.

ἐλτζής, ὁ=(Θρ.), πρεσβευτής, ἀπεσταλμένος, (elçi).

ἐλτιζάμι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : ἰλτιζάμι.

ἔμ=καί, ἐπίσης, (hem). Ἔμ ψεύτης, ἔμ κλέφτης=καὶ ψεύτης, ἐπίσης καὶ κλέφτης.

ἐμεύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: οὐμουτίζω.

ἐμινλίκι, τὸ = (Θρ.), ἀσφάλεια, (eminlik).

ἐντεπσίζης ἢ ἐντεπσίζ'ς=(Θρ.Κ.Π. δΜ.Η.ακΜ.), κακοήθης, ἀνήθικος, ἄχρειος, (edepsiz). Ἔντεπσίζ ἐρίφ' ἀντάμ'. Οἰκ.

ἐντεπσιζλίκι, τὸ = (Θρ. Κ. Π. Η. ακΜ.), κακοήθεια, ἀνηθικότης, (edepsizlik). Τέτοια ἐντεπσιζλίκια δὲν τὰ θέλω γώ. Οἰκ.

ἐντέκια τὸ = (Κρ.), τάφροι πέριξ τοῦ φρουρίου τῶν Χανίων. Κυρία σημασία : Χάνδυξ. Μὲ τὸ ὄνομα τοῦτο—Χεντὲκ—οἱ Ἄραβες ὠνόμασαν τὸ Ἡράκλειον, (Hendek).

ἐνφιγιὲ κουτουσοὺ=(Θρ.Π.), ταμπακιέρα, περιέχουσα ταμπάκον, (enfiye kutusu).

ἐνφιγιές, ὁ=(Θρ. Κ. Π.), ταμπάκος, (enfieye).

ἐνταρί, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ἀντερί.

ἐντνάς, ὁ=(Θρ.) ὁ κατώτατος ληνός, (edna). Διὰ τοὺς Τούρκους σημαίνει γενικῶς : κατώτερος, χαμερπής.

ἐπεγιτζὲ ἢ ἐπεγ'τζὲ = ἀρκούντως, κάμποσο, (epeyce).

ἐραζλι - μιριὲ=(νομικὸς ὅρος) Αἱ λέξεις αὗται ἀναφέρονται εἰς τὸ ὑπὸ ἡμερ. 11 Νοεμβρίου 1929 περὶ διοικήσεως δημοσίων κτημάτων ἑλλ. διάταγμα, ἐκδοθὲν εἰς ἐκτέλεσιν τοῦ ὑπ' ἀρ. 4266 νόμου. Πρόκειται διὰ τὰς δημοσίας γαίας τοῦ Τουρκικοῦ κράτους, αἱ ὁποῖαι περιῆλθον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος. Τὸ ὡς ἄνω διάταγμα ἐπέτρεψε τὴν παραχώρησιν τῶν ἐραζλι - μιριὲ εἰς ἰδιώτας κατὰ τὰ 4/5 τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας. Καὶ καθώρισε τὴν διαδικασίαν τῆς ὑπ' αὐτῶν καταβολῆς τοῦ τιμήματος. Τὸ κράτος ἐκράτησε τὸ 1/5 τοῦ δικαιώματος τῆς ἰδιοκτησίας. Ἡ λέξις ἐραζὶ εἶναι ἀραβική, πληθυντικὸς τῆς λέξεως arz=γῆ, ἀγρός. Τὸ τελευταῖον γράμμα της ι εἶναι ἀραβικὸν πρόσφυμα. Μιρι σημαίνει ὁ ἀνήκων εἰς τὸ κράτος, τὸν δημόσιον θησαυρὸν καὶ τὸ μιριὲ εἶναι πληθυντικὸς τοῦ θηλυκοῦ κατὰ τὴν ἀραβικὴν γραμματικήν. Ἡ σύνταξις τῶν δύο λέξεων εἶναι ἀραβική, χρησιμοποιουμένη ἄλλοτε καὶ εἰς τὴν τουρκικήν, ἤδη δὲ καταργηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κεμαλικοῦ καθεστῶτος. Αἱ ἐν Τουρκίᾳ γαῖαι ἦσαν πέντε εἰδῶν καὶ περιῆλθον εἰς τὸ Ἑλληνικὸν κράτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐκ διαδοχῆς. Ἰδοὺ αὐτά :

1) ἐραζίι - μεμλουκέ, γαῖαι ἰδιόκτητοι, ἤτοι ἀνήκουσαι εἰς ἰδιώτας, γαῖαι, καλούμεναι ἄλλως μούλκια (ἑνικὸς μούλκι) mülk.
2) ἐραζίι - μιριέ, γαῖαι δημόσιαι.
3) ἐραζίι - βακφὲ ἢ μεβκουφέ, γαῖαι ἀνήκουσαι εἰς βακούφια, ἤτοι εἶναι ἀφιερωμέναι εἰς μουσουλμανικὰ ἱερὰ ἱδρύματα - τεμένη, μεδρεσέδες (κατηργήθησαν οὗτοι ὑπὸ τοῦ κεμαλικοῦ καθεστῶτος), σχολεῖα, νοσοκομεῖα κτλ.
3) ἐραζίι - μετρουκέ, γαῖαι ἀφεθεῖσαι εἰς χρῆσιν τοῦ δημοσίου ἢ τῶν κατοίκων χωρίου τινός (ὁδοί, λιβάδια, βοσκότοποι).
5) ἐραζίι - μεβὰτ χασὲ καὶ βατεκέ, γαῖαι νεκραί, δηλ. μήτε ἀφεθεῖσαι ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως εἰς χρῆσιν τοῦ δημοσίου ἢ τῶν κατοίκων χωρίου τινὸς διὰ τὰς ἀ-

νάγκας αὐτῶν, μήτε κατεχόμεναι καὶ ἐξουσιαζόμεναι, ἀλλὰ μηδὲ καλλιεργούμεναι, πλὴν ὅμως θιωρούμεναι καὶ αὗται ὡς αὐτοδικαίως ἀνήκουσαι εἰς τὴν πολιτείαν (ὄρη, λιμνάζοντες τόποι, θαμνώδεις τόποι, ἀδέσποτα δάση, κοῖται ποταμῶν).

- ἐργένης, ὁ=ἄγαμος, ὁ διαβιῶν μόνος (ergen).

—ἐργενλίκι, τὸ=ἀγαμία, (ergenlik).

—ἐρίφης, ὁ=ὁμότεχνος, σύντροφος, ἄνθρωπος, ἄτομον, ἀγαθούλης, (περιφρονητικῶς ἢ εἰρωνικῶς), (herif).

ἐρμπάπης, ὁ=(Θρ. Κ. Μ. Η.), φιλόκαλος, ἱκανός, ἐπιτήδειος, κατάλληλος, (erbap). Κάθε δουλειὰ θέλ' τὸν ἐρμπάπη. Οἰκ.

ἐσεκλίκι ἢ ἐσεκλίκ', τὸ=(Θρ. Κ. Π.), ἀγένεια, συμπεριφορά, ὅπως ἡ τοῦ ὄνου (ἐσὲκ) (eşeklik). Τὰ ἐσεκλίκια τ' δὲν ὑποφέρονται. Ἐσεκτὲν - μπετὲρ=χειρότερος ἀπὸ ὄνον.

ἐσιὰ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ἐσχιά.

ἐσκηγιάς, ὁ=(Θρ. Π. Η.), ληστής, κακοποιός, (eşkıya). Οἰκ.

ἐσκιτζής, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : σκιτζής.

—ἐσνάφι ἢ ἐσνάφ', τὸ=συντεχνία, (ἡ λέξις εἶναι πληθ. ἀραβικὸς τῆς λέξεως σινίφ, ἀλλ' εἰς τὴν τουρκικὴν χρησιμοποιεῖται διὰ τὸν ἑνικόν, κατ' ἄλλην ἐτυμολογίαν παράγεται ἐκ τῆς βυζαντινῆς λέξεως συνάφιον=συντεχνία, σωματεῖον), (esnaf). Οἰκ.

ἐσόγλου, ὁ=(Θρ. Κ. Π. ακΜ), υἱὸς ὄνου, χυδαῖος (βαρεῖα ὕβρις), (eşekoğlu).

ἐσχιά, τὰ=(Θρ. Κ.), πράγματα, ἐπιπλοσκευὴ (ἀρσβικὸς πληθ. τῆς λέξεως σέϊ=πρᾶγμα, ἐν χρήσει εἰς τὴν τουρκικήν). Οἰκ.

ἐτζέλι ἢ ἐτζέλ', τὸ=(Θρ. Κ. Π.), πεπρωμένον, μοιραῖον τέλος, θάνατος, (ecel). Αὐτὸ εἴταν τὸ ἐτζέλ' του. Οἰκ.

ἐφκιάρ, τὸ=(Θρ. Π.), γνῶμαι, ἰδέαι, σκοπός, ἰδιοτροπία, (efkâr πληθ. τῆς ἀραβικῆς λέξεως fikr) Δὲν ξέρομε τὰ ἐφκιάριά του. Οἰκ.

Ζ

ζάβαλης ἢ ζάβαλ'ς -ισσα -ικο ἢ ζάβαλος=(Θρ.Κ.δΜ.ακΜ.), δυστυχής, κακόμοιρος, (zavallı). Οἰκ.

ζαγάρι, τὸ=(Θρ Π.δΜ.Η.), κυνηγετικὸς σκύλος, λαγωνικόν, ἄνθρωπος εὐτελής, (zağar). Θὰ σοῦ δείξω ἐγώ, ζαγάρ'!

ζαδές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ζαντές.

ζαερές, ὁ = βλ. τὴν λέξιν : ζαχερές.

ζαΐμης, ὁ = κάτοχος ζιαμετίου, βλ. τὴν λέξιν : ζιαμέτι (zaim).

ζαϊρές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ζαχερές. Ἀπομν. Μακρυγιάννη, πολλ.

—ζαΐφης ἢ ζαΐφ'ς -ισσα -ικο = λεπτός, ἀδύνατος, φιλάσθενος, (zayif). Πολὺ ζαΐφικο τζάνεμ', τὸ παιδί σ'. Οἰκ.

ζαϊφλίκι, τὸ=ἀσθένεια, ἀδυναμία, (zayıflık).

ζακούμι, τὸ = (Θρ.), ροδοδάφνη, (zakkum).

ζαλαχανάς, ὁ=Θρ.Κ.Π.), σφαγεῖον (κτηνῶν). Γραπτῶς χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις mecbaha, (salhane ἢ salhana ἢ selhane).

ζαμάν, τὸ=(Θρ.Κ.Π.Η.ακΜ.), καιρός, (zaman). Ἕναν καιρὸ κ'ἕνα ζαμάν' (στὰ παραμύθια). Οἰκ.

ζαμπάκι, τὸ = (Θρ.), ὑάκινθος, (zambak). Κατὰ τὰ τουρκικὰ λεξικὰ=κρῖνον.

—ζαμπαραλίκι, τὸ=γυναικοθηρία, (zamparalık). Οἰκ.

—ζαμπαράς, ὁ = γυναικοθήρας, (zampara). Οἰκ.

—ζαμπίτης, ἢ ζαμπιτιανός, ὁ = ἀξιωματικός, ἀστυνομικός, (zabit).

ζαμπιτλίκι, τὸ = ἀστυνομικὴ ἐπιτήρησις, (zabitlik). (Σύνταγμα πε-

ρὶ τῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Φεραίου, ἄρθρ. 14).

—ζαμπούνικος -ικη -ικο ἢ ζαμπούνης ἢ ζαμπουνιάρης,=ἰσχνός, ἀδύνατος, (zebun).

ζανὰτ᾽ ἢ ζαναέτ᾽ τὸ=(Θρ.Κ.Π.δΜ. Η.), ἐπάγγελμα, τέχνη, (zanaat).

ζαντές, ὁ = (Θρ.Κ.Π.Η.), ὁ ἐξ εὐγενῶν καταγόμενος, εὐπατρίδης. Ἐλέγετο διὰ τὰ τέκνα τῶν βέηδων καὶ γενικῶς τῶν ἐγγραμμάτων ἢ προυχόντων, (zade).

ζαντοὺ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν: ζάτεν.

—ζὰπ ἢ ζάπτ᾽, τὸ=κατοχή, δαμασμός, σύλληψις, (zapt) Δὲν μπόρεσαν δέκα νὰ τὸν κάνα ζάπ.Οἰκ.

ζαπάρτα, ἡ=(Θρ.Κ.Π.ακΜ.), ἐπίπληξις, ἐπιτίμησις, (saparta). Τὸν δῶ«α μιὰ ζαπάρτα.

ζαπίτης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ζαμπίτης

ζάπτι, τὸ = βλ. τὴν λέξιν : ζάπ. Ἀπομν. Μακρυγιάννη.

—ζαπτιές, ὁ=ἱστυνομικός, χωροφύλαξ, (zaptiye). Οἰκ.

ζαράρι ἢ ζαράρ᾽, τὸ=(Θρ. Κ.δΜ.), ζημία, βλάβη, (zarar). Οἰκ.

ζαραρλὴς ἢ ζαραρλίδικος - ικη - ικο =(Θρ. Κ. δΜ.), βλαπτικός, ἐπιζήμιος, (zararlı).

ζαραρσίζης ἢ ζαραρσίζ᾽ ς -σσα -ικο =(Θρ. Κ.), ἀβλαβής, (zararsız). Οἰκ.

ζαργάνα, ἡ =(Θρ. ακΜ.), εἶδος ψαριοῦ, μτφ. ἰσχνός. (zargana). Γυναίκα ζαργάνα ! = ἰσχνὴ γυναίκα.

—ζαρζαβάτι, τὸ=λαχανικόν, συνήθως εἰς πληθ. ζαρζαβάτια ἢ ζαρζαβατικά, (zerzevat).

ζαρζαβατσής, ὁ=(Θρ. Κ. Π. δΜ. Η.), (zerzevatçı).

—ζάρι ἢ ζάρ, τὸ=κύβος τοῦ ταβλιοῦ, (zar). Οἰκ.

ζαρίφης ἢ ζαρίφ᾽ ς ἢ ζαρίφικος-ικη ικο=(Θρ. Κ.Π. ακΜ.), εὐγενής, κομψός, (zarif). Πολὺ ζαρίφ᾽κος ἔν᾽ ὁ γαμπρός. Οἰκ.

ζάρπα, ἡ=(Κρ.), βιαία διὰ τοῦ στόματος ἐκπομπὴ ἀέρος πρὸς χλευασμόν, (zarp).

—ζάρφι, τὸ=δοχεῖον,δεχόμενον ἄλλο διὰ τὴν στήριξίν του, (zarf).

ζάτεν=(Θρ. Κ. ακΜ.), ἐπίρ. φυσικῶς, κατὰ τὴν φύσιν, βεβαίως, (zaten).

ζάτι, τὸ=πρώτη αἰτία, ἐκ φύσεως (ζατὶ), ἀτομικός, (zatı). Οἰκ.

ζάφτι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ζάπ ἢ ζάπτ᾽.

ζαφτιγιὲς ὁ=(Κρ.), χωροφύλαξ ἐπὶ τουρκικοῦ ἐν Κρήτῃ καθεστῶτος ἢ ζαπτιές, ὅπερ ἰδέ, (zaptıye).

—ζαχερές, ὁ=ἐπισιτισμός, προμήθειαι, τρόφιμα, ἰδίως τὰ ἐκ σίτου (zahire). Οἰκ.

ζαχμέτι ἢ ζαχμέτ᾽, τὸ=(Θρ.Κρ. Π.), κόπος (zahmet). Οἰκ.

ζαχμετλίδικος-ικη ικο= (Θρ.Κ. Π.), κοπιώδης (zahmetli).

ζεβζέκης ἢ ζεβζέκ᾽ς-ισσα-ικο = (Θρ. Κ ακΜ.), μωρός, ἀνόητος, (zevzek). Οἰκ.

ζέβκι, τὸ = εὐχαρίστησις, ἡδονή, ἀφροντισία, ἀνάπαυλα, (zevk).

—ζέβλα, ἡ=ῥάβδος, χρησιμοποιουμένη διὰ τὸν ἐγκλεισμὸν τῶν ζώων εἰς τὸν ζυγόν. Ἡ λέξις ἴσως παράγεται ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν λέξιν ζεύγνυμι ἢ ζεῦγος, (zivla ἢ zilva).

—ζεγγίνης, ὁ=ἄνθρωπος πλούσιος, (zengin).

ζεϊμπέκης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν: ζεμπέκι.

ζεμπούλι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ζουμπούλι.

—ζεμπέκι, τὸ ἢ ζεμπέκης, ὁ=ὀνομασία ὡρισμένης περιοχῆς τῆς Μ.Ἀσίας, ἄτακτος Τοῦρκος, συνήθως ὡπλισμένος, ἐπιδιδόμενος συχνὰ εἰς αὐθαιρεσίας κατὰ τῶν Χριστιανῶν, (zeybek).

—ζεμπέκικος, ὁ=εἶδος ἀντικρυστοῦ χοροῦ, τὸν ὁποῖον ἐχόρευαν οἱ ζεμπέκηδες, (zeybek).

—ζεμπερέκι, τὸ ἢ ζεμπερές, ὁ=

ἔλασμα διὰ τὸ κλείσιμον τῆς θύρας, (zemberek).
—ζεμπίλι ἢ ζεμπίλ', τὸ = σπυρίς, σακκίδιον, (zembil). Οἰκ.
ζεμπούλι, τὸ =βλ. τὴν λέξιν: ζουμπούλι.
ζενγκί, τὸ=(Θρ.Κ.Π.δΜ.), ἀναβολεὺς τῆς σέλλας, (üzengi).
ζερεμές, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : τζερεμές.
ζερζεβάτι, τὸ=(Κρ.Π.), βλ. τὴν λέξιν : ζαρζαβάτι.
ζερζέλι, τὸ=(Θρ.ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ζερντέλι.
ζερζελιά, ἡ=(ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ζερντελιά.
ζέρζελο, τὸ=βλ. τὴν λέξιν: ζερντέλι.
ζερντέλι, τὸ =(Θρ. Π.) βερύκοκκον κατωτέρας ποιότητος, πικροπύρηνον ἢ τὸ ἀπεξηραμένον βερύκοκκον, (zerdel).
ζερντελιά, ἡ=(Θρ.Π.), βερυκοκκέα, (zerdel ağacı).
ζευζέκης, ὁ=βλ. τὴν λέξιν: ζεβζέκης.
ζέφκι ἢ ζέφκ', τὸ=(Θρ.Π.) βλ. τὴν λέξιν : ζέβκι. Οἰκ.
ζεχίρι ἢ ζεχίρ', τὸ=(Θρ.Π.Η.), πικρός, δηλητήριον, (zehir). Οἰκ.
ζιαμέτι ἢ ζιαμέτ', τὸ=μεγάλη ἔκτασις γῆς, χορηγουμένη εἰς διακριθέντα στρατιωτικόν, ὀνομαζόμενον οὕτω : ζαΐμης, (ziyamet).
ζιάνι ἢ ζιάν', τὸ=(Θρ.), ζημία, ἀπώλεια, ἀβαρία, (ziyan). Οἰκ.
ζιαφέτι, ἢ ζιαφέτ', τὸ=(Θρ.Π.δΜ. Η.), γεῦμα, συμπόσιον, διασκέδασις, (ziyafet).
ζιγανιά, ἡ = (Κρ.), βλ. τὴν λέξιν : ζιάνι.
ζίλι, τὸ=(Θρ.), κωδωνίσκος, μικρὸν κύμβαλον, (zil).
—ζιμπάς, ὁ=διεκτομίς, (ἐργαλεῖον διὰ διάτρησιν πραγμάτων), (zımba).
—ζιμπίλι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν: ζεμπίλι.
ζιμπρίκι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ζεμπερέκι.
ζιντάνι ἢ ζιντάν', τὸ=(Θρ.Π.), φυλακή, (zindan).
ζιντζέφ' τὸ=(Θρ.Π.), γουνόδερμα, καλύπτον τὸ περιλαίμιον, (γιακᾶν), (zincef).
ζιουχιουρτλούκ', τὸ=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ζουγουρτλούκι.
ζιρβάς, ὁ=(Θρ.), τίποτε, (zırva).
ζιρζόπης, ὁ = (Θρ.), κοῦφος, τρελλός, (zırzop).
ζίφτι, τὸ=(Θρ.), πίσσα (zift).
ζιχίρι, τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ζεχίρι.
ζόκα, ἡ=ἄγκιστρον, κτύπημα, (zoka). Ἔφαγε τὴ ζόκα.
ζομπάς, ὁ=βλ. τὴν λέξιν : ζιμπάς.
—ζόρι ἢ ζόρε ἢ ζόρ', τὸ = δυσκολία, ἐμπόδιον, (zor). Οἰκ.
ζορέχω=(Θρ.Π.δΜ.), τί ζόρι ἔχω ; ποία ἡ δυσκολία μου ; (ne zorum var ;) Τί ζορέχ'ς πὲ τὸ παιδί ;
—ζόρικος -ικη -ικο = δύσκολος, (zorlu).
ζορλαντίζω = (Θρ.Κ.), ζαλίζω, στενοχωρῶ, δυσκολεύω, (zorlamak). Πολὺ ζορλαντίσκα νὰ τὰ πληρώρω = πολὺ ἐδυσκολεύθην νὰ τὰ πληρώσω.
ζορλαύω=(Π.), βλ. τὴν λέξιν : ζορλαντίζω.
ζορλίδικος, -ικη -ικο ἢ ζορλὴς = βλ. τὴν λέξιν : ζόρικος. Οἰκ.
ζορμπαλίκι, τὸ = ἐπανάστασις, βία, καταπίεσις, ἐπίδειξις δυνάμεως, ληστεία, (zorbalık). Μὲ τὸ ζορμπαλίκι του μᾶς ἦλθε!=Ἐπιδεικνύων τὴν δύναμίν του, μᾶς ἦλθε. Μὲ τὸ ζορμπαλίκι του μᾶς τὸ πῆρε=διὰ τῆς βίας μᾶς τὸ πῆρε.
—ζορμπάς, ὁ=βίαιος, τυραννικός, αὐθαίρετος, στασιαστής, ληστής, (zorba). Οἰκ.
ζουγουρτλούκι ἢ ζουγουρτλούκ', τὸ =(Θρ.), ἀχρηματία, στενοχωρία, (züğürtlük). Οἰκ.
ζουκούμι, τὸ = (ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ζακούμι.
ζουλούφι, τὸ=(Θρ.Κ.Η.), βόστρυχος, εἶδος ἀφελείας μαλλιῶν, (zülüf).
ζουμπάς, ὁ=βλ. τὴν λέξιν: ζιμπάς.

Εἰς τὴν ακΜ. ὀνομάζεται καὶ ὁ χαμηλὸς τὸ ἀνάστημα ἄνθρωπος.

—ζουμπούλι, τὸ=ὑάκινθος, (sümbül).

ζουρλαντίζω = (ακΜ.), βλ. τὴν λέξιν : ζορλαντίζω.

ζουρλός, ὁ, = ἄφρων, παλαβός, (zorlu=εὔρωστος, βίαιος).

—ζουρνάς, ὁ = εἶδος κλαρινέτου, (zurna). Ξαίρεις καὶ σὺ νὰ παίζης τὸ ζουρνά. Κατὰ τὸν Ἰω. Ἀργυρόπουλον εἶναι ἡ πίπιζα.

—ζουρναtζής, ὁ = ὁ παίκτης τοῦ ζουρνά, (zurnacı).

Θ

—θεριακλῆς, ὁ = ὁ χρησιμοποιῶν ὄπιον ἢ πίνων οἰνοπνευματώδη ποτά, ὁ ἄμετρος καπνιστὴς ἢ καφεπότης, ὁ ἀνυπομονῶν διὰ καφὲν ἢ καπνόν, ὁ κυριευμένος ὑπό τινος πάθους, τοξικομανὴς ἀπὸ ὁτιδήποτε. Tiryaki, ἀπὸ τὴν λέξιν τιριὰκ=ὄπιον. Κατά τινα ἐκδοχὴν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς λέξεως : θηριακὴ = ἀντίδοτον, (tiryakli).

—θεριακλίκι, τὸ = τὸ ὡς ἄνω πάθος, (tiryaklık).

I

ἰαβέρης, ὁ =(ακΜ.Π.), βλ. τὴν λέξιν : γιαβέρης.

ἰανές, ὁ = (Θρ.), ἔρανος, βοήθημα, (yane).

ἰζαριὲς, ὁ=(Θρ.), δικαστικὴ κλῆσις, (ihzarıye).

ἰζγέτ', τὸ=βλ. τὴν λέξιν : ἔζγέτι.

ἴζγι, τὸ=(Θρ.), ἴχνος, πάτημα, (iz). Ἐπάνω στὰ ἴζγια του.

ἰζίνι, τὸ=(Θρ.Π.), ἄδεια, (izin).

ἰζσαρέτ', τὸ = (Θρ. Κ), σημεῖον, νεῦμα, (işaret). Οἰκ.

ἰκιλίκι ἢ ἰκιλίκ', τὸ=(Θρ.Κ.αΜ.) δίγροσον, (ikilik).

ἰκράμι ἢ ἰκράμ', τὸ = (Θρ.Κ.Π), φιλοφροσύνη, κέρασμα, περιποίησις, (ikram). Ὅλα τὰ ἰκράμια (κεράσματα) μᾶς ἔκανε. Οἰκ.

ἰκραμλὴς -ιδισσα ἢ ἰκραμλοὺ -ιδικο =(Θρ.Κ.Π.), φιλόφρων, (ikramli). Ἰκραμλοὺ γυναίκα ἔνε. Οἰκ.

ἰκράρ', τὸ=(Θρ.Κ.), ὁμολογία, δήλωσις, (ikrar). Οἰκ.

ἴλια ἢ ἴλε μου = (Κρ.ακΜ.), ἐπίρ. πρὸ πάντων, (hele).

ἰλάμι ἢ ἰλάμ', τὸ = (Θρ.Κ.Π.Η), ἀπόφασις δικαστηρίου, (ilâm). Οἰκ.

ἰλατζίκι, τὸ=ἐρυσίπελας, (ἀνεμοπύρωμα), (ilancik).

ἰλάτσι ἢ ἰλάτσ', τὸ = (Θρ. Κ. Π.), φάρμακον, (ilâç).

ἴλε μου=βλ. τὴν λέξιν : ἴλια.

ἴλλα=(Θρ.), ἐκτός, (ila).

ἴλλα ἢ ἴλλαμ=(Π), βλ. τὴν λέξιν : ἴλα.

ἰλτιζάμι, τὸ = ἐνοικίασις δημοσίων ἐσόδων, δημοσιωνία, (iltizam).

—ἰμάμης, ὁ = ἱερεὺς παρὰ Μουσουλμάνοις, μέγας σοφὸς ἢ νομοδιδάσκαλος μουσουλμάνος, (imam).

—ἰμὰμ-μπαϊλντί, τὸ=φαγητὸν ἀπὸ μελιτζάνες, σκόρδα καὶ κρομμύδια. «Ὁ ἰμάμης ἔλιποθύμησε», διότι εἶδεν ὑπεράφθονον τὸ ἔλαιον τοῦ φαγητοῦ ἢ διότι ἐνοστιμεύθη πολύ, (imam-bayıldı). Εἰς μερικὰ ἐσπιατόρια τῆς Θεσσαλονίκης, μᾶλλον λαϊκά, ἐκφωνεῖται ἀπὸ τοὺς ὑπηρέτας (σερβιτόρους) μὲ τὰς λέξεις : λιπόθυμος ἱερεύς.

ἰμάνι ἢ ἰμάν', τὸ = (Κ.Π.Η.), πίστις, (iman). Δὲν ἔχει πίστι καὶ ἰμάνι.

ἰμανσίζης, ὁ=(Κ.Π.Η.), ὁ μὴ πιστεύων καθόλου, ἄθρησκος, (imansiz)

—ἰμαρέτι, τὸ=ἀγαθοεργὸν ἵδρυμα (πτωχοκομεῖον, ἱεροδιδασκαλεῖον) (imaret).

ἰμζάς, ὁ = (Θρ.Κ.Π.), ὑπογραφή, (imza). Οἰκ.

(Ἕπεται συνέχεια)

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ Π. ΕΥΘΥΜΙΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ Α' ΠΡΟΤ. ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ ΑΡΡ. ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΕΝ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΩι ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΝ

Ἐκ τῶν σωζομένων Κωδίκων καὶ παλαιῶν βιβλίων καὶ ἐγγράφων τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Διδυμοτείχου

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ

(ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΜΕΛΕΤΗ)

ΜΕΡΟΣ Γ'

Εἰς τοὺς προηγουμένους τόμους τοῦ ΑΡΧΕΙΟΥ (τόμ. Κ' καὶ ΚΑ') ἐξετέθησαν μὲ πᾶσαν λεπτομέρειαν αἱ προσπάθειαι τῆς Ἱ. Μητροπόλεως καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Διδυμοτείχου διὰ τὴν προαγωγὴν τῶν ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων τῆς πόλεως καὶ τῆς περιοχῆς, ὡς καὶ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις τὴν ὁποίαν ἔσχεν ἐπ' αὐτῶν ἡ ἐνεργὸς ἀνάμιξις τῆς ἐν Κων)τόλει Ἐκπαιδευτικῆς καὶ Φιλανθρωπικῆς Ἀδελφότητος «Ἀγαπᾶτε Ἀλλήλους».

Ἡ δ' ἐπὶ τὰ βελτίω συνεχιζομένη ἐξέλιξις τῶν σχολικῶν πραγμάτων, βαίνουσα ἐν μέσῳ μυρίων ὅσων ἐμποδίων, τὰ ὁποῖα προέβαλεν ἡ ὑπουλότης τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως καὶ ὁ ἐξαφθεὶς βουλγαρικὸς σωβινισμός, ὅστις πᾶσαν σκολιὰν μετήρχετο ὁδὸν διὰ νὰ διεισδύσῃ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ἐπαρχίας καὶ παρασύρῃ ταύτας εἰς τὸν βουλγαρισμὸν καὶ τὴν Ἐξαρχίαν [1], ἀποτελεῖ τεκμήριον ἀκαταμάχητον τῆς πίστεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὰ ἐθνικὰ Ἰδεώδη καὶ τῆς δυνάμεως τῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Τῶν σκοτεινῶν σκοπῶν τοῦ ὀψίμου βουλγαρικοῦ σωβινισμοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαφύγῃ καὶ ἡ πόλις τοῦ Διδυμοτείχου. Καὶ δὲν ὑπῆρχε σοβαρὰ βουλγαρικὴ μειονότης ἐν τῇ πόλει. Εἴς τινα στατιστικὴν ὁ ἀείμνηστος Μητροπολίτης Διδυμοτείχου Φιλάρετος Βαφείδης ἀναβιβάζει τοὺς ἐν τῇ πόλει Βουλγάρους εἰς τριάκοντα οἰκογενείας, προσθέτων συνάμα, ὅτι τὰ συνιστῶντα ταύτας ἄτομα ἐχρῶντο τῇ βουλγαρικῇ γλώσσῃ μόνον κατ' οἶκον καὶ ὅτι μόνον ἐκ συμφέροντος ἐβουλγάριζον. Ἐν τούτοις ὅμως ἐζητήθη παρ' αὐτῶν τῇ ἐπεμβάσει καὶ τῆς Βουλγαρικῆς Κυβερνήσεως ἡ ἄδεια ἱδρύσεως βουλγαρικοῦ σχολείου ἐν τῇ πόλει.

Ἀλλ' εἰς τὴν προσπάθειαν ταύτην ἀντέδρασαν ζωηρότατα οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως διὰ σχετικῶν διαβημάτων πρὸς τὸν Τοῦρκον διοικητὴν Τζώρτζη πασᾶν, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν κάτωθι ἐπισήμων ἐγγράφων :

---

1. Γ'ρηγ. Εὐθυμίου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Βουλγαρικοῦ Σχίσματος, Ἀθῆναι 1957.—Τοῦ ἰδίου, Ὁ Διδυμοτείχου Φιλάρετος πρὸς τὸν βούλγαρον Νομάρχην Μ. Ρόζενταλ, Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. ΚΓ'.

«Κῶδιξ Ι', σελὶς 264. Συνεδρίασις Κη'

Σήμερον τὴν δεκάτην ὀγδόην Μαρτίου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ὀγδοηκοστοῦ τετάρτου Σωτηρίου ἔτους ἡμέραν Κυριακήν, συνελθόντες οἱ τιμιώτατοι Δημογέροντες, ἔφοροι τῶν Σχολείων καὶ πρόκριτοι καὶ λοιποὶ ἔγκριτοι τῆς πόλεως ταύτης ἐν γενικῇ συνελεύσει ὑπὸ τὴν Προεδρείαν τῆς Αὐτοῦ Πανοσιολογιότητος τοῦ Ἁγίου Πρωτοσυγκέλλου Κυρίου Παναρέτου, ἐπιτρόπου τοῦ Ἁγίου Διδυμοτείχου, ἵνα συσκεφθῶσι περὶ τοῦ ἄρτι ἀναφυέντος ἐν τῇ πόλει ταύτῃ βουλγαρικοῦ ζητήματος, παρόντων κατὰ προηγουμένην πρόσκλησιν ὑπὸ τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ τῶν διενεργούντων τὸ σχέδιον τοῦτο, ἠρωτήθησαν ἐν πρώτοις, ὁποῖον ἔχουσι σκοπὸν ἐνεργοῦντες τὴν σύστασιν ἰδιαιτέρας βουλγαρικῆς Σχολῆς καὶ πρόσληψιν ἐπὶ τούτῳ Βουλγάρου διδασκάλου ἐν πλήρει τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ Δημογεροντίας ἀγνοίᾳ, ἀπεκρίναντο πάντες, ὅτι ὁ μόνος αὐτῶν σκοπὸς εἶναι ἡ ἐν αὐτῇ διδασκαλία τῆς γλώσσης αὐτῶν. Κατὰ συνέπειαν συνεβουλεύθησαν ὅπως ἀπόσχωσι τοῦ σχεδίου τούτου δυναμένου νὰ ἔχῃ θλιβερὰς συνεπείας ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐν ᾧ οὐδεμία ἄχρι τοῦδε ἐγένετο ἐθνικὴ διάκρισις καὶ ὅτι, ἐὰν πράγματι αὕτη καὶ μόνη ἦναι ἡ ἰδέα αὐτῶν καὶ οὐδεὶς ἕτερος ὑποκρύπτεται σκοπὸς δυνατὸν νὰ γενῇ σκέψις πρὸς τοῦτο κατὰ τὸν προσεχῆ Σεπτέμβριον καὶ προσληφθῇ Βούλγαρος διδάσκαλος ἐν τοῖς ὑπάρχουσι Σχολείοις, ἵνα διδάξῃ κατὰ τὸ προσεχὲς σχολικὸν ἔτος. Ἡ πρότασις αὕτη ἀπερρίφθη ὑπ' αὐτῶν κραυγαζόντων, ὅτι ἀδύνατον νὰ παραιτηθῶσι τοῦ σκοποῦ των, τῆς συστάσεως δηλονότι ἰδιαιτέρας Βουλγαρικῆς Σχολῆς. Ἐφ' ᾧ ἀπεφασίσθη ὁμοθύμως ὅπως ἐνεργηθῶσι ἀπό τε τῆς ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ τῆς Ἐντίμου Δημογεροντίας τὰ δέοντα διαβήματα πρὸς τὴν ἐνταῦθα Κυβέρνησιν πρὸς πρόληψιν δυσαρέστων ἐν τῷ μέλλοντι συνεπειῶν.

Βασιλίος Χ''πουλίογλους
παναγιοτις κοσταντινου
Σταῦρος Παρασχίδης
Χριστάκης Χ''ἀποστόλη
Α. Δελόγκας
Χ΄θεόδορος Χ''Μιχαὴλ
Χ''νικολὴς γεοργίου
Χ''σταβρὶς κοσταντήνου
μόσχο Χ''βινέτι
διμίτριως σταῦρι
πα''σιμέον
Β: Ν: Ἀλγεανάκης
διμιτράκις ζάχουγλους
Χ''Χρῆστος Χ''Ἰωαννίδης

Σ. Ψαλτόπουλος
Παντελὴς Χαραλᾶμπης
Παναγιώτης ἐμανοὴλ
Κ. Τζιαβδάρας
Γεώργιος Χ'' Ἰωάννου
ντιάκος Πα''δόπουλος
Χ''μιχαήλους Χ''στέργιος
πασχάλις κοσταντυνο
ευσταθιος γλιγοριου
θανασης νικολακη
Ἀποστόλης σταμάτι
θωμὰς Ἀθανασάκη
Χ''νικολις μπιμπερτζι
Χαράλαμπος Νικωλάκι

Γ Χ''Βλασίδης	σταμάτις στόγιου
Βασίλειος Χ'' Ἰωάννου	Μόσχος Ψάλτης
Ε. Καβάσιλας	Ἰωάννης Χ'' Ἀποστόλου

Ἡ πρᾶξις αὕτη εἶναι ἐσφραγισμένη διὰ κυκλικῆς σφραγῖδος φερούσης πέριξ τὰ γράμματα : ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΣ ΔΙΔΥΜΟΤΕΙΧΟΥ 1831, εἰς τὸ μέσον δὲ τὰ αὐτὰ τουρκιστί.

Εἰς τὸν αὐτὸν Κώδικα καὶ εἰς τὴν σελίδα 265-266 εὑρηνται κατακεχωρισμένα τὰ ἑξῆς ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὰς ἐνεργείας τῆς Κοινότητος πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ βουλγαρικοῦ κινδύνου :

«Ταχρίρια διαβιβασθέντα πρὸς τὴν Α.Ε. τὸν Μουτεσαρίφην Διδυμοτείχου περὶ τοῦ ἀναφυέντος Βουλγαρικοῦ ζητήματος.

Ἀριθ. 1

Πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα τὸν Μουτεσαρίφην Διδυμοτείχου
Κύριον Κύριον Τζώρτζην πασιᾶν.

Ἐξοχώτατε,

Οἱ ὑποφαινόμενοι ἀντιπρόσωποι τῆς ἐνταῦθα Χριστιανικῆς Κοινότητος, λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νὰ φέρωμεν εἰς γνῶσιν τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος, ὅτι ὀλιγάριθμός τις μερὶς ἐκ τῶν ἡμετέρων συμπολιτῶν καὶ ὀνομαστὶ ὁ Κύριος Γιωβάντσος, Κύριος Ἀθανάσιος Γκάντσου, Κύριος Χ''Στάϊκος Χ''Νικολάου, Κύριος Σταῦρος Γιωβάντσου καὶ Κύριος Κώστας Μαλέου, προσλαβόντες ἤδη ἀπό τινων ἡμερῶν τὴν προσωνυμίαν «τοῦ Βουλγάρου», καὶ θωρακισθέντες δι' αὐτῆς, βουλεύονται κρύφα ὅπως ἐναντίον ῥητῶν τῆς Σεβαστῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως διατάξεων, οὐ μόνον περὶ συστάσεως Βουλγαρικῆς Σχολῆς, ἀποκοπτόμενοι οὕτω αὐτοβούλως τῆς ἐνταῦθα χριστιανικῆς ὁλομελείας, οὐδέποτε ἀρνηθείσης αὐτοῖς τὴν εἰσαγωγὴν τῶν τέκνων των ἐν τοῖς ὑπάρχουσι Σχολείοις αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ περὶ αὐθαιρέτου καὶ βιαίας κατοχῆς κτήματός τινος ἀνήκοντος ἐξ ἀμνημονεύτων χρόνων τῇ ἐνταῦθα Ὀρθοδόξῳ Κοινότητι. Ἐπειδὴ δέ, Ἐξοχώτατε, τὸ σφαλερὸν τοῦτο τῶν εἰρημένων Κυρίων διάβημα θέλει προκαλέσει οὐ μόνον μεταξὺ τῶν κατοίκων τῆς πόλεως ταύτης σοβαρὰς διενέξεις καὶ διαπληκτισμούς, ἀλλὰ καὶ θέλει ταράξει τὴν ἡσυχίαν τῆς τε Πόλεως καὶ τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, καθῆκον ἡμῶν ἡγησάμεθα, ὅπως ἀναγγείλωμεν Ὑμῖν ταῦτα πρὸς ἀπαλλαγὴν πάσης ἐν τῷ μέλλοντι εὐθύνης ἐνώπιον τῆς Σεβ. Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως τοῦ φιλολάου ἡμῶν Ἄνακτος, καὶ παρακαλέσωμεν Αὐτὴν συγχρόνως, ἵνα καταβληθῇ ἡ δέουσα πρόνοια καὶ πολιτικὴ σύνεσις πρὸς παρακώλυσιν τῶν εἰρημένων Κυρίων ἀπὸ τοῦ ἀπερισκέπτου αὐτῶν διαβήματος τούτου, οὗτινος αἱ συνέπειαι ἀναντίρρητον, ὅτι ἔσονται θλιβεραὶ διὰ τὸν τόπον τοῦτον ἐν τῷ μέλλοντι χρόνῳ

Ἐν τοσούτοις διαβεβαιοῦντες τὴν ἄκραν ἡμῶν ἀφοσίωσιν πρὸς τὸ ἔξοχον Αὐτῆς ἄτομον διατελοῦμεν.

Ἐν Διδυμοτείχῳ τῇ 19ῃ Μαρτίου 1883
Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος
ταπεινοὶ θεράποντες
Οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Χριστιανικῆς
Κοινότητος
(ὑπογραφαὶ)

Τὸ ὡς ἄνω ἔγγραφον διεβίβασεν ἡ Μητρόπολις μὲ τὸ κατωτέρω διαβιβαστικὸν αὐτῆς.

Ἀριθ. 2 «Πρὸς τὴν Α. Ἐξοχότητα Τὸν Μουτεσαρίφην Διδυμοτείχου
Κ.Κ. Τζώρτζην πασιᾶν.

Ἐξοχώτατε,

Ἐπισυνάπτων τῇ παρούσῃ ταπεινῇ μου εὐχετικῇ τὸ ἀπὸ μέρους τῶν Ἀντιπροσώπων τῆς ἐνταῦθα Χριστιανικῆς Κοινότητος ἐπίσημον τακρίριον, λαμβάνω τὸ θάρρος, ὅπως παρακαλέσω τὴν Ὑμετέραν φίλην μοι Ἐξοχότητα, ἵνα εὐαρεστουμένη λάβῃ αὐτὸ ὑπ' ὄψει σπουδαίᾳ καὶ ἐνεργήσῃ συμφώνως πρὸς τὴν ἐν αὐτῷ ἐκδηλουμένην παράκλησιν τῶν εἰρημένων.

Ἔχων δὲ ἐλπίδος, ὅτι καὶ κατὰ τὴν κρίσιμον ὄντως ταύτην περίστασιν θέλει δείξει ἡ Ὑμ. Ἐξοχότης ὑπὸ τῆς βαθείας αὐτῆς συνέσεως ὁδηγουμένη, τρανὰ δείγματα τῆς πρός τε τ' ἀληθῆ τοῦ Ὑψηλοῦ Κράτους συμφέροντα εἰλικρινοῦς Αὐτῆς συμπαθείας καὶ πρὸς τὴν ἐγκαρδίως ἀγαπήσασαν Αὐτὴν Χριστιανικὴν ἐνταῦθα Κοινότητα, διατελῶ.

Ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει Διδυμοτείχου τῇ 19 Μαρτίου 1884
Τῆς Ὑμετέρας περισπουδάστου καὶ φίλης μου Ἐξοχότητος
Ταπεινὸς πρὸς Θεὸν ἱκέτης
Ὑπογρ. Ὁ τοῦ Ἁγίου Διδυμοτείχου ἐπίτροπος καὶ
Πρωτοσύγκελλος Πανάρετος».

Παρὰ τὰ ἔγγραφα ταῦτα διαβήματα, οἱ ἐν τῇ πόλει βουλγαρίζοντες ἐξηκολούθουν κατέχοντες τὸ κτίριον καὶ χρησιμοποιοῦντες αὐτὸ διὰ βουλγαρικὸν σχολεῖον. Ἡ τοιαύτη ἐνέργειά των προεκάλεσε τὴν ἀποστολὴν καὶ τρίτου ἐγγράφου τῆς Μητροπόλεως, ἔχοντος οὕτω:

Ἀριθ. 3. Πρὸς τὴν Α. Ἐξοχότητα τὸν Μουτεσαρίφην Διδυμοτείχου
Κ.Κ. Τζώρτζην πασιᾶν.

Ἐξοχώτατε,

Μετὰ λύπης πληροφοροῦμαι, ὅτι ἡ ἐν τῷ εἰρημένῳ ἱερῷ Μετοχίῳ ἐργασία ἐξακολουθεῖ ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ, ὡς προανηγγείλαμεν Αὐτῇ τῆς τε ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ τῆς ἐντίμου Δημογεροντίας, ὧν ἡ ἐποπτεία καὶ ἡ Διοίκησις ἀνήκει εἰς τὰ δύο ταῦτα σώματα δυνάμει Αὐτοκρατορικῶν

διατάξεων. Ἡ ἔκνομος αὕτη καὶ ἀνοίκειος πρᾶξις ὀλίγων τινῶν πολιτῶν, ὧν τὰ ὀνόματα ἐσημειώθησαν ἐν τῷ προαποσταλέντι τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι τακριρίῳ τῆς ἐνταῦθα Χριστιανικῆς Κοινότητος ἀντικειμένη ὅλως εἰς τοὺς καθεστῶτας τοῦ Ὑψηλοῦ Κράτους νόμους καὶ τὰς διατάξεις, δέον νὰ διακοπῇ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχέως, ἵνα μὴ παρατεινομένη αὕτη διεγείρῃ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ εἰς βαθμὸν τοιοῦτον, ὥστε νὰ προβῇ οὗτος εἰς παράτολμόν τι κίνημα διαταράξον τὴν ἡσυχίαν τῶν σεβαστῶν Ἀρχῶν καὶ τῆς Πόλεως.

Κοινοποιῶν ὅθεν ταῦτα, κατὰ καθῆκον, τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι, παρακαλῶ, ὅπως εὐαρεστουμένη διατάξῃ τὴν παῦσιν τῆς ἐν αὐτῷ ἐργασίας καὶ τὴν παράδοσιν τοῦ εἰρημένου Μετοχίου εἰς τὴν ἀναγνωριζομένην ἐνταῦθα βεβαίαν πνευματικὴν Ἀρχήν.

Εὐλπιστῶν, ὅτι ἡ Ὑμετέρα Ἐξοχότης ἐν τῇ ἐγνωσμένῃ Αὐτῆς περινοίᾳ θέλει ἐνεργήσει, ὅ,τι ὑπαγορεύει τὸ ἀληθὲς συμφέρον τοῦ Ὑψηλοῦ Κράτους, διατελῶ.

Ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει Διδυμοτείχου τῇ 21 Μαρτίου 1884

Τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος διάπυρος πρὸς Θεὸν εὐχέτης

ὑπογρ. Ὁ τοῦ Ἁγίου Διδυμοτείχου Ἐπίτροπος καὶ Πρωτοσύγκελλος

Πανάρετος.

Παρὰ τὰς ἐγγράφους διαμαρτυρίας καὶ ἐνεργείας ὅμως, τὸ δημιουργηθὲν ζήτημα δὲν ἔληξε, εἴτε διότι ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐφοβεῖτο Ρωσικὴν ἐπέμβασιν, εἴτε διότι ὁ Καϊμακάμης Διδυμοτείχου ἀπέφευγε ν' ἀναλάβῃ οἱανδήποτε πρωτοβουλίαν. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ ἡ Μητρόπολις καὶ ἡ Δημογεροντία Διδυμοτείχου ἐπανῆλθον τὸ ἑπόμενον ἔτος ἐπὶ τοῦ θέματος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴν συνεδρίασιν Ε', κατακεχωρισμένην εἰς τὰς σελ. 293 - 294 τοῦ Κώδικος Ι' καὶ ἔχουσαν οὕτω :

«Σήμερον τὴν δεκάτην ἑβδόμην Μαΐου τοῦ χιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ὀγδοηκοστοῦ πέμπτου Σωτηρίου ἔτους ἡμέραν Παρασκευήν, συνελθόντων τῶν τιμιωτάτων Δημογερόντων ὑπὸ τὴν Προεδρείαν τῆς Αὐτοῦ Σεβασμιότητος τοῦ Προέδρου Διδυμοτείχου Κυρίου Μεθοδίου, πρῶτον ἡ Α. Σεβασμιότης λαβοῦσα τὸν λόγον λέγει : «Πρό τινων ἡμερῶν μαθών, ὅτι ἦλθε διαταγὴ ὑψηλὴ διὰ νὰ ἱδρύσωσιν οἱ ἐν Διδυμοτείχῳ εὐάριθμοι Βούλγαροι σχολήν, ἀνέμενον νὰ ἴδω, ἂν ὄντως ἀληθεύῃ τοῦτο, διότι οὐδέποτε ἐποιήσατό μοι λόγον ὁ Καϊμακάμης περὶ τούτου. Ἀκολούθως ἔμαθον, ὅτι καὶ διδάσκαλος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀπεστάλη ἀπὸ τοῦ ἐν Ἀνδριανουπόλει παρανόμως διαμένοντος σχισματικοῦ Βουλγάρου ἀρχιερέως καὶ ἐσχάτως, ὅτι ἡ ἐνταῦθα διοίκησις δέδωκεν αὐτῷ τὴν ἄδειαν ν' ἀνοίξῃ σχολήν· ἅμα τοῦτο βεβαιωθεὶς ἔσπευσα ἀπὸ καθήκοντος νὰ μετακαλέσωμαι τοὺς ἐνταῦθα ἱερεῖς καὶ καταστήσω αὐτοὺς προσεκτικοὺς καὶ ἐνεργητικούς, δοὺς αὐτοῖς τὰς δε-

ούσας ὁδηγίας πρὸς ἀποσόβησιν τούτου τοῦ κακοῦ διὰ τὸν φιλήσυχον τοῦτον τόπον· οὐχ᾽ ἧττον καὶ ἐγὼ αὐτὸς πορευθεὶς πρὸς τὸν Καϊμακάμην καὶ μαθὼν παρ᾽ αὐτοῦ, ὅτι ἔχων ἔντονον διαταγὴν τῆς Ὑψηλῆς Νομαρχίας, διέταξε ν᾽ ἀνοιχθῇ ἡ σχολὴ αὕτη, ἀφοῦ παρετήρησε τοῦ Βουλγάρου διδασκάλου τὰ ἔγγραφα καὶ εὗρεν αὐτὰ ἐπικεκυρωμένα ἀπὸ τῆς ἐν Ἀνδριανουπόλει Ἐκπαιδευτικῆς Πολιτικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ὅτι ἄλλως δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ. Βλέπων, ὅτι εἰς μάτην συζητῶ μετ᾽ αὐτοῦ διὰ πρᾶγμα μεγίστης σπουδαιότητος, ἀφορῶν αὐτὴν μάλιστα τὴν Σεβαστὴν Κυβέρνησιν ἀπῆλθον ἀπ᾽ αὐτοῦ. Συνεπῶς ἐθεώρησα Ποιμαντορικὸν καθῆκόν μου ν᾽ ἀναγνώσω ἐπ᾽ ἐκκλησιῶν γράμματα προτρεπτικά, ὅπως ὅσοι μὲν ἐξηπατήθησαν καὶ ἔστειλαν εἰς τὴν σχολὴν ταύτην τὰ ἀθῶα αὐτῶν τέκνα, σπεύσωσι ν᾽ ἀποσύρωσι ταῦτα ἀπὸ τοῦ σχισματικοῦ τούτου καὶ ἀποκεκηρυγμένου ἀπὸ τῆς μητρὸς ἁγίας ἐκκλησίας ὡς σταλέντος ἀπὸ τοῦ σχισματικοῦ ἀρχιερέως, διδασκάλου καὶ δεύτερον νὰ ἐνθαρρύνω τὰ εὐσεβῆ μου ἐν Κυρίῳ τέκνα, νὰ μένωσι πιστὰ εἰς τὴν μητέρα αὐτῶν ἐκκλησίαν καὶ τὴν ὀρθοδοξίαν, καὶ μὴ δίδωσι προσοχὴν εἰς τοὺς ἀπονενοημένους καὶ κεκαυτηριασμένους τὴν συνείδησιν προστάτας τῆς παρασυναγωγῆς ταύτης, ἥτις οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχει, ἢ τὸν προσηλυτισμὸν καὶ τὴν ἀποπλάνησιν τῶν ἁπλουστέρων ἀπὸ τῶν πατρώων. Τὰς πατρικὰς συμβουλὰς τῆς Α. Σεβασμιότητος ἅπαντες ἀποδεχθέντες, ὡς δικαίας καὶ ἀπορρεούσας ἀπὸ ποιμαντορικοῦ καθήκοντος, ὑποσχέθησαν ὅτι καὶ οὗτοι θὰ ἐνεργήσωσι τὸ δέον πρὸς πρόληψιν ἐνδεχομένων περιπετειῶν ἐν τῇ φιλησύχῳ αὐτῶν πατρίδι.

Καὶ ποῖον μὲν ὑπῆρξεν τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Μητροπολίτου, δὲν γνωρίζομεν. Καθ᾽ ἃ ὅμως ἐπληροφορήθημεν, ἡ τοιαύτη προκλητικὴ στάσις τῶν εὐαρίθμων Βουλγαριζόντων προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τῶν κατοίκων, ἐκδηλωθεῖσαν δὲ γενναίου λιθοβολισμοῦ τῆς σχολῆς. Κατ᾽ αὐτὸν τὸν τρόπον ἔληξε ἀδόξως ἡ προσπάθεια τῆς Βουλγαρικῆς προπαγάνδας πρὸς διείσδυσιν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην.

Ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ μέρους τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως παρεμβαλλόμενα ἐμπόδια εἰς τὴν κανονικὴν καὶ εὔρυθμον τῶν Σχολείων λειτουργίαν, δὲν ἦσαν κατώτερα τῶν Βουλγαρικῶν ἐπιδιώξεων.

Χαρακτηριστικὰ τοῦ πνεύματος τῆς Τουρκικῆς διοικήσεως τῆς ἐποχῆς ἐκείνης εἶναι καὶ τὰ ὅσα ἀναγράφονται εἰς τὴν εὐθὺς δημοσιευομένην Πατριαρχικὴν ἐγκύκλιον :

ΙΩΑΚΕΙΜ Ἀρχιεπίσκοπος Κ)πόλεως Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμ. Πατριάρχης

Ἀριθ. πρωτ. 901
διεκπ. 590

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα ! Πρόεδρε Διδυμοτείχου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε Ροδόπης, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν

Μετριότητος κὺρ Μεθόδιε, χάρις εἴη τῇ αὐτῆς ἀρχιερωσύνῃ καὶ εἰρήνῃ παρὰ Θεοῦ. Ἡ Σ. αὐτοκρατορικὴ ἡμῶν κυβέρνησις, κατασχεθέντων ἐσχάτως ἐν τῇ πρωτευούσῃ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ λάθρᾳ εἰσαχθέντων ἐπιληψίμων τινῶν ἑλληνικῶν διδακτικῶν βιβλίων, δι' ἐπανειλημμένων αὐτῆς ὑψηλῶν τεζκερέδων προήχθη, ἵνα ἀπευθύνῃ ἡμῖν ἀξίωσιν περὶ ἀπαγορεύσεως τῆς εἰσαγωγῆς τῶν βιβλίων τούτων εἰς τὰ ἡμέτερα σχολεῖα, σὺν τούτῳ δὲ ἠτήσατο, ἵνα τοῦ λοιποῦ ἀποστέλλωνται εἰς τὸ ἁρμόδιον ὑπουργεῖον οἵ τε διδάσκαλοι τῶν ἐνταῦθα δημοτικῶν σχολείων, μέλλοντες ἐξετάζεσθαι ὑπὸ εἰδικῆς ἐπιτροπῆς καὶ ἐφοδιάζεσθαι δι' ἐγγράφων ἀποδεικτικῶν τῆς ἱκανότητος αὐτῶν, καὶ τὰ προγράμματα τῶν σχολῶν τούτων, ὅπως περιβάλλωνται πρότερον τὴν κυβερνητικὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν. Ἀπαντήσαντες οὖν ἐγκαίρως ὅ,τι εἰκὸς ἦν καὶ δίκαιον ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ζητημάτων τούτων, ἤδη σκεψάμενοι συνοδικῶς ἔγνωμεν καλὸν ἀναγγεῖλαι καὶ τῇ αὐτῆς ἀρχιερωσύνῃ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου σκέψεις καὶ ἐνεργείας ἡμῶν, πρὸς ὃ καὶ ἐπισυνάπτομεν ὧδε ἐν μεταφράσεσιν ἀντίγραφα δύο μὲν ὑψηλῶν τεζκερέδων τοῦ αὐτοκρατορικοῦ ὑπουργείου τῆς παιδείας μετὰ κοινῆς πρὸς τούτους ἀπαντήσεως ἡμῶν, ἑνὸς δὲ τοῦ ἐπὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν θρησκευτικῶν ὑπουργείου μετ' ἀντιγράφου ἐπίσης τῆς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν ἀπαντήσεως, ὅπως διατελῇ ἐν γνώσει καὶ ἀναλόγως σκεφθῇ καὶ πράξῃ ἐν πάσῃ ἐνδεχομένῃ παρομοίῳ περιστάσει αὐτῆς.

Ἀ ω π γ′ μαρτίου γ′

Ὁ Κων)πόλεως	ἐν Χριστῷ	ἀγαπητὸς	ἀδελφὸς	
ὁ Ἐφέσου Ἀγαθάγγελος	»	»	»	»
ὁ Νικομηδείας Φιλόθεος	»	»	»	»
ὁ πρόεδρος Νικαίας Διόνυσος	»	»	»	»
ὁ Δέρκων Ἰωακεὶμ	»	»	»	»
ὁ Ἀμασείας Σωφρόνιος	»	»	»	»
ὁ Προύσης Νικόδημος	»	»	»	»
ὁ Μυτιλήνης Κων)νος	»	»	»	»
ὁ πρόεδρος Διδ)χου Μεθόδιος	»	»	»	»
ὁ Βοδενῶν Ἱερόθεος	»	»	»	»
ὁ Γρεβενῶν Κύριλλος	»	»	»	»
ὁ Καρπάθου Γεράσιμος	»	»	»	»

Κατὰ τὸ ἔτος 1884 τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα ἐν Διδυμοτείχῳ εἶχον ὡς κάτωθι, συμφώνως πρὸς τὰς ἐκ τοῦ Κώδικος Γ′ πληροφορίας.

Κατὰ τὴν λε′ συνεδρίασιν τῆς 20ης Ἰουλίου 1884 (σελ. 271) τῆς Ἐφοροδημογεροντίας, συνεζητήθη τὸ θέμα «εὑρέσεως καταλλήλου οἰκήματος πρὸς διαμονὴν τῆς νεοελευσομένης Παρθεναγωγοῦ, πρὸς δὲ καὶ τοῦ χώρου τοῦ Παρθεναγωγείου, τοῦ ὄντος δυσαναλόγου πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἐν αὐτῷ φοιτωσῶν μαθητριῶν» καὶ ἀπεφασίσθη νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς Παρθεναγω-

γεῖον τὸ ἄνω μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ σχολείου, «κατοικήσῃ δ' ἐν αὐτῷ καὶ ἡ εἰρημένη Παρθεναγωγός, ἅτε μὴ εὑρεθέντος ἄλλου καταλληλοτέρου δι' αὐτὴν οἰκήματος».

Ὅτι δέ, πρὸς ἐξεύρεσιν χρημάτων διὰ τὴν συντήρησιν τῶν Σχολείων, κατεβάλλετο πᾶσα προσπάθεια, ἀποδεικνύει καὶ τὸ κατὰ τὴν συνεδρίασιν λστ' ἀπόσπασμα, εἰς ὃ ἀναφέρεται ὅτι παρεχωρήθη τὸ οἴκημα τῆς κατὰ τὴν ἐκκλησίαν τῆς Παναγίας Σχολῆς «εἰς τὸν νεοελθόντα θεατρικὸν θίασον, ὅπως, παρασταθῶσιν ἐν αὐτῇ ἠθικά τινα δράματα, ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅπως τὸ προϊὸν τῆς δευτέρας παραστάσεως διατεθῇ ὑπὲρ τῶν Ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων». Τὰ ἐκ τῆς παραστάσεως ταύτης ἔσοδα ἀνῆλθον εἰς 3.391,35 γρόσια, τὰ δὲ ἔξοδα εἰς 931,20 γρόσια.

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν λη' τῆς 12ης Αὐγούστου 1884 (σελ. 272) ἀπεφασίσθη ὅπως ἀνανεωθῇ ἡ συμφωνία τοῦ διδασκάλου καὶ ἱεροψάλτου Κωνσταντίνου Παπαγιαννοπούλου καὶ διὰ τὸ προσεχὲς σχολικὸν ἔτος «χορηγουμένων αὐτῷ παρὰ τῆς Κοινότητος, ὡς διδασκάλῳ καὶ ἱεροψάλτῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Παναγίας 475 γροσίων κατὰ μῆνα, χωρίς τινος ἄλλης ὑποχρεώσεως πρὸς αὐτὸν τῆς Κοινότητος».

Εἰς τὴν πρᾶξιν τῆς Μα' συνεδριάσεως (σελ. 274) τῆς 19ης Σεπτεμβρίου 1884 ἀναφέρεται «ὅτι συνεφωνήθη ὡς ἱεροψάλτης διὰ τὴν ἑτέραν ἐκκλησίαν Ἁγίου Ἀθανασίου καὶ παιδονόμος διὰ τὴν Ἀστικὴν τῆς πόλεως Σχολὴν ὁ ἐκ Τοκμάκι κ. Ἀθανάσιος Χρήστου μὲ μηνιαῖον μισθὸν 320 γροσίων, ὑποσχεθεὶς ἅμα καὶ ὅτι θέλει προθύμως συμμορφοῦται πρὸς τὰς ὁδηγίας τοῦ διευθυντοῦ τῆς Σχολῆς, παραδίδῃ δὲ καὶ μάθημά τι, οἷον ἤθελε τῷ προσδιορίσει ὁ Διευθυντής».

Τέλος, κατὰ τὴν Μδ' συνεδρίασιν τῆς 25ης Νοεμβρίου 1884 (σελ. 275) γενομένην ὑπὸ τὴν Προεδρίαν τοῦ Μητροπολίτου Μεθοδίου, ἀπεφασίσθησαν τὰ κάτωθι σχετικῶς μὲ τὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα : 1) νὰ προσληφθῶσιν οἱ Κύριοι Πέτρος Λεοντόπουλος καὶ Δημήτριος Χρηστάκης ὡς διδάσκαλοι εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Σχολήν, ὁ μὲν πρῶτος τῆς Γαλλικῆς γλώσσης ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ μιᾶς λίρας, ὁ δὲ δεύτερος τῆς Τουρκικῆς γλώσσης ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ ἑκατὸν τεσσαράκοντα μετζιτιέδων. 2) νὰ προσληφθῇ καθαριστὴς τῆς Σχολῆς μὲ μηνιαῖον μισθὸν 140 γρόσια, ὁ ὁποῖος νὰ ἐκτελῇ καὶ καθήκοντα ἐπιστάτου. 3) νὰ συναφθῇ δάνειον παρὰ τῆς Γεωργικῆς Τραπέζης διὰ τὴν ἐνίσχυσιν τῶν Σχολείων καὶ 4) « νὰ χορηγήσῃ ἡ Κοινότης τῶν Ὀρθοδόξων κατοίκων τῆς πόλεως ἡμῶν ὀγδοήκοντα ὀθ. λίρας κατὰ τὴν εἰσήγησιν τῆς Α. Ἐξοχότητος τοῦ Μουτεσαρίφου Διδυμοτείχου ἅμα ἔλθῃ διαταγὴ τῆς Σ. Κυβερνήσεως διὰ νὰ μετασχηματισθῇ εἰς ἀνωτάτην Γενικὴν Σχολὴν τὸ ἐνυπάρχον τῆς ὀθωμανικῆς σχολῆς κτίριον καὶ ἄρξηται τῆς λειτουργίας αὐτοῦ διὰ νὰ ἀντικατασταθῇ αὐτὸ δι' αὐτῶν καὶ ἄλλων χρηματικῶν βοηθειῶν τῶν ἑτερογενῶν καὶ ἑτεροδόξων συμπολιτῶν ἡμῶν».

Κατὰ τὸ ἔτος 1884 ὑπηρέτησαν εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Διδυμοτείχου οἱ κάτωθι διδάσκαλοι, οἱ ὁποῖοι καὶ ἐμισθοδοτήθησαν ἀπὸ τὴν Κοινότητα, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ βιβλίου Ταμείου αὐτῆς (σελ. 41—53) : Ἡ νηπιαγωγὸς *Φανὴ Βρέττα*, οἱ διδάσκαλοι *Σωτηριάδης*, *Κυριακίδης*, *Παπαγιαννόπουλος*, *Ποππέσκος* καὶ *Τζηρίδης*, ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς *Θεοδοσιάδης*, ἡ διδασκάλισσα τοῦ οχολείου Θηλέων *Ἀμαλία Κυριακοῦ*, ἡ προσωρινὴ νηπιαγωγὸς *Ἀσπασία*. Τὸ δὲ βοηθητικὸν προσωπικὸν ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν ἐπιμελήτριαν τοῦ νηπιαγωγείου καὶ τὸν ἐπιστάτην τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς Ἀθανάσιον.

Αἱ δὲ πρόσοδοι καὶ δαπάναι τῆς Κοινότητος κατὰ τὸ αὐτὸ βιβλίον Ταμείου εἶχον τὸ 1884 ὡς κάτωθι :

Ἰανουάριος	4.965	3,248
Φεβρουάριος	2.453,20	1.436,15
Μάρτιος	2.521,25	3.020,20
Ἀπρίλιος	2.103,20	2.376,35
Μάϊος	3.108,25	2.959,35
Ἰούνιος	1.612,30	1.222,36
Ἰούλιος	3.155,14	3.141,10
Αὔγουστος	2.300,14	2.544,30
Σεπτέμβριος	2.936,30	3.847,10
Ὀκτώβριος	2.874,15	4.703,30
Νοέμβριος	1.711	3.939,35
Δεκέμβριος	7.175	6.614,35

Καὶ αὐταὶ μὲν ὑπῆρξαν αἱ δαπάναι τῆς Κοινότητος Διδυμοτείχου κατὰ τὸ ἔτος 1884, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ὀνόματα τῶν διδαξάντων κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο προκύπτουσι. Κατ' αὐτὸν δὲ τὸν τρόπον ὁλοκληροῦται ἡ γνῶσις ἡμῶν περὶ τῶν ὀνομάτων τῶν κατὰ τὰ ἔτη ἐκεῖνα διδαξάντων ἐκπαιδευτικῶν, οἵτινες ἠνάλωσαν ἑαυτοὺς ἐν τῇ θεραπείᾳ τῶν ἐθνικῶν ἰδεωδῶν καὶ τῇ τῆς ἐκπαιδεύσεως διακονίᾳ.

Δέον νὰ σημειωθῇ, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην προέκυψε σοβαρὸν ζήτημα, ἀφορῶν εἰς τὴν μισθοδοσίαν τῶν διδασκάλων. Οἱ εἰσπράκτορες δηλονότι τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως ἀπῄτουν παρὰ τῶν διδασκάλων τὴν καταβολὴν φόρου ἢ ἐκ κακῆς ἑρμηνείας σχετικῶν διαταγῶν, ἢ καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἀποθαρρύνουν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐξάσκησιν τοῦ ὑψηλοῦ λειτουργήματός των, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καρπωθῶσιν ὠφέλη ἀτομικὰ ἐκ τῆς τοιαύτης φορολογίας. Ἡ ἐνέργεια αὕτη τῶν τούρκων εἰσπρακτόρων ἠνάγκασε τὸν Μητροπολίτην Μεθόδιον ν' ἀπευθυνθῇ εἰς τὸ Πατριαρχεῖον Κων)πόλεως, διὰ νὰ λάβῃ πληροφορίας περὶ τοῦ πρακτέου (τί δὲ θὰ ἔπραττεν τανῦν, ὅτε οἱ ἐκπαιδευτικοὶ φορολογοῦνται ἀγρίως παρ' Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως ;)

Εἰς ἀπάντησιν τὸ Πατριαρχεῖον ἀπέστειλε τὴν κάτωθι ἐπιστολήν :

ΙΩΑΚΕΙΜ, ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κων)πόλεως Νέας Ρώμης
καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Ἀριθ. Πρωτ. 5124

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα, πρόεδρε Διδυμοτείχου καὶ ἔξαρχε Ροδόπης, ἐν ἁγίῳ πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν Μετριότητος κὺρ Μεθόδιε. Χάρις εἴη τῇ αὐτῆς ἱερότητι καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Ἀπαντῶντες εἰς τὸ ἀπὸ ιθ' φθίνοντος ἀδελφικὸν αὐτῆς γράμμα, δι' οὗ ἀναφέρουσα ὅτι οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων ἀπαιτοῦσιν ἀπό τε τῶν ἱερέων καὶ διδασκάλων φόρον ἐπιτηδεύματος καὶ ὅτι ἐζήτησε μὲν περὶ τούτου πληροφορίας παρὰ τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ διοικήσεως, δὲν ἔτυχεν ὅμως ἀπαντήσεως εἰσέτι καὶ αἰτεῖται ὁδηγίας περὶ τοῦ πρακτέου, δηλοῦμεν τῇ αὐτῆς ἱερότητι, ὅτι εἰς οὐδένα τυγχάνει ἄγνωστον ὅτι οἵ τε ἱερεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑπὸ τὴν ἰδιότητα αὐτῶν ταύτην εἰσὶν ἀπηλλαγμένοι τοῦ φόρου ἐπιτηδεύματος καὶ ἐπομένως ἀφεύκτως συμβαίνει παρεννόησίς τις, κατὰ συνέπειαν ὤφειλεν ἡ αὐτῆς ἱερότης ἵνα ἀναμείνῃ τὴν ἐξακρίβωσιν τοῦ πράγματος καὶ μὴ εἰς κενὸν καὶ ἐπ' ἀδήλοις αἰτῆται ὁδηγίας. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις εἴη μετ' αὐτῆς.

ᾳωπε' Νοεμβρίου κζ'

Ὁ Κων)πόλεως ἀγαπητὸς ἐν Χριστῷ ἀδελφός».

Αἱ διὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1885 πληροφορίαι περὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων ἐν Διδυμοτείχῳ ἔχουν ὡς κάτωθι :

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν Μη' τῆς 4ης Ἰανουαρίου (Κώδ Ι', σελ. 280) ἀπεφασίσθη νὰ διορισθῇ διδάσκαλος τῆς Τουρκικῆς ὁ Περικλῆς Βλαχόπουλος, μὲ τὸν αὐτὸ μισθόν, ἀντὶ τοῦ Δημητρίου Χρηστάκη διορισθέντος εἰς Σουφλὶ «ἐνεργηθῇ δὲ ἁρμοδίως, ὅπως ἅπαξ διὰ παντός, ὡς δάνεια ληφθῶσι χρήματά τινα ἀπὸ τῆς Γεωργικῆς Τραπέζης πρὸς ἐνίσχυσιν ἐν τοῖς Σχολείοις τῆς γλώσσης ταύτης».

Εἰς τὴν συνεδρίασιν Ν' τῆς 24ης Ἰανουαρίου 1885, γενομένην ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Μητροπολίτου Μεθοδίου ὡσαύτως, προσεκλήθησαν ἐνώπιον τῆς Ἐφοροδημογεροντίας οἱ διδάσκαλοι τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς μετὰ τοῦ Διευθυντοῦ των «συνεπείᾳ παραπόνων» κατ' αὐτῶν. Μετά τινα δὲ ἐξέλεγξιν αὐτῶν ἐπῆλθεν ἡ δέουσα εἰρήνευσις καὶ σύμπνοια καὶ οὕτως ἀπελύθησαν ἀφοῦ ἀπεφασίσθησαν τ' ἀκόλουθα. 1) Νὰ συνέρχωνται κατὰ πᾶσαν δεκαπενθημερίαν ἐν τακτικῇ συνεδριάσει ὑπὸ τὴν Προεδρείαν τῆς Α.Σ. τοῦ Ἀρχιερέως ἢ τοῦ Α. Πρωτοσυγκέλλου, ἢ τινος τῶν Ἐφόρων ἐν τῇ ἱερᾷ Μητροπόλει καὶ συσκέπτωνται περὶ παντός, ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τῆς σχολῆς λειτουργίαν καὶ προαγωγήν. 2) Διαρρυθμισθῶσιν ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ τὸ τακτικώτερον αἱ ὧραι τῆς ἐπιτηρήσεως ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἐν τῇ σχολῇ καὶ αὐξηθῶσιν αἱ ὧραι τοῦ μαθήματος τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς. 3) Ὑπογραφῇ ὑπὸ

τῆς Ἐφορίας τό τε πρόγραμμα καὶ τὸ ἑορτολόγιον τῆς σχολῆς; καὶ ἀναρτηθῶσιν ἐν τῷ ἁρμοδίῳ τόπῳ. 4) Ὅσάκις πρόκειται περὶ ἐκτάκτου τινὸς Σχολειακοῦ ζητήματος συνέρχωνται ἰδιαιτέρως ἐν τῷ δωματίῳ τοῦ Διευθυντοῦ καὶ συσκέπτωνται.

Εἰς τὴν σελ 289—290 τοῦ αὐτοῦ Κώδικος καὶ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 31 Μαρτίου 1885 ἀναγράφονται τὰ ὀνόματα τῶν νέων σχολικῶν ἐφόρων, οἵ ὁποῖοι ἀντικατέστησαν τοὺς παλαιοτέρους. Οὗτοι ἦσαν οἵ: Ε. Καβάσιλας, Χ΄΄Χρῆστος, Χ΄΄ Ἰωάννου, Γεώργιος Χ΄΄Βλασίδης, Βασίλειος Ζεννῆς, Χριστόδουλος Παρασχίδης καὶ Παναγιώτης Ἐμμανουήλ. Ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει ἀπεφασίσθη καὶ ἡ κατασκευὴ νέας σφραγῖδος τῆς κοινότητος φερούσης εἰς τὸ μέσον ζυγόν, κύκλῳ δὲ ἑλληνιστὶ καὶ τουρκιστὶ τὰ γράμματα: Σφραγὶς τῆς ἐν Διδυμοτείχῳ κεντρικῆς Δημογεροντίας 1885.

Ἀλλ᾽ ὅσῳ προώδευον τὰ ἐκπαιδευτικὰ ἐν τῇ πόλει πράγματα, τόσῳ ηὔξανε καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν. Ἤδη κατὰ τὴν Στ΄ συνεδρίασιν τῆς 24ης Μαΐου 1885 (Κώδ. Ι, σελ. 295) ἐθεωρήθη ἐπάναγκες νὰ δημιουργηθῶσι δύο παραρτήματα τοῦ Νηπιαγωγείου, τὸ μὲν ἓν κατὰ τὴν συνοικίαν τῆς Γεφύρας (Κιοπροῦ μαχαλεσὶ) τὸ δὲ ἄλλο κατὰ τὴν συνοικίαν Ζινζιρλί. Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀνέλαβε νὰ συντηρῇ ἐξ ἰδίων ὁ Μητροπολίτης Μεθόδιος, τοῦ δὲ ἑτέρου τὴν συντήρησιν ἀνέθεσεν εἰς τὴν ἐν Διδυμοτείχῳ Εὐεργετικὴν Ἀδελφότητα, τῆς ὁποίας ἐπίτιμος πρόεδρος ἦτο ὁ αὐτὸς Μητροπολίτης. Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐπεκυρώθη καὶ διὰ τῆς ὑπ᾽ ἀριθ. Ια΄ τῆς 17 Ἰουνίου 1885 πράξεως.

Ἀλλά, κατὰ τὴν Λθ΄ συνεδρίασιν τῆς 8 Νοεμβρίου 1885 (Κώδ. Ι, σελ. 328) ὁ Μητροπολίτης ἀνεκοίνωσε μέν, ὅτι ἀπεστάλη ἐξ Ἀδριανουπόλεως ἡ ἄδεια πρὸς λειτουργίαν τῶν δύο παραρτημάτων τοῦ Νηπιαγωγείου, πλὴν ὅμως τὸ Ταμεῖον τῆς Εὐεργετικῆς Ἀδελφότητος δὲν ἠδύνατο ν᾽ ἀναλάβῃ τὴν δαπάνην συντηρήσεως τοῦ ἑτέρου παραρτήματος ἐν Ταταρλὰρ μαχαλεσί. Καὶ τοιουτοτρόπως ἀπεφασίσθη νὰ λειτουργήσῃ μόνον τὸ ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου ἐπιδοτούμενον, τὸ δὲ ἄλλο τὸ ἀναλάβῃ τὸ ταμεῖον τῶν Ἐκπαιδευτικῶν καταστημάτων, ἐνισχυόμενον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν καὶ ἀπὸ τὰ ἔσοδα τοῦ ὑπὲρ τῶν Σχολείων λαχείου, τὸ ὁποῖον μέχρι τότε διεχειρίζετο ἡ Μητρόπολις.

Εἰς τὴν συνεδρίασιν Θ΄ (Κωδ. Ι, σελ. 298) τῆς 5ης Ἰουνίου 1085 ἡ Δημογεροντία ἀπησχολήθη καὶ πάλιν μὲ τὸ ζήτημα τῆς βουλγαρικῆς σχολῆς. Ἐπειδὴ δὲ ἐθεωρήθη, «ὅτι ἤθελεν εἶσθαι πολὺ ἐπιβλαβὲς εἰς τὴν Κοινότητα τὴν Ἑλληνικήν, ὡς ἐκ τῶν διενεργειῶν τῶν εὐαρίθμων βουλγάρων, τὸ νὰ ἐπέλθωσιν ἀμέσως μετὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν σχολείων αἱ παύσεις τῶν μαθημάτων, ἐνεκρίθη, ὅπως ὑποχρεωθῶσιν οἱ διδάσκαλοι μετὰ τὰς ἐξετάσεις νὰ ἐξακολουθήσωσι τὰ μαθήματα μέχρι μεσημβρίας, καὶ οὕτω περιορισθῶσιν αἱ παύσεις εἰς ὀλίγας μόνον ἡμέρας καθ᾽ ἃς ὁ καύσων θὰ εἶναι

ἀνυπόφορος· περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐνεκρίθη νὰ γένηται ἐμβριθεστέρα σκέψις τὴν προσεχῆ Κυριακήν».

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ταύτην τῆς 9 Ἰουνίου 1885 ἀπεφασίσθησαν τὰ κάτωθι : 1) νὰ ἀρχίσουν αἱ ἐνιαύσιαι ἐξετάσεις ἀπὸ τῆς 29ης Ἰουνίου, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸ Παρθεναγωγεῖον. 2) ν' ἀποσταλῇ εἰς τοὺς διδασκάλους τὸ σχετικὸν πρόγραμμα τῆς Ἐφορίας, 3) νὰ συντάξουν καὶ ἀποστείλουν ἐγκαίρως οἱ διδάσκαλοι τὸ πρόγραμμα τῶν ἐξετάσεων εἰς τὴν Ἐφορίαν καὶ 4) μετὰ τὰς ἐξετάσεις νὰ ληφθῇ ἀπόφασις περὶ παρατάσεως ἢ μὴ τῶν μαθημάτων λόγῳ τῶν ἐνεργειῶν τῶν βουλγαριζόντων.

Εἰς τὴν συνεδρίασιν ΙΒ' τῆς 21 Ἰουνίου 1885 (Κώδ. Ι, σελ. 302—303) ὁ ἐκ τῶν Ἐφόρων Ε. Καβάσιλας ἐπρότεινεν «ὅπως προσληφθῇ διὰ τὸ ἐπιὸν σχολικὸν ἔτος, ὡς διευθυντὴς τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς τῆς πόλεως ταύτης, ὁ ἐξ Ὀρτᾶ-κιοϊ κ. Πασχάλης Λογιωτατίδης». Ἡ πρότασις αὕτη ἐγένετο ἀποδεκτὴ καὶ ἀπεφασίσθη, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ κοινοποιηθῇ εἰς τὴν ἐν Κων)πόλει Ἐκπαιδευτικὴν καὶ Φιλανθρωπικὴν Ἀδελφότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ ν' ἀποσταλῇ ἐπιστολὴ εἰς τὸν εἰρημένον, διὰ ν' ἀπαντήσῃ ἂν ἀποδέχεται τὴν θέσιν ταύτην.

Ἀπὸ ἐπιστολὴν τοῦ Λογιωτατίδου, ἀναγνωσθεῖσαν εἰς τὴν ΙΖ' συνεδρίασιν τῆς 10 Ἰουλίου 1885 (Κώδ. Ι, σελ. 305), προκύπτει ὅτι οὗτος ἀπεδέχθη τὴν θέσιν τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς Διδυμοτείχου, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι τὸν διορισμόν του θὰ ἐπεκύρωνεν ἡ ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότης, ἀπὸ τὴν ὁποίαν οὗτος ἐξηρτᾶτο.

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν ΙΘ' τῆς 17 Ἰουλίου 1885 (Κώδ. Ι', σελ. 307) ἀπεφασίσθησαν τ' ἀκόλουθα : 1) Ν' ἀρχίσῃ λειτουργοῦν τὸ Νηπιαγωγεῖον ἀπὸ 22ας τοῦ αὐτοῦ μηνὸς καὶ 2) Νὰ τακτοποιηθῇ τὸ προσωπικὸν τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς. Πρὸς τακτοποίησιν τοῦ ζητήματος τούτου ἐπροτάθη : α) νὰ προσληφθῇ ὡς Διευθυντὴς τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς ὁ Πασχάλης Λογιωτατίδης μὲ ἐτησίαν μισθοδοσίαν 72 ὀθωμ. λιρῶν, ἄνευ παραχωρήσεως κατοικίας καὶ καυσίμου ὕλης. β) Νὰ διαιτηρηθῇ εἰς τὴν θέσιν του ὁ διδάσκαλος Κων)νος Παπαγιαννόπουλος. γ) Ὡς τρίτος διδάσκαλος νὰ προσληφθῇ ὁ Ἀ. Σταυρίδης μὲ ἐτήσιον μισθὸν 55 ὀθωμ. λιρῶν καὶ χορήγησιν δωρεὰν κατοικίας καὶ καυσίμου ὕλης καὶ δ) νὰ παρακληθῇ ὁ Θεόφιλος Καβάσιλας νὰ διδάσκῃ εἰς τὴν σχολὴν δωρεὰν δύο μαθήματα. Τέλος, «ἐνεκρίθη ὅπως τὰ ἐκ τῶν νακλιέδων πηγάζοντα χρήματα, δοθῶσιν ὡς δάνεια τῷ ταμείῳ τῆς Κοινότητος πρὸς ἀποπληρωμὴν τῶν ὑπολοίπων μισθῶν τῶν διδασκάλων».

Ἀλλ' ἡ ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότης δὲν ἐνέκρινε τὰς ἀποφάσεις ταύτας, ὡς ἀποδεικνύεται ἐξ ἐπιστολῆς αὐτῆς, ἀναγνωσθείσης εἰς τὴν κα' συνεδρίασιν τῆς 9 Αὐγούστου 1885 (Κώδ. Ι', σελ. 308). Εἰς τὴν ἐπιστολὴν δ' αὐτήν, ἡ ὁποία δὲν κατεχωρίσθη, ἡ Ἐφοροδημογεροντία ἀνταπήντησεν ὅτι, δέχεται μὲν ὡς Διευθυντὴν τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς τὸν κ. Γλαυκωπίδην, ὄχι ὅμως καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, ὡς μὴ ἔχουσα θέσιν διὰ νὰ τὴν χρησιμοποιήσῃ.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν διδάσκαλον τῶν Τεχνικῶν, καίτοι ἔχει ἀνάγκην αὐτοῦ, δὲν δύναται νὰ τὸν μισθοδοτήσῃ. Θὰ ἦτο ὅμως λίαν εὐπρόσδεκτος, ἐὰν ἡ Ἀδελφότης ἀνελάμβανε τὴν μισθοδοσίαν του. Τέλος, ὡς πρὸς τὴν πρόσληψιν τῆς ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος προτεινομένης Παρθεναγωγοῦ Παρασκευῆς Λαζαρίδου, «ἐνεκρίθη νὰ γένηται ἀπάντησις τῇ Ἐκπ. καὶ Φιλ. Ἀδελφότητι, ἀφοῦ προηγουμένως ληφθῶσι πληροφορίαι παρὰ τοῦ ἐν Ὀρτάκιοϊ κυρίου Πασχάλη Λογιωτατίδου, ἔνθα αὕτη κατὰ τὸ λῆξαν σχολικὸν ἔτος ἐδίδαξε».

Καὶ ὁ μὲν Γλαυκωπίδης ἀπεκλείσθη τοῦ νὰ διδάξῃ εἰς τὴν Ἀστικὴν Σχολήν. Πλὴν ὅμως ἡ ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότης διώρισεν ὡς Διευθυντὴν αὐτῆς καὶ ἀπέστειλεν εἰς Διδυμότειχον τὸν διδάσκαλον Ἀ. Οἰκονομίδην, ὡς μανθάνομεν ἐκ τῆς κε' συνεδριάσεως τῆς 6 Σεπτεμβρίου 1885 (Κώδ. Ι', σελ. 313), μὲ ἐτήσιον μισθὸν 70 τουρκ. λιρῶν καὶ παροχὴν κατοικίας καὶ θερμάνσεως. Ὁ δ' ἐν λόγῳ Διευθυντὴς ἐζήτησε τὰ ἑξῆς διὰ τὴν πληρεστέραν τῆς Σχολῆς λειτουργίαν : α) ἢ τὴν πρόσληψιν ἑνὸς ἀκόμη διδασκάλου, λόγῳ ἀνεπαρκείας τοῦ ὑπάρχοντος προσωπικοῦ, ἢ τὴν περικοπὴν μερικῶν μαθημάτων ἐκ τοῦ προγράμματος· καὶ β) «ἐὰν θ' ἀπολυθῶσιν ἢ θὰ διατηρηθῶσιν οἱ μαθηταὶ τῆς ἕκτης τάξεως τοῦ παρελθόντος ἔτους».

Ἐπὶ τοῦ πρώτου θέματος ἀπεφασίσθη νὰ προσληφθῇ καὶ ἕτερος διδάσκαλος παρὰ τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος ἐξευρισκόμενος, μὲ ἐτησίαν μισθοδοσίαν 40 τουρκ. λιρῶν, δωρεὰν κατοικίαν καὶ θέρμανσιν, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ Θ. Καβάσιλας ἐδήλωσεν ὅτι παραιτεῖται τοῦ διδασκαλικοῦ ἔργου. Ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ἀπεφασίσθη νὰ μὴ ἀπολυθοῦν οἱ μαθηταὶ τῆς ἕκτης τάξεως, «παρεκλήθη δὲ ὁ κ. Οἰκονομίδης, ἵνα ἐξοικονομήσῃ ὥρας τινας πρὸς διδασκαλίαν αὐτῶν, ἵνα μὴ ἀδικηθῶσι κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὡς ὄντες οἱ περισσότεροι ἄποροι καὶ συνεπῶς μὴ δυνάμενοι νὰ μεταβῶσιν εἰς ἀνώτερα ἐκπαιδευτήρια πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν μαθημάτων των».

Ὡς πρὸς δὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐξευρέσεως μονίμων πόρων πρὸς πληρωμὴν τῶν διδασκαλικῶν μισθῶν, ἀνερχομένων εἰς 350 τουρκ. λίρας ἐτησίως, ἀπεφασίσθησαν τὰ ἑξῆς : α') ἑκάστη τῶν τριῶν ἐκκλησιῶν τῆς πόλεως νὰ καταβάλλῃ 50 λίρας β') τὰ ἐνοίκια τῶν ἐκκλησιῶν νὰ κατατίθενται τοῦ λοιποῦ εἰς τὸ ταμεῖον τῆς Ἐκπαιδεύσεως καὶ γ') «νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει καὶ τὰ ἐκ διαφόρων ἀπολαβῶν τυχηρὰ τῆς Δημογεροντίας».

Ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότης ἐβράδυνεν ν' ἀποστείλῃ τὸν ζητηθέντα διδάσκαλον, διὰ τοῦτο ἐν τῇ κσι' συνεδριάσει τῆς 11 Σεπτεμβρίου 1885 (σελ. Κωδ. Κωδ. 314) διετάχθη παρὰ τοῦ Μητροπολίτου ὁ Πρωτοσύγκελλος Πανάρετος «νὰ τηλεγραφήσῃ εἰς τὸν ἐν Φέρραις διδάσκαλον κ. Β. Ἀθανασιάδην, ὅπως ἔλθῃ καὶ καταλάβῃ τὴν θέσιν τοῦ ζητουμένου διδασκάλου μὲ μισθοδοσίαν 50 λιρῶν χορηγηθησομένων ὑπὸ τῆς Κοινότητος πρὸς τῇ παροχῇ τῆς κατοικίας καὶ θερμάνσεως, καὶ καταδείξῃ οὗτος εἰς τὴν Ἐφορείαν, ὅτι τοῦτο εἶναι γεγονὸς τετελεσμένον».

Ὡς πρὸς δὲ τὴν κατοικίαν τῶν διδασκάλων, ἀπεφασίσθη «πρὸς ἀποφυγὴν ματαίων δαπανῶν νὰ ἐνοικήσωσιν οὗτοι ἐν ταῖς δυσὶν οἰκίαις τῆς Κοινότητος».

Κατὰ τὴν κζ' συνεδρίασιν τῆς 18 Σεπτεμβρίου 1885 (σελ. Κωδ. 315) ἀνεγνώσθησαν δύο ἐπιστολαὶ τῆς ἐν Κων)τόλει 'Αδελφότητος. Ἐκ τούτων ἡ πρώτη ἀνεφέρετο εἰς τὴν ἔγκρισιν τοῦ διορισμοῦ τοῦ Β. Ἀθανασιάδου ὡς διδασκάλου ἐν Διδυμοτείχῳ, ἡ δὲ δευτέρα ἀπηυθύνετο εἰς τὸν διευθυντὴν τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς, τὸν ὁποῖον καὶ διέτασσε ν' ἀπολύσῃ τοὺς μαθητὰς τῆς ἕκτης τάξεως, συνίστα δὲ εἰς τὴν Ἐφορείαν, «ἵνα σκεφθῇ περὶ τοῦ σχηματισμοῦ ἑβδόμης τάξεως προσλαμβάνουσα ἰδίαις δαπάναις καθηγητὴν γυμνασίου». Ἀλλ' ἡ δαπάνη πληρωμῆς καθηγητοῦ ἦτο, φαίνεται, βαρεῖα διὰ τὴν Κοινότητα. Ἐσκέφθη, λοιπόν, πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος νὰ ἐρωτήσῃ τὸν διευθυντὴν τῆς ἐξαταξίου Ἀστικῆς σχολῆς, ἂν, εἰς περίπτωσιν προσθήκης καὶ ἑβδόμης τάξεως, «θὰ δυνηθῇ νὰ διδάξῃ μετὰ τοῦ ἑτέρου διδασκάλου κ. Σταυρίδου τὰ Ἑλληνικὰ καὶ Μαθηματικὰ εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἰδιαιτέρως, τὰ δὲ λοιπὰ μαθήματα διδαχθῇ αὕτη μετὰ τῆς ἕκτης τάξεως, ὑπὸ τὸν ὅρον, ἵνα προστεθῇ εἰς τὸ ὑπάρχον προσωπικὸν τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς καὶ εἰς ἱκανὸς βοηθός». Εἰς τὴν πρότασιν ταύτην ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς ἐπεφυλάχθη ν' ἀπαντήσῃ, πρὶν ἢ συνεννοηθῇ μετὰ τῶν συναδέλφων του.

Ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει ἀνεγνώσθη ἡ παραίτησις τῆς Φ.ινῆς Βρέττα, νηπιαγωγοῦ, ὑποβαλούσης ταύτην διὰ λόγους ὑγείας. Ἡ παραίτησις ἐγένετο ἀποδεκτή, διεβιβάσθη δὲ μὲ ἐπιστολὴν τῆς Ἐφορείας εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀδελφότητα, παρακαλουμένην «νὰ φροντίσῃ περὶ εὑρέσεως ἱκανῆς καὶ καταλλήλου ἀντικαταστάτιδος αὐτῆς»..

Φαίνεται ὅτι ἡ ἀπάντησις τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς διὰ τὴν προσθήκην καὶ ἑβδόμης τάξεως ἦτο ἀρνητικὴ εἰς τὰς προτάσεις τῆς Ἐφορείας. Διότι ἀπὸ τὴν κη' συνεδρίασιν τῆς 19 Σεπτεμβρίου 1885 (σελ. Κωδ. 316) μανθάνομεν, ὅτι διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς ἑβδόμης τάξεως ἀπεφασίσθη ἡ πρόσληψις καὶ ἑτέρου διδασκάλου. Ἀλλ' ἐπειδὴ ἐκ τούτου τὰ οἰκονομικὰ τῆς Κοινότητος θὰ ἐπεβαρύνοντο, ἐπροτάθη νὰ συνεισφέρουν «διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς μισθοδοσίας αὐτοῦ οἱ ὁπωσδήποτε εὐπορούντες γονεῖς ἀνάλογον τῶν δυνάμεών των ποσὸν ἕκαστος». Πρὸς ἄμεσον πραγματοποίησιν τῆς ἀποφάσεως ταύτης ὁ Μητροπολίτης προσέφερεν ὁμόλογον 25 ὀθ. λιρῶν, ὁ Πολυζώης Καβάσιλας 12 1)2 ὀθ. λιρῶν, ὁ δὲ Δ. Γιουρτσόγλου 15 ὀθ. λιρῶν. Ἀκολούθως συνετάχθη ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Πρόεδρον τοῦ ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, «ἵνα ἐκλέξῃ καὶ ἀποστείλῃ καθηγητὴν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων». Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Πρὸς τὸν ἀξιότιμον Πρόεδρον τοῦ ἐν Ἀθήναις
πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων Συλλόγου

Ἀξιότιμε Κύριε,

Εὐαρεστήθητε, παρακαλοῦμεν, νὰ ἐκλέξητε καὶ στείλητε ἡμῖν μὲ πρώτην εὐκαιρίαν καθηγητὴν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἄξιον νὰ διδάξῃ Γυμνασιακὰ μαθήματα, ἐπὶ ἐνιαυσίῳ μισθῷ λιρῶν Ὀθωμανικῶν 65—70, ἄνευ ἄλλης τινὸς ὑποχρεώσεως καὶ ἐσόμεθα εὐγνώμονες.

Ἐν Διδυμοτείχῳ τῇ 19 Σ)βρίου 1885
Ἡ Ἐφορία τῶν Σχολῶν»

Ἀλλ' ἡ ἐνέργεια αὕτη τῆς Ἐφοροδημογεροντίας, δεικνύουσα τάσιν ἀνεξαρτοποιήσεως ἀπὸ τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος, προεκάλεσεν εἰκότως τὴν δυσαρέσκειαν αὐτῆς. Τοῦτο μανθάνομεν ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. πρωτ. 5449 καὶ χρονολογίαν 28 Σ)βρίου 1885 ἐπιστολῆς τῆς Ἀδελφότητος, ἥτις ἀνεγνώσθη εἰς τὴν Λγ' συνεδρίασιν τῆς Ζ Ὀκτωβρίου 1885 (σελ. Κώδ. 321). Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἡ Ἀδελφότης «συγχαίρει τοῖς συμπολίταις, ὅσοις ἀνέλαβον νὰ καταβάλωσι τὰς δαπάνας πρὸς συγκρότησιν τάξεως προγυμνασίου, ἐκφράζουσα ἅμα καὶ τὴν βαθεῖαν λύπην της, ὅτι παρὰ τὰς συμφωνίας ἀπετάθη ἡ Ἐφορία ἀλλαχοῦ περὶ ἀποστολῆς τοῦ ἁρμοδίου διδασκάλου, τοῦθ' ὅπερ, εἰ καὶ δεύτερον ἐπαναληφθῇ, θὰ φέρῃ αὐτὴν εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι δὲν ἐκτιμῶνται αἱ θυσίαι αὐτῆς καὶ μέριμναι».

Εἰς τὴν δυσάρεστον ταύτην προειδοποίησιν τῆς Ἀδελφότητος ἀπήντησαν οἱ συνεδριάζοντες μὲ τὴν δικαιολογίαν, ὅτι ἐζήτησαν διδάσκαλον προγυμνασιακῆς τάξεως ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, διότι τοῦτο ἐπεβλήθη ἀπὸ τοὺς ἰδιώτας τοὺς καταβαλόντας τὰς διὰ τὴν μισθοδοσίαν του χρήματα. Διὰ τὸν λόγον δὲ αὐτὸν δὲν ἔπρεπε νὰ προκληθῇ δυσαρέσκεια ἀπὸ μέρους τῆς Ἀδελφότητος.

Ἂν καὶ ἡ ἀπάντησις δὲν ἐμετρίαζε τὴν αὐθαιρεσίαν τῆς ἐνεργείας, ἐν τούτοις παρεκλήθη ἡ Ἀδελφότης ν' ἀποστείλῃ νηπιαγωγόν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς αὐτῆς συνεδριάσεως ἐνεκρίθη ὑπὸ τῆς Ἐφορείας τὸ ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς ὑποβληθὲν πρόγραμμα διδασκαλίας.

Εἰς τὴν ἑπομένην συνεδρίασιν (Λε' τῆς 11 Ὀκτωβρίου 1885) ἀνεγνώσθη ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος πρὸς τὸν Μητροπολίτην, διὰ τῆς ὁποίας τῷ ἐγνωστοποίει, ὅτι ἀπέστειλε νηπιαγωγὸν «ὀνόματι Πολυκρίτην Κοντοφρύου ἀπόφοιτον τοῦ Ζαππείου». Ὁ μισθὸς αὐτῆς ὡρίζετο εἰς 45 ὀθωμ. λίρας, ἐκ τῶν ὁποίων τὰς μὲν 9,16 3)4 θὰ ἐπλήρωνεν ἡ Κοινότης Διδυμοτείχου, τὰς δὲ ὑπολοίπους ἡ Ἀδελφότης. Ὑπεχρεοῦτο ἐπὶ πλέον ἡ Κοινότης νὰ παράσχῃ εἰς αὐτὴν κατοικίαν καὶ θέρμανσιν.

Ἐν τοσούτῳ, ἡ ἵδρυσις τῆς προγυμνασιακῆς τάξεως ἐναυάγησεν ὁριστικῶς, ὡς πληροφορούμεθα ἐκ τῆς Λστ' συνεδριάσεως τῆς 16 Ὀκτωβρίου 1885 (σελ. κώδ. 325). Ὁ ἐν Ἀθήναις Σύλλογος πρὸς διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν

Γραμμάτων εἶχεν ἀποστείλει τὸ ἔγγραφον τῆς Ἐφορείας Σχολείων Διδυμοτείχου εἰς τὴν ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητα, ἡ ὁποία ἐν συνεχείᾳ δι' ἐπιστολῆς της ἐζήτει πληροφορίας ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἀλλ' οἱ ἐν Διδυμοτείχῳ ἀπήντησαν, ὅτι ἐθεώρουν πλέον περιττὴν τὴν ἀποστολὴν καθηγητοῦ διὰ τὴν προγυμναστικὴν τάξιν, μὲ τὸν ἰσχυρισμὸν ὅτι εἶχε παρέλθει ὁ χρόνος καὶ οἱ μαθηταὶ εἶχον διασκορπισθῆ. Κατόπιν τούτου ἐπεστράφησαν καὶ τὰ ὁμόλογα εἰς τοὺς δικαιούχους των.

Τὸ διδακτικὸν καὶ βοηθητικὸν προσωπικὸν τῶν Σχολείων Διδυμοτείχου κατὰ τὸ ἔτος 1885 ἀπετέλουν οἱ κάτωθι :

Ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς *Ἀθαν. Θεοδοσιάδης* ἀντικατασταθεὶς ἀπὸ τοῦ Σ)βρίου διὰ τοῦ *Οἰκονομίδου* Οἱ διδάσκαλοι : *Σ. Τζηρίδης Ε. Ποππέσκος, Παπαγιαννόπουλος, Σταυρίδης, Ἀθανασιάδης* , ὁ διδάσκαλος τῆς Γαλλικῆς *Λεοντόπουλος*, ὁ διδάσκαλος τῆς Τουρκικῆς, ὅστις ἐξετέλει καὶ χρέη γραμματέως τῆς Κοινότητος, *Π. Βλαχόπουλος*, ἡ νηπιαγωγὸς *Φανὴ Βρέττα* καὶ ἡ διδασκάλισσα τοῦ σχολείου Θηλέων. Τὸ δὲ βοηθητικὸν προσωπικὸν ἀπετελεῖτο ἀπὸ μίαν βοηθὸν νηπιαγωγοῦ, μίαν ἐπιμελήτριαν τοῦ σχολείου Θηλέων καὶ ἕνα ἐπιστάτην τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς.

Αἱ δὲ πρόσοδοι καὶ δαπάναι τῆς Κοινότητος κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος εἶχον ὡς κάτωθι (δεύτερον βιβλίον Ταμείου, σελ. 1 - 5) :

	Ἔ σ ο δ α	Ἔ ξ ο δ α
Ἰανουάριος	5.722,5	5.145,26
Φεβρουάριος	2.000,19	1.119,20
Μάρτιος	3.059,9	3.468
Ἀπρίλιος	2.478	2.026,31
Μάϊος	3.331,9	4.145
Ἰούνιος	2.394,20	2.737,21
Ἰούλιος	6.809	8.434,33
Αὔγουστος	6.227,32	4 634,28
Σεπτέμβριος	2.830,39	1.297
Ὀκτώβριος	2 893,39	2.651,20
Νοέμβριος	3.927,39	2.725,20
Δεκέμβριος	1.599,39	1.207,14

Καὶ ἁπλῆ σύγκρισις τῶν σχελῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων φανερώνει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὴν διόγκωσιν τῶν ἐξόδων κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνας, καθ' οὓς ἐγίνετο ἡ ἀποπληρωμὴ τῶν διδασκάλων, ἀφ' ἑτέρου δὲ συνεχῆ ἀνισοζυγίαν μεταξὺ τῶν ἐσόδων καὶ ἐξόδων. Ἐκ τούτου καὶ μόνον δύναταί τις νὰ συμπεράνῃ ποῖα ἐπίπονα μέτρα ἔπρεπε νὰ λαμβάνωνται διὰ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ἀπαραιτήτων διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν σχολείων δαπανῶν. Ἄλλωστε τὸ δυσεπίλυτον αὐτὸ πρόβλημα ἐτίθετο πάντοτε ἐμποδὼν εἰς τὴν προσπάθειαν βελτιώσεως τῶν τύπων τῶν σχολείων τῆς πόλεως.

Οὕτως καὶ πάλιν εἰς τὴν Νγ' συνεδρίασιν τῆς 26 Ἰανουαρίου 1886 (σελ. Κώδ. 543), ἐγένετο λόγος περὶ ἀνεγέρσεως καὶ νέου νηπιαγωγείου κατὰ τὴν συνοικίαν Ταταρλάρ, διότι τὸ ὑπάρχον δὲν ἐχώρει τὸ πλῆθος τῶν φοιτώντων νηπίων. Πλὴν ὅμως καὶ πάλιν ἀνεβλήθη ἡ λῆψις ἀποφάσεως, λόγῳ τῆς κακῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Κοινότητος.

Κατὰ τὴν ἑπομένην συνεδρίασιν Νδ' τῆς 29 Ἰανουαρίου 1886 ἀνακοινοῦνται τὰ ἑξῆς ἀξιοσημείωτα :» . . . β) Νὰ σταλῇ ἀπὸ μέρους τῆς Ἐφορείας τῶν Ἐκπαιδευτηρίων εὐχαριστήριος ἐπιστολὴ εἰς τὸν κ. Γρηγόριον Δημητρίου διὰ τὴν ἐκ πέντε λιρῶν ὀθωμανικῶν δωρεάν του εἰς τὰ Σχολεῖα τῆς πόλεως. γ) Νὰ σταλῇ εὐχαριστήριον τηλεγράφημα ἀπὸ μέρους τῆς Α. Σεβασμιότητος πρὸς τὸν πρώην Ἅγιον Νικαίας Κύριον Διονύσιον ἐπὶ τῷ διορισμῷ αὐτοῦ ὡς Μητροπολίτου Ἀδριανουπόλεως, ἐκ καθήκοντος εὐγνωμοσύνης πρὸς αὐτόν, διότι καὶ ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς ἀρχιερεὺς κατόπιν ἐχρημάτισεν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Διδυμοτείχου, οὗ μὴν δ' ἀλλὰ καὶ Ἀδριανουπόλεως ὢν συνετέλει πολὺ εἰς τὰς συμπιπτούσας ὑποθέσεις αὐτῆς . . .».

Πρόκειται περὶ τοῦ Μητροπολίτου καὶ μετὰ ταῦτα Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Διονυσίου Χαριτωνίδου, ὅστις, ὡς πληροφορούμεθα, τὸ πρῶτον εἶχε χρηματίσει διδάσκαλος ἐν Διδυμοτείχῳ, εἶτα δὲ καὶ Μητροπολίτης τῆς ἐπαρχίας ταύτης. Ἂν δὲ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας, ὅτι ἡ ἐν Διδυμοτείχῳ Ἀρχιερατεία αὐτοῦ ἐκτείνεται μεταξὺ τοῦ 1868—1873, θὰ πρέπῃ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος ὑπῆρξεν ἐκ τῶν παλαιοτέρων διδασκάλων τῆς πόλεως, διδάξας κατὰ τὸ 1850.

Πρὸς ταῖς ἄλλαις δυσχερείαις, τὰς ὁποίας ἡ Τουρκικὴ Κυβέρνησις παρενέβαλεν εἰς τὴν ὁπωσδήποτε ὁμαλὴν τῶν σχολείων λειτουργίαν, προσετέθη καὶ ἡ κατωτέρω παρατιθεμένη :

«Ἀριθ. Πρωτ. 752
Διεκ. 449

ΙΩΑΚΕΙΜ ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κων)πόλεως, Νέας Ρώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Ἱερώτατε Μητροπολῖτα πρόεδρε Διδυμοτείχου, ὑπέρτιμε καὶ ἔξαρχε Ροδόπης, ἐν ἁγίῳ Πνεύματι ἀγαπητὲ ἀδελφὲ καὶ συλλειτουργὲ τῆς ἡμῶν Με. τριότητος Κὺρ Μεθόδιε. Χάρις εἴη τῇ αὐτῆς ἱερότητι καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Ἐλάβομεν ἄρτι ἀνακοίνωσιν τοῦ Αὐτοκρατορικοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῶν Θρησκευτικῶν δηλοῦσαν ἡμῖν, ὅτι, ἐπειδή, ὅταν μὲν ζητῆται ἄδεια πρὸς οἰκοδόμησιν ἐκκλησιῶν, σχολείων καὶ νοσοκομείων ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Ἐπικρατείᾳ χορηγεῖται αὕτη προθύμως, ὅταν δὲ ζητῆται ἄδεια ἐπισκευῆς τοιούτων καθιδρυμάτων οἰκοδομηθέντων ἄνευ προηγουμένης ἀδείας, αἱ ἐπιτόπιοι διοικητικαὶ ἀρχαὶ διστάζουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἵνα χορηγήσωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἐπισκευῆς ἄδειαν, ἡ Αὐτοκρατορικὴ Κυβέρνησις, ἐπι-

θυμοῦσα, ἵνα ληφθῇ κοινόν τι μέτρον περὶ τούτου, ἠτήσατο τὴν σύνταξιν καταλόγου πάντων τῶν ὑπαρχόντων σήμερον θρησκευτικῶν καθιδρυμάτων, δι' ἄτερ οὐκ ἐλήφθη προηγουμένως κυβερνητικὴ ἄδεια οἰκοδομῆς. Ἐπὶ τῇ ἀξιώσει τῆς αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως προαγόμεθα διὰ τῆς ἡμετέρας τῆς δε πατριαρχικῆς καὶ συνοδικῆς ἐγκυκλίου προτρέψαι καὶ τὴν αὐτῆς Ἱερότητα εἰς πρόθυμον ταύτης ἐκτέλεσιν, ἀξιοῦντες ἵνα προθυμηθῇ, ὅπως τῇ φροντίδι καὶ ἐπιστασίᾳ αὐτῆς συνταχθῇ καὶ ἀποσταλῇ ἡμῖν ἐγκαίρως τοιοῦτος κατάλογος περιέχων ἀκριβῶς πάντα τὰ ἄνευ ὑψηλῆς ἀδείας ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ αὐτῆς οἰκοδομηθέντα καὶ διατηρούμενα δημόσια καθιδρύματα, ἤτοι Ἐκκλησίας, σχολεῖα, νοσοκομεῖα καὶ εἴ τι παραπλήσιον κοινὸν κατάστημα, μετ' ἀκριβοῦς σημειώσεως τῆς χρονολογίας καθ' ἣν ᾠκοδόμηται, τῆς κατηγορίας εἰς ἣν ὑπάγεται τὸ γήπεδον, ἐφ' οὗ εἰσὶν ἐκτισμένα, εἴπερ δηλονότι εἰσὶ βακούφια, ἢ μούλκιον, τῶν ἀρχιτεκτονικῶν διαστάσεων, τῶν Ἐκκλησιῶν μετὰ τῶν ὀνομάτων αὐτῶν καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ βιλαετίου, σαντζακίου, καζᾶ καὶ χωρίου, ἐν ᾧ κεῖται ἕκαστον οἰκοδόμημα. Ἔτι δὲ σημειούσθω ἂν ἐπὶ τῇ γενομένῃ οἰκοδομῇ ἐλήφθη ἄδεια τῆς ἐπιτοπίου ἀρχῆς καὶ ἂν αὕτη ἐστὶ γραπτὴ ἢ προφορική, ἐν τῇ πρώτῃ δὲ περιπτώσει σημειούσθω ἡ χρονολογία ἢ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῆς ἀδείας. Ἐπειδὴ δέ, συνεπείᾳ διαταγῆς διαβιβασθείσης ὑπὸ τῆς Αὐτοκρατορικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τοὺς κατὰ τόπους διοικητάς, ἐνδεχόμενόν ἐστί, ὅτι τοιοῦτοι κατάλογοι ἐδόθησαν ἤδη αὐτοῖς, δέον ἵνα καταβληθῇ πᾶσα προσοχή, ὅπως ὁ ἀποσταλησόμενος ἡμῖν κατάλογος ᾖ ἀκριβὴς καὶ κατὰ πάντα σύμφωνος τῷ δοθέντι τυχὸν τῇ ἐπιτοπίῳ διοικήσει. Εἰ δὲ τοὐναντίον ἐκ τῆς γενησομένης λεπτομερῶς ἐξετάσεως ἀποδειχθῇ ὅτι οὐδὲν ἄνευ κυβερνητικῆς ἀδείας κοινὸν καθίδρυμα εὕρηται ᾠκοδομημένον ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Αὐτῆς, ἀξιοῦμεν ἵνα καὶ τοῦτο δηλώσῃ ἡμῖν ἐν τῇ ἀπαντήσει αὐτῆς. Ἡ δὲ τοῦ Θεοῦ χάρις καὶ τὸ ἄπειρον ἔλεος εἴη μετ' αὐτῆς.

α ωπστ΄ Φεβρουαρίου ιζ΄

Ὁ Κωνσταντινουπόλεως	ἐν Χριστῷ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς			
Ὁ Κυζίκου Νικόδημος	»	»	»	»
Ὁ Προύσης Ναθαναὴλ	»	»	»	»
Ὁ Αἴνου Ἄνθιμος	»	»	»	»
Ὁ Δεβρῶν καὶ Βελισσοῦ Ἄνθιμος	»	»	»	»
Ὁ Λιτίτσης Ἰγνάτιος	»	»	»	»
Ὁ Χαλκηδόνος Καλλίνικος	»	»	»	»
Ὁ Μελενίκου Προκόπιος	»	»	»	»
Ὁ Μηθύμνης Νικηφόρος	»	»	»	»
Ὁ Σάμου Γαβριὴλ	»	»	»	»

Ἐν συνεχείᾳ τῆς Πατριαρχικῆς καὶ Συνοδικῆς ταύτης ἐγκυκλίου, ἐξεδόθη καὶ ἡ κάτωθι διαταγὴ τοῦ Ὑπουργείου Δικαιοσύνης καὶ τῶν Θρησκευ-

μάτων τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως : «Ἀντίγραφον Ὑψηλῆς διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῶν Θρησκευτικῶν ὑπὸ ἡμερομηνίαν 16 Δεκεμβρίου 301—1885 καὶ 21 Ρεβιοὺλ ἐββὲλ 303 καὶ ἀριθμὸν 72.

Πρὸς ἀνοικοδόμησιν Ἐκκλησιῶν, σχολείων καὶ νοσοκομείων ἐν τῇ Ὀθωμανικῇ Ἐπικρατείᾳ ζητεῖται καὶ λαμβάνεται ἀπὸ τῆς ἐπιτοπίου Πολιτικῆς Ἀρχῆς ἄδεια συμφώνως πρὸς τοὺς νόμους τοῦ Κράτους. Ἀλλ' ἐπειδὴ πρὸ καιροῦ τινὲς τῶν οἰκοδομῶν τούτων ἐγένοντο ἄνευ ἀδείας καὶ ἐπειδὴ ζητουμένης ἤδη ἀδείας πρὸς ἐπισκευὴν τούτων διστάζομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν ταύτης, διὰ ταῦτα πρὸς δὲ καὶ ἵνα ληφθῇ κοινόν τι καὶ κανονικὸν μέτρον ἐκοινοποιήσαμεν εἴς τε τὰ Πατριαρχεῖα καὶ λοιποὺς νομούς, ἵνα διατάξωσι τοὺς πνευματικοὺς ἀρχηγοὺς νὰ συνάξωσι λεπτομερῆ κατάλογον τῶν ἱερῶν τούτων καθιδρυμάτων, τῶν γενομένων ἄνευ ἀδείας, μετὰ χρονολογίας τῆς οἰκοδομῆς αὐτῶν. Ταῦτα διακοινούμενοι καὶ τῇ Ὑμετέρᾳ Ἐξοχότητι ἀξιοῦμεν παρ' αὐτῆς τὴν ἐνέργειαν τῶν δεόντων.

Εἰς ἐκτέλεσιν τῆς ὡς ἄνω διαταγῆς ὁ ἔπαρχος Διδυμοτείχου ἀπέστειλε πρὸς τὸν Μητροπολίτην τὸ κάτωθι ἔγγραφον :

Πρὸς τὸν Σεβασμιώτατον Μητροπολίτην Διδυμοτείχου

Ἀριθ. 299

Σεβασμιώτατε,

Διαβιβάζομεν Ὑμῖν τὸ ἀνωτέρω ἀντίγραφον Ὑψηλῆς διαταγῆς τοῦ Ὑπουργείου τῆς Δικαιοσύνης καὶ τῶν Θρησκευτικῶν, διαβιβασθείσης μοι ἀπὸ τοῦ Μουτεσαρίφου τῆς Νομαρχίας Ἀδριανουπόλεως, ἔχω δι' ἐλπίδος, ὅτι θὰ προθυμοποιηθῆτε νὰ συμμορφωθῆτε μὲ τὸ ἐμπεριεχόμενον αὐτῆς καὶ διατελῶ.

10 Ἰανουαρίου 1886 16 Ρεβιοὺλ ἀχὶρ 303

Ὁ Καϊμακάμης τοῦ κοζᾶ Διδυμοτείχου

Σουλεϊμὰν Φεχὶμ

Συμφώνως πρὸς στατιστικὴν διασωθεῖσαν ἐκ τῶν χρόνων ἐκείνων εἰς τὸν καζᾶν Διδυμοτείχου ὑπῆρχον τὰ ἑξῆς σχολεῖα :

Πόλεις καὶ χωρία	*Σχολεῖα*	*Ἄδεια*	*Χρονολογία*	*Γῆ*
Διδυμότειχον	4	Τὰ τρία προφορικὴ τὸ τέταρτον γραπτὴ	1879 1880 1885	Μοῦλκι
Καραπεϊλῆ	Δὲν ἔχει			
Σαλτῆκι,	1	γραπτὴ	1885	οἰκία μ' ἓ
Μάνδρα	Δὲν ἔχει			νοίκιον
Σουφλὶ	3	προφορικὴ	1870, 1880	Μοῦλκι
Κορνοφωλέα	1	»	1876	»
Δαδιὰ	1	»	1883	»

Πόλεις καὶ χωρία	*Σχολεῖα*	*Ἄδεια*	*Χρονολογία*	*Γῆ*
Κούτρουτζε	Δὲν ἔχει			
Γιάνουρεν	1	προφορικὴ	1864	Μοῦλκι
Πάσκλησσε	Δὲν ἔχει			
Καγιατζὶκ	1	»	1882	»
Μέγα Δερβέντι	1	»	1836	»
Μικρὸ Δερβέντι	1	»	ἄγνωστον	ἄγνωστον
Μικρὸ Σουανλὶ	1	»	1868	Μοῦλκι
Μέγα Σουανλὶ	Δὲν ἔχει			
Μανδρίτσα	2	»	1883, 1866	»
Γιουξέβουναρ	Δὲν ἔχει			
Τοκμάκιοϊ	1	»	1883	»
Χαιζαλὶ	Δὲν ἔχει			
Παλιούρι	1	»	1875	»
Ἄκβουνὰρ	Δὲν ἔχει			
Καράκλησσε	» »			
Τσισνὶ Καράβουναρ	» »			
Ἀσβεστάδες	1	»	1882	»
Τσαουσλὶ	Δὲν ἔχει			
Κουφόβουνο	» »			
Πραγγὶ	1	»	1882	»
Πετράδες	1	»	1884	»
Κούλελι Βουργὰζ	Δὲν ἔχει			
Σαράκιοϊ	» »			
Καπουτζὶ	» »			
Βουλγάρκιοϊ	1	»	1882	»
Κουρουτζὶ	Δὲν ἔχει			
Κατήκιοϊ	1	»	1880	»
Ἰμβλιδίνι	1	»	1880	»
Τζαμπάζι	Δὲν ἔχει			
Καρλὶ	1	»	1857	»
Σκουρτοχώρι	1	»	1880	»
Τσοπανλὶ	Δὲν ἔχει			
Κουλακλὶ	» »			
Παζαρλὶ	» »			
Δουδουξὶ-γενίκιοϊ	» »			
Ἰντζέκιοϊ	» »			
Τατάρκιοϊ	1	»	1880	Βακούφι
Καράκασιμ	Δὲν ἔχει			
Σαραπλὰρ	» »			

Πόλεις καὶ χωρία	*Σχολεῖα*	*Ἄδεια*	*Χρονολογία*	*Γῆ*
Ἀζατλὶ	Δὲν ἔχει			
Ἀσλαὰν	» »			
Μέγα Ζαλὶφ	» »			
Βουλγάρ-γενίκιοϊ	» »			
Ἐσκίκιοϊ	» »			
Κερεμιτζὶ Ζαλὶφ	» »			
Κούρτι	» »			
Τσαλὶ	» »			
Κουστὶ	» »			
Καραχαμζᾶ	» »			
Τσιφλικάκι	» »			
Καράϊλε	» »			
Γιαοὺπ	» »			
Πασᾶ Ἰντζεσὶ	» »			
Λουλὶ	» »			
Καβακλὶ	» »			
Ψαθάδες	» »			
Δουαντζὶ	» »			
Δονδουρμὰ κατήκιοϊ	» »			
Κιουπλὶ	2	προφορικὴ	1881, 1882	Μοῦλκι
Ἀβαλὰρ	Δὲν ἔχει			

Ἐκ τοῦ πίνακος τούτου παρελείψαμεν τὰς ἐκκλησίας, αἱ ὁποῖαι ὑπῆρχον εἰς ὅλα τὰ χωρία. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ καταχωρισθέντος ἐνταῦθα καὶ ἀναφερομένου εἰς τὰ σχολεῖα, διαπιστοῦται, ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ κατάστασις τῶν χρόνων ἐκείνων εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπαρχίαν Διδυμοτείχου ἦτο λίαν ἱκανοποιητική. Ὅλα σχεδὸν τὰ ἀμιγῶς Ἑλληνικὰ χωρία συνετήρουν μετὰ μόχθου τὴν ἀγάπην πρὸς τὰ γράμματα.[1]

Κατόπιν τῆς ὡς ἄνω διαταγῆς, ἔπρεπε καὶ διὰ τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ἐν Ταταρλὰρ νηπιαγωγείου νὰ δοθῇ ἄδεια τῆς τουρκικῆς διοικήσεως. Πράγματι πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν ἐξεδόθη ἡ κάτωθι διαταγὴ τῆς Νομαρχίας Ἀδριανουπόλεως :

Ἀντίγραφον διαταγῆς τῆς Νομαρχίας Ἀνδριανουπόλεως, ὑπὸ ἡμερομηνίαν 15 Μουχαρὲμ καὶ 16 Ὀκτωβρίου 802 (1885) καὶ ἀριθμὸν 617.

Ἐν τῷ ὑπὸ ἡμερομηνίαν 24 Αὐγούστου 1885 καὶ ἀριθμὸν 242 μαζταπῷ τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τοῦ καζᾶ Διδυμοτείχου, ἐδηλοῦτο, ὅτι τὸ ἐν Διδυμοτείχῳ Ρωμαϊκὸν ἔθνος ἐξητεῖτο τὴν ἄδειαν, ὅπως ἀνοίξῃ εἰς

1. Περὶ τῶν χωρίων τῆς ἐπαρχίας Διδυμοτείχου κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ τῶν περιπετειῶν αὐτῶν βλέπε *Γρηγ. Εὐθυμίου*, ὁ Διδυμοτείχου—Σουφλίου Ὀρεστιάδος Ἰωακείμ, 1953

δύο συνοικίας τῆς πόλεως Κιουπροῦ καὶ Ταταρλὰρ δύο νηπιαγωγεῖα, λαμβάνον ὑπὸ ἐνοίκιον δύο οἰκίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καταλλήλους. Ὁ ἐν λόγῳ μαζταπᾶς ἐπισυνῆπτε συνάμα καὶ τὰ ἐνδεικτικὰ τῶν ἐν αὐτοῖς διδαξομένων (σίκ.') διδασκάλων, μεθ' ἑνὸς ἀντιτύπου ἓξ ἑκάστου τῶν διδαχθησομένων βιβλίων καὶ τοῦ προγράμματος τῶν σχολείων τούτων. Συνεπῶς κριθέντος ὑπὸ τοῦ συμβουλίου ἡμῶν ἁρμοδίου, ἵνα ἐπικυρωθῶσιν κατὰ τὸ 129 ἄρθρον τοῦ περὶ ἐκπαιδεύσεως Κανονισμοῦ, τά τε ἐνδεικτικὰ τῶν διδασκάλων καὶ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων, ὑπὸ τοῦ συμβουλίου τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἐν Διδυμοτείχῳ ἢ ὑπὸ τῆς Ἐφορίας τῶν Σχολείων καὶ γενομένων τῶν διατυπώσεων τούτων, πρὸς δὲ τῶν διδακτικῶν βιβλίων εὑρεθέντων ἀπηλλαγμένων παντὸς κωλύματος, χορηγεῖται διὰ μαζταπᾶ ἡμῶν ἡ ἄδεια τῆς ἀνοίξεως τῶν Σχολείων τούτων μὲ τὴν προσθήκην, ὅτι δέον νὰ λαμβάνηται ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων ἡ δέουσα πρόνοια καὶ ἐπιτήρησις, ὅπως μὴ παρεισφρύσωσιν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ πράξεις ἀντικείμεναι εἰς τοὺς περὶ Ἐκπαιδεύσεως νόμους τοῦ Κράτους καὶ ὁρίζομεν τὴν ἐκτέλεσιν τῶν δεόντων.

Ἡ ἀπόφασις αὕτη ἐκοινοποιήθη διὰ τοῦ κάτωθι ἐγγράφου τοῦ ἐπάρχου Διδυμοτείχου:

Πρὸς τὸν Μητροπολίτην Διδυμοτείχου

Ἀριθ. 243

Σεβασμιώτατε,

Διαβιβάζων Ὑμῖν τὴν ἄδειαν τῆς Νομαρχίας Ἀδριανουπόλεως, ὅπως ἀνοιχθῶσι τὰ ἐν ταῖς συνοικίαις Κιοπροῦ καὶ Ταταρλὰρ τῆς πόλεως Διδυμοτείχου, δύο νηπιαγωγεῖα δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι θέλετε εὐαρεστηθῆ νὰ συμμορφωθῆτε πρὸς τὸ ὑψηλὸν ἐμπεριεχόμενον καὶ διατελῶ.

29 Μουχαρὲμ 303—270 Ὀκτωβρίου 1885

Ὁ Καϊμακάμης τοῦ ΚαζᾶΔιδ)χου

Σουλεϊμὰν Φεχίμ.

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν Ξε' τῆς 25 Ἀπριλίου 1886 (σελ. Κώδ. 358) ἀνεγνώσθη ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κων)πόλει Φιλανθρωπικῆς καὶ Ἐκπαιδευτικῆς Ἀδελφότητος, διὰ τῆς ὁποίας ἐτοποθετεῖτο ὡς ἐπόπτης τῶν ὑπ' αὐτῆς συντηρουμένων ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ σχολείων ὁ Εὐστάθιος Καβάσιλας.

Κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν ἀνεγνώσθη αἴτησις τῶν κατοίκων τῶν χωρίων Μεγάλο Ζαλούφιον, Σουφλίον, Κιουπλίον καὶ Καραπουνάρ, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτουν νὰ λαμβάνουν αὐτοὶ τὸ ὑπὲρ τῶν σχολείων ποσὸν παρὰ τοῦ ἡγουμένου τῆς μονῆς Δαδιᾶς, ὑποχρεουμένου νὰ καταθέτῃ τοῦτο εἰς τὸ Κοινοτικὸν Ταμεῖον. Ἀλλ' ἡ αἴτησις αὕτη, ὡς μὴ συμφέρουσα εἰς τὴν Ἐφοροδημογεροντίαν Διδυμοτείχου, ἅτε λαμβάνουσαν τὸ ποσὸν τοῦτο διὰ τὰς ἀνάγκας τῶν σχολείων τῆς πόλεως, ἀπερρίφθη.

Εἰς τὴν ἑπομένην Ξη' συνεδρίασιν τῆς 13 Ἰουνίου 1886 ἐγένετο καὶ πάλιν λόγος περὶ συστάσεως καὶ ἑτέρου νηπιαγωγείου. Πρὸς ἀντιμετώπισιν

δὲ τῶν οἰκονομικῶν δυσκολιῶν, αἱ ὁποῖαι ἤθελον προκύψει, συνεζητήθη νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς διδακτήριον ἡ οἰκία τοῦ Χ΄΄Μιχαήλ, τὴν ὁποίαν οὗτος ἀποβιώσας ἄφησεν ὡς κληρονομίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ. Ἐγένετο ἐπίσης πρότασις νὰ ἐκποιηθῶσι δύο «τσαΐρια» τῆς Μητροπόλεως, τὰ δ' ἐκ τῆς πωλήσεως χρήματα νὰ διατεθῶσι διὰ τὴν λειτουργίαν τῶν νηπιαγωγείων. Τέλος, ἀπεφασίσθη νὰ παρακληθῇ ὁ στρατιωτικὸς διοικητὴς Χασὰν Βέης, νὰ διατάξῃ τὴν ἐκκένωσιν τῆς εἰρημένης οἰκίας παρὰ τοῦ εἰς αὐτὴν κατοικοῦντος «ἑκατοντάρχου».

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἡ νηπιαγωγὸς Πολυκρίτη Κοντοφρύου παρητήθη τῆς θέσεώς της καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐγεννήθη καὶ νέον πρόβλημα διὰ τὴν ἀντικατάστασίν της, ἀναλαβούσης τῆς Ἐφορείας νὰ συνεννοηθῇ σχετικῶς μετὰ τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος.

Κατὰ τὴν συνεδρίασιν Ογ' τῆς 17 Αὐγούστου 1886 ἀναφέρεται σελ. Κώδ. 367) ὅτι «ἐνεφανίσθη ὁ ἐκ τῆς πόλεως ταύτης Ἰωάννης Ἀποστολίδης καὶ ἐπέδωκεν ἀναφορὰν τῇ Α. Σεβασμιότητι, δι' ἧς παρεκάλει, ὅπως εὐδοκήσῃ ἡ Α. Σεβ. μετὰ τῆς περὶ Αὐτὴν ἐντίμου Δημογεροντίας νὰ τὸν διορίσῃ ἐνταῦθα ὡς ψάλτην καὶ διδάσκαλον ἐν τῇ Ἀστικῇ Σχολῇ ἐλθόντα ἐξ Ἀδριανουπόλεως, ἵνα γηροκομήσῃ καὶ περιθάλψῃ τοὺς γονεῖς του». Ἀπεφασίσθη παρὰ τῶν συνεδριαζόντων ἡ πρόσληψις τοῦ εἰρημένου ὡς ἱεροψάλτου εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Μητροπόλεως καὶ ὡς διδασκάλου εἰς τὴν Ἀστικὴν Σχολὴν ἐπὶ ἐτησίῳ μισθῷ 5.000 γροσίων, ἤτοι 200 γροσίων κατὰ μῆνα, καταβαλλομένων παρὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ 216,75% παρὰ τοῦ κοινοτικοῦ Ταμείου.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἑτέρα προσπάθεια τῶν ἐν τῇ πόλει βουλγάρων καὶ βουλγαριζόντων πρὸς ἵδρυσιν νηπιαγωγείου καὶ πρὸς τὴν ὁποίαν καὶ ἡ Μητρόπολις καὶ ὁ πληθυσμὸς ἀντέδρασεν ἐρρωμένως.

Οὕτω κατὰ τὴν Οθ' συνεδρίασιν τῆς 8 Ὀκτωβρίου 1886 (σελ. Κώδ. 370) ἀναγράφονται τὰ ἑξῆς : «Ἀκολούθως λόγου γενομένου ὅτι ἐπειδὴ ἐνταῦθα εὐάριθμοι Βούλγαροι πλεῖστα δόλια μέσα μετέρχονται πρὸς ἀποπλάνησιν τῶν Ὀρθοδόξων, καὶ δὲν παύωσι πάντοτε ταράττοντας τὴν ἡσυχίαν τῶν κατοίκων Χριστιανῶν τῆς πόλεως ταύτης, δέον νὰ ἐκδοθῇ καὶ ἀναγνωσθῇ ἀφορισμὸς μετὰ ἀναθέματος κατὰ τῶν πρωταιτίων, ἡ Α. Σεβασμιότης λαβοῦσα τὸν λόγον εἶπεν ὅτι περὶ τοιούτου σπουδαίου ζητήματος εἶναι ἁρμόδια ν' ἀποφανθῶσι μόνον τὰ Σεβαστὰ Πατριαρχεῖα, καὶ πρὸς τοῦτο ἐπρότεινεν, ἵνα ζητήσωσι τοῦτο οἱ κάτοικοι παρὰ τῆς Α. Σεβασμιότητος δι' ἀναφορᾶς, ἥν τινα ἀποστέλλουσα πρὸς τὰ Σεβ. Πατριαρχεῖα ζητήσῃ παρ' αὐτῶν τὴν ἐπὶ τούτῳ ἔγκρισιν καὶ ἀπόφασιν».

Καὶ πράγματι εἰς τὴν ἑπομένην συνεδρίασιν Η΄ τῆς 10 Ὀκτωβρίου 1886 «ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ ἀπὸ μέρους τῶν κατοίκων καὶ μουχτάριδων τῆς πόλεως, δι' ἧς παρεκαλεῖτο ἡ Α. Σεβασμιότης νὰ ἐνεργήσῃ ἁρμοδίως τὴν

ἐκκοπὴν τῆς βουλγαρικῆς σπείρας ἀπὸ τῆς ὁλομελείας τῶν πιστῶς μενόντων εἰς τὰ πάτρια, ἵνα μὴ ἡ λοίμη αὕτη μεταδοθῇ καὶ τοῖς λοιποῖς ἁπλουστέροις Χριστιανοῖς. Ταύτην ἐβεβαιώσατο ἡ Σεβασμιότης ὅτι θ' ἀποστείλῃ εἰς τὰ Σεβ. Πατριαρχεῖα, ὡς τὰ μόνα ἁρμόδια ν' ἀποφανθῶσι. Συνάμα δὲ ἀνεγνώσθη καὶ νουθετικὸν γράμμα τῆς Α. Σεβασμιότητος ἀναγνωσθησόμενον εἰς τὰς ἱερὰς ἐκκλησίας πρὸς πάντας τοὺς Χριστιανοὺς διὰ νὰ μὴ στέλλωσι τὰ τέκνα αὐτῶν εἰς τὰ Βουλγαρικὰ σχολεῖα, ὡς ὑποκρύπτοντα δολίους σκοπούς».

Κατὰ τὸ ἔτος, ὅπερ μέχρι τοῦδε ἐπεσκοπήσαμεν, ὑπηρέτησαν εἰς τὰ σχολεῖα Διδυμοτείχου οἱ κάτωθι διδάσκαλοι : Διευθυνταὶ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς Οἰκονομίδης καὶ Τακαντζᾶς, διδάσκαλοι Α. Σταυρίδης, Ἀθανασιάδης, Παπαγιαννόπουλος, καὶ Ι Ἀποστολίδης, νηπιαγωγὸς δὲ ἡ Πολυκρίτη Κοντοφρύου.

Τὰ δ' ἔσοδα καὶ ἔξοδα τοῦ ἔτους τούτου ἔχουν ὡς ἑξῆς κατὰ τὸ σχετικὸν βιβλίον ταμείου τῆς Κοινότητος :

Ἔτος 1886

	Ἔσοδα	Ἔξοδα
Ἰανουάριος	6.738,20	3.991,20
Φεβρουάριος	11.339, 5	10.111, 4
Μάρτιος	2.108	993
Ἀπρίλιος	4.175,25	2.309
Μάϊος	2.527, 5	1.314,15
Ἰούνιος	2.856,30	3.005
Ἰούλιος	7.770	8.359,10
Αὔγουστος	3.423	2.835,14
Σεπτέμβριος	2.244,10	2.289, 5
Ὀκτώβριος	4.814	3.853,20
Νοέμβριος	5.075,30	4.068,28
Δεκέμβριος	5.088,22	4.679,10

Ἡ πρώτη συνεδρίασις τοῦ ἑπομένου ἔτους περὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων ἀφιερώθη εἰς τὸ θέμα τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς κ. Γ. Τακαντζᾶ, ὅστις ὑπέβαλεν ἐπιστολὴν εἰς τὸν Μητροπολίτην καὶ τὴν Ἐφορείαν τῶν σχολείων, διὰ τῆς ὁποίας ἐδηλοποίει «ὅτι ἐπιθυμεῖ καὶ διὰ τὸ ἐπιὸν σχολικὸν ἔτος νὰ ὑπηρετήσῃ, παρεκάλει ὅμως νὰ κατοβληθῇ ἡ δέουσα φροντὶς ἀπὸ μέρους τῆς σχολ. Ἐφορείας περὶ τῆς βελτιώσεως ἰδίως τῶν κακῶς κειμένων ἐν τῇ σχολῇ πρὸς ἀπρόσκοπτον αὐτῆς λειτουργίαν» (συνεδρ. Ψθ' τῆς 5 Ἰουλίου 1887, σελ. Κώδ. 384). Τὰ παρὰ τοῦ Γ. Τακαντζᾶ προταθέντα συνίσταντο εἰς τὰ ἑξῆς : «ὁ μὲν εἷς τῶν συναδέλφων του κ. Σταυρίδης παυθῇ ὡς μὴ ἐργασθεὶς καθ' ὅλον τὸ ἔτος γονίμως καὶ καρποφόρως καὶ παραμελήσας πολὺ τὴν τακτικὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός του διὰ

τὴν βραδύτητά του τόσον εἰς τὰ μαθήματα, ὅσον καὶ εἰς τὰς ὥρας τῶν ἐπιτηρήσεών του, ὁ δὲ ἕτερος κ. Ἀθανασιάδης νουθετηθῇ δεόντως ὑπὸ τῆς Ἐφορείας, ἵνα μετὰ μείζονος ἢ τὸ πρόσθεν ἐπιμελείας ἐργασθῇ. Προτάσεως δὲ γενομένης ὅτι καλὸν ἤθελεν ἦσθαι τὸ αὐτὸ νὰ ἐνεργηθῇ ὡς εἰς τὸν Ἀθανασιάδην καὶ εἰς τὸν Σταυρίδην μέτρον πρὸς διόρθωσίν του καὶ ἀντιτείναντος τοῦ κ. Γ. Τακαντζᾶ ὅτι ἀνάγκη ἀναπόφευκτος εἶναι πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Σχολῆς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ περὶ Σταυρίδου αἴτησίς του», ἀπεφασίσθη νὰ παυθῇ ὁ διδάσκαλος Σταυρίδης νὰ γνωστοποιηθῇ δὲ ἡ παῦσίς του καὶ εἰς τὴν ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητα διὰ ν' ἀποστείλῃ ἀντικαταστάτην του. Ταυτοχρόνως ὅμως ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του καὶ ὁ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος προσληφθεὶς διδάσκαλος καὶ ἱεροψάλτης Ἀποστολίδης μὲ τὴν δικαιολογίαν ὅτι ὁ μισθός του δὲν ἦτο ἱκανοποιητικός. Ἐν συνεχείᾳ ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του καὶ ὁ διδάσκαλος Ἀθανασιάδης, προφανῶς θιγεὶς ἐκ τῶν πρὸς αὐτὸν συστάσεων τῆς Ἐφορείας, ἃς καὶ προεκάλεσε ὁ διευθυντὴς τῆς σχολῆς. Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀποστολίδης μεταμεληθεὶς ἀνεκάλεσε τὴν παραίτησίν του, ἡ δὲ Ἀδελφότης Κων)πόλεως ἐγνώρισε δι' ἐπιστολῆς της, ὅτι θὰ ἐφρόντιζε περὶ ἀποστολῆς δύο διδασκάλων καὶ θὰ προσεπάθει νὰ καταπείσῃ τὰς ἀδελφὰς Δραγκίδου, αἱ ὁποῖαι καὶ ἄλλοτε εἶχον ὑπηρετήσει ἐν Διδυμοτείχῳ, ν' ἀποδεχθοῦν ἀναδιορισμόν των εἰς τὴν πόλιν ταύτην.

Ἡ συνεδρίασις Ρη' τῆς 15 Νοεμβρίου 1887 κατηναλώθη εἰς τὸ θέμα τῶν ἀπολυθεισῶν μαθητριῶν τῆς τετάρτης τάξεως τοῦ Παρθεναγωγείου. Πρὸς ἐπίλυσιν αὐτοῦ παρεκλήθη ἡ παρθεναγωγὸς κ. Εὐτέρπη νὰ διδάσκῃ ἐπὶ μίαν ὥραν καθ' ἡμέραν ἓν μάθημα εἰς τὰς μαθητρίας αὐτάς, δι' ὧν θὰ ἐσχηματίζετο ἡ πέμπτη τάξις. Καὶ ἡ μὲν διδασκάλισσα ἐδέχθη νὰ διδάξῃ τὸ μάθημα τῆς Ἱστορίας, ἐνεκρίθη δὲ ὅπως τὰ Ἑλληνικὰ καὶ μαθηματικὰ ἀνατεθῶσιν εἰς τὸν ἐκ τῶν διδασκάλων τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς κ. Κων. Παπαγιαννόπουλον. Κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν ἀπεφασίσθη ὅπως εἰσαχθῇ εἰς τὰ σχολεῖα καὶ τὸ μάθημα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.

Ἀξιέπαινοι ὑπῆρξαν αἱ προσπάθειαι τῆς Μητροπόλεως καὶ διὰ τὴν ἐπάνδρωσιν καὶ λειτουργίαν τῶν σχολείων εἰς τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας. Εἰς τὴν σελ. 417 τοῦ αὐτοῦ Κώδικος ἀναγράφεται : «Κατάλογος Σχολείων ἀνεγερθέντων ἐπὶ τῆς Ἀρχιερατείας τοῦ Προέδρου Διδυμοτείχου κ.κ. Μεθοδίου τινῶν μὲν ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς ἐπιτοπίου διοικήσεως, τινῶν δὲ Ὑψηλῇ Αὐτοκρατορικῇ ἐν τοῖς ἀκολούθοις χωρίοις τῆς ἐπαρχίας Διδυμοτείχου ἔχων ὡς ἀκολούθως :

1) χωρίον Τοκμάκι σχολεῖον Ἀρρένων ἀνεγερθὲν 1883 ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

2) χωρίον Παλιούρι σχολεῖον Ἀρρένων ἀνεγερθὲν 1887 ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

3) χωρίον Σκουρτοχώρι σχολεῖον Ἀρρένων ἀνεγερθὲν 1880 ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

4) χωρίον Κιουπλὶ σχολεῖα δύο, ἓν Ἀρρένων, ἓν Θηλέων 1881 ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

5) χωρίον Ἐμβλιδῆνι σχολεῖον Ἀρρένων, ἀνεγερθὲν 1880 ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

6) χωρίον Καρλί, σχολεῖον Ἀρρένων, ἀνεγερθὲν 1880, ἀδείᾳ προφορικῇ Διοικήσεως.

7) χωρίον Ἀσβεστάδες σχολεῖον Ἀρρένων ἀνεγερθὲν 1881, ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

8) χωρίον Δαδιὰ σχολεῖον Ἀρρένων, ἀνεγερθὲν 1883, ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

9) χωρίον Ἀσλαὰν σχολεῖον Ἀρρένων, ἀνεγερθὲν 1884, ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

10) χωρίον Μικρὸ Σουανλὶ σχολεῖον Ἀρρένων, ἀνεγερθὲν 1884, ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

11) χωρίον Πετράδες σχολεῖον Ἀρρένων, ἀνεγερθὲν 1884 ἀδείᾳ προφορικῇ τῆς Διοικήσεως.

12) χωρίον Σαλιῆκι σχολεῖον Θηλέων ἀνεγερθὲν 1887 ἀδείᾳ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν.

Οἱ κατὰ τὸ ἔτος 1887 ὑπηρετήσαντες ἐν τοῖς σχολείοις Διδυμοτείχου ὑπῆρξαν οἱ κάτωθι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ βιβλίου ταμείου τῆς Κοινότητος: Διευθυντὴς Ἀστ. Σχολῆς Γ. Τακαντζᾶς καὶ οἱ διδάσκαλοι Α. Σταυρίδης, Κων. Παπαγιαννόπουλος, Β. Ἀθανασιάδης, Γ. Ἀποστολίδης, Θεόφιλος Καβάσιλας, Γ. Τσιρώνης. Ὡς νηπιαγωγὸς δὲ τοῦ Παραρτήματος φέρεται μισθοδοτηθεῖσα ἡ μέχρι τοῦδε ἐπιμελήτρια Βασιλικὴ Καπεταν ίδου.

Ἔτος 1887

	Ἔσοδα	Ἔξοδα
Ἰανουάριος	11.663,22	6 671
Φεβρουάριος	7.185,32	3.122,36
Μάρτιος	4.484,36	3.050,20
Ἀπρίλιος	4.488, 6	2.992,20
Μάϊος	1.778,20	1.258,10
Ἰούνιος	1.184,18	911,20
Ἰούλιος	3.506,20	4.899,36
Αὔγουστος	3.915,17	2.088,25
Σεπτέμβριος	2.761,36	3.202,36
Ὀκτώβριος	2.768,20	2.243,20
Νοέμβριος	3.407,25	3.292. 8
Δεκέμβριος	4.837,25	6.101, 2

Αἱ περὶ τοῦ ἔτους 1888 πληροφορίαι περὶ τῶν σχολικῶν πραγμάτων ἔχουσιν ὡς ἀκολούθως.

Κατὰ πρῶτον ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. Ριε' τῆς 17—1—1888 πρακτικὸν ὡς νηπιαγωγὸς ἡ Χρυσῆ Γεωργίου, τῆς ὁποίας ἡ μισθοδοσία ἀπεφασίσθη νὰ ἐξακολουθήσῃ καταβαλλομένη «ἀπὸ τοῦ παγκαρίου τῆς ἱ. ἐκκλησίας τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, ἅτε ἀδυνατούντων τῶν κατοίκων τῆς συνοικίας Ἀρναοὺτ εἰς τὴν πληρωμὴν ὁλοκλήρου τοῦ μηνιαίου αὐτῆς».

Ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Ριπ' συνεδρίασιν τῆς 24—1—1888 (Κώδ. ΙΑ', σελ. 4) «ἀνεγνώσθη ὁ κανονισμὸς τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς ὁ ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ κ. Γ. Τακαντζᾶ συνταχθεὶς καὶ ἐπηνέχθησαν εἰς αὐτὸν τινὲς τροποποιήσεις, συνάμα δὲ ὑπεγράφη παρὰ τῆς Ἐφορείας καὶ τὸ πρόγραμμα τῆς ἐν λόγῳ Σχολῆς».

Εἰς ἑπομένην συνεδρίασιν ὑπὸ στοιχ. Ρλα')21—5—1888 καθορίζεται «ὅπως αἱ προφορικαὶ ἐξετάσεις τῶν σχολείων ἄρξωνται ἀπὸ τῆς 29ης τοῦ μηνὸς Ἰουνίου καὶ λήξωσι τὴν 3ην Ἰουλίου, εἰδοποιηθῶσι δὲ οἱ διδάσκαλοι ὅπως ἀποστείλωσιν ἐγκαίρως τὰ προγράμματα τούτων εἰς τὴν Ἐφορείαν». Πρόκειται περὶ τῶν ἐξετάσεων τὰς ὁποίας μὲ εὐλάβειαν ἐνθυμοῦνται οἱ παλαιότεροι καὶ κατὰ τὰς ὁποίας παρίστατο ὁλόκληρον τὸ σῶμα τῆς Δημογεροντίας ἐπικεφαλῆς ἐχούσης τὸν Μητροπολίτην. Οἱ μαθηταὶ ἐξητάζοντο προφορικῶς, διεπιστοῦντο ὑπὸ τῶν Δημογερόντων αἱ γνώσεις των καὶ ταυτοχρόνως ἠλέγχετο τὸ ἔργον τῶν διδασκάλων. Ἀλλὰ τότε βεβαίως δὲν ὑπῆρχον ἐπιτροπαὶ Παιδείας . . .[1]

Φαίνεται ὅμως, ὅτι τὰ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς δὲν ἔβαινον ὁμαλῶς, διότι κατὰ τὴν Ρλς' συνεδρίασιν τῆς 7 Ἰουλίου ἀπεφασίσθη ν' ἀποσταλῇ ἔκθεσις πρὸς τὸ συμβούλιον τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος, εἰς τὴν ὁποίαν νὰ γίνῃ γνωστὸν «*ὅτι ἡ ἀπρόοπτος ὀλιγωρία καὶ ἄκρα ἀδράνεια τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς ἐπήνεγκε τὴν παντελῆ χαλάρωσιν τῆς λειτουργίας τῆς Σχολῆς καὶ εἰς δυσάρεστον καὶ ὀλιβερὸν ἔφερε σημεῖον καὶ ὅτι πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶς κειμένων δέον νὰ διορισθῇ διευθυντὴς ὑπὸ τῆς Ἀδελφότητος ἐκεῖνος, ὅστις προϋπεδείχθη αὐτῇ ἁρμοδίως καὶ ὅστις εἰλικρινῶς καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὁδηγίας τῆς Ἀδελφότητος ἐργαζόμενος, βέβαιον ὅτι θέλει φέρει ἐν τῇ Σχολῇ τὴν ἐπιθυμητὴν εὐπρέπειαν καὶ τάξιν*».

Εἰς τὴν ἔκθεσιν ταύτην ἡ Ἀδελφότης ἀπήντησεν, ὅτι μὴ εὑροῦσα ἱκανοποιητικὰ γεγονότα καὶ πληροφορίας, ἐφ' ὧν στηριζομένη νὰ σχηματίσῃ ἀκριβῆ καὶ ἀμερόληπτον γνώμην περὶ τοῦ διευθυντοῦ «τῆς Σχολῆς Γ. Τακαντζᾶ, θὰ περιορισθῇ εἰς τὸ νὰ σχηματίσῃ ἰδέαν ἐκ τῆς ἐξελέγξεως τῶν τετραδίων τῶν διεξαχθεισῶν ἐξετάσεων. Παρὰ ταῦτα δέχεται τὴν περὶ ἀντι-

1. Ὁ Πολ. Παπαχριστοδούλου στὶς «Θρακικὲς Ἠθογραφίες» ἐδημοσίευσε τὸ ὡραιότατο διήγημά του : «τὸ Σχολειό».

καταστάσεως τοῦ εἰρημένου διευθυντοῦ πρότασιν, καὶ τοῦτο χάριν τῆς μεγάλης σημασίας, ἣν ἀποδίδει εἰς τὴν ἀκεραίαν διατήρησιν τοῦ γοήτρου τῆς τε Μητροπόλεως καὶ τῆς Δημογεροντίας καὶ Ἐφορείας.

Διὰ τοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου ἡ Ἀδελφότης ἐζήτει νὰ πληροφορηθῇ τοὺς μισθούς, τοὺς ὁποίους θὰ ἐπλήρωνεν ἡ Κοινότης εἰς τοὺς διδασκάλους τῆς Σχολῆς καὶ εἰς τὸν νέον, τὸν ὁποῖον θ' ἀπέστελλεν πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ προσωπικοῦ, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἀντιμισθίαν τὴν ὁποίαν θὰ κατέβαλλεν εἰς τὴν νηπιαγωγὸν καὶ παρθεναγωγόν. Ἐγνώριζε τέλος εἰς τὴν Ἐφοροδημογεροντίαν, ὅτι προῆλθεν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ περικόψῃ κατὰ δέκα λίρας τὸ εἰς τὴν Κοινότητα χορηγούμενον ἐπίδομα.

Βάσει τοῦ ἐγγράφου τούτου ἡ Ἐφοροδημογεροντία προῆλθεν εἰς τὰς ἑξῆς ἀποφάσεις πρὸς τακτοποίησιν τῶν σχολικῶν πραγμάτων τοῦ ἐπιόντος ἔτους (συνεδρίασις Ρμ΄ τῆς 31 Ἰουλίου 1888, Κώδ. ΙΑ΄, σελ. 21): Ὡς διευθυντὴς τῆς Σχολῆς διωρίσθη ὁ Ν. Τσιρώνης μὲ ἐτήσιον μισθὸν λιρῶν Τουρκίας 67,50, συμπεριλαμβανομένων εἰς αὐτὰς τῆς κατοικίας καὶ καυσίμου ὕλης. Διδάσκαλοι δὲ τῆς Σχολῆς διωρίσθησαν οἱ: Θ. Καβάσιλας, μὲ ἐτήσιον μισθὸν 50 λιρῶν, ἄνευ ἄλλης ὑποχρεώσεως τῆς Κοινότητος πρὸς αὐτόν, Κ. Παπαγιαννόπουλος καὶ Ἀποστολίδης μὲ τὸν αὐτὸν μισθόν, τὸν ὁποῖον ἐλάμβανον καὶ κατὰ τὸ παρελθόν. Ἐπειδὴ ὅμως κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ν. Τσιρώνη τὸ προσωπικὸν δὲν ἐπήρκει διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τῆς Σχολῆς, ἀπεφασίσθη νὰ προσληφθῇ καὶ πέμπτος διδάσκαλος μὲ ἐτήσιον μισθὸν 40 – 45 λιρῶν. Ὡς πρὸς τὰς διδασκαλίσσας, ἀπεφασίσθη ὅπως παρακληθοῦν καὶ παραμείνουν μὲ τὸν αὐτὸν μισθόν.

Εἰς τὴν Ρκβ΄ συνεδρίασιν τῆς 21 Ὀκτωβρίου 1888 ἀνεγνώσθη ἀναφορὰ τῶν προκρίτων καὶ ἐφόρων τῶν Σχολείων Σουφλίου, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτουν ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην νὰ τοὺς παραδώσῃ τὰ διπλότυπα τῶν γάμων, ὡς καὶ τὰ τυχηρὰ ἐκ διαλύσεων ἀρραβώνων κλπ. τοῦ Σουφλίου καὶ τῶν περιχώρων. Ἐζήτουν ἐπίσης καὶ τὴν σύστασιν ἰδίας Δημογεροντίας διὰ τὴν ἐκδίκασιν τῶν «συμπιπτουσῶν ὑποθέσεων τῶν συνεγχωρίων αὐτῶν καὶ τῶν περιχώρων». Εἰς τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας τῶν Σουφλιωτῶν ἀπεφασίσθη νὰ δοθῇ ἡ ἑξῆς ἀπάντησις: «*ἡ παράδοσις εἰς αὐτοὺς τῶν διπλοτύπων, οὐ μόνυν θέλει ἐπαναφέρει νέα παράπονα καὶ ἄλλων μᾶλλον μεμακρυσμένων μερῶν ἀπὸ τῆς πρωτευούσης, ἀλλὰ καὶ σύγχισιν εἰς τὰς περὶ γάμων ἐξακριβώσεις τῆς σεβ. Διοικήσεως ἀπαιτούσης ἀπὸ τοῦ Μητροπολίτου ἀκριβῆ μηνιαῖον κατάλογον τῶν ἐκδιδομένων γάμων ἐν ὅλῃ τῇ Ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ· ἐξ ἄλλου, πρὸς οἰκονομικὴν βλάβην τῶν τῆς πρωτευούσης ἐκπαιδευτηρίων, παρεχωρήθη ὑπὸ τῆς Α. Σεβασμιότητος ἐξιδιασμένως διὰ τὰ σχολεῖα αὐτῶν καὶ ἐναντίον ὅλως τῶν γενικῶν Κανονισμῶν, οἵτινες ἐπεκυρώθησαν ὑπὸ τῆς Σεβ. Κυβερνήσεως καὶ καθιερώθησαν εἰς ἁπάσας τὰς ὑπὸ τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον Κων)πόλεως, δεκάγροσον ἐφ' ἑκάστῃ ἀδείᾳ γάμου ἐκδιδομένῃ*

ἐν Σουφλίῳ· τέλος, ἀποκρούεται ἡ αἴτησις αὐτῶν περὶ ἀπολαβῆς τῶν ἐκ τῶν διαλύσεων ἀρραβώνων, διαζυγίων καὶ λοιπῶν τυχηρῶν τῶν ἐκ τῆς κωμοπόλεως αὐτῶν καὶ τῶν πέριξ χωρίων ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν σχολείων των, ὡς ἀπάδουσα καὶ αὕτη τοῖς Γενικοῖς Κανονισμοῖς τοῖς ὁρίζουσιν, ὅτι μόνον τὰ Ἐκπαιδευτικὰ Καταστήματα τῆς πρωτευούσης τῆς ἐπαρχίας δικαιοῦνται ν' ἀπολαμβάνωσι ταῦτα, ἄλλως τε δὲ ὑπάρχουν καὶ πλεῖστα ἄλλα ἐκπαιδευτικὰ Καταστήματα ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ, ἅτινα ἐπίσης δικαιοῦνται ἀκολούθως νὰ ἐγείρωσιν ἀπαιτήσεις παρομοίας φύσεως».

Ἐκ τοῦ βιβλίου Ταμείου τῆς Κοινότητος προκύπτει ὅτι ἀπὸ τοῦ Ἰανουαρίου μέχρι τοῦ Δεκεμβρίου 1888 ἐμισθοδοτήθησαν οἱ κάτωθι διδάσκαλοι : Γ. Τακαντζᾶς, Ν. Τσιρώνης, Θ. Καβάσιλας, Ι. Ἀποστολίδης, Κ. Παπαγιαννόπουλος, Βασιλικὴ Καπετανίδου, Α. Θεοδωρίδης, αἱ ἀδελφαὶ Δραγκίδου καὶ ἡ νηπιαγωγὸς Χρυσῆ Γεωργίου.

Τὰ δὲ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔσοδα καὶ ἔξοδα ὑπῆρξαν τὰ κάτωθι :

Ἔτος 1888

	Ἔσοδα	Ἔξοδα
Ἰανουάριος	7.636,29	5.129,25
Φεβρουάριος	8 940,38	5.819,19
Μάρτιος	3.198,19	3.315,20
Ἀπρίλιος	5.839,20	5.211,11
Μάϊος	2.188,29	1.294,10
Ἰούνιος	2.183,23	2.358,34
Ἰούλιος	6.861,10	7.681,31
Αὔγουστος	242.20	1.355,21
Σεπτέμβριος	2.675,30	4.217,37
Ὀκτώβριος	4.800,30	6.093,3
Νοέμβριος	3.022,9	3.488,35
Δεκέμβριος	4.378	6.050,3

Αἱ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος 1889 πληροφορίαι διὰ τὰ σχολικὰ πράγματα τῆς Κοινότητος Διδυμοτείχου ἔχουσιν ὡς κάτωθι :

Ἐπειδὴ τὸ κυριώτερον πρόβλημα τῆς εὐρύθμου λειτουργίας τῶν σχολείων ἦτο πάντοτε συνάρτησις τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως καὶ ἐπειδή, ὡς παρετηρήθη εἰς τὴν ὑπὸ στοιχεῖον Ροε΄ τῆς 2 Ἀπριλίου συνεδρίασιν «κατεστάθη ἀδύνατος ἡ εἴσπραξις χρημάτων παρὰ τῶν ὀφειλετῶν εἰς τὸ ταμεῖον ἕνεκα τῆς καταμαστιζούσης τὸν τόπον ἐμπορικῆς κακεξίας», διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθη νὰ πωληθῇ εἰς τὸν Χ΄΄Στάμου Ψαλτόπουλον ἀντὶ 73 λιρῶν ἡ κατὰ τὴν συνοικίαν Κουγιουμτζῆ οἰκία, τὴν ὁποία ὁποίαν εἶχε κληροδοτήσει εἰς τὴν Κοινότητα ὁ Χ΄΄Μιχαὴλ Χ΄΄Ἰωάννου.

Ἐκ τῆς ὑπὸ στοιχεῖον Ρψ τῆς 5 Ἰουλίου συνεδριάσεως (Κώδ. ΙΑ΄ σελ. 63—64) πληροφορούμεθα, ὅτι ἡ Ἐφοροδημογεροντία ἐκάλεσε τοὺς διδα-

σκάλους τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς καὶ ἠρώτησεν αὐτούς, ἂν ἐδέχοντο νὰ ἐργασθῶσι καὶ κατὰ τὸ ἐπιὸν ὑπὸ τοὺς αὐτοὺς ὅρους. Οὗτοι ἐδέχθησαν πάντες, πλὴν τοῦ Α. Θεοδωρίδου. Κατὰ πρότασιν τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς Ν. Τσιρώνη, ἀπεφασίσθη ἡ κατασκευὴ μιᾶς ἔτι αἰθούσης διὰ τὴν στέγασιν τῆς Ἕκτης τάξεως καὶ δέκα βάθρων, τῆς ἐπὶ τούτων ἐπιστασίας ἀνατεθείσης εἰς τοὺς Δημογέροντας Δ. Γιουρτσόγλου καὶ Ε. Τεκτονίδην.

Ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος ἐγνώρισε δι' ἐπιστολῆς του ὅτι ἀναδιωρίσθησαν παρὰ τῆς Ἀδελφότητος οἱ διδάσκαλοι Ν. Τσιρώνης, Θ. Καβάσιλας, Κ. Παπαγιαννόπουλος καὶ Ι. Ἀποστολίδης, ὅτι διὰ τὸν ἀντικαταστάτην τοῦ Θεοδωρίδου δέον νὰ προσθέσῃ ἡ Κοινότης 5—6 λίρας καὶ ὅτι διὰ τὰς προσθήκας καὶ ἐπιδιορθώσεις θὰ σκεφθῇ καὶ ὑ' ἀποφασίσῃ βάσει σχετικῆς ἐκθέσεως τῆς Κοινότητος.

Κατὰ τὴν σχετικὴν συνεδρίασιν (Ρψα' τῆς 7 Αὐγούστου 1889) ἀπεφασίσθησαν : α) Νὰ προσφέρῃ ἡ Κοινότης 50 λίρας διὰ τὸν ἀντικαταστάτην τοῦ Θεοδωρίδου. β) Νὰ σταλῇ ἔκθεσις δαπανῶν διὰ προσθήκας καὶ διορθώσεις τῶν σχολείων ὡς ἀκολούθως :

διὶ οἰκοδομὴν μιᾶς ἔτι αἰθούσης Ἀστικῆς Σχολῆς	Λ. Τ.	40
διὰ μεγέθυνσιν τοῦ χώρου τοῦ Β' Νηπιαγωγείου	» »	25
διὰ μισθοδοσίαν βοηθοῦ τῆς Παρθεναγωγοῦ	» »	20
διὰ κατασκευὴν 20 βάθρων Ἀστικῆς Σχολῆς	» »	20

γ) Νὰ συστηθῶσιν εἰσιτήρια εἰς δύο κατηγορίας τῶν 6 καὶ τῶν 3 γροσίων καὶ νὰ δίδωνται εἰς τοὺς ἐγγραφομένους μαθητὰς ὑπὸ τοῦ διευθυντοῦ ἐπὶ παρουσίᾳ ἑνὸς ἢ δύο Ἐφοροδημογερόντων.

Ὡς πρὸς δὲ τὸν ἀντικαταστάτην τοῦ ἀποχωρήσαντος Θεοδωρίδου ἐζητήθη ἀπὸ τὴν Ἀδελφότητα νὰ τοποθετηθῇ ὁ κ Παπαδόπουλος, «ἀπόφοιτος τοῦ διδασκαλείου Θεσσαλονίκης».

Ἡ Ἀδελφότης διὰ τῆς ἀπὸ 26 Αὐγούστου ἐπιστολῆς της ἐγνώρισεν ὅτι προέβη εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ διδασκάλου Γ. Δαμπαλακίδου ἐπὶ ἐτησίῳ μισθῷ 50 λιρῶν καὶ παροχῇ κατοικίας καὶ θερμάσεως, καὶ τῆς Ἀσπασίας Σταματιάδου ὡς βοηθοῦ τῆς Παρθεναγωγοῦ.

Κατόπιν προτάσεως τοῦ Διευθυντοῦ τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς Ν. Τσιρώνη, διατυπωθείσης εἰς τὴν Σα' πρᾶξιν τῆς 20—10—1889, ἀπεφασίσθη ἵνα, ὡς πρὸς μὲν τὴν περιστολὴν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀπουσιῶν τῶν μαθητῶν ἀναγνωσθῶσιν ἐπ' ἐκκλησίαις Ἀρχιερατικαὶ παραινετικαὶ ἐπιστολαί, ὡς πρὸς δὲ τὴν προμήθειαν ὀργάνων Φυσικῆς καὶ Χημείας, γράψῃ ἡ Ἐφορεία εἰς Παρισίους. Κατὰ τὴν αὐτὴν συνεδρίασιν ἀπεφασίσθη καὶ ὁ σχηματισμὸς Ε' τάξεως τοῦ Παρθεναγωγείου.

Τὸ κατὰ τὸ ἔτος 1889 διδακτικὸν προσωπικὸν ἀπηρτίζετο ἀπὸ τοὺς κάτωθι, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ βιβλίου Ταμείου : Ν. Τσιρώνης, Θ. Καβάσιλας, Ι. Ἀποστολίδης, Α. Θεοδωρίδης καὶ ἀπὸ τοῦ Σεπτεμβρίου Γ. Δαμπα-

λακίδης, διὰ τὴν Ἀστικὴν Σχολήν. Σοφία Δραγκίδου, Χρυσῆ Γεωργίου καὶ Βασιλικὴ Καπετανίδου, διὰ τὸ Νηπιαγωγεῖον, διὰ δὲ τὸ Παρθεναγωγεῖον ἡ ἑτέρα Εὐτέρπη Δραγκίδου.

Ἔσοδα καὶ ἔξοδα τῆς Κοινότητος κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἔχουν ὡς κάτωθι:

Ἔτος 1889

Ἰανουάριος	4.955	6.152,13
Φεβρουάριος	2.915,14	4.574,23
Μάρτιος	1.181	2.687,34
Ἀπρίλιος	3.526,25	4.805,34
Μάϊος	2.106,16	2.425,33
Ἰούνιος	2.167	2.956,11
Ἰούλιος	3.567,30	5.095,37
Αὔγουστος	3.386	3.611,29
Σεπτέμβριος	4 601,30	3.289,9
Ὀκτώβριος	17.163,21	17.247,20
Νοέμβριος	3,472,20	3.260,15
Δεκέμβριος	5.088'34	6.345,10

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1890 συνέβη θλιβερὸν ἐπεισόδιον εἰς βάρος τοῦ διευθυντοῦ τῆς Ἀστ. Σχολῆς Ν. Τσιρώνη, περὶ τοῦ ὁποίου ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς εἰς τὰ πρακτικὰ τῆς Σιζ' συνεδριάσεως τῆς 16)2)1890 (Κώδ. ΙΑ', σελ. 90) : «...*Ἀκολούθως ἐπειδὴ ἐγνώσθη, ὅτι ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστ. Σχολῆς κ. Ν. Τσιρώνης μεταβαίνων τὴν ἑσπέραν τῆς παρελθούσης Τετάρτης περὶ τὴν 1 1/2 ὥραν μετὰ φανοῦ εἰς τὴν οἰκίαν του προσεβλήθη καθ' ὁδὸν ἐν μέσῃ ἀγορᾷ ὑπὸ τῆς περιπολείας ὑφ' ἧς καὶ κακωθεὶς δεινῶς ἀπήχθη εἰς τὸ Διοικητήριον διὰ νὰ φυλακισθῇ καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς γενομένης κατ' αὐτοῦ προσβολῆς ἄνευ τινὸς αἰτίας ἠρνεῖτο νὰ ἐργασθῇ ἐν τῇ σχολῇ, διὰ ταῦτα ἡ Α.Σεβ. καὶ ἡ ἔντιμος Δημογεροντία προσκαλέσαντες τοῦτον προέτρεψαν νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ ἔργον του ἐκφράσαντες ἅμα τὴν λύπην αὐτῶν ἐπὶ τῇ γενομένῃ αὐτῷ ἀδίκῳ προσβολῇ καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν ὑπόληψιν καὶ συμπάθειαν αὐτῶν καὶ ὑποσχεθέντες, ὅτι θὰ ἐνεργήσωσι τὰ δέοντα παρὰ τῇ ἐνταῦθα Διοικήσει πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς κατ' αὐτοῦ γενομένης προσβολῆς καὶ ὅτι θὰ παράσχωσιν αὐτῷ πᾶσαν ἄλλην ἠθικὴν ὑποστήριξιν».*

Τὸ πρόβλημα τῆς δημιουργίας Ζ' τάξεως τῆς Ἀστικῆς Σχολῆς ἐπανῆλθε πρὸς συζήτησιν εἰς τὶς Σλδ' καὶ Σλστ' συνεδριάσεις. Πρὸς σχηματισμὸν τῆς τάξεως ταύτης ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀστ. Σχολῆς εἶχε προτείνει νὰ διανεμηθῇ ἡ Α' τάξις εἰς τὰ νηπιαγωγεῖα, διὰ νὰ ἐπαρκέσῃ τὸ διδακτικὸν προσωπικὸν καὶ διὰ νὰ μὴ ὑποβληθῇ ἡ Κοινότης εἰς μεγαλύτερα ἔξοδα.

Ἀλλὰ τὴν πρότασιν ταύτην δὲν ἐδέχθη οὔτε ἡ Ἐφοροδημογεροντία, οὔτε ἡ ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότης. Ἡ τελευταία μάλιστα ἀπήντησεν «ὅτι δὲν

ἐγκρίνει τὴν σύστασιν Ἑβδόμης, ἤτοι προγυμνασιακῆς τάξεως, διότι δὲν ἔχουσι τὰς ἀπαιτουμένας δυνάμεις οἱ ὑπάρξοντες μαθηταί».

Ἐπίσης, ἐλήφθη ἀπόφασις τῆς Δημογεροντίας, νὰ ἐξακολουθήσῃ τὸ Ταμεῖον τῆς Κοινότητος καταβάλλον ἀνὰ 8 ὀθωμανικὰς λίρας πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν δύο ἀπόρων, Νικολάου Ἀμπεϊουργοῦ καὶ Αἰκατερίνης Γεωργίου, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι θὰ ὑποσχεθῶσιν ἀμφότεροι οὗτοι ἐγγράφως, ὅτι μετὰ τὸ τέλος τῶν σπουδῶν θέλουσιν ὑπηρετήσει εἰς τὴν πατρίδα των ἐφ' ὅσον χρόνον ὑπεστηρίχθησαν διὰ νὰ ἐκπαιδευθῶσι καὶ μὲ μισθὸν οἷον ἤθελεν ἐγκρίνει ἡ Κοινότης».

Εἰς ἄλλην συνεδρίασιν (Σλθ' τῆς 31)8)1890) ἀπεφασίσθη ἡ διατίμησις τῶν εἰσιτηρίων εἰς 1/2 μέχρι 1/4 ἀργυροῦ μετζιντιέ, ἀναλόγως τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν γονέων τῶν μαθητῶν.

Εἰς τὴν Σμβ' συνεδρίασιν τῆς 21 Σεπτεμβρίου 1890 ἀνεγνώσθη ἐπιστολὴ τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος ὑπὸ χρονολογίαν 15 Σεπτεμβρίου καὶ ἀριθ. 1491, τὴν ὁποίαν καὶ παραθέτομεν ὡς εὕρομεν κατακεχωρισμένην εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ Κώδ. ΙΑ' σελ. 108—109, λόγῳ τῆς σπουδαιότητός της.

Διὰ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἀπευθυνομένης πρὸς τὴν ἔντιμον Ἐφορο-δημογεροντίαν Διδυμοτείχου, ἀνηγγέλλετο ὅτι, τῇ ἀποφάσει τοῦ συμβουλίου τῆς Ἀδελφότητος, «*ἥτις ἐστί, ἵνα τὰ ὑπ' αὐτῆς βοηθούμενα σχολεῖα φέρωσι τὸν τίτλον ἑνὸς τῶν μεγάλων τοῦ σωματείου συνδρομητῶν, πρὸς ὃν ν' ἀναγγέλληται, ὅτι ὑπὲρ τῆς φερωνύμου αὐτῷ σχολῆς χρησιμοποιεῖται ὅλη ἢ μέρος τῆς ἐτησίας πρὸς τὴν ἀδελφότητα συνδρομῆς του, ἡ ἑκατοντάλιρος ἐτησία συνδρομὴ αὐτῆς πρὸς τὴν Κοινότητα Διδ)χου χορηγεῖται ἀπὸ τῆς ἐτησίας πρὸς τὴν ἀδελφότητα χορηγίας τοῦ ἐν Μασσαλίᾳ φιλογενεστάτου Κυρίου Θ. Ροδοκανάκη τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα δημοσίᾳ δέον ἐφεξῆς νὰ φέρῃ ἡ Ἀστικὴ Σχολὴ (Ροδοκανάκειος) ἔχουσα πολλὰ ἀπὸ τῆς Ροδοκανακείου ταύτης προστασίας διὰ τῆς Ἀδελφότητος ἀσκουμένης ν' ἀναμένῃ ἐν τῷ μέλλοντι τὰ ἀγαθὰ καὶ ὅτι εὔλογον θεωρεῖ νὰ δημοσιευθῇ ἀπὸ μέρους τῆς Κοινότητος ἡ ἐπωνυμία τῆς σχολῆς καὶ ἡ ἀπὸ ταύτης προνοίᾳ τῆς ἀδελφότητος προστασία αὐτῆς, ν' ἀπευθυνθῶσι δὲ πρὸς τὸν κ. Ροδοκανάκην εὐχαριστήριοι ἐπιστολαὶ ἀπὸ μέρους τῆς Δ. Σεβασμ. καὶ τῶν τιμιωτ. Δημογερόντων*».

Ἀλλ' οἱ ἐν Διδυμοτείχῳ ἐθεώρησαν πρόσφορον τὴν περίστασιν νὰ τακτοποιήσωσι διὰ παντὸς τὰ σχολικά των πράγματα. Διὰ νὰ μετονομάσουν δὲ τὴν Ἀστικὴν Σχολὴν εἰς Ροδοκανάκειον, ἐζήτησαν ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἀναλάβῃ ὁ ἀείμνηστος Ροδοκανάκης τὰ ἔξοδα τῆς ἐκ βάθρων ἀνεγέρσεως τῆς Σχολῆς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ν' αὐξήσῃ οὗτος τὴν ἐτησίαν ἐπιχορήγησιν τῶν 100 λιρῶν Τουρκίας. Ἡ ἀπάντησις τῆς ἐν Κων)πόλει Ἀδελφότητος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ταύτας ἦτο ἡ ἔκφρασις τῆς λύπης της διὰ τοὺς προταθέντας ὅρους καὶ ἡ σύστασίς της, ὅπως ἀποσυρθῇ πᾶς ὅρος ἐν ὄψει τῆς ὑπὸ τοῦ Ροδοκανάκη παρεχομένης ἀσφαλοῦς πρὸς τὴν Σχολὴν προστασίας.

(ἕπεται συνέχεια)

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ

ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

1. ***Ἑλληνικὰ κειμήλια σὲ τουρκικὰ Μουσεῖα.*** Ὁ διευθυντὴς τοῦ μουσείου Τόπκαπου τῆς Κωνσταντινουπόλεως κ. Χαλοὺκ Σεχσουβάρογλου δὲν εἶναι ἄγνωστος. Διηύθυνε προηγουμένως τὸ Ναυτικὸ μουσεῖο, ὅπότε καὶ ἐδημοσίευσε ἄγνωστες ἕως τότε τουρκικὲς ἐκθέσεις γιὰ τὴν ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου, ποὺ ἀνεκάλυψε, ὅπως ἐγράψαμε εἰς ἀνταπόκρισί μας πρὸς τὸ «Βῆμα», εἰς τὰ ἀρχεῖα τῆς ἄλλοτε Ὑψηλῆς Πύλης. Καὶ προκειμένου περὶ τοῦ Ναυτικοῦ αὐτοῦ μουσείου θὰ ἔπρεπε νὰ σημειωθῆ ὅτι στεγάζεται τώρα, γιὰ νὰ εἶναι πλησιέστερα στοὺς ἐπισκέπτας, στὸ τζαμὶ τοῦ Δολμάβαξε. Μετεφέρθη ἐκεῖ ἀπὸ τὴν βορεία ἀκτὴ τοῦ Κερατείου κόλπου, παρὰ τὸ Χάσκιοϊ, τὸ Πικρίδιο τῶν Βυζαντινῶν, καὶ εἶναι πολὺ ἐν διαφέρον. Θὰ παραμείνη ἡ ἱστορία τοῦ πολεμικοῦ ναυτικοῦ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, μὲ τὰ λάφυρά του, μεταξὺ τῶν ὁποίων, πρὸς τιμήν μας, τίποτε τὸ ἑλληνικὸν δὲν ὑπάρχει καὶ τὸ μόνον ποὺ θυμίζει Ἑλλάδα, εἶναι ἡ διάτρητη ἀπὸ κομμάτια σφαίρας τηλεβόλου τοῦ «Ἀβέρωφ, κατὰ τὴν ναυμαχία τῆς Ἕλλης, σημαία τοῦ Μπαρμπαρὸζ Χαϊρεδδίν, ποὺ εἶχε ὑψωθῆ ἐπὶ τῆς ναυαρχίδος τοῦ τουρκικοῦ στόλου, πρὸς τόνωσι τοῦ ἠθικοῦ τῶν πληρωμάτων του καὶ ἡ ὁποία εἶναι πειρατικὴ σημαία : λευκή, μὲ μιὰ κόκκινη, ἀνοικτὴ παλάμη στὸ μέσον [1]. Μεγάλα, σὲ φυσικὸ μέγεθος, ὁμοιώματα Τούρκου στολάρχου, «καπετὰν πασᾶ», τοῦ 18ου αἰῶνος, ἀξιωματικῶν καὶ ναυτῶν «λεβέντ» ἐκτίθενται στὸ μουσεῖο αὐτό, δυὸ πίνακες τοῦ περίφημου θαλασσογράφου Ἀϊβαζόβσκυ, λάφυρα ἀπὸ πολεμικὰ σκάφη τοῦ Πάπα καὶ τῆς Βενετίας, ἕνα εἰκονοστάσιο ἀπὸ ναΐσκο ρωσικοῦ πολεμικοῦ πλοίου, ὅπλα κατάλληλα, ὅπως καὶ ὁλόκληρη συλλογὴ ἀπὸ ξύλινες μακέττες ὅλων τῶν τύπων τῶν πολεμικῶν σκαφῶν τῆς ἱστιοπλοΐας. Εἰς τὸ μουσεῖον αὐτὸ ὁ κ. Σεχσουβάρογλου ἔδωσε πολλὴ ζωή, αὐτὸ δὲ κάμνει τώρα καὶ στὸ μουσεῖο Τόπκαπου καὶ ἐλπίζεται ὅτι μὲ δημοσιεύσεις του θὰ κάμη γνωστὰ χειρόγραφα τοῦ μουσείου αὐτοῦ καὶ τὴν ἑλληνιστὶ ἀλληλογροφία τοῦ Πορθητοῦ μὲ τὸ ἐξωτερικόν, εἰς τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοῦσε Ἕλληνας λογίους, μερικοὶ τῶν ὁποίων ἐξισλαμίσθησαν. Θὰ ἐνδιέφεραν ἐξ ἄλλου ἐπιστολαὶ τῶν τελευταίων αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὸν «Ἐμίρη», τὸν σουλτᾶνο δηλαδή, καὶ τὸ βιβλίο εἰς τὸ ὁποῖο ἐσημειώνετο ἡ ἀκριβὴς ἡμερομηνία καὶ τὸ ἔτος τῆς ἐκλογῆς τοῦ νέου Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου, ὁ ὁποῖος ἀμέσως μετὰ τὴν ἐκλογή του ἐγίνετο, μὲ τελετή, δεκτὸς ἀπὸ τὸν σουλτᾶνο εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Τόπ-

1. Εἶναι ἡ δῆθεν παλάμη τοῦ Πορθητή, σ' ἕνα κίονα τῆς Ἁγίας Σοφίας σκαλισμένη. Βλ. Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμος 24ος σ. 204. Ἡ ἁγία Σοφία, *Κ. Μ. Ἀποστολίδη.*

καπου, ποὺ ἐγκατελείφθησαν ἀπὸ τοὺς σουλτάνους τὸ 1850. Ἔμεναν σ' αὐτὰ μόνον αἱ σύζυγοι τῶν Πατισὰχ καὶ μετετράπησαν σὲ μουσεῖο μετὰ τὴν κατάργησι, εἰς τὴν κεμαλικὴ Τουρκία, τοῦ σουλτανάτου καὶ τοῦ χαλιφάτου.

Ἀναδιοργάνωσις τοῦ μουσείου αὐτοῦ γίνεται τώρα, καὶ σὲ δυὸ αἴθουσές του ἐξετέθησαν ἐνδυμασίες, ὅπλα, τουαλέττες τῶν χαρεμιῶν των καὶ ἀντικείμενα τῆς προσωπικῆς χρήσεως τῶν σουλτάνων Ἀβδοὺλ Χαμὶτ τοῦ Β' (1876—1909) καὶ Σουλεϊμὰν τοῦ Α' (1520—1566) κι' αὐτὸ διότι ἐσχηματίσθη ἡ πεποίθησις ὅτι σὲ σημαντικὸ μέρος τῶν ξένων ἐπισκεπτῶν τοῦ μουσείου περισσότερο ἀπὸ τὰ ἔργα του Τέχνης καὶ ἱστορίας, ἐνδιαφέρουν αὐτὰ τὰ ἐκθέματα.

*
* *

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ κ. Χαλοὺκ Σεχσουβάρογλου διωργάνωσε τώρα ἔκθεσι ζωγραφικῆς, σχετικῆς μὲ τὴν Σταμποὺλ τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος, εἰς τὸ ἰσόγειο τοῦ πρώτου ἀνακτόρου τοῦ Πορθητοῦ εἰς τὴν Πόλη, ποὺ ἐκτίσθη τὸ 1472, τὸ γνωστὸ γιὰ τὰ ὡραῖα φαγεντιανά του, Τσινιλῆ Κιόσκ, ποὺ εὑρίσκεται στὸν αὐλόγυρο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου Κωνσταντινουπόλεως. Μουσεῖο τῆς ἐποχῆς τοῦ Πορθητοῦ, τῆς σχετικῆς καὶ μὲ τὴν Ἄλωσι, εἶναι ὁ ἐπάνω ὄροφος τοῦ μικροῦ αὐτοῦ κομψοῦ ἀνακτόρου. Σ' αὐτὴν ἐκτίθεται, μέσα σὲ προθήκη, τὸ χρονικὸν τῆς Ἁλώσεως τοῦ Κριτοβούλου, ποὺ ὁ Ἰμβριος λόγιος ἐχάρισε στὸν Πορθητή, διάφορα χειρόγραφα, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν βιβλιοθήκη τοῦ Τόπκαπου, ξυλόγλυπτος «τουρᾶς», μονόγραμμα δηλαδὴ τοῦ Πορθητοῦ, ποὺ ἐξετίθετο ἄλλοτε στὸ ἀναφερόμενο Ναυτικὸ μουσεῖο, χειρόγραφος, σὲ περγαμηνή, Ἄτλας, δῶρο τῆς Ἑνετικῆς Δημοκρατίας πρὸς τὸν Πορθητή, μικρὸς πίνακας ἀγνώστου Ἰταλοῦ ζωγράφου, ποὺ παριστάνει μαχητὰς ἐπάνω στὸ χερσαῖο βυζαντινὸ τεῖχος κατὰ τὴν τελευταία πολιορκία τῆς Πόλης ἀπὸ τοὺς Τούρκους καὶ ἄλλα.

Περισσότερα ἀπὸ πενῆντα εἶναι τὰ χαρακτικὰ ἔργα, οἱ χαλκογραφίες, ἀκουαρέλλες καὶ πίνακες, μικροὶ καὶ μεγάλοι, ποὺ ἐκτίθενται εἰς τὸ ἰσόγειο τοῦ Τσινιλῆ Κιόσκ. Εἶναι τοπία τῆς Πόλης καὶ κυρίως τοῦ Βοσπόρου, τζαμιά, κρῆναι, ἀνάκτορα, τὸ παλαιοτουρκικὸ νεκροταφεῖο Καρατζᾶ Ἀχμέτ, τοῦ Σκουτάρεως τῆς μικρασιατικῆς Κωνσταντινουπόλεως, σκηνὲς ἀπὸ τὴν ζωὴ τῶν Τούρκων τοῦ 18ου αἰῶνος, μὲ ποικίλες ἐνδυμασίες, καΐκια μὲ χανούμισσες, ἕνας κόσμος ποὺ ἐξέλιπε. Δὲν εἶναι ὅμως ἔργα γνωστῶν καλλιτεχνῶν, ποὺ εἰργάσθησαν στὴν Κωνσταντινούπολι, τοῦ Μέλλιγκ, λόγου χάριν, τοῦ Γασπὰρ Φοσάτι, τοῦ ἑνὸς ἐκ τῶν δύο ἀρχιτεκτόνων ἀδελφῶν, στοὺς ὁποίους ὁ σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὶτ τὸ 1847 ἀνέθεσε τὴν ἐπισκευὴ τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ Ἀϊβαζόβσκυ, τοῦ ὁποίου ἀρκετοὶ πίνακες ὑπῆρχαν σὲ ἀνάκτορα τοῦ Βοσπόρου καὶ στὸ Γιλδὶζ καὶ ἐξηφανίσθησαν ὅταν οἱ Νεότουρκοι, ποὺ ἐξεθρόνισαν τὸν σουλτᾶνο Ἀβδοὺλ Χαμίτ, κατέλαβαν τὰ ἀνάκτορα αὐτά, οὔτε δὲ καὶ νεωτέρων καλλιτεχνῶν, τοῦ περασμένου αἰῶνος, τοῦ Μπρίν-

τεζι ἢ τοῦ Πρετσιόζι, ποὺ ἐζωγράφισαν τύπους τῆς Πόλης, ζητιάνους, Μπαϊράμια (Πάσχα) τῶν Τούρκων, ὅπως ὁ Ζωνάρο, ἢ Λαϊκὲς ἀγορὲς (παζάρια) ἢ τὸ Τσαρσί, τὴν Μεγάλη, κλειστὴ ἀγορά, ἔργα ποὺ ἐξεδόθησαν στὴν Εὐρώπη σὲ πολύχρωμες λιθογραφίες.

Πάντως ὅμως ὁ κ. Σεχσουβάρογλου ἔκαμε καλὴν ἐργασία, ποὺ ἐκτιμᾶται ἀπὸ τοὺς φιλοτέχνους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διότι καὶ τὰ ἔργα ποὺ ἐξέθεσε ἦσαν ἄγνωστα καὶ ἐλπίζεται ὅτι ὡς διευθυντὴς τοῦ Τόπκαπου πολλὰ ἀκόμη ἄγνωστα χειρόγραφα καὶ ἐκθέσεις τῶν ἀρχείων τῶν παλαιῶν αὐτῶν σουλτανικῶν ἀνακτόρων, θὰ ἀνεύρη καὶ θὰ δημοσιεύση, ἐργασία ἡ ὁποία ἐξαιρετικὰ θὰ ἐνδιαφέρη τὴν μετὰ τὴν Ἅλωσι ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Στέφ. Παπαδόπουλος

2. ***Πάντα γεμᾶτα*** ἐνδιαφέρον, τὰ δελτία τῆς «Ἑταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν», ἔρχονται νὰ προσφέρουν κάθε φορὰ πολύτιμες ὑπηρεσίες στὴν πατρίδα. Ἀπὸ τὰ τέσσερα ποὺ μοῦ ἐστάλησαν ξεχωρίζω τὸ πόνημα τοῦ Μαργαρίτη Κωνσταντινίδου «Ἡ Ἀπολλωνία παρ' Εὐξείνῳ», νῦν Σωζόπολις, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἡ ἱστορία τῆς Ἀπολλωνίας, κτισθείσης τὸ πρῶτον ἐπὶ νησῖδος εἰς τὸν Κόλπον τοῦ Πύργου ἀπὸ Ἕλληνας ἀποίκους κατὰ τὸ 610 π.Χ., ἀκμάσασαν καὶ παρακμάσασαν πολλάκις μέσα στοὺς αἰῶνας καὶ μετονομασθεῖσαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους εἰς Σωζόπολιν. Ἐκεῖ κατέφυγαν μετὰ τὴν Ἅλωσιν οἱ περιφανεῖς Βυζαντινοὶ Δοῦκαι, Παλαιολόγοι, Κατακουζηνοί, Κομνηνοί, Λασκάρεις καὶ ἄλλοι. Ἄπειρες ὑπῆρξαν οἱ περιπέτειες τῆς Σωζοπόλεως, προσβληθείσης ἀπὸ Ρώσσους πειρατάς, Τούρκους, Βουλγάρους κλπ. Ὁ Ἑλληνισμός της, ὅμως, παρέμεινε, καὶ σήμερα ἀκόμη οἱ τρεῖς χιλιάδες κάτοικοί της ἐξακολουθοῦν νὰ τὸν διατηροῦν, παρὰ τὴν βουλγαρικὴν κυριαρχίαν εἰς θρησκείαν, ἤθη καὶ γλῶσσαν. Ἐπίσης, μία ἄλλη μελέτη τοῦ Δ. Κ. Βογαζλῆ, ἐκδόσεως 1954, γιὰ τὶς «Φυλετικὲς καὶ Ἐθνικὲς Μειονότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Βουλγαρία» εἶναι ἄκρως ἐνδιαφέρουσα. Τὸ δελτίο, πραγματικὰ πολύτιμο, γεμᾶτο στατιστικὲς καὶ ἀριθμούς, ὁμιλεῖ γιὰ τοὺς ἑτερόκλητους πληθυσμοὺς τῆς Θράκης, γιὰ τοὺς Μουσουλμάνους ποὺ προτίμησαν νὰ μείνουν στὴν Ἑλλάδα, γιὰ τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Πομάκους, τοὺς Ἑβραίους, τοὺς Γκαγκαούζηδες, τοὺς Παυλικιανούς, τοὺς Ἀρμενίους, τοὺς Ἀτσιγγάνους, ποὺ ἀφομοιώθηκαν μὲ τὸν Ἑλληνικὸ πληθυσμὸ καὶ ὅλα του τὰ θέματα εἶναι ἐπίκαιρα καὶ κατηγορηματικά. Ὡρισμένως, ἡ «Ἑταιρεία Θρακ. Μελετῶν» εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ σημαντικὰ ἐθνικὰ κεφάλαια.

Ὁ ἀκροατὴς «Βήματος»

3. ***Τὰ Θρακικὰ τραγούδια.*** Ἡ Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν παρεμβαλλομένη μεταξὺ Ἀρχείου Ἀκαδημίας καὶ τοῦ κ. Πετρίδου, ἀνακοινοῖ ὅτι ἐργαζομένη διὰ τὴν καταγραφὴν καὶ συλλογὴν τῶν Θρακικῶν μελωδιῶν, ὄχι

μόνον περισυνέλεξε καὶ κατέγραψε ὑπερτετρακόσια τραγούδια ἀπὸ τοὺς Μακεδονικοὺς καὶ Θρακικοὺς συνοικισμοὺς τῶν Θρακῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξέδωκεν ἐπιστημονικῶς τὸν Α΄ τόμον ἐξ 83 μελωδιῶν, ὁ ὁποῖος ἐκυκλοφόρησε καὶ ὁ ὁποῖος φέρει τὴν ἔγγραφον ἐπιδοκιμασίαν τοῦ κ. Μπὸντ Μποβύ, τοῦ κ. Βάρβογλη μὲ τοὺς προλόγους τῆς ἐκδόσεως, καὶ τὸν γραπτὸν ἔπαινον ἄλλων διαπρεπῶν μουσικῶν: Ἡ ἐργασία τῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Β΄ τόμου ἀνεκόπη δυστυχῶς, διότι ὁ κ. Ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν διέκοψε τὴν ἐκ 50 χιλ. δραχ. ἐπιχορήγησιν τῆς Ἑταιρείας διὰ νὰ ἐπιχορηγήσῃ ἄλλας ἐθνικωτέρας φαίνεται προσπαθείας πνευματικὰς ἀπὸ τὴν ἰδικήν μας. Μᾶς καταθλίβει αὐτὴ ἡ ἀνακοπὴ τῶν προσπαθειῶν τῆς Ἑταιρείας, τὴν ὁποίαν κατεστήσαμεν γνωστὴν καὶ εἰς τὸν κ. Πρωθυπουργὸν διὰ δημοσιεύματος καὶ ἐπανειλημμένων ἐγγράφων, καὶ ἐλπίζομεν ὅτι τέλος ἡ ἡμετέρα Ἑταιρεία καὶ τὸ ἔργον της θὰ τύχουν καὶ πάλιν τῆς κρατικῆς ταχείας ἐνισχύσεως, ὥστε ἡ προσπάθεια νὰ συνεχισθῇ ἐγκαίρως.

Ἡ Ἑταιρεία διὰ τὴν ἐργασίαν της αὐτὴν ἐβραβεύθη μὲ τὸ βραβεῖον Ζάππα στὰ 1958, τῆς ἐν Παρισίοις Ἑταιρείας πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

Πολ. Παπαχριστοδούλου

4. ***Χαμὰμ Κωνσταντινουπόλεως.*** Ἡ Δημαρχία Κωνσταντινουπόλεως ἐπισκευάζει τὰ ἀπέναντι τῆς Ἁγίας Σοφίας λουτρὰ «χαμὰμ» τοῦ 18ου αἰῶνος. Τὰ ἐπισκευάζει δὲ διὰ τουριστικοὺς λόγους. Γιὰ τοὺς ξένους τουρίστας ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ λουσθοῦν σὲ «χαμάμ». Ἡ οἰκοδομὴ αὐτή, ποὺ ἐκτείνεται εἰς μῆκος, ἔχει δύο χαμηλοὺς μολυβδοσκεπεῖς θόλους, ἡμιθόλια καὶ φεγγίτας, καὶ χωρίζεται σὲ ἀνδρικὸ καὶ γυναικεῖο τμῆμα, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ αἱ θέρμαι τῶν Βυζαντινῶν.

Ἀπὸ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον τὰ λουτρὰ αὐτὰ δὲν χρησιμοποιοῦνται, κατὰ τὰ τελευταῖα δὲ ἔτη ἦσαν ἀποθῆκαι τῆς Δημαρχίας τῆς Σταμπούλ, ἄλλοτε δὲ ἦσαν τοῦ ὑπουργείου Στρατιωτικῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Διὰ τοῦτο ἀπαιτεῖται ἀρκετὰ μεγάλη ἐπισκευή, πρόκειται δὲ νὰ γίνουν καὶ διαρρυθμίσεις καὶ νὰ ἀφαιρεθοῦν ἀπὸ τὸ ἰσόγειον αἱ θέσεις, τὰ ἀποδυτήρια τῆς λαϊκῆς τάξεως. Θὰ γίνουν λουτρὰ πολυτελείας, μὲ μεγάλες καμπίνες, μὲ σοφάδες εἰς τὸ ἐπάνω τμῆμα τῆς οἰκοδομῆς, στὸ ἰσόγειο δὲ θὰ ὑπάρχῃ δεξαμενὴ μὲ συντριβάνι, ὅπως ἔχουν τὰ λουτρὰ τοῦ Τζιγάλογλου, ποὺ εἶναι τὰ μεγαλύτερα καὶ καλύτερα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καθὼς καὶ τοῦ Μαμοὺτ Πασᾶ, ποὺ κατεστράφησαν ἀπὸ πυρκαϊὰ καὶ ἀνοικοδομήθησαν τὸ 1755 Θὰ καταβληθῇ προσπάθεια ὅπως τὰ λουτρὰ αὐτὰ ἐπὶ τοῦ Αὐγουσταίου ἔχουν ἀνατολίτικην ἀτμόσφαιραν, ἴσως δὲ στὶς αἴθουσές των νὰ ὑπάρχουν, ὅπως ἄλλοτε καὶ κλουβιὰ μὲ κανάρια.

Ἡ παλαιὰ βασικὴ διαρρύθμισις τοῦ διπλοῦ αὐτοῦ «χαμὰμ» θὰ διατηρηθῇ. Θὰ παραμείνῃ τὸ «σοοκλούκ», τὸ ψυχρὸν τμῆμα, ὅπου, ὁ λουσθεὶς ποὺ

βγαίνει ἀπὸ τὸ θερμότατον τμῆμα—τὸ «καλντάριουμ» τῶν Βυζαντινῶν—ἀλλάζει πεστεμάλια: Ἀντικαθιστᾶ τὰ βρεγμένα μὲ στεγνά, ποὺ ἔχει ἕτοιμα ἕνας λουτράρης, ὁ ὁποῖος ὅμως κάποτε εἶναι ἄφαντος, πρὸς μεγάλην ἀπογοήτευσιν τοῦ λουσθέντος, ποὺ «μένει στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ», ὅπως λέγει ἡ λαϊκὴ ἔκφρασις. Ὅσα ἐσυνηθίζοντο ἄλλοτε στὰ λουτρὰ τῆς Πόλης θὰ διατηρηθοῦν στὰ λουτρὰ αὐτὰ πολυτελείας γιὰ ξένους: τὰ σερμπέτια, οἱ λεμονάδες, οἱ καφέδες — ἐὰν θὰ ἔχη ὡς τότε καφὲ — οἱ ναργιλέδες, ὅλα αὐτὰ ποὺ δίδουν τὸ κέφι μετὰ τὸ λούσιμο.

Τὸ περίεργον εἶναι ὅτι τὸ διπλοῦν αὐτὸ χαμάμ, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ τὰ ἄλλα λουτρὰ ποὺ ὑπάρχουν εἰς τὴν Πόλι καὶ γενικῶς εἰς τὴν Τουρκίαν, οἱ Τοῦρκοι, ἀκόμη δὲ καὶ ξένοι τὰ θεωροῦν τουρκικῆς ἐμπνεύσεως. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἀλήθεια. Οἱ Τοῦρκοι, μετὰ τὴν Ἅλωσιν—ὅπως γράφει καὶ ὁ Τοῦρκος ἱστορικὸς Τζελὰλ Ἐσὰτ εἰς βιβλίον του—ἐχρησιμοποίησαν τὰ λουτρὰ ποὺ ἐγκατέλειψαν οἱ Βυζαντινοὶ κι' ἔκτισαν κατόπιν ἄλλα παρόμοια, ποὺ ὑστεροῦσαν ὅμως σὲ διάκοσμον, διότι αἱ θέρμαι τοῦ Βυζαντίου ἦσαν στολισμέναι μὲ γλυπτὰ καὶ ἀγάλματα, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον γιὰ τοὺς Τούρκους ἦτο ἀσέβεια πρὸς τὸ Ἰσλάμ, ἀφοῦ καὶ τώρα ἀκόμη ὑπάρχουν φανατικοὶ μουσουλμάνοι τῆς αἱρέσεως «Τιτζανί», ποὺ σπάζουν τοὺς ἀνδριάντας τοῦ Μουσταφᾶ Κεμὰλ Ἀτατούρκ.

Στέφ. Παπαδόπουλος

5. ***Περίσωσις θαλασσίου Βυζαντινοῦ τείχους.*** Οἱ μπουλντόζες τοῦ κ. Μεντερὲς ἤλλαξαν περιοχὴν δράσεως. Ἀπὸ τὴν νότιον πλευρὰ τοῦ Κερατίου ἐπέρασαν στὴν βόρειον. Ἔχουν τώρα βιαστικὴ δουλειὰ στὸν Γαλατᾶ καὶ στὴν Εὐρωπαϊκὴν ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου. Ἑκατοντάδες οἰκοδομὲς κατεδαφίζονται γιὰ τὸν ἑξωραϊσμὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἑξωραϊσμὸ ποὺ ἔγινε ψύχωσις τοῦ Τούρκου πρωθυπουργοῦ, ὁ ὁποῖος φιλοδοξεῖ νὰ περάση εἰς τὴν ἱστορία τῆς Ἰσταμπούλ τῶν Τούρκων, τὴν ἄλλοτε «Ντερσααντὲτ—πύλη τῆς Εὐδαιμονίας — καὶ «Κωνσταντινιέ», ὡς δευτέρα, μετὰ τὸν Πορθητὴ τουρκικὴ προσωπικότης.

Οἱ μπουλντόζες ἀπομακρυνθῆκαν ἀπ' τὴν ἀκτὴ τῆς Προποντίδος καὶ πιστεύεται τώρα, γενικώτερα πλέον, ὅτι διεσώθη τὸ θαλάσσιο βυζαντινὸν τεῖχος. Τὸ διεφύλαξε, κατὰ μέγα μέρος, ἡ σκέψις ὅτι εἶναι ἀπαραίτητον γιὰ τουριστικοὺς λόγους, αὐτό, ποὺ ἐπιγραφές του ὁμιλοῦν κυρίως γιὰ τὸν αὐτοκράτορα Θεόφιλο (829—842), ποὺ τὸ ἐπεσκεύασε.

Ζωηρὸν ἦτο τὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἐσημειώθη γιὰ τὸ ἱστορικὸν αὐτὸ τεῖχος εἰς τοὺς ἀρχαιολογικοὺς κύκλους τοῦ ἐξωτερικοῦ, γαλλικὸν δὲ ἀρχαιολογικὸν περιοδικὸν ἔγραψεν ἐκτενῶς καὶ ὄχι πολὺ κολακευτικὰ γιὰ τοὺς Τούρκους βασισθὲν εἰς τὴν ἐσφαλμένη πληροφορία, ὅτι τίποτε δὲν ἀπέμεινε ἀπὸ τὰ θαλάσσια τείχη τοῦ Βυζαντίου, πληροφορίαν, ποὺ διέψευσε ὁ Τουρκικὸς

τύπος, μὲ τὴν προσθήκη «ὅτι δὲν ἐθίγησαν αὐτά», τὸ ἐπὶ τῆς Προποντίδος δηλαδὴ τμῆμα τους, διότι ὅσον ἀφορᾶ τὸ τεῖχος ἐπὶ τοῦ Κερατίου μένει ὅσον εἶχε ἀπομείνει ἀπὸ τὸν περασμένον αἰῶνα καὶ κατόπιν τῆς πρὸ εἰκοσαετίας διευρύνσεως τοῦ δρόμου εἰς τὸ ἐπάνω τμῆμα του, μεταξὺ τῶν δύο Γεφυρῶν.

Ὅπως ὅμως ἦτο ἀνακριβὴς ἡ πληροφορία τοῦ γαλλικοῦ περιοδικοῦ, ἀνακριβὴς εἶναι καὶ ἡ τουρκικὴ διάψευσις, ὅτι ἔμεινε ἄθικτο τὸ πρὸς τὴν Προποντίδα τμῆμα. Ἐγνώρισε κι' αὐτὸ τὶς μπουλντόζες, δι' ὀλίγας ὅμως ἡμέρας. Κατεδαφίσθη μικρὸν τμῆμα του παρὰ τὴν πύλη Τσατλαντὶ καποὺ κι' ἕνα τμῆμα πέραν τοῦ Νταοὺτ πασᾶ, τῆς ἄλλοτε πύλης τοῦ Ἁγίου Αἱμιλιανοῦ καὶ συγκεκριμένως τὸ μεταξὺ Ἔτ Γεμὲζ καὶ σιδηροδρομικοῦ σταθμοῦ τῶν Ψωμαθιῶν τμῆμα, μὲ τὸν τετράγωνο, εἰς τὴν γωνία του, πύργο, ποὺ τὸν ἐσκέπαζε ἐδῶ κι' ἐκεῖ βαθυπράσινος κισσὸς καὶ τοῦ ἔδιδε γραφικότητα.

Μένει ὅμως ὅλο τὸ ἄλλο μέρος τοῦ τείχους, ὅσον ἀπέμεινε μετὰ τὸ 1871, ὁπότε κατεδαφισθῆκαν τμήματά του γιὰ νὰ περάση ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ ποὺ συνέδεσε τὴν Κωνσταντινούπολι μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία καὶ τὴν Δύσι καὶ μετὰ τὸν καταστρεπτικὸν σεισμὸ τοῦ 1894

Ἀρχὰς τοῦ περασμένου αἰῶνος ἔμενε ὅλο σχεδὸν τὸ θαλάσσιο, πρὸς τὴν Προποντίδα βυζαντινὸ τεῖχος καὶ εἰς κακὴν σχετικῶς κατάστασιν, διότι τρεῖς φορὰς μετὰ τὴν Ἅλωσιν ἐπεσκευάσθη, ὅταν ἀκόμη μποροῦσε νὰ ἔχη στρατηγικὴν καὶ ἀμυντικὴν σημασία. Ἐπεσκευάσθη ἐπὶ σουλτάνου Μπεγιαζίτ, μετὰ τὸν σεισμὸ τοῦ 1509, ὁπότε εἶχε ἀρκετὰς ζημίας, ὅπως καὶ τὸ 1635, ἐπὶ Μουρὰτ τοῦ 4ου καὶ διὰ τελευταίαν φορὰ τὸ 1723 ἐπὶ Ἀχμὲτ τοῦ 3ου. Ἔκτοτε ἐγκατελείφθη, ὅπως δὲ διαπιστοῦται τώρα ὅλαι αὐταὶ αἱ τουρκικαὶ ἐπισκευαὶ δὲν ἔγιναν μὲ ἐπιμέλεια καὶ ἐπὶ πλέον ἐπέφεραν ἀλλοιώσεις εἰς μερικὰ τμήματά του. Πάντως μέχρι τοῦ Μαχμοὺτ τοῦ Β'. τοῦ σουλτάνου κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821, τὸ θαλάσσιο αὐτὸ τεῖχος ἔμενε ἀπὸ τὸ Σεράϊμπουρνου, τῆς πύλης τῆς Ἁγίας Βαρβάρας τῶν Βυζαντινῶν, προστατρίας τῶν ἀνδρῶν τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ τῶν καταπελτῶν—ποὺ ἔγινε καὶ προστάτρια τοῦ πυροβολικοῦ τῆς Ἑλλάδος,—μέχρι τοῦ μαρμάρινου πύργου τοῦ Γεδήκουλε, ὅπου μένουν ἴχνη τῶν βυζαντινῶν βαθμίδων τῆς αὐτοκρατορικῆς ἀποβάθρας, μὲ τὴν διαφορά, ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ πατισὰχ αὐτοῦ κατεδαφισθῆκαν, γιὰ ἀγνώστους λόγους, δυὸ ἀπὸ τοὺς πύργους του, τοῦ Ἰωάννου τοῦ Β' τοῦ Κομνηνοῦ καὶ τοῦ Μανουὴλ τοῦ Β' τοῦ Κομνηνοῦ, ποὺ ἐκτίσθη καὶ τὸ 1168.

Ἀπὸ τὰ 8.000 μέτρα μήκους τοῦ ἀναφερομένου τείχους, τὰ 6.500 ἢ καὶ 7.000 ἴσως, μένουν μὲ αὐτοκρατορικὰ μονογράμματα εἰς τοὺς πύργους ποὺ ἀπέμειναν, ὕψους μέχρι 20 μέτρων, μὲ ἐπιγραφές, μὲ ἐπάλξεις, ἐξαφανισθῆκαν ὅμως οἱ ἐκεῖ λιμένες, τῶν Σοφιῶν, τὰ Κάτεργα Λιμανὶ τῶν Τούρκων, τοῦ δὲ Ἐλευθερίου, τὸ μεγαλύτερο λιμάνι τῶν Βυζαντινῶν ἐπὶ τῆς Προποντίδος, ποὺ τὸ ἐπιχωμάτωσαν οἱ Τοῦρκοι καὶ ἐν μέρει, μὲ τὰ χώμα-

τά του, ποὺ κατέβαζε, τὸ ἱστορικὸν ρυάκι τοῦ Λύκου, μένει γεμάτο μὲ λαχανοκήπους, ποὺ παράγουν τὰ φημισμένα εἰς τὴν Πόλη ἀγγούρια τῆς Βλάγκας. Ἔργο Τέχνης καὶ στρατηγικῆς προβλέψεως ἦτο τὸ βυζαντινὸ αὐτὸ τεῖχος, τὸ ἥμισυ τοῦ ὁποίου μέχρι τοῦ σημερινοῦ Ἐτ Γεμέζ, ἐκτίσθη ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τὸ ὑπόλοιπο, ὅταν διηυρύνθη ἡ πόλις, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β'. Ἦτο ἀκριβῶς ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ εἰς ὡρισμένα τμήματά του ἐντὸς τῆς θαλάσσης, ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἐκεῖ ἀπόβασις, κάμνει δὲ ἐντύπωσι, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ ἐξεμεταλλεύθησαν κατὰ τὴν ἀνέγερσί του κάθε λεπτομέρεια τῆς ἐκεῖ ἐδαφικῆς διαμορφώσεως καὶ ἔλαβαν ὑπ' ὄψιν τὴν κατεύθυνσι ποὺ ἔχουν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης, ὅσον διαρκῆ μεγάλη νοτιά. Τόση δὲ πεποίθησι εἶχαν εἰς τὴν στερεότητα τῶν πλίνθων των, στὰ μεγάλα φαρδειὰ τοῦβλα των, ὥστε σὲ κάτω τμῆμα τοῦ τείχους, ἀκόμη καὶ μέσα εἰς τὴν θάλασσα, νὰ ἔχουν ζώνας ἀπὸ πλίνθους.

6. *Ἡ Θρακικὴ τσέτουλα.—Ἡ Ποντιακὴ τσέτελε.* Ὅτε ἐκυριεύθη ἡ Τραπεζοῦς ὁ Πορθητὴς ἐννόησεν ὅτι ἐστερεῖτο ἀνθρώπων δεξιῶν, ἱκανῶν καὶ ἐγγραμμάτων πρὸς διακυβέρνησιν τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας του· διότι ὁ Τουρκικὸς λαὸς ἀδέξιος καὶ ἀμαθής, μόνον περὶ τὰ στρατιωτικὰ ἦτο ἐντριβής· καθότι ὠθεῖτο ὑπὸ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ ἀπάτης, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι ὑλικῷ παραδείσῳ θὰ εὕρη γυναίκας ἀειπαρθένους, πιλάφια, κρέατα καὶ γλυκά. Τοῦτο λέγει ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος (Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθνους τόμ. 5ος Ἀθῆν. 1925, σελ. 508): «ὅτι ὁ Μωάμεθ κατέφυγεν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν ἀριστοκρατίαν καὶ λαβὼν 800 ἐγγραμμάτους ἐκ Τραπεζοῦντος τοὺς κατέστησε γραμματικοὺς (κιατίπ), οἵτινες ἐδιοίκουν πᾶσαν τὴν Βασιλείαν». Τοῦτο εἶναι ὀρθὸν καὶ ἀληθές, διότι τὸ λέγει καὶ ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης οὕτως: «Μετὰ τούτοις μέντοι τοὺς ἡγεμόνας τῶν θυρῶν, ἤτοι τοὺς ἀνωτάτους συμβούλους τοῦ κράτους ἔστιν ὁ γραμματεύς, ἀγχιτάτῳ ἱδρυμένος εἰς τούτους, καὶ τοὺς λογισμοὺς ὑποδεχόμενος ἀπὸ τῶν ἐς τὰς προσόδους καὶ εἰσπράξεις τεταγμένων, καὶ τοῦ φόρου. Καὶ οὗτος μὲν ἀπολογίζεταί τε προσόδους καὶ εἰς τοὺς ἡγεμόνάς τε καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα ἀναφέρει· ἄλλοι δὲ γραμματεῖς εἰς τὰς γραφάς τε καὶ ἐπιτάγματα τοῦ βασιλέως.»

Οὐχ ἧττον ὅμως ἡ ἀμάθεια καὶ ἡ ἀγραμματωσύνη ἐκυριάρχει εἰς ὅλον τὸν Τουρκικὸν λαὸν καὶ τεκμήριον τὸ μέχρις ἡμῶν εἰς τὰς λογιστικὰς πράξεις χρησιμοποιούμενον τσετελὲ ἢ ἡ τσέτουλα, ὅπερ ἐκ ξύλου λεπτοκαρύας παρασκευαζόμενον καὶ εἰς δύο ἴσα τεμάχια ἀπὸ τοῦ κέντρου χωριζόμενον, ὀλίγον κάτωθι τῆς λαβῆς, δηλ. εἰς διάστημα τριῶν τὸ πολὺ δακτύλων, ἐκρατεῖτο τὸ μὲν μεγαλύτερον ὑπὸ τοῦ ἐμπόρου, τὸ δὲ ἕτερον ὑπὸ τοῦ πελάτου καὶ ὅταν ἐγίνετο ἀγορά τις προσηρμόζοντο καὶ τὰ δύο εἰς ἓν κυκλικὸν πῶμα καὶ ἐχαράττετο δι' ἐγκοπῆς ἐπ' αὐτοῦ τὸ χρέος εἰς γρόσια καὶ ἐνίοτε εἰς λίρας

καὶ ἅμα τῇ πληρωμῇ αὐτῶν προσηρμόζοντο τὰ δύο ξύλα, ἠριθμοῦντο αἱ ἐγκοπαὶ καὶ ἅμα κατεβάλλοντο τὰ χρέη ἐγίνετο διὰ ξυσίματος ἡ ἀπόσβεσις τοῦ χρέους καὶ ἤρχετο ἡ χάραξις νέων ἄλλων ἐγκοπῶν διὰ νέαν χρῆσιν. Τὸ αὐτὸ ἐγίνετο καὶ εἰς τὸ βασιλικὸν ταμεῖον καὶ θησαυροφυλάκιον. Ἐπὶ τῶν νεανικῶν μου χρόνων ἔβλεπον ὅτι τοιαῦτα χρεωστικὰ ξύλα ἐχειρίζοντο ἐν τῇ πατρίδι μας καὶ οἱ ἀλήστου μνήμης ἀρτοποιοὶ Βασίλειος καὶ Παρασκευᾶς Καλογερῖδαι, Πέτρος καὶ Μουρὰτ Μουρατῖδαι, τὰς τσετέλιδας λεγομένας, παρέχοντες τὸν ἄρτον εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν κυβερνητικῶν ὑπαλλήλων, καὶ χωροφυλάκων, δηλ. τῶν μισθωτῶν ὑπαλλήλων. Μετὰ τὸ τέλος τοῦ μηνός, ὅτε ἐγίνετο ἡ πληρωμὴ τῶν μισθῶν αὐτῶν, ἐγίνετο ἡ ἐξόφλησις τοῦ χρέους καὶ ἀπεξίοντο τὰ ξυλάρια καὶ ἤρχιζε πάλιν ἡ νέα χρέωσις διὰ τῆς ἐκκοπῆς τῶν ξυλαρίων. Αὐτὰ λοιπὸν τὰ ξυλάρια μετεχειρίζοντο καὶ εἰς τὸ δημόσιον αὐτῶν λογιστικὸν καὶ ἐλέγοντο σ ύ μ β ο λ ο ν καὶ ἐ γ κ ο π ί ς, κοινῶς τ σ ε τ ε λ ὲ καὶ ἦσαν ἀλάθητα καὶ ἀσφαλέστατα τῶν κατόχων, διότι δὲν ὑπέκειντο εἰς ξυσίματα καὶ σβυσίματα καὶ διότι χαραττόμενα παρουσίᾳ τοῦ ἀγοραστοῦ καὶ τοῦ πωλητοῦ καὶ λαμβανόμενα ἀνὰ ἓν ἐκ τῶν ἐδιαφερομένων, δὲν εἶχαν τὸν φόβον τῆς παραχαράξεως ἐπ' αὐτῶν ἄλλης ἐγκοπῆς, διότι πᾶσα νοθεία ἐν τῇ προσαρμογῇ αὐτῶν θὰ ἀνεκάλυπτε τὴν δολιότητα τοῦ παραχαράξαντος, ὅτε καὶ θὰ ὡδηγεῖτο εἰς τὸ π ι αισματοδικεῖον. Μέχρι δὲ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν ἦτο ἐν χρήσει καὶ ἐν Κ)πόλει, καὶ ἐν Θράκῃ ὡς ἐπιστώθην ἐκ τῶν ἐκεῖθεν καταγομένων καὶ ἐν τῇ πατρίδι διδασκόντων διδασκάλων καὶ καθηγητῶν. Οἱ λαοὶ τῆς Ἀνατολῆς πρακτικοὶ εἰς ὅλα καὶ οὐχὶ θεωρητικοὶ τῇ φαντασίᾳ αἰθεροβάμονες καὶ ὡς ὑπὸ ἀνέμων ταλαντευόμενοι, ἐβάδιζον ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους, ἔζων ἀνέτως καὶ εἶχον καὶ ἐν τοῖς βαλαντίοις των ἱκανὰ χρήματα, δι' ὧν ἐβοήθουν καὶ τὸν πλησίον.

«Πρσφυγικὸς Κόσμος» 18 Μαΐου 1958 ***Γ.Θ Κ.*** (Κάνες)

7. ***Κωνσταντινούπολις ἡ πόλις τῆς Θεοτόκου.*** Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχε τὴν προστάτιδά της. Εἰς τὴν Θεοτόκον ἦτο ἀφιερωμένη. «Πόλιν τῆς Θεοτόκου» τὴν ὀνομάζει ὁ Ἀκάθιστος Ὕμνος. Πρὸς τὴν Παναγία ἦσαν αἱ παρακλήσεις τοῦ λαοῦ της σὲ κάθε δύσκολη στιγμὴ τῆς ζωῆς του καὶ τῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως ἦσαν καὶ αἱ πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ ἐχθρούς, Πέρσας, Ἄραβας, Βουλγάρους, Ρώσους, Οὔγγρους, Σταυροφόρους, Γενοβέζους, Τούρκους : Δεκαεννέα ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰῶνος, μέχρι τῆς ἁλώσεώς της ἀπὸ τοὺς Τούρκους, στὰς 29 Μαΐου τοῦ 1453.

Ἡ Θεοτόκος ἔδιδεν ἐλπίδας καὶ ἡ εἰκών της, τῆς Ὁδηγητρίας, ἔργον τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ, μετεφέρετο ἐπάνω εἰς τὰ τείχη πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν μαχητῶν καὶ κατετίθετο κατόπιν εἰς τὸν ναὸν τῆς μονῆς τῆς Χώρας, τοῦ Καχριὲ τῶν Τούρκων, ὡς πλησιεστέρας πρὸς τὸ χερσαῖον τεῖχος, ὅπου καὶ κατεστράφη τὸ πρωῒ τῆς Ἁλώσεως ἀπὸ τοὺς πρώτους Γενιτσάρους, ποὺ ἐμβῆ-

καν εἰς τὴν Πόλη καὶ λεηλάτησαν τὸν περίφημον ναό, τὸν γνωστὸν γιὰ τὶς θαυμάσιες ψηφιδωτὲς παραστάσεις του καὶ τὶς ἐξαίσιες τοιχογραφίες του.

Σὲ πολλὰς περιπτώσεις τῆς ἱστορίας αἰώνων τοῦ Βυζαντίου ἡ Θεοτόκος ἀναφέρεται ὡς προστάτις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ὡς προστάτιδα αὐτῆς τὴν παριστάνει ἡ ἁγιογραφία, μὲ κυριώτερον ἔργον της τὴν ψηφιδωτὴ παράστασιν, ποὺ ἀπεκαλύφθη τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔτη, κάτω ἀπὸ ἀσβέστωμα,

ἄνωθι τῆς πλαγίας εἰσόδου τοῦ ἐσωνάρθηκος τῆς Ἁγίας Σοφίας. Στὴν εἰκόνα αὐτὴν ὁ Ἰουστινιανός, ἀριστερὰ τῆς Βρεφοκρατούσης Θεοτόκου, προσφέρει σ' αὐτὴν ὁμοίωμα τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὁ δὲ Μέγας Κωνσταντῖνος, δεξιὰ Αὐτῆς, τῆς προσφέρει ὁμοίωμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περιτριγυρισμένης μὲ ὑψηλὸ τεῖχος. Πολλοὶ ἐξ ἄλλου ναοὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐπὶ βυζαντινῶν καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν ἐτιμῶντο ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου. Κατὰ τὸν Δουκάγγιο 36 ἦσαν οἱ ναοὶ αὐτοὶ ἐπὶ βυζαντινῶν καὶ ἀρκετοὶ ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχαν μέχρι τῆς ἁλώσεως, γιὰ νὰ μετατραποῦν κατόπιν σὲ τζαμιά, ἀπὸ τοὺς ὁποίους μένει ἡ Παμμακάριστος, εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Φαναρίου, τὸ Φετχιὲ τζαμὶ τῶν Τούρκων, ἡ κατεστραμμένη ἀπὸ πυρκαϊὰ Πανάχραντος, τὸ Φεναρῆ Ἰσᾶ τῶν Τούρκων, τὰ ἐρείπια τῆς Θεοτόκου ἐν τῷ Σίγματι, εἰς τὰ σημερινὰ Ἕξη Μάρμαρα καὶ ἄλλοι, ποὺ μετατραπῆκαν σὲ τζαμιά.

Δύο βυζαντινοὶ ναοὶ τῆς Θεοτόκου, οἱ μικρότεροι καὶ οἱ μᾶλλον ἀσήμαντοι ἀπ' ὅλους, ἔμειναν μετὰ τὴν ἅλωσιν εἰς τοὺς ραγιάδες, ἡ Παναγία ἡ Καμαριώτισσα τῆς Χάλκης καὶ ἡ Παναγία τοῦ Μουχλιοῦ εἰς τὸ Φανάρι, ὅπως καὶ τὸ Λοῦσμα τῆς Παναγίας τῶν Βλαχερνῶν, ποὺ ἐπυρπολήθη τὴν

ἡμέρα τῆς Ἁλώσεως, ἀπὸ τοὺς δυὸ δὲ αὐτοὺς ναοὺς ὁ πρῶτος περιῆλθε εἰς τὸ τουρκικὸν κράτος, διότι εὑρίσκεται εἰς τὸν αὐλόγυρο τῆς ἄλλοτε ἑλληνικῆς Ἐμπορικῆς Σχολῆς, ποὺ μετετράπη σὲ τουρκικὴ σχολή, ἀλλ' εὐτυχῶς δὲν κατεδαφίσθη καὶ μένει κλειστός.

*
* *

Ἀπὸ τοὺς μεταβυζαντινοὺς ναοὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως κυριώτεροι ἦσαν ἡ Παναγία Βελιγραδίου, παρὰ τὸ Χερσαῖον τεῖχος, ποὺ ἐκτίσθη ἀπὸ ἐξελληνισθέντας κατόπιν Σέρβους, ποὺ μετεφέρθησαν εἰς τὴν Κωνσταντινού πολιν τὸ 1521 ἐπὶ σουλτάνου Σουλεϊμὰν τοῦ Νομοθέτου καὶ ὅπου ὑπῆρχε βυζαντινὴ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου καὶ ἡ Παναγία ἡ Γοργοεπήκοος τῶν Ἓξ Μαρμάρων, μὲ εἰκόνα τῆς Θεοτόκου τῆς Παλαιολογικῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ καὶ οἱ δυὸ αὐτοὶ ναοὶ πυρποληθῆκαν, ὅπως καὶ ἄλλοι, καὶ καταστραφῆκαν τελείως κατὰ τὴν δραματικὴν νύκτα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου 1955. Μένουν ὅμως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὡρισμέναι βυζαντιναὶ καὶ μεταβυζαντιναὶ φορηταὶ εἰκόνες τῆς Θεοτόκου, ἐκλεκτῆς Τέχνης : ἡ Παναγία τῆς Παμμακαρίστου εἰς τὸν Πατριαρχικὸν ναό, ἡ Θεοτόκος τοῦ ναοῦ τοῦ Μουχλίου, ἡ Παναγία ἡ Καφφατιανὴ τοῦ 13ου ἢ 14ου αἰῶνος, ποὺ μετεφέρθη εἰς τὴν Πόλη ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πορθητοῦ ἀπὸ ὁμογενεῖς τοῦ Καφφᾶ τῆς Κριμαίας, ἡ Παναγία ἡ Κουμαριώτισσα τοῦ Νεοχωρίου τοῦ Ἄνω Βοσπόρου, εἰς τὸ ἀργυροῦν κάλυμμα τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἐπιγραφὴ καὶ χρονολογία τοῦ 17ου αἰῶνος, ἡ Θεοτόκος τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἰς τὸ Τζουμπαλῆ τῆς νοτίας ἀκτῆς τοῦ Κερατίου Κόλπου, προγενεστέρα τοῦ 18ου αἰῶνος, καὶ ἄλλαι, ἀπὸ τοὺς ναοὺς δὲ ποὺ τιμῶνται ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεοτόκου ἐνδιαφέρων γιὰ τὴν ἱστορία του, τὴν βυζαντινή, ὅπότε κατεστράφη ἀπὸ σεισμὸ καὶ τὴν μεταβυζαντινή, ὅπότε διετέλεσε καὶ ναὸς τῆς Ρωσικῆς πρεσβείας, προτοῦ αὔτη μεταφερθῆ εἰς τὸ Πέραν, τὸ ἑλληνικὸν Σταυροδρόμι, εἶναι ἡ Παναγία τῆς Ἐλπίδος εἰς τὸ Κοντοσκάλι τῆς ἀκτῆς τῆς Προποντίδος.

«Βῆμα» 8—58 ***Στέφ. Παπαδόπουλος***

8. ***Ἀνασκαφαὶ εἰς Βλαχέρνας.*** Στὴν Πόλη ἰδιαίτερα ἀσκεῖται ἡ λατρεία πρὸς τὴν «Ἁγιὰ Βλαχέρνα». Ἀπὸ παράδοσιν, ὅλοι κάτι ξέρουν γιὰ τὰς Βλαχέρνας, Πολὺ ὀλίγα ὅμως μένουν ἐκεῖ ἀπὸ τὸ ἄλλοτε περίφημον αὐτὸ τμῆμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ ἀνάκτορα, μὲ τρικλίνους, ναοὺς καὶ κήπους, μὲ τὰ ἀλαβάστρινα ρεῖθρα, ποὺ περιέγραψαν μὲ λεπτομέρειες καὶ χρονογράφοι τῶν Σταυροφόρων. Μένει μόνον τὸ ἐρειπωμένο ἀνάκτορον, τὸ λεγόμενο τοῦ Πορφυρογεννήτου, τὸ «Τεκβοὺρ Σεράϊ» τῶν Τούρκων, καὶ ἡ τουρκικὴ ὀνομασία τῆς περιοχῆς «Ἀϊβὰν Σεράϊ», ποὺ εἶναι μετάφρασις τοῦ «ὑψηλοῦ ἀνακτόρου».

Αἱ Βλαχέρναι ὑπῆρχαν, ὅταν τὸν 5ον αἰῶνα ἐκτίζοντο τὰ σημερινὰ

χερσαῖα τείχη τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β.' Προηγήθησαν δὲ δύο ἄλλα κάστρα τῆς Πόλης. Τοῦ Σεπτίμου Σεβήρου, ἴχνη τῶν ὁποίων ἔμεναν ἕως τελευταίως καὶ κατεδαφίσθηκαν πέρυσι, ὅταν διευρίνετο ἡ ὁδός, ἡ παραπλεύρως τοῦ Μαυσωλείου τοῦ Μαχμοὺτ τοῦ Β', Σουλτάνου κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ «21» καὶ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ποὺ εὑρέθησαν ἐρείπιά των δυτικῶς τοῦ Τζαμιοῦ Φατὶχ τοῦ Πορθητοῦ.

Ἡ αὔξησις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἔφθασε ἐπὶ Βυζαντινῶν τὸ ἓν ἑκατομμύριο περίπου καὶ ὁ σχηματισμὸς συνοικισμῶν ἔξω τοῦ τείχους, ἔκαμε ἀπαραίτητη τὴν ἀνέγερσι νέου χερσαίου τείχους καὶ τὴν ἐπέκτασιν μέχρις αὐτοῦ τοῦ θαλασσίου κάστρου. Αἱ Βλαχέρναι ὅμως ποὺ ἐθεωροῦντο τμῆμα, «ρετζιόνα», τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἔμεναν ἔξω καὶ τοῦ νέου τείχους, ὡς ἐκ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἐδάφους των. Γραφικὸς λόφος, μὲ θέαν εἰς τὴν Θρακικὴ πεδιάδα καὶ τὸν Κεράτιον Κόλπο, ἐξακολουθοῦσαν νὰ μένουν ὡς περιοχὴ παραθερισμοῦ τῆς Αὐλῆς, τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν προσωπικοτήτων τοῦ Βυζαντίου, ποὺ ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως συγκοινωνιῶν, δὲν μποροῦσαν νὰ μείνουν στὸ Βόσπορο καὶ στὰ Πριγκηπόννησα, ὅπως συνέβαινε καὶ μὲ τοὺς Φαναριώτας καὶ ἄλλους μέχρι πρὸ 60—65 ἐτῶν, οἱ ὁποῖοι γιὰ τοὺς ἴδιους λόγους καὶ γιὰ κυνήγι παραθέριζαν εἰς τὰ ἔξω τοῦ χερσαίου τείχους ἑλληνικὰ χωριά, στὶς Λύτρες καὶ ἄλλα, τοὺς κατοίκους τῶν ὁποίων, ὡς ἐκ τῆς ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν, εὑρίσκει τώρα κανεὶς στὸ Μπογιάτι τῶν Ἀθηνῶν.

Βασιλεῖς, δοῦκες, αὐλικοί, στρατηγοί, ἔκτιζαν στὰς Βλαχέρνας ἀνάκτορα καὶ μέγαρα καὶ ἐκεῖ ἐγίνοντο τελεταὶ καὶ δεξιώσεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐξαιρετικὴ ἦτο ἡ ἐντύπωσις εἰς τοὺς ξένους, ὅπως ἐπεδίωκε, ἐξ ἄλλου, ἡ Βυζαντινὴ διπλωματία τακτικά, ποὺ ἀντέγραψαν, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα, οἱ Σουλτᾶνοι καὶ ἡ Ὑψηλὴ Πύλη.

Μεγαλύτερη σημασία πῆραν αἱ Βλαχέρναι, ὅταν ἀπέκτησαν ἰδιαίτερο τεῖχος ποὺ ἡνώθη μὲ τὸ Θεοδοσιανόν, καὶ τὸν 12ον αἰῶνα, ἐπὶ Μανουὴλ τοῦ Β' τοῦ Κομνηνοῦ μετεφέρθη ἐκεῖ ἡ Αὐλή, ἡ ὁποία ἐγκατέλειπε γιὰ πάντα τὰ ἀνάκτορα τῆς περιοχῆς τῆς Ἁγίας Σοφίας, ὄπισθεν τοῦ Ἱπποδρόμου, μὲ θέαν εἰς τὴν Προποντίδα καὶ τὴν Χαλκηδόνα.

Ἡ ἅλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Φράγκους καὶ ἀργότερα ἀπὸ τοὺς Τούρκους ἐξηφάνισε τὰς Βλαχέρνας, στὰς ὁποίας θὰ μποροῦσε νὰ συμπεριληφθῇ, ὡς πολὺ γειτονικός των, ὁ ναὸς τῆς Ἁγίας Θέκλης, τὸ Τοκλοῦ τζαμὶ τῶν Τούρκων, ποὺ κατεδαφίσθη πρὸ εἰκοσαετίας ἀπὸ παράγοντα τοῦ κυβερνητικοῦ τότε Λαϊκοῦ κόμματος, γιὰ νὰ διευρυνθῇ ἡ ὄπισθεν τῆς πολυκατοικίας του ὁδὸς καὶ μένει τώρα μόνον ἡ νοτία πλευρὰ τοῦ ναοῦ, μὲ ξεθωριασμένες τοιχογραφίες ἁγίων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες σὲ καλυτέρα σχετικῶς κατάστασιν, ἕως πέρυσι, ἦτο ἡ εἰκὼν τοῦ Ἁγίου Ἐλευθερίου.

Ἕνας θολωτὸς ναΐσκος, ποὺ ἐκτίσθη μὲ δαπάνη τῆς συντεχνίας τῶν

καστοριανῶν γουναράδων τῆς Πόλης, ἀντικαθιστᾶ τώρα τὸν περίφημο ναὸ τῶν Βλαχερνῶν. Εἰς συνοικισμὸν τουρκογύφτων εἶχε μετατραπῆ ὁ χῶρος καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ ἱστορικοῦ ἐκείνου ναοῦ. Μόνον χάρις εἰς τὰς σχέσεις ποὺ εἶχαν οἱ γουναράδες ἐκεῖνοι μὲ Ὀθωμανοὺς μεγιστάνας, κατωρθώθη νὰ περιέλθη ὁ χῶρος αὐτὸς εἰς τὴν ὁμογένεια, ἀλλὰ δὲν ἀπέφυγε κι' αὐτὸς τὴν καταστροφὴ κατὰ τὰ δραματικὰ γεγονότα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου τοῦ 1955, ὁπότε κατεστράφη τὸ ἐσωτερικό του καὶ κατετεμαχίσθη μὲ μαχαίρια ὁ ὡραῖος κεντητὸς Ἐπιτάφιός του τοῦ 18ου αἰῶνος, ἐνδιαφέρων καὶ διὰ τὴν ἁπλότητά του, διότι παρίστανε νεκρὸν τὸν Ἰησοῦ καὶ τρεῖς ἀγγέλους, ποὺ ὑπεκλίνοντο πρὸ Αὐτοῦ. Μεγάλον αὐλόγυρον ἔχει ὁ ναΐσκος καὶ πρὸ αὐτοῦ, εἰς ἀνάμνησιν τοῦ Βυζαντινοῦ Λούσματος, ἐκτίσθη κουβούκλιο. Εἶναι τὰ «Λακκάκια τῆς Ἁγιὰ Βλαχέρνας» : μαρμάρινη τράπεζα, μὲ λακκάκια, ποὺ ὁ νεωκόρος τοῦ ναοῦ τὰ γεμίζει μὲ ἁγίασμα, ποὺ τὸ πίνουν μὲ τὰ χέρια πίσω, γιὰ τὴν ἀποκατάστασί τους, «οἱ κοπέλλες τῆς ὁμογενείας».

*
* *

Ποτὲ εἰς τὰς Βλαχέρνας δὲν ἔγιναν συστηματικαὶ καὶ σοβαραὶ ἀνασκαφαί, μικροανασκαφὴ δὲ ἦτο κι' ἐκείνη, ποὺ ἔγινε πρὸ 40 - 45 ἐτῶν, μὲ ἀτομική του δαπάνη, ἀπὸ τὸν ἀείμνηστο καθηγητὴ Τζανῆ Παπαδόπουλο.

Τὸ πρᾶγμα διαφέρει τώρα. Σοβαρὲς ἀνασκαφὲς ἐνήργησε ἐφέτος ὁ διευθυντὴς τοῦ μουσείου τῆς Ἁγίας Σοφίας κ Φεριδοὺν Ντιρίμτεκιν, ποὺ ἐξαιρετικὸς εἶναι ὁ ζῆλος του εἰς τὸ νὰ ἐξυπηρετήση τὰς βυζαντινὰς σπουδὰς καὶ ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὴν διεύθυνσίν του ὁ πύργος τοῦ Ἀνεμᾶ τῶν Βλαχερνῶν. Κάποια ἴχνη τοίχου, ποὺ ἐξεῖχαν κάπως τοῦ ἐδάφους μεταξὺ τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ πύργου καὶ τοῦ τζαμιοῦ τοῦ Ἀϊβὰζ ἐφέντη, τῆς ἐκεῖ τουρκικῆς συνοικίας, πληροφοροῦσαν, ποῦ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνουν αἱ ἀνασκαφαί. Ἡ σκέψις, ὅτι πολλὰ πρέπει νὰ γίνουν γιὰ τὸν Τουρισμὸ ὑπεβοήθησε τὸν κ. Ντιρίμτεκιν, ὥστε νὰ ὑπαχθῆ εἰς τὴν διεύθυνσίν του ὁ πύργος τοῦ Ἀνεμᾶ, ποὺ διασώζεται τὸ ἐσωτερικόν του καὶ νὰ ἐγκριθῆ πίστωσις γιὰ ἀνασκαφὲς εἰς τὰς Βλαχέρνας. Καὶ ἦτο πολὺ εὐχάριστο καὶ ἐνδιαφέρον τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἀνασκαφῶν. Εὑρέθη τὸ ἰσόγειο μεγάλου ἀνακτόρου, μήκους 50 μέτρων καὶ πλάτους 25, ὕψους δὲ 8 μέτρων, μὲ καμάρες καὶ εὐρὺ διάδρομο, ποὺ φέρει μεγάλη αἴθουσα μὲ κίονας. Ὅλα δείχνουν ὅτι εἶναι τοῦ 12ου αἰῶνος καὶ ἴσως εἶναι τὸ ἀνάκτορον τοῦ Μανουὴλ τοῦ Β' τῶν Κομνηνῶν. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἐξακολουθοῦν.

«Βῆμα» 19—9—58 *Στέφ. Παπαδόπουλος*

9. ***Βυζαντινὸν ἀριστούργημα.*** Τὸ Βυζαντινὸ Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν ἐπλουτίσθη ἀπὸ δωρεὰν ὁμογενοῦς μὲ μιὰ θαυμασία εἰκόνα τοῦ 14ου αἰῶνος. Ἡ εἰκὼν αὐτή, διαστάσεων 1,10 μ. μήκους καὶ πλάτους 80 ἑκατοστῶν τοῦ μέτρου, παριστάνει τὸν Ἀρχάγγελο Μιχαήλ. Εἶναι σύγχρονη τῶν τοι-

χογραφιῶν τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς τῆς Χώρας, τοῦ Καχριὲ Τζαμὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, καὶ θυμίζει τὴν ἑλληνιστικὴ τεχνοτροπία τῆς βυζαντινῆς ἁγιογραφίας, ὅπως ἐξειλίχθη τὸν 13ον αἰῶνα. Ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὶς ἀριστουργηματικὲς τοιχογραφίες τοῦ Καχριέ, ὅπως τὶς ἐκαθάρισαν ἤδη οἱ Ἀμερικανοί. Εἶναι τῆς ἴδιας ἐποχῆς : τοῦ 14ου αἰῶνος, ὅπως καὶ αἱ τοιχογραφίαι τῶν ναῶν τῆς Περιβλέπτου καὶ τῆς Παντανάσσης τοῦ Μυστρᾶ καὶ ναῶν τῆς Σερβίας, ὅπου εἰργάσθησαν, καθὼς καὶ στὶς Αὐλὲς δεσποτῶν τῆς Βουλγαρίας, βυζαντινοὶ ἁγιογράφοι ἀπὸ τοὺς διασημοτέρους τῆς Πόλης.

Ἡ ἀναφερομένη εἰκὼν ἀποτελεῖ μιὰ ἐξαιρετικὴ μονάδα ἀπὸ τὴν ὀλιγάριθμη σειρὰ τῶν φορητῶν εἰκόνων τοῦ Βυζαντινοῦ μας Μουσείου, παλαιολογίου ἐποχῆς, ποὺ τὸ κοσμοῦν. Κατὰ τὸν καθηγητήν, ἀκαδημαϊκὸν κ. Γ. Σωτηρίου, ἡ εἰκὼν τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ συγκαταλέγεται, ἀπὸ ἀπόψεως καλλιτεχνικῆς ἀξίας, μεταξὺ ἐκείνων, ὅπως ἡ Σταύρωσις, τῆς ἰδίας ἐποχῆς, τσῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, ποὺ ἐξετέθη, μὲ τὸν ἀριστουργηματικὸν Ἐπιτάφιον τῆς Θεσσαλονίκης, εἰς τὴν ἔκθεσιν ἔργων βυζαντινῆς τέχνης εἰς τὸ Παρίσι.

*
* *

Ὁ Ἀρχάγγελος κρατεῖ εἰς τὸ δεξί του χέρι κηρύκιον, στὸ ἀριστερὸ δὲ τὸν Κόσμον ὡς εἶδος σφαίρας ἐπάνω στὴν ὁποία διακρίνονται τὰ γράμματα ΧΔΚ, τὰ ὁποῖα ὁ κ. Σωτηρίου ἐξηγεῖ ὅτι εἶναι τὰ ἀρχικὰ τῶν λέξεων Χριστὸς Δεσπότης Κόσμου, εἶναι δὲ ἐνδιαφέρον τὸ ὅτι παρομοία παράστασις ἀγγέλου ἀπεκαλύφθη τελευταίως εἰς τὸ τόξον τὸ πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Βήματος τοῦ παρεκκλησίου τοῦ Καχριὲ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὁ ἄγγελος αὐτός, ποὺ ἀπεκάλυψαν οἱ Ἀμερικανοὶ κάτω ἀπὸ ἀσβέστωμα τῶν Τούρκων, ἔχει τὰς ἰδίας σχεδὸν τεχνικὰς ἀναλογίας μὲ τὸν Ἀρχάγγελον Μιχαὴλ τοῦ Βυζαντινοῦ μας Μουσείου καὶ κρατεῖ σφαῖραν, μὲ τὰ αὐτὰ γράμματα : ΧΔΚ.

Ἡ ὡς ἄνω εἰκών, ποὺ ἐδωρήθη εἰς τὸ Μουσεῖον μας, εἶναι ζωγραφισμένη ἐπάνω σὲ πανὶ καὶ κολλημένη κατόπιν σὲ σανίδα, ὅπως συνήθιζαν οἱ Βυζαντινοὶ ζωγράφοι, τὸ φόντο της δὲ εἶναι χρυσοῦν. Ἡ τέχνη της εἶναι ἔκδηλος. Εἶναι τῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὅπως εἶχε διαμορφωθῆ αὐτὴ 150 ἔτη πρὸ τῆς Ἁλώσεως. Ἐξ ἄλλου, μεγάλην τελειότητα παρουσιάζει ἡ βυζαντινὴ ἁγιογραφία κατὰ τὴν δύσιν τῆς Αὐτοκρατορίας. Ζωγράφοι τῆς Αὐλῆς τῶν Παλαιολόγων ἀφῆκαν θαυμάσια ἔργα τους, ὄχι μόνον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ἐπαρχίας τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους καὶ ἕνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι καὶ ὁ Ἀρχάγγελος Μιχαὴλ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, μὲ σπανίαν ὡραιότητα προσώπου.

10. ***Ἐθνικὴ μνήμη.*** Τὰ πολὺ μικρὰ καὶ τὰ πολὺ μεγάλα βιβλία εἶναι ἐκεῖνα ποὺ ἔχουν περισσότερο ὑποφέρει ἀπὸ τὸν κυριώτερο ἐχθρὸ τοῦ βιβλίου, τὸν ἄνθρωπο. Τὰ μεγάλα, γιατὶ ἡ μεγάλη ἐπιφάνεια τοῦ χαρτιοῦ τους

τὰ κατάσταινε κατάλληλα γιὰ διάφορες οἰκιακὲς καὶ ἐμπορικὲς χρήσεις· τὰ μικρά, γιατὶ δὲν κινοῦν τὴν προσοχή, χάνονται εὔκολα καὶ ἐπίσης εὔκολα καταστρέφονται. Ὅσο γιὰ τὰ μονόφυλλα, ἐκεῖνα εἶχαν τὴν ἀτυχία καὶ τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν βιβλίων μαζί : προσφέρονται ἕτοιμα σὲ κάθε χρήση καὶ εἶναι ὑποκείμενα σὲ φθορά. Γιὰ νὰ κάνουμε, ὅμως, ἀκόμη μιὰ διάκριση, ἂς ποῦμε ὅτι τὰ μεγάλα βιβλία, μὲ τὸν ὄγκο τους, εὔκολα ἐπῆραν κάποια θέση τουλάχιστον μέσα σὲ βιβλιοθῆκες, ἐνῶ ἀπὸ τὰ μικρὰ καὶ ἀπὸ τὰ μονόφυλλα πάρα πολλὰ ἔχουν ὁλότελα χαθεῖ ἢ σώζονται σὲ ἕνα μοναδικὸ ἀντίτυπο ἢ λανθάνουν ἀπὸ ἐδῶ καὶ ἀπὸ κεῖ ἀνάκατα μὲ λησμονημένα χαρτιά. Χρέος ἔχουμε νὰ περισυλλέγουμε τὰ ἔντυπα τοῦ τύπου αὐτοῦ μὲ ἰδιαίτερη προσοχή, καί, καθὼς μάλιστα, μὲ τὴν συντομία τους δὲν γεννοῦν ζητήματα δαπάνης γιὰ τὴν ἀνατύπωσή τους, νὰ τὰ ξαναδίνουμε στὴν δημοσιότητα : ἔτσι ἀνανεώνονται οἱ ὅροι γιὰ τὴν ἐπιβίωσή τους, καὶ συνάμα ξαναμπαίνουν στὴν κυκλοφορία.

Ὅμως γιὰ ὅλα αὐτὰ τὰ σύντομα κείμενα, φυλλάδια ἢ μονόφυλλα, θὰ ἔλεγα ὅτι ὑπάρχει καὶ ἕνας πρόσθετος λόγος γιὰ νὰ τὰ προσέχουμε : στὰ παλιὰ χρόνια ἔπαιζαν κάπως τὸν ρόλο τὸν ὁποῖο παίζει σήμερα ἡ ἐφημερίδα ἢ τὸ περιοδικό. Πολὺ σπάνια εἶναι ἡ περίπτωση ὅπου τὸ μεγάλο βιβλίο ὑπακούει στὴν ἐπικαιρότητα : ἀπαιτεῖ χρόνο πολὺ καὶ γιὰ νὰ γραφθεῖ καὶ γιὰ νὰ ἐκτυπωθεῖ καὶ γιὰ νὰ διαβιβασθεῖ· ἡ πρόσκληση τῆς στιγμῆς, ἡ βιαστικὴ ἀνακοίνωση, ἡ πολεμική, ἐξυπηρετοῦνται μὲ τὸ μικρὸ ἔντυπο. Ἂν θέλουμε νὰ ξαναζήσουμε τὴν καθημερινὴ ζωὴ τῆς Τουρκοκρατίας καὶ τὰ προβλήματά της, τὶς πνευματικές της ἀνησυχίες, πολὺ περισσότερα θὰ μπορέσουμε νὰ πληροφορηθοῦμε μέσα ἀπὸ τὰ σύντομα κείμενα παρὰ μέσα ἀπὸ τὰ ὀγκώδη βιβλία· αὐτὰ ἀποτείνονται στὴν αἰωνιότητα, ἐνῶ ἐκεῖνα ἦταν προορισμένα νὰ ζήσουν λίγο, νὰ ἐνεργήσουν ἀμέσως, καὶ νὰ χαθοῦν. Ἂν προχώρησε ἡ γνωριμία μας μὲ τὴν περίοδο αὐτὴν στὰ τελευταῖα χρόνια, ἂν μπορέσαμε νὰ πλησιάσουμε κάπως περισσότερο τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς, ἂν οἱ μεγάλοι καὶ μέτριοι ἄνθρωποι τοῦ καιροῦ ἐκείνου καταδέχθηκαν νὰ κατεβοῦν ἀπὸ τὸ βάθρο ὅπου τοὺς εἶχε στήσει ὁ νεοκλασικισμός, καὶ νὰ μᾶς μιλήσουν τὴν γλώσσα τῆς ψυχῆς, τοῦτα ὅλα ὀφείλονται πολὺ καὶ στὸ ὅτι ἡ γενιά μας ἐκατάλαβε τὴν σημασία τῶν δευτερευόντων αὐτῶν κειμένων, καὶ ἔσκυψε νὰ ἀκούσῃ τὴν φωνή τους.

Ἡ στροφὴ αὐτὴ εἶχε ἀνάμεσα στὶς ἄλλες καλές της συνέπειες, ὅπως ἦταν ἐπόμενο, καὶ τὴν ἀνατύπωση παλιῶν χαμένων κειμένων, ἢ τὴν ἀποκατάστασή τους, ὅπου μόνο χειρόγραφες μορφές τους εἶχαν σωθεῖ μὲ κάποιο τρόπο. Ἔτσι ἡ ἐθνική μας μνήμη ἐπλουτίσθηκε τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια μὲ κείμενα τῶν ὁποίων μόνο ἀμυδρὴ ἰδέα εἴχαμε, καθὼς ὁ «Ρωσοαγγλογάλλος», τὰ «Καλοκινήματα», ἡ «Τράγου κατάργησις», οἱ «Στοχασμοὶ τοῦ Κρίτωνος», καὶ ἄλλα· τοῦ πρώτου, μάλιστα, ἀπὸ αὐτὰ ἔχω ἑτοιμάσει μιὰ καὶ-

νούρια ἔκδοση, ποὺ μποροῦμε νὰ πιστεύουμε ὅτι παρέχει ἀκέριο τὸ ἀρχικὸ κείμενο. Ὡστόσο καὶ ἄλλα πολλὰ πρέπει ἀκόμη εἴτε νὰ ξαναβρεθοῦν, εἴτε, ὅσο τὰ γνωρίζουμε, νὰ ξαναδοῦν τὸ φῶς τοῦ τύπου. Ἐργασίες εὔκολες, καὶ μὲ τὴν ἄμεση τὴν ποικίλη τους ἀπόδοση, γλωσσική, φιλολογική, ἱστορική, ἀρκεῖ νὰ σεβόμαστε μερικοὺς βασικοὺς κανόνες ποὺ νὰ παρέχουν τὴν ἐγγύηση σὲ ὅποιον τὶς χρησιμοποιεῖ ὅτι ἔχει στὰ χέρια του ἕν γνήσιο ἀνόθευτο καὶ ἄρτιο κείμενο, ξένο ἀπὸ κάθε παρέμβαση τοῦ μεταγενέστερου ἐκδότη. Ἀπὸ κεῖ καὶ πέρα, μὲ ἴσους πλέον ὅρους πρὸς κάθε ἄλλον σχολιαστή, μπορεῖ ἂν θέλει ὁ ἐκδότης νὰ προσθέσει καὶ τὶς δικές του παρατηρήσεις, νὰ βγάλει τὰ συμπεράσματά του, χωρὶς νὰ προκαλεῖ σύγχυση ἀνάμεσα στὶς δικές του θέσεις καὶ στὶς θέσεις τῶν κειμένων τὰ ὁποῖα ἔδωσε στὴν δημοσιότητα. Τὶς ἡμέρες αὐτὲς ὁ κύριος Πολύδωρος Παπαχριστοδούλου εἶχε τὴν καλὴ ἰδέα νὰ ζωντανεύσει πάλι ἕνα ἀπὸ τὰ μικρὰ αὐτὰ παραριγμένα ἔντυπα, ἕνα «Ἐγχειρίδιον περὶ τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως, ἢ περιγραφὴ αὐτῆς»[1], γραμμένο ἀπὸ ἕναν κληρικὸ καὶ διδάσκαλο, τὸν Φιλιππουπολίτη Οἰκονόμο Κωνσταντῖνο, καὶ δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο στὰ 1819. Ὁ Κωνσταντῖνος αὐτὸς δὲν ἦταν κανένας σπουδαῖος λόγιος, ἀλλὰ ἀγαποῦσε τὸν τόπο του, ἀγαποῦσε τὸ γένος, ἐκαμάρωνε γιὰ τὰ περασμένα μας, καὶ εἶχε ἀκόμη τὴν ξύπνια ἐκείνη περιέργεια ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἑλληνισμὸ στὸν δέκατο ὄγδοο καὶ στὸν ἀρχόμενο δέκατο ἔνατο αἰώνα. Ἔτσι, μὲ τὰ προσόντα του αὐτὰ καὶ ἀκριβῶς ἐπειδὴ δὲν εἶχε ἔντονη προσωπικότητα, μᾶς δίνει πολὺ χαρακτηριστικὰ τὸν μέσο τύπο τοῦ λογίου στὴν λαμπρὴ ἐκείνην στιγμὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ περιέργειά του εἶναι ἐγκυκλοπαιδική : τὸν ἐνδιαφέρει ὁ φυσικὸς κόσμος, τὰ φυσικὰ φαινόμενα, τὰ οἰκονομικά, ὁ τρόπος τῆς ζωῆς τῶν ἀνθρώπων, ἐνῶ συνάμα ἀπασχολεῖται πολὺ καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία, χρησιμοποιεῖ παλιοὺς καὶ νέους ἱστορικούς· μὰ ἀκόμη πιὸ χαρακτηριστικὰ ἐπιδιώκει νὰ αὐξήσει τὴν ἀνθρώπινη γνώση, μιλεῖ γιὰ τὴν γλώσσα τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, περιγράφει ἀρχαῖα γλυπτά, μεταφέρει ἐπιγραφές, δίνει εἰκόνες ἀρχαίων νομισμάτων. Εἶχε πιὰ ἐνταχθεῖ ὁ ἑλληνισμὸς μέσα στὸν νέο εὐρωπαϊκὸ κόσμο.

Ἡ ἐπανέκδοση αὐτὴ θὰ μποροῦσε νὰ παρακινήσει σὲ μιὰ πιὸ συστηματικὴ προσπάθεια γιὰ ἀνατύπωση τῶν γεωγράφων τῆς τουρκοκρατίας, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς μικροὺς καὶ φθάνοντας σὲ ἕνα ἔργο βασικό, καθὼς εἶναι ἡ «Νεωτερικὴ Γεωγραφία» τοῦ Φιλιππίδη καὶ τοῦ Κωνσταντᾶ. Φυσικὰ δὲν μιλῶ γιὰ τὶς γενικὲς γεωγραφίες, ποὺ ἦταν ξεσηκωμένες ἢ μεταφρασμένες ἀπὸ δυτικὰ πρότυπα· μιλῶ γιὰ τὶς ἐργασίες ἐκεῖνες ποὺ ἐξέφραζαν τὴν προσωπικὴ ἐμπειρία τῶν συγγραφέων τους, μαρτυρίες καὶ τεκμήρια τῆς ἑλληνι-

1. Σ.Δ. Ὅμοιον ἐγράφη καὶ ἐδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Διονύσιο Τσουκαλᾶ στὰ 1859, νομίζω, μὲ πολλὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὸ ἴδιον θέμα τῆς ἐπαρχίας Φιλλεως καὶ τῆς Βουλγαρικῆς ἐπαναστατικῆς Τριανδρίας.

κῆς παρουσίας μέσα στὸν χῶρο καὶ μέσα στὸν χρόνο. Ἂν ἡ ὡραία προσπάθεια τῆς Βασικῆς Βιβλιοθήκης συνεχισθεῖ, ὅπως εὔχονται ὅσοι ἀγαποῦν τὴν παιδεία μας, ἴσως ἕνας τόμος της θὰ μποροῦσε νὰ ἀφιερωθεῖ καὶ στὴν νεοελληνικὴ γεωγραφικὴ φιλολογία. Ἕνας ἀκόμη τρόπος γιὰ νὰ κρατοῦμε ἀκμαία τὴν ἐθνική μας μνήμη.

«Βῆμα» 23 Αὐγ. 58 *Κ. Θ. Δημαρᾶς*

11. ***Παλαιὸν ἔθιμον γάμου.*** Ὅταν μία νέα διαφθαρῇ εἰς τὴν Θράκην καὶ παρίσταται ἀμφιβολία ὡς πρὸς τὸ πρόσωπον τοῦ διαφθορέως, ὅστις ἀρνεῖται τὴν ἐνοχήν του, διὰ νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀλήθεια οἱ γονεῖς τῆς νέας ἀπεφάσιζον νὰ ἐφαρμόσουν ἕνα παλαιὸν ἔθιμον ποὺ ἔχει τὰς ρίζας του εἰς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς Θράκης καὶ ἰδίως τῆς Ἀν. Ρωμυλίας. Νὰ κάμουν δηλαδὴ τὴν κόρην των «πρισιᾶνο» στὸ σπίτι τοῦ διαφθορέως της.

Κατὰ τὸ ἔθιμον αὐτό, ὅταν μία νέα διαφθαρῇ ὑπό τινος νέου ὁδηγεῖται ἀπὸ τοὺς γονεῖς της εἰς τὸ σπίτι τοῦ ὑποτιθεμένου διαφθορέως της. Καὶ ὅταν ἐκεῖνος τὴν δεχθῇ στὸ σπίτι του αὐτὸ—κατὰ τὸ ἔθιμον—ἀποτελεῖ ἀδιάσειστον ἀπόδειξιν τῆς ἀπὸ μέρους του ἀναγνωρίσεως ὅτι πράγματι αὐτὸς εἶναι ὁ διαφθορεύς της καὶ ὅτι θὰ νομιμοποιήσῃ τὰς μετ' αὐτῆς σχέσεις του. Ἂν ὅμως δὲν τὴν δεχθῇ, αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἄλλος εἶναι ὁ διαφθορεύς της.

Τὸ ἔθιμον λοιπὸν αὐτὸ ἐφήρμοσαν καὶ οἱ γονεῖς τῆς Σοφίας ἀπὸ τὰ Κουφάλια ποὺ ἡ μεγίστη πλειονότης τῶν κατοίκων εἶναι ἐκ Θρακικῆς Ἀν. Ρωμυλίας. Πρὸ δεκαημέρου, μόλις ἐβράδυασε τὴν συνώδευσαν μέχρι τῆς οἰκίας τοῦ Κοεμτζῆ διαφθορέως καὶ τὴν ἐγκατέλειψαν εἰς τὴν αὐλήν, ὅπου εὑρίσκετο καὶ ἡ μητέρα του. Μετ' ὀλίγον ἡ τελευταία μπῆκε στὸ σπίτι. Μαζύ της σχεδὸν μπῆκε καὶ ἡ Σοφία, χαιρετῶντάς την : —Καλησπέρα, μητέρα ! Τὴν προσεφώνησε. Εἶμαι ἡ νύφη σας, ἡ γυναίκα τοῦ Γιώργου.

12. ***Ἕλληνες στὴν αὐλὴ τοῦ Χαμίτ.*** Πάντοτε στὰ σουλτανικὰ ἀνάκτορα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπῆρχαν Ἕλληνες. Αὐτὸ δὲ ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πορθητοῦ, μέχρι τοῦ τελευταίου σουλτάνου, Μεχμὲτ τοῦ 6ου Βικιντεντίν, ὁπότε κατηργήθη τὸ σουλτανᾶτο ἀπὸ τὸν Μουσταφᾶ Κεμάλ, εἶχε Ἕλληνας τὸ Σαράϊ κι' ὄχι μόνον τοὺς δυὸ γιατρούς, τὸν Εὐλαμπίου καὶ τὸν Νομισματίδη, ποὺ ἀνεφέραμε στὸ προηγούμενό μας χρονικό. Ὑπὸ διάφορες ἰδιότητες, οἱ ρωμηοὶ αὐτοί οἱ «ρουμ» τῶν Τούρκων, ὑπηρετοῦσαν στὰ ἀνάκτορα, ἀπὸ ἰατροὶ μέχρι κανταρτζιμπασσῆδες, ζυγιστὲς δηλαδὴ τῶν εἰσαγομένων εἰς τὸ σαράϊ χρησίμων εἰδῶν, ποὺ παρελάμβανε ὁ «κελαρτζίμπασης», ὁ ἀποθηκάριος. Ἕλληνες δὲ ἐξ ἄλλου καὶ μάλιστα Χιῶτες ἦσαν οἱ προμηθευταὶ λεμονιῶν καὶ μαστίχας, ποὺ προωρίζετο γιὰ τὸ χαρέμι, τὸ ὁποῖο γιὰ νὰ περνᾶ ἡ ὥρα του, μασοῦσε χιώτικη μαστίχα.

Σχετικῶς περισσότεροι ἦσαν οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ ἐπὶ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ τοῦ Β', ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ ὁποίου ἡ ὁμογένεια τῆς Τουρκίας ἐγνώρισε καλὰς

ήμέρας. Δὲν ἤλλαξε δὲ ὁ Χαμὶτ διαθέσεις περὶ ὁμογενείας, περὶ Πατριάρχου καὶ Πατριαρχείου, οὔτε μετὰ τὴν ἀνακήρυξι, τὴν 10ην Ἰουλίου 1908, τοῦ Νεοτουρκικοῦ Συντάγματος, ὁπότε ἤρχισε νὰ διαμορφώνεται τουρκικός, σωβινιστικῆς μορφῆς, ἐθνικισμός, μὲ πρωτοπόρον τὸν Χουσεὶν Τζαχίτ, ἐκδότην καὶ ἀρθρογράφον τῆς «Τανίν». Τότε μόλις οἱ Τοῦρκοι ἤρχισαν ν' ἀποκτοῦν βαθμηδὸν ἐθνικὴν συνείδησιν, διότι προηγουμένως, ὁ Τοῦρκος, ἰδίως τῆς λαϊκῆς τάξεως, ποὺ ἠρωτᾶτο τί εἶναι, ἀπήντα : «Ἐλ χάμπτουλλὰχ μουσουλμάν», δηλαδὴ «χάριτι θείᾳ μουσουλμᾶνος». Καὶ τότε, ὅταν ὁ αὐλάρχης τοῦ Ἀβδοὺλ Χαμὶτ τοῦ παρουσίασε, πρὸς ὑπογραφήν, ἀπόφασιν κατὰ τὴν ὁποίαν εἰς τὸ παλάτι δὲν θὰ ὑπηρετοῦν πλέον μὴ μουσουλμάνοι, τὴν ὑπέγραψε, προσέθεσε ὅμως ἰδιοχείρως : «ἐξαιρέσει τῶν ρωμηῶν».

*
* *

Εἰς διαφόρους τότε κυβερνητικὰς θέσεις ὑπηρετοῦσαν Ἕλληνες, ὀθωμανικῆς ἰθαγενείας, ἀπὸ καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, ὅπως ἦσαν ὁ ἰατρὸς Ἀριστείδη πασᾶς Σκοῦρος, ὁ Ζωηρὸ πασᾶς, πρόεδρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου, ὁ Ἀλέξ. Παπᾶς, οὐρολόγος, ποὺ ἐγκατεστάθη μετὰ τὸ 1922 εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ διετέλεσε ὑπουργὸς τῆς Ὑγιεινῆς καὶ ἄλλοι μέχρι ὑποδιοικητῶν καὶ ἀστυνομικῶν, ἐνῶ τώρα εἶναι ζήτημα ἂν ὑπάρχουν ἕνας-δυὸ σὲ ἡμιρατικὰς θέσεις.

Ὁμογενεῖς ἀνακτορικοὶ ἰατροὶ διετέλεσαν ἐπὶ Χαμὶτ ὁ Ζαμπακὸ πασᾶς —συγγραφεὺς δυὸ περιφήμων ἔργων περὶ ἐνόχων καὶ περὶ λέπρας—, ὁ Καμπούρογλου πασᾶς, ὁ Λαμπίκη πασᾶς, ὁ Νικόλαος Ταπιᾶς καὶ ἄλλοι, ἀπ' τοὺς ὁποίους δυὸ ἔμειναν ἱστορικοί, ὁ Μαυρογένη πασᾶς καὶ ὁ Μάρκο πασᾶς Πιτσιπιός, βυζαντινῆς καὶ Φαναριωτικῆς οἰκογενείας, ἀπὸ τοὺς ἀνακτορικοὺς δὲ ἀρχιτέκτονας γνωστότερος εἶναι ὁ Βασιλάκη βέης Ἰωαννίδης, ποὺ ἔκτισε καὶ τὸ κομψό, πραγματικά, τζαμὶ τοῦ Γιλδίζ, ὅτου ὁ Χαμὶτ ἔκαμνε τὸ ἑβδομαδιαῖο του, κάθε Παρασκευή, μὲ ἐπίσημη τελετή, προσκύνημα.

Ὁ Χαμὶτ πολὺ νέος ἦτο προφυματικὸς καὶ ὁ πατέρας του, ὁ σουλτᾶνος Ἀβδοὺλ Μετζὶτ—(1839 μὲ 1867)—ἀνέθεσε τὴν θεραπεία του εἰς τὸν Μαυρογένη, ποὺ ἐξαιρετικὰ ἐπηρέαζε κατόπιν τὸν Χαμίτ, ὁ ὁποῖος καὶ ὡς πρίγκηψ εἶχε φοβία τῶν ἀσθενειῶν καὶ τοῦ θανάτου. Ἦτο πολὺ προφυλακτικὸς καὶ ἐγκρατής, παρ' ὅλα ὅσα ἐγράφησαν γι' αὐτόν. Ὅταν ἔγινε σουλτᾶνος ἠθέλησε νὰ ἔχῃ τὸν γιατρό του, τὸν Μαυρογένη πασᾶ, πάντοτε στὸ παλάτι καὶ τοῦ παρεχώρησε στὰ ἀνάκτορα τοῦ Γιλδὶζ ὑπνοδωμάτιο πλάϊ στὸ δικό του, γιὰ νὰ τὸν καλεῖ καὶ νύκτα ἀκόμη μόλις ἠσθάνετο κάποια ἐνόχλησι, ὁπότε ὁ γιατρὸς τὸν διεβεβαίωνε, ὅτι τίποτε δὲν ἔχει καὶ νὰ κοιμηθῇ. Ὁ σουλτᾶνος ἐγνώρισε καὶ τὴν σύζυγο τοῦ Μαυρογένη πασᾶ, ἔξυπνη καὶ μορφωμένη, πρώην Ἑβραία, κυρία Σμαράγδα, τὴν ἐδέχετο στὸ παλάτι καὶ μ' αὐτὴν προτιμοῦσε νὰ παίζῃ τάβλι, μιὰ χρυσῆ λίρα τὴν παρτίδα κι' ὄχι μὲ

τοὺς ἀνωτέρους αὐλικούς, διότι αὐτὴ ἤξερε καλὸ τάβλι καὶ συχνὰ τὸν κέρδιζε, ἐνῶ οἱ αὐλικοὶ ἐφρόντιζαν νὰ κάμνουν λάθη καὶ νὰ χάνουν. Τὸ ἀντιλαμβάνετο αὐτὸ καὶ τὸν στενοχωροῦσε. Ἡ ἐπιρροὴ αὐτὴ ὅμως τοῦ ὁμογενοῦς ἰατροῦ ἐπὶ τοῦ Πατισὰχ ἤρχισε νὰ ἐνοχλῇ τοὺς Τούρκους αὐλικοὺς καὶ τὸν συκοφάντησαν στὸν σουλτᾶνο ὅτι γράφει ἀπομνημονεύματα, στὰ ὁποῖα θὰ ἀναφέρῃ καὶ γιὰ τὴν Μεγαλειότητά του. Ἔπαθε ὅταν τὸ ἤκουσε ὁ Χαμίτ. Ἐκάλεσε ἀμέσως τὸν «μπαμπᾶ του», ὅπως ἀποκαλοῦσε τὸν Μαυρογένη πασᾶ καὶ τοῦ ἐζήτησε ἐξηγήσεις γιὰ τὴν...ἀπιστία αὐτήν. Διεμαρτυρήθη ἐντόνως ὁ Μαυρογένης, διέψευσε τὴν κακοήθη συκοφαντικὴ καταγγελία καὶ προσεφέρθη νὰ βεβαιώσῃ τὴν ἀθωότητά του καὶ μὲ ὅρκον. Ὁ σουλτᾶνος ἐκάλεσε τότε τὸν ἀρχιϋπασπιστή του καὶ τὸν διέταξε νὰ συνοδεύσῃ τὸν Μαυρογένη πασᾶ στὸ Πατριαρχεῖο, νὰ διαβιβάσῃ στὸν Πατρὶκ ἐφέντη, τὸν Πατριάρχη Ἰωακεὶμ τὸν Γ', τοὺς χαιρετισμούς του καὶ νὰ τὸν παρακαλέσῃ νὰ ἐξομολογήσῃ τὸν πασᾶ καὶ νὰ τὸν ὁρκίσῃ.

***

Ἔντρομοι τὸ ἀπόγευμα ἐκεῖνο οἱ Φαναριῶται εἶδαν νὰ φθάνῃ στὸ Πατριαρχεῖο ἀνακτορικὴ ἅμαξα, μὲ συνοδεία δυὸ Κούρδων ἱππέων τῆς ἀνακτορικῆς φρουρᾶς. Ἀνησύχησε κι' ὁ Πατριάρχης, ὁ ὁποῖος συνῆλθε, ὅταν ἀπὸ τὸν ἀπεσταλμένο τοῦ σουλτάνου ἐπληροφορήθη τὸν σκοπὸ τῆς ἐπισκέψεώς των. Μὲ σοβαρὸ ὕφος ἠρώτησε τότε τὸν Μαυρογένη πασᾶ, στενὸν φίλον του, ἂν εἶναι βάσιμη ἡ καταγγελία καὶ εἰς τὴν ἀρνητική του ἀπάντησι, παρεκάλεσε τὸν ἀρχιϋπασπιστὴ ν' ἀποσυρθῇ, γιὰ νὰ ἐξομολογήσῃ τὸν πασᾶ, ἐνῶ ταυτοχρόνως διέταξε τὸν Μέγα ἐκκλησιάρχη νὰ διακοσμήσῃ κάπως πένθιμα τὸν πατριαρχικὸ ναό.

Ὅταν ἔμειναν μόνοι, ὁ Πατριάρχης καὶ ὁ Μαυρογένης συνωμίλησαν φιλικά, ὅπως πάντοτε, γιὰ πολλὰ καὶ διάφορα, ἄσχετα βέβαια μὲ τὸ ἐπεισόδιο καὶ κατῆλθαν κατόπι στὸν ναὸ ὅπου, γονατιστὸς ὁ πασᾶς, μπρὸς σ' ἕνα τρισκέλι ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχε ἀργυρόδετο τὸ Εὐαγγέλιο, ὡρκίσθη ὅτι λέγει τὴν ἀλήθεια. Ὅλα αὐτὰ ἔκαμαν μεγάλη ἐντύπωσι στὸν αὐλικό, ἀνώτερον ἀξιωματικό, ὁ ὁποῖος ἐπιστρέψας στὸ Γιλδίζ, ἐκεῖ στὰ ὑψώματα τοῦ Μπεσίκτας τοῦ Κάτω Βοσπόρου, μετέδωσε, μαζὶ μὲ τὰ σέβη τοῦ Πατρὶκ ἐφέντη, τοῦ αὐθέντη Πατριάρχου δηλαδή, καὶ τὴν διαβεβαίωσίν του, ὅτι δὲν ὑπάρχουν ἀπομνημονεύματα κι' ὅσα ἐλέχθησαν ἦσαν ἀνακριβῆ. Αὐτὸ ἱκανοποίησε τὸν σουλτᾶνο, ἐζήτησε ὅμως ἀπὸ τὸν «μπιμπᾶ» του, τὸν Μαυρογένη πασᾶ, νὰ σπάσῃ μπροστά του τὸ «καλέμι» του, τὴν γραφίδα του, εἰς τὴν παρατήρησι δὲ τοῦ γιατροῦ, πῶς χωρὶς γραφίδα θὰ γράφῃ συνταγάς, ἔθεσε στὴν διάθεσί του νεαρὸν ἰατρὸ νὰ τὶς γράφῃ, καθ' ὑπαγόρευσίν του.

Ὅσον ἀφορᾶ τὸν Μᾶρκο πασᾶ, ποὺ ὁ τάφος του εἶναι στὸ Κοινοτικὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος εἰς τὸ Κουσκουντζοὺκ τῆς ἀσια-

τικῆς ἀκτῆς τοῦ Κάτω Βοσπόρου, ἦτο στρατιωτικὸς ἰατρός, μὲ βαθμὸ στρατηγοῦ καὶ διευθυντὴς τῆς στρατιωτικῆς ἰατρικῆς Σχολῆς Κωνσταντινουπόλεως, ποὺ ἔσωσε τὴν σχολὴν ὅταν ὁ Χαμὶτ θὰ τὴν καταργοῦσε, συνεπεία καταγγελίας χαφιέδων, ὅτι πολλοὶ σπουδασταί της εἶχαν νεοτουρκικὲς ἰδέες. Αὐτός, ὅταν ἐτέθη ὑπὸ σύνταξι, δὲν ἔπαυσε νὰ γράφη στὸν Χαμὶτ καὶ νὰ ζητᾶ ἐνεργὸν ὑπηρεσία. Ὁ σουλτᾶνος, ποὺ πολὺ ἐκτιμοῦσε τὸν Μᾶρκο πασᾶ, συνεβουλεύθη τὸν Μέγα Βεζύρη, τὸν πρωθυπουργόν του δηλαδή, ὁ ὁποῖος ὅμως τοῦ ἀνεκοίνωσε ὅτι δυστυχῶς αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον, ὁπότε μιὰ ἡμέρα, ὅταν ἐπεσκέφθη τὸ γραφεῖο τοῦ Μεγάλου Αὐλάρχου Ταχσὶν πασᾶ, εἶδε μέσα σ' ἕνα ἀνοικτὸ ντουλάπι σωρείαν ἐγγράφων. Εἰς ἐρώτησίν του τί εἶναι τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ὁ Μέγας Αὐλάρχης ἀπήντησεν, ὅτι εἶναι παράπονα προσώπων ἀπ' ὅλην τὴν αὐτοκρατορία γιὰ ἀδικίες, ποὺ ἔγιναν εἰς αὐτὰ καὶ τὰ ὁποῖα δὲν εὑρίσκει καιρὸ νὰ τὰ διαβάση καὶ νὰ διατάξη, μὲ τὴν ἔγκρισι τοῦ Πατισάχ, τὴν λῆψιν τοῦ μὲν ἢ τοῦ δὲ μέτρου.

Μὲ χαρὰ ἤκουσε ὁ Χαμὶτ τὴν πληροφορία καὶ εἶπε: «Νὰ μιὰ ὑπηρεσία γιὰ τὸν Μᾶρκο πασᾶ». Τὸν προσεκάλεσε στὸ Γιλδὶζ καὶ τὸν διώρισε, μὲ μισθὸ διπλάσιο τῆς συντάξεώς του, ν' ἀσχοληθῆ μὲ τὰ παράπονα αὐτά. Κι' ὁ Μᾶρκο πασᾶς Τσιτσιπιὸς ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του αὐτὴν τὴν ὑπηρεσία εἶχε. Ἠσχολεῖτο μὲ παράπονα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας κι' ἔμεινε νὰ λέγεται εἰς τὴν Κωνσταντινούπολι καὶ τὴν Τουρκία, ὅταν ἔχη κανεὶς παράπονα: «Νὰ τὰ πῆς τοῦ Μᾶρκο πασᾶ», ὄνομα τὸ ὁποῖον τὰ τελευταῖα ἔτη ἔγινε τίτλος ἑβδομαδιαίας Τουρκικῆς σατιρικῆς ἐφημερίδος, ποὺ ἐκλείσθη ἀπὸ τὴν κυβέρνησιν Ἀγκύρας, γιὰ κάποια ἀμετροέπειάν της.

«Βῆμα» 11—5—58 ***Στέφ. Παπαδόπουλος***

13. ***Πολύφωνη Ἁρμονία***. Ἀπὸ καιρὸ ἔχουν ἀρχίσει πάλι νὰ μαζεύονται ἐπάνω στὸ τραπέζι μου καινούργιες τοπικὲς Ἐπετηρίδες, ποὺ δίνουν τὸ «παρὼν» τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου ἀναφορικὰ μὲ τὰ γράμματα. Δύσκολο νὰ γράφει κανεὶς στὴν στήλη αὐτὴν γιὰ τέτοιους παχεῖς τόμους, τῶν ὁποίων ἡ ὕλη, συχνὰ ἐκλεκτή, σπάνια εἶναι καμωμένη νὰ ἀγγίξει τὸ μεγάλο κοινό· ὡστόσο, πολὺ πιὸ ἄτοπο βρίσκω τὸ νὰ μὴν κάνει ὅποιος μπορεῖ, τουλάχιστον μιὰ μνεία τῶν δημοσιευμάτων αὐτῶν, τὰ ὁποῖα πραγματοποιοῦνται μέσα ἀπὸ μύριες δυσκολίες, ἐνῷ παρέχουν θετικὲς ὑπηρεσίες σὲ μιὰ βαθύτερη καὶ πιὸ συστηματικὴ αὐτεπίγνωση τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ. Τὸ λιγότερο ποὺ μποροῦν νὰ κάνουμε γι' αὐτά, εἶναι νὰ κοινολογοῦμε τὴν ἔκδοσή τους καὶ νὰ συντελοῦμε ἔτσι στὸ νὰ γίνονται γνωστὰ στοὺς κύκλους τουλάχιστον ποὺ εἴτε ἔχουν τοπικὰ ἐνδιαφέροντα, εἴτε δὲν διστάζουν ἐμπρὸς σὲ κάπως πιὸ βαριὰ πνευματικὴ τροφή. Καὶ τὸ κάτω-κάτω, εἶναι ἕνας ἡρωϊσμὸς νὰ βγάζει κανεὶς τέτοιου εἴδους ἔργα, νὰ συγκεντρώνει τὴν ὕλη καὶ νὰ τὴν ξεδιαλέγει, νὰ συγκεντρώνει τὰ κεφάλαια ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν ἔκδοση, νὰ

καταβάλλει τὸν μεγάλο κόπο τῆς ἐποπτείας γιὰ τὴν ἐκτύπωσή τους καὶ νὰ ἔχει τελικὰ τὴν εὐθύνη γιὰ νὰ μὴν μείνουν στὴν ἀφάνεια μέσα σὲ μιὰ ἀποθήκη· καὶ τὸν ἡρωϊσμό, ἔθιμο εἶναι νὰ τὸν τιμᾶ ὅπου καὶ ἂν τὸν ἀπαντήσει, ὁ καθημερινὸς τύπος.

Πάντως, ὅποιος παρακολουθεῖ τὶς δημοσιεύσεις αὐτές, καὶ συνεπῶς ὅποιος τοὺς δίνει σημασία, πρέπει νὰ εἶναι ἱκανοποιημένος διαπιστώνοντας ὅτι μέσα ἀπὸ ὅλες τῆς δυσκολίες τὶς ὁποῖες ἀνέφερα πιὸ ἐπάνω, καὶ ποὺ εἶναι πιὸ βολικὸ νὰ τὶς ἀπαριθμίσει κανεὶς παρὰ νὰ τὶς ὑποστεῖ, ὄχι μόνο δὲν ἐλαττώνονται οἱ τοπικὲς Ἐπετηρίδες, ἀλλὰ ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο γίνονται ὅλο καὶ περισσότερες. Φυσικά, ἐγὼ μερικὲς μόνο τυχαίνει νὰ γνωρίσω ἀπὸ ὅσες βγαίνουν καὶ ὅμως, ἀπὸ αὐτὲς τὶς ὀλίγες τὶς ὁποῖες ἔχω σήμερα νὰ ἀναφέρω, ἡ μία παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ ἐφέτος, καὶ ἄλλες εἶναι στὸν δεύτερο τόμο τους. Τὸ καινούργιο ὀνομάζεται «Ἀρχεῖα Ἑταιρείας Αἰτωλοακαρνανικῶν Σπουδῶν», τὰ «Πελοποννησιακὰ» καὶ τὸ «Δωδεκανησιακὸν Ἀρχεῖον» βγαίνουν γιὰ δεύτερη φορά· σ' αὐτὰ θὰ ἤθελα νὰ προσθέσω, ἄλλου τύπου ἔκδοση, τὸ «Ρουμελιώτικο Ἡμερολόγιο», ποὺ ἄρχισε νὰ τὸ βγάζει ἀπὸ πέρυσι ὁ κύριος Δημ. Χ. Σταμέλος. Τέσσερα τουλάχιστον καινούρια, τῶν τελευταίων ἐτῶν, τοπικὰ ἐτήσια δημοσιεύματα, καὶ δίπλα τους, πρεσβύτερο, στὰ εἴκοσι δύο του χρόνια, μακρὰ ζωὴ γιὰ ἕνα τέτοιο περιοδικό, τὸ «Ἀρχεῖον τοῦ Θρακικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ». Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποιότητα τῆς ὕλης τους, καὶ μόνο τὸ γεγονὸς ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετοὶ ἐμπνευσμένοι ἄνθρωποι ποὺ νὰ καταδέχονται τὸ βάρος τῶν νέων αὐτῶν ἐκδόσεων, εἶναι κάτι ποὺ πρέπει νὰ τὸ προσέχουμε καὶ νὰ τὸ καμαρώνουμε. Ὁ νέος τόμος τοῦ Ἀρχείου τοῦ Θρακικοῦ Θησαυροῦ ἔχει, ἂς τὸ ποῦμε ἔτσι, ἕνα ἐπίκεντρο πιὸ εἰδικὸ στὴν ὕλη του: εἶναι ἀφιερωμένος στὴν βυζαντινὴ καὶ μεταβυζαντινὴ Θράκη· οὐσιαστικά, δηλαβή, ὑπάρχει πολὺ περισσότερο Βυζάντιο καὶ πολὺ ὀλιγότερη λαογραφία παρὰ στοὺς συνηθισμένους τόμους. Ἂς σημειώσω, ἄλλωστε, ὅτι δημοσιεύονται ἐδῶ, ἢ ξαναδημοσιεύονται ἐργασίες ἐρευνητῶν τοῦ κύρους τοῦ Μανουὴλ Γεδεὼν ἢ τοῦ Κ. Μ. Κωνσταντοπούλου, οἱ ὁποῖες δίνουν στὸν τόμο αὐτὸν μιὰν αἴγλη ξεχωριστή. Σημαντικὴ θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι ἡ προσφορὰ τοῦ κυρίου Εὐλογίου Κουρίλα, «Ὁ καβαλλάρης Ἅγιος Γεώργιος ἐν τῇ ἁγιογραφίᾳ καὶ λαογραφίᾳ δημώδης τύπος ἐν Θράκῃ», ἐργασία συγκριτικὴ ὅπου ὀργανικὰ διασταυρώνονται ἡ λαογραφία μὲ τὴν ἱστορία τῶν γραμμάτων καὶ τὴν ἱστορία τῆς τέχνης· δυστυχῶς ὅμως ὁ συντάκτης τῆς μελέτης δὲν κατορθώνει οὔτε ἐδῶ νὰ πειθαρχήσει τὶς γνώσεις του καὶ τὴν φαντασία του καὶ νὰ συστηματοποιήσει κάπως τὸ παρουσίασμά τους ἔτσι, ποὺ ἡ ἀνάγνωση τῆς μελέτη νὰ γίνεται πολὺ κοπιαστικὴ καὶ νὰ ἀφήνει τὸν ἀναγνώστη γεμάτον ἀμφιβολίες καὶ ἐρωτηματικά.

Τὸ Δωδεκαννησιακὸ Ἀρχεῖο καὶ τὰ Πελοποννησιακὰ συνεχίζουν τὸν

καλό τους δρόμο ὅπως τὸν ἄρχισαν· ἐχάρηκα νὰ ξαναβρῶ στὸ πρῶτο τὰ ὀνόματα παλαιῶν λογίων ποὺ εἶναι συνυφασμένα μὲ τὴ λαογραφία καὶ τὴν λογοτεχνία τῶν Δωδεκανήσων, καθὼς τοῦ Γιάννη Κλ. Ζερβοῦ, ποὺ μὲ τὴν αἰσθητική του καλλιέργεια ξεχωρίζει, παράλληλα πρὸς τὴν λογοτεχνική του παραγωγή, δημοτικὰ τραγούδια τῆς Καρπάθου, καὶ τοῦ Ἀν. Βρόντη, ποὺ προσφέρει καὶ ἄλλα δείγματα ἀπὸ τὴν ἀνεξάντλητη συλλογή του δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Ρόδου. Μὰ δίπλα στὶς ἐργασίες αὐτές, ἄλλες ἱστορικὲς ἢ φιλολογικὲς θὰ συγκρατήσουν τὴν προσοχὴ τῶν ἐραστῶν τῆς τοπικῆς ἑλληνικῆς μελέτης. Ὅσο γιὰ τὰ Πελοποννησιακά, ἀπὸ τὴν στιγμὴ ὅπου βγῆκαν ἐπῆραν μιὰν ἀπὸ τὶς πρῶτες θέσεις στὴν φιλολογία τοῦ εἴδους, καὶ θέση αὐτήν, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸν καινούριο τόμο λογαριάζουν νὰ τὴν κρατήσουν: τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ δημοσιεύματα τοῦ τόμου ξεχωρίζουν καὶ γιὰ τὴν σημασία τῶν θεμάτων τους καὶ γιὰ τὴν ἐπιστημονική τους ποιότητα. Τὸ περιοδικὸ τοῦτο ἐξέφυγε, δηλαδὴ γιὰ τὴν ὥρα καὶ τοὺς δύο σκοπέλους τῶν δομοσιευμάτων τοῦ τύπου αὐτοῦ τὸν συμβιβασμὸ εἴτε ἀναφορικὰ μὲ τὰ θέματα τὰ ὁποῖα πραγματεύονται οἱ συντάκτες τους, εἴτε ἀναφορικὰ μὲ τοὺς συντάκτες τοὺς ἴδιους. Μὲ τὴν ὑψηλή του ποιότητα μᾶς ὑπόσχεται ὅτι οἱ Πελοποννησιακὲς μελέτες θὰ πάρουν τὴν θέση ποὺ τοὺς ταιριάζει μέσα στὴν ἑλληνικὴ πολυφωνία.

Τῶν Ἀρχείων τῶν Αἰτωλοακαρνανικῶν σπουδῶν θὰ εἶχε νὰ ἐξάρει κανεὶς τὴν πολὺ ἐπιμελημένη ἐμφάνιση, τεκμήριο τῆς στοργῆς μὲ τὴν ὁποία τὰ περιβάλλει ἡ Συντακτική τους Ἐπιτροπή. Πρέπει νὰ ἐνθαρρυνθῆ ἡ νέα αὐτὴ ἐκδοτικὴ προσπάθεια, ποὺ θὰ μπορέσει σιγὰ·σιγὰ νὰ μᾶς δώσει στὶς σελίδες της τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ἱστορία τοῦ τουρκοπατημένου ἑλληνισμοῦ σὲ μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ χαρακτηριστικὲς μορφές του: ὁ τόπος ποὺ ἐγέννησε τὸν Εὐγένιο τὸν Αἰτωλό, τὸν Κοσμᾶ τὸν Αἰτωλὸ εἶναι καθαγιασμένος· ὁ τόπος ποὺ ἐγέννησε ὅλη τὴν πλειάδα τῶν νεωτέρων λογοτεχνῶν μας εἶναι εὐλογημένος ἀπὸ τὴν μούσα· ὁ τόπος ποὺ ἐγέννησε τὸν Χριστόδουλο τὸν Ἀκαρνᾶνα ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ μὲ περισσότερη σοβαρότητα παρ' ὅσο ἔχει γίνει ὡς τώρα. Γιὰ τοῦτο, ἂς προσθέσω, γιὰ τὴν ποικιλία αὐτὴν καὶ γιὰ τὸν πλοῦτο τῶν ἐνδιαφερόντων, δὲν εἶναι καθόλου πολὺ παράλληλα μὲ τὰ μεγάλα Ἀρχεῖα, νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ καὶ νὰ προκόβει τὸ μικρὸ Ρουμελιώτικο Ἡμερολόγιο, ποὺ ἄλλωστε σύμφωνα μὲ τὴν παράδοση τοῦ εἴδους, παρέχει σημαντικὸ μέρος τῶν σελίδων του, δίπλα στὶς μελέτες, καὶ γιὰ τὴν δημιουργικὴ λογοτεχνία: ἡ ρουμελιώτικη φλέβα δὲν ἔχει χάσει τίποτε, ἀπὸ τὴν ἀρχική της ὁρμή.

«Βῆμα» 6—6—58 ***Κ. Θ. Δημαρᾶς***

14. ***Γερμανὸς Καραβαγγέλης***. Εἰς ἓν φαιδρὸν ὑπόμνημα, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλον πρὸ ὀλίγων μηνῶν εἰς τὸ ἀμερικανικὸν κογκρέσσον οἱ Βούλγαροι

τῆς Ἀμερικῆς καὶ διὰ τοῦ ὁποίου ζητοῦν τὴν προσάρτησιν τῆς ἑλληνικῆς Μακεδονίας εἰς τὴν Βουλγαρίαν, γίνεται εὐρὺς λόγος καὶ περὶ τοῦ μητροπολίτου Καστοριᾶς κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα, Γερμανοῦ Καραβαγγέλη. Οἱ Βούλγαροι δὲν ἔπαυσαν βεβαίως ποτὲ νὰ μαίνωνται ἐναντίον τοῦ θρυλικοῦ μητροπολίτου, ὁ ὁποῖος διὰ τῆς θετικῆς καὶ συστηματικῆς του δράσεως κατὰ τὰ ἔτη 1900 - 1907 συνέτριψε τὰς βουλγαρικὰς προσπαθείας ἐκμηδενισμοῦ τῶν Ἑλλήνων τῆς Καστοριᾶς καὶ τῶν Κορεστίων. Ὁ ἰδιαίτερος, ὅμως, λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ἐστράφησαν καὶ πάλιν τώρα οἱ Βούλγαροι ἐναντίον τῆς μνήμης του, ἦσαν αἱ εὐμενεῖς νεκρολογίαι, αἱ ὁποῖαι ἐδημοσιεύθησαν προσφάτως εἰς τὰς ἀμερικανικὰς καὶ ἀγγλικὰς ἐφημερίδας διὰ τὸν κατὰ τὸν Μακεδονικὸν Ἀγῶνα ἀνταποκριτὴν τῆς ἀγγλικῆς ἐφημερίδος «Μάντζεστερ Γκουάρντιαν» Ε. Ν. Μπράϊλσφορντ, ἀποθανόντα κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1957 ἐν Ἀμερικῇ.

Ὁ Μπράϊσφορντ εἶχεν ἔλθει νεώτατος εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἀφοῦ παρέμεινε μερικοὺς μῆνας εἰς τὸ Μοναστῆρι, εἰς τὴν Καστοριὰν καὶ εἰς τὴν Θεσσαλονίκην, ἐδημοσίευσε (τὸ 1906) ἐν ὀγκώδες βιβλίον μὲ θέμα καὶ τίτλον «Ἡ Μακεδονία. Αἱ φυλαί της καὶ τὸ μέλλον των». Ὁ Μπράϊλσφορντ δὲν ἐστερεῖτο δημοσιογραφικῶν χαρισμάτων, νέος ὅμως ὅπως ἦτο καὶ φιλοχρήματος περιῆλθε ὑπὸ τὴν κηδεμονίαν τῆς φιλοβουλγάρου «Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς» τοῦ Λονδίνου καὶ ἔθεσε τὰ δημοσιογραφικά του προσόντα εἰς τὴν ἐξυπηρέτησιν τῶν βουλγαρικῶν ἐπιδιώξεων. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς ἀπὸ ὅλας τὰς σελίδας τοῦ βιβλίου του, αἱ ὁποῖαι ἀποτελοῦν δικαιολογίαν καὶ ἐνίσχυσιν τῆς βουλγαρικῆς πολιτικῆς. Ἀργότερον ὁ Μπράϊλσφορντ ἀντελήφθη ὁ ἴδιος τὸ σφάλμα του καὶ δὲν ἤθελε νὰ γίνεται λόγος διὰ τὸ βιβλίον του αὐτό. Οἱ σκοποὶ πάντως τῆς «Βαλκανικῆς Ἐπιτροπῆς» εἶχον ἐπιτύχει, διότι μὲ τὸ βιβλίον του ὁ Μπράϊλσφορντ εἶχε κατορθώσει νὰ δυσφημήσῃ, ἔστω καὶ προσωρινῶς, εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινὴν γνώμην τὸν ἀγῶνα τῶν Ἑλλήνων τῆς Μακεδονίας, οἱ ὁποῖοι ἠμύνοντο ἐναντίον τῆς ἐξοντωτικῆς πολιτικῆς τῶν Βουλγάρων.

Εἰς τὸ βιβλίον του ὁ Μπράϊλσφορντ ἀφιερώνει καὶ μερικὰς σελίδας διὰ τὸν Καραβαγγέλην. Τοῦ εἶναι δύσκολον νὰ κρύψῃ τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸν νεαρὸν μητροπολίτην, ὁ ὁποῖος διασχίζει ἐπιβλητικὰ τὴν Καστοριὰν ἐπάνω σὲ ἄσπρο ἄλογο, διατάζει τοὺς Τούρκους νὰ κάμουν ὅ,τι θέλει, ὁμιλεῖ θαυμάσια τὴν γερμανικήν, γνωρίζει ὅλους τοὺς μεγάλους Γερμανοὺς φιλοσόφους καὶ ταυτοχρόνως ἔχει εἰς τὴν διάθεσίν του πλῆθος ἀπὸ ὁπλοφόρους ἀγωνιστάς, οἱ ὁποῖοι ὑπακούοντες εἰς τὰς διαταγάς του τρομοκρατοῦν τοὺς Βουλγάρους. Ὁ Μπράϊλσφορντ ἀναφέρει ἓν χαρακτηριστικὸν ἐπεισόδιον: «Ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς πρώτης συναντήσεώς μας μὲ τὸν Καραβαγγέλην, ἕνας Βούλγαρος ἐπίσκοπος εἶχε τολμήσει νὰ εἰσέλθῃ ἀθορύβως εἰς τὴν πόλιν. Ἐντὸς μιᾶς ὥρας ἀπὸ τῆς ἀφίξεώς του ἤρχισαν νὰ κτυποῦν

οἱ καμπάνες τῶν ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἕλλην μητροπολίτης ἐπάνω στὸ ἄσπρο του ἄλογο ἤρχισε νὰ συγκεντρώνῃ τοὺς πιστοὺς διὰ νὰ διαμαρτυρηθοῦν καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἕνας θορυβώδης ὄχλος, συγκεντρωμένος κάτω ἀπὸ τὸ σπίτι εἰς τὸ ὁποῖον εἶχεν εὕρει προστασίαν ὁ Βούλγαρος, ἐκραύγαζε «θάνατος εἰς τὸν εἰσβολέα». Ἐντὸς ὀλίγων ὡρῶν μία τουρκικὴ συνοδεία ὡδήγησεν ἔξω τῆς πόλεως τὸν παράτολμον εἰσβολέα καὶ τὸν ἐγκατέλειψεν εἰς τὴν ἐρημιάν, ἡ ὁποία, ὅπως λέγεται, «κατοικεῖται ἀπὸ λύκους, ἀπὸ ἄρκτους καὶ ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους». Τὸ ἐπεισόδιον, ὅπως τὸ διηγεῖται ὁ Μπράϊλσφορντ, εἶναι πράγματι ἀληθινόν. Τὸ διηγεῖται καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καραβαγγέλης εἰς τὰ «Ἀπομνημονεύματά του», τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν πρὸ ὀλίγων ἑβδομάδων ὑπὸ τοῦ Ἱδρύματος Μελετῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἵμου (Ι.Μ.ΧΑ.) τῆς Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν. Ὁ Καραβαγγέλης διηγεῖται ἐκεῖ τὸ ἴδιον ἐπεισόδιον μὲ περισσοτέρας μάλιστα λεπτομερείας καὶ μὲ μεγαλυτέραν γραφικότητα. Ὁ Μπράϊλσφορντ τὸ ἀναφέρει διὰ νὰ δείξῃ τὴν μεγάλην ἰσχὺν τοῦ Καραβαγγέλη ἐπὶ τῶν Τούρκων, τοὺς ὁποίους εἶχε κάμει ὄργανά του.

Εἶναι δύσκολον νὰ ἀναγνωρίσῃ κανεὶς καλὴν πίστιν εἰς τὸν Μπράϊλσφορντ, διότι εἰς τὰς ἐπικρίσεις τους ἐναντίον τοῦ Καραβαγγέλη εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν διστάζει, προκειμένου νὰ ἐπιτύχῃ τὸν σκοπόν του, νὰ ψευδολογῇ. Οὕτω, ὀλίγον περαιτέρω, εἰς τὴν ἀφήγησίν του περὶ τοῦ Καραβαγγέλη, λέγει ὅτι εἰς τὸν τοῖχον τοῦ γραφείου τοῦ μητροπολίτου εὑρίσκετο ἀνηρτημένη ἡ φωτογραφία τῆς κεφαλῆς ἑνὸς Βουλγάρου ὁπλαρχηγοῦ, τὸν ὁποῖον εἶχον σκοτώσει οἱ Ἕλληνες κατὰ διαταγὴν τοῦ Καραβαγγέλη. Ἡ φωτογραφία τῆς κεφαλῆς εἶχε ληφθῇ ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Μητροπολίτου καὶ εἶχεν ἀναρτηθῇ ἐπιδεικτικῶς εἰς τὸ γραφεῖόν του. Ἡ ἀνακρίβεια τῆς πληροφορίας αὐτῆς εἶναι ἀφ' ἑαυτῆς φανερὰ καὶ δὲν χρειάζεται σχόλια. Ὁ ἴδιος ὁ Καραβαγγέλης ὁμιλῶν πολὺ ἀργότερον περὶ τοῦ τμήματος αὐτοῦ τοῦ βιβλίου τοῦ Μπράϊλσφορντ ἔλεγεν ὅτι, ὁ Ἄγγλος δημοσιογράφος ἢ εἶχε ψευσθῇ ἑκουσίως ἢ εἶχε παρεξηγήσει καὶ εἶχε θεωρήσει ὡς κεφαλὴν Βουλγάρου κομιτατζῆ μίαν ὡραίαν φωτογραφίαν τῆς κεφαλῆς τοῦ Χριστοῦ, ἔργον Γερμανοῦ ζωγράφου τὴν ὁποίαν εἶχεν ὁ Καραβαγγέλης εἰς τὸ γραφεῖον του. Καὶ διὰ μὲν τὸ ζήτημα αὐτὸ ὁ μητροπολίτης δὲν ἠσχολήθη περισσότερον, θεωρήσας ὅτι δὲν ἐχρειάζετο περισσότερα σχόλια. Ἠνωχλήθη, ὅμως καὶ ἠσχολήθη ἐπανειλημμένως μὲ μίαν ἄλλην φωτογραφίαν, τὴν ὁποίαν ἐδημοσίευσεν ὁ Μπράϊλσφορντ εἰς τὸ βιβλίον του μὲ τὴν ἀκόλουθον περιγραφήν: «Συνηντήθημεν καὶ πάλιν μὲ τὸν μητροπολίτην, αὐτὴν τὴν φορὰν εἰς τὸ κονάκι τοῦ Καϊμακάμη καὶ δι' ἄλλην μίαν φορὰν μία φωτογραφία εἵλκυσε τὴν προσοχήν μου. Ἐδείκνυε τὰς τουρκικὰς ἀρχάς, ἱσταμένας ἐν μεγάλῃ στολῇ πέριξ ἑνὸς τουρκικοῦ πυροβόλου καὶ εἰς τὸ μέσον, ὡραῖος, ἐπιβλητικός, μὲ ἕναν ἀέρα κυριαρχίας καὶ ἐπιβολῆς, ἦτο αὐτὸς οὗτος ὁ μητροπολίτης. Καὶ τότε ἐνεθυμήθην μίαν ἄλλην ἱστορίαν, ἡ ὁποία ἔλεγεν ὅτι ἡ σεβα-

σμιότης του εἶχε στείλει τοὺς μπράβους του νὰ ὁδηγοῦν τὰ τουρκικὰ στρατεύματα εἰς τὰς σφαγάς των καὶ εἶχεν εὐλογήσει τὸ πυροβόλον, τὸ ὁποῖον ἐπρόκειτο νὰ μεταβάλῃ τὰ βουλγαρικὰ χωρία εἰς «στάκτην». Διὰ τὴν φωτογραφίαν αὐτὴν οἱ Βούλγαροι ἔκαμαν μεγάλον θόρυβον, εἰς τὸ ὑπόμνημα δέ, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλον μόλις πρὸ ὀλίγων μηνῶν εἰς τὸ ἀμερικανικὸν κογκρέσσον, τὴν ἀναδ[illegible]ροσιεύουν διὰ μίαν ἀκόμη φορὰν καὶ ἀσχολοῦνται διεξοδικῶς μὲ τὴν συμμαχί[illegible] τοῦ μητροπολίτου καὶ τῶν Τούρκων. Καὶ διὰ μὲν τὴν συνεργασίαν τοῦ Καραβαγγέλη μετὰ τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, οὐδεὶς βεβαίως εἶναι δυνατὸν νὰ τὸν κατηγορήσῃ. Αὐτὸ τὸ ὁποῖον θὰ ἤθελε ὁ Μπράϊλσφοντ καὶ οἱ χρηματοδόται του, θὰ ἦτο νὰ ἔβλεπεν ὁ Καραβαγγέλης ἀπαθῶς τοὺς Ἕλληνας σφαζομένους ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους καὶ νὰ μὴν ἐζήτει τὴν βοήθειαν τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν, ἀπὸ φόβον μήπως παρεξηγηθῇ ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν κοινὴν γνώμην. Ἐπὶ τοῦ ζητήματος αὐτοῦ ὁ Καραβαγγέλης ἦτο πολὺ θετικός. Ἄλλως, ὅμως, ἔχει ἡ ὑπόθεσις μὲ τὴν φωτογραφίαν καὶ εἶναι δεῖγμα πολὺ κακῆς πίστεως ἐκ μέρους τῶν σημερινῶν Βουλγάρων τῆς Ἀμερικῆς, νὰ ἐπανέρχωνται ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ καὶ νὰ ζητοῦν ἐπὶ τῇ βάσει μιᾶς φωτογραφίας νὰ δυσφημήσουν τὸν Καραβαγγέλη. Θὰ πρέπῃ νὰ τονιοθῇ ὅτι, ἂν πράγματι, κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, ὁ Καραβαγγέλης εὑρίσκετο εἰς ἐπικοινωνίαν μὲ τοὺς Τούρκους, ἔπραττεν ὀρθῶς, ἐφ' ὅσον οὐδεὶς ἄλλος τρόπος ὑπῆρχεν ἀκόμη τότε διὰ τὴν προστασίαν τοῦ ποιμνίου του. Ἡ ἱστορία πάντως τῆς φωτογραφίας ἔχει ὡς ἑξῆς, ὅπως τὴν ἀφηγήθη ὁ ἴδιος ὁ Καραβαγγέλης ἤδη τὸ 1907 ἀπὸ τὰς σελίδας τοῦ περιοδικοῦ «Ἑλληνισμός», καὶ εἰς ἓν γαλλικὸν φυλλάδιον, ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ κυκλοφορῆσαν εὐρύτατα ἐπίσης τὸ 1907. «Πρὸ τριῶν ἐτῶν (τὸ 1904) κατὰ τὴν ἐπέτειον ἑορτὴν τῆς εἰς τὸν θρόνον ἀναρρήσεως τῆς Α. Μεγαλειότητος (τοῦ Σουλτάνου), μεταβὰς κατὰ καθῆκον εἰς τὸ διοικητήριον (τῆς Καστοριᾶς) πρὸς ἐπίσκεψιν τῶν ἀρχῶν, εὗρον τὰς πολιτικὰς καὶ στρατιωτικὰς ἀρχὰς ἔξωθεν τοῦ διοικητηρίου, ἐν πλήρει ἀγορᾷ, παρὰ τὴν σκηνὴν τῶν χωροφυλάκων, παρὰ τὴν ὁποίαν ἀπέκειτο καὶ ἓν τηλεβόλον, παραιτεταγμένας ἀπέναντι τῆς φωτογραφικῆς μηχανῆς. Ὁ ἀντιστράτηγος Χουσνῆ πασᾶς καὶ ὁ διοικητὴς Καστοριᾶς ἤρξαντο προσκαλοῦντες με ἐπιμόνως, ὅπως προσέλθω πλησίον τῶν ἄλλων ἀρχῶν ὡς μέλος τοῦ διοικητικοῦ συμβουλίου. Καὶ κατ' ἀρχὰς μέν, ὡσεὶ προέβλεπεν ἡ ψυχή μου, ἀντέταξα κατηγορηματικὴν ἄρνησιν. Βλέπων, ὅμως, μετέπειτα ὅτι δυσηρεστήθησαν αἱ ἀρχαί, χαρακτηρίσασαί με ὡς ἄνθρωπον φανατικὸν καὶ φοβούμενον μὴ δώσω ἀφορμὰς εἰς μεγαλυτέρας παρεξηγήσεις, ὑπεχώρησα ἐπιτέλους καὶ ἐφωτογραφήθην. Τὸ τυχαῖον, ὅμως, τοῦτο ἀλλὰ καὶ ἁπλούστατον γεγονὸς ἤρκεσεν ὥστε νὰ χαλκευθῶσιν ὄπισθεν τῆς εἰκόνος ψεύδη μύρια καὶ ἀναιδῆ πρωτοφανοῦς ἰταμότητος. Δὲν παρῆλθε χρόνος πολὺς καὶ ὁ ὑπὸ τὸ ψευδώνυμον Βόζαν κρυπτόμενος γραμματεὺς τοῦ ἐξάρχου, φέρει εἰς φῶς πολυσέλιδον

συνονθύλευμα ψευδολογιῶν καὶ δολιοτήτων, σφυρηλατηθὲν εἰς τὰ σκοτεινὰ ἄντρα τῆς σατανικῆς βιομηχανίας. Τὸ ἀποκύημα τοῦτο φαντασίας καὶ ψεύδους, φέρον ἐν τῷ μετώπῳ τὴν ρηθεῖσαν φωτογραφίαν κυκλοφορεῖ ἀσυστόλως ἤδη εἰς τὰς αὐλὰς ἡγεμόνων καὶ τὰ γραφεῖα τῶν ὑπουργείων, λαλεῖ δὲ εἰς διαφόρους γλώσσας ἀνὰ τοὺς συλλόγους, τὰς λέσχας καὶ πανταχοῦ. Αὐτὰ ἐγράφοντο τὸ 1907, ἐδημοσιεύθησαν δὲ κατὰ τὸ ἴδιον ἔτος καὶ ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστί. Καὶ ὅμως, πενῆντα ἔτη ἀργότερον, οἱ Βούλγαροι τῆς Ἀμερικῆς ὑποβάλλουν τὴν περίφημον αὐτὴν φωτογραφίαν εἰς τὸ ἀμερικανικὸν κογκρέσσον καὶ ζητοῦν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φωτογραφίας αὐτῆς νὰ τοὺς βοηθήσουν οἱ Ἀμερικανοὶ νὰ πάρουν τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν !

«Μακεδονία» Θεσσαλονίκης 1959 ***Βασ. Λασύρδας***

Σ. Δ. Στὸν προσεχῆ τόμον θὰ δημοσιεύσωμε ἕνα δημοσίευμα τοῦ συνεργάτου τοῦ Καραβαγγέλη, Παπαδράκου ἱερέως, ποὺ πρόσφερε ἐθνικὲς ὑπηρεσίες στὸν Μακεδονοθρακικὸν ἀγῶνα τοῦ ἔθνους κι' ἀπέθανε ὡς ἱερέας τοῦ Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν.

15. ***Διονυσίου Ἀδρ)λεως*** μικρὸν ἔγγραφον. Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Ἁγ. Ἀνδρ)λεως Διονυσίου πρὸς τὸν Ἐπίτροπον τοῦ Νομάρχου κ. Χ. Φάσσου Ἐφέντη βραχυτάτη ἐπιστολὴ στὰ 1878.

Πρὸς
τὴν Α. Ἐνδοξότητα τὸν Ἐπίτροπον τοῦ Νομάρχου Ἀδριανουπόλεως
Κύριον Λ. Φάσσον Ἐφένδην

Καὶ χθὲς ἐπέστησα σπουδαίως τὴν ὑμετέραν προσοχὴν ἐπὶ τῶν περὶ στρατολογίας ἐνεργουμένων καὶ σήμερον ἐπιβεβαιῶν μετὰ πλείονος σπουδαιότητος τὴν ὑμετέραν προσοχὴν ἐπὶ τῶν περὶ στρατολογίας ἐνεργουμένων καὶ σήμερον ἐπιβεβαιῶν μετὰ πλείστης σπουδαιότητος τὰ χθὲς λεχθέντα, πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀληθοῦς σημασίας καὶ αὐθεντικότητός των, διαβιβάζω ὑμῖν ἐσώκλειστον ὧδ' ἀντίγραφον διαταγῆς ἀφορώσης τὴν ἐν λόγῳ ὑπόθεσιν. Τὰ περαιτέρω ἀπόκεινται εἰς τὸν κύκλον τῶν καθηκόντων καὶ τὴν ὡς ἐκ τῆς θέσεως εὐθύνην ὑμῶν.

Διατελῶ μετὰ τῆς ἐξιδιασμένης πρὸς ὑμᾶς ὑπολήψεως.

Τῆς ὑμετέρας ἐνδοξότητος εὐχέτης διάπυρος
† Ὁ Ἀδριανουπόλεως Διονύσιος

Ἐν Ἀδριανουπόλει τῇ 9 Αὐγούστου 1878

16. ***Μουσεῖον Πορθητοῦ***. Ἀπὸ πέρυσι τίποτε νεώτερον δὲν ἐγνώσθη ἐκ τουρκικῆς πηγῆς περὶ τῆς Ἁλώσεως. Ἴσως μάλιστα καὶ νὰ μὴν ὑπάρχῃ. Τὴν Πέμπτην ὅμως, 505ην ἐπέτειον τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ γεγονότος, ἐγκαινιάσθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μουσεῖον τοῦ Πορθητοῦ. Εἰς μουσεῖον διασκευάσθη τὸ φρούριον τοῦ Ρούμελη Χισάρ εἰς τὴν εὐρω-

παϊκὴν ἀκτὴν τοῦ Βοσπόρου κι' ἀρχίζει ἐξ ἄλλου ἡ ἐπισκευὴ ἑνὸς τῶν μιναρέδων τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς νοτιοανατολικῆς της γωνίας, ποὺ προσετέθη εἰς τὸν Μεγάλον Ναὸν ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Πορθητοῦ, γιὰ νὰ προστεθοῦν ἄλλοι τρεῖς, ἕνας ἐπὶ σουλτάνου Μπεγιαζίτ, υἱοῦ τοῦ Πορθητοῦ καὶ δύο ἐπὶ Σελὶμ τοῦ Β' τὸ 1569. Καὶ οἱ τέσσαρες αὐτοὶ μιναρέδες, ἕνας σὲ κάθε γωνία τῆς Ἁγίας Σοφίας, φαίνονται ὡσὰν νὰ εἶναι οἱ φρουροί της, ὅπως ἔγραψε ὁ Σάρλ Ντίλ.

Τῆς μετατροπῆς τοῦ Ρούμελη Χισὰρ εἰς μουσεῖον προηγήθη μεγάλη ἐπισκευή του, ποὺ διήρκεσε τέσσαρα ἔτη. Ἐπισκευάσθησαν οἱ πύργοι του κι' ἀνεστηλώθη σ' ὡρισμένα τμήματά του τὸ τεῖχος τοῦ φρουρίου. Ἄνω τῶν 2 ἑκατομμυρίων τουρκικῶν λιρῶν ἐδαπάνησε γιὰ τὴν ἐπισκευὴν αὐτὴ καὶ τὴν διασκευήν του εἰς μουσεῖον τὸ τουρκικὸν Ὑπουργεῖον τῆς παιδείας, ἀπὸ τὸ ὁποῖον καὶ θὰ ἐξαρτᾶται εἰς τὸ μέλλον, διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ κ. Χαλοὺκ Σεχζουβάρογλου, διευθυντοῦ τοῦ μουσείου τῶν ἀνακτόρων τοῦ Τόπκαπου. Τὸ Ρούμελη Χισὰρ ἐπεσκευάσθη καὶ κατὰ τὸν πρῶτον παγκόσμιον πόλεμον, τὸ 1917—1918, φροντίδι τοῦ τότε Ὑπουργοῦ τῶν Ναυτικῶν Τζεμὰλ πασᾶ, ἀλλ' ὅλη ἐκείνη ἡ ἐπισκευὴ δὲν ἐβράδυνε νὰ καταστραφῆ. Τώρα ὅμως, μὲ Τουρκάλα ἀρχιτέκτονα, ἔγινε ἀσυγκρίτως καλύτερη ἐργασία. Δὲν χρησιμοποιήθησαν πλέον τοῦβλα τῆς ἀγορᾶς, ἀλλὰ πλίνθοι ἀπὸ χαλάσματα τοῦ χερσαίου βυζαντινοῦ τείχους, οἱ ὁποῖαι ἂν καὶ τόσων αἰώνων, εἶναι στερεώτεραι τῶν σημερινῶν, οἱ πέτρες δὲ τμημάτων τοῦ τείχους τοῦ φρουρίου ποὺ ἀνεστηλώθησαν, προέρχονται ἀπὸ τὸ λατομεῖον τοῦ Σαφρά, τοῦ ἄλλοτε, μέχρι τῆς ἀλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν, ἑλληνικοῦ χωρίου τῆς Θρακικῆς ὑπαίθρου τῆς Κωνσταντινουπόλεως, λατομεῖον ἀπὸ τὸ ὁποῖον προήρχοντο, ὅπως ἐξηκριβώθη τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔτη καὶ οἱ πέτρες τοῦ βυζαντινοῦ τείχους τῆς Πόλης.

***

Τὸ Ρούμελη Χισὰρ ἐκτίσθη τὸ 1452. Ἡ ἀνέγερσίς του ἤρχισε τὸν Μάρτιο τοῦ ἔτους ἐκείνου καὶ ἔληξε τὸν Σεπτέμβριο. Ἐκτίσθη ἀπέναντι τοῦ φρουρίου τοῦ Ἀνατὸλ Χισάρ, τῆς μικρασιατικῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου, ποὺ ἀνηγέρθη ἀπὸ τὸν σουλτάνον Μπεγιαζὶτ Ἰλδιρὶμ—Κεραυνοῦ—περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰῶνος, εἰς τὰς ἐκβολὰς τοῦ ποταμοῦ Ἀρέθα, τοῦ Γκιοκσουγιοῦ τῶν Τούρκων, ὅπου ὑπῆρχε ἄλλοτε φρούριον τῶν Βυζαντινῶν. Διὰ τοὺς Βυζαντινούς, ὅπως καὶ διὰ τοὺς Τούρκους τὸ σημεῖον αὐτὸ τοῦ Βοσπόρου εἶχε στρατηγικὴ σημασία, διότι ὁ Βόσπορος ἔχει ἐκεῖ πλάτος μόνον 550 μέτρων. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ἐξ ἄλλου, τὸ στενώτερον τοῦ Βοσπόρου, ἔγινε ἡ γνωστὴ διάβασις τῶν στρατευμάτων τοῦ Δαρείου ἀπὸ πλωτὴ γέφυρα, ποὺ ἐπενόησε ὁ Σάμιος Ἀνδροκλῆς, καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖον αὐτὸ περάσαν τὸν Βόσπορο οἱ Σταυροφόροι τὸ 1097. Τὴν σκέψιν, ὅπως κτισθῆ τὸ Ρούμελη Χισὰρ ἐνέπνευσαν στοὺς Τούρκους οἱ Λατῖνοι, Γενουήνσιοι καὶ Ἐνετοί, ποὺ κατεῖχαν

τὴν περιοχὴν αὐτὴν καὶ εἰσέπρατταν διόδια, ἀκόμη καὶ ἀπὸ βυζαντινὰ πλοῖα κι' οἱ ὁποῖοι ἦσαν οἱ πρόδρομοι τῶν Τούρκων, ποὺ ὁλοκλήρωσαν τὴν κατοχὴ τοῦ Βυζαντίνου διὰ τῆς Ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως.

Ὁ Κριτόβουλος, ὁ ἰδιαίτερος αὐτὸς γραμματεὺς τοῦ Πορθητοῦ, χειρόγραφα τοῦ ὁποίου, σ' ἑλληνικὴν γλῶσσαν, εὑρέθησαν στὰ ἀνάκτορα τοῦ Τόπκαπου, δίδει ἀρκετὰς πληροφορίας γιὰ τὸ κτίσιμο τοῦ Ρούμελη Χισάρ, διὰ τὴν ἀνέγερσι τοῦ ὁποίου χρησιμοποιηθῆκαν χίλιοι περίπου βυζαντινοὶ κτίσται τοῦ Βοσπόρου καὶ τῶν γύρω περιοχῶν καὶ δύο χιλιάδες ἐργάται, ποὺ εἰργάζοντο μέρα-νύκτα, τὸ ὑλικὸ δὲ ἐξευρέθη ἀπὸ κατεδαφίσεις βυζαντινῶν κτισμάτων τοῦ Βοσπόρου καὶ τοῦ ναοῦ τῶν Ἀσωμάτων, ποὺ κιονόκρανά του ὑπάρχουν στὴν εἴσοδο τοῦ φρουρίου. Πληροφορίας γιὰ τὴν ἀνέγερσι τοῦ φρουρίου δίδει, μ' ἀρκετὰς λεπτομερείας, ὁ Τοῦρκος χρονογράφος Ἀλῆ, ποὺ γράφει ὅτι ἡ ξυλεία γιὰ τὸ Ρούμελη Χισὰρ ἐκομίσθη ἀπὸ τὴν Νικομήδεια καὶ τὴν Ποντοηράκλεια καὶ ἀναφέρει τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχιτέκτονος τοῦ Ρούμελη Χισάρ, ποὺ ἦτο κάποιος Μουσλιχεττίν, γιὰ τὸ ὁποῖον ὁ γνωστὸς Τοῦρκος ἱστορικὸς Ἐβλιὰ Τσελεμπῆ γράφει ὅτι ἦτο ἐξισλαμισθεὶς Βυζαντινός. Οἱ πύργοι τοῦ φρουρίου ἀπέχουν ὁ ἕνας ἀπ' τὸν ἄλλο 250 μέτρα, ὁ μεγαλύτερος δὲ ἐξ αὐτῶν, ποὺ διεσκευάσθη εἰς μουσεῖον, ἔχει ὕψος 28 μέτρων, διάμετρον 22 καὶ 3 1)2 μ. πάχος οἱ τοῖχοι του, μὲ ἓξ ὀρόφους. Ἐπηνδρώθη μὲ 400 Γενιτσάρους μὲ ἀρχηγὸν τὸν Φιρουζ ἀγᾶ, ποὺ τὸ ὄνομά του φέρει μιὰ ἀπὸ τὰς συνοικίας τοῦ Πέραν. Κυρίως ὠχυρώθη ὁ ἐπὶ τῆς θαλάσσης τότε πύργος, στὸν ὁποῖον ἐδόθη τὸ ὄνομα τοῦ βεζύρη τοῦ Πορθητοῦ Χαλὶλ πασᾶ. Σ' αὐτὸν ἐτοποθετήθησαν 20 μπουμπάρδες, τοῦ τύπου τῶν τηλεβόλων, ποὺ κατεσκεύαζε ὁ Οὗγγρος Οὐρβανός.

Μὲ τὴν ἀνέγερσι τοῦ φρουρίου αὐτοῦ καὶ τὸν ἐξοπλισμόν του, ἤρχιζε οὐσιαστικῶς ἡ πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στὸ Ρούμελη Χισὰρ δὲ ἐτάφησαν ὡς «Ἐβλιαλὰρ» (ἅγιοι) προσωπικότητες τοῦ κύκλου τοῦ Πορθητοῦ, ποὺ φονευθῆκαν κατὰ τὴν πολιορκία ἢ ἀπέθαναν κατόπιν, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἦτο καὶ ὁ σεὶχ Σεμσεδδίν, ὁ ὁποῖος πρὸς ἐνθάρρυνσιν τοῦ στρατοῦ τοῦ Πορθητοῦ, ποὺ κατελαμβάνετο ἀπὸ ἠττοπάθειαν, ὅταν ἀπετύγχαναν αἱ ἐπιθέσεις του, ἐφεῦρε τὸν μῦθον, ὅτι εἰς τὸ Κοσμίδιον, τὸ Ἐγιοὺπ τῶν Τούρκων ἔξω τοῦ χερσαίου τείχους, παρὰ τὴν ἀκτὴ τοῦ Κερατείου κόλπου, εὑρέθη, κατόπιν ὀνείρου του. ὁ τάφος τοῦ Ἐγιούπ, μαθητοῦ τοῦ Προφήτου Μωάμεθ, ποὺ μετέσχε τὸν 7ον αἰῶνα τῆς πολιορκίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τῶν Ἀράβων.

Καὶ ἐσωτερικῶς τὸ φρούριον ἐπεσκευάσθη, πρὸ ἐτῶν δὲ κατεδαφίσθη μιὰ τουρκικὴ συνοικία ποὺ ὑπῆρχε ἐντὸς τοῦ φρουρίου καὶ ἐσχηματίσθη βαθμηδὸν μετὰ τὸ 1746, ὁπότε πυρκαϊὰ κατέστρεψε ὅλον τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ Ρούμελη Χισάρ.

Δὲν ἐγνώσθη τί ἀκριβῶς ἐκτίθεται στὸ μουσεῖον αὐτό, ποὺ ἠλεκτρο-

φωτίσθη. ἐλέγετο ὅμως πρὸ μηνῶν ὅτι θὰ ἐκτεθοῦν ὅπλα τῆς ἐποχῆς τοῦ Πορθητοῦ, διάφορα ἀντικείμενα τῆς προσωπικῆς του χρήσεως, ποὺ ὑπῆρχαν, ὅπως ὑπεστηρίζετο, στὰ ἀνάκτορα τοῦ Τόπκαπου, εἰκόνες καὶ μινιατοῦρες ξένων, μὲ θέμα τὴν ἄμυναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ χάρται τῆς Τουρκίας ἐπὶ Πορθητοῦ, ποὺ ἀπό τινων ἐτῶν ἐξετίθεντο εἰς τὸ Τσινιλὶ Κιόσκι, τὸ πρῶτον αὐτὸ ἀνάκτορον τοῦ Μεχμὲτ τοῦ Β΄, ποὺ ὑπάρχει εἰς τὸν αὐλόγυρο τοῦ ἀρχαιολογικοῦ μουσείου Κωνσταντινουπόλεως, γενιτσαρικαὶ σχολαί, ἴσως δὲ καὶ κοῦκλες Γενιτσάρων ἐξ ἐκείνων ποὺ ὑπῆρχαν στὸ Στρατιωτικὸν μουσεῖον τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης.

Στέφ. Παπαδόπουλος

17. ***Ξένες λέξεις στὴν Ἑλληνικὴ γλῶσσα.*** Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὅπως ὡμιλούνταν ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸ πληθυσμὸ τῆς Ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, φαίνεται ὅτι δὲν ἔπαθε καμμίαν ἢ μικρὰν ζημίαν μέσα στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, διότι φαίνεται καὶ ὁμιλουμένη καὶ γραφομένη, νᾶναι καθαρὴ καὶ ὄχι βαρειὰ ἀνάμειχτη μὲ λέξεις ξενικὲς ἢ τοῦ κυρίαρχου λαοῦ ἢ τῶν σύνοικων Τούρκων, Βουλγάρων ἢ Ἀρμενίων, Ἑβραίων κλπ.

Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα καλλιεργούνταν στὰ σχολεῖα, ὅπου ἐδιδάσκετο ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ σύνταξις, ἀλλὰ καὶ τὰ θρησκευτικὰ καὶ ὅλα τὰ μαθήματα τὰ ἀπὸ μνήμης, ποὺ συντελοῦσαν νὰ μὴν ὑποχωρῇ σὲ καμμιὰ πίεση ἡ καθαρὴ Ἑλληνικὴ ὁμιλία. Ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν φαινομένων τῆς γλώσσας μας καταδείχνεται ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα τῶν Θρακῶν, δὲν ἀπέμεινε ἄθικτος ἕως τέλος μὲ τὴν παρεμβολὴ καὶ εἰσδοχὴ ξένων λέξεων Τουρκικῶν. Τοῦτο συνέβαινε ἀπὸ τὶς σχέσεις τῶν δύο λαῶν στὶς ἐργασίες των. Ἀλλὰ καὶ ἡ διοίκησις καὶ ὁ στρατός, καὶ ἡ ἀγορὰ καὶ κάθε ἐργασία ποὺ σχετίζονταν μὲ τοὺς ἐπαγγελματίες Ἕλληνες καὶ τοὺς πελάτες των Ὀθωμανοὺς καὶ κρατικοὺς ὑπαλλήλους καὶ δικαστικοὺς κλπ. δημιουργοῦσε μιὰ ἀλληλεπίδραση στὸ δανεισμὸ λέξεων πολὺ χρήσιμων στὴ δουλειά τους.

Σὲ κάποια μικρὴ γλωσσικὴ ἐργασία τοῦ μακ. σχολάρχου τῆς Καλλιπόλεως καὶ Μαδύτου [1], εἶδα μιὰ προσπάθεια συλλογῆς καὶ καταγραφῆς λέξεων Τουρκικῶν, ποὺ εἶχαν εἰσχωρήσει σὲ χρήση στὴν Ἑλληνική. Ἡ προσπάθεια αὐτὴ δὲν εἶναι ἀσήμαντη. Ἡ περίοσωση τῶν λέξεων αὐτῶν εἶναι πολύτιμη γιὰ νὰ γνωρίσουμε ὡς ποιὸ σημεῖο προχώρησε ἡ ἀνάγκη αὐτὴ τοῦ δανεισμοῦ λέξεων στὶς σχέσεις δύο συνοίκων λαῶν, καὶ ποιὰ πρὸ παντὸς τάξη δανείζονταν λέξεις καὶ φράσεις γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν της στὴ Θρακικὴ γλῶσσα.

Γνωρίζουμε ὅτι ὁ λαός, ὀλιγώτερο ἐφωδιασμένος μὲ πλούσιο λεξιλόγιο, ἀναγκάζεται ν' ἀποδεχθῇ εὐκολώτερα τὸ δανεισμὸ λέξεων ξένων καὶ μά-

1. Βλ. Ἀρχεῖον Λαογραφικὸν Ἀκαδημίας *Οἰκονομίδη Ἀπ.* χειρόγραφον.

λιστα τοῦ κυρίαρχου λαοῦ. Ἔτσι συνέβη μὲ τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ ποὺ μάθαινε ἢ δὲ μάθαινε γράμματα στὸ σχολειό. Αὐτὸς δανειζότανε λέξεις καὶ φράσεις ἀποφθεγματικὲς λ.χ. παροιμίες, ἀφηγήσεις κι' ἀνέκδοτα σὲ Τουρκικὴ γλῶσσα καὶ ἑκατοντάδες λέξεις, ποὺ τὶς πολιτογραφοῦσε στὴ γλῶσσα του κσὶ τοὺς ἔδινε καταλήξεις ἑλληνικές. Δημιουργοῦσε ρήματα, οὐσιαστικὰ κι' ἐπίθετα καὶ τὰ χρησιμοποιοῦσε μ' εὐκολία.

Σχημάτιζε λ.χ. τὸ *γκιβεντίζω* ποὺ σημαίνει στηρίζομαι ἀπὸ λέξη γκιουβενμὲκ—καὶ τὴν κατάληξη—ίζω. Σὲ ίζω ἔχουμε ἄπειρα ρήματα τέτοια στὴν ἀγροτική μας ζωὴ καὶ γενικὰ τὴν ἐπαγγελματική μας. Ἔτσι στὰ γλωσσάρια ποὺ ἔχουμε δημιουργήσει παρατηροῦμε ὅτι ἕνα ποσοστὸ τοῦ ὑλικοῦ περιέχει καὶ λέξεις Τουρκικὲς χρήσιμες γιὰ τὸ λαὸ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ζωῆς.

Στὰ ἐπαγγέλματα τοῦ λαοῦ πρῶτα τὰ ὀνόματα δίδονταν ἀπὸ Τουρκικὲς λέξεις. *Μουμτζῆδες* εἶναι οἱ κηροποιοί, *γεμενετζῆδες* οἱ κάνοντες τὰ γεμενιά, (παπούτσια τῆς Ὑεμένης), *σαχανετζῆδες* οἱ δουλεύοντες τὰ μπρούντζινα ἀγγεῖα (σαχάνια). Σχεδὸν ὅλα τὰ ἐπαγγέλματα ἔχουν τουρκικὰ ὀνόματα.

Τέτοιο γλωσσάριο λοιπὸν ἐπεχείρησα νὰ καταρτίσω τουρκικῶν λέξεων, ποὺ πολιτογραφήθηκαν στὴν Ἑλληνική, ὅταν εἶδα ὅτι τὸ Σαρανταεκκλησιώτικο γλωσσάριό μου [1], ποὺ κατάρτισα εἶχε ἀρκετὲς λέξεις τούρκικες, ποὺ σώζονται ἀκόμα στὴν ὁμιλία μας, ἂν καὶ φύγαμε ἀπὸ τὴν ἀλησμόνητη Πατρίδα στὰ 1922. Τέτοιες λέξεις ὄχι λίγες σώζονται στὴν ὁμιλία τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ποὺ τὶς μεταχειρίζονταν κι' ὁ Κολοκοτρώνης καὶ πρὸ παντὸς ὁ Μακρυγιάννης, ποὺ γράφοντας τ' ἀπομνημονεύματά του, χρησιμοποίησε χτυπητὲς λέξεις τούρκικες, ποὺ τὶς χρησιμοποιοῦσε ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς στὸ στρατό.

Τὴ γλωσσικὴ αὐτὴ ἐργασία παρέλαβε ὁ Κ. Κουκκίδης δημοσιογράφος, ἀπὸ τὴ Θράκη, νὰ τὴν τακτοποιήση, ἀλλὰ παρασύρθηκε κι' αὐτὸς βλέποντας ὅτι τούρκικες λέξεις ὑπάρχουν καὶ στὴν Ἠπειρωτική, τὴ Μακεδονικὴ ἀλλὰ καὶ Κρητικὴ διάλεκτο κι' ὄχι μόνο τὴ Θρακική.

Ἔτσι συνέλεξε ὅλες τὶς χρήσιμες λέξεις στὰ σημεῖα αὐτὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τὶς συσχέτισε συναμεταξύ τους καὶ τὶς περιέλαβε σ' αὐτὸ τὸ πολύτιμο γλωσσάριο, ποὺ θὰ καταδείξη ὡς ποῦ ἡ Τουρκικὴ γλῶσσα εἰσχώρησε καὶ ἐξακολουθοῦν ἀκόμα τὰ εἰσαχθέντα στοιχεῖα νὰ ζοῦν μέσα στὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ ὅλου Ἑλληνικοῦ λαοῦ.

Αὐτὴ ἡ διείσδυση ἔγινε ἀνάλογα κι' ἀντίθετα στὴν Τουρκικὴ ἀπὸ τὴν Ἑλληνική, ὅπως καὶ στὴ Βουλγαρική, ὅπου κυρίως βλέπει κανεὶς χιλιάδες λέξεων, νὰ ζοῦν καὶ νὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς ἀναγκαῖες στὴν ὁμιλία, στὰ ἐπαγγέλματα, στὶς ἐπιστῆμες. Αὐτὴ ἡ ἀμοιβαία ἀλληλεπίδραση τῶν γειτονι-

---

1. Τὸ γλωσσάριο αὐτὸ εἶναι δημοσιευμένο ἐν μέρει στὰ «Θρακικὰ» (α', β', γ', δ' τόμο) καὶ συνεχίζεται στὸ «Ἀρχ. Θρ. Θησαυροῦ» μέχρι τέλους.

κῶν γλωσσῶν καὶ ἡ ἔκταση τῆς ἀλληλεπιδράσεως δείχνουν καὶ τὴ διαβάθμηση κάθε λαοῦ στὸν πολιτισμὸ καὶ τὴ γλῶσσα του καὶ τὴ δύναμη καὶ ὑπεροχὴ τοῦ πολιτισμοῦ του [1].

Μὲ τὴν σκέψη μου τὴ σημερινὴ θέλω νὰ τονίσω ὅτι κανένας λαὸς δὲν μένει ἀνεπηρέαστος γλωσσικὰ ἀπὸ τοὺς γείτονές του, ἀπὸ τὸν πολιτισμό τους, ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ ὑπεροχή τους, καὶ τὴν κατωτερότητα ἀκόμη.

Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἐπέδρασε πάνω στὴ Ρωμαϊκή, ἡ Ρωμαϊκὴ ἀντίστοιχα στὴν Ἑλληνική, ὅταν κυριάρχισε, ἡ Ρωμαϊκὴ στὴ Θρακικὴ καὶ τὸ Βυζάντιο, ὅταν τὸ Ρωμαϊκὸ καὶ στρατιωτικὸ πνεῦμα ἁπλάκωσε παντοῦ. Ἔτσι σκαλίζοντας βρίσκουμε τὶς Ἑλληνικὲς καὶ τὶς Ρωμαϊκὲς λέξεις, νὰ ἀλληλοπλημμυροῦν τὶς δυὸ γλῶσσες στὸν καιρὸ τῆς ἀκμῆς των.

Αὐτὸ συνέβη καὶ μὲ τὴν Τουρκική, ποὺ μᾶς δάνησε ὥς 2 χιλ. καὶ πλέον λέξεις, πολιτογραφημένες στὴν Ἑλληνική, μᾶς βοηθοῦν ἀκόμα πολλὲς στὴν ἐκφραστική μας ἱκανότητα.

Μὲ τὸν καιρὸ καὶ ἡ Θρακικὴ διάλεκτος θ' ἀποκτήση τὶς ἀνάλογες δάνειες λέξεις, ἀπὸ τὴν μητέρα Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ μαὐτὲς θ' ἀντικατασταθῆ τὶς Τουρκικὲς φυσιολογικὰ καὶ ὁμαλά. Ὁ δανεισμὸς λέξεων εἶναι ἕνα στοιχεῖο, ποὺ βαρύνει πολὺ στὴ ζωὴ τῶν λαῶν καὶ τῶν γλωσσῶν, εἴτε γιὰ τὸ καλό, ὅτε καὶ ἐκπολιτίζονται, εἴτε γιὰ τὸ κακό, ὅτε καὶ ἐκβαρβαρίζονται. Αὐτὸ ἔπαθε στὰ χρόνια τῆς δουλείας ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα, ποὺ θὰ ἐχάνετο, ἂν δὲν εἶταν ἡ γλῶσσα τῆς ἐκκλησίας, τὸ ἀκοίμητο κρυφὸ σχολεῖο, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ στὴ θρησκεία καὶ τὴ γλῶσσα του. Παράδειγμα οἱ ἐκτουρκισμένοι γλωσσικῶς Ἕλληνες, ὅπως οἱ Γκαγκαούζηδες, ποὺ κατοικοῦσαν στὴ Μαύρη Θάλασσα μεταναστεύοντας ἀπὸ τὴ Μ. Ἀσία καὶ οἱ κρυπτοχριστιανοὶ στὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Πολύδ. Παπαχριστοδούλου

18. ***Σκέψεις καὶ ἐντυπώσεις ἀπὸ τὴν πανήγυρη τῆς Ἁγίας Μαρίνης τοῦ Μαΐστρου.*** Ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρχαῖα χρόνια τῆς ζωῆς τῆς φυλῆς μας ὁ ξάστερος ἑλληνικὸς οὐρανός, ὁ καθάριος ὁρίζοντας, ἡ γαλανὴ θάλασσα ἡ ἀφροστεφανωμένη καὶ ἡ γεμάτη μάγια ἑλληνικὴ φύση, γέννησαν στὴν ψυχὴ τοῦ Ἕλληνος μιὰ χαρούμενη διάθεση γιὰ τὴν ζωή, μιὰ διάθεση νὰ δημιουργῆ συχνὰ εὐχάριστες κοινὲς συγκεντρώσεις γιὰ διάφορους σκοποὺς λατρευτικούς, μορφωτικούς, ἀθλητικοὺς καὶ ἄλλους σὲ τόπους συνήθως εἰδυλλιακούς.

Ἔτσι στὴν ἀρχαία ἐποχὴ συχνὰ οἱ Ἕλληνες ἔτρεχαν μὲ ἀνάλαφρη καρδιὰ στοὺς Δελφούς, στὴν Ὀλυμπία, στὸν Ἰσθμὸ ἢ σ' ἄλλους καλοδιαλεγμένους γιὰ ὑποβλητικότητα μυστηριακὴ καὶ ὁμορφιὰ ἐξαίρετη τόπους τῶν Ἀρχαίων Ναῶν, εὐλαβεῖς προσκυνηταὶ τῶν θεῶν των, γιὰ νὰ προσφέρουν

1. Βλ. Ἑλληνικὰ στοιχεῖα τῆς Βουλγαρικῆς γλώσσης στὴν Ἑλληνική, Ν. Ἀνδριώτη Ἀρχ. Θρ. Θησ. τ 17 σ. 33 – 100.

θυσίες καὶ σπονδὲς στοὺς βωμούς των, γιὰ νὰ ὑμνήσουν καὶ νὰ δοξολογήσουν τοὺς θεοὺς καὶ ἥρωας τῆς Ὁμηρικῆς ἢ Ὀρφικῆς θρησκείας των, παράλληλα ὅμως νὰ παρακολουθήσουν καὶ τοὺς ποιητικούς, μουσικούς, ἢ ἀθλητικοὺς ἀγῶνας, ποὺ θὰ ἐτελοῦντο ἐκεῖ, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἑορτῶν.

Ἐκτελοῦσαν λοιπὸν τὰ θρησκευτικά τους καθήκοντα ἀφ' ἑνός, μὲ θυσίες καὶ τελετὲς μεγαλοπρεπέστατες καὶ ἀφ' ἑτέρου περνοῦσαν εὐχάριστα λίγες μέρες καὶ ὕστερα ἀπὸ τὴν γλυκειὰ αὐτὴν ἀναψυχὴ ξανανιωμένοι, ἐπέστρεφαν στὶς ἐργασίες τους, στοὺς τόπους τους, στὴ σκληρὴ πάλη τῆς ζωῆς, καὶ καμιὰ φορὰ καὶ στὴν φωτιὰ τοῦ πολέμου, ποὺ τὸν εἶχαν διακόψει γιὰ νὰ καταστῇ δυνατὴ ἡ πανελλήνια συμμετοχὴ στὶς κοινὲς ἑορτές.

Παρόμοιες συνήθειες βρίσκει κανεὶς στὸ δοξασμένο Βυζάντιο, ὅπου ὁ χριστιανισμὸς μὲ τὴν τόσο πλούσια τελετουργία του, μὲ τὴν στρατιὰ τῶν Ἁγίων καὶ μαρτύρων, ποὺ πρὸς τιμήν των δημιουργήθηκε ἕνα πλῆθος ἑορτῶν, παρουσιάζει ἀμέτρητες εὐκαιρίες, ὥστε σὲ εὐρεῖες συγκεντρώσεις «ἐν ἐκκλησίαις, ἐν χορδαῖς καὶ ὀργάνοις» νὰ εὐλογοῦν οἱ πιστοὶ τὸν Κύριον, νὰ τὸν ὑμνολογοῦν γιὰ τὴν παντοδυναμία, τὴ σοφία, τὸ ἀμέτρητον ἔλεός Του.

Τὴν πρώτη θέση ἀνάμεσα στὶς πολυάριθμες κοινωνικὲς ἢ ἐπίσημες τελετὲς τοῦ Βυζαντίου κατεῖχαν οἱ θρησκευτικὲς ἑορτές. Τὸ ἔδαφος τοῦ ἑορτάζοντος Ναοῦ τὸ ἔστρωναν μὲ δαφνόκλαδα καὶ ὅταν ἑόρταζεν Ναὸς μακρυὰ ἀπὸ τὴν πόλι, τότε οἱ ἐκκλησιαζόμενοι ἔμεναν μετὰ τὴν θεία λειτουργία καὶ ἐσυμποσίαζαν, μὲ τραγούδια καὶ χορούς.

Ὁ χρόνος κυλᾶ ἀδιάκοπα καὶ θεωρεῖται ἀπὸ πολλοὺς παμφάγος, ποὺ φθείρει καὶ σβύνει τὰ παλιὰ καὶ φέρνει ὅλο νέα. Στὴν Ἑλλάδα ὅμως, μὲ τὴν παλιὰ ὡραία ζωή, δὲν στάθηκε ποτὲ ἱκανὸς νὰ σβύσῃ ἀπὸ τὴν μνήμη καὶ τὴν συνείδηση τῶν γενεῶν, ποὺ ἡ μιὰ διαδέχεται τὴν ἄλλη, τὴν φυλετικὴ παράδοση, ἀλλὰ διατηρήθηκε αὐτὴ στὰ βασικώτερα σημεῖα τῆς ζωῆς καὶ ὅλα τὰ βιώματα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἐξακολούθησαν νὰ ἀποτελοῦν ἀναβιώσιμα στοιχεῖα σὲ ὅλους τοὺς κατοπινοὺς χρόνους ἕως σήμερον.

Τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ στάθηκε ἀναλλοίωτο ἀνάμεσα στοὺς αἰῶνας βυζαίνοντας ὁλοένα ἀπὸ τὴν καθαρὴ βρυσούλα τῆς ἁγνῆς, τῆς τίμιας καὶ δημιουργικῆς ζωῆς ποὺ ἔφερε καὶ φέρει τὴ δόξα στὴν πατρίδα μας.

Νὰ λοιπὸν καὶ σήμερα, στὴ σύγχρονη Ἑλλάδα, παρόμοιοι μὲ τοὺς ἀρχαίους τρόποι ζωῆς ἐμφανίζονται, ὁμότροπα ἤθη παρουσιάζονται καὶ θερμαίνουν πάλι τὶς ψυχές μας. Ἀφορμὴ σ' αὐτὲς τὶς σκέψεις ἔδωσε ἕνα ὡραῖο πανηγύρι στὸ Μαΐστρο τῆς Ἀλεξ)πόλεως, στὶς 17 Ἰουλίου, ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἑορτῆς τῆς Ἁγίας Μαρίνης.

Ὁ νέος Μαΐστρος, τὸ γραφικὸ χωριουδάκι ποὺ βρίσκεται δύο χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρούπολι κατοικεῖται ἀπὸ πρόσφυγες τοῦ παλαιοῦ Μαΐστρου καὶ τῆς Ἀμυγδαλιᾶς ποὺ βρισκόταν στὴν περιφέρεια τῆς ξακουστῆς Αἴνου. Στὴν παλαιά τους πατρίδα πολιοῦχο εἶχαν τὸν Ἅγιο Γεώργιο κι' ἔτσι,

ὅταν ἤρθαν ἐδῶ, ἔκαμαν μιὰ παράγκα σὰν χῶρον λατρείας τοῦ Ἁγίου, ἀργότερα δὲ μὲ τοπικοὺς ἐράνους καὶ ἐπιχορήγηση τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἀλεξ)πόλεως ἔκτισαν τὴν ὄμορφη ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Γεωργίου, ποὺ βλέπουμε σήμερα νὰ ὑψώνεται σὲ περίβλεπτη θέση. Μέσα σ' αὐτὸν ὅμως τὸν Ναὸ στεγάζεται καὶ ἡ θαυματουργὴ εἰκόνα τῆς Ἁγίας Μαρίνης καὶ γι' αὐτὸν τὸν λόγο γίνεται ἡ θρησκευτικὴ πανήγυρις τὴν ἡμέρα τῆς μνήμης της. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ εἶναι παμπάλαια, καὶ σήμερα μόλις διακρίνει κανεὶς μόνον τὸ πρόσωπο, γιατὶ τὸ ὑπόλοιπον μέρος εἶναι σκεπασμένο μὲ ἀσημένια ἐπένδυση.

Ἡ ἱστορία της εἶναι ἡ ἑξῆς: Ἡ εἰκόνα βρισκόταν στὴν παλαιὰ πατρίδα τὴν Ἀμυγδαλιά, στὸ εἰκονοστάσι τοῦ Βραχιόλη Νταϊλαδᾶ, ἀπὸ τὸν ὁποῖον μεταφέρθηκε καὶ στὴν νέα πατρίδα. Μετὰ τὸ θάνατό του ἔμεινε στὴν κόρη του Εἰρήνη, πιστὴ χριστιανὴ καί, κατὰ τὴν κοινὴ πίστη ὅλων τῶν συγχωριανῶν, ἡ Ἁγία Μαρίνα ἐκοίμιζε τὴν Εἰρήνη καὶ τὴν πήγαινε ἐδῶ καὶ ἐκεῖ. Σὲ τέτοια κατάσταση ἐνοράσεως, σὲ τέτοια ἔκστασι βρισκόταν ἡ Εἰρήνη, ὥστε δὲν αἰσθανόταν κανένα ἐξωτερικὸ ἐρεθισμὸ καὶ μόνον ὅταν ξυπνοῦσε ὁμιλοῦσε καὶ ἔλεγε τὶς παραγγελίες τῆς Ἁγίας νὰ νηστεύουν, νὰ ἔχουν βαθειὰ πίστη, νὰ κάνουν ἀγαθοεργίες, νὰ ἔχουν ἁγνὴ ψυχή.

Μετὰ τὸν θάνατο τῆς Εἰρήνης πῆρε τὴν Ἁγία εἰκόνα ἡ Μητρόπολις Ἀλεξ)πόλεως τὴν ἔδωσε στὴν ἐκκλησία τοῦ χωριοῦ καὶ ἀπὸ τότε καθιερώθηκε νὰ ἑορτάζη ἡ ἐκκλησία καὶ στὶς 17 Ἰουλίου.

Ὅλος ὁ γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησία χῶρος, τὴν παραμονὴ τῆς ἑορτῆς, κατακλύζεται ἀπὸ πλῆθος προσκυνητῶν, ποὺ φθάνουν ἀπὸ τὶς γύρω πόλεις, Κομοτινή, Ξάνθη καὶ τὰ χωριά τους, ἢ ἀπὸ τὶς πόλεις καὶ τὰ χωριὰ τοῦ Νομοῦ Ἔβρου, γιατὶ εἶναι μεγάλη ἡ χάρη τῆς Ἁγίας. Θεωρεῖται ἰατρὸς τῶν ψυχῶν, θεράπων τῶν νευρολογικῶν παθήσεων καὶ γι' αὐτὸ πολλοὶ πάσχοντες ὁδηγοῦνται ἐκεῖ ἀπὸ τοὺς οἰκείους των καὶ ἱκετεύουν νὰ τοὺς χαρίση τὴν ἴασιν. Δὲν εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι ποὺ διανυκτερεύουν στὰ κελιὰ τοῦ Ναοῦ ἢ στὸ ὕπαιθρο, σὲ σημεῖο ὥστε μὲ δυσκολία νὰ μπορῇ κανεὶς νὰ βρῇ λίγο χῶρο, γιὰ ν' ἁπλώση τὰ στρωσίδια του νὰ κοιμηθῇ. Ἀκόμη εἶναι εὐάριθμοι ἐκεῖνοι ποὺ φέρνουν διάφορα δῶρα στὸ Ναό, λάδι γιὰ τὸ ἄναμμα τῶν κανδηλιῶν, κουβέρτες, πετσέτες, καλοθρεμμένα ἀρνιὰ καὶ ὅ,τι ἄλλο διαθέτει ὁ καθένας, πιστεύοντας ἀκραδάντως στὴ δύναμη καὶ χάρη τῆς «ἐνδόξου Μαρίνης» ὅπως τὴν προσφωνεῖ ὁ ὑμνογράφος, τῆς «ἀποσοβούσης ἐκ τῶν πιστῶν τὰς νόσους τὰς λυμαινώδεις».

Πόσον κατανυκτικὴ εἶναι ἡ στιγμὴ ποὺ κατὰ τὸν ἑσπερινὸ μέσα στὸν καταφωτισμένο Ναὸ ψάλλεται τὸ «τίς Θεὸς μέγας, ὡς ὁ Θεὸς ἡμῶν», ἐνῶ γύρω του αἰσθάνεται κανεὶς ἕνα πλῆθος προσευχομένων μὲ κατάνυξη καὶ θεῖο δέος καὶ ἔξω ἀπὸ τὸ Ναὸ ἁπλώνεται μιὰ φύση τόσο τέλεια, τόσο μαγευτική, ὥστε νὰ δικαιώνη κι' ἐδῶ τὸν ὑμνογράφο.

Ἡ γαλήνη τῆς νύχτας, μὲ τὸ ἀργοτάξιδο ἀσημένιο φεγγάρι στὸν οὐ-

ρανό, φέρνει σὲ λίγες ὧρες τὸ μυθολογικὸ Μορφέα γιὰ νὰ περιλάβη στὶς εὐρύχωρες ἀγκάλες του τὰ κουρασμένα πλήθη, ὥσπου ἡ «ροδοδάκτυλος Ἠὼς» νὰ τοὺς ξανανοίξη τὰ βλέφαρα καὶ νὰ τοὺς ὁδηγήση πάλι στὸν ἑορτάζοντα Ναὸ γιὰ νὰ ἀκούσουν τοὺς ἑωθινοὺς ὕμνους καὶ τὴν πανηγυρικὴ λειτουργία τῆς ἡμέρας. Ὁ κλῆρος μὲ τὰ χρυσοστόλιστα ἄμφια, χοροστατοῦντος τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἀλεξ)πόλεως, Τραϊανουπόλεως καὶ Σαμοθράκης, τελεῖ μὲ κάθε μεγαλοπρέπεια τὴν Θεία Λειτουργία, ὁ κόσμος ἱκετεύει νὰ τύχη τῶν θερμῶν πρεσβειῶν τῆς Ἁγίας εἰς τὸν Κύριον καὶ αἰσθανόμενος μιὰν ἀνακούφιση, διότι τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία νὰ ἐπικοινωνήση μὲ τὸ θεῖον, μέσα σὲ ἕνα τόσο ἐπιβλητικὸ ἑορταστικὸ περιβάλλον, ξεχύνεται μετὰ τὴν ἀπόλυση στὸ ὄμορφο τοπεῖο.

Ἐκεῖ κάτω ἀπὸ τὸ λόφο τῆς ἐκκλησίας ξανοίγεται μὲ ἀπότομο κόψιμο μία πολύχρωμη κοιλάδα μὲ πλούσια βλάστηση. Εἶναι τόσο ὄμορφη ἡ ἐναλλαγὴ τῶν χρωμάτων μὲ τὸ κοκκινωπὸ καφὲ τοῦ χώματος καὶ τὴν ποικιλία τῶν ἀποχρώσεων τοῦ πρασίνου, τοῦ κιτρίνου, ποὺ σοῦ μαγεύει καὶ βλέμμα καὶ νοῦ καὶ αὐθόρμητα ἀνεβαίνει στὰ χείλη ἡ ἱερὴ φράσις «ὡς θαυμαστὰ τὰ ἔργα Σου Κύριε!» Τὰ λαϊκὰ ὄργανα, κλαρίνα, βιολιά, λύρες, (γκεμεντζέδες), ἄσκαυλοι (γκάϊντες) σκορπίζουν τώρα τὴν μουσική τους καὶ κάνουν τὸ πλῆθος νὰ συγκεντρωθῆ σ' ἕνα πλάτωμα, ποὺ σκιάζεται τέλεια ἀπὸ μερικὰ γέρικα, ἀλλὰ πλούσια σὲ κλώνους καὶ φύλλωμα πλατάνια, γιατὶ ἐκεῖ θὰ παρακολουθήση χοροὺς καὶ ἀγωνίσματα. Καὶ νά, σὲ λίγο ἀρχίζουν νὰ ἀναβιοῦν τὰ ἀρχαῖα καὶ Βυζαντινὰ ἔθιμα τῶν ἀθλητικῶν ἢ ἄλλων ἀγώνων καὶ χορῶν, ὅπως προαναφέραμε. Λαμβάνουν χώραν τρία ἀγωνίσματα, δρόμου, ἱππικῶν ἀγώνων καὶ πάλης. Σχηματίζεται ἀρχικὰ μία κριτικὴ ἐπιτροπὴ ἀπὸ ἰθύνοντας τοῦ χωριοῦ καὶ ἀνθρώπους εἰδήμονας τῶν τελουμένων ἀγωνισμάτων, ἡ ὁποία θὰ βραβεύση τοὺς νικητὰς καὶ θὰ ἀπονείμη τὰ ἔπαθλα, κυρίως ἀρνιὰ ἢ καὶ μεγαλύτερα ζῶα.

Ἡ ἑλλανόδικος αὐτὴ ἐπιτροπὴ ἀναμένει, μαζὶ μὲ τὸ γεμᾶτο ἀγωνία πλῆθος νὰ καταφθάσουν οἱ δρομεῖς ἀπὸ τὸν Ἀπαλό, ἕνα γειτονικὸ χωριὸ σὲ ἀπόστασιν τριῶν χιλιομέτρων ἀπὸ τὸ Μαΐστρο, ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρία τῶν δρομέων. Καὶ νά, στὴ στροφὴ τοῦ δρόμου διακρίνονται οἱ σφριγηλοὶ νέοι καὶ ὑπὸ τὶς ἐτευφημίες καὶ ζητωκραυγὲς τοῦ πλήθους φθάνει στὸ τέρμα ὁ πρῶτος νικητής, ἀσθμαίνοντας καὶ κάθιδρως, ἀλλὰ μὲ βλέμμα ἀγέρωχο καὶ χαρωπό, γιατὶ εἶναι τὸ πρῶτο παλληκάρι. Τὸ λευκόμαλλο παχὺ ἀρνί, τὸ ἔπαθλο τῆς νίκης του, ἀποτίθεται στοὺς ὤμους του ἀπὸ τὴν ἐπιτροπή, ἐνῶ οἱ ἐπευφημίες εἶναι οὐρανομήκεις.

Ἀκολουθεῖ σὲ λίγο τὸ δεύτερο ἀγώνισμα, οἱ ἱππικοὶ ἀγῶνες. Ἀπὸ τὸ ἴδιο πάλι χωριὸ τὸν Ἀπαλὸ ξεκινοῦν οἱ λεβέντες καβαλλάρηδες μὲ τὰ ψαριά, κοκκινότριχα ἢ μαῦρα ἄλογά τους καὶ τερματίζουν στὴν ἴδια θέση τοῦ Μαΐστρου καμαρωτοὶ μὲ τὸ ὡραῖο, τὸ ὀρθόστητο ἑλληνικὸ κορμί, μὲ τὴ ζωη-

ράδα τῆς χαρᾶς στὸ μάτι. Καὶ νὰ πάλι ὁ πρῶτος νικητὴς δέχεται τὰ συγχαρητήρια καὶ τὸ ἔπαθλον τῆς νίκης. Σὲ λίγο ἡ λαύρα τοῦ μεσημεριοῦ φέρνει ἕνα ὀλιγόωρο σταμάτημα στὴν κίνηση καὶ ἀκολουθεῖ περὶ τὴν 5ην ἀπογευματινὴν τὸ τρίτο ἀγώνισμα, τῆς πάλης. Δύο ζεύγη ρωμαλέων παλαιστῶν, ποὺ δὲν εἶναι ἀπαραίτητον νὰ προέρχωνται ἀπὸ τὰ γειτονικὰ μέρη, ἀλλὰ ποὺ εἶναι δυνατὸν νὰ ἔλθουν ἀπὸ ὁποιοδήποτε μέρος τῆς Ἑλλάδος, φορώντας ἕνα εἰδικὸ δερμάτινο παντελόνι, ὀνομαζόμενο «κιουσπέτι» μὲ χάντρες πολύχρωμες στὴ μέση, σφιγμένο καλὰ γύρω ἀπὸ τὸν ἀστράγαλο, μὲ καλοαλειμμένο μὲ λάδι τὸ κορμί, γιὰ νὰ μὴ δίνη λαβὴ στὸν ἀντίπαλο, ἐμφανίζονται στὸ εἰδικὸ ἁλώνι, τὴν παλαίστρα. Παλεύουν, γέρνουν, ὀρθώνονται, στριφογυρίζουν οἱ παλαισταὶ (πρῶτα τὸ ἕνα καὶ ἀκολούθως τὸ ἄλλο ζεῦγος) καὶ ἀφοῦ ἀναδειχθοῦν οἱ δύο νικηταὶ ρίχνοντας τοὺς ἀντιπάλους, ὥστε «νὰ φάη ἡ πλάτη τους χῶμα» κατὰ τὴ λαϊκὴ ἔκφραση, ἀρχίζει νέος παλαιστικὸς ἀγώνας μεταξὺ τῶν δύο νικητῶν, ὁπότε ἀναδεικνύεται ὁ τελικὸς πρῶτος νικητὴς καὶ κάτω ἀπὸ τὰ μυριόστομα «μπράβο», παίρνει τὸ ἔπαθλό του ποὺ εἶναι ἀρνὶ ἢ καὶ καλόθρεφτο δαμάλι [1].

Τὴν ὥρα ἐκείνη ποὺ τελοῦνται τὰ ἀγωνίσματα ἡ σκέψη φτερωτὴ πετᾷ στὴ ζωὴ τῶν προγόνων καὶ ἀναθυμᾶται ὁ νοῦς τοὺς ἀρχαίους δρομεῖς καὶ παλαιστάς, τοὺς γεμάτους σφριγηλὴ νιότη ἀγωνιστὰς τοῦ ἀρχαίου στίβου, τοῦ Βυζαντινοῦ ἱπποδρόμου, τῶν ἀκροπόλεων τῶν Ἀκριτῶν καὶ τῶν λημεριῶν τῆς κλεφτουριᾶς, ἐνῶ γύρω «ἄρχοντες καὶ λαός, αὐτοκράτορες καὶ πορφυρογέννητοι, δήμαρχοι καὶ πλῆθος, καπετανέοι καὶ κλέφτες καμαρῶναν τὴν λεβεντιὰ καὶ τὰ νιάτα τους καὶ Πίνδαροι ὕμνηταὶ εἶναι ἕτοιμοι νὰ ψάλλουν τὶς νῖκες τους». Ἴδια καὶ ἀπαράλλαχτη ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἀνάμεσα στοὺς αἰῶνες, ὅπως δημιουργεῖ τὰ ἔπη καὶ τὰ κλέη στὶς κάθε φορὰ παρουσιαζόμενες κρίσιμες ὧρες καὶ δύσκολες καμπὲς τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, ἔτσι συνεχίζει τὶς παλαιὲς παραδόσεις καὶ στὴν κοινωνικὴ καὶ ἰδιωτικὴ ζωή, τὶς παραδόσεις ποὺ περιφρουροῦν τὸν ψυχικό μας πλοῦτο καὶ τὸν κάνουν ἀκατάλυτο ἀπὸ τὸ χρόνο. Πόσο ὄμορφα ἐκφράζει ὁ Νῖκος Σημηριώτης τὴ συνέχιση τῆς ἀθάνατης ἑλληνικῆς ψυχῆς λέγοντας :

Ψυχὴ τοῦ λαοῦ ! Ἀνιστόρητο βουερό, βαθὺ ποτάμι
ποὺ ἀκόμη θρέφει σε ἡ παλιὰ τῆς Κασταλίας ἡ κρήνη
καθὼς κυλᾶς γλυκοὺς σκοποὺς τὸ διάβα σου ἀναδίνει
κι᾽ εἶναι φλογέρα ἐκστατικὴ τὸ κάθε σου καλάμι.

Ὡς τὸ σούρουπο ἐξακολουθεῖ τὸ γλέντι καὶ ὁ χορός, ὁ συρτὸς ποὺ μᾶς θυμίζει τὸν Ὁμηρικὸ «ὅρμο» καὶ ἄλλοι Θρακιώτικοι χοροί [2], ποὺ πρὶν

1. Βλέπε λαογραφικὰ Μαΐστρου Θράκης *Δ. Πετροπούλου* Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμος Θ' σ. 181—220.

2. Βλ. «Μουσικὰ κείμενα δημοτικῶν τραγουδιῶν τῆς Θράκης» Ἀρχ. Θρ. Θησ. τόμ. 21ος.

λίγα χρόνια γινόταν καὶ μὲ τὶς τοπικὲς ἐνδυμασίες, χορεύοντας πρῶτα τὰ κορίτσια μὲ τὰ καταστόλιστα ἀπὸ χρυσάφι στήθη κι' ὕστερα τὰ παλληκάρια μὲ εὐλυγισία καὶ λεβεντιά.

Σήμερα ὅμως ὅλο καὶ λιγοστεύουν οἱ ἐθνικοὶ αὐτοὶ χοροὶ καὶ τὰ ὑπέροχα τοπικὰ τραγούδια, παραγκωνιζόμενοι ἀπὸ τοὺς ξενικοὺς ἀλλόκοτους χοροὺς καὶ τὰ ἄνοστα τραγούδια τῶν μπουζουκιῶν, ποὺ τοὺς λείπει ἐντελῶς ἡ χάρη, ὁ αὐθορμητισμός, ἡ παρθενικὴ ἁπλότητα καὶ ὁμορφιά, ἡ δροσιὰ καὶ ἡ ἀλήθεια τῆς λαϊκῆς μούσης. Ἡ ὥρα περνᾷ, σβύνει τοῦ ἥλιου τὸ θάμπος, οἱ κορυφὲς τῶν δένδρων κάνουν ὑποκλίσεις στὸν ἐλαφρὸ βραδυνὸ ἄνεμο ποὺ ἀρχίζει τὶς εὐεργετικὲς γιὰ τὴν πλάση πνοές του, οἱ σκιὲς τῶν βουνῶν μόλις διαγράφονται στὸν ὁρίζοντα καὶ λεωφορεῖα καὶ ἁμάξια, μὲ τὸ γεμᾶτο εὐχαρίστηση ἀπὸ τὴν διέλευση τῆς ἡμέρας αὐτῆς πλῆθος, παίρνουν τὸ δρόμο τοῦ γυρισμοῦ.

Ἐν Ἀλεξανδρουπόλει τῇ 20ῇ Ἰουλίου 1959

Ἄννα Τσιρλιγκάνη—Κιναλῆ

Καθηγήτρια Φιλολογίας

19. *Ἡ μαγικὴ Μαλαισία καὶ ἡ πυροβασία*. (Ἀπὸ τὸ Ἀμερικανικὸ περιοδικὸ Reader's Digest, Σεπτ. 1958. *Ἡ Μαγικὴ Μαλαισία, ὑπὸ James A. Michener*). «Ἡ Συγκαπούρη εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες πόλεις τῆς Ἀσίας καὶ πολὺ περισσότερο μάλιστα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Ἰνδικοῦ Φεστιβὰλ τοῦ Deepavali, γιατὶ τότε οἱ μυστικοπαθεῖς ἐπιδείχνουν τὴν ἀπίστευτη πίστι τους, ποὺ ὑπενθυμίζει στὸν ἐπισκέπτη τῆς Δύσεως, πὼς ὑπάρχουν στὴν Ἀσία πολλὰ πράγματα ποὺ δὲν θὰ καταλάβη ποτέ.

Αὐτὸ συνέβη σὲ μιὰ τελετὴ στὸ Deepavali, ὅταν προχώρησα ἀνάμεσα στὸ πλῆθος μέσα στὴν αὐλὴ ἑνὸς μικροῦ Ἰνδιάνικου ναοῦ στὴν καρδιὰ τῆς Συγκαπούρης. Στὸ κέντρο τῆς αὐλῆς ὑπῆρχεν ἕνας λάκκος 25 πόδια περίπου μάκρος καὶ 12 φάρδος. Στὸ τελευταῖο ἄκρο του καὶ χωρισμένο ἐλαφρὰ ἀπὸ τὸ λάκκο, ὑπῆρχε μιὰ μεγάλη τάφρος, μέσα στὴν ὁποία ἐργάτες ἔχυναν πελώρια δοχεῖα γεμᾶτα κατσικίσιο γάλα.

Ὁ λάκκος ἦταν ξέχειλος ἀπὸ χοντρὰ κούτσουρα ποὺ ἔκαιγαν ἐπὶ ἀρκετὲς ὧρες συνεχῶς. Κατὰ τὰς τρεῖς τὸ ἀπόγευμα ὁ λάκκος ἦταν ὁλότελα γεμᾶτος ἀπὸ στάχτη καὶ χόβολη. Εἶχα μιὰ καλὴ θέσι κοντὰ στὸ γεμᾶτο μὲ τὸ γάλα τῆς κατσίκας λάκκο, ἀλλὰ χρειάστηκε νὰ μετακινηθῶ λόγῳ τῆς θερμότητος τῆς φωτιᾶς ποὺ ἦταν τόσο ἔντονη ὥστε νὰ μοῦ εἶναι ἀνυπόφορη. Ἂν ἔρριχνα ἕνα κομματάκι χαρτὶ μέσα στὸ λάκκο, θὰ ἔπαιρνε ἀμέσως φωτιά. Κι' ἂν οἱ Ἰνδιάνοι ποὺ ἀνασκάλευαν τὸ λάκκο συνεχῶς, γιὰ νὰ διατηρήσουν

Σ.Δ. Βλ. Ἐκπληκτικὲς ἐπιδείξεις πυροβασίας εἰς τὴν Κεϋλάνην, χορός, καταληψία, πυροβασία, ἀκαΐα. «Ἀπογευματινὴ» 1ης Σ)βρίου 1959.

ὁμοιόμορφη τὴν ἐπιφάνειά του, ἄφηναν τὶς διχαλωτὲς ἄκρες τῶν δικράνων τους νὰ παραμείνουν μέσα στὶς φλόγες, θὰ ἔπιανον φωτιὰ καὶ θὰ χρειαζόταν νὰ βυθιστοῦν μέσα στὸ κατσικίσιο γάλα, γιὰ νὰ σβήσουν.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ προσοχή μου ἀποσπάσθηκε ἀπὸ τὶς φλόγες, ὅταν στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ παρουσιάστηκε ἡ ἀρχὴ μιᾶς ἐκπληκτικῆς παρελάσεως προσώπων ποὺ ἔμελλε νὰ δῶ ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Ἦταν ἕνας μυστικοπαθὴς Ἰνδιάνος, γυμνὸς μὲ μόνο ἕνα κομμάτι ὕφασμα, ποὺ σκέπαζε τὴ μέση του. Ψηλός, ἄσαρκος ἄνδρας, μὲ μάγουλα βαθουλωμένα καὶ διαπερασμένα μὲ τρεῖς μικρὲς σοῦβλες δὲν φαινόταν νὰ ἔχη κανένα ἴχνος αἵματος. Ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς μῦς τοῦ στήθους του δυὸ ἄλλες σοῦβλες ἦταν βυθισμένες. Μπροστὰ καὶ πίσω ἀπὸ τὸ στῆθος του κρέμονταν ἀγκίστρια σκαλωμένα ἐπάνω στὸ δέρμα του καὶ σὲ τέσσερα ἀπ' αὐτὰ κρέμονταν βαρειὰ βάρη, ποὺ τραβοῦσαν τοὺς μῦς του πρὸς τὰ κάτω.

Ἡ γλῶσσα του προεξεῖχε καὶ τὴ διαπερνοῦσε ἄλλη μιὰ σούβλα. Μικρότερες σοῦβλες, σὰν καρφιὰ ἦσαν περασμένες ἀνάμεσα στὰ πόδια του καί, σὰν νὰ μὴν ἔφτανε αὐτό, ἀπὸ τὰ κάτω βλέφαρά του κρέμονταν ἄλλα ἀγκίστρια, ποὺ καθένα μὲ τὸ δικό του βάρος τραβοῦσε τὸ βλέφαρο πρὸς τὰ κάτω.

Ὁ εὐσεβὴς αὐτὸς ἄνθρωπος, ποὺ εἶναι φανερὸ πὼς βρισκόταν σ' ἔκστασι, διότι ριγοῦσε κι' ἔτρεμε σὰν φύλλο, ὁδηγήθηκε ἀπὸ τέσσερες βοηθοὺς στὴν ἄκρη τοῦ ἀναμμένου λάκκου, ὅπου χαμηλὲς φλόγες ἔπαιζαν ἀνάμεσα στὴν ἰσοπεδωμένη ἀπὸ τὰ δίκρανα ἐπιφάνεια τῆς στάχτης. Μοῦ φαινόταν ἀδύνατο ζωντανὸ πλάσμα νὰ μποροῦσε νὰ ζήση μέσα στὸ λάκκο αὐτό, ἀλλὰ καθὼς στεκόταν, τρέμοντας ὁλόκληρος κοντὰ στὴν ἄκρη του, ὁ πρῶτος πυροβάτης φαινόταν σὰν ἡ ἐξαιρετικὴ θερμότης νὰ τοῦ μετέδινε ζωτικότητα. Μὲ μιὰν ὑπερήφανη κραυγή, προχώρησε ἀργὰ κι' ἀποφασιστικὰ μέσα στὶς φλόγες, πέρασε ἀνάμεσα ἀπ' αὐτὲς καὶ κλαίγοντας μὲ λυγμοὺς ἔπεσε κατόπιν στὸ λάκκο, τὸν ποτισμένο μὲ κατσικίσιο γάλα. Εἶδα τὰ πόδια του ποὺ δὲν ἦταν οὔτε κομμένα οὔτε πρησμένα.

Τὸ πλῆθος ἐχειροκρότησε ζωηρὰ τὴν ἐπίδειξι αὐτὴ τοῦ θάρρους του. Ὁ ἄνθρωπος ἀδιάφορος σ' ὅ,τι συνέβαινε γύρω του καὶ τρέμοντας σὰν τρελλὸς ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὸ λάκκο μὲ τὸ γάλα κι' ὁδηγήθηκε σ' ἄλλη πλευρὰ τοῦ ναοῦ, ὅπου οἱ σοῦβλες καὶ τ' ἀγκίστρι ἀφαιρέθηκαν ἀπὸ τὸ σῶμα του ποὺ ἐξακολουθοῦσε νὰ μὴ ματώνη.

Ἡ ἑπόμενη πυροβασία ἐκτελέσθηκε ἀπὸ ἕναν εὐσεβῆ ἄνθρωπο ποὺ ἐμφανίσθηκε μὲ τὸ σῶμα γεμᾶτο ἄγριες τομὲς καὶ ποὺ ἔσερνε ἕνα βαρὺ ἀντικείμενο μ' ἕνα σχοινὶ περασμένο ἀνάμεσα ἀπὸ τοὺς τένοντας τῆς πλάτης του. Σὲ κατάστασι ἐκστάσεως χώθηκε μέσα στὸ λάκκο, τὸν διέσχισε, ἀγνοώντας περιφρονητικὰ τὸ δροσερὸ κατσικίσιο γάλα. Τὸν ἐχειροκρότησαν θερμότατα.

Ὁ τρίτος ἄνθρωπος παρουσιάστηκε ὁλότελα διαφορετικὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Ἔβλεπε κάτω τὶς φλόγες μὲ φανερὸ τρόμο προσπαθώντας νὰ ξε-

φύγη. Ἀλλὰ τέσσερες βοηθοὶ ἅρπαξαν μαστίγιο καὶ τὸν ἐμαστίγωσαν ἀλύπητα, διότι, ἀφοῦ εἶχε πλησιάσει τόσο κοντὰ στὴ φωτιά, τοῦ ἀπαγορευόταν νὰ ὀπισθοχωρήση ὕστερα.

Τὰ μαστιγώματα δὲν ἔφερναν κανένα ἀποτέλεσμα ἐπάνω στὸν τρομοκρατημένο ἄνδρα, ποὺ δὲν ἀποφάσιζε νὰ μπῆ μέσα στὴ φωτιά. Τέλος δυὸ ἀπὸ τοὺς πιὸ δυνατοὺς βοηθοὺς τοποθέτησαν τὰ χέρια τους στὸ μέσο τῆς περασμένης μὲ σοῦβλες πλάτης του καὶ τὸν ἔσπρωξαν μὲ ὅλες τὶς δυνάμεις τους μέσα στὸ λάκκο. Σκόνταψε ἐπικίνδυνα, προσπάθησε νὰ ξανάβρη τὴν ἰσορροπία του, ἀλλ' ἔπεσε μὲ τὸ πρόσωπο μέσα στὶς φλόγες. Ἔπειτα ταλαντευόμενος σηκώθηκε στὰ πόδια του ἀξιολύπητος στὴ θέα καὶ καιόμενος, προσπάθησε νὰ βρῆ τὸ λάκκο μὲ τὸ κατσικίσιο γάλα, ποὺ θὰ τὸν ἔσωζε. Ἀλλὰ μὴν μπορώντας νὰ προσανατολισθῆ, ἔπεσε ξανὰ μέσα στὴ φωτιά. Ἀργότερα μᾶς εἶπαν πὼς κατόπιν πέθανε.

Ὕστερ' ἀπ' αὐτὸν παρουσιάστηκε μιὰ ἡλικιωμένη γυναίκα ποὺ περπάτησε ἥρεμα μέσα στὴ φωτιὰ καί, ἀφοῦ κινήθηκε μ' αὐτοπεποίθηση, προχώρησε ἔπειτα ἐπίσης μὲ σταθερότητα πρὸς τὸ λάκκο μὲ τὸ γάλα ὅπου καὶ βυθίσθηκε. Τὸ πλῆθος ἐχειροκρότησε μὲ φρενίτιδα.

Κατόπιν ἐπηκολούθησε μιὰ σειρὰ ἐπιδείξεων ἀπὸ μέρους ἀτόμων, ἐμπνεομένων ἀπὸ βαθειὰ θρησκευτικὴ πίστι. Δὲν εἶχαν τὰ σώματά τους περασμένα μὲ σοῦβλες κι' οὔτε βρίσκονταν σ' ἔκστασι. Ἁπλῶς ἐπίστευαν πὼς ἡ πίστι τους θὰ τοὺς βοηθοῦσε νὰ περάσουν τὴ φωτιά, χωρὶς νὰ πάθουν ἐγκαύματα. Μὲ πραγματικὸ τρόμο πλησίασαν τὸ λάκκο, διστάζοντας μ' εὔλογο φόβο νὰ προχωρήσουν. Ὁ πόνος ὅμως ποὺ τοὺς προξενοῦσαν τὰ μαστιγώματα στὶς πλάτες τους, τοὺς ἔκαμε νὰ ριχτοῦν μέσα στὸ λάκκο καὶ νὰ τὸν διασχίσουν μὲ πέντ' ἕξη γιγάντιες δρασκελιές, καταλήγοντας νὰ ριχτοῦν λαχανιασμένοι μέσα στὸ κατσικίσιο γάλα. Αὐτοὶ ὑπέφεραν ὕστερα ἀπὸ πραγματικὰ ἐγκαύματα στὰ πόδια.

Ἀνακατεμένοι μ' αὐτοὺς τοὺς μικρότερης ὀλκῆς ἐκτελεστὲς ἦσαν κι' ἄλλοι τυχαῖοι ἄνθρωποι, συνεπαρμένοι ἀπὸ τὸ χορὸ τοῦ Ἁγίου Vitus. Αὐτοὶ πλησίαζαν τὸ λάκκο ἐκστατικοὶ κι' ἐπικαλούμενοι τοὺς θεοὺς περαποῦσαν ἀργὰ μὲ προκλητικὸ ὕφος ἀνάμεσα στὶς φλόγες, ἀγνοώντας τὸ γάλα. Δὲν φαίνονταν νὰ ὑποφέρουν ἀπὸ τὶς συνέπειες τῆς ἐπαφῆς των μὲ τὴ φωτιά.

Στὸ τέλος, ὅταν τὸ ἔδαφος τοῦ λάκκου εἶχε καλὰ ποδοπατηθῆ, μερικοὶ νέοι, πού, καθὼς φαίνεται, δὲν εἶχαν ἐξ ἀρχῆς τὴν πρόθεσι νὰ μποῦν μέσα στὴ φωτιά, προχώρησαν μπροστὰ κι' ἐπεχείρησαν νὰ μποῦν. Οὐρλιαζαν ἀπὸ πόνο, καὶ κάθισαν κατόπι μὲ τὰ πόδια βυθισμένα βαθειὰ μέσα στὸ γάλα. Ἡ παράστασι τελείωσε ὅπως εἶχεν ἀρχίσει, μ' ἕναν εὐσεβῆ ἄνθρωπο, ποὺ μὲ τὸ σῶμα κατατρυπημένο, σὰν μαξιλαράκι ἀπὸ καρφίτσες, ἀπὸ τὶς διάφορες σοῦβλες περπάτησε ἀποφασιστικὰ ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ μισοσβυσμένη φωτιά. Δὲν φαινόταν νὰ αἰσθάνεται κανένα πόνο.

Δὲν μπορῶ νὰ ἐξηγήσω τί εἶδα ἐκείνη τὴν ἡμέρα στὴ Συγκαπούρη. Ἐκεῖνο ποὺ ξέρω εἶναι πὼς λίγα λεπτὰ πρὶν ἀπὸ τὴν παρέλασι τῶν πυροβατῶν, ἡ θερμότητα τοῦ λάκκου ἦταν τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ πλησιάσουμε πολὺ κοντά. Ξέρω ἐπίσης πὼς πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πυροβάτες χρειάστηκε νὰ μαστιγωθοῦν, προτοῦ, ἀποφασίσουν νὰ μποῦν μέσα στὸ λάκκο. Καὶ ξέρω ἐπίσης ἀπὸ τὶς ἐκθέσεις τῶν γιατρῶν, πὼς μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πυροβάτες ὑπέφεραν ἀπὸ σοβαρὰ ἐγκαύματα στὰ πέλματα τῶν ποδιῶν τους. Ἀλλ' ἐπίσης ξέρω πὼς ἄλλοι ἄνθρωποι παρουσιάστηκαν μπροστά μου μὲ τὸ σῶμα διαπερασμένο ἀπὸ ἀτσαλένιες σοῦβλες καὶ δὲν μάτωναν. Περπατοῦσαν ἤρεμα ἀνάμεσα στὴ φωτιὰ καὶ δὲν πάθαιναν καμμιὰ σωματικὴ βλάβη».

μετάφραση *Κ. Κουκκίδη*

. Τ' ἀναστενάρια. Τί εἶναι τὰ ἀναστενάρια, πῶς τελεῖται τὸ ἔθιμο, [illegible]ὰ στάδια τῆς τελέσεώς του καὶ ποία ἐξήγηση εἶναι πιθανή, ἀπὸ τὶς διατυπωμένες ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐπιστήμης, ποὺ ἔχουν τὴν ὡριμότητα καὶ τὴ σκέψη νὰ ἐξηγήσουν ἕνα τέτοιο ἔθιμο, μὲ τέτοιες ἐκδηλώσεις, ποὺ ἀφήνουν τὸν θεατὴ ἀνικανοποίητο στὴν ἐξήγηση ποὺ ζητᾶ ἀπὸ τὴν *πυροβασία* καὶ τὴν *ἀκαΐα* ποὺ ἀκολουθεῖ ;

1) Τ' ἀναστενάρια εἶναι Θρακικὸ λαογραφικὸ ἔθιμο, ἀλλὰ σύγκαιρα εἶναι καὶ ἕνα ἀνεξήγητο γεγονός, ποὺ στηρίζεται ἀσφαλῶς σὲ ἀνεξήγητες ψυχικὲς καταστάσεις τοῦ ἀνθρώπου. Ὡς ἔθιμο ἐξεταζόμενο προκαλεῖ τὸ δέος στὸν παρατηρητὴ καὶ γεννᾶ τὸ θαυμασμὸ γιὰ ὅ,τι βλέπει ὁ θεατὴς καὶ παρατηρητὴς νὰ συντελεῖται μπροστὰ στὰ μάτια του. Βλέπει δηλαδὴ ἔξαλλους ἀνθρώπους νὰ κρατοῦν εἰκόνες ἁγίων στολισμένες μὲ διάφορα ἀφιερώματα καὶ στολίδια καὶ νὰ χορεύουν σὰν οἰστρηλατημένοι ἀπὸ τὰ ὄργανα ποὺ παίζουν ρυθμικὰ καὶ βοερά, νὰ ἱδρώνουν ἀπὸ τὴν ἀγωνία ποὺ τοὺς κατέχει καὶ νὰ βαδίζουν πρὸς τὸ μοναστήρι (ἁγίασμα) ἢ πρὸς τὴ θυσία ἢ πρὸς τὴν πυρά, ποὺ εἰμπορεῖ νὰ λυώση καρφὶ ἢ νὰ πυρακτώση σίδηρο, ἢ νὰ καταβροχθίση λαίμαργα καὶ νὰ φλογίση ἕνα κούτσουρο, ποὺ θὰ τὸ πετοῦσες στὶς φλόγες του, γιὰ νὰ χορέψη ἐπάνω στὴ φωτιὰ καὶ νὰ βγῆ ἀπείραχτος ὁλότελα καὶ ἄθικτος. Αὐτὴ ἡ θαυμασιὴ πράξη τοῦ ἀναστενάρη, ποὺ γίνεται μὲ τὴν προστασία τῶν ἁγίων — ὅπως πιστεύουν—ποὺ ὁ λαὸς τοὺς τιμᾶ ἀδίσταχτα καὶ τοὺς λατρεύει καὶ τοὺς πιστεύει, γιατὶ τοῦ δίνουν δύναμη νὰ ὑποστῆ ὅλη τὴ δοκιμασία μὲ ἐγκαρτέρηση, αὐτὴ ἡ πράξη του λοιπὸν εἶναι ἀποτέλεσμα πίστεως πρὸς τοὺς ἁγίους, ὑποβολῆς, καὶ διαθέσεως νὰ τοὺς ἐξυπηρετήση ὁ ταπεινὸς ἄνθρωπος ἐγκαλούμενος, χωρὶς δισταγμοὺς καὶ χωρὶς ἀργοπορία.

2) Οἱ ἀναστενάρηδες αἰσθάνονται ὅτι εἶναι ἐκλεκτὰ ὄργανα καὶ ὑπηρέτες τῶν ἁγίων Κων)τίνου καὶ Ἑλένης. Ἀπ' αὐτοὺς ἀντλοῦν τὴν δύναμή τους, ἀπ' αὐτοὺς καθοδηγοῦνται, ἀπ' αὐτοὺς ἐνισχύονται στὸ ἔργο τους. Εἶναι ἕνας θίασος ἀπὸ 12 τοὐλάχιστον ἀνθρώπους, ποὺ συνεργάζονται καθο-

δηγούμενοι ἀπὸ τοὺς ἄγραφους νόμους τοῦ θιάσου καὶ τοῦ ἐθίμου, καὶ ὁδηγὸν ἔχουν τὸν ἅγιον, ἄφαντον προστάτη καὶ συνοδοιπόρο καὶ καθοδηγητή. Οἱ Ἅγιοι ἔχουν τὴν δύναμη, ποὺ τὴν μεταγγίζουν σ' αὐτούς, ὅταν φθάση ἡ ὥρα γιὰ νὰ ὑποστοῦν, γιὰ τὸ κοινὸ καλό, τὶς δοκιμασίες ποὺ ἀπαιτεῖ τὸ ἔργο τους. Πάσχουν καὶ ὑποφέρουν κι' ἀγωνίζονται νὰ ἀποτρέψουν τὸ κακὸ καὶ νὰ προκαλέσουν τὸ ἀγαθό. Τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ στοιχεῖα περιζώνουν τὸ χωριό τους καὶ οἱ ἀναστενάρηδες προσπαθοῦν νὰ ἀπομακρύνουν τὰ κακὰ καὶ νὰ προσελκύσουν τὰ ἀγαθά. Ἡ ἀνομβρία λ.χ. ἀπειλεῖ τὰ σπαρτά, ἡ ἀρρώστεια τῶν ζώων—ἡ ἐπιζωτία—πλήττει τὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ καὶ ἀπειλεῖ τὰ οἰκόσιτα τετράποδα ποὺ συντρέχουν τὸν ἄνθρωπο στὴ ζωή του. Θανατικὸ καταφθάνει γύρω στοὺς ἀνθρώπους τοῦ χωριοῦ, βλογιά, λ.χ. πανούκλα, περιζώνουν τὶς κατοικίες τῶν ἀνθρώπων. Πῶς θ' ἀντιδράση ὁ ἀναστενάρης; Ἐνδύεται τὴν πονοπλία τοῦ ἁγίου προστάτου, παίρνει τὴν εἰκόνα του στὴν ἀγκαλιὰ καὶ ἀγκαλιάζοντάς την μὲ βαθειὰ πίστη ἐξαϋλώνεται καὶ ἀποτολμᾶ ἄφοβα νὰ καταδιώξη τὸ κακὸ ποὺ βρίσκεται ante portas (πρὸ τῶν πυλῶν).

3) Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος ὁ προστάτης τῆς χριστιανωσύνης εἶναι ὁ στρατηλάτης ὁ φρουρὸς τοῦ τόπου, ποὺ ὁπλίζει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ θιάσου ν' ἀντικρύσουν, ν' ἀποκρούσουν, νὰ νικήσουν τὸ κακὸ ποὺ τοὺς περιζώνει. Δὲν ἀντιτάσσουν μαγγανίες, ξόρκια λαϊκά, φάρμακα ὅπως οἱ γραῖες, οἱ μάγισες, οἱ γιάτρισσες, Αὐτοὶ ἀντιτάσσουν τὴν πίστη, τὴν προσευχή, τὴν ἀγωνία, κι' ὡπλισμένοι μ' αὐτὲς τὶς δυνάμεις, βγαίνουν στὸ τρίστρατο τοῦ χωριοῦ ἱεροπρεπῶς μὲ χριστιανικὰ καὶ τελετουργικὰ *στοιχεῖα* καὶ συνοδευόμενοι μὲ μουσικὰ ὄργανα (πρὸς ὄρχιση καὶ χορό), ἀντικρύζουν τὸ κακό. Πρὶν ἐμφανισθοῦν ἀγωνίζονται εἰς τὸ κονάκι τοῦ θιάσου, τοῦ ἀρχιαναστενάρη τὸ χωρικὸ μέγαρο, προσευχόμενοι νὰ *μυήσουν* τὸν ἅγιο, νὰ τὸν προσελκύσουν μὲ τὴν προσευχή, μὲ τὸ χορό, μὲ τὸ τραγοῦδι, γιὰ νὰ τοὺς ἀναγνωρίση ὡς ὄργανα ἱκανὰ νὰ βγοῦν πρὸς καταδίωξη τοῦ ἀπειλητικοῦ κακοῦ. Ἡ προσευχὴ γίνεται ἀγωνιώδης, ὁ χορὸς μανιακός, ἡ μουσικὴ διθυραμβική, τὸ τραγοῦδι ἔντονο καὶ ρυθμικό. Καὶ ἐπαναλαμβάνεται αὐτὸ ἐπανειλημένως ἕως ὅτου αἰσθανθοῦν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ ἁπλοῖ δουλευτάδες τῆς γῆς, ποὺ βυθίζουν τὸ ὑννὶ τεντώνοντας μαζὺ μὲ τὰ ζῶα στοὺς *ἱστοὺς* καὶ τοὺς μῦς των, ὅτι ἔρχεται ἡ ὥρα νἀποδυθοῦν στὸ δυσκολώτερο ἔργο, ποὺ θὰ τοὺς προστάξη ὁ ἅγιος, νὰ ριχτοῦν δηλαδὴ καὶ στὴ φωτιά, στὴ θρακιά, ποὺ φλογίζει, γυμνοπόδαροι κάθιδροι, νὰ τὴν ποδοπατήσουν, νὰ τὴν κάμουν στάχτη μαύρη, νὰ τὴ σβύσουν καὶ νὰ τὴν ἐκμηδενίσουν χωρὶς νὰ πάθουν τίποτε. Στὸ ἔργο αὐτὸ δὲν χωρεῖ δειλία, ἡ σκέψη ἡ κρίση γιὰ τὴν ἔκβασή του. Τὸ σβύσιμο τῆς φωτιᾶς πρέπει νὰ συντελεσθῆ θαρραλέα καὶ νὰ τερματισθῆ αἴσια, ἀλλοιῶς οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ βασανίζονται ὡς ἀδύνατοι ὑπηρέτες τοῦ ἁγίου καὶ τιμωροῦνται. Καὶ ἡ τιμωρία εἶναι τὸ ψυχικὸ βασάνισμα, ἕως ὅτου

ἐπανορθωθῆ ἡ ἀποτυχία μὲ νέα προσπάθεια. Ὅλη αὐτὴ ἡ μαρτυρικὴ συμμετοχὴ τοῦ ἀναστενάρη στὴν ἀγωνία, ἀπαιτεῖ μιὰ προπαρασκευὴ ἀγωνιώδη μὲν καὶ κοπιωδέστατη, ποὺ δὲν τὴν αἰσθάνεται ὁ ἀναστενάρης, ἀλλὰ τὴν βλέπει ὅμως παρακολουθῶν ὁ θεατὴς καὶ συμπάσχει.

4) Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ πανάρχαιο τοῦτο ἔθιμο γιὰ τὴν καλοχρονιὰ τῶν σπαρτῶν—τὴν εὐετηρία—ὅπως τὴν ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι, γιὰ τὴν ἀποδίωξη τῶν κακῶν ἀσθενειῶν, ποὺ ἀπειλοῦν σὰν τοὺς λύκους τὴν εὐτυχία τοῦ χωριοῦ, τῶν ζώων καὶ τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἔθιμο ἐθνικὸ πανάρχαιο, ποὺ περισώθηκε ἀπὸ τρεῖς χιλιάδες χρόνια καὶ ἐδῶ. Ὁ χριστιανισμὸς τὸ εὗρῆκε νὰ τελεῖται στὴν περιοχὴ αὐτὴ τῆς Θράκης [1] καὶ τὸ σεβάσθηκε, γιατὶ δὲν ἠμπόρεσε νὰ τὸ ἐξαφανίση. Ὁ χριστιανισμὸς ἄπειρα φαινόμενα προχριστιανικὰ θρησκευτικὰ καὶ ἔθιμα τὰ υἱοθέτησε, τὰ παραδέχθηκε κατ' ἀνάγκην, τὰ περιέλαβε στὶς θρησκευτικές του τελετές, ἀλλὰ τὰ ἔδωκε μορφὴ χριστιανική, ἀφοῦ τὰ ἐξεχριστιάνισε μὲ τὰ μέσα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Ἡ λατρεία τοῦ νεροῦ κι' ὁ σεβασμὸς στὰ πηγαῖα νερὰ προϋπῆρχε. Τὴν παραδέχθηκε λοιπὸν καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία καὶ δημιουργήθηκαν τ' ἁγιάσματα κι' ὁ ἁγιασμὸς τῶν ὑδάτων. Οἱ ἑορτὲς τοῦ Θεοῦ Νείλου στὴν Αἴγυπτο, ἐπέρασαν τὶς θάλασσες καὶ μετεφυτεύθηκαν καὶ στὴν Ἑλλάδα ὡς Θεοφάνεια μὲ τὴν βάπτιση τοῦ Χριστοῦ, ὡς ἁγιασμὸς τῶν ὑδάτων. Οἱ χοροὶ περὶ τοὺς βωμοὺς τῶν ἀρχαίων ἔμειναν χοροὶ χαρούμενοι στὴν τελετὴ τοῦ γάμου, ὡς χορὸς τοῦ Ἡσαΐα. Ἐπίσης καὶ στὴ χειροτονία τῶν κληρικῶν ὡς χορὸς γύρω ἀπὸ τὴν ἁγία τράπεζα. Ἔτσι τὰ *τελούμενα καὶ δρώμενα* τῶν ἀναστεναρίων περιελήφθησαν στὴ χριστιανικὴ θρησκεία, ὡς οἱ εὐχὲς λ.χ. στοὺς ἀρρώστους ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς καὶ στὰ θυσιαζόμενα ζῶα *(κουρμπάνι)* πρὶν τὴ θυσία.

5) Τὸ ἔθιμο τῶν ἀναστεναρίων λοιπὸν ἀρχίζει ἀπὸ τὴν τέλεση τοῦ ἁγιασμοῦ σὲ πηγαῖο νερό, ποὺ ἀναβλύζει γάργαρο καὶ δροσερὸ στὸ μοναστήρι. Ὁ ἱερέας τελεῖ ἁγιασμὸ καὶ ἁγιάζονται οἱ παρόντες καὶ ραντίζονται γιὰ ν' ἀποκτήσουν ἀνοσία. Ἀκολουθεῖ τὸ ἔθιμον τῆς θυσίας τοῦ ζώου. Τὸ ζῶον λέγεται *μπικάδι* καὶ εἶναι μοσχάρι νεαρὸ ἑνὸς ἢ τριῶν ἐτῶν κατὰ τὴν Πυθαγόρειο θεωρία, ποὺ ὁ περιττὸς ἀριθμὸς εἶναι καὶ τὸ ἀγαθό. Ἀγοράζεται ἀπὸ τὸν θίασο καὶ ἐλεύθερο βόσκει στὰ λειβάδια ἕως τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου 21 Μαΐου. Βόσκει χορτάρι δροσερὸ καὶ ξεδιψᾶ στὸ ρέμμα τοῦ ρυακίου ἢ στὸ χεῖλος λιμνούλας, ὅπου σύγκαιρα καθρεφτίζεται. Τὴν παραμονὴ τοῦ ἁγίου Κωνσταντίνου κατεβαίνοντας μόνο του σιγὰ-σιγὰ ἀπὸ καιρό, βρίσκεται πρὸς τὴν εἴσοδο τοῦ χωριοῦ ἀπ' ὅπου τὸ παραλαμβάνει ἡ ἱερὰ πομπὴ συνοδευομένη μὲ τὰ ὄργανα τὰ χωρικά, τὸν *ἄσκαυλο* (γκάϊντα) τὴ *λύρα*, τὸ *τύμπανο*, ποὺ εἶναι πανάρχαιο Ἑλληνικὸ ὄργανο. Ὅταν ἡ πομπὴ φθάση στὸ χωριὸ μπαίνει ἀπὸ τὸ τρίστρατο καὶ προχωρεῖ πρὸς τὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἡ μουσικὴ λέγουν ὅτι ἐπιδρᾶ ψυχικὰ καὶ στὸ πρόθυμο θῦμα.

---

1. Ἀνατ. Θράκης, βορειοανατολικὰ πρὸς τὴ Μαύρη Θάλασσα, ἐπαρχία Ἀγαθουπόλεως

Τὴν ἡμέρα τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου 21 Μαΐου μετὰ τὴν λειτουργία θυσιάζεται τὸ μπικάδι, ἀφοῦ ὁ παπᾶς διαβάση τὴ σχετικὴ εὐχὴ τῆς θυσίας τοῦ Εὐχολογίου. Ἥμερο καὶ ἀγαθὸ προχωρεῖ στὸ λάκκο χωρίς, σὰν τὴν Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, νὰ κλαίη τὴν ὀμορφιὰ καὶ τὰ νειᾶτα, καὶ σφαγιάζεται. Καὶ σὰ χυθῆ τὸ αἷμα του στὸ λάκκο γδέρνεται καὶ τὸ κρέας του τεμαχίζεται καὶ μοιράζεται σ' ὅλους τοὺς κατοίκους, ὅπως καὶ τὸ δέρμα του, ἀφοῦ στεγνώσει, κομματιάζεται γιὰ ὑπόδεση τῶν ποδιῶν (τσαρούχια). Μὲ τὶς τελειὲς τοῦ ἁγιασμοῦ καὶ τῆς θυσίας, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ προοίμιον τοῦ ἐθίμου, δίδονται στὸν Ἅγιο Κωνσταντῖνο δείγματα πίστεως εὐλαβείας καὶ σεβασμοῦ ὡς πρὸς τὸν πάτρωνα τοῦ θιάσου τοῦ ἐθίμου. Ὁ ἀρχιαναστενάρης προΐσταται σὰν ἔμπειρος, σεβαστός, δοκιμασμένος γιὰ τὰ προσόντα τοῦ ἡγήτορα ποὺ ἔχει ἑνὸς τέτοιου θιάσου, καὶ ἐπὶ πλέον γιὰ τὴν ἱκανότητά του νὰ πυροβατῆ καὶ νὰ ἀντέχη σὲ μιὰ τέτοια τρομερὴ δοκιμασία. Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶναι μυστικοπαθής, ὀλιγόλογος, εὐαίσθητος, τυπικός. Γνωρίζει τὸ ἄγραφο τυπικὸ τοῦ ἐθίμου (τὰ αἰώνια θέσμια πάντα μένουν ἄγραφα ξεπαιρνώντας στὴ δύναμη τῶν νόμων) καὶ ἐκτελεῖ κατὰ γράμμα τὴν ἀκολουθία, καὶ πρῶτος μπαίνει στὴ φωτιὰ καὶ τελευταῖος βγαίνει καὶ τίποτε δὲν κάμνει, πού, προκαταβολικά, νὰ μὴ παίρνη τὴν ἐντολὴ τοῦ ἁγίου. Αὐτὸς ἐγκαλεῖται, (διατάσσεται) μυστικοπρεπῶς, αὐτὸς ἐκτελεῖ καὶ μεταβιβάζει τὶς ἐντολὲς τοῦ ἁγίου, αὐτὸς διευθύνει τὰ πάντα προεξάρχοντας, Ὁ ἀρχιαναστενάρης δὲν παραλαμβάνει τὸ ἀξίωμά του διαδοχικά, ἀλλὰ ἀναδείχνεται ἀπὸ τὶς ἀρετές του τὶς προσωπικὲς γιὰ τὸ ἔργο του. Ἀναστενάρης ἐπίσης γίνεται ὄχι ὁ καθείς, ἀλλὰ ἐκεῖνος ποὺ ἔχει προδιάθεση, ἐπιδεκτικότητα ὑποβολῆς καὶ ψυχικὲς καταστάσεις ποὺ ὁδηγοῦν σὲ ψυχικὲς ἐξάρσεις. Πολλὲς φορὲς μέσα ἀπὸ τὸ λαὸ ξεπετιοῦνται νέοι καὶ νέες ἄξιοι νὰ ριχτοῦν στὴ φωτιά. Καὶ ρίχνονται ἀφοῦ καταληφθοῦν (πιαστοῦν) ἀπὸ τὸν ἅγιο καὶ ὑποστοῦν τὴν ἔντονη διάθεση νὰ χορέψουν σὰν ἐγκαλεσμένοι, νὰ ἀγκαλιάσουν τὶς εἰκόνες καὶ νὰ αἰσθανθοῦν καὶ ὑποστοῦν ἐπίδραση ἀπὸ τοὺς μουσικοὺς σκοποὺς τῶν ὀργάνων.

6) Τὸ ἀπόγευμα τῆς 21ης Μαΐου, πρώτης ἡμέρας τῶν ἀναστεναρίων, ἀρχίζει στὸ κονάκι ἡ ἀγωνία καὶ ἡ προσευχὴ μπροστὰ στὸ εἰκονοστάσιο ὅπου καῖνε καντῆλες, τρεμοσβήνουν κεριά, καὶ τὰ θυμιατήρια ἀνυψώνουν μόσχους καὶ καπνοὺς τῶν θυμιαμάτων ἀπὸ ἀπριλιάτικα τριαντάφυλλα. Τὸ πλῆθος συνωθεῖται γύρω τους μέσα στὸ θάλαμο τῶν εἰκόνων ἀποπνικτικά. Ἡ ἀγωνία τῶν ἀναστενάρηδων μπροστὰ στὶς εἰκόνες κορυφώνεται καὶ γίνεται δραματική. Οὔτε ὁ ἄφθονος ἱδρώς, οὔτε ὁ συνεχὴς χορὸς τοὺς κουράζει. Ὁ Ἅγιος τοὺς προστατεύει καὶ τοὺς δροσίζει, ὅπως λένε, ἐνῶ ἡ μουσικὴ καὶ οἱ ἐναλλασσόμενοι σκοποὶ συνταράσσουν καὶ ὀξύνουν τὴ διάθεση καὶ καθιστοῦν ἔξαλλους τοὺς ἀναστενάρηδες γιὰ τὸ πυροβάδισμα. Κάποια στιγμὴ ὁ ἀρχιαναστενάρης δίνει τὸ σύνθημα ποὺ παρέλαβε ἀπὸ τὸν ἅγιον ἐπικοινωνώντας ψυχικὰ καὶ μεταδίνει τὴ λέξη : φωτιά ! Ὁ τελετάρχης τὸ ἐπαναλαμβάνει καὶ ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο φθάνει στὴν πλατεῖα πρὸς τὴν ἔξοδο

καὶ εἴσοδο, δηλ. στὸ σταυροδρόμι τοῦ χωριοῦ. Φωτιά! Ὁ συδαυλιστής, κι' αὐτὸς μέλος τοῦ θιάσου, ἑτοιμάζει μὲ ξύλα ξερὰ καὶ μὲ τέχνη τὴν πυρὰ καὶ βάζει φωτιὰ κι' ἀρχίζουν νὰ ὑψώνωνται οἱ φλόγες πολὺ ψηλὰ καὶ νὰ φλογίζεται καὶ ἡ γύρω ἀτμόσφαιρα. Μὲ ξύλο μακρὺ τὴ συδαυλίζει, τὴν ἰσιώνει, τῆς δίνει *πνοή*. Τὰ ξύλα γίνονται κόκκινοι πύρινοι δαυλοί, ποὺ σὲ ἀπόσταση πέντε μέτρων δὲν ἠμπορεῖ κανεὶς νὰ πλησιάση. Μόνο ὁ συδαυλιστὴς τεχνίτης τῆς θρακιᾶς, πλησιάζει καὶ εὐτρεπίζει καὶ τακτοποιεῖ τὰ καιόμενα φλογισμένα ξύλα, ἕως ὅτου σχηματισθῆ ἡ θρακιά, κατάλληλη πλέον νὰ σχηματίση ἕνα πύρινο ἁλῶνι ἀκτῖνος δύο ἢ τριῶν μέτρων κυκλικό.

7) Ἐπὶ τέλους ἀπὸ τὸ κονάκι βγαίνει ἡ πομπή, ὁ λαὸς περιτριγυρίζει τοὺς ἀναστενάρηδες ἔξαλλους, κίτρινους, χλωμούς, νευρικούς, ξυπόλυτους βαστάζους τῶν εἰκόνων, σχηματίζοντας γύρω τριγύρω ἕναν χορευτικὸ κύκλο ποὺ προχωρεῖ ἀργὰ ἀργά, τραγουδώντας τὸ διθυραμβικὸ τραγοῦδι: «Κάτω στὸν ἅγι-Θόδωρο, στὸν ἅγι-Κωνσταντῖνο» μὲ τὴ συνοδεία ὀργάνων. Τὰ ὄργανα ἔχουν ἐξάψει τὶς διαθέσεις τῶν ἀναστενάρηδων ποὺ χορεύουν σ' ὅλο τὸ διάστημα τοῦ δρόμου, ὑψώνοντας τὶς εἰκόνες καὶ βγάζοντας φωνὲς ἄναρθρες καὶ μονόφωνες ἄχ, ἄχ, ἔχ, ἔχ, ἴχ, ἴχ. Εἶναι κραυγὲς ὑστερικές, ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς των. Ἔτσι προχωρώντας χορευτικά, διανύουν τὴν ἀπόσταση ὡς τὸ ἁλῶνι τῆς φωτιᾶς ποὺ ἑτοιμη φλογερή, δυνατή, προσμένει τοὺς ἀναστενάρηδες. Ὁ κόσμος συνωστίζεται γύρω τους κι' αὐτοὶ φτάνοντας στὸ πύρινο ἁλῶνι, ὁρμητικοὶ ρίχνονται ξυπόλυτοι μέσα στὸ φλεγόμενο ἁλῶνι, ποὺ τὸ περνοῦν σταυροειδῶς καὶ ἀρχίζουν γυρίζοντας πίσω νὰ τὴν ποδοπατοῦν καὶ νὰ τὴν σκορπίζουν, ἐνῶ τὰ ὄργανα μέσα στὸν χορευτικὸ μεγάλο κύκλο τοῦ λαοῦ παίζουν τὸ σκοπό τους. Σὲ εἴκοσι λεπτὰ τῆς ὥρας, ὅπως εἶναι φυσικό, ἡ φωτιὰ μαυρίζει, θρυμματίζεται, σκορπίζεται κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τους κι' ἀρχίζει νὰ σβύνη κανονικὰ χάνοντας τὴ λάμψη καὶ τὴ θέρμη της. Τότε πλέον οἱ ἀναστενάρηδες μὲ τὸ σύνθημα τοῦ ἀρχιαναστενάρη, ἱκανοποιημένοι γιὰ τὸ ἐγχείρημα, ἀφοῦ ἔκαμαν τὸ χρέος τους νὰ σβύσουν τὴ θρακιά, βγαίνουν καὶ συντάσσονται σὲ μιὰ πομπὴ ποὺ μὲ τὸν ἴδιο πομπικὸ τρόπο, ἐπιστρέφει στὸ κονάκι τοῦ ἀρχιαναστενάρη. Ἐκεῖ ἀποτίθενται οἱ εἰκόνες μετὰ ἕνα χορὸ ἐντατικὸ ἐμπρὸς στὸ εἰκονοστάσιο, ὅπως κι' ὁ ἐπιτάφιος τοῦ Χριστοῦ. Ἡ πυροβασία, τὸ κορύφωμα τῆς δοκιμασίας ἔληξε. Ὅμως τὰ πόδια τῶν ἀναστενάρηδων ἔμειναν ἀνέπαφα καὶ ἄθικτα. Μιὰ τρίχα τῶν ποδιῶν τους δὲν ἐκάηκε, οὔτε οἱ μάλλινες χωριάτικες κάλτσες τῆς Φωτεινῆς Μοσχοτᾶ ἔπαθαν τίποτε. Ὁ λαὸς προσεύχεται καὶ τραγουδεῖ, τὰ ὄργανα παίζουν ἀκούραστα καὶ ἐντατικά, κόπωσις δὲν ὑπάρχει καμμιά. Ὁ Ἅγιος Κωνσταντῖνος προστάτεψε τοὺς καλοὺς χριστιανούς, τοὺς καλοὺς ἀγρότες ἀπὸ τὸν κίνδυνο νὰ πυρακτωθοῦν. Τὰ κακὰ σκόρπισαν, οἱ κίνδυνοι ἔφυγαν καὶ πέρασαν. Πλένουν τἄθικτά τους πόδια οἱ ἀναστενάρηδες καὶ φορένουν τὰ παπούτσια τους ὡσὰν τίποτε νὰ μὴν ἔγινε, ὡσὰν νὰ μὴ ποδοπάτησαν τὴ

θρακιά. Τὴν τρίτη μέρα θὰ ἐπαναληφθῆ καὶ πάλι ἡ πυροβασία μὲ λεπτομέρειες ἄλλες τοῦ ἐθίμου, ὅπως μὲ τὸν ἴδιο παλμὸ καὶ πίστη καὶ ζέση καὶ θαυμασμὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ἁγίου. Τὴν ἑπόμενη μὲ τοῦ ἥλιου τὸ ἔμπα θὰ ὁδηγήσουν οἱ καλοὶ γεωργοὶ τὰ καματερά τους ζῶα στοὺς ἀγροὺς νὰ ἐργασθοῦν τὴ γῆ, νὰ φωτισθοῦν καὶ νὰ ἱκανοποιηθοῦν ἀπὸ τὸ ὅραμα τοῦ κάμπου, ποὺ καρπίζει καὶ ψωμώνει τὸ σιτάρι καὶ ἡ εὐτυχία τῆς γῆς θὰ εἶναι σὲ λίγο ἡ εὐτυχία τοῦ ταπεινοῦ ἀναστενάρη, ποὺ πυροβάτησε θαρραλέα γιὰ τὴν εὐκαρπία καὶ τὴν καλοχρονιά. Καὶ ὅμως μένει τὸ ἄλυτο μυστήριο ποὺ μετὰ τὸ θέαμα κρατᾶ τὴ σκέψη τῶν περίεργων. Πῶς ἡ φωτιὰ ποδοπατήθηκε καὶ ἔσβυσε, ἀλλὰ καὶ πῶς τὰ πόδια τῶν ἀναστενάρηδων ἔμειναν ἀπείραχτα καὶ ἄκαυτα ; Πῶς ἀπὸ τὸ πυροβάδισμα ἔμεινεν ἡ ἀκαΐα ; Ποιὸς θὰ λύση τὸ μυστήριο αὐτὸ στὸν περίεργο καὶ ἀνικανοποίητο ἄνθρωπο [1];

Πολύδ. Παπαχριστοδούλου

21 ***Ἔργα βυζαντινῆς τέχνης καὶ κειμήλια.*** Ἀνεκτίμητα ἔργα τέχνης καὶ κειμήλια ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν πυρπόλησιν καὶ καταστροφὴν τῶν ναῶν τῆς κυρίως Κωνσταντινουπόλεως. Ἀρκετὰ ἐξ αὐτῶν ἦσαν τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς. Κυρίως ἐκάησαν. Ἐκάη ἡ εἰκὼν «ἡ φιλοξενία τοῦ Ἀβραὰμ» τοῦ 14ου αἰῶνος, τοῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς Βαλουκλῆ, τέχνης καὶ ἐποχῆς τῆς παρομοίας εἰκόνος τοῦ Μουσείου Μπενάκη τῶν Ἀθηνῶν, μία εἰκὼν τῆς Θεοτόκου, τύπου Παναγίας Ἐλεούσης τοῦ 16ου αἰῶνος τοῦ αὐτοῦ ναοῦ καὶ ἄλαι νεώτεραι σοβαρᾶς τεχνοτροπίας. Ἐκάη ἐπίσης εἰκὼν τῆς Παναγίας τοῦ ναοῦ Βελιγραδίου παρὰ τὰ χερσαῖα τείχη, τῶν ἀρχῶν τοῦ 15ου αἰῶνος τύπου Ὁδηγητρίας ποὺ ἦτο ἐκ τῶν κειμηλίων τῶν Σέρβων ποὺ ἐγκατεστάθησαν ἐκεῖ ἐπὶ Σουλεϊμὰν τοῦ Νομοθέτου (1520—1566) καὶ ἐξελληνίσθησαν βαθμηδόν. Εἰς τὸν αὐτὸν ναὸν ἐκάησαν τρεῖς ἄλλαι εἰκόνες ἐκλεκτῆς τέχνης τοῦ 15 καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος : Ὁ Χριστὸς Παντοκράτωρ, ὁ Ἅγιος Νικόλαος ἐν προτομῇ καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος ἔφιππος. Ἐκάη ἐπίσης ἡ περίφημη εἰκὼν τῆς Παναγίας Γοργοεπηκόου τοῦ ναοῦ τῶν Ἐξ Μαρμάρων, τύπου Ὁδηγητρίας, ποὺ ἦτο μὲ ὑπερμεγέθεις ὀφθαλμοὺς καὶ ἱερατικὴ μορφή, τοῦ 14ου αἰῶνος.

Τὴν ἰδίαν νύκτα τῆς 6ης Σεπτεμβρίου κατεστράφη ἡ εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος τοῦ 15ου αἰῶνος τῆς Παναγίας Χαντζαριωτίσσης, ναοῦ κειμένου ἀνατολικῶς τῆς περιοχῆς τῶν Βλαχερνῶν, ὅπως καὶ ὁ θαυμάσιος Ἐπιτάφιος τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰῶνος τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Θεοδώρων Βλάγκας, ποὺ ἦτο ἀστέρωμα τῆς τότε συντεχνίας τῶν Καστοριανῶν γουναράδων, μὲ ἔμμετρον ἐπίγραμμα, ἔργον τῆς περιφήμου τότε κεντητρίας Δεσποινέττας τοῦ Ἀργύρη, ἔργα τῆς ὁποίας ὑπάρχουν εἰς τὸ Μουσεῖον Μπενάκη. Ἀπωλέσθη ἐξ ἄλλου εἰς τὸν καταστραφέντα ναὸν τοῦ Μπαλίνου τῆς περιοχῆς Φανα-

1. Σ. Δ. Τὸ ἄρθρο μεταφρασμένο γαλλιστὶ δημοσιεύθηκε στὸ Παρισινὸ περιοδικὸ France-Grèce.

ρίου τὸ ἐκ σφυριλατημένου ἀργύρου περικάλυμμα εὐαγγελίου τοῦ 1650, δῶρον τῆς πριγκηπικῆς οἰκογενείας Κατακουζηνοῦ, εἰς δὲ τὸ Χάσκιοϊ, τῆς ἀπέναντι τοῦ Φαναρίου ἀκτῆς τοῦ Κερατείου, ἐκάη εἰς τὸν πυρποληθέντα ναὸν τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς τὸ λείψανον τῆς νεομάρτυρος Ἁγίας Ἀργυρῆς, ποὺ ἐμαρτύρησε τὸν 17ον αἰῶνα εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ μικρὰ φορητὴ εἰκὼν τοῦ Παντοκράτορος, μὲ παραστάσεις εἰς τὰ πλάγια τῶν Ἀποστόλων ἐν προτομῇ, τοῦ 16ου ἢ ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰῶνος, τῆς Κρητικῆς σχολῆς.

Εἰς τὸν ναΐσκον τῶν Βλαχερνῶν ἀπωλέσθη φορητὴ εἰκὼν μικρῶν διαστάσεων τῆς Θεοτόκου Βλαχερνιωτίσσης, ἐκφραστικὸν ἔργον τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, ὅπως καὶ μικρὸς κεντημένος Ἐπιτάφιος τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος, εἰς τὸν ὁποῖον πρὸ τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ ἵσταντο ὑποκλινόμενοι δύο ἄγγελοι κρατοῦντες ριπίδια.

Εἰς τὸν βυζαντινὸν τῆς Παναγίας Μουχλίου ἀπωλέσθη ἀργυροῦν Ἅγιον Ποτήριον, ἐξόχου τέχνης τῶν μέσων τοῦ 17ου αἰῶνος, ἀφιέρωμα μὲ ἐπιγραφὴν τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας Θεοδωρέσκου Στούρτζα, μεγάλος δὲ χρυσοῦς σταυρὸς ἀφιέρωμα τοῦ ἡγεμόνος τῆς Μολδοβλαχίας Σούτσου ἀπωλέσθη εἰς τὸν καταστραφέντα ναὸν τοῦ Ἁγίου Δημητρίου τοῦ Κουρούτσεσμε τοῦ Κάτω Βοσπόρου. Ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Νικολάου Τόπκαπου, παρὰ τὴν πύλην τοῦ Ρωμανοῦ, κατεστράφη ὡραῖος κεντημένος Ἐπιτάφιος τοῦ 17ου αἰῶνος εἰς δὲ τὸν ναὸν τῶν Ταξιαρχῶν τοῦ Μεγάλου Ρεύματος ἀπωλέσθη χρυσοκέντητος Ἀήρ, φέρων τὸ οἰκόσημον τῆς οἰκογενείας Ὑψηλάντη. Ἐκάη ἐπίσης εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἁγίας Τριάδος τοῦ Πέραν εἰκὼν τοῦ 17ου αἰῶνος, παραλληλόγραμμος, ποὺ ἔφερε εἰς τὸ κέτρον τὴν σύνθεσιν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ἰησοῦ καὶ εἰς τὰ πλάγια ἐνθρόνους τὸν Ἅγιον Ἀνδρέα καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομο, εἰς δὲ τὸν Ἅγιον Δημήτριον τῆς Πριγκήπου κατεστράφη ἐξόχου τέχνης εἰκὼν τῶν Ἁγίων Θεοδώρων ἐφίππων τῶν ἀρχῶν τοῦ 16ου αἰῶνος.

Στέφ. Παπαδόπουλος

22. ***Τὸ ἔργον τῆς Ἑταιρείας Θρακικῶν Μελετῶν.*** Κάποτε τὰ *κόκκινα βιβλία*, ποὺ ὁ Βικέλας ἔφεῦρε γιὰ τὸν πολὺ κόσμο κἔπειτα συνέχισε ὁ Δροσίνης, ποὺ τὸν ἀντικατέστησε, εἶχαν κατακτήσει τὸ λαὸ ποὖμαθε νὰ διαβάζῃ καὶ νἀναστρέφεται μὲ τὰ γράμματα. Εὔληπτα θέματα καὶ ἐπίκαιρα δίδονταν κατὰ χιλιάδες στὸ λαό, καλοτυπωμένα. Ἔτσι ἔμαθε νὰ διαβάζῃ ὁ κόσμος καὶ νὰ κατανοῇ δύσκολα θέματα μέσα σεὔληπτο καὶ εὐχάριστο πλαίσιο καὶ νὰ πλουτίζῃ τὶς ἰδέες του —ἱστορικὲς καὶ ἀρχαιολογικὲς καὶ κοσμογραφικὲς ἀκόμα, μὲ τὸ διάβασμα.

Ἡ Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν κάμνει τὸ ἴδιο. Περιωρισμένη μόνο στὰ Θρακικὰ προβλήματα—ποὺ εἶναι ἄπειρα—δίδει στὸ λαὸ *ἱστορικά*, *γλωσσικὰ* καὶ *λαογραφικά*, ἐλεύθερα ἀπὸ τὸ φόρτο τῶν πα-

ραπομπῶν καὶ σημειώσεων, νὰ τὰ μελετήση, νὰ εὐχαριστηθῆ καὶ νὰ διδαχθῆ σύγκαιρα, καὶ νὰ μάθη τὸ παρελθὸν καὶ τὸ παρὸν τῆς φυλῆς αὐτῆς, ποὺ ξεκληρίσθηκε βίαια ἀπὸ τὶς θέσεις της. Ἡ Ἑταιρεία τὰ χαρίζει, τὰ προσφέρει δωρεάν. Εἶναι ἔτσι τὸ ἔργο της, μιὰ προσφορὰ στὸν Ἑλληνικὸ λαό, γιὰ νὰ μάθη τὴν ἱστορία του στὴ ροὴ τῶν αἰώνων, τὴ δόξα του καὶ τὶς ἀναλαμπές του καὶ νὰ γνωρίση τὸ παρόν του.

Ἀπὸ τὴν ὅλη Θράκη ἔχουμε σήμερα τὸ 1)8 τῆς ὅλης χώρας. Γνωρίζουμε τοὺς γείτονές μας, ποὺ ἀπὸ αἰῶνες μάχονται τὴ φυλή μας καὶ κατώρθωσαν ἀπὸ τὸ Δούναβη νὰ τὴν κατεβάσουν στὴ Ροδόπη, καὶ νὰ ξερριζωθῆ ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς πεντακοσίων χιλιάδων ἐκ Ρουμανίας καὶ Ἀν. Ρωμυλίας καὶ Βουλγαρίας. Ναί, οἱ Τοῦρκοι, οἱ Ρουμᾶνοι καὶ οἱ Βούλγαροι μᾶς ξερρίζωσαν ἀπὸ τὶς ἐπάλξεις μας καὶ τὰ οἰκονομικά μας ἐρείσματα. Στὰ 1878 κατείχαμε τὸ Δούναβη καὶ τὸν ἐνεμόμεθα οἰκονομικὰ καὶ στὸ Δέλτα του ἀνθοῦσαν οἱ Ἑλληνικὲς φημισμένες πολιτεῖες σὰν τὸ Γαλάτσι, τὴ Βραΐλα, τὴν Κωνστάντιζα κλπ. ἔνδοξες καὶ Ἑλληνικώτατες ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὅπου τρεῖς χιλιάδες Ἑλληνικὰ σλέπια μὲ Ἕλληνες πλοιάρχους στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων διωχέτευαν τὰ Ρουμανικὰ στάρια στὴν Εὐρώπη.

Σήμερα οἱ Ἕλληνες ἔχουμε συσπειρωθῆ ἐντεῦθεν τοῦ Ἕβρου. Ἀποτελοῦμε ἕνα κράτος μὲν ὁμοειδές, ἀλλὰ ἐχάσαμε ὅλα τὰ ἐρείσματά μας, τὰ ἐθνικὰ καὶ οἰκονομικά. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο καταφύγιον. Ὁ Σλαβισμὸς μᾶς μάχεται μὲ τὰ τσακάλια του τοὺς Βουλγάρους, τοὺς Ἀρβανίτες καὶ τὰ ἰδικά μας ὄργανά τους, καὶ οἱ Τοῦρκοι ἐπιδιώκουν τὴ συντριβή μας καὶ τὴν ὑποταγή μας. Σήμερα ὑφίσταται τὸ πρόβλημα τῆς ὑπάρξεώς μας.

«Ἡ Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν» καλλιεργεῖ μιὰ πνευματικὴ διαφώτηση τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ἀθόρυβα. Ἐπιδιώκει μὲ τὰ δημοσιεύματά της, νὰ φωτίση τὸν Ἑλληνικὸ λαό, νἀντιληφθῆ τοὺς μεγάλους κινδύνους τῆς φυλῆς μας μέσα στὸν Ἑλληνικὸ χῶρο, σαὐτὴ τὴν κοιτίδα μας. Τὰ δημοσιεύματά της εἶναι ἁπλᾶ, διαφωτιστικὰ καὶ πειστικά. Διασώζουν τὰ γεγονότα καὶ δίδουν εἰκόνα τῶν κινδύνων μας, ἀλλὰ καὶ ζωγραφίζουν παραστατικὰ τὰ θλιβερὰ γεγονότα τῆς ἐκτοπίσεως τοῦ Μικρασιατικοῦ καὶ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς πρώτης ἀκμῆς αὐτοῦ ἐπὶ μακροὺς αἰῶνες στὰ ἐθνικά μας ἀπὸ πολλῶν αἰώνων ἐδάφη.

Ἡ λαογραφία μᾶς συντρέχει πρὸς τοῦτο, ὡς καλλίστη ἀληθινὴ πηγή. Μ' αὐτὴν ἐξακριβώνουμε ὡς ποῦ μποροῦμε νὰ ἐπεκταθοῦμε ἐμεῖς καὶ ὡς ποῦ εἰσέδυσαν οἱ ξένοι λαοί. Οἱ Βούλγαροι οἰκειοποιοῦνται τὰ Θρακικὰ ἐδάφη μας, ἀλλὰ ἡ λαογραφία δὲν παραδέχεται τοῦτο, διότι οὐδαμοῦ εὑρίσκει λαογραφικὰ στοιχεῖα συγγενικὰ πρὸς τὰ Βουλγαρικά, ἐνῶ εὑρίσκει ἄπειρα Ἑλληνικὰ ποὺ ἐπικρατοῦν κεῖθε ἀπὸ τὴ Ροδόπη. Καὶ ὅμως σήμερα ἐκ πολιτικῶν λόγων ἡ Φιλιππούπολη εἶναι ἡ Βουλγαρικὴ Πλόβδιφ, ἡ Στενίμαχος ἡ Ἀσένωφ-Γκρὰτ καὶ ἡ Ἀγχίαλος, ἡ Μεσημβρία καὶ ἡ Σωζούπολη, ὁ Πύργος καὶ

ἡ Βάρνα βίαια ἐξεβουλγαρίσθηκαν, ἂν καὶ εἰς τὰς πόλεις αὐτὰς πλανᾶται ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία καὶ τὰ ἐδάφη ἐμφανίζουν καὶ διαδηλώνουν, μὲ τὴν συνδρομὴ τῶν ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἀρχαιολογίας, τὴν Ἑλληνικότητά των.

Ἔτσι ἐργάζεται ἡ Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν προσπαθώντας νὰ διαφωτίση τὸν Ἑλληνικὸ λαὸ γιὰ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια καὶ νὰ περισώση κιαὐτὴν τὴν ἀληθινὴ ἱστορία, ποὺ κακοποιεῖται ἀπὸ τοὺς βόρειους γείτονές μας, ποὺ εἶναι φιλοκτέανοι καὶ ἀσεβεῖς πρὸς τὴν ἀλήθεια, εἴτε ὡς ἐθνικισταί, εἴτε ὡς κομμουνισταί.

Τὸ Ἀρχεῖον συγχρόνων γεγονότων ποὺ ἐδημιούργησεν ἡ Ἑταιρεία μὲ τὴν πέννα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ τῶν Θρακῶν προσφύγων, εἶναι μιὰ ἐργασία πολυτιμότατη. Ἔχουμε δημοσιεύσει ὄχι ὀλίγα δημοσιεύματα ἀπὸ τὸ ὑλικὸν αὐτό, 81 τὸν ἀριθμό. Αὐτὰ τὰ δημοσιεύματα ἀποτελοῦν ἱστορικὸ καὶ λαογραφικὸ θησαυρὸ πολύτιμο, διότι ὁ ἴδιος ὁ λαὸς τὰ καταγράφει καὶ τὰ φηγεῖται μὲ μιὰ λιτότητα, μ' ἔκφραση ζωηρὴ καὶ παραστατικὴ ἀπὸ τὰ παθήματά του καὶ τὴ θύμηση τῶν γεγονότων καὶ τῶν παθημάτων του. Εἶναι ἡ ἀλήθεια τῶν διωγμῶν καὶ ἡ ἀναπαράσταση τῆς καταστροφῆς μας. Περιτρέχοντας τοὺς συνοικισμοὺς κατεγράψαμε καὶ ἑκατοντάδες ἀπὸ τὰ τραγούδια μας καὶ τὴ μουσική τους. Εἶναι «τὰ *«Μουσικὰ κείμενα τῶν λαϊκῶν τραγουδιῶν»* τοῦ Θρακικοῦ λαοῦ, ποὺ 83 ἀπ' αὐτὰ τυπώθηκαν σὲ τόμο καὶ βραβεύθηκαν μὲ τὸ βραβεῖο Ζάππα στὰ 1958 στὸ Παρίσι ἀπὸ τὴν «Ἑταιρεία πρὸς ἐνίσχυση τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν».

Ὀγδόντα ἀριθμημένα δημοσιεύματα ἕως τώρα διεμοίρασε ἡ Ἑταιρεία κατὰ χιλιάδες—ἑξῆντα πέντε χιλιάδες—δωρεὰν πρὸς τὸν Ἑλληνικὸ λαό. Πολλά της δημοσιεύματα ἔφθασαν στὴν Ἀμερικὴ καὶ Εὐρώπη καὶ ἐγράφησαν στὴν Ἀγγλικὴ γλῶσσα, ὅπως τ' ἀναστενάρια, ποὺ σήμερα, ἐγένοντο παγκοσμίου ἐνδιαφέροντος λαογραφικὸν ἔθιμον καὶ ἐκρίθησαν στὰ ξένα περιοδικά. Δυστυχῶς τὸ Ὑπ. Οἰκονομικῶν δὲν θέλει νὰ ἐκτιμήση τὴν ἐθνικὴ ἐργασία τῆς Ἑταιρείας, καὶ τοῦτο καταφαίνεται ἀπὸ τὴν βοήθεια ποὺ τῆς δίδει, ὁσάκις μοιράζει τὰ περισσεύματα τοῦ Λαχείου. Δίδει σὲ πολλὰ πνευματικὰ σωματεῖα ἱκανοποιητικὰ ποσά, ἐνῶ στὴν Ἑταιρεία δίδει μόνον τριάκοντα χιλιάδας ; Τὸ πενιχρὸν αὐτὸ ποσόν, διὰ μίαν ἐργασίαν τόσο πλουσία καὶ τόσο χρήσιμη, καὶ ἱστορικῶς καὶ λαογραφικῶς.

Ἡ Θρακικὴ αὐτὴ προσπάθεια πρέπει νὰ ἐνισχυθῆ μὲ συμπάθεια καὶ ἀγάπη. Δυστυχῶς καὶ οἱ Θρᾶκες ἐφάνησαν ἀσυγκίνητοι ἀπὸ τὸ ἔργο τῆς Ἑταιρείας παρ' ὅλες τὶς ἐκκλήσεις μας, ἐκτὸς ἐλαχίστων, ποὺ αὐθόρμητα προσέφεραν τὸν ὀβολό τους, πρὸς ἐνίσχυση τῶν δημοσιευμάτων μας.

Ὁ μακαρίτης Κοραῆς μὲ τὶς συνδρομὲς τῶν πλουσίων στὸν καιρό του διεφώτιζε τὸν δοῦλο Ἑλληνικὸ λαὸ μὲ τὰ δημοσιεύματά του νὰ νοιώση ποιὸ ἦτο τὸ παρελθόν του, ποιὸ τὸ παρόν του στὰ βάρβαρα χρόνια τῆς στυγνῆς δουλείας καὶ πῶς νὰ ἐπιδιώξη τὸ μέλλον του. Ἔτσι ἐμοίραζε τὰ βιβλία του,

ποὺ ἦταν ἕνα φῶς στὴ νύχτα τῆς δουλείας, ὥστε νὰ φωτισθῆ τὸ ἑλληνικὸ γένος γιὰ νὰ ξυπνήση.

Ἡ Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν καλεῖ τοὺς Θρᾶκας σὲ συναγερμὸ καὶ ξύπνημα ἐθνικό, διὰ νὰ βοηθήσουν τὸ ἔργον της οἰκονομικῶς, καὶ τὸν Ὑπουργὸ τῶν Οἰκονομικῶν νὰ συντρέξη αὐτὴν γενναιότερα.

Ἀθῆναι 15—9—59 *Πολ. Παπαχριστοδούλου*

23. *Ἀποκαλύπτεται ἄγνωστος ἀρχαία πόλις τῆς Θράκης,—ἡ Στρύμη.* Πολλὲς στάθηκαν οἱ σημαντικὲς πόλεις στὴν ἀρχαιότητα, μέσα στὸν ἑλ-

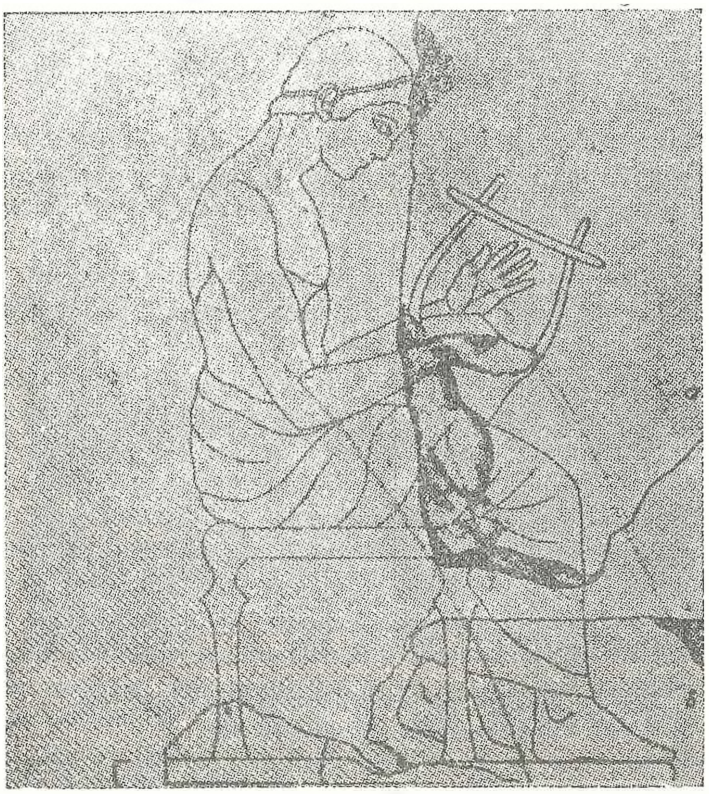

Ἀνάγλυφο μὲ παράσταση νέου λυρωδοῦ (συμπληρωμένο) ἀπὸ τὴ συλλογὴ Κομοτηνῆς, ὅπου τὸ εἶχε μεταφέρει ὁ γυμνασιάρχης κ. Ξηρέας. Βρέθηκε στὸ χωριὸ Κίρκη (Χιρκᾶ ἄλλοτε) τῆς Θράκης.

ληνικὸ χῶρο, ποὺ ἡ φήμη τους, ξεπερνώντας τοὺς αἰῶνες, θάμπωσε σὲ σημεῖο ἀφάνταστο τοὺς νεώτερους ἐρευνητές, κι' ἔτσι, μὲ κάθε τρόπο, καταπιάστηκαν νὰ ξεκαθαρίσουν τόσο τὴν ἱστορία τους, ὅσο καὶ τὴν πνευματικὴ καὶ καλλιτεχνική τους προσφορά. Μερικῶν μάλιστα πόλεων ἡ αἴγλη, τὰ ἴχνη τῆς

παλιᾶς ζωῆς ποὺ διατήρησαν, τὰ νέα εὑρήματα τῶν ἀνασκαφῶν, τράβηξαν τόσο πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον, ὥστε ἄλλοι τόποι, στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, νὰ ἔχουν μείνει ἀνεξερεύνητοι σχεδόν.

Θἄταν κοινὸς τόπος νὰ ἐπαναλάβουμε, πὼς ὅσα μέρη μικρὰ ἢ μεγαλύτερα εὐεργετήθηκαν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ παρουσία, στὴν ἀρχαιότητα, πάντα κάτι πρόσφεραν καὶ πάντα ἔχουν ἀξιόλογες λεπτομέρειες νὰ ἀποκαλύψουν στὸν μελετητή. Ἔτσι, ὅπου κι' ἂν ἁπλώση ὁ ἀρχαιολόγος τὸ μάτι του, ὅπου νὰ ἐρευνήση, στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, ποτὲ ἡ προσπάθειά του δὲ θὰ πάει χαμένη. Ἴσως τὰ εὑρήματα ὅλων τῶν τόπων δὲν εἶναι τὸ ἴδιο ἐντυπωσιακά· ὅμως ἡ παμπάλαιη ἱστορία μας φωτίζεται καὶ πάντα δίνει ἀμέτρητη συγκίνηση ἡ παρακολούθηση τῶν βημάτων τῆς ὀλιγάνθρωπης ἑλληνικῆς φυλῆς, ποὺ πλούσια χάρισε τὰ πνευματικά της δῶρα στὸν κόσμο καὶ ποικιλότροπα τὸν γέμισε ἀπὸ ὀμορφιά.

Ἡ Θράκη, μὲ τὴν εὔφορη γῆ της, πονεμένος καὶ πολύπαθος τόπος στὶς νεώτερες ἐποχές,—ἀγαπητὴ ὅμως πάντα ἄκρη τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου,—ἐξ αἰτίας τῆς μακρόχρονης ξενικῆς κατοχῆς, τῶν ἑλῶν ποὺ σκέπαζαν τὸ ἔδαφός της ὡς τὸ 1923, δὲν ἔγινε κατορθωτὸ νὰ ἐρευνηθῆ καὶ γι' αὐτὸ πολὺ λίγο εἶναι γνωστὴ γιὰ τὴ δράση της στὴν ἀρχαιότητα. Μακρυνὸς τόπος καὶ τότε στὴν μεγάλην ἐποχή, ἀκόμα ὡς σήμερα, ἔχει πλῆθος τὰ σκοτεινὰ σημεῖα στὴν ἱστορία της. Μεγάλες πόλεις, γνωστὲς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, σὰν τὰ Δίκαια, τὴ Μαρώνεια κ. ἄ. δὲν ξέρουμε μὲ θετικότητα ἀκόμη ποῦ ἀκριβῶς βρίσκονταν. Κι' ὅμως, ὁ χῶρος αὐτὸς συνδέεται μὲ παμπάλαιους μύθους: Ἀπὸ τὴ γῆ του ξεκίνησε ἡ λατρεία τοῦ Διονύσου καὶ ἁπλώθηκε στὴ νότια Ἑλλάδα, καὶ στὴν καρπερὴ αὐτὴ γῆ ἀντήχησαν γιὰ πρώτη φορὰ τὰ τραγούδια τοῦ θαυμαστοῦ Ὀρφέα.

Στὴν ἱστορικὴ περίοδο, τὸν 8ον καὶ 7ο αἰ. π.Χ., τότε ποὺ ὁ Ἑλληνισμὸς ἐπραγμάτωσε τὴν ἀξιοθαύμαστη ἐξόρμησή του, πάτησαν στὸ χῶμά της οἱ πρῶτοι Ἕλληνες ἄποικοι, φερμένοι ἀπὸ γαλάζια νησιὰ χαρούμενα κι' ἔφτιαξαν τὰ «ἐμπόριά» τους. Στὰ χώματά της μόχθησαν γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ σταθοῦν, παλεύοντας μὲ τὴ νοσταλγία τοῦ ὄμορφου τόπου τους, καὶ μὲ τὶς ἄγριες θρακικὲς φυλὲς τοῦ ἐσωτερικοῦ. Κατοίκησαν τὴν λουρίδα τῆς παραλίας, καὶ σ' αὐτὴν ἄνθησαν ἀργότερα μεγάλες γνωστὲς πόλεις. Κι' ἡ καθεμιὰ δημιούργησε τὸν κόσμο της, ὠργάνωσε τὴ ζωή της, ἔφτιαξε τὰ σπίτια της, τοὺς δρόμους, τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν καὶ τὰ τείχη της. Κι' ὅταν στέριωσαν τὸ ἔδαφός της οἱ Ἕλληνες, καλοῦσαν Ἴωνες τεχνίτες νὰ φτιάσουν μνημεῖα κι' ὁμόρφηναν τὸν τόπο.

Ὅλ' αὐτὰ ὅμως χάθηκαν κάποτε, ἔσβησεν ἀκόμα καὶ ἡ μνήμη τῶν τόπων ὅπου κύλησε ζωὴ αἰώνων, καὶ μόνον μερικὰ ὀνόματα μεγάλων πόλεων, ἀταύτιστα μὲ τὸ χῶρο τους, περιμένουν ἀπὸ τὴν ἐπισιήμη νὰ ξεθάψη τὰ χνάρια τους. Τὸ πρῶτο θετικὸ ἐδιαφέρον γιὰ τὴν περιοχὴ τὸ ἔδειξε ἡ Φι-

λοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ποὺ προσηλωμένη σὲ ὑψηλὰ ἰδανικὰ καὶ σὲ ἄξια ὑπηρεσία τῆς ἐπιστήμης, ἔταξαν σὰν ἕνα ἀπὸ τοὺς βασικοὺς σκοπούς της τὴν ἀποκάλυψη καὶ τὴ διαφώτιση τῆς ἱστορίας τῆς Βόρειας Ἑλλάδος. Στὰ 1932—33, δυὸ καθηγηταί της, ὁ μακ. Σ. Πελεκίδης καὶ ὁ κ. Σ. Κυριακίδης, ἐρεύνησαν τὸν προϊστορικὸ συνοικισμὸ τῆς Παραδημῆς,

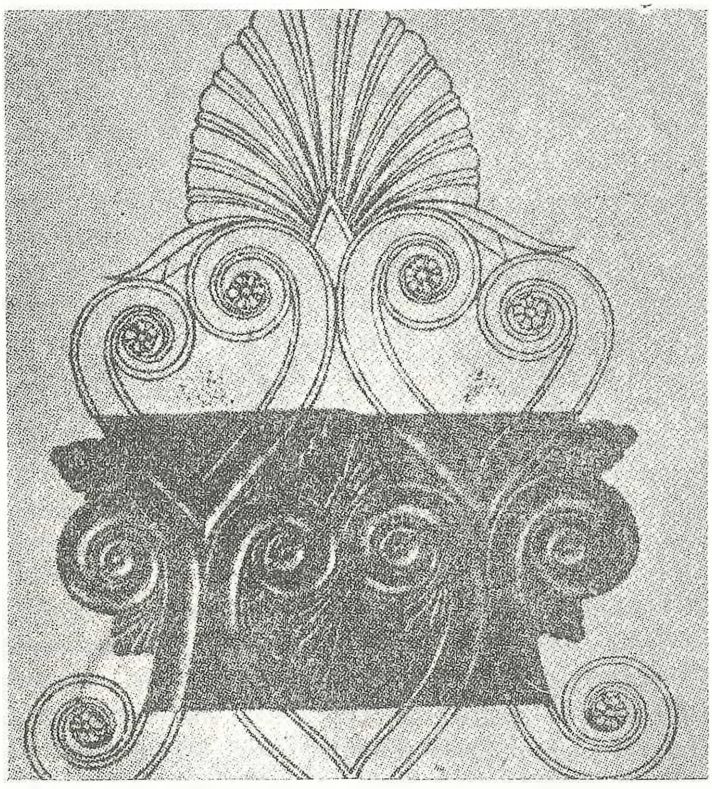

Πήλινο ἀκρωτήριο, συμπληρωμένο τοῦ Μουσείου Καβάλας.
Ἀπὸ τὰ εὑρήματα τῆς Θράκης.

κοντὰ στὴν Κομοτηνή. Μιὰ ὡραία σειρὰ προϊστορικῶν ἀγγείων πλούτισε ὕστερ' ἀπ' αὐτὲς τὶς ἔρευνες τὸ Μουσεῖο Θεσσαλονίκης καὶ φωτίστηκε ἡ παμπάλαιη γῆ τῆς περιοχῆς στὴ νεολιθικὴ περίοδο.

*
* *

Ἐξαιρετικὰ πολύτιμη στάθηκε ὅμως ἡ ἔρευνα ἑνὸς ἄλλου ἀρχαιολόγου, πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο, τοῦ καθηγ. τῆς Ἀρχαιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης κ. Γ. Μπακαλάκη. Ἀνήσυχος καὶ ἐρευνητικὸς ἐπιστήμων, ὑπηρετώντας ὡς Ἔφορος Ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς τὴν ἐποχὴ ἐκεί-

νη στὴ Θράκη, ἔκαμε μιὰ ἀληθινὰ πολύτιμη ἐργασία. Γύρισε ὅλο τὸν τόπο ἐρευνώντας, συγκεντρώνοντας ἀρχαιολογικὸ ὑλικὸ μέσα στὰ σπίτια καὶ τὰ χωράφια καὶ μελέτησε τὴν τοπογραφία τῆς περιοχῆς. Σ' ὅλη τὴν ἔκταση, ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρούπολη ὡς τὸ Πόρτο Λάγο, τρυπώνοντας μέσα στὰ κονάκια τῶν Σαρακατσάνων, προσέχοντας μὲ τὸ ἀσκημένο μάτι του οἰκοδομικὸ ὑλικὸ ἢ γλυπτὰ ἐντοιχισμένα σὲ σπίτια ἢ σὲ στάβλους μὲ τὴ βοήθεια τοῦ γυμνασιάρχη κ. Μ. Ξηρέα, μάζεψε ὅσο ὑλικὸ μποροῦσε καλλιτεχνικὸ καὶ ἐπιγραφικό, καὶ τὰ γεμᾶτα σοφία καὶ ἐπιμέλεια συμπεράσματά του, καρπὸ ἐπίμονης καὶ ἀφωσιωμένης ἐργασίας, τὰ ἐξέδωσε πέρυσι σὲ μιὰ ἀξιόλογη μελέτη του, μὲ τίτλο: «Προανασκαφικὲς ἔρευνες στὴ Θράκη». (Βλ. Ἀρχεῖον Θρακ. Θησαυροῦ τ. 23, σημειώματα).

Μιὰ σειρὰ ἀπὸ ὡραῖα γλυπτά, ἐπιγραφές, ἀξιόλογα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη παρουσιάστηκαν καὶ μελετήθηκαν ἔτσι, ὡς σύνολο καλλιτεχνικῆς δημιουργίας τοῦ τόπου, κι' ἀκόμη προσφέρθηκαν πολύτιμες τοπογραφικὲς παρατηρήσεις, προσδιωρίσθηκε χρονολογικὰ τὸ τεῖχος μιᾶς μεγάλης πολιτείας τῆς ἀρχαίας Θράκης—τῆς Μαρώνειας—καὶ ταυτίσηκε μὲ πολλὰ στοιχεῖα, μιὰ ἄλλη πολιτεία της, ἡ Στρύμη, ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὴ Μολυβωτὴ ἄκρα, εἴκοσι χιλιόμετρα νότια τῆς Κομοτηνῆς.

Σ' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περιοχή, ἀπὸ τὸ 1957 ἐπανέλαβε τὶς προπολεμικές της ἔρευνες ἡ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Πραγματοποιήθηκαν δυὸ ἀνασκαφικὲς περίοδοι — τὸ 1957 καὶ τὸ 1958— καὶ τὰ πρῶτα της ἀποτελέσματα, μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι συνταρακτικά, ἀλλὰ εἶναι ἀληθινὰ πολύτιμα γιὰ τὴν ἔρευνα.

Οἱ ἀνασκαφὲς γίνονται μὲ ἔξοδα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, ὑπὸ τὴν διεύθυνση τοῦ κ. Μπακαλάκη, μὲ συνεργασία τοῦ ὑφηγητοῦ τῆς ἴδιας Σχολῆς κ. Μ. Ἀνδρονίκου. Γιὰ τὴν ἄσκηση τῶν φοιτητῶν—ἀπαραίτητη γιὰ τὴν σωστὴ κατάρτισή τους—θεσπίστηκε εἰδικὸ κονδύλι, κι' ἔτσι ὡρισμένοι ἀπ' αὐτούς, τοῦ ἀρχαιολογικοῦ τμήματος, κατ' ἐκλογήν, προσφέρουν τὴν ἐργασία τους, συνειδητὴ καὶ ἐπιμελῆ, καὶ συγχρόνως μπαίνουν χειροπιαστὰ στὰ μυστικὰ τῆς τεχνικῆς τῆς ἐπιστήμης της.

*
* *

Ὁ κ. Μπακαλάκης εἶχε ἐπισημάνει τὸ χῶρο τῆς Μολυβωτῆς γιὰ τὴ σημασία της, ἀπὸ ὄστρακα τοῦ 7ου—4ου αἰ. π.Χ. ποὺ εἶχε συγκεντρώσει στὶς προανασκαφικές του ἔρευνες. Ἡ πόλη ἦταν χτισμένη στὴν παραλία, προστατευόταν μὲ τείχη ἀπὸ τὶς ξενικὲς ἐπιδρομὲς κι' ἕνα μέρος τῆς ἔκτασής της σήμερα τὸ φέει ἡ θάλασσα κι' ἔχει κρυφτῆ κάτω ἀπὸ τὰ νερά.

Ὁ τόπος δὲν ἔχει πέτρα. Ἕνα μοναδικὸ λατομεῖο ὑπάρχει, στὸ Φανάρι, ποὺ βγάζει «ἀκτίτη» λίθο. Ἐπειδή, λοιπόν, ἦταν ἐξαιρετικὰ πολύτιμο καὶ σπάνιο ὑλικὸ ἡ πέτρα ἀργότερα, ὅτε χτίζονταν σ' ἄλλες ἐποχὲς σπίτια

πρὸς τὸ ἐσωτερικό, μετεφέρθηκαν ὡς τὴν Κομοτινὴ σχεδὸν ἀρχαιότητες—πέτρες καὶ ἀνάγλυφα, ἐπιγραφὲς—γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν σὲ οἰκοδομές.

Ἡ ἔρευνα τοῦ κ. Μπακαλάκη ἀποκάλυψε μὲ θετικότητα τὰ ἴχνη μιᾶς ὁλόκληρης πόλης, ποὺ τὸ ὄνομά της εἶναι ἄγνωστο—ὅ ἴδιος πιστεύει ὅτι πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχαία Στρύμη, γνωστὴ ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο. Σὲ ὡρισμένα σημεῖα, βρῆκε τὰ ἴχνη ἀπὸ τοὺς δρόμους της καὶ ἐρευνώντας ἀποκάλυψε ἀξιόλογο σύστημα ὑδρεύσεως τῆς ἐποχῆς — τὸ χρονολογεῖ στὸν 4ον π.Χ. αἰ. Πηγάδια ποὺ συγκοινωνοῦν μεταξύ τους μὲ ὑπόγειες σήραγγες, ἀνοιγμένες στὸ βραχῶδες ἔδαφος. Στὶς περυσινὲς ἔρευνες βρῆκε καὶ πάλι ἕνα ἀκόμα ταφικὸ κτίσμα — ἀνάλογα εἶχε βρῆ καὶ τὸ 1957—κατασκευασμένο ἀπὸ μεγάλες πέτρες — ἄκτίτη πώρου — ἀκανόνιστες, ἀλλὰ προσαρμοσμένες μὲ πολλὴν ἐπιμέλεια. Μέσα στὸ ταφικὸ κτίσμα, ποὺ ἔχει τὴ θέση μνημείου, ἀνάλογα μὲ αὐτὰ ποὺ εἰκονίζουν παραστάσεις σὲ λευκὲς ἀττικὲς ληκύθους, δὲ βρῆκε ἴχνη ἀπὸ φωτιὰ γιὰ καύση νεκροῦ. Ἐμπρός του ὅμως ἐβεβαίωσε τρεῖς πυρὲς σὲ βάθος 1.30 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς γῆς.

Τὰ κομμάτια τῶν ἀγγείων ποὺ συγκέντρωσε τόσο στὶς πυρές, ὅσο καὶ ἀνάμεσα στὶς πέτρες τοῦ ταφικοῦ μνημείου, τὸν βοήθησαν νὰ τὸ χρονολογήσῃ στὸν 4ον π.Χ. αἰ. Ἀνάμεσα στὰ κτερίσματα ὑπῆρχαν αἰχμὲς ἀπὸ λόγχες, κι' ἔτσι φαίνεται ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τάφους πολεμιστῶν.

Ἀμφίγλυφη στήλη (συμπληρωμένη στὸ Μουσεῖο Ἐκμαγείων τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), ποὺ κατὰ τὶς ἔρευνες τοῦ κ. Μπακαλάκη, προέρχεται ἀπὸ τὴν Δίκαια. Τὸ ἐπάνω μέρος του βρίσκεται στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο, τὸ κάτω στὸ Μουσεῖο Κομοτηνῆς.

Στὰ νότια τῆς χερσονήσου τῆς Μολυβωτῆς ἀποκάλυψε μεγάλο μέρος τοῦ τείχους τῆς πόλεως ποὺ τὴν προστάτευε ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς στεριᾶς. Τὸ συνολικό του μῆκος εἶναι 88 μ. εἰς τὸ πάχος του 2—2,20 μ. Τὸ ἀνατολικὸ ἄκρο τοῦ τείχους ἔχει καταστραφῆ στὸν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἀπὸ τοὺς Βουλγάρους στρατιωτικούς, ποὺ χρησιμοποίησαν γιὰ τὰ πυροβολεῖα τους πολλοὺς μαρμάρινους δόμους του. Στὶς ἔρευνες τοῦ 1958 βρῆκε καὶ τὴ ΒΔ

σωζόμενη γωνία ἑνὸς πύργου τοῦ τείχους. Τὶς διατάξεις του τὶς ὑπολογίζει σὲ 3.20×3.20 μ. ἐξωτερικά. Πιστεύει ἀκόμη, μὲ τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτει ὅτι τὸ τεῖχος ἦταν πλινθόκτιστο ἀπὸ τὰ 0.60 μ. καὶ πάνω καὶ ἡ ἐξωτερική του ἐπιφάνεια μόνο εἶχε λίθινην ἐπένδυση. Λίγο πιὸ κάτω παρακολούθησαν μὲ τομὲς τὸ τεῖχος σὲ ἔκταση 200 μ. Οἱ σήραγγες ὑδρεύσεως ποὺ θυμίζουν ἄλλα γνωστὰ ἔργα ἀνάλογα τῆς ἐπίδοσης τῶν ἀρχαίων σ᾽ αὐτὸν τὸν τομέα (Σάμος, Κόρινθος, Ὄλυνθος κ ἄ.) μελετήθηκαν λεπτομερῶς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ λείψανα σπιτιῶν, ὁ κ. Μπακαλάκης παρατήρησε μέσα στὴ θάλασσα ὑπολείμματα λιμενοβραχιόνων καὶ ἀποβάθρας ἀπὸ φυσικὸ βράχο. Σὲ ἕνα σπίτι τοῦ α΄ μισοῦ τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. βρῆκε στὸν τοῖχο ἀνάμεσα σὲ δυὸ δόμους, μέσα σὲ χάλκινη πυξίδα 28 ἀσημένια τετράδραχμα Μαρωνιατῶν τοῦ 400—399 π.Χ. σὲ ἄριστη κατάσταση.

Πολλὰ νομίσματα, διάφορα ἀγγεῖα καὶ σκεύη συμπληρώνουν τὰ εὑρήματα τῆς ἄγνωσης πόλης ποὺ φαίνεται ὅτι καταστράφηκε στὰ μέσα τοῦ 4ου αἰ. Ποιὰ εἶναι ἡ πόλη, πῶς καὶ γιατὶ καταστράφηκε κι᾽ ἀπὸ ποιόν ; Εἶναι ἐρωτηματικὰ ποὺ θέτει ἡ ἀνασκαφή. Τὴν σάρωσε ὁ Φίλιππος Β΄ τῆς Μακεδονίας, μὲ τὴ βοήθεια τῶν Μαρωνιατῶν, ὅπως ὑποθέτει ὁ κ. Μπακαλάκης ; Αὐτὸ μόνο ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς θὰ τὸ δείξη.

Δὲν θὰ ἔπρεπε τελειώνοντας νὰ μὴν ἀναφερθῆ ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἔρευνες τοῦ κ. Μπακαλάκη, τὰ τελευταῖα χρόνια ἐρεύνησε στὴ Θράκη, στὴν περιοχὴ τῶν Ἀβδήρων, μὲ σημαντικὰ συμπεράσματα, ὁ ἐπιμελέστατος ἔφορος Ἀρχαιοτήτων τῆς περιοχῆς κ. Δ. Λαζαρίδης. Μὲ τὴ συνέχιση τῶν ἀνασκαφῶν τόσο στὰ Ἄβδηρα, ὅσο καὶ στὴν Μολυβωτή, ἴσως ἔρθουν στὸ φῶς σημαντικὰ στοιχεῖα τῆς παλαιᾶς ἱστορίας τῆς Θράκης.

«Βῆμα» ***Ἀθηνᾶ Γ. Καλογεροπούλου***

24. ***Θαυμάσιον ἀνάγλυφον τοῦ 5 π.Χ. αἰῶνος εὑρεθὲν πλησίον τῆς Κομοτινῆς.*** Ἡ ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ Κομοτινῆς ἐπλουτίσθη ἐσχάτως δι᾽ ἑνὸς ἀναγλύφου ἐξαιρετικῆς τέχνης Τοῦτο εὑρέθη τὸν παρελθόντα Μάϊον ὑπὸ γεωργοῦ, κατοίκου Ξυλαγανῆς, κατὰ τὴν ἄροσιν ἀγροῦ του, κειμένου ἐγγὺς τῆς τοποθεσίας, τὴν ὁποίαν ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Γ. Μπακαλάκης ταυτίζει πρὸς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Στρύμην. Εἶναι μία ἐπιτύμβιος στήλη κατεσκευασμένη ἐκ ψαμμίτου λίθου ποὺ διεσώθη ἠκρωτηριασμένη εἰς τὸ ἄνω καὶ κάτω μέρος αὐτῆς, χωρὶς οὐδεμίαν ἐπιγραφὴν ἢ ἴχνος γραμμάτων.

Ἡ εἰκονιζομένη εἰς αὐτὴν σύνθεσις περιλαμβάνει δύο μορφὰς ἀνθρώπων ἐλαφρῶς ἀναγλύφους, ἐξ ὧν ἡ μία διασώζεται ἀκέραια καὶ εἰκονίζει παῖδα δοῦλον, τῆς δὲ ἑτέρας μορφῆς ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ καὶ τὸ μέρος τῶν ποδῶν ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω, καὶ ὡς ἐκ τούτου δὲν δύναται ν᾽ ἀποφανθῆ τις, ἂν πρόκειται περὶ ἐφήβου ἢ περὶ ἀνδρός. Ὁ δοῦλος φορεῖ ἱμά-

τιον, τὸ ὁποῖον ἀφήνει ἀκάλυπτον τὴν δεξιὰν ὠμοπλάτην μετὰ τμήματος τοῦ στήθους καὶ φθάνει μέχρι τῶν ἀστραγάλων, σχηματίζει δὲ μίαν δέσμην πτυχῶν ἀφθάστου τελειότητος καθὼς τοῦτο ἀνασύρεται ὑπ' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἑνουμένων ἔμπροσθεν. Ἡ μικρὰ καὶ ἀτιμέλητος κόμη, ἡ στάσις προσοχῆς, τὸ ἀνυπόδητον καὶ τὸ ταπεινὸν ὕφος, καθιστοῦν βεβαίαν τὴν ὀνομασίαν τούτου ὡς νεαροῦ δούλου.

Ὁ αὐθέντης φορεῖ δωρικὸν χιτῶνα ἐσφιγμένον περὶ τὴν ὀσφύν, ἐπ' αὐτοῦ δὲ φορεῖ βραχεῖαν χλαμύδα, τῆς ὁποίας μόνον μικρὰ τμήματα διακρίνονται. Τὸ διασωθὲν τμῆμα τῆς παραστάσεως τούτου δίδει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι διὰ τῆς ὑψουμένης δεξιᾶς χειρὸς αἴρει ἐλαφρόν τι βάρος ἢ καταβάλλει μικράν τινα δύναμιν. Τί ἐκράτει διὰ τῆς ἀνυψουμένης χειρός, εἶναι ἄγνωστον. Δὲν στερεῖται συμμετρίας ἀναγλύφου, συμμετρίας μάλιστα βασιζομένης εἰς τὴν ἰσορροπίαν τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, ὅπως αὕτη ἀπαντᾶται εἰς ἔργα καλλιτεχνῶν τῆς κλάσεως τοῦ Φειδίου. Ἡ συμμετρία αὕτη εἶναι κατάδηλος εἰς τὴν παράστασιν τοῦ οἰκοδεσπότου, ὅπου ἔναντι τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἄνω ἐκτάσεως τῆς δεξιᾶς χειρὸς ὑπάρχει ἡ κλίσις τοῦ κάτω μέρους τοῦ σώματος πρὸς τὰ ἀριστερά, καὶ ὡς ἀντιστάθμισμα τῆς πρὸς τὰ δεξιὰ στροφῆς τῆς κεφαλῆς θὰ ὑπῆρχε ἡ πρὸς τὰ ὀπίσω μικρὰ προβολὴ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Ὅλα τὰ ἀνωτέρω στοιχεῖα, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ ἡ λεπτότης καὶ ἁβρότης, ἥτις εἶναι διάχυτος εἰς ὅλον τὸ ἔργον, πείθουν ὅτι τὸ ἀνάγλυφον εἶναι προϊὸν ἐπιδεξίων χειρῶν σπουδαίου καλλιτέχνου, ζήσαντος τὴν Κλασσικὴν ἐποχήν, ἤτοι τὸν 4ον ἢ καὶ 5ον αἰῶνα ἀκόμη. Ὁ δοῦλος μετέχει εἰς τὸ πένθος ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ κυρίου του διὰ τῆς ὅλης συνεσταλμένης στάσεώς του, τῆς κλίσεως τῆς κεφαλῆς του πρὸς τὸ ἔδαφος καὶ τῆς συστροφῆς μεταξὺ τῶν χειρῶν του κατὰ τρόπον βίαιον καὶ νευρικὸν τῆς ἄκρας τοῦ ἀνασυρομένου τμήματος τοῦ ἱματίου, διπλουμένου οὕτω εἰς πολλὰς ὁμοκέντρους ἐντόνους πτυχάς.

Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ὡραία ἀνάγλυφος παράστασις

Γειτονικὰ τῆς Πατρίδος μας ἔθνη ἰσχυρίζονται ὅτι ἔχουν ἐπὶ τῶν ἐδαφῶν τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης δικαιώματα ἐκπηγάζοντα δῆθεν ἐκ τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Ἀρχαιολογίας. Καὶ ἡ μὲν Ἱστορία μόνον τοὺς Ἕλληνας γνωρίζει ὡς μονίμους κατοίκους τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν, ἂν δὲ ἀναφέρῃ τοὺς Βουλγάρους καὶ τοὺς Τούρκους, τοὺς ἀναφέρει μόνον ὡς ἐπιδρομεῖς ἀποπει-

ρωμένους ματαίως νὰ καταστρέψουν τὴν Ἑλληνικὴν ζωὴν τῶν περιοχῶν τούτων, ἡ δὲ Ἀρχαιολογία οὐδὲ ἓν εὕρημα ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ, εἴτε Βουλγαρικόν, εἴτε Τουρκικὸν ἀνῆκον εἰς οἱανδήποτε χρονικὴν περίοδον καὶ μόνον κατάλοιπα ἑλληνικῆς ζωῆς φέρει εἰς φῶς, πολλὰ τῶν ὁποίων, ὡς τὸ ἐν λόγῳ ἀνάγλυφον, μὲ τὴν λεπτήν των τέχνην, μαρτυροῦν ἐπὶ πλέον, ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν Βορείων περιοχῶν, ἦσαν ἄνθρωποι μὲ καλλιτεχνικὰς ἀπαιτήσεις καὶ ὅτι παρηκολούθουν κατὰ πόδας τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα εἰς καλλιτεχνικὴν κίνησιν.

«Βῆμα» 1959 ***Κωνσταντῖνος Τρυφερούλης***

Καθηγητὴς Δημοσίας Ἐμπορικῆς Σχολῆς
Ἔκτακτος Ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων Κομοτινῆς

25. ***Ἔγγραφον ἀγορᾶς οἰκίας (ὑπὸ τοῦ Θεοδόση Μιχ. Μαυρομματόγλου) συνταχθὲν τὴν 28 Μαΐου 1838.*** Ὁ Ἁγχιάλου Σωφρόνιος ἐπιβεβαιοῖ: Δηλοποιεῖται διὰ τοῦ παρόντος ἡμετέρου ἀποδεικτικοῦ καὶ ἐπιβεβαιωτικοῦ τῆς πωλήσεως γράμματος, ὡς ἡ Φωτεινὴ Παπάζογλου παρασταῖσα ἐνώπιον τῆς ἡμῶν ταπεινότητος καὶ τῶν τιμιοτάτων προεστώτων τῆς πολιτείας ταύτης καὶ ὡμολόγησεν ἰδίοις αὐτῆς χείλεσιν ὅτι ἐπώλησεν πράσει τελείᾳ πρὸς τὸν ἐξᾶνεψιὸν αὐτῆς Θεοδόσην υἱὸν τοῦ Μιχαλάκη Μαυρομμάτογλου τὸ κατὰ τὸν μαχαλὰν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου κείμενον αὐτῆς ὀσπήτιον ὅλον μετὰ τῆς περιοχῆς καὶ τοῦ ἔξωθεν τόπου, πλησίον τοῦ ὁποίου ὁ Δημητράκης Δολγέρης, ὁ Προφήτης Ράπτης καὶ δρόμου διὰ γρόσια τρεῖς χιλιάδες: 3.000 καθὼς ἐν τῷ μεταξύ των εὐχαριστήθησαν. Τοῦτο λοιπὸν τὸ ὀσπήτιον μένει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν καὶ κυριότητα τοῦ εἰρημένου Θεοδόση, ὡς ἴδιον αὐτοῦ κτῆμα· ἡ δὲ προρρηθεῖσα Φωτεινὴ δὲν μετέχει πλέον ἐξ αὐτοῦ τὸ παράπαν οὔτ' αὐτὴ οὐθ' οἱ κληρονόμοι αὐτῆς, ὡσὰν ὅπου ἐπώλησεν αὐτὸ ἐντελῶς πρὸς αὐτόν, καὶ ἔλαβεν ἀνελλειπῶς τὴν τιμὴν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀποξενωθεῖσα ὁλοτελῶς καὶ ἐξοφλήσασα παντελῶς ἐξόφλησιν, ἔκαμε καὶ τὸ ζυγμέτι της *ἱπρὰ ἰσεὰτ ἀμέϊ δαβαδὰν* ὅθεν καὶ πρὸς ἔνδειξιν ἐγένετο τὸ παρόν, καὶ ἐπιβεβαιωθὲν παρ' ἡμῶν καὶ ὑπὸ τῶν προεστώτων μαρτυρηθέν, ἐδόθη πρὸς τὸν Θεοδόσην. ϙωλη τῇ κη Μαΐου ἐν Ἁγχιάλῳ (1838).

Φωτεινὴ Παπάζογλου βεβαιῶ τὰ ἄνωθεν. Ὀρθόδοξος Μανουὴλ Μαρτυρῶ, Μανολάκις Κακνύτη μαρτυρο, Κονστάντιος Μαυρομάτις μαρτιρό, Διαμάντις Χατζῆ Σεβαστοῦ μαρτυρό, Γιοργάκις Χατζιασλάνι μαρτυρό.

Ἐγράφη, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τὸν γραφικόν, ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξον Ἐμμανουὴλ πρόπαππον Δεοδοσίου Μ. Μαυρομμάτη. Εἶναι ἀξία θαυμασμοῦ ἡ σύνταξις καὶ ἡ ὀρθογραφία καὶ ἡ γνῶσις τῆς τουρκικῆς.

Ἡ ἀγορὰ ἐγένετο ὑπὸ Θεοδόση Μ. Μαυρομάτογλου Πάππου τοῦ Θεοδοσίου Μαυρομμάτη.

Ἀθῆναι 6)8)59 ***Θεοδόσιος Μ. Μαυρομμάτης***

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ

Studii si cercetari de istorie literara si folclor, anul VI (1957), τεῦχ. 1—2 καὶ 3—4. (Academia Republicii populare Romîne. Institutul de istorie literara şi folclor). [Bucuresti], 8ον, 717 σελ.

Αἱ ἐν τῷ ὀγκώδει τούτῳ τόμῳ περιλαμβανόμεναι μελέται ἀνήκουν κυρίως εἰς δύο κατηγορίας: α) τὰς ἀφορώσας εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας καὶ β) τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν ρουμανικὴν λαογραφίαν. Ἐνταῦθα θ' ἀναφέρω βιβλιογραφικῶς τὰς τῆς α' κατηγορίας καὶ θὰ παράσχω περιληπτικὴν ἀνάλυσιν μόνον τῶν λαογραφικῶν μελετῶν, ἰδίᾳ δ' ἐκείνων ἐξ αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι γενικωτέρου ἐνδιαφέροντος καὶ περιέχουν θέματα, ἀπασχολοῦντα καὶ τὴν ἑλληνικὴν λαογραφικὴν ἔρευναν. Ἰδοὺ αἱ μελέται καὶ τὰ ἄρθρα τῆς ἱστορίας τῆς ρουμανικῆς λογοτεχνίας:

1. *G. Calinescu*, Studii Eminesciene: teme romantice; cadrul fizic, σελ. 7—69.

2 *Lil. Fischer*, Studii de istorie literara: Proza lui V. Alecsandri; elementul fantastic în opera lui Bolintineanu, σ. 165—224.

3. *Marin Bucur*, Opera lui Traian Demetrescu, σ. 271—298.

4. *Teod. Virgolici*, Opera lui Mateiu I. Caragiale, σ. 299—317.

5. *Rodica Florea*, Alexandru Sahia, σ. 319—340.

6. *Dinu Pillat*, Fizionomia morala şi estetica lui G. Topîrceanu, σ. 653—665.

7. *D. Vatamaniuc*, N. Gane. Privire asupra lumii evocate, σ. 695—699.

Αἱ μελέται τῆς δευτέρας κατηγορίας, αἱ λαογραφικαί, εἶναι αἱ ἑξῆς:

1. *Ion Const. Chitimia*, A. Lambrior, folclorist, σ. 71—124. Εἰς τὴν μελέτην του αὐτὴν ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν ζωὴν καὶ τὴν λαογραφικὴν δρᾶσιν τοῦ Lambrior (1845—1883), ὁ ὁποῖος ἐνδιεφέρετο οὐ μόνον διὰ τὴν συλλογὴν λαογραφικοῦ ὑλικοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἑρμηνείαν τούτου. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν *B. P. Hasdeu*, μέγαν συγκριτιστήν, ὁ Lambrior ἀφωσιώθη κυρίως εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ρουμανίας, χωρὶς συσχετισμοὺς πρὸς τὰ παγκόσμια λαογραφικὰ παράλληλα. Οὗτος ἐπέτυχε, κατὰ τὸν συγγραφέα, νὰ καθορίσῃ τὸν γενικὸν λαογραφικὸν τύπον τοῦ παλαιοτέρου ρουμανικοῦ πολιτισμοῦ, οὕτω δ' ἡ ἀριστοκρατικὴ τάξις τῶν βογιάρων τῆς χώρας σημαντικὴν κατέλαβε θέσιν εἰς τὴν ἔρευνάν του. Παραλλήλως οὗτος ἐνδιεφέρθη διὰ τὴν μελέτην τῆς γλώσσης τῆς πατρίδος του, διὰ

τὴν ὁποίαν ἐπίστευεν ὀρθῶς ὅτι αὕτη ἀποτελεῖ βασικὸν τοῦ καθόλου ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ κεφάλαιον. Μετὰ τὴν παράθεσιν ἐξηκριβωμένων βιογραφικῶν περὶ τοῦ Lambrior στοιχείων, ὁ Chitimia προβαίνει εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν κυριωτέρων τοῦ ἀνδρὸς ἔργων, οἷα τά :

α) Limba romîna veche şi noua. Talmacirea romîneasca a scrierilor Iui Oxenstiern, ἐν Convorbiri Literare, VII (1873), σ. 325—34.

β) Literatura poporana. Pilde, povatuiri şi cuvinte adevarate şi povesti, adunate de dumnealui Vornicul Iordachi Golescul, ἐν Convorbiri Literare, VIII (1874), σ. 66—83.

γ) Limba cronicarilor şi limba de astazi la Romîni, ἐν Convorbiri Literare, VIII (1874), σ. 129—30.

δ) Obiceiuri şi credinte la Romîni: Cumatriile, ἐν Convorbiri Literare, IX (1875), σ. 1—5.

ε) Jocurile copiilor, ἐν Convorbiri Literare, IX (1875), σ. 5—9.

στ) Inmormîntarea, ἐν Convorbiri Literare IX (1875), σ. 151—155.

ζ) Obiceiuri din deosebite timpuri ale anului, publicate postum de I. Siadbei, ἐν Fat-Frumos, I (1926), σ. 145—149 καὶ 168—171.

η) Insemnari de drum, publicate postum de I. Siadbei, ἐν Viata Romîneasca, XIX (1927), τ. I, σ. 27—45 καὶ 163—180.

2 *Al. Bistritianu*, Elena Sevastos (1864—1929), σ. 125—163. Ἔπειτα ἀπὸ τὸ περὶ *Ἑλένης Σεβαστοῦ* σύντομον ἄρθρον τοῦ *I. Muşlea*, δημοσιευθὲν ἐν Dacoromania VII, σ. 661—663 (καὶ ἐν ἀνατύπῳ, Bucureşti 1937), ἔχομεν τὴν παροῦσαν μελέτην τοῦ Al. Bistritianu, διὰ τῆς ὁποίας διαφωτίζεται πλήρως ἡ ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τῆς Ρουμανίδος λαογράφου. Δι' ἡμᾶς τοὺς Ἕλληνας ἰδιαιτέρας σημασίας εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι αὕτη εἶναι Ἑλληνικῆς καταγωγῆς, ἀπόγονος τοῦ μεγάλου τοῦ Γένους διδασκάλου Σεβαστοῦ Κυμινήτου τοῦ Τραπεζουντίου. Ἡ ἰδία, ὡς γράφει ὁ Bistritianu, ὁμιλεῖ διὰ τὴν ἑλληνικὴν καταγωγήν της εἰς τὸ βιβλίον της Pace-Infratire, Galati, 1905, σ. 8. Τὸ κυριώτερον λαογραφικὸν αὐτῆς ἔργον εἶναι τὸ βιβλίον «Nunta la Romîni» (=Ὁ γάμος παρὰ τοῖς Ρουμάνοις), Bucuresti 1899, τὸ ὁποῖον ἔτυχε τοῦ πρώτου βραβείου τῆς ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἥτις καὶ προεκήρυξε τὴν συγγραφὴν τοιούτου θέματος. (Σημειωτέον δ' ὅτι τὸ δεύτερον βραβεῖον τοῦ προκηρυχθέντος ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας διαγωνισμοῦ ἔλαβεν ἡ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος μελέτη τοῦ γνωστοῦ Ρουμάνου λαογράφου S. Fl. Marian).

Ἕτερον ἔργον της εἶναι τὰ Anecdote poporane, Iaşi, ἄν. ἔτ., Poveşti, Iaşi, 1892. Ἡ τελευταία αὕτη συλλογὴ λαϊκῶν διηγήσεων δὲν ἀποδίδει πιστῶς τὰ προϊόντα τῆς λαϊκῆς δημιουργίας, ὡς ὀρθῶς ἔγραψεν ὁ Λάζαρος Σαϊνεάνου, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο αὕτη ἀποτελεῖ λίαν ἐνδιαφέρουσαν πηγὴν διὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν λαογραφίαν τῆς Ρουμανίας.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΑΛΕΞ. Σ. ΡΙΓΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΡΙΘΜΟΣ .....

3. *Gh. Vrabie,* Folclorul la «Tribuna» din Sibiu, σ. 225—269.

Ὁ γνωστὸς διὰ τὴν συγκριτικήν του μελέτην περὶ τοῦ ᾄσματος «τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ», κριθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν Λαογραφίᾳ, τ. 17 (1958) σ. 333—342, ἀναλύει τὸ λαογραφικὸν περιεχόμενον τῆς *Tribuna* (1884—1904), ἐφημερίδος τῆς Τρανσυλβανικῆς πόλεως Sibiu. Μὲ λεπτομερείας ἐξονυχιστικάς, ἀντικαθιστώσας τὴν ξηρὰν βιβλιογραφίαν, ὁ Vr. ὁμιλεῖ διὰ τοὺς συγγραφεῖς καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν δημοσιευμάτων των, ἤτοι περὶ ᾀσμάτων, λαϊκῶν διηγήσεων, ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ἐθνογραφικῶν πληροφοριῶν καὶ ἄλλων διαφόρων λαογραφικῶν στοιχείων.

4. *C. Ciuchindel,* Elemente de folclor romînesc în opera lui Victor Eftimiu, σ. 341—363.

5. *G. Calinescu,* Estetica basmului (=Αἰσθητικὴ τοῦ παραμυθιοῦ), σ. 395—484 Ὁ συγγραφεὺς ἀκαδημαϊκὸς Γ. Καλινέσκου θέτει ἐν εἰσαγωγῇ τὸ πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς τοῦ παραμυθιοῦ. Τὸ παραμύθι, λέγει, ὡς ἐκ τῆς φύσεώς του, ἀποτελεῖ λογοτεχνικὸν εἶδος, τὸ ὁποῖον ἀντικατοπτρίζει τὴν ζωὴν μὲ στοιχεῖα μυθικά, διὸ καὶ ἡ κριτικὴ αὐτοῦ ἀνάλυσις εἶναι οὐ μόνον δυνατή, ἀλλὰ καὶ ἐπιβεβλημένη. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ παραμυθιοῦ θὰ προκύψουν τόσον αἱ αἰσθητικαὶ ἀλήθειαι, ὅσον καὶ αἱ λαογραφικῆς σημασίας παρατηρήσεις. Ἡ λαογραφικὴ μελέτη τοῦ παραμυθιοῦ χωρὶς τὴν αἰσθητικήν του ἐξέτασιν εἶναι, λέγει, μονόπλευρος. Τὸ παραμύθι, εὐρύτατον λογοτεχνικὸν εἶδος, ποὺ κατὰ πολὺ ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τοῦ μυθιστορήματος, εἶναι καὶ μυθολογία καὶ «ἠθικὴ ἐπιστήμη». Κύριον χαρακτηριστικόν του γνώρισμα εἶναι ὅτι οἱ ἥρωές του δὲν εἶναι μόνον ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ὄντα χιμαιρικά, καθὼς καὶ διάφορα ζῷα. Τὰ μὴ ἀνθρώπινα ὄντα τοῦ παραμυθιοῦ ἔχουν τὴν μυστηριώδη των ψυχολογίαν καὶ κοινωνιολογίαν. Ἐπικοινωνοῦν μὲ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἄνθρωποι. Τοιουτοτρόπως ἡ πρώτη ἐργασία τῆς αἰσθητικῆς ἀναλύσεως τοῦ παραμυθιοῦ εἶναι ὁ καθορισμὸς καὶ χαρακτηρισμὸς τῶν εἰδικῶν πρωταγωνιστῶν, ποὺ παίζουν τὸν ρόλον των εἰς αὐτό. Οἱ πελώριοι γίγαντες εἰς τὸ ρουμανικὸν παραμύθι συμβολίζουν, κατὰ τὸν συγγραφέα, τὴν ἀνόργανον φύσιν εἰς τὴν ὁρμητικότητά της, τὸν ὀρυκτολογικὸν κόσμον, τὰς κρυμμένας τῆς γῆς δυνάμεις, τὴν φωτιὰ ἐν πρώτοις, τὰ μετεωρολογικὰ φαινόμενα, τὴν βροχὴν καὶ τὴν θύελλαν. Ἀπὸ ψυχολογικῆς ἀπόψεως οἱ πελώριοι γίγαντες εἶναι ὄντα μὲ μεγάλην δύναμιν, ποὺ προξενοῦν φόβον, εἶναι μονομάχοι, τύραννοι καὶ αἱμοβόροι, ποὺ τὰ χάνουν ὅμως ἐμπρὸς εἰς οἱανδήποτε πνευματικὴν εὐστροφίαν. Ἔχουν νοοτροπίαν σκυθρωπῆς ὑπάρξεως καὶ στεροῦνται τὴν εὔνοιαν τῆς φύσεως, δὲν τοὺς ἀγαποῦν οἱ ἄνθρωποι καὶ ἐπιδιώκουν νὰ εὕρουν ἀδυνάτους ἢ διεστραμμένας γυναῖκας, διὰ νὰ τὰς κατακτήσουν μὲ τὴν κτηνώδη των δύναμιν.

Ὁ πελώριος ὄφις (Sarpele), ποὺ κάποτε ταυτίζεται μὲ τὰ θηρία (balaurii) καὶ τοὺς γίγαντας (zmeii) ἔχει εἰς τὴν κατοχήν του μεγάλα μεταλλικὰ

πλούτη καὶ μίαν μαγικὴν πέτραν. Τοῦτο ἀπηχεῖ παράδοσιν διατηρουμένην ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τὸν μεσαίωνα· (βλ. *E. Hoffmann—Krayer,* ἐν **Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens**, VII : Schlangenstein). Ψυχολογικῶς ὁ ὄφις εἶναι ὕπαρξις ἐξαιρετικῶς εὐγνώμων, ποὺ ἀγαπᾷ τὸν ἄνθρωπον.

Τὰ πελώρια θηρία (balaurii) εἶναι πάντοτε ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐμπόδιον εἰς τὴν πορείαν τοῦ ἥρωος. Μὲ τὴν μελέτην τοῦ ρουμανικοῦ παραμυθιοῦ (παράθεσις σχετικῶν ἀποσπασμάτων ἐκ διαφόρων ἐκδεδομένων συλλογῶν) ὁ συγγραφεὺς συλλαμβάνει καὶ ἐξετάζει τὰ χαρακτηριστικὰ καὶ ἄλλων γιγαντιαίων ὑπάρξεων, ὅπως ὁ ἀνθρωποφάγος **Novacul**, ὁ **Strîmba-Lemne** (ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸν **Tord-chêne** παρὰ Γάλλοις, τὸν **Baumdreher, Holzkrummacher** παρὰ Γερμανοῖς), ὁ **Sfarma-Piatra** (**Steinzerreiber, Felsenkripper** παρὰ Γερμανοῖς, **Vertogor** παρὰ τοῖς Ρώσοις) κτλ. Τὰ ὄντα αὐτά, κατὰ τὸν συγγραφέα, ἀποτελοῦν μυθολογικοὺς συμβολισμοὺς τῶν δυνάμεων καὶ ἀνωμαλιῶν τῆς φύσεως.

Ἄλλα τέρατα εἶναι ἡ **Gheonoaia** (δρυοκόπος), ποὺ κάποτε ὑπῆρξε γυναῖκα καὶ ἀπὸ κατάραν τῶν γονέων της, ποὺ δὲν τοὺς ὑπήκουε, μετεμορφώθη εἰς πουλί, ἡ ἀδελφή της ἡ **Scorpia**, ἡ μητέρα τοῦ δάσους (**Busohgrossmutter**), ὁ μισὸς ἄνθρωπος, ὁ γέρων τοῦ δάσους, ὁ τυφλὸς γέρων.

Οἱ δράκοι (**draci**) παίζουν εἰς τὸ ρουμανικὸν παραμύθι δευτερεῦον πρόσωπον καὶ μέχρις ἑνὸς σημείου εὐτράπελον.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἐξέτασις τῶν μετεωρολογικῶν καὶ χρονολογικῶν συμβόλων, ποὺ εἶναι ἡ μητέρα τοῦ βορρᾶ, ἡ μητέρα τοῦ τυφῶνος, ἡ μητέρα τοῦ ἀνοιξιάτικου ἀέρος, ὁ βορρᾶς, ἡ θύελλα. Ὁ ἀνοιξιάτικος ἀέρας, ἡ «βραδυνή», τὸ «μεσονύχτι» ἀνήκουν καὶ αὐτὰ εἰς τὰ ἐν λόγῳ σύμβολα. Ἔπειτα ὁ χαρακτηρισμὸς τῶν νυμφῶν, ποὺ εὑρίσκονται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν δράκαιναν. Ἡ *Νύμφη* (**Zîna**) ἢ *Ἀερικιὰ* εἶναι συνήθως νέα καὶ ὡραία, συμβολίζει δὲ τὴν λαμπρὰν καὶ ἄφθαρτον νεότητα. Ταύτην νοσταλγεῖ ὁ νεαρὸς ἥρως τοῦ παραμυθιοῦ καὶ ἐπιδιώκει νὰ τὴν κατακτήσῃ.

Κάποτε εἰς τὸ ρουμανικὸν παραμύθι λαμβάνουν μέρος καὶ αἱ ἡμέραι τῆς ἑβδομάδος μὲ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς Ἁγίας, ὡς π.χ. Ἁγία Δευτέρα, Ἁγία Τρίτη, Ἁγία Παρασκευὴ κτλ.

Αἱ Μοῖραι (**Ursitoarele**) παίζουν καὶ αὐταὶ τὸν ρόλον των, ὅπως καὶ εἰς τὰ ἑλληνικὰ παραμύθια. Οἱ Ἀερικὲς (**Ielele**) εἶναι πρόξενοι κακοῦ καὶ συνήθως ἔχουν τὴν κατοικίαν των ἐπάνω εἰς τὸ ὄρος. Οἱ δὲ βρικόλακες ἐκφράζουν τὴν φρίκην τοῦ θανάτου.

Τέλος ὁ **G. Calinescu** ἐξετάζει τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Ἁγίου Πέτρου εἰς τὸ ρουμανικὸν παραμύθι, καθὼς καὶ τὴν θέσιν τῶν διαφόρων ζῴων (ἀλόγου ὑπερφυσικοῦ, βοηθοῦ ὑπερφυσικοῦ) καὶ τῶν πουλιῶν (ἀετοῦ, κόρακος). Ἐπίσης ἐξετάζει τὸ θέμα (μοτίβο) τῆς βασιλείας τῶν πουλιῶν, τῶν

ψαριῶν, τῶν βατράχων κτλ. Ἰδιαιτέρως ἐρευνᾷ τὸν ρόλον τοῦ λύκου, τῆς ἀρκούδας, τῆς ἀλεποῦς, τοῦ λιονταριοῦ, τοῦ χοίρου, τοῦ ἐλαφιοῦ, τοῦ σκύλου, τοῦ πετεινοῦ, τοῦ προβάτου κ. ἄ. Εἰσέρχεται δὲ τέλος εἰς τὸ θέμα τῶν μεταμορφώσεων τοῦ ἥρωος (Fat - frumos) καὶ ὑπόσχεται νὰ συνεχίσῃ εἰς τὸν προσεχῆ τόμον τὴν ἀξιόλογον μελέτην του.

Δὲν εἶναι εὔκολον νὰ ἐκφέρωμεν κρίσεις καὶ νὰ διατυπώσωμεν παρατηρήσεις σχετικῶς πρὸς τ' ἀνωτέρω, διότι ἀφ' ἑνὸς ὁ συγγραφεὺς δὲν τερματίζει τὴν μελέτην του ἐνταῦθα, ἀλλ' οὔτε καὶ τὸ σχετικὸν ἀπαραίτητον ὑλικὸν τοῦ παραμυθιακοῦ θησαυροῦ τῆς Ρουμανίας ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν.

6. Gh. Vrabie, Teatrul popular romînesc, σ. 485—562. Εἰς τὴν μελέτην ταύτην περὶ τοῦ ρουμανικοῦ λαϊκοῦ θεάτρου ὁ συγγραφεὺς εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς διατυπώνει τὴν ἄποψιν, ὅτι ἡ ἐπίδρασις τῶν λογίων καὶ τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων εἰς τὴν διαμόρφωσιν αὐτοῦ εἶναι προφανής. «Ἐάν, λέγει, δι' ὅ τι ἀφορᾷ τὴν *ντόϊνα* (ᾄσματα λυρικά, ποιμενικά), τὴν *μπολλάντα* (παραλογή), τὴν γνωμικὴν φιλολογίαν κ. ἄ. εἶναι δυνατὴ μία φυσικὴ ἑρμηνεία μὲ πρῖσμα τὴν δημιουργίαν τοῦ ἰδιοφυοῦς λαϊκοῦ καλλιτέχνου, ὁ ὁποῖος εἶναι ἀναλφάβητος, δυσκολώτερον ὅμως εἶναι διὰ τὸ «*Κουκλοθέατρο*», τοὺς «*Ἡρώδηδες*» καὶ τοὺς «*Γιάνηδες*» νὰ εὕρωμεν τὸν λαϊκὸν δημιουργόν. Ἐδῶ ὁ ρόλος τοῦ λογίου ἢ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀνωτέρων τάξεων εἶναι προφανής». Ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς παρουσιάζει τὸ λειτουργικὸν δρᾶμα. Ὅπως εἶναι γνωστόν, οἱ Ρουμάνοι ἑώρταζαν τὸ «μυστήριον τῆς γεννήσεως» τοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ κάλαντα, τὰ ὁποῖα ἔψαλλον κατὰ τὰ Χριστούγεννα ὁμάδες κρατοῦσαι τὸ «ἄστρο». Πολὺ βραδύτερον ἔκαμε τὴν ἐμφάνισίν του τὸ λαϊκὸν δρᾶμα Vicleimul (ἐκ τοῦ ὀνόματος Βηθλεὲμ) ἢ Irozii (Ἡρώδης) ἢ Magii (Μάγοι). Ἀπὸ τὸ ὑλικόν, τὸ ὁποῖον εὑρίσκεται εἰς τὰ ρουμανικὰ χειρόγραφα, τὸ λαϊκὸν αὐτὸ δρᾶμα φαίνεται παλαιότερον τοῦ 19ου αἰῶνος. Ὁ M. Caster ἐσφαλμένως ἐπίστευεν ὅτι τοῦτο εἰσῆλθεν εἰς τὸν λαὸν ἀπὸ τοὺς Σάσους τῆς Τρανσυλβανίας. Ὁ N. Cartojan προσεπάθησε ν' ἀποδείξῃ τὴν λογίαν του προέλευσιν ἀπὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀντ. Pann, τὸ ἔμμετρον ψαλτήριον τοῦ Δοσιθέου καὶ ἓν ποίημα τοῦ Μπραγκοβεάνου. Ὁ Gh. Vrabie νομίζει, ὅτι τοῦτο εἶναι λαϊκῆς προελεύσεως. Ὅτι δὲ μεγάλη εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν αὐτοῦ φαίνεται ἀπὸ τοὺς Ἑλληνικοὺς στίχους :

Ἐκ τῆς Περσίας ἔρχονται τρεῖς μάγοι μὲ τὰ δῶρα,
ἄστρον λαμπρὸν τοὺς ὁδηγεῖ χωρὶς νὰ λείψῃ ὥρα.

Τοῦτο ὑπεστήριξε παλαιότερον ὁ N. Cartojan. Εἰς ὅ,τι δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ λειτουργικὸν δρᾶμα πρωταρχικὴ αὐτοῦ πηγὴ εἶναι ἡ λειτουργία καὶ ἡ Βίβλος. Τὸ γεγονός, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ὑπογραμμισθῇ, εἶναι ὅτι ἡ παράστασις τῶν μυστηρίων ἀνήκει εἰς τὴν καθολικὴν Ἐκκλησίαν. Τὸ ρουμανικὸν λαϊκὸν δρᾶμα Irozii παιζόμενον παλαιότερον ἀπὸ τοὺς υἱοὺς τῶν βογιάρων

καὶ τοὺς κληρικοὺς παρελήφθη κατόπιν ἀπὸ τὸν λαόν. Μεταρρυθμισθὲν τοῦτο διετήρησε τὸν πρωταρχικὸν λαϊκὸν χαρακτῆρα τῶν καλάντων μὲ τὸ μοτίβον :

Ἐκ τῆς Περσίας ἔρχονται τρεῖς μάγοι μὲ τὰ δῶρα.

Αἱ ἐνδυμασίαι τῶν προσώπων τοῦ δράματος εἶναι διάφοροι ἀπὸ ἐκείνας τῆς Δύσεως, ἔχουν δὲ τὸ λαϊκὸν ρουμανικὸν χρῶμα.

Τὸ δρᾶμα «Jienii» (Γιάννηδες) ἔχει ὡς ἥρωα τὸν συμπαθέστατον ἐν Ρουμανίᾳ ἁρματολὸν **Iancu Jianu.** Αἱ ἄλλαι θεατρικαὶ παραστάσεις (festspiele) ἤτοι ἡ παράστασις τῆς κατσίκας (jocul caprei), τῆς ἐλαφίνας (jocul cerbei) καὶ τῆς brejaei εἶναι εἰκόνες εἰδωλολατρικῶν ἑορτῶν (τῶν Διονυσίων καὶ Σατουρναλίων), αἱ ὁποῖαι διετηρήθησαν μέχρι σήμερον εἰς ὅλην των τὴν λαμπρότητα χωρὶς νὰ ἔχουν πλέον τίποτε ἀπὸ τὸν θρησκευτικὸν καὶ μαγικόν των χαρακτῆρα. Σημειωτέον δ' ὅτι αἱ κατὰ τὰ Χριστούγεννα ρουμανικαὶ παραστάσεις τῶν μετημφιεσμένων εἰς τετράποδα ζῷα ἢ πουλιὰ ἔχουν, καθ' ἡμᾶς, μεγίστην συνάφειαν πρὸς ἀνάλογα ἔθιμα ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν καλανδῶν, βοτῶν καὶ βρουμαλίων· (βλ. *Φ. Κουκουλέ*, Βυζαντ. βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Β', Ι, ἐν Ἀθ. 1948, σελ. 13—19, ἰδίᾳ δὲ σελ. 16).

Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἐπίσης ἡ ἐμφάνισις τῶν calusarii, χορευτῶν συμβολικοῦ χοροῦ τῆς Πεντηκοστῆς. Περὶ δὲ τῶν χορῶν τῶν μετημφιεσμένων κατὰ τὰς Ἀπόκρεως ὀρθῶς ὁ συγγραφεὺς λέγει, ὅτι οὗτοι εἰσήχθησαν ἐκ τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ὑπὸ νέων σπουδαζόντων εἰς Γαλλίαν ἢ Ἰταλίαν.

7. *Ovidiu Papadima,* Anton Pann şi cîntece de lume, σ. 563—93. Ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν προέλευσιν καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν «Κοσμικῶν ᾀσμάτων» τοῦ A. Pann. Τὰ ᾄσματα αὐτὰ προέρχονται ἀπὸ ἀνωνύμους λογίων συλλογὰς καὶ ἐξ ἰδικῆς του ἐμπνεύσεως. Εἶναι ἐλαφρὰ τραγουδάκια τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, ποὺ ἐξυμνοῦν κυρίως τὸν ἔρωτα, τὴν ὀμορφιά, τὰ βάσανα καὶ τοὺς καημοὺς τῶν ἐρωτευμένων, εἶναι δὲ ἀντιπροσωπευτικὰ μιᾶς ἐποχῆς καὶ ὡρισμένων συνθηκῶν, τῶν ὁποίων ὁ Papadima παρέχει ἀνάγλυφον τὴν παράστασιν μετὰ βαθείας κοινωνιολογικῆς καὶ φιλολογικῆς ἀναλύσεως. Ἂς σημειωθῇ δὲ ὅτι τῶν ᾀσμάτων τούτων τοῦ Pann μνείαν ἔκαμα ἐν σχετικῇ βιβλιοκρισίᾳ ἔργου τοῦ *Gh. Ciobanu*, δημοσιευθείσῃ ἐν Λαογραφίᾳ, τ. 16 τεῦχ. Α' (1956) σ. 292—297.

8. *I. C. Chitimia,* Poezia populara narativa. Balada, σ. 595—651. Ὁ συγγρ. ἐν εἰσαγωγῇ ἀνατρέχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μπαλλάντας. Ὡς γνωστόν, ὁ Ἄγγλος Thomas Percy πρῶτος ἔφερεν εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν συλλογὴν Reliques of ancient english poetry, consisting of old heroic ballads, songs and other pieces, of our earlier poets, εἰς τὴν ὁποίαν εἰσήγαγε λαϊκὰς καὶ ἰδικάς του «παραλογάς». Ἀκολούθως ἐξετάζει ὁ Chitimia τὴν συλλογὴν Volkslieder (2 τόμοι 1778—9) τοῦ ἐπιφανοῦς Γερ-

μανοῦ Herder, λέγων ὅτι, ἀφοῦ ὁ Percy ἐχρησιμοποίησε διὰ πρώτην φορὰν ἐπιστημονικῶς τὸν ὅρον ballad (=παραλογή), ὁ Herder ὑπῆρξεν ὁ δημιουργὸς τοῦ ὅρου Volkslied (=λαϊκὸν ᾄσμα) εἰς τὴν γερμανικὴν λαογραφικὴν ἔρευναν. Ἔπειτα παρακολουθεῖ τὴν δημιουργίαν τῆς λογίας μπαλλάντας εἰς τὴν Εὐρώπην ἀπὸ διασήμους ποιητάς, ὡς οἱ Bürger, Goethe, Schüller, Uhland, Mickiewicz, Puskin κ.ἄ., καθὼς καὶ τὴν τάσιν διὰ τὴν συλλογὴν τῆς λαϊκῆς ποιήσεως εἰς τὰς διαφόρους εὐρωπαϊκὰς χώρας μὲ εἰδικὰς συλλογάς, ὅπως τοῦ Fauriel διὰ τὰ ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια. Ἔπειτα, ἀφοῦ προσπαθεῖ νὰ καθορίσῃ τὰς διαφορὰς τῆς λαϊκῆς ποιήσεως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἐξετάζει τὸν ὅρον *μπαλλάντα* (ἱστορία τῆς λέξεως, περιεχόμενον) καὶ εἰσέρχεται εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ρουμανικῆς μπαλλάντας θέτων τὰ προβλήματά της. Κύριον μέλημα τῆς ἐρεύνης, λέγει, εἶναι ἡ ἐξέτασις τῆς ταξινομήσεως τῆς ρουμανικῆς μπαλλάντας, ἡ ὁποία ἐπεχειρήθη παλαιότερον ἀπὸ τοὺς G. D. Teodorescu καὶ D. Caracostea : (Βλ. τοῦ τελευταίου Plan de lucru pentru alcatuirea unui corpus al baladei popo-rane, ἐν Buletin informativ, stiintific şi administrativ. Academia Româna, I, 1948, σ. 137—143).

Εἰς τὴν ἐξέτασίν του ὁ Chit. προτάσσει τὰς παραλογὰς μὲ παραδοσιακὰ στοιχεῖα (balade legendare), ὅπως ἡ μπαλλάντα «Ἥλιος καὶ Φεγγάρι» μὲ τὰς πολυαρίθμους αὐτῆς παραλλαγὰς εἰς τὴν ρουμανικὴν λαογραφίαν. Αἱ παραλογαὶ (balade) τοῦ εἴδους τούτου ἐπιδιώκουν νὰ ἑρμηνεύσουν μὲ λαϊκὸν πνεῦμα, λέγει, διάφορα κοσμικὰ φαινόμενα καὶ ἱστορικὰς πράξεις ἢ περιέχουν παλαιὰς λαϊκὰς παραδόσεις. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν τοποθετεῖ καὶ τὴν παραλογὴν τοῦ «Μαστρομανόλη», ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἰδικόν μας τραγούδι «τοῦ γεφυριοῦ τῆς Ἄρτας» ἢ τῆς «Τρίχας τὸ γιοφύρι».

Δευτέραν κατηγορίαν, λέγει, ἀποτελοῦν αἱ ἡρωϊκαὶ παραλογαί, αἱ ὁποῖαι ἔχουν ὡς περιεχόμενον πράξεις ἀνδρείας καὶ ἡρωϊσμοῦ, ὡς αἱ γνωσταὶ ὑπὸ τὰ ὀνόματα Toma Alimos, Sîrb-Sarac, Pintea Viteazul, Iancu Jianu, Radu Anghel κτλ.

Εἰς τὴν τρίτην κατηγορίαν τοποθετεῖ τὰς παραλογὰς μὲ οἰκογενειακὸν καὶ κοινωνικὸν περιεχόμενον καὶ εἰς τὴν τετάρτην τὰς ἱστορικάς, ὡς «ὁ Κωνσταντῖνος Μπραγκοβεάνου» καὶ «ὁ μπίμπασης Σάββας». (Πρόκειται περὶ τοῦ Σάββα Φωκιανοῦ, ποὺ ἔλαβε μέρος εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ εἶχε τὸ γνωστὸν τέλος μετὰ τὸ ὁλοκαύτωμα τοῦ Γεωργάκη Ὀλυμπίου εἰς τὴν μονὴν τοῦ Σέκου).

Εἰς τὸ ἑπόμενον μέρος τῆς μελέτης του ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὴν μπαλλάντα εἰς τὴν Δύσιν καὶ εἰς τὴν Κεντρικὴν Εὐρώπην. Ἔπειτα ἀφιερώνει ἰδιαίτερον κεφάλαιον διὰ τὴν ἐπικὴν ποίησιν εἰς τὴν Νοτιοανατολικὴν Εὐρώπην (Βαλκάνια). Ἀπὸ τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἐκτὸς τοῦ ᾄσματος «τοῦ μικροῦ βλαχόπουλου» καὶ «τῆς πεθερᾶς—νύφης», ἐλλείπει σχεδὸν ὁλόκληρος

ἡ Ἑλληνικὴ δημώδης ποίησις τοῦ εἴδους τούτου. Ὁ συγγραφεὺς ἐλάχιστα γνωρίζει τὰ ἑλληνικὰ ἄσματα, ἐνῷ, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ βιβλία καὶ τὰ κείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα παραπέμπει, γνωρίζει καλῶς τὴν λαογραφίαν τοῦ σλαβικοῦ κόσμου. Ἡ σερβική, βουλγαρική, ρωσικὴ καὶ πολωνικὴ δημώδης ποίησις ἀντιπροσωπεύονται πλουσίως εἰς τὴν συγκριτικὴν μελέτην τοῦ συγγραφέως, ὁ ὁποῖος πολὺ ὀρθῶς, ὅπως καὶ εἰς ἄλλην προγενεστέραν μελέτην του διὰ τὸ ρουμανικὸν παραμύθι, δημοσιευθεῖσαν εἰς προηγούμενον τόμον τοῦ περιοδικοῦ τοῦ κρινομένου ἐνταῦθα, θέτει τὸ πρόβλημα τῆς νέας τοποθετήσεως τοῦ λαογράφου ἐρευνητοῦ ἔναντι τοῦ θέματος τῆς «παραλογῆς». Δὲν εἶναι, ὡς ὀρθῶς νομίζει, ἐπαρκὴς ἡ μελέτη τῶν διαφόρων θεμάτων καὶ μοτίβων τοῦ τραγουδιοῦ ἢ τοῦ παραμυθιοῦ, ἡ ἐξέτασις τῆς γεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως ἑνὸς ἄσματος ἢ παραμυθιοῦ, ἡ εὕρεσις τῶν ὁμοίων καὶ ἡ ταξινόμησις κατὰ τὰ διεθνῶς παραδεδεγμένα συστήματα τῆς Φινλανδικῆς Σχολῆς κτλ., ἀλλ ἀπαραίτητος εἶναι καὶ ἡ μελέτη τῶν ἰδιαιτέρων χαρακτηριστικῶν ποὺ παρουσιάζει κάθε τραγούδι ἢ παραμύθι οὐχὶ μόνον ἀπὸ ἀπόψεως ἐθνικῆς, γλωσσικῆς ἢ περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ αἰσθητικῶς. Ἡ διάκρισις καὶ ἔξαρσις τῶν διαφορῶν, ὁ καθορισμὸς τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν ποὺ συνθέτουν τὸ λαογραφικὸν φαινόμενον ἐπιβάλλεται κα ὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τούτου μελέτην, παραλλήλως πρὸς τὸν συγκριτικὸν μεθ' ὁμοίων ἐξ ἄλλων λαῶν συσχετισμόν.

Πλὴν τῶν μελετῶν, εἰς τὸν τόμον τοῦτον δημοσιεύονται *Χρονικὰ* καὶ *Βιβλιοκρισίαι*. Ὁ Mihai Novicov ἐν σελ. 365—77 δημοσιεύει ἄρθρον ὑπὸ τὸν τίτλον Discutii literare Sovietice (=Ρωσικαὶ φιλολογικαὶ συζητήσεις) καὶ ἐν σελ. 675 - 694 τὰς Spicuiri din discutiile literare ale anului 1957 (=Σταχυολογίαι ἐκ τῶν φιλολογικῶν συζητήσεων τοῦ ἔτους 1957). Ὁ C. I. Botez ἐν σελ. 378—84 ἀναλύει Ἀγγλικὰ καὶ Γαλλικὰ φιλολογικὰ καὶ λογοτεχνικὰ περιοδικά, ὡς τὰ Times Literary Supplement, Les Nouvelles Litteraires, La Nouvelle Critique, Europe, La Pansée καὶ Les Lettres Françaises.

Ὁ Gh. Vrabie ἐν σελ 385—87 ἀναλύει τὰ Γερμανικὰ καὶ Οὐγγρικὰ περιοδικὰ Beiträge zur Geschichte des deutschen Sprache und Literatur τοῦ 1956, Acta Antiqua, 1955, καὶ Acta Ethnographica, καθὼς καὶ τὸ ἔργον τοῦ Wolfgang Steinitz, Deutsche Volkslieder demokratischen Charakters aus sechs Jahrhunderten ἐν σελ. 707—710. Ὁ Ion Lupas δημοσιεύει ἐν σελ. 667-74 Doua manuscrïse cu continut juridic din activitatea lui Samuil Micu — Clain (=Δύο χειρόγραφα δικαστικοῦ περιεχομένου ἐκ τῆς δράσεως τοῦ Σαμουὴλ Micu—Clain). Ὁ Ovidiu Papadima ἐν σελ. 701—707 ἀναλύει τὸ Γερμανικὸν περιοδικὸν «Deutsches Jahrbuch für Volkskunde» τόμ. II, Berlin 1956, καὶ ὁ I. Chi imia ἐν σελ. 710—15 τὸ Πολωνικὸν περιοδικὸν «Lud» ὑπὸ τὸν τίτλον Din miscarea folcloristica polona» (Ἐκ τῆς Πολωνικῆς λαογραφικῆς κινή-

σεως), ὅπου ἐκτίθεται μετὰ λεπτομερειῶν ἡ δρᾶσις τοῦ πατρὸς τῆς Πολωνικῆς λαογραφίας Kolberg. Τέλος δ' ἐν σελ. 717 ὁ αὐτὸς συγγραφεὺς δημοσιεύει σημείωσιν περὶ τῶν τελευταίων τευχῶν τῆς ἐν Βουκουρεστίῳ ἐκδιδομένης Revista de folclor, ἥτις ἀποστέλλεται εἰς τὸ Λαογραφικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Ὁ παρὼν τόμος τοῦ 1957 ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς προγενεστέρους (βλ. βιβλιοκρισίας μου εἰς τὸν 21ον καὶ 22ον τόμον τοῦ Ἀρχείου Θρᾳκ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ) εἶναι πλουσιώτερος καὶ ποιοτικῶς καλύτερος (ἀπὸ λαογραφικῆς προσφορᾶς). Τὰ θέματα τῶν μελετῶν παρουσιάζουν μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον καὶ ποικιλίαν, θίγουν δὲ καὶ θέτουν λίαν σημαντικὰ προβλήματα. Οἱ συγγραφεῖς τῶν μελετῶν, τῶν ἄρθρων καὶ τῶν βιβλιοκρισιῶν εἶναι ἐκλεκτοὶ ἐπιστήμονες καὶ ἀφωσιωμένοι σκαπανεῖς τῆς ἐρεύνης τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς πατρίδος των. Ἐνῷ δὲ ἡ Revista de Folclor ἀποκλίνει μᾶλλον εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐν Ρουμανίᾳ δημώδους μουσικῆς καὶ τῶν λαϊκῶν χορῶν, τὸ περιοδικὸν Studii şi cercetari ἐρευνᾷ ὅλα τὰ ζητήματα τῆς Ρουμανικῆς λαογραφίας μὲ μελέτας ἐξονυχιστικὰς καὶ μὲ ἱστορικὴν διὰ τὴν λαογραφίαν βάσιν, μελέτας στηριζομένας εἰς πλουσίαν βιβλιογραφίαν ἐξ ἐκδεδομένων καὶ ἀνεκδότων συλλογῶν καὶ εἰς ἱκανοποιητικὴν γνῶσιν τῆς διεθνοῦς λαογραφικῆς δημιουργίας.

Ἡ συγκριτικὴ ἔρευνα τῶν διαφόρων θεμάτων πρέπει νὰ συνεχισθῇ —καὶ τὸ εὐχόμεθα—, ὀφείλει ὅμως νὰ ἐντοπισθῇ περισσότερον εἰς τὴν λαογραφίαν τῶν λαῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης καὶ ἰδίᾳ εἰς τὰ Βαλκάνια. Ὅθεν ἡ γνῶσις τῆς Ἑλληνικῆς λαογραφίας καὶ γλώσσης εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν Ρουμάνον ἐρευνητήν. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ καμμία πρόοδος πρὸς λύσιν οἱουδήποτε ζητήματος βαλκανικῆς λαογραφίας ἄνευ τῆς γνώσεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς λαογραφικῆς δημιουργίας τοῦ ἱστορικωτέρου λαοῦ τῆς Βαλκανικῆς χερσονήσου, τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ. Ἔπειτα καὶ ὁ ἱστορικὸς ἐξοπλισμὸς τοῦ λαογράφου ὀφείλει νὰ βαίνῃ παραλλήλως πρὸς τὴν λαογραφικήν του κατάρτισιν, διὰ νὰ δύναται οὗτος νὰ κινῆται εἰς τὸν ἐξαιρετικῶς «ἱστορικὸν χῶρον» τῶν Βαλκανίων.

Δ. Β. Οἰκονομίδης

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ARNOLD VAN GENNEP
(1873—1957)

Αἱ κατωτέρω ὀλίγαι γραμμαὶ ἀφιεροῦνται εἰς τὴν ἱερὰν μνήμην τοῦ ἐπιφανοῦς «διδασκάλου» τῆς Γαλλικῆς ἐθνογραφίας (**Ethnographie**) καὶ λαογραφίας (**Folklore**) *Arnold Van Gennep*, ὁ ὁποῖος ἀπεβίωσεν ἐν **Epernay** εἰς ἡλικίαν 84 ἐτῶν τὴν 7ην Μαΐου 1957 καὶ ἐτάφη εἰς τὸ προάστιον τῶν Παρισίων **Bourg-la-Reine**.

*
* *

Ὁ **Arnold Van Gennep** ἐγεννήθη ἐν **Ludwigsburg** (**Württemberg**) τῷ 1873. Τὸ ὄνομά του καὶ ἡ καταγωγή του εἶναι Ὁλλανδική, ἀλλ' οὗτος ἀπὸ τοῦ 1884 ἔζησε καὶ ἐσπούδασεν εἰς τὴν Γαλλίαν, ἔνθα καὶ ἐκαλλιέργησε τὴν ἐπιστήμην καθ' ὅλον τὸν βίον του. Εἰς ἡλικίαν 25 ἐτῶν ἐταξίδευσεν ὡς Γάλλος ἐκπαιδευτικὸς εἰς τὴν ρωσικὴν Πολωνίαν (1896—1902) καὶ βραδύτερον εἰς τὴν Ἑλβετίαν, ὅπου καὶ ἐδίδαξεν ἐθνογραφίαν εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς **Neuchâtel** (1911—1914). Ἀπὸ τοῦ 1921 ἐκαλεῖτο διὰ διαλέξεις εἰς Ἀγγλίαν, Ἡνωμένας Πολιτείας καὶ Καναδᾶν, ἡ δὲ Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν κατὰ τὸ 1927 εἶχεν ἀναθέσει εἰς αὐτὸν τὴν Γενικὴν Γραμματείαν εἰς τὸ Διεθνὲς συνέδριον λαϊκῆς τέχνης τῆς Πράγας. Ὡσαύτως ἀπὸ τοῦ 1929 ἡ Γαλλία τὸν εἶχε διορίσει ὡς μόνιμον αὐτῆς ἐκπρόσωπον εἰς τὴν Διεθνῆ Ἐπιτροπὴν λαϊκῶν τεχνῶν καὶ παραδόσεων. Κατὰ τὸ ἔτος 1944 ἐξελέγη Πρόεδρος τοῦ Λαογραφικοῦ Συνδέσμου τῶν Παρισίων (**Fédération Folklorique d' Ile-de-France**) καὶ ἀπὸ τοῦ 1952 τῆς Γαλλικῆς Ἐθνογραφικῆς Ἑταιρείας (**Societé d' Ethnographie Française**). Τῷ 1953 ἑωρτάσθη εἰς τὴν Γαλλίαν ἡ 80ετηρὶς τοῦ σοφοῦ ἐθνογράφου καὶ λαογράφου[1], εἰς δὲ τὸ **Bulletin Folklorique d' Ile-de-France** (τεύχη Ὀκτωβρίου 1954—Ἰουνίου 1955) ἐδημοσιεύθησαν αἱ περὶ αὐτοῦ τιμητικαὶ ἐπιστολαὶ καὶ κρίσεις τῶν ξένων σοφῶν συναδέλφων του. Τέλος εἰς τὰ τεύχη Ἀπριλίου—Δεκεμβρίου 1957 τοῦ ἰδίου περιοδικοῦ ὁ R. Lecotté ἐδημοσίευσε σχόλια, ἐντυπώσεις καὶ κρίσεις διαφόρων ἐρευνητῶν ἐξ ὅλων τῶν χωρῶν διὰ τὸν ἀποθανόντα Γάλλον λαογράφον.

*
* *

Ὁ **Arnold Van Gennep** ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας ἐπεδείξατο ἐνδιαφέρον καὶ κλίσιν εἰς τὰς ἐθνογραφικὰς σπουδάς, διὸ καὶ ἐνεγράφη εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν καὶ τῶν Ἀνωτέρων Σπουδῶν, ὅπου κατέγινε μὲ τὴν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν, τὰς ἀνατολικὰς γλώσσας καὶ τὴν θρησκειολογίαν. (Βλ. καὶ *Δ. Λουκᾶτου* ἐν Λαογραφίᾳ τ. 17 (1957—58) σ. 317 κἑ).

1. Βλ. *Δ. Λουκᾶτου* ἐν Ν. Ἑστίᾳ 54 (1953) σ. 1284.

Ἀπὸ τοῦ 1904 μέχρι τοῦ 1922 οὗτος ἐδημοσίευσεν ἐργασίας ἐθνογραφικοῦ περιεχομένου, ἀφορώσας εἰς τὴν μελέτην δοξασιῶν καὶ ἐθίμων τῶν λαῶν τῆς Μαδαγασκάρης, Αὐστραλίας καὶ Βορείου Ἀφρικῆς. Ἀναφέρω τὰς κυριωτέρας ἐξ αὐτῶν κατὰ χρονολογικὴν σειράν: Tabou et Totémisme à Madagascar, Paris 1904. Mythes et Légendes d' Australie, Paris 1906. Les Rites de passage, Paris 1909 [1]. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο Les Rites de Passage (Τὰ διαβατήρια νόμιμα, ὡς μετέφρασε τὸν ὅρον ὁ Ἀδαμάντιος Ἀδαμαντίου, Λαογραφία Γ' (1911), σ. 321) ὁ συγγραφεὺς μελετᾷ συνηθείας καὶ μαγικὰς πράξεις, ἀφορώσας εἰς τὴν κοινωνικὴν ὀργάνωσιν (εἴσοδος εἰς οἰκίαν, φιλοξενία, υἱοθεσία), τὸ παιδίον (ἐγκυμοσύνη, λοχεία, γέννησις, βάπτισις, παιδικὴ ἡλικία, ἥβη), τὸν γάμον (τελεταὶ ἁρραβώνων, στέψις), τὴν τελευτήν, τὰς ἀγροτικὰς καὶ ἄλλας ἐργασίας κτλ. Τὰ ἔθιμα καὶ αἱ πράξεις, αἱ ὁποῖαι σχετίζονται μὲ τὸν ἀνθρώπινον βίον, διακρίνονται εἰς τρεῖς κυρίας φάσεις, ὠνομάσθησαν δὲ «διαβατήρια νόμιμα», διότι εἰς πάσας τὰς λαϊκὰς ἐκδηλώσεις κυριαρχεῖ ἡ ἔννοια τῆς «διαβάσεως» ἀπὸ τῆς μιᾶς καταστάσεως εἰς τὴν ἄλλην, ἀπὸ τῆς μιᾶς μορφῆς ζωῆς εἰς τὴν ἄλλην. Τοιουτοτρόπως κατέστη οὐ μόνον δυνατὴ ἡ περιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑρμηνεία πολλῶν ἐθίμων καὶ πράξεων τοῦ λαοῦ, ποὺ ἕως τότε ἦσαν ἀπαρατήρητοι καὶ δυσεξήγητοι.

Τῷ 1908—1909 ἐξέδωκεν ἐπίσης εἰς Παρισίους τοὺς δύο τόμους τοῦ ἔργου: Religions mœurs et légendes. Essais d' Ethnographie et de Linguistique [2]. Τούτου σαφῆ καὶ ἀκριβῆ ἰδέαν δύναταί τις νὰ λάβῃ ἀναγινώσκων ἐμπεριστατωμένην καὶ ἐκτενῆ βιβλιοκρισίαν, δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ Ἀδαμαντίου Ἀδαμαντίου, ἐν Λαογραφίᾳ, τ. Γ' (1911) σ. 319—331. Ἂς σημειωθῇ δ' ὅτι τοῦ ἔργου τούτου ἐξεδόθησαν τρεῖς εἰσέτι τόμοι μέχρι τοῦ 1914, ἤτοι 5 ἐν ὅλῳ. Ἀκόμη καὶ περὶ τὸ Ὁμηρικὸν ζήτημα ἠσχολήθη ὁ Arnold Van Gennep μὲ τὴν μελέτην του La Question d' Homère, Paris 1909. Ἕτερον ἔργον του, ἀνῆκον εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον τῶν ἐθνογραφικῶν του ἐνασχολήσεων, εἶναι τὸ La formation des Légendes, Paris 1910. Εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει 1) τὸ περιεχόμενον τῶν μύθων, παραδόσεων καὶ παραμυθίων καὶ τὰς ἀμοιβαίας σχέσεις τῶν διαφόρων τούτων λαϊκῶν διηγήσεων, 2) ποίαν θέσιν καταλαμβάνουν αἱ παραδόσεις εἰς τὴν ζωὴν καὶ ποῖοι οἱ δεσμοί των μὲ τὰς ἄλλας κοινωνικὰς ἐκδηλώσεις καὶ ἐνεργείας, 3) ποία ἡ ἐθνογραφική, γεωγραφική, ἱστορικὴ καὶ ψυχολογική των ἀξία, οἱ νόμοι τῆς γενέσεως, τοῦ σχηματισμοῦ, τῆς μεταμορφώσεως καὶ διαδόσεως

1. Πρόκειται περὶ τῆς διδακτορικῆς του διατριβῆς.

2. Εἰς τὸν πρῶτον τόμον ὁ συγγραφεὺς πραγματεύεται ἐκτενῶς περὶ τοῦ παραμυθίου τοῦ Κύκλωπος.

αὐτῶν καὶ 4) ποία ἡ σχετικὴ θέσις καὶ σημασία αὐτῶν ἐν τῇ καθόλου φιλολογικῇ δημιουργίᾳ.

Ἄλλο βιβλίον ἐθνογραφικὸν τοῦ A. V. Gennep εἶναι τὸ Études d' Ethnographie Algérienne, τόμ. I, Paris 1911, τόμ. II, αὐτόθι, 1914. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ τὰ L' État actuel du problème totémique, Paris, 1920, Les symboles de la nationalité, Paris, 1922. Παραλλήλως δὲ πρὸς τὰ αὐτοτελῆ ταῦτα ἔργα ὁ A. V. G. ἵδρυσε καὶ τὰ περιοδικὰ Revue des études ethnographiques et sociologiques (1908—1909) καὶ Revue d' Ethnographie et de Sociologie (1910—1914). Ἐκτὸς τῶν πολυαρίθμων ἄρθρων καὶ σημειώσεων, ποὺ ἐδημοσίευσεν εἰς τὰ ἐν λόγῳ ἐπιστημονικὰ ὄργανα τῆς Γαλλικῆς Ἐθνογραφίας, ὁ ἀκαταπόνητος ἐρευνητὴς συνειργάσθη εἰς τὴν Revue des Idées ἐπὶ 7ετίαν ὡς γραμματεὺς τῆς συντάξεως, ὡς καὶ εἰς τὸν Mercure de France, ἔνθα ἀπὸ τοῦ 1906—1939 ἐδημοσίευσε χρονικὰ τῆς ἐθνογραφίας, λαογραφίας, ἱστορίας τῶν θρησκειῶν καὶ τῆς προϊστορίας.

*
* *

Ἀπὸ τοῦ 1916 ὁ A. V. G. ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ καὶ τὰς ἐπαρχίας τῆς Γαλλίας. Τὰ ἔθιμα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ παιδίον, τὸν γάμον καὶ τὴν τελευτὴν εἰς τὴν Σαβοΐαν (Γαλλικαὶ Ἄλπεις) ἀπετέλεσαν τώρα (1916) τὸ ἀντικείμενον εἰδικῆς ἐργασίας του ὑπὸ τὸν τίτλον : Du Berceau à la Tombe (Ἀπὸ τοῦ Λίκνου εἰς τὸν Τάφον). Μὲ βάσιν καὶ ἀφετηρίαν τὴν ἐθνογραφίαν τῶν ξένων ὑπὸ ἀποικιακὸν καθεστὼς λαῶν, ὁ συγγραφεὺς ἤρχισε τὴν θεμελίωσιν τοῦ ἔργου τῆς Γαλλικῆς Λαογραφίας. Ὁ ἐθνογράφος A. V. G. ἔφερεν ἐντός του τὸν λαογράφον ἐρευνητὴν καὶ ἡ λαογραφία ἐπλαισιοῦτο ἀπὸ τὰ διδάγματα καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἐθνογραφίας. Ἄλλως τε ἡ ἐθνογραφία, ὅπως οὗτος τὴν ἐκαλλιέργησεν, ἀποτελεῖ λαογραφίαν τῶν Ἀφρικανοασιατικῶν καὶ ἄλλων ἀπολιτίστων ἢ ἡμιπολιτισμένων λαῶν μὲ κοινωνιολογικὸν περιεχόμενον.

Κυρίως ὅμως ἀπὸ τοῦ 1924 διὰ τῆς δημοσιεύσεως μικροῦ βιβλίου, ὑπὸ τὸν τίτλον «Le Folklore», ὁ συγγραφεὺς διετύπωσε τὰς ἀπόψεις του ἐν σχέσει πρὸς τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν μέθοδον τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης. Ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ δίδεται ὁ ὁρισμὸς τῆς λαογραφίας ὡς ἐπιστήμης συνθετικῆς, ἀσχολουμένης ἰδιαιτέρως περὶ τὸν ἀγροτικὸν βίον καὶ τοὺς χωρικούς, καθὼς καὶ τὰ ἐκ τοῦ βίου τῶν χωρικῶν ἀπομένοντα καὶ διατηρούμενα εἰς τὰ ἀστικὰ καὶ βιομηχανικὰ κέντρα (σελ. 29). Ἡ λαογραφία, ὑποστηρίζει, δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν ἁπλῆν συλλογὴν μικρῶν περιέργων ἢ εὐχαρίστων γεγονότων (σελ. 29), ἀλλ' ἐξετάζει τὴν ἱστορίαν τῶν θεσμῶν, τοῦ δικαίου, τῆς λαϊκῆς φιλολογίας, τῆς λαϊκῆς τέχνης καὶ τῆς βιοτεχνίας, μελετῶσα τὰ φαινόμενα τούτων ὄχι αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἀλλ' ἐν σχέσει πρὸς τὸ περιβάλλον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκδηλοῦνται (σελ. 29—30). Ἔπειτα ἡ λαογραφία δὲν ἀποσκοπεῖ μόνον τὴν ἐξέτασιν τῶν ὑπολειμμάτων τῶν παλαιοτέρων θεσμῶν, ἀλλὰ καὶ

τῶν συγχρόνων γεγονότων (σελ. 30). Ἐνδιαφέρεται δ' οὐ μόνον νὰ συλλέξῃ καὶ διαφυλάξῃ τὰ τελευταῖα δείγματα τοῦ ἰδιάζοντος εἰς ἕκαστον λαὸν χαρακτῆρος, ὅσα περιεσώθησαν ἀπὸ τὸ ρεῦμα τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς νέας μορφὰς τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ νὰ μελετήσῃ. Αἱ νέαι αὐταὶ μορφαὶ ἐδημιουργήθησαν ἀπὸ τὰς ἰδίας δυνάμεις, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐμφάνισιν τῶν ἐξαλειφθέντων ἢ φθινόντων λαογραφικῶν φαινομένων. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἰδεῶν τούτων καθώρισεν εἰς τὴν αὐτὴν μελέτην καὶ τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ ὁ λαογράφος, ὅστις ὀφείλει, λέγει, ν' ἀκολουθήσῃ τὴν τακτικὴν τῶν ζωολόγων καὶ τῶν βοτανολόγων, οἱ ὁποῖοι μελετοῦν ζῷα καὶ φυτὰ ὡς ζωντανὰς μορφάς, ἐντὸς τοῦ ἰδικοῦ των περιβάλλοντος. Πρέπει δὲ ὁπωσδήποτε, ἐπάγεται, νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ ἱστορικὴ μέθοδος καὶ ν' ἀκολουθηθῇ ἡ βιολογικὴ (σελ. 33). Τὰς ἀπόψεις του διὰ τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν ἀνέπτυξε κατόπιν συστηματικώτερον εἰς τὸ συνθετικὸν ἔργον του Manuel de Folklore Français Contemporain, τόμ. I, Paris 1943. Ἐχθρὸς ἀποφασιστικὸς ὅλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι περιώριζαν τὸ πεδίον τῆς λαογραφικῆς ἐρεύνης εἰς τὴν μελέτην τῶν λειψάνων τοῦ παρελθόντος, ἐπεζήτησεν ἐν τῇ ἐθνογραφίᾳ κατ' ἀρχὰς καὶ κατόπιν ἐν τῇ λαογραφίᾳ νὰ παρουσιάσῃ τὸ «ζωντανὸν» καὶ τὸ «σύγχρονον». *Ἡ λαογραφία* διὰ τὸν A. V. G. *εἶναι κοινωνικὴ ἐπιστήμη*, ἐξετάζουσα τὸν ἄνθρωπον μὲ ἰδίαν μέθοδον καὶ ἰδίους σκοπούς. Οἱ ἄνθρωποι εἶναι διὰ τὴν λαογραφίαν ὑπάρξεις ζωνταναί. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων καὶ αἱ ποικίλαι ἐκδηλώσεις αὐτῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ νὰ εὑρίσκωνται εἰς συνεχῆ κίνησιν καὶ μεταβολήν. Ὅθεν, διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἀληθῆ αὐτῶν σημασίαν, δὲν πρέπει νὰ τὰς βλέπωμεν κατὰ τρόπον μηχανικὸν—στατικῶς—καὶ ὡς φαινόμενα μεμονωμένα ἢ μόνον ὡς ἱστορικὰ δεδομένα, ἀλλὰ νὰ τὰς τοποθετῶμεν ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἐξετάζοντες καὶ ἐρευνῶντες πλὴν τῶν ἄλλων καὶ τοὺς ζωντανοὺς φορεῖς τούτων. Κατόπιν διαχωρίζοντες τὸ «οὐσιαστικὸν» ἀπὸ τὸ «συμπτωματικόν», τὸ «παλαιὸν» ἀπὸ τὸ «νέον» καὶ τοὺς παράγοντας τῆς ζωῆς καὶ ἀνανεώσεως τῶν λαογραφικῶν φαινομένων, θὰ εἶναι οὕτω δυνατὸν νὰ φθάνωμεν εἰς ἑρμηνείας διαφωτιστικὰς καὶ ἀξιόλογα συμπεράσματα. Ἀλλ' ἂς παραθέσωμεν καλύτερον ὅσα ἐν προκειμένῳ διετύπωσεν ὁ ἴδιος ἐν τῷ Manuel de Folklore Français Contemporain, I 1, Paris 1943, σελ. 20: «Les hommes sont des êtres vivants, partiellement libres de se décider dans un sens ou un autre, de se mouvoir sur la surface de la terre et même maintenant dans les airs et de se livrer, mais seulement dans certaines limites qu' ils se sont imposés à eux-mêmes, à leurs sentiments et à leurs passions, leurs rapports doivent être examinés et évalués comme des rapports vivants, biologiques, et non pas comme des rapports d' objets inanimés ou des rapports d' êtres morts»

Μὲ τὸν προσανατολισμὸν τοῦτον τῆς λαογραφίας ὡς ἐπιστήμης, ἐπι-

διωκούσης τὴν ἔρευναν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων, ὁ A. V. G. τονίζει ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸν ὁμαδικὸν χαρακτῆρα τῶν λαογραφικῶν φαινομένων, ἀφ' ἑτέρου δ' ἀσχολεῖται νὰ καταδείξῃ τὸν ρόλον, ποὺ παίζει εἰς αὐτὰ τὸ ἄτομον ὡς δύναμις δημιουργικὴ καὶ ἀνανεωτική, ὑφιστάμενον τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὁμάδος, ἀλλὰ καὶ ἐπιδρῶν ἀντιστοίχως ἐπ' αὐτήν. Τοιουτοτρόπως θέτων τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως μεταξὺ ὁμάδος καὶ ἀτόμου ἐν τῇ λαογραφίᾳ ἐπιτυγχάνει νὰ φθάσῃ εἰς νέαν θεώρησιν παραδόσεως καὶ ἀνανεώσεως, καθορίζων τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ «συγχρόνου» καὶ ἐκείνου, τὸ ὁποῖον διανοίγει ὁδοὺς καὶ δημιουργεῖ τὰς προϋποθέσεις διὰ τὸ «μέλλον». Ἐν τῷ λαϊκῷ βίῳ τὸ νέον σχηματίζεται ἐπὶ τῇ βάσει τῆς παραδόσεως (ἐκ τοῦ «παραδεδομένου»), ἀλλὰ «la mouveauté ne consiste pas dans la matière première, mais dans un autre arrangement des éléments de cette matière, c' est-à-dire en somme dans une innovation de leurs rapports» (ἔνθ' ἀν., σελ. 51). Ἐκ τῶν νέων σχέσεων προκύπτουν νέαι πράξεις, τὰς ὁποίας ὀφείλομεν νὰ βλέπωμεν οὐχὶ τόσον διὰ τὴν παροῦσαν ἀξίαν των, ὅσον διὰ τοὺς ἐν αὐταῖς περικλειομένους σπόρους τοῦ μέλλοντος. Εἰς τὸν σχηματισμὸν τοῦ θεωρητικοῦ του οἰκοδομήματος τῶν λαογραφικῶν ἐρευνῶν ὁ A. V. G. φαίνεται νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τοῦ Richard Weiss. Συμφώνως πρὸς τὰς ὡς ἄνω ἀντιλήψεις, ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ τέχνη τοῦ λαοῦ τῆς ὑπαίθρου δὲν δύναται πλέον ν' ἀποτελῇ τὸ μοναδικὸν ἀντικείμενον τῆς λαογραφικῆς σπουδῆς, ἀλλ' ἀναγνωρίζεται καὶ ἡ ὕπαρξις τῆς λαογραφίας τῶν πόλεων μετὰ τῶν ἐν αὐταῖς ἐργαζομένων λαϊκῶν τάξεων. Τοιουτοτρόπως αἱ λαογραφικαὶ σπουδαὶ ἀποκτοῦν μεγαλυτέραν ἢ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔκτασιν. Ἔπειτα ὅσον καὶ ἂν εἶναι μεθοδικώτερον παρεσκευασμέναι ἢ κατὰ τὸ παρελθόν, ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνωνται μόνον εἰς τὸ γραφεῖον καὶ ἀπὸ τὸ γραφεῖον, ἀλλ' ἐπιτοπίως. Ἡ ἐπὶ τόπου ἄμεσος ἀντίληψις τῶν πραγμάτων δι' ἀμέσου παρατηρήσεως ὑπὸ ὀφθαλμῶν καὶ νοὸς ἐξησκημένων ὑπὸ τῆς μελέτης καὶ τῆς πείρας, ἡ προσεκτικὴ συγκέντρωσις μαρτυριῶν ἀπὸ στόματος τῶν γνησίων φορέων τῶν λαογραφικῶν πράξεων καὶ φαινομένων, ἡ κριτικὴ τῶν μαρτυριῶν τούτων ἐπαλήθευσις ἐν συσχετισμῷ πρὸς ἀναλόγους μαρτυρίας ἐκ τοῦ ἰδίου ἢ πλησίον εὑρισκομένου τόπου θὰ γίνεται πρὸ πάσης ἄλλης ἐργασίας. Διὰ τοῦτο ὁ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ διαθέτῃ ὁλοκληρωμένην προπαρασκευὴν εἰδικότητος καὶ νὰ κοσμῆται μὲ μεγάλην ὑπομονὴν καὶ ἐπιμονὴν διὰ νὰ δύναται νὰ μελετήσῃ ὅσον τὸ δυνατὸν πληρέστερον τὰ ἐρευνώμενα ἀντικείμενα. Κατόπιν ὁ ἐρευνητὴς χωρῶν εἰς τὴν κατάταξιν τοῦ συγκεντρωθέντος ὑλικοῦ του θὰ χρησιμοποιήσῃ κριτήρια κοινωνιολογικά, διὰ τῶν ὁποίων θὰ καταστῇ περισσότερον ἔκδηλος ἡ οὐσία τῶν φαινομένων, ἡ λειτουργία καὶ ὁ φορεὺς αὐτῶν, ὡς καὶ τὰ μορφολογικὰ των στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν σύνθεσιν τῶν «λαογραφικῶν πράξεων». Ἀλλ' ἡ ζωὴ τῶν «λαογραφικῶν πράξεων» κατὰ τὸν

A. V. Gennep εἶναι περίπλοκος καὶ εἶναι καλὸν διὰ τὴν κατανόησίν των νὰ λαμβάνωνται ὑπ' ὄψιν αἱ ὡς ἄνω προϋποθέσεις. Ὅτι δὲ δὲν ὑπάρχουν κλεῖδες παγκοσμίως ἰσχύουσαι, ἀλλὰ κάθε πρόβλημα χρήζει ἰδίας μεθόδου, ἀγούσης πρὸς πλήρη αὐτοῦ κατανόησιν, τυγχάνει αὐτονόητον. Ἡ ἁπλῆ περιγραφὴ τῶν πράξεων καὶ ἐνεργειῶν τοῦ λαοῦ δὲν ἐπαρκεῖ, οὔτε δύναται νὰ ἱκανοποιήσῃ. Ἑκάστη πρᾶξις καὶ ἐκδήλωσις λαϊκὴ μᾶς ὑποχρεώνει, ὅπως ἑρμηνεύσωμεν αὐτήν. Εἰς τὴν ἑρμηνείαν δὲ ὑποβοηθεῖ φυσικῶς ἡ κατάδειξις τῆς γεωγραφικῆς ἐξαπλώσεως καὶ ὁ καθορισμὸς ἰσχυροτέρων ἢ ἀσθενεστέρων ζωνῶν ἐπικρατήσεως καὶ κυκλοφορίας τῶν φαινομένων. Διὸ αἱ λαογραφικαὶ ἔρευναι ὀφείλουν νὰ προσαρμόζουν τὴν μονογραφικὴν μέθοδον πρὸς τὴν χαρτογραφικὴν καὶ νὰ βαδίζουν μὲ πρόγραμμα τὸν σχηματισμὸν λαογραφικῶν Corpus καὶ Ἀτλάντων.

Τοῦ ὡς ἄνω ἀξιολόγου βιβλίου (**Manuel de Folklore Français Contemporain**) ἐξεδόθησαν μέχρι τοῦδε 9 τόμοι, ἐκ 5.500 περίπου σελίδων. Εἰς δύο τόμους αὐτοῦ περιλαμβάνονται ἡ βιβλιογραφία τῶν λαογραφικῶν θεμάτων καὶ τὰ σχετικὰ ἐρωτηματολόγια, διακρίνονται δὲ αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ βοηθήσουν τὴν λαογραφικὴν ἔρευναν, οἷαι ἡ Προϊστορία, Ἱστορία καὶ Γεωγραφία μετὰ τῆς Χαρτογραφίας, Γλωσσολογία, Φιλολογία, Ἐθνογραφία, Συγκριτικὴ Θρησκειολογία, Σεξολογία, Κοινωνιολογία, Δίκαιον, Ψυχολογία, Παιδαγωγικὴ καὶ Φυσικαὶ Ἐπιστῆμαι. Εἰς τοὺς ἄλλους τόμους ὁ συγγραφεὺς διαπραγματεύεται περὶ τῶν ἐθίμων καὶ πράξεων τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ, τῶν ἀναφερομένων εἰς τὸν καθόλου βίον ἀπὸ τῆς συλλήψεως μέχρι τοῦ θανάτου, ὡς καὶ περὶ λατρευτικῶν καὶ ἀγροτικῶν ἐθίμων. Ἀπομένει ἕνας εἰσέτι ἀνέκδοτος εἰς χειρόγραφον τόμος τοῦ σημαντικωτάτου τούτου μνημείου τῆς Γαλλικῆς λαογραφίας, τὸν ὁποῖον ἀνέλαβον νὰ ἐκδώσουν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως του οἱ συνεργάται καὶ μαθηταί του G. H. Rivière καὶ R. Lecotté. Ἂς σημειωθῇ δ' ὅτι ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ A. V. G. διώρθωνε τὰ δοκίμια τοῦ προτελευταίου τόμου τῶν Cycles Périodiques, τοῦ ἀφιερωμένου εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ποικίλων λαϊκῶν συνηθειῶν καὶ ἐκδηλώσεων τοῦ Γαλλικοῦ λαοῦ κατὰ τὰ Χριστούγεννα.

Εἰς τὴν ἰδίαν περίοδον τῆς πνευματικῆς δραστηριότητος τοῦ A V.G. —τῆς λαογραφικῆς—κατατάσσονται καὶ ἄλλα του ἔργα, ἀφορῶντα εἰς τὴν ἔρευναν τῶν ἐπαρχιῶν τῆς μητροπολιτικῆς Γαλλίας: **Le Folklore du Dauphiné**, τόμοι I—II (1932—1933), τῆς **Bourgogne** (1933), τῆς **Flandre** (1935), τῆς **Auvergne** (1942) καὶ τῶν Ἄνω Ἄλπεων (1948). Ἐπίσης ἀξιοσημείωτα εἶναι 1) **Les Arts populaires Français** (1928), ἔνθα ἐξετάζονται ζητήματα λαϊκῆς βιοτεχνίας καὶ καλλιτεχνίας, 2) **Folklore vivant** (1946) καὶ 3) **La nouvelle revue des Traditions populaires** (1949—1950).

*
* *

Χωρὶς νὰ διδάξῃ ἀπὸ Πανεπιστημιακῆς ἕδρας εἰς τὴν Γαλλίαν ὁ Α. V. G. ἐδημιούργησε μὲ τὴν ἰδιοφυΐαν καὶ τὴν ἐντατικὴν ἐργασίαν του ὑπέροχον πρότυπον ἐπιστήμονος ἐρευνητοῦ καὶ ἰδίαν Σχολήν. Οἱ λαογράφοι ὅλου τοῦ κόσμου ἐκτιμῶντες τὸ καρποφόρον καὶ δημιουργικόν του ἔργον ἀντλοῦν ἐξ αὐτοῦ πολύτιμα διδάγματα. Πράγματι δὲν ὑπάρχει σχεδὸν θεωρητικὴ λαογραφικὴ ἐργασία κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, ἡ ὁποία ν' ἀγνοῇ τὰς ἀρχὰς καὶ τὴν μέθοδον τοῦ Γάλλου σοφοῦ. Τὸ ἔργον του, ἀπαύγασμα βαθείας ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν ἐπιστήμην, ἀγάπης πρὸς τὸν λαὸν καὶ ἐξαιρετικοῦ μόχθου, ἀποτελεῖ μνημεῖον ἐπιβλητικὸν τῆς Γαλλικῆς ἐπιστήμης μὲ διεθνῆ ἀκτινοβολίαν. Βαθὺς γνώστης τῆς ἐθνογραφίας καὶ λαογραφίας ὁ Α. V. G , γλωσσομαθέστατος καὶ ἀρχαιομαθέστατος, ἀπαράμιλλος δὲ συγκριτιστής, ἐδημιούργησε σταθμὸν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς λαογραφικῆς ἐπιστήμης.

Τὸ «Ἀρχεῖον Θρᾳκικοῦ Λαογραφικοῦ καὶ Γλωσσικοῦ Θησαυροῦ», τὸ ὁποῖον κυρίως μελετᾷ τὴν λαογραφίαν τοῦ Θρᾳκικοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀποτίει διὰ τῆς νεκρολογίας ταύτης ἐλάχιστον φόρον τιμῆς πρὸς τὸν μεγαλύτερον λαογράφον τῆς Γαλλίας.

Δημήτρ. Β. Οἰκονομίδης

ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΘΡΑΚ. ΜΕΛΕΤΩΝ 1959

Ἀριθ. 67. ***Ἱστοριογεωγραφικὴ περιγραφὴ .τῆς ἐπαρχίας Φιλιππουπόλεως. Κ. Οἰκονόμου.*** Ὁ Δημαρᾶς Κ. γράφοντας γιὰ τὴν ἀναδημοσίευση παλαιῶν κειμένων, ἐξαίρει τὴν ἔκδοση τοῦ μικροῦ αὐτοῦ βιβλίου, τόσον σημαντικοῦ ἔργου τῆς ἐποχῆς του, (1819) καὶ ἀνανεώνει τὴν ἐκτίμησή του πρὸς τὰ ἀναδημοσιευόμενα ἔργα παλαιῶν συγγραφέων, ποὺ πρέπει νὰ ξαναρχωνται εἰς τὴν ζωὴν χωρὶς δισταγμὸν καὶ νὰ ξαναμελετῶνται. Αὐτὴ εἶταν καὶ ἡ γνώμη τοῦ μακ. Ν. Βέη ποὺ ἐπέμενε νὰ δημοσιεύσω εἰς τὸ Ἀρχ. Θρ. Θησ. καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἀν. Χουρμουζιάδη «τ' ἀναστενάρια» τοῦ 1872, ὅπως ἐλπίζω νὰ γίνῃ στὸν 25ον τόμον.

Ἀριθ. 68. ***Ὁ ἀντιβουλγαρικὸς ἀγὼν τῆς Θράκης*** εἶναι ἐργασία τοῦ δημοσιογράφου κ. Κ. Κουκκίδη ὁ ὁποῖος ἐνημερωμένος ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ Ἑλλην. ἀγῶνος μετὰ τὸ Ἴλιντεν ἐν Θράκῃ περιγράφει τεκμηρεωμένας τὰς λεπτομερείας τοῦ ἀγῶνος. Ὁμιλεῖ διὰ τὴν ὀργάνωσιν, διὰ τὴν δρᾶσιν τοῦ Στ. Γονατᾶ, τὴν ἀποστολὴν ὅπλων, τὴν δρᾶσιν τοῦ Γεωργ. Κονδύλη, τὴν ἔνοπλον ὀργάνωσιν τοῦ ἀγῶνος, τὰ ἑλληνικὰ κομιτᾶτα, τὴν ἀνταρτικὴν δρᾶσιν, τὸν ἐξοπλισμὸν καὶ τὴν μεταφορὰν ὅπλων, τὰς δύο μεγάλας δίκας, τὴν δρᾶσιν τῆς ὁμάδος Ἀμπατζῆ, τὰς ἐσωτερικὰς διενέξεις, τὴν στάσιν τῶν Τούρκων, τὴν παρεκτροπὴν ἀνταρτῶν, μὲ ἱστορικὴν διάθεσιν καὶ ἐνημερότητα, ὥστε τὸ ἔργον νὰ καθίσταται χρήσιμον διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς Θράκης καὶ λίθος διὰ τὸ οἰκοδόμημα τῆς ἱστορίας τῶν Θρακῶν στὰ τελευταῖα χρόνια.

Ἀριθ. 69. ***Δείγματα λαϊκῆς στιχουργίας. Πολ. Παπαχριστοδούλου.*** Εἶναι μία συλλογὴ λαϊκῶν θρήνων τῆς Θράκης, πού, σὰν χρονικὰ ἔμμετρα, ἱστοροῦν τὰ γεγονότα τῶν νεοτουρκικῶν ἀγώνων πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Θρακικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ καλλιτεχνικὴ μορφὴ τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν εἶναι μετρία μὲ ὅλα τὰ σφάλματα τὰ μετρικὰ καὶ γλωσσικά, ἀλλὰ μὲ πλούσιες ποιητικὲς εἰκόνες ποὺ στολίζουν τὰ τραγούδια καὶ τἀνυψώνουν στὴν ἀγάπη καὶ ἐχτίμηση τοῦ ἀναγνώστη καί, μπορῶ νὰ πῶ, τὸ νόημα τῆς λαϊκῆς τέχνης. Στὸ μέλλον θὰ μείνουν ὡς μιὰ πηγὴ ἱστορικὴ καὶ δείγματα λαϊκῆς στιχουργίας. Στὸ τέλος παρεμβάλλονται καὶ πεζὰ κείμενα ἀπὸ τὰ ἐγκλήματα τῶν Τούρκων, ποὺ κατέγραψαν πεζογράφοι τοῦ λαοῦ ἀπὸ τὸ ***Ἀρχεῖον συγχρόνων γεγονότων***, σὰν καλοὶ παραμυθάδες, ὥστε νὰ ἀληθεύουν τὰ στιχουργήματα καὶ νὰ συμπίπτουν εἰς τὴν ὑπόθεσιν μὲ τὰ κείμενα αὐτά.

Ἀριθ. 70. ***Ἡ ἀστικὴ καὶ ἀγροτικὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας Ἀγχιάλου. Θεοδ. Μαυρομμάτη.*** Λαογραφικὴ μελέτη. Ὁ Θεόδ. Μαυρομμάτης ἔγραψε τὴν ἐργασίαν του ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα του καὶ τὰς ἀναμνήσεις του τὰς ζωηρὰς ποὺ σὲ τόσον μεγάλην ἡλικίαν κρατεῖ μεὐλάβειαν. Τὸ ἔργο εἶναι

λαογραφικὴ ἐργασία ἐπαινετὴ ποὺ δίδει ἔκτυπη τὴν εἰκόνα τῆς Ἑλλην. Ἀγχιάλου τοῦ ΙΘ΄ αἰῶνα, ὅταν ἀνθοῦσε ὁ ἑλληνισμός της καὶ ὁ λαός της μᾶς ἔδιδε τὶς πνευματικὲς καὶ δημιουργικὲς ἐκδηλώσεις του καὶ κάτω ἀπὸ τὴν Τουρκικὴ καὶ Βουλγαρικὴ τυραννία. Γράφει ὁ ἴδιος τελικά: «Τὰς ἀναμνήσεις μου περὶ παλαιᾶς Ἀγχιάλου τὰς ἔγραψα ὅπως ἐγὼ ὁ ἴδιος τὰς ἐνθυμοῦμαι, ὅταν δὲ εἶχα καμμιὰ ἀμφιβολία ἢ κάτι ποὺ δὲν τὸ ἤξαιρα καλά, ἐρωτοῦσα τοὺς πατριώτας μου ἐκ τῶν ὁποίων ἀναφέρω τοὺς κυριωτέρους Κ. Ἐμμανουηλίδη, Ἀγ. Καλλατζόγλου Κ. Κόνε καὶ Ἀγ. Τραμουντάνα στοὺς ὁποίους ἐκφράζω τὴν εὐγνωμοσύνη μου».

Ἀριθ. 71. ***Κωνσταντινουπολιτῶν παλαιὸν ἱερὸν καθεστώς. Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών.*** Λαογραφικὴ μελέτη. Εἶναι συλλογὴ ἱερῶν ἐθῶν, ποὺ ἐπεκράτησαν ἐπὶ αἰῶνας. Εἶναι μιὰ ἀνακοίνωσις εἰς τὸν Σύλλογον Μεσαιων. Γραμμάτων τοῦ 1936 ἀδημοσίευτη ἀπὸ τὰ κατάλοιπά του. Ἀξίζει ὄντως νὰ τὴν μελετήση κανεὶς καὶ νὰ τὴν ἀπολαύση, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐθυμηθῆ τὸν ἄνδρα μὲ τὸ ὕφος καὶ τὴν παρρησίαν του καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν του ἀκόμη, ποὺ ἀποτελεῖ μοναδικὸν φαινόμενον. Συνοδεύει τὴν ἐργασίαν του καὶ ἕνας κατάλογος τῶν ἀνεκδότων ἀκόμη ἔργων του καὶ τῶν δημοσιευθέντων. Αἰωνία του ἡ μνήμη.

Ἀριθ. 72. ***Ὁ Διδυμοτείχου Φιλάρετος πρὸς τὸν βούλγαρον νομάρχην Μ. Ρόζενταλ. Εὐθυμίου Γρηγορίου.*** Ἡ ἐργασία τοῦ Γρ. Εὐθυμίου, ἱστοριοδίφη καὶ καθηγητὴ εἶναι πολὺ χρήσιμη. Περισώζει τοὺς ἀγῶνας τοῦ Φιλαρέτου ἀγωνισθέντος νὰ περισώση τὸ ποίμνιόν του ἀπὸ τὰς Βουλγαρικὰς καταπιέσεις πρὸς ἐκβουλγαρισμόν του. Εἶναι θέμα ποὺ ἐπήγασε ἀπὸ τὴν ἑλληνοπρεπῆ ἀγωνίαν τοῦ δεσπότη Διδυμοτείχου καὶ τοὺς ἀγῶνας του, καὶ τὴν ἀλληλογραφίαν του μὲ τὸν δυνάστην Ρόζενταλ, ἔπαρχον τῶν Βουλγάρων τῆς Ἀδριανουπόλεως στὰ 1915—16—17. Εἶναι ἐπίσημα κείμενα καὶ ἀδιάψευστα διὰ τὴν συμπεριφορὰν τῶν ἀσπόνδων ἐχθρῶν τῆς φυλῆς μας κατὰ τὴν κατοχὴν τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Ἀριθ. 73. ***Θρακικὰ αἰνίγματα. Πολ. Παπαχριστοδούλου.*** Ὁ μακαρίτης Ν. Πολίτης ἐπιχειρήσας νὰ μᾶς δώση συλλογὴν αἰνιγμάτων κατατεταγμένων, ἀφῆκε τὴν ἐργασίαν του ἡμιτελῆ καὶ κανεὶς ἄλλος οὐδ' ὁ κ. Στ. Κυριακίδης ἐπεχείρησε νὰ συνεχίση τὸ ἔργον του. Εἶχα μαζέψει πολλὰ αἰνίγματα καὶ ἐπιθυμοῦσα νὰ τὰ δημοσιεύσω συστηματικὰ καὶ προσέτρεξα στὸν μακ. Πολίτη. Στὴ συλλογή του βρῆκα μιὰ κατάταξη καὶ στάθηκα, σὰν μαθητής του, στὸ ἔργο του. Τὸν ἐμιμήθηκα στὴν κατάταξη αὐτὴ καὶ τὴν ἐτύπωσα. Αὐτὴ τὴν ἐργασία ὠνόμασα «Θρακικὰ αἰνίγματα», ποὺ εἶναι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τῆς Θράκης καὶ ὁμοιάζουν πολλὰ μὲ τὰ πανελλήνια, ἀλλ' ἔχουν καὶ κάτι χαραχτηριστικὰ Θρακικό. Μόλες τὶς ἀτέλειες ἡ συλλογὴ εἶναι χρήσιμη, γιὰ τοὺς λαογράφους, κι' εὐχάριστη γιὰ τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ ἕως τώρα ἡ μοναδικὴ συλλογὴ κατὰ τὸν Δημ. Λουκᾶτο λαογράφο.

Ἀριθ. 74. ***Ἡ Θράκη. Πολυδ. Παπαχριστοδούλου*** Μιὰ ἁπλῆ γλαφυρὴ εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς Θράκης ἀπὸ παλαιοτάτων χρόνων γιὰ τὰ παιδιά. Ἕνα ἐπαγωγὸ μελέτημα, γιὰ τὸ λαὸ γιὰ τὰ σχηματίσουν μιὰ ἰδέα σαφῆ καὶ εὐχάριστη ποιὸς εἶταν ὁ θρακικὸς λαὸς παλαιόθεν, πῶς ἐξελληνίσθη γλωσσικῶς καὶ πῶς ἐξεχριστιανίσθη θρησκευτικῶς καὶ πῶς ἀπετέλεσε τὸν βόρειο κορμὸν τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Ἡ κ. Ζωὴ Μελανδινοῦ, διδασκάλισσα τοῦ γένους, μᾶς ἔγραψε ὅτι τὸ ὡραιότερο καὶ ἐπαγωγότερο βιβλίο ποὺ διάβασε στὰ πολλὰ χρόνια της εἶναι «ἡ Θράκη» καὶ ὅτι πρέπει νὰ μοιρασθῆ ἀφειδῶς στὸν ἑλληνικὸ λαὸ «γιὰ τὴν ὁμορφιά του».

75. ***Οἱ Παυλικιανοί. Ι. Ἀναστασίου καθηγητοῦ.*** Ἡ Ἑταιρεία Θρακικῶν Μελετῶν ἐξέδωκεν τὸ ὑπ' ἀριθ. 75 μελέτημα τοῦ κ. Ἰω. Ἀναστασίου καθηγ. Ἀκαδ. Φλωρίνης τοὺς Παυλικιανούς. Εἶναι ἱστόρημα ἐκ τῶν σπανίων, ποὺ διαφωτίζει τὴν ἱστορίαν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ἐν σχέσει μὲ τὴν Βυζαντινὴν Αὐτοκρατορίαν καὶ τὴν θρησκευτικὴν αἵρεσιν αὐτῶν. Ὁ συγγραφέας εἰδικευμένος εἰς Εὐρώπην εἰς τὴν ἱστορικὴν ἐπιστήμην καὶ φιλοσοφίαν καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐργασίας τῆς ἐρεύνης, ἐπέτυχε νὰ μᾶς δώση ἕνα ἔργον συγκινητικὸν καὶ δραματικόν, ποὺ ὄντως κατακτᾶ τὸν ἀναγνώστην καὶ διὰ τὰς πηγάς του καὶ διὰ τὴν μέθοδον τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπαγωγὸν ὕφος του. Οἱ Παυλικιανοὶ ἔζησαν στὸν καιρὸ τοῦ Βυζαντίου στὰ βάθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐδημιούργησαν μεγάλα προβλήματα εἰς τὸ Βυζάντιον καὶ πολλὰ κακὰ ἀνήκεστα. Σήμερα παραμένουν ὡς μία μειονότητα στὴν Ἀν. Ρωμυλία, ἂν καὶ οἱ Βούλγαροι τοὺς ἀρνοῦνται τὸ δικαίωμα τῆς μειονότητος θεωροῦντες αὐτοὺς Βουλγάρους. Εἶναι καθολικοὶ καὶ κατοικοῦν στὴν Φιλιππούπολη καὶ περὶ αὐτὴν ὡς 20 χιλ.

Ὁ ἀναγνώστης μένει κατάπληκτος ἀπὸ τὰς πράξεις τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου καὶ φανατισμοῦ κατὰ τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, τὸ ὁποῖον ἐδίωξεν τοὺς αἱρετικοὺς κατὰ τρόπον αὐστηρὸν καὶ σχεδὸν βάρβαρον. Ἂς σπεύσουν νὰ προμηθευθοῦν τὸ ἔργον ὅσοι συγκινοῦνται ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν ἀμεροληψίαν τῆς ἐρεύνης τῆς ἱστορίας καὶ νὰ τὸ διαβάσουν γιὰ νὰ διδαχθοῦν πολλά.

Ἀριθ. 76. ***Τὸ Ἀλμπασὰν Ἀν. Θράκης*** εἶναι ἐργασία τοῦ Ἀθ. Παπαναστασίου. Ἕνα ἱστόρημα ἐκ τοῦ «Ἀρχείου Συγχρόνων Γεγονότων». Ἀποτελεῖ μιὰ ἁπλῆ ἐργασία μὲ ὕφος καὶ ὑλικὸν ἀξιόλογον. Ὁ γράψας εἶναι ἕνα καθηγητὴς καὶ θεολόγος διδάξας πολλὰ χρόνια σὲ γυμνάσια ἐπαρχιῶν ὡς τῆς Ξάνθης. Εἶναι ἕνα λαογράφημα πολὺ χαρακτηριστικό, ὅπου ὁ γράφων ἀποφεύγει νἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὴν ἁπλότητά του. Ὁ κ. Ηολ. Παπαχριστοδούλου ἔγραψε στὴ δεύτερη σελίδα. «Ἡ παροῦσα ἱστορικὴ καὶ λαογραφικὴ ἐργασία ἀποτελεῖ μέρος τῶν ἀπείρων ἐργασιῶν ποὺ προῆλθαν ἀπὸ τὴν ἔκκλησιν τῆς ἡμ. Ἑταιρίας καὶ ἀποτελοῦν ἀδιάψευστον μαρτυρίαν τῶν Τουρκικῶν ὁμοτήτων κατὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἐργασίαν διαφωτιστικὴν περὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων τοῦ λαοῦ τῆς Θράκης».

Ἀριθ. 77. ***Ἡ Γέννα.*** Ὁ συνταξιοῦχος διδάσκ. Λεων. Πεγιάδης μᾶς δίδει ἕνα ἱστόρημα διδακτικὸ τῆς σύντομης ἱστοριογραφίας της. Σὲ 24 σελ. μᾶς περιγράφει τὰ πάντα. Τὸ ἐχωρήσαμε σὲ δύο τεύχη διὰ νὰ μὴ συντομεύσουμε τὴν ἀφήγηση τῶν διωγμῶν καὶ τῆς καταστροφῆς τῆς ὡραίας, ἀνθηρᾶς καὶ πλουσίας κωμοπόλεως μὲ τοὺς 3 χιλ. Ἕλληνάς της, ἀγρότες, ἐσνάφια καὶ βιομηχάνους. Ἡ κωμόπολις ἀνθοῦσα πνευματικῶς καὶ οἰκονομικῶς θὰ μείνῃ στὴν ἱστορία μας ἀλησμόνητη καὶ συμπαθὴς μὲ τὸ γλαφυρὸν ὕφος τοῦ Λεωνίδα Πεγιάδη. Προσεχῶς θὰ δημοσιευθῇ τὸ δεύτερον μέρος.

Ἀριθ. 78. ***Ἡ ἁγία Σοφία Μ. Κ. Ἀποστολίδου.*** Τὸ δημοσίευμα εἶναι ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ μακ. Μυρτ. Ἀποστολίδου, ἤτοι μελέτη γραφεῖσα πρὸ 57 ἐτῶν ὡς ὁμιλία πρὸς τοὺς Φιλιππουπολίτας ἀπὸ τοῦ βήματος τῆς «Ἀναγεννήσεως» μετὰ προβολῆς εἰκόνων. Δημοσιευμένη δὶς καὶ ἐπεξηργασμένη εἰς τρίτην ἔκδοσιν περιεσώθη εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ. Ἔχει γραφῆ εἰς ἄκραν μὲν καθαρεύουσαν, ἀλλὰ εἰς ὕφος ἐπαγωγόν. Τὸ ἔργον ἴσως καθυστερημένον συνεπληρώθη μὲ τὸ ἐπίμετρόν του, μὲ τὸ ὁποῖον συγχρονίζεται μὲ τὰ δεδομένα τὰ σημερινὰ τοῦ μεγαλειώδους ἔργου τῆς Βυζαντινῆς περιόδου. Στολίζεται δὲ δι' εἰκόνων καὶ ψηφιδωτῶν, ὥστε νὰ κατατοπίζῃ τὸν ἀναγνώστην ἐπαρκῶς περὶ τοῦ μεγάλου ἑλληνικοῦ θησαυροῦ. Ἡ Ἑταιρεία σεμνύνεται διὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἔργου.

Ἀριθ. 79. ***Ὁ Γ. Βιζυηνὸς καὶ μιὰ ἄγνωστη συλλογή του.*** Ὁ Πέτρος Μαρκάκης ἐργαζόμενος διὰ τὸ ἔργον τοῦ μακ. Οὐράνη, εὑρίσκει συχνὰ καὶ ἀπροσδόκητα κἠνδιαφέροντα πράγματα γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων τῆς προπερασμένης γενεᾶς. Ἔτσι ξεθάβει πολλὲς φορὲς ἄγνωστα στὴ βιβλιογραφία κείμενα. Γιὰ τὸν Βιζυηνὸ ἀπεκάλυψε μιὰ κρίση καὶ ἕνα κείμενό του ἄγνωστο. Τὸ δημοσίευμά μας ὑπ' ἀριθ. 79 περικλείει τὸ ἄγνωστόν του αὐτὸ ἔργον καὶ τὴν κρίσιν δι' αὐτὸ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Βουτσιναίου διαγωνισμοῦ. Εἶναι μιὰ συνεισφορὰ εἰς τὴν μελέτην τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ ποιητὴ καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Ὁ Βουτσιναῖος διαγωνισμὸς εἰς τὸν Βιζυηνὸν ἔδωσε καὶ βραβεῖα καὶ ἐπαίνους.

Ἀριθ. 80. ***Τὸ Σουφλὶ καὶ ἡ ἱστορία του. Δ. Σεϊτανίδη.*** Ἀπὸ τὸ Ἀρχεῖον Συγχρόνων γεγονότων τῆς Ε. Θ. Μ. Ἕνα ἔργο μὲ 5 μέρη ποὺ τὸ 1ον εἶναι τὸ δημοσιευθέν. Εἶναι μιὰ δραματικὴ ἀφήγηση τῆς πρόσφατης ἱστορίας τοῦ Σουφλίου, ποὺ ὁ συγγραφέας τὴν ἔζησε καὶ μετέσχε ἐνεργῶς. Προσεχῶς θἀκολουθήσῃ ἡ δημοσίευσις τῶν ἑπομένων.

Ἀριθ. 81. ***Ὁ Ἁγιόγιαννος. Κ. Καβακοπούλου.*** Λαογραφικὴ μελέτη γιὰ ἕνα ἔθιμο Θρακικὸ ἀξιόλογο, ποὺ γίνεται τὴν ἡμέρα τῆς 23 Ἰουνίου. Εἶναι μιὰ παραλλαγὴ μοναδικὴ μέσα στὴν τέλεση τοῦ κλείδωνα σόλο τὸ Ἑλληνικό. Τὴ μικρὴ περιγραφὴ συνοδεύουν καὶ ἑφτὰ τραγούδια καταγραμμένα μουσικῶς, ποὺ τὴν ἀναδείχνουν ἀξιόλογο λαογραφικὸ κείμενο.

Πολύδ. Παπαχριστοδούλου

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΖΑΠΠΑ
ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΕΤΑΙΡΕΙΑΝ ΘΡΑΚΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

Ἡ Ἑταιρεία Θρ. Μελετῶν ἔλαβε τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τῆς κ. J. Romilly γενικῆς γραμματέως τῆς Association pour l'encouragement des Etudes Grecques en France ἔχουσαν ὡς ἑξῆς :

Paris le 25 Janvier 1958
38 rue Guynemes, VI

M o n s i e u r,

Le suis heureuse de vous confirmer qu'un des deux ouvrages auxquels l'Association des Etudes Grecques a, cette année, accordé son prix Zappas est le recueil de textes musicaux établi par monsieurs Kavacopoulos, Romaios et Papachristodoulou, et publié par votre Société. Je me fais ici l'interprète de tous les membres de notre Comité en vous adressant l'expression de nos bien sincères et amicales felicitations.

Personnellement, je vous demande de bien vouloir m'excuser si je ne l'ai pas fait plus tôt j'attendais, de semaine en semaine, afin de pouvoir vous envoyer un tiré à part du rapport lu à notre assemblée générale de juin dernier : je viens seulement de les recevoir ces jours-ci et je vous en envoie un, par courrier ordinaire, que vous recevrez sans doute dans quelques jours.

A ce message qui traduit la haute estime dans laquelle nous tenons ici vos travaux, je joins, Monsieur, l'expression de tous mes compliments et de mes les meilleures penséer.

J. Romilly
Secretaire Générale

Κ ύ ρ ι ε,

Εἶμαι εὐτυχής, ἐπιβεβαιοῦσα ὅτι ἕνα ἀπὸ τὰ δύο ἔργα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Σύνδεσμος τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἀπένειμε κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο τὸ θεσπισθὲν ὑπὸ τοῦ Ζάππα βραβεῖον, εἶναι ἡ συλλογὴ τῶν «Μουσικῶν λαϊκῶν κειμένων» ἡ συντεθεῖσα ὑπὸ τῶν κυρίων Καβακοπούλου, Ρωμαίου καὶ Παπαχριστοδούλου καὶ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ τῆς ὑμετέρας Ἑταιρίας. Διερμηνεύω ἐνταῦθα τὰ αἰσθήματα ὅλων τῶν μελῶν τῆς Ἐπιτροπῆς μας, ἀπευθύνουσα εἰς ὑμᾶς τὴν ἔκφρασιν τῶν εἰλικρινεστάτων καὶ φιλικωτάτων συγχαρητηρίων.

Προσωπικῶς ζητῶ ἀπὸ σᾶς νὰ θελήσετε νὰ μὲ συγχωρήσετε, διότι δὲν σᾶς ἀνήγγειλα τοῦτο ἐνωρίτερον. Ἐπερίμενα ἀπὸ ἑβδομάδος εἰς ἑβδομάδα

νὰ ἔχω τὴν δυνατότητα τῆς ἀποστολῆς εἰς ὑμᾶς ἑνὸς ἀνατύπου τῆς ἐκθέσεως, ἡ ὁποία ἀνεγνώσθη εἰς τὴν Γενικὴν Συνέλευσίν μας τὸν τελευταῖον Ἰούνιον. Ἔλαβον τὰ ἀνάτυπα ταῦτα μόλις τὰς ἡμέρας αὐτὰς καὶ σᾶς ἀποστέλλω διὰ τοῦ συνήθους ταχυδρομείου ἕνα, τὸ ὁποῖον θὰ λάβετε ἀναμφιβόλως ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν.

Εἰς τὸ μήνυμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον διερμηνεύει τὴν μεγάλην ἐκτίμησιν, τὴν ὁποίαν τρέφομεν ἐδῶ διὰ τὰς ἐργασίας σας, προσθέτω, Κύριε, τὴν ἔκφρασιν ὅλων τῶν προσρήσεών μου καὶ τῶν καλυτέρων στοχασμῶν μου.

Ζ. Ρομιγὺ
Γενικὴ Γραμματεὺς

Τὸ κείμενον τῆς βραβεύσεως δημοσιευθὲν εἰς τὸ περιοδικὸν τῆς Ἑταιρείας ἔχει ὡς ἑξῆς :

«Ὁ Σύλλογος πρὸς ἐνίσχυσιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν Παρισίων ἐβράβευσε διὰ τοῦ βραβείου ΖΑΠΠΑ τὴν Ἑτ. Θρακικῶν Μελετῶν διὰ τὸν παρ' αὐτῆς ἐκδοθέντα τόμον μὲ τὸν τίτλον «ΜΟΥΣΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ ΤΗΣ ΘΡΑΚΗΣ» διὰ τοῦ ἑξῆς πρακτικοῦ.

»Τὸ σύγγραμμα ὑπὸ τὸν ἄνω τίτλον εἶναι πόνημα τριῶν ἐπιστημόνων. Ὁ κ. Παπαχριστοδούλου ἀπεικόνισε τὸ ἱστορικὸν τῶν ἐρευνῶν, τὸ ἀφορῶν τὰ Θρακικὰ τραγούδια, καὶ ἐπεσήμανε τὴν πρωτοτυπίαν τῆς παρούσης συλλογῆς, ἥτις κατηρτίσθη τῇ βοηθείᾳ μαγνητοφωνικῶν μεθόδων καὶ εἶναι πληρεστέρα πάσης ἄλλης. Ὁ κ. Καβακόπουλος ἐκθέτει τὴν μέθοδον μεταγραφῆς ἡ ὁποία υἱοθετήθη καὶ πραγματεύεται ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὰ προβλήματα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν μεταγραφὴν τῶν μουσικῶν κειμένων. Ὁ κ. Ρωμαῖος τέλος, παρουσίασε παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν συλλεγέντων τραγουδιῶν, τονίζων ἰδιαιτέρως τὸν προεξέχοντα ρόλον τὸν ὁποῖον παίζει ἡ μελωδία ἐν σχέσει μὲ τὸ κείμενον. Τοῦτο ἔχει μικροτέραν σημασίαν ἀπὸ ὅσην τὸ μουσικὸν θέμα, ἡ ἀνάπτυξις, τὰ ποικίλματα καὶ τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ. Ὡς ἐκ τούτου παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὸ τέλος τοῦ τεύχους δημοσιεύονται τὰ κείμενα τῶν Ἑλληνικῶν τραγουδιῶν, ***εἶναι καταφανὲς ὅτι τὸ σημαντικώτερον σημεῖον εἶναι τὸ μουσικὸν μέρος τὸ ὁποῖον προηγεῖται κοσμούμενον μὲ εἰκόνας διαφόρων μουσικῶν ὀργάνων ἐν χρήσει».***

*
* *

Ἀλλὰ καὶ ὁ Μακαριώτατος Πάπας καὶ Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ Β΄ ἐτίμησε τὴν Ἑτ. Θρακ. Μελετῶν διὰ τῆς ἀπονομῆς πρὸς αὐτὴν τοῦ ***Τιμίου Σταυροῦ τοῦ Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Μάρκου Β΄ τάξεως*** «ΩΣ ΔΕΙΓΜΑ ΟΡΑΤΟΝ ΤΗΣ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΛΟΓΙΑΣ» διὰ τὰς πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ ἔθνος ὑπηρεσίας της καὶ ἰδίᾳ διὰ τὴν περίσωσιν τοῦ πνευματικοῦ θησαυροῦ τῆς Θράκης.

ΜΝΗΜΟΣΥΝΑ

† *Ὁ καθηγητὴς καὶ ἀκαδημαϊκὸς Νῖκος Βέης. Τὸ ἐπιστημονικὸν ἔργον του.—Ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος.—Ἐθνικὴ ἀπώλεια.*

Ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη καὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα θρηνοῦν τὴν ἀπώλειαν ἑνὸς ἀπὸ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἐκπροσώπους των. Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία μὲ τὸν θάνατον τοῦ Νίκου Βέη ἐδοκίμασε βαθυτάτην θλῖψιν. Διότι ὁ ἀποθανὼν εἰς ἡλικίαν ἑβδομῆντα πέντε ἐτῶν καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἀκαδημαϊκὸς ὑπῆρξεν ἕνας καταπληκτικὸς συνδυασμὸς ἐπιστήμονος καὶ κοινωνικοῦ ἀνθρώπου. Ὑπῆρξε τόσον ἀξιοθαύμαστος ἡ σοφία του ὅσον καὶ ἡ ἐκπροσηγορία κοὶ ἡ ἀγάπη του πρὸς τὸν πλησίον, ὥστε ἦτο δύσκολον νὰ κρίνῃ κανεὶς ποίαν νὰ θαυμάσῃ περισσότερον. Ἡ σοφία τοῦ βυζαντινολόγου καθηγητοῦ ὑπῆρξε ἀλληλένδετη μὲ τὴν γοητεία ποὺ ἐδημιούργησεν ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν ὁ λόγος του καὶ ἡ προσωπικότης του.

Καταπληκτικὸν φαινόμενον πέραν τῶν ἀπεράντων γνώσεών του ὑπῆρξε ἡ μνήμη τοῦ Βέη. Τὴν ἐξετύλιγε μὲ τὴν μεγαλυτέραν εὐχέρειαν καὶ αἱ ἡμερομηνίαι ἐκυλοῦσαν εἰς τὰ χείλη καὶ τὰ χειρόγραφά του κατὰ τρόπον καταπληκτικόν. Γεννηθεὶς εἰς Τρίπολιν τὸ 1882, ἄρχισε νὰ δημοσιεύῃ ἐπιστημονικὲς ἐργασίες μαθητὴς τοῦ Γυμνασίου. Ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τὸ 1908. Ἡ βυζαντινολογία ὑπῆρξεν ἡ εἰδικότης, ἡ μέχρι μανίας ἐπίδοσίς του καὶ ἡ μεγάλη ἀδυναμία του. Ἐπιδοθεὶς κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν μελέτην τῶν μονῶν τῶν Μετεώρων, ἀνεδείχθη συντόμως ἕνας ἐκ τῶν σπουδαιοτέρων ἐρευνητῶν των. Τοὺς καρποὺς τῶν ἐρευνῶν του αὐτῶν καὶ πλείστας ἄλλας μελέτας του ἐδημοσίευσε εἰς τὸ παρ' αὐτοῦ μετ' ἄλλων συναδέλφων του ἐκδοθὲν κατὰ τὴν πρώτην δεκαετηρίδα τοῦ αἰῶνος ἐπιστημονικὸν περιοδικὸν ἡ «Βυζαντίς». Ἀναχωρήσας ἀκολούθως εἰς Βερολῖνον ἐσυνέχισε τὴν μελέτην τῶν παλαιοχριστιανικῶν βυζαντινῶν καὶ νεοχριστιανικῶν κειμένων. Διωρίσθη ὡς βοηθὸς τοῦ καθηγητοῦ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου, διὰ τὰς βυζαντινὰς δὲ καὶ τὰς ἄλλης φύσεως μελέτας του ἀπεστάλη εἰς τὴν Ρώμην διὰ τὴν μελέτην εἰς τὰς Ἰουδαϊκὰς κατακόμβας τῶν φερομένων ὡς καταλοίπων τοῦ Μύλερ. Ταξιδεύων εἰς Ρώμην, ὡς ἀφηγεῖτο ὁ ἴδιος ὁ ἀείμνηστος καθηγητής, συνηντήθη εἰς τὸ τραῖνο μὲ τὸν ἀρχιρραβῖνο τοῦ Ἀμβούργου εἰς τὸν ὁποῖον ἐδήλωσε τὴν ἐθνικότητα καὶ τὴν εἰδικότητά του χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρῃ καὶ τὸ ὄνομά του. Ὁ Ἀρχιρραβῖνος τὸν ἠρώτησε ἂν ἐγνώριζε τὸν Ν. Βέην, εἰς ἀρνητικὴν δὲ ἀπάντησιν αὐτοῦ, ἐκεῖνος ἐξέφρασε τὴν ἔκπληξίν του πῶς εἶναι δυνατὸν Ἕλλην καὶ ἐπιστήμων νὰ μὴ γνωρίζῃ τὸν σοφὸν βυζαντινολόγον. Ἔκπληξιν ἐπροκάλεσε

καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν μελετῶν του εἰς τὰς Ἰουδαϊκὰς κατακόμβας τῆς Ρώμης. Παρ' ὅλων ἐνομίζετο ὡς Ἰουδαῖος, ὅταν δὲ παρέσχε τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι ἦτο ἅγνὸς χριστιανὸς ὀρθόδοξος, ὅλοι διηρωτῶντο πῶς ἦτο δυνατὸν ἕνας χριστιανὸς νὰ γνωρίζῃ τόσον τὰ Ἰουδαϊκὰ συγγράμματα καὶ κείμενα καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν γλῶσσαν.

Χάριν τῶν ἐρευνῶν του ἐπεσκέφθη κατόπιν διαφόρους βιβλιοθήκας Ὁλλανδίας, Ἀγγλίας, Δανίας καὶ Σκανδιναυϊκῶν χωρῶν. Ἀλλὰ κυριολεκτικῶς ἀτελείωτοι ὑπῆρξαν αἱ περιοδεῖαι του διὰ τὴν μελέτην τῶν βυζαντινῶν καὶ νεοχριστιανικῶν κειμένων εἰς τὰ Μετέωρα, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἤπειρον, τὴν Πελοπόννησον, οἱ δὲ τόμοι του περὶ τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου κατέστησαν τὸ Βέην διεθνῶς πλέον γνωστόν.

Τὸ ὅλον ἔργον του ὑπῆρξε μία ὀγκώδης καὶ πολύτιμος προσφορὰ εἰς τὴν ἐπιστήμην. Οἱ ἐργασίες του εἶναι θεμελιώδεις γιὰ πλῆθος προβλήματα πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῶν γραμμάτων, τῆς παλαιογραφίας, τῶν γραμμάτων, τῆς παλαιογραφίας, τῆς ἐπιγραφολογίας, τόσον τοῦ Βυζαντίου ὅσο καὶ τῆς Τουρκοκρατίας τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Ἐλεύθερου Ἑλληνισμοῦ. Χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἀπέραντη εὐρυμάθεια, εὐστοχία τῶν κρίσεων,προσφορὰν πάντοτε νέου πολύτιμου ὑλικοῦ, ποὺ εἶχε συγκεντρώσει στὶς ἀκούραστες ἔρευνές του στὰ ἑλληνικὰ μοναστήρια καὶ στὶς βιβλιοθῆκες τῆς Δ. Εὐρώπης. Οἱ δεκαεπτὰ τόμοι τοῦ περιοδικοῦ «Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικὰ» ποὺ ἵδρυσε τὸ 1920 στὸ Βερολῖνο, ὑπῆρξε ἕνα ἀπὸ τὰ σοβαρώτερα ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ διεθνοῦς κύρους καὶ τὰ 38 παραρτήματα τεύχη περιέλαβαν σοβαρὲς ἐργασίες. Κυριώτερα ἀπὸ τὰ ἔργα του ποὺ ἐδημοσιεύθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν γερμανικήν, εἶναι ἡ «Ἔκθεσις παλαιογραφικῶν κοὶ τεχνικῶν ἐρευνῶν εἰς τὰς μονὰς Μετεώρων», «Κατάλογος χειρογράφων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας», «Σύνταγμα ἐπιγραφικῶν μνημείων τῶν Μετεώρων» «Ναύπλιον καὶ Μονεμβασία Χατιεικαὶ ἐπιγραφαὶ τῶν χρόνων τῆς Ἐνετοκρατίας», «Ἐπιγραφαὶ εἰς τὰς Ἰουδαϊκὰς Κατακόμβας τῆς Ρώμης», «Ἐπιγραφαὶ τοῦ Ὄρους Σινᾶ», «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Μονῆς Δαφνίου», ἡ «Ἐρωφίλη» ὁ «Ἑλλαδικὸς» κ. ἄ. Μεγάλως ὑπηρεσίας εἰς τὴν ἐπιστήμην προσέφερε καὶ τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πλήρους ὡριμότητός του ἱδρυθὲν καὶ διευθυνόμενον περιοδικὸν «Βυζαντινὰ καὶ Νεοελληνικὰ Χρονικά».

Ὅ,τι πέραν τῆς σοφίας του διέκρινε τὸν ἀείμνηστον βυζαντινολόγον ἐπιστήμονα καὶ ἐρευνητὴν ὑπῆρξεν ἡ μεγάλη μετριοφροσύνη του. Ὁ Νῖκος Βέης διεκρίθη καὶ ὡς φιλότεχνος, πλουτίσας τὴν Ἐθνικὴν Πινακοθήκην τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν εὑρίσκετο εἰς τὴν Γερμανίαν μὲ εἰκόνας τοῦ Γκρέκο. Ἀπὸ τὸ 1914 ἕως τὸ 1925 ἦταν ὑφηγητὴς στὸ Πανεπιστήμιον τοῦ Βερολίνου. Τὸ 1935 ἔγινε καθηγητὴς τῆς Μεσαιωνικῆς καὶ Νεοελληνικῆς Γραμματείας στὸ Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν καὶ τὸ 1945 ἐξελέγη μέλος τῆς Ἀκαδημίας. Ὑπῆρξε δὲ ἡ ἐκλογή του ὡς ἀκαδημαϊκοῦ ἡ εὐτυχεστέρα στιγμὴ

τῆς ζωῆς του, καθὼς τὴν μεγαλυτέραν θλῖψιν εἰς τὴν ζωήν του τὴν ἐδοκίμασεν ὅταν ἀπέτυχεν ἡ δημοκρατία, καθὼς τὴν εἶχεν ὁραματισθῆ ὁ Ἀλ. Παπαναστασίου, τοῦ ὁποίου ὑπῆρξεν ἀφωσιωμένος καὶ στενὸς φίλος.

Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη, χωρὶς βεβαίως οὔτε ἐπὶ στιγμὴν νὰ ἐγκαταλείψη τὴν προσφιλῆ του ἐπιστήμην, παρεσύρθη καὶ εἰς τὴν πολιτικήν, προσχωρήσας μεταξὺ τῆς ἄκρας ἀριστερᾶς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὅμως ἀπεμακρύνετο βαθμηδὸν καὶ κατὰ διαφόρους περιόδους, πιστὸς ὅμως πάντοτε εἰς τὴν δημοκρατικὴν ἰδεολογίαν του. Εἶχεν ἀποσυρθῆ ἀπό τινος χρόνου εἰς κτῆμά του παρὰ τὸ Λουτράκι, ὅπου συνέχιζε τὰς μελέτας του εἰς τὰς ἐπιγραφὰς καὶ ἄλλα κείμενα. Δὲν ἔπαυσεν ὅμως νὰ εἶναι καὶ ὁ σεμνὸς κοινωνικὸς ἄνθρωπος, ἀληθὲς φαινόμενον ἑνὸς διαπρεποῦς φιλοσόφου, ὁ ὁποῖος θὰ μείνῃ ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἐπιστήμονας καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς του.

Ὁ θάνατος τοῦ Βέη ἠκούσθη μὲ βαθυτάτην θλῖψιν ὡς μία πραγματικὴ ἀπώλεια ἑνὸς σοφοῦ καὶ ἑνὸς ἀνθρώπου πολιτισμένου καὶ ἀπολύτως ἀγαπητοῦ. Ὁ Βέης ἔζησε καὶ ἀπέθανε χωρὶς νὰ ἔχῃ ποτὲ κανένα ἐχθρόν.

2. Ὁ μακ. Μ. Ἀποστολίδης γράφων εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Στενιμάχου περὶ τῶν προσωπικοτήτων τῆς μεγάλης αὐτῆς ἑλλην. πόλεως, περιέλαβε καὶ περὶ τοῦ Ἰ. Γ. Ἀβράσογλου, (ἀποθανόντος ἤδη πρό τινων ἐτῶν ἐν Ἀθήναις ἐκ γήρατος ἐν τιμητικῇ ἀποστρατείᾳ τελοῦντος στρατηγοῦ τοῦ ἑλλην. στρατοῦ), τὰ ἑξῆς:

Ὁ ***Ἰ. Γ. Ἀβράσογλου*** ἐγεννήθη ἐν Στενιμάχῳ τῷ 1869 ἐκ πατρὸς Γεωρ. Ἰωάν. Ἀβράσογλου ἀμπελοκτηματίου καὶ μητρὸς Εὐθυμίας τὸ γένος Καραπαναγιώτου, πρώτης δὲ ἐξαδέλφης τοῦ διασήμου ἀρχαιολόγου Χρ. Τσούντα. Ἐξεπαιδεύθη ἐν τοῖς σχολείοις τῆς γενετείρας του, τοῖς Ζαριφείοις Διδασκαλείοις Φιλιππουπόλεως καὶ τῷ Γυμν. Ἀθηνῶν, οὗ ἀπολυθεὶς τῷ 1887 εἰσήχθη εἰς τὴν στρατιωτικὴν τῶν Εὐελπίδων σχολήν, ἧς ἀποφοίτησε τῷ 1892 καὶ κατετάχθη ὡς ἀνθυπολοχ. τοῦ πυροβολικοῦ εἰς τὸ ΙΙ συντ. Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸν διοικ. Πᾶνον Θεοδ. Κολοκοτρώνην. Μετέσχε τοῦ πολέμου τοῦ 1897, ἀπὸ 1ης Φεβρ. ὢν ἐν Ἄρτῃ οὐλαγὸς βαρέος πυροβολικοῦ ἐπὶ τοῦ ἀμυντικοῦ στρατῶνος. Ἐπιτελέσας ἐπιτυχεῖς βολὰς διὰ τῶν δύο του τηλεβόλων τῶν 105 κατὰ τοῦ Ἰμπραὴμ καὶ ἐναντίον τουρκικῆς φάλαγγος πρὸς τὴν γέφυραν Λούρου, ἣν διεσκόρπισε καὶ εἶτα κατὰ τῶν ὀχυρωμάτων Γριμπόβου ἐπηνέθη ὑπὸ τοῦ διοικητοῦ τοῦ πυροβολικοῦ ταγματάρχου Κωνστ. Δαμιανοῦ καὶ προὐτάθη ὡς προαγωγὴν κατ' ἐντολὴν καὶ παρασημοφορίαν. Τῷ 1905 διωργάνωσεν ἐν Μακεδονίᾳ ἀνταρτικὸν σῶμα ἐκ 15 ἀνδρῶν, οὗ μετεῖχον καὶ τρεῖς Τοῦρκοι ἐκ Καρατζόβας, ἐναντίον τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων. Ἡ δρᾶσις τοῦ σώματος περιεστράφη περὶ τὴν Στρομνίτσαν, ἀλλὰ νύκτα τινὰ παραπλανηθὲν τοῦτο ἐξημερώθη ἔξωθεν τοῦ Κιλκὶς ἐν τῇ τοποθεσίᾳ Σαρί-κιοϊ. Γενόμενον ἀντιληπτὸν ὑπὸ Ἀθιγγανίδων κατηγγέλθη εἰς τὴν φρουρὰν Κιλ-

κὶς καὶ περιεκυκλώθη ὑπὸ δύο ταμπουρίων (300 ἀνδρῶν) τακτικοῦ στρατοῦ. Μετὰ γενναίαν ἀντίστασιν καθ' ἣν ἐφονεύθησαν τρεῖς τοῦ σώματος, ἐν οἷς καὶ ὁ ὑπαρχηγὸς Τριανταφύλλου καὶ ἐπληγώθησαν οἱ πλείονες, ἐξαντληθέντων τῶν πυρομαχικῶν των παρεδόθησαν οἱ λοιποὶ καὶ ἀπήχθησαν εἰς Θεσσαλονίκην. Κατὰ τὴν γενομένην δίκην των, ὧν συνήγορος ἦτο ὁ ἔγκριτος τῆς Θεσ)νίκης δικηγόρος Γ. Ἄρτας, ἀποδειχθέντος ὅτι ὁ ἀγών των δὲν ἐστρέφετο κατὰ τῆς Ὀθωμ. αὐτοκρατορίας, ὁ εἰσαγγελεὺς Τουρκοκρὴς καὶ ἄριστος γνώστης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐχαρακτήρισε τὴν πρᾶξιν ὡς παράνομον ὁπλοφορίαν καὶ κατεδικάσθησαν πάντες ἐπιεικέστατα εἰς 5 ἐτῶν εἱρκτήν. Σημειωτέον ὅτι ὁ Ἀμβράσογλου ὡς φέρων πολιτικὴν ἐνδυμασίαν κατὰ τὴν συμπλοκὴν καὶ μάρσιπον πλήρη ἐπιδέσμων καὶ φαρμάκων ὑπελήφθη ὡς ἰατρὸς ἐπιβεβαιωσάντων τοῦτο κατὰ τῶν συντρόφων του θεωρηθέντος ὡς ἀρχηγοῦ τοῦ φονευθέντος ὑπαρχηγοῦ, ὅστις ἔφερεν ἀνταρτικὴν στολήν. Ἐν τῇ εἱρκτῇ τοῦ Γεδὶ-κουλὲ τῆς Θεσ)νίκης παρέμεινεν ἐπὶ ἓν καὶ ἥμισυ ἔτος, διότι τῇ ἐπεμβάσει καὶ βοηθείᾳ τοῦ Ἕλληνος ἰατροῦ Δημ. Ζάννα καὶ τοῦ Ἐν. Χ''Λαζάρου, οἵτινες ἐξηγόρασαν τὸν κλειδοῦχον, ἐδραπέτευσε μεθ' ἑνὸς τῶν ἀνταρτῶν καὶ κατέφυγεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ προξένου τῶν Ἡνωμ. Πολιτειῶν Περικλέους Χ''Λαζάρου, ὁπόθεν νύκτα τινὰ μετημφιεσμένος ὡς ἁλιεὺς ἐπέβη μετὰ τοῦ συντρόφου του λέμβου καὶ διεσώθη εἰς Τσάγεζι [1].

Κατὰ τὸν πρῶτον Βαλκανικὸν πόλεμον τοῦ 1912 μετέσχεν ὡς μέλος τοῦ ἐπιτελείου τῆς II μεραρχίας τῶν μαχῶν Ἐλασσῶνος, Σαρανταπόρου καὶ Γιαννιτσῶν καὶ κατότιν τῆς ἐν Ἠπείρῳ μάχης τῶν Πεστῶν. Ἤδη λοχαγὸς καὶ ἐκτελῶν χρέη ταγματάρχου καὶ διοικητὴς τῆς Θ΄ πυροβολαρχίας καὶ δύο ἄλλων τοῦ Ζ΄ συντάγμ. πεδινοῦ πυροβολικοῦ ἔδρασε σπουδαίως κατὰ τὰς ἐναντίον τῶν ὀχυρωμάτων τοῦ Μπιζανίου ἐπιθέσεις καταστήσας ἐντελῶς ἄχρηστα 6 πυροβόλα τοῦ Τουρκ. πυροβολείου, δι' ὃ καὶ ἐπηνέθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιστρατήγου Π. Δαγκλῆ. Τῇ 9 Φεβρ. 1913 παραδοθέντος τοῦ Μπιζανίου εἰσῆλθε μετὰ τοῦ διαδόχου τότε Κων)τίνου νικηφόρως εἰς Ἰωάννινα.

Κατὰ τὸν δεύτερον βαλκανικὸν πόλεμον 1913 ὡς μοίραρχος τριῶν πεδινῶν πυροβολαρχιῶν τοποθετηθεὶς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Λαχανᾶ—Σερρῶν ἤρξατο ταχυτάτου πυρὸς κατὰ τῶν εἰς τὰ ὑψώματα τοῦ Λαχανᾶ Βουλγάρων τραπέντων εἰς φυγὴν καὶ εἶτα ἐχώρησεν εἰς Διμὶρ—Χισάρ, Σιμιτλῆ, καὶ Ἄνω Τζουμαγιά, ἔνθα κατὰ τὴν νύκτα τῆς 17—18 Ἰουλίου ἔβαλε βουλγαρικὰς πυροβολαρχίας εἰς τὰ παρὰ τοὺς Τουρκικοὺς στρατῶνας ὑψώματα μὲ σημεῖον σκοπεύσεως τὴν μονὴν τῆς Ρήλας. Εἶχεν ἤδη ἑτοιμάσει δρομολόγιον τῆς μοίρας πεδινοῦ πυροβολικοῦ, ἣν διώκει καί περ λοχαγὸς ὢν ἀσθενήσαντος τοῦ μοιράρχου διὰ Δουπνίτσης καὶ Σαμακοβίου εἰς Σόφιαν, ὁπότε κατὰ

---

1) Ἴδε : Β. Ι. Μεσολογγίτου (Παλαιοῦ) : Ἀπὸ τὰ περασμένα—Σκλαβιὰ καὶ ἀγῶνες, Θεσσ)νίκη ἔτος... Τὰ τῆς ἀποδράσεως τοῦ Ἀβράσογλου (Ἀβρακιώ ου) σ. 10.

τὸ μεσονύκτιαν ἐνῷ ἦσαν ἐξευγμένα τὰ πυροβόλα ἐλήφθη διαταγὴ τριημέρου ἀνακωχῆς.

Τῷ 1916 προσχωρήσας εἰς τὴν ἐθν. ἄμυναν ὑπὸ τὸν Ἐλευθ. Βενιζέλον ἦλθεν εἰς Θεσσ)νίκην τῇ 14 Αὐγ. καὶ ἀνέλαβε διοίκησιν πυροβολικοῦ ὀρειβατικῆς μοίρας, κατόπιν ἐγένετο πρόεδρος τοῦ στρατοδικείου Ἐθν. ἀμύνης καὶ διευθυντὴς τοῦ πυροβολικοῦ τοῦ Ὑπουργ. τῶν Στρατιωτικῶν τῆς προσωρινῆς κυβερνήσεως Θεσ)νίκης. Κατελθούσης τῆς κυβερνήσεως εἰς Ἀθήνας παρέμεινεν ἐν τῷ Ὑπουργείῳ μέχρι Σεπτ)βρίου τοῦ 1917, ὁπότε κατ' αἴτησίν του ἐτοποθετήθη εἰς τὸ ἐν Νάρες σύνταγμα Ἀγγλικῶν ὀβιδοβόλων τῶν 6 ἰντζῶν καὶ μετέσχε τῶν παρὰ τῇ Δοϊράνῃ μαχῶν μέχρι τῆς ἀνακωχῆς. Ἐν Θεσ)νίκῃ εἶτα παρέμεινε μέχρι τοῦ Μαρτίου τοῦ 1919 πρὸς ἐκπαίδευσιν τῶν νεοσυλλέκτων, ὁπόθεν ὡδήγησε μοῖραν τοῦ αὐτοῦ συντάγματός του τῶν ὀβιδοβόλων εἰς Μπουτζᾶ τῆς Σμύρνης. Ἐπανελθὼν εἰς Θεσ)νίκην πρὸς παρασκευὴν καὶ τῶν ἄλλων δύο μοιρῶν ὡς ἀρχηγὸς τοῦ βαρέος πυροβολικοῦ διετάχθη ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου νὰ ὁδηγήσῃ τὴν δευτέραν μοῖραν εἰς Καραγὰτς τῆς Ἀδρ)λεως. Μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐπανῆλθεν εἰς Θεσ)νίκην πρὸς συμπλήρωσιν τῆς τρίτης μοίρας καὶ ἐκπαίδευσιν νεοσυλλέκτων τοῦ Σ)βρίου 1920, ὁπότε ἐνῶ ἡτοιμάζετο πρὸς ἀναχώρησιν εἰς Σμύρνην, ἐπῆλθεν ἡ 7 Νοεμβρίου καὶ μετετέθη εἰς κατάστασιν ἀναμονῆς, ἐπινοηθείσης τότε τῆς νέας ταύτης καταστάσεως ὑπὸ τῶν βασιλικῶν διὰ τοὺς ἀντιθέτων φρονημάτων στρατιωτικοὺς καὶ ἔλαβε φῦλλον πορείας διὰ Τρίπολιν τῆς Ἀρκαδίας καὶ Ἄμφισσαν. Ἔκτοτε ὁ γενναῖος στρατιώτης δὲν ἐπανῆλθεν εἰς τὸν στρατὸν ἀποστρατευθεὶς μετὰ τοῦ βαθμοῦ τοῦ ἀντιστρατήγου. Ὁ γνωρίζων τὸν μειλίχιον χαρακτῆρα καὶ τὴν παρθενικὴν σεμνότητα τοῦ γενναίου τούτου προμάχου τῶν Ἑλλην. ἰδεωδῶν, ἦτο ἀδύνατον νὰ φαντασθῇ ὅτι ἐνέκρυπτεν οὗτος εἰς τὰ στήθη του καρδίαν λέοντος. Μελετηρὸς εἰς τὸ ἔπακρον ἐνετρύφα εἰς τὴν ἀνάγνωσιν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν, ὧν ἀποσπάσματα ὅλα ἀπὸ στήθους ἐγνώριζεν. Ὁ ἀνθρωπισμός του ἦτο ὑποδειγματικὸς καὶ εἰς αὐτὸν ὀφείλεται ἡ ἐν τῇ Μακεδονίᾳ σύλληψίς του καὶ ματαίωσις τῆς δράσεως τοῦ ἀνταρτικοῦ σώματός του. Ὁ ὑπαρχηγὸς τοῦ σώματός του Τριανταφύλλου ἔμπειρος τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἐπέμεινεν, ὅπως ἐξοντώσωσι τὰς ἀθιγανίδας πρὸς πρόληψιν καταδόσεώς των εἰς τὰς ἀρχάς, ἀλλ' ὁ Ἀβράσογλου δὲν ἐπέτρεψε τοῦτο ὡς ἀπάνθρωπον. Ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ του ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στρατοῦ καὶ καταδόσεως περικύκλωσις τοῦ σώματος. Ὁ Ἀβράσογλου παρέμεινεν ἄγαμος καὶ προστάτης τῆς πολυμελοῦς οἰκογενείας του.

† *Κ. Μ. Ἀποστολίδης*

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Ἀβάρα, Σπάθη, Κοπτοῦ 83
Ἀβεσαλὼμ καὶ Σκὼν στρατηγοὶ
Ἀβουᾶς 62
Ἀβράσογλου Ἰ. 423, 424, 425
ἀγαλλομένη διὰ τὴν εἰρήνευσιν 73
ἀγγεῖον Βιζύης ἀργυροῦν 280, 281
ἄγγελοι Θεοῦ 131
Ἁγία Εἰρήνη (Τόπ-καπου) 215
Ἁγία Θεοδοσία (Γκιούλ-Τζαμὶ) 215
Ἁγία Σοφία 137, 139
Ἁγία Τράπεζα 164
Ἁγία Σοφία ὁ Παρθενὼν τῆς χριστ. πίστεως 140
Ἁγία Σοφία ἐπισκευάζεται γιὰ 16η φορά, 210, 211
Ἁγίασμα Ζωοδόχου Πηγῆς 215
Ἅγιον Βῆμα 163
Ἅγιος Γεώργιος τῶν Κυπαρισσᾶ 215
Ἁγιόγιαννος στὴ Βλάσκη Κοζάνης 278
Ἅγιος Κωνσταντῖνος 383
Ἅγιος Πέτρος Ρώμης 150
ἄγνωστος ἀρχαία πόλις τῆς Θράκης 391, 392
ἀγριότης διωγμοῦ 75
ἀγρίως κατὰ Κεδρηνὸν 75
ἀγχόνας τῆς βασιλευούσης 138
Ἀδριανουπόλεως Διονύσιος 368
Ἀζίζ-Ὀγκὰν πιστὸς ἐκτελεστὴς διαταγῆς 204—205
Αἱ γλῶσσαι Ἑλλήνων καὶ Τούρκων 281
αἱ Ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι κατὰ τὴν ἅλωσιν 212
αἱ ἰδέαι τοῦ Γεγνεσίου 46
αἱ παραλείψεις 212
αἱ πηγαὶ δὲν ὁμιλοῦν 52
αἵρεσις φέρουσα τὸνομά του 144
αἰσθητικὴ παραμυθιοῦ 401
ἄκαυστον τὸ σημερινὸν κτίριον 210
ἀκένωτος πηγὴ τὰ ἔτυμα 281
Ἀκρίτας ἔγγονος Χρυσόχειρος 86
ἀκτίτη λίθο 394
ἁλατοπηγὴ 31
ἄλλα ἀπεικονίσματα 203
ἀλλαξοπιστία 86
Ἀλλὰχ ἐκμπὲρ-Ταγρὶ-οὐλούντιρ 209
ἀλλόφυλοι λέξεις 287
ἀλφάβητον Μεθ. καὶ Κυρίλλου 104
Ἀλέξιος Κομνηνὸς ἦλθεν εἰς ἔπαφὴν 109
Ἀλέξιος ἐνήργησεν ἠπίως, μετριοπαθῶς 119
Ἀλέξιος Ἀσπιέτης 123
Ἀλὴς 80
Ἅλωσις κατὰ Τουρκικὴν παράδοσιν 182, 183, 184
Ἅλωσις ναοῦ 177, 178, 179
Ἅμαντος Κ. 105
Ἀμασείας Γερμ. Καραβαγγέλης 224
Ἀμόριον πατρὶς Θεοφίλου 67
Ἀμπούν ἐλ-Κασὲμ 80
ἀνάγλυφον 5 π.Χ. αἰῶνος 227, 228, 229, 396
ἀναπαράστασις ἱερῶν προσώπων 43
ἀνάπτυξις μεγαλοκτηματιῶν 106
ἀνασταθμὸς 167
ἄνδρα αἱμάτων (Ἰωαννίτζην) 123
Ἄννα Σαβοΐας 361
Ἀναστάσιος (713—715) 42
ἀναφαίνεται καὶ ὁ Καρβίας 70
Ἀνδριώτης Ν. 281
Ἀνδρόνικος Δούκας 75, 86
ἀνεκτίσθη (415) δρομικὸς 144
ἀνεξάρτητον κράτος Βουλγάρων 1186 122
ἀνεξάρτητον πολιτείαν 63
ἀνταρτοπόλεμος 266, 267, 268
ἀντίδρασις μεταφερθέντων 52
ἀντίδρασις κατὰ τῶν διωγμῶν 62
Ἀντίοχος εὐνοῦχος 146
ἀντίρροπον πληθυσμὸν πρὸς Πατσινάκας, Ρώσσους, Οὔγγρους 93
Ἀνώνυμος 158
ἀξίους θανάτου 63
ἀπαλλαγὴ ἐξαρτήσεως ἐκ τοῦ Βυζαντίου 99
ἀπέδωκαν τὸ γεγονὸς εἰς θαῦμα 61
ἀπελύθη ἠθωωμένος 45
ἀπεσταλμένοι Βασιλείου πρὸς Χρυσόχειρα 82
«ἁπληστεία καὶ κακοήθεια» εἰσπρακτόρων 110
ἀπὸ βαθειὰ θρησκευτικὴ πίστη 381
ἀπόγευμα 21 Μαΐου 385
ἀποδοῦναι τὰ χαριστήρια 88
ἀπόδυτον 167
ἀποκεφαλισμὸς Ἰουστίνου Β΄ 42
ἀπὸ Κιλικίας μέχρι Πόντου 57
ἀπομνημονεύματα Μαυρογένη πασᾶ 362
ἀποστολὴ Πέτρου Σικελιώτου εἰς Τεφρικὴν 102
ἀπὸ τὸ χορὸ Ἁγίου Vitus 381
ἀποτυχία πρὸς εἰρήνευσιν 82

"Αραβες ἱστορικοί 90
"Αραβες κατέλαβον Κρήτην 66
ἀραβικὰ φωνήεντα 284
ἀραβοπερσικὴν παιδείαν 285
ἀραβικὸς κίνδυνος 60
"Αραψ ἱστορικὸς Μασαντί 73
'Αρμαούν 68
'Αργυρὸς Λέων 75
'Αρὶλ 80
ἀρκετὰ ψηφιδωτὰ 203
ἁρματωλῶν καὶ κλεφτῶν 138
'Αρμένιος ἱστορικὸς τοῦ ΙΒ΄ αἰ. Ματθαῖος 'Εδεσσηνὸς 92
'Αρμένιος Παῦλος 40—41
'Αρμενίου βασιλέως Γκατζὶκ ἐξ 'Ανίου 56
'Αρμένιοι ἔμποροι 103
'Αρμενικαὶ κοινότητες ἐν Θεσ)νίκῃ 103
'Αρμένιος Βάρδας Φιλιππικὸς 42
Arnold Van Gennep 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414
'Αροὺν ἄλ Ρασὶντ 60
ἀρχαία Στρύμη 394, 395
ἀρχαῖον Βουλγαρικὸν χειρόγραφον 102
ἀρχικὸς τοῦ ὁπλιτικοῦ 69
ἀρχιεπίσκοπον Τυρνόβου 122
ἀρχιερατικὸν θρόνον καὶ ἄμβωνα τοῦ ναοῦ 144
ἀρχιτεκτονικὴ περιγραφὴ τοῦ ναοῦ 152
'Ασπαρούχ 95
"Αστατοι μαθηταὶ Σεργίου 63
ἄσυλον καὶ προστασίαν 63
αὔξησις Παυλικιανῶν κατὰ τὸ 1649 130
αὐτοκράτειρα Θεοδώρα 73
αὐτοκράτωρ Μαυρίκιος 165
'Αχμὲτ 80
'Αχρίες 110

Βαάνης διάδοχος 'Ιωσὴφ ἐπαφροδίτου 52, 53,
Βαάνης πρὸς Σέργιον 58
Βαθυρρύακος ἀπὸ τὰ «ἄπληκτα» 87
βαλάντιον πλῆρες χρυσίου 51
Baptistinest (1753) — Passionistes (1830) 133
Βάρδας ἀδελφὸς Θεοδώρας 77
«βαρεῖ στρατῷ» κατὰ τὸν Κεδρηνὸν 85
βαρῶνος De Tott 168
βασιλεία Βασιλείου Α΄ 99
βασιλεία Μιχαὴλ Β Τραυλοῦ 65
Βασίλειος Β΄ ὡς νικητὴς 109
Βασίλειος γαμβρόν του Χριστόφορον 86
Βασίλειος ἀντιμετωπίζει ἐκ νέου τοὺς Παυλικιανοὺς 89
βασικὴ ἐρώτησις διὰ τὴν κακοδοξίαν Παυλικιανῶν 45
Βασιλάκη βέης 'Ιωαννίδης 361
βασιλεὺς Ρωμαίων καὶ Βουλγάρων Συμεὼν 105
Vasiliew 74, 105
βασιλικὴ πορφύρα ἐκάλυψε τὸν βασ. τῶν Πατριαρχῶν 144
Βατὰλ 80
Βέης Νῖκος 421
Βελιάτοβα, ὀχυρὰν τοποθεσίαν 115
Βενιαμὶν Tudèlle 169
βιβλίον Οἰκουμενικῶν πατριαρχῶν 213
βιβλίον προσευχῶν εἰς νεοβουλγαρικὴν γλῶσσαν 129
Βιβλιογραφία 5, 6, 290
Βιβλιογραφία κλήδωνα 250
Βιβλιοκρισία 399, 400, 401, 402, 407
Will Hardouine 125
Βιογραφία 408
βιογράφος Νικηφόρος 'Ιγνάτιος 96
βίος τοῦ Βασιλείου 84
βίος ἁγίου Βλαδιμήρου Διοκλείας 102
Βογιάροι 106
Βογόμυλοι (αἵρεσις) 107
Vogt καὶ Κ. "Αμαντος 74
βοηθήματα 6, 7, 8, 9, 10
Βοημοῦνδος 94
Βόρις ἐρωτᾶ Πάππαν, Βόρις παραπονεῖται 101
Βόρις (852—889) 98
Βόρις δέχεται ἕλληνα ἐπίσκοπον 99
Βόρις ζητεῖ κληρικοὺς Δυτ. 'Εκκλησίας 99
Βουλγαρικὸν "Εθνος 95
Βουλγαρικὸν Κράτος στρατιωτικὸν καὶ ἀριστοκρατικὸν 95
Βουλγαρία τοῦ Θ΄ αἰ. 96
Βούλγαροι Η΄ αἰῶνα 95
Βουλγαρικὸς στρατὸς φθάνει στὸ Σουφλὶ 245
Βουλγαρικὲς θηριωδίες 252, 254
Βουλγαρικὸς σωβινισμὸς 313, 420
Βραβεῖον Ζάππα 419
Vrabie Gh. 405, 406
βραχυγραφήματα 290
βυζαντινὰ ἔθιμα τῶν ἀθλητικῶν ἀγώνων 377
Βυζαντινὸς ἄρχων Συμεὼν 37, 38
βυζαντινῶν ἀερολογήματα 220

Γάλλος Chevalier 154
Γεγνέσιος καὶ Θεόδωρος 40
Γεγνέσιος παρεπέμφθη εἰς ἀνάκρισιν 44
γειτονικὰ ἔθνη 397
γενικὸς διωγμὸς ρωμαιοκαθολικῶν εἰς Θράκην 1724—1725, 133
Γερμανὸς διοικητὴς Κλάϊστ 261
Γερμανὸς ἀρχαιολόγος Σνάϊντερ 207
Γερμανίκειαν 90
Γεώργιον Μοναχὸν 51
Γιάλοβαχ νέος πόλεμος 49
Γιασμὰν εὐνοῦχος ἔφιππος 80
Gibbon 74
Whittemore 'Αμερικανὸς 202
Whittemore 1950, 202

γλωσσικοὶ μεταπλάσται 286
γλωσσικὴ μεταρρύθμισις 286
γνήσιον χριστιανικὸν πνεῦμα 43
Γραμματικῶν Larive et Fleury 283
Grégoire 31
Γύλλιος Πέτρος 140
γυναικωνίτης ἢ τὰ γυναικεῖα 156

δαιμόνων ὑπηρέτης (Κων)τῖνος Ε΄) καὶ ἀνθρωποθύτης 51
Deepavali φεστιβὰλ 378
δεινὸς προβατόσχημος λύκος 55
δέκα εἰκόνας προσωπικοτήτων 80
δέκατον τρίτον τῶν Ἀποστόλων 119
Delavigne Γάλλον ποιητὴν 139
Δέλτα τοῦ Δουνάβεως 95
Δελφικοὺς Τύπους 220
δευτέρα περίοδος ἐπιδρομῶν Συμεὼν 105
δευτέρα ἐκστρατεία 83
δεύτερον διάταγμα Λέοντος 730, 44
Δεύτερος παγκόσμιος πόλεμος 256
Δημαρᾶς Κ. 365
δημιουργηθεῖσαι φαναριωτικαὶ λέξεις 221, 222
δημοκρατικὸν σύστημα διακυβερνήσεως 69
δημοσιεύματα Ε.Θρ.Μ. 415, 415, 416, 417, 418
διάδοχος Κρούμου Οὐμουρτὰγ 65
διὰ θρησκευτικοὺς λόγους καὶ πολιτικοὺς 63
Διακονίτσης ὁδηγεῖ τὸ ξῖφος τῶν Παυλικιάνων 90
διάλυσις Βουλγαρικοῦ κράτους 91
διαμάχη ὀπαδῶν Σεργίου Βαανιτῶν 68
διαμάχη δύο στοιχείων 95
Διάδοσις τῶν ἰδεῶν τῶν Παυλικ. εἰς Δύσιν 134
διαζύγιον δυτικῆς Ἐκκλησίας 145
Διανομὴ χωρῶν τοῦ Βυζαντίου 122
διαστηματίζων μίλιον ἓν 87
διάταγμα κατὰ τῶν εἰκόνων 726, 43
διαταγὴ κατὰ τῶν Παυλικιανῶν 75
διατήρησις Παυλικιανισμοῦ 124, 125
διαφορὰ χρονολογίας 55
διδασκαλεῖον, ὡρολόγιον μητατώριον, τρίκλινος Θωμαΐτης 168
διδασκαλία τῶν Παυλικιανῶν 3
διενέξεις καὶ ἔλλειψις πνεύματος κατανοήσεως 101
διήγησις Θεοφάνους 60
δικαιολογία μεταστροφῆς τοῦ Βόριδος 100
διοικητὴν Τζώρτζη πασᾶν 313
διωγμὸς Παυλικιανῶν μία τῶν μεγαλυτέρων ἀτυχιῶν τοῦ Θ΄ αἰ. 74
Δομβρομηρὸς ἐκ Μεσημβρίας 111
Δουκάγγιος Κάρολος (1610—1688) 2 14
Δούκας φωνεῖ 179, 182

δραματικὴ περιγραφὴ καταστροφῶν Παυλικιανῶν 67
δρᾶσις Καρβέα 70
δρᾶσις τοῦ Καρβέα 66
δραστηριότης Σεργίου Τυχικοῦ 52
Δρίστραν 116
δρομεῖς ἀπὸ τὸν Ἀπαλὸ 377
δρομικαὶ ἐκκλησίαι 153
δυαρχία Μανιχαϊκὴ Θεοφύλακτος Ἀχρίδος 101
δύο φράγκικοι ναοὶ 217
Δυρράχιον α΄ στόχος Γυιτσκάρδου 112
δυσκολίας Ἀλ. Κομνηνοῦ ἀπὸ βορείων συνόρων 112
δυσχέρειαι εἰς λειτουργίαν σχολείων 329, 330, 331

Ἐαμοκρατία 264, 265
Ἐβλιά, Ταρὶχ Μουντεχεβατὶ 182, 183, 184, 185
ἔγινε καὶ μὲ τὰ ὑπολείμματα 217
ἔγγραφον ἀγορᾶς οἰκίας 1839, 398
ἐγκατάστασις Παυλικιανῶν εἰς Φιλιππούπολιν (971-974) 93
ἐγκαίνια 360, 141
ἔδοξεν οὐκ ἔνοχος ἀσεβείας εἶναι 45
ἐθέσπισε ἑορτὴν τῆς Ὀρθοδοξίας 73
Ἐθνικὴ ὀργάνωση Σουφλὶ 236, 238
ἐθνικαὶ ἐλπίδες καὶ ὄνειρα 195, 196, 197
εἰδωλολατρεία καὶ χριστιανισμὸς ἐκ παραλλήλου 100
εἰδωλολατρεία βαθύρριζος 100
εἰκόνα Σεργίου 56
Εἰκονομαχία Λέοντος 43
εἰκονομαχικὴν πολιτικὴν 65
εἰκονόφιλος πολιτικὴ 59, 62
εἰ, πρὸς ἀφροδίσια ἔχοι ἐρωτικῶς 78
Εἰρήνη, ἀναστηλώσασα τὰς εἰκόνας 59
Εἰρηνικαὶ προσπάθειαι Ἀλ. Κομνηνοῦ πρὸς μεταστροφὴν Παυλικιανῶν 112
Εἰσαγωγὴ 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26
εἰς διωγμὸν θρησκευτικὸν 90
εἰς τὰ «μετέωρα» 87
εἰς φαναριωτικὰς ἐπιστολὰς 221
ἔκαμε τυπικὴν ἀνάκρισιν 45
ἐκδήλωσις αὐτοκράτορος κατὰ τῶν εἰκόνων 43
ἔκδοχὴ Χωνιάτου διοικητοῦ Φ)λεως 120
ἔκθεσις Ἱερωνύμου περὶ Παυλικ. 126
ἔκθεσις Πιέτρο Ντεοντάτους ἐπίσκοπος Καλλιπόλεως 128
ἐκλεκτὰ ὄργανα 382
ἐκλογὴ διαλεχτῆς 269—270
ἐκκένωσις Φιλλέως 121
ἐκπαιδευτικὰ πράγματα 1884, 319, 320, 321
ἐκπόρευσις Ἁγίου Πνεύματος σοβαρὰ δογματικὴ 101

ἔκτισε τὴν Τεφρικὴν ἢ Τεβρικὴν 72
ἔλειπαν οἱ Ἕλληνες 281
ἓλ χαμπτουλὰχ μουσουλμὰν 361
Ἐλία Μαρίνιτς ἢ Μαρίνωφ διάδοχος Σαλινάτι δύο ἐκθέσεις 127
ἑλλανόδικος ἐπιτροπὴ 377
ἑλληνικῆς κοινότητος Διδυμοτείχου 313
Ἕλληνες καὶ Λατῖνοι ἐναλλάσσονται 101
Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐν Βουλγαρίᾳ 96
Ἐμίρης Μελιτηνῆς, ὁ Μονοχεράρης Ὁμὰρ Ἴμπν—Ἄμπτ Ἀλλὰχ Ἀλακτὰ 63
Ἐμίρης Ταρσοῦ Ἀλέιμ 71
ἔμφωτον ὁ θόλος 158
ἕνας μυστικοπαθὴς Ἰνδιᾶνος 380
ἕνα ἀνεξήγητο γεγονὸς 382
Ἕνδεκα ἐκκλησίαι τῆς Πόλης σὲ τζαμιὰ 215
ἐνδείξεις προσηλιτισμοῦ 101
ἐνθουσιώδης εἰκονόφιλος 59
ἐννέα ἐκστρατεῖαι κατὰ Βουλγάρων 95
Ἔξαρχος Ἰωάννης 106
ἐπανάστασις Θωμᾶ τοῦ Σλαβογενοῦς 66
ἐπανάστασις Τραυλοῦ 115
ἐπαρχιακὴ Σύνοδος ἐπισκοπῆς Σόφιας 128
ἐπαφὴ Ἀλ. Κομνηνοῦ στρατηγοῦ τότε 111
ἐπέμβασις Θεοδότου 69
ἐπέστρεψε καίων χωρία καὶ φθείρων πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο 84
ἐπιδράσεις Βυζαντίου 107
ἔπιπτον παρὰ Δραγατσάνιον 138
ἐπισκευὴ μιναρέδων 211
ἐπισκευὴ βορεινῆς καὶ δυτικῆς πλευρᾶς 211
ἐπιστροφὴ Ἀλεξίου ἐκ Φιλ)λεως 119
ἐπὶ Σελὶμ Β′
ἐπιχειρήσεις 89
ἐπὶ Ἀνδρονίκου Β′ 185
ἐπὶ Ἀβδοὺλ Μετζὶτ ἐπὶ Σελὶμ Β′ 186
ἐπὶ Ἰωάννου Ε′ 186
ἐπιγραφὴ ἐπὶ τοῦ Θριγγίου 157
ἐπίμετρον 201, 202, 278
ἐπισήμων ἐγγράφων 313
ἐπισκευαὶ ναοῦ μέχρι σήμερον 185, 186, 187
ἐπιστολὴ ἀδελφότητος 344
ἐπισφαλὲς τῆς Μελιτηνῆς 52
ἐπ' ὀνόματι Εὐκαρίου 212
ἑπομένη ἄνοιξις (877) 89
ἔπος Διγενῆ Ἀκρίτα 73, 85
ἐποχὴ τῆς Θεοδώρας 77
ἐποχὴ Κλήμεντος 102
ἐποχὴ Βόριδος ὡς εἰρηνικὴ 104
ἐργαλεῖον διαβόλου 55
ἔργα βυζαντινῆς τέχνης καὶ κειμήλια 387, 388
ἔργον Σαλινάτι (δύο ἐκθέσεις) 126, 127
ἔργον προσηλιτισμοῦ 133
ἔργον Ἐτ. Θρ. Μελετῶν 388, 389, 390 391, 392
ἐρείπια βυζαντινὰ 212
ἐρήμωσιν τῆς παραδεισίου Χίου 138
ἔρις ἀδελφῶν Ζαχαρίου—Ἰωσὴφ 47
Ἐρναβότας υἱὸς Ὁμουρτὰγ ἀπεκεφαλίσθη ὑπὸ Πρεσιὰμ 98
ἐρωτήματα 208
ἔρωτος ἀποτελέσματα 220
ἔσφαξε ταῦρον 60
ἔσφαξαν αἰχμαλώτους 90
ἔσοδα ἔξοδα 1886, 336, 337
ἔτος 1887. Κατάλογος Σχολείων ἀνεγερθέντων 337, 338
ἔτος 1888 ἔκθεσις 339, 340, 341
Εὐγένιος Ἀντωνιάδης 201 (ἔκφρασις ἁγ. Σοφίας)
εὔθυμη ἱστορία ἀνεγέρσεως ναοῦ Εἰσοδίων 213
Εὐθυμίου Π. Γρηγόριος 313
ἔφυγε εἰς Μανάναλιν 46
ἐχθρικὴ δύναμις τὸ Βυζάντιον 96
ἐχθροὶ τῆς αὐτοκρατορίας Παυλικιανοὶ 73
ἐχθρὸν τῆς Ὀρθοδοξίας 51
ἐχρησιμοποίησε τοὺς Παυλικιανούς 59

Ζαμπακὸ πασᾶς 361
Zappas pris 419
Ζαρνοὺχ ἢ Ἀζαρνοὺχ 83
Ζαχαρίας ἀρχηγὸς Παυλικιανῶν 47
Ζυγαβηνὸς Εὐ. 30
Ζυγομαλᾶ Θεοδοσίου ἐξήγησιν 141
Ζωγολοηνὸν 87
Ζωηρὸ πασᾶς 361

ἡ αἵρεσις ἐπλατύνθη 52
ἡ αἵρεσις 62
ἡ ἀνάγνωσις ἀληθὴς ἄθλος 284
ἡ ἀνάκρισις περὶ 730 47
ἡ γειτνίασις ἦτο πλεονέκτημα καὶ μειονέκτημα 72
ἡ Γερμανικὴ κατοχὴ 257, 278, 259, 260, 261, 262
ἡ Γιορτὴ τοῦ Ἁγιόγιαννου
ἡ δραστηριότης του 56
ἡ ἐπανάστασις Θωμᾶ 66
ἡ ἐπισκευὴ 202
ἡ ἑπόμενη πυροβασία 380
ἡ λέξις «αὐθέντα» 224
ἡ Μαρία (οὐ γὰρ Θεοτόκος) 51
ἡ μεταφορὰ αὐτὴ 52
ἡμέτεροι ἱστορικοὶ 33
ἡμιεπίσημος διατύπωσις ἢ προφορικαὶ διαταγαὶ 43
ἢ ὅτι ὁ πατριάρχης ἦτο ἀφελὴς 45
ἡ παιδεία ἐν Διδυμοτείχῳ 313
ἡ πομπὴ συνοδεία ὀργάνων 386
ἤρξαντο παιδεύειν τὴν Ρωμανίαν 63

ἥττα Ἀράβων 718 42
ἥττα Ἀράβων καὶ τῶν Παυλικιανῶν 80
ἥττα Ρώσσων εἰς Πρεσθλάβαν 78, 91
ἡ τύχη τοῦ ναοῦ 144

θάνατος τοῦ Σεργίου 69
θάνατος ἀρχιεπισκόπων Μπογκντὰν καὶ Πάρτσεβιτς 132
θάνατος Πέτρου—ἀναρχία 108
θάνατος Κρούμου (814) 96
Θέαμα οὖν ἡ ἐκκλησία 151
Θεατρικαὶ παραστάσεις 404
θέμα τῶν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς τουρκικῶν λέξεων 282
θέμα ἀλληλοεπιδράσεως 281
Θεοδόσιος ὁ μικρὸς 144
Θεοδόσιος ὁ Μέγας 141
Θεοδοσιούπολις 50
Θεόδωρος Στουδίτης 62
Θεοδότῳ Μελισσηνῷ 70
Θεολογικαὶ συζητήσεις Ἀλεξίου 117
Θεοτόκος ἡ προστᾶτις Κων)λεως 231, 232
Θεοφάνης ὁμιλεῖ περὶ Παυλικιανῶν ἐν Φρυγίᾳ 49
Θεοφάνης μαρτυρεῖ 62
Θεόφιλος διάδοχος Μιχαὴλ Β΄
Θεοφύλακτος ὁ Ἀβάστακτος 82
Θέσις Μανανάλεως 31
θλιβερὸν ἐπεισόδιον διευθυντοῦ (1890) 343, 344
Θρησκεία Βουλγάρων πρὸ ἐκχριστιανισμοῦ 96
θρησκεία νομαδικῆς ζωῆς 97
θρησκεία φυσιολατρικὴ ἀόριστος, πτωχὴ 97
θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις 51
θυρανοίξια 151
Θωμᾶς καὶ Παρακονδάκης 63

ἰδέαι Παυλικιανῶν 135
ἰδιοκτητῶν ὀνόματα 147
ἱερὸς δίσκος 165
ἱππικοὶ ἀγῶνες 377
Ἰσαάκιος Ἄγγελος (1185—1195) 120
Ἰσίδωρος ἀνῳκοδόμησε 153
ἱστορικὸς Γίββων 137
ἱστορικὸς τῆς Καλλινίκης 28
ἱστορικὸς Γίβων 150
ἱστορικὸς Προκόπιος περιγράψας τὸν ναὸν 154
ἱστορικὸς Κ. Παπαρρηγόπουλος 140
Ἰουστινιανὸς ἐτέλεσε θρίαμβον 151
Ἰοῦστος 38, 39
Ἰωάννην τὸν Γραμματικὸν 73
Ἰωαννίτζης, Καλογιάννης καὶ Σκυλογιάννης 122
Ἰωσὴφ ἐλειτούργησεν ἐκκλησίαν Φιλιππισίων καὶ ὄχι ἵδρυσεν 49
Ἰωσὴφ-Ἐπαφρόδιτος 49

Καβακόπουλος Π. 420
κακὴν οἰκονομικὴν κατάστασιν 59
κακότροποι σύμβουλοι 62
Καλίφαι Μαμοὺν καὶ Μουτασὲμ 66
Καλλινέσκου Γ. 401
Καλλινίκη 27
Κάλλιστος παραδίδοται ἀποστάταις 71
καλλιφούνος χαφούζηδες 209
καλοχρονιὰ τῶν σπαρτῶν 384
Καμπούρογλου πασᾶς 361
κανονικὸν δίκαιον 99
Καντὶλ Γκετζεσὶ 209
Καραβαγγέλης Γερμανὸς 365, 366, 367, 368
Καρβέας δεινὸς δημαγωγὸς καὶ κρυψίνους 72
Καρβέας Ἕκτωρ Ἀμάραν ἢ Ἀμπάραν 71
Καρβέας καταφυγὼν εἰς Ἄραβας 71
Καρβέας «ἀρχηγὸς τοῦ ὁπλιτικοῦ» 71
Καρβέας πρὸ τοῦ 844 ἀνεξάρτητος 71
Καρβέας ὁ Παυλικιανὸς 80
Καρβίας, Καρίμπας, Farschas Φαρνίας 73
Καρόης θεῖος Διγενῆ 73
Καρολίδης 75
Cartojan N. 405
καταγωγὴ Βασιλείου 80
κατάστασις τῆς Βουλγαρίας καὶ ἐγκατάστασις Παυλικιανῶν 94
καταστροφὴ τῶν χωρῶν Ὀκοὺφ 247
Καταβάταλα (Καμεία κατὰ Κεδρηνόν) 89
κατάληψις Χαλεπίου 91
κατὰ συνήθειαν Παυλικιανῶν ὠνομάσθη Ἀχαΐα ἡ ἐκκλησία 46
κατὰ τὸν γαλλικὸν τύπον 283
κατηυθύνθη εἰς Ἐπίσπαριν 46
κατσικίσιο γάλα 381
Κεδρηνὸς 164
κείμενον Κεδρηνοῦ 75
κέντρον καὶ ὁρμητήριον τοῦ Καρβέα 72
κίονες οἱ τῆς Μαρκίας 162
κιονικὸς καὶ λοιπὸς τοῦ ναοῦ διάκοσμος 159
κλαρίνα, βιολιά, λύρες, ἄσκαυλοι 377
Collegium Illiricum (1572—1582) 129
Κομιτόπουλοι 108
Κομνηνὴ Ἄννα 92
Conybeare F. C. 28, 31
κόπωσις καμμιὰ 386
Κοσμᾶ μητρ. Βιζύης 220
κοχλίαι 157
κουβίκουλα 155
Kudana ἱστορικὸς ἄραψ 90
Κουκκίδης Κ. 201, 202, 203, 204, 206, 207, 208
Κουκουσὸν Ἀρμενίας 90
Κουλέων 117
Κουμάνων νίκη κατὰ Πιτσενέγων 116

Κουντουριῶται 138
Κούσινον, πρόβατον ἡμερώτατον τῆς ὀρθοδόξου μάνδρας 119
Κριτόβουλος 371
Κροῦμος κατέλαβε Μεσημβρίαν 61
Κροῦμον νικητὴν 61
Κροῦμος, νέα περίοδος 96
κτιματολόγιο 212
κτίσις καὶ ἐγκαίνια ναοῦ 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152
κυβέρνησις Μεντερὲς 206
κῦμα Βυζαντινῆς ἐπιδράσεως 106
κυρία Σμαράγδα 361
κυριώτεραι πηγαὶ 200
Κωδινὸς 141, 164
Κωνστ. Οἰκονόμου ἱερέως γράψας περὶ Φιλιππουπόλεως 134
Κωνσταντῖνος Σιλουανὸς 21, 32, 34, 35, 36, 37
Κων)πολις καὶ Ἁγία Σοφία 139
Κων)τῖνος τολμηρότερος τοῦ πατρός του Λέοντος 51
Κων)τῖνος Ε΄ 49
Κωνσταντοπούλου Κ. Μ. 364

Λαζαρίδης Δ. 396
Λαίδη Mary Montagu (1717) 133
Λαμπίκη πασᾶς 361
Λαούρδας Βασ. 368
Λατρεία εἰκόνων 43
λειβάδιον Κελλάριον
λέξεις τουρκικαὶ εἰς ἐπιστολὰς 220
λέξεις ξέναι 282
λέξεις φαγητῶν, καρυκευμάτων 282
λέξεις ἀσθενειῶν 282
λέξεις μὲ τὴν βιοτεχνίαν 282
λέξεις μὲ τὸ φυτικὸν βασίλειον 282
λέξεις θαλασσιναὶ 282
λέξεις θρησκευτικαὶ 281
λεξιλόγιον ἑλλην. λέξεων ἐκ τῆς τουρκικῆς 281
Λέοντα Ἀρμένιον 62
Λέων ὁ Ε΄ Ἀρμένιος 64
Λέων ἐκάλεσε Γεγνέσιον—Τιμόθεον εἰς Κων)πολιν 44
Λέων Ἴσαυρος (417) 42
Λέων αὐτοκράτωρ ἐστέφθη πρῶτος 144
λιμὸς 927, 106
λιποταξία Παυλικιανῶν 112
λογίων καὶ διδασκάλων 138
Λοκάνα (Γκουρούν) 83
Λουδοβίκου Γερμανικοῦ (862) 98

μαγικὴ Μαλαισία καὶ ἡ πυροβασία 378
μαγικὴν τελετὴν 60
Μάγιστρος Γρηγόριος 56
Μακάριος ἡγούμενος Πελεκητῆς 67
μακρὰ ἐπιστολὴ Πάπα πρὸς Βόριδα (866) 99
μακρὰν ἐκπολιτιστικῆς δυνάμεως Βυζαντίου 96
Μανιχαῖος καὶ Μανιχαϊσμὸς 30
Μανιχαῖος λέξις σημαίνουσα καὶ τοὺς Παυλικιανούς 102
Μανουὴλ Ι. Γεδεὼν 219, 364
Μανουὴλ ὁ Μαλαξὸς 166
Μαρτυρίαι διωγμῶν κατὰ τῶν Παυλικιανῶν 67
μαρτυρίαν Εὐαγρίου 140
μαρτυρία Προκοπίου περὶ θρησκείας Βουλγάρων 97
Μαρτύριον 42 Μαρτύρων 78
Μασαλμὰς ἡττηθεὶς ἐπανέλαβεν ἐπιδρομὰς 42
Maçoudi λέγει, τῷ 954 οἱ Παυλ. ἀνῆκον εἰς ἔθνος Ἑλλήνων 91
Maçoudi διήγησις 80
Μαυρογένη Πασᾶς 361
Μαυρομμάτης Θεόδ. Μιχ. 398
Μαυρομιχάληδες ἐσφαγίαζον τὰ τέκνα των 138
μάχη Ἀκροϊνὸν νικηφόρος 43
μάχη τοῦ Μαγκαζιοῦ 241, 242
μάχη παρὰ τὸ Κλειδίον 109
μάχη Λυκοστομίου, νίκη Ἀλεξίου 113
μάχη κατὰ Βαλδουίνου 122
μάχη παρὰ τὸ Χωνάριον 79
Μαχμούτ Α΄ 211
μεγάλη δραστηριότης Σεργίου 56
μεγάλων διερμηνέων καὶ κηδεμόνων 138
μεγαλοπρέπεια ἱεροτελεστιῶν 169, 170 171
Μέγας διωγμὸς ἐπὶ Θεοδώρας 73
μέγα φωτιστήριον 167
μεγάλη ἐκκλησία 141
Μεθοδίου καὶ Κυρίλλου 104
μέθοδος Παυλικιανῶν 54
μελέτη ρουμανικοῦ παραμυθιοῦ 402, 403, 404
Μελιτηνὴ πρωτεύουσα τρίτης Ἀρμενίας 50, 83
μερὶς ἀδιαλλάκτων 62
μεσοχῶρι 273
μεταβατικὴ περίοδος βυζαντίου ἐπὶ Βασιλείου
μεταβυζαντινὴ Θράκη 364
μετακίνησις πληθυσμῶν 50
μετὰ τῶν Θοντρακιτῶν (Ἀρμενίων) ἀπορροφηθέντες 94
μετατροπὴ σὲ μουσεῖο ἁγ. Σοφίας (1926) 208, 209, 210
μετατροπὴ Ἁγίας Σοφίας 203
μετὰ τὸν ἀναθεματισμὸν 56
Μετατροπὴ Ἁγ. Σοφίας εἰς μουσεῖον 204, 205
μετατροπὴ Σλαύων εἰς Βιθυνίαν 95
μεταφορὰ τῶν Παυλικιανῶν 50, 52
μεταφορὰ μπακιριοῦ 272

μετεποιήθη ἀπὸ Ἑλλην. εἰδωλίου 141
Μετζντοὺτ Μανούρογλου 285
μέχρι Σινώπης 79
μέχρι τῶν κατηχουμένων 148
μῆκος τοῦ ναοῦ 154
μήτηρ Διγενῆ Ἀκρίτα 86
μητροπολίτης Νικαίας Εὐστράτιος
Μικρὰ Ἀρμενία κέντρον τῶν Παυλικιανῶν 50
μικρασιατικὸς στρατὸς 52
μικρὸν βαπτιστήριον ἢ λουτὴρ 167
Miluer I. 74
μῖσος Παυλικιανῶν 114
μισθωτὸς καὶ ὄχι ποιμὴν 48
Μιχαὴλ Ζ΄ Δούκαν 1071—1078 56
Μιχαὴλ Γ΄. 77
Μιχαὴλ Ραγκαβὲς 61
Μιχαὴλ (864) ἀναγκάζει Βόριδα εἰς ὑποταγὴν 98
μιχρὰμπ-μιμπὲρ 206
μνημόσυνα 421, 422, 423, 424, 425
Μοναχὸς Θεόδωρος εἰς Πατριάρχην Ἀντιοχείας 92
Μοναχὸς Γεώργιος 28, 29
Μονεμβασίας Δοσίθεος 171
μόνη ἑνότης Βουλγάρων ἡ ἐκκλησιαστικὴ 109
Μοσυνούπολις 113
Μπακαλάκης Γ. 227, 393, 394, 395, 396, 397
μπικάδι 384
Μπόγκας Εὔγγελος 281
Μουσεῖον Πορθητοῦ 368
Μουσικὰ κείμενα δημοτ. τραγουδιῶν Θράκης 420
Μουσοὺρ Ἐμίρης Συρίας 86
Μουσταφᾶ-Κεμὰλ 203, 204, 284
Μπράϊλσφορντ 366, 367
Μπουδρούμ-Τζαμὶ 214
Μπογκντὰν Π. ἀρχιεπίσκ. Σόφιας 129
μπουγιουρουλντὶ 213
Μυρελαίου 214
μυστικοὶ ἱερεῖς 138
Μωαβιά, 80

Ναζιανζηνὸς Γρηγ. 141
ναοὶ μοναστηριακοὶ 214
ναὸς Στουδίου 214
ναὸς Ἁγίου Ἀνδρέου 215
νὰ τὰ πῆς τοῦ Μάρκο πασᾶ 362
Νάρθηκες-παραρτήματα 165
Ναρσῆς Κλαγένσης (1100—1173) 56
νέα διαμάχη 361
νέα ἐπιδρομὴ 60
νέα ἑστία αἱρέσεως 50
νέα τουρκικὴ γραφὴ 287
νέας ἐσχημάτισαν κοινότητας πρὸς τὸν Δούναβιν 125
νεοφανὴς αἵρεσις 107
νεαροὶ λογάδες ἱεροῦ λόχου 138
Νικηφόρος 51
Νικηφόρος Οὐρανὸς 109
Νικηφόρος Καῖσαρ σύζυγος Ἄννης Κομνηνῆς 117
Νικηφόρος 96
Νικηφόρος Α΄ 59
Νικόλαος ὁ Α΄ πρὸς Βόριδα 101
νίψον ἀνομήματα 168
νοτάριοι 69
Ντεζὶπ Ἀσὴμ 285

Ξαντᾶς, Κουλέων 114
Ξέναι λέξεις στὴν Ἑλλ. γλῶσσα 372, 373, 374
Ξηρέα Μ. 394

ὁ ἄνθρωπος τοῦ λαοῦ 285
ὁ βασιλεὺς ἐπόμπευσεν ἅρματι 151
ὁ Bury πιθανολογεῖ 71
ὁ Θεὸς σώζει καὶ πάλι τὸ Σουφλὶ 242, 243
ὁ Θεοφάνης κατὰ τὴν στάσιν τοῦ Βάρδα 59
οἱ ἀνασκαφεῖς 207
οἱ βυζαντινοὶ ἀνενόχλητοι μέχρι Μεσοποταμίας 79
οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς 50
οἱ βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ἀποδίδουν 74
οἱ γερμανοὶ φεύγουν 262, 263, 264
οἱ γερμανοὶ ἔργονται 255, 256
ὁ Ἰγνάτιος ἀνελθὼν εἰς τὸ παλάτιον 149
οἱ διωγμοὶ ἐπὶ Θεοδώρας 70
οἱ δύο πόλοι 137
οἱ Ἕλληνες κληρικοὶ 110
οἰκοδόμημα λαμπρὸν 168
Οἰκονόμου Β. Ἀποστόλου 287
Οἰκονομίδης Δ.Β. 407, 414
ὁ ἰχθὺς στὴ θεολογία 203
οἱ κληρικοὶ ὑπάλληλοι 224
οἱ λόγιοι 285
οἱ Παυλικιανοὶ ἐχθροὶ τοῦ κράτους 65
οἱ περισσότεροι ναοὶ ὡς τζαμιὰ διεσώθησαν 217
οἱ Σταυροφόροι ἔκαμαν τὴν διδασκαλίαν Παυλικ. γνωστὴν εἰς τὴν Δύσιν 136
οἱ τίτλοι γραμμάτων 224
οἱ Τοῦρκοι ξανάρχονται 250, 251
ὁ καὶ νόθος καλούμενος Ἰωσὴφ 47
ὁ Λέων ἐδίωξε τοὺς Παυλικιανούς 65
ὁ Λέων ἦτο εἰκονομάχος 65
Ὀλύμπιοι, Διάκοι, Μποτσαρέοι, Φλέσαδες, Καραϊσκοι 138
ὁμαδικὴ ἡ φυγὴ 75
Ὁμὰρ διέταξε νὰ μαστιγώσουν τὴν θάλασσαν 79, 80
ὁ Ματθαῖος Ἐδέσσης 56
ὄνομα ἱερὸν καὶ μυστηριῶδες 139

ὄνομα εὐοίωνον 139
ὄνομα γλυκὺ 139
ὁ παρὼν τόμος τοῦ 1957 407
ὀπισθοφανῶς ἐνέπηξε τρία βέλη 88
ὁ πολυύμνητος Ἄμβων 166
ὁ Σέργιος κατηγορεῖται 67, 68
ὁ Στρατήγιος ἐντολῇ βασιλέως 148
Ὀτζοὺν Ἰωάννου 41
ὅ,τι ἐγίνετο μὲ τὰ ἐρείπια ἐκκλησιῶν 217
ὁ τρίτος ἄνθρωπος 380
ὁ τροῦλλος ἢ μέγας θόλος 155
Οὔγγροι 108
Οὔγγρος Ἔτμαν 285
Οὐλπιανὸς-Προκόπιος 153, 158, 159
ὁ Φώτιος καὶ ἐπιστολαί του 81
ὀχύρωσις συνόρων πρᾶξις ἐχθρική 95

Πακουριανὸς καὶ Βρανᾶς 1086 στρατηγοὶ 115
Πακουριανὸς στρατηγὸς 112
πανέλληνες 139
Paul Underwood 202
Παλαιολόγος Κων)νος ὁ Δραγάτσης 173
παλινδρομήσεις 206, 207
Παναγία Μουχλιοῦ 214
Παντοκράτορος 214
Παπαδόπουλος Στέφ. 208, 209, 210 362, 372
Παπαδόπουλος Α. 281
Παπαρρηγόπουλος 74
Παπαρρηγόπουλος Κωνστ. 154
Παπᾶς Ἀλέξ. 361
Πάπας Ἰνοκέντιος Γ' 122
Papadina Ovidiu 404
Πάπας Κλήμης Η' (1592—1605) 126
Πάπα Γρηγορίου ΙΓ' (1572)
Παπαχριστοδούλου Πολύδ. 374
Παραμοκάστελλον ἢ Φυρόκαστρον (Φαλακρὸν) 89
Παραπίνσιον 156
παράδοσι τοῦ Γεβὲρ Πασᾶ χωρὶς μάχη 246
παρακοιμώμενος Βασίλειος 80
παρεκκλίσεις ρυπαροῦ Βαάνους 52
πάρκο Σουλτὰν Ἀχμὲτ 211
πατρίκιος ἔνδοξος 73
πατριάρχης Παυλικιανῶν 73
Πατριάρχης Ἰωὰβ Ἀντιοχείας 66
Πατριάρχης Νεστόριος 144
Πατριάρχης Πρόκλος 144
Πατριάρχης Φώτιος πνευματικὸς πατὴρ Βόριδος 99
Πατριάρχης Θεοφύλακτος 107
Πατριάρχης Ἀναστάσιος ὑπέγραψεν 44
Πατριάρχης Γερμανὸς Α' ἠρνήθη 44
πατριάρχης Ἀλεξανδρείας 420
Πατριαρχικὴ ἐγκύκλιος 318, 319
Παυλικιανοὺς τῆς Φρυγίας 59
Παυλικιάνοι προσηλυτίζουν Σλαβοβουλγάρους 97
Παυλικιανοὶ ἐκάλεσαν Ἰωαννίτζην νὰ καταλάβῃ Φιλ)λιν 123
Παυλικιανοὶ φρουροὶ τῶν συνόρων 64
Παυλικιανοὶ 3
Παυλικιανοὶ υἱοὶ Σατανὰ 42
Παυλικιανοὶ ἐκυριάρχησαν ἐντὸς Φιλ)λεως 108
Παυλικιανοὶ ἀνυπότακτοι κιὲχθρικοὶ 111
Παυλικιανὸς Λέκας ἐκ Φιλ)λεως 111
Παυλικιανοὶ προδοτικῶς ἐφέρθησαν 124
Παυλικιανοὶ τύραννοι Ὀρθοδόξων 124
Παυλικιανοὶ ἔβλαψαν τὸ Βυζάντιον 124
Παυλικιανοὺς εὑρίσκομεν τέλος 16ου αἰ. 124
Παῦλος ὁ Κύρου 159
Παφλαγὼν Μιχαὴλ Δ' 110
Πεδιὰς Δάσιμον (Τοκάτ) 79
περαιτέρω φροντίδες ὑπὲρ τῶν μεταστραφέντων 118
περὶ ἀνοήτου γυναικὸς 74
περιγραφὴ καταγωγῆς αἱρέσεως Παυλ. 129
περιηγηταὶ Τουρνεφόρ, λαίδη Μονταγκιοὺ 202
Περιηγητὴς Μαροιγὶ ἀναφέρει Παυλικιανοὺς (1690—1700) 132
περὶ ἱκανότητος τοῦ στρατοῦ τῶν δύο θεμάτων 87
περικλεὴς τοπογράφος 154
περισσότερα δάνεια 281
περὶ συκοφαντιῶν 45
περιοδικὰ-λεξικὰ 10, 11, 12
περιοχὴ Beilakan 72
περιοχὴ Τζίρκα ἢ Τζιρκὰν 42
Περσικὴ βασιλικὴ ὁδὸς 50
περιστάσεις διὰ τὴν ἀνάπτυξιν αἱρέσεων 111
Πέτρον Γύλλιον 154, 157
Πέτρος Σικελάδης 52
Πέτρος υἱὸς Συμεὼν 106
Πετρωνᾶς ἀδελφὸς Θεοδώρας 77
Πηγαὶ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἱστορίαν 6
Πιέτρο Σαλινάτι τιτουλάριος ἐπίσκοπος Σόφιας 126
Πισιδίας ἐκκλησία ὠνομάσθη Φιλιππησίων 49
Πιτσιπιὸς Μάρκο 361
πλάσματα διαβολικὰ ἢ εἰρηνικὰ 203
πληροφορίαι ἐκστρατείας Ἱερουσαλὴμ ἐξ ἐπιστολῆς Τσιμισκῆ πρὸς Ἀσὼτ Γ'. 92
πληροφορίαι μητρ. Φιλ)λεως Διονυσίου 132
πληροφορίαι Ἰωάννου Ὀτζοὺν 44
πληροφορίαι περὶ Παυλικ. 125
Ποιὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ διαλεχτὴ 270

ποίας ἐκκλησίας ἵδρυσεν ὁ ἴδιος 57
ποιητὴς Γ. Βιζυηνὸς 198, 199
Πόλεις Παυλικιανῶν ἢ ὀχυρὰ 103
πόλις Ταύρας 83
πολιτικὴ Βυζαντίου ἀλτρουϊστικὴ 100
πολιτικὸς νόμος τοῦ Βυζαντίου 99
πολιτικὴ διωγμῶν Μιχαὴλ 64
πολιτικὴ τῆς μεταφορᾶς Παυλικιανῶν ἀποτυχοῦσα 124
πολύφωνη Ἁρμονία 363
πορφυροῦν ὀμφάλιον 165
ποταμὸς Ἀρνὰν Βιθυνίας 95
ποταμὸν Ὀνοπνίκτων 90
Πόσοντα (τόπος) 79
Πότε ἀναβάλλεται ἡ γιορτὴ 271
πότνια ἐλευθερία 138
Πουλάδην αἰχμάλωτον εἰς Τεφρικὴν 88
Pullicani 134
προδοτικαὶ ἐνέργειαι Παυλικιανῶν κατὰ τὰς Σταυροφορίας 120
προϊστορικῶν ἀγγείων σειρὰ 393
προετοιμασία μπακιριοῦ 270
προεχειρήσατο μηνσοκράτωρα 90
Προκόπιος ὁ Καισαρεὺς 151
Προκόπιος 150
προοίμιον 137
προσηλυτιστικὸν σύστημα Παυλικιανῶν 103
προσηλυτιστικαὶ ἐνέργειαι Ρωμαιοκαθολικῶν ἐπὶ Τουρκικῆς κατοχῆς 124
προσπάθειαι Ἀλεξίου 115
πρόσοδοι καὶ δαπάναι 1885 328
προσφορὰ Ἰωαννίτση 122
προσφωνήσεις καὶ τρόπος ἢ σύστημα γραφῆς 222, 223
προσωποληψία 54
πρώην Βυζαντινὸν ἱπποδρόμιον 211
πρώτη ἐκστρατεία Βασιλείου 82
πρώτη θεμελίωσις 141
πρωθυπουργὸς Εὐτρόπιος 141
πρῶτος Βουλγαροκτόνος (Κων.Πωγ.) 95
Πρωτομανδάτορα (Καρβέαν) 70
πρωτοσύγγελος Πανάρετος 317
πτῶσις Ἀντιοχείας 91
πυρὰς τῶν ἐλαιοσκεπῶν Κυδωνιῶν 138
Πωγωνᾶτος Κωνστ. 34, 35, 95
πῶς ἔμεινεν ἡ ἁκαΐα 387

Ραγούζα 133
Ραμαζάνογλου 206
Ρενιὲ ντε Τρίτ, δούξ Φιλιππουπόλεως 123
Ρήγα τοῦ Βελεστινλῆ 138
Ροβέρτος Γυισκάρδος 112
Romilly G. 419
Ρούμελη-Χισὰρ 370
Ruucinan 31, 80
Ρωμαῖος Κ. 420
Ρῶσσοι κατὰ τῆς Κων)πόλεως 861 78
Σαμόσατα, Ἀμίδη 77
Σαμουὴλ (985) 109
Σανταβηροῦ ἐπεισόδιον 102
Σαρκὶς τρίτος κατὰ σειρὰν 56
Σεΐτ-Ἀλῆ ἱστοριογράφοι 212
Σεϊτανίδης Δημ. 233
Σέλευκος Νικάνορ 49
Σέργιος 53, 54, 55
Σέργιος «λαμπάδα φαεινὴν» ὠνόμαζεν ἑαυτὸν 57
Σέργιος κηρύσσων τὴν αἵρεσιν Π. 57
Σημερινὴ τοῦ ναοῦ κατάστασις 187, 188, 189, 190, 191, 194, 195
Σίβορον-Χριστόφορος 87
Σικελιώτης Π. 40
Σιμὰς παρεδόθη 90
Σινὰν ἀρχιτέκτων 210
Σκαρλᾶτος Δ. Βυζάντιος 219
σκέψεις κέντυπώσεις ἀπὸ τὴν πανήγυρη Ἁγ. Μαρίνης Μαΐστρου 374, 375, 376, 377
σκηνοθεσίαν 61
Σκοῦρος Ἀριστείδη πασᾶς 361
Σλαυοβούλγαροι ἐγνώρισαν τὸν Χριστιανισμὸν καετλθόντες εἰς Βαλκανικὴν διὰ Παυλικιάνων 97
Σπάθη φρούριον 85
Σπαθία ἢ Πανθία 85
Σουὰτ Συνάνογλου 289
Σουδάλις 75
Σουλτὰν Βαγιαζὴτ Β΄ 210
Σουλτὰν Μουρὰτ Γ΄ 211
Σουμπότιν καὶ Σουτὶλ 103
Σοῦτσος Παναγιώτης ἔγραψε 206
Σουφλὶ στὸ Βαλκανικὸ πόλεμο 238, 239, 240
Σπυρίδων Λάμπρος 145, 182
Στανισλάβωφ καθαίρεσις (1661—64) 131
Στανισλάβωφ Φίλιππος 129
στάσις Πατρικίου Βαρδάνη 59
σταυρὸς νενίκηκε 88
Σταυροφορία Α΄ (1097—1099) 93
Σταυροφορία Δ΄ ἐπαίσχυντος κατάληψις Κων)λεως 121
στέγη θολωτὴ 153
στέμματα Ἡρακλείου 165
στόμα ἀθεότητος 55
στρατηγὸς Γ. Παλαιολόγος 112
στρατιωτικοὶ λόγοι 52
στρατιωτικὴ ἄποψις ζητήματος Παυλικιανῶν 119
στρατιωτικὸς ἡγέτης Π. Χρυσόχειρ 80
Στὸ νάρθηκα τῆς Ἐκκλησίας 271
συγκατένευσεν Ἰουστινιανὸς 147
συγκερασμὸς πολιτείας καὶ θρησκείας 145
συγκεχυμένες πληροφορίες 214
συδαυλιστὴς 386
συζητήσεις ζωηρότατοι 117
συλλογὴ τῶν εἰκόνων Ἁγ. Σοφίας 202

σύμβουλοι εὐσεβεῖς 62
Συμεὼν 104
συμμαχία Τσιμισκῆ μετὰ βασιλέως Ἀρμενίας Ἀσὼτ Γ΄ (952—977) 91
συμμετρία 397
συνάντησις Ἀλεξίου Παυλικιανῶν 113, 114, (1083—1084)
Συνεδρίασις 28 314
συνεδρίασις 1886 ἀξιοσημείωτα 329
συνέκδημοι ἀναφέρονται 69
Συνέχεια τοῦ Θεοφάνους 70
Σὺ νίκα, αὔγουστε 170
Σύνοδος 870 τοποθετεῖ ἀρχιεπίσκοπον εἰς Βουλγαρίαν ἀνεξάρτητον 99
Συνόδου Ντοβὶν 32 κανόνα 41
σύνολον συντονισμένων ἐπιχειρήσεων 89
συνοπτικὸν γλωσσάριον 287
συντακτήριος λόγος 141
συντριβῇ καρδίας καὶ στεναγμοῖς 85
συντριβὴ στρατιωτικῆς ἰσχύος Παυλικ. 90
συντριβὴ στρατιωτικῆς δυνάμεωςΠαυλ. ἐπὶ Βασιλείου Α΄ 85
Σιλεντιάριος 157
Σύρους Μονοφυσίτας μετέφερε 50
συρτὸς θυμίζων τὸν ὁμηρικὸ ὅρμο 378
συστηματικὴ ἀποκάλυψη 1932 202
σχέδιον ἀρχαίων βασιλικῶν 153
σχῆμα δρομικὸς 141
Σχολεῖα καζὰ Διδυμοτείχου 331, 332, 333
Σχολεῖα Νομοῦ 1941—1942 261
σχολικὰ πράγματα 1885 321, 322, 323, 328
σφαγὰς τῆς ἐρατεινῆς Σμύρνης 138

τ᾽ ἁγίασμα τοῦ πηγαδιοῦ 273
τὰ εἰς χρείαν αὐτοῖς φιλοτίμως δωρησάμενος 50
τὰ καλούμενα κρῖνα 165
τακρίρια ἀρ. 1, 2, 3, 314, 315, 316, 317
τ᾽ ἀναστενάρια 382
τὰ περὶ μυθευμάτων 149
Ταπτᾶς Νικόλ. 361
Τὰς εἰκονομαχίας ὑπεστήριξεν ὁ στρατὸς 43
Τατίκιος Οὐμβερτόπουλος 116
τελευταῖο «Λεϊλέϊ Καντὶρ» 209
τελευταία λειτουργία 209
Τελερῖγος ἢ Τελέτζης (700—763) 95
Τελευταία ἀκολουθία 173, 174, 175, 176, 177
τελετουργικὰ στοιχεῖα 383
τὴν σολέαν 165
τῇ μιᾷ κεφαλῇ 85
Τίμιος Σταυρὸς Ἀποστόλου Μάρκου εὐαγγελιστοῦ 420
Τιμόθεον μετωνόμασε 41
τίτλον βασιλέως 122
Τὸ ἐμπόριον διὰ τὴν διάδοσιν ἰδεῶν 135
Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ναοῦ 154
τὸ ἔτος 727 ἐκδόσεως τοῦ διατάγματος 46
τοῖς ἐμοῖς γόνασι βαρήσας 56
«τοῖς συμμύσταις αὐτῶν Μανιχαίοις» 71
τὸ καλέμι του 362
τολμηροῦ σχεδίου τοῦ Ἀνθεμίου 152
τὸν ἐκ Σικελίας Ἕλληνα Μεθόδιον 73
τὸν μωαμεθανισμὸν ἐν κρυπτῷ ἐθεάτριζον 72
Τὸν Χρυσόχειρον λειποψυχοῦντα ἤδη καὶ ἐκλιμπάνοντα 88
τοποθεσία Μαγγάζι 266
Τὸ Σουφλὶ 233
Τὸ Σουφλὶ στὰ χρόνια Τουρκικῆς σκλαβιᾶς 233
Τὸ Σουφλὶ ὑπὸ Βουλγαρικὴν κατοχὴν 248, 249, 250
Τὸ Σουφλὶ ἐξαναγκάζεται σὲ μαρασμὸ 254
τουρκολογικὰ μαθήματα 285
τραγούδια Βλάσκης 279
τραγούδια Ἁγιόγιαννου Καρωτῆς Βρασικῶν 274, 275, 276, 277
τριακονταετὴς εἰρήνη 814 96
τρίτο ἀγώνισμα ἡ πάλη 377
τρεῖς κληθέντες συζητηταὶ 118
Τραλλιανός, Ἀνθέμιος καὶ Μελήσιος Ἰσίδωρος 145
τρόπος ὅρκου Λέοντος Ε΄ μετὰ Ὁμουρτὰγ 96
Τρυφερούλης Κωνστ. 398
Τσιμισκῆ ἐπιστολὴ 92
Τσιμισκῆ πολιτικὴ μεταφορᾶς 93
Τσιμισκῆς Ἰωάννης (963—976) 91
Τσιμισκῆ πορεία πρὸς Ἱερουσαλὴμ 92
Τύανα καὶ Ποδανδὸν 79
Τύρναβον πρωτεύουσα 122
τύφλωσις 15 χιλ. Βουλγάρων 109
τῶν Φιλικῶν 138

ὕβρεις καὶ ἀποκυήματα ἐξημμένης φαντασίας 51
υἱοὶ τῆς βασιλείας 54
ὑπάρχουν μυστήρια εἰς τὰς γραφὰς 55
ὑπερίσχυσις Σλαβικοῦ στοιχείου 95
ὑπερφίαλοι ἀξιώσεις Χρυσόχειρος 82
ὑπηρετήσαντες καὶ ἔσοδα καὶ ἔξοδα 1887, 338
ὑποκρισία τοῦ Στεργίου 55
ὑπὸ τὴν μασχάλην δι᾽ ἀκοντίου 88
ὑπουλότης Τουρκ. Κυβερνήσεως 313

Φαναριωτικὴ Γραμματογραφία 219
Fexier-Méyer 154
Φιλοσοφ. σχολὴ Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης 394

Φιλανθρωπικὴ ἀδελφότης 313
Φιλάρετος Βαφείδης 313
Φιλιππούπολις ἡ «θαυμαστὴ» 123
φοβερὰ ἀνώμαλος ἄνθρωπος 105
φόβου τῶν Βουλγαρικῶν ἐπιδρομῶν 50
φόροι ἀμειλίκτως εἰσπράττονται 110
φορολογικὸν σύστημα ἐν Βουλγαρίᾳ εἰς εἶδος καὶ χρήματα 110
Φοσσατὶ Ἐλβετοϊταλὸς 202, 208
Φραγκισκανὸν Ἱερώνυμον Ἀρσένιον ἐκ Χίου 125
Φραγκούλης 261, 262
Φρειδερῖκος κατέλαβε Ἀδρ)λιν 121
Φρειδερῖκος 120
φρούριον Λουλὼν 89
φρούριον Στενιμάχου 123
φυλετικὸ μῖσος πρώτων κατοίκων Σουφλίου 234, 235, 236
φωτιὰ 385, 386
Φώτιος γράφει περὶ ἀγαμίας 101

Χάνοι ὑπόπτως ἐθεώρουν Χριστιανισμὸν 98
Χαμὶτ προφυματικὸς 361
χαρακτηρισμὸς Θεοφυλάκτου 107
Χαρὶς (Χρυσόχειρ) 80
Χαριούπολιν 80
Χαφοὺζ-Χουσεῖν ἱστοριογράφος 212
Chitimia I. C. 404, 405, 406
χρῆσις ὑπερβολῶν 43
Χριστόδουλος ἀρχιτέκτων 215
χρονικόν τι 198
χρονογράφος Θεοφάνης 145
Χρυσαυγὴ Παπαηδονίδη 271
χρυσαυγῆ καὶ χρυσάκτινον ἡμέραν 138
Χρυσολαρᾶς Μανουὴλ 152
Χρυσοστόμου Ἰωάννου μελίρρυτος φωνὴ 141
Χρυσόχειρ-Ἀγράνα 87
Χρυσόχειρ ἐφώναξε 88
Χωνιάτης Νικήτας ἐκτραγωδῶν καταστροφὴν 172
χωρίον Προμόσουλον 361

Ψιλόκαστρον ἢ Ξυλόκαστρον, 89

ὡμίλουν (Παυλ.) τὴν σλαβικὴν γλῶσσαν 125
ὠργανωμένη ἀντίστασις 90
ὡς ἀναίτιος κακοῦ ἐνομίσθη 45
ὡς ἐγγὺς θανάτου τὴν πληγὴν ἐλάσας 47
ὡς πρὸς τὴν Θεοτόκον 51
ὤφειλαν νὰ ὑποτιμοῦν τὰς γλώσσας, τῶν ὑποδούλων 281

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Α΄ Κατὰ συγγραφεῖς

		Σελὶς
Ἀναστασίου Ἰ.	Οἱ Παυλικιανοὶ	3—136
Ἀποστολίδου Μ.	Ἡ Ἁγία Σοφία	137—211
Γεδεὼν Μανουὴλ	Φαναριώτικη γραμματογραφία	219—226
Διευθύνσεως	Σημειώματα	345—398
Εὐθυμίου Γρ.	Ἡ παιδεία ἐν Διδυμοτείχῳ	313—344
Καβακόπουλος Π.	Ὁ Ἁγιόγιαννος	269—280
Κουκκίδη Κ.	Λεξικὸν ἑλληνικῶν λέξεων παραγομένων ἐκ τῆς τουρκικῆς	281—312
Παπαδοπούλου Στεφ.	Αἱ κατὰ τὴν ἅλωσιν ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι. . .	212—218
» »	Ἡ Θεοτόκος προστάτης Κων)λεως	231—232
Π. Π.	Ἀγγεῖον Βιζύης ἀργυροῦν	230—231
Σεϊτανίδη Δημ.	Τὸ Σουφλὶ καὶ ἡ ἱστορία του 1910—1950	233—268
Τρυφερούλη Κ.	Ἀνάγλυφον τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. Ξυλαγανῆς	227—229
Δ. Οἰκονομίδου	Βιβλιοκρισία	399—407
» »	Βιογραφία Arnold van Gennep	408—414
Πολ. Παπαχριστοδούλου	Βιβλιοκρισία δημοσιευμάτων Ἑτ. Θρ. Μελ. .	415—418
«Βῆμα»	Μνημόσυνα : Ν. Βέης	421—423
Μ. Ἀποστολίδου	Ἰ. Ἀβράσογλου	423—425
	Εὑρετήριον	426—436

Καθ' ὕλην

Ἀρχαιολογικά : Ἁγία Σοφία (Μ. Κ.Ἀποστολίδη) σ. 137—211. Ἀνάγλυφον 5ου αἰ. (Τρυφερούλη Κ.) σ. 227—229. Ἀγγεῖον Βιζύης ἀργυροῦν (Π. Π.) σ. 230—231. Θεοτόκος προστάτης Κων)λεως (Στ. Π.) σ. 231—232. Αἱ κατὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κων)λεως Ἑλληνικαὶ Ἐκκλησίαι (Στ. Παπαδοπούλου) σ. 212—218.

Ἱστορικά : Παυλικιανοὶ (Ἰ. Ἀναστασίου) σ. 3—136. Φαναριωτικὴ Γραμματογραφία (Μ. Γεδεὼν) σ. 219—226. Ἡ παιδεία ἐν Διδυμοτείχῳ (Γρ. Εὐθυμίου) σ. 313—344. Τὸ Σουφλὶ καὶ ἡ ἱστορία του (Δ. Σεϊτανίδη) σ. 233—268.

Λαογραφικά : Ὁ Ἁγιόγιαννος (Π. Καβακοπούλου) σ. 269—280.

Λεξικογραφικά : Λεξικὸν ἑλληνικῶν λέξεων παραγομένων ἐκ τῆς τουρκικῆς [Κ. Κουκκίδη) σ. 281—313.

Σημειώματα : Ἑλληνικὰ κειμήλια σὲ τουρκικὰ μουσεῖα (Στ. Παπαδ.) σ. 345—347. Δημοσιεύματα Ἑταιρείας Θρακ. Μελετῶν (ἀκροατὴς Βήματος) σ. 347 Θρακικὰ τραγούδια (Π. Παπαχριστοδούλου) σ. 347—348. Χαμὰμ Κωνσταντινουπόλεως (Στεφ. Παπαδοπούλου) σ. 348—349. Περίσωσις θαλασσίου Βυζαντινοῦ τείχους (Στεφ. Παπαδοπούλου) σ. 349—351. Θρα-

Σημειώματα : κικὴ Τσέτουλα (Γ.Θ.Κ.) σ. 351—352. Κων)πολις πόλις Θεοτάτου (Στ. Παπαδοπούλου) σ. 352—354. Ἀνασκαφαὶ εἰς Βλαχέρνας (Στεφ. Παπαδοπούλου) σ. 354—356. Βυζαντινὸν ἀριστούργημα σ. 356—357. Ἐθνικὴ μνήμη (Κ. Δημαρᾶ) σ. 356—360. Παλαιὸν ἔθιμον γάμου (Π. Η.) σ. 360— . Ἕλληνες στὴν αὐλὴ Χαμὶτ (Στ. Παπαδοπούλου) σ. 360—363. Πολύφωνη ἁρμονία (Κ. Θ. Δημαρᾶ) σ. 363—365. Γερμανὸς Καραβαγγέλης (Β. Λαούρδας) σ. 365—369. Διονυσίου Ἀδρ)πόλεως ἔγγραφον σ. 369. Μουσεῖον πορθητοῦ (Στεφ. Παπαδοπούλου) σ. 369—372· Ξένες λέξεις στὴν Ἑλληνικὴ γλώσσα (Π. Παπαχριστοδούλου) σ. 372—374. Σκέψεις ἀπὸ τὴν πανήγυρη ἁγ. Μαρίνης Μαγίστρου (Ἄννα Τιρλιγκάνη-Κιναλῆ) σ. 374—379. Ἡ μαγικὴ Μαλαισία καὶ ἡ πυροβασία (μετάφρ. Κ. Κουκκίδη) σ. 379—382. Τ' ἀναστενάρια (Θρακικὰ) (Πολ. Παπαχριστοδούλου) σ. 382—387. Ἔργα Βυζαντινῆς τέχνης καὶ κειμήλια (Στεφ. Παπαδοπούλου) σ. 387—388. Τὸ ἔργον τῆς Ἑτ. Θρακικῶν Μελετῶν (Πολ. Παπαχριστοδούλου) σ. 388—391.Ἀποκαλύπτεται ἄγνωστος ἀρχαία πόλις τῆς Θράκης (Ἀθηνᾶς Γ. Καλογεροπούλου) σ. 391—396. Θαυμάσιον ἀνάγλυφον τοῦ 5ου αἰ. εὑρεθὲν πλησίον τῆς Κομοτινῆς σ. 396—398. Ἔγγραφον ἀγορᾶς οἰκίας (Θεοδοσίου Μαυρομμάτη) σ. 398— . Βιβλιοκρισία (Δ. Οἰκονομίδου) σ. 399—407. Βιογραφία (Δ. Οἰκονομίδου) σ. 408—414. Βιβλιοκρισία (Π. Παπαχριστοδούλου) σ. 415—418. Μνημόσυνα : Ν. Βέη («Βῆμα») σ. 421—423. Ἰ. Ἀβράσογλου (Μ. Ἀποστολίδου) σ. 423—425. Εὑρετήριον σ. 426—436.

«Δευτερανάσταση» στὶς Σαράντα Ἐκκλησίες τῆς Ἀνατ. Θράκης